HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1960

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1960

ÚJ FOLYAM BUDAPEST VII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
Mucs Sándor

Elnök:
Otta István

Tagok:
Balázs József, Barta István, dr. Csillag Ferenc, Kornis Pál, Liptai Ervin

Felelős szerkesztő:
Dr. Horváth Miklós

Technikai szerkesztő:
Sztana Béla

A szerkesztőség címe:
Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360–764.

Felelős kiadó: A Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, VI., Népköztársaság útja 2. Telefon: 112–064.

Kiadásért felelős:
Kornis Pál

Megjelenik félévenként.

Csekkszámlaszám: 61 297 bef. szla., Budapest.

Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180–850 és a kiadónál.

603879/1 — Zrínyi Nyomda, Budapest

TIZENÖT ÉVE SZABAD HAZÁNK

Ezeréves történelmünk során hazánkat és népünket számtalan veszély fenyegette, sok súlyos csapás érte. A magyar állam már születése pillanatában felkeltette a német császárság étvágyát és népünk századokon át viselte a Habsburg-igát. Szenvedte a tatárdúlást, a 150 éves török rabságot, s élete szakadatlan küzdelem volt a szabadságért és függetlenségért. A magyar nép saját vérével írta történelmét és élethalálharcai közben többször állt a teljes pusztulás küszöbén.

De soha olyan óriási veszély nem fenyegette és soha olyan közel nem állt a végső romláshoz, mint a második világháború idején, amikor Horthy és a reakciós, hazaáruló magyar uralkodó osztályok Hitler szekerébe fogták és a német imperializmus szolgálatába állították az országot.

A magyar reakció a fasiszta német hadsereg villámháborús sikereitől elbűvölve, a Szovjetunió elleni rablóháborúban gyors és olcsó győzelmet, gazdag zsákmányt remélt. Ezért, bár nem volt megfelelően felkészülve, mégis bekapcsolódott, nehogy kimaradjon a vélt koncon osztozkodók táborából. Vérmes reményei ugyan hamar szertefoszlottak, mégsem tudott szakítani a náci Németországgal, népellenes és szovjetellenes politikája megakadályozták abban. Horthy és bűntársai kezdettől fogva a Szovjetunió és a nyugati hatalmak antifasiszta szövetségének felbomlásában reménykedtek s az ország angolszász megszállására számítottak. Abban bíztak, hogy Hitler veresége esetén az angolszászok vezette szovjetellenes táborhoz csatlakozva konzerválhatják fasiszta rendszerüket. Éppen ezért Horthy még az utolsó percben sem akart hallani arról az egyetlen helyes megoldásról, hogy a dolgozó népre támaszkodva, fegyveresen forduljon szembe a fasiszta Németországgal, inkább átadta a hatalmat a magyar történelem legsötétebb figurájának, Szálasinak.

A magyar nép kezdettől fogva ellenségesen állt a szovjetellenes rablóháborúval szemben s nem vállalt közösséget az uralkodó osztályok célkitűzéseivel. Önerejéből mégsem tudott sorsán változtatni. Legjobbjaink, a magyar partizánok és a szovjet hadsereg oldalára átállt magyar katonák fegyveres harca nem járulhatott hozzá jelentősen hazánk felszabadításához.

Népünk a történelem vérzivataros időszakában kapott minden sú-

lyos csapás után talpra állt, minden súlyos sebet kihevert. Élniakarása és alkotó ereje megbirkózott minden nehézséggel, úrrá lett tengernyi bajain. De, hogy erre a második világháború után egyáltalán lehetősége nyílt, azt egyedül a hatalmas Szovjetuniónak, a legyőzhetetlen Szovjet Hadseregnek köszönheti. Annak a világtörténelmi jelentőségű cselekedetnek, hogy a Szovjet Hadsereg megsemmisítő győzelmet aratott a hitleri fasizmus fölött s ennek során nemcsak letörte kezünkről a német megszállók kegyetlen rabbilincseit, hanem szétzúzta a fasiszta Horthy-rendszer tartóoszlopait is, aminek eredményeként népünk saját kezébe vette sorsának intézését.

Magyarország kézbentartása a háború utolsó időszakában igen fontos volt a német fasiszták számára. Ismeretes, hogy Hitler a végsőkig bizakodott a nyugati hatalmakkal kötendő különbéke lehetőségében, amikor pedig azt lehetetlenné tették a Szovjetunió hatalmas katonai sikerei és a nyugati országok népeinek határozott fasisztaellenes állásfoglalása, olyan helyzetet igyekezett teremteni, hogy az amerikai—angol csapatok előtt tehesse le a fegyvert, megelőzve a Szovjet Hadsereg Berlinbe érkezését. Evégből minden eszközzel időnyerésre, a háború elhúzására törekedett.

E tervek szolgálatában szinte pótolhatatlan szerepet töltött be a magyar élelmiszer, nyersanyag és a hadiipar termelése. Ugyanakkor hazánk földrajzi fekvésénél fogva fedezte Ausztriát és Dél-Németországot a Szovjet Hadsereg csapásaival szemben és a magyar közlekedési hálózat kötötte össze a hitlerista vezérkart a Balkánon harcoló csapataival. Mindezek együttesen adják a magyarázatát annak a görcsös erőfeszítésnek, amelyet a német fasiszta hadvezetés a hazánk területén folytatott hadműveletek egész ideje alatt Magyarország birtoklása érdekében fejtett ki. A német vezérkar állandóan növelte erőit a magyar hadszíntéren. Fél esztendőn át mintegy 40 hadosztályt vont el a nyugati és más arcvonalról s dobott át Magyarországra. Ennek eredményeként több ízben jelentős túlsúlyt alakított ki abból a célból, hogy meggyengítse a Szovjet Hadsereget a főirányban és késleltesse Berlin ostromát.

Mindebből következik, hogy a Szovjet Hadseregnek a magyarországi felszabadító hadműveletei során igen komolyan kellett számolnia a hitlerista hadsereg erőkifejtésével. Szovjet katonák tízezreinek hősi önfeláldozására volt szükség a győzelem kivívásához. Nincs talán egy talpalatnyi magyar föld sem, amelyet ne öntözött volna felszabadítóink drága vére, amely a legdrágább pecsét a szovjet és magyar népet örökre összekötő barátság széttéphetetlenül erős szálain.

A Szovjet Hadsereg fegyvertársaiként nyújtottak segítséget szabadságunk és függetlenségünk kivívásához a testvéri román és bolgár nép fiai is. Részvételük hazánk felszabadításában, a proletár nemzetköziség eszméjének ragyogó diadala a sovinizmus és nacionalizmus mételye fölött.

Tizenöt esztendővel ezelőtt a magyar—osztrák határon utolsókat dördültek a fegyverek a verve futó náci hadak után, befejezéséül a Szovjet Hadsereg egyik nagy jelentőségű győzelmének a második világháborúban. 1945. április 4-én, fél esztendeig tartó véres harcok és hősi áldozat

eredményeként a 2. és 3. Ukrán Front csapatai a román és bolgár csapatokkal együtt kiűzték hazánk földjéről a hitlerista megszállókat, visszaszerezték népünk szabadságát és függetlenségét. A Szovjet Hadsereg diadalmas fegyverei pontot tettek egy szenvedésekkel és megaláztatásokkal teli korszak végére. 1945. április 4-ével olyan út nyílt meg előttünk, amelyen a fejlődés beláthatatlan lehetőségei tárultak elénk.

1945. április 4-e, hazánk felszabadulásának dátuma, a legnagyobb jelentőségű sorsforduló a magyar nép életében. Ezeréves történelmünknek több kiemelkedő állomását tartjuk számon, emlékezünk azokra és merítünk belőlük erőt további harcunkhoz. Valamennyi ilyen állomással a fejlődés egy-egy új szakaszához érkezett el népünk, vagy tett arra hősi kísérletet.

Dózsa parasztjai a testükön vámpírként élősködő nemesség ellen fogtak fegyvert, megszüntetni elviselhetetlen terheiket. Rákóczi kurucai a nemzeti függetlenség kivívásáért szálltak síkra, az 1848—49-es honvédek a márciusi forradalom vívmányait s a haza szabadságát védték. 1918-ban az „orosz példa" lebegett az „őszirózsás" forradalmat győzelemre vivő munkások, parasztok, katonák előtt, s 1919. március 21-én, e folyamat betetőzéseként jött létre hazánkban a proletariátus diktatúrája.

Büszkén valljuk magunkénak történelmünk e fényes állomásait, szabadságharcos, forradalmi múltunk megannyi tanúbizonyságát. Különös büszkeséggel tölt el bennünket az első magyar munkáshatalom kivívása, amelynek dátuma összeköti történelmünk többi sorsfordulóját 1945. április 4-ével, valamennyi korábbi kísérlet beteljesítőjével, ügyének folytatójával.

Mert Dózsa parasztjai elbuktak az urak elleni harcban s a keresztesekkel a tüzes trónra ültetett vezérük húsát etető nemesség a régi szolgaságot még súlyosabb formában kényszerítette a népre. 1711-ben, a majtényi síkon porba hullott a kuruc szabadságharc zászlaja s a nemzeti függetlenségről egy évszázadon át legjobbjaink is csak álmodni mertek. Vérbe fojtották az 1848—49-es szabadságharcunkat is, a jobbágyigát pedig földesúri-kapitalista járommal váltották fel. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom sem oldotta meg a magyar társadalom égető problémáit. 1919 napsütését pedig, amely a dolgozó nép javára érlelte kalásszá évszázadok vetését, az ellenforradalom 25 esztendőn át dermesztő tele követte.

Egyedül 1945. április 4-e az a sorsforduló, amely maradéktalanul beváltotta ígéretét és új történelmi körülmények, gyökeresen megváltozott nemzetközi erőviszonyok között lehetett és lehet valóraváltója, magasabb szinten folytatója mindannak, ami történelmünkben életképes, haladó és jövőbe mutató.

A felszabadulásunk óta eltelt másfél évtized alatt életünk minden területére kiható és korszakalkotó változások történtek hazánkban.

A bukott fasiszta rendszer fiatal demokratikus államunkra egy kifosztott és felperzselt, romokban heverő országot hagyott örökül. Ezer sebből vérzett hazánk s ezek a sebek nagyok és súlyosak voltak. Pusztán anyagiakban 21,95 milliárd, 1938-as pengő értékű kárt szenvedtünk s kb. egymillióra tehető a háborús emberáldozatok és rokkantak száma. 1944

októberétől decemberéig nyilas segédlettel a németek 55 ezer vasúti kocsirakomány értéket hurcoltak ki az országból. Gyáraink és üzemeink túlnyomó része berendezéseitől megfosztva, romba döntve hevert, 3602 gyárunkat érte háborús károsodás. A Duna és a Tisza valamennyi hídjával együtt összesen 1704 hídunk pusztult el. A budapesti lakások több mint 80 százaléka megsérült, 25 795 lakószoba pedig teljesen megsemmisült. A háború pusztításai 3,7 milliárd pengő erejéig sújtották a magyar mezőgazdaságot. Több mint egymillió szarvasmarhát, félmillió lovat, több mint kétmillió sertést és több millió szárnyasállatot raboltak el tőlünk a fasiszták. A háború szörnyű vihara mindent felforgatott.

„Mohács óta nem volt ilyen súlyos helyzetben az ország" — így jellemezte az állapotokat akkor a Magyar Kommunista Párt. Nagyon sokan voltak, akik nem hitték el, hogy a szörnyű elesettségből van felemelkedés és az előttünk álló nehézségek legyőzhetők. Egyedül a Magyar Kommunista Párt hirdette rendületlenül: „Lesz magyar újjászületés!" — és a magyar nép életerejében, alkotó készségében bízva, fáradhatatlanul szervezte és mozgósította a tömegeket a tengernyi feladat megoldására, megmutatva a magyar újjászületés útját. Pártunk világos és helyes programot adott s e program végrehajtása során, a kommunisták példamutatását követve, népünk szabadon kibontakozó teremtőereje csodákat művelt. Nemcsak újjáépítette az országot, hanem új országot épített a régi helyén. Másfél évtizedes munkánkra, eredményeinkre visszatekintve bízvást mondhatjuk, sikerekben gazdag, hősi korszak van mögöttünk.

Pártunk vezetésével megszüntettük az elnyomó és kizsákmányoló osztályok uralmát s új alapokra helyeztük gazdasági és társadalmi rendszerünket. Eltűnt és örökre a múlté a „hárommillió koldus országa" és a múltban a dolgozókat Damoklesz kardjaként fenyegető munkanélküliség.

Megvalósítottuk a magyar parasztok évszázados álmát, hazánkban azoké lett a föld, akik azt művelik. Még javában folytak a harcok hazánk fel nem szabadult területén, amikor az Ideiglenes Kormány a nemzetgyűlés elé terjesztette a földreformról szóló törvényjavaslatot, a kommunista párt programjának egyik legjelentősebb pontját. Két hét múlva pedig Pusztaszeren, a honfoglaló Árpád vezér emlékművénél, a Pallavicini grófok többszörös hazaárulásért kapott 40 ezer holdas birtokán megkezdődött az „új honfoglalás". A földosztás következtében gyökerében megváltozott a magyar mezőgazdaság arculata és parasztságunk élete. A magyar paraszt megindult és nagy léptekkel halad előre a jólét, a gazdasági és kulturális felemelkedés útján.

A hazánkban bekövetkezett változások eredményeként véget ért munkásosztályunk bérrabszolgasága, megszűnt a tőkés elnyomás és kizsákmányolás. A magyar munkás nem kizsákmányolt és jogfosztott proletár többé, hanem a gyárak, üzemek, bányák gazdája és minden hatalom birtokosa ebben az országban. Nálunk a munka új értelmet, új tartalmat nyert. Szocializmust építő társadalmunkban az ember alkotó tevékenysége az egyéni és társadalmi boldogulás, a fejlődés és felemelkedés legfőbb forrása. Minden, ami ebben az országban épül és létesül,

az egyes ember és az egész nép javát, szebb és boldogabb életét szolgálja.

Dolgozó népünk a felszabadulás óta eltelt tizenöt esztendő alatt bebizonyította, mire képes, amikor magának épít, amikor saját életének és sorsának formálója. Emlékezzünk csak a hős híd- és vasútépítőkre, a széncsaták nagyszerű harcosaira, a gyárak és üzemek termelését megindító munkásokra, akik már a kezdet kezdetén megmutatták népünk legszebb tulajdonságát, alkotó erejét, lelkesedését és elszántságát a nagy célok valóraváltására. A hároméves tervet végrehajtva, példátlanul rövid idő alatt begyógyítottuk a háború okozta sebeket hazánk testén. A párt lelkesítő szava, iránymutatása és céljaink nagyszerűsége megsokszorozta erőinket, hogy behozzuk századok mulasztását. Szocialista építőmunkánk során aratott nagyszerű győzelmeinket, ragyogó eredményeinket mindennél meggyőzőbben hirdetik Sztálinváros, Komló, Inota, Kazincbarcika, Tiszalök, Tiszapalkonya és a többi hatalmas létesítményeink, városaink megváltozott arculata, a falvakban nap-nap után kigyulladó villany s egyre szépülő életünk.

A felszabadulás óta eltelt viszonylag rövid idő alatt nemcsak körülöttünk változott meg minden, hanem szocializmust építő munkánk közben és annak eredményeként mi magunk is megváltoztunk. A jogfosztottságból és a reánk kényszerített szellemi sötétségből kiemelkedve, az ország gazdái lettünk s meghódítottuk a tudomány és kultúra számunkra bevehetetlennek hitt várát. Anyagi jólétünk növekedése erkölcsi és kulturális felemelkedéssel párosult, aminek következtében egyre erőteljesebben érlelődnek bennünk a szocialista embertípus jellemző vonásai. Ezt bizonyítja többek között a szocialista versenymozgalom elterjedése dolgozóink között és a szocialista verseny során elért eredményeink, fejlődésünk ütemének gyorsulása. A szocializmus építése minden magyar dolgozó legszentebb ügye és legfőbb érdeke. Szocializmust építő rendszerünket egész népünk büszkén vallja magáénak. Ez tükröződik a magyar falvakban is, ahol parasztságunk tömegesen lép a közös gazdálkodás útjára és hozza egyre közelebb a szocializmus teljes győzelmét a mezőgazdaságban.

Jogos büszkeséggel tekinthetünk új életünk formálásában elért eredményeinkre, szembetűnőek azok minden területen. Ezekre az eredményekre alapozva dolgozta ki pártunk a következő ötéves terv irányelveit, amelynek számadatai a fejlődés még ragyogóbb perspektíváit tárják népünk elé. Pártunk, minden eddigi győzelmünk szervezője és lelkesítője, biztos kézzel jelölte meg továbbhaladásunk útját és vezet bennünket új sikerek, új eredmények felé. Fejlődésünk minden biztosítékával rendelkezünk. Biztosítja azt, mint eddig is, a kommunisták helyes politikája, dolgozó népünk munkája és nem utolsósorban a világban elfoglalt helyünk.

Hazánk sorsa, népünk szabadsága és függetlensége a múltban mindig a nagyhatalmak érdekeitől függött, játékszer volt a nagyhatalmak kezében. 1945. április 4-e óta e tekintetben is gyökeresen megváltozott a helyzet. A felszabadító Szovjetunió személyében hatalmas barátra és szövetségesre találtunk, akinek önzetlen segítségét az első perctől kezdve

szüntelenül éreztük és érezzük ma is. A Szovjetunió a történelemben elsőként szolgáltatott példát arra, hogy lehet kis és nagy népek között teljes egyenjogúságon és kölcsönös előnyökön alapuló kapcsolat. A Szovjetunió nemcsak kezünkbe adta a szabadságot és függetlenséget, hanem kezdettől fogva önzetlen barátként állt mellettünk és minden segítséget megadott, hogy élni tudjunk a szabadsággal és a függetlenséggel. Ez a segítség kiterjedt az élet minden területére, egyaránt éreztük és érezzük az ipar, a mezőgazdaság, a tudomány és a kultúra frontján. Hatása és eredményei egész szocialista építőmunkánkban megtalálhatók. A Szovjetunió felszabadító szerepe, a szovjet emberek véráldozatai tették lehetővé, hogy népünk megszabaduljon külső és belső elnyomóitól, s új útra, a szocializmus építésének útjára lépjen. A Szovjetunió segítségével vertük le az imperialisták által szított és támogatott ellenforradalmat s hoztuk helyre annak pusztításait.

A Szovjetunió segítsége tette lehetővé, hogy pártunk vezetésével kiemelkedjünk az elszigeteltségből és a haladásért harcoló országok sorába lépjünk. Kettős rabbilincseitől megszabadult népünk nem áll egyedül a viharban, mint azt a költő mondotta egykoron, hanem a Szovjetunió vezette hatalmas szocialista tábor egyenrangú és megbecsült tagja. A szocializmust építő népek családjában elfoglalt helyünk szocialista építőmunkánk eredményességének és nemzeti függetlenségünknek legfőbb biztosítéka.

Legnagyobb nemzeti ünnepünkön, felszabadulásunk évfordulóján hálatelt szívvel köszöntjük felszabadítónkat és nagy barátunkat, a Szovjetuniót, az emberi haladás zászlóvivőjét, a béke tántoríthatatlan harcosát. Egész népünkkel együtt fogadjuk, hogy a testvéri népi demokráciákkal teljes egységben, pártunk vezetésével szilárdan haladunk tovább a szocializmus építésének ragyogó útján.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KELETKEZÉSÉRŐL ÉS POLITIKAI JELLEGÉRŐL *
(1939—1945)

J. A. Boltin professzor

Az 1939—1945. évi második világháború keletkezésének és jellegének kérdése az egyik legfontosabb metodológiai problémája e háború történetének. A háború jellegének megítélésétől függ sok olyan kérdésnek a megválaszolása, amely a kutató elé tornyosul: melyek voltak az 1939-es világkonfliktus létrejöttének okai és melyek voltak hajtóerői, mely társadalmi erők viselik a felelősséget a háborúért, milyen politikai és katonai célok hajtották a háborút vezető pártokat, milyen volt a néptömegek igazi szerepe a háborúban, melyek voltak a háború tényleges eredményei és világtörténelmi jelentőségű következményei stb.

Nincs a jelenkori társadalomtudományokban még egy másik ilyen probléma, amelyben ennyire nyíltan és élesen állanának szemben egymással a koncepciók — a haladó, a marxista—leninista, amely az emberi társadalom objektív fejlődéstörvényeinek beható vizsgálatára támaszkodik, és a reakciós, idealista koncepciók, amelyek szubjektív és tudománytalan történelemszemléletet tükröznek. Az elmúlt háború keletkezésének és jellegének problémája akut politikai kérdés. Ez az oka, hogy a harc a polgári és marxista—leninista történetírás között nemcsak hogy ma sem szűnik, húsz évvel a második világháború kezdete után, hanem mind elkeseredettebbé és kérlelhetetlenebbé válik.

Amikor mi a háború keletkezéséről beszélünk, akkor a mélyebb társadalomgazdasági gyökereit és okait tartjuk szem előtt. A háború jellegén mi a háború politikai jellegét értjük, azaz osztálycéljait és azt az alapvető sajátosságát, hogy vajon az igazságos nemzeti felszabadító háború, vagy igazságtalan, agresszív, hódító háború volt-e.

A mi feladatunk az, hogy a marxista—leninista módszertan alapján felfedjük a második világháborúhoz vezető valódi okokat, tudományosan értékeljük politikai jellegét minden hadviselő államcsoportosulás szempontjából, kimutassuk a háború jellegének megváltozását, amely

* A berlini történész konferencián elhangzott előadás szövege. (1959. dec. 15—20.)

néhány országot illetően a háború folyamán beállott, és helyesen tagoljuk a háborút egyes szakaszokra és periódusokra, mivel csak így lehetséges a háborúnak valóban tudományos feltárása és fordulópontjainak megállapítása.

*

V. I. Lenin többször rámutatott, hogy a háború a politika folytatása más (mégpedig erőszakos) eszközökkel. Ezt írta: „És ugyanez volt Marx és Engels álláspontja is, akik *minden* háborút az adott, érdekelt hatalmak — és e hatalmakon belül a *különböző osztályok* — adott időben követett politikájának *folytatásaként* fogtak fel."[1]

A második világháború azon imperialista hatalmak politikájának közvetlen folytatásaként keletkezett, amelyek azt kirobbantották.

A burzsoá történetírás nemcsak hogy nem ebből a tételből indul ki, hanem még konokul figyelmen kívül is hagyja azt. Az imperialista országok uralkodó körei és az akaratukat alázatosan kiszolgáló publicisztika már a háború éveiben is, de még inkább a második világháború után nem csekély erőfeszítéseket tettek, hogy a háború keletkezésének valódi okai titokban maradjanak. Ezt a tényt néhány burzsoá történész kénytelen volt elismerni. Az amerikai Barnes pl. ezt írja: „Sohasem vonultattak még fel a középkor óta olyan szervezett és hatalmas erőket, mint manapság, abból a célból, hogy az amerikai népet megfosszák attól a lehetőségtől, hogy a második világháborúért való felelősség tényeit megismerje."[2] A burzsoá propaganda és történetírás mindenekelőtt azon fáradozott, hogy az imperialista rendszer felelősségét az általa felidézett háborúért letagadja.

A második világháború irodalmának bősége — amellyel elárasztják az USA, Anglia, Franciaország és Nyugat-Németország könyvpiacait — és sokoldalúsága mellett csaknem teljesen hiányoznak az olyan átfogó, általánosító kutatómunkák, amelyekben csak egyetlen komolyabb kísérlet is történnék a második világháború keletkezése és jellege problémájának kitűzésére és megoldására. Azon ritka esetekben pedig, amelyekben a világkonfliktus keletkezése mégis szóba kerül, az a nagyhatalmak közt, közvetlen a háború előtt fennálló politikai és gazdasági ellentétek komoly elemzése nélkül történik.

Nem véletlen, hogy az ezzel a háborúval foglalkozó számos amerikai munka közül csak egyet tudunk megemlíteni, amelyik, úgy látszik, közvetlen a bennünket érdeklő kérdésre válaszol. Ez a könyv Haines és Hoffmann: „A második világháború keletkezése és jellege" című munkája. Noha a szerzők terjedelmes munkájuknak egy ilyen elkötelező címet adnak, mégis egyenesen annak a leszögezésével kezdik, hogy lehetetlenség a címben felvetett problémát megválaszolni. „Bárki számára, aki a történelmet — elsősorban azokat az anyagi és szellemi értékeket, amelyek az államoknak, a társadalomnak és a civilizációnak az életét jelentik — tüzetesen kutatta, lehetetlenség egykönnyen határozott vá-

1 W. I. Lenin: Über Krieg, Armee und Militärwissenschaft. I. kötet, Berlin, 1958.
2 H. E. Barnes, Revisionism and Historical Blackout. In: „Perpetual. War for Perpetual Peace", Caldwell, 1953.

laszt adnia e háború okainak kérdésére" — írták Haines és Hoffmann könyvükhöz írt bevezetőjükben.[3] Egyszersmind rámutattak arra, hogy „a háború kitörése okainak megfejtését aligha lehetséges megtalálni csupán a diplomáciai történetben. Ezeket az okokat a világ egész politikai, gazdasági és kulturális életében kell keresni."[4] És meglehetősen közel jutnak a szerzők az igazsághoz, amikor kijelentik, hogy „ez a háború nem csupán államok összeütközése abból a célból, hogy új határokat húzzanak, hogy ellenőrzést gyakoroljanak a kereskedelmi utakon, hogy területeket foglaljanak el, vagy hogy egy dinasztikus rendszert támasszanak fel. Gazdasági és társadalmi tekintetben ez a háború harc a világ legfontosabb iparvidékeinek, természeti kincseinek és mezőgazdasági javainak ellenőrzési jogáért, harc a világuralomért."[5]

Ezzel azonban el is mondtak mindent. További következtetéseket a mondottakból nem vonnak le a szerzők. Haines és Hoffmann társadalomgazdasági analízis elvégzése helyett homályos latolgatásba bocsátkoznak arról, hogy a „nemzetek lelki beállítottságának" milyen a hatása a háborúra s ehhez hasonló idealista frazeológiával élnek. Sőt, hogy többet ne mondjunk, gyakorlatilag igazolják a fasiszta agressziót, amikor ezt írják: „A nácik előtt egy új Európa képe és az Afrikával való kapcsolataik rendezése lebegett; Olaszország egy hatalmas afrikai birodalom kiépítésére és a Földközi-tenger térségében egy új politikai és gazdasági rendszer proklamálására sóvárgott; Japán egy »új rendről« és »egy nagy kelet-ázsiai virágzó szféráról« tervezgetett — mindezek nem jelentenek többet végeredményben tisztán nemzeti törekvéseknél és a politikai diktátorok agresszív szándékainál. Abból az égető szükségszerűségből indulnak ki, hogy a politikai viszonyokat összhangba hozzák a világgazdaság adott valóságos helyzetével."[6]

Ez azonban már aligha más, mint az „élettérről" vallott fasiszta elmélet nyílt elismerése.[7]

Ha már az ilyen speciális kutatások is a tudományosság mellőzésével, történelmileg megalapozatlanul magyarázzák a második világháború okait és jellegét, természetesen ennél még nehezebb, hogy a háború történetével foglalkozó általános művekben e problémákhoz tényeket találjunk. Az ilyenfajta munkákban a háború keletkezésének problémáját rendszerint a nemzetközi viszonyok vizsgálatára, vagy helyesebben azok diplomáciai vonatkozásaira korlátozzák. Emellett a háborút megelőző politikai helyzetképet eltorzítva ismertetik.

A legújabb kor nemzetközi viszonyaival foglalkozó egyik legismertebb mű az egykori amerikai moszkvai követnek, George Kennan-nek „Az amerikai diplomácia 1900-tól 1950-ig" c. könyve. Kennan azonban gondosan kikerüli a háború társadalomgazdasági okait. Hangsúlyozza, hogy a XX. század mindkét világháborújának célja csupán „Németor-

3 „The Origins and Blackground of the Second World War", by Haines and Hoffmann, New York, 1947.
4 U. o.
5 U. o.
6 U. o.
7 A német hódító politikát több reakciós francia történész munkája jogosnak tartja. Pl. P. Laufe, Histoire d l'Allemagne, Paris, Flammarion, 1950.

ság átalakítása: életformájának helyesbítése, a németek átnevelése" volt.[8] Helyesen állapítja meg az első világháború következményei és a második világháború közötti összefüggést, azután mégis az „előre elrendeltség" tételét fejtegeti és ilyen következtetésre jut: „... a második világháborúnak be kellett következnie, mert ez az elsőnek elkerülhetetlen következménye volt. Azután gondolkozni kezd az ember az első világháború keletkezésén, abban a reményben, hogy megtalálja korunk ingatagságának okait. S innen már csak egy lépés, hogy a húszas és harmincas évek nyugati államférfiait felmentsük a második világháborúért való minden felelősség alól, s csupán úgy tekintsük őket, mint cselekvő személyeit egy nagy tragédiának, amelyen változtatni nem tudtak."[9] A „nyugati államférfiak" tehát „ártatlanok" a háború keletkezésében. De vajon akkor ki a felelős? A burzsoá történetírás erre a kérdésre különféleképpen válaszol. Egyes történészek mindent pusztán a fasiszta Németország agresszív politikájával és Hitler egyéniségével magyaráznak, mások a Szovjetunióra próbálják hárítani a felelősséget.

Az első álláspontra G. Ritter nyugatnémet történész szolgáltat példát. Ő a háború keletkezéséért minden felelősséget egyedül Hitlerre próbál hárítani. Patetikusan így kiált fel: „Hát nem áll meg a józan ész, hogy egy ember bele tudta hajtani Európát ebbe a szörnyű barbárságba, amelyet átéltünk s hogy kénye-kedvéből olyan tüzet gyújtott, amely a szó szoros értelmében belekapott az egész világba és hogy mindebben senki sem tudta őt megakadályozni?"[10]

Azonos álláspontra helyezkedik lényegében a második világháborúról készült hivatalos angol történelmi munka, az öt kötetes „A nagy stratégia" című könyv is. A második kötet szerzője, J. Butler nem fárasztja magát a társadalomgazdasági és a politikai okoknak a háború keletkezése szempontjából történő elemzésével, megelégszik a következő kategorikus megállapítással: „A háborúba való beavatkozásunk okai és céljai világosak. Az ok náci Németország agressziója volt más népek függetlensége és szabadsága ellen, amely agresszió egyes esetekben már meg is valósult, másutt pedig nyíltan fenyegetett. A cél pedig az agresszió elhárítása és Németországban azoknak az erőknek a kiirtása volt, amelyek felelősek érte."[11] Ezekkel a magyarázatokkal csupán az angol államférfiak hivatalos nyilatkozatait ismétli meg oly módon — akiknek távolról sem volt céljuk az igazság felderítése —, amint azt Churchill az 1939. szeptember 3-i alsóházi kijelentéseiben tette: „Mi azért harcolunk, hogy a náci zsarnokság pestisétől megmentsük az egész világot és megvédjük azt, ami minden ember előtt a legszentebb."[12]

A francia burzsoá történészek, mint például Bourgin, Chassin és mások, a háborús okok kutatásánál szintén megelégednek a fasiszta Né-

8 „American Diplomacy", by G. Kennan, London, 1953.
9 U. o.
10 G. Ritter, Geschichte als Bildungsmacht, Stuttgart, 1947.
11 „Grand Strategy" II. kötet. 1939. szept.—1941. jún. J. R. M. Butler, London, 1957.
12 „House of Commons Debates."

metország agresszív terveire és világhatalmi törekvéseire történő utalásokkal.[13]

Ha már a legtisztesebb burzsoá történészek is ilyen hiányos és éppen ezért lényegében hamis magyarázatot adnak a második világháború okairól, mit szóljunk ezekután azokról, akik a kézzelfogható tényekkel és a józan emberi ésszel szemben a háború kirobbantásának bűnét a Szovjetunióra próbálják kenni, ama egyetlen államra, amely a háborút megelőző válságok éveiben egyesegyedül folytatott következetes békepolitikát és egyedül harcolt az agresszió veszélye ellen. Csupán arra kívánunk rámutatni, hogy pl. a háború keletkezéséről vallott koncepciók között, amelyeket az amerikai történészek, Langer és Gleason „Az elszigetelődés vége" című könyvükben az egykori fasiszta tábornok, Tippelskirch pedig „A második világháború története" című ismert művében fejtenek ki, nehéz dolog különbséget megállapítani. Egyöntetűen megegyeznek abban, hogy a háborút állítólag a Szovjetunió készítette volna elő és provokálta volna ki, s hogy a Szovjetunió lett volna az az egyetlen állam Európában, amelyiknek érdeke lett volna a háború. Ezt a hazugságot néhány francia történész is megismétli.[14]

Meg kell még említeni azokat a burzsoá szerzőket is, akik különféle tudománytalan filozófiai koncepciókban keresik a háború okait. Ezek közül egyesek az ember pszichológiájában látják a háború okát. Ilyen nézetet képvisel különösen az angol Fuller is, amikor ezt írja: „Az emberi kapzsiság és a félelem az, amiben a háború gyökereit keresnünk kell."[15] Ezt a tudománytalan és naiv magyarázatot fejlesztette tovább a francia Gaston Berget s a „háború három főokának" a következőket jelöli meg: „Egyes államok elbizakodottsága, a félelem és a kényszer."[16] Az amerikai Perdell a hírhedt Malthus-féle teoriát eleveníti fel újból. Azt írja, hogy „a népsűrűség telítettsége, mihelyt bizonyos intenzivitást elért, önmagában harcolni kényszeríti az embert létének biztosítására."[17]

Mindenki előtt nyilvánvaló, hogy ez a magyarázat megfelel annak a kannibáli elméletnek, amellyel a hitleristák is operáltak. Az ipar és mezőgazdaság óriási lehetőségei, a tudomány és technika utóbbi években elért eredményei oly meggyőzően bizonyítják a haladás korlátlan lehetőségeit az anyagi jólét emelkedése mellett, hogy a malthusianusok nézeteiből kő kövön nem marad.

Míg azonban a malthusianusok a termelés elégtelen méretében keresik a háború okait, más burzsoá történészek éppen ellenkezőleg, a termelés rendkívüli növekedésével magyarázzák a háborút. Ilyen következtetést von le néhány angol és amerikai szerző. Példát ad erre az amerikai Ogburn professzor „mélyenszántó" tana, amely szerint „Japán és Né-

[13] O. Bourgin és F. Bourgin, Les démocraties contre le fascisme. Histoire de la seconde guerre mondiale 1939—1945, Paris 1947; L.—A. Chassin, Histoire militaire de la seconde guerre mondiale, Paris 1951; Bregeault, Le deuxiéme conflit mondial, Paris 1946.

[14] „Challenge to Isolation", by Langer and Gleason, New York 1952. K. v. Tippelskirch, Geschichte des zweiten Weltkrieges, Bonn 1954. Lectures francaisses. Les origines secretes de la guerre 1939—1945, Paris 1957.

[15] J. F. S. Fuller, The Second World War 1939—1945, oroszul. 1956, Moszkva.

[16] G. Berget, Ursachen für die Entstehung von Kriegen. „Courier Unesco", Február 1959.

[17] E. P. Perdell, Population in the Losse, New York 1951.

metország akkor lettek agresszív államokká, amikor nagy méretekben kezdték a gőzerő kihasználását."[18]

Ilyen tanokat képvisel néhány európai revizionista is és még hozzá ezt a történelem materialista értelmezésének nevezik.[19] Mindezek a nézetek abszolút tudománytalanok.

Egészen világos, hogy a burzsoá történetírók és revizionisták — lévén az imperializmus ideológiai védelmezői — a monopol tőke társadalmi megrendelését teljesítik és áltudományos elméletüket annak követelményeihez idomítják.

Az a tény, hogy a második világháború keletkezésének kérdésére világos és objektív választ adni és politikai jellegét meghatározni képtelenek, egész világosan mutatja a modern burzsoá történettudomány csődjét. Ennek a csődnek mélyebb oka a burzsoá történetírás osztályjellege és az a hibás idealista módszer, amelyet alkalmaz. Egyedül a marxista—leninista történettudomány tárja fel helyesen és tudományos alapossággal általában a háborúk, különösen pedig a második világháború keletkezését és jellegét, mert a történelmi folyamatot az azt meghatározó gazdasági és társadalmi tényezők sokoldalú tanulmányozásával vizsgálja.

*

A marxizmus—leninizmus azt tanítja, hogy az imperialista háborúk a modern kapitalizmus sajátságos vonásaiból, ellentmondásaiból és törvényszerűségeiből fakadnak. A maximális profitra törekvő kapitalista monopóliumokra jellemző sajátosságok a nyersanyag- és fogyasztópiacokért, a tőke befektetési területekért és a konkurrensek megsemmisítéséért folytatott harc. A világuralom utáni mohó vágy a monopolkapitalizmus legbelsőbb természetéből ered. A monopolkapitalisták céljaik eléréséhez semmitől sem riadnak vissza.

V. I. Lenin, aki feltárta az első világháborút kiváltó mélyebb tényezőket, ezt írta: „Azért, mert a kapitalizmus a föld kincseit egyes országok kezében összpontosította, felosztotta a földet az utolsó göröngyig; a további osztozkodás, a további gazdagodás már csak mások rovására történhet, az egyik ország érdekében a másik rovására. Ezt a kérdést kizárólag erőszakkal lehet megoldani — és ezért a világrablók között a háború elkerülhetetlenné lett."[20]

És valóban, az első világháború (mint minden más imperialista háború) keletkezésének alapvető okait a kapitalista gazdaságban kell keresnünk. Jelentős szerepet játszik azonban a háború előkészítésében és kirobbantásában az imperializmus politikája és ideológiája is, amely át van itatva a militarizmus és agresszió szellemével, a területrablás vágyával és a más népek, más országok iránti gyűlölettel. Mindezek elkerülhetetlenül a kapitalista hatalmak közötti konfliktusokhoz vezetnek, amelyeknek megoldását az imperialisták a háború útján keresik.

A kapitalista hatalmak között a második világháború előtt éppúgy,

[18] W. E. Egburn, Technology and International Relations, Chicago 1949.
[19] L: Benedikt Kautzky.
[20] V. I. Lenin: Művei, 28. kötet, oroszul.

mint az első előtt, éles ellentét keletkezett, amely abban mutatkozott, hogy ezeknek a hatalmaknak a reális erőviszonyai és a fogyasztó-, valamint nyersanyagpiacok, továbbá a tőkebefektetési területek akkori elosztása, nem álltak összhangban.

Az egyenlőtlen fejlődés következtében Németország és Japán, mint a küzdőtérre később lépő országok, a világ alapvető, új felosztását követelték javukra, Anglia, Franciaország és az USA rovására. A régi gyarmati hatalmak — Anglia és Franciaország — imperialistái azonban, hasonlóképpen az USA imperialista körei is, amelyek a földkerekség több országát és területét befolyási körükbe tudták vonni, nemcsak hogy nem akartak helyt adni a követelésnek, hanem ellenkezőleg, ők maguk is tovább akartak terjeszkedni. A két hatalmi csoportosulás között kezdődött a harc, amelynek lényege a világuralomra való törekvés volt.

A második világháborút megelőző nemzetközi helyzet azonban lényegesen különbözött az első világháború előttitől. A kapitalizmus már nem volt többé az egyetlen és mindent átfogó rendszer a világon. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme következtében két tábor alakult ki, két ellentétes társadalmi rendszer, a szocializmus és a kapitalizmus. Ebben mutatkozott meg különösen kézzelfoghatóan a kapitalista rendszer általános válsága, amely döntő hatást gyakorolt a népek életére és a kormányok politikájára, a kapitalista országok helyzetére és az erők világviszonylatbani megoszlására. A világpolitika fő tengelyévé a két rendszer harca, a kapitalista országok és a szocializmus országa, a Szovjetunió közötti ellentmondások lettek.

Az uralkodó körök a dolgozók ellenállásának letörésére — amely a háború és a militarizmus politikájával szemben megnyilvánult —, valamint osztályuralmuk megszilárdítására Olaszországban, Japánban és Németországban bevezették a fasiszta diktatúrát. Haladó gondolkozású emberekkel szemben alkalmazott terrorisztikus eljárásukat az amerikai, angol és francia imperialista körök jóváhagyták, hiszen ők maguk sem riadtak vissza fasiszta módszerek alkalmazásától és ezért támogatták is a német, olasz és japán fasizmust.

A második világháború előestéjén mindkét kapitalista koalíció államai között voltak bizonyos, széthúzó ellentétek. Voltak közös, általános törekvéseik is, amelyeket a Szovjetunió iránti osztálygyűlöletük határozott meg és az a közös óhajuk, hogy megsemmisítsék a szocialista Szovjetuniót, belemarkoljanak hatalmas területébe és mérhetetlen természeti kincseibe, s hogy a kapitalista kizsákmányolás számára egy újabb forrást „nyissanak". Ezért próbálkoztak az imperialisták — a világuralomért való harc megszakítása nélkül — megegyezésre jutni s egy egységes szovjetellenes frontot létrehozni. Így került sor a háborút megelőző időszakban a német militarizmus újjászületésének politikájára és a fasiszta agresszió elősegítésére az USA, Anglia és Franciaország kormányai segítségével, a „benemavatkozás" és a „semlegesség" jelszavával. Ezek a kormányok Németországnak és Japánnak a Szovjetunió elleni háborújától két feladat megoldását várták: Németország és Japán majd megsemmisíti az imperialisták részéről gyűlölt Szovjetuniót,

a Szovjetunió pedig meggyengíti konkurrenseiket, Németországot és Japánt.

Ezt a politikát az USA, Anglia és Franciaország monopolista körei diktálták, mint akik Németország felfegyverzésében közvetlenül érdekelve voltak. Schacht, a német nagytőkés és a fasiszta Németország bankügyeinek vezetője a háborús főbűnösök nürnbergi perének idején egészen helyesen mondta meg egy amerikainak: „ha önök gyárosokat akarnak vádolni, olyanokat, akik segítették Németország felfegyverzését, akkor vádolniok kell a sajátjaikat is."[21]

Abból a feladatból kiindulva, hogy Európa centrumában egy ütőképes szovjetellenes frontot hozzanak létre, Anglia, Franciaország, különösen pedig az USA imperialistái már az első világháború befejezése után hamarosan hathatós segítséget nyújtottak a német monopoltőkének, elsősorban azzal, hogy hiteleket és kölcsönöket bocsátottak Németország rendelkezésére.

Csupán hat év alatt (1924-től 1929-ig) pontosan annyi kölcsönt kapott Németország, mint amennyit az USA az első világháborút megelőző negyven év alatt. A harmincas évek közepéig a német gazdaságban elhelyezett külföldi tőke kb. elérte a 27 milliárd márkát, amelyből a Németországnak nyújtott hosszúlejáratú kölcsönöknek (6—7 milliárd márka) nem kevesebb, mint 70 százaléka az amerikai tőkére esett. Nem is beszélve az USA rövidlejáratú kölcsöneiről, valamint a német részvénytársaságokban történő tőkerészvételéről.[22] Németország csakis a külföldi hitelek és kölcsönök segítségével tudta nehéz- és hadiiparát oly gyors ütemben fejleszteni. Németország az ipari termelés volumenét tekintve a harmincas évek közepén már az USA után második helyet foglalta el a világon. 1938-ban a kapitalista világ össztermelésének 12 százaléka Németországra esett. Németország szolgáltatta a világ nyersvas termelésének 22 százalékát, az acél 24 százalékát, a kőszén 17 százalékát és a gépgyártás 14 százalékát.[23] Az alumínium, a fémmegmunkáló gépek és egész sor szintetikus termék előállításában Németország az első helyre került a világon. Megelőzte az USA-t és a többi országokat gépexportban (a világexport 26 százalékával), valamint vegyicikkek, optikai eszközök, vasércek (1937-ben a világexport 21 százaléka) és az acél (1937-ben a világexport 22 százaléka) exportjában.[24]

A németországi gazdasági fellendülést a katonai erő gyors növekedése kísérte. Ez tette lehetővé a fasisztáknak, hogy az „élettér" és a világbirodalom megteremtése követelésének gyakorlati megvalósítását megkezdjék. Így éleződtek ki jelentősen az ellentétek Németország és a többi kapitalista államok között.

A fasiszta Németország és „tengelypartnerei" fokozott háborús előkészületükkel nemcsak a Szovjetuniót, hanem Anglia, Franciaország és az USA alapvető politikai és gazdasági pozícióit is fenyegették. Ezek a kapitalista államok le akarták rázni magukról a háborús fenyegetést s

21 A. Norden, Lehren deutscher Geschichte, Berlin 1947.
22 W. W. Postnikow, Die USA und die Dawesierung Deutschlands (1924—1929), Moszkva 1957.
23 „Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, 1941—42."
24 „Monatliche Nachweise über den auswärtigen Handel Deutschlands". 1943. dec.

az agressziót egy ún. „békéltető politikával" Kelet ellen akarták irányítani, hogy így kijátsszák egymás ellen Németországot és a Szovjetuniót, és ők csak akkor lépnek majd a háborúba, amikor már mindkét fél kölcsönösen kimerült. Ugyanakkor keresték a fasiszta Németországgal való megegyzés útját a közös szovjetellenes, kapitalista érdekek alapján.

Az USA és Németország monopolkapitalista burzsoáziájának egyik jellemző ilyen kísérlete volt a San Francisco-i titkos konferencia, amely 1937. november 23-án folyt le, hogy a „közös nyelvet" a szovjetellenes alapon megtalálják. A konferencián a fasiszta Németország uralkodó köreinek képviseletében von Tippelskirch és von Killingen bárók vettek részt, a másik részről a néhány legnagyobb amerikai gyáros és kongresszusi képviselő, többek között A. Vandenberg szenátor, Lammnot Dupon, Alfred P. Slown. A konferencia sok kérdésről tárgyalt, többek között annak a problémájáról is, hogy hogyan lehetne megteremteni egy német—amerikai „összműködést Oroszország és Kína óriási piacaiért folyó harcban."[25]

Gazdasági közeledés keresésének útját jelentették az 1938 október—novemberében Londonban tartott angol—német kereskedelmi tárgyalások is, természetesen közös szovjetellenes alapon, továbbá azok a tárgyalások is, amelyeket a gyarmati kérdésről folytattak ugyanabban az időben Berlinben, s amelynek részvevői egyik részről Hitler és Ribbentrop, a másik részről a Délafrikai Unió hadügyminisztere, Oswald Pierro voltak. Az imperialista főkonkurrensek közt számtalan ilyenfajta kísérlet történt a gazdasági közeledésre, mivel a két kapitalista csoportosulás közötti ellentétek éleződésétől függetlenül, érdekeik találkoztak azon a ponton, ahol a szocialista állam elleni harcról volt szó. A Szovjetunió iránti gyűlöletükben s abban az óhajukban, hogy a szocializmus országát meg kell semmisíteni, Anglia, Franciaország és az USA monopol urai jól megegyeztek Németország, Olaszország és Japán imperialista burzsoáziájával.

A háborút megelőző időszak sajátosságát egészen világosan jellemezte Hruscsov a leipzigi össznémet munkáskonferencián, 1959. március 7-én mondott beszédében: „A nemzetközi imperializmus olyan véres bestiát dédelgetett, mint a Hitler-fasizmus, és megelégedéssel szemlélte, hogy a Hitler-gyilkosok hogyan szították a kommunizmus és a Szovjetunió iránti gyűlöletet. Az imperialisták nyíltan uszították Hitler-Németországot országunkra, amellyel messzemenő céljaik voltak."[26]

Az imperialista államok szovjetellenes politikán nyugvó közeledése azonban elkerülhetetlenül a fasiszta agresszorok további megerősödéséhez vezetett. Minél erősebbek és agresszívebbek lettek a fasiszta államok — Németország, Olaszország és Japán —, annál inkább kiéleződött az ellentét a világuralomért folyó harcban közöttük és imperialista konkurrenseik — az USA, Anglia és Franciaország — között. Így keletkezett és fejlődött ki a súlyos ellentmondás az imperialista rendszeren belül, ami a harmincas évek végére a világ újrafelosztásáért való új háború közvetlen fenyegető veszélyévé vált. Az érlelődő imperialista világ-

25 „Congressional Record." 1942. aug. 20.
26 „Neues Deutschland" 1959. márc. 27.

konfliktus döntő ereje, a második világháború fő gyújtogatója a német imperializmus volt, ez vezette a fasiszta államok agresszív blokkját.

A fasizmus politikája németországi hatalomrajutásától kezdve a nyílt háborús készülődés politikája volt. Egyedül a NKP emelte fel szavát a fasiszta terror ellenére is, az érlelődő háború ellen. 1939 januárjában a NKP konferenciára ült össze Bernben. A konferencia határozatában ez áll: „A Hitler-fasizmusnak ez a politikája nem szolgálja Németország nemzeti érdekeit, hanem a nagy hadikapitalistákét és a náci bürokráciáét. Ez a politika a valóságban a német nép érdekeinek elárulása és a német nemzet létét fenyegeti." Különös élességgel fordultak a német kommunisták a Szovjetunió megtámadására való készülődés ellen. A NKP berni konferenciája leszögezte, „hogy a Hitler-rezsim Szovjetunió ellen irányuló politikája Németország nemzeti érdekeinek leggaládabb elárulása".[27] Németország második világháború előtti belpolitikai helyzetét azzal jellemezhetjük, hogy a nácik pozíciói megerősödtek. Az agressziós külpolitikai lépések sorozata (a Saar-vidék bekebelezése, a Versailles-i szerződés Németország felfegyverzésére vonatkozó korlátozásainak felfüggesztése, a Rajna-övezet remilitarizálása, Ausztria bekebelezése, Csehszlovákia elfoglalása), amelyeket a fasiszták az USA, Anglia és Franciaország uralkodó köreinek támogatásával hajtottak végre, elősegítették a fasiszta párt népszerűsítését s ez fel is használta az eredményeket szociális demagógiájában a sovinizmus szítására. A fegyverkezés gazdasági emelkedést eredményezett Németországban. Ezáltal megjavult az ország gazdasági helyzete, nemcsak az 1929—33-as válság éveihez, hanem a válság előtti évekhez viszonyítva is. A munkanélküliség csaknem teljesen megszűnt. Ez az állapot az ország dolgozóinak jelentős rétegeit tévesztette meg s kerítette a náci politika sodrába.

A fasiszták egyidejűleg mindent megtettek, hogy a hitleri „új renddel" szembeforduló haladó erőket megsemmisítsék. A legkeményebb megtorlást a NKP-ra irányították, amelynek tagjai a legkövetkezetesebben harcoltak a fasizmus ellen, de üldözték a német nép más haladó elemeit is. A kommunista pártot 1933-tól illegalitásba kényszerítették, elvesztette funkcionáriusainak jelentős részét, agyonverték, vagy fegyházakba és koncentrációs táborokba vetették őket.[28] A második világháború kezdetén Németországban nem volt egységes központi vezetése a kommunista pártnak, néhány illegális központja volt csupán, amelyek egy-egy körzetre terjedtek ki. A NKP külföldön levő Központi Bizottsága csak laza kapcsolatban állott a németországi pártszervezetekkel. A NKP Központi Bizottságának a kommunista szervezetek össznémet operatív vezetésének létrehozására irányuló többszöri kísérlete eredménytelen maradt. Mindez nagyon megnehezítette a NKP munkáját az antifasiszta ellenállási harc szervezésében és nem tette lehetővé, hogy a Hitler-fasisztákat a háború előkészítésében és kirobbantásában komolyabban akadályozzák.

[27] „Zur Geschichte der deutschen antifaschistischen Widerstandsbewegung 1933—1945", Berlin 1957.

[28] 1939 nyarán nem teljes adatok szerint több mint 300.000 német antifasiszta volt fegyházakban és koncentrációs táborokban. L.: W. Bartel, Deutschland in der Zeit der faschistischen Diktatur 1933—1945, Berlin 1956.

A háborús készülődés 1938 őszén döntő szakaszához érkezett és lezárult Münchenben. A nyugati hatalmak szégyenletes müncheni árulása, amely a burzsoá Csehszlovákia likvidálását eredményezte, jelentette a Hitler-fasizmust támogató imperialista politika csúcspontját. A kezdeményezők számítása szerint a Müncheni Egyezménynek kellett volna meghatároznia végérvényesen a német politika további szovjetellenes folyamát, és a hitlerista agressziónak kizárólagosan Kelet felé, a Szovjetunió ellen való irányítását.

A Szovjetunió ilyen bonyolult körülmények között a béke fenntartásáért és megszilárdításáért való harcra és az imperialista agresszió megállítására összpontosította külpolitikája tevékenységét. A Szovjetunió a második világháborút megelőző években a fasiszta agresszorok megfékezése céljából a kollektív biztonságért fáradozott nagy állhatatossággal. Ismeretes, hogy ezek a kísérletek Anglia és Franciaország hibájából — minthogy ezek szovjetellenes törekvései erősebbeknek bizonyultak a fasiszta agressziótól való félelmüknél — nem jártak eredménnyel. Anglia és Franciaország uralkodó köreinek a Szovjetunió iránti ellenséges magatartása következtében a szovjet kormány kényszerülve érezte magát egy Németországgal való megnemtámadási szerződés megkötésére. Ezzel a lépéssel keresztülhúzta a Szovjetunió ellen létesítendő egységes imperialista front létrehozásának kísérletét, és a szocializmus országa ellen irányuló fasiszta háborút mintegy két évvel elodázta.[29]

A Szovjetunió népeit áthatották a szocialista haza megvédésének lenini eszméi, ennek szellemében nevelte a kommunista párt a tömegeket. A párt nemcsak ideológiailag készítette fel a szovjet népet az ellenség elleni harcra. A párt vezetésével a szocialista iparosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása és a kultúrforradalom végrehajtásával megteremtették a haza védelméhez szükséges anyagi és gazdasági feltételeket is.

A kommunista párt vezette szovjet emberek felépítették országukban a szocializmust. Ez volt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom legfőbb eredménye. A Szovjetunió azonban még továbbra is kapitalista országok gyűrűjében élt. Ebben az időszakban az erőviszonyokat tekintve az egész kapitalista világ gazdaságilag és katonailag még fölényben volt a Szovjetunióval szemben. Ezért a szocializmus győzelme a Szovjetunió-

[29] A legobjektívebb burzsoá politikusok és történészek elismerik, hogy a Szovjetunió kényszerből kötötte a megnemtámadási szerződést a fasiszta Németországgal 1939. augusztus 23-án. Palas tábornok katonai attasé a szerződés megkötésének napján ezt jelentette Daladier miniszterelnöknek: „Továbbra is meg vagyok győződve, hogy a Németországgal való megegyezés a Szovjetunió részéről csupán kivezető út a legrosszabb helyzetből . . ." L.: A. D. Nyikinow, „A második világháború keletkezése és jellege, és az európai politikai válság 1939-ben", Moszkva 1955. oroszul. Jellemző két cikket közöl a hivatalos francia burzsoá újság is, a Revue d'histoire de la deuxieme guerre mondiale" a Müncheni Egyezmény 20. évfordulója alkalmából; Andre Scherer hangsúlyozza, hogy a Müncheni Egyezmény idején a Szovjetunió volt az egyetlen nagyhatalom, amelyik helyes és következetes álláspontot foglalt, és hogy a Szovjetunió kényszerült a szovjet—német egyezmény megkötésére. A. Scherer, Le probleme des „Maines Libres" a l'Est. „Revue d'histoire de la deuxieme guerre mondiale", 1958. okt. és u. o. La politique sovietique et Munich, 1959. január.

ban még nem volt végérvényesen biztosított, még nem volt garancia arra, hogy az imperialista hatalmak a külső katonai erők segítségével nem állítják vissza a kapitalizmust.

A második világháború egyik jellegzetes sajátossága az volt, hogy ez a háború nem terjedt ki azonnal az egész világra. Az 1931-től 1939-ig terjedő években egész sor katonai konfliktus előzte meg a világháborút, amelyek mind egy-egy szemét alkották a láncolatnak. Mindezeket a háborúkat a fasiszta agresszorok robbantották ki, azzal a határozott szándékkal, hogy elfojtsák a munkás- és a nemzeti felszabadító-mozgalmat, hogy leigázzák a kis népeket és további hódító terveik megvalósításához kedvező feltételeket teremtsenek.

A fasiszta államok — Németország és Olaszország Európában, Japán a Távol-Keleten — szisztematikusan bővítették agressziójuk frontját s az országok egyre szélesebb körét vonták be a „kis" háborúkba. Egy második világháború veszélye egyre akutabbá vált. Ebben a helyzetben a kommunisták voltak azok, akik megalkuvás nélkül és következetesen a béke harcosaiként léptek fel. 1938. május 1-én a Kommunista Internacionálé javasolta, hogy a háborús veszély elleni harcra teremtsék meg minden munkáspárt és minden haladó erő cselekvési egységét. Az egységfront jelszó a kommunista pártok alapvető gyakorlati jelszava lett. A kommunisták minden nehézség ellenére leleplezték az agresszorokat és mozgósították a tömegeket a fasiszta államok hódító tervei ellen. Az egységfront eszméje mind erősebb visszhangra talált a kapitalista országok dolgozó tömegeiben. Az a tény, hogy a kommunista pártok, néhány siker ellenére, az egységfront taktika megvalósításában nem tudták megteremteni a munkásosztály olyan szervezettségét és egybeforrottságát, amellyel meg lehetett volna aakdályozni a háborút, az a szociáldemokrácia jobboldali vezetőinek a lelkén szárad. Az ő hibájukból maradt megosztott a munkásosztály. Makacsul ellenezték a munkásosztály egységét és ezáltal a háborús gyújtogatókat segítették.

Az USA, Anglia és Franciaország kormányai egyelőre nem ellenezték a fasiszta hatalmak rájuk nézve mind veszélyesebb méreteket öltő megerősödését, hiszen ők arra törekedtek, hogy a fasiszta államok agresszióját a Szovjetunió ellen irányítsák és hogy egy szovjetellenes egységfrontot hozzanak létre. A kapitalista rendszeren belüli növekvő ellentmondások és a helyes szovjet külpolitika, amelyet a kapitalista országok dolgozói támogattak, mégis megakadályozta egy ilyen front létrehozását. Azok a tervek, hogy Németországot, Olaszországot és Japánt a Szovjetunió ellen kihasználják, nem bizonyultak reálisnak.

A fasiszta államok uralkodó körei mindenekelőtt a saját érdekeiket tartották szem előtt és egyáltalán nem arra készültek, hogy Anglia, Franciaország és az USA érdekeiért harcoljanak. Ezen az alapon olyan erővel jöttek felszínre az ellentétek az imperialista államok között, hogy egy általános katonai leszámolást többé már nem lehetett elkerülni.

„Az imperialisták végül is fellobbantották a második világháború tüzét. Ilyen módon remélték ügyeik rendbehozását a Szovjetunió kárára. Hitler azonban az események során megváltoztatta előbbeni elképzelé-

seit, az első csapásokat nem a Szovjetunióra mérte, ahogyan azt Nyugaton remélték, hanem magukra a nyugati államokra."[30]

A második világháború 1939. szeptember 1-én, a nagy kapitalista államok két koalíciója közötti összecsapással kezdődött. Keletkezését tekintve imperialista háború volt. A bűnösök: valamennyi ország imperialistái, a modern kapitalista rendszer maga. Különös felelősség terheli a háború kirobbantásáért közvetlen kezdeményezőit, a fasiszta blokk uralkodó köreit, Németországgal az élén. A fasiszta államok részéről azért kezdték a háborút, hogy megszerezzék a világuralmat, s minden más országot és népet gyarmati igába hajtsanak. A fasiszta hódítók a néptömegek ellenállási kísérleteit — a rabló, terrorista politikával szemben — soha nem látott kegyetlenséggel nyomták el és az emberek millióit gyilkolták le. Anglia és Franciaország uralkodó körei az USA biztatása mellett, hasonlóképpen imperialista célokkal léptek a háborúba Németország ellen; arra törekedtek, hogy vetélytársukat legyűrve a saját uralmukat terjesszék ki a világra. Egyidejűleg továbbra is kísérleteztek azzal, hogy a fasiszta agresszorokat a Szovjetunió ellen irányítsák. Így keletkezett a második világháború elején Franciaország és Anglia sajátságos stratégiája, az ún. „furcsa háború" stratégiája. Ezeknek a hatalmaknak a reakciós kormányai ugyanis nem akartak aktív harcot viselni Hitler-Németország ellen, hiszen, mint eddig is, imperialista ellentéteiket a Szovjetunió kárára vélték megoldani.

A megkezdett háború imperialista jellegét támasztja alá Franciaország és Anglia részéről ezen országok kormányainak belpolitikája is, amelyek széleskörű hadjáratot kezdtek a demokratikus erők ellen és a háborús helyzetet a reakció megszilárdítására szándékozték kiaknázni.

A háborút megelőző időszakban csak a kommunisták léptek fel a béke fenntartásáért. Amikor már a háború mégis kirobbant, Németország, Olaszország, Japán és a csatlós országok hazafias erői a kommunisták vezetésével arra irányították erőfeszítéseiket, hogy ebben az igazságtalan, imperialista háborúban elősegítsék saját kormányaik veresége-t. Ezen országok kommunista pártjainak politikáját valamennyi internacionalista kommunista és munkásmozgalom támogatta.

A Kommunista Internacionálé és a kommunista pártok a háború első napjától kezdve a marxizmusnak megfelelően helyesen értékelték a második világháborút. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 22. évfordulóján a Komintern Végrehajtó Bizottságának felhívásában ezt mondja: „Európa centrumában folyik a háború. Anglia, Franciaország és Németország uralkodó osztályai a világuralomért hadakoznak. Ez a háború a kapitalizmus táborán belüli többéves imperialista ellentétek folytatása... Ez ennek a háborúnak, ennek az igazságtalan, reakciós, imperialista háborúnak az igazi értelme."[31] 1939 novemberében Németország, Ausztria és Csehszlovákia kommunista pártjai közös nyilatkozatban a következőket szegezik le: „A kommunisták minden erejüket bevetik, hogy a német munkásosztály szabadságharcát a csehek, szlovákok,

30 Ny. Sz. Hruscsov, Beszéde a lipcsei 9. össznémet munkáskonferencián. Neues Deutschland, 1959. márc. 27.
31 A Kommunista Internacionálé, 1939. oroszul.

osztrákok és lengyelek nemzeti szabadságharcával szilárd egységbe kapcsolják a német imperializmus ellen."[32]

Anglia Kommunista Pártja ezt írta kiáltványában: „Ez a háború az imperialista országok háborúja a profitért, piacokért és a világuralomért."[33] Franciaország Kommunista Pártja kijelentette: „Ez a háború, amelybe a francia népet belekeverték, a kapitalisták háborúja, amelyet az angol és német imperialisták viselnek egymás ellen."[34] Ugyanígy nyilatkozott az USA Kommunista Pártjának Központi Bizottsága: „A jelenlegi háború imperialista háború, amelyben minden ország burzsoáziája egyformán bűnös."[35]

Mao Ce-tung elvtárs „A Szovjetunió és az egész emberiség érdekeinek egysége" című cikkében ezt írja: „A most kitört háború mind Anglia és Franciaország, mind Németország részéről igazságtalan, imperialista, hódító háború. Minden ország kommunista pártjainak és népeinek szembe kell szállniok ezzel a háborúval, le kell leplezniök imperialista jellegét."[36]

A szociáldemokrácia jobboldali vezetői, a kommunistákkal ellentétben, a legtöbb kapitalista országban a katonai konfliktusok kezdetétől imperialista kormányaikat támogatták — mint ahogy már a háború előtt is elutasították a béke fenntartásáért folyó harc támogatását — és újra elárulták a munkásosztály érdekeit. Az árulás esete megismétlődött: a hadihitelek 1914-ben való megszavazásától egyenes vonal vezet a „saját" kormányok 1939-ben való támogatásáig.

A burzsoázia áruló politikája és a szociáldemokrácia megalkuvása ellenére a fasizmusban a legtöbb ország dolgozói a népek nemzeti függetlensége és saját létük, a demokratikus fejlődés, a társadalmi haladás és a civilizáció veszélyeztetését látták. Ezért lángolt fel azonnal a háború kezdete után és erősödött gyorsan a néptömegek felszabadító harca a fasiszta hódítók ellen. Ez a harc igazságos harc volt. Ilyen háborút viselt Keleten a nagy kínai nép. Európában az első ilyen természetű harc az a hősies ellenállás volt, amelyet a lengyel hazafiak fejtettek ki a német megszállással szemben. A néptömegek függetlenségükért vívott harca törvényszerűen átváltoztatta a háborút Németország, Olaszország és Japán elleni felszabadító háborúvá.

A második világháború még bonyolultabb és sokoldalúbb jelenség, mint az első. A második világháború alatt már hatott egy merőben új törvényszerűség. Ez abban állott, hogy a kapitalizmus általános válsága egyik részről bebizonyította egész sor országban a nagyburzsoázia és földbirtokosok nemzeti árulását. Ezek az országok az agresszió áldozatává lettek. A válság másrészről törvényszerűen a népek felszabadító harcának kifejlődéséhez vezetett, amelyet ezen országok uralkodó osztályai — még ha igen korlátozottan is — támogatni kényszerültek. Azokban a kapitalista államokban, amelyek a fasiszta agresszió áldozatává lettek és a háborúban vereséget szenvedtek, Németország győzelme a

[32] W. Ulbricht, Zur Geschichte der neuesten Zeit. I. kötet. Berlin 1955.
[33] A Kommunista Internacionálé, 1939. oroszul.
[34] U. o.
[35] U. o.
[36] Mao-Ce-tung, Ausgewählte Schriften, III. köt. Berlin 1953.

kormányok bukását eredményezte és egyidejűleg kiváltotta a népi ellenállást a megszállókkal szemben. Így történt Lengyelországban, ahol a kormány és a legfelsőbb hadvezetés a háború kezdete után azonnal elmenekült. A néptömegek ellenállása tartott tovább, Lengyelország Hitler-fasiszták által való megszállása után is.

Az új történelmi feltételek között Lenin 1915-ben írt szavai még nagyobb jelentőséget kaptak: „A háború tapasztalata, mint a történelem minden válságának, az emberi élet minden nagy csapásának, nagy fordulatának a tapasztalata, egyeseket eltompít és megtör, de viszont másokat felvilágosít és megacéloz, és az utóbbiak száma és ereje a világtörténelem tanúsága szerint — egyes eseteket kivéve, amikor egyik vagy másik állam hanyatlóban és pusztulóban volt — általában nagyobb, mint az előbbieké."[37]

Franciaország, Norvégia és más nyugat-európai országok hazafiai — élükön a kommunistákkal — határozottan elítélték a háború imperialista jellegét. És amikor a rabigába-hajtás már közvetlenül fenyegette országaikat, bátran szembeszálltak a fasiszta invázióval és megpróbálták kormányaikat egy fasisztaellenes háború útjára téríteni. A francia kommunisták újságja, a „La vie ouvriere", mindjárt a háború kezdetén óva intett, hogy az a kormány, amelyik saját népétől fél, bukásához közeleg.[38] A Francia Kommunista Párt Központi Bizottsága az 1940. június 6-i, a kormányhoz intézett felhívásban követelte, hogy változtassa meg a háború jellegét s tegye azt az ország szabadságáért és függetlenségéért folytatandó népi háborúvá. Amikor Franciaország veresége bekövetkezett, a kommunista párt volt egyedül, amelyik a nép árulóit megbélyegezte és kimondta, hogy „Franciaországot gazemberek adták el és árulták el, akik gyűlölik a francia népet".[39] A kapitalizmus általános válsága abban is megmutatkozott, hogy nem volt egyetlen erő a kapitalista világban, amelyik képes lett volna a fasiszta német hadigépezet feltartóztatására. Hitler-Németország rövid idő alatt meghódította az európai kontinens csaknem minden burzsoá államát, s ezáltal jelentősen megnövelte katonai és gazdasági potenciálját.

Az európai országok egész sorának megszállása Hitler-Németország által azt eredményezte, hogy ezekben az országokban kibontakozott az ellenállási mozgalom és a partizánharc. Ezek a mozgalmak igazságosak voltak és felszabadító háború jellegük volt. Amilyen mértékben ért el sikereket a német hadigépezet, olyan mértékben nőtt azoknak a tényezőknek a jelentősége, amelyek később a megszállókat jelentősen gyengítették s erejét aláásták.

Ezek a törvényszerűségek hatottak Délkelet-Európában is. Olaszország támadása Görögország ellen 1940. októberében a néptömegek egyetértő ellenállását váltotta ki, amelyek kényszerítették a kormányt, hogy szervezze meg a harcot az agresszorok ellen. A görög hazafiak erőfeszítései támogatásra találtak Albánia dolgozói részéről is, és az olasz hódí-

[37] W. I. Lenin, Der Zusammenbruch der II. Internacionále, Moszkva 1949.
[38] „La vie ouvriere." 14. sz. 1939. szept. 21.
[39] „L'Humanitè", 1940. júl. 17.

tókat kiverték Görögországból. A Görög Kommunista Párt a néphez intézett egyik felhívásában a háborút az olasz fasizmus elleni felszabadító háborúnak jelölte meg, amelyben a görög nép szabadsága, becsülete és függetlensége forog kockán. Az albán hazafiaknak hasonlóképpen sikerült országuk egy részét megtisztítaniok az olasz hódítóktól.

A német csapatok Romániába való bevonulása következtében, 1940 novembere után növekszik a néptömegek elégedetlensége, 1941 márciusa után Bulgáriában hasonlóképpen. Németország támadása 1941 áprilisában Jugoszlávia és Görögország ellen a néptömegek felháborodását váltotta ki egész Délkelet-Európában. Jugoszlávia és Görögország hazafiai felszabadító háborúba kezdtek, ami ezen országoknak Németországtól és szövetségeseitől történt meghódítása után partizánmozgalommal folytatódott.

Angliában és az USA-ban is hasonlóképpen egyre nőtt a néptömegek elszántsága a fasizmussal szemben való ellenállásra. Egyre erősebb nyomást gyakoroltak kormányaikra. Egyidejűleg látható változások álltak be ezen országok uralkodó köreinek politikájában is. Tekintettel érdekeik és nemzetközi pozícióik fokozódó fenyegetettségére a fasiszta agresszoroktól, továbbá az a tény, hogy országaik nemzeti függetlensége és állami önállóságuk veszélybe került, Anglia és az USA uralkodó körei kényszerítve érezték magukat, hogy határozottabban térjenek rá a fasizmus elleni harcra.

Következésképp az 1940. év második felében, a Németország ellen harcoló országok részéről, erősödött a második világháború fokozatos átváltozásának folyamata egy antifasiszta és igazságos háborúvá. A háború antifasiszta, felszabadító háborúvá történő átváltozásának döntő tényezője azonban a Szovjetunió háborúba való lépése volt, amelyet Hitler-Németország támadása váltott ki. Ezzel a háború jellege átváltozásának folyamata lezárult. Ettől kezdve egy szocialista államnak, a Szovjetuniónak a háborúban való részvétele határozta meg politikai tartalmát.

*

A német imperialisták, akik hatalmukat a megszállott országok terhére megnövelték, megrészegülve az Európában elért katonai győzelmektől, megindították a háborút a Szovjetunió ellen. Az SZSZKSZ népei, a kommunista párt vezetésével a fasiszta Németország támadására a Nagy Honvédő Háborúval válaszoltak. Ez a háború a szovjet nép minden erejének latbavetését követelte. Az akkori kapitalista világ leghatalmasabb hadserege, a fasiszta Németország és csatlósainak hadserege, kétéves háborús tapasztalat birtokában és Európa több országának segélyforrásaira támaszkodva váratlanul és alattomosan rohanta meg a békés és alkotó munkában dolgozó szovjet embereket. A Vörös Hadsereg a harcot a hatalmas ellenséggel igen nehéz és egyenlőtlen körülmények között kezdte meg.

A külföldi katonai intervenció és a polgárháború után a Szovjetunió megtámadása Németország részéről a nemzetközi imperializmus reakciójának második kísérlete volt a szocializmus országának erőszakkal

való megsemmisítésére. A fasiszta Németország, mint a világreakció fő ütőereje, meg akarta semmisíteni a szocialista vívmányokat, vissza akarta állítani a burzsoá-földesúri rendet és a Szovjetunió népeire a külföldi elnyomók nehéz terhét akarta ráerőszakolni. A Nagy Honvédő Háború minden szovjet embernek szent harcot jelentett a fasiszta leigázás fenyegetése ellen. E halálos összecsapásban a veszedelmes ellenséggel a Szovjetunió népei védték a szocializmust, a leghaladóbbbat, a szocialista gazdasági rendet, a legdemokratikusabb társadalmi formát, a leghaladóbbat, — a szocialista kultúrát. Ugyanakkor ezt a háborút a világ-civilizáció megmentéséért, a társadalmi haladás védelméért, az egész világ dolgozói hazájának fenntartásáért és megerősítéséért is viselték.

A proletár internacionalizmus érzésétől lelkesülve a szovjet nép ezt a szent háborút a fasiszta államok ellen nemcsak saját hazájának szabadságáért, becsületéért és függetlenségéért, hanem minden nép fasiszta leigázása alóli felszabadításáért is viselte. És a többi országok dolgozóinak bizalma (ti. a Szovjetunió iránt. Ford. megjegyzése) teljes mértékben igazolódott.

Ezeknek az országoknak a dolgozói viszont a maguk részéről igyekeztek mind saját nemzeti érdekükből, mind internacionalista szolidaritásból minden erejükkel segíteni a szovjet népet. A Nagy Honvédő Háborúban a Szovjetunió népei nem álltak egyedül. Támogatást kaptak a világ összes haladó erőitől. Az imperialista államok két harcoló táborra való bomlása, a kapitalista országok néptömegeinek — amelyek már a háborút megelőző években a kollektív biztonságért küzdöttek — azon törekvései, hogy erőfeszítéseiket a Szovjetunióval egyesítsék, a megszállott országokban a felszabadító harcok erősödése — mind olyan tényezők, amelyek kedvező alapot szolgáltattak népek és kormányok antifasiszta koalícióinak létrejöttéhez. A népek közös harcának érdekei a fenyegető fasiszta leigázás ellen döntő jelentőséget kaptak a Hitler-ellenes koalíció megalakításánál, annak ellenére, hogy az egész háború folyamán egyrészt Anglia és az USA kormányai, másrészt a Szovjetunió között mind a háborúviselésre, mind a háború utáni politikára vonatkozólag jelentős véleményeltérések álltak fenn.

Az USA, valamint Anglia uralkodó körei a második világháború folyamán saját imperialista céljaik elérésére törekedtek. Ezek a célok és mindenekelőtt az a törekvés, hogy a Szovjetuniót le kell gyengíteni és el kell véreztetni, határozták meg a nyugati államok katonai stratégiáját, így pl. a második front létrehozásának halogatását Európában. Az USA, Anglia és Franciaország reakciós uralkodó köreinek helyzetét azonban gyengítette a fasisztaellenes beállítottságú néptömegek nyomása, továbbá az a mély ellentét, amely e kormányok imperialisztikus céljai és a háború objektív jellege között fennállott.

A fegyveres harc óriási méreteit és intenzitását illetőleg a Nagy Honvédő Háború páratlanul áll a történelemben. Egyetlen nép sem volt oly megpróbáltatásoknak kitéve, mint amilyeneket a szovjet népeknek kellett elviselniök a Nagy Honvédő Háború alatt. Ezeket a súlyos megpróbáltatásokat a szovjet nép és hadserege becsülettel állta ki.

A fasiszta német főparancsnokság egy „villámháború" reményében, több milliót számláló és minden szükséges katonai felszereléssel ellátott hadsereggel tört be a Szovjetunióba. A háború kezdetén a Szovjetunió súlyos helyzetbe került. A Vörös Hadseregnek vissza kellett vonulnia az ország keleti részébe, sok várost és falut fel kellett adnia. A visszavonulásra kényszerült szovjet csapatok időleges balsikerei és a védekezés egyaránt igen magas követelményeket igényeltek mind a frontcsapatok, mind a hátország erkölcsi szellemétől. Rendkívül nehéz körülmények között, az ellenfél erőbeni fölsúlyával szemben kellett ellenállni az ellenség nyomásának, meg kellett állítani a fasiszta hadsereget. Ez megkövetelte a hadsereg és a nép részéről valamennyi fizikai és erkölcsi erejének óriási megfeszítését, mint az önzetlenséget, állhatatosságot, bátorságot és merészséget. Csak a hazáját határtalanul szerető szovjet nép, amelyet a kommunista párt Lenin szellemében és eszméi szerint nevelt a szocialista hazája megvédésére és minden nehézség leküzdésére, volt képes egész erejének ilyen fokú megfeszítésére. Ilyen megpróbáltatásokat egyetlen kapitalista ország, egyetlen kapitalista hadsereg sem bírna elviselni. A Vörös Hadseregnek, hála a katonák hősiességének, az egész nép hatalmas támogatásának és a kommunista párt bölcs vezetésének, nemcsak az ellenség rohamát sikerült megállítania, hanem 1942 végén a stratégiai kezdeményezést is magához ragadta. A szovjet hátország dolgozói maradék nélkül kiaknázták a háborút megelőző időszakban megteremtett gazdasági lehetőségeket, a hadianyag, lőszer és felszerelés gyártását állandóan emelték. A szovjet haderők hatalmas támadásba lendültek, ami a háború felszabadító céljait szolgálta. A szovjet csapatoknak a támadó hadműveleteknél is nehéz akadályokat kellett leküzdeniük. Semmiképpen sem volt könnyű az ellenfél megerősített állásait megrohamozni, széles folyókon, hegyeken átkelni, harcolni városokban — amelyeket az ellenség hosszantartó védelemre rendezett be — és kivédeni az ellenség nagyobb hadseregrészeinek elkeseredett ellencsapásait. A Szovjet Hadsereg katonáitól, tisztjeitől a támadó hadművelet is rendkívüli bátorságot, merészséget, állhatatosságot, katonai kiválóságot és az ellenség feletti győzelem rendíthetetlen eltökéltségét igényelte. A szovjet haderők mindezen követelményeknek megfeleltek és teljes mértékben igazolták népüknek és a többi országok dolgozóinak beléjük helyezett bizalmát. A Nagy Honvédő Háború a Szovjetunió győzelmével végződött. A háború folyamán mindenki előtt megnyilvánult a Vörös Hadseregnek az a sajátossága, hogy az új típusú hadsereg, egy szocialista állam hadserege, amelyet a szovjet hazafiság szellemében és egyúttal a más népek megbecsülésére neveltek.

A Nagy Honvédő Háború kimenetele büszkeséggel tölti el a szovjet embert hazája és hadserege iránt, amely az emberiség leggonoszabb ellensége, a német fasizmus fölött győzedelmeskedett. Ez a háború, amelynek folyamán a Szovjetunió mérte a döntő vereséget Hitler-Németországra, bebizonyította a szocialista társadalmi és államrend erejét és fölényét a kapitalizmussal szemben.

A Szovjetunió Kommunista Pártja volt az az alapvető és döntő erő, amelyik a szovjet népet az ellenséges támadás elhárítására mozgósította

és az az irányító erő, amely milliók erőfeszítését szervezte meg és irányította egységes célra.

A Párt a szovjet embert mind a fronton, mind a hátországban hőstettekre lelkesítette, a nép tömegeiben erősítette a győzelembe vetett hitet, a rendithetetlen elszántságot és az eltökéltséget minden talpalatnyi szovjet föld megvédésére — az ellenség végleges leveréséig folytatott harcra.

A Szovjetunió Kommunista Pártja minden erejét a harc szolgálatába állította és ragyogó világtörténelmi jelentőségű győzelmet aratott.

*

A második világháború jellege tehát nem volt minden résztvevője részéről azonos és néhány országra vonatkozólag változáson ment át. Mindenekelőtt vizsgáljuk meg azt a problémát, hogy miképpen változott a háború jellege a fasiszta tömbhöz tartozó különféle országok részéről.

A fasiszta *Németország* és az imperialista *Japán* részéről a háború kezdetétől végig igazságtalan hódító háború volt.

Olaszország és *Finnország* részéről addig, amíg ezek az országok a fasiszta tömbhöz tartoztak és Németország oldalán vettek részt a háborús cselekményekben, a háború igazságtalan és imperialisztikus volt. Attól a pillanattól fogva, amikor kiléptek a fasiszta tömbből és csatlakoztak az antifasiszta koalícióhoz, a háború ezen országok részére igazságos és antifasiszta háborúvá vált. Az olasz nép azonban már jóval előbb felkelt a fasiszta Németország oldalán vívott háború ellen, mint 1943 szeptembere, amikor a megalakult új olasz kormány hivatalosan is szakított Németországgal. Már 1943 elején létrejött Olaszországban az ellenállási mozgalom, amelynek lelke a kommunista párt volt. Az olasz nép később is, egészen az Európában viselt háború befejezéséig, aktívan harcolt a fasizmus ellen.[40]

Magyarország és *Románia* népellenes kormányainak politikája a második világháborút közvetlen megelőző időben és annak elején nyíltan reakciós volt. Itt a háború első szakaszában a nép még nem harcolt a fasizmus ellen. Magyarország és Románia népei kormányaik imperialista politikáját nem helyeselték ugyan, de ellene komolyabb ellenállást nem tudtak kifejteni, de meg sem kísérelték, akárcsak spontán is, országaik sorsát saját kezükbe venni. Ezért a Magyarország és Románia által viselt háborút nem lehet másnak nevezni, mint igazságtalan háborúnak. Ahhoz, hogy ezen országok által viselt háború jellege megváltozzék, meg kellett dönteni az uralmon levő kormányokat és hadat kellett üzenni Hitler-Németországnak. Mint ismeretes, ez később meg is történt.

Bár ezen háborúnak mind Magyarországra, mind Romániára vonatkozólag közös alapvető jellemvonásai vannak, mégis lényeges eltérések is mutatkoznak. Különösen Horthy-Magyarország volt nyílt fasiszta

[40] Roberto Battaglia, Storia della resistenza Italiana, Giulio Einaudi Editorie, 1953. Moszkva 1954. Battaglia az olasz nép fasizmus elleni aktív harca kezdetét a Vörös Hadsereg sztálingrádi győzelméhez fűzi, amelyet a második világháború csúcspontjának nevez.

állam és aktív résztvevője a Hitler-tömbnek. Csak az 1944. évi vereség és a Vörös Hadsereg Magyarországra történt bevonulása után kereste a Horthy-kormány a lehetőséget arra, hogy kiváljék a fasiszta tömbből, de reakciós és népellenes jellege következtében nem tudta azt megtalálni. Horthy azon kísérletére, hogy a háborúból kilépjen, a Hitler-fasisztá a magyar terület megszállásával és az egyik fasiszta kormánynak egy másikkal való leváltásával válaszoltak. A magyar fasiszta hadsereg nem a Hitler-hadsereg ellen fordult, hanem ellenkezőleg, ennek oldalán folytatta a háborút mindvégig, a Vörös Hadsereg ellen.

Csak az 1944. december 22-én felszabadult magyar területen alakított népi demokratikus kormány[40/a] fordult határozottan az imperialista háború ellen és 1945. január 20-án a Szovjetunió, az USA és Anglia kormányaival aláírta a fegyverszüneti megállapodást. Magyarország dolgozói előtt megnyílt a lehetőség, hogy aktívan részt vegyenek a fasisztaellenes harcban és országuk demokratizálásában.

A népi demokratikus kormány megalakításáig és a Németország elleni hadüzenetig (1944. december 28.) a háború ilyenformán Magyarország részéről igazságtalan, imperialista háború volt. A népi demokratikus kormány említett intézkedése után Magyarország mint állam kilépett a fasiszta tömbből. A megszállt területet erőszakkal tartották továbbra is a tömbben. Bár a magyar csapatok nagy része továbbra is Németország oldalán vett részt a háborúban és védte a reakciós erőket, többé már nem ez a körülmény határozta meg a háború jellegét a magyar nép részéről. A nép alapvető érdekeit már a népi demokratikus kormány képviselte, amely határozottan a fasisztaellenes koalícióhoz csatlakozott.[41]

Románia részéről 1944. augusztus hó 23-ig, azaz az Antonescu-kormány bukásáig, Romániának a fasiszta tömbből való kilépéséig és Németország elleni hadüzenetéig a háború igazságtalan, imperialista háború volt. Ettől az időponttól kezdve (ti. 1944. aug. 23-tól. Ford. megjegyzése) Románia a fasisztaellenes koalíció tagja lett és a fasiszta Németország megsemmisítésében hadseregeivel aktívan részt vett. A háború tehát a román nép számára igazságos jellegűvé változott.[42] Románia politikájának alapvető megváltozásában döntő jelentősége volt Románia Kommunista Pártjának, amely a néptömegek harcát a német fasiszták és a nemzeti burzsoázia áruló politikája ellen vezette.

Bulgária bizonyos mértékben 1944 szeptemberéig a fasiszta tömb oldalán vett részt a háborúban, a tömbön belül azonban sajátságos helyet foglalt el. A bolgár néptömegek aktívan léptek fel a fasizmus ellen. A bolgár nép már 1940-ben elutasító magatartást tanúsított a monarchofasiszta kormánnyal szemben; ellenezte Bulgária részvételét az imperia-

40/a A szerző a „népi demokratikus" fogalmat a magyar történelmi periodizációtól függetlenül általánosságban alkalmazza. (Szerk. megjegyzés.)

41 Nemes D.: Magyarország felszabadulása, Moszkva 1957, oroszul. Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása, Budapest 1955. A háború jellegével foglalkoznak még Magyarország szempontjából: Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1939—1945, Budapest 1955; „Dokumentumok. A magyar párttörténet tanulmányozásához, V. 1939. szeptemberétől — 1945. áprilisáig".

42 Col. Cupsa, conf. Gh. Matei si altii, Contributia Rominiei la razboiul antihitlerist, Bukarest 1958.

lista háborúban és követelte a Szovjetunióval való barátságot. A tömegek aktivitása akadályozta meg a bolgár reakciót abban, hogy fegyveresen szálljon szembe a Szovjetunióval. Ezáltal korlátozódott Bulgária részvétele a második világháborúban. A fasizmus és a háború elleni népi harc élén Bulgária Kommunista Pártja állott, amely a Szovjetuniónak Németország által történt megrohanása után egy hatalmas, az egész népet magába foglaló partizánmozgalmat szervezett. G. Dimitrov kezdeményezésére 1942-ben megalakult a Hazafias Front, amely összefogta az összes nemzeti hazafias és demokratikus erőket. A Hazafias Front zászlaja alatt, és hála a Vörös Hadsereg győzelmeinek, a Bolgár Kommunista Párt, amely hosszú, nehéz és dicsőséges utat tett meg, elő tudta készíteni a néptömegeket a fegyveres felkelésre. A felkelés 1944. szeptember 9-én megbuktatta a monarcho-fasiszta kormányt és az országban szabaddá tette az utat gyökeres szociális változások végrehajtására. Ez Bulgária részéről alapvetően megváltoztatta a háború jellegét: Németország egyik csatlósából a fasisztaellenes koalíció egyik aktív résztvevője lett, amely hadat üzent Németországnak. 1944. szeptember 9. óta a bolgár nép, szoros szövetségben a Szovjetunió népeivel, igazságos, hazafias háborút viselt a fasiszta tömb ellen és a maga részéről is hozzájárult a hitleri Németország felett aratott győzelemhez.

Mind az antifasiszta koalíciónál, mind a semleges államoknál is — amelyek az agresszió áldozatai lettek s melyeket a fasiszta államok megszálltak — minden egyes országnál konkrét vizsgálat alá kell venni a háború jellegét és annak változatait.

A *Szovjetunió* részéről a háború az első naptól az utolsóig igazságos, honvédő háború volt. A „honvédő háború" fogalma, mindenekelőtt annak konkrét tartalma, amit e fogalom alatt értünk, közelebbi magyarázatot igényel.

A burzsoá történetírásban a „honvédő háború" fogalom nem nagyon gyakori, azonban ha előfordul, a burzsoá tudósok ezt a fogalmat osztályérdekeik védelmére használják. Így pl. a „haza védelme" jelszót az első imperialista világháborúban, a háborúban részt vevő összes országok burzsoáziája használta. Ennek a jelszónak az volt a célja, hogy leplezze a háború hódító jellegét s azt úgyszólván igazságos, felszabadító háborúnak minősítse és ilyen módon a néptömegeket félrevezetve kényszerítse arra, hogy zúgolódás nélkül ontsák vérüket egy kis monopolista csoport érdekeiért.

Ezek a fogalmak tehát, hogy „honvédő háború", vagy „a haza védelme" az imperializmusban, amikor a legtöbb háború — és különösen a kapitalista országok közötti nagy háborúk — elkerülhetetlenül igazságtalan, imperialista háborúk, nem fejezik ki a háború igazi sajátosságát és jellegét, ellenkezőleg csak elködösítik azt. Így volt ez pl. az első világháború alatt is (1914—1918).

Amióta azonban a kapitalizmus már nem az egyetlen gazdasági és politikai rendszer, amióta a világon egy új gazdasági és társadalmi rend, az SZSZKSZ létezik, ez a tényállás alapvetően megváltozott. „A haza védelme" fogalma a szovjet népek részéről új értelmet kapott. A kapitalista országok bármely háborúja a Szovjetunió vagy a szocialista tábor

országai ellen — legyen az akar nagy, akár kis háború — csakis reakciós, igazságtalan háború lehet. És minden háború, amelyet a Szovjetunió vagy a szocialista táborhoz tartozó országok a szocializmus és következésképpen az egész haladó emberiség érdekében viselnek, feltétlenül igazságos, felszabadító háború. Továbbá, a Szovjetunió részéről bármely népi háború honvédő háború, azaz a minden dolgozó hazáját védő háború. Ez a modern történelmi fejlődés törvényszerűsége.

Ezért joggal nevezi a szovjet nép a fasiszta Németország és az imperialista Japán ellen viselt igazságos háborút *„Nagy Honvédő Háború"*-nak.

Igazságos volt Kína harca is az országukat megrohanó japán imperialisták ellen. Ebben a háborúban Kína különböző társadalmi rétegei vettek részt, köztük a nemzeti burzsoázia haladó körei és a parasztság nagy tömegei. A különféle rétegek aktív részvétele azonban a nemzeti felszabadító harcban semmiképpen sem volt egyöntetű. Az akkor uralmon levő Kuomintang-klikk a burzsoázia és a földesurak érdekeit képviselte és így reakciós, népellenes tervei és szándékai voltak. Csak Kína Kommunista Pártja képviselte a népnek — amelyet maga köré tudott tömöríteni — igazi érdekeit s harcolt következetesen és határozottan az imperialisták ellen. A kommunista párt vezette népi felszabadító hadsereg tehát Japán ellen igazságos, honvédő háborút viselt s éppen a kommunisták vállalták a hódítók elleni harc legsúlyosabb terhét, s vitték győzelemre a harcot.

A többi ázsiai országok, amelyek a japán agresszió áldozatai lettek (Korea, Indonézia, Burma, Indokína, a Fülöp-szigetek stb.) felszabadító harcot vívtak a hódítók ellen és ezzel a fasisztaellenes koalíció oldalán az igazságos háborúban vettek részt.

Anglia és *Franciaország*, amint már említettük, a háborút mint igazságtalan, imperialista háborút kezdte, az uralkodó kapitalista osztály, de főleg a kapitalista monopóliumok érdekében. Már a második világháború első szakaszában azonban kezdett kialakulni ezen országok népeinek fasisztaellenes mozgalma és ez befolyással volt a háború jellegének megváltoztatására. Erre ragyogó példa a francia nép felszabadító harca, melynek élén a kommunista párt vezette hős francia munkásosztály állott. Az ország északi részének megszállása után az ellenállási mozgalom hamarosan tömegjellegűvé vált. Ebben a francia nép széles rétegei vettek részt, tömörülve a hódítók iránti gyűlölet talaján. Francia hazafiak 1940 őszén a Vimy fennsíkon felgyújtottak egy német gépkocsi tábort. A kommunista párt illegális vezetősége ezzel megadta a jelt a megszállók elleni aktív harcra. Ennek kiterjedéséről hűen tanúskodik a Hitler-fasiszták és cinkosaik „taktikát változtatni" kísérlete. Hitler 1940. október 25-én, Petain-nel történt találkozása alkalmával megígérte, hogy a francia hadifoglyokat szabadon bocsátja és leszállítja a hadisarcot „ama feltétel alatt, ha a nép hajlandó együttműködni" a Hitler-rezsimmel. A nép azonban az ilyen „együttműködést" elutasította. Mind ez, mind számtalan más tény igazolja, hogy a háború az angol—francia tömb kapitalista kormányai akaratának ellenére mind határozottabban fasisztaellenes irányba fejlődött. Az európai népek harcának aktív formái a kapitalizmus legreakciósabb erői, a német és az olasz fasiszták

ellen, a háború jellegét fokozatosan megváltoztatták. A Szovjetuniónak a háborúba való kikényszerített belépésével és a fasisztaellenes tömb megalakításával — e fasisztaellenes tömb résztvevőinek számára is — véglegesen igazságos és haladó jelleget kapott. Ennek nem mond ellent az a megdönthetetlen tény, hogy Anglia és Franciaország reakciós uralkodó körei a háború egész tartama alatt folytatták kísérleteiket imperialista háborús céljaik megvalósítására.

Különlegesen alakul a legerősebb imperialista állam — az *Amerikai Egyesült Államok* — részvétele a második világháborúban. Ez az ország, amely először tartott igényt a világuralomra, közvetlenül részt vett a háború előkészítésében és előmozdította annak kitörését. A háború megkezdése után az angol—francia koalíciós oldalára állott és támogatta a fasiszta Németország hadigépezetének Kelet, azaz a Szovjetunió ellen irányuló terveit.[43] A koalíció háborúja jellegének fokozatos megváltozása azonban imperialista háborúból felszabadító háborúvá az USÁ-ban sem maradhatott nyom nélkül. Amikor az USA a Szovjetuniónak a fasiszta Németország által történt megrohanása után segítségét megígérte, akkor nyíltan fasisztaellenes álláspontra helyezkedett. Az USA háborúba lépése, amelyhez egy fasiszta agresszió vezette — a japán haderők 1941. december 7-én végrehajtott Pearl Harbour-i hitszegő támadása — a legerősebb imperialista hatalmat is véglegesen a fasisztaellenes táborba vezette. Ilyenképpen az USA a fasisztaellenes szövetség egy vezető tagja lett, tagja az igazságos német—japán szövetség elleni felszabadító háborúnak. Ez azonban nem akadályozta meg az amerikai monopóliumokat és az uralkodó felső réteghez tartozó megbízottaikat abban, hogy a háború egész tartama alatt ne a kapitalista monopóliumok által diktált kétkulacsos politikát úzzék.

Anglia uralkodó körei és később az USA is — noha politikájuk hivatalos céljául a fasizmus elleni harcot hirdették — nem adták fel azt a reményüket, hogy a fasiszta Németország elleni harcban a Szovjetunió vereséget fog szenvedni. Angliának és az USÁ-nak ez a visszás politikája negatíve hatott ezen államok hadműveleteire, nem kaptak eléggé aktív, határozott jelleget. Csak azáltal magyarázható pl. az a tény, hogy az angol—amerikai haderők hosszú időn át csak másodrangú hadszíntereken harcoltak és egy második front létrehozását Európában 1944 júniusáig halogatták, miáltal a Szovjetuniót a fasiszta szövetség főerőivel való harcában magára hagyták. Ny. Sz. Hruscsov, 1959. március 7-én, a Lipcsében megtartott össznémet munkáskonferencián elmondott beszédében, az amerikai—angol tömb kétkulacsos politikájáról szólva, így nyilatkozott: „Amikor Hitler a hadseregeit Kelet felé meneteltette és a Szovjetuniót hadüzenet nélkül megrohanta, a nyugati hatalmak kormányai szövetséget kötöttek velünk és késznek nyilatkoztak országunk megsegítésére. Mi őszinte köszönetet mondtunk nekik és szövetségi kötelezettségünkhöz híven, a Hitler-ellenes szövetség minden tagjával szemben vállalt kötelezettségünknek mindenkor eleget tettünk. A szövetségesek küldtek egynéhány, a háborúhoz szükséges anyagot és utána

[43] „Undeclared War", by Langer and Gleason, New York 1953.

várták az események fejlődését. A Nyugat legreakciósabb körei nyilván így gondolkoztak: Csak fejlődjön ki a háború, Hitler csak semmisítse meg a Szovjetuniót, a szocialista állam erőit, mi a szovjet embereket abban a reményben fogjuk ringatni, hogy segíteni fogunk nekik és ha majd annak szüksége mutatkozik, meg fogjuk nyitni az ún. második frontot."[44]

A szovjet állam a harcok alatt súlyos megpróbáltatásoknak volt kitéve és kénytelen volt rendkívüli áldozatokat hozni, melyekhez viszonyítva Anglia és az USA áldozatai csekélyek voltak. Anglia és az USA uralkodó körei ezt nagyon jól tudták. Mindezek ellenére a második frontot csak akkor nyitották meg, amikor a szovjet csapatok a fasiszta tömb főerőit már megsemmisítették, a stratégiai kezdeményezést szilárdan kézbe vették, az ellenség kiűzését a Szovjetunió területéről már csaknem befejezték és a szovjet országnak az ellenségtől való végleges felszabadulást célzó nagy támadó hadműveleteket előkészítették. Alapjában véve Európában a második frontot csak akkor nyitották meg, amikor a Szovjetunió már enélkül is meg tudta volna semmisíteni teljesen a fasiszta Németországot, és teljesíteni tudta volna felszabadító misszióját Európában. Mindezek után az a látszat, hogy a második frontot nem is nagyon azért nyitották meg, hogy a Szovjetuniónak segítsenek, hanem inkább abból a célból, hogy megakadályozzák a szovjet haderő további előnyomulását Európában.

Másképpen alakult volna a fasiszta tömb elleni háború, ha Anglia és az USA uralkodó körei a fő hadszíntereken határozottabb harcot vívtak volna, ha Európában a második frontot nem 1944-ben, hanem már 1942-ben vagy legalábbis 1943-ban megnyitották volna.

Csak a Szovjetunió harcolt következetesen fegyveresen a fasizmus ellen, hogy elérje a nemes célt: a világ első szocialista állama szabadságának és függetlenségének megvédését és Európa népeinek felszabadítását a fasiszta iga alól. Ezért volt a Szovjetunió háborúja a fasiszta Németország és az imperialista Japán ellen kezdettől végéig a legigazságosabb és valóban haladó háború.

Külön-külön kell megvizsgálni azon európai országok háborújának jellegét, amelyek a második világháború kirobbanásának idején és annak első szakaszában a fasiszta agresszió áldozatai lettek. Ezen országok háborúja jellegének meghatározásánál mindenekelőtt szigorú különbséget kell tenni népeik harca és kormányaik politikája között, ami sok esetben a nép ellen irányult és némelykor lényegében imperialista volt.

Eltekintve Ausztria kikényszerített csatlakozásától, a fasiszta agresszió első áldozata Európában a Csehszlovák Köztársaság volt. Csehszlovákia megszállása a Hitler-fasiszták által a Müncheni Egyezmény alapján vált lehetővé. Bár München következményeiért a nagy imperialista hatalmak a főbűnösök, a felelősség a nép érdekeinek elárulásáért a burzsoá csehszlovák kormányt is terheli. Amikor Benes kormánya Németország előtt kapitulált és ellenállás nélkül elfogadta a müncheni diktátumot, előmozdította az imperialista háború kirobbanását. Bármilyen

[44] „Neues Deutschland" 1959. márc. 27.

álláspontot is képviselt később a Benes alakította emigrációs kormány, 1938. évi működésük gyalázatos tetteit nem lehet elfelejteni.

A cseh és szlovák nép nem óhajtott békét a fasiszta megszállókkal, és ténylegesen az első naptól kezdve készen állt az ellenállásra. Aktív harcra azonban nem nyílt lehetősége. 1939. március 15-től Csehszlovákia mint egységes állam többé nem létezett. Szlovákia névleg független, a valóságban azonban Németország teljes függőségében fasiszta állam lett. Csatlakozott a fasiszta tömbhöz és Lengyelországnak, majd később a Szovjetuniónak is hadat üzent. A Hitler-uralomnak teljesen alárendelt ún. „Cseh és Morva Protektorátus" kormánya szintén támogatta — főként gazdaságilag — a fasiszta Németország igazságtalan háborúját.

Mindezek ellenére Csehszlovákia népei, főleg a szlovák nép, a kommunista párt vezetése alatt megtalálták a módját annak, hogy harcukat mind a német, mind a belföldi fasizmus ellen kifejleszthessék és így a fasizmusellenes szövetség aktív tagjává váljanak. Ez a harc kezdettől végig igazságos volt. Szlovákiában a nemzeti felkelés alatt (1944. augusztus–szeptember) ez a küzdelem egy — az egész népet magába foglaló — tömegharccá fejlődött a belső fasizmus és a német hódítók ellen. Mind ez a körülmény, mind Csehszlovákia száműzött kormányának a belépése a fasisztaellenes koalícióba, Csehszlovákiát az igazságos háború többi résztvevőjével egyenlő jogú tagjává avatta. A csehszlovák nép háborúja Németország ellen haladó, felszabadító háború volt.[45]

A burzsoá Lengyelország részéről, amely Csehszlovákia után a fasiszta agresszió második áldozata lett Európában, bonyolult a háború jellegének megállapítása. Nem kétséges, hogy a német fasiszták, amikor Lengyelországot megrohanták, nyílt agressziós cselekedetet követtek el. Az események folyása a burzsoá és nagybirtokos lengyel államot a fasiszta Németország elleni harcra kényszerítette. A háború jellegét azonban Lengyelország részére nem a reakciós kormány politikája határozza meg, annál kevésbé, mert félt saját népétől és az agresszió aktív kivédésére nem tudta és nem merte a tömegeket felhívni. Az a háború, amelybe Lengyelország keveredett, a lengyel kormány nemzetellenes, jellegében imperialista politika következménye volt. A lengyel burzsoázia és földbirtokosok uralkodó körei háborút akartak, de a német fasizmussal szövetségben a Szovjetunió ellen. A német fasiszták azonban jobbnak látták lengyel megbízottak nélkül igazgatni Lengyelországot. Lengyelország leverésében megnyilvánult a kormánypolitika teljes csődje és a háború előtti állam romlottsága. A lengyel nép, miután kormánya elhagyta, megpróbálta saját kezébe venni országa sorsát. A népi ellenállás növekedése világosan megállapítható. Az ország nyugati részének védelme a hadsereg hősiességét bizonyította, Varsó védelmében az egész nép egyesült a hódítók ellen.

Az erők egyenlőtlensége és a munkásosztály pártja vezetésének hiánya miatt azonban — bármilyen hősies is volt a lengyel nép harca — nem lehetett eredményes és nem lehetett befolyással az Európában kitört háború menetére.

[45] „Prehled ceskoslovenskych dejin, III. 1918—1945", These, Prag 1956; K. Gottwald, O otázkach války a obrany vlasti, Prag 1953. stb.

Ilyképpen tehát a lengyel nép háborúja, ellentétben kormányának politikájával, igazságos, felszabadító jellegű volt, jóllehet az említett körülmények miatt korlátozott méretű maradt. A továbbiakban a lengyel hazafiak harca a fasiszta megszállókkal szemben aktív formát kapott és nagy terjedelművé vált. A lengyel állam Londonban, száműzetésben székelő burzsoá kormánya útján csatlakozott a fasisztaellenes szövetséghez. A háború igazi jellegét azonban nem e kormány politikája határozta meg. A lengyel népnek valódi, igazságos, felszabadító háborúja élére csak az 1944 augusztusában Lublinban alakított népi demokratikus kormány került.[56]

Európa többi országai, amelyek egymás után lettek a fasiszta agresszió áldozataivá és szállták meg Németország és Olaszország haderői, népeinek részéről a háború szintén igazságos, felszabadító háború volt. Ez vonatkozik mind Dániára, mind Norvégiára, Belgiumra, Hollandiára, Luxemburgra, Görögországra és Jugoszláviára.[47] Ezeknél is különbséget kell azonban tennünk a kormányok és a néptömegek beállítottsága között, valamint a népek harcban tanúsított aktivitása között. Így pl. *Dániára* vonatkozólag nem igen lehet háborúról beszélni, mert alapjában véve Dánia német csapatok általi megszállása nem vezetett fegyveres harchoz. Dánia kormánya kapitulált. A nép, a váratlan megrohanás, valamint az uralkodó körök árulása következtében demoralizálva, a megszállókkal szemben kezdetben nem tanúsított komoly ellenállást. Később azonban a dán nép haladó erői aktív harcot viseltek a fasiszta hódítók ellen, ez azonban nem vált nagyobb kiterjedésűvé.

Más volt a helyzet *Norvégiában.* A norvég nép ellenállása a német csapatok betörésével szemben, eredménytelensége ellenére is, kétségkívül egyik olyan tényezőként került a második világháború történetébe, mint amelyek az antifasiszta blokk országai részéről a háború igazságos jellegét jelentik.

Még nagyobb mértékben vonatkozik ez a megállapítás *Albániára* és *Jugoszláviára,* amely országok népei azonnal magasra emelték a felszabadító harc zászlaját és ez alatt a zászló alatt küzdöttek végig.[48]

Az elmondottak ismételten aláhúzzák, hogy mennyire bonyodalmas jelenség volt a második világháború, és hogy milyen éles különbségeket kell tennünk jellegének meghatározásánál az egyes országokra vonatkozólag. Ez a háború, amely mindkét részről imperialista háborúként kezdődött, a fasisztaellenes szövetség államai részéről igazságos, felszabadító háborúvá vált. Sőt! Ennek a háborúnak imperialista szakaszában is

[46] Najnowsze dzieje Polski, materialy i studia z okresuii wojny swiatowej, Warschau 1957; Julian Lenski, O front ludowy w Polske, 1934—1937, Warschau 1956; Wojna wyzwolenszy narodu polskiego w okresie drugowy wojny swatovej 1939—1945, Warschau 1958.

[47] „Revue d'histoire de la deuxieme guerre mondiale." Nr. 3. Sur la Belgique pendant la guerre. Paris, Juli 1958. P. de grott, Zu dienst van het Volk, Amsterdam 1950; Het woord als wapen. Keur uit de nederlandense ondergroundse pers 1940—1945, Amsterdam 1952. Luxemburg and the german Invasion, before and after, London 1942.

[48] „Historia e Shiperis (maket per diskutim)"; IV, Tirana, 1958; Enver Hodscha, Rapport au 1-er congres du parti communiste d'Albanie, Tirana 1951; Oslobodilacki rat naroda Jugoslawije, 1941—1945, Belgrad 1957.

megvoltak a népek szabadságáért és függetlenségéért vívott igazságos harc elemei.

Ez a tény nem mond ellent annak a marxista—leninista értékelésnek, hogy a második világháború keletkezését tekintve imperialista háború volt. Ismeretes Leninnek az a tanítása, hogy még az első világháborúban is — amely pedig összességében mindkét fél részéről imperialista háború volt — meg kell különböztetnünk az igazságos háború néhány elemét. Elsősorban itt Szerbiára gondolt, amely Ausztria-Magyarország imperialista agressziójának áldozata volt.

Lenin A. M. Kollontai-hoz intézett egyik levelében ezt így fejezte ki: „Nem foglalhatunk állást nemzeti felszabadító háborúk ellen. Ön Szerbiát veszi példának. De ha Szerbia egyedül állna Ausztria ellen, akkor talán nem állnánk a szerbek mellett."[49] Egy másik esetben azt mondta, hogy az annektált országok „Belgium, Szerbia, Galícia és Örményország a hódítók elleni »felkelésüket« a »haza védelmének« nevezik és ezt joggal nevezik így."[50]

Lenin tanítása szerint a marxisták a háború jellegét nem értékelhetik formálisan, mert a marxizmus megköveteli minden egyes háború történelmi elemzését, hogy a bonyolult és néha ellentmondásos voltában eligazodhassunk.[51]

*

A második világháború politikai jellegének helyes értékelése a háború tudományosan megalapozott periodizálásának fontos metodologiai feltétele.

A történelem helyes periodizálása lényegesen megkönnyíti a kutató munkáját, segít a történelmi jelenségek rendezésében, rendszerezésében és lehetővé teszi, hogy az egyes tényeket helyesen csoportosíthassuk és tudományosan megalapozott végkövetkeztetéseket vonhassunk le. És fordítva, a periodizálás hiánya, vagy hamis periodizálás alkalmazása, a tudást egy történelmi folyamat kutatásánál hamis, indokolatlan végkövetkeztetésekre csábíthatja.

A háború periodizálásának fogalma alatt *folyamatainak alapvető, minőségileg különböző időszakokba (periódusokba) való beosztását értjük.* A háború tudományos periodizálásának azokon az objektiv törvényszerűségeken kell alapulnia, amelyek az adott háborúban megnyilvánulnak.

A második világháború periodizálásánál különböző, éspedig mindenekelőtt az alábbi elemeket kell figyelembe venni:

A fegyveres harc politikai feltételeit (a háború politikai jellegét, a néptömegek magatartását a háborúval szeember, koalíciók alakulását, vagy szétesését, változásokat a hadviselő államok nemzetközi, vagy belső helyzetében stb.);

a fegyveres harc gazdasági előfeltételeit, különösen a háborús gazdálkodás állapotát a hadviselő országokban, valamint a változásokat, amelyek ezen a téren fellépnek;

49 W. I. Lenin, Über Krieg, Armee und Militärwissenschaft. I. kötet.
50 V. I. Lenin: Művei, 22. kötet, oroszul.
51 W. I. Lenin, Werke, 23. kötet, Berlin 1957.

az egyes hadviselő felek haderejének állapotát (fegyverzet, szervezés, haditapasztalat stb.) és a lehetőségeiket harci cselekményekre a háború különböző szakaszaiban.

Összegezve, mindezen elemek végül is együttesen jutnak kifejezésre a fegyveres harcban, azaz a szárazföldi, légi és tengeri hadvezetésben. A hadvezetésre gazdasági, politikai, erkölcsi és más tényezők hatnak. Ezeknek a tényezőknek befolyása közvetlenül vagy közvetve a harci cselekményekben mutatkozik, megszabja ezek tartalmát, formáit és méreteit. Természetesen a legegyszerűbb és leglogikusabb, ha a háborút politikai jellegének változásai alapján osztjuk periódusokra. Mivel a második világháború folyamán a jelleg ilyen megváltozása bekövetkezett, könnyű megállapítani ennek első periódusát, amelyben a háborúnak mindkét fél részéről imperialista jellege volt s az antifasiszta országok számára fokozatosan alakult át felszabadító háborúvá. Ez a periódus magába foglalja azt az időt, amely 1939. szeptember 1-től 1941. június 22-ig, vagyis addig az időpontig tartott, amikor a Szovjetunió a hitleri Németország rajtaütése után belépett a háborúba.

Ha a politikai jelleg megváltozásának ez a kritériuma a második világháború első periódusának meghatározására alkalmazható is, nem elégséges ahhoz, hogy a háború további lefolyását is periódusokra ossza. Miből kell a további beosztáshoz kiindulni? Azon a véleményen vagyunk, hogy itt elsősorban a fegyveres harc fejlődésének ismertetőjelét s ennél mindenekelőtt a harci cselekmények formáinak megváltozásait kell megnevezni. A háború változatlan politikai jellege mellett a harci cselekmények formái igen nagy változásokon mehetnek át. Így pl. a fasiszta Németország Szovjetunió elleni háborújában mind a szovjet, mind a fasiszta német haderők harci cselekményeinek formái több ízben módosultak. A háború kezdetén a szovjet haderők hadászati védelemben voltak s mélyen az országba vonultak vissza. A háború folyamán azután a legfontosabb arcvonal-szakaszokon a védelemből és visszavonulásból átmentek támadásba és a háborút általános, győzelmes támadással fejezték be. Nem voltak egyenértékűek a harcicselekmények méretei sem, amelyek katonai helyzet és feltételek változásai szerint fejlődtek ki. A háború folyamán az egyes fegyvernemek és fegyveres erők harci cselekményeinek jelentősége is változik. Amíg a döntő szerep a háborúban teljesen a gyalogság harci cselekményeinek jutott, addig a légi háborúnak, a tengeri háborúnak és a partizán háborúnak az ellenség hátországában, a háború különböző szakaszában változó jelentősége volt. A harci cselekmények folyamán beálló legnagyobb változások fontos ismertetőjelek minden háború periodizálásához. A második világháborúnak a Szovjetunió háborúba való belépése utáni periodizálásához ennek az ismertetőjelnek kell a vezető szerepet játszania. Ez azt jelenti, hogy a háború tudományos periodizálásánál mindenekelőtt a háború folyamán feltűnő alapvető fordulópontokat kell megtalálni. Ezeket a fordulópontokat a háború egyes közbeeső céljainak elérése és a katonapolitikai helyzetnek ezzel összefüggő változásai határozzák meg.

A mondottakból azt a végkövetkeztetést vonhatjuk le, hogy a háború egy-egy periódusaként olyan időszakot kell megjelölnünk, amely-

ben a fő hadviselő államok hadviselésében éppúgy, mint a nemzetközi viszonyaiban és a belpolitikai életében, az események egy többé-kevésbé lezárt ciklusa zajlik le. Itt fel kell azonban ismerni azokat a nehézségeket, amelyek a pontos időbeli meghatározásnál fellépnek, hogy egyik vagy másik periódus kezdetét vagy végét, ha nem is napokra, de legalábbis hetekre terjedő pontossággal meghatározhassuk. Igen könnyen lehetséges tehát, hogy egy periódus eseményei túlmennek a szóban forgó periódusra megszabott időszakaszon.

A második világháború egyik különlegessége, ami hatalmas térbeli méreteinek és koalíciós jellegének folyománya, abban áll, hogy a harci cselekmények egyidejűleg játszódtak le egymástól igen távol eső hadszíntereken, szárazföldön és tengeren. Nyilvánvaló azért, mert a harci cselekmények nem fejlődhettek ki mindenütt egyenlően és nemcsak az általános feltételektől és a két koalíció erőviszonyaitól függtek, hanem számos helyi tényezőtől is. Ezért szükséges, hogy a háborús eseményeknek a harci cselekmények befolyásától függő periódus-beosztásnál a fő és döntő hadszíntér fejleményeit vegyük tekintetbe. Ilyen hadszíntér volt 1941. június 22-től a háború végéig a *kelet-európai hadszíntér*, amelyen az óriási német—szovjet front húzódott.

A Szovjetunió, amely a fasiszta agresszióval szemben határozott ellenállást fejtett ki, méreteiben rendkívüli, igazságos felszabadító háborút viselt és nemcsak saját államának szabadságát és függetlenégét védte, hanem a világ minden szabadságszerető népének érdekeit is. Éppen ezért vált a német—szovjet front kezdettől fogva a második világháború fő frontjává. A német—szovjet front megalakulásával a második világháború háborús eseményeinek középpontja keletre tevődött át. A Szovjetunió ellen vetette be a fasiszta főparancsnokság haderejének legnagyobb részét. Az egész háború folyamán a német—szovjet fronton voltak a fasiszta blokk fő erői. Itt játszódtak le a legnagyobb és legvéresebb harcok, amelyekben a fasiszta Németország fő erőit szétzúzták. Végül pedig a szovjet nép és haderőinek történelmi győzelme Nagy Honvédő Háborújában döntő befolyással volt az egész második világháború kimenetelére.

Fentebb arról volt szó, hogy a második világháború egyik vagy másik periódusa határainak meghatározásához olyan eseményeket kell alapul venni, amelyek fordulópontjait jellemzik. Ennél figyelembe kell venni azokat a politikai és hadászati eredményeket, amelyeket ezekkel elértek. Ilyen fordulópontok, amelyek a egész katona-politikai helyzetet alapvetően megváltoztatták, érthetően csak a legfontosabb hadszíntéren létezhettek és itt is csak legfőbb stratégiai szakaszain.

Az itt elmondottakból kiindulva a második világháború következő fordulópontjait lehet meghatározni:

A Szovjetunió kierőszakolt belépését a háborúba, 1941 júniusában, ami által nemcsak a katona-politikai helyzet változott meg alapvetően, hanem a második világháború egész lefolyása is;

a fasiszta blokk legfontosabb katonai csoportosításainak szétzúzása Sztálingrádnál és Kurszknál, ami a második világháború fo-

lyamatában alapvető fordulathoz vezetett az antifasiszta koalíció javára;

a szovjet haderők döntő győzelmeit 1944—45-ben és az angol—amerikai csapatok offenzíváját Nyugat-Európában, amelyek a fasiszta Németország végleges szétzúzását és kapitulációját idézték elő;

a Szovjetunió belépését a Japán elleni háborúba, a Kvantung-hadseregnek Mandzsúriában és a japán csapatoknak a csendes-óceáni szigeteken történt szétzúzását.

Kiindulva a fent említett alapelvekből, a második világháborút körülbelül az alábbi öt periódusra oszthatjuk, amelyek egymástól tartalomra és jellegre különböznek.

1. periódus.

A második világháború kezdete. A fasiszta Németország és Olaszország fegyveres agressziója Európában és Afrikában. Japán imperialista agressziójának kiterjedése Délkelet-Ázsiában.
(1939. szeptember—1941. június.)

2. periódus.

A fasiszta Németország agressziója a Szovjetunió ellen. Japán támadása Amerika ellen. A második világháború alapvető fordulata megteremti az antifasiszta koalíció részére a kedvező feltételeket.
(1941. január—1942. november.)

3. periódus.

Alapvető fordulat a második világháborúban az antifasiszta koalíció javára.
(1942. november—1943. december.)

4. periódus.

A fasiszta Németország szétzúzása és kapitulációja. A háború befejezése Európában.
(1944. január—1945. május.)

5. periódus.

Az imperialista Japán szétzúzása és kapitulációja. A második világháború befejezése.
(1945. május—szeptember.)

A második világháború ilyen periodizálása logikus és megalapozott. A háború periodizálása nem öncél, hanem eszköz, amely a háború történetének tárgyilagos kutatását és egyes eseményeivel szemben a mélyebb megértést biztosítja.

A burzsoá történészek előreláthatólag megértik, hogy a második világháború tudományos periodizálása lényegesen korlátozná lehetőségeiket arra, hogy a háború történetét elferdítsék, vagy meghamisítsák,

sőt bizonyos fokig kényszeríthetné őket arra, hogy a háború lefolyását és eredményeit tárgyilagosabban írják le. Ezért sem sietnek ilyen periodizálás kidolgozásával.

Ezt a feladatot legjobban a szovjet történelemtudomány teljesítheti, amely a marxista—leninista elméletre támaszkodik s ezért képes arra, hogy a hadviselő felek igazi céljait, a háború jellegét és vezetésének eszközeit helyesen feltárja, hogy az egyes államok szerepét a háborúban felmutassa, azokat a tényezőket analizálja, amelyek a győzelmet biztosították és hogy meghatározza a vereségek okait.

*

A második világháború legfontosabb eredménye a Szovjetunió teljes és fényes győzelme volt a fasiszta blokk felett. Ezt a győzelmet a szovjet állam az antifasiszta koalíció többi államával együttesen vívta ki. A győzelem kivívásánál azonban a döntő szerep a Szovjetuniót illeti, amely a szabadságszerető népek harcában a fasizmus ellen az élen állt.

„A Szovjetunió népeinek vállaira nehezedett" — mondotta Ny. Sz. Hruscsov a NSZE* V. pártkongresszusán — „a Hitler-fasizmus elleni háború legfőbb terhe és ők zúzták ezt szét. Ezzel a győzelemmel az egész világ nyert, nyert számtalan ország népe, amelyek megkapták a lehetőséget, hogy felépítsék a szocializmust."[52]

A Szovjetuniónak a háborúban való részvétele volt a meghatározó tényező, hogy az antifasiszta koalíció megalakuljon, s hogy a háború imperialista háborúból igazságos felszabadító háborúvá változzék át az ebben a koalícióban részt vevő kapitalista államok számára. A történelemtudomány a második világháború jellegének problémáját csak akkor oldhatja meg, ha ebből az alapvető metodológiai tézisből indul ki.

Alig dördültek el azonban az utolsó lövések a második világháború harcterein, amikor az imperialista tábor, élén az Egyesült Államokkal, máris elkezdte előkészületeit egy új, harmadik világháborúra a szocialista tábor s különösen a Szovjetunió ellen. Egy új háború veszélye nagy, de semmiképp sem elháríthatatlan. A mai feltételek mellett, hála a Szovjetunió vezette béke és szocializmus hatalmas tábora létezésének, hála a hatalmas erők jelenlétének, amelyek képesek arra, hogy az imperialista agresszorokat megsemmisítően visszaverjék s rájuk vereséget mérjenek, az új harmadik világháború nem elkerülhetetlen. A Szovjetunió gazdasági fejlődésére irányuló nagyszerű hétéves terv teljesítésével, a kommunista társadalom felépítésének tervével „reális lehetőségek teremnek, hogy a háborút, mint a nemzetközi problémák megoldására szolgáló eszközt ki lehessen kapcsolni".[53]

Ezt a nagy reménységet köszönheti az emberiség a Szovjetuniónak, a dicső, Lenin által alapított kommunista pártnak, a szocializmusnak, amely arra hivatott, hogy mint új társadalmi rend, a kapitalizmus túlélt rendszerét örökre leváltsa.

* Német Szocialista Egységpárt.

52 N. S. Chruschtschow, UdSSR und DDR untrennbar verbunden. Berlin 1958.

53 N. S. Chruschtschow, Über die Kontrollziffern für die Entwicklung der Volkswirtschaft der UdSSR in den Jahren 1959 bis 1965, Berlin 1958.

A MAGYAR NÉPHADSEREG FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ BEFEJEZÉSE UTÁN.

(1945 május — 1946 március)

Mucs Sándor alez.

1945. május 8-án a fasiszta Németország feltétel nélküli kapitulációjával befejeződött az a gigászi küzdelem, amelyet a Szovjetunió a többi szabadságszerető népek támogatásával vívott a fasizmus ellen a szabadságért és függetlenségért. A Szovjetunió győzelmes harcának eredményeképpen több európai országban — köztük hazánkban is — megteremtődtek a demokratikus kibontakozás feltételei. Ahhoz, azonban, hogy e feltételek realizálódhassanak, a demokratikus erőknek komoly harcokat kellett megvívniuk a háború után újjáéledő és a régi rendszert visszaállítani törekvő reakciós erők ellen.

A német fasiszta elnyomás alól felszabadult országok lakossága előtt fő feladatként a háború maradványainak eltakarítása, a normális élet megindítása állt. Hazánkban a kommunista párt 1945 májusi konferenciája hívta harcba a dolgozó népet az újjáépítés megindításáért.

Ebben a helyzetben, amikor az ország népe előtt a fő kérdés az újjáépítés lett, természetesen megváltozott a hadsereg további fejlesztésével kapcsolatos eddigi állásfoglalás is. Ismeretes, hogy a háború befejezéséig a demokratikus erők törekvése az volt, hogy minél előbb szervezzük meg hadseregünket és járuljunk hozzá a Vörös Hadseregnek hazánk felszabadításáért és a német fasizmus teljes leveréséért vívott harcához. A háború befejezéséig a fő kérdés tehát a demokratikus hadsereg megteremtése volt. A háború befejezése, az újjáépítés megindulása azonban ezt a fő kérdést levette a napirendről. A Szovjet Hadsereg jelenléte lehetővé, a munkáskezek felszabadítása és az államháztartási kiadások csökkentése pedig szükségessé tette, hogy a hadsereg létszámának csökkentése kerüljön napirendre. Sőt, ahogy a későbbiek folyamán látni fogjuk, a megmaradt honvédségi alakulatok is — a rendfenntartó feladataik mellett — egyre inkább bekapcsolódtak az újjáépítésbe. A hadsereg általános kettős feladata közül tehát az egyik — az ország megvédése a külső támadással szemben — másodrendű feladattá vált, míg a másik — a belső demok-

ratikus rend védelmében való közreműködés — kiegészült az újjáépítési munkában való részvétellel. Ennek az új helyzetnek és új feladatoknak megfelelően történtek meg az új hadsereg szervezési módosításai is a háború befejezése után.

1.

Az 1. és 6. hadosztály visszatérése Magyarországra, újabb feladataik. Szervezési változások a hadseregben.

Az 1. és a 6. hadosztály parancsnokai 1945. május 13-án vették kézhez a 3. Ukrán Front parancsnokságának parancsát, amely közölte, hogy a két magyar hadosztály újabb feladatot már nem kap és ezzel a 3. Ukrán Front alárendeltségéből kilép. A parancs vétele után megkezdődött a két hadosztály visszatérése Magyarországra, ahol az 1. Ukrán Front alárendeltségébe kerültek. Az 1. Ukrán Front parancsnokságától a hadosztályok azt a feladatot kapták, hogy elhelyezési körletükben biztosítsák a vasúti közlekedést, adjanak őrséget fontosabb objektumok biztosításához.[1] Az 1. hadosztály Pápa—Zalaszentgrót—Répcelak körzetében, a 6. hadosztály Székesfehérvár—Balatonalmádi—Zirc—Kisbér körzetében helyezkedett el. Ez a két hadosztály megmaradt teljes szervezéssel.

Az 5. és 7. hadosztályokat — amelyeknek szervezése a háború befejezése után sem fejeződött be teljes egészében — az Ideiglenes Nemzeti Kormány utasítására 1945 júniusában feloszlatták. A két hadosztály személyi állományának egy részét — az idősebb korosztályokat — leszerelték, míg a fiatalabb korosztályokat az 1. és a 6. hadosztályok, az akkor felállításra kerülő kerületi parancsnokságok, illetve ezek alárendeltségébe tartozó határvadász alakulatok kapták meg. A feloszlatott hadosztályok fegyverzetét ugyancsak az 1. és 6. hadosztály, valamint a határvadász alakulatok kapták meg kiegészítésként.[2]

Az 1. és 6. hadosztályok az 1. Ukrán Front parancsnokságától kapott feladatukat általában két ezrednyi erővel oldották meg, míg a harmadik ezred tartalékban volt. Kiképzésről a mai értelemben véve nem beszélhetünk. A szolgálatot adó két ezred személyi állományának idejét a szolgálat kötötte le teljes egészében, de a tartalékezrednél is a kiképzés csak az alapkiképzésre — alaki foglalkozás, szolgálati szabályzat ismeret, elméleti lőkiképzés stb. — korlátozódott. Esetenként azonban a tartalékban levő ezredek is kaptak feladatot. Így például az 1. gy. hadosztály parancsnokának 1945. június hó 13-án kelt jelentéséből kitűnik, hogy a tartalékban levő ezrede azt a feladatot kapta, hogy vegyen részt a Bakony hegység délnyugati részének a megtisztításában az esetleg bujkáló fasiszta elemektől és katonaszökevényektől.[3]

A két hadosztály személyi állománya 1945 nyarán és őszén a vasútbiztosító és egyéb objektumokat biztosító feladatok mellett egyre inkább

1 A Szovjetunió Hadügyminisztériumának archívuma. Fond. 236. 20952. sz. 1945.
2 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL.) H. M. Elnökség iratai 1945/29117. szám.
3 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/29447. sz.

az újjáépítő munkába kapcsolódott be. Amellett, hogy fogatokkal segítették az újonnan földhözjuttatottak földjének megmunkálását, kétkezi munkával is részt vettek az országépítő munkában. A vasútvonalak helyreállítása, utak, hidak kijavítása, illetve újjáépítése, a hírközlő vonalak helyreállítása, a háborúból visszamaradt aknák, tüzérségi és gyalogsági lövedékek összegyűjtése és megsemmisítése — amivel sok száz hold földet tettek ismét megművelhetővé —, ezek a munkák jelentették a hadsereg tagjai számára az ország újjáépítésében való tevékeny részvételt. A 6. hadosztály nevelő törzsének lapja a hadsereg ez irányú feladatával foglalkozva így írt: „Bajtársak! Mi nemcsak katonák vagyunk, mi önként vállaltuk a harcot a fasizmus ellen és ez kötelez bennünket. A Vörös Hadsereg önfeláldozó és hősies harca következtében a szétvert fasiszta hadseregek letették a fegyvert, így nem tudtuk bebizonyítani fegyverrel a kezünkben, hogy harcolni is akarunk és áldozatot is tudunk hozni a demokráciáért. De most bebizonyíthatjuk, és be is fogjuk bizonyítani, hogy a fasizmus elleni harc lelkesedése nem lohadt le bennünk. Most a munka fegyverével, szerszámmal a kezünkben megyünk a munka frontjára, segíteni a újjáépítésben, és ígérjük, hogy az új magyar honvédséghez méltó módon meg fogjuk állni helyünket."[4] A hadosztályok parancsnokainak jelentéseiből kitűnik, hogy a két hadosztály katonái be is váltották ígéretüket. Az 1. hadosztály parancsnoka szeptember 10-én kelt jelentésében beszámolt arról, hogy 1945. március 21-től 1945. szeptember 8-ig a hadosztály személyi állománya a szolgálat ellátása mellett 14 hidat épített újjá, 8 km műúton végzett karbantartási munkát, 128 munkanapot dolgozott mezőgazdasági munkán (szántás, vetés, aratás, cséplés stb.), 1938 munkanapot dolgozott távbeszélő vonalak helyreállításán és 56 munkanapot ipari berendezések helyreállításán.[5] A 6. hadosztály parancsnoka 1945. szeptember 10-i jelentésében ugyancsak beszámol arról, hogy: „Az újjáépítési munkák a hadosztály egész területén tovább folynak. VIII. 29-től IX. 8-ig a 6. u. zlj. (utász zászlóalj) 1027 ember és 124 fogat munkanapot végzett. Ez idő alatt összegyűjtöttek és megsemmisítettek 2048 aknát, 2464 tüzérségi lövedéket, 1895 aknalövedéket, 5 bombát és 3207 egyéb robbanó anyagot."[6] A Honvéd Híradó, a 6. hadosztály nevelő törzsének lapja 1945. október 10-i számában szintén foglalkozik a 6. hadosztálynak az újjáépítés területén elért eredményeivel és közli, hogy a hadosztály híradó csoportjai június 1-től szeptember 20-ig több mint 85 km-en állították helyre a híradó vonalat. A hadosztály árkász alakulata pedig 120 k. holdról szedte fel az aknákat és a fel nem robbant lövedékeket. Ezenkívül az árkász csoport ez idő alatt hét kisebb-nagyobb hidat épített újjá, amihez maguk termelték ki a szükséges faanyagot és a vasanyagot is maguk kovácsolták ki.[7]

A két hadosztály mellett szervezetszerűen működtek egyéb műszaki alakulatok is. Ezeket a műszaki alakulatokat még a hadműveletek idején a szovjet parancsnokságok szervezték önként jelentkezett hadifog-

4 HL. Honvéd Híradó 1945. júl. 1. I. évf. 7. sz. 5. old.
5 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/37758. sz.
6 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/38200. sz.
7 HL. Honvéd Híradó 1945. okt. 10. I. évf. 14. sz. 6. old.

lyokból és mint fegyver nélküli alakulatok, a szovjet műszaki egységekkel együtt biztosították a harcoló szovjet egységek utánpótlásának zavartalanságát. Ezeket a műszaki egységeket a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. május 15-én az új magyar hadsereg rendelkezésére bocsátotta. Ezek az egységek különböző helyőrségekben az alábbi létszámmal rendelkeztek az átadás idején:

Budapesten egy véhíd (vasút- és hídépítő) zj. (350 fő),
Cegléden egy vasútbiztosító zj. (750 fő),
két hírép. (híradó építő) zj. (egyenként 300 fő),
Győrben egy véhíd zj. (350 fő),
Debrecenben egy véhíd zj.

Ezek az alakulatok az átadás után a következő magyar hadrendi számozást és elnevezést kapták:

A budapesti: 2. magyar véhíd zj.
A ceglédiek: 2. magyar vasútbiztosító zj.
1. magyar híradó építő zj.
2. magyar híradó építő zj.
A győriek: 3. magyar véhíd zj.
3. magyar hírép. zj.
A debreceni: 1. magyar véhíd zj.[8]

Ezeket a műszaki egységeket az átvétel után a Közlekedésügyi Minisztérium igényeinek megfelelően használták fel. Így kerültek az alakulatok az ország különböző területeire, ahol rendeltetésüknek megfelelően mindenekelőtt vasutak, hidak és híradó vonalak újjáépítésén dolgoztak. Az alakulatoknak ez a szétszórt elhelyezése a vezetést igen megnehezítette. Szükségessé vált, hogy a műszaki egységek munkavezetését egységesítsék. A Honvédelmi Minisztérium ezzel kapcsolatban 1945. május 30-án rendeletet adott ki, amellyel szabályozta az egységes munkaidőt, a munka redjét, a munkafegyelmet, az egységes belrendet és a nyilvántartások rendjét stb.[9] Ezenkívül 1945. június 16-án sor került a vezetés egységesítésére is. A fenti nappal megalakult az 1. magyar vasút- és hídépítő hadosztály parancsnoksága, valamint a híradó építő dandár parancsnokság.[10] A híradó építő dandár parancsnokság alárendeltségébe kerültek az összes híradó építő zászlóaljak, míg az elsőként említett parancsnokság alárendeltségébe a vasút- és hídépítő zászlóaljak.

Az ország előtt álló újjáépítő feladatok azonban azt követelték, hogy a honvéd műszaki alakulatokat tovább fejlesszék és irányításukat még jobban központosítsák. Ezért a Honvédelmi Minisztérium a Közlekedésügyi Minisztérium javaslatára kéréssel fordult a SZEB-hez egy műszaki hadosztály felállítása ügyében. A SZEB, figyelembe véve az ország előtt álló nagy újjáépítési feladatokat, 1945. szeptember 25-én engedélyt adott a fenti alakulat felállítására. Eszerint a műszaki hadosztály a következő állománnyal került feállításra: Létszám 10 200 fő.

[8] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/24849. sz.
[9] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/26357. sz.
[10] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/28889. sz.

Tagozódása:

Hadosztályparancsnokság,
Egy vasútbiztosító ezred,
Hat véhíd. zászlóalj,
Négy hírép. zászlóalj.[11]

A SZEB ugyanezzel a rendeletével engedélyezte továbbá, hogy katonai kerületenként 31 fővel aknakutató osztagokat szervezzenek azzal a speciális feladattal, hogy felderítsék az ország területén elszórt aknákat és egyéb robbanó anyagokat és ezzel az ország termő területeit szabaddá tegyék a termelés számára.

A Műszaki Hadosztály egységei az egész ország területén dolgoztak. Részt vettek a budapesti Kossuth-híd építési munkájában, valamint a Szabadság-híd, a Déli összekötő vasúti híd, a tiszaugi közúti és vasúti híd roncskiemelési és helyreállítási munkálataiban. A Magyar Államvasutak részére kilenc helyen végeztek felépítményi és állomáshelyreállítási munkát, két esetben vettek részt árvízvédelmi munkálatokban. A Műszaki Hadosztály egységei és az aknakutató osztagok különösen nagy szolgálatot tettek az ország lakosságának azzal, hogy felderítették és megsemmisítették a háborúból visszamaradt lőszereket és robbanóanyagokat. E munka nagyságát az alábbi adatok szemléltetik:[12]

Az országban megsemmisített lőszerek, robbanó anyagok súlya	5620	tonna
A megsemmisített aknaanyag összsúlya	43	tonna
A megmozgatott lőszer, akna súlya	5915	tonna
A megtisztított terület	3779,3	kat. hold
Felszántott terület	882	kat. hold
A Balatonon megsemmisített érintő akna	232	db

Hősi munka volt ez a Műszaki Hadosztály állománya részéről. Az ő számukra a háború még tovább tartott a sokszor láthatatlan „ellenség" ellen. E hősi munka elvégzése során a Műszaki Hadosztály 22, az egész honvédség pedig 134 hősi halottat adott az ország újjáépítéséért. Szólni kell arról is, hogy ezt az áldozatos munkát a dolgozó honvédek inflációs viszonyok között végezték, amikor sem felszerelésük, sem az ellátásuk nem volt kielégítőnek nevezhető. Ezekkel a nagy jelentőségű munkákkal úgy az 1. és 6. hadosztály katonái, mint a Műszaki Hadosztály katonái a dolgozó nép teljes elismerését vívták ki.

A háború befejezése után jelentősen megváltozott a Honvédelmi Minisztérium szervezete is. 1946. január 30-án a Honvédelmi Minisztérium szervezésében az Anyagi főcsoportfőnökségen, a honvédségi felügyelőn és a politikai államtitkáron kívül — akik közvetlenül a honvédelmi miniszternek voltak alárendelve — négy csoportfőnökség: a Katonai, a Felszámolási, a Gazdászat-Közigazgatási és a Jogi csoport-

11 HL. SzEB. (Szövetséges Ellenőrző Bizottság) közlései 1945/35. sz.
12 Molnár Pál ny. altbgy.: A dolgozó honvéd. Hadtörténelmi Közlemények 1955. 3—4. sz. 269. old.

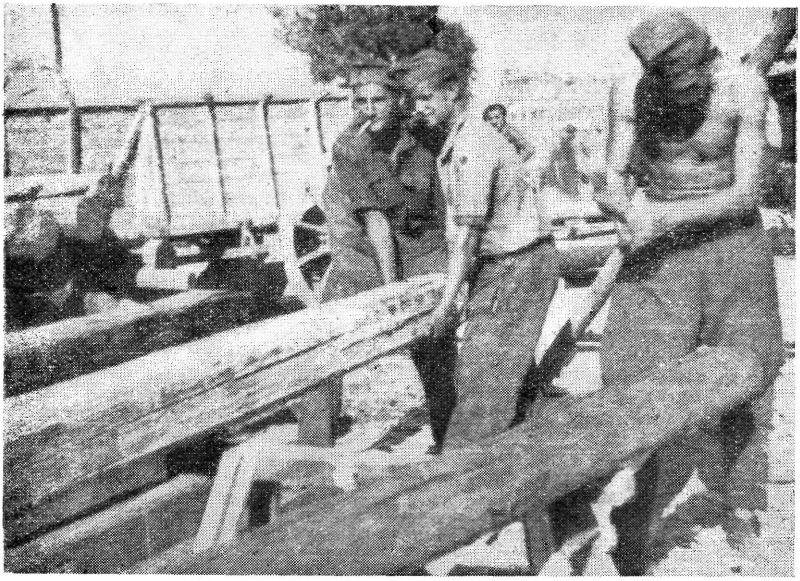

A Műszaki Hadosztály katonái a Kossuth híd építésénél

Műszaki honvéd aknamentesítés közben

főnökség volt szervezve. A fentebb felsorolt szervek alárendeltségébe összesen huszonöt osztály tartozott.[13] Ez a felsorolás azért is érdekes, mert ha a Honvédelmi Minisztérium apparátusát a honvédség akkori létszámához viszonyítjuk — ami a 33 000-et alig haladta meg —, láthatjuk, hogy a Honvédelmi Minisztérium szervezése indokolatlanul nagy volt.

A háború befejezése után került sor a honvéd kerületi parancsnokságok egy részének és alárendelt szerveinek, a kiegészítő parancsnokságok és a bevonulási központok felállítására. Ezek a honvédségi közigazgatási szervek rendeltetésüknek megfelelően intézték a bevonulásokat és a leszereléseket. De emellett a kerületi parancsnokságok alárendeltségében voltak az újonnan felállításra került határvadász alakulatok is. 1945. május 22-én került sor a két legnyugatibb, a 2. és 3. honvéd kerületi parancsnokság és az alárendeltségükbe tartozó határvadász századok felállítására.[14] Ezzel befejeződött a kerületi parancsnokságoknak és alárendelt csapatainak, szerveinek létrehozása.

A háború befejezése után sor került más honvédségi alakulatok és intézmények felállítására is. 1945. május 17-én megalakult a honvéd hadihajós osztály parancsnokság keretében az aknakereső csoport azzal a feladattal, hogy elvégezze a Duna és a Balaton aknamentesítését.[15] Május hónapban befejeződött a legszükségesebb hátországi intézmények létrehozása is, amelyek a következők voltak:

Egészségügyi anyagszertár,
Élelmezési raktár,
Ágyraktár,
Központi Átvételi Bizottság,
Kerületi gépkocsi javító műhely,
Ruharaktár,
Állategészségügyi raktár,
Hadimúzeum.[16]

Ezzel a szervezéssel lényegében befejeződött a demokratikus hadsereg fontosabb alakulatainak és szerveinek létrehozása és megkezdődött a hadsereg békés időszaki munkája.

13 HL. Békeelőkészítő Bizottság iratai 6. csomó 11. sz.
14 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/29001. sz.
15 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/25582. sz.
16 HL. SzEB. közlések. 1945/12. sz.

2.

A fegyelmi helyzet alakulásáról.

A hadsereg fegyelmi helyzete ebben az időben igen sok kívánnivalót hagyott maga után. Ennek forrása több tényezőben keresendő. Először is: a személyi állomány jelentős részét olyan korosztályok tették ki, akik már több éve teljesítettek katonai szolgálatot és a háború befejezése után szerettek volna minél előbb a családjukhoz kerülni. Ezek az öreg katonák már keveset törődtek a fegyelem megszilárdításával. Rontotta továbbá a fegyelmi helyzetet az is, hogy a hadsereg szervezésének idején sok olyan elem is jelentkezett önként a hadseregbe, akik azt remélték, hogy a háború folyamán biztosítva lesz számukra a korlátlan harácsolás lehetősége. Amikor azonban a háború befejezésével ez a tervük szertefoszlott, az elsők voltak, akik megszöktek, dezertáltak és ezzel igen rossz hatással voltak a személyi állomány becsületes részére is.

Az 1/III. zj. kommunistáinak 1945. augusztus 31-én kelt, a fegyelmi helyzettel kapcsolatos jelentésében ezzel kapcsolatban olvashatjuk, hogy „A zj. ekkor (1945. május 20.) teljesen szétbomlóban volt, mert azok a kalandorok, akik kizárólag a rablásért jelentkeztek, egymásután szöktek meg. Nagy erőfeszítésünkbe került, amíg többé-kevésbé sikerült megértetnünk az emberekkel, hogy a proletariátus ügyét árulja el az, aki megszökik."[17]

Nem kis mértékben rontotta a fegyelmi helyzetet az is, hogy a személyi állomány nagy része nem volt tisztában azzal, hogy a fasizmus leverése után, a háború befejezése után miért szükséges továbbra is hadsereg, hiszen külső támadás — legalábbis egyelőre — nem veszélyezteti az országot. Meg kell mondani ugyanakkor azt is, hogy a tisztikar egy része sem tartotta elsőrendű feladatának a fegyelmi helyzet megszilárdítását. Ez nemcsak abban mutatkozott meg, hogy a külső formaságok tekintetében voltak elnézőek, hanem sok esetben nem tettek folyamatba eljárást azok ellen sem, akik önkényesen eltávoztak az egységtől. Nem mentségképpen, de meg kell mondani, hogy az új, demokratikus fegyelem kialakítására a hadsereg akkori tisztikara igen nehezen találta meg a formákat, módszereket. Azok a módszerek, amelyeket a régi hadseregben alkalmaztak, az új hadseregben már nem voltak megfelelőek, azokat a legénység nem fogadta el. Az új formák és módszerek kialakítása pedig ennek a zömében régi vágású tisztikarnak igen nehezen — nem egy esetben pedig nem is sikerült.

A hadsereg fegyelmének rombolása érdekében a polgári vonalon újjáéledő reakció is mindent elkövetett. Ezek az erők kívülről igyekeztek a hadsereget bomlasztani. Módszereik közé tartozott, hogy a német fasizmus elleni harcra önként jelentkezettek hozzátartozóinak lehetőleg minél jobban megnehezítsék a megélhetést. Nem fizették ki a segélyeket, és habár a Minisztertanács rendeletet adott ki az önként jelent-

[17] HL. „E" anyag, rendezetlen.

kezettek földhözjuttatásáról, — igen sok esetben nem adtak részükre földet. Erre mutat a 7. honvéd kerületi parancsnokság 1945 januári helyzetjelentése is, amelyben többek között megállapítja, hogy: „A családosok közül sokan kérik leszerelésüket, mert az otthoniak éheznek, kedvezményekből (földosztás) katonai szolgálatuk folytán kimaradnak. Igen sok helyen ellenségesen, vagy jó esetben gúnyosan kezelik a katonai szolgálatot teljesítőt. A szökések 95 százaléka erre vezethető vissza."[18] A reakció ezzel azt kívánta elérni, hogy a katonai szolgálatot teljesítők között elégedetlenség uralkodjon el az új demokratikus renddel szemben. Törekvésük, sajnos, nem maradt eredmény nélkül. A polgári vonalon tevékenykedő reakció ilyen irányú munkájának megakadályozása érdekében a 6. hadosztály nevelő törzsének lapja nyílt levéllel fordult a Nemzeti Bizottságokhoz. A nyílt levél feltárja azokat a sérelmeket, amelyeket a katonai szolgálatot teljesítők ellen a reakció elkövetett a földosztás során, a segélyek kifizetésénél stb. A nyílt levél ezek után így folytatódik: „Mindezek a példátlanul igazságtalan és kirívó tények nagyon rossz szolgálatot tesznek a demokrácia ügyének. Bajtársaink el vannak keseredve, és sokan kétségbe vonják azt, hogy azok, akik ezt így intézik, tényleg a nép érdekében dolgoznak. Mi tisztában vagyunk a nehézségekkel, amelyekkel a kormányzatnak meg kell küzdenie. Tudjuk, hogy a Nemzeti Bizottságokba is sok helyen befurakodtak a régi rendszer hívei, akik kézzel-lábbal igyekeznek megakadályozni, szabotláni mindent, ami a haladás szolgálatában áll. Ezekkel szemben követeljük a mielőbbi és gyökeres intézkedéseket."[19] Ezt a fasizmus elleni harcra szervezett hadsereget a reakció kommunista hadseregként kezelte. Az 1. gyaloghadosztály 1945 augusztus havi helyzetjelentésében arról írt, hogy a beszerző úton levő közegeinek a községi elöljáróságok nem utalnak ki élelmet, mert ahogy mondják: „... ők kommunista katonák, önként vannak még ma is a hadseregben és miért nem szöknek meg."[20]

Az előbbiekben ismertetett nehézségek ellen, a fegyelmi helyzet megszilárdításáért komoly harcot kellett folytatni a nevelő tiszteknek és nevelő tiszthelyetteseknek. A nevelők, akik ebben a harcban élvezték a tisztikar becsületes részének támogatását, szívós felvilágosító munkával megmagyarázták azt, hogy miért szükséges hadsereg a háború befejezése után, leleplezték azokat, akik haszonlesésből léptek a hadseregbe, eljártak a községi demokratikus szerveknél és biztosították a katonák jogait a reakciós elöljáróságokkal szemben. De ezek a munkájukkal meg is mutatták a régi tisztikar tagjainak, hogy hogyan kell kialakítani az új, demokratikus fegyelem formáit és módszereit.

18 HL. H. M. Elnökség iratai 1946/5452. sz.
19 HL. Honvéd Híradó 1945. júl. 1. I. évf. 7. sz. 1. old.
20 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/48335. sz.

3.

A hadsereg ellátásáról.

Ismeretes, hogy a német fasiszták és nyilas cinkosaik azzal, hogy hazánkat háborús hadszíntérré tették, a pusztulás szélére sodorták az országot. Vad őrületükben a náci és nyilas hordák romboltak és raboltak. A nemzeti vagyon tekintélyes részét nyugatra hurcolták. „Az összes háborús károkat mintegy 22 milliárd 1938. évi értékű pengőre lehet becsülni... A gyáripar károsodása több mint 2 milliárd pengő volt. Az ipar elvesztette nyersanyagát és üzemanyagát, készáru raktárait kifosztották, gépi felszerelésének jelentős részét nyugatra hurcolták, az épületek egy része romba dőlt... A mezőgazdaságon belül — amely 3,7 milliárd pengő kárt szenvedett — a legsúlyosabb veszteség az állatállományt sújtotta. Az 1942. évi állatállomány több mint felét vesztettük el... A közlekedés szintén tetemes károkat szenvedett. A MÁV vagyonának 63 százalékát vesztette el... 1945 májusában a termelés színvonala és így a nemzeti jövedelem is az 1938—39. évi eredmény 42 százaléka körül lehetett."[21] Ez a pár adat is bizonyítja, hogy dolgozó népünknek milyen nagy erőfeszítéseket kellett tenni a felszabadulás után azért, hogy a normális életfeltétel minimumát biztosítani tudja. E mellett a nagy erőfeszítést követelő munka mellett meg kellett küzdeni a reakció aknamunkájával, amely az infláció egyre nagyobb elmélyítésével próbálta megakadályozni gazdasági felemelkedésünket.

Az ország súlyos gazdasági helyzete igen komolyan tükröződött a honvédség ellátásában is. Központi ellátásról jóformán szó sem volt. A hadosztályparancsnokságok teljesen magukra voltak hagyatva az ellátás megszervezésében. Ezt igazolja a 6. hadosztály parancsnokának egyik jelentése, amelyben leírja, hogy takarmányt és élelmiszert a hadosztálynak kell beszerezni, mégpedig zabot Szentes környékéről, étolajat pedig Nyíregyháza környékéről. Azonban arra már nem kapott pénzt a hadosztály, hogy ezeket a cikkeket a hadosztály helyőrségeibe el is szállítsák.[22] A hadosztályok ellátásáról siralmas képet festenek a hadosztályparancsnokok havi jelentései. A 6. hadosztály parancsnokának 1945. augusztus 20-i jelentésében ezt olvashatjuk: „Dohány, cukor nincs! Igen sürgős a kb. 70 százalékban hadihasználatra már nem alkalmas lábbeliek pótlása, mert az őszi esőzések beálltával a jelenlegi lábbeliekkel a hadosztály szolgálatát ellátni nem tudja."[23] Az 1. hadosztály parancsnoka november végén ezt jelentette: „Nem voltak kifizethetők az augusztus 1-i hatállyal felemelt ruházati kártalanítási járulékok, a hadipótdíjak, műszaki pótlékok, valamint az október 15-i és 21-i hatállyal két ízben felemelt illetmények sem. Lényegében a pénzkiutalás mérve nem tart lépést az ugrásszerűen emelkedő árakkal,

[21] Az idézett részeket közli: Csépányi Dezső A hároméves terv c. tanulmányában. Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. 453—454. old. Akadémiai Kiadó, 1955.
[22] HL. H. M. Elnökség iratai 1946/11851. sz.
[23] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/35496. sz.

de még az illetmény emelkedésének tempójával sem."[24] Hasonló helyzet volt a műszaki egységeknél is. A hadosztály volt parancsnoka erről így emlékezik meg: „A vasútbiztosító alakulatokat, főként a közellátás érdekeit és az utazó közönség személyes biztonságát szolgáló szerelvénykísérő őrségeket a hadosztály önerejéből hideg élelemmel ellátni nem tudta és így ezek a szó szoros értelmében éheztek."[25]

A helyzet javulásában maguk a hadosztályparancsnokok sem reménykedtek. A H. M. hadbiztosi apparátusa csak ígéreteket küldött a csapatok felé. Az 1. gy. hadosztály parancsnokának beszámolójából ez világosan kitűnik. „Noha december 1-től 200 gramm lenne a kenyéradag, amíg lisztkészletünkből tart, pótszerezés címén tartani tudjuk a 400 grammos fejadagot. Annak ellenére, hogy a H. M. úr az ellátás és ruházat terén javulást ígért, szilárd meggyőződésem, hogy csak magunkra támaszkodhatunk. Egy H. M. rendelet értelmében a felszabaduló sváb területen 150—200 holdas gazdaságot állíthatunk majd fel, amelyen tejüzem is lesz. A ruházat terén ingeket már tudunk szerezni a saját erőnkből."[26]

A helyzet az ellátás terén annyira súlyossá vált, hogy a 6. hadosztály parancsnoka — figyelembe véve a hadosztály hangulatát — a következőket volt kénytelen jelenteni a Honvédelmi Minisztériumba: „A hadosztály összes tagja tudatában van az ország súlyos helyzetének, azonban ismét feltárjuk azt a körülményt — különös tekintettel a hideg téli időjárásra —, hogy az élelmezés igen gyenge és ha sürgősen nem lehet változtatni a helyzeten, a leggyengült legénység egészségi állapota teljesen le fog romlani. Ezt a helyzetet még súlyosabbá teszi az, hogy a ruházat igen gyenge, a téli időben a legénység igen nagy százaléka rossz, lyukas bakancsban áll az őrhelyén és köztük sokan vannak olyanok, akiken még fehérnemű sincs."[27] Ugyanakkor a 6. hadosztály nevelő tisztjei a honvéd legénység nevében nyílt levélben fordultak a Nemzetgyűléshez, amelyben feltárták a hadosztály anyagi helyzetét és szellemét.[28] „Már meg sem ütközünk azon — írják a nyílt levélben —, hogy a községi földigénylő bizottságoktól a Honvédelmi Minisztériumig mindenütt a Nyugatról visszaszivárgó, ‚félrevezetetteket' tekintik elsősorban katonának, s őket illeti meg az elsőség a leigazolásban, a segélyjuttatásban, a ruhajuttatásban és a földosztásban egyaránt... Elképzelhetetlen az, hogy felelősségteljes országvezetés mellett a bajbajutott honvédet és hozzátartozóit a hatóságok egyetlen tanáccsal tudják ellátni: ‚Szökjön meg, jöjjön haza és akkor megszűnnek a bajok.' Teljesen anarchisztikus szellem ez, amely hónapokon keresztül mételyezi a rend és a demokratikus fejlődés legfőbb őrét, honvédségünket."

Ha valóban „fenn kell tartanunk hadseregünket — folytatódik a nyílt levél —, akkor feltétlenül biztosítanunk kell számára az ország

[24] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/43841. sz.
[25] Közli Molnár Pál ny. altbgy. A dolgozó honvéd. Hadtörténelmi Közlemények 1945. 3—4. sz. 276. old.
[26] HL. „E" anyag. Az 1. gy. ho. Pártbizottságának jegyzőkönyve 1946. február 1.
[27] HL. A 6. ho. pk. 1945. dec. 12-i H. M.-nak küldött jelentéséből.
[28] HL. „Honvéd Híradó" 1945. I. évf. 18—19. sz.

jelenlegi viszonyai között is a legnélkülözhetetlenebb anyagi ellátást! De ugyanakkor oda kell hatni, hogy a legsúlyosabb időkben a nemzet szolgálatába állt bajtársaink kezében az ‚Emléklap' ne csak baljós emlékeket elidéző papiros legyen, hanem jog az emberséges elbánásra, a közélet minden területén a munkábaállásra és nemzetszolgálatra." A nyílt levél ezután felsorolja azokat a legsürgősebb tennivalókat, amelyek szükségesek a levélben felsorolt visszásságok kiküszöböléséhez. Követelik többek között: a földhözjuttatások körüli — a honvédség tagjaira káros — visszásságok megszüntetését, az arra érdemes tartalékosok hivatásos állományba való felvételét, a nyugatos tiszteknek különleges igazoló bizottságok útján történő megvizsgálását és csak az ezutáni beosztásukat stb. A Nemzetgyűlésben a kommunista párt nevében Révai József elvtárs emelt szót e tarthatatlan helyzet ellen és a következőket mondotta: „Független államot hadsereg nélkül nem képzelhetünk el. Fenn kell tartanunk hadseregünket. Két hadosztályunk, hadseregünk legénysége koplal, rongyos, éhezik. Felhívjuk a honvédelmi miniszter úr figyelmét ezekre a jelenségekre, mert ha ezen segíteni nem tudunk, akkor honvédségünk szét fog züllenni. Akármilyen szegények is vagyunk, a két hadosztálynyi legénységet magyar katonához méltóan még el tudnánk látni... A magyar honvédség súlyos helyzetét látva nehéz arra gondolni, hogy vannak, akiket ezért felelősség terhel, akik elmulasztották, hogy megtegyék a szükséges intézkedéseket."[29]

A felelősség valóban terhelt valakit, helyesebben valakiket. Mégpedig azokat, akik a Honvédelmi Minisztériumot vezették és a honvédség ellátást intézték. Helyesen állapította meg a SZEB az 1945 decemberi ellenőrzése során, hogy: „... a H. M. nagy hadbiztosi apparátusa semmit sem csinál."[30] Helyesebben: csinált az valamit, csak éppen nem a csapatok ellátását intézte. Nekik fontosabb volt a régi tisztekről és hozzátartozóikról való gondoskodás. Amikor a honvédek lyukas bakancsban, éhen, fehérnemű nélkül álltak őrségen és látták el szolgálatukat, akkor a Honvédelmi Minisztérium vezetői mindent elkövettek, hogy régi tiszttársaik semmiben ne szenvedjenek hiányt.

Érdekes ebből a szempontból pl. megnézni a H. M. 1946 januári költségvetését, amelyben a H. M. nyugdíjilletményekre 1 millió 500 ezer pengőt, létszámfelettiek illetményeire 1 millió pengőt, hadifogságban levők családtagjainak illetményeire ugyancsak 1 millió pengőt irányzott elő.[31] Nem kell külön fantázia ahhoz, hogy elgondoljuk, a fenti három kategória kikből tevődött össze, kiknek az ellátását kívánta a H. M. biztosítani. De nézzük a tényeket. Bár a Mária Terézia-rendet 1945. június 20-án feloszlatták, Vörös János honvédelmi miniszter, helyt adva a rend volt ügyvivője kérésének, átírt a közlekedésügyi miniszternek, hogy a rend volt tagjai részére biztosítsa az 1. osztályú vasúti kedvezményes szabadjegyet.[32] A közlekedési miniszter természetesen elutasította a kérelmet. Istóka Dezső vezérőrnagy feleségének — bár férje hadifogságban volt, és

[29] Országos Széchenyi Könyvtár Hírlaptára. Az „Első Hadosztály" c. lap. 22 sz. 1945.
[30] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/49736. sz.
[31] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/47768. sz.
[32] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/43807. sz.

az új honvédséghez semmi köze sem volt — 1945. augusztus 7-én február 1-től visszamenőleg teljes havi fizetést engedélyezett a honvédelmi miniszter.[33] Hasonló elbánásban részesült Halla Dezső ny. ezredes özvegye is, akinek volt hadapródiskolás fia neveléséhez utaltak ki havonkénti hozzájárulást.[34] De bőségesen gondoskodott a Honvédelmi Minisztérium az elhalt régi tisztek hozzátartozóiról is. Pl. Fest Imre ny. ezredes özvegyének ápolási és temetési költségének megtérítéséért mintegy 12 000 pengőt fizetett ki.[35] Hasonlóan megbecsülték Dálnoki Veres Lajost is, aki szintén szovjet hadifogságban volt — 1945. november 1-től teljes fizetését folyósították. Ilyen és ehhez hasonló iniciatívákat nem egyszer egyenesen a kormány veztői adtak a honvédelmi miniszternek. Egyik esetben a Kisgazda Párt vezetője, Nagy Ferenc, akkori miniszterelnök írt át a honvédelmi miniszterhez, hogy a volt tisztek és tábornokok nyugdíját rendezni kell.[36] Igen sok esetben találkozunk olyan kifizetésekkel, amelyeket a Honvédelmi Minisztérium a második világháborúban elesett tisztek exhumálására és temetésére eszközölt olyan címen, hogy az illető „hősi halott".[37] A fentiekben említett tények tehát igazolják, hogy a Honvédelmi Minisztérium vezetői ahelyett, hogy kielégítően foglalkoztak volna a hadsereg ellátásának megszervezésével, az volt a fő gondjuk, hogy a régi rendszert híven kiszolgáló volt tiszteket, illetve azok hozzátartozóit mentesítsék a megélhetési gondoktól.

4.

A demokratikus erők és a reakció küzdelme a hadsereg megszerzéséért.

A háború befejezése után új módon vetődött fel a kérdés a reakció és a demokrácia erői között is a hadseregért. A háború befejezéséig nem vetődött fel élesen az a kérdés, hogy vajon milyen politikai irányzat támogatója legyen a hadsereg. Addig a fő kérdés — még azok előtt is, akik nem voltak a demokratikus kibontakozás hívei — az volt, hogy legyen hadsereg, amely a német fasizmus elleni harcban való részvétellel visszaszerzi a nemzet becsületét a szövetségesek előtt. A háború befejezése után azonban a hadsereg birtoklásának kérdése előtérbe került. A háború után újjáéledő reakciós erők, amelyek meg akarták akadályozni a demokratikus előrehaladást, a hadsereg vezetői karában is hű szövetségesekre találtak. Ezek az erők azon dolgoztak, hogy a hadsereget is a saját restaurációs törekvésük szolgálatába állítsák. Ebbe a törekvésbe illeszkedett bele annak a helyzetnek a kialakítása is az ellátás terén, amelyet az imént vázoltunk. A fentebb leírt helyzetnek a fenntartásával a rekaciós erők azt akarták elérni, hogy a legénység és az alsóbb tisztikar körében meggyűlöltessék a demokráciát, „amely nem gondos-

33 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/32162. sz.
34 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/82980. sz.
35 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/84104. sz.
36 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/45883. sz.
37 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/47286. sz.

kodik a hadseregéről". A Honvédelmi Minisztérium indokolatlan felduzzasztása pedig — amint arra már utaltunk — azt a célt szolgálta, hogy megfelelő helyet biztosítsanak a régi gondolkodású tisztek elhelyezéséhez. 1945 nyarán egyre nagyobb arányokban kezdődött meg a régi tisztek, különösen a nyugatos tisztek átmentése. Ez az átmentő munka különösen érezhetővé vált az 1945-ös év őszén, amikor a Kisgazda Párt a választásokon megszerezte a szavazatok abszolút többségét.

A demokratikus előrehaladás híveinek törekvése a hadsereg kérdésében is természetesen homlokegyenest ellenkezett a reakció törekvéseivel. A demokratikus erők azon munkálkodtak, hogy a hadsereget ne lehessen többé a reakció szolgálatába állítani. Arra törekedtek, hogy a hadsereg töltse be azt a hivatását, amelyre szervezték; az ország határainak védelme és a belső demokratikus rend védelmében való közreműködés. A demokratikus erők eme törekvése a legmélyebb megértésre talált a katonatömegek között és a tisztikar haladó gondolkodású részében. Ezt igazolja a 6. hadosztály nevelő törzsének lapjában megjelent cikk is, amely már 1945. május 12-én a hadsereg feladatát így határozta meg: „A német fasizmussal már nem tudtunk megütközni. A reakció azonban él és fegyverünket nem tehetjük le addig, amíg ezzel a fenevaddal is tökéletesen nem végeztünk. *A hadseregünk, amely a munkásság, a parasztság és mindig a közösség érdekét szem előtt tartó értelmiség hadserege az, amely hivatott a népet megvédeni, annak békés fejlődését fegyveresen biztosítani.*"[38] A reakció és a demokratikus erők között ezért a két egymással merőben ellentétes törekvés érvényesítéséért a háború befejezése után komoly harc bontakozott ki.

A reakciós erők a Kisgazda Párt 1945 őszén elért választási sikerein felbuzdulva úgy gondolták, hogy rövidesen sor kerülhet a megindult demokratizálódási folyamat megállítására, majd az addig elért vívmányok felszámolására is. Ezután a vezető beosztásban maradt régi reakciós tisztek is minden igyekezettel azon voltak, hogy a hadseregben addig megindult demokratizálódó folyamatot megakasszák, majd alkalomadtán teljesen felszámolják. 1945 őszétől kezdve egyre nagyobb arányban kezdték leszerelni a demokratikus meggyőződésű tartalékos tiszteket, akik a fasizmus elleni harcra önként jelentkeztek és helyüket a nyugatról visszatért, sebtében leigazolt tisztekkel töltötték ki. A 7. honvéd kerületi parancsnokság 1945. október 30-i jelentéséből pl. kitűnik, hogy a [illegible]leti parancsnokság tiszti állományának 34 százaléka a nyugatról visszatért tisztekből áll. Ezt az arányt maga a Honvédelmi Minisztérium személyügyi osztálya — amely ugyan maga sem volt jobb a Deákné vásznánál — magasnak találta és a jelentéshez fűzött megjegyzésében arról írt, hogy: „Az oszt. nem tartja kívánatosnak, hogy különösen magasabb pság-oknál ilyen nagy számban teljesítsenek NO-ba eltávozott ti-ek szolgálatot és kéri az Elnökség vezetőjét, hogy ezt a körülményt is az ügy elintézésével együtt a H. M. Úrnak mérlegelésre jelentse."[39]

Persze az ilyen állásfoglalások nem zavarták a Honvédelmi Minisztérium vezető tisztikarát, hogy egyes parancsnokokkal, akik egyetértet-

[38] HL. Honvéd Híradó 1945. máj. 12. I. évf. 1. sz. 2. old.
[39] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/43259. sz.

tek a legénység sérelmeivel és azokat megoldásra a Honvédelmi Minisztériumnak előterjesztették, a legegyszerűbb módon bánjanak el — eltávolították a hadseregből. Ilyen eset volt pl. az 1. hír. építő dandár parancsnokának az esete, akit azért, mert a legénység sérelmeit a Honvédelmi Minisztériumba pártolólag felterjesztette, azzal, hogy nem tud fegyelmet tartani, eltávolításra javasolták. De igencsak megmosták a fejét annak a parancsnoknak is, aki szellőztetni merte a hadseregben meghúzódó fasiszta tisztek magatartását, sőt uram bocsá! eljárást is mert ellenük indítani. A Szegedi Népszava 1945. szeptember 23-i cikkére — amely közli, hogy az 5. honvéd kerületi parancsnok egy főhadnagyot és egy törzsőrmestert a demokrácia elleni kijelentései miatt a szegedi népügyészségnek adott át — a Honvédelmi Minisztérium külön a parancsnoknak szóló levélben többek között így reagált: „Ettől a prejudikáló nyilatkozattól eltekintve fegyelmi okokból sem tartja az Elnökség helyénvalónak, hogy a különben is az utóbbi időben oly sok támadásnak kitett honvédségnek a nyilvánosság elé nem tartozó ügyeit felelős parancsnok *önkéntes* hírlapi nyilatkozatban a nagyközönség előtt kiteregesse."[40] Tehát az Elnökség maga is elismeri, hogy az utóbbi időben a honvédséget — helyesebben annak vezetőit — sok támadás érte, — hozzá kell tenni, hogy nem ok nélkül ,— és hát miért teregesse a honvédség a szennyesét mások előtt, mikor régi cimboraággal mindent el lehetett volna egymás között intézni. A Honvédelmi Minisztérium vezetői azonban igen el voltak szakadva a való élettől és nem akarták tudomásul venni, hogy ez a hadsereg már nem a régi, és a hadsereg ügye már nem csupán „belső ügy", hanem a legszélesebb dolgozó tömegek ügye is.

A Debrecenben megjelenő Néplap 1945. november 27-i száma „Fasiszta tisztek a hadseregben" c. cikkében szintén azzal foglalkozott, hogy a nyugatról hazatért tisztek kezdik elözönleni a hadsereget. A cikkből kitűnik, hogy Debrecenben 875 katonai személy közül csak 7 főt nem igazoltak és hogy „jelenleg a debreceni tiszti állomány 20 százaléka már ilyen nyugatos tisztekből áll". Hírt ad a lap a továbbiakban arról is, hogy „a dunántúli honvéd alakulatok megbízásából a miniszterelnököt küldöttség kereste fel, amely emlékiratban tiltakozott az ellen, hogy a demokratikus hadsereg tartalékos tisztjeit és tiszthelyetteseit máról holnapra Németországból most hazaérkezett tisztekkel cserélik át."[41]

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945 decemberi ellenőrzése pedig már olyan tényeket derített fel, amelynek megszüntetését hivatalból, a fegyverszüneti szerződés betartása érdekében volt kénytelen elrendelni. A SZEB megállapította, hogy „Az 1. és 6. hadosztályoknál tiszti tanfolyamok vannak a hadapródok és volt ludovikások részére. Állományuk főleg olyanokból tevődik ki, akik nyugatról tértek haza." Az ellenőrzés továbbá megállapította, hogy: „A demokratikus, önként jelentkezett és a fasizmus elleni harcban részt vett tiszteket leszerelik és helyükre a nyugatról visszatérteket helyezik."[42] Jellemző példa a Honvédelmi Minisztérium antidemokratikus tiszteket mentő tevékenységére az az eset

[40] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/48325. sz.
[41] Szabadság c. lap 1945. nov. 27. sz.
[42] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/49736. sz.

is, hogy amikor az 1. hadosztálytól Konok Tamás alezredest visszaküldték a Honvédelmi Minisztériumba azzal, hogy az ezredparancsnoknak nem megfelelő, akkor a Honvédelmi Minisztérium ahelyett, hogy levonta volna a megfelelő konzekvenciát, az illetőt előléptette ezredessé és megbízta a pápai kiegészítő parancsnokság teendőinek ellátásával. Nem csoda, ha egyes tisztek, látva a Honvédelmi Minisztérium ilyen vonatkozású tevékenységét, odáig merészkedtek, mint Döbrentei Lajos ht. százados, aki 1945. december 2-án már azt a kérését merészelte előterjeszteni a Honvédelmi Minisztériumba, hogy a Szovjet Hadsereg elleni harcokban 1944 szeptember hónapban tanúsított „hősies ellenállásáért" akkor kitüntetésre felterjesztett okmányairól a Honvédelmi Minisztérium adjon neki hivatalos másolatot.[43] De a régi tisztek 1945 őszén eljutottak már odáig is — ahogy egy jelentésből kitűnik —, hogy „A volt 32. cs. és kir. gyalogezred volt tisztjei megtartották ezrednapjukat."[44] A fentebb idézett tények kevést kommentárt kívánnak. Nyilvánvaló, hogy ezeknek az állapotaknak a fenntartását a demokratikus erők nem nézhették szótlanul. A 6. hadosztály nevelő törzsének lapja a reakció ilyen megnyilvánulásai ellen fellépve nagyon határozottan követelte: „Ideje és itt a huszonnegyedik órája annak, hogy ezt a gáncsoskodó, nyíltan hivalkodó reakciót végre gyökeresen és végérvényesen felszámoljuk. Rá kell ébrednünk arra, hogy a türelmes várakozások ideje lezárult. Az új év, új eredményeket sürget! Olyan eredményeket, amelyek után végre nem kell ismét új utakon nyomdokolni a fenekedő reakció mesterkedéseit. Végleges és gyökeres megoldásokra van szükség!"[45]

Ismeretes, hogy a reakciónak ez az előretörése, amelyről fentebb szóltunk, nemcsak a hadseregre volt jellemző. A nyugatról visszaszivárgó reakciós erők 1945 őszére — 1946 tavaszára újra kezdték elözönleni az állami hivatalokat, ahol szintén a restaurációt kezdték előkészíteni. A reakció eme törekvése ellen került sor 1946 tavaszán a baloldali erők tömörülésére, a baloldali blokk megalakítására. A baloldali blokk erélyes fellépésére a Kisgazda Pártban tömörült jobboldali erők kénytelenek voltak visszavonulni. A reakció kiszorítására az államapparátusból „B"-listázást hajtottak végre. Ez az intézkedés komoly kihatással lett a hadseregre is. A demokratikus erőknek sikerült elérni, hogy a hadseregből a nyugatos tiszteket elbocsássák, a reakciós elemeket pedig „B"-listázzák. A nyugatos tisztek szolgálat alóli felmentése 1946 februárjában történt meg.[46] Jellemző azonban a Honvédelmi Minisztérium mentalitására, hogy ezeket nem bocsátották el a hadsereg kötelékéből, hanem mint létszámfelettieket átadták a kerületi parancsnokságoknak és félhavi fizetést továbbra is biztosítottak számukra.[47] A Honvédelmi Minisztérium eme reakciót mentő manipulációját a demokratikus erőknek nehezen sikerült megakadályozniuk. És amikor a reakciós H. M. vezetés kénytelen volt belátni, hogy nem sikerül ezeknek a kompromittált személyek-

[43] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/49655. sz.
[44] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/39789. sz.
[45] HL. Honvéd Híradó 1946. jan. 15. II. évf. 1. sz.
[46] HL. H. M. Elnökségi iratai 1946/5762. sz.
[47] HL. H. M. Elnökségi iratai 1946/5799. sz.

nek a megmentése, még egy utolsó erőfeszítéssel egyelőre sikerült elérnie, hogy a honvédségben levő reakciós erők meggyengítésével egyidejűleg meggyengítse a demokratikus erőket is. Az 1946. március 19-én kelt 7420/eln. szü.—1946. sz. rendelettel elrendelték, hogy az összes tartalékos személyeket nemtényleges viszonyba kell helyezni.[48] Ugyanis az volt a helyzet, hogy a tartalékosok között voltak a legtöbben, akik önként jelentkeztek a fasizmus elleni harcra, akik leghamarabb belátták a demokratikus átalakulás szükségességét és dolgozni is hajlandók voltak érte.

Persze elferdítenénk az igazságot, ha az akkori honvéd tisztikart teljes egészében elmarasztalnánk és reakciós jelzővel illetnénk. Meg kell mondani, hogy különösen a csapatoknál az alsóbb rendfokozatúak között nagyon sok tiszt volt, akik becsületesen szolgáltak, a demokratikus fejlődést segítették elő és a katonákról minden nehézség ellenére a legjobb tudásuk szerint gondoskodtak. Ezek közül a tisztek közül sokan a későbbiek folyamán a népi demokrácia meggyőződéses hívei lettek, magas rendfokozatokat értek el és ma is megbecsült tagjai néphadseregünknek.

*

Bármennyire is akarták akadályozni a Honvédelmi Minisztérium vezetői a honvédség demokratizálódását, tervük megtört egyrészt azoknak a tiszteknek a magatartásán, akikről az előbb szóltunk, de főképpen a nevelő tisztek voltak azok, akik minden nehézség és gáncsoskodás ellenére biztosították az új honvédség demokratikus szellemben való nevelését. A nevelő tisztek és tiszthelyettesek a leghatározottabban felléptek a régi tisztek és tiszthelyettesek durvaságai, valamint olyan irányú ténykedései ellen, hogy a demokratikus hadsereget megutáltassák az újonnan bevonulókkal. Ez a munka nem volt könnyű, hiszen a nevelőknek meg kellett küzdeniük a régi tisztek fondorlataival, a magasabb összeköttetéseikkel, és sokszor csak úgy tudtak eredményt elérni, ha ezeknek a régi tiszteknek a tekintélyét, nimbuszát kíméletlenül szétzúzták a szolgalelkűségre, feltétlen tisztelettartásra nevelt legénység előtt.

A nevelő tiszti intézmény éppen ezért a régi módon gondolkodó tisztikar körében igen gyűlölt volt. A nevelő intézményt megalakulásának pillanatától kezdve igyekeztek lejáratni, működését a legszűkebb korlátok közé szorítani.

Ilyen irányú törekvésekről számol be az „Első hadosztály" c. lap 1946. március 23-i száma is. „A nevelő intézmény munkáját, amelynek a hadosztály demokratikus átnevelését kellett volna elérnie, minden lehető eszközzel akadályozzák." A cikk a továbbiakban példákat sorol fel ennek bizonyítására. Pl. egy volt ezredparancsnok nem engedte meg október 15-én az előadást, mert az aláásta volna Horthy tekintélyét. Egy másik ezredparancsnok nem büntette a szökést, de a nevelő tisztre fogta, hogy szétzülleszti az ezredet. Amikor pedig a nevelő tisztek felléptek a nyugatos tisztek ellen, függelemsértés címén nem egy nevelő tisztet letartóztattak, vagy megfenyítettek. Ilyen példák felsorolása után a cikk

[48] HL. H. M. Elnökség iratai 1946/7420. sz.

azt a következtetést vonta le, hogy „A nevelő intézményt tudatosan el akarták sorvasztani és a nevelő osztály munkáját tervszerűen kulturális területre tolták át."[49] Találkozunk olyan jelenséggel is, hogy a nevelő tiszteket szolgálatvezetői teendők ellátásával is megbízták, hogy nevelői munkájukat akadályozzák.[50] Hogy mennyire nem a kiképzés utáni elsődleges munkának tekintette a parancsnokok jó része a nevelői munkát, arra jellemző az is, hogy a havi jelentésekben a „Nevelésügy", a két hadosztályt kivéve, mindig az utolsó pontként szerepelt. Annak ellenére, hogy a nevelő intézmény egészében magán viselte a koalíciós időszak bélyegét, hosszú időn keresztül jóformán csak megtűrt szervezet volt a hadseregben.

A Honvédelmi Minisztérium kulturális és nevelő osztálya 1945. május 22-én elkészítette a „Honvéd nevelő tiszti intézmény" működésére vonatkozó rendelettervezetet. Ez a tervezet is — mint ahogy az előbb említettük — magán viselte a koalíciós időszak jellemző vonásait. Ez kitűnik abból, hogy a „Honvéd nevelő tiszti intézmény" feladatát pl. így határozta meg: „... a honvédség pártpolitika-mentes, egységes, következetes demokratikus nevelése".[51] Nagyon érdekes például, hogy a nevelő tiszti intézmény rendszeresítésével kapcsolatban a Honvédelmi Minisztérium kiképzési osztályának olyan nézete volt, hogy ezt az intézményt a szűkreszabott honvédség keretébe beállítani nem lehet. A fegyelmi osztály véleménye szerint a nevelők munkája „nagyon veszélyes, könnyen átcsaphat politikai vitákra", majd hozzáfűzi: „... félő, hogy a politikáról (államvezetésről) szóló tanítás a *politizálásra való neveléssé* válik, ami aláássa a fegyelmet. Mind a fegyelem nélküli, mind a politizáló hadsereg — megbízhatatlan, értéktelen, sőt veszedelmes!"[52]

Ha a régi horthysta tiszt szemszögéből nézzük ezt a kérdést, akkor a fegyelmi osztálynak igazat kell adni. Hiszen a Horthy-hadseregben nagyon vigyáztak arra, hogy a legénységet a politikamentes hadsereg hazug jelszavával távol tartsák az igazságtól, vakká és érzéketlenné tegyék őket a politikához és ezzel engedelmes eszközként használhassák fel őket az urak politikai céljainak megvalósításához. De az új hadsereg, amely a fasizmus elleni harcra alakult, a dolgozó nép célkitűzéseinek valóra váltását, a demokrácia megvédését írta zászlajára, már nem a régi hadsereg volt. E hadsereg legénysége már tudni akarta, hogy mi a célja, miért kell neki éhen, rongyos lábbeliben és rongyos ruhában, több éves frontszolgálat után fegyverben maradnia. E hadsereg előtt már nem lehetett lebocsátani a politikai színpad függönyét, és nem lehetett neki megtiltani, hogy a kulisszák mögé be ne tekintsen. Hogy mi a demokratikus hadsereg célja, miért szükséges az áldozatvállalás, milyen politikai és gazdasági célkitűzéseket kívánnak megvalósítani a magyar dolgozók a felszabadulás után — mindezen kérdésekre a választ a nevelők adták meg. Érthető tehát, hogy a régi vágású tiszt urak nem szívesen fogadták ennek az intézménynek a munkáját.

49 Országos Széchenyi Könyvtár Hírlaptár. Az „Első Hadosztály" c. lap 1946. márc. 23. sz.
50 HL. „E" anyag, rendezetlen.
51 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/25589. sz.
52 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/25589. sz.

A nevelő tisztek munkáját nagyban segítették a hadosztályok újságjai. Mindkét hadosztály kulturális és nevelő osztályának megvolt a maga hetilapja, az „Első hadosztály" c. lap az 1. hadosztálynál, a „Honvéd híradó" a 6. hadosztálynál jelent meg. A Műszaki hadosztály nevelő osztályának lapja „A dolgozó honvéd" c. újság volt. Ezeken a sajtóorgánumokon keresztül tárta a kulturális és nevelő osztály az egész legénység elé azokat a minden irányú problémákat, amelyek az egész személyi állomány életébe vágtak. Szó esett a lapok cikkeiben a tisztek, tiszthelyettesek és honvédek viszonyáról, az otthonmaradottak ellátásáról, a földosztás kérdéseiről, az egyöntetű egyenruhaviselésről, az önfegyelem és nevelés kérdéseiről, a kulturális munkáról stb. Az 1945-ös őszi választások előkészítése idején ezek a lapok igaz harcosai voltak a demokratikus előrehaladásnak, a demokrácia szószólói voltak. Érdekes idézni egy-két részletet a megjelent cikkekből, hogy lássuk, hogyan nyúltak hozzá az akkori idők égető kérdéseihez. Az új hadsereg fegyelméről az „Első hadosztály" c. lapban többek között ezt olvashatjuk: „Az annyiszor hangoztatott önfegyelem, mely demokratikus hadseregünknek egyik alappillére kell, hogy legyen, kizárólag nevelés útján érhető el. A nevelőkre gigászi munka vár, mert azokat is nehéz nevelni, akik még nem voltak katonák, természetesen fokozódnak ezek a nehézségek azoknál, akik részesültek a régi hadsereg kiképzésében."[53] Ugyanez a lap közli egy honvéd írását a legénység és a tisztek közötti viszonyról, amelyben ez olvasható: „A népi hadseregnek egyik legfontosabb előfeltétele magából a népből kikerült haladó szellemű tiszti és tiszthelyettesi gárda, amelynek szemében nem lesznek üres szólamok és hangzatos frázisok azok a célkitűzések, hogy minden osztály (katonai tüzér egységről van szó. — M. S.) egy nagy családot alkosson és ezen belül a parancsnok és alárendeltjei között olyan bajtársi kapcsolat teremtődjék meg a kölcsönös bizalom alapján, hogy a parancsnok valósággal apja legyen a legénységnek, ez pedig hűségesen támogassa őt munkájában."[54]

Ismeretes, hogy az új honvédségben a demokratizálódás egyik külső jele volt, hogy a feljebbvalók és elöljárók a beosztottaikat „bajtárs" megszólítással kellett, hogy illessék. Ugyanakkor — igen furcsán — a beosztottaknak a feljebbvalóikat, elöljáróikat „úr" megszólítással kellett illetni. Erről a fura helyzetről mondta el véleményét egy tiszt, ugyancsak az „Első hadosztály" c. lap hasábjain. „Elbírálás tárgyává kellene tenni — írja többek között —, nem szólíthatná-e az alacsonyabb rendfokozatú is a nálánál magasabb rendfokozatot viselőt bajtársának. Én csak így tudom elképzelni az igazi bajtársiasságot, nem úgy, *hogy felfelé úr, lefelé bajtárs.*"[55] Kiragadott idézetek ezek az újságok cikkeiből, de ezek is megmutatják, milyen — a honvédség akkori állománya számára — igen fontos kérdésekről tárgyaltak a honvédségi sajtó hasábjain. Ezek az újságok a hónapok folyamán szoros összekötő kapcsok lettek a személyi állomány és a nevelők között. Hogy a katonák mennyire megszerették ezeket a bátor, harcos lapokat, tanú erre az egyik leszerelt őrmes-

[53] Az „Első Hadosztály" 1945. okt. 11-i sz.
[54] Az „Első Hadosztály" 1945. júl. 18-i sz.
[55] Az „Első Hadosztály" 1945. szept. 15-i sz.

Hadosztály-újságok

ter levele, amelyet a szerkesztőségnek írt. Idézzük a levelet: „Kedves Bajtársaim! Múlt év végén szereltem le a 2/I. zlj-től. Minthogy nagyon megszerettem az ezredet, illetve az egész hadosztályt, nagyon hiányzik az, hogy semmit sem tudok a volt bajtársakról. Kérem ezért a Szerkesztő Bajtársakat, indítsák meg a lapot címemre, mert mint civil is olvasni óhajtom. Továbbiakban pedig azt indítványozom, hogy a ho. nevelő törzs gondoskodjék egy olyan lehetőségről, amelyik megóvná az elszakadástól a meleg bajtársi kötelékeket, amelyek összefűzték a bajtársakat a hadosztályban. A hadosztály tényleges és tartalékos tagjai között feltétlenül meg kell tartani valamelyes szívélyes kapcsolatot. Bajtársi üdvözlettel Szekeres László tart. őrmester."[56] Hasonló cikkel találkozunk a 6. hadosztály nevelő törzsének lapjában is. A cikk a következő címet viseli: „Búcsúszó nevelőinkhez." A leszerelésre kerülő legénység nevében az egyik őrmester így írt: „Búcsúzom tőletek, bajtársak! Nemcsak a magam nevében, hanem a napokban leszerelésre kerülő tartalékos bajtársaim nevében is.

Hosszú évek után és egy véres »zivatar« elmúltával levetni magunkról a katonaruhát, varázslatos, szokatlan és az új élet maga. Öröm sugárzik arcunkról, van okunk reá. De az örömök között is szeretettel gondolunk Reátok, Bajtársak.

56 Az „Első Hadosztály" 1945. okt. 15-i sz.

Jól tudjuk: nagy feladatok megoldására vállalkoztatok. A cél távoleső. A siker nem terem meg máról holnapra. Ebben a kifosztott országban, ahol a hadsereg ennyi és ilyen nehézségekkel küzd, öntudatra és felvilágosodásra nevelni — a legtöbb esetben korgó gyomorral — hálátlan feladat.

Azt is tudjuk, hogy a munkában megtett út nagyon göröngyös volt. Sokáig az is marad. De a harcot és az irányt nem szabad feladnotok! Tudom nem fogtok megtorpanni. Biztosra veszem, hogy munkátok nyomán a honvédségben, de a polgári életben is mind többen lesznek, akik belátják, hogy a magyar népi demokrácia áldozatokat követel minden magyartól. Követeli a munka, a nélkülözés, a megingathatatlan kötelességteljesítés áldozatát. Ti tudjátok ezt és meghozzátok a magatokét.

Mi sem válunk hűtlenekké. Sem az eszméhez, sem az áldozatvállaláshoz. Ígérjük, hogy a honvédségen belül hallottakat és tanultakat tovább visszük a polgári életbe és a magunk kicsi körén belül mi is »nevelők« leszünk.

További nehéz munkátokhoz erőt és fáradhatatlan akaratot kívánva búcsúzunk Tőletek, Bajtársak."[57] Hogy az előbbiekben ismertetett mostoha viszonyok ellenére a leszerelő katonák ilyen szívélyesen gondoltak vissza a nagy családra, a hadosztályra, és hogy nem a rossz maradt meg elsősorban emlékezetükben az új hadseregben eltöltött időkből, az nem a Honvédelmi Minisztériumban és a csapatoknál basáskodó reakciós, visszahúzó tisztek munkájának, hanem mindenekelőtt a nevelő tisztek áldozatos munkájának volt köszönhető.

A hadsereg demokratikus nevelésében ugyancsak fontos szerepet kaptak a laktanyákban elhelyezett faliújságok is. A faliújságok szerkesztését a laktanyákon belül 1945 őszén engedélyezte a honvédelmi miniszter. A tisztikar reakciós része hamar felismerte, hogy a „Faliújság" milyen komoly eszköz a nevelő tisztek és a katonatömegek kezében a hadsereg demokratikus továbbfejlesztéséért vívott harcban. Éppen ezért a tisztikarnak ez a része, mondhatni, szívből gyűlölte a „Faliújság"-ot. Minden alkalmat megragadtak — különösen ha egy tiszt minősíthetetlen, durva magatartását a faliújságon szóvá tették —, hogy azt a körletből a legrövidebb úton eltávolítsák. Ilyen esetről számol be az „Új Szó" 1946. február 1-i száma is.[58]

A Honvédelmi Minisztérium is észrevette, hogy a hadosztályok újságjai mennyire népszerűek a honvédek és a demokratikusan gondolkodó tisztek szemében és próbát tett ennek a népszerűségnek az elhódítására. A Honvédelmi Minisztérium akkori félhivatalos lapja, a „Kossuth Népe" szerkesztősége arra gondolt, hogy ha ők is közölnek cikkeket a honvédektől és tisztektől, sikerült a demokratikus előrehaladás harcosának beállítani a Honvédelmi Miniszétriumot. A kérelem a cikkek megírására el is ment a csapatok felé. A baj csak akkor következett be, amikor ezek a cikkek megérkeztek. A Honvédelmi Minisztérium Elnökség 42.649/1945. sz. aktában fekszenek ezek a beküldött cikkek, amelyekre a következő megjegyzést írták rá az illetékesek: „A beküldött újságcikkek

[57] HL. Honvéd Híradó 1945. karácsonyi szám. I. évf. 18—19. sz.
[58] HL. Elnökség iratai 1946/5754. sz.

közlésre alkalmatlannak találtattak, ennek folytán közlésre nem továbbíthatók. Más intézkedést nem igényel."[59] Hogy miért találtattak közlésre alkalmatlannak ezek a cikkek, hadd idézzük a sok közül az egyiket.

„Honvédségünk biztosítja a demokratikus fejlődést.
Idejében lecsap a reakciós elemekre.

A hadifogoly szerelvények, mint álmos kígyók mozdulatlanul nyújtóznak el a pályaudvaron. Nevető, barnára sült emberfejek jelennek meg a nyitott ajtókban. Itt is, ott is szívbemarkoló felkiáltások hagyják el a katonatorkokat — és a várakozók száját is. »Itt vagyok, édesanyám!« »Apukám, drága apukám, csak hogy megjöttél!«

A sok kemény arcon a boldogság mosolya derül, a szemekből a szabadság tudata kicsalja a könnyeket.

Ahogy kiszálltak a kocsikból, a várakozók, az apát, férjet, testvért várók pillanatok alatt összevegyültek a szabaduló foglyokkal. Az egész tömeg egy végtelen tiszta, szent ölelkezés.

Ami ezután következett, az már csak formaság. Az ízletes, meleg ebéd után kiosztották az elbocsátó levelet. Mindenki igyekszik otthonába, családja közé. Viszik a boldogságot. Viszik az örömet.

De nini! Kik azok ott elkülönítve? Csendőrök — kapom a választ —, a Szovjetunió jóvoltából kb. 200-an szintén hazatértek. Ám az ő szabadon bocsátásuk korántsem olyan egyszerű, mint a honvédeké. Különkülön vizsgálat alá vetik őket. Számot kell adniok cselekedetükről, hiszen annak a bűnös rendszernek ők voltak a leghűbb képviselői és végrehajtó közegei, amely rendszer hazánkat a pusztulásba, gyalázatba taszította. Felelniük kell azoknak a szenvedéseiért, akiket a vagonokba préseltek, akiket üldöztek, kiraboltak, felelniük kell azokért, akiket állandó hajsza után börtönbe juttattak, azokért, akik az üldöztetés, a szenvedés elől a megváltó halálba menekültek.

Közelebb megyek, hogy jobban szemügyre vehessem őket.

Amint egész közel értem hozzájuk, a nyilas éra alatt hallott, jól ismert beszédfoszlány ütötte meg a fülemet. Nagyjából ezeket hallottam: »Ne féljetek, bajtársak! Azért, mert ezek a büdös kommunisták el akarnak nyírni benneteket, nincs aggodalomra ok. Lássátok, én is csendőr voltam négy évig, és most a honvédségben szolgálok. Két-három hónap múlva átvesszük újra a hatalmat és akkor leszámolunk mindenkivel . . .« Én is leszámolok önnel! Letartóztatom! — hallottam a rideg, de tiszta igazságot jelentő tényeket és felénk közeledett egy katonaruhába öltözött nyomozó, aki az előbb még nagyhangú propagandabeszédet tartó polgári ruhás honvédegyént az őrszobára kísérte. Gazember! — mormoltam félhangosan. — Képes lenne, ha rajta múlna, országunkat ismét lángtengerré, romhalmazzá tenni.

Jó tanulság volt ez az egyszerű, de mégis megdöbbentő eset számunkra. Vigyázni kell, őrködni kell, hogy meg tudjuk akadályozni a pusztító szándékú, elvetemült emberördögök munkáját. Mert amíg ilyen emberek élnek közöttünk, addig nem lehet biztosítva a nyugodt fejlődés számunkra.

[59] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/42649. sz.

Én remélem és nagyon jól tudom azt, hogy amíg úgy dolgoznak és őrködnek honvédségünk felett honvédségünk igaz magyar tagjai, mint az a katonai nyomozó, addig baj és féltenivalónk nincsen.

Vigyázz, magyar honvéd! Őrködj, magyar honvéd!"

Úgy gondolom, hogy a cikkhez — illetve ahhoz, hogy a „Kossuth Népe"-ben miért volt alkalmatlan közlésre — nem kell sok kommentár. Nem lett volna „tapintatos" a Honvédelmi Minisztérium lapjában arról beszélni, hogy volt csendőröket is átcsempésztek az új, demokratikus hadseregbe, és hogy ezeknek mi a véleményük a további terveket illetően.

A demokratikus tisztek és honvédek leveleit ugyan „ad acta" lehetett tenni, de azt már a Honvédelmi Minisztérium se merte vállalni, hogy a katonatömegek és a dolgozó tömegek meg-megújuló követelései ellenére ne tegyenek egy pár újabb intézkedést a honvédség további demokratizálásáért. Egyik ilyen intézkedése volt a minisztériumnak, hogy a tisztek világnézetének formálása érdekében „világnézeti tanfolyamokat" szervezett.[60] Az első tanfolyam 1945. szeptember 17-én kezdődött Budapesten, a Karolina úti volt Honvéd Híradóműszerész Iskola helyiségében. A „világnézeti tanfolyam"-okra a csapatoktól is elküldték a tiszteket a csapat és nevelői beosztásból egyaránt. Egy másik intézkedése a Honvédelmi Minisztériumnak lehetővé tette, hogy politikai tájékoztatókat már hadosztály kötelékben is lehetett tartani.[61] Ismeretes, hogy ezelőtt politikai munkát hivatalosan csak a kiképzés keretében megszabott időben lehetett végezni.

Az új honvédség további demokratizálásáért folytatott harcban komoly lépéseket jelentettek előre a Szolgálati Szabályzat I. Részének módosításai is. Ezek a módosítások tovább rombolták azokat a válaszfalakat, amelyek a régi tisztikar kasztjellegét voltak hivatva megőrizni. Természetesen még most sem arról volt szó, hogy alapjában véve új szolgálati szabályzatokat dolgozzanak ki, hanem csak a régi módosításáról volt szó, mégis a demokrácia hajtásainak megerősítését szolgálták. Melyek voltak ezek a lényegesebb változtatások?

Ismeretes, hogy a Horthy-féle hadseregben az érettségivel rendelkezők kivételes elbírálás alá estek. A volt uralkodó osztály annak érdekében, hogy ezeknek a katonai szolgálat alatt is biztosítsa kiváltságait, megadta a lehetőséget, hogy igen rövid katonai kiképzés után, még a tényleges katonai szolgálati idő alatt tiszti rendfokozatot érjen el. E réteg megkülönböztetésére karpaszományt rendszeresítettek. A tisztikarnak ez a rétege képezte a Horthy-hadsereg tartalékos tisztikarát. De a tisztek e csoportját ugyanakkor mégsem tekintették teljesen egyenrangúnak a hivatásos tisztikarral. Amikor az ilyen tiszt szolgálattételre bevonult, rendfokozata előtt használnia kellett a tartalékos megjelölést. Ennek a kivételes helyzetnek megszüntetésére tett első lépés volt a karpaszományosi megkülönböztetés és az ezzel járó előnyök megszüntetéséről szóló rendelet kiadása 1945 májusában.[62] Bár ez a rendelkezés sem szüntette meg egycsapásra a fent említett visszásságokat, mindenesetre

60 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/81115. sz.
61 HL. Az 1. gy. ho. parancsai, 1945. 127. sz.
62 HL. A 6. gy. ho. parancsai, 1945. 29. sz.

lépést jelentett előre a tisztek és a legénység, valamint a tisztek egymás közötti jobb, bajtársiasabb viszony kialakításában.

A tisztikar kasztszellemének megszüntetésére tett következő lépés a nősülési szabályzat módosítása volt.[63] A régi hadseregben a nősülési szabályzat azt a célt szolgálta, hogy lehetetlenné tegye a tisztikarnak az alsóbb néposztályokkal való rokonságát. A nősülési szabályzat szerint ugyanis a jövendőbeli tisztfeleségnek olyan hozománnyal kellett rendelkezni, amivel hozzájárult, hogy férje „tiszthez méltó életet" éljen. Ilyen hozománnyal munkás- vagy parasztlány nem rendelkezett. Az ún. óvadéktőkét a fenti rendelkezés eltörölte és csak az ara feddhetetlen élete volt a követelmény a tiszt házasságához. Ez a rendelkezés egyben csapást jelentett a régi tisztikar erkölcsi szellemére, amennyiben a házasságból kikapcsolta az anyagi érdekeltséget és a házasságkötést egyedül az igaz szerelemre és az egymás kölcsönös megbecsülésére alapozta. Ha ez az intézkedés az akkori időben csak szimbolikus is volt, mégis a hadsereg demokratizálása egyik jeleként kell elkönyvelnünk.

Ugyancsak a tisztikar kasztszellemének megszüntetésére tett intézkedésként kell megemlíteni a „Tiszti becsület védelmére szolgáló fegyverhasználati jog" eltörlését. Az erre vonatkozó rendelkezést a Honvédelmi Minisztérium 1945. augusztus 1-én adta ki.[64] A Horthy-hadseregben egyebek között a tisztikart megillette az a jog, hogy ha bárki megsértette a tisztet — és ezt ő maga úgy ítélte meg, hogy becsületén csorba esett, köteles volt személyi fegyverét használni. Ezért őt semmilyen bántódás nem érhette. Nem kell bővebben magyarázni, hogy ez az egyszemélybeni bíráskodási és ítéletvégrehajtói jog milyen messze volt a demokrácia eszméjétől és a nyílt diktatórikus rendszernek volt igen frappáns kifejezője. Nyilvánvaló, hogy ennek a jognak az alkalmazása a demokratikus honvédségen belül tűrhetetlen volt.

Az új hadsereg további demokratizálását jelentette az 1945. november 1-én megjelent Szolgálati Szabályzat I. Rész 8. §. 54. pontjának újabb módosítása. Ez az újabb módosítás lehetővé tette, hogy „A honvédség tényleges egyénei nyilvános, politikai színezetű gyülekezetekben egyenruhában, fegyver nélkül, mint hallgatók részt vehetnek, tüntetéseken, vagy tömegfelvonulásokon csak polgári öltözetben vehetnek részt."[65] A Szolgálati Szabályzat e pontját a felszabadulás után már egyszer módosították. Az első módosítás már lehetővé tette a honvédségi személyeknek a politikai gyűléseken való részvételt, *de csak polgári* ruhában. Az előbb idézett módosítás pedig már *egyenruhában* is engedélyezte a politikai gyűléseken való részvételt. De hogy a Honvédelmi Minisztérium vezetői mennyire „fáztak" az ilyen jellegű demokratizálódási folyamattól, azt talán illusztrálni lehet azzal is, hogy az előbb idézett módosítást a miniszterelnök 1945. szeptember 20-án írta alá, a Honvédelmi Minisztérium csak október 20-án kiadványozta és a hivatalos kihirdetésre csak november 1-én került sor. Persze nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy 1945-ben ezek a hónapok az országos választások előkészületeinek

63 H. M. irattár. Honvédségi Közlöny 1945. 21. sz.
64 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/33602. sz.
65 H. M. irattár. Honvédségi Közlöny 1945. 20. sz.

jegyében zajlottak le, és a Honvédelmi Minisztérium vezetői igyekeztek minél tovább visszatartani a katonatömegeket az aktív politikai élettől. Ugyanakkor, — bár a pártpolitika folytatását a laktanyában megtiltották — a vezető beosztású tisztek elmentek odáig, hogy saját pártjuk propagandaanyagának terjesztését parancsban rendelték el. Ilyen esettel találkozunk az 1. gy. hadosztálynál, ahol Fülöp vk. ezredes, a hadosztály törzsfőnöke 1945. október 3-án kelt 145. sz. hadosztályparancsban utasítja a nevelőket, hogy „A Kisgazda Párttól a ho. pság-hoz postázott propagandaanyagot és a Kisgazda Párt programját... a nevelői előadásokon használják fel." Ugyanakkor a 161. sz. parancsban, amely 1945. október 20-án kelt, elrendelte az MKP által kiadott „Honvédek" c. röpcédula összeszedését és megsemmisítését.[66] A Honvédelmi Minisztérium vezetőinek a demokratikus elvek érvényesítésének akadályozásához, és hasonszőrű társaiknak a csapatoknál ugyancsak ezirányú intézkedéseihez nem szükséges kommentár. Mindenesetre mindent megtettek annak érdekében, hogy a katonatömegek tisztánlátását a választási harcban megzavarják és lehetetlenné tegyék véleményük szabad nyilvánítását. A reakciónak ez a kísérlete nem járt teljes sikerrel. Az 1945-ös őszi nemzetgyűlési választás a Magyar Néphadsereg életében történelmi jelentőségű esemény volt. Nem csupán azért, mert a hadsereg szavazókörzeteiben a demokratikus pártok szerezték meg az abszolút többséget, hanem mindenekelőtt azért, mert a magyar történelem során ekkor szavaztak első ízben a katonák. A magyar népi demokrácia volt az első, amely nemcsak kötelességet állított a hadsereg elé — ahogy azt a régi uralkodó osztály tette —, hanem jogot is adott a katonák kezébe. Jogot, amellyel kinyilváníthatták véleményüket az ország jövőjéről, és azokat a pártokat támogathatták véleményük szabad nyilvánításával, amelyeknek a céljaik egyeztek az ő egyéni céljaikkal. A katonatömegek éltek is ezzel a lehetőséggel.

Ezek után felvetődhet az a kérdés: mi ösztökélte a Honvédelmi Minisztérium vezetőit mégis arra, hogy végrehajtsanak bizonyos intézkedéseket, amelyek az új hadseregben a demokrácia erősödését jelentették. A Honvédelmi Minisztérium vezetőit erre több tényező késztette. Az első tényező az volt, hogy a Honvédelmi Minisztériumban dolgozó tisztikar egy része, amely a demokratikus kibontakozás és a további előrehaladás híve volt, helyesen képviselve a demokratikus pártok, de elsősorban a kommunista párt irányvonalát, támaszkodva a dolgozó tömegek követeléseire és a katonatömegek előbb idézett megnyilvánulásaira, keresztül tudott kényszeríteni a Honvédelmi Minisztérium reakciós vezetőinél bizonyos demokratikus intézkedéseket. Meg kell mondani, hogy ehhez a demokratikus erőknek meg is volt a megfelelő pozíciójuk és erejük. Hiszen a katonapolitikai osztály, amely ebben az időben a Honvédelmi Minisztériumhoz tartozott, a kommunisták vezetése alatt dolgozott. Ugyancsak a kommunista párt irányította a Honvédelmi Minisztérium kulturális és nevelő osztályát is. Így a harc a hadsereg demokratikus továbbfejlesztéséért nemcsak a Honvédelmi Minisztérium és a katona-

[66] HL. „E" anyag, rendezetlen.

tömegek között, hanem a Honvédelmi Minisztériumon belül dolgozó demokratikus és reakciós erők között is folyt. A másik tényező a régi tisztikar saját beismerése volt. Ugyanis a nemzetközi és a belső politikai élet fejlődéséből akarva vagy akaratlanul is le kellett vonniuk azt a következtetést, hogy a régi rendszert Magyarországon nem lehet visszaállítani, és minden vonalon jelentős változások fognak bekövetkezni. És úgy gondolták, hogy jobb, ha a saját érdeküket nem érintő határokig ők maguk hajtják végre ezeket a változásokat, mert így biztosítottnak vélték állásuk, beosztásuk, rendfokozatuk megtartását. Ebbéli igyekezetükben aztán eljutottak olyan mély — és tegyük hozzá: elfogadható — következtetések levonásáig is, mint pl. a régi tisztikarról alkotott véleményük. 1945 őszén már napirendre került az új hadsereg tiszti utánpótlásának a kérdése. Az ezzel kapcsolatos tervek kidolgozásánál, amikor a személyügyi osztály megindokolta, hogy miért van szükség új tisztikarra, a következő véleményt írta a régi tisztikarról: „A volt ti. kar, bár társadalmi helyzeténél fogva zömében a középosztályban foglalt helyet, nem egy társadalmi osztályból került ki... A népi felfrissítés azonban állt, helytelen irányban fejlődött és nem a munkásság és parasztság romlatlan, józan, vállalkozó szellemű és becsületes, hivatásszerető rétegét, hanem többnyire a félművelteket, elrontottakat, elnevelteket, másutt elhelyezkedni nem tudókat, felületeseket és basáskodó nyilas típusokat juttatta be a hadseregbe." Úgy gondolom, hogy ezzel a jellemzéssel ma is egyetérthetünk, ugyanúgy, mint azzal a megállapításukkal is, hogy kik juthattak a Horthy-hadseregben vezető pozíciókba. Erről ugyanis a személyügyi osztály ezeket mondja: „A hadseregben helyet, sőt vezető állásokat a népi származású elemek közül csakis a nem magyar (sváb) eredetűek kaptak. (Beregffy, Werth, Littay, Lichtenekkert stb., stb.) A szemlélet és a nevelés azonban elérte azt, hogy a volt hadsereg egy letűnt társadalmi rendszert és osztályt (feudalizmust és ellenforradalmat), vagy ezzel szembekerülve, egy idegen hatalmat és ennek politikai arculatát (fasizmust) szolgálta ki."[67] Hogy milyen szellemű volt ez a nevelés, amelyre a személyügyi osztály hivatkozik, arra a szervezési osztály véleményében olvashatjuk a választ, amelyet szintén az új tisztikar kialakításával kapcsolatban írt le. „A tisztikart szolgalelkűségre és törtetésre (stréberségre) nevelték" — írta többek között, majd megállapítja, hogy „A tisztikar legveszedelmesebb törtetői a minden irányzatot kiszolgáló, politizáló stréberek, a könnyen befolyásolható félművelt és félig kultúráltak és az élen a német barátságot hordozó és kiszolgáló svábok voltak."[68]

Azt látjuk tehát, hogy a régi tisztikar jellemzésénél komoly értékelést adtak, és maguk is belátták, hogy ilyen tisztikara nem lehet az új hadseregnek. De amikor abban a kérdésben kellett konkrétan állást foglalni, hogy honnan kerüljön ki az utánpótlás, itt már nem tudtak olyan határozott állást foglalni. Természetes, hogy nem lehetett azt várni ezektől a tisztektől — akik maguk is az általuk fentebb jellemzett tisztikarnak voltak a tagjai —, hogy a mai formában foglaljanak állást a tiszti utánpótlás tekintetében. Sőt nagyon is ellene voltak annak, hogy szocia-

67 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/39838. sz.
68 HL. H. M. Elnökség iratai 1945/39838. sz.

lista típusú tiszti utánpótlás legyen. Abban egyetértettek, hogy „Az új hadsereg *vezetőrétegének* valóban az összes társadalmi osztályokra kell tagozódnia", de a szervezési osztály véleménye szerint „... egy demokratikus felfogású, szociális érzékű egyénnek nem kell okvetlenül szocialistának lenni."[69] Tehát szerintük demokratikusabb formában, de nem szocialista alapon kellett volna megoldani a tiszti utánpótlást. Továbblépést ettől a tisztikartól az akkori viszonyok között nem is lehetett várni. Mindenesetre ők maguk is látták, hogy változtatásokra szükség van, de szerintük csak egy bizonyos határig.

Hogy a hadsereg demokratikus fejlődése mégsem rekedt meg, abban komoly szerepet játszott a kommunisták és a katonatömegek harca a hadseregen belül, valamint a demokratikus erők, elsősorban a kommunista párt harca a hadseregen kívül. Ez a harc a hadsereg demokratikus továbbfejlődéséért 1946 márciusával még nem záródott le. A reakció erői továbbra is komoly erőfeszítéseket tettek, hogy a hadsereget saját céljaik szolgálatába állítsák. E céljuk megvalósításában feltétlenül számítottak a hadseregben — de főképpen a Honvédelmi Minisztériumban — szolgálatot teljesítő régi reakciós tisztikarra. E törekvés érvényesítésének azonban már ekkor bizonyos határt szabott a demokratikus erők és a katonatömegek harca. A hadseregen belül is — ugyanúgy, mint az élet más területein — ezekben az években bizonyos kettős hatalom jött létre. E kettős hatalom pólusai voltak: egyrészről a reakciós tisztikar, amely kezében a vélt hatalommal próbálta a demokratikus kibontakozást megakadályozni, másrészről a tisztikar demokratikus részének, de főképpen a nevelő tiszteknek tényleges hatalma, amely a katonatömegekre való támaszkodásból fakadt és a demokratikus továbbhaladásért szállt síkra. Hogy melyik törekvésnek sikerült érvényesülni, az még további harc kérdésévé vált.

*

1946 márciusában, figyelembe véve az ország még mindig súlyos gazdasági helyzetét, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság, élve a fegyverszüneti szerződésben biztosított jogával, a hadsereg létszámának újbóli csökkentését rendelte el. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ülésén elhangzott referátum ezt a lépést így indokolja: „A személyi állomány létszámának csökkentése azt a célt szolgálja, hogy csökkentse a kiadásokat, könnyítsen az ország gazdasági helyzetén, amely a második világháború következtében jelenleg komoly nehézségekkel küzd."[70] E rendelkezés végrehajtására 1946 tavaszán és nyarán került sor, amelynek tárgyalása és a hadseregben történt további fejlődés értékelése egy újabb tanulmány feladata lesz.

[69] HL. H. M. Elnökség iratai 1945/39838. sz.
[70] A Szovjetunió Külügyminisztériumának irattára, Moszkva. Fond: SzEB. Magyarországon. 10. sz.

A BUDAI ÖNKÉNTES EZRED TÖRTÉNETE

Tóth Sándor százados

A Horthy-hadsereg a reakciós magyar uralkodó osztályok népellenes politikája, valamint a katonai felső vezetés szovjetellenessége és németimádata következtében szégyenletes szerepet játszott a második világháborúban és roncsai utolsó csatlósként pusztultak el Hitler oldalán. Ez a hadsereg, amelynek erkölcsi-politikai szelleme teljes mértékben megfelelt a reakciós magyar uralkodó osztályok érdekeinek, a könnyű győzelem reményével és a fasiszta német hadsereg villámháborús sikereitől elbódítva ment a háborúba. A katonák nagy része a fasiszta propaganda és a német hadsereg addigi győzelmeinek hatása alatt azt hitte, a Szovjetunió nem bírja ki a háború próbáját és rövid idő alatt összeomlik az egyesített csapások súlya alatt.

Nem kellett azonban hosszú idő, hogy a háborús tapasztalatok és a kommunisták vezette antifasiszta ellenállási mozgalom, valamint a Szovjet Hadsereg által végzett felvilágosító munka eredményeként a fasiszta propaganda hazugságköde foszladozni kezdjen a magyar katonák előtt. A Szovjet Hadsereg a kezdeti visszavonulás után megmutatta hatalmas erejét és az egyik kemény leckét a másik után adta a betolakodóknak. Ezek a leckék alaposan megtépázták és semmivé tették a hitleri hadsereg legyőzhetetlenségének nimbuszát. Tova tűnt a gyors és könnyű győzelem reménye és a katonaruhába bújtatott magyar munkások és parasztok előtt fokozatosan megvilágosodott a szovjet nép ellen viselt háború igazságtalan, rabló jellege és valódi céljai is.

Látták a fasiszta hadviselés vandalizmusát, a hitleri „új rend" megvalósulását a gyakorlatban és tapasztalták, milyen hősi önfeláldozással védi szocialista hazáját a szovjet nép, a rátört ellenséggel szemben. Kezdték megérteni, hogy ilyen odaadással és hősiesen csak igaz hazafiságtól fűtve és igazságos ügyért lehet harcolni, egyedül az adhat hozzá erőt. A magyar katonák egyre nagyobb tömegei ábrándultak ki a német fasiszták oldalán vívott háborúból, egyre kevesebben hitték el a fasiszta propaganda hazugságait és fokozatosan ráébredtek, hogy rossz ügyet szolgálnak. Egyre többen ismerték fel, hogy az igazság az ellenkező oldalon, a szovjet emberek oldalán van s e felismerést csak elmélyítették bennük a hazulról érkező hírek, hozzátartozóik terheinek fokozódásáról,

nélkülözéséről, a brutális terrorról, valamint az a bánásmód, melyet parancsnokaiktól szenvedtek el.

Háborúellenességüket nagyban megnövelte és egyre szélesebben elterjedő németellenességgel párosította a 2. magyar hadsereg katasztrófája, a német utóvédek utóvédjeként való pusztulása a Donnál. A 2. magyar hadsereg pusztulásában saját sorsuk vetette előre árnyékát, mintegy figyelmeztetésként: mi vár rájuk, ha továbbra is kitartanak Hitler oldalán.

E tapasztalatok hatásának eredményeként már a háború kezdeti időszakában megindult és egyre fokozódott a magyar hadsereg erkölcsi bomlása. A katonák felvilágosodását nagymértékben elősegítette a kommunisták vezette hazai ellenállási mozgalom és a magyar hadifoglyok antifasiszta mozgalmának a Szovjet Hadsereg segítségével végzett munkája, amely hálás talajra lelt a rablóháborútól és a német „szövetségtől" megundorodott katonák körében.

Annak ellenére, hogy a katonák nem érezték magukénak a szovjetellenes rablóháborút és egyre nagyobb tömegekben ismerték fel, hogy hová vezet a Hitlerrel kötött szövetség útja, a hadsereg mégsem fordította fegyverét az igazi ellenség ellen és roncsai idegen földön, a hitleri hadsereggel együtt pusztultak el. A hadsereg egészének átállásához és németek ellen fordulásához nem voltak meg a reális feltételek.

Horthy és klikkje a Szovjetunió és a nyugati hatalmak antifasiszta szövetségének felbomlásában reménykedve, még a huszonnegyedik órában sem akart ténylegesen szakítani és fegyveresen szembefordulni Hitlerrel. 1944. március 19-én minden ellenállás nélkül belenyugodott az ország német megszállásába és az október 15-i kiugrási kísérlet is csupán a rendszer átmentését célzó deklaratív lépés volt, minden komoly politikai és katonai előkészület nélkül. A háború utolsó időszakában a reakciós magyar uralkodó osztályok saját eddigi politikájuk rabjaivá váltak. Ez a politika kezdettől fogva népellenes, szovjetellenes és ha nem is minden ingadozástól mentesen, de németbarát politika volt. A háborúból való kiválás mindezzel szemben száznyolcvan fokos fordulatot követelt, amit a magyar uralkodó osztályok nem tudtak megtenni. Hiányzott ehhez a szükséges politikai éleslátás és bátorság, de nehezítették a vezetésben mindenütt jelenlevő, német zsoldban álló árulók is, akiktől nem tudtak szabadulni.

A Horthy-rendszer a hadsereg tisztikarát az uralkodó osztályok tagjaiból és azok leghűségesebb kiszolgálóiból választotta ki s népellenes és németbarát szellemben nevelte, sovinizmussal telítette. Erre a tisztikarra a magyar uralkodó osztályok biztosan támaszkodhattak egészen addig, amíg fasiszta politikájukat folytatták, de éppen a rendszer által tervszerűen és egy negyedszázadon át következetesen folytatott nevelés eredményezte, hogy ez a tisztikar teljes egészében a németek ellen fordulásra nem volt kapható. Különösen áll ez a hadsereg felső vezetésére, amely október 15-én elsőnek hagyta cserben Horthyt és esküdött hűséget Szálasinak. Természetesen mindez nem annyit jelent, hogy a hadseregben nem voltak becsületes, hazafiasan gondolkodó tisztek, akik felismerték, hogy hová vezet az út a fasiszta Németország oldalán. Voltak ilyenek, de

elszigeteltségük, meg a fizikai és lelki terror miatt a helyzeten alapvetően nem változtathattak. A hatalom szilárdan a fasiszta beállítottságú tisztek kezében volt, akik életre-halálra a németek mellé kötötték sorsukat.

Hazánkban a második világháború idején az uralkodó osztályok népellenes, szovjetellenes és németbarát politikájának eredményeként — Romániától és Bulgáriától eltérően — olyan sajátos helyzet alakult ki, hogy a hadsereg szervezetten és egységesen nem fordíthatta fegyverét az igazi ellenség ellen, bár a katonák széles tömegeiben megvolt erre a hajlandóság.

A katonák többsége ilyen körülmények között nem tudott sorsán változtatni és tisztjeitől sodortatva haladt a pusztulás felé. Egy részüknek az erejéből pedig csupán a passzív ellenállásra telt.

A fasizmus elleni fegyveres harcba bekapcsolódni csak kis részüknek sikerült, akik fogságbaesés, vagy átállás következtében megszabadulva a fasiszta demagógia, valamint a fizikai és lelki terror hatása alól, szabadon nyilváníthatták akaratukat.

Tények bizonyítják, hogy voltak magyar katonák, akik nem nyugodtak bele helyzetükbe és felismerve a helyes utat, az első kínálkozó alkalmat megragadva, fegyverrel fordultak a német fasiszták és nyilas cinkosaik ellen.

E tények legjelentősebbje azoknak az önkéntes magyar alakulatoknak a harca, amelyek Budán, a szovjet csapatok oldalán vettek részt fővárosunk felszabadításában. Ezek az alakulatok alkották a Variházy Oszkár alezredes[1] parancsnoksága alatt álló Budai Önkéntes Ezredet.

A Budai Önkéntes Ezred története az ezred harcaiban részvevők szervezettségénél és létszámánál fogva a második világháborús magyar antifasiszta katonai ellenállás legnagyobb méretű és jelentőségű, de ugyanakkor eddig teljesen elhanyagolt, szinte ismeretlen része.

1 Variházy Oszkár 1897. március 12-én Budapesten született. Édesapja a monarchia hadseregének továbbszolgáló altisztje, édesanyja pedig varrónő volt. Hadapródiskolát végzett és az első világháborúban különböző frontokon harcolt. Az 1919-es magyar vörös hadseregben való szolgálata miatt 1922-ben elbocsátották a hadseregből, de a katonai hivatás iránti szerete miatt 1927-ben visszavételét kérte. 1942-ben zászlóaljparancsnokként a Don-i arcvonalra került, ahol a nyári harcokban, az úgynevezett „hídfőcsatákban" bőven tapasztalhatta, milyen szerepe van a magyar hadseregnek Hitler terveiben s megismerhette erről a katonák gondolkodását is. Tapasztalataira támaszkodva egy parancsnoki értekezleten kritikát gyakorolt a harcvezetés és a harc céljai felett. Hadtestparancsnoka emiatt hadbírói eljárást indított ellene. Ennek következményeit csak kórházba kerülése hárította el a feje fölül. Felgyógyulása után egy Sárbogárdon állomásozó pótzászlóalj parancsnokságával bízták meg. Ez a pótzászlóalj 1944. március 19-én Variházy vezetésével egy emberként határozta el, hogy a kiadott parancs ellenére nem teszi le a fegyvert a megszálló német csapatok előtt. 1944. október 15-e az 1. hadsereg kötelékébe tartozó 18. gyalogezred parancsnokaként érte. Az ezred nem tette le az esküt Szálasira. Variházyt november 15-én leváltották és a 10. hadosztálynál egy személygyűjtő törzs megszervezésével bízták meg. 1945. januárjában Budán parancsot kapott, hogy vegye át a 6. gyalogezred megmaradt részeinek parancsnokságát. Ebben a minőségében szervezte meg a IV. hadtesthez tartozó töredékalakulatok átállását. Jelentkezett a fasiszták elleni harcra és a Budai Önkéntes Ezred parancsnoka lett. A budai harcok befejezése után a Jászberényben alakult 1. gyalogezred parancsnokává, 1946. februárjában pedig az 1. hadosztály parancsnokává nevezték ki. Mint kommunista parancsnok, több éven át lelkiismeretes és eredményes munkát végzett a katonák kiképzése és nevelése terén. Néphadseregünk nyugalmazott vezérőrnagyaként hunyt el 1959. május 9-én.

A Budai Önkéntes Ezred megalakulásával és harcaival csupán néhány rövid cikk foglalkozik. Ezek sorát a Szabadság című lap 1945. február 16-i száma nyitja meg, amely „Így folyt le az Adalaki csata" címmel egy rövid tudósításban számol be 500 magyar katona átállásáról és a szovjet csapatok oldalán folytatott harcáról. Ezt követi a Magyar Partizánbarátok Szövetségének kiadásában havonta megjelent A Tett című lap 1946. évi 3. számában közölt „Magyar hősök Buda ostromában" című cikk, valamint az ezred parancsnokának a Honvéd 1946. évi 1. számában „Budától Tolnáig" címmel közölt, katonás rövidségű összefoglalója. A sort az Első Hadosztály című lap 1945. évfolyamában található két visszaemlékezés zárja le. Az utóbbi években jelent még meg néhány megemlékezés jellegű újságcikk, ezek azonban az előbb felsorolt cikkekből merítenek, új anyagot nem adnak. Tudományos feltáráson alapuló munka e témáról mindezideig nem jelent meg.

Ebben a tanulmányban az eddig felkutatott forrásanyag és a részvevőktől eddig beérkezett visszaemlékezések felhasználásával megkíséreljük vázolni a Szovjet Hadsereg oldalán, Budán harcolt önkéntes magyar alakulatok létrejöttének körülményeit, megszervezésük és harcaik történetét. Ez a tanulmány csupán a kezdet, az első lépés, a jelenleg rendelkezésre álló anyag többre nem nyújt lehetőséget.

A magyar csapatok helyzete a Szovjet Hadsereg által körülzárt Budapesten

1944. december 26-án, a hazánk felszabadításáért harcoló 2. és 3. Ukrán Front csapatai befejezték Budapest körülzárását. A szovjet gyűrűben rekedt német csapatokkal együtt a magyar 1. páncélos hadosztály, a 10., 12. és 26. gyaloghadosztály alakulatai, valamint egyéb magyar csapatrészek és különböző katonai szervek.

Ebben az időben a magyar hadsereg már a teljes erkölcsi és szervezeti bomlás állapotában volt.

A Szovjet Hadsereg magyar földre lépésétől Budapest körülzárásáig eltelt időszakban a katonák szembefordulása a hitleristák oldalán vívott háborúval és egyre fokozódó németellenességük a passzív ellenállás különböző formáinak hadseregméretekben való elterjedésében jutott kifejezésre. A visszavonulás során szülőfalujukhoz közeledő katonák egyre nagyobb számban hagyták ott csapattesteiket és egyre gyakoribbá váltak az olyan esetek, mikor a katonák kisebb-nagyobb csoportokban, nem egyszer pedig zárt egységben beszüntették a harcot és megadták magukat a szovjet csapatoknak.[2]

[2] 1944. október 15-e után a Szovjet Tájékoztatási Iroda hadijelentései egymás után adnak hírt kisebb-nagyobb magyar kötelékek átállásáról. Így november 13-án a 23. hadosztály 201. önálló zászlóalja 520 fővel, az 5. hadosztály 20/II. zászlóalja 200 fővel megadta magát. A másnapi jelentés szerint fogságba esett a 2. hegyi dandárhoz tartozó 384 katona, 14 tiszthelyettes és 2 tiszt, akik már több napja egy erdőben bújkáltak, mert nem akartak tovább harcolni a németek mellett. Ugyanaznap állt át a 10. hegyi zászlóalj egyik százada, összesen 95 katona és 3 tiszt. November 16-án, 11 magyar katona egy gépkocsival és teljes fegyverzettel egy hadnagy vezetésével átment a szovjet csapatokhoz. November 25-én, parancsnokának vezetésével

A hadvezetés a tömegméretűvé vált szökések és átállások megakadályozására igénybevette a terror minden eszközét. 1944. október 20-án megjelent a rögtönbíráskodás újabb kiterjesztéséről szóló rendelet.[3] Az 1. hadtest parancsnokság 1944. november 17-én kiadott bizalmas parancsában arra szólította fel a parancsnokokat, hogy „A fegyelem megszilárdítása végett... a legkiterjedtebben éljenek a Szolgálati Szabályzat I. R. 39. és 42. pontjában biztosított jogokkal és a helyszínen haladéktalanul koncoljanak fel mindenkit, aki válságos pillanatokban gyáván viselkedik, az engedelmességet megtagadja vagy megfutamodik, illetve megszökik."[4] Beregffy vezérezredes, nyilas honvédelmi miniszter 1944. november 28-án kiadott rendeletében ismételten intézkedett a „tábori biztonsági szolgálat" megszervezéséről, a tábori biztonsági szolgálat feladatairól és jogköréről. A rendelet értelmében a tábori biztonsági szolgálat tagja „... jogosult agyonlőni a) tettenért, illetve körözött katonaszökevényt, hadiüzemi és munkahadseregbeli szökevényeket; b) ellenben köteles agyonlőni: tettenért kémeket, fosztogatókat, erőszakos rombolást végzőket, lázadókat, zendülőket, megfutamodókat és az ellenséggel bármilyen egyetértésbe bocsátkozókat."[5]

Ezek az intézkedések és a tömeges katonszökések megakadályozása érdekében később is kiadott parancsokat követő kegyetlen megtorlás nem tudta harckészséggel megtölteni a csapatokat. Különösen áll ez a körülzárt, Budapesten rekedt magyar csapatokra.

A budapesti gyűrűben bőven akadt gondolkodnivalójuk a magyar katonáknak. Kevés kivételtől eltekintve utálták az uralomra került nyilasokat és gyűlölettel töltötte el őket, hogy a fasiszta söpredék hatalmi tébolya tovább nyújtja a háborút s rommá teszi az országot. Keserű szájízzel látták a körülzárt Budapesten meghonosított rémuralmat, a békés lakosság zaklatását és szenvedéseit, a rablásokat és pusztításokat. Ugyanakkor számtalanszor tapasztalták, hogy a nyilasok csak mások bőrét viszik a vásárra, saját maguk pedig a védtelen lakossággal erőszakoskodnak.

E tapasztalatok mellett egyre világosabbá vált előttük, hogy a német fasiszták csupán golyófogónak tekintik a magyar katonákat, ezt igazolta a velük való bánásmód. A német egységek közé kevert magyar csapatrészeket mindenkor az utóvéd szerepére kárhoztatták és számtalanszor

átállt a II. folyamzár zászlóalj 1. százada. December 8-án, az 51. gyalogezred teljes személyi állománya: 1390 katona és 29 tiszt, valamint a 13. határőr zászlóalj 1. százada, december 19-én pedig a szétvert 3. huszárezred 69 katonája adta meg magát. Lásd a Szovjet Tájékoztatási Iroda 1944. november 13., 14., 16., 25. és december 6., 8., 19.-i jelentéseit.

December 14-én a Bükkben, Upponynál állt át az 57. határvadász portyázó osztály I. zászlóalja, összesen 1300 fő, 19-én, Kisirtáson egy vadászházban várta be a szovjet csapatokat kb. 60 magyar katona, 25-én, Leléd községnél adta meg magát egy gyalogos szakasz, az Alag—Főt frontszakaszon pedig 4 aknavetővel egy aknavetős szakasz. Lásd Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) H. M. Elnöki 1945. 36374/1945. és 36426/1945. sz. iratokat.

[3] 3680/1944. ME. szám. Budapesti Közlöny, 1944. október 20-i 239. száma.

[4] HL M. kir. 1. honvéd hadtestparancsnokság iratai. 62. sz. bizalmas hadtestparancsnoksági parancs. Budapest, 1944. november 17.

[5] Honvédségi rendeletek, 1944. december 5. (800.482/Elnökség 1944. sz. körrendelet. Tábori biztonsági szolgálat szervezése.) Közli: Felszabadulás 1944. szeptember 26.—1945. április 4. Dokumentumok. Szikra, Budapest, 1955. 79. lap.

előfordult, hogy a németek a magyar parancsnokok értesítése nélkül, éjjel visszavonultak, sorsukra hagyva a magyar katonákat. A németek intézkedései azt bizonyították, hogy semmibe veszik a lakosság szenvedéseit, értékeinek pusztulását és mindent hajlandók feláldozni, csakhogy bármilyen rövid idővel is meghosszabbítsák a háborút. Vandalizmusuk senkit és semmit nem kímélt, mindenkit és mindent magukkal akartak rántani a pusztulásba. A katonák elkeseredését nagyban növelte az értelmetlen és céltalan rombolás, a nap mint nap ismétlődő atrocitások, melyeknek maguk is szüntelenül ki voltak téve. A német katonák nemcsak megbízhatatlannak tartották a magyarokat, hanem egyenesen ellenséget láttak bennük. A legkülönbözőbb okok miatt — ide tartozott az élelmezés is — napirenden voltak a fegyveres összetűzések a német és magyar katonák között. A német hadvezetés nagyon silányan tudta élelmezni a Budapesten körülzárt csapatait. Ezen a német katonák rendszeresen úgy segítettek, hogy a magyar katonák élelmét szerezték meg fegyverrel a maguk számára. Figyelték, mikor készül el a szomszédos magyar egység ebédje, akkor nagyobb csoportban fegyveresen rajtuk ütöttek a fegyvertelen szakácsokon és erőszakkal elvitték az élelmet. Mikor a német repülőgépeknek már nem maradt leszállóhelyük Budapesten, ejtőernyővel kísérelték meg körülzárt csapataik utánpótlását biztosítani. A ledobott piros ejtőernyők lőszert, a fehérek gyógyszert és kötszert, a sárgák pedig élelmiszert tartalmaztak egy-egy hatalmas, bombaalakú tartályban. Később az ejtőernyők rakományát cserélgették, mert a lőszer senkinek sem kellett s csupán a sárga és a fehér ejtőernyők rakományáért rohantak a katonák. Az utánpótlást hozó repülőgépek megjelenésekor a németek biztos helyen meghúzódva figyelték, hogyan közelítik meg és bontják fel a magyar katonák az ejtőernyővel ledobott tartályokat, majd tüzet nyitottak rájuk s csak azután szedték össze a küldeményeket. Természetes, hogy a magyar katonák az ilyen magatartást igyekeztek hasonlóval viszonozni, minek következtében egyre romlott és mindjobban elmérgesedett köztük a viszony.

A budapesti tapasztalatok tovább erősítették a magyar katonák elhatározását: nem harcolnak a szovjet csapatok ellen, nem nyújtanak segédkezet a háború, a nyomor és a szenvedés meghosszabbításához.

Látták, hogy minden ellenállás teljesen kilátástalan és kizárólag a német fasiszták érdekeit szolgálja. Ezt a felismerést erősítették bennük az ország felszabadított területeiről érkező hírek, melyekből a születő magyar demokrácia első lépéseiről, az Ideiglenes Nemzetgyűlés összeüléséről, az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásáról, a fasiszta Németországnak küldött hadüzenetről, a Magyarország és Szovjetunió között megkötött fegyverszünetről, az új magyar honvédség szervezésének megindulásáról és más, elgondolkoztató dolgokról értesültek.

Ezek a hírek nagyobbrészt a Szovjet Hadsereg felvilágosító munkájának eredményeként jutottak a magyar katonák tudomására. A szovjet hadvezetés ismerte a magyar hadseregben végbemenő bomlási folyamatot, tisztában volt a magyar csapatok helyzetével s ezért arra törekedett, hogy leválassza azokat a német fasiszták oldaláról. Ennek érdekében fejtette ki nagyarányú felvilágosító munkáját, a szovjet csapatok poli-

tikai szerveiben dolgozó magyar kommunisták és antifasiszták segítségével. Hangszórók és repülőgépekről ledobott röpcédulák útján tudatta a magyar katonákkal a Szovjet Hadsereg győzelmeit, a szovjet nép hadicéljait, leleplezte a német fasiszták és nyilas cinkosaik hazugságait és rendszeresen közölt híreket a felszabadult magyar területek életéről. A németek mellé kényszerített magyar katonák a Szovjet Hadsereg tolmácsolásában hallották az Ideiglenes Nemzetgyűlés magyar néphez intézett szózatának megrázó szavait:

„A nem lehet, hogy nemzetünk elsüllyedjen a sírban, melynek szélére taszított bennünket a Németországgal kötött átkos szövetség! Nem akarjuk, hogy a német hódítók oldalán a nemzet érdekei ellenére három és fél évig folytatott bűnös háború miatt elpusztuljon nemzedékek munkája, összedűljön a magyar állam ezeréves épülete! Nem lehet, hogy a német zsoldban álló Szálasi-bűnszövetkezet hazaárulása miatt egyedül Magyarország pusztuljon tovább Németország csatlósaként, egyedül Magyarország ne vessen véget a szabad népek ellen vívott esztelen és öngyilkos háborúnak, egyedül a magyarság ne vegye ki részét a hazáját leigázó német rablók megsemmisítésében!

Szakítani kell a hitlerista Németországgal!"[6]

A szózat szavai rádöbbentették a fásult, demoralizált magyar katonákat is felelősségükre és arra, hogy minél tovább sodródnak Hitler oldalán, annál inkább súlyosbítják ezt a felelősséget: a bűntárs felelősségét! A felhívás ugyanakkor azt is megmutatta, saját és a nemzet érdekében, milyen utat kell járnia a magyar hadseregnek: „Honvédek! Nincs más parancs számotokra, mint a nemzet parancsa! Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a nemzet nevében parancsolja: fordítsátok fegyvereteket a német elnyomók ellen, támogassátok a felszabadító Vörös Hadsereget, csatlakozzatok a magyar szabadságharchoz, a szerveződő új magyar haderőhöz!"[7]

A felszabadult területekről, a magyar demokrácia első lépéseiről szóló hírek komoly hatást gyakoroltak a magyar katonákra. Egyre nagyobb számban értették meg, hogy míg ők idegen érdekekért pusztulnak, Debrecenben olyan fordulat kezdődött, mely teljesen új útra tereli a magyar nép sorsát. Felrémlett előttük annak lehetősége is, hogy a háború tovább folytatása, a németek melletti kitartás esetén, saját véreikkel, a demokratikus magyar hadsereg katonáival találják szemben magukat.

Mindezek következtében, minden megtorlás ellenére, tovább szélesedett a háborúval szembeni passzív ellenállás. Egyre nőtt a szökések száma és szaporodtak az olyan esetek, amikor magyar katonák és tisztek az első kedvező alkalmat kihasználva, megadták magukat a szovjet csapatoknak. Olyan eset is előfordult, hogy két szovjet felderítő első felszólítására 84 felfegyverzett magyar katona adta meg magát.[8] Egy magyar század, mely 100—120 fővel a Margit-hídtól a Nyugati pályaudvarig

6 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés szózatának szövegét közli: Felszabadulás 1944. szeptember 26.—1945. április 4. Dokumentumok. Szikra, Budapest, 1955. 202—204. lap.
7 U. o.
8 A Szovjet Tájékoztatási Iroda 1945. január 17-i jelentése.

terjedő arcvonalszakasz védelmét látta el, január közepén beszüntette a harcot és átment a szovjet csapatokhoz.[9] Az ilyen esetek gyakoriságát tükrözi a Szovjet Tájékoztatási Iroda jelentése, mely szerint: „Az ellenséges katonák és tisztek egyes csoportjai egymás után teszik le a fegyvert és adják meg magukat."[10]

A katonatömegek erejéből csupán a passzív ellenállásra telt, de már a főváros pesti oldalán olyan esettel is találkozunk, mikor a katonák már nem azért állnak át, hogy a maguk számára befejezzék a háborút, hanem a szovjet csapatok oldalán kérnek részt a fasizmus elleni fegyveres harcból. Erre Budapesten az első ismert példa a 72. határvédelmi műszaki zászlóalj 1. és 2. századának esete. Ez a két század, mely a Sas utca és az Egyetem tér védelmét látta el, 1945. január 17-én parancsot kapott a Budára való vonulásra. A parancsot tiszti-tiszthelyettesi gyűlésen ismertették. A részvevők a parancs teljesítése ellen foglaltak állást és elhatározták, hogy átállnak a szovjet csapatokhoz. Másnap reggel a követelőzni próbáló németeknek megtagadták az engedelmességet és a legközelebbi szovjet parancsnokságra mentek, ahol bevetésüket kérték a németek ellen. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert folytak az utolsó roham előkészületei és másnap már a pesti oldal felszabadítása befejeződött. A szovjet parancsnokság éppen ezért a két századot Gödöllőre irányította, hogy ott bekapcsolódjék a magyar néphadsereg megteremtéséért folyó munkába.[11]

A német fasiszták elleni fegyveres harcba való bekapcsolódás feltételei Budán értek meg. A Budára szorult magyar katonák minden lehetséges módon kerülték a harcot a szovjet csapatokkal és igyekeztek elkerülni a német csapatok szomszédságából. A Bem József I. honvéd lovas tüzérosztály ütegei például nem hajtották végre a kapott tűzparancsokat, rendszeresen arra hivatkoztak, hogy nincs átlőhetőség a megadott célok irányába.[12] A tüzérosztály 1. és 2. ütege az I. ker. Pálya utca 15. számú házban, illetőleg annak pincéjében volt beszállásolva, lövegei pedig a Déli pályaudvar forgalmi épületének közelében a Győző út mentén, a Pálya utcától délre eső részen foglaltak tüzelőállást. A szovjet csapatok felvilágosító munkája, amely hangszórós gépkocsik által közvetített felhívások formájában jutott hozzájuk, megérlelte a katonákban azt az elhatározást, hogy csatlakoznak a szovjet csapatokhoz. Február első napjaiban felvették az összeköttetést a közelgő szovjet csapatokkal s közölték szándékukat. Ezután kibontották a Pálya utca 15. és 17. sz. ház közti falat, amely a szovjet arcvonal felé nézett és a kibontott falrésen keresztül egy szovjet tisztet négy katonával együtt besegítettek a Pálya utca 17. számú épületbe. A német fasiszták elleni védelem megszervezésére már a szovjet tiszt intézkedett, mert a németek észrevették, hogy valami készül a házban s ezért erős aknatüzet zúdítottak a gyanús területre. Az épület minden zárónyílását — ablakot, ajtót — két-három kézifegyverrel felszerelt katona biztosította, a lépcsőházba pedig géppus-

9 HL HM. Elnöki 1945. 58. sz. csomó, 36426/1945. sz. Gödry Ernő ügye.
10 A Szovjet Tájékoztatási Iroda 1945. január 15-i jelentése.
11 HL Békeelőkészítő bizottság katonai iratai. 14/30.
12 HL Budai Önkéntes Ezred. Kaszás Károly visszaemlékezése.

kát helyeztek el, hogy az SS-ek betörését megakadályozzák. A megindult hűzharcban, amely hajnaltól az esti sötétség beálltáig tartott, több német katona elesett, a védők csak könnyebb sebesüléseket szenvedtek. A németek néhány Tigris harckocsit próbáltak bevetni ellenük, de azok nem merészkedtek be a szűk utcába. Besötétedéskor a szovjet csapatok elérték a Pálya utca 17. számú házat és felváltották annak védőit. A két magyar üteg tagjai a szovjet katonákkal együtt vonultak tartalékba.[13]

Hasonló események játszódtak le a Testnevelési Főiskola épületében is, ahol az I. hadtest anyagi osztályához beosztott katonák voltak elszállásolva. Ezek a katonák megtagadták a február 7-én este kapott parancsot, ami visszavonulásukat rendelte el A katonák azért határozták el a visszavonulási parancs megtagadását, mert rádión érintkezésben voltak a szomszéd utcában települt szovjet parancsnoksággal és bíztak abban, hogy másnap sikerül átjutniok. Az éj folyamán egy német század megszállta az épületet, hogy a magyar katonák átállását megakadályozza. Február 8-án, a szovjet csapatok elérték a Testnevelési Főiskola épületét és benyomultak annak udvarára. A kifejlődő tűzharcban, amelyet a szovjet katonák az épületben és a szomszédos Vöröskereszt Kórházban levő németekkel vívtak, szovjet oldalon bekapcsolódtak a magyar katonák is, kik közül a harc több hősi halottat követelt. A német fasiszták ellenállásának leküzdése után a magyar katonák együtt vonultak el a szovjet harcosokkal.[14]

A szovjet katonák jól ismerték a magyar csapatok között uralkodó hangulatot s ezért arra törekedtek, hogy harc nélkül állítsák azokat a maguk oldalára. Előnyomulásuk közben a szovjet csapatok február 8-án nyugodtan maguk mögött hagyták a Hertelendy utca és az Ugocsa utca sarkán levő nagy bérházat, melyben tudták, hogy magyar katonák tartózkodnak s csak másnap állapodtak meg velük az átállásban. A házban az 1. páncélos hadosztály gépkocsi szeroszlopához tartozó kb. 60 katona tartózkodott. Február 9-én reggel ment át közülük egy oroszul beszélő bajtársuk, hogy bejelentse: átmennek a szovjet csapatokhoz és harcolni akarnak a német fasiszták ellen.[15]

Amíg a magyar katonák túlnyomó része nem volt hajlandó harcolni a hitleristák és nyilasok érdekeinek védelmében s mint az ismertetett példák is bizonyítják, sokan közülük kifejezetten azért álltak át, hogy a szovjet csapatokkal közösen harcolhassanak az igazi ellenség ellen, a tisztek között távolról sem volt ilyen a helyzet. A tisztek nagy része a német kitörési kísérlet kudarcáig bízott a Hitler által megígért felmentő csapatok megérkezésében és ennek megfelelően mindent megpróbált, hogy katonáit együtt tartsa a németek oldalán. Ezek a tisztek súlyos fenyegetésekkel igyekeztek megakadályozni katonáik átállását és erőszakolták a szovjet csapatok elleni harcot. Amikor a tisztek tudomására jutott, hogy a Bem József I. lovas tüzérosztály katonáinak egy része az átállás gondolatával foglalkozik, összehívták őket és egy őrnagy kijelentette: „... ha valaki meg mer szökni, az ittmaradt közvetlen parancsno-

[13] U. o.
[14] U. o. Radnai Győző visszaemlékezése.
[15] U. o. Szlavkovszky Mihály és Várnagy Antal visszaemlékezése.

kát és beosztás szerinti közvetlen bajtársát — ha kell sajátkezűleg koncolom fel."[16]

Hitler ígéretében bizakodva, Pfeffer-Wildenbruch vezérezredes, a budapesti német—magyar erők főparancsnoka a Várat az utolsó emberig tartani akarta. Ezért február 8-án parancsot adott, hogy a magyar csapatok is vonuljanak a Várba és ott rendezkedjenek be védelemre. A hadsereg bomlását jól tükrözi, hogy ezt a parancsot és október 15-e után általában minden parancsot tiszti gyűlés elé terjesztették és ott megvitatták. Ez a tény a felelősségtől való félelem és a fegyelem teljes meglazulásának világos bizonyítéka. A parancsnokok nem mertek dönteni és a döntésért a felősséget vállalni, a hadseregben megszűnt az akarat és a cselekvés egysége. Ezzel a paranccsal kapcsolatban is nagyon megoszlott a magyar tisztek véleménye. A magasabb rendfokozatúak szinte kivétel nélkül a parancs teljesítése mellett foglaltak állást. Velük tartottak a nyilas és a németimádó beosztott tisztek, valamint olyanok, akik mindenfajta parancsot gondolkodás nélkül teljesítettek, így hárítva el magukról a felelősséget, a jövő gondját. Alig akadt olyan alakulat Budán, amelyből ilyen okok következtében a katonák egy részével vagy azok nélkül a tisztek egy csoportja eleget ne tett volna a német parancsnak. Sőt, akadt köztük, akinek olyan nagy volt a bizalma Hitler ígéretében, hogy a Várból küldött fenyegető üzenetet lemaradt katonáinak, így akarva kényszeríteni azokat is a Várba vonulásra. Így például a 10. tábori tüzérosztály egyik ütegének első tisztje, egy főhadnagy, két ízben is küldöncöt menesztett az üteg több könnyebb sebesültjéhez és azok kíséröihez, akik az Alkotás utcában szándékoztak bevárni a szovjet csapatokat. A főhadnagy követelte, hogy a katonák azonnal vonuljanak a Várba, mert jönnek a felszabadító csapatok, nemsokára kiszabadulnak a gyűrűből s akkor személyesen jön, hogy agyonlője őket.[17]

A tisztek másik csoportja nem tett eleget a német parancsnak, együtt maradt katonáival. Közülük többen akadtak olyanok, akik felismerték, hogy a passzív ellenállás nem az igazi kivezető út a helyzetből. Egy németellenes tiszti csoport még a pesti harcok idején otthagyta alakulatát és kitöltetlen okmányokkal, valamint bélyegzőkkel felszerelve Budára vonult, ahol a Mészáros utca 30. szám alatt egy ál-városparancsnokságot rendezett be. Sikerült a németek bizalmába férkőzniük s helyzetüket felhasználva igyekeztek szabotálni a lakosságra ártalmas parancsokat. Az irányításért hozzájuk forduló német és nyilas alakulatokat szándékosan a legveszedelmesebb pontokra küldték. A németek mellől megszökött és bujkáló magyar katonákat a náluk levő nyomtatványokat és bélyegzőket felhasználva, igazolványokkal látták el. A csoport két tagja február 6-án részt vett egy értekezleten, amelyet a németek az Attila utcai gimnáziumban tartottak. Ezen az értekezleten még arról határoztak, hogy miután a „felszabadító" csapatok egészen közel vannak, a Várban levő csapatoknak a Naphegyre, mint elővédterületre támaszkodva az utolsó percig tartaniuk kell magukat. A tanácskozás után az ál-városparancsnokság tisztjei éjjel átszivárogtak az arcvonalon, majd a Svábhegyen

[16] U. o. Kaszás Károly visszaemlékezése.
[17] U. o. Kiss Ferenc visszaemlékezése.

levő egyik szovjet parancsnokságot tájékoztatták mindazokról az adatokról, amelyeknek működésük során birtokába jutottak és harcra jelentkeztek a fasiszták ellen.[18]

Budapest légvédelmi parancsnoka, Kozma József ezredes 30 főnyi törzsével és egy tehergépkocsival a Budára való átvonulás után az Alagútban települt, ami a hitlerista katonai vezetés egyik irányító központja volt. Kozma ezredesnek, aki katonai tanúbizonysága szerint közismert volt németellenes beállítottságáról, nem tetszett a helyzet, nem akart a németekkel együtt elpusztulni, ezért február 11-ére virradóra elhatározta, hogy otthagyja őket. Segédtisztje útján szabad utat követelt az SS őrnagyi rangban levő német parancsnoktól, mert az Alagút mindkét vége be volt falazva, csupán egy szűk nyíláson lehetett közlekedni, az utat pedig teljesen eltorlaszolták a német tehergépkocsik. Az SS őrnagy előbb akadékoskodni próbált, de mikor látta, hogy 30 katonája csőre töltött fegyverrel veszi körül az ezredest, végül is engedni volt kénytelen. Az Alagútból a katonák a Gellért szállóba vonultak és ott a pincében szállásoltak el.

A Gellért szállót már korábban különböző magyar légvédelmi alakulatok és más egységek tartották megszállva, amelyek zömükben nem akartak harcolni a szovjet csapatok ellen. Voltak ott azonban német és nyilas alakulatok is, azok viszont szinte erőddé változtatták a szállót és el voltak szánva a végsőkig kitartani. A szálló ablakaiban géppuskákat, golyószórókat helyeztek el és azokból a Körtér irányába tüzeltek, onnan várták a szovjet támadást. Február 10-én este a szállóban tartózkodó tisztek egy csoportja gyűlést hívott össze és a felmentő német csapatok érkezésében bizakodva javasolta, hogy törjenek ki a szállóból. Néhányan ellenezték ezt a javaslatot és kifejtve annak teljes céltalanságát, amellett foglaltak állást, hogy legcélszerűbb, ha megadják magukat. A tisztek erről hallani sem akartak s végül abban egyeztek meg, hogy a tanácskozást másnap reggel folytatják.

Így állt a helyzet, mikor Kozma ezredes és emberei február 11-én reggel megérkeztek a szállóba. Kozma reggel 8 órára összehívta a légvédelmi alakulatok tisztjeit és egy tervet terjesztett eléjük a németek és nyilasok lefegyverzésére, majd önként jelentkezőket kért a feladat végrehajtására. A 102. légvédelmi tüzérosztály parancsnoka jelentkezett s katonáival déli 12 órára végrehajtotta az akciót. Ezután Kozma arról beszélt, hogy a további ellenállás és a németek melletti kitartás teljesen értelmetlen és bűnös dolog, majd elrendelte, hogy a szálló minden oldalára tűzzenek ki fehér zászlót. A tisztek elfogadták Kozma ezredes javaslatát és parancsára harcba léptek a szálló hátsó udvarát, meg a szomszédos épületeket megszállva tartó németek ellen. A tűzharc egész délután folyt, miközben a szovjet csapatok is egyre jobban megközelítették a Gellért szállót. A tisztek megbízásából egy kárpátukrán származású tüzérzászlós lenn tartózkodott a kapuban, hogy fogadja a megérkező szovjet harcosokat és közölje velük a többszáz magyar katona és tiszt átállási szándékát. Este 7 óra tájban érkeztek meg a szovjet katonák s

[18] V. ö. Magyar hősök Buda ostromában. A Tett II. évf. 3. száma, 1946. március és Valahol eldördült egy ágyú . . . Új Világ VIII. évf. 6. száma, 1955. február 10.

velük együtt három T 34-es harckocsi, hogy fedezze a magyar katonák kivonulását és védelmezze őket a német fasiszták bosszúja ellen.[19]

Az ismertettekhez hasonló esetek — különösen február 8-át, a Várba vonulásra intézkedő német parancsot követően — szinte minden magyar alakulatnál előfordultak. A magyar katonák többsége nem tett eleget ennek a parancsnak, hanem harc nélkül bevárta a szovjet csapatokat, illetőleg ahol szükségesnek mutatkozott, kész volt szembeszállni a német fasiszta csapatokkal. Ezek az esetek bizonyítják, hogy a magyar katonák között terjedt annak felismerése: sorsukon csak fegyverrel változtathatnak s ha le akarnak szakadni a fasiszták oldaláról, túl kell lépniök a passzív ellenállás kereteit.

Magyar önkéntes századok szervezése és harcai Budán a szovjet csapatok oldalán

A szovjet hadvezetés terve Budapest harc nélkül való felszabadítására irányult, hogy elkerülje a város rombadöntését és a békés lakosság pusztulását. Évégből előbb Hindy vezérezredesnek, a budapesti magyar csapatok parancsnokának, később Pfeffer-Wildenbruch vezérezredesnek, az összes budapesti erők főparancsnokának ultimátumot küldtek, amelyben méltányos feltételek mellett a főváros harc nélkül való feladására szólították fel őket. A magyar katonai vezetés „önállóságára" jellemző, hogy Hindy vezérezredes, a parlamenter útján hozzá juttatott levelet fel sem merte bontani, lezárva küldte át Pfeffer-Wildenbruchnak.[20] A németek pedig, mint ismeretes, a parlamenterek meggyilkolásával feleltek az ultimátumra.

Miután nyilvánvaló volt, hogy a harcot nem lehet elkerülni, a szovjet hadvezetés ismét csak a lakosság érdekében, a felesleges véráldozatok elkerülése céljából, a fasiszta véderők helyzetének meggyengítésére és ezáltal is az ostrom gyors lefolytatására törekedett. Erre egyik kedvező lehetőségként kínálkozott a magyar csapatok leválasztása a német fasiszták oldaláról és bevonásuk a főváros felszabadításáért vívott harcba. E lehetőség két tényező következtében érdemelt figyelmet. Egyrészt a szovjet hadvezetés jól ismerte a budapesti gyűrűben levő magyar csapatok helyzetét és hangulatát, ami reális alapot képezett a német fasiszta csapatok elszigeteléséhez és a magyar katonák egy részének a németek ellen fordításához. Másrészt pedig a Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. december 28-án, megüzente a hadat a fasiszta Németországnak, a fegyverszüneti szerződésben pedig kötelezettséget

19 HL Budai Önkéntes ezred. V. ö. Ősi István, Sólyi Róbert és Sass Lajos visszaemlékezését.

20 Fogságbaesése után történt kihallgatásakor Hindy, a megadási feltételeket tartalmazó levéllel kapcsolatban azzal védekezett, hogy neki Pfeffer Wildenbruch mellett semmi tényleges hatásköre nem volt, csupán teljesítette a tőle kapott parancsokat. Minden felelősséget a németekre hárított és sietett megfeledkezni arról, hogy a Szálasi-féle hatalomátvételhez nyújtott aktív segítséggel ő maga mennyire hozzájárult a helyzet ilyen alakulásához s ugyancsak nem beszélt arról sem, hogy saját maga vállalta a szerepét. HL Budai Önkéntes Ezred. Krupiczer Ferenc visszaemlékezése. Krupeczer elvtárs mint tolmács vett részt a Budán fogságba esett német—magyar katonai vezetők kihallgatásában.

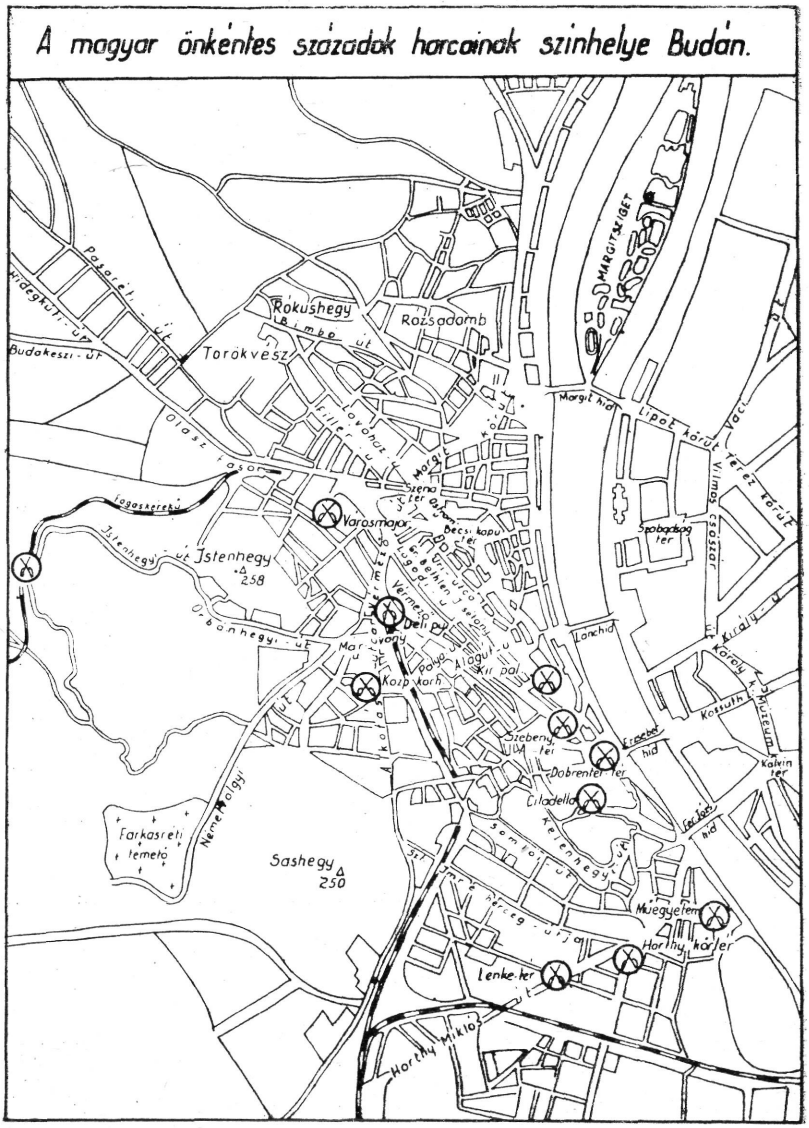
A magyar önkéntes századok harcainak színhelye Budán.
Rókushegy
Rozsadomb
Törökvész
Budakeszi út
Pasaréti út
Olasz fasor
Lövöház u.
Feller u.
Városmajor
Szent Imre tér
Becsi kapu tér
Ostrom u.
Vérmező
Déli pu.
Ostrom u.
Várfok u.
Hadnagy u.
Ostrom u.
Kapy u.
Kis pal u.
Ostrom u.
Kapy u.
Kis pal u.
Ostrom u.
Kapy u.
Kis pal

vállalt, hogy nyolc hadosztállyal bekapcsolódik a háborúba a szövetséges hatalmak oldalán. A magyar önkéntes alakulatok szervezésével tehát a szovjet hadvezetésnek módja nyílt segíteni az Ideiglenes Nemzeti Kormányt a fegyverszüneti szerződésben vállalt kötelezettsége teljesítésében. E két tényezőt figyelembevéve határozta el a szovjet hadvezetés, hogy az önként jelentkező magyar katonákból Budán alakulatokat szervez és lehetővé teszi részvételüket a német fasiszták elleni fegyveres harcban, hogy ily módon gyengítse az ellenség harci szellemét, megrövidítse az ostromot s egyben elősegítse a magyar néphadsereg megszervezését is.

A magyar önkéntes századok szervezését nagyarányú felvilágosító munka előzte meg, ami mint azt az előzőekben vázoltuk, nagyban hozzájárult a magyar katonák valóságra ébredéséhez és terjesztette a felismerést: nem lehetnek tovább a német fasiszták és a nyilasok bűntársai. Az e felismerés hatása alatt átállt katonákból kezdődött meg a magyar önkéntes századok szervezése 1945 január második felében Budán, a Tárogató utca 17. szám alatti villában, a 3. Ukrán Front egyik hadtestének parancsnokságán. A szervező munkában részt vettek olyan magyar hazafiak is, akik már hosszabb idő óta a Szovjet Hadsereg katonájaként harcoltak hazánk felszabadításáért.[21]

Ezek az elvtársak beszéltek a magyar katonáknak a Szovjet Hadsereg hadicéljairól, a német—magyar fasiszta politika bűnös terveiről, Magyarország demokratikus átalakulásáról és a katonákat foglalkoztató egyéb kérdésekről. Foglalkoztak a magyar hadsereg második világháborús szerepével, a tisztek és katonák felelősségével és feltették a kérdést: osztozni akarnak-e tovább ebben a felelősségben, avagy harcolnak az igazi ellenség ellen s részt vesznek az ország felszabadításában? Elmondták, hogy a Szovjet Hadsereg parancsnoksága segítséget kíván nyújtani a Debrecenben megalakult magyar kormánynak hadseregszervező munkájában, ezért lehetővé tette, hogy önként jelentkező magyar katonák önálló alakulatokban, magyar vezetés alatt kivegyék részüket a fasizmus elleni harcból, a Szovjet Hadsereg oldalán. A jelentkezőket a Vörös János vezérezredes vezetése alatt szerveződő új magyar hadsereg tagjainak tekintik, a szovjet csapatokkal közösen harcolni kész magyar alakulatok pedig az új magyar hadsereg részeit képezik.[22]

21 A Budai Önkéntes Ezred volt tagjaitól eddig begyűjtött visszaemlékezések összevetése azt mutatja, hogy négy magyar elvtárs vett részt az önkéntes századok szervezésében. Közülük azonban ezideig csupán egy elvtárs kilétét sikerült felderíteni. Ez az elvtárs Krupiczer Ferenc hódmezővásárhelyi lakos, a helybeli Szabó KTSZ. elnöke. Krupiczer elvtárs 1944. nyarától Szabadkán volt katona, ott állt át a jugoszláv partizánokhoz, majd azok segítségével a Szovjet Hadsereg egyik hadtestéhez jelentkezett. Önként vállalta a fasiszták elleni harcot a Szovjet Hadsereg oldalán s mivel több nyelvet beszélt, a hadtest törzsben kapott beosztást. Hadteste részt vett a Duna-Tisza köze felszabadításában, majd december 9-én Ercsinél átkelt a Dunán és bekapcsolódott a Budapest bekerítését célzó hadműveletbe. A bekerítés befejezése után a hadtest egyike volt a főváros felszabadításáért a budai oldalon harcoló szovjet magasabb egységeknek. E hadtest parancsnokságán kezdődött el a magyar önkéntes alakulatok szervezése, melyben Krupiczer elvtárs komoly szerepet kapott.

22 Vörös János vezérezredes 1944. október 15-ig a vezérkar főnöke és egyben az egész magyar hadsereg parancsnoka volt. Átállásának híre — akárcsak dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az 1. hadsereg parancsnokának átállása — nagy vissz-

Az első 2—3 század megalakulását sok vita, beszélgetés előzte meg a katonák között. A demoralizált, fásult többség örült, hogy épségben megúszta a háborút, elege volt a fegyverfogásból, nem akart harcolni tovább, nehogy a háború utolsó időszakában veszítse életét, éppen ezért megelégedett a hadifogsággal. A katonák másik csoportja őszintén, antifasiszta meggyőződésből kész volt vállalni az igazi ellenség elleni fegyveres harcot. Így tehát különböző vélemények alakultak ki és csaptak össze a vitatkozó katonák között. Az antifasiszta meggyőződésű katonák érvek sokaságát felsorakoztatva igyekeztek meggyőzni bajtársaikat a fasizmus elleni fegyveres harcban való részvétel szükségességéről s arról, hogy ez az út az egyetlen becsületes, helyes út.

Nem hiányzott azonban az ellenagitáció sem. A fásultak mellett természetesen voltak kifejezetten ellenséges elemek is, akik helytelenítették a közös harc vállalását és megpróbálták nehezíteni az önkéntes alakulatok létrehozását. Kezdetben különösen a tisztek idegenkedtek a szovjet csapatok oldalán vívott harc gondolatától és ingadoztak a válaszút előtt. Visszaemlékezve így ír erről Deák László, Az Első Hadosztály című lap 1945. június 27-i számában: „Megalakult a németek ellen harcolni is kész magyarok ötödik százada. Csak az ötödik. Pedig milyen sokan voltunk, amikor átjöttünk és milyen nagyon kevesen lettünk, amikor harcolni hívtak bennünket. Sokan — többen azok közül is, akik velem mentek át — inkább a fogolytábort választották. Így mondták: »Inkább a fogolytáborba megyek öregem, de nem harcolok. *Örülök, hogy kikerültem onnan.*«"

Az előzőekben már ismertettük a Testnevelési Főiskolán települt IV. hadtest anyagi osztályának átállását a szovjet csapatokhoz. Az átállók zöme, több mint 150 fő, szakszolgálatos tiszt volt. Mikor felszólították őket, hajlandók-e harcolni a fasiszták ellen, a tisztek közül csupán két zászlós: Radnai Győző és Kőszegi Albert lépett ki a sorból.[23] Pedig ez a csoport nem fogságba esett, hanem a legközelebbi szovjet parancsnoksággal rádión történt megállapodás után önként állt át! A tisztek ingadozása és húzódozása a fegyveres harctól, a későbbiekben is tapasztalható volt. Február 12-én a fogságba került magyar katonák és tisztek több száz főnyi csoportjának egy szovjet őrnagy tette fel a kérdést: ki vállalja a fasizmus elleni harcot? A katonák és tisztek külön csoportban álltak. A felszólításra a tisztek csoportjából egyedül Garay Béla főhadnagy jelentkezett. A többiekre csak a katonák tömeges jelentkezése volt hatással és akkor kezdtek tolongani Garay körül, hogy őket is vegye be a századába.[24]

Kezdetben viszont a tisztek ingadozása volt hatással a katonákra és tartott vissza sokukat a jelentkezéstől. Ilyen körülmények között alakult

hangot váltott ki a katonák és tisztek között, akiknek nem kis része éppen a jövőtől való félelem miatt nem mert cselekedni. Az az értesülés, hogy a Debrecenben megalakult kormánynak Miklós Béla az elnöke, Vörös János pedig a honvédelmi minisztere, a jövőt illetően bizonyos fokú megnyugvással töltötte el őket s ennek is szerepe volt abban, hogy beszüntették a harcot és átálltak a szovjet csapatokhoz. A későbbiekben pedig hozzájárult ama elhatározásuk kialakulásához, hogy csatlakoznak a fasizmus elleni fegyveres harchoz és belépnek az önkéntes alakulatokba.

[23] HL Budai Önkéntes Ezred. Radnai Győző visszaemlékezése.

[24] U. o. Ősi István visszaemlékezése.

meg az első néhány század, 1945 január végén. Ezután már könnyebben haladt előre a szervezés. Hatott a példa. Azokon az arcvonalrészeken, amelyeken harcba vetették az önkéntes századokat, tömegével álltak át a magyar katonák, szakaszokban és századokban, tisztjeik vezetésével. Az 1. önkéntes század felszólítására állt át például február 9-én az Avar utca 7/a. szám alatt Novák Ernő főhadnagy parancsnoksága alatt szinte teljes számban egy teljes munkásszázad, amelyből a 12. önkéntes századot szervezték.[25] Ugyanaznap pedig a Gellérthegy lábánál esett fogságba a 41. tüzérosztály 3. ütegének teljes személyi állománya, akik azután önkéntes századdá alakultak és egy szovjet lövészezred oldalán vettek részt Buda felszabadításában.[26]

Február elejétől kezdve naponként alakultak a magyar önkéntes századok. Ebben az időben már nemcsak a Tárogató utcában, hanem Budafokon és Kelenvölgyben is folyt szervező munka. A századok létszáma mindig a jelentkezők létszámától függött, egy-egy század kezdetben 3, később 4 szakaszból állt. Akadtak — főleg kezdetben — 30—60 fős szakaszok és 70—80 fős századok. A szabványos századlétszám 183 fő volt. Az esetenkénti tiszthiányon tiszthelyetteseknek szakaszparancsnokokká való kijelölésével segítettek, vagy pedig kevesebb szakaszból állítottak össze egy-egy századot. Valamennyi századot puskás századként szervezték meg s ennek megfelelően puskával, kézigránáttal, géppisztollyal, golyószóróval és esetleg géppuskával szerelték fel.

Az önkéntes századokat a hitleristák oldalán maradt magyar alakulatoktól való megkülönböztetésül különféle jelvényekkel látták el. Egyes századok jelvénye a század számával ellátott fehér szalag volt, amit a katonák a balkarjukon viseltek. Más századok piros szalagot s voltak olyanok is, amelyek piros-fehér-zöld szalagot hordtak a sapkájukon és a köpeny hajtókáján. Február 13-a után az önkénteseket egységesen piros szalaggal látták el s attól kezdve azt viselték megkülönböztető jelvényként. Minden katona az illetékes szovjet parancsnokság bélyegzőjével ellátott igazolványt kapott, ezek közül sok két nyelven volt kiállítva.

Mikor egy-egy önkéntes század megszervezése befejeződött, a parancsnokok mellé szovjet összekötő tiszteket jelöltek ki, akik első feladatként a hűvösvölgyi villákba pihenőre vitték a századokat. A pihenő rá is fért az elcsigázott, kiéhezett és mosdóvizet rég látott magyar katonákra. Állapotukra így emlékszik vissza az egyik szakasz parancsnoka: „Megalakulásunk után a szovjet orvos megvizsgált bennünket és megállapította, hogy testileg-lelkileg ki vagyunk merülve és kellően piszkosak, sőt tetvesek vagyunk. Hát ez valóban így is volt. Jámborul megkérdezte, hogy mikor fürödtünk utoljára. Erre — mikor a tolmács lefordította szavait — kitört a nevetés. Hát hogyne, amikor a mindennapi ivóvizünk beszerzése is nagy gondot okozott. Néhanapján — ha esett a hó — annyi vizet szereztünk, hogy megmosódjunk. Így pihenőt rendeltek el

25 U. o. Novák Ernő visszaemlékezése.
26 U. o. Szegedi Sándor visszaemlékezése.

számunkra fürdéssel és ruhatisztítással, valamint fertőtlenítéssel egybekötve."[27]

Tekintettel a katonák ilyen állapotára, teljes mértékben érthető, hogy szinte minden visszaemlékező kiemeli a róluk való gondoskodás sokoldalúságát, az ellátás bőségességét és pontosságát. Azok után, amilyen sorsuk volt a németek mellett, szinte paradicsomi állapotnak érezték új helyzetüket és a változás mutatói máig is erősen élnek emlékezetükben. „Bőségesen ellátott bennünket mindennel egy szovjet katona, akinek a gondjaira voltunk bízva. A velünk való törődésükre jellemző, hogy másnap, mikor reggelizni mentünk, a szovjet szakács tréfásan kijelentette, hogy ilyen csúnya, szőrös embereknek ő nem ad enni, előbb borotválkozzunk meg"[28] — írja visszaemlékezésében az egyik önkéntes. „Bőséges és jóízű ebéd után — természetesen bort is kaptunk az ebédhez — meghívást kapott a század a zenedélutánra. Az egyik villa nagy ebédlője volt a zeneterem. A több mint kétórás műsoron a zeneirodalom legszebb műveit hallhattuk, köztük Csajkovszkij számait és Strauss keringőket"[29] — emlékszik vissza a 2. század egyik szakaszparancsnoka.

De nemcsak a pihenőben volt ilyen bőséges és pontos az ellátás, hanem a harcok idején is. „Ellátásunkról a szovjet parancsnokság igen bőkezűen és nagyon pontosan gondoskodott. Jellemző, hogy az erdő átfésülése idején (a budakeszi erdőről van szó. T. S.) 3—4 óránként fától fáig kúszva hozták utánunk az élelmet. Egy fához tapadva figyeltem előre éppen az egyik alkalommal, amikor közvetlen mögöttem halk neszt hallottam. Megijedtem és villámgyorsan hátrafordultam. Mögöttem feküdt egy szovjet katona, aki az ellátást hozta utánunk és éppen egy csomag szívnivalót dugott a zsebembe"[30] — emlékszik vissza a róluk való gondoskodásra az egyik önkéntes.

A szovjet katonák és a magyar önkéntesek között a legmelegebb bajtársi viszony alakult ki. A szovjet parancsnokság nagyra értékelte, hogy magyar tisztek és katonák önként vállalták a fasizmus elleni fegyveres harcot és megbecsülésének számtalan tanújelét nyilvánította az önkéntesek iránt. „Az volt az érzésem, hogy valami oknál fogva talán kivételeznek velünk — írja az egyik visszaemlékező. — De a szeretetnek és megbecsülésnek olyan őszinte megnyilvánulását láttam irántunk ez alatt a két nap alatt a divizió parancsnokságon, ami kizár minden alakoskodást vagy hátsó gondolatok feltételezését. Azokat a katonákat, akiket a szövetségesük a háború folyamán nap mint nap oldalba rugdosott, a volt ellenség saját bajtársainak ismerte el és igaz barátként kezelte. Ilyen fogadtatásra nem számítottunk."[31]

A szovjet katonák örömmel fogadták a magyar önkéntes századok megalakulásának hírét, amit a fasizmus elleni felszabadító harcuk eredményének tekintettek. A magyar katonákat igaz bajtársként becsülték és szeretetük minden jelével elhalmozták őket. „A szovjet elvtársak csaknem tenyerükön hordtak bennünket. Azt sem tudták, mivel járja-

27 HL Budai Önkéntes Ezred. Bakó Bertalan visszaemlékezése.
28 U. o. Szlavkovszky Mihály visszaemlékezése.
29 U. o. Kalászi György visszaemlékezése.
30 U. o. Ősi István visszaemlékezése.
31 U. o. Kalászi György visszaemlékezése.

nak kedvünkbe, mindennel elláttak bennünket, szinte a kívánságainkat lesték. Ha a szovjet harcosok egy önkéntes magyar katonát megláttak, körülfogták, ölelgették, ajándékokkal halmozták el. Mi, magyarok így kezdtük megismerni a rengeteg korábbi hazugság és rémhír után a szovjet emberek igazi valóját. Bizony, nagyon csodáltuk és bámultuk őket, amikor megismertük gondolkodásukat, lelkivilágukat. Soha nem hittük volna, hogy lehetséges ilyen fokú bajtársiasság, hiszen alig néhány napja még ellenségként álltunk velük szemben és harcoltunk ellenük. Budakeszin és Kelenvölgyben értettük meg, hogy testvérekké fogadtak bennünket a közös harcban" — írja visszaemlékezésében Ősi István, az egyik magyar önkéntes század volt katonája.

Február 10-ig a magyar önkéntes alakulatok önálló századonként, attól kezdve pedig 12-ig összevonva, zászlóaljanként tartoztak egy-egy szovjet egység kötelékébe. Február 12-e jelentős dátum az önkéntes alakulatok történetében, ekkor alakultak ezreddé.

A Budai Önkéntes Ezred megalakulása annak következtében vált lehetővé, hogy a jelenlegi Móricz Zsigmond körtér (volt Horthy Miklós körtér) felszabadulásakor, 1945. február 11-én, Variházy Oszkár alezredes vezetésével átállt kb. 1000—1200 magyar katona és tiszt jelentkezett a fasizmus elleni harcra. Ezek a katonák és tisztek a IV. hadtest töredékalakulataihoz tartoztak, akiket Variházy alezredes saját elhatározásából tervszerűen összegyűjtött és a jelenlegi Bartók Béla út (volt Horthy Miklós út) elején levő házakban, valamint az Orlay utcában szállásolt el, hogy kivonja azokat a németek irányítása és ellenőrzése alól.

Variházy Oszkár alezredessel a háborús tapasztalatok fokozatosan megértették a német fasiszták oldalán vívott háború bűnös voltát és az ellene való cselekvés szükségességét. A nyilas hatalomátvétel után, a 10. hadosztálynál szervezett személygyűjtő törzs parancsnoki beosztását felhasználva, szabad mozgást biztosító igazolvánnyal látott el antifasiszta meggyőződésük és tevékenységük miatt üldözött személyeket, mikor pedig megbízták a 6. gyalogezred parancsnokságával, megszervezte az említett alakulatok összevonását és átállását. Tudta, hogy a katonákra biztosan számíthat, jól ismerte azok háborúellenes hangulatát, valamint a fasiszta megszállók és nyilasok elleni gyűlöletét. Erre alapozva fogott terve kivitelezéséhez. Sokat beszélgetett tisztjeivel, felhasználva saját front-tapasztalatait, apellálva az országban történetekre, hogy megértesse velük a németek melletti további kitartás teljes értelmetlenségét és bűnösségét. E beszélgetések komoly hatást gyakoroltak a tisztek gondolkodására és hozzájárultak, hogy egyöntetűen megtagadják a február 10-én kapott német parancsot, amely a Várba való visszavonulást rendelte el. Az ezreparancsnokság a Bartók Béla út 11., az alakulatok pedig a 14—18. sz. házakban, valamint az Orlay utca 4. sz. alatt helyezkedtek el.[32]

Variházy alezredes a Várba való visszavonulást elrendelő parancs megtagadása után közölte tisztjeivel, hogy bevárják a Körtér felé előnyomulóban levő szovjet csapatokat és átállnak. Ennek megfelelően egy helyre gyűjtötte a fegyvereket és elrendelte, hogy az őrség figyelje a

32 Variházy Oszkár önéletrajzából. A Variházy-család tulajdonában.

szovjet csapatok megjelenését. A Körtérért február 11-én hajnal óta folyt a harc a szovjet és a német csapatok között. A szovjet csapatok délután 2 és 3 óra között végeztek a Körtér megtisztításával és elérték a Variházy alezredes parancsnoksága alatt álló alakulatok szálláskörletét. A parancsnokságra érkező szovjet tiszt és Variházy megbeszélése után a magyar katonák összegyűltek az utcán, hogy Budafokra induljanak. Az egyik utcasarokról a hitleristák golyószóróval erős tüzet zúdítottak rájuk bosszúból, hogy átállásukat megzavarják. Az egyik szovjet harcos gyorsan visszaszorította a magyar katonákat a kapuk alá, majd felvette a tűzharcot és elhallgattatta az ellenséges golyószórót.[33]

Másnap, 1945. február 12-én, Budafokon megalakult a Budai Önkéntes Ezred. Variházy alezredes és katonái a szovjet parancsnokság kérdésére vállalták a fasizmus elleni fegyveres harcot. Variházyt tájékoztatták, hogy már harcolnak magyar alakulatok a Szovjet Hadsereg oldalán s azok összevonásával, valamint a most jelentkezőkből önkéntes ezredet állítanak fel. A rendelkezésre álló önkéntesekből lényegében a 6. gyalogezredet szervezték újjá, az ezred összes közvetlen alakulataival együtt. Az ezred parancsnokságára Variházy alezredest kérték fel, aki a megtiszteltetést elfogadta és arra egész tevékenységével méltónak bizonyult. Mind a vele együttműködő szovjet parancsnokok, mind pedig saját katonái szerették és nagyrabecsülték őt, amit egyenes jellemével, gondosságával, lelkiismeretességével és a fasizmus elleni harc szervezése terén tanúsított fáradhatatlan munkásságával érdemelt ki.

A Budai Önkéntes Ezred, amely most már valamennnyi magyar önkéntes alakulatot magában egyesített, végleges szervezete szerint öt zászlóaljból állt. Létszámára vonatkozóan ez ideig nincsenek pontos adataink. Variházy alezredes visszaemlékezése szerint[34] az ezred összlétszáma kb. 2500 főt tett ki, a rendelkezésünkre álló ezrednévsorban pedig — amely azonban már a harcok befejezése után készült, tehát a hősi halottak névsorát nem tartalmazza — 1913 fő szerepel.[35] Ha figyelembe vesszük, hogy csupán a Vár körüli harcokban 160 magyar önkéntes áldozta életét,[36] az összes veszteséget pedig mintegy 600 főre becsülik,[37] akkor a 2500 fős létszámmegjelölést megközelítő pontosságú adatként fogadhatjuk el. Ugyancsak nem rendelkezünk pontos adatokkal az ezredet alkotó századok mennyiségére, azok megalakulásának időpontjaira és számozására vonatkozóan sem.

Az eddigi kutatások eredményeként 20 századparancsnok nevét ismerjük, tehát az önkéntes ezred legkevesebb 20 századból tevődött össze és tekintettel arra, hogy a zászlóaljakat négy-négy századból szervezték,

[33] HL Budai Önkéntes Ezred. Balogh Ferenc visszaemlékezése.

[34] Magnetofon szalagon a Variházy-család tulajdonában.

[35] Az ezrednévsor szerint a létszám a következőképpen oszlik meg: törzsalosztály 32 fő, I. zj. 361 fő, II. zj. 460 fő, III. zj. 381 fő, IV. zj. 334 fő, V. zj. 345 fő = 1913 fő.

[36] Ennyi hősi halottról emlékezett meg Variházy Oszkár vezérőrnagy, az 1. hadosztály parancsnoka az 1. önálló lövészzászlóalj eskütételi és zászlóátadási ünnepségén, 1948. május 23-án tartott beszédében. A beszéd szövege a Variházy-család tulajdonában. Ugyanez az adat szerepel Budától Tolnáig című cikkében, mely a Honvéd 1946. évi 1. számában jelent meg.

[37] A tudomásunk szerint egyetlen erre vonatkozó adat a Partizánbarátok Szövetségének kiadásában havonként megjelenő A Tett című lap 1946. évi márciusi számában szerző megjelölése nélkül közölt cikkben található.

az ezred végleges szervezete a harcok befejezése után pontosan 20 századra tagozódott. Ez azonban nem jelent annyit, hogy csak 20 század alakult meg a kb. három hétig tartó szervezőmunka során. Krupiczer Ferenc elvtárs arról ír visszaemlékezésében, hogy január vége és február 13-a között közreműködésével a Tárogató utcában 12 önkéntes század alakult meg s ugyanennyire tehető a Budafokon és Kelenvölgyben megalakult századok száma is. Mint már említettük, az egyes századok létszáma meglehetősen eltért egymástól. Kezdetben, ha a lehetőség engedte, 25 fős szakaszok létrehozására törekedtek s négy szakasz alkotott egy századot, amely így a törzzsel és a parancsnokokkal együtt 116 főt számlált. Ettől azonban gyakran voltak kénytelenek eltérni s nem voltak ritkák a 60—80 fős századok sem, csupán a szervezési időszak legvégén megalakult egy-két század állt szabványosan 183 főből. Mindezt egybevetve az ezred megközelítően pontos összlétszámaként elfogadható 2500-as számmal, valószínű, hogy a megalakult századok száma legalább 24-re tehető.

Eddigi kutatásaink azt bizonyítják, hogy az egyes századokat nem folytatólagosan számozták. Adataink szerint február 6-án megalakult két olyan század, amelynek katonái 1-es és 2-es számmal ellátott karszalagot viseltek. Másnap már a 9. század alakult meg, 9-én pedig, a Testnevelési Főiskolán átállt magyarokból szerveztek 1-es és 2-es számú századot, valamint egy másik csoportból az 5. századot, ezek megkülönböztető jelzésként vörös szalagot viseltek a sapkájukon és a köpeny hajtókáján. Novák Ernő visszaemlékezései szerint február 10-én szervezték meg a többi között a 12. századot, ugyanakkor pedig a február 12-én megalakult századok egyike a 4-es számot viselte.

Az önkéntes századok, a katonáknak kiadott és eddig ismert igazolványok szerint, a Pf. 09276., Pf. 33006., Pf. 17206., Pf. 41431., Pf. 61231., Pf. 48910., Pf. 74142., Pf. 78092. és Pf. 24122. számú szovjet alakulatok kötelékében alakultak meg és vettek részt a harcokban egészen az ezreddé történt összevonásukig.

*

A magyar önkéntes századok — legutolsóként megalakult néhány század kivételével — sorra bekapcsolódtak a Buda felszabadításáért vívott harcokba.

A fasiszta német csapatok 1945 február elején még nagyon bíztak Hitler ígéretében, aki ismételt üzeneteiben a felmentő csapatok napokon belüli megérkezését helyezte kilátásba és a végsőkig való kitartásra adott parancsokat. A hitlerista védősereg Budán e parancsok teljesítéséhez komoly előnyök birtokában volt. A városrész természeti adottságai, terepviszonyai igen kedvezőek voltak egy erős, jól megszervezett védelmi rendszer kiépítéséhez. Több uralgó magaslat biztosította a környező terep tűz alatt tartásának lehetőségét s a vastagfalú építmények — különösen a sarokházak — mindmegannyi erődöt képeztek. Szinte minden házat, de különösen az épülettömböket önálló s ugyanakkor egymással összeköttetésben levő támponttá építették ki és ezeket tűzfegyverekkel alaposan megerősítették.

Erre a kitűnő védelmi rendszerre támaszkodva, az ellenség kemény ellenállást fejtett ki s minden egyes épületet a pincétől a padlásig igen szívósan védett. Minden házat külön-külön kellett megostromolni és megtisztítani a fasisztáktól s e házakon keresztülhatolva, lépésről lépésre küzdötték magukat előre a felszabadító csapatok.

E kemény küzdelem során, a Déli-pályaudvarért vívott harcokban estek át a tűzkeresztségen az elsőként megalakult magyar önkéntes századok. A Déli-pályaudvar fontos helyet foglalt el a német védelemben: a Vérmező és a Vár biztosítása volt a feladata. A Vérmező az utánpótlást szállító német repülőgépek egyetlen leszállóhelyét képezte, a Várban pedig a Budát védő csapatok parancsnoksága rendezkedett be. Fontossága miatt a fasiszták a Déli-pályudvart a végsőkig tartani igyekeztek s éppen ezért a megközelítési utakat és a pályaudvar területét elszántan védték.

A szovjet hadvezetés Budán is a helységharcok kipróbált taktikáját alkalmazta. A támadás végrehajtására század és szakasz erejű rohamcsoportokat alkalmazott, amelyek konkrét célok birtokbavételéért harcoltak. Minden szakasznak és századnak megjelölték, mely objektumot kell elfoglalnia, illetőleg, mely utcát kell megtisztítania. A sikeres végrehajtás után jelölték ki a szakasz, illetőleg a század új feladatát.

A Déli-pályaudvar birtokáért egy hétig folytak az igen heves és sok véráldozatot követelő harcok, amelyekben több magyar önkéntes század vett részt. Az egyik század a MOM-tól indulva, a Böszörményi úton, háztól házig nyomult előre. Volt olyan épület, amelynek ostromával és teljes megtisztításával egy egész nap is eltelt és szinte minden épület elfoglalása áldozatokat követelt a harcosok közül. Különösen kemény diónak bizonyult a Királyhágó utcai kórház elfoglalása, amelyet az ellenség támpontszerűen kiépített és körvédelemre rendezett be. Az összes gyalogsági fegyverek veszett tüzében rohamoztak a magyar önkéntesek. Elszánt akarat feszült bennük: fizetni akartak a rengeteg szégyenért és gyalázatért. Hiába volt a fasiszta védők minden igyekezete, rohamuk lendületét nem tudták megtörni. A hősi küzdelem meghozta gyümölcsét, a kórház épülete a felszabadítók kezére jutott. A harcosok a hősiesség szebbnél szebb példáit tanúsították. A századhoz vezényelt szovjet összekötő tiszt zsebórával ajándékozta meg az egyik önkéntest, aki a kőkerítésen át behatolt a kórház déli oldalán tüzelőállásban levő német páncéltörő ágyúhoz és rajtaütésével megkönnyítette annak birtokbavételét.[38]

Az ellenség lépésről lépésre vonult vissza a Déli-pályaudvar irányába. A magyar önkéntes század szibériai lövészekkel és román harcosokkal együtt egyik épületet a másik után tisztította meg és egyre közeledett célja felé. Harcostársaik bátorságukért és hősiességükért nagyon megbecsülték a fasizmus elleni szabadságharc magyar önkénteseit, kikkel összeforrottak a közös harcban és igazi fegyverbarátság fűzte egybe őket. Többnapos véres és kemény küzdelem után, amelynek során a század a felére apadt, végre elérték a pályaudvar rakodóját. Az ezután

[38] HL Budai Önkéntes Ezred. Lőrincz Dezső visszaemlékezése.

következő harcok semmivel sem folytak kedvezőbb körülmények között, mint az idáig vezető úton. Nappal szinte teljesen lehetetlen volt a támadást folytatni, mert a fasiszták kitűnő támpontjaikból tűz alatt tartották az egész terepet. Rendszerint éjjel, kék rakéta jelzésére indult meg a roham, a keményen védekező ellenség ellen. A végső rohamban az egy hét óta szünet nélkül harcoló magyar század már nem vett részt. A szovjet parancsnokság méltányolta az eddig nyújtott nagyszerű teljesítményt, hátravonta és a hűvösvölgyi villákban pihentette ki a felére fogyott önkéntesekkel a hősi harc fáradalmait.[39]

A Déli-pályaudvarért vívott harcokban részt vevő magyar századok között ott volt a 9. magyar önkéntes század is, amely a Márvány utca, Alkotás utca és Kosciuskó utca által határolt területen haladt célja felé. A század február 9-ére virradóra kapta meg a támadási parancsot és kezdett feladata végrehajtásához. Az egyes épülettömbök elfoglalását szakaszonként szervezték meg és végezték el. A szovjet lövegek közvetlen irányzással lőtték a pályaudvar területét, a szakaszok harcát pedig aknavetők tüzével támogatták.

Az Alkotás utcában tevékenykedő szakasz a 18-as számú és vele szomszédos házakba benyomulva lépett harcba. A harcosok puskával, géppisztollyal, kézigránáttal és golyószóróval küzdötték magukat előre. Az épületek megtisztítása során egy olyan házba jutottak, amelynek hátsó fala a pályaudvar felé nézett. Az épületeket megtisztították az ellenségtől, majd átrobbantották a pincét, hogy tüzelőállást tudjanak elfoglalni a pályaudvar irányában. A németek szívósan védekeztek s minden támponthoz makacsul ragaszkodtak, szobáról szobára kellett kifüstölni őket. Az önkéntes szakasz vesztesége eddigi előnyomulása során 1 hősi halott, 3 súlyosabb és 5 könnyebb sebesült volt.

Még nehezebb dolga volt a Márvány utca megtisztításában részt vevő szakasznak, mely 14 hősi halottal áldozott feladata teljesítése közben. Az ellenség szívós ellenállása azonban csak ideig-óráig késleltette a pályaudvar elérését, megakadályozni nem sikerült. Valamennyi magyar század kitartóan verekedte magát előre, míg végül elérkezett a döntő roham pillanata.

A 9. század nagyhatású tüzérségi előkészítés után a vasúti lakóházak ellen intézett rohamot. A hitleristák az utolsó percig kétségbeesett vakmerőséggel védekeztek s az elbarikádozott ablakokból erős tüzet zúdítottak a lendületesen támadó magyar önkéntesekre. Sorsukat azonban nem kerülhették el, a roham elsöpörte őket s legtöbbjük elpusztult a harcok során. Életét csak az a 62 német mentette meg, aki a reménytelen helyzet láttán megadta magát. Hasonló eredménnyel járt a szovjet csapatok oldalán harcoló többi magyar század támadása is. Február 9-én befejeződött a Déli-pályaudvar elfoglalása és teljes megtisztítása s egy fontos objektum kiesésével tovább lazult az ellenséges védelem. A magyar önkéntesek nagy áldozatokat hoztak e szép győzelemért. Csupán a 9. század 23 hősi halottat, 31 sebesültet és 4 eltűntet vesztett az egy-

[39] U. o.

napos harc során.[40] A század harcosai valamennyi magyar önkéntessel együtt hősi helytállásukért méltán érdemelték ki a szovjet parancsnokság dicséretét.

A Déli-pályaudvar birtokbavétele után egy magyar század szovjet csapatokkal együtt a Pálya utcát tisztította meg és a Vérmező irányában nyomult előre. A század egyik szakasza a pályaudvar pincéjében éjjelezett és virradatkor indult támadásra. A katonák a raktárépület háta mögött, a kerítésen vágott lyukon jöttek ki a pincéből és kúszva jutottak át a szemben levő ház kapuja alá. A ház emeletét a németek tartották megszállva, akik szakadatlan tüzeléssel igyekeztek megakadályozni a magyar önkéntesek előremozgását. A rövid távolság megtétele közben 5 magyar katona kapott könnyebb-súlyosabb sebet. A ház kapuja alatt már szovjet harcosok várták támadásra készen az önkénteseket.

Egy szovjet utász lyukat vágott a falba s máris repültek a kézigránátok, megindult az ostrom a ház ellen. Előbb a ház jobbszárnyát tisztították meg és emeletről emeletre, az egyik szobából a másik után szorították ki az ellenséget. A baloldalra vezető kis folyosót a hitleristák tűz alatt tartották, úgy igyekeztek biztosítani az épület másik szárnyának kézbentartását. A lépcsőházban elhelyezkedett magyar géppuskás tűztámogatásával az önkéntesek mégis bejutottak az épület balszárnyán levő egyik találatot kapott szobába és folytatták az ostromot.

Ez idő alatt a szomszéd házba is behatoltak a magyar katonák, kik közül hárman az udvaron kiabálva érdeklődtek, hogyan juthatnának át. A kiabálásukra felfigyelő németek puskagránáttal közéjük lőttek, amitől két magyar katona halálos sebet kapott. A segítségükre siető két bajtársuk a németek tüzében szintén életét vesztette.[41]

A véres küzdelem egészen az esti sötétség beálltáig szünet nélkül tartott, miközben az egyik ház a másik után került a felszabadítók kezére. Már esteledett, mikor a szakasz az egyik megtisztított házból kijőve egy szovjet rohamcsoporttal találkozott, amely a szemben levő épület ostromához készülődött. Az épület ostroma azért okozott gondot, mert annak pincéjében nagyon sok civil, gyermekek, nők, öregek húzódtak meg, kiknek életét a szovjet harcosok minden körülmények között kímélni akarták. A ház előtt rengeteg német páncélököl volt felhalmozva, s az egyik magyar utász vállalkozott, hogy azok segítségével a pincében tartózkodók veszélyeztetése nélkül rést nyit a házon. Hozzá is fogott, mikor megjelent a szovjet összekötő tiszt egy lángszórós katonával és megoldotta a helyzetet. Felment a megtisztított épület legfelső emeletére és lángszóróval végigpásztáztatta a kérdéses ház összes ablakait. Beavatkozásának azonnal meg is lett az eredménye: az ellenség sietve kiürítette az épületet és a szomszédba húzódott át.

Az éjszaka csendben, pihenővel telt el, a kiállított őrök azonban éberen figyelték, mely irányban mozognak a visszavonuló németek. Másnap hasonló körülmények között, a házakon áthatolva folytatódott az utca megtisztítása.

[40] Lásd az Első Hadosztály 1946. évi augusztus 1-i számában megjelent, Harcoltunk Budáért . . . című cikket.
[41] Lásd Szlavkovszky Mihály visszaemlékezését. HL Budai Önkéntes Ezred.

A németek az egyik házban élelmiszerraktárt rendeztek be, amit visszavonulásuk során már nem volt módjuk kiüríteni vagy elpusztítani s érintetlenül került az önkéntesek kezére. A hosszú hetek óta nélkülöző lakók leírhatatlan örömmel fogadták a vörös szalagos magyar katonákat, akik gyorsan megszervezték a raktárban tárolt élelem kiosztását.[42]

A szakasz harcosai kis csoportokra oszolva az Alagút felé nyomultak, hogy részt vegyenek annak ostromában. Leküzdve a makacsul védekező ellenség ellenállását, egészen megközelítették céljukat, de közreműködésükre már nem volt szükség. Az előttük odaérkező csapatok megbirkóztak a feladattal: az Alagútba zárkózott fasiszták megadták magukat.

A század többi szakaszai is derekasan küzdöttek a Pálya utcában. A magyar önkénteseknek módjukban volt megcsodálni szovjet összekötő tisztjük bátorságát, aki egy pisztollyal és egy sétabottal felfegyverkezve, a legsűrűbb ellenséges tűzben irányította az ostromot. Az előrejutást erősen akadályozta egy fasiszta géppuskafészek, amely az utca szemben levő oldalán az egyik ház első emeletéről tartotta tűz alatt a terepet. Két szovjet és két magyar katona parancsot kapott, hogy hatoljon el a házig és kézigránát összdobással némítsa el az ellenséges géppuskafészket. Egy szovjet katona ugrott ki elsőnek a fedezékből, de alig haladt néhány métert, lövéstől találva hanyatlott a földre. Várnagy Antal rajparancsnok kiugrott a sebesülthöz, de akkor már a szovjet főhadnagy is ott termett s ketten, közös erővel vitték védett helyre a tüdőlövést szenvedett szovjet katonát.[43]

A fasiszta géppuskafészek nem sokáig zavarhatta az előnyomulást. Néhány kézigránát örökre elhallgattatta és máris szabad volt az út tovább a kitűzött cél felé.

Február 9-e és 12-e között több magyar század — köztük a 3. század — a Bartók Béla út, Kosztolányi tér, Körtér, Gellérthegy és a Tabán felszabadításáért vívott harcokban vett részt.

Radnai Győző százada február 9-én délután lépett harcba és a környező utcák megtisztítása közben Martinov őrnagy zászlóaljával együtt a Kosztolányi tér felé nyomult előre. Innen indultak tovább másnap a Műegyetem és a Citadella ellen.

A Gellérthegy ellen rohamozó magyar századok között volt a 2. század is, amelynek harcosai fehér karszalagot viseltek. A század február 10-én reggel indította meg támadását a Késmárki utca irányában és egésznapos harc után ért el a Somlói útig. Hajnalban kapták meg az újabb parancsot a harcosok, amely a Somlói út és a Kelenhegyi út között elterülő parcellák megtisztítását jelölte meg számukra feladatként.

Az előnyomulás igen nehéz és kedvezőtlen körülmények között történt. Az ellenség a villákat felhasználva, támpontszerű védelmet épített ki és e villák hátsó oldalán húzódott vissza a feljebb fekvő épületekbe, mikor már egy-egy támpontot nem tudott tovább a kezében tartani. Ilyen körülmények erősen lecsökkentették a támadás ütemét, mert a

42 U. o.
43 U. o. Várnagy Antal visszaemlékezése

közbeeső épületek minden zugát át kellett kutatni, hiszen a támadók sosem lehettek biztonságban afelől, hogy néhány házzal lejjebb nem rejtőzik-e még egy ellenséges góc.

A század sorra leküzdve az útjában álló akadályokat, a Kelenhegyi utcán, a Minerva utcán, a Rezeda úton, a Pipacs utcában és a Gyopár utcában haladt a Gellért-szálló, egy szakasz pedig a Citadella felé. Mint az előzőekben arról már szó volt, a szállóban elhelyezkedett magyar alakulatok az események hatása alatt az átállás mellett döntöttek: lefegyverezték az ott levő nyilasokat és németeket és fehér zászlóval várták a szovjet csapatokat. Nagy volt a szállóból kijövő katonák meglepetése és öröme, mikor a szovjet katonák között látták magyar egyenruhás, vörös szalagos és fehér karszalagos bajtársaikat. Az önkéntesek beszéltek fogságba került bajtársaikkal s elmondták nekik, hogy ők a debreceni kormány katonái, akik önként jelentkeztek harcolni a német és magyar fasiszták ellen, az ország felszabadításáért a Szovjet Hadsereg oldalán. Ez a beszélgetés sok magyar katonában szilárdította meg azt a korábbi elhatározást, hogy bekapcsolódik az igazi ellenség elleni harcba.

A 2. önkéntes század Citadella felé nyomuló szakasza már csak szórványos ellenállásba ütközött. A hitleristák látták, hogy tarthatatlan a helyzet s egy részük kisebb tűzharc után menekülni igyekezett, más részük pedig ellenállás nélkül megadta magát. A szakasz az esti órákban érte el a Citadellát, amit akkorra már megtisztítottak a Hegyaljai út felől és más irányból támadó szovjet és magyar alakulatok.

Másnap a 2. század a Vár és a Duna között fekvő terület megtisztítását kapta feladatul és végezte el.[44]

Csaknem valamennyi magyar önkéntes század hosszabb-rövidebb ideig meghatározott feladattal részt vett a német kitörési kísérlet felszámolásában. A kitörést Pfeffer Wildenbruch vezérezredes, a fasiszta védőcsapatok parancsnoka, a Hitler által többször megígért felmentő csapatok közeledésében bizakodva határozta el, miután látta, hogy a Várat nem tudja tovább tartani. A kitörésbe a még harcképesnek ítélt magyar csapatokat is be akarta vonni, ezért küldött parancsokat február 8-a és 10-e között azok Várba való visszavonulására. Ennek a parancsnak azonban — mint arról az előzőekben már szó volt — a magyar csapatok nem tettek eleget, csupán néhány alakulat tisztjeinek egy része vonult fel a Várba, néhány katonával. A kitörésben aztán ezek sem vettek részt s csak a Budán rekedt magyar katonai felső vezetés követte Pfeffer Wildenbruchot.

Február 11-én este mintegy 40 ezer német katona gyülekezett a Mária téren és várta a parancsot. A katonák csak kézi lőfegyvert és kézigránátot vihettek magukkal, minden egyéb fegyvert és felszerelést otthagytak, mert Pfeffer Wildenbruch arra számított, hogy amennyiben a kitörés sikerül, kora reggel már egyesül a felmentő csapatokkal. A kitörés menetvonalát az Ostrom utcán át a Malinovszkij fasoron, a Vörös Hadsereg útján és a Pasaréti úton keresztül, tehát három irányban

[44] U. o. Kalászi György visszaemlékezése.

határozták meg, gyülekező a gyűrű áttörése után az erdőkben. A kitörést századonként szervezték meg. A századok sűrű sorokba rendeződve, futólépésben indultak meg este fél kilenckor, 10 percenként követve egymást. Csupán Pfeffer Wildenbruch és kíséretének, valamint a magyar katonai vezetőknek jutott néhány páncélgépkocsi.

A szovjet parancsnokság a kitörési kísérlet felszámolására minden rendelkezésére álló erőt mozgósított. Nemcsak a csapatok, hanem a szakszolgálatosok, a törzsek és parancsnokságok is fegyvert fogtak. A kitörési pontokra percek alatt sorozatvetők és lövegek tüze irányult, a kitörő fasisztákat pedig az út egyik oldalán állást foglaló szovjet harcosok sortüze fogadta. A németek az út közepén zárt tömegben rohantak előre, az út egyik oldalán tüzelőállást elfoglalva nem volt nehéz nagy pusztítást végezni közöttük. Két-három kilométeres rohanás után egy-egy kitörő századból csak néhány fő maradt és jutott tovább. Ezek a házakban meghúzódva és az erdőkben bujkálva próbáltak megmenekülni, de sorsukat nem kerülhették el. Reggelre a kitörési kísérlet felszámolása befejeződött. Az utcákat hullák tömege borította, Pfeffer Wildenbruch merész számítása véres kudarcba fulladt. Hindy Iván vezérezredes és társai sem jutottak messzire, a volt Bólyai Akadémia épületében kerültek a szovjet csapatok fogságába. Pfeffer Wildenbruch, miután látta, hogy terve nem sikerült, a Vár föld alatti folyosóin át próbált menekülni, majd rendfokozat nélküli egyenruhában egy szennycsatornába bújt, onnan húzták elő a szovjet harcosok.[45]

A február 11-én éjjel riasztott magyar századok becsülettel helytálltak kijelölt posztjukon és magatartásukkal a szovjet parancsnokság legteljesebb elismerését érdemelték ki.

Másnap, február 12-én, a Budai Önkéntes Ezred megalakulásának napján, az önkéntes századok most már ezred kötelékben a Vár ellen indultak.[46] Az ezred alakulatai a Bécsi kapun és a Lógodi utcán át hatoltak be a Vár területére és 160 hősi halottjuk[47] kiömlő vérével szerezték meg a jogot, hogy a Szovjet Hadsereg lobogója mellett a felszabadított Vár ormán magyar zászlót lengessen a szél.

A Budai Önkéntes Ezredet szovjet magasabb parancsnokok több ízben megszemlélték és dicséretben részesítették. Minden esetben elismeréssel nyilatkoztak a katonák fegyelmezettségéről és a harcokban tanúsított bátorságáról. A Várban, a Kapisztrán téren tartott egyik szemle alkalmával Variházy Oszkár ezredparancsnok intézett beszédet a katonákhoz, amit viaszlemezre vettek és a későbbiekben felhasználtak a még németek mellett harcoló magyar katonák között végzett felvilágosító munka során.[48]

A szovjet parancsnokság a kitörési kísérlet felszámolása után megszervezte a kitörés sávjának és a környező erdőknek módszeres átfésü-

[45] A kitörési kísérlet felszámolásával Szmirnov szovjet haditudósító foglalkozik Harcban Budapestért című könyvében. Új Magyar Kiadó, Bp. 1955. Lásd még Krupiczer Ferenc visszaemlékezését. HL Budai Önkéntes Ezred.

[46] Lásd HL HM. Eln. 28287/eln. szü./1945. szám. Variházy Oszkár alez. jelentése. U. o. Budai Önkéntes Ezred. Várnagy Antal és Radnai Győző visszaemlékezése.

[47] Lásd a 36. sz. jegyzetet. Variházy Oszkár visszaemlékezése szerint a hősi halottakat a Vérmezőn temették közös sírba.

[48] Variházy Oszkár visszaemlékezése. A Variházy-család tulajdonában.

lését, a bújkáló fasiszták összeszedését. Február 13-a és 16-a között ebben a nagyszabású akcióban vettek részt a magyar önkéntes századok.

A tisztogatási akciót körültekintő alapossággal szervezték meg és hajtották végre. A szovjet és magyar századok rajlánc alakzatban, többször egymás után, hézagmentesen fésülték át a terepet. Fától fáig, épülettől épületig haladtak előre.

A magyar századok egészen Pilisvörösvárig, illetőleg Tinnyéig jutottak el s közben — több esetben tűzharc árán — rengeteg német katonát szedtek össze. Az akció alaposságára jellemző, hogy az egyik magyar század egy teljes napon át fésülte a Nagykovácsi hegyet, mert tudomása volt, hogy magasrangú német tisztek ott bujkálva igyekeznek átszivárogni a szovjet gyűrűn. A 8 német tisztet egy épületben találták meg és ejtették foglyul.[49]

A 12. önkéntes század február 12-én este parancsot kapott, hogy vonuljon a Moszkva tér és a Retek utca sarkán levő állásba és ott, valamint a Retek utca elején a házakban elhelyezkedve készüljön fel esetleges ellenséges harckocsitámadás elhárítására. A századnak a Retek utca túlsó oldalán tüzelőállást foglaló szovjet századdal kellett együttműködnie, mely két páncéltörőágyúval rendelkezett. Miközben a 12. század a váltást hajtotta végre, a Széna tér felől mozgó német katonákra hívták fel Novák Ernő főhadnagy, századparancsnok figyelmét. Erre a századparancsnok emberei nagyobb részét az eredeti feladat végrehajtása érdekében a Retek utca elején levő két házban helyezte el, hogy az emeleti ablakokban tüzelőállást elfoglalva legyenek készenlétben, egy kisebb csoporttal pedig tüzet nyitott a mozgó németekre. Az ezután végrehajtott parancsnoki felderítés eredményeként Novák főhadnagynak az volt a feltételezése, hogy a környéken tömegével elbújt németek a sötétséget kihasználva próbálnak egymással összeköttetést teremteni. Feltételezéséről értesítette a szovjet század parancsnokát és közölte vele, hogy megkezdi a környék átfésülését. A másnap délelőtt 10 óráig tartó akció során, amely a Malinovszky fasor és a Bimbó utca közti sávra terjedt ki, a század harcosai kb. 600 ellenséges katonát és tisztet ejtettek foglyul.[50] A február 14-i ezredszemlén a szép teljesítményért a 12. századot külön megdicsérték.

Hasonló eredménnyel vettek részt a tisztogatásban a többi önkéntes századok is. Kaszás Károly írja visszaemlékezésében, hogy „... egységünk a szovjet harcosokkal közösen több SS-katonát, ill. nyilast fogott el, akik arannyal, ékszerrel vagy pénzzel megtömött aktatáskával vagy bőrönddel szöktek ki Budáról és a budai hegyeken és erdőkön keresztül akartak megszökni".[51] Ugyanebben a visszaemlékezésben olvasható az alábbi epizód:

„Egy alkalommal, február 12-én vagy 13-án, éjszakai bevetésről tértünk szállásunkra, amikor jelentkezett egy civil parancsnokunknál..., hogy az egyik ház manzard-szobájában (emlékezetem szerint Völgy u. 33.) gyanús zajt hallottak. A szovjet parancsnokság kérésére, parancsot

49 HL Budai Önkéntes Ezred. Szlavkovszky Mihály visszaemlékezése.
50 U. o. Novák Ernő visszaemlékezése.
51 U. o. Kaszás Károly visszaemlékezése.

kaptunk az eset felderítésére. Negyedmagammal körülvettük a házat, ill. az ablak felőli és a lépcsőház felőli részt s felszólítottam magyar és német nyelven a bent tartózkodókat, hogy az ajtót azonnal nyissák ki. Ismételt felszólítás után közöltem, amennyiben nem nyitják ki azonnal, kézigránáttal távolítjuk el az ajtót. Erre kinyitották, én beléptem, mire mögöttem az ajtó becsukódott és a sötétben a következőket hallottam: »Gott sei dank, die Ungarn sind hier!« A sötétítő függöny eltávolítása után közöltem a bent tartózkodókkal, két SS őrmesterrel és egy repülő törzsőrmesterrel, hogy a felszabadító csapatok tagja vagyok és ők foglyaim. Felhívtam őket, a fegyvereket rakják le az asztalra. Közöltem továbbá, hogy az ellenállás teljesen reménytelen s az ablakon kimutatva meggyőztem őket arról, hogy körül vannak fogva. A fegyvereket erre lerakták . . ."[52]

A magyar önkéntes századokat február 15—16-án, egymás után kivonták a harcból és Kelenvölgybe irányították, amelyet a Budai Önkéntes Ezred részére összpontosítási körletül jelöltek ki.

Kelenvölgyben véglegesen számba vették az ezred személyi állományát és rendezték szervezetét. Itt készültek el a névjegyzékek is, amire nem volt mód a századok egyenkénti megalakulásakor és a harcok alatt. Ez a sajnálatos tény teszi lehetetlenné az ezred eredeti teljes létszámának és veszteségeinek megállapítását. Mint már fentebb említettük, Variházy alezredes 2500 főre becsülte az ezred összlétszámát, az A Tett című lapban megjelent cikk pedig 600 hősi halottról ír.

Variházy alezredes, ezredparancsnok február 28-ig felvilágosító munkára és kiképzésre használta fel a rendelkezésére álló időt. Mindkettő szükségesnek mutatkozott. A katonák zömének hangulata jó volt, nem tekintették befejezettnek feladatukat, továbbra is részt akartak venni a fasizmus megsemmisítéséért vívott harcból. Éppen ezért örültek, hogy nem tétlenkednek, hanem céljaik érdekében hasznosan töltik az időt. Voltak azonban egyesek a tisztek, de a katonák között is, akik úgy vélték, hogy Budapest felszabadításával feladatuk véget ért. Variházy alezredes tiszti gyűléseken és a katonák között tartott beszédeiben élesen szembeszállt az ilyen nézetekkel. Újra és újra kifejtette, hogy a fasizmus elleni harcban a teljes győzelemig részt venni kötelesség és megtiszteltetés is egyben. Ezt a magyar nemzet becsülete követeli s arra kötelezi az ezred minden tagját saját becsülete és az iránt tanúsított megbecsülés is. A Budai Önkéntes Ezred szilárd erkölcsi arculatának kikovácsolása érdekében végzett fáradhatatlan munkájában Variházy ezredparancsnok elsősorban a katonák harcos, antifasiszta szellemére épített, arra támaszkodott. Munkájában mellette álltak és őszinte meggyőződéssel segítették parancsnoktársai, elsősorban a legkorábban megalakult századok parancsnokai, a német kitörést megelőző felszabadító harcokban részt vevő századok parancsnokai.

A felvilágosító munka eredményes volt. 1945. február 28-án a felszabadított Budapesten a lakosság örömujjongása közben és jókívánságaitól kísérve, nótaszóval Jászberénybe induló Budai Önkéntes Ezred

[52] U. o.

harcosai és tisztjei el voltak szánva, hogy a végső győzelemig folytatják a harcot. Március 1-én érkezett meg az ezred Jászberénybe s ott ért véget rövid, dicsőséges története. Jászberényben az ünnepélyes fogadtatás után az ezredet feloszlatták s kiegészítve más önként jelentkezőkkel, a magyar néphadsereg 1. hadosztályának 1. ezredét, 1. tüzérezredét és egyéb közvetlen alakulatát szervezték belőle.

*

A Budai Önkéntes Ezred története a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom egyik szép fejezete, ezen belül a katonai ellenállás legkiemelkedőbb és legjelentősebb része. Azzá teszik méretei, szervezettsége, valamint az ezred harcának eredményessége és hatása. A Budai Önkéntes Ezred volt a legnagyobb magyar alakulat, amely hazánk teljes felszabadításának befejezése előtt fegyverrel harcolt a Szovjet Hadsereg oldalán. Az ezred harcai szervesen beleilleszkedtek a Buda felszabadításáért folyó szovjet hadműveletbe és többek között olyan fontos ellenséges gócok felszámolását segítették elő, mint a Déli-pályaudvar, a Gellérthegy és a Vár.

Az ezred harcainak katonai eredményei is számottevőek, de erkölcsi jelentősége, megalakulásának és harcainak hatása a legnagyobb. Az önkéntes századok megalakulása és harcai is bizonyítják, hogy népünk felismerte a fasizmus elleni fegyveres harcba való bekapcsolódás szükségességét és kiknek erre lehetőségük nyílt, nem hagyták kihasználatlanul. Az önkéntes századok szabadon választhatták meg harcbalépésük helyét. Egyes századok németekkel szemben kérték bevetésüket, hogy minél hamarabb fizessenek a gyűlölt ellenségnek a rengeteg pusztításért és szenvedésért, az ország rombadöntéséért. Más századok olyan arcvonalrészt választottak, ahol magyar csapatokkal, a legtöbb esetben régi alakulatukkal kerültek szembe.

Választásukat két dologra alapozták Egyrészt ismerték a védelem felépítését és tudták, mely pontokon kell támadni, hogy a legkevesebb véráldozattal a legnagyobb eredményt érjenek el, másrészt arra számítottak, hogy sikerülni fog bajtársaikat leválasztani az ellenség oldaláról. Ebbéli számításukban nem is csalódtak. Azok az arcvonalrészek, amelyek ellen magyar önkéntes századokat vetettek be, a támadás megindulásának pillanatában összeomlottak. Bajtársaikat megpillantva és azok felszólítására a magyar katonák zárt egységekben adták meg magukat és sokan közülük azonnal csatlakoztak az önkéntesekhez. Az arcvonalban támadt résen nagy ütemben folytatódott tovább a támadás. A magyar csapatok átállása megnehezítette a fasiszták helyzetét és megkönnyítette a szovjet csapatok előnyomulását. A magyar önkétes századok harcbalépése után a német hadvezetés katonai erőként egyáltalán nem számolhatott az oldala mellé kényszerített magyar csapatokkal. Ez a tudat ugyanakkor demoralizálólag hatott a német katonákra is és feltétlenül szerepe van abban, hogy azok ellenállása egyre gyengült a harcok során.

A szovjet hadvezetés méltóképpen értékelte a Budai Önkéntes Ezred

tevékenységét. 1947. január 11-én Variházy Oszkár parancsnokkal az élükön az ezred 69 tagját tüntette ki a Budapest bevételéért emlékéremmel,[53] ezzel is kifejezve köszönetét és megbecsülve az ezred harcosainak bátorságát, a magyar föld egy darabjának felszabadításáért hozott hősi áldozatát.

*

A Budai Önkéntes Ezred katonái vérükkel örökítették meg harcaik történetét és megérdemlik, hogy tetteik elfoglalják méltó helyüket a magyar nép legújabbkori történetének dicsőséges, haladó hagyományai sorában.

[53] Krupiczer Ferenc elvtársnak, kinek kiemelkedő szerepe volt a magyar önkéntes századok megszervezésében, hazánk felszabadításának 10. évfordulója alkalmával nyújtották át ünnepélyes keretek között a kitüntetést.

AZ ERDÉLYI ORSZÁGOS FŐBIZTOSSÁG TÖRTÉNETE (1686—1849).

Trócsányi Zsolt, a történelemtudomány kandidátusa

A magyar hadtörténet írója nem sorolja a hálás feladatok közé a Szatmár és 1848 közti korszak témáival való foglalkozást. Annál is inkább, mert a nem a legnyugalmasabb helyen megtanyázott nép történelme során épp eleget verekedett sáját magáért is — vagy éppen magát védve Európáért is tartotta a hídfőt. Érthető, hogy a kutató figyelme inkább ezekre a harcokra irányul s nem az 1711 utáni majd másfél évszázad felé, amelyben a császári katonaság egyenruhájába bújtatott Mesebeli János ugyan nem egyszer gyürkőzik a halállal, de mindennek (az utolsó felszabadító jellegű törökellenes háború után) ugyan kevés a nemzeti jelentősége.

Persze, a parasztra és a városi adófizető népre (s Erdélyben még az adó alá vetett egyházi nemesre is) súlyosodó adó- és a katonaság fenntartásával kapcsolatos egyéb terhek problémája is történetírói téma a javából. Az adóztatás módjának, a katonai regulamentumoknak változásai — s mindaz, ami törvényekre és regulamentumokra fittyet hány: a rendkívüli terhek vagy éppen azok, amelyeket már nem is udvari vagy országos hatóságok hárítanak a misera plebs contribuens-re, hanem a mások megnyomorgatásából maguknak jobb életet teremteni szerető kapitányok, őrmesterek és a császári szoldateszka egyéb kisebb-nagyobb hatalmasságai — erről is kell, hogy legyen egy s más szava a történetírónak.

Ez a tanulmány még ebből a témakörből is egy éppen nem megkapónak tűnőt választ ki: az erdélyi országos főhadbiztosság (Supremus Commissariatus Provincialis) történetét; azét az intézményét, amely a katonaság tartásának (élelmezésének, elszállásolásának stb.) ügyeit országos fokon s polgári részről irányította. Kissé frivolan szólva: nem magáról a bajról beszél, hanem, ahogy azt a bajt adminisztrálják — vagy próbálják adminisztrálni. S mindarról, amit ehhez így vagy úgy kapcsolódóan még érdemes lesz elmondani.

Nem úgynevezett „hálás" témának vág hát neki a szerző s vele együtt türelmes útitársa, olvasója. De nem szükségtelen ezt az utat megjárni.

A történelemnek vannak kevésbé „színes" területei is. De ezek ismerete nélkül esetleg nem a legnagyobb rendben leledzene mindaz, amit a „színes" területekről tudunk.

A festőnek talán nem a legkedvesebb foglalkozása az anatómia tanulmányozása. De aki fellengősen túlteszi magát ezen, azzal könnyen megeshet, hogy vízfejű héroszokkal és ferdecsípőjű Vénuszokkal népesíti be a vásznat.

Úgy véljük: ilyen meggondolásokból nem lesz értelmetlen feltárni az erdélyi Supremus Commissariatus Provincialis történetét — még ha nem szolgálna a szorosanvett közigazgatástörténeti megállapításokon túlmenő tudnivalókkal is.

I. A kezdetek (1686—1697)

Ha a Bécs alá vonuló török nagyvezírt kísérő erdélyi sereg ugyan még nem is a hátán hozza visszaútjában a császári sereget, a diadalmas Habsburg-hadak benyomulása Erdélybe már nem várat sokáig magára. Buda váráról még nem tűnt el a török félhold akkor, amikor Scherffenberg generális csapatai feltűnnek a diplomáciai tárgyalásokkal amúgyis megegyengetett utakon Erdély határain. S a császári seregek ettől kezdve eléggé állandó vendégek Erdélyben — s aztán, Erdély függetlenségének megszűntével, már nem is nagyon tekintik magukat vendégeknek.

A Supremus Commissariatus kialakulása ezeknek a „vendégeknek" feltűnésével kezdődik.

Magának a hadbiztosi intézménynek európai kialakulásával ehelyt nem kívánunk foglalkozni; arrá az összefoglalóra utalunk, amelyet Ember Győző adott „A commissariatus provincialis felállítása Magyarországon 1723-ban" c. tanulmányában.[1] Nem feladatunk ezúttal foglalkozni a független erdélyi fejedelemség ilyen természetű problémáival sem. A XVIII. századi — XIX. század első felében működő erdélyi főhadbiztosság intézményének története külön kezelhető és kezelendő a fejedelmi kori hadellátás problémájától.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a Habsburg-seregek nem találnak Erdélyben állandó hadbiztossági szervezetet. Még adóigazgatásit sem. Amikor hirtelen jelentős létszámú császári seregek ellátásnak problémája nehezedik Erdélyre, a rendek rövidebb-hosszabb időszakokra je-

Jegyzetek.

A szövegben gyakrabban előforduló levéltári állag-neveket rövidítve közöltük. A rövidítések feloldása:

G. P. = Országos Levéltár — Erdélyi Levéltárak — Gubernium Transylvanicum (in Politicis): iratok.

G.: Pr. S. = Országos Levéltár — Erdélyi Levéltárak — Gubernium Transylvanicum (in Politicis): ülésjegyzőkönyvek.

Kir. hitlev. = Országos Levéltár — Erdélyi Levéltárak — Gubernium Transylvanicum — Cista Diplomatica: Királyi hitlevelek, királyi leiratok, politikai és törvényes iratok.

[1] A cikket lásd: a Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve, IV. évfolyam (Budapest, 1934.) 338—363. o.

lölnek ki főbiztost, s delegálnak mellé néhány személyt. A század két utolsó évtizedének legtöbb nevezetes politikai személyisége viseli ezt a tisztséget: Székely László, Bethlen Gergely és Elek, Gyerőffi György, Keresztessi Sámuel; 1691-ben nyeri el Bethlen Miklós — aki, nyelvismerete, de méginkább a nyelvismereten messze túlmenő európai verzátussága és irigyelt, gyűlölt, de mégis respektált képességei révén már korábban is tevékenykedett, ha nem is főcommissárius-ként, a császári hadak ellátása körül — s 1694-ig nem is válik meg tőle. S ha emiatt még nem is fognánk gyanút, amellett a tény mellett, hogy Apor István követi ebben a tisztségben, nehéz lenne elmenni. A főcommissariusi tisztségről a források sem állítják, hogy nobile officium lett volna — de haszna alighanem jóval több volt, mint a hivatalosan érte adott fizetség.[2]

Nem kialakult hatóság tehát ezidőtája a főbiztosság intézménye. Sem az élén álló személy nem állandó, sem hatásköre, feladatai nincsenek megszabva. Birkózzék meg feladatával úgy, ahogy tud — így lehetne megjelölni az erdélyi rendek eziránti álláspontját.

S egyelőre másról amúgy sem lehetett szó. A császári seregek — közjogi formulák ide vagy oda — hódítóként jöttek az országba, s ahhoz képest is viselkedtek. Bármily jól szervezett főbiztosság sem tudta volna kézbentartani mindazoknak a teendőknek ellátását, amelyet a rekonkviszta enyhén szólva is zabolátlan hadai zúdítottak a kis országra. Nemcsak az adminisztratív nehézségek miatt nem; a hatalmi problémák miatt mégkevésbé. A sereg fegyvereit csak a katonai fegyelem szüksége s a császári seregek iránti szimpátiájának vajmi kevés jelét adó, egyidőre még Thökölynek is hódolt, egyben pedig a törökellenes arcvonal legelőretoltabb állását képező országban felmerülő belpolitikai és hadászati megfontolások bírhatták némi tartózkodásra.

S egyben maguk az erdélyi rendek sem voltak képesek más fajta igazgatásra. Apafi kormányzatának nivója már hozzá sem mérhető Bethlen Gáboréhoz vagy Rákóczi Györgyéhez, s halála után a helyzet csak roszszabbodik. A Diploma Leopoldinum kiadása után létrehozzák ugyan a Gubernium néven ismeretes erdélyi kormányzótanácsot az ország egész igazgatásának irányítására, de egyelőre ez sem segít. A kincstári jószágok az erdélyi nagyurak törvényesítetten szabad prédája, a Gubernium működése időszakos (majdnem azt mondhatnók: alkalomszerű). Irreális lenne mást várnunk a főhadbiztosságtól.

A főbiztosi szervezet kialakulatlanságához még annyit, hogy a supremus commissarius provincialis az első évtizedben még korántsem számít országos főtisztség viselőjének, mint a hatóság teljes kifejlettsége idején. Ez egyben azt is jelenti, hogy a tisztség hordozását még nem tekintik összeférhetetlennek valamely, már ekkor is kardinális hivatallal (azaz alkotmányosan megkülönböztetett főméltósággal); Bethlen Miklós kancellári tiszte mellett látja el a főcommissariusi teendőket.

2 A biztossági igazgatás alsóbb intézői, a stationalis commissarius-ok — akiknek, a császári hadak alsóbb tisztjeivel vagy altisztjeivel kellvén érintkezniök, egyébként is nehezebb és veszélyesebb volt a dolguk, mint a főparancsnokkal vagy a mellette működő commissarius bellicus-szal tárgyaló főcommissarius-nak és adlatus-ainak — már kevésbé élveztek ilyen anyagi előnyöket.

II. főbiztosság, mint állandó, szabályozott hatóság létrehozásának időszaka (1698—1703)

Az első évtized ad hoc-jellegű főbiztosai nyomába 1698-ban hatóság lép.

Nemcsak arról van itt szó, hogy az udvar az erdélyi biztosi szervezetnek általa is jól ismert bajait kívánja orvosolni. Általánosabb rendezési kísérletről van szó; gondoljunk csak arra, hogy nem sokkal előbb, 1696-ban jön létre Magyarországon az első stabilabbnak szánt biztosi szervezet, amely aztán rövid életűnek bizonyul.[3]

A Supremus Commissariatus megalakulását első instructioja keltétől kell számítanunk.[4] Az utasítást a Gubernium adta ki, 1698. december 12-én.

Az instructio értelmében a főbiztosság a Gubernium alá tartozott. Annak „híre és dispositioja nélkül maguk ductusoktól" semmiféle „derék dolgot", azaz érdemi ügyet nem intézhettek. Egyben azonban illő „reverentia"-val kellett viseltetniök a főhadparancsnok és minden császári katonatiszt iránt. A három biztos feladatait így jelölte meg a szabályzat:

Az országgyűlés által megszavazott adó (mind a készpénz, mind a természetbeni) kivetésében (repartitio) vagy maguk, vagy az e célra kijelölt más személyekkel együtt járjanak el. A repartitio-t aztán a Gubernium elé kellett terjeszteniök, amely megvizsgálta azt, s megtette a szükségesnek látszó változtatásokat.

A biztosság gondoskodott aztán, a törvényhatóságok tisztjei útján, a kivetett adó begyűjtéséről. Szükség esetén a Guberniumtól is kérhetett ehhez segítséget.[5]

A készpénzben befolyt adót a főpénztárnok (generalis perceptor) vette át; a Commissariatus csak utalványozhatott belőle, felvennie és kifizetnie nem volt joga.

A katonasággal való számvétel dolgát csak általánosságban tárgyalta az utasítás. Külön kitért a rendkívüli terhek ügyére (menetelő katonaság által felvett élelem, igénybevett fuvar stb.). Ezek „apróságoknak látszanak... kivált accipienti [annak, aki kapja]. Sed quia famelico populo vel minima jam maxima sunt [De minthogy az inséges népnek akár a legcsekélyebb is már igen nagynak számít]", az instructio kötelezte a biztosokat arra, hogy ezeket a szolgáltatásokat is számoltassák el.

A számvételekről a Gubernium minden ez iránti rendelete esetén (különösen ha fontosabb computus-ok bonyolódtak le), jelentést kellett

[3] Lásd errenézve: Ember Győző: „A commissariatus provincialis felállítása Magyarországon 1723-ban" c. cikkét (342—3. o.) és ugyancsak az ő „Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig" c. művében a 281—2. oldalon foglaltakat.

[4] Maga az alább ismertetendő utasítás hangsúlyozza, hogy a korábbi biztosságokat nem kötötte általános szabályozás. „... eddig írott Instructioja azon Hivatalnak nem vólt hanem azoknak, az kik viselték, rész szerént szóval való Instructiójok, rész szerént pedig magok Discretiója és Prudentiája vólt Regulájok."

[5] Az utasítás külön a biztosok lelkére kötötte az adó idejében való felszedetését, annál is inkább, mert ellenkező esetekben a katonaság jólismert eszközeivel biztosította a számára szükséges anyagiakat.

tenniök felettes szervüknek. Különösen a tél és az év végén volt ez követelmény velük szemben.

Külön — s az eddigiekből is kitűnően nem kevéssé indokoltan — foglalkozott az utasítás a biztosoknak a katonaság tartása körüli visszaélések elhárítása terén levő teendőivel. Az utasítás e részére jórészt alább, a Commissariatica-igazgatás állapotának ismertetésénél fogunk kitérni. Csak annyit jegyzünk meg itt erről, hogy a biztosoknak külön jegyzéket kellett vezetniök a katonaság kihágásairól (törvényhatóságonként), s ezeket hetente kellett a Gubernium elé terjeszteniök.[6]

Az első általános szabályozást jó három év múlva újabb követte: 1702 januárjában—februárjában a biztosság új utasítást nyert.[7] Az új szabályozás néhány vonatkozásban bővebb az 1698-inál. A biztosságnak könyvet kellett vezetnie arról: hogy s mint folynak a számadások, s egyáltalán a hatóság ügyei, s ezeket, a biztosok aláírásával s pecsétjével ellátva, fel kellett terjesztenie a Guberniumhoz. Azokról az ügyekről pedig, amelyeket nem sikerült eldönteni a számvételnél, s így a főhadiparancsnoksághoz kellett jutniok, titokban tájékoztatnia kellett felettes szervét, s csak annak döntése után volt szabad az ügyet a Generalatus elé terjesztenie. A főhadiparancsnokság válaszát pedig ismét meg kellett ismertetnie a Guberniummal.

Új, s a biztosság mint *hatóság* további konszolidálódását jelentő intézkedése volt az utasításnak az a rendelkezés, amelynek értelmében a főbiztosnak állandóan szolgálatban kellett lennie. (Csak a Gubernium engedélyezhetett számára szabadságot, házi teendőinek ellátására.) Megbízatása egy évre szólt; a katonai év végén (még november 1. előtt) le kellett köszönnie tisztéről, s számot kellett adnia főbiztosi működéséről.[8]

Ennek az utasításnak kiegészítéséül szolgáltak egyrészt az inspector commissarius-ok 1702. február 4-én kiadott utasítása, másrészt azok a válaszok, amelyeket a Gubernium az 1702. február 3-i tanácsülési vita során adott Nagy Pál főbiztosnak az új főbiztosi utasítás kapcsán benyújtott észrevételeire.

Az inspector commissarius-ok intézményét nem az új szabályozás hozta létre. Már 1692-ben ezen a néven szerepeltek azok a biztosok, akiket a császári seregek egyes ezredei vagy több százada, ill. egyes szálláshelyei mellé rendeltek.[9] Az 1702-i elszállásolás nem adott lehetőséget a katonai egységek szerinti biztossági szervezetre; így törvényhatóságonként jelölt ki a Gubernium egy-egy inspector commissarius-t, akit aztán részletes utasítással látott el. Az instructio a biztosok hatáskörének általános kijelölése után (quantum, katonaság kiállítása, szállás, fuvar; a katonaság elleni panaszok kivizsgálása) részletesen foglalkozott egyes feladataikkal.

Az inspector-nak első feladata volt felszerelkedni a katonai regula-

6 Az 1698. december 12-i instructio-t lásd: G. P. 1698: 254.

7 A Gubernium először 1702. január 23-án tárgyalta az új instructio-t; február 3-án aztán, a főbiztos ellenvetéseivel kapcsolatban, újra megvitatás alá vette. (Lásd errenézve: G.: Pr. S. 1701—5: 315., 321. o.)

8 Az utasítást lásd: G. P. 1702:536.

9 Az 1692-i inspector commissarius-okra nézve lásd az 1702-i felügyelő biztosi utasítás bevezetőjét.

mentumokkal, a főhadiparancsnokság rendeleteivel, a fuvarról való rendelkezésekkel. Írásban meg kellett szereznie a törvényhatóság évi adókivetését. Azután a törvényhatóság tisztjeivel összeülve el kellett végeznie az egyes helységekre vagy lakosokra az adó kivetését, „minél Istenesebben lehet", s aztán azt hiteles jegyzékbe kellett foglalnia. Az adó egyes helységeken belőli elosztásának helyszíni ellenőrzésére szolgáltak azok az utak, amelyeken a biztos „a Varmegyetöl vagy Szektöl exmittalando betsületes emberek. A vice Tisztek, Statiobeli vagy egyeb egy Szoval alsob Commissariusok, és az Szolgabirakkal edgyűt" járásonként vette számba a falvak adófelvetését, minden községtől bekérve a hitelesített adólajstromot, továbbá azt is, hogy a helység megfelelő mértékben részesedik-e a törvényhatóságra eső adóból. A bajokat a megye vagy szék főtisztje útján kellett orvosoltatnia; ha ez az út nem bizonyult járhatónak, a Commissariatus Provincialis útján a Gubernium tudomására kellett hoznia az ügyet. Minthogy pedig a rendek — vagy akár a törvényhatóság is — a katonaság tartása mellett egyéb célokra is követeltek adót a misera plebs contribuens-től, ezeknek kivetését is a felügyelő biztos tudomására kellett hozni. Az ilyen, rendkívülieknek számító adókat a rendestől külön kellett kezelni. A biztos háromhavonta fel kellett hogy kérje a helységekből a rendkívüli adók lajstromát, s helyre kellett igazíttatnia az esetleges igazságtalanságokat. A falvak (rendes és rendkívüli) adójegyzékeit **generale regestrum-má** kellett egyesítenie; ebből egy példányt magánál tartott, egyet a törvényhatóság főtisztjeinek adott át, végül egyet a főbiztosnak s rajta keresztül a Guberniumnak terjesztett fel.

Az inspector commissarius számadáskönyvet kellett hogy vezessen az egyes falvak által befizetett adóösszegről. Ebben minden község befizetéseinek feljegyzésére külön ív szolgált. A könyvbe kéthetenként vezettette be az új adatokat, havonta pedig számadást tartott a császári katonasággal a szolgáltatásokról.

Az utasítás egyes pontjai a fuvarozás kérdéseit is érintették. Az inspector kötelessége volt nagy katonai átvonulások idején biztosítani törvényhatóságán belül a zavartalan vecturázást, s amellett értesíteni azt a szomszédos törvényhatóságot is a fuvar érkezéséről, amelybe tőle tovább vonult a szállítmány. Fuvart, postalovakat, igavonó marhát csak a főhadiparancsnok, vagy a Gubernium külön rendeletére adathatott.

A felügyelő biztos naplót (diarium) kellett hogy vezessen mindazokról a rendelkezésekről, amelyek a Guberniumtól, főbiztostól, megyei főtisztektől, másrészt a császári katonaság tisztjeitől érkeztek hozzá. Ebbe a diariumba kerültek bele a lakosság panaszai a császári hadnép és a törvényhatósági tisztek ellen.[10] (A biztos válaszait is feljegyezték a könyvben.) A panaszostól lehetőleg írásos tanúvallatási jegyzőkönyvet (inquisitio) kellett kérnie; ha az illető szegény ember volt vagy község, s így nem szerezhetett be inquisitio-t, akkor alantasai közül kellett kiküldenie biztosokat a vizsgálatra. Ha a panasz erdélyi személy ellen

[10] Az ismertetett utasításnak jelentős részét teszi ki annak leírása: mi minden visszaélés ellen kellett hadakoznia a biztosnak. Ezeket azonban nem ehelyütt, hanem a Commissariatica-igazgatás állapotának ismertetésénél tárgyaljuk majd.

történt, akkor a törvényhatóság főtisztjeihez kellett felterjeszteni a tanúvallatási jegyzőkönyvet, hogy azok járjanak el aztán az ügyben, vagy utasítsák a felügyelő biztost ennek elvégzésére. Ha a császári katonaság ellen történt a panasz, akkor vagy írásban, vagy alantasai útján, vagy akár személyesen is forduljon annak a katonai alakulatnak parancsnokához vagy tisztjeihez (elküldve vagy magával vive a panaszost vagy legalábbis az inquisitio-t), amely a sérelmezett kihágást elkövette. Ha az eset súlyosabb volt, tudósítást kellett felőle tenni a törvényhatóság főtisztjeinek is, hogy azok is sürgessék a császári katonaságnál a baj orvoslását. Amennyiben a katonai parancsnokságnál nem ért el eredményt, a főbiztosságnak kellett bizonyítékokkal megfelelően ellátott jelentést felterjesztenie. Az esetben, ha a császári katonaság nem tartaná elégséges bizonyító erejűnek a biztos által hozzá juttatott inquisitio-t, közös vizsgálatot kellett tartania tisztjeikkel. Erre lehetőleg a biztosnak saját magának kellett kiszállnia, „hogy a Szegény embert a Nemet Inquisitortol valo felelme halgatasra, vagy panaszanak viszsza hazudozasara ne indicsa, ottis pedig osztan ne engedgye hogy tiz tizenket kerdeseket kerdgyenek a Szegeny embertől a Nemetek az ő szokasok szerént, hogy kelepczeben hozasak magat magaval a Szegeny embert, hanem csak azt kerdeztesse, hogy a mit az előt az Inquisitio szerent panaszlottak volt, ugy vagyone". Ha a közös vizsgálat nem járt eredménnyel, a főbiztosnak kellett jelentést tennie.

Végül a felügyelő biztos köteles volt kéthetenként jelentést tenni a Commissariatus Provincialis-nak a szolgáltatásokról „es az Inspectioja alat valo Varmegyenek, szeknek vagy Districtusnak alapottyarol".[11]

A főbiztosi utasítás másik „kiegészítése" a Nagy Pálnak adott említett válaszok voltak.

Az új főbiztost elsősorban az érdekelte: mi történjék akkor, ha az adó kivetése és behajtása megkésik, s a főhadiparancsnok olyan hirtelen követel pénzt, élelmet, hogy a Commissariatus Provincialis-nak nincs ideje a Guberniummal érintkezni az ügyben? A Gubernium nem volt hajlandó elfogadni azt a feltevést, hogy ilyen szorult helyzet is adódhatik; arra utasította a főbiztost, hogy — az inspector-i szervezet révén — idejében lássa el feladatait. Ha pedig mégis bekövetkezne a baj, az ő előzetes megkérdezésével cselekedjék. A kivetés körül problémát okozott még az a körülmény is, hogy egyes törvényhatóságokban az odaszállított katonaság szükséglete meghaladta a quantum-ot. A főbiztos két módot látott a megoldásra: vagy „előlegképpen" felvenni a különbözetet az érdekelt törvényhatóságon, vagy másunnan utaltatni oda a kívántakat. A Gubernium tartózkodó választ adott: ez a kivetésnél vagy a katonaság elhelyezésén a főhadiparancsnokság által elrendelt változtatásoknál kell hogy elváljék; mindenesetre az esetleges intézkedéseknek a Gubernium tudtával kell történniök. Volt aztán néhány olyan Commissariatica-teendő, amelyet elsősorban alsó fokon, az inspector commisssarius-ok kellett hogy végezzenek: a magyar nyelvű nyugták „megigazítása", a panaszok intézése. (Amellett panaszkodott a főbiztos a „szólgalatban

[11] Az inspector commissarius-ok instructio-ját lásd: G. P. 1702: 544.

való Continuuskodás" kötelezettsége miatt is, amire a Gubernium azt a „rugalmas" választ adta, hogy „a' közönséges szólgálat kára nélkül" elhagyhatja hivatali székhelyét.)[12]

Az 1702 eleji rendezés azonban nem ígérkezett hosszúéletűnek. Az udvar Erdélyben is be kívánta vezetni a katonaság ellátásának a birodalom többi részeiben[13] már megvalósított módját. Ennek a Habsburg-birodalom adóigazgatásának az Udvari Kamara kezében való központosítás volt az alapja; az vetette ki az adót a birodalom egyes részeire, ahol aztán már a helyi kormány- és alsóbb igazgatási hatóságok gondoskodtak az összeg részletes felosztásáról. Az igazgatás szervezete is megváltozik; a Habsburg-időszakban ekkor merül fel először Erdélyben az állandó adópénztárnoki szervezet igénye.

Az átszervezési kísérlet végrehajtásáról — a rendelkezésünkre álló anyag töredékessége révén — nem alkothatunk átfogó képet. 1702 nyarán az új apparátus még korántsem volt befejezettnek nevezhető; s kérdés, hogy egyáltalán eljutott-e idáig Erdélyt illetően az udvar, mielőtt a Rákóczi-szabadságharc kirobbanása „új helyzetet teremtett".[14]

A nagy kuruc szabadságharc alatti erdélyi Commissariatica-igazgatás ismertetése előtt azonban — s annál kevésbé illogikusan, mert az elmondandók nem csekély mértékben voltak okozói a szabadságharc kirobbanásának — ígéretünkhöz híven foglalkoznunk kell még a katonai ellátás állapotával is a most tárgyalt időszakban.

Annak a kutatónak, aki csak a XVIII. század második harmadától kezdve járatos az erdélyi történelemben, de még ott is a panaszok özönét találja az adóigazgatással, a portio-val, a fuvarral kapcsolatos viszszaélések, de a törvények és regulamentumok szabta terhek miatt is, a „békés" időszaktól visszafelé motozva alig elképzelhető látvány tárul a szeme elé.

Elsőnek az ingyen élődést, a discretio-kat kell említeni a bajok közül.

A hódítóként érkezett császári katonaság ti. alaposan kiélte a megszállva tartott területet. A háború még tartott, az sem volt biztosra vehető, hogy a törökellenes front keleti határbástyája Habsburg-kézen marad-e — s amellett még messze voltak azok az idők, amikor az udvar józanul számolt a vivum aerarium teherbíróképességével. Az 1699 októberében lezajlott, teljességre számot sem tartható vizsgálat[15] is döbbe-

[12] A főbiztos „Alazatos Instantiája mellet valo Difficultasi"-t és a Gubernium válaszait lásd: G. P. 1702:535.

[13] „A többi örökös tartományokban" („aliae haereditariae Provinciae"), mint Franz Karl Zollerstein főhadbiztos (supremus belli commissarius) írta 1702. július 13-án a Guberniumnak. (G. P. 1702: 418.)

[14] Az adóigazgatás és a katonaság ellátása új alapelveire és az erdélyi szervezet kiépítésére nézve lásd elsősorban: G. P. 1702:418., továbbá: G. P. 1702: 413—5.

[15] „A folyó 1699.-i év októberében tartott vizsgálat" — írta a Gubernium 1699 vége táján a főhadiparancsnoknak — „nem mehetett úgy végbe, ahogy a szükség és a dolgok állapota kívánta, minthogy vagy a még több kellemetlenségtől és a sokfajta ürüggyel kigondolt, vagy kigondolandó zaklatásoktól való félelem és rémület, vagy a hátralékok szigorúbb és kegyetlenebb behajtása, vagy a hosszabb idejű szállásolás és mind a tiszt urak, mind a közkatonaság — sok példa tapasztalata mutatja — ridegebb viselkedése bekövetkezése miatt az állomáshelyek [t. i. ezek elöljárói] nem jöttek be a vizsgálatra, vagy eljövén nem adták elő, s tárták fel jogos panaszaikat és követeléseiket." (G. P. 1699: 427.)

netes adatokat tárt fel.[16] S mindez még az e természetű bajoknak is csak az egyik fajtája volt. Amellett a katonaság visszaéléseket követett el a húsellátás terén. Olyan esetekben is behajtotta a napi két krajcárt (amit a regulamentum biztosított húsellátásra mészárszékkel nem rendelkező területen), ahol pedig a lakosság állított fel mészárszékeket. A mészárszékek gondozásával nyáron is a népet terhelte. Nem volt hajlandó készpénzzel fizetni az itt mért húsért. A termékek mérésénél sem lehetett túlzott pontossággal vádolni a császáriakat.

S a gabonának soha bőviben nem levő kis országban súlyos gondokat okozott a seregek kenyérellátása. A baj már a stationalis commissarius-ok működésénél kezdődött: „Azon statiobéli commissariusok semmit in natura annak rendi szerént, és instructiojok szerént búzát az militianak ki nem osztottak" — írja 1699. június 14-én Sárosi János országos főbiztos a Guberniumnak —, „melyet midőn kérdem, miért lött, arra azt felelik, nékik azt parancsolták az fő tisztek, hogy minden vitézt kenyérrel tartsanak az gazdák, s ne osszanak búzát nékik. Melyből minemű romlása esett a gazdának, midőn mostan az computuson minden napra kétkét font kenyere imputáltatott, s ett penig meg mindennap négy font kenyeret, s némelyike hatot is, és így az szegény gazda, az ki egy holnapban négy véka vagy hat véka búzát költött kenyérre, kettei acceptáltatik." Ezzel azonban még nincs vége a bajnak — ti. ennek a bajnak sincs: „Ebből az búza nem osztásból illyen gonosz is következett, hogy kivált az havasban, az hol búzakenyér után az oláh nem igen jár, ha süt is, hamuban való pogácsát süt, az vitéz, az kinek búzát nem osztottak, az gazdáját erőltette kenyérre, az nem adhatván, megalkutt szállójával, húst eleget adott, de mivel sem kenyeret, sem egyebet nem tudott adni, mindennapra egy horgast adott szörnyű nagy romlásával."

De maga a szállás sem megfelelő a hódító seregeknek. Ha új szállásra telepszenek, „kijavíttatják" a parasztok viskóit, „mintha csak palo-

[16] Összegezést még a vizsgálat által szolgáltatott adatokból sem adhatunk; az inquisitio-k t. i. nem mindenütt termékmennyiségben vették fel a kicsikart szolgáltatásokat, hanem gyakran azt jelezték, hogy X helység bizonyos számú katonát, tisztiszolgát stb. tartott egy megjelölt időn keresztül. Ezeket az adatokat aztán különbözőképpen számították át termékmennyiségre. Összesítés helyett így néhány helység adatait közöljük:

Bogács (ahol a Herbestein-ezredből való katonák szállásoltak): 5 köböl búza, 20 köböl zab, 26 veder bor, 200 font hús, 1 hízott disznó, 12 octalitas vaj volt a discretio összege, azonkívül négy szolga tartása az egész télen, 15 lóé egy hónapon át.

Berethalom (ugyancsak a Herbestein-ezredből, Baurnfeind kapitány századának emberei): 7 köböl 2 mérő búza, 37 köböl zab, 4 mázsa hús, 80 veder bor, 21 octalitas vaj, 1 sertés; amellett 18 lovat tartottak az egész télen át.

Diód (itt a Hannoveri-ezred katonái táboroztak): 3 mérő búza, 3 szekér széna, 1 mázsa hús, 4 köböl zab, 50 veder bor, 2 ökör, 1 sertés, 2 oldal szalonna, 6 octalitas vaj és kisebb mennyiségű sertéshús.

Gergelyfája (ez a falu a Hannoveri-ezred törzskarának szolgáltatott ingyen termékeket): 27 köböl búza, legkevesebb 52 köböl zab — a kimutatás adatai itt hiányosak —, 100 szekér széna, 152 veder + 50 itce bor, 4 hízott sertés, 615 font hús, 160 font kenyér, 22 itce faggyú, 3 veder 5 itce ecet, 250 tyúk, 300 tojás.

Topánfalva (ugyancsak a Hannoveri-ezred szállásolt itt): 7 köböl 3 mérő búza, 23 veder bor, 24 forintot érő ökrök, 7 forint értékű tehén, 8 forint 40 krajcár értékű juhok, 14 forintot érő sertések, 125 font hús, 20 octalitas ecet, 20 octalitas vaj, 1½ mérő túró, 4 octalitas méz, 10 octalitas égettbor, 6 malac, 3 forint értékű nyestprém, 17 forint konyhapénz; emellett 3 szolgát s 14 igásállatot tartott 6 héten át a falu.

(Az inquisitio-k összefoglalásait lásd: G. P. 1699: 315.)

tákat akarnának építtetni a paraszthazákból", vagy egyenesen újakat húzatnak fel. Ugyanez történik az istállókkal is.

Amellett ott van még a számtalan fajta apróbb-nagyobb munka, amit a megszálló hadsereg követel a lakosságtól: éjjeli őrség, konyhai szolgálat, faellátás stb. Külön lapra tartozik a vadászat, halászat dolga. Ez ti. nemcsak a parasztok terhelésével járt, hanem a vadállomány nagyarányú kipusztításával is. Beszéltek olyan tisztről, aki egy év leforgása alatt kb. 300 nagyvadat (szarvast, dámvadat, vadkant stb.) ejtett.

Mindehhez járult még a katonatartás egyik örökös veszéllyel járó terhe: a fuvarozás. A császári seregek ebben sem ismertek mértéket — s az állatok ott dőltek ki az úton.

Nem kevés volt aztán a panasz az útonjárókat fosztogató, asszonyokkal erőszakoskodó, gyilkoló és verekedő katonák ellen. A hódítót nem kötötte törvény; az erdélyi hatóságok csak a főhadiparancsnoknál panaszkodhattak.

De egyébként sem voltak kíméletesek a császáriak. Az executio-k alkalmával igen hamar gúzsba került a paraszt, vagy más efféle módszerekkel „szorították ki" belőle a hiányzó adót, naturale-t.

Igaz: ott voltak a közös vizsgálatok, ahol a sérelmes követelhette igazát. Csakhogy ott a paraszt a felét ha be merte vallani jogos követelésének — s végül is a tizedét ha megkapta, ha egyáltalán kapott valamit. Így aztán inkább senki neki sem vágott a dolognak; ennyiért nem volt érdemes fejére venni a katonaság haragját, amellyel „akarva-akaratlan együtt kellett élnie".

S végül, tetézni a bajokat, a Commissariatus Provincialis szervezete sem volt éppen kitűnőnek nevezhető. Arról már szót ejtettünk: milyen bajokat okozott a stationalis commissarius-ok gyengesége a búzaosztás kérdésében. De már magánál a beszállásolásnál sem működött ez az apparátus. „Az Guberniumból ki ment instructio szerént az quartelyban szállásnak idején mindenik compania mellett egy-egy emberséges embernek kellett volna lenni" — írja Sárosi előbb idézett felterjesztésében —, „az ki quartély mesterrel együtt mindenütt az vitézeket bészállította volna, és szépen regestrumban vévén, ha az rendelt quartély nem lött volna elég, a fő tiszteknek remonstrálván [jelentvén], rendeltek volna többet. Ha penig jól el szállította volna, mégis az militia az quartélyt kívánta volna dilatalni [bővíteni]: azon regestrumból mind az főtiszt, mind penig az Gubernium meg felelhetett volna, és remonstrálhatta volna, hogy az quartély dilatioja nem szükséges. Mivel penig efféle nem volt, az fő tiszt urak nem is resistalhattak semmi helyes argumentumokkal, hanem avagy kévánságok szerént kellett cselekedni, vagy penig az militia szabad akarattya szerént rendelte magának az quartélyt."

De maga Sárosi is — aki egyébként teljesen tisztában volt vele, hogy a baj nagyobb, mintsem egyáltalán ismerik („... ha csak ezek [ti. a jelentésben foglaltak] löttek volna is, elég romlás, hát ha az többit is valaki leírhatná, volna munkája" — írta 1699. június 14-i felterjesztésében) — tudatában volt annak, hogy a saját munkája is rostával víz merése. „Sok falu búzáját, zabja, szénája quantumát kétszer, háromszor is megadta, már refusiot [visszatérítést] sollicitalván [sürgetvén] sere-

gestől jönnem reák supplicalni [kérelmezni] és igazítom az inspectorra, igér nékik refusiot, ad nekik cédulát látom, de nem hiszem, semmi jó rend teljék benne, látom, az egész machinát egyedül forgatja, itt is egyedül ügyelődött, de nem hiszem, sufficialhasson [eleget tehessen] néki, ebben a nagy labyrinthusban maga is belé hal, másokat is bele veszt."[17]

Így aztán semmi csodálatos nincs azon, hogy ez, a parasztokat, de a városi népet is elviselhetetlenül terhelő, s a birtokos nemességet is nem ritkán nemesi jogaiban sértő katonatartási rendszer nem kis szerepet játszott a rekonkviszta után kiépülő új rend meggyűlöltetésében. Ha Rákóczi brezányi pátensében kétszer is szerepeltette a Habsburgok bűnlajstromán az adóztatást és porcióztatást, tudta, hogy milyen feszültek azok a húrok, amelyeken játszani kezdett.

III. Rákóczi erdélyi polgári hadseregellátó hatóságai[18]

A nagy kuruc szabadságharc nem az államszervezet kiépülésével kezdődik Erdélyben. A labanc oldalon maradó Gubernium önszántából is, s némi főhadiparancsnoki tessékelésre is, Szebenbe zárkózik, alantas szerveivel együtt, s a kincstári hatóságok is ide menekülnek. A kuruc állam szervei előbb csak a nagy kincstári fontosságú Érchegységben tűnnek fel, aztán 1704 tavaszán jelentkezik országos jellegű igazgatás. S a polgári hadseregellátó szervek még csak nem is az elsők a sorban. 1704 júniusa, a gyulafehérvári országgyűlés előtt külön erdélyi kuruc commissariatusi szervekről nincs tudomásunk; részben maguk a seregparancsnokok, részben az ilyen funkciójú magyarországi hatóságok látták el ezt a munkát. A diéta azután gondoskodott az országos commissariátus felállításáról, — ha nem is a legszerencsésebben. Az erdélyi ügyekben még nem kellően otthonos Radvánszky János (Rákóczi országgyűlési biztosa) javaslatára Száva Mihályt állították az új hatóság élére. Előélete nem lehetett a legjobb ajánlás: az 1690-es években a sóbányák adminisztrátoraként gazdagodott meg egyik napról a másikra, aztán Zaránd megye főispáni székébe került. S kurucsága sem tartott sokáig: Zsibó után, nem kevés erdélyi birtokos úrral együtt, ő is visszatért a császáriak oldalára. A főbiztos mellé egy-egy személy került az egyes natio-kból: Szilvási János a megyék részéről, Keresztúri Miklós a székely székekéről, Auner Péter a szászokéról; emellett még Sándor Zsigmond és Csernátoni József is a főbiztosság apparátusához tartozott. (Száva egyébként még a sóinspector tisztét is megkapta az országgyűlésen.)

Kialakult hát az országos főhadbiztosság szervezete a katonaság el-

[17] A katonai ellátás állapotára vonatkozólag elmondottak — az 1699-i vizsgálat már idézett összefoglalója mellett — Sárosi többször szószerint is citált, 1699. június 14-én Szebenben a Guberniumhoz tett felterjesztésére (G. P. 1699:313.) és a Guberniumnak 1699 vége felé a főhadiparancsnokhoz küldött átiratára G. P. 1699:427.) támaszkodnak.

[18] Az itt következőkben összefoglalását adjuk annak, amit e kérdésről „Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában" c. tanulmányunkban (Levéltári Közlemények 26. évf., 1955., 148—187. o.) a korszakonkénti tagolásban elszórva elmondottunk. Az említett tanulmány részletes tudományos apparátust ad; itt, úgy hisszük, eltekinthetünk ettől.

látásának polgári részről való legfőbb intézésére. Ez azonban még nem szüntette meg a hadellátás korábbi (néha nem kicsiny) bajait. S minthogy a főbiztosnak a kincstári igazgatás szerveihez kellett fordulnia pénzért és élelemért, nemegyszer került sor hatásköri összeütközésre közte s amazok közt. Különösen olyankor vált élessé a dolog, amikor Száva s a katonai parancsnokok az érchegységi igazgatás részére, szigorúan aranyváltás céljaira kiutalt összegekre is rá próbálták tenni a kezüket.

Az 1704 decemberi nagyarányú igazgatási átszervezés aztán (Forgách Simon Erdélybe küldése, az Erdélyi Consilium létrehozása) a főbiztosságot is érintette. 1704. december 5-én a fejedelem Petki Nagy Zsigmondot állította a főbiztos tisztébe. Részletes instructio-val látta el (egyben azonban megbízva az erdélyi tanácsot: vizsgálja meg ezt az utasítást, s ha Erdély sajátosságaihoz képest változtatást lát szükségesnek rajta, tegye meg, s jelentse a fejedelemnek). Területi hatásköre (a Partiumot kivéve, amely a nagy kuruc szabadságharc egész időszakában igazgatásilag inkább tartozott Magyarországhoz, mint Erdélyhez) az egész országra kiterjedt. Feladata a hadak ellátása volt. A szolgáltatandó élés mennyiségét — a főparancsnok megkeresésére — a tanács vetette ki; a Commissariatusra a behajtás tartozott. Ő szállíttatta magazinokba a termékeket, vagy tartotta összegyűjtve a közeli megyékben, szükség esetén a hadak rendelkezésére bocsátandó. Pótkivetés szüksége esetén a Consiliumot kellett megkeresnie eziránt. Ő biztosította a szekereket a sereg részére. A tábori kocsmáltatásra és mészárszéktartásra (mindkettő kincstári jövedelem volt) szintén a főbiztosság tartozott felügyelni.

Külön kérdést jelentett a székelyek élelmezése. Ők — régi kötelességük szerint — maguk kellett hogy gondoskodjanak ellátásukról. Ha azonban megszorultak élelem dolgában, a főbiztosságnak élés kölcsönzésével kellett segíteni őket.

A Commissariatus személyzete most Petki Nagy Zsigmondból és az Erdélyi Consiliumnak adott fejedelmi instructio értelmében melléje rendelendő szász személyből állt; a tanács több subcommissarius-t is beoszthatott a hatósághoz. A behajtás helyi munkája a törvényhatóságokra hárult. A főbiztosság alá tartozott még néhány különleges megbízatású tisztviselő: a profuntmester (a főbiztos állította tisztébe „Consiliumunk consensusából"), a hadak mészárszékeinek tisztje és a hadak borbírája (szintén „Consiliumunk concursusából" kerültek tisztükbe).

Ez a szervezet irányította aztán az erdélyi hadellátás polgári teendőit — ismét csak nem minden baj nélkül — a zsibói csatavesztésig. Zsibónál Rákóczi egy országot vesztett el, jó háromnegyed esztendőre; mikor 1706 nyarának legvégén újra kuruc kézre kerül Erdély, ismét újonnan kell létrehozni a főbiztosság szervezetét. Erről az 1707 áprilisát, a marosvásárhelyi országgyűlést megelőző időszakból csak annyit tudunk, hogy Barcsai Ábrahám került az élére.

Marosvásárhely megint új helyzetet teremt a hadellátás szervezete terén. Barcsai Ábrahám elnyerte az erdélyi kincstartónak nevében többet mondó, mint amennyit valójában jelentő tisztségét (a kincstári jövedelmek oroszlánrészét ti. a fejedelem saját apparátusával kezeltette), s

rá hárult a katonaság részére tett repartitio-k (kivetések) behajtásának gondja. (A marosvásárhelyi országgyűlés XV. tc.-e.)

Az 1707-i rendezés-szülte állapotnak újabb katasztrófa vet véget: 1707 őszén újból elvész Erdély. Aztán 1708 tavaszán újra kuruc hadak nyomulnak Erdélybe, s megkezdődik Rákóczi erdélyi kormányzatának utolsó szakasza.

Az új főparancsnok, Károlyi Sándor mellett közigazgatási szervezet alakult ki; ezen belül ismét Barcsai Ábrahám viselte a kincstartó tisztét. Feladatai elsősorban a commissariatica-teendőkből álltak: meg kellett vizsgálnia, hogy mit szolgáltattak be a törvényhatóságok a marosvásárhelyi országgyűlésen kivetett kvantumból, át kellett vennie a commissarius-októl az általuk behajtott összegeket — a továbbiakban a főbiztosság pénztárából, ahová a konfiskált jószágok jövedelmei is folytak, csak az ő assignatio-ja alapján történhetett kifizetés. Ahol a kivetett összeg még nem folyt be, ott — a korábbi móddal ellentétben, amelynél ti. az összeg felét hizlalni való marhában, felét pedig rézpénzben szabták ki — egészében marhában kellett tenni a kivetést. Ha a kivetésen változtatást kellett ejteni, az új repartitio-nak is a tanácsosok és commissarius-ok jelenlétében kellett történnie. Külön intézkedett a fejedelemnek Erdély közigazgatását illető általános utasítása (1708. február 28.) a szász városok és székek iránt; „mivel azok hozzánk és ez közönséges ügyhöz hidegebbeknek tapasztaltatnak s példásabban is hűségtelenkednek", tőlük először a marosvásárhelyi kivetés volt pénzben behajtandó, azután újabb quantummal kellett megterhelni őket. Ez szintén pénzben volt fizetendő, s csak ha erre nem volt mód, akkor volt szabad marhákat elfogadni. (Ha pedig megtagadnák a fizetést, égetéssel kellett megfenyegetni őket, aztán befogatni bírájukat, s végül — ha mindez eredménytelennek bizonyult volna — fel kellett égetni egy-két engedetlen falut. Nem tudunk arról, hogy ilyesmire sor került volna; az viszont közismert: hogy pusztították Rabutin, Herbeville és alvezéreik Erdély városait, falvait.) A tanács és a főparancsnok meg kellett hogy vizsgálja a commissariatusi szervezet személyzetét, s a nem megfelelők helyett újakat kellett javasolnia a fejedelemnek.

1708 végén aztán újból, s véglegesen labanc kézre kerül Erdély (a kuruc igazgatás az Érchegységben tartja magát a legtovább, 1709 elején is) s a Magyarországra szorult erdélyi hatóságok működésével nem tartottuk feladatunknak foglalkozni.

IV. Császári polgári hadellátási szervek Erdélyben a nagy kuruc szabadságharc alatt, s a főhadbiztosság újjászervezéséig (1703—1713)

1703 őszével a császári igazgatás jókora változásokon megy át Erdélyben. A háborús helyzet egyik fő következménye a polgári szerveknek a főhadiparancsnokság alá rendelése, oly szoros formában, amilyenre a kuruc oldalon sohasem — még Rákóczi erdélyi kormányzatának utolsó, 1708-as szakaszában sem — került sor. A másik meghatározó jellegű motívum az a körülmény, hogy 1708 őszéig csak töredék-időkre van

császári kézen Erdély egésze (1705 késő őszétől, a zsibói csatavesztéstől 1706 nyaráig, aztán 1707 őszétől 1708 tavaszáig), s az öt esztendő nagy többségében csak Erdély déli határvidékének egy részére (Szeben és Brassó környéke) terjedt ki a főhadiparancsnokság és a polgári szervek hatalma.

Ebből a nem éppen „alkotmányos" helyzetből következett aztán az is, hogy a főbiztosság szervezete lassan elsorvadt (ahogy polgári felettesé, a Guberniumé is). 1704-ből még van tudomásunk labanc főbiztos létéről (Bethlen Ferenc viselte ezt a tisztet),[19] később azonban a tisztség betöltetlen marad. 1710-ben újra sor kerül betöltésére (az 1709. október 20-i rescriptum folyományaképpen,[20] s nem kis vihart kiváltó előzmények után),[21] de ez nem nagyon változtat azon a már korábban kialakult helyzeten, hogy a katonaság ellátásával polgári részről kapcsolatos ügyeket egy császári kamarai tisztviselő irányította.

Hogy ez a gyakorlat pontosan mikortól kezdődik, azt a rendelkezésünkre álló forrásanyagból nem lehet rögzíteni. Mindenesetre kézenfekvő volt — s hasonló jelenségeket Rákóczi erdélyi kormányzatában is láttunk — a különböző (kamarai és országos) pénzügyek egyesítése, annál is inkább, mert a birodalom egyéb részeitől elvágott erdélyi Habsburg-

19 G. P. 1704:97.

20 Az 1709. október 26-i rescriptum — amely egyéb intézkedései révén némileg katonai regulamentum-jelleggel bírt — elismerte az országgyűlés jogát főbiztos választására, de azt is közölte a Gubernium et Deputatio-val, hogy a tisztaság ilyen betöltéséről egyelőre nem lehet szó. Így az erdélyi országos hatóságnak kellett kijelölnie egy személyt ezeknek a feladatoknak ellátására. Hatáskörét a rendelet röviden a téli táborozás és élelmezés, s az ezt illető assignatio-k ügyeinek intézésében, a részletes repartio-ban és az élés felhajtásában, a katonaság és a polgári hatóságok közti számvételben (ideértve a vectura-k és menetelések ügyeit is) szabta meg; mindezekben a főhadiparancsnok és a Gubernium et Deputatio közös döntései alapján (amely a főhadiparancsnok teljhatalmának idején természetesen annak rendelkezéseit jelentette) kellett eljárnia. Utasítását (a főhadiparancsnok és a Commissariatus Bellicus előzetes „tájékoztatását" kikérve) a Gubernium et Deputatio-nak kellett összeállítani s aztán felterjeszteni az uralkodóhoz megerősítésre. (Nincs nyoma ilyen új instructionak). A hatóságot egy személy irányította; mellé annyi alsóbb országos biztos volt beosztható, ahány katonai kerületre (militaris districtus) oszlott az ország. A főbiztosnak Szebenben kellett székelnie, a főhadiparancsnokság és a Commissariatus Bellicus mellett; a kerületi biztosok tartózkodási helye is a kerület katonai commissariusáéval kellett hogy megegyezzék. Az utasítás még egy vonatkozásban kötötte meg erősen az egyébként sem túlságosan önállónak hagyott főbiztos kezét: a Commissariatus Bellicus utalványozása nélkül semmiféle rendelkezést nem tehetett a katonaság ellátása tárgyában. (Formális jellege volt annak az intézkedésnek, amely ezt mintegy „ellensúlyozni" kívánta: a katonaság sem mehetett executio-ra az országos főbiztosság assignatio-ja nélkül.)

A rescriptum emellett meglehetősen részletesen intézkedett a főbiztosság feladatairól, az utalványozási, elszámolási, kihágási ügyekben, a levágandó állatok felülvizsgálata iránt. (A rendeletnek a főbiztosság hatáskörét nem illető részeit nem feladatunk ismertetni.)

Az 1709. október 26-i rescriptum nyomtatásban is megjelent egy „Decreta, seu rescripta caesareo-regia, vulgo regulamenta militaria, partim pro provincia Transylvanica, partim pro regno Hungariae sonantia . . ." c., Kolozsvárott, 1749-ben kiadott összeállításban (3—10. o.). Ennek általunk használt példányát ld.: OL — Erdélyi Levéltárak — Gubernium Transylvanicum — Cista Diplomatica — Vegyes Normalia-gyűjtemények: Katona-ügy 1. kötet.

21 Az 1710. november 4-i királyi rescriptum, arra való hivatkozással, hogy a Gubernium et Deputatio (ez a szerv irányította akkor Erdély közigazgatását) nem tudott döntést hozni az ügyben (s meg is róva őket az ügyben tanúsított „pártoskodásért"), másrészt pedig a tisztség betöltése úgyis országgyűlési választás alapján kell hogy történjék, azonban a tél küszöbön állván, erre most nem kerülhet sor, s végül hogy a Gubernium et Deputatio amúgyis az uralkodó döntésére bocsátotta a kérdést, „pro hac vice, et his Hybernis" Jósika Gábort nevezte ki országos főbiztossá. (G. P. 1710:371.)

seregek amúgy is rövidesen súlyos anyagi problémákkal kerültek szembe. Az utasítás, amelyet Haan Ignác erdélyi ellátási főbiztos (Oberproviandtcommissarius), s egyben a cameralis és provincialis oeconomia főfelügyelője 1708. szeptember 20-án nyert, már bizonnyal korábban kialakult gyakorlatot rögzített.

Az utasítás mindenféle erdélyi állami jövedelem (kamarai és provinciális jövedelmeket egyaránt értve) igazgatását az ellátási főbiztos hatáskörébe utalta. Közvetlen felettes hatósága a főhadiparancsnok volt, akitől nagyon szorosan függött: döntése nélkül nem rendelkezhetett, s működéséért nem maga, hanem a főparancsnok viselte a felelősséget is. Végső soron az Udvari Kamarának volt alárendelve; esetenként jelentéssel tartozott neki. Alája volt rendelve valamennyi pénzkezelő erdélyi hatóság; azokhoz, amelyek nem a kincstartóság alá tartoztak, a főhadiparancsnokság kellett, hogy rendelkezzék havi ügyködési és pénztári kimutatásaiknak az ellátási főbiztoshoz beküldése iránt. Ugyanakkor császári rendelet indult a Guberniumhoz is, hogy minden adó- és naturalia-repartitio-t, valamint a kincstartóság alá rendelt szervek negyedévi számadásait terjesztesse fel a főhadiparancsnoksághoz. Ott aztán mind ezeket, mind az előbb említett kimutatásokat Haan dolgozta fel, s nyújtotta be a főparancsnoknak az összegezést. (Egyáltalán az utasítás többször is hangsúlyozta: óvatosan kell bánni az erdélyi rendek érzékenységével. A biztos lehetőleg ne szerepeljen mint önálló hatóság; azt a látszatot kellett kelteni, hogy csak „ex Motu, et Mandato des Commandirenden Herrn Generaln per modum Instrumenti operiren thätte".) Mindenféle állami jövedelemnek az ő kezéhez kellett folynia, s ő biztosította aztán ezeknek az összegeknek (a Gubernium és az alsóbb tisztek illetményei és a hivatali költségek kivételével) a tábori pénztárba való kerülését. Az erdélyi harmincad-, az ércbányafelügyelő (ez utóbbi a pénzverésügyet is irányította), a főpénztárnok és az országos számvevő neki tartozott számadással. Az alája rendelt személyzeten is ő eszközölhetett változtatásokat (ismét csak a főhadiparancsnok neve alatt; olyan esetekben, amelyekben indokoltnak látszott az örökös tartományokból való személy leküldése, az udvarnak tartozott jelentést tenni).[22]

A hadellátás alsóbb szervezete erdélyiek kezén maradt. Ez inspector-okból állt; feladataikat 1708 novemberében szabályozta terjedelmes utasítás.

Első feladatuk természetesen a quantum behajtása — ebben a törvényhatóságok álltak rendelkezésükre — s a katonasághoz való eljuttatása volt. Külön lelkükre kötötte utasításuk az adózók védelmét mind a szolgáltatásokat behajtó polgári szervek, mind a mértéktelen követeléseket támasztó katonaság ellen. Az utasítás részletesen kijelölte feladatait a hús-, széna-, zabellátás terén; kötelességévé tette a számvételt a menetelő katonaság által felélt naturalia-ról (természetbeni szolgáltatásokról) és a Guberniumnak jelentés tételét a rendes portio-n felül igénybe vett termékmennyiségről. Innentől kezdve a 19 pontból álló

[22] Az utasítást (amelynek ehelyt csak tárgyunkat illető pontjait dolgoztuk fel) ld.: Franz Anton Schmidt: Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchie. II. rész, V. kötet 804—17. o.

instructio (amely az eddig ismertetett pontoknál sem keveset foglalkozott a katonai és polgári szervek szabálytalan eljárásának dolgával) lényegében nem tartalmaz mást, mint a különböző visszaélések tilalmazását: a katonaság nem követelhet fűszert, szalonnát, vajat, mézet, ecetet a lakosságtól, nem tehet kivetéseket, harc közben nem fosztogathat, nem teheti rá a kezét a császári oldalon maradt polgári tisztek lovaira, sőt a parasztokéra sem; a restantia-ban maradt falu terhét ne hárítsák át más helységre, s különösen nemesre vagy egyházi személyre nem; a sereg ne verjen fel templomokat, kollégiumokat és más iskolákat, tartsa tiszteletben a helységek kiváltságait, a tisztek ne követeljenek állataik számára ingyen tartást a parasztoktól stb., stb. A korábbról már jól ismert bajokkal állunk itt szemben, amelyeket a háborús helyzet még csak megnövelt.[23] Ha a császári katonaság Erdélynek 1686-tal kezdődő, Thököly 1690-es kísérletétől eltekintve lényegében békés átadása után is mint fegyveres hódító viselkedett a kis országban, most aztán maradék gátlásait is félretette.

A dolgok állapotában az 1713—4-i országgyűlés volt hivatva változást hozni; ez ugyanakkor, amikor jobbágytörvényével pontot kívánt tenni a nagy kuruc szabadságharc alatti és részben még utáni (a tulajdonképpeni harc Erdélyben 1709 elején már befejeződött, a parasztmegmozdulások pedig még 1712-ben is tartottak) nagyarányú társadalmi mozgás végére, egyben megkísérelte felújítani az állami életnek az 1691-es értelemben vett alkotmányos formáit.

V. Az 1713-as helyreállítástól az első általános igazgatási reformig (1713—36)

Az udvar az 1713—14-es években már nem követ új gyakorlatot Erdélyben, amikor a rendek közjogi követeléseivel kapcsolatban állást foglal: a formai vagy jelentéktelenebb kérdésekben enged, a jelentősekben nem. A kincstári igazgatást nem adja ki a kezéből (a Thesauriatus visszaállítására nem kerül sor), de semmi akadályát sem látja a nagy kuruc szabadságharc alatt a szó szoros értelmében kihalt s aztán felemás formában fenntartott (s a közjoggal ellenkezően kreált) Gubernium újjászervezésének — s a főbiztosság helyreállításának sem.

Az új főbiztos megválasztását az 1713. október 21-i királyi rescriptum engedélyezte a rendeknek.[24] A választásra 1714. január 29-én került sor: Kornis István nyerte el a tisztséget.[25] A dolog nem zajlott le egészen

[23] Az inspector-ok utasításának egy, a Kolozsvárott állomásozó császári katonaság mellé rendelt főfelügyelő (supremus inspector; a későbbi országos főbiztos, Kornis István töltötte be ekkor ezt a funkciót) részére kiadott példányát használtuk (fogalmazványban); az ennek hátán levő feljegyzés szerint ezt az utasítást nyerték el a többi inspector-ok is. Pontos kelte bizonytalan; ezen a példányon 1708. november 8. szerepel, a mellette levő latin fordításán november 24. (G. P. 1708:322.)

[24] G. P. 1714:3.

[25] A névnél érdemes egy pillanatra megállni. Nemcsak arról van szó ti., hogy egy, már a korábbi évekből ilyen irányú gyakorlattal rendelkező személy került erre a posztra. Ugyanekkor lesz gubernátor egy másik Kornis: Zsigmond. Az ekkor még nem túlnagyszámú katolikus erdélyi arisztokrácia szállja meg a főtisztségeket. Ezek a családok aztán a legnagyobb erdélyi familiák egyes ágainak rekatolizációjá-

simán: a Gubernium nyilatkozatban szögezte le (s az udvarhoz is felterjesztette) azt a követelését, hogy a jövőben „e personis Gubernialibus" (a Gubernium tagjai közül) válasszák a főbiztost.[26] Az új biztos jó 27 évig viselte tisztségét (1741. május 6-án halt meg[27]).

Az új supremus commissarius-t a korábbi idevágó rendeletek értelmében utasítással kellett ellátni. Az 1714-i instructio úgyszólván teljesen azonos volt az 1698-ival és az 1702-essel.[28] Az 1736-ig terjedő időszak egyébben sem bővelkedett a Commissariatus Provincialis-t illető szabályozásokban. Állandó székhelyéről nincs tudomásunk; az 1724. szeptember 28-i guberniumi rendelet csak azt követelte tőle, hogy „ad latus Gubernii [a Gubernium mellett] legyen",[29] ami akkor, a Gubernium székhelyének stabilizálatlansága révén, éppen a „vándoréletet" jelentette a főbiztos számára is. Az 1714-ben az udvar által követelt számvétel is meglehetősen ad hoc-jelleggel folyt (ha egyáltalán végbement), s az országgyűlés nevében (mint az első Habsburg-évtized gyakorlatában): az választott biztosokat a számadások megvizsgálására. A Gubernium csak az exactio (számvétel) időpontját jelölte meg, s a szükséges szervező munkát végezte el.[30]

(Megemlítendő, hogy a főbiztos tiszte — és a főispáni funkció — mellett még különleges megbízatásban is részesülhetett. 1730. március 18-án a Gubernium külön utasítással látta el nagyarányú csapatátvonulások esetén való segédkezésre.[31] A főbiztossági szervezet egészét illették még III. Károly 1726. november 1-i katonai regulamentumának azok a pontjai, amelyek az átvonuló katonaság ellátását voltak hivatva rendezettebbé tenni: a katonai főbiztosság vagy biztosság nemcsak az átvonulás irányát, hanem a sereg létszámát, a menetelés időpontját, az állomáshelyeket, az egyes napokra eső oralis [személyi] és equilis [ló-] portio, a sebesültek vagy betegek szállítására szükséges előfogat mennyiségét is tartozott közölni a Guberniummal és az országos főbiztossal, hogy az átvonulás zavartalan lebonyolítására megtörténhessenek a szükséges intézkedések.[32])

val, másrészt az ellenreformáció folyamatának ellanyhulásával elvesztik jelentőségüket; Kornis István fia, Antal, közpályájának később ismertetendő, eléggé csúfos lezárulása után a család hosszú évtizedekig nem játszik szerepet az erdélyi állami élet irányításában. Csak sokkal később — a reformkornak egy olyan időszakában, amikor az udvar lámpással keresi a számára megbízható, de a rendek előtt mégis posszibilis embereket — kerül ismét egy Kornis, János, a gubernátori székbe.

[26] Kornis megválasztására nézve ld.: G.: Pr S. 1711—5:373., 375. o. Az udvar az 1714. július 27-i rescriptummal hagyta jóvá a választást, nem találva annak módjában semmi szabálytalant. Szükségesnek tartotta azonban hangsúlyozni: évi számvételre kell kötelezni a főbiztost. (A rendeletet ld.: G. P. 1714:305.) Ami még a Gubernium sérelmét illeti: Kornis valóban csak az 1725. március 19-i királyi rescriptum értelmében nyerte el a guberniumi tanácsosságot. (G. P. 1725:19.) Már jóval előbb viselte a Fehér megyei főispánságot is (G. P. 1720:116.); az országos méltóság és a megyei főtisztség együttes viselése ekkor még nem számított különlegességnek. (Később is megengedett dolog volt — ideiglenes megoldásként.)

[27] Halálának időpontjára nézve ld.: G. P. 1741:273.

[28] Ld.: G. P. 1714:77.

[29] A rendeletet ld.: G. P. 1724:344.

[30] Ld. errenézve a Gubernium 1723. május 11-i értesítését az azévi számvételi bizottsághoz. (G. P. 1723:47.)

[31] G. P. 1730:95.

[32] A regulamentum nyomtatásban is megjelent a 20. sz. lábjegyzetben idézett összeállítás 11—26. oldalán. Az általunk használt példány lelőhelyét is az említett jegyzetben adtuk meg.

A főbiztosság alsóbb szervei működéséről az 1713 és 1736 közti korszakban a következőkben foglalhatjuk össze mondanivalónkat:

A főbiztos mellett kezdetben inspector commissarius-ok tevékenykedtek; részletes utasításuk[33] szabta meg feladataikat. Minden katonai kerületben (militaris districtus) egy ilyen biztos székelt. Feladatai többnyire szorosan az egyes szolgáltatás-fajtákhoz kapcsolódtak: a katonaságnak járó búza nem különleges, hanem rendes kenyér sütésére alkalmas legyen — fél köböl havonta —; a húsellátás a főhadiparancsnokkal való megállapodás alapján úgy történt, hogy a katonaság készpénzben kapta meg az e célra számára szükséges összeget; a lóportio 2 köböl zabot tett ki havonta; meg kellett akadályoznia a szénaszolgáltatás körüli szabálytalanságokat. — A visszaélések meggátlására teendő intézkedéseknek ebben az utasításban is bőven jutott hely. Vectura-ra (fuvarra) — a katonai biztosság megkeresése alapján — csak az inspector commissarius adhatott engedélyt; a fuvarban elhullott állat árát meg kellett fizetni — ami persze nem a valós áron szokott történni. Az élelem és tűzifa szállításánál lehetőleg nem kellett a lakosság állatait igénybe venni. Gratuitus labor-ra (ingyen munkára) csak a főhadiparancsnok adhatott ki rendelkezést. Szabályozta az utasítás a katonaságnak tett szolgáltatások elszámolását: mindkét biztosnak, a katonainak és polgárinak egyaránt meg kellett kapnia a szolgáltatásokról adott nyugtákat. Executio-ra (végrehajtásra) nem mehetett a katonaság az inspector commissarius tudta nélkül. Emellett szabályozta az utasítás a kártérítés módját, a határszélen elhelyezett katonaság élelmezésének egyes kérdéseit.[34] Az inspector commissarius elnevezés helyett rövidesen az adjunctus commissarius provincialis elnevezést találjuk; ezeket az országgyűlés jelölte ki, natio-nként és felekezetenként.[35]

A szervezet legalsó lépcsője a megyei biztosi intézmény volt.[36]

Ez az apparátus intézi az ügyeket egészen az első nagy államigazgatási reform lezárulásáig.

VI. A Commissariatus Provincialis újjászervezése (1737—1744)

Az államigazgatási reform Magyarországhoz képest némileg késik. Igaz, Erdélyben 1691-től van országos közigazgatási kormányhatóság, s így nem annyira sürgős a dolog; amellett pedig Erdély belpolitikai jelentősége nem hasonlítható össze Magyarországéval, az udvarnak kevésbé sürgős a rendezés. Egészében véve 1735-ben kezdődik az átszervezés; az országos főbiztosság intézményével kapcsolatban 1737-ben történik erre az első lépés. Ez év szeptember 18-án kelt az a királyi rescriptum, amely

33 Feltehetően 1714-ből származik.
34 G. P. 1714:77.
35 Ld. errenézve: G. P. 1730:242., 264—5., 277., 417.
36 Ezekről az 1722. eleji szebeni országgyűlésnek az év február 19-én a Guberniumhoz intézett sérelmi feliratában történik említés. A főkormányszék hozta létre az intézményt a menetelő katonaság ellátásának biztosítására; tekintélyük azonban nem túlsok volt, s illetményük gondját a Gubernium és a törvényhatóságok egymásra hárítgatták. (G. P. 1722:43.)

kötelességévé tette az éppen ülésező rendeknek: még a folyó országgyűlésnek tűzzék „haladéktalanul és feltétlenül" napirendjére a Commissariatus ügyét; vitassák meg az utasításán a kor követelményeihez képest szükséges változtatásokat, szervezetének és személyzete létszámának, továbbá illetményeinek kérdését; nyilvánítsanak véleményt aziránt, hogy nem kellene-e állandó székhelyet kijelölni a főbiztos részére, beosztottjait pedig, mint Magyarországon (s mint láttuk, Erdélyben is — ott azonban, úgy látszik, ez a szervezet nem tudott stabilizálódni —), az egyes katonai körzeti biztosok mellé rendelni, s a számvétel módja iránt (részt vegyenek-e rajta a kerületi biztosok). Felterjesztést rendelt el az udvar a Commissariatica-igazgatás személyzetére nézve. A főbiztosság számadásainak felülvizsgálását (mind a restansokét, mind a továbbiakét) az újonnan felállítandó országos számvevőség feladatává tette az udvar. Végül — némi nyomatékot adandó a dolog sürgősségét hangoztató kitételeinek — e rescriptum az országgyűléstől elkészítendő felterjesztés uralkodói eldöntéséig felfüggesztette a Commissariatus fizetését.[37]

Jó néhány országgyűlés lezajlott azonban (pedig ekkortájt már nem volt évente három-négy diéta Erdélyben, mint a fejedelmi korban és a Habsburg-uralom 1703 előtti éveiben), míg a Commissariatus ügye nyugvópontra jutott. Nem kívánunk a kérdés részleteinél hosszasabban időzni; 1744-et írtak, mikor a főbiztosság elnyerte új instructio-ját.[38]

Az új utasítás részletesen szabályozta a hatóság személyzetét. A főbiztos mellett három adjunctus commissarius kellett hogy működjék (mindegyik erdélyi natio-ból egy-egy), amellett egy perceptor (aki egyben írnok is) s két további cancellista. A Commissariatus székhelye állandósult; a főbiztosnak a superior belli commissarius székhelyén kellett tartózkodnia (az pedig Szebenben székelt, a főhadiparancsnok mellett), egyik adjunctusával (ezek időszakonként váltották egymást), a percep-

37 A rescriptumot ld.: G. P. 1737:448.

38 Az 1737. szeptember 18-i rescriptum az év december 5-én kerül a Guberniumnál tárgyalásra; az országgyűlés csak 1738 februárjától foglalkozik a Commissariatus kérdésével. Némi ügyrendi vita után bizottságot küldenek ki, amely azután terjedelmes javaslatot nyújt be az országgyűléshez a Commissariatus régi hatáskörének visszaállítása, az 1726-i regulamentum betartása, az országnak biztosi kerületekre való felosztása iránt, részletesen kidolgozva a főbiztosság új instructio-jának tervezetét. A munkálat megvitatásra és elfogadásra kerül; a Gubernium — 1738. március 31-én jelentést téve az udvarnak az országgyűlésnek a főbiztosság, az Exactoratus Provincialis és a királyi tábla ügyében végzett munkájáról — egyes pontokon változtatásokat javasol az utasításon. Az Erdélyi Udvari Kancellária is még 1738 során megteszi észrevételeit az ügyben; az új utasítás kiadása azonban, mint látni fogjuk, még éveket váratott magára.

A főbiztosság ügyének az 1738-i országgyűlésen való megvitatását Izsépy Edit foglalta össze. („Az 1737—40. évi erdélyi országgyűlések története." Bp., 1943. 69—73. o.)

1742-ben azután a rendek jónak látták megsürgetni az ügy rendezését — annál is inkább, mert a biztosság tisztjeinek salarium-a ügyében sem történt még döntés. Ezzel mozdult el az ügy a holtpontról; az Erdélyi Udvari Kancellária a királynő rendeletére felségelőterjesztést készített az ügyben, s aztán az utasítás-tervezetet előbb az Udvari Haditanács és más udvari hatóságok megbízottaiból álló Delegata Aulica Commissio, majd a Ministerialkonferenz vizsgálta meg, míg aztán Mária Terézia 1744. március 26-i rescriptum-ával megküldte az új instructio-t a Guberniumnak.

A rescriptum-ot (amely a Commissariatus ügyének 1742 és 1744 közti történetét is magában foglalja) ld.: G. P. 1744:353.

torral és a két másik írnokkal együtt. A két másik adjunctus commissarius Kolozsvárott, ill. Brassóban tartózkodott (ahol az alsóbb katonai biztosok székhelye is volt); ezek csak az általános számvétel idejére utaztak Szebenbe. A Guberniumnak azonban jogában állt olyan esetekben, ha a szokottnál nagyobb létszámú katonaság tartózkodott Erdélyben, vagy éppen háború idején, amikor a seregek ide-odavonulása elkerülhetetlen, a főbiztossal való egyetértésben az adjunctusok valamelyikét a szükséghez képest máshová küldeni ki, vagy — ideiglenesen, s megfelelő illetménnyel — további személyeket is beállítani e feladatok ellátására. A főbiztos országgyűlési választásának elvét érintetlenül hagyta az utasítás; az adjunctusok kijelölésére nézve úgy intézkedett, hogy ezeket „az országgyűlésen, vagy egyébként az idő követelményéhez képest" („in ... comitiis, vel secus pro ratione temporis"[39]) kell kiszemelni az egyes natio-kból (3-at—3-at mindegyik tisztségre), s ezt a candidatio-t a Gubernium (a főbiztos meghallgatásával) terjessze fel az udvarhoz. A perceptor-t s a két másik írnokot a Gubernium a főbiztossal együtt válassza ki a három natio-ból. A supremus commissarius az országgyűlés, adjunctus-ai a Gubernium és közvetlen felettesük előtt tették le az esküt. (Részletesen meghatározta az utasítás a biztossági szervezet illetményeit és irodai költségvetését is.)

Külön foglalkozott az utasítás a hadi és országos biztossági szervek viszonyával. Ez is némileg az idők jele volt; egyáltalán az egész 1735—44-i erdélyi igazgatási reformnak egyik fő vonása: kímélni az erdélyi rendek érzékenységét formai, rang- stb. kérdésekben (ezt egyébként a birodalom háborúrengette helyzete is így diktálta az udvarnak), minél stabilabb helyzetet teremteni úgyszólván minden érdemi változás nélkül. Lelkükre kötötte — minden konkrétabb határozmány nélkül — a kölcsönös együttműködést stb.; szabályozta tisztviselőik rangrendjét (a nemesi rang döntött; ha mindkettőjük mágnás volt, vagy egyikük sem, a szolgálati idő volt az irányadó). Közös megbeszéléseiket (számvétel stb. esetén) sem nem egyikük, sem nem másikuk hivatali helyiségében, hanem az országgyűlés ülésezésének helyén kellett tartani. A főhadiparancsnok külön utasítást kapott: gondoskodjék róla, hogy a katonai szervek megfelelő becsben tartsák a Commissariatus tisztjeit és más polgári tisztviselőket.

A főbiztosság feladataira nézve az utasítás a következőket tartalmazta:

A supremus commissarius provincialis-nak nem volt beleszólása az adókivetésbe; ezt készen kapta meg a Guberniumból, s ehhez képest intézte az assignatio-kat (utalványozásokat). Feladata volt ennek kapcsán az egyes helységek értesítése a rájuk kivetett portio mennyiségéről és a behajtás sürgetése.

[39] A királynő láthatólag nem akarta engedni megkötni magát ebben a kérdésben; s amellett sürgősségi szempontok is megkövetelhették, hogy a tisztség betöltésével ne várakozzanak a legközelebbi országgyűlésig. Már jóval az instructio kiadása előtt — 1742. december 19-én — úgy rendelkezett, hogy az adjunctus-i tisztségek betöltésénél *a Gubernium* előzetesen hallgassa meg *annak a natio-nak* a véleményét, amely jogot formálhatott a megüresedett tisztségre, s az országos főbiztosét is. (G. P. 1743:35.) Ennek a nem-országgyűlési betöltési módszernek kívánt további jogi lehetőséget biztosítani az utasítás „vel secus" kitétele.

A katonaság ellátása továbbra is az 1709-i királyi rendelet, az 1726-i regulamentum és az ehhez 1728-ban fűzött magyarázatok alapján kellett, hogy történjék; a főbiztosnak meg kellett akadályoznia, hogy a katonaság eltérjen ettől.[40] Fenntartotta az utasítás azt a korábbi elvet, hogy a katonaság ellátása abból a törvényhatóságból történjék, amelyben el van szállásolva (szorultság esetén a szomszédos megyékből stb. is); a quantum egyhatodát nyárra kellett tartalékolni (ebből adták ki aztán a katonaság túlkapásaiért járó kártalanítást). A tiszteknek pontosan kellett nyugtatniok: mit vettek fel természetben s mit készpénzben, s a távollevők számára milyen szolgáltatás történt? Részletesen foglalkozott az utasítás a lovasság szénaellátásának kérdésével (megszabva a szénaportio-t stb.). Közösen kellett gondoskodnia a két főbiztosnak az átvonuló katonaság ellátásáról; a hadi főcommissarius jelezte a provincialisnak a katonaság érkezését vagy távozását, s együtt dolgozták ki az útitervet, amelyről azután a hadi főbiztos a sereget, az országos az érdekelt helységek tisztjeit értesítette, s ő gondoskodott az útvonalon megfelelő ellátás biztosításáról. (Emellett a katonaság téli táborba vonulása előtt értesítést kellett nyernie főbiztos-társától a sereg létszámáról, s az ezt aztán havonta kellett, hogy megismételje.) Vectura-t csak a regulamentum előrásai szerint, s a két biztosság megegyezése alapján lehetett kirendelni; assignatio-t csak az országos biztosság tehetett (a hadi főbiztosságtól nyert értesülések alapján).

Megújította az instructio azt a korábbi rendelkezést is, amely szerint a restans szolgáltatások felhajtására executio-t csak az országos főbiztosság rendelhet ki.

Rendelkezéseket tartalmazott az utasítás a katonaság visszaélései elleni védekezésre (amelyek ekkor már korántsem öltöttek olyan vad formákat, mint a rekonkvisztát követő években), valamint a lustratiokat illetőleg; ezeken ti. a lakosságnak alkalma volt előadni panaszait, s a jelenlevő illetékes kerületi országos biztosnak sürgetnie kellett ezért az elégtételt a lustratio-t végző kerületi hadi biztosnál. Ha aztán ez nem járt sikerrel, a főbiztoshoz került az ügy. Az előbb a hadi főbiztosnál próbálta meg a dolog rendezését, s eredménytelenség esetén a legközelebbi általános computus-on kellett, hogy fellépjen a sérelmes érdekében.

Részletesen foglalkozott az utasítás a számvétel kérdésével. Először az adjunctus-oknak kellett elszámoltatniok kerületüket, s a kész computus-okat felterjeszteniök a főbiztoshoz. A supremus commissarius provincialis számadásait aztán az újonnan létrehozott országos számvevőség (Exactoratus Provincialis) vizsgálta meg évente. A számvétel idejét a Gubernium határozta meg; a munka eredménye az országgyűlés elé került, onnan pedig az udvarhoz. A számvétel lebonyolítása után az

[40] Az utasítás részletesen leírta, hová kellett fordulnia a főbiztosnak a katonaság ilyen szabálytalanságai esetén: előbb a hadi főbiztoshoz, eredménytelenség esetén a főhadiparancsnokhoz; ha ott sem nyert panasza orvoslást, a Guberniumhoz, amely az Erdélyi Udvari Kancellárián át az udvari haditanácshoz, s szükség esetén a Ministerialis in Transylvanicis Conferentia-hoz továbbította az ügyet. A nagyszámú fellebbezési fórum felsorolása mindenesetre több rosszat sejtet, mint jót — ha ugyan így mégis adva volt is bizonyos „szabályszerű út" a baj korrigálására.

országos számvevőség egy tisztje és a Gubernium egy megbízottja a főbiztos és a perceptor jelenlétében megvizsgálta az országos pénztár állományát, s az adórestantia-k ügyét.[41]

Még az utasítás kibocsátása előtt személyi változás is történt a biztosság vezetésében. Kornis István hosszú szolgálatának 1741. május 6-án halála vetett véget; utódául fiát, Kornis Antalt (addig Hunyad megye főispáni tisztét viselte) nevezte ki a királynő — a rendek többségének jelölése alapján —, 1742. augusztus 4-i rescriptum-ában.[42]

VII. Az 1744-i újjászervezéstől az 1762-i utasításig (Kornis Antal és Bogáthi Pál főbiztossága)

Az 1744-i rendezést néhány kevésbé mozgalmas esztendő követi. Rendelkezések történnek az adjunctus commissarius provincialis-okat illetőleg: a Gubernium az országos főbiztossal egyetértésben ideiglenesen rendelhetett ki további ilyen biztosokat is, ha nagyobb számú katonaság érkezett az országba, elhalt biztos helyébe ideiglenesen jelölhetett ki utódot abból a natio-ból, amelynek tagja előzetesen a tisztséget viselte (ilyenkor azonban ki kellett kérnie az uralkodói jóváhagyást);[43] azután, minthogy a dolog arra vezetett, hogy az adjunctus commissarius-ok nem tartózkodtak kerületükben, hanem ott helyetteskent beállított személyek látták el munkájukat, az udvar (az 1750. december 30-i rescriptum-ban) erélyesen rendreutasította a Guberniumot emiatt (a birodalom akkori pénzügyi problémái miatt nagyon súlyosan latba eső) pazarlás miatt, s állomáshelyeikre rendeltette a kerületi biztosokat.[44] Foganatja azonban meglehetősen kevés lehetett a rendeletnek, mert 1751. szeptember 17-én meg kellett ismételni ezt a rendelkezést.[45] S végül mégis meg kellett növelni a kerületi biztosok számát. A dolog a hadi főbiztosság részéről indult ki. Annak ti. már régtől nem kevés gondot okozhatott az a körülmény, hogy a korábbi biztossági beosztás nem igazodott a fő katonai útvonal eltolódásához. Míg a XVII. század végén, a Temesköz török kézen lévén, a katonaság északnyugat felől vonult Erdélybe, most a

[41] Az utasítást — kelte 1744. január 3. — ld.: G. P. 1744:354. Az országgyűlés helyeslőleg vette tudomásul; errenézve ld.: G. P. 1744:504.

[42] A tisztség betöltése nem minden bonyodalom nélkül történt. Az udvar először a Guberniumot szólította fel jelölés tételére (Lotharingiai Ferenc 1741. május 19-i, a Guberniumnak Kornis István haláláról tett jelentésére válaszoló rescriptumában — ld.: G. P. 1742:82. —), majd amikor ennek láthatólag nem volt eredménye, 1741. október 27-én újabb rescriptum-ban rendelte el a Guberniumnak: a törvényhatóságok főtisztjeinek rövidesen összeülő gyűlésén történjék jelölés a főbiztosi tisztségre. (G. P. 1741:484.) Ennek sem lehetett sok eredménye, mert 1742. január 18-án a királynő már az országgyűlésnek volt kénytelen elrendelni (a királyi előterjesztésekben): tegyenek jelölést Kornis István utódára. (G. P. 1742:82.) A közjogi összecsapás a rendek győzelmével végződött hát.

Itt említendő meg még az az 1742. december 19-i rescriptum, amelynek értelmében az adjunctus commissarius-i tisztség betöltésénél előzetesen meg kellett hallgatni azt a natio-t, amelynek sorából kellett betölteni a megüresedett tisztséget, s aztán a főbiztos véleményét is ki kellett kérni. (G. P. 1743:35.)

[43] A *második* — a Guberniumhoz küldött — 1747. február 27-i rescriptum rendelkezett így. (G. P. 1747:228.)

[44] A rescriptum-ot ld.: G. P. 1751:73.

[45] Az 1751. szeptember 17-i rescriptum-ot ld.: G. P. 1751:842.

kényelmesebb marosvölgyi utat használta. Ezért is sürgette a hadi főbiztosság — mint a Commissariatus Provincialis-nak 1752. szeptember 25-én a Guberniumhoz tett felterjesztéséből értesülünk róla — Gyulafehérvárott kerületi biztos beállítását, „a ki in occurrentys moram non ferentibus erga instantaneam aeris parati solutionem [késedelmet nem tűrő esetekben azonnali készpénzfizetés ellenében] vecturát és praejuncturát [előfogatot] assignálhatna" (az országos főbiztosság Kisfaludy-vígjátékba kívánkozó ékes-szép magyar—latin keveréknyelvén szólva), s megtartandónak vélte a dévai substitutio-t is. Az országos főbiztosság amellett az ország világos kerületi beosztását is kérte a Guberniumtól, „hogy tudhassák a districtualis commissariusok magok circulussait, úgy az helységek is hová recurrállyanak in occurrentys".[46] A főkormányszék az év szeptember 30-án terjesztette fel a főbiztosság kérését az udvarhoz; az — rá egy hónapra — engedélyezte a dévai substitutio állandósítását.[47]

Az adjunctus-i szervezetet illető rendelkezések mellett a számvétel ügyét érintette néhány újabb intézkedés. Az 1744-i instructio elrendelte ugyan, hogy a főbiztosság számadásait az újonnan felállított országos számvevőség vizsgálja meg, de az utasítás végrehajtása e ponton késett (mint rövidesen kitérünk rá: emögött a húzódozás mögött bajok rejlettek). 1747. február 25-én (az *első* — az országgyűléshez intézett — aznapi rescriptum-ban) az udvarnak le kellett szögeznie: nem éppen érthető, miért akadályozzák az erdélyi rendek követelésére létrejött számvevőséget maguk az erdélyiek munkájában, s arra sincs indok, hogy a főbiztosság ne számoljon el évente neki.[48] Az ügy azonban még ekkor sem jutott el végéhez; 1750. december 30-án újabb rescriptum követelte a Guberniumtól: az országos számvevőség végezze a commissariatusi számadások vizsgálatát, azután tegyen jelentést az udvarnak az eredményről.[49] Két nappal a királyi rendelet főkormányszéki tárgyalása előtt, 1751. január 30-án pedig a Gubernium utasította a főbiztosságot: szigorúan tartsa magát a kiadások kimutatásának negyedévenként az udvarhoz való felterjesztése iránti rendelkezésekhez.[50]

A páresztendős viszonylagos nyugalmat 1752 végén megint mozgalmas időszak váltja fel. Ha az 1744-es reformnál az udvar formai *engedményeket* tesz, hogy *fenntarthassa* a korábbi tényleges gyakorlatot,

[46] Az 1752. szeptember 25-i felterjesztést ld.: G. P. 1752:729.

[47] Az 1752. október 30-i rescriptum-ot ld.: G. P. 1752:792. A tisztség betöltése még némi jogi vitára adott okot: az említett rendelet ti. hármas felterjesztést követelt a Guberniumtól. Az erre 1753. február 21-i felterjesztésében magának kérte — jelölés felküldése nélkül — a tisztség betöltésének jogát. Az udvar persze ragaszkodott álláspontjához. (Az ezt tudtuladó 1753. március 28-i rescriptum-ot — benne a Gubernium említett felterjesztésére volt hivatkozással) ld.: G. P. 1753:429.

A dévai substitutio részletes instructio-ját — amely az 1754. március 23-i rescriptummal érkezett le a Guberniumhoz — ld.: G. P. 1754:427.

[48] A rescriptum-ot ld.: G. P. 1747:228.

Megemlítendő itt, hogy ugyanez a rendelkezés jóváhagyta azt (az országgyűlés kezdeményezésére, felsőbb döntés előzetes kikérése nélkül történt) lépést, amely a főbiztosság pénztárnokát mentesítette az írnoki teendőktől (ezeket külön személy vette át).

[49] G. P. 1751:73.

[50] G. P. 1751:56. A kiadás-kimutatások felterjesztése elrendelésének kelte nem ismeretes. Mint a Gubernium rendeletéből kitűnik, a főbiztosság ezt a feladatát korábban is pontosan végrehajtotta.

most kevésbé ügyel a közjogi formákra, a gyakorlaton pedig gyökeresen változtatni kíván.

Arról ti. meg kellett győződnie, hogy a főbiztosi tisztet szinte családi feudumként átvett Kornis Antal (akit egyébként a kinevező rescriptum még a szokotton túl is elhalmozott dicséretekkel korábbi hivatali működéséért) nem tud, vagy nem szándékszik rendet teremteni a főbiztosság működésében. Az újra meg újra elrendelt számvétel késett; immár 1736 óta nem történt meg a Commissariatus Provincialis számadásainak felülvizsgálata.

A rendbeszedési kísérlet első intézkedésének az 1752. november 24-i királynői rendeletet kell tekintenünk. Ez — más intézkedések után utolsóként a sorban — szűkszavúan meghagyta a Guberniumnak: serényen őrködjék azon, hogy a főbiztosság minden év vége után két hónappal terjessze számadását az Exactoratus Provincialis elé, „ne tum quoad ab Anno 1736. restantes, tum quoad currentes quovis anno perficiendes rationes iterato mandato nostro opus sit".[51] A számvétel megindult,[52] s a felhők egyre vésztjóslóbban gyülekeztek a főbiztosság feje felett. 1753. augusztus 21-én az Erdélyi Udvari Kancellária közölte a Guberniummal: nem találta rendbenlevőnek a Commissariatus Provincialis utolsó negyedévi kiadás-kimutatását; a főbiztosság szabályellenesen utalványozott előfogatokat. „... minthogy azon ... praejuncturák ad assignationes Commissariaticas contra Resolutiones Caesareo-Regias, et Regulamentum igen liberaliter löttenek, nem csudállyuk, ha ki fizetésére az arra destinált fundus nem elegendő, minekokájért szükségesnek ítélyük, hogy Excellentiád, és az méltóságos Regium Gubernium azon extractust [amelyet a Kancellária állított össze az általa indokolatlanul kiutaltaknak ítélt előfogatokról] az Commissariatussal is communicálván nem csak számot, miért ollan liberaliter dispensált, és az observált positiókra dilucidatiot adgyon, és arról immediate eő Felsége, vagy ezen Cancellaria informaltassék, hanem egyszersmind intimálván eő Felsége kegyelmes parancsolatinak jobb observantiáját, committáljon, hogy ollan liberalis az assignatiok adasában eő Felsége praescriptumai ellen ne légyen."[53] Az év október 25-én pedig a királynő az országos pénztár (Cassa Provincialis) szabályellenes visitatio-ját és az arról való nem kielégítő jelentéstételt hányta a Gubernium szemére.[54]

Végre — 1754. január 18-án — az udvar erélyes lépéssel próbált véget vetni a nem nagyon szűnő bajoknak. Eltávolította tisztéből Kornis Antalt — ha egyelőre formailag nem is, de gyakorlatilag egészen[55] —, s — a supremus commissarius vices gerens-eként, amannak teljes hatáskörével, s egyben az országos pénztár igazgatójaként — Bogáthi Pált állította

51 A rescriptum-ot ld.: G. P. 1753:14.

52 1753. március 28-án a Gubernium már sürgette a főbiztosságot: minthogy az országos főszámvevőség már felterjesztette hozzá munkálatát s difficultas-ait az 1736—46. évi főbiztosi számadásokkal kapcsolatban, ő is mielőbb küldje fel válaszát a vele már korábban közölt difficultas-okra. (G. P. 1753:356.)

53 A decretum-ot ld.: G. P. 1753:855.

54 G. P. 1753:976.

55 Főbiztosi jellegét megtartotta. Egyben felfelé is bukott: végre helyet kapott a Gubernium tanácsában. 1743. szeptember 9. óta viselte a guberniumi tanácsosi címet — sine sessione et voto in Gubernii Consilio. (Errenézve ld.: G. P. 1743:627.)

az ügyek élére.[56] A „helyettes" Magyarországról került Erdélybe — elég korai jelentkezése ez annak a Habsburg-politikának, amely bizonyos, erdélyiekkel részrehajlásuk, az ügyben való érdekeltségük miatt el nem végezhető feladatok ellátására már nem az örökös tartományokból való személyeket (ez túlságosan sérelmes lett volna éppen egy, az általában nem magyar vagy erdélyi főhadiparancsnok alatt szolgáló katonasággal szemben a lakosságot védeni is hivatott szerv esetében), hanem magyarországiakat küldött a kis országba; ott (korábbi regestratori és fogalmazói szolgálat után) 1731-től töltötte be a debreceni kerületi országos biztos tisztét.[57]

Az a két hatáskör-szabályozó rendelet aztán (mindkettőjük 1754. április 22-i keltű), amely Bogáthi feladatait megállapítja, nem hagy kétségeket aziránt, hogy Kornis vagy „helyettese" maradt-e az úr a házban.

Az első, a Bogáthi helyettes főbiztosi jogkörét megállapító rescriptum már bevezetőjében leszögezi, hogy — ugyan „ideiglenesen", „a jelenlegi körülmények" által kényszerítve — a főbiztos teljes hatáskörével ruházza fel a volt debreceni kerületi biztost. Ugyanezt szögezi le újból: a helyettes az 1744-i commissariatusi instructio-ban a főbiztos számára kijelölt hatáskörrel élhet. Alája rendelte a főbiztosság egész apparátusát (az adjunctus-okat, perceptor-t, a hatóság irodáját és levéltárát). Kornissal való viszonyának szabályozása mutatta a legvilágosabban, hogy mi is történt. Kornis nélküle nem írhatott alá commissariatus-i kiadványokat — igaz, ha mindkettőjük neve rájuk került, az ő neve szerepelt első helyen —; ha azonban ő nem lett volna Szebenben, „vel subscribere idem nequiret", Bogáthi aláírása is elég volt az expeditum-ra.

A királynő — nem kívánván vitatkozni az erdélyi rendekkel lépésének alkotmányos vagy nem alkotmányos voltáról (azoknak ti. valóban súlyos érveik lehettek volna az akció ellen) — úgy rendelkezett, hogy Bogáthi felesketésével nem kell megvárni a legközelebbi országgyűlést.[58]

[56] A rescriptumról csak ülésjegyzőkönyvi bejegyzés maradt (G.: Pr S. 1754:123. skk. o.) és kivonat az iratborító lapon (G. P. 1754:142.). A rendelet maga később, hivatalos használatban, elkallódott.

[57] Ld.: errenézve 1756. március 15-én a Guberniumhoz tett felterjesztését. (G. P. 1756:507.)

[58] A rescriptum emellett számos fontos rendelkezést tartalmazott a Commissariatus működését illetően. Az adjunctus commissarius-ok váltakozva Szebenben tartózkodását megszüntette, s úgy intézkedett, hogy a szász natio részéről állított biztos maradjon a fővárosban, a megyéké Kolozsvárott s a székely natio-é Brassóban működjék, s a Gubernium és a főbiztosság mindegyiküknek, valamint a frissen létrehozott dévai biztosságnak jelölje ki körzetét, s ezt tegye közhírré az érdekelt helységekben is. Az adjunctus commissarius és a kerületi katonai biztos által közösen elintézett panaszokról olyan esetekben is jelentést követelt a főbiztossághoz, ha az ügy már az első fokon befejezést nyert. Külön szabályozta a rendelet a dévai kerületben felmerülő panaszok orvoslásának módját: minthogy ott nem működött katonai biztos, a dévai provincialis commissarius közvetlenül a főbiztossághoz kellett hogy terjessze ezeket a sérelmes ügyeket.

Amellett a rescriptum kötelezte a Guberniumot: a helységektől hozzá felterjesztett negyedévi adóbehajtási kimutatásokat megérkezésük után azonnal küldje meg a Commissariatus-nak; az aztán tegyen jelentést neki az esetleges késedelmekről stb., s egyben tegye meg a szükséges intézkedéseket is.

Foglalkozott a rendelet a tiszti szállások építésének ügyével. Ha ezeket illetőleg vitára került sor, s a helység nem jutott megállapodásra a katonai szervekkel, a kerületi katonai és országos biztosnak együttesen kellett kiszállni a kvártély megvizsgálására.

A rendelet több pontja érintette azután az átvonuló katonaság ellátásával kap-

Ugyanaznap kelt Bogáthi Cassae Provincialis director-i instructio-ja is.

Az utasítás elsősorban függetleníti Bogáthit a (gyakorlatilag már névleges) főbiztostól: „absque dependentia a supremo provinciali commissario" nyerte ezt a megbízatását. A pénztárat revisio után kellett átvennie (ezt egy guberniumi tanácsos, az Exactoratus Provincialis egy megbízottja és maga az új igazgató végezte). Az utasítás a két részre osztott pénztár[59] szigorú ellenőrzését rendelte el: évente ünnepélyes visitatio-nak vetették alá (a pénztárigazgató azonban, az országos számvevőség egy tagjával együtt, bármikor tarthatott rendkívüli ellenőrzést is); évi kimutatásokat kellett a Guberniumon át az udvarhoz terjesztenie az általa kezelt jövedelmekről és ezek befizetésének állásáról; a salarium-okon és más közkiadásokon kívül nem eszközölhetett kifizetést az udvar engedélye nélkül (ha ilyenre szükség volt, ezt a Gubernium kellett, hogy jelentse az udvarnak; sürgős intézkedés kényszere esetén a főkormányszék rendelkezhetett eziránt, de erről mind neki, mind a pénztárigazgatónak jelentést kellett tennie a királynőnek); a pénztár állományáról havonta és negyedévente volt köteles jelentést tenni az udvarnak (a Gubernium útján); évi számadással tartozott az Exactoratus Provincialis-nak.[60]

Még sor sem került a két rendelet guberniumi tárgyalására, amikor a Gubernium (1754. május 6-án) felterjesztette a királynőhöz az országos pénztárról az azévi számvételkor készített kimutatást. A kép megdöbbentő volt: a tizenhét éve nem ellenőrzött pénztárból kezelői kamatra vagy kamat nélkül jelentős összegeket adtak kölcsön; a főbiztos és adjunctus-ai illetéktelenül vettek fel pénzt belőle. Az udvar türelme elfogyott. Büntető eljárást nem indíttatott ugyan a vétkesek ellen, de az említett tiszteket kötelezte a jogtalanul kezükhöz jutott összegek visszatérítésére, a magánkölcsönökhöz jutottakat (egy részüknek engedményeket adva) a kölcsön visszafizetésére, egyben a jövőre nézve — mint már a pénztárigazgató utasításában is — szigorúan eltiltva a magánosoknak való kölcsönzést, s megfosztotta Kornist főbiztosi tisztétől. (Gu-

csolatos kérdéseket. Az ilyen egységek mellé biztosok rendelését tartotta szükségesnek, akik egy-egy közigazgatási egységen keresztül (a rendelet circulus-t mond; ezt a terminust akkortájt Erdélyben ugyanúgy, mint a processus-t, egyaránt használták a járás és az ugyanazon főbíró ellenőrzése alá tartozó, több járásból álló nagyobb terület jelölésére) kísérjék a sereget, s biztosítsák részben számára az ellátást, részben a lakosság számára a szolgáltatások nyugtázását. Az átvonuló sereg ellátásának természetben s nem készpénzben kellett történnie. A Magyarországból (és az ekkor külön igazgatási területet képező Bánátból) Erdélybe, vagy onnan ezekbe vonuló katonaság folyamatos ellátása érdekében a rendelet a szomszédos magyar kerületi biztosokkal való érintkezésre utasította azokat az adjunctus commissarius-okat, akiknek területi hatáskörébe a nyugati határszél törvényhatóságai tartoztak.

Végül az udvar — a számvételek, a katonaság kihágásainak stb. bonificatio-ja megkönnyítésére — mind a főbiztosságot, mind az adjunctus-okat jegyzőkönyv vezetésére kötelezte az assignatio-król és dispositio-król.

A rendeletet ld.: G. P. 1754:538.

59 Egyik fele a katonaság ellátására szolgáló összegeket kezelte; a másik a tisztviselői fizetésekkel, az országos arrha-kkal és egyéb illetékekkel foglalkozott.

60 Az utasítást — amelyet, a Cassa Provincialis részletes története nem férvén bele e tanulmány kereteibe, csak vázlatosan ismertettünk — ld.: G. P. 1754:615.

berniumi tanácsosságát megtartotta.) Bogáthinak formális függése is megszűnt tőle.[61]

A rendbeszedési kísérlet utolsó jelentős lépése a királyi perceptorok (a törvényhatósági adópénztárnokok) utasításának kiadása volt 1755. szeptember 20-án.[62] Ez hozta létre a stationalis commissarius-oknak a perceptorok alá rendelt szervezetét; ezeknek feladata elsősorban a terményszolgáltatások szabály szerinti administratio-jának biztosítása volt. (Ha vitájuk támadt a termékek minősége iránt a katonasággal, s annak tisztjeivel sem sikerült megállapodásra jutniok, a perceptorokhoz kellett mintát juttatniok a kifogásolt naturalia-ból, s azok döntöttek, tájékoztatva az ügyről a kerületi biztost is). Munkájuk jobb ellátása érdekében kötelezte őket az utasítás a szálláshelyek minél gyakoribb felkeresésére (ezzel elejét veendő a katonaság és polgári személyek közti összetűzéseknek és a falusi bírák visszaéléseinek). A perceptor-okat illető rendelkezések közül megemlítendő a katonasággal kéthavi computus-ok tartására vonatkozó, s a pénztár állásáról negyedévenkénti kimutatásoknak a Guberniumhoz, a főbiztossághoz és a törvényhatóság főtisztjéhez való felküldését, évi számadások tartását és végül a pénztár évi visitatio-ját tárgyazó rendelkezés (ezt az utolsót a törvényhatóság főtisztje hajtotta végre, szeptember-novemberben).[63]

S ezzel, úgy látszott, az erdélyi katonatartás ügye végre rendeződött. A szervezet alapos vizsgálaton ment át, gondosan kiépítették a lehető legalsóbb fokig, szigorú előírásokban rögzítették a pénzkezelés ellenőrzésének módját, nagy tapasztalattal rendelkező személyt állítottak az apparátus élére. Bogáthi az elkövetkező öt esztendőben egyre csak emelkedett rangban és hatalomban: 1755. szeptember 20-ától tagja volt az akkor alakult Directiva Commissio-nak[64] (ez az új adórendszer, a Systhema Bethlenianum bevezetése körüli problémák intézésére jött létre); a biztosságot illető ügyek tárgyalásán már láthatólag működése kezdetétől meg-megjelent a Guberniumban, ha a tanácsosságot csak bukott elődje halála után, 1758. május 6-án nyerte is el.[65] S aztán, hatesztendei főbiztosi működés után, ugyanúgy távozott tisztéből, mint amaz.

A volt debreceni kerületi biztost ugyanis — aki fizetéséből és nem jelentős magánvagyonából hasonlíthatatlanul szerényebben kellett hogy éljen, mint főrangú főméltóság- és tanácsos-társai — megszédítette az adóügyi teljhatalom; s amellett láthatólag nem számolt eléggé azzal sem, hogy az „idegen"-nek a nyakukra küldése miatt sértett erdélyi urak (s elsősorban bizonnyal Kornis Antal, akit országos főméltóságából „buktatott ki") árgus szemmel fogják kísérni működését. Már 1756-ban vádak hangzottak el ellene az udvarnál; akkor sikerült megvédenie magát. Egy újabb nagy vizsgálat azonban már más eredményt hozott: a főbiztosra visszaélések egész sora bizonyult rá. 1760. március 5-én a királynő vala-

[61] Az 1754. július 21-i rescriptum-ot — amely ezeket az intézkedéseket tartalmazza — ld.: G. P. 1754:393.
[62] Az utasításnak csak a Commissariatica-igazgatást közvetlenül érintő részleteit ismertetjük.
[63] Az instructio-t ld.: G. P. 1755:1066.
[64] Az aznapi királyi rescriptum intézkedett így (amely többek között a perceptori utasítást is megküldte a Guberniumnak). Ld.: G. P. 1755:1066.
[65] Az e napon kelt királyi rescriptum-ot ld.: G. P. 1758:731.

mennyi tisztségétől felfüggesztette,[66] s a Gubernium ideiglenesen Bauszner Sámuelt jelölte ki feladatainak ellátására.[67]

Bogáthi nem tudván tisztázni magát, végül is uralkodói kegyelmi tények mentették meg attól, hogy egész vagyona a jogtalanul felvett összegek visszatérítésére menjen rá. A bukásától Bethlen Miklós főbiztosi kinevezéséig és az új utasítás kiadásáig eltelt időszakból egyetlen dolog említésre méltó: az 1760. július 25-i királyi rendelet. Ez kapcsolta össze elvileg is a főbiztosi tisztséget a guberniumi tanácsossággal (mint a fentebbiekben láttuk, a Szatmárt követő időszakban a biztosok mintegy ad personam nyerték el ezt, s nem egyszerre biztosi kinevezésükkel), mentesítve azonban a Gubernium bíráskodási ülésein való részvételtől; s egyben kötelezte a supremus commissarius-t, hogy hetente számoljon be végzett munkájáról a főkormányszéknek.[68]

VIII. Az 1762-i utasítástól a Gubernium átszervezéséig

Bogáthi utódjának kinevezése majd egy és háromnegyed évig váratott magára. Az a királyi rendelet, amely Bethlen Miklóst emelte a főbiztosi tisztségre, az 1761. november 24-i keltet viseli.[69]

A kardinális méltóság tehát megint az egyik legnagyobb erdélyi arisztokrata-család birtokába került; s tegyük hozzá: a Bethlenek — ugyanúgy, ahogy Kornis István majd félszázaddal korábbi megválasztásakor a Kornisok — ekkor álltak Habsburg-kori hatalmuk tetőpontján. Az erdélyi udvari kancellári székben Bethlen Miklós bátyja, Bethlen Gábor ült (az új adórendszer kiépítője, s az első igazi „udvari ember" az erdélyi arisztokrácia sorából); ő maga a főbiztosságból a kincstartóságba emelkedett tovább, s aztán, némi visszaeséssel a rangsorban, országos elnökként végezte életét.

A személycsere ismét a hatóság működésének új szabályozásával járt együtt. 1762. január 5-én királyi rescriptum engedélyezte az új főbiztosnak hivatalbalépése előtt bővebb instructio-kért Bécsbe utazását.[70] Az új utasítás 1762. június 30-áról való. A korábbiakhoz képest változást a következőkben tartalmazott:

A főbiztos mellett három adjunctus commissarius és a dévai districtualis biztos, továbbá pénztárnok és pénztári ellenőr — ezt a tisztséget 1756-ban létesítették — s végül négy írnok működött. A katonai adjunctus közül egy a főbiztos székhelyén maradt (amely a katonai főbiztoséval esett egybe), a másik kettő Kolozsvárott, ill. Brassóban ügyködött. A supremus commissarius-nak azonban joga volt arra, hogy nagyobb számú katonaság Erdélybe érkezése esetén (különösen háborús időben) a katonai szolgáltatások által erősebben érintett területekre küldje egy vagy több adjunctus-át, vagy ideiglenesen további személyeket állítson e fel-

[66] A rescriptum-ot ld.: G. P. 1760:450.
[67] U.-ott.
[68] A rescriptum-ot ld.: Kir. hitlev.: 23.
[69] G. P. 1762:542.
[70] G. P. 1762:108.

adatkörbe. Az apparátus kijelölésének módja is új szabályozást nyert: az udvar visszaállította az 1754-ben félredobott régi gyakorlatot, amely országgyűlési candidatio tárgyává tette a főbiztos kiszemelését. Az adjunctus-ok személyét szintén az országgyűlés jelölte a 3 natio-ból; ehhez azután a Gubernium — a supremus commissarius meghallgatásával — a saját véleményét is hozzáfűzte, s így továbbította az udvarhoz. A pénztárnok, ellenőr és a dévai biztos kinevezését (a Guberniumnak a főbiztos meghallgatásával tett jelölése alapján) az udvar végezte, az írnokokét a Gubernium (a főbiztossal egyetértőleg).

Korábbi gyakorlat megerősítését jelentette az a rendelkezés, amely a kerületi biztosok közt kéthavi, a két főbiztos közt pedig félévi computus-okat rendelt el. A computus-ok eredményét 15 napon belül jelenteni kellett a Guberniumnak, amely aztán haladéktalanul továbbította ezt az udvarhoz.

(Amellett az utasítás részletesen elismételte a pénztár szigorú ellenőrzését, a kiutalás módját stb. illető korábbi rendelkezéseket.)[71]

Az 1762-i rendezés után nagyobb arányú új szabályozásra huzamosabb ideig nem kerül sor. Csak 1772-ben — megint egy nagyarányú kormányzati rendezés, az 1770—71 táji ügyviteli reform kísérőjelenségeképpen — történik jelentősebb intézkedés a főbiztosság működését illetően. Az udvar megnöveli a hatóság létszámát: egy assistens-t állít be „legalábbis addig, míg azok a munkálatok, amelyeket az országos főbiztosság személyzetének csekély volta miatt talán félre kellett tenni, s a főbiztosság iratai és régebbi számadásai rendbehozatnak". Egyben bizonyos kollégiális ügyintézést létesít. Legalább hetente kell üléseket tartani a főbiztos elnökletével; ezeken a supremus commissarius mellett ügyködő adjunctus az utalványozások, a katonaság elszállásolása, az átvonuló csapatok ügyeit adta elő, „ac generaliter illa, quae in agenda officii sui influunt", a Cassa Provincialis főpénztárnoka általában a pénztár igazgatása, különösen pedig az adósságok, alapok és hátralékok ügyeiről számolt be, s végül az assistensre maradt a Commissariatus hatáskörébe tartozó összes egyéb ügyek referálása. Amellett az új tisztviselő feladata lett a főbiztos irányítása mellett felügyeletet gyakorolni a hatóság ügyei felett általában, s a főbiztosság kancelláriája felett (a könyvek megfelelő vezetése, őrzése, a Guberniumhoz való pontos felterjesztésük, a félévi computus-ok szabályos tartása s az adóról és a naturalia-ról való pontos számvitel tartozott ez utóbbi réven ellenőrzése alá).[72] Az assistens szerepköre aztán rövidesen jócskán megnőtt; ő gondoskodott a katonaság részére történő havi utalványozás lebonyolításáról, felügyelt a törvényhatósági pénztárak pontos vezetésére, részt vett a két főbiztos közti félévi computus-okon, s végeztükkel elkészítette róluk a szükséges kimutatásokat stb., s általánosságban gondoskodott a számvitel gondosságáról.[73]

71 Az 1762. június 30-i utasítást ld.: G. P. 1762:296.
72 Az e rendelkezést tartalmazó 1772. április 25-i rescriptum-ot ld.: G. P. 1772:4843.
73 Az assistens feladatainak kibővülésére ld.: G. P. 1774:1209. (A Commissariatus 1774. februári — a nap jelzése tollhiba folytán kimaradt a keltezésből — felterjesztéséből a Guberniumhoz.)

IX. 1786—90. A Commissariatus feloszlatása, a háborús főbiztosság és az újjászervezés

Az 1744-ben létrehozott s aztán kétszer némileg átalakított s főként alaposan kiépített szervezeten, úgy látszott, már kevés a változtatnivaló. Részletintézkedések történtek ugyan a hatóság működésének megkönnyítésére, újból és újból kiadtak bizonyos, az alsóbb szervek kényelmessége folytán „feledésbe" ment rendelkezéseket, de nagyobb reformra nem került sor — egészen az igazgatás általános átszervezéséig, 1786-ig.

Az átszervezés intézkedéseit magában foglaló két nagy királyi rendelet — az 1786. január 16-i és január 23-i[74] — közül az első még érintetlenül hagyja a főbiztosság működését.[75] Egy hét múlva azonban a császár reform-rohama már a Commissariatus-t is elérte. Kemény Farkas országos főbiztosra az ország új területi beosztása kapcsán volt más beosztásban szükség: a szászsebesi (később szebeni) kerületi biztosság élére került. A Commissariatus más tisztviselőit is érintette a reform, úgyhogy az 1786. január 23-i rescriptum alappal írhatta: minthogy a főbiztosságnál működő főhivatalnokok más alkalmazást nyertek, „ez a hivatal magától megszűnik". A főbiztosság ügyeinek intézése a Gubernium egy tanácsosára hárult; az adjunctus-ok — három volt alkalmazható — az egyes kerületi biztosok[76] mellé voltak rendelve; s feladatuk a nagyobb utalványozások (a kisebbeket a megyei altisztekre bízta a rescriptum) és korábbi egyéb teendőik maradtak.[77] A rendelkezés keresztülvitele azonban nem történt egyik napról a másikra; az átszervezés lebonyolítása még 1787-re is átnyúlt — amikor pedig már új polgári hadseregellátási szervezet létrehozására került sor.

II. József centralizációja ti. azt az eredményt szülte, amelyet a megfelelő személyi alap nélkül létrehozott centralizációk általában. A császár kísérletei arra, hogy másfajta hivatali erkölcsre szoktassa a félévszázaddal korábbi állapothoz képest kitűnően, de a feladatokhoz mérten nem a legjobban működő tisztviselői karát, nem jártak a szükséges sikerrel. S amellett ez a centralizáció még túlságosan optimista is volt: nem számolt rendkívüli körülményekkel. Pedig rövidesen ilyenek alakultak ki: a birodalom háborúra készült. Az eredmény az új főbiztosság megteremtése lett.

Nem kevesebb, mint 47 nyomtatott oldalból áll az az 1787. november 12-én kelt utasítás, amely az új főbiztosság feladatait szabályozza.[78]

A hatóság vezetőjét az uralkodó nevezte ki; az alantas biztosok és az irodai személyzet kijelölése a gubernator feladata lett (az a főbiztos

[74] Ehelyt természetesen csak a Commissariatus Provincialis-t illető vonatkozásaikat ismertetjük. Az átszervezés egyéb kérdéseivel a szerző többhelyütt foglalkozik „Az erdélyi országos kormányhatósági levéltárak ismertető leltára" c. kéziratban levő művében.

[75] „Minthogy ezt a tárgyat nem találjuk annyira előkészítettnek, hogy most mindjárt meg tudjuk alkotni róla legfelsőbb elhatározásunkat, ez még egyelőre az eddig szokásos módon lesz intézendő." A rescriptum-ot ld.: G. P. 1786:1113.

[76] A szó 1786—90-i értelmében véve.

[77] Az 1786. január 23-i rescriptum-ot ld.: Kir. hitlev. 37.

[78] Természetesen ismét csak a főbiztosság feladatait közvetlenül érintő részeire van módunk kitérni.

bevonásával végezte ezt a munkát s a Gubernium elé terjesztette javaslatát). Függeni azonban vajmi kevéssé függött az országos kormányhatóságtól. Az utasítás hangsúlyozta: a főbiztosság legyen a hadsereg „kezeügyében", hiszen az országos kormányszervvel való levelezés meglassítaná az ügymenetet, s veszélyeztetné a hadműveleteket. Az Oberlandescommissarius a hadseregfőparancsnok alá volt rendelve, s a sereg ellátási felügyelője (Verpflegsinspecteur) közölte vele a kiállítandó szolgáltatások mértékét. Nem egy meghatározott területen gyakorolt hatáskört, hanem a sereghez tartozott; ha az máshová vonult, nem vált el tőle a határon, hanem csak melléje rendeltek valakit a másik országból, aki ismerős volt az ottani viszonyokkal.

Ami a közigazgatási szervekkel való együttműködést illeti: a császár a főbiztosság rendelkezéseinek legszorosabb („blindlings", vakon kellett végrehajtaniok a Landescommissariat rendeleteit) teljesítésére utasította a megyéket,[79] s az országos hatóságoknak is a legnagyobb előzékenységgel kellett eleget tenniök a polgári hadseregellátó szerv kéréseinek. Az viszont csak arra volt kötelezve a Guberniummal szemben, hogy a hadseregnél történő intézkedésekről tájékoztassa; s a hadseregfőparancsnokság rendelkezéseit az ország károsodása nélkül kellett végrehajtania.

Az instructio igen részletesen foglalkozott aztán az új hatóság feladataival a sereg fennállása különböző szakaszainak problémáival, az ellátás fajtáival kapcsolatban.

A főbiztosság tevékenysége már a sereg gyülekezésekor megkezdődött. Biztosítania kellett a sereg ellátását (lehetőleg a békeidők szükségleteit szolgáló katonai raktárakból, amelyeket a sereg csak nagy szállítási költségekkel vihetett volna magával); gondoskodnia kellett az átvonulásra szolgáló utak megjavításáról. Részletesen szabályozta azután az utasítás a megyei menetbiztosok (Führungs- oder Marche-Commissarien) feladatait (a szállítások szabályszerű folytatásának biztosítása, a sereg kihágásai elleni védekezés, annak a megyének értesítése, amelybe a katonaság átlépett).

A sereg részére szükséges élelem megszabása (Ausschreibung) terén a főbiztosságnak (s a Guberniumnak is) csak ahhoz kellett tartania magát, amit az élelmezési felügyelő vagy a hadtestek igazgatóságai kértek tőle; önálló tevékenységet e tekintetben nem folytatott.

Annál részletesebb szabályozásra került a szállítás és a katonai raktárak felállításának módja. Az utasítás itt három követelményt állított fel, ill. feladatot jelölt ki: a szolgáltatandók helyes elosztását, a szolgáltatás időpontjának és helyének megállapítását (ez a hadseregélelmezési felügyelő kötelessége volt, a polgári hatóságok csak végrehajtani tartoztak döntését) s végül az átvétel szabályszerű lebonyolítását.

79 Amellett jónak látta e vonatkozásban helyi ellenőrzésükről is gondoskodni. Abban az esetben, ha a háború érintette az országot, az egyes megyék tisztsége mellé egy katonatiszt volt kiküldendő. Ő vette át a megyéhez hadellátási tárgyban érkező rendeleteket, s tőle kapták meg a megyei tisztet. A továbbiakban aztán sürgetnie kellett teljesítésüket, az eredményről jelentéssel tartozott a sereg ellátási felügyelőjének, vagy a hadtestek ellátási igazgatóságának (Korpsverpflegsdirekzionen).

A szolgáltatások részletes kivetését (Individual Haupt-Repartition) az udvari kancellária irányelvei alapján a Gubernium készítette el, s a főbiztosság útján juttatta el az élelmezési felügyelőhöz. Az inspector feladata volt a tábori élelmiszerraktárak helyének és létesítésük módjának meghatározása is; erről értesítenie kellett a Guberniumot és a főbiztost. (A raktárak mellett külön apparátus volt létrehozandó: minden főraktári állomásnál egy megyei biztosnak kellett ügyködnie. Az élelmiszerszállítmányokat ismét külön polgári biztosok: conducteur-ök kísérték. A megyei commissariusok jelentéstétellel tartoztak az élelmezési felügyelőnek és a főbiztosnak.)

A fuvart az új utasítás értelmében készpénzfizetés mellett kellett igénybe venni; a főbiztos az élelmezési felügyelő vagy a hadtest-igazgatóságok megkeresései alapján végezte ennek kivetését. Az előfogat biztosítását önállóan intézte.

Táborozás esetén a főbiztosnak kellett (az élelmezési felügyelő utasításai alapján) gondoskodnia a sereg élelemmel és takarmánnyal való ellátásáról (a táborhelyre való szállítást is beleértve, ha a katonaság ezt nem vállalná magára). A menetállomások kijelölése is a főbiztos feladata volt (a közigazgatási szervekkel egyetértőleg kellett eljárnia). Ha a téli táborozás ellenséges területen történt, neki kellett megoldani az ezzel járó feladatokat. Végül a főbiztos jelölte ki (ismét csak az élelmezési felügyelő rendelkezései szerint) a táborból kivonuló csapatok „menetrendjét".

A hadbaszállt csapatok részére a főbiztos teremtette elő a szalmát és tüzifát, s szállíttatta a szükséges helyre. Szabályozta az utasítás a katonaság által vágott fa felszámításának módját (az eljárásban a főbiztosságnak is képviseltetnie kellett magát), s kötelezte a biztost a lakosság érdekeinek védelmére a hadbaszállt katonasággal szemben: akadályozza meg a tábor környékén fekvő földek és rétek letiprását. Amellett a vágómarha számára legelőről kellett gondoskodnia.

A takarmányellátásánál a főbiztos feladata a szükséges mennyiségnek a helységekre kivetése volt; gondja kellett hogy legyen arra is, hogy az egyes lovassági parancsnokságok mellett a biztosi szervezet egy embere vagy más polgári tisztviselő működjék, aki kijelöli a takarmányszállítás helyét, s ügyel annak gondos lebonyolítására. Száraz takarmány szolgáltatásánál a biztosságnak előzetes összeírást kellett végeznie. A takarmányszolgáltatás lebonyolítása után a főbiztosság felvételt kellett hogy készítsen ennek mértékéről. Emellett jegyzőkönyvek vezetésére volt kötelezve a takarmányellátásról.

A hadbaszállt sereg előfogat- és fuvarellátása terén szintén hárultak kötelezettségek a polgári biztosra. Az előfogatokat — a katonai főbiztos utalványai alapján — neki kellett kiállíttatnia; a sereg táborhelye közelében levő helységekben állandóan felszerszámozva és befogva kellett tartatnia bizonyos mennyiségű igásállatot. Gondoskodnia kellett az előfogat-ügy szabályos kezeléséről. A menetállomásokra egy-egy polgári személyt kellett állítania a helyi feladatok ellátására. Postalovak rendelkezésre bocsátása iránt is neki kellett intézkednie (a tábori postahivatal megkeresésére és katonai főbiztosi utalványozás alapján).

A hadseregnek főzelékfélével való ellátása szintén az ő feladata volt; az ilyen szolgáltatások elszámolását a biztosságnak egy, mezőgazdasági ügyekhez értő tisztviselője kellett hogy végezze (ez aztán az udvari hadi számvevőséghez terjesztette a számadást).

További teendői voltak a főbiztosnak a mértékek egységesítése terén. A sereg ellátásának kivetése stb. alsó-ausztriai mértékek szerint kellett hogy történjék, az országos commissarius legfontosabb teendője e téren a lakosság tájékoztatása volt az erre vonatkozó rendelkezésekről.

A seregnél letartóztatott gyanús polgári személyeket a főbiztosságnak adták át; ez a sereg auditor-ával együtt döntött, s aztán intézkedett büntetésük kitöltésének helyére való szállításuk iránt.

Ellenséges országokba benyomulás esetén minden hadtest mellé beosztották a főbiztosság egy tisztviselőjét; ez kapcsolatban állt ugyan hatóságával is, de elsősorban a hadtestparancsnok rendelkezéseihez kellett igazodnia. Ő ellenőrizte a termékszolgáltatásokat az ellenséges országból, jegyzéket készítve róluk. Láttamozta a naturalia-kiutalásokat, s ezeket is jegyzékbe foglalta. Az ellenséges területen a főbiztosságnak kellett összegyűjteniük a termékekről adott nyugtákat (kéthetenként vagy gyakrabban) s aztán (jegyzékbe foglalva őket) az élelmezési felügyelőhöz vagy igazgatóhoz kellett továbbterjesztenie. Utasítása kötelezte a katonaságnak az ellenséges országban való garázdálkodása elleni fellépésre is.

Ha viszont ellenséges betörés történt a birodalom területére, a biztosnak kellett — az élelmezési felügyelővel egyetértésben — gondoskodnia a veszélyeztetett terület kiürítéséről (ez nemcsak a készleteknek, hanem a katonaköteleseknek s az igás- és haszonállatállomány javának hátravitelét is jelentette); a munkálat lebonyolítására és a hátrábbtelepített fiatalok foglalkoztatására (aratásnál, cséplésnél, útépítésnél stb.) külön biztost kellett kijelölni.

A háború befejeztével még egy teendője volt utasítása szerint a főbiztosnak. Meg kellett állapítania a lakosságnak a mértéktelen igénybevétel következtében keletkezett kárait. E cél elérésére a hadtestekhez vagy más egységekhez beosztott főbiztossági tisztviselők kezdettől feljegyzési könyvet kellett hogy vezessenek a károkról, s a hadjárat végeztével részletes jelentést kellett tenniök erről a főbiztosnak.[80]

Két héttel a nagy szabályozás után, 1787. november 26-án az egyesített magyar—erdélyi udvari kancellária közölte a Guberniummal, hogy az új főbiztosság élére Bethlen Sándor guberniumi tanácsos kerül.[81]

Vázlatos tanulmányunkban nincs módunk bővebben foglalkozni az új ellátási apparátus alsóbb szervei hatáskörének, a termékek fizetési módjának stb. egymást kergető szabályozásaival. Csak azt kívánjuk leszögezni: az erdélyi Habsburg-igazgatás a Commissariatica intézésének terén is ekkor éri el a csúcsot. Imponáló szabályozottság, mindenre kiterjedő figyelem — s aztán kudarcok sora a török háborúban, és az 1790 januári „tollvonás".

[80] Az utasítást ld.: a — Erdélyi Levéltárak — Gubernium Transilvanicum — Cista Diplomatica: Normalia III:235—81. o.
[81] G. P. 1787:13302.

A restitutio során azonban kiderül, hogy nem is olyan egyszerű mindent annullálni a császár (esetünkben igazgatási vonatkozású) rendeleteiből.

Az 1790. március 26-i királyi rendelet ugyan többek között a Commissariatus Provincialis-nak 1780-i formájában való helyreállítását teszi a Gubernium kötelességévé,[82] ez a rescriptum azonban — itt nem részletezhető okokból — hosszú hónapokon keresztül még csak tárgyalásra sem kerül, s mikor végre a Gubernium foglalkozik vele, már túlhaladtak rajta az események. Az év április 10-éről való Bánffy György gubernator elnöki előterjesztése a Guberniumhoz a restitutio folyományaképpen teendő intézkedésekről. Lényegesen óvatosabb: „ámbár az esetben, ha a katonaság élelmezésének a kincstári igazgatás által való ellátására épülő, még a jelenlegi háború előtt bevezetett rendje továbbra is fennmarad, s a számvételek kialakított rendje, s a pénztárnokság és a pénztár kezelését illetően bevezetett szabály hatályban marad, az országos főbiztos hivatalának visszaállítása nem tartható feltétlenül és kikerülhetetlenül szükségesnek, minthogy mégis különösen az országban elhelyezett katonaságot illetőleg időről időre előfordulnak esetek, amelyekben az országos főbiztos közreműködése sem feleslegesnek, sem haszontalannak nem tartható, amellett pedig, minthogy egyremegy, hogy a commissariatica-ügyeket s a pénztár dolgát az előadó tanácsos, vagy az országos főbiztos intézi-e s adja-e elő a tanácsban, így ofelsége legkegyelmesebben hozzájárult ennek a többször említett állásnak visszaállításához is." Az előterjesztés 1790. április 26-i tárgyalásakor a referens Koszta tanácsos e pontot csak tudomásulveendőnek tartotta.[83] Majd egy hónap telt el, míg végre újabb lépés történt az ügyben: Bethlen Sándor *(a II. József által létrehozott háborús főbiztosság vezetője)* tett az év május 20-án javaslatot az újjászervezendő főbiztosság tisztségeinek betöltésére.[84] Június 6-án újabb előterjesztéssel fordult a Guberniumhoz: új instructio kiadását javasolta (ezt az országgyűlésnek kellett volna megvitatni, s úgy került volna uralkodói megerősítésre). A Gubernium azonban nem tartotta szükségesnek ezt: „... nintsen már egyébb hátra, hanem hogy ezen Commissariatus egy átalyában az 1780-beli mód szerént minden további halasztás nélkül fel ályon, s az akkori Utasíttás, vagy Instructioja szerént, *a mennyiben az annak utánna következet Rendelések által meg nem változot* [kiemelés tőlem. T. Zs.], kötelességét ezután szorgalmatosan folytassa." — írta másnapi válaszában.[85] S az ügy lezárulása: a főbiztos tisztét — minthogy az elsőnek kinevezett Teleki Ádám nem vállalta el — Bethlen Sándor nyeri el.[86] A Commissariatus munkájára vonatkozó rendelkezések pedig érvényben maradnak — legfellebb az igazgatás színvonalának a császár, s méginkább kreatúrái halála utáni lassú züllése veszi el erejüket.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a főbiztosságot ettől más közigaz-

[82] G. P. 1790:6998.
[83] G. P. 1790:3137.
[84] G. P. 1790:4014.
[85] A felterjesztést és a Gubernium válaszrendeletét ld.: G. P. 1790:4427.
[86] Kinevezését az 1790. június 17-i udvari kancelláriai rendelet közölte a Guberniummal. (G. P. 1790:5544.)

gatási szerveknél inkább óvja vezetőinek személye. A kényes, mert nagy apparátust mozgató, pénz- és terményügyekkel — méghozzá az adózó néptől (s nem is kevés huzavonával, eltitkolások, késedelmek stb. ellenében szorítva ki a kívánt eredményt) behajtandó pénzével és terményekével — foglalkozó s így korrektséget és pontosságot kívánó, a katonai szervekkel állandóan kapcsolatban levő (s ez tetemes munkát, kényelmetlenséget stb. okozott) szerv élére nem lehetett tehetetlen embereket állítani. Néhány főbiztos pályafutása az 1790 és 1848 közti időből: Haller Gábor a kincstartói székbe emelkedik a főbiztosiból; utóda, Jósika János — az egykori megyei perceptor — pedig a Gubernium alelnökségébe, majd elnökségébe. — Az utolsó 1848 előtti főbiztos, Joseph Bedeus (1849-ben ő menekül Szebenből Bem serege s a magyar kormánynak a főbiztosságot véglegesen feloszlató rendelete elől), jozefinistasága miatt a guberniumi titkárságban megrekedt szász hivatalnokfiú gyermeke; szintén képességeinek köszönheti pályafutását.

X. *1790—1849*

A restitutio tehát formai volt; az évtizedeken át épített és II. József által csak befejezett szervezet fennmaradt, működésének módjában sem állt be változás. Az a körülmény pedig, hogy a főbiztos a Gubernium tanácsosa volt, nem sokat változtatott a dolgon. A Gubernium Kolozsvárra költözött, a főhadiparancsnokság Szebenben maradt — s a Commissariatus Provincialis mellette kellett hogy maradjon; függése a Guberniumtól ezzel természetesen elég laza lett. Kolozsvárra költöztetésének terve fel-felmerült (1799, 1831—2), de végül is nem került megvalósításra. Az 1790 és 1848 közti majd hat évtizedes időszak kevesebb szabályozást lát a Commissariatica-igazgatás terén, mint Mária Terézia vagy II. József uralkodásának egy-két mozgalmasabb esztendeje. Ugyanez áll a katonaellátás polgári igazgatására is, ami az egész államigazgatásra. A kezdeményező lendület elapadt; a gép forog — ha ugyan, nagyobb időegységekben mérve, egyre nehézkesebben — s egyelőre nem kerül szembe olyan feladatokkal, amelyek próbára tennék erejét. Egyetlen nagyobb szabályozást lát a kor e téren: az 1802-i általános adóügyi instructio-t.

A Commisariatus Provincialis ugyanis 1792-ben visszanyerte a Cassa Provincialis feletti felügyeleti jogát.[87] Az 1802-i instructio azután részletesen szabályozta a felügyelettel járó teendőket.

Az ellenőrzés lehetőségének biztosítására a Cassa Provincialis-nak ugyanott kellett elhelyezést nyernie, ahol a főbiztos székelt. A törvényhatóságok perceptorai feletti felügyelete pedig már hivatalbalépésükkor megkezdődött. Az új adótárnok átadási leltárral (transpositionis instru-

87 A Gubernium 1792. március 30-án tette meg ezirányt felségelőterjesztését. Az Erdélyi Udvari Kancellária az év augusztus 22-én közölte vele az uralkodó döntését: a főbiztosság megkapja ezt a hatáskört; feladata gondoskodni az adó pontos behajtásáról, a katonasággal való computus-ok pontos tartásáról, a befolyt összeg szabályszerű s királyi rendeletek alapján történő kifizetéséről, végül a számadás időben megtörténtéről s a pénztár biztonságáról.
A decretum-ot ld.: G. P. 1792:6630.

mentum) vette át a pénztárat, s ennek egy példányát a legközelebbi félévi computus-ig el kellett juttatnia a főbiztossághoz.

A Commissariatus Provincialis azonban már az esetleg nem nagyon sietősen küldött leltár hozzáérkezte előtt is ellenőrzése alatt tartotta a pénztárnokot. Pénztári naplói (ezek a pénztárkönyvek alapján készült kivonatok voltak) havi felküldését követelte tőle. (A naplókat korábban az Exactoratus Provincialis-hoz kellett felterjeszteni; a főbiztossághoz csak a pénztár állományáról készített kimutatás — Cassae Status — került. Most ennek az utóbbinak szükségessége megszűnt.) Ezek azután átvizsgálásra kerültek; a főbiztosság megtette a velük kapcsolatban szükséges intézkedéseket, súlyosabb baj esetén a Guberniumnak téve jelentést, s havi összeállítást készített a főkormányszék részére a törvényhatósági pénztárak állásáról. Csak ezek után kerülhetett sor a naplóknak az országos számvevőséghez való áttételére. Kifizetéseket csak a főbiztosság rendeletére eszközölhettek a törvényhatósági pénztárak. A begyűlt adót kéthavonként kellett beszállítaniok az országos pénztárba. Félévenként pedig elszámolásra voltak kötelesek; ennek módját is részletesen szabályozta az utasítás. A törvényhatósági perceptorok a következőkkel kellett hogy felszerelkedjenek a computus-ra: a) a liber competentionalis-szal (a félévi bevételek naplójával), b) az egyes helységek szolgáltatásairól készített összefoglaló kivonattal (ez nemcsak hely, hanem évek szerint is tagolódott — külön tüntették fel, hogy a befolyt összeg az az évi adó vagy hátralékok törlesztésére szolgált), c) a termékek és előfogatok szolgáltatásáról adott nyugtákkal (ezeket helységek szerint foglalták jegyzékbe), d) a perceptor által tett kiadásokról szóló nyugtákkal és assignatio-kkal, továbbá tanúsítványokkal a termékeknek és praejunctura-knak kivetéséről, valamint adócsökkentéseknek az adóba való beszámításáról), e) az átadási leltárral (ha a perceptor első computus-ára ment). Bármi hiányzott is ezek közül, a pénztárnok már nem állhatott ki a computus-ra. Ha iratait be tudta mutatni, a főbiztosság a saját liber competentionalis-ainak a perceptoréval való összevetésével kezelte az érdemi munkát. Ellenőriznie kellett: a termékek szolgáltatása és a praejunctura-k kiállítása a szabályszerű áron történt-e? Megtörtént-e az előírt mértékben? Végül előkészítette az ún. extractus computualis-t[88] s jelentést tett a Guberniumnak az elszámolásról.

A Commissariatus Provincialis ellenőrzési hatásköréhez tartozott végül az is, hogy az adjunctus commissarius provincialis-ok (egy, ez esetben rendelkezéseik teljesítésére utasított megyei tiszt kíséretében) megvizsgálhatták a törvényhatósági adótárakat.[89] —

A főbiztosságra tehát nem éppen a XVIII. századi vajúdások közepette köszönt rá 1848. A hatóság egy ideig még a forradalom eseményeit se nagyon kell hogy érezze: a magyar kormány rendelkezései értelmében az erdélyi kormányhatóságok tovább folytatják munkájukat. Csak 1848 októberében következik be változás ebben a politikában; az intézkedések azonban már nem hajthatók végre.

[88] Ennek alapján állította aztán össze a törvényhatósági perceptor a termékek és előfogatok kivetési táblázatát (Tabella Imputationis).

[89] Az utasítást ld.: Erdélyi Levéltárak — Gubernium Transylvanicum — Cista Diplomatica: Vegyes Normalia-gyűjtemények: Adó-ügy I.

Joseph Bedeus ti. (aki ekkor a főbiztos tisztét viselte) elég kényes helyzetben érezhette magát, s nehezen tudott „eligazodni" a dolgokon. A magyar kormánynak Vay királyi biztoson át érkező rendelkezéseit nem sietett teljesíteni, a Guberniummal legalább a formai szakítást igyekezett elkerülni, s — ha szívből, ha színre — nem mutatott sok tetszést a főhadiparancsnokságnak a közigazgatásba avatkozása iránt. Így történt aztán, hogy nem hajtotta végre Vay 1848. október 13-i, az Országos Honvédelmi Bizottmány utasítására kiadott rendeletét a főbiztosság és a Cassa Provincialis haladéktalan Kolozsvárra költöztetéséről (a Gubernium körrendelete értelmében kb. október közepétől a törvényhatósági pénztárakból amúgyis Kolozsvárra kellett volna folyni az adónak, ha a már megindult ellenforradalmi „népfelkelés" közepette lett volna erre mód), s október 18-án, Puchner ismeretes kiáltványa kiadásának napján még arról érdeklődött a Gubernium elnökségénél, hogy mitévő legyen, hiszen attól még nem nyert erre rendelkezést (pedig erre Vay is utalt).[90] Mindenesetre elég nehéz hitelt adni annak, hogy csak ezek az aggályok akadályozták a cselekvésben, hiszen a jelentés keltének időpontjában (saját újabb — másnapi — tájékoztatása szerint) már nem volt ura a helyzetnek. Az október 19-i jelentés szerint ti. az országos főpénztárnok 18-án *reggel 9 és 10 óra közt* azzal a vészhírrel kereste fel, hogy a főhadiparancsnok a térparancsnok útján lefoglalta a pénztárt, őröket állítván elébe, akiknek senkit sem volt szabad beengednie oda mindaddig, amíg ott egy bizottság vizsgálat után át nem veszi állományát. A főpénztárnok tiszttársaival együtt eltávozott, a kulcsokat magával vive, s közvetlen felettesének tett jelentést. A supremus commissarius aztán magyarázatot kért Puchnertől.

A teljhatalmú biztossá „előlépett" főhadiparancsnok „magyarázata" rövid volt: császári felhatalmazása alapján jónak látta így cselekedni; a Commissariatus jelölje ki egy tagját a pénztárt Stutterheim ezredes vezetésével átvevő bizottságba. Bedeus déltájban kapta meg az egyetlen s körmondat-voltában is katonás mondatból álló rendelkezést, s ezzel az elintézésmóddal mégsem értett egyet. A főhadiparancsnokság elnökségéhez intézett újabb megkeresésében ugyan úgy nyilatkozott: távol álljon tőle, hogy kételkedjék a déli rendeletben foglaltakban; ilyen jelentőségű lépést azonban nem tehet anélkül, hogy a Guberniumtól ne kérne utasítást, vagy legalábbis ne nyerne betekintést a Puchner felhatalmazását tartalmazó császári rendeletbe — s mindenesetre tiltakozott a főhadiparancsnok lépése ellen, kérve az átvételnek legalább a Gubernium rendeletéig való elhalasztását. Másnap aztán jelentést is tett a főkormányszéknek, utasítást várva.[91]

19-én aztán nehéz napja volt a főbiztosnak. Aznap vette kézhez Puchner október 18-i proklamációját. „... Ezen Főbiztosság" — írta Bedeus még aznap a Guberniumnak — „kedvetlen következések elmellőzése végett, az érintett felszólítást ezen hivatal tagjainak és személyzetének tudtukra adta, de kétes állásba helyeztetve s nagy aggodalomban

[90] G. P. 1848:11642.
[91] G. P. 1848:11643.

vagyon a' felett, hogy mi tévős legyen? hogy teendői által hibákba ne keveredjék? mert ugyanis

1-ször A Felséges Királyi Főkormánynak mint fejének akarata ellen cselekedni nem kíván, de

2-szor a rajta lévő katonai erőnek is ellene nem szegülhet, ezeken kívül pedig főképpen a mostani és illyen kétes környülállásokban tán nem is volna célszerű a katonaság élelmezésére nézve egyfelől a hadi kormányt vezetés, ellenőrség és zabola nélkült hagyni, másfelől pedig a néptől a szokott védelmet elvonni."[92] (Azaz: talán jobb is, ha hagy magán erőszakot elkövetni, mert nekivadult támadója különben törni-zúzni fog!)

Mindenesetre Puchner röviden végzett a főbiztos aggályaival. 19-én, a proklamáció megküldése után közölte vele, hogy a bizottságnak utasítása van: szükség esetén katonai karhatalom alkalmazásával is hajtsa végre az átvételt. Bedeus ezt elégségesnek látta a saját formaszerű eljárásának igazolására: „botrányos fellépés és rendetlenségek elmellőzése végett" utasította a főpénztárnokot az átadásra.[93]

A formai kapcsolat azonban ezzel még nem szakadt meg a főbiztosság és felettes hatósága közt. Bár a Kolozsvárra költözés kérdése is rövidesen „megoldódott" (a főbiztos október 20-án jelentette a főhadiparancsnoknak, hogy október 16-i keltű guberniumi rendelet értelmében a főpénztárral együtt oda kell hogy áttegye székhelyét, s az 21-én a várható kategórikus nemmel válaszolt),[94] a Commissariatus Provincialis és a Gubernium közt egy ideig még folyt a hivatali levelezés — egészen addig, míg a Gubernium október 28-án fel nem függesztette a főbiztosság működését s Szabó József kolozsvári districtualis commissariust (az április—májusi drágvidéki parasztmozgalom letörésének polgári részről egyik irányítóját) bízta meg a főbiztosi teendők ellátásával,[95] a szebeni főbiztosság pedig október 31-én ki nem nyilatkoztatta, hogy Puchner rendelkezéseihez kívánja tartani magát, s ha a Gubernium nem hajlandó erre, felbontottnak tekinti vele a szolgálati viszonyt.[96] S a vég: Szabó József Kolozsvárott várja meg Wardener hadait, Bedeus pedig 1849 márciusában Bem serege elől menekül Havasalföldére. A honvédseregek ellátási szervezete nem folytatása a Commissariatus Provincialis-nak, a főbiztosság 1849 őszével kezdődő „utóéletével" pedig e helyt nem tartjuk feladatunknak foglalkozni.

*

Az országos főbiztosság jó másfélszázados működésének ismertetésénél inkább csak érintőleg foglalkoztunk egy kérdéssel, amelyre most, tanulmányunk végén, választ kívánunk adni. Hol a helye ennek az életrajznak a Habsburg-kori erdélyi igazgatás (csak az 1848 előtti kort értve)

92 G. P. 1848:11659.
93 G. P. 1848:11658.
94 G. P. 1848:11713.
95 U.-ott.
96 Ld. errenézve Puchner 1848. november 3-i átiratát a Guberniumhoz. (G. P. 1848:11990.)

egészének történetében, mi a viszonya feladatai, működése alakulásának az igazgatás más szerveiéhez?

Arról már beszéltünk a korábbiakban, hogy a fejlődés egészére ható események a Commissariatus életében is fontossággal szoktak bírni. De egyszerűen párhuzamosaknak tekinteni ezeket a fejlődési vonalakat annál kevésbé lehet, mert hiszen az erdélyi kormányzat egyes ágainak története a tárgyalt korszakban nem kis divergenciát mutat (egyfelől a közigazgatási és bíráskodási országos hatóságokra, másfelől a kincstári szervekre gondolunk — a főhadiparancsnokság pedig kezdettől „külön életet él"). Hol helyezkedik el a Commissariatus görbéje a különböző erdélyi országos hatóságok működését jelző vonalak közt?

Már az erdélyi Habsburg-kormányzat első évtizedének vizsgálója úgy kell, hogy lássa: az udvar jobban rajta tartja a szemét a hadellátás polgári szervén, mint a közigazgatás többi ágain. Az 1690-es évek közigazgatása egyéb vonatkozásokban rendkívül nivótlan, magának a Guberniumnak működése sem rendszeres, stb... A főbiztosság azonban utasítást nyer feladatait illetőleg. (Gondoljunk arra, hogy a Guberniumnak magának nincs ilyen; a gubernátornak és a tanácsosoknak adott instructio semmitmondó, s csak a kancelláré és a thesaurariusé tartalmaz konkrét rendelkezéseket.) Annál a figyelemnél persze, amelyben Bécs a kincstári igazgatást részesíti (Aichpichl-bizottság, majd a Cameratica Commissio kiküldése s az utóbbival a kincstári igazgatás kivétele az erdélyiek kezéből), a főbiztosság iránti érdeklődés lényegesen jelentéktelenebb.

Hogy a Rákóczi-szabadságharc idején a bécsi udvar egy örökös tartományokból való tisztviselő kezében tartja szükségesnek központosítani a kincstári igazgatást és a hadellátást, azt természetesen maga a helyzet magyarázza; a dolog mindenesetre jól beleillik a most feltárandó összefüggés-sorba.

Az 1713—36-i időszak a Commissariatus életében is nagyjából ugyanolyan eseménytelen, mint a Guberniumében. Az 1735-tel (a főbiztosság esetében 1737-tel) kezdődő nagy rendezési periódusban azonban a főbiztosság jelentősége ismét kiütközik; a kincstári igazgatást irányító Thesaurariatus-szal és a nem-kincstári szervek által végzett pénzkezelést ellenőrző országos számvevőséggel áll egy sorban a szabályozásra kerülő hatóságok közt. (A királyi tábla helyzetének rendezése más lapra tartozik; az III. Károly általános bírósági reformjának része.) S míg felettese életében 1745 és 1762 közt csak kisebb szabályozások jelentenek eseményt, az udvarnak a főbiztosság iránti figyelmét az 1754-gyel kezdődő, Bogáthi nevével összekapcsolódó rendezési kísérlet jelzi — s aztán, a kísérlet bukása után, az udvari kancellár öccsének főbiztosi kinevezése. Az 1762—85-i korszak ugyan eseménytelenebb a Commissariatus életében, mint a Guberniumében (amelybe ekkor a főhadiparancsnokok elnöksége, a bizottságok kialakulása, az Auersperg-féle ügyintézési reform épp elég mozgalmasságot hoz), de mindenesetre a főbiztosságnál már ekkor kialakulnak a referenciák, amelyek a Guberniumnál sohasem (vagy legfeljebb talán működése utolsó két évtizedében) határolódtak el egészen. Aztán a józsefi centralizációnak a főbiztosság is áldozatul esik;

a háborús Commissariatus pedig (ez a — legalábbis elvileg — kitűnően kiépített szervezet) lényegében nem függ a Guberniumtól. Csak a restitutio után hasonul a főbiztosság élete feletteséhez — a (nagyon lassú) szétesésben.

A főbiztosság „görbéje" tehát nem esik egybe az országos közigazgatási (és bíráskodási) hatóságéval; az udvarnak gondja van rá, hogy a kényes feladatot ellátó, a hadsereg elszállásolását, élelmezését, szállítását stb. biztosító, nem jelentéktelen pénzösszeget kezelő szervezet működése gördülékenyebb legyen a közigazgatás mechanizmusának más részeinél.

Addig azonban mégsem megy el, ameddig a kincstári igazgatásban, amelynek irányításába a XVIII. század 80-as éveiig lényegében nem enged be erdélyit, s amelynek fontosabb ágában, a bánya- és pénzverésügyi igazgatásban (Köleséri Sámuelnek közigazgatási jellegű beosztása után), csak az 1830-as—40-es években tűnnek fel az első erdélyi főtisztviselők. Éppen minthogy az adók kezelése országos, s nem kincstári teendő, kímélnie kell az erdélyi rendek érzékenységét; nem alkalmaz e téren az örökös tartományokból való tisztviselőket. (Csak Bogáthit helyezi ide — Magyarországról; vele azonban kudarcot vall.)

Így aztán a személyek kiválogatására igyekszik (1762-től) nagyobb gondot fordítani. Már rámutattunk: nem egy igazgatási kapacitás viselte pályája során hosszabb-rövidebb ideig a főbiztos tisztét. S a XVIII. század végétől jónéhány szász személy is elnyeri ezt a méltóságot — nemcsak a szász natio-nak kardinális hivatalok neki juttatására irányuló igénye kielégítéseképpen. A szász arisztokrácia a városi patrícius-rétegből nő ki, s az városában, székében-vidékében — és a Guberniumban, az Erdélyi Udvari Kancellárián — nem jelentéktelen közigazgatási gyakorlatot szerzett s hagyott képességként utódaira.

Ezekben kívántuk, befejezésképpen, bemutatni a Commissariatus Provincialis helyét az 1686 és 1848 közti erdélyi kormányzatban, s utalni életének legfontosabb sajátosságaira.

A LOVAGI HADSEREGEK STRATÉGIÁJÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE*

Rázsó Gyula

A hadtörténelemnek talán legelhanyagoltabb területe a feudalizmus első időszaka háborúinak értékelése. A gyér és csaknem teljességgel megbízhatatlan, nehezen hozzáférhető források rendkívül megnehezítik az eredményes tudományos kutatást. E nehézségekhez jelentős mértékben járul hozzá az a tény is, hogy talán még a renaissance felvilágosult gondolkodóinak véleményét követve a kutatók hajlamosak a középkori problémák lebecsülésére, megvetésére. A „sötét középkor" elnevezés nemcsak azt mutatja, hogy valójában még a korábbi rabszolgatartó társadalmak történetéhez képest is aránylag milyen keveset tudunk arról a több mint ezer esztendő történetéről, mely a római birodalom bukásától (476) az első polgári forradalomig (1640) terjed, hanem ebben bizonyos fokú lebecsülés, lenézés is mutatkozik. Ez különösen a hadtudományban nyilvánul meg. A középkor hadművészetét alacsonyabbrendűnek tartják a megelőző korszak hadművészeténél. Ez a nézet bár kétségtelen utóbbi szempontból helytálló, elsősorban arra vezethető vissza, amit H. Sproemberg helyesen állapított meg, hogy a kérdéssel foglalkozó tudósok a XIX. század szemüvegén keresztül nézve a dolgokat, elsősorban és kizárólag a *gyalogságot* tartották döntő fegyvernemnek és mindent a gyalogság szempontjából vizsgáltak.[1]

E szemlélet hibás volta elsősorban a középkori hadseregek stratégiájának értékelésénél szembeszökő. A kutatók jelentős része vagy tagadja a középkori stratégia létezését — ez a nézet elsősorban a német hadtörténészekre, Clausewitzre,[2] Delbrückre[3] s ezek tanítványaira, például Schmitthennerre[4] jellemző —, vagy röviden felületesen, értékelés

* E cikkel a szerkesztőség mint vitacikkel ért egyet.

1 Sproemberg: Die feudale Kriegskunst. (A Beiträge zur niederländisch—belgischen Geschichte c. tanulmánykötetben.) Berlin, 1958. 29—43. o.

2 Clausewitz: A háborúról. 2. kiad. Budapest, 1918.

3 Delbrück: Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Bd. III. Das Mittelalter. Berlin, 1921.

4 Schmitthenner: Krieg und Kriegführung im Wandel der Geschichte. Berlin, 1930.

nélkül vázolja — például Köhler,[5] Oman[6] — esetleg meg sem említi — Frauenholz,[7] Lot[8] stb.

E nézőpont eredetét Clausewitznél találjuk meg. Bár ő maga nem sokat foglalkozott hadtörténelmi kérdésekkel, hatalmas elméleti munkássága oly nagy mértékben befolyásolta a hadtörténészeket, hogy a nagyfrigyesi és a napóleoni háborúk hadművészetéről levont tanulságait általánosították. Clausewitz látta ugyan a politikának és a háborúnak szoros kapcsolatát, s így próbálta a középkorú háborúk problematikáját is megközelíteni, de ezt teljesen félreértette, s a középkori államról például ezeket állapította meg: „A középkor államát nem lehet igazi egységnek tekintenünk, hanem lazán összetákolt erők agglomerátumának. Ilyen államra nem lehet még az egyszerű logikai törvényszerűségeket sem alkalmazni."[9] Ezt és több hasonló kijelentést félremagyarázva, a hadtörténészek „homályosnak", megismerhetetlennek tartották a középkori háborúk törvényszerűségeit és nem is kívántak velük foglalkozni.

A XIX. század második felében értékes művekkel gazdagodott a középkori hadtörténetírás. Delpech és Köhler számos szervezési, technikai és elsősorban taktikai kérdést tisztáztak, s megkezdték a hadtörténelmi források szisztematikus feldolgozását is. Ezeket azonban kellő kritika nélkül vették át, általában téves elképzeléseik voltak a háborúkat irányító gazdasági és társadalmi erőkről, ezért nem voltak képesek a stratégiai törvényszerűségeket sem meghatározni. Delpech csak érintette ezt a kérdést — a Bouvines-i hadjárattal kapcsolatban például stratégiai menetekről beszélt, s megkísérelte a hadjárat stratégiai elemzését megadni,[10] de nem érezte feladatának, hogy összefüggő bírálatot mondjon a középkori stratégiáról. Köhler terjedelmes munkájában aránylag jelentős teret szentelt a stratégia kérdéseinek, de megelégedett a „depopulácio" meglehetősen homályos fogalmával, amit elsősorban II. Frigyes itáliai hadjáratainak (1235—1250) elemzéséről szűrt le.[11] A többi hadjárathoz nem tartotta szükségesnek vagy indokoltnak, hogy stratégiai magyarázatot adjon.

A XX. század fordulóján újabb két rendkívül fontos, ma is használatos, bár sokat vitatott mű jelent meg. Az egyik Ch. Oman,[12] a másik H. Delbrück[13] munkája. Az előbbi a korszak eddigi legsikeresebb összefoglaló hadtörténelmi műve, főleg a felhasznált anyaga ma is értékes, csataleírásai megbízhatóak. Több stratégiai vonatkozású része is van,

5 Köhler: Die Entwickelung des Kriegswesens. Bd. III. Theil 2. Berlin, 1889.
6 Oman: The history of the art of war. London, 1898.
7 Frauenholz: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens. Bd. I. München, 1938
8 Lot: L'art de la guerre au Moyen age. Párizs, 1946.
9 Clausewitz: Lehre von Kriege. III. 108. old.
10 Delpech: La tactique de la XIIIéme siecle. Paris, 1888. 74—100. old.
11 Köhler: i. m. 1—58. o.
12 Oman: The history of the art of war. London, 1898.
13 Delbrück: Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte. Bd. I—III. Berlin, 1908—1921.

például az 1214-i franciaországi hadjárat stratégiai előkészítéséről hoz sikerült leírást[14] és helyesen értékelte a várak stratégiai szerepét is.[15]

Nincs szándékomban Delbrück munkásságának pozitív és negatív vonásait részleteiben értékelni, művének csupán stratégiai vonatkozásait ismertetem. Delbrück tagadta a stratégiai művészet létezését, s megállapította: „A stratégia, azaz az ütközeteknek a háború céljára történő felhasználása természetesen megvolt, de csak ritkán művészi formában."[16] Más helyen így írt: „Hiányzott a középkorban az az elméleti felismerés, hogy a háború tulajdonképpen a csatamezőn dől el, és hogy a stratégia legmagasabbrendű törvénye az, hogy minden erőt a csatatéren összpontosítani és egyesíteni."[17] Ez az idézet is azt bizonyítja, hogy Delbrück Clausewitz tanítványa volt, s mint ilyen az általa felállított két kategória közül — megsemmisítő (Niederwerfung) — és felmorzsoló (Ermattung) stratégia — a megsemmisítés hívének vallotta magát, mint a német tábornokok és katonai teoretikusok. Ezért Delbrück nem bocsátkozott a kérdés részletesebb taglalásába s a középkori stratégia értékelésénél megelégedett a fenti — s ezekhez hasonló kijelentésekkel.

Delbrück tanítványai még tovább mentek. Frauenholzot sok forrásanyagot tartalmazó munkája első kötetében[18] csak szervezési, fegyverzeti és némileg taktikai problémák foglalkoztatják, a stratégiáról említést sem tesz. Schmitthenner[19] a középkort „a stratégiai funkció visszafejlődött szakaszának" nevezte s megállapítja, hogy a stratégiai gondolat teljes egészében eltűnt. Schmitthenner egyébként valamennyi korszakban felfedezte, hogy a stratégia fejlődik, csupán a feudalizmust tartotta „hanyatló" (zurücktretende) időszaknak.

Ferdinand Lot, Delbrück francia követője, aki különösen a források kritikai értékelése és a középkori hadseregszervezés, valamint hadilétszámok terén végzett szinte felbecsülhetetlen értékű munkát, összefoglaló fejezetében említést sem tesz a stratégiáról, művében mindössze a bizánci katonai írók tevékenységével kapcsolatban használja.[20]

A modern katonai írók véleményére jellemző Liddell Hartnak, az ismert angol katonai szakértőnek a megjegyzése, aki csak a teljesség kedvéért foglalkozott a középkori háborúk stratégiájával, mivel „ez összekötő láncszemet alkot" az ókori és az újkori háborúk között.[20/a] E háborúkról azonban nem tudott és nem is kívánt semmiféle tanulságot levonni.

Több hadtörténetíró, így elsőnek Erben[21] felvetette a középkori stra-

[14] Oman: i. m. 458—460. o.
[15] Oman: i. m. 517—563. o.
[16] Delbrück: i. m. III. 333. o.
[17] Delbrück: i. m. III. 336. o.
[18] Frauenholz: i. m. 43—112. o.
[19] Schmitthenner: i. m. 344. o. „Die strategische Gedanke so gut wie verschwand."
[20] Lot: i. m. I. 64—66. o.
[20/a] Liddell Hart: Strategy. London, 1954. 52. o.
[21] Erben: Kriegsgeschichte des Mittelalters. München—Berlin 1929. „Die dem Krieg gewidmete theoretische Literatur ist . . . ein sehr erforschenwerter Zweig in der Geschichte, aber sie bietet doch keine befriedigende Antwort auf die Frage, ob und welchem Masse auch in der Wirklichkeit damals geordnete und regelmässig fortgepflanzte Gedanken über Kriegführung angewandt wurden." (64. o.)

tégia újraértékelésének a gondolatát. Ugyanez az eszme hatotta át Sproemberget[22] és elsősorban Verbruggent,[23] akik azon a véleményen vannak, hogy a középkori hadművészet fejlődését nem szabad a kor társadalmi és gazdasági alapjaitól elszakítva vizsgálni és mai normákat szabni a középkori intézményeknek és elveknek. Verbruggen sem rendszerezte még azonban a középkori stratégiáról vallott nézeteit, míg Sproemberg csupán egy igen alapos tanulmányban (Die Seepolitik Karls des Grossen[24]) fejtette ki Nagy Károly stratégiájának értékelését, általánosságban ő sem foglalkozott a középkori stratégiával.

A marxista hadtörténetírás sem foglalkozott idáig kellő mértékben ezzel a kérdéssel. Engels hadtörténelmi tárgyú munkássága[25] elsősorban az újkort ölelte fel, különösen a forradalmi háborúk stratégiáját elemezte részletesen, a korábbi időszakokra nézve azonban megelégedett szervezési és taktikai problémák vizsgálatával, s nem érintette a középkori háborúk stratégiájának problematikáját. Lenin megállapításai, bár elsősorban saját korának, az imperializmusnak és a proletárforradalmak időszakának elemzésére szorítkoztak, mégis valamennyi korral foglalkozó marxista hadtörténész számára helyes kiinduló pontot jelentenek.[26] Lenin mélyrehatóan vizsgálta az igazságos és igazságtalan háború fogalmát, a háborúk jellegének, a politika és a háború viszonyának döntő fontosságú kérdéseit, amelyek elemzése nélkül lehetetlen bármily kor stratégiájának helyes értékelését megadnunk.

A szovjet hadtörténetírás nagyon sokat tett a középkori problémák megoldása érdekében. Elsősorban Razin[27] és Sztrokov[28] voltak azok, akik hatalmas terjedelmű összefoglaló munkáikban bőséges teret szenteltek a középkori stratégia problematikájának is. Hibájuk viszont az, hogy túlságosan szemük előtt tartották a háború „céh" korszakának elképzelését, a középkori háborúk jellegét — itt csak a lovagi hadseregek hadművészetéről beszélek — szinte csaknem kizárólag a kis rablóvállalkozásokon keresztül vizsgálták, s megelégedtek azzal, hogy egy háború jellegét vizsgálva megállapították annak igazságos vagy igazságtalan voltát. Razin például a XI—XIII. századi háborúk stratégiáját elemezve megelégszik annak a kijelentésével, hogy a „nyugat-európai feudális háborúk stratégiájának sajátosságai mindenekelőtt a nagy célok hiányában, valamint a hadseregek csekély létszámában nyilvánulnak meg."[29] E kijelentésnek csupán a második felével lehet egyetérteni, a középkori állam- és hadvezetésnek voltak nagyobb átfogó koncepciói (keresztes hadjáratok, a Németország és Franciaország egyesítéséért vívott háborúk, a normann hadműveletek Angliában és Dél-Itáliában stb.).

[22] Sproemberg: i. m. 31—32. o.
[23] Verbruggen: Krijgkunst in West-Europe in de Middeleeuwen IXe tot begun XIVe eeuwe. Bruxelles, 1954. 619. o.
[24] Sproemberg: i. m. 3—28. o.
[25] Энгельс: Избранные военные произведения. Москва 1957. 806 o.
[26] Lenin: A háborúról. Bp. 1958—1959. 1—2. köt.
[27] Разин: История военного искусства. Т. 1—2. Военное искусство феодального периода войны. Москва 1957. 653 o.
[28] Строков: История военного искусства. Москва 1955.
[29] Razin i. m. 198. o.

E tanulmánynak nem az — és nem is lehet az — a célja, hogy véglegesen tisztázza, rendszerbe foglalja a középkori stratégia sajátosságait, csupán néhány új szempontra kíván rámutatni. A terjedelem azt sem engedi meg, hogy a középkori stratégia valamennyi területét elemzés alá vegyük. Ezért csak a lovagi hadseregek stratégiájának problematikáját tárgyaljuk, elsősorban azért, mert e kérdés tárgyalása során merült fel a legtöbb téves nézet.[30]

A tanulmány első része a virágzó feudalizmus korszakának stratégiáját tárgyalja a IX. századtól a XIII. század végéig. A korszak mind gazdasági, mind társadalmi, mind pedig hadművészeti szempontból homogénnek mondható. Gazdasági alapja a feudális földbirtok, társadalmilag a jobbágyság és a feudális birtokos osztály osztályharca, katonailag a feudális rend osztályhadserege, a nehéz páncélos lovasság vitathatatlan hegemóniája nyomja rá a bélyegét. A korszakot elsősorban a hadművészeti szempontok figyelembevételével zártuk le a XIV. századdal; a század első éveiben három olyan nagy gyalogos sikerrel is találkozunk (1302 Courtrai, 1314 Bannockburn, 1314 Morgarten), amelyek már jelzik a feudális lovasság hanyatlását. A XIV. században tűnnek fel a tűzfegyverek, s ekkorra tehetjük a zsoldosság nagyobb arányú megjelenését is. Ezek a tényezők annyira befolyásolták a stratégiát is, hogy szükségesnek látszik, hogy a XIV—XV. század háborúinak stratégiáját külön fejezetben tárgyaljuk meg, bár sem a gazdasági alap, sem maga a hadsereg lényege nem változik meg; a feudális termelési mód továbbra is fennmarad, a hadsereg is megőrzi feudális lovagi vonásait.

A középkori háborúk jellege, osztálytartalma és célja.

Mindenekelőtt a feudális háborúk jellegét kell meghatároznunk, mivel ennek ismerete döntő mértékben befolyásolhatja a középkori stratégia értékelésében elfoglalt állásfoglalásunkat is. A háború igazságos volta ugyanis csaknem minden esetben ösztönzőül szolgált a lakosság számára, hogy megvédje városát vagy országát a betolakodók ellen.[31] Ez a körülmény feltétlenül kihatott az igazságos háborút viselő országok vezetőinek politikai és katonai stratégiájára is. Itt két hadjáratra szeretném különösen felhívni a figyelmet (részletesebb elemzésüket lásd később): az egyik az 1051-i hadjárat, amelyben Béla herceg hadserege csak a nép aktív támogatásával tudta kivívni a győzelmet, mivel az segítségére volt abban, hogy saját földjét, termését elpusztítsa, elrejtse a németek elől, így ezek nem tudtak élelmet szerezni;[32] — a másik I.

30 Ld. különösen Delbrück i. m. 330—340. o.

31 Pl. a magyar nép 1046-ban és 1051-ben, az itáliai városok lakossága (1159/60 Crema, 1243 Viterbo, 1247 Parma, 1285 Palermo), a svájci parasztok 1314-ben, a bajorok 955-ben, az oroszok 1242-ben a pszkovi harcokban stb.

32 „András király a gabonaraktárakat... mind felégeti, s azon vidékről, melyen a császár átvonulandó volt, a lakosokat, minden minden barmaikkal elszállították, s amint a császár Magyarországra ért és a felégetett tájakra jutott, sem katonáinak nem talált élelmet, sem a lovaknak." (Képes Krónika. Marczali: A magyar történelem kútfői. 62. o.)

Ottó német-római császár (akkor még csak német király) 955-ös hadjárata, amelyben a bajor népnek döntő szerep jutott a visszavonuló magyar sereg teljes megsemmisítésében.

A feudalizmus két alapvető társadalmi osztálya, a jobbágyparasztság és a feudális birtokos osztály az egész középkor folyamán elkeseredett osztályharcot folytatott egymás ellen. Ezek a háborúk aláásták a feudális uralkodó osztály gazdasági és társadalmi hatalmát, mivel a legérzékenyebb pontját a földbirtokot is támadták és azzal fenyegették, hogy elvonják a parasztokat a földesúri szolgáltatásoktól. *A parasztháborúk, paraszti megmozdulások igazságos, haladó háborúk voltak, céljuk az akkorra már reakciós feudális államrend megdöntése volt. Hasonlóan igazságosnak ítélhetjük a városi polgárság harcait is a feudális kötöttségek ellen.* Ezek az általunk tárgyalt időszakban (IX—XIII. század) még csak Itáliára és Flandriára terjedtek ki, később a XV. században Európa-szerte általánossá váltak.[33]

A parasztok és részben a városi polgárság mozgalmai állandó potenciális fenyegetést jelentettek a feudális uralkodó osztályra nézve. A lovagi hadsereg a feudális uralkodó osztály osztályhadserege volt, elsődleges funkciója a gazdasági hatalom megvédése volt, nem is annyira a külső támadások, mint inkább a belső felkelésekkel szemben. Ez a hadsereg kis létszámú hivatásos sereg volt, mivel a tömegeket, a parasztokat kizárták belőle. Szolgálataikat csak a legnagyobb szükség idején vették igénybe, egyébként szigorúan eltiltották a fegyverviseléstől.[34]

A parasztoktól való félelem nagymértékben befolyásolta a stratégiát is. *A középkorban csaknem uralkodóvá váló manőverező, felmorzsoló stratégia nem kis részben abból adódott,* hogy a lovagok általában egyik részről sem merték a döntő ütközetet megkockáztatni, mivel vereség esetén méltán számíthattak arra is, hogy jobbágyaik felkelnek ellenük (például 1357-ben a maupertuisi vereségre következett a Jacquèrie). Másrészt az ellenséges, sőt gyakran a saját terület csaknem szisztematikus pusztításával[35] nemcsak az ellenséges uralkodó osztályra kívántak csapást mérni, hanem a feudalizmus ellenségeit, a parasztokat és a városi polgárokat is meg akarták törni. A középkori hadművészetben oly nagy szerepet játszó várak is kezdetben a földesurak védelmét szolgálták saját jobbágyai támadásával szemben.

A fentieken kívül még kétfajta háborút sorolhatunk az igazságos háborúk közé: az egyik az egységes állam kialakításáért vívott háború [például a francia állam megteremtéséért viselt háborúk VI. Lajostól egész XI. Lajosig (1100—1493), a spanyol reconquista (711—1492), az orosz egységért vívott háborúk (XI—XV. század) stb.] A másik típus a hon-

33 A parasztháborúk stratégiájával e tanulmány második részében kívánok foglalkozni, elsősorban azért, mivel a legjelentősebb parasztmozgalmak (Jacquèrie, az 1381-es angol parasztfelkelés, a huszita háborúk, az 1514-es magyarországi parasztforradalom stb.) erre az időszakra esnek.

34 Erről a kérdésről bővebben Fehr: Die Waffenrecht der Bauern im Mittelalter. (Zeitschrift der Rechtwissenschaft. 1914. 111—211. o.

35 II. Fülöp francia király 1214-ben a flandriai gróf — tehát saját hűbérese területén „omnia . . . incendia devastando et *regaliter* depraedando". (Delpech: 74. o. 1. jegyz.)

védő háború volt (például a kelet-európai népek háborúi a német hódítás ellen a X—XII. században, az orosz, lengyel és a magyar néptatárellenes felszabadító harcai a XIII—XIV. században, a svájciak önvédelmi háborúja a Habsburgok ellen, 1314, 1386).

Nem érdektelen annak a megállapítása sem, hogy a középkorban már ismerték az igazságos és az igazságtalan háború fogalmát. Azt is felismerték, hogy az igazságos háború milyen hatalmas erkölcsi támaszt jelent, s ezért az egyház a háborúkat is igyekezett saját céljaira felhasználni. Valamennyi háborút igazolt, ami az egyház érdekeiért folyt, s kiátkozta azokat, akik ellene, vagy érdekei ellen fogtak fegyvert. Henricus de Seguria olasz püspök kereken leszögezi, hogy a „hívőknek hitetlenek ellen vívott háborúja igazságos",[36] Clairvaux-i Bernát a keresztes háborúkat „Krisztusért vívott háborúknak"[37] nevezi.

Több esetben a feudális államrend igazolására is felhasználták az igazságos háború fogalmát. Johann Seffner, az első német hadtudományi munka szerzője (1386) szerint „az az igazságos háború, melyet a császár és a jog engedélyez valamely örökség visszaszerzésére(!) vagy az ellenség elűzésére".[38] A szerző igazoltnak lát eszerint valamennyi feudális háborút, így — amint erre nyomatékosan ki is tér — igazságosnak ítéli meg Lipót osztrák hercegnek a sempachi csatában (1386) siralmasan végződött hódító hadjáratát is.

Az igazságos háborúk a feudális háborúk aránylag kis részét alkotják, a háborúk zöme mindkét részéről igazságtalan, hódító célokért folyt. Legjellemzőbb az az állandó jellegű, a feudalizmus természetéből következő háború, amelyet egyik hűbérúr a másik ellen folytatott. E háborúk céljai különfélék lehettek, a feudális anarchia széthúzó erői gyakran az uralkodó hatalom ellen fordultak, ha az kiváltságaikat veszélyeztetni látszott, vagy gyakran személyes érdekből, esetleg baráti, rokoni kapcsolatokból eredően is. Valamennyi európai állam életében megtaláljuk azt az időszakot, amelyet az uralkodó hatalom gyengesége a nagyhűbéreseknek egymással és a központi hatalom vívott szakadatlan küzdelme jellemez.[38a] Ezen méretekben, időben és célokban egyaránt jelentéktelen csetepaték legnagyobb része néhány várostromból, néhány napos büntető portyából állt.[39] Nem meglepő tehát, hogy a hadtörténészek általában ezeket tartották szem előtt, amikor a középkori

[36] „Bellum, quod est inter fideles et infideles potest dici . . . iustum." (id. Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften. I. 196. o.)

[37] „Tractatus de militia." Paris, 1645. 97. o. (id. Jähns i. m. 195. o.)

[38] „Das gerechte Krieg ist welcher von dem chaiser und von den rechten erlaubt is durch widerspringen des erbs oder zu vertreiben die veind." (id. Jähns i. m. 203. o.)

[38a] Ilyen időszakok egy-egy országban többször is előfordultak: Magyarországon a XIII. század második felében, a XIV. század utolsó évtizedeiben, a XV. század 40-es éveiben, majd a mohácsi vészt megelőző évtizedekben. Franciaországban a X—XI. században, a XIV. század második felében, Angliában a XII. század derekán, a XIII. század első felében és a XV. század második felében (a rózsák háborúja 1455—85-ben) stb.

[39] Jellemző erre az 1173-as angol feudális lázadás. Leicester earje II. Henrik hatalmát fenyegette. A helyzet rendkívül veszélyesnek látszott, azonban két angol megye (Suffolk és Cambridge) néhány száz népfelkelője elegendőnek bizonyult a lázadás tökéletes felszámolására. (Oman: i. m. 397. o., Powicke: England in the thirteenth. century. London, 1955. 540—541. o.)

háborúk hadművészetét értékelték, s az ezekből levont következtetéseket általánosították. Ezekben a háborúkban valóban csak a lehető legritkább esetben találkozhatunk tudatos stratégiával — akkor is főleg a központi hatalmat megerősíteni akaró uralkodó részéről.[40]

A középkori háborúk másik típusa a nagyarányú hódító háborúk. Ezek céljaikat tekintve általános és korlátozott célúak lehetnek. Kirobbantó okaik különbözőek, többnyire gazdaságiak. Az általános hódító háború[41] még a korai középkor hagyományaként maradt fenn. A leigázott nép önállósága megszűnt, maga a nép gyakran el is tűnt, felszívódott a hódítók tömegében. A tárgyalt időszakban Nagy Károly szász és avar háborúi, Hódító Vilmos angliai hadjárata (1066—1071), Wales meghódítása (1277—1293), a német lovagrend keleti hódító hadjáratai (a poroszok, a litvánok, lengyelek stb. ellen), a reconquista, a török és mongol hódító hadjáratok. Ezekre többnyire az jellemző, hogy alacsonyabb társadalmi fokon álló népek ellen vívták, ezért is tudtak több esetben is tökéletes győzelmet aratni. Bár legnagyobb részt teljesen igazságtalan, rabló jellegű háborúk voltak, néha mégis meglepő eredménnyel végződtek; Angliában például a normann hódítás vezette be a feudalizmus fejlettebb, magasabb formáját, Nagy Károly hódításai is magasabb társadalmi rendet hoztak be a meghódított szászoknak. E két hódító háború tehát ha igazságosnak nem is mondható, de eredményét tekintve elüt a többi hódító háború pusztító jellegétől.

Ezekben a háborúkban a stratégiai művészetnek gyakran meglepően magas fokával találkozunk. *A háború célja az ellenséges államgépezet teljes szétzúzása, az ellenséges uralkodó osztály fizikai és erkölcsi megsemmisítése, a nép jobbágysorba döntése, kizsákmányolása volt.*

A korlátozott célú hódító háborúk fogalma alá sokféle eredetű és célkitűzésű háborút foglalhatunk össze. *Csaknem mindig elsődlegesen gazdasági célokból folytak,* bár olyanokkal is találkozunk, amelyekben jelentős szerep jutott a dinasztikus hűbéri hódító törekvéseknek (pl. a német—római császárok itáliai, magyar, cseh és lengyel háborúi, a Plantagenetek harca francia hűbérbirtokai megtartásáért és növeléséért, I. Edward skóciai hadjáratai (1292—1307), Bizánc és a normannok déli itáliai és balkáni háborúi a XI. században, I. Lajos nápolyi hadjáratai [1347—1352] stb.) A korszak legnagyobb katonai vállalkozásai a keresztes hadjáratok (1095—1291) csaknem teljesen gazdasági, főleg kereskedelmi okokból robbantak ki, s teljesen gazdasági természetű okai voltak az itáliai városállamoknak Bizánccal, a mohamedán államokkal és egymással vívott háborúinak.

40 A stratégia szerepére a feudális polgárháborúban lásd Liddell Hart: i. m. 56—61. o. (Az 1216-os, 1265-ös és 1471-es angliai hadjáratok.) (Delbrück i. m. 92—97. o., IV. Henrik 1075-ös hadjárata.)

41 Az általános hódító háború alatt természetesen nem a Ludendorff—Hitler-féle totális koncepciót értem, csupán annyit kívánok ezzel kifejezni, hogy a hódítás célja az *egész* ország, nép vagy terület meghódítása, bekebelezése, míg a korlátozott célú hódító háborúk csak egyes városokat, különféle koncessziókat kívánnak biztosítani, esetleg egy régebben kivívott előny megtartását célozzák.

A háborúk gazdasági alapja[42] különösen a XIV. századtól kezdve szembeszökő. A nagy itáliai városállamok, elsősorban Velence, Genova és Pisa ebben az időben rázták le véglegesen feudális kötöttségeiket és számoltak le a német császárok hódító vállalkozásaival. Elkeseredett háborúk során kezükbe kaparintották a kelet felé vezető kereskedelem kulcspozícióit és az így megszerzett monopóliumok révén Európa vezető gazdasági hatalmává váltak. A kereskedelemnek és az iparnak ez a gyors fejlődése más területeken is éreztette hatását. A Keleti tenger partján kialakult az északnémet kereskedő városok szövetsége, a Hansa, mely vezető szerepet játszott az északon és a Baltikumban vívott háborúk során. A német lovagrend hódításainak elsősorban a Hansa segítsége adta meg a gazdasági alapot, s az a tény, hogy uralmát több mint két évszázadig fenn tudta tartani, főleg a Hansa alapította nagy kereskedővárosoknak — Riga, Dorpat, Reval — volt köszönhető. A flandriai iparos- és kereskedővárosok, a franciaországi, elsősorban champagnei vásárvárosok, a Rajna-menti kereskedővárosok, továbbá London és Párizs, Európa akkori két legnagyobb városa, ezenkívül keleten Konstantinápoly, Kijev (a mongol hódítás előtt), Novgorod és Pszkov hatása nemcsak a gazdasági élet fejlődésére, hanem a hadművészetre is eddig kellően nem értékelt ösztönző erőt gyakorolt. Azt a tényt, hogy a XIII. századtól kezdve a stratégia fejlődésnek indult, nem kis részben a városok hatása eredményezte. A városi kereskedők távoli területeket bejártak, ismerniük kellett az oda vezető utakat, ezekről az utakról már térképeket is készítettek. Az ellenséges ország topográfiájának, lakosainak, hadseregével, gazdasági életével elsősorban az utazó kereskedők tudatos, vagy önkéntelen hírszerző tevékenysége ismertette meg a hadvezért. Ez tette lehetővé számára, hogy stratégiai tervekkel, elgondolásokkal induljon hódító útjára, vagy készüljön fel a védekezésre a rátámadó ellenséggel szemben.

A XIII. században már ismerték azt az igazságot, hogy a háború indítóokai elsősorban gazdasági természetűek; elméletben és gyakorlatban egyaránt használták a „gazdasági háború" fogalmát. E felismerés különösen azokban az emlékiratokban, levelekben stb. feltűnő, amelyeket a keresztes háborúk befejezése, Acre (Akkon) eleste (1291) után írtak a keresztes hadjáratok újraindításának szükségességéről.[43] Ezek a művek utópisztikus, gyakran naiv voltuk ellenére azért is rendkívül érdekesek számunkra, mivel aziránt is tanúbizonysággal szolgálnak, hogy

[42] A középkor gazdaságtörténetére ld. elsősorban Kulischer: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit. Bd. 1. Berlin, 1954., Below: Probleme der Wirtschaftsgeschichte. Berlin, 1920., és Der deutsche Stadt im Mittelalter. Dops: Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung, valamint Foustel des Coulanges: Histoire des institutions politiques l'ancienne France című munkáit.

[43] A kérdést jól összefoglalja Atiya: The Crusade in the later Middle Ages. London, 1938. c. munkájának első része, 3—241. o., amelyben ismerteti és értékeli ezeket az emlékiratokat. Ezenkívül sok értékes adatot találtam Jähns: Geschichte der Kriegswissenschaften, Berlin, 1886. című munkájában, valamint Runciman: History of the Crusades III. kötetében, London, 1954. Az eredeti művek legnagyobbrészt kéziratban maradtak, csupán néhány munka, pl. Dubois: De recuperatione Terrae Sanctae (Párizs, 1891), Heyton: Flos historirum. (A Receucil d'histoire des Croisades-ban) került kiadásra.

a keresztes háborúk kirobbantásának oka főleg gazdasági, kereskedelmi jellegű volt.[44] Még a később kivégzett fanatikus spanyol dominikánus szerzetes, Ramon Lull is elsősorban Egyiptom gazdagságára hivatkozik, amikor új kereszteshadjáratot hirdet, s ezt a hadjáratot az egyiptomi szultán gazdasági erejének megtörésével kívánja sikerrel vinni.[45] Marino Sanudo is az egyiptomi hatalom megtörését hangsúlyozza.[46] Guillaume d'Adam úgy kívánja Egyiptom erejét megtörni, hogy még az Indiai-óceánt is elzárja az Egyiptomba igyekvő hajók elől.[47] Valamennyi szerző kiemelte az egyiptomi hadjárat várható eredményeit, s a „szent sír" felszabadításának „keresztény kötelessége" helyett inkább ezekkel a nagyon is világi javakkal próbálta propagálni a keresztes hadjáratokat.

A stratégia katonai alapjai.

Az előző fejezetben megkíséreltem, hogy vázlatosan ismertessem a középkori háborúkat előidéző, társadalmi és gazdasági erőket, most azt kívánom bemutatni, mik voltak azok a speciális katonai tényezők (emberanyag, szervezeti formák, fegyverzet, haditechnika stb.), amelyek elősegítették, vagy gyakran hátráltatták a stratégiai kifejlődését.[48]

Ezzel a kérdéssel sem kívánok részletesen foglalkozni, annál is inkább, mivel ezzel terjedelemben és tartalomban egyaránt rendkívül jelentős irodalom foglalkozik, mely a problémák legnagyobb részét sikeresen megoldotta. A haditechnikai rész csaknem teljesen tisztázott, a középkori hadsereg létszámviszonyaira nézve is sikerült a bonyolult és egymással ellentmondó források adatai alapján többé-kevésbé megnyugtató képet nyernünk. A lovagi taktika jellemző vonásai már több vitára adhatnak okot, ezért a szorosan vett taktikai kérdésekre sem térek ki.

A lovagi hadsereg összetétele, létszámviszonyai. A lovagi hadsereg a feudális osztály tagjaiból toborzott hivatásos katonákból álló osztályhadsereg volt. Fő fegyvernemét a nehéz páncélos lovasság képezte. „Az egész középkor folyamán a lovasság maradt minden hadsereg legfőbb fegyverneme, a keleti népeknél ezt a helyet mindig az irreguláris könnyűlovasság foglalta el; Nyugat-Európa népeinél a nehéz fegyverzetű reguláris, lovagokból alakult lovasság jelentette ebben az időszakban azt a fegyvernemet, amely az ütközetek sorsát eldöntötte."[39] A gyalogság az

[44] Az első hadtudományi író, aki tudomásunk szerint ezt a fogalmat írásban is lerögzítette, a velencei Marino Sanudo di Torsello (1270—1343?) volt. Secreta fidelium Crucis (1321) című munkájában többször is említi a „guerra economica"-t. (Id. Atiya i. m. 121. o.)

[46] Atiya i. m. 78—86., 488. o.

[47] Atiya i. m. 120. o.

[48] A kérdés hatalmas irodalmából csak a legfontosabbakat sorolom fel. A haditechnikai problémákat lásd Jähns: Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens Leipzig, 1880. II—III. köt., Demmin: Kriegswaffen, és Köhler: i. m. Bd. III/1. A hadsereg és a társadalom kapcsolatára elsősorban Rázin, Sztrokov és Delbrück munkáját, a szervezési és létszámviszonyokra pedig a fentieken kívül Lot művét emelhetjük ki. A lovagi hadseregek taktikájára és szervezeti felépítésére lásd Verbruggen és a régebbi írók közül Delpech és Oman munkáját. S bár részletkérdéssel foglalkozik, de mégis rendkívül érdekes tanulságokat vonhatunk le — elsősorban a várak szerepére nézve — Smail: Crusading warfare. Cambridge, 1956. c. könyvéből.

[49] Engels: A hadsereg. H. K. 1956. 3—4. sz. 20—21. o.

egész középkor folyamán háttérbe szorult (lásd fentebb a parasztság kiszorulását a hadseregből), s csak néhány helyen — először Németalföldön a brabançonok, majd Itáliában a városi gyalogság, később Angliában, Csehországban, végül Svájcban találkozhatunk olyan gyalogosokkal, akik eredményesen szálltak szembe a lovagok rohamaival.

Maga a lovag egyénileg jól képzett, bátor katona volt, de számos fogyatékossága jelentősen csökkentette harcértékét. Az egyik ilyen hibája abban nyilvánult meg, hogy fegyvertárából hiányoztak a távolharchoz szükséges fegyverek (íj, számszeríj), és ezért csak a közelharcban számított teljes értékű harcosnak. A másik, ennél sokkal súlyosabb fogyatékossága a feudális anarchia eredményeként keletkezett fegyelmezetlenségek számos taktikai és stratégiai vereség kútforrásává vált.[50] A lovagok egyenrangúnak tartották magukat a hadvezérrel, csak különlegesen erőskezű, a lovagok által is elismert, tehetséges hadvezérnek, nagy uralkodónak engedelmeskedtek.[51] A fenti nehézségek ellenére számos kitűnő hadvezérrel találkozunk, akik kis, megbízhatatlan hadseregeikkel elismerésre méltó katonai bravúrokat értek el.

A lovagi hadsereg már jellegénél fogva sem lehetett nagy létszámú tömeghadsereg. Franciaország, Németország és Anglia lakossága a XII—XIII. században 6—10 millió között mozgott,[52] ennek mindössze egy-két százaléka tartozott a nemesség közé. A Domesday Book (1086) tanulsága szerint az angol katonai szolgálatra kötelezett földesurak és kísérőik száma 8—10 000 lehetett.[53] (Az összeírás nem volt teljes, egész tartományok, pl. Északkelet-Anglia hiányoztak belőle.) A hadseregek létszáma ennek következtében alacsony volt, 10—15 000 fős haderő már hatalmasnak számított. A sereg legnagyobb részét gyalogosok alkották, ezek általában négy-ötszörös túlerőt képeztek a lovagi kontingensekkel szemben.[54]

A lovagok a IX. században 3 hónapot, a XII. századtól kezdve kb. 40—42

50 Néhány ismertebb példa: Robert d'Artois 1250-ben a francia király határozott parancsával dacolva, a keresztes sereg élővédjével megtámadta az egész egyiptomi hadsereget, veresége az egész vállalkozást kudarcra kárhoztatta. (Oman i. m. 343—347. o., Runciman i. m. III. 266—267. o.) Froissart így írt a francia lovagok fegyelmezetlenségéről a crécyi csata előtt: „Az urak csakhamar értesültek a király parancsáról, de egyikük sem akart visszafordulni. Mindegyikük első akart lenni a harcmezőn. Az élővéd nem fordult vissza, mivel már olyan közel volt az ellenséghez, csupán megállt. A mögöttük levők azonban továbbra is előnyomultak, nem álltak meg, mondván, hogy ők éppoly közel akarnak lenni az ellenséghez, mint bajtársaik. Mikor az élővéd látta, hogy a többiek tovább törnek előre, rendetlen sorokban nyomakodtak előre, amíg el nem érték az ellenséget." Id. Oman i. m. 608. o. Hasonló fegyelmezetlenséget tanúsítottak Bouvinesnél a németek és szövetségeseik (1214) és a francia lovagok Nikápolynál (1396).

51 Pl. Béla herceg, I. László, Hunyadi János és Mátyás, Szvjatoszláv, Nagy Vladimir, Alekszandr Nyevszkij, Dmitrij Donszkoj, Boleslaw Chobry, Ziska, Jagelló Ulászló, I. Ottó, I. Frigyes, Habsburgi Albert, I. Vilmos, I. Richard, a két Simon de Monfort, Bohemond, Anjou Károly, II. Fülöp Ágost, I. Edward, Nagy Károly, Du Guescelin stb.

52 Previté-Orton: The shorter mediaevel history. London, 1957. I. 128. o.

53 Domesday Book. (Ed. Maitland.) Id. Davis: England under the Normans and Angevins. London, 1923. 175. o.

54 Néhány középkori létszámadat: I. Ottó augsburgi hadereje 8—10 000 főből állott (Delbrück i. m. 68. o.), II. Ottó dél-itáliai expedíciójában (981) 2090 lovag vett részt (Uhlirz: Jahrbücher des deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III. Berlin, 1926. Bd. I. 247. o.), I, Frigyes legnanoi hadserege (1176) 6000 lovagból állt, Bouvinesnél a császáriak kb. 10 000 gyalogossal és 3000 lovassal, a franciák 9000 gyalogossal és 3500—4000 lovassal rendelkeztek, a jeruzsálemi királyság összes vazallusainak száma 1265-ben nem haladta túl a 700-at (Smail i. m. 89. o.).

napot voltak kötelesek hűbérbirtokaik fejében *díjtalanul* katonáskodni, akkor is csak az uralkodó, esetleg indokolt esetben annak kijelölt helyettese vezetése alatt. Ha a hadjárat tovább tartott, joga volt a tábort bármikor otthagyni, feltéve, ha zsoldját nem kapta meg.) rendkívül megnehezítette az uralkodó számára a stratégiai tervező munkát, ezért már a XI—XII. században parancsoló szükségszerűséggé tette számára, hogy *zsoldosokkal* helyettesítse a lovagokat. A zsoldosok nagyarányú térhódítása és a stratégiára gyakorolt hatása azonban csak a XIV. században vette kezdetét, korábban nem befolyásolták jelentősen a hadművészetet.

A hadsereg szervezetét Verbruggen alapos forráskritikán alapuló munkásságára támaszkodva ismertetem.[55] A sereg legkisebb része maga a lovag volt az „övéivel" (cum suis). Ebből alakult ki a XIV. században a lovagi lándzsa a maga 4—10 harcosával. A következő egység a XII. században létrejött conrot (szakasz) volt. Ez eleinte 20—40 lovagból, a XIII. században 17—24 főből állott. Több conrot egy bandériumot (bataille, zászló) alkotott, amely 200—400 főből állt. Magyarországon a királyi bandérium létszámát 1000 főben állapították meg. Több bandérium egy csatasort (treffen, eschive, schar, scara stb.) hozott létre. Ezek a taktikai egységek az ütközetekben is igyekeztek együttműködni, bár ez az együttműködés csak ritkán valósult meg kielégítően (pl. Arsufnál 1191-ben). Legtöbb esetben az együttműködés csak az egyes szárnyakra korlátozódott. Az ütközet irányítása zászló- és kürtjelekkel történt. Ez kétségtelenül nagyon nehézkes lehetett, de mégis valamilyenféle felsőbb irányítást tett lehetővé.

Rendkívül nehezen oldották meg a középkori hadseregekben az együttműködés problémáját. Az egyes fegyvernemek csak a saját feladatukkal törődtek, a többieket csak ritkán támogatták. A lovagok lenézték saját gyalogságukat, vereség esetén lelkiismeretfurdalás nélkül vetették oda a győztesek prédájául. A gyalogság viszont csak ritkán tudott teljes odaadással harcolni feudális urai védelmében. A lovagok a többi fegyvernemet — íjászok, könnyűlovasok — is méltatlannak tartották arra, hogy együttműködjenek velük. Így egy-két elszigetelt példát nem tekintve (Hastings 1066, Steppes 1212, Bouvines 1214) először a XIV. században az angol hadseregben találunk céltudatosan és helyesen értelmezett együttműködésre.

Még nehezebb volt a kérdés stratégiai síkon történő megoldása. A nehézkes összeköttetési hálózat, a rossz utak, a feudális hadsereg lassúsága és fegyelmezetlensége gyakran a legjobb haditervet is felborította.[56] Ennek ellenére számos olyan hadjáratot sorolhatunk fel, ahol a hadsereg felvonulása, harci tevékenységének összehangolása eredményesen ment végbe.[57]

A középkor haditechnikájának csak egyetlen vonására kívánok rámutatni, ez a várak és a várostrom stratégiai jelentősége. Az első *várak* a földesúr megerődített lakóhelyei voltak, amelyekben veszély esetén a

[55] Verbruggen i. m. 228—283. o.
[56] Lásd később a szövetségesek támadási tervének kudarcát 1214-ben.
[57] Pl. Nagy Károly avar hadjáratai (791—799), I. Frigyes 1167-es itáliai hadjárata, a mongolok 1241-es magyarországi betörése stb.

környék lakossága is védelemre lelhetett. Ekkor még nem tudunk stratégiai jelentőségükről. Először Nagy Károly szász hadjárataiban találkozunk stratégiai funkciót betöltő várakkal, melyek fő feladata a hadsereg élelem- és felszerelési szükségleteinek biztosítása volt. I. Henriknek a magyar támadások elhárítására épített várai viszont stratégiai védelmi jellegűek voltak. A XI—XII. században a feudális anarchia bomlasztó hatására Európa-szerte ezrével épültek a rablólovagok várai. Ezeknek természetesen nem volt stratégiai jelentőségük, csak később váltak lényeges hatótényezővé, amikor a központosításra törekvő királyi hatalom nagy részüket leromboltatta, s a megmaradtakat a maga szolgálatába állíttatta.[58] E várak már általában stratégiai fontosságú helyeken (átkelőhelyek, hegyszorosok közelében) keletkeztek, s csakhamar hatalmas várrendszerek épültek ki, amelyek az ország védelmének elsőrendű támaszaivá váltak. A várak jelentőségét leginkább a keresztes háborúk tanulmányozása érteti meg velünk. Ezek tették lehetővé, hogy a keresztesek birtokában levő néhány száz kilométer hosszú és alig 30—40 kilométer széles földsáv csaknem kétszáz évig birtokukban maradhasson, bár országuk — a tengert kivéve — mindenfelől hatalmas túlerejű ellenséges országokkal volt körülvéve.

A keresztes hadjáratokban a várépítés hatalmas fejlődésen ment keresztül. A régi — lakótornyos —, majd néhány belső toronnyal megerősített kis vár helyét, hatalmas erődrendszerek — három-négy részből álló, a természettől is megerősített, sok külső toronnyal és egyéb védőművel (paliszád, barbakán stb.) ellátott várak vették át, melyek a puskapor feltalálásáig csaknem bevehetetlennek bizonyultak. A várak tökéletesedése hatalmas előnyt biztosított a védelemnek a támadás felett, mivel az ostromszerek nem tudtak kellő mértékben fejlődni. E különféle ostromgépek (balisták, katapultok, „macskák", faltörő kosok, ostromtornyok) alkalmazása hosszadalmas és veszteségteljes vállalkozás volt, a legalkalmasabb ostromrendszernek az aknát tartották, de az időben fúrt ellenaknák a legtöbb esetben ezt is hatástalanná tudták tenni.[59] A legkifizetődőbb módszer a várak kiéheztetése volt. Ez gyakran sikerrel járt, feltéve, ha az ostromló maga is elég idővel és élelmiszerekkel rendelkezett ennek végrehajtására. Mivel a középkori hadseregek ezekkel általában igen szűkösen voltak ellátva, az ostromok az esetek túlnyomó részében eredménytelenek maradtak. *A várak jelentősége elsősorban abban rejlett, hogy lehetőséget nyújtott a gyengébb hadsereg számára, hogy falai közé behúzódhasson és többé-kevésbé sértetlenül vészelje át az ellenséges támadást.* A várak elfoglalása viszont a hódító számára biztosította az egész meghódított terület feletti uralmat, éppen ezért a várak ostroma és védelme a középkori stratégia egyik kulcskérdése lett.

58 II. Henrik több mint 600 kastélyt romboltatott le, hasonlóan nagy volt azoknak a rablóváraknak a száma is, amelyeket a Capetingek VI. Lajostól kezdve kezükbe kerítettek.

59 Lásd pl. Carcassone ostromát 1240-ben. (Guillaume d'Ormes seneschal jelentését: „A (lázadók) a rodesi kapu elleni barbicant is aláaknázták, hatalmas alagutat fúrtak. Mi azonban észrevettük és mindkét oldalán palisadokat emeltünk, ellenaknát is ástunk, majd a várból kitörve leromboltuk az ő aknájukat.") (Bibliotheque de l'École des Chartres II. köt. 372. o. Id. Oman i. m. 549—550. o.).

A stratégia elemei és feladatai.[60]

Ha a középkori stratégia funkcióit elemezzük, nagymérvű óvatosságra és önmérsékletre van szükségünk. Két veszélyes akadályt kell kikerülnünk, az egyik az, hogy a középkori stratégiát és ennek funkcióit az adott kor társadalmi, gazdasági és technikai viszonyai között kell megvizsgálnunk, s nem úgy, hogy retrospektív módon a jelen adottságaihoz mérve vonjuk le a következtetéseket, amelyek így természetesen elmarasztalóak, sőt tagadóak lesznek. A másik akadály a rendelkezésünkre álló források gyér és megbízhatatlan volta. Ezek többnyire homályosan, félreérthetően, pontatlanul adják vissza az eseményeket, a kutatónak általában a saját fantáziáját is igénybe kell venni, ha összefüggő képet kíván nyerni a szétszórt, gyakran egymásnak élesen ellentmondó adatokból. Következtetéseinket azonban csak rendkívüli óvatossággal vonhatjuk le, mivel ellenkező esetben túlzó helytelen álláspontra juthatunk. A középkori stratégia kérdésére konkretizálva megállapíthatjuk például, hogy a hadtudomány, a hadművészet nem lehetett ismeretlen fogalom azok előtt a hadvezérek előtt, akiknek csekély erőkkel, kedvezőtlen viszonyok között végrehajtott haditettei ma is elismerést keltenek. Egyes háborúkban, például a normannok 1066-os angliai hódító hadjáratában, Nagy Károly avar és száz hadjárataiban, Dzsingisz kán háborúiban stb., feltétlenül tervszerűen előkészített és jól végrehajtott hadműveleteket kell látnunk, — persze a kor színvonalának megfelelően. A hadtudományi elméleti munkák, bár bennük is sok helyes stratégiai elvet szögeztek le íróik, nem érték el ezt a színvonalat. Ennek természetesen az a magyarázata, hogy ezeket többnyire nem katonák írták, az igazi hadvezérek, mint pl. Nagy Károly, vagy Dzsingisz kán, gyakran még írni sem tudtak, így gondolataik, terveik rejtve maradtak az utókor számára. Ezért rendkívül nehéz a középkori stratégiának mind az akkori, mind pedig a többi korokhoz viszonyított színvonalát meghatározni.

Mindenekelőtt azt kell meghatároznunk, mennyire volt képes a középkori stratégia arra, hogy feladatát: a háború megnyerésének művészetét végre tudja hajtani és mik voltak azok az eszközök, amelyek segítették, vagy gátolták ennek teljesítését.

Vezetési viszonyok, haditervek.

A középkori hadseregben uralkodó vezetési viszonyok nemcsak a jelenlegi, hanem az ókori római hadsereg színvonalához mérve is primitívek voltak. A hadvezér — többnyire az uralkodó — elméletben korlátlan hatalommal rendelkezett, a valóságban azonban korántsem. A szo-

[60] A stratégiát a legfelsőbb vezetés feladataként tárgyalom. Vö.
Большая Советская Энциклопедия: «(Стратегия:) важдейшая составная часть военного искусства, занимающаяся вопросами ведения войны, военных кампаний и стратегических операций.»
A Brockhaus lexikon (1954) a stratégiát mint „die Lehre der Kriegführung in grossem" tárgyalja, az angolok szerint a stratégia: „the art of the general". Amerikában lényegesen szűkebb értelemben használják és „means of bringing the enemy to battle"-re korlátozzák.

kások, a hagyományok, a feudalizmus széthúzásra törekvő erői bénítólag hatottak tevékenységére. Mivel nem rendelkezett elegendő gazdasági és anyagi erővel ahhoz, hogy hűbéresei akaratától függetleníteni tudja magát, rászorult ezekre. A hűbéresek akarata többnyire érvényesült is.[61] A legveszélyesebb helyzet akkor állt elő, amikor több egymással egyenrangú hadvezér — rendszerint uralkodók — vetélkedett egymással a főparancsnoki címért. Ilyen esetekben a központi vezetésnek gyakran még a látszata is eltűnt. Ez különösen a keresztes hadjáratokban vezetett gyászos eredményekre.[62] A tehetséges hadvezérek és az erős központi hatalommal rendelkező uralkodók azonban általában urai maradtak seregüknek és érvényesíteni is tudták akaratukat.[63]

A vezérkari munka csaknem ismeretlen fogalom volt ebben a korban. Ezt a szerepet a haditanácsok voltak hivatva betölteni, ezek azonban inkább valami régi germán „dingre" emlékeztettek, mint a modern kor katonai szakértőinek tanácskozására. Akár Anna Komnena szemléletes leírását olvassuk az első keresztes hadjárat vezetőinek bizánci tanácskozásáról, akár a német császári sereg vezéreinek végzetes civódását látjuk magunk előtt 1214-ben, akár a keresztesek nikápolyi tanácskozását idézzük fel magunk elé,[64] egyaránt azt a következtetést vonhatjuk le belőlük, hogy az iskolázatlan, indulatos, egymásra és vezetőikre féltékeny lovagok nem segítették elő a hadjárat sikeres megvívását.[65] 1214-ben például indulatosan és ésszerűtlenül leszavazták Renaud boulognei gróf logikus javaslatát, aki el akarta kerülni a túlnyomó lovassággal rendelkező franciák elleni nyílt összecsapást. Többször előfordult azonban, hogy idősebb, vagy tapasztaltabb lovagok a vezérkari főnök szerepét töltötték be. (Béla herceg 1051-ben, St. Valéry 1214-ben, az ifjabb St. Valéry 1266-ban, Anjou Károly 1250-ben és 1270-ben, Szubotáj 1241-ben stb.) Egyedül a lovagrendeknél találkozunk viszonylag tervszerű vezérkari munkával. A sereg vezetője általában a nagymester volt, mellette a marsallok és a comturok tanácsadó, kisegítő szerepet töltöttek be.

A *haditervek* elkészítése a vezérkar legfontosabb feladatai közé tartozik. A középkorban vagy maguk az uralkodók készítették el hadjárataik terveit, a követ- és kémjelentések meghallgatása, valamint a környezetükben levő tapasztalt, az ellenséges hadsereget és országot ismerő hűbéreseinek megkérdezése után, vagy a királyi udvar valamely tisztviselője terjesztette be az uralkodó elé. Az előbbi esetekben sajnos nem maradtak fenn dokumentumok, csak a királynak a hadjáratra vo-

61 A hűbérurak hatalmát mutatja például az is, hogy I. Frigyes császár, akinek egyébként sikerült Németországban erős központi hatalmat teremteni, egyetlen hűbérese, Oroszlán Henrik szász herceg engedetlensége következtében döntő vereséget szenvedett.

62 Pl. 1187-ben Hattinnál, 1219—21-ben Damiettánál, majd 1444-ben Várnánál. E két utóbbi esetben az egyház megbízottai: Pelagius és Cesarini bíbornokok hatáskörüket messze túllépve beleavatkoztak a hadvezér tevékenységébe.

63 Pl. Nagy Károly a longobárd háborúban (774), I. Richárd Arsufnál (1191), Alekszandr Nyevszkij 1242-ben stb.

64 Anna Komnena: Alexias. o., Delpech i. m. 87—88. o.

65 A haditanács több esetben megtagadta az engedelmességet a királynak. 1116-ban II. Istvánt hűbéresei visszatérésre kényszerítették. (Képes Krónika, Budapest, 1959. 174. o.)

natkozó parancsaiból (a résztvevő kontingensek száma és ereje, a gyülekezőhelyek meghatározása, a felkészülés módja stb.), valamint a hadjárat történetéből következtethetünk rá. A tényleges haditervekről tehát kevés megbízható adattal bírunk,[66] főleg olyan esetekben találkozunk velük, amikor szövetséges hadseregek, vagy legalábbis több hadsereg együttműködéséről van szó. (Nagy Károly avar hadjáratai,[67] az angolok és németek haditerve 1214-ből stb.[68])

Az írásban fennmaradt haditervek általában utópisztikus jellegűek. Legnagyobbrészt a XIII. század végén és a XIV. század első évtizedeiben keletkeztek. Céljuk az volt, hogy az uralkodókat, főleg a korszak leghatalmasabb fejedelmét, a francia királyt megnyerjék a „Szentföld" visszafoglalása gondolatának. Szerzőik legnagyobbrészt papok és kereskedők, de magasrangú állami tisztviselők — pl. Nogaret, Franciaország kancellárja, hivatásos katonák — pl. Jacques de Molay, a templomos rend nagymestere, Foulques de Villaret, a johanniták nagymestere, és V. Henri De Lusignan ciprusi király[69] stb. A terveknek sok közös jellemvonásuk volt: helyes érzékkel a fő ellenségre, Egyiptomra kívántak csapást mérni. Valamennyiben igen élesen kidomborodott a háború gazdasági jellege. E haditervek — bár megvalósításukra egy-két elvetélt kísérleten kívül (1365 Alexandria megsarcolása) nem került sor — mégis eléggé megalapozottnak hatnak, számos értékes megvalósítható katonai gondolatra akadhatunk bennük. *Meggyőzően bizonyítják azt a tényt, hogy a stratégiai művészet, ha nem is virágzott, de legalább csenevész palántaként megvolt a középkorban is.*

Vizsgáljuk meg, hogyan folyt volna le egy középkori hadjárat ezeknek az utópisztikus elveknek az alapján.[70] Valamennyi szerző részletesen foglalkozott a keresztes hadsereg létszámával, összetételével, a hadjárat pénzügyi alapjainak megteremtésével. Mivel az emlékiratok szerzői túlnyomórészt egyúttal az abszolút királyi hatalom propagálói is voltak, a pénzügyi alapok biztosítását elsősorban az egyházi jövedelmek fokozottabb megadóztatásával kívánták előteremteni.[71]

A haderő létszámát Jacques de Molay 12—15 000 lovasban és 40—50 000 gyalogosban szabta meg,[72] a többiek általában nem adnak ilyen

66 A részletes haditervek inkább a XIV—XV. században váltak általánossá, a források ebben a korban már többször említést tesznek róluk. Ld. Lot i. m. 93. o., az othéei ütközettel kapcsolatban (1408).

67 Ld. pl. Nagy Károly levelét feleségéhez, Fastradához 791-ben. (MG Form. Epistolae 4, 528. o.)

68 Chronica St. Victori „(Johannes rex) mandasse dicitur Othoni . . . ut congrederetur cum Philippo rege Francorum, quia Ludovicus totam Galliae juventutem secum habeat, quam occupatam detinebant, et rex Philippus non habebat nisi inertes milites." (Id. Oman i. m. 459. o.)

69 Ld. különösen Atiya i. m. idevonatkozó részeit.

70 Nem részletezem az egyes szerzők gondolatait, elsősorban Pierre Dubois (francia világi főtisztviselő), Henri V. de Lusignan (ciprusi király), Ramon Lull (spanyol dominikánus), Fidenzio de Padova (olasz franciskánus) és Marino Sanudo de Torselli (velencei patrícius) terveit illesztettem egységbe.

71 Atiya i. m. 57. o.

72 Uo. 56. o. Fidenzio de Padova 30 000 lovast és megfelelő számú — kb. 60—80 000 — gyalogost kívánt mozgósítani, ez a szám viszont véleményem szerint irreális volt, ilyen nagyszámú haderőt nem lehetett az akkori viszonyok között előteremteni. Atiya i. m. 39. o.

pontos létszámadatot, a fenti adatot azonban elfogadhatjuk, mivel ez mind az igényeknek, mind a lehetőségeknek megfelelt. Az is figyelemre méltó, hogy a korábbi tapasztalatokon okulva, arra is súlyt helyeztek, hogy ne csak a lovagok, hanem kellő számban íjászok és számszeríjászok legyenek a seregben.[73]

Valamennyien nyomatékosan kihangsúlyozták az egységes vezetés fontosságát és szigorú fegyelmet írtak elő, hogy elejét vegyék a korabeli hadseregek legfőbb hibájának, a széthúzásnak.

A fő ellenséget mindnyájan az egyiptomi szultánban látták (az oszmán törökök hatalma csak a XIV. század végén vált Európára nézve félelmessé), ezért a legerősebb csapást Egyiptomra kívánták mérni. A tervek legnagyobb része megegyezett abban, hogy először kereskedelmi háborúval, gazdasági blokáddal kell az egyiptomiak erejét felmorzsolni. Ezeket a gazdasági jellegű intézkedéseket (kalózkodás, kereskedelmi utak elvágása) kisebb előzetes expedíciókkal (passagium minus) akarták megerősíteni. Ezeket vagy a szíriai tengerparton, vagy pedig magában Egyiptomban kívánták bevetni. E támadások célja zavarkeltés vagy támaszpontok (Alexandria, Damietta) megszerzése lett volna. Többen — pl. Molay nagymester — tagadták az előzetes hadjáratok értelmét, s mindent egy csapásra akartak feltenni, le akarták rohanni Egyiptomot.[74] Azzal érveltek, hogy Arméniát (Örményországot) kivéve nem marad szárazföldi bázis a keresztesek kezében. Ez ismét a várak jelentőségét hangsúlyozza.

A támadást hatékony *felderítő szolgálat* előzte volna meg. Ezt is ellenfelüktől vették át a keresztesek, a mohamedánok ugyanis kiterjedt kémhálózattal rendelkeztek.[75]

Eltértek a vélemények a felvonulási utakat illetően. A legtöbben szárazföldi utat javasoltak — az első és a második keresztes hadjárat keserves tapasztalatai ellenére — részben a tengeri út bizonytalansága és veszélyessége miatt, részben pedig azért, mert a lovak nem bírták a tengert. (!)

A haditerveknek még egy jelentős vonására kívánom felhívni a figyelmet. Ez különösen az egyháziak, elsősorban Ramon Lull emlékiratiban (Liber de Fine, Pro Recuperatione Terrae Sanctae)[76] domborodott ki. Ez a morális tényező értékének felismerése volt. Ramon Lull azt hirdette, hogy közeledni kell a „barbárokhoz", meg kell tanulni nyelvüket és meg kell nyerni őket a kereszténység számára.[77] Ez más szavakkal azt jelentette, hogy meg kell törni az ellenség morális erejét, ezáltal fizikailag is könnyebben le lehet őket győzni.

A memorandumok nem tértek ki a hadjárat megvívásának részle-

73 Henri V. de Lusignan szerint a sereg jelentős része számszeríjasokból kell hogy álljon. („Quorum maior pars sit balistariorum, *qui resistere et opponi possint arcubus Sarracenorum.*" Id. Latrie: Istoire de Chypre II. Doc. 121. o.

74 Atiya i. m. 55. o.

75 „Soldani Sarracenorum multos habent exploratores, et omnia facta Christianorum volunt scire, non solum in partibus propinquiis, sed etiam in partibus remotis." Id. Atiya i. m. 40. o.

76 Atiya i. m. 487—489. o.

77 Uo. 488. o.

teire. Kétségtelenül az 1163—69-i Amaury jeruzsálemi király által vezetett hadjáratra, az ötödik keresztes hadjáratra (1217—1221), és IX. Lajos francia király hadjáratára (1248—1250) gondoltak az emlékiratok szerzői. Ezekben a hadjáratokban magára Egyiptomra mérték a fő csapást. Megerősített helyeket (Bilbeis, Cairó, Damietta, Alexandria) ostromoltak és foglaltak el, de erőik elégtelensége folytán nagyobb eredményeket nem tudtak elérni. Az emlékiratok szerzői helyesen ítélték meg a helyzetet, amikor úgy látták, hogy a tengerparti városok elfoglalása gazdaságilag tönkretenné az egyiptomi hatalmat.

Jóllehet, ezek a tervek számos helyes gondolatot tartalmaztak, gyakorlati megvalósításukra nem került sor. Az itáliai kereskedővárosok szerződések után biztosították maguknak a keleti kereskedelmi utak használatát, a pápai hatalom erkölcsileg és politikailag teljesen aláhanyatlott a XIV. században, a világi fejedelmek pedig elsősorban saját belső hatalmuk megteremtésén fáradoztak és céltalannak látták az újabb keresztes hadjáratokat.

Az utánpótlás megszervezése. Ez szintén a középkori hadseregek nagy és megoldatlan problémái közé tartozott. A Karoling-időszakban a harcosoknak maguknak kellett három hónapi élelemről gondoskodniok.[78] Ez a rendszer később vesztett jelentőségéből, bár feltámasztására többször is kísérletet tettek.[79] A X—XIII. században vegyes ellátási rendszer uralkodott a lovagi hadseregekben, az élelmiszereket részben szállítás, részben rekvirálás, részben vásárlás útján biztosították maguknak.[80] Ez nagyon is bizonytalan rendszer volt, különösen hosszú ideig tartó hadjáratok idején nem bizonyult kielégítőnek. Számos hadsereg tönkrement a rossz élelem és egészségügyi ellátás következtében. Ez leginkább a keresztes hadjáratok idején fordult elő. 1145-ben III. Konrad serege, 1219—21-ben Jean de Brienne Damiettát védő hadereje, 1249—50-ben pedig IX. Lajos Egyiptomot támadó seregének összeroppanása elsősorban az élelemellátás okozta nehézségek miatt következett be. Ugyanez volt a sorsa az 1051-ben Magyarországra törő német császári seregnek is. Bár az ellátás állandó problémát okozott, a hadseregekben nem voltak külön hadtáp alakulatok. Csupán a német lovagrend főhivatalnokai közt találunk egy „comendure von den Sypse"-t (élelmezésügyi biztos).[81]

A ritka középkori úthálózat és az utak kritikán aluli állapota is megnehezítette a hadseregek irányítását.[82] Egészen a XIV. századig nem hallunk rendszeres út- és hídépítésről.[83] Az utak általában a régi római úthálózat maradványai voltak, nagyrészt földutak, kőutak építésével először a XV. században találkozunk. Az utak rendezetlensége és keskeny, szűk volta (a széles hadiutak is csupán 3—4 méter szélesek vol-

78 Ld. Nagy Károly levelét Fulrad apáthoz. Id. Frauenholz i. m. 166—167. o.
79 Pl. a XII. században a Constitutio de expedicione Romana. (Frauenholz i. m. 105. o.)
80 Frauenholz i. m. 107. o.
81 A Német Lovagrend szabályzatából (55. pont).
82 Landau: Beiträge zur Geschichte der alten Heer- und Handels-strassen in Deutschland. Kassel, 1958. 14. o.
83 Landau: i. m. 18. o. Angliában még a 15. században is kalauzt kellett fogadni, mivel az utakról a legkisebb eltérés is súlyos veszélyt rejtett magában. (Kulischer i. m. 299. o.)

tak[84]) rendkívül megnehezítette a stratégiai felvonulást. Több esetben, pl. 1039-ben III. Csehországban, 1314-ben és 1386-ban a Habsburgok Svájcban, 1330-ban Károly Róbert a Havasalföldön, főként a rossz utak (illetőleg a hegyes terep) miatt szenvedett vereséget.

A szárazföldi utak siralmas állapota arra vezetett, hogy az emberek fokozottabb mértékben fordultak a tengeri szállítás felé. Először a normannok voltak azok, akik hosszú, 80—100 embert is befogadó evezős gályáikon beutazták (és végigrabolták) az egész akkor ismert világot. Később a legtöbb tengerparti állam építtetett magának kisebb-nagyobb hajóhadat — a XIV—XV. században, főleg dalmáciai hódításai révén Magyarország is rendelkezett hajóhaddal. Többféle hajót is használtak, a legismertebb az evezőkkel és vitorlákkal egyaránt ellátott galea (gálya) volt. A hajók 100—600 tonnásak voltak, a nagyobbak 3—400 embert is elvittek fedélzetükön. A hajók sebessége is felülmúlta a szárazföldi járművekét, míg a földön 15—20 kilométer napi út már jelentős menetteljesítménynek számított, a tengeren 40—50 kilométert is megtettek a hajók.

Erőkoncentráció, stratégiai felvonulás. Clausewitz az erők összpontosításának alapelvét a stratégia egyik legdöntőbb törvényének nevezte.[85] Ezt az elvet, ha nem is tudták ilyen pontosan kifejezni, de a gyakorlatban a középkori hadvezérek is ismerték. Minden törekvésük arra irányult, hogy a lehetőségeikhez képest egységesítsék erőiket és a csapást az ellenség fő erői ellen irányítsák. A középkori hadvezér ezért még a modern kor tábornokánál is jobban igyekezett elkerülni a többfrontos háborúkat. Ritkán állt ugyanis módjában, hogy legalább két *megfelelő* erejű sereget állítson fel, amelyekkel két vagy több különböző ellenség ellen operálhatott. Ennélfogva inkább békét kötött az egyik ellenféllel, csakhogy teljes erővel léphessen fel a másik ellen. III. Henrik 1041-ben egyedül Csehország ellen fordult, pedig ugyanakkor a Pétert elűző Aba Sámuel csapatai többször is betörtek Bajorországba. 1293-ban I. Edward a walesi felkelés hírére felhagyott franciaországi hadjáratával. 774-ben Nagy Károly is félbeszakította a szászok elleni hadjáratát és teljes erővel a longobárdok ellen támadott, 983-ban a vendek szabadságharca kudarcra kárhoztatja II. Ottó itáliai hódításait, 1242-ben Alekszandr Nyevszkij békét kötött a tatárokkal, így fedezve a hátát, leszámolhatott a német lovagrend hódító törekvéseivel.

Az erőkoncentráció csak akkor járt eredménnyel, ha *gyorsan* és az ellenfél számára *váratlanul* hajtották végre. E két tényező — a gyorsaság és a váratlanság — meglehetősen ritka fegyverek voltak a középkori lovag fegyvertárában. A feudális felkelés összehívása minimális esetben három napot vett igénybe,[86] de általában hat hét és egy év között moz-

[84] Az utaknak oly széleseknek kellett lenniük, hogy egy szénásszekér és egy hullaszállító kocsi ki tudjon térni egymásnak. (Kulischer i. m. 297. o.) A hadiutakról pedig ezeket olvashatjuk: „Des Kunings Strate sol weren so wit dat . . . eine Gleven van 17 Voeten for averts vor op den Sadel, an beiden Ende nicht enroere noch gesetzt enwerde." (Azaz: egy lovag nyergében keresztbe fektetett vagy felállított 3—3,5 m hosszú lándzsájával elférjen rajta.) Id. Landau i. m. 16. o.

[85] „A legjobb hadászat az, amely azt tartja, hogy mindig jó erősek legyünk, éspedig mindenekelőtt általában, azután a döntő ponton." (Clausewitz i. m. 167. o.)

[86] Frauenholz i. m. 90. o.

gott. A német császárok római hadjáratát például többnyire az előző évi tavaszi vagy téli birodalmi gyűlésen hirdették ki. A gyülekezőhely (placitum) mindig a hadjárat irányában fekvő egyik nagyobb város,[87] esetleg tágasabb térség (pl. az itáliai hadjáratok idején a roncagliai mező) volt. A hadsereg általában egy adott ponton gyülekezett, mivel nem volt olyan nagy létszámú, hogy vezetése nehézségekbe ütközött volna, ha pedig külön utakon vonult volna fel, ez az együttműködés rovására ment volna. Az együttműködést ritkán lehetett eredményesen megvalósítani, ilyenkor azonban a legtöbb esetben döntő sikerrel járt. 791-ben Nagy Károly avar hadjárata, 1214-ben a francia király és a trónörökös seregeinek együttműködése, 1277-ben I. Edward walesi hadjárata, 1241-ben a mongol seregek együttműködése stb. A stratégiai művészet e fontos tényezője a középkorban leginkább a mongol hadjáratok során ért el magas fokot. Ők és korábban a magyarok, majd később a törökök voltak a mesterei a *gyorsaságnak* és a *váratlanságnak* is. A nyugati hadvezérek e tényezőket inkább csak taktikai síkon tudták gyümölcsöztetni. (Bohemund Antiochiánál (1098), I. Richárd Arsufnál (1191), Simon de Monfort Muretnél (1212), Jean d'Ibelin Agridinél (1232) stb.). Stratégiailag a seregek összegyűjtésének és menetének nehézkessége miatt csak ritkán tudták végrehajtani. (Hódító Vilmos Angliában (1066), Arnulf Löwennél (891), I. Ottó Augsburgnál (955), Alp Arszlán Manzikertnél (1071), IV. Henrik Untstruttnál (1075), I. Frigyes Itáliában (1167), Anjou Károly Beneventumnál (1266).) A váratlanság erejét és egyben a középkori hadseregek gyengeségét egy különös epizód is igazolja. 978-ban III. Lothaire francia király, akinek hatalma gyakorlatilag szinte csak az észak-franciaországi Laon városára korlátozódott, néhány száz emberével sikeresen rajtaütött Aachenen — a német székvároson, s csaknem kezébe kerítette az ott tartózkodó II. Ottó császárt.[88]

A lovagok igyekeztek a váratlanság ellen biztosítani magukat. A stratégiai művészet magas fokát jelentette abban a korban, ha a hadvezérnek sikerült úgy vezetnie a csatatérre seregét, hogy az a váratlan támadások ellen biztosítva volt, s a menet legnagyobb részét páncél nélkül tehette meg. A lovagok csak az utolsó pillanatban, közvetlenül az ütközet előtt öltötték magukra a páncélt. Ellenkező esetben a páncél súlya kifárasztotta őket, s ez a fáradtság több vereség előidézőjévé vált. 1268-ban például a tagliocozzoi csata előtt a németek hosszú, csaknem száz kilométernyi távolságot páncélban tettek meg, s fáradtan érkeztek az ütközetbe, ahol vereséget is szenvedtek. *A hadseregek biztosítása a* keresztes hadjáratok alatt bekövetkezett kellemetlen meglepetések (1098. Dorylaeum, 1103 Ramlah, 1119 Hab) hatására fejlődött ki. A biz-

[87] Angliában a skótok ellen York, a walesiek ellen Gloucester, a franciák ellen eleinte London vagy Dover, később Bordeaux, Harfleur, vagy Calais volt a gyülekezőhely, a németek Magyarország ellen Bécsben vagy Hainburgban, Itália ellen Regensburgban vagy Augsburgban, a lengyelek ellen Magdeburgban gyülekeztek, a magyar seregek általában a fővárosban (Székesfehérvár, majd Buda), vagy az ország határához közel, a támadás irányában gyültek össze.

[88] Richer Vol. III. cap. 71. (Id. Müller—Martens: Das Zeitalter der Ottonen. Berlin, 1953. 128. o., Delbrück i. m. 335. o.)

tosítást az akkor ismét fontossá vált könnyű- és középnehéz lovasokkal — turcopolok, serjeantok — oldották meg. Az e szabálytól való eltérés később is több vereséget okozott (1176 Legnano, 1297 Stirling, 1314 Morgarten, 1386 Sempach.)

Az ütközet szerepe a középkori stratégiában.

A stratégia szűkebb értelemben vett meghatározása „megteremteni a kedvező feltételeket a sikeres ütközet megvívásához".[89] Ez a tétel a lovagi hadseregek korában is érvényesült, bár korántsem oly mértékben, mint Napóleon, vagy Clausewitz idején.

A kérdés, vajon az ütközetek sikeres megvívása képezi-e a stratégia, s ezzel együtt a háború igazi célját, a középkorban is többször felvetődött. A kérdésre adott válaszok különbözőek voltak. A középkorral foglalkozó szerzők sűrűn idézik a Codex Gestarum Angeviensium-ot,[90] amelyben az anjoui gróf seneschalja azt tanácsolta urának, hogy hagyja abba Tours ostromát, mely „sok időt emészt fel, és ütközzön meg az ellenséggel... ekkor Tours városa is az övé lesz". A középkor egyik leghíresebb politikai és katonai teoretikusa, a francia Pierre Dubois viszont más szempontokat emelt ki. Egyetértett a Codex szerzőjével abban, hogy a várostromokat ignorálni kell, helyette azonban nem nyílt ütközetet javasolt (annak ellenére, hogy a kor legfeljettebb lovagserege a francia hadsereg volt, mely egész a XIV. századig csaknem verhetetlennek bizonyult), hanem *az ellenséges területek szisztematikus elpusztítását.* Az ellenséget nem ütközettel, hanem a nyomorító éhség fegyverével kívánta megtörni. Dubois-val értett egyet (bár csaknem egy évezreddel korábban élt) a középkori hadtudomány „atyamestere", a késő római Vegetius is, amikor azt állította, hogy „helyesebb, ha az ellenséget csellel, vagy terorral győzzük le, mint nyílt ütközetben, amelyben inkább a szerencse, mint a tudás diadalmaskodik."[91] Csaknem valamennyi középkori katonai szakértő tiltakozott a várostromok ellen, de az ütközetek kérdésében már eltértek a vélemények.

Ha a középkor hadtörténetét tanulmányozzuk, azzal a különös jelenséggel találkozunk, hogy jóllehet csaknem minden évben több kisebb-nagyobb háború is folyt, viszonylag milyen kevés a nagyobb, nyílt

89 Clausewitz megfogalmazása szerint „a stratégia... az ütközetnek felhasználása a háború érdekében". (i. m. 138. o.)

90 Érdemes tanácsát szószerint idéznünk, mivel a középkori katonai gondolkodás értékes dokumentumát ismerhetjük meg benne: „Melius est nos convenire et pugnare, quam nos a vobis separari et superari (erőkoncentráció!). In bellis mora modica est, sed vincentibus lucrum quam maximum est, *obsidiones multum consumunt tempora et vix obsessa subiuguntur municipia,* bella vobis subdant nationes et oppida bello subacti evanescent tamquam fumos inimicis. *Bello peracto et hoste devicto, vastum imperium est Turonia* (Tours) *patebit.*" (Recueil des Histoire des Gaules. XI. 266. o. Id. Delbrück i. m. 337. o.)

90/a De recuperatione Terrae Sanctae. (Ed. Langlois.) Párizs, 1897. Id. Jähns: i. m. 194—195. o., Atiya i. m. 50—51. o., Sproemberg i. m. 41. o.

91 „Aut inopia, aut superventibus aut terrore melius est hostem edomari, quam proelio, in quo amplius solet fortuna potestatis habere quam virtus." (Vegetius: De re militare. 126. o.)

ütközetek száma. A háborúk legnagyobbrészt felvonulásokból, az ellenséges terület pusztításából, sikeres, vagy gyakrabban sikertelen várostromokból álltak. Voltak olyan háborúk (mint pl. a XII. században Anglia és Franciaország háborúi Normandia és az Angevin örökség birtoklásáért, I. Edward skót háborúi 1297-ig, a német császárok itáliai hadjáratai, a keresztes hadjáratok során az 1111-es, 1115-ös, 1180-as, 1182—83-as hadjáratok, III. Endre osztrák háborúi, a magyar trónkövetelők harcai az Árpád-ház kihalása után 1312-ig), amelyekben vagy egyáltalán nem fordultak elő ütközetek, vagy csak egy-két jelentéktelen összecsapással találkozunk. E háborúk általában úgy folytak le, ahogy Dubois tanácsolta, azzal a különbséggel, hogy a várostromokat nem tudták elkerülni. E háborúkat stratégiai felvonulások, fenyegetések, várak és városok ostroma, a terület felprédálása jellemezték. Sőt, még az aránylag ritkán előforduló nagy ütközetek sem bizonyultak stratégiailag döntőnek. (Ménfő 1044, Dorylaeum 1098, Arsuf 1191, Legnano 1176, Liegnitz 1241, Muhi 1241, Cortenuovo 1237, Lewes 1264, Falkirk 1298.) Szándékosan említettem olyan csatákat, amelyekben a vesztes fél *taktikailag* döntő vereséget szenvedett. Muhinál például csaknem az egész magyar hadsereg odaveszett, az ország a tatár hódítók szabad prédájává sülyledt, Legnanónál I. Frigyes egész lovagserege elpusztult, Cortenuovonál viszont II. Frigyes *látszólag* teljesen megsemmisítette Milánó katonai erejét, Lewesnél III. Henrik király és a trónörökös is a felkelők fogságába került. Ezek az ütközetek tehát *nem* a lovagi hadseregek szokásos fogyatékosságai miatt nem vezettek döntésre. *Az ok mélyebben, a háborúk jellegében, illetőleg a háborúkat irányító stratégiai művészet típusában gyökerezik.* A háborúk legnagyobb része korlátozott célokért, részelőnyök kivívásáért folyt, a vesztett csaták csak lényegtelenül változtatták meg az erőviszonyokat (Arsuf, Legnano, Cortenuovo). A győztes félnek sem sikerült *döntő* erőfölénybe kerülnie, ez többnyire nem is volt szándékában. Számos, csak taktikai síkon döntő vereség (Ménfő, Liegnitz, Muhi, Falkirk), más jellegű, illetve stratégiájú háborúkban jött létre. Ezeket a vereségeket honvédő háborút vívó népek szenvedték el az ellenük totális hódító harcot folytató, függetlenségük eltiprására törő ellenséggel szemben. Az a tény, hogy a taktikai sikert nem sikerült stratégiaivá továbbfejleszteni, végső fokon a hódítók stratégiájának kudarcát mutatja.

Előfordultak azonban a középkor folyamán *stratégiailag* döntő győzelmek is. Ezek a háborúk jellegét tekintve ismét többfélék lehettek. Az egyik részük (Unstrutt 1075, Lincoln 1141, Muret 1213, Evesham 1265, Beneventum 1266, Gölheim 1298), kisebb dinasztikus, vagy polgárháborúk során született meg, s csak azért bizonyult döntőnek, mivel az egyik ellenkirály vagy pártvezér elesett, vagy fogságba került. (Bár Eveshamnál nemcsak az ifjabb Simon de Monfort, hanem egész politikája vereséget szenvedett.)

A stratégiailag döntő ütközetek legnagyobb része *hódító háborúk* folyamán, vagy *honvédő háborúk* alatt jött létre. Főleg a középkor első századaiban találkozunk olyan ütközetekkel, melyek után a vesztes nép egyszerűen eltűnt, felszívódott a győztesek tömegében. (533 Ad Deci-

mum (a vandálok), 552 Taginae (keleti gótok). 711 Xerez de la Fontera (nyugati gótok).) Ez azt mutatja, hogy a koraközépkori államok gyenge gazdasági és társadalmi bázissal rendelkeztek és könnyen áldozatául estek az erősebb fél megsemmisítő hódító háborújának. Az effajta háborúk később ritkábbak lesznek, bár még a XIII. században is előfordultak. (A XIII. századi mongol győzelmek stb.) Más döntő győzelmek a honvédő háború során születtek. (891 Löwen megszabadította Németországot a normann portyázásoktól.) (955 Augsburgnál a németek leszámoltak a magyar kalandozó hadjáratokkal, az 1214-es bouvinesi ütközet elősegítette a francia állam megteremtését, az 1227-es bornhövedi csata biztosította az északnémet városok függetlenségét a dánokkal szemben, 1242-ben a jégcsatában az oroszok felszabadították országukat a német lovagrend igájából stb.)

A kérdést összefoglalva leszögezhetjük, hogy bár a középkor inkább az ún. manőverező, felmorzsoló stratégia időszaka volt, az ütközetek jelentőségét ebben a korban is megtaláljuk. A taktikai döntés kivívását a lovagi hadseregek eredendő fogyatékossága — a nehézkesség, az üldözés hiánya[92] — valamint a várak uralkodó szerepe rendkívül megnehezítette. A stratégiai méretű győzelem kiaknázását pedig a hadseregek gyengesége, valamint a biztos gazdasági alapok hiánya tette ritkává és éppen ezért különös értékűvé.

Támadó és védelmi stratégia.

Általánosan elismert, sőt véleményem szerint talán túlságosan is kihangsúlyozott tény, hogy a középkorban a védelem erői magasan a támadás felett állottak.[93] Ezt leginkább a várak jelentőségével, valamint a támadó hadseregek viszonylagos gyengeségével indokolták. A védelem erejét valóban számos történeti példa igazolta.[93/a] Főleg a keresztes hadjáratokat hozzák fel a védelem erejének demonstrálására, pl. az 1182—83-i hadjáratot, amikor IV. Balduin jeruzsálemi királynak csupán váraira támaszkodva néhányezer főnyi hadseregével sikerült meghiúsítania Saladin egyiptomi szultán nagy erőkkel végrehajtott támadását. A védelem erejét a sok sikertelenül maradt várostrom is mutatja. (Róma 538—539, Konstantinápoly 626, 672—678, 718, 1440, Párizs 885—886, Tyrus 1187, Carcassone 1240, Viterbo 1243—1244 stb.) A védelem erejét használták fel a magyarok az 1052-es, 1060-as és 1074-es német támadás elhárítására, a kis Wales és Skócia a hegyes terepet felhasználva évszázadokig sikeresen védekezett az angolok hódításaival szemben. A fenti példák mindazt bizonyítják, hogy a középkori viszonyok között nagyon

92 Stratégiai méretű üldözéssel — a mongolok és törökök hadjáratain kívül csupán Nagy Károly háborúiban, valamint 955-ben és 1051-ben találkozunk. A hadvezérek az összes többi esetekben kénytelenek voltak megelégedni a stratégiai vagy taktikai győzelemmel.

93 Delbrück: i. m. 338. o.

93/a Smail: i. m. 150—153. o.

is lehetséges volt a gyengébb fél számára is, hogy ügyes, védekező, általában manőverező stratégiával sokszoros túlerejű ellenséges támadásokat verjen vissza. *Mindez azonban egyáltalán nem igazolja a védelem abszolút fölényét.*

A középkorban is teljes mértékben érvényesült az a stratégiai alaptörvény, hogy *döntő* eredményeket csak támadás útján lehet elérni. Védekező stratégiával csupán a veszély ideig-óráig történő elodázását sikerült elérni, s nem lehetett véglegesen felszámolni a támadó fenyegetést. Az 1051-es német támadás után 1052-ben, majd 1060-ban, végül 1074-ben újabb és újabb német rohamokkal kellett a magyar népnek leszámolnia. Wales és később Skócia felmorzsolódott a védekező háborúkban, a sikeres 1182—83-i hadjárat után négy évre Saladin végzetes csapást mért a jeruzsálemi királyságra. A támadó stratégia helyes alkalmazása gyakran nem várt eredményeket hozott. Az első keresztes hadjárat sikerét elsősorban támadó szellemének, váratlan, rajtaütésszerű támadásának köszönhette. A néhányezer fős feudális hadseregre támaszkodó I. Frigyes és a szicíliai erőforrásait felhasználó II. Frigyes azért tudott olyan sokáig eredményesen harcolni gazdagabb, erősebb ellenfeleivel szemben, mert állandóan támadtak, keresték ellenfeleik leggyengébb pontját, csapásaikkal igyekeztek felmorzsolni az ellenség ellenálló erejét.[94] II. Fülöp francia király is bátor támadással — majd utána színlelt visszavonulással tudta ütközetre kényszeríteni a német császári sereget. (1214.) A mongolok páratlan sikereiket főleg a váratlanságra alapozott támadó stratégiájuknak köszönhették. A svájciak is csak akkor tudták önállóságukat végleg kivívni, amikor *megtámadták* a függetlenségükre törő burgundi herceget (1476—77).

Megállapíthatjuk tehát: *bár a védelem ereje és jelentősége rendkívül megnőtt a középkori háborúkban, ez mégsem múlta felül a támadás fontosságát, ezért a lovagi hadseregek fő harcmódja továbbra is a támadás maradt.*

A középkori stratégia típusai.

A középkori háborúk stratégiájának elmélyült elemzése során előbbutóbb arra a következtetésre jutunk, hogy ezeket a háborúkat, éppen stratégiájuk egymástól meglehetősen eltérő jellegzetességeik folytán, több típusba sorolhatjuk. Mivel a stratégia ama osztály politikájának függvénye, amelynek érdekében a háború folyik, e stratégia-típusok többé-kevésbé azonosak a háború jellegének típusaival. Eszerint tehát a stratégia következő fajtáit különböztethetjük meg egymástól.

[94] Paradoxonnak hangzik, de megfelel a tényeknek az az állítás, hogy a pápai áliam, valamint a lombard és olasz városok (Milano, Velence, Genova, Firenze, Nápoly, Párma stb. anyagi ereje felülmúlta a német császárok — a kor leghatalmasabb uralkodói — erőforrásait, mivel a feudális anarchia, a német fejedelmek territoriális hatalmának kiépítése — nagyrészt éppen az itáliai háborúk hatására — annyira előrehaladt Németországban, hogy a királyi hatalom sohasem volt képes néhány ezernél több lovagot zászlaja alá sorakoztatni.

1. *Hódító stratégia.*[95]

2. *Korlátozott célú stratégia.*[96] Ez a középkori stratégia legáltalánosabb formája volt és speciális jellegzetességeit tekintve több altípusra bontható, mint pl. a) várháborúk stratégiája; b) „depopulációs" stratégia;[97] c) portyázó stratégia; d) manőverező stratégia.

3. *A honvédő háború stratégiája.* Ezt lényegében az különbözteti meg az előző két stratégiai fajtától, hogy a nép aktív szerepet játszott bennük, és a hadvezér előzetes terveiben valóban számított is a nép aktív támogatására, tehát ez a stratégia tudatos volt.

E stratégiai típusokat természetesen nem lehet egész élesen elhatárolni egymástól, különösen a korlátozott célú stratégia egyes fajtái folynak gyakran össze egymásba, így számos háborút nem is lehet eldönteni, hogy melyik válfajba tartozik.

A hódító stratégia.

E stratégia célja az ellenséges ország teljes meghódítása. Ezért minden rendelkezésre álló politikai és katonai eszközt felhasznált. A hódítók stratégiai terveiben a politikai hódítás eszközei, a pszichológiai stratégia is fontos szerephez jutottak. A terror, a félelemkeltés, az ellenség sorainak megbontása — mind-mind eredményes fegyverek voltak e stratégia fegyvertárában. A lélektani fegyverek alkalmazásához különösen a keleti népek — mongolok, arabok, törökök — értettek.

E hódító stratégia azonban meglehetős gyakorisága ellenére sem tekinthető par excellence lovagi stratégiának. Kivitelezésének sikeres volta ugyanis nem annyira a támadó, mint inkább a védekező fél erején és államberendezkedésének szilárdságán múlott. A támadó fél erőforrásai a legtöbb esetben csupán olyankor bizonyultak elégségesnek az ellenállás *teljes* megtörésére, amikor a védekező fél súlyos gazdasági és társadalmi válságban szenvedett (pl. a nyugati gótok az arab hódítás előtt, a szászok a VIII. században, az angolszász államok 1066-ban stb.), vagy hasonló, főként nomád társadalmak esetében nagyobb válság nélkül beleolvadtak a hódítókba (mint az ujgurok, karaitok, kunok stb. Dzsingisz kán mongol államába). A feudális jellegű államok éppen saját belső gyengeségük folytán szinte egyetlen esetben sem tudtak tartósan vagy állandóan leigázni olyan társadalmakat, amelyek korszerűek, fejlődőképesek voltak. Még a lovagi hadseregeknél és a nyugati feudális társadalmaknál lényegesen erősebb mongol hódítók sem tudták Oroszor-

[95] Nem azonos fogalom, Delbrück „Niederwerfungsstrategie"-jével, mivel e stratégia célja az ellenséges államgépezet tökéletes szétzúzása, az ellenséges uralkodó osztály fizikai megsemmisítése, esetleg teljes behódoltatása, s a nép tökéletes leigázása. Az ellenséges hadsereg megsemmisítése csupán egyik, bár igen fontos eszköze.

[96] Ez sem azonos az „Ermattungsstrategie"-vel, bár kétségtelen nagyon sok rokonvonást mutat; a hangsúly itt a háborúk célján van és ezt a célt mind manőverek, mind pedig ütközetek után el lehet érni.

[97] Ez utóbbi fogalmat Köhlertől vettem át, ő valamennyi középkori háborúban uralkodó statégiának fogja fel, véleményem szerint ez csak a középkori háborúk egy részére jellemző, s ezek között sem mindegyikben elsőrendű fontosságú.

ságot, Kínát, vagy Magyarországot *véglegesen* uralmuk alá hajtani, a többi feudális állam pedig az egész középkor folyamán a gyarmatosításokig kísérletet sem tehetett ilyen típusú hódító hadjáratokra.

E tétel igazságát leginkább a két látszólagos kivétel — Nagy Károly szász és avar hadjáratai,[98] valamint az 1066-i angliai háború — igazolja. Mindkét esetben annak a különleges esetnek lehetünk tanúi — ezt a tényt a szászok elleni hadjárat elemzésénél Delbrück is kihangsúlyozza[99] —, hogy mind a szászok, mind az angolszászok a *döntő* támadás előtt annál sokkal erősebb és veszélyesebbnek látszó támadásokat hárítottak el. A szászok a virágkorában levő római birodalom hódító hadjáratait utasították vissza az i. u. I. században, az angolszászok pedig nagyarányú normann és dán hódító kísérleteket vertek vissza és vészeltek át a VIII—XI. században. A tényleges hódító időpontja előtt mindkét nép mélyreható társadalmi és gazdasági válságba került. Mind a szászok, mind az angolok átmeneti jellegű társadalmat alkottak, az angolszászok természetesen lényegesen fejlettebb fokon állottak. A szászoknál a VIII. században indult meg a régi nemzetségi társadalom felbomlása, kialakultak a kiváltságos és a félszabad, valamint csökkentett szabadságú osztályok (Litek, Minderfrei-ek). Ez a változás a hadseregre is kihatott, a régi szabadok nemzeti felkelése elvesztette jelentőségét, helyébe a törzsfők és nemzetségfők kísérete lépett. A szabadságukban erősen korlátozott szász parasztok hosszú ideig nem szívesen harcoltak újdonsült kizsákmányolóik védelmében. A legnagyobb nemzeti megmozdulást 783-ban Nagy Károly teljesen felesleges kegyetlenkedései váltották ki. A szászok egyetemleges felkelése több mint két évig bizonytalanná tudta tenni a frank hódítók helyzetét. Később Károly enyhébb, békülékenyebb politikája megszüntette a felkelés tömegbázisát és 785 után már csak tisztogató hadműveletek folytak.

A X—XI. századi angolszász társadalom is válságban volt. Angliában a feudalizmus egy sajátos, fejlődésképtelen változata alakult ki. Nem sikerült egységes központi hatalmat létrehozni, az uralkodók még a kisebb részfejedelemségeken belül sem tudták a törzsi nemesség függetlenségét megtörni, s nem sikerült a gesichtek és a theignek személyében erős feudális katonai osztályt teremteniük. A társadalmi válsághoz 1066-ban még dinasztikus válság is járult, az új dinasztia, a Godwinok csak Wessexben voltak népszerűek, a többi angolszász fejedelemség még az idegen hódítókat is szívesebben látta, mint Harald királyt.

E két hódító stratégia sajátságos, de egyben természetes egyezéseket mutat. Mindkettő szisztematikus hódításra törekedett, s fegyvertárukban az ütközet nem volt elsődleges jelentőségű. Nagy Károlynak csupán öt-hat ütközetéről értesítenek a krónikások a harminc évig tartó hadjárat során, és Anglia meghódítása folyamán is csak egyetlen egy, bár döntő ütközetről hallunk, az 1066-os hastingsi csatáról.

A frankok és normannok fő fegyvere a manőverezés, a várak elfog-

[98] A longobárd hadjáratot már nem lehet totális hódító háborúnak tekinteni, mivel a longobárdok autonómiája megmaradt, a hódítás csupán Nagy Károly uralkodói fenségének elismerését jelentette, s nem leigázást.

[99] Delbrück: i. m. 58—60. o.

lalása, az ellenség megfélemlítése volt. Fokozatosan, lépésről-lépésre haladtak előre — Nagy Károly az első években sohasem hatolt 30—40 kilométernél mélyebbre a szászok országába. Erődöket emeltek (Károly Karlsburgot, Paderbornt, Eresburgot stb.) vagy foglaltak el (Vilmos Londont, Norwichot, Elyt stb.), arra törekedtek, hogy a már meghódított várak által biztosított területet szilárdan kezükben tartsák, s csak ennek teljes biztosítása után fogtak újabb hódításhoz. Azon is fáradoztak, hogy ellentéteket szítsanak az ellenséges országon belül, s az uralkodó osztály egyik frakcióját maguk mellé állítva semmisítsék meg az ellenálló rétegeket. A sikert elsősorban ez hozta meg számukra, sem a szászok, sem az angolszászok nem voltak képesek arra, hogy egységesen lépjenek fel a hódítókkal szemben, a nép pedig, pillanatnyi megmozdulásoktól eltekintve (783-as szász felkelés és az 1071-es Hereward-féle megmozdulás) nem kelt fel urai védelmére, akik nem is igen fordultak népükhöz segítségért.

A hódítás mindezek ellenére csak igen lassú ütemben haladt előre. A szászok leigázása több mint harminc évig tartott (772—803), az angolokét már nem tudjuk ilyen konkrét dátumhoz kötni, de az sem ért előbb véget az 1070-es évek utolsó éveinél. Ennek oka a hódító hadseregek gyengeségében rejlett. Nagy Károlynál elsősorban utánpótlási nehézségek okozták az előnyomulás lassú ütemét, a normannok viszont jelentős kisebbségben voltak az angolokkal szemben, csupán az ellenfél belső ellentmondásainak ügyes kiaknázásával tudták sikerüket teljessé tenni.

E két háború stratégiáját tekintve különleges helyet foglal el a feudális hadművészetben. Sikerüket elsősorban a leigázott nép belső gyengeségének, valamint a győztesek részéről a politikai és katonai tényezők célszerű, helyes kihasználásának köszönhették.

A többi hódító háború már lényegesen csekélyebb eredményeket mutathatott fel. Teljes sikert csak hatalmas túlerő birtokában értek el a hódítók — mint I. Edward Walesban, vagy a németek a nyugati szlávok ellen a X—XII. században. Ellenkező esetben, ha nem tudtak többszörös túlerőt felvonultatni, vagy ha az ellenfél belső ellenálló ereje szilárdnak bizonyult — mint a mór hódítás Spanyolországban, vagy I. Edward skót háborúi esetében —, rendre kudarcra voltak kárhoztatva.

Korlátozott célú hódító stratégia.

A középkor tipikus, leggyakrabban alkalmazott stratégiai formája. Bár kivitelezési módját tekintve többféle is lehetett, alapvonásaiban valamennyi megegyezett. Ezek az alapvonások a feudalizmus társadalmi és gazdasági rendszerének, valamint hadseregének természetében gyökereztek. A hadvezérek többnyire úgy ítélték meg a helyzetet, hogy kis létszámú, rövid időre összegyűjtött, megbízhatatlan feudális seregeikkel lehetetlen nagyobb célt elérni. Ezért általában letettek a nagyarányú hódításokról. Esetleges átütő sikerek esetén sem állt volna módjuk-

ban a meghódított ország megszállása, leigázása.[100] Ez még válságban élő gyengébb ellenféllel szemben is hosszú időt emésztett fel. A hadvezérek ezért főleg arra szorítkoztak, hogy valami közelebbi előnyt csikarjanak ki maguknak az alatt a rövid idő alatt, amíg hadseregük rendelkezésre állt. A háború célja természetesen többféle lehetett. Többnyire egy-egy vár megszerzése vagy megtartása volt a fő cél, ennek birtoklása ugyanis kisebb-nagyobb terület meghódítását vagy megvédését jelentette. A várak ostroma, védelme, felmentési kísérletei tették ki a középkori hadjáratok túlnyomó többségét. Ezek főleg kisarányú lovagi összecsapások voltak, de az egész középkor két legnagyobb arányú hadivállalkozása: a keresztes hadjáratok és a német-római császárok itáliai hódító hadjáratai is elsősorban várháborús jellegűek. Mindkét háborúban a stratégiai művészet eléggé magas fokával találkozunk. Az itáliai hadjáratok *támadó,* a keresztes hadjáratok pedig elsősorban *védelmi* stratégiájuk folytán érdemelnek említést.

Mindkét háborút rendkívül hosszú időtartama jellemzi. Az itáliai hadjáratok 962-től 1268-ig, a keresztes hadjáratok 1095-től 1291-ig tartottak. Másik, ebből következő jellemző vonásuk a döntő ütközetek csaknem teljes hiánya, az erők viszonylagos és állandó egyensúlya volt. Ennek okát főként a várak domináns szerepében lelhetjük fel. I. Frigyes például helyesen ismerte fel a várak és városok jelentőségét, amikor minden eszközzel, ígérettel, fenyegetéssel és barbár kegyetlenséggel arra törekedett, hogy ezeket megnyerje, vagy meghódítsa magának. Az is helyes elhatározás volt részéről, hogy egyenetlenkedő ellenfelei legveszélyesebbikét, Milánót vette ostrom alá és 1158—59-ben el is foglalta. A védelem erejét és a németek gyengeségét viszont az a tény mutatta, hogy a kis Crema csaknem egy évig ellenállt ostromuknak (1159—60). Frigyes addig tudott sikereket elérni, amíg meg tudta bontani a szemben álló ellenfelek sorait. 1167 után a városok szoros szövetségben egyesültek és 1176-ban Legnanonál leverték a németeket. A háború diplomáciai jellegére éles fényt vet az a tény, hogy 1176 után, amikor Frigyes *katonailag* teljes kudarcot vallott, *diplomáciailag* el tudta érni célját (megszerezte Szicíliát családjának). Ez a cél maga is korlátozott jellegű, abban egy pillanatig nem reménykedhettek a németek, hogy egész Itáliát le tudják igázni.

A keresztes hadjáratok során szintén a várak szerepe emelkedett ki. A várak lehetőséget nyújtottak a számbeli kisebbségben levő keresztéseknek, hogy elkerüljék a nyílt ütközeteket és átvészeljék az egyiptomi szeldzsuk támadásokat. A várak az egyes keresztes hadjáratok idején, azaz amikor elegendő erő állt a keresztesek rendelkezésére, hogy támadásba menjenek át, operációs bázisul szolgáltak a keresztes hadseregek számára. (1. sz. ábra.)

A várháború tisztán a legritkább esetben fordult elő. Többnyire a korlátozott célú stratégia többi fajtájával keveredve találkozunk vele.

[100] 1044-ben a németek meghódították Magyarországot, két év múlva kénytelenek voltak eltűrni, hogy egy népi megmozdulás kisöpörje hűbéresüket az országból. 1298-ban a skót hadsereg katasztrofális vereséget szenvedett Falkirknál, 1314-ben Skócia mégis ki tudta vívni függetlenségét stb.

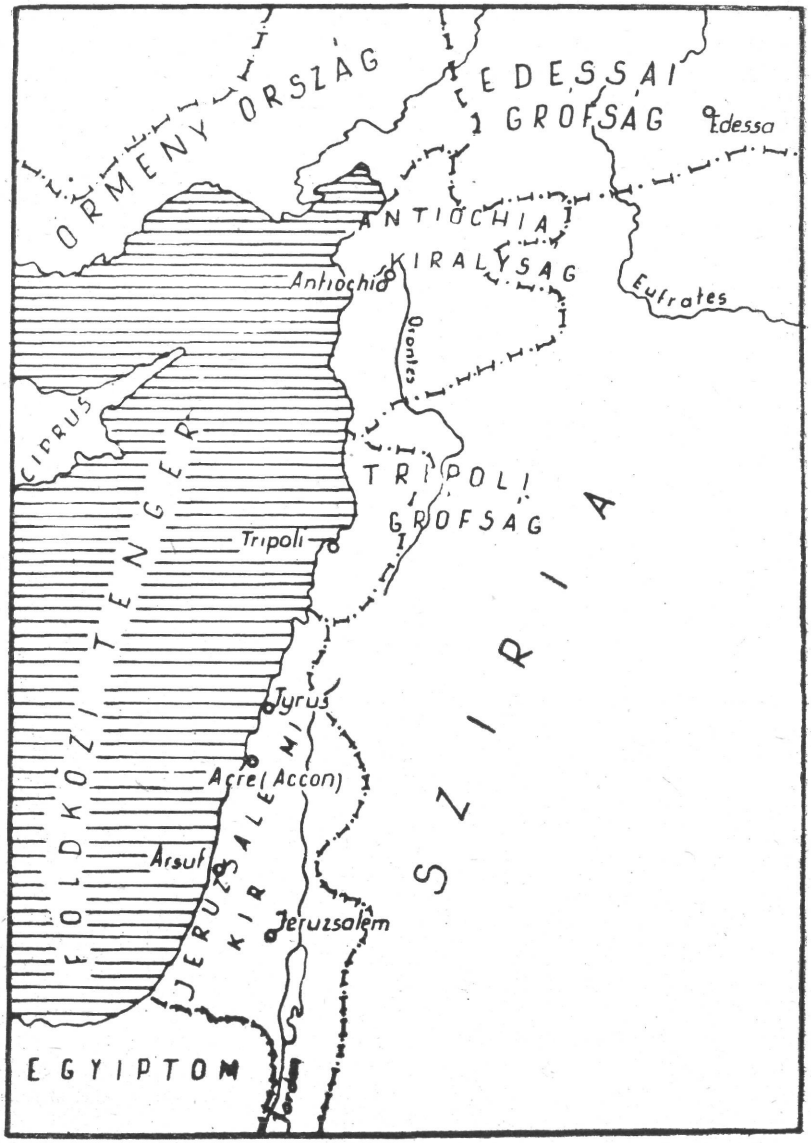
ÖRMÉNY ORSZÁG
EDESSAI GRÓFSÁG
Edessa
ANTIOCHIAI KIRÁLYSÁG
Antiochia
Orontes
Eufrates
CIPRUS
TRIPOLI GRÓFSÁG
Tripoli
FÖLDKÖZI TENGER
SZÍRIA
Tyrus
Acre (Accon)
Arsuf
JERUZSÁLEMI KIRÁLYSÁG
Jeruzsalem
EGYIPTOM

1. ábra

Leginkább az ún. *depopulációs* stratégiával együtt szerepelt. Köhler a depopulációt, azaz az ellenséges területek szisztematikus kegyetlen elpusztítását, az ütközet kerülését, a középkori stratégia egyedüli ismérvének tartotta.[101] Ez szerinte „öncél volt a háborúban". Ez nem állja meg a helyét, a depopuláció önmagában csak ritkán fordult elő, pl. II. Frigyes utolsó éveiben (1245—50), többnyire kisegítő módszerként alkalmazták. A várháborúk során az ellenséges vagy saját terület elpusztítása meggátolta az ellenséget a táplálékszerzésben, ezzel csaknem lehetetlenné tette számára az ostrom folytatását. A manőverező stratégia — a középkor legfejlettebb stratégiai formája — is sűrűn élt a depopuláció alkalmazásával. Leginkább olyan esetekben, amikor ütközetre akarta kényszeríteni az ellenfelet. (Mint pl. a mongolok Muhi előtt 1241-ben.) A depopuláció mint módszer, egészen a XVIII. századig a raktárélelmezés bevezetéséig tartotta magát. Kiemelkedő, mondhatnánk művészi alkalmazásával Mátyás 1474-i sziléziai hadjáratában találkozunk.

A depopulációhoz hasonló, ezzel csaknem megegyező stratégiai módszer volt a *portyázó hadviselés*.[101/a] A kettő közötti különbséget talán abba határozhatnánk meg, hogy míg a depopuláció elsősorban gazdasági célokból folyt, célja az ellenség *gazdasági* hatalmának felőrlése, a portyázó hadviselésnek főleg *katonai* céljai voltak — a rabló, zsákmányszerző jellege mellett —, célja az ellenséges erő lekötése, megbénítása. *S míg depopulációra minden fegyvernem alkalmas — elsősorban a gyalogság — a portyázó hadviselés csaknem kizárólag a könnyűlovasság privilégiuma.*

Portyázással főleg a keleti népek harcaiban találkozunk. Kiemelkedő ismert példái a magyar kalandozások. Ezek gyakran magas stratégiai művészetről tettek tanúbizonyságot. Kitűnő felderítés, lovagi hadseregek számára elképzelhetetlen menetteljesítmények, az ellenség állandó zavarása, fizikai és morális felőrlése jellemezték. Az ügyesen végrehajtott taktikai és stratégiai méretű lesvetések (899 Brenta, 907 Pozsony, 1071 Manzikert, 1119 Hab, 1227 Kalka stb.) is lényeges velejárói voltak ennek a lovasnomád harcmódnak. A lovagi hadseregek először a magyar kalandozások idején, és a németeknek, a csehekkel és a lengyelekkel vívott háborúiban (IX—XI. század), majd a keresztes hadjáratokban találkoztak ezzel a harcmodorral. Nehézkességük, fegyelmezetlenségük és rossz felderítésük eleve megnehezítette számukra, hogy eredményesen harcoljanak ellene, s csak váraik védelmében, valamint a közelharcban tudtak a portyázó hadviselést folytató könnyűlovasság ellen sikereket felmutatni, a manőverezésben messze elmaradtak keleti ellenfeleik mögött.

Keleti hatást árul el a lovagi hadsereg legfejlettebb harcmódja, a *manőverező stratégia*. Ez is gyakran keveredett a többi stratégiai módszerrel, sőt az általános hódító háborúkban is találkozunk vele. Pl. a mongol hadjáratokban és Nagy Károly szász háborúiban. Mégis elsősorban

101 Köhler: i. m. 39. o.

101/a A portyázó hadviselésről lásd Grousset: L'empire des steppes. Párizs, 1938., Darkó: Az ősmagyar hadviselés hatása Nyugat-Európára, Lot: i. m. II. 323—371. o., Liddell Hart: Great captains unveiled. London, 1933.

korlátozott célú stratégiai formának kell tartanunk, mivel főleg ilyen jellegű háborúkban szerepelt, és már jellegénél fogva sem elsősorban a megsemmisítő stratégia eszköze.

A manőverezés céja a középkorban is elsősorban az volt, hogy kedvező körülmények között kényszerítse ütközetre az ellenséget, esetleg az ellenkezője: ügyes, az erősebb ellenfél gyengeségei — különítményei, határvárai — elleni fenyegetésekkel el lehetett érni, hogy az ellenség felhagyjon támadási tervével és visszavonuljon. A manőverezés célja gyakran az időnyerés volt, ami a rövid ideig tartó középkori hadjáratokat tekintve, gyakran teljes sikert eredményezett. A manőver más esetekben a depopulációval párosult és elsősorban a saját terület elpusztításával, önkéntes visszavonulással gyakran katasztrófális helyzetbe sodorta a túlnyomó erejű támadót. Ennek klasszikus példája az 1051-es magyarországi hadjárat volt.

A középkori manőverek legszebb példái azok, amelyekben sikerült az ellenséget számára kedvezőtlen körülmények között csatára kényszeríteni és legyőzni. Ezek annál is inkább bravúros katonai teljesítmények voltak és a középkori stratégiai művészet meggyőző igazolásának tekinthetők, mivel az egész középkor folyamán az volt az egyik legnagyobb probléma, hogyan lehet az ellenfelet ütközetre kényszeríteni. A gyengébb ellenfél ugyanis, ugyancsak manőverek révén, többnyire el tudta kerülni az összecsapást. A sikeresen végrehajtott manőverek száma nem volt túlságosan nagy a X—XIII. században. Mindössze a következőket emelhetjük ki: 955 Augsburg, 1075 Unstrutt, 1187 Hattin, 1214 Bouvines, 1227 Kalka, 1241 Muhi, 1265 Evesham, 1268 Tagliacozzo, 1278 Morvamező és 1298 Göllheim.

Közöttük, ha nem is a legművészibb — véleményem szerint az egyébként jelentéktelen eveshami manőver volt a legszebben végrehajtott középkori hadművelet —, de legjellemzőbb és legjelentősebb az 1214-es *bouvinesi hadjárat* volt.[102] (2. sz. ábra.)

Már maga a külpolitikai helyzet, a szemben álló felek felsorolása is érdekes. Egyik részről a pápa, II. Fülöp francia király, II. Frigyes német császár, másik részről János angol király, IV. Ottó német császár, a flandriai, brabanti, hollandi stb. grófok álltak szemben egymással. A hadjárat megvívására János király ügyes stratégiai tervet dolgozott ki.[103] Nem csatlakozott német és flamand szövetségeseihez, akik északkeletről támadták Franciaországot, hanem délnyugati irányból a Loire mentén szándékozott nagyarányú diverziót végrehajtani, hogy ezzel a franciák fő erőit lekösse. Közben a németek Párizs elleni támadása váratlanul érné a franciákat. János zsoldosokból álló sereggel 1214 február 15-én partra szállt La Rochelleben, s márciusban terv szerint egészen Malneig hatolt. Sikerült április 3-ára a franciák fő erőit egészen Limogesig maga után csalnia. Szövetségesei azonban lemaradtak, így Fülöpnek bőven maradt ideje ahhoz, hogy fő erőivel felvonuljon a flamand határra. Sőt, május 2-án az angolok szemmeltartásával megbízott

102 A bouvinesi hadjárat tanulmányozásához lásd elsősorban Delpech munkáját. (71—106. o.)

103 Oman: i. m. 485—490. o.

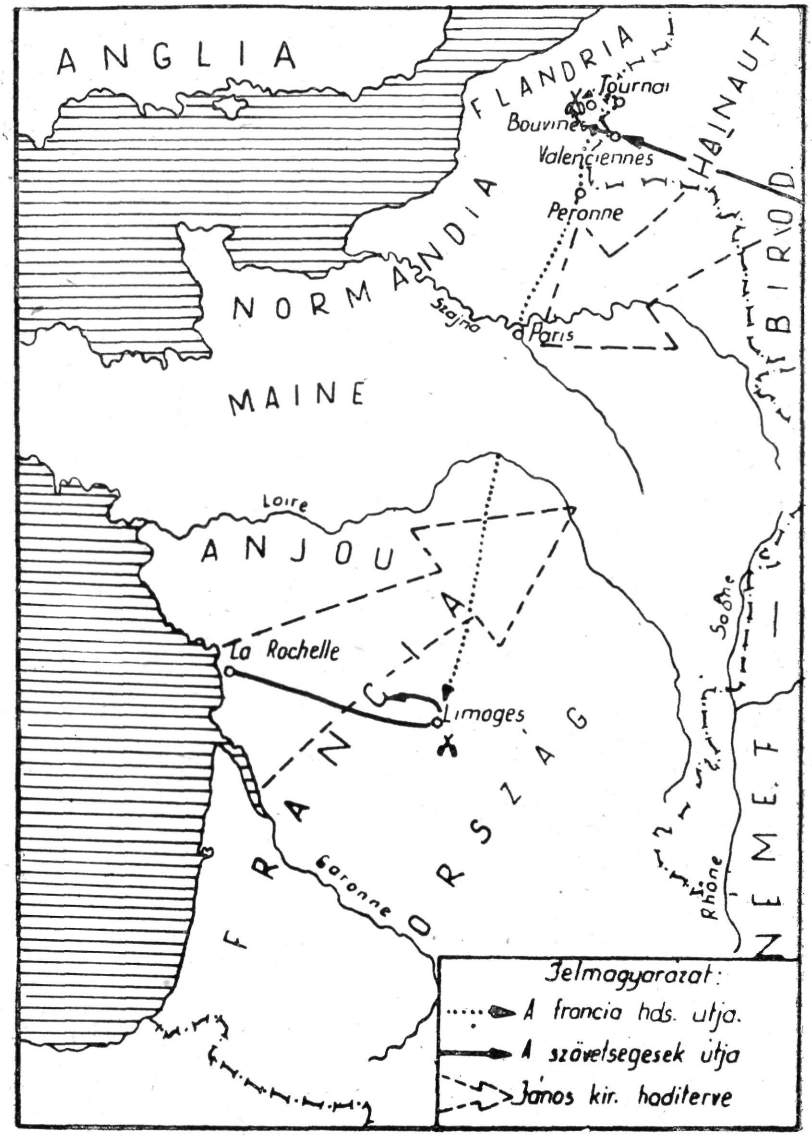
ANGLIA
FLANDRIA
Tournai
Bouvines
Valenciennes
HAINAUT
Peronne
NORMANDIA
Szajna
Paris
ÍLE DE FRANCE
MAINE
Loire
ANJOU
La Rochelle
Limoges
Soane
FRANCIA ORSZÁG
Garonne
Rhone
NÉMET —
Jelmagyarázat:
A francia hds. útja.
A szövetségesek útja
János kir. haditerve

2. ábra

francia trónörökös szétverte János király seregét, amely ezzel megszűnt hatótényező lenni.

A németek és szövetségeseik csak augusztus elejére készültek fel. Augusztusban Valenciennes környékére vonultak, ott puszították a területet, a franciák ugyancsak az ellenséges területet pusztították.[104] Egyik fél sem mozdult ki kedvező állásaiból. A németek gyalogsága erősebb volt (mindkét hadsereg 12—14 000 főből állt), ezért jobbnak látták, hogy fedett terepen, a valenciennesi erdőkben meghúzódjanak, s onnan támadják a francia városokat. A lovasságban erősebb franciák viszont azt tervezték, hogy nyílt terepre csalják a császáriakat, ahol lovassági fölényük dönt. E célból ügyes hadicselt hajtottak végre. Péronneből gyors menetben — az első nap 70 kilométert tettek meg[105] — Tournaiba vonultak, majd rövid ott tartózkodás után váratlanul visszavonultak, mintha menekülnének. A németek és flamandok, akik szintén döntést szerettek volna kicsikarni, kedvező lélektani pillanatnak vélték az ütközetre, és fedett terepüket elhagyva a franciák üldözésére siettek. A flamand terület elpusztítása, valamint az a tény, hogy a hadsereg már régóta a harcmezőn állt s így élelmezését nemigen tudta biztosítani, arra kényszerítette a császáriakat, hogy megütközzenek a franciákkal. Az ütközet beigazolta a francia stratégia helyességét és II. Fülöp döntő győzelmével végződött.

A német csapatok stratégiai vereséget szenvedtek Bouvines-nál, mivel nem tudták megvalósítani az együttműködést szövetségeseikkel. Ezért támadásuk nem hatott a váratlanság erejével, s időt engedtek a franciáknak az ellenintézkedések megtételére. A franciák haditerve viszont jó volt, ellenfeleik megosztott állapotát kihasználva először az egyik félre mértek döntő csapást, majd ügyes hadicsellel lehetővé tették, hogy a másik ellenfelet is csatára kényszerítsék és döntő győzelmet arassanak felette.

A manőverező stratégia azért jelentette a középkori stratégiai művészet legfejlettebb fokát, mivel ez feltétlenül előre kidolgozott tervet igényelt és az összes többi stratégiai formát is felhasználta céljai elérésére.

A honvédő háború hadművészete.

Tulajdonképpen egyetlen döntő szempont szólt amellett, hogy a honvédő háború stratégiája külön csoportot képezzen. ***Ez a szempont a nép aktív honvédő szerepe volt.*** E háborúk stratégiájának alapvonásai egyébként a manőverező és az általános hódító háborúkkal mutatják a legtöbb rokon vonást. Aránylag ritkák, mivel a tulajdonképpeni honvédő háborúk legnagyobb része nem felel meg annak a kritériumnak, hogy

[104] „Rex movit de castro quod Perona vocatur et intravit in manu forti terram Ferrandi et transivit per eam, omnia a dextris et a sinistris incendiis devastando et *regaliter depraedando*, et sic venit usque ad Tornacum (Tournai) civitatem. (Guilliamus Bretonensis 94 B.) (Id. Delcech: i. m. 74. o.)

[105] Delpech: i. m. 74. o.

a hadvezér tudatosan építsen a nép támogatására és eszerint szabja meg haditervét. Ezért nem lehetett a paraszthábórúkat és a kisebb önkéntes népi megmozdulásokat se e stratégia fogalma alá besorolni, mivel ezek spontán jellegűek voltak és nem befolyásolták döntő mértékben a háború kimenetelét.

Stratégiai szempontból a két legérdekesebb honvédő az oroszok tatár- és németellenes háborúitól eltekintve, melyek nem tartoznak bele egészen a lovagi hadviselés fogalmába, I. Ottó 955-ös augsburgi és Béla herceg 1051-es magyarországi hadjárata.

Delbrück tág teret szentelt annak megállapítására, hogy csak az augsburgi hadjárat érdemli meg az egész középkor folyamán, hogy igazi stratégiának nevezhessük.[106] Ottó részéről kétségtelenül helyes stratégiai elhatározás volt, hogy a magyarokat *azonnal* meg kell támadni, de ez az egy döntés *egymagában* még semmiképpen sem hozta volna meg a kívánt eredményt. Ottó hadvezéri nagysága, véleményem szerint, sokkal inkább abban jutott kifejezésre, hogy a csata után (augusztus 11-én) futárokat küldött szét Bajorországba, s megparancsolta a népnek, hogy zárja el a magyarok előtt a folyók átkelőhelyeit és semmisítse meg a visszavonuló magyar hadsereget. A nép közreműködése a kivívott győzelmet döntővé tette.

Nem kisebb stratégiai elhatározás volt csaknem száz évvel később Béla herceg döntése sem (3. ábra), akinek III. Henrik császár jól előkészített, hatalmas, legalább 10—12 000 főnyi[107] seregének támadását kellett elhárítani.

Maga a német haditerv sem volt rossz. A hadsereg három irányból tört be az országba. Az egyik az utánpótlás szempontjából nélkülözhetetlen víziutat biztosította, a másik diverziós hadműveleteket hajtott végre, a főerő pedig meglepetésszerűen nem a várt úton tört be az országba. A meglepetés bizonyos fokig sikerrel járt, a német krónikások arról írtak, hogy csapataik eleinte számos falvat elpusztítottak.[108] Henrik nagy, nyílt ütközetre törekedett, a magyarok azonban kerülték az összecsapást, s a nép aktív támogatásával elpuszították, elrejtették készleteiket, s így a német seregeket kiéheztették.[109] A nép szerepére jellemző, hogy a krónikák egyetlen adata, mely összecsapásról ad hírt, is a nép

[106] Delbrück: i. m. 340. o.

[107] „Denique expeditione imperiali contra Honnorum impetus *totius regni viribus congregata*, qua Henricus fortissimus imperator eorum superbiam subjugare et fidei christianae innectere statuit." (Vita Bennonis episcopi Osnaburgiensis. Pertz XIV. 63. Id. Kiss: Nemzeti függetlenségünk védelme III. Henrik ellen. H. K. 1891. 181. o.)

[108] „A császár . . . a hűtlen királyságba nyomult, miközben a magyar sereg rabló csapatok módjára imitt-amott száguldozott, anélkül, hogy valahol nyílt mezőn ütközetbe bocsátkozni merészkedett volna és (a császár) mindenütt elpusztított mindent, ameddig a sereg élelmiszere tartott. Midőn pedig a magyarok az éhség és más hiányok miatt szenvedő sereg visszavonulását elvágni törekedtek, s csapataikat a már előbb elsáncolt partokon és a sekély mocsaraknál felállították, hogy őket vagy megadásra kényszerítsék, vagy az élelem hiánya miatt megsemmisítéssel fenyegessék: a katonák akkor is rettenthetetlenek maradtak, s haladéktalanul átgázoltak az útba eső folyón s az ellenséget megfutamították." (Her. Pertz VII. 129—130. o.) Id. Kiss: i. m. 196. o.

[109] Ld. 32. sz. jegyzet.

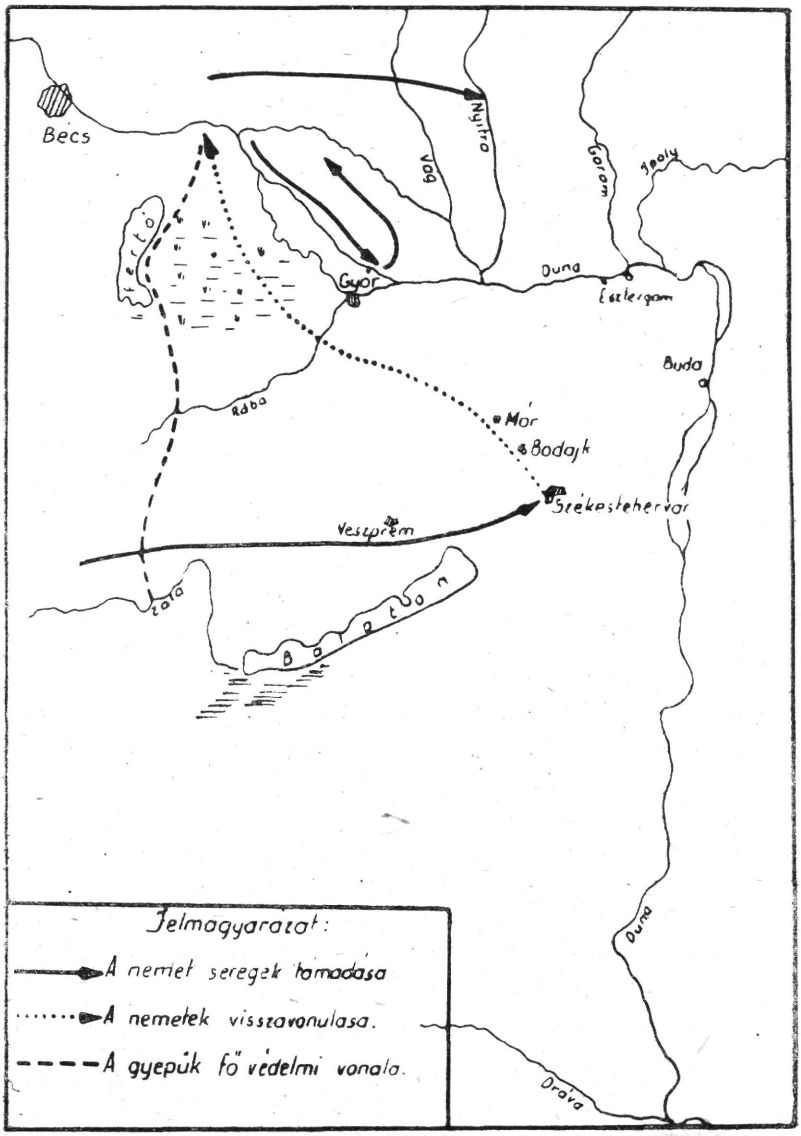
Becs
Nyitra
Vág
Garam
Ipoly
Duna
Győr
Esztergom
Buda
Rába
Mór
Bodajk
Székesfehérvár
Veszprém
Zala
Balaton
Duna
Dráva
Jelmagyarázat:
A német seregek támadása
A németek visszavonulása.
A gyepük fő védelmi vonala.

harci tevékenységét emeli ki.[110] A magyarok manőverező, depopulációs stratégiája teljes sikert aratott, a német támadást elhárították, az ellenséges seregeknek csak roncsai jutottak ki az országból.

Befejezésül még egyszer nyomatékosan hangsúlyozom, hogy e tanulmányt elsősorban vitacikknek szántam, megállapításaim egy része — mint például a depopulációs és portyázó stratégia közötti különbség megállapítása — kétségtelenül további korrekcióra szorul. A tanulmány akkor érte el a célját, ha sikerült bebizonyítani azt az eddig kellően ki nem hangsúlyozott tényt, hogy a középkorban megvolt a stratégiai művészet.

110 „A várnagy . . . észrevette, hogy a fegyveres nép az országútról letérve vad ingoványokon vonult keresztül, embereivel fegyvert ragada . . . *A parasztok* (a németeken) rajtuk ütvén a kocsikat elszedve, az urakat a kocsikon leöldösték. (Kézai Krónikája 70. o.)

KÖZLEMÉNYEK

VISSZAEMLÉKEZÉS A NÉPHADSEREG 1945—46-OS ÉVEIRE

Ölvedi Ignác alez.

A február végi nap sugarai életre keltették az alvó természetet. A háború végigseperte földön minden újra éledni kezdett. Beköszöntött az újjászületés hajnala.

Ez a hajnal azonban gyökeresen különbözött minden eddigitől. 1945 tavaszán nemcsak a természet újjáéledéséről volt szó, nemcsak a természet állt új élet előtt, hanem az egész ország egy nagy izgalom volt. Maga a nép — a szovjet harcosok győzelmes előretörése nyomán felszabadult magyar dolgozók álltak új, nagy történelmi esemény előtt. Szomjasan, várva a szóra és a jelre, hogy elinduljanak a sanyarúságból kivezető úton.

Az új élet meleg szele fogadta a vörös és nemzetiszínű zászlókkal, valamint „Éljen a Magyar Néphadsereg" — „Halál a német megszállókra" jelszavakkal feldíszített négy-öt vasúti kocsiból álló szerelvényt, amely 1945. február 20-án futott be Debrecenbe, új életünk bölcsőjébe.

A szerelvényen vidám nótaszóval, a harci vágytól égve, a fasiszták ellen izzó gyűlölettel eltelt magyar partizánok érkeztek a Szovjetunióból. A csoport személyi állománya zömében volt katonák, munkaszolgálatosok és tisztekből állott, olyanokból tehát, akiket egy-két évvel ezelőtt Horthyék meghalni küldtek az urak országáért. Én is ezek közé tartoztam.

Hadifogságba esve a párt felvilágosító munkája nyomán megismertük az igazságot és önként jelentkeztünk a németek elleni partizánharcra.

A csoport állomáshelye 1944 őszétől a Sztaniszlav melletti Oprisovce falucska volt. Innen tervezték a magyar partizánegységek bevetését. Ez azonban a Szovjet Hadsereg gyors előnyomulása következtében elmaradt.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása és a fegyverszüneti tárgyalások megkötése után gondolataink egyre gyakrabban Budapesten, a Duna—Tisza táján és Dunántúl dombos vidékein jártak. Különös örömünkre szolgált, amikor tudomást szereztünk arról, hogy a magyar nép is lehetőséget kapott a német-fasizmus elleni harcban való részvételre, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány elsőrendű feladatának tekinti egy új hadsereg megalakítását, amely a Szovjet Hadsereg oldalán részt vesz

hazánk még német megszállás alatt levő területének felszabadításában. Valamennyiünket egy közös gondolat foglalkoztatott: ha már mint partizánok hazánkban nem kerülhettünk bevetésre — akkor legalább mint az új hadsereg katonái harcolhassunk népünk szabadságáért és függetlenségéért, a gyalázat lemosásáért. A Magyar Néphadsereg első katonái akartunk lenni.

Megérkezésünk után azonnal jelentkeztünk is az új hadseregbe. Csoportunkból, valamint az utánunk jövő kijevi egységből alakult meg — a Magyar Néphadsereg első alegysége — az 1. önálló őrzászlóalj. Március első felében pedig kezdetét vette a fegyverszüneti szerződésben vállalt hadosztályok szervezése is. Különösen az 1. és 6. hadosztály megalakulása haladt biztatóan. Az előbbi Jászberényben, az utóbbi pedig Debrecenben.

Az új hadseregben — amelynek szervezése anyagi nehézségek és szabotálások következtében igen vontatottan haladt — a személyi állomány politikai és kulturális nevelésére, valamint a szociális problémáinak megoldására századokban, ütegekben és ezektől felfelé minden egységben nevelő tisztet rendszeresítettek. A hadosztálynál nevelő osztály volt: hadosztály nevelő tiszttel az élen. Természetesen ebben az időben még csak a beosztás volt tiszti. Rendfokozatra nézve a század és zászlóalj nevelők általában tiszthelyettesek voltak (őrmesterek, szakaszvezetők). Sőt az 1. hadosztály nevelő osztályának egyik instruktora pl. 1945 tavaszán több hónapon át őrvezetői rendfokozatot viselt. A két hadosztály nevelő tisztjeinek 60—70 százaléka a hazatért partizánokból került ki. Részünkre Debrecenben március 15—30-ig tanfolyamot szerveztek, ahol a nevelő tisztek feladatait és munkamódszereit beszéltük meg. Ennek elvégzése után kaptuk meg beosztásunkat a hadműveleti területre induló csapatokhoz.

Huszonöt-harmincan lehettünk azok, akik az 1. gyaloghadosztályba nyertünk beosztást, mint század és zászlóalj nevelő tisztek. Ez a hadosztály Jászberényben, zömében a Magyarországon fogságba esett katonákból, tisztekből, valamint önkéntesekből — akik az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívására jelentkeztek — és Budapesten a Szovjet Hadsereg oldalára átállt egységekből szerveződött.

Én a 2. gyalogezred 3. századához kerültem. A század személyi állománya zömében 25—30 éves korú volt katonákból, és 18—20 éves önkéntesekből tevődött össze.

Beosztásunkat április 20-a körül foglaltuk el. Mint minden kezdet, ez is igen nehéz volt. A kéthetes tanfolyam jóformán még ízelítőt sem adhatott abból a sokrétű munkából, amit egy nevelő tisztnek végezni kell. Sem elméleti tudásunk, sem gyakorlati tapasztalatunk nem volt. Jóformán az igazságérzetre és a józan észre támaszkodtunk. Minden körülmények között szem előtt tartva természetesen a fő feladatot, amelyet így lehetne röviden összefoglalni: megértetni a század, zászlóalj minden beosztottjával, hogy hazánk felemelkedése, új életünk kibontakozása szempontjából döntő a német-fasizmus elleni harcban való részvétel.

Azt is tudtuk nagyjából, hogy a nevelő tiszt feladata: a személyi állomány politikai nevelése, a demokratikus öntudat kialakítása, állandó tájékoztatása a harctéri helyzetről, kulturális és szociális ügyek intézése,

valamint a honvédségben felbukkanó fasiszta reakciós jelenségek megfigyelése és felszámolása, szoros együttműködésben az elhárító szolgálattal. (Magyar I. Honvéd gyaloghadosztály 501/1945. évi rendelete. Tárgy: Honvéd nevelő tiszti intézmény szükségessége és feladata.)

A rendelet a harci helyzetben is meghatározta a nevelő tisztek teendőit: „Mindig annál az egységnél tartózkodik, amelynek a legsúlyosabb feladata van, szemmel tartja, lelkesíti a harcosokat, rendíthetetlen személyes bátorságával példát ad és ezzel megelőzi, illetve eloszlatja a pánikot: megfigyeli az egyes esetekben a kitüntetésre érdemeseket. Válságos helyzetben a nevelő tiszt nemcsak hogy felhasználható harci feladatok elvégzésére, a parancsnoklásra való megbízásra, hanem a nevelő tiszt hivatásbeli kötelessége az ilyen helyzetben az öntevékeny élreállás. Harcszünetben, vagy harc után a parancsnok mellett elsősorban a nevelő tiszt feladata a fáradtság és tompultság eloszlatása és az egység felrázása (dicséret, illetőleg hibák megbeszélése). Továbbá ... a sebesültek lelki és testi gondozásával való törődés, az elesetteknek való tiszteletadás, a szabadságharcos hősök kultuszának kiépítése." (Uo. 2. o.)

Ezt tehát általában ismertük. De sokkal nehezebb volt és sok gondot okozott a „hogyan" kérdése. Milyen lesz az első találkozás a századdal? Mit mondunk majd először az embereknek? Hogyan fogadnak stb? Ezek a gondolatok foglalkoztattak a bevonulásom előtti napon.

A hírekből már ismertük, hogy a csapatoknál mind a tisztek, mind a legénység különös érdeklődéssel várja a nevelő tiszteket. Mi fán terem ez? Mit fog ez itt csinálni, minek kell és ehhez hasonló kérdések foglalkoztatták a személyi állományt. Ilyen a Horthy-hadseregben valóban nem létezett. Számunkra tehát még rossz ösvény sem volt. A reakció sem maradt tétlen. Azt híresztelte, hogy azok a nevelő tisztek, akik partizánok voltak mind a GPU besúgói stb. Így tehát érthető, hogy mindkét fél elég nagy izgalommal várta a találkozást.

Végre eljött a nap. A zászlóalj nevelő tiszttel az élen jelentkeztünk egységünknél, amelyet az állomás közelében levő iskolában helyeztek el. A zászlóaljparancsnok hívására csakhamar megjelentek a századparancsnokok is.

A 3. századparancsnok egy törpe termetű, még civil ruhát viselő, demokratikus gondolkodású, tartalékos főhadnagy volt (foglalkozására nézve Budapesten köztisztviselő). Elég jól meg is értettük egymást. Rövid beszélgetés után elindultunk a századhoz. A parancsnok rövid, katonás szavakkal mutatott be: „Bajtársak, a század nevelő tisztje. Akinek valami panasza van, ezentúl hozzá forduljon." Ezzel be is fejezte. Magam az arcokat figyeltem. Láttam, hogy a harcosok még várnak valamit. Itt támadt hirtelen az a gondolatom, hogy jó lenne, ha pár szóval elmondanám az életrajzomat. Miután befejeztem, megkérdeztem, van-e valakinek kérdése? Kérdés ekkor még nem volt. Végezetül rázendítettünk egy Kossuth-nótára és ezzel véget ért az első találkozás.

A század ebédhez sorakozott. A tisztek a napos tiszt kivételével mind félrevonultak és várták, hogy legényeik feltálalják részükre az ebédet. Én a századdal tartottam. Végignéztem a kiosztást, velük együtt ebédeltem és közben folytattuk az ismerkedést. Ebéd végén — partizán-

iskolai szokás szerint — felálltam és „Egészségükre bajtársak" szóval búcsúztam. Ez látszólag igen meglepte a katonákat. Én meg úgy éreztem, hogy az első ütközetet megnyertem. Pedig a tűzkeresztség csak este kezdődött.

Délután a századparancsnokkal és a szakaszparancsnokokkal beszélgettem. Közösen megállapítottuk, hogy a század felszerelés és ruházat szempontjából igen gyengén áll. Harceszközeink a régi hadseregtől örökölt és a németektől zsákmányolt fegyverek voltak. Ezeket sem mi szereztük, hanem a szovjet csapatok bocsájtották rendelkezésünkre. Igen sok kiosztott golyószóró és géppuska várt javításra. Ennek ellenére ki kellett osztani, mivel jobb nem volt. Az ezred fegyvermesterei szinte éjjel-nappal dolgoztak, hogy használhatóvá tegyék a fegyvertemetőből visszahozott harceszközöket.

Ruházat területén a helyzet talán még rosszabb volt. Akadt olyan tiszt és honvéd személy, aki katonazubbonyt és civilnadrágot viselt és fordítva. Egyik csizmában, a másik bakancsban, vagy éppen félcipőben járt, sőt még olyan is akadt, aki csíkos rabruhát hordott. Központi ellátásról szó sem lehetett.

Kerestük a megoldást, azonban semmi okosat nem tudtunk kisütni. Azzal váltunk el, hogy sajnos központi kiutalás nincs, az országot a németek kifosztották és a sanyarú helyzeten nem tudtunk változtatni.

Vacsoránál újra a katonákhoz csatlakoztam és velük is maradtam, a körletbe való visszatérés után is. Miután mindenki elhelyezkedett és elfoglalta a maga helyét — a szoba padlózatára szórt szalmán —, megoldódott a katonák nyelve. Tömegével kaptam a kérdéseket. Ami a legérdekesebb, hogy zömében komoly politikai jellegű kérdéseket tettek fel. A kérdések nagy csoportja a Szovjetunióval foglalkozott. Pl.: igaz-e, hogy partizán voltam a Szovjetunióban, kik azok a partizánok, hogyan élnek ott az emberek? Mi az a GPU, ki volt Lenin, ki Sztálin, igaz-e, hogy ott szabadszerelem van? Miután akkori tudásomnak megfelelően a feltett kérdésekre többé-kevésbé megfeleltem, a saját jövőnkkel kapcsolatban tettek fel kérdéseket.

Ezek közül a legjelentősebbek pl.: mit akarnak a kommunisták? lesz-e földosztás? igaz-e, hogy kolhozt csinálnak? és minden közös lesz? stb. Miután ezekre is megadtam a választ, én tettem fel kérdéseket a háborúval, a mi feladatainkkal, ellátásunkkal és a német csodafegyverekkel kapcsolatban. Utóbbi az akkori időben igen el volt terjedve. Kíváncsi voltam a katonák véleményére. A beszélgetés elárulta, hogy a katonák jelentős része tart a német csodafegyverektől. Mint nevelő tiszt ebből arra a következtetésre jutottam, hogy az egész század részére erről a témáról feltétlen előadást kell tartani.

A beszélgetés azt mutatta, hogy a katonák megértették, hogy népünk jövője szempontjából döntő tényező a fasizmus elleni harcban való részvétel. A század erkölcsi szellemére jellemző, hogy egyéni panasszal senki nem jelentkezett, pedig a személyi állomány közel 50 százaléka nős, igen soknál 2—3 gyermek volt. Ennek ellenére egyetlenegy harcos sem kérte a leszerelését. Az úton senki sem maradt le, senki nem szökött meg, pedig

az akkori viszonyok között bárki nyugodtan hazatérhetett, mert az ilyen ügyekkel foglalkozó illetékes szervek még nem léteztek.

Az ellátás kérdésének a megvitatásában meglepően aktívan vettek részt a katonák. A hozzászólásokból érzeni lehetett, hogy szinte megtiszteltetésnek vették, hogy e problémák megoldásához ők is hozzászólhatnak. Jobbnál jobb javaslatokkal jöttek. „Alakítsunk csoportokat és azok menjenek el a közeli falvakba, tanyákba, az elhagyott katonai felszerelések összeszedésére" — javasolta az egyik. A másik pedig, hogy „engedjék haza szabadságra: ruhával, fegyverrel fog visszatérni". Másnap a hadosztály nevelő osztály támogatásával a katonák javaslata a parancsnok előtt volt, aki — ha kezdetben nehezen is —, de mégis engedélyezte, hogy a századok önállóan a honvédségi anyagok összegyűjtésére falujáró csoportokat szervezzenek. Ez végső fokon már az alulról jövő kezdeményezés figyelembevételét jelentette.

Éjfélt ütött már az óra, de még senki sem tért nyugovóra. Sőt azt vettem észre, hogy a sötétben a többi szobákból is igen sokan beszivárogtak és bekapcsolódtak a beszélgetésbe. Átestem a tűzkeresztségen. Igaz, hogy megsértettem a Szolgálati Szabályzatot, mert 21 óra helyett 24 óra után történt meg a takarodó. De most is úgy érzem, hogy az adott helyzetben helyesen jártam el. Nekem is elmúlt az izgalmam. Azzal a tudattal távoztam, hogy megnyertem a legnehezebb csatát, az emberek bizalmát, akik a mai naptól kezdve minden kérdésben fel fognak keresni.

A harctérre indulás előtti napokat igyekeztünk a felszerelés kiegészítésére fordítani. Megszerveztük a közeli falvakat járó csoportokat. A környékbelieknek 2—3 nap szabadságot engedélyeztünk. Az eredmény nem maradt el. Olyan eset is előfordult, hogy egy-egy ilyen útról, vagy éppen a szabadságról katonáink megrakott szekérrel tértek vissza. Ebben a munkában igen sokat segített a helyi lakosság. Készséggel bocsátotta rendelkezésünkre a horthysta hadsereg visszavonulása idején kivetkőzött katonák ruházatát és fegyverzetét. Legtöbb helyen, miután megmondtuk, hogy miről van szó és miért kényszerülünk az elhagyott honvédségi javak összeszedésére, minden szó nélkül előszedték és átadták azokat.

A gyűjtés jelentős javulást eredményezett. Ennek ellenére az ellátás problémáját nem tudtuk megoldani. Századunk felszerelése szempontjából nem a reguláris, hanem az irreguláris csapatokra hasonlított. Még sok felszerelési panaszt lehetne felsorolni. Mivel magyarázható ez? Egyik oldalon azzal, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadügyminisztériuma nem nagyon törte magát, hogy csapatait legalább a legszükségesebb dolgokkal felszerelje. A harctérre indításukkal sem nagyon igyekezett. A hadsereg vezető szerveiben sok volt a visszahúzó elem. Rugalmasabb munkával a minisztérium többet is tehetett volna. Ez igaz, de hiba volna, ha a késést és a hiányosság okát csak szabotálással magyaráznánk. Az országot a németek és nyilas bérenceik teljesen kifosztották. A hadsereg raktárait Németországba telepítették. Nem volt tehát miből felszerelni a hadsereget. Csak azokkal a fegyverekkel rendelkeztünk, amelyeket a német és horthyista csapatok szétszórtak a harcmezőkön

és a szovjet csapatok összeszedtek. A felszabadított területen egyetlenegy raktár sem maradt.

Egyszóval az objektív nehézség találkozott a vezetés szubjektív nemakarásával és ez megakadályozott bennünket abban, hogy hazánk felszabadításában részt vehessünk. Az igazság az, hogy minden objektív nehézség ellenére, volt annyi felszerelésünk, hogy márciusban legalább egy hadosztállyal részt vehettünk volna a Dunántúlon folytatott harcokban. Egységeink azonban elkésve, csak 1945. április utolsó napjaiban indultak a hadműveleti területre.

Végre április utolsó napjaiban bevagonírozunk és szerelvényünk 30-án éjjel kigördült a jászberényi vasútállomásról. 1945. május 1-én haladtunk át Budapesten. A főváros romokban hevert. A látottak igen megrázták katonáinkat, szinte egyszerre kiáltotta minden torok: „Boszszút Budapestért!" Az új jelszó csakhamar vagonjaink oldalára került. Budapest után azonban igen lassan haladt a szerelvény. A székesfehérvár—szombathelyi útvonal igen zsúfolt volt. Ennek következtében sokat kellett vesztegelnünk az egyes állomásokon és csak május 8-ra virradóra léptük át hazánk nyugati határát. Ha nehezen is, ha hiányos felszerelésben is, a felszabadult magyar nép önkéntesei szabadságharcos elődeink nyomdokában a hős szovjet katonák oldalán — mint felszabadítók — ott álltak Ausztria — hivatalosan akkor még a „Harmadik Birodalom" Ostmarkjának — földjén.

Május 8-án a kora délutáni órákban érkeztünk meg Wiener-Neustadtba. Itt kivagonírozunk. Terv: utunkat 9-én reggel gyalogmenetben folytatjuk Neukirchen irányába. Az állomás közelében levő iskolában pihentünk. Igen érdekes eseménynek voltunk szemtanúi ezen a csillagos májusi éjszakán. 23—24 óra körül a napos „Riadó!" hangjára ébredtem. Kinn a városban iszonyatos lövöldözés. Első következtetésem, hogy valamilyen német egység tört be a városba. Megvallom őszintén, kissé meglepődtem, hogy ilyen hirtelen átesünk a tűzkeresztségen. Kilépek az udvarra, mintha a városban levő összes fegyverek dörögnének. Zengett, harsogott az éjszaka, a géppisztolyok, géppuskák ropogásától és a légvédelmi ágyúk bömbölésétől. A fegyverek hangjába katonák mély, hurráá kiáltása vegyült. Csak mi magyarok hallgattunk még. Sokan talán remegtek is. Háborúban az a legborzasztóbb, ha az ember nem ismeri a helyzetet és nem tudja, hogy mi történik körülötte. Ha már tudja azt, hogy mi támadunk, vagy bennünket támadnak, sokkal nyugodtabb. A folyosón a zászlóaljparancsnokkal találkoztam. Nagyon izgatott volt. Nevelő tiszt — hangzott a parancsa — vegyen magához egypár embert és derítse fel, mi van az utcán.

Az udvaron gyülekezők közül magamhoz vettem egypár honvédet és azonnal az utcára rohantunk. A kapuban álló őr jelenti, hogy fogalma sincs, hogy mi lehet. Hol itt, hol ott, hol minden irányban, de egy jó 10 perce szólnak a fegyverek. Az utcára kilépve több géppisztolysorozat össztüze fogad. Utána léptek és orosz beszéd hangzik. Bár ottlétünkről a szovjet járőr tudott, a szabályok értelmében mégis fa mögé húzódva vártuk a szovjet harcosok közeledését. A járőr is észrevett bennünket. Pár lépésre vagyunk már csak egymástól, amikor az egyik elkiáltja ma-

gát: „magyarszki, vojna kaput!" Még csak pár szót tudtam oroszul, de ezt megértettem. Kezet szorítottunk, barát és szövetségeshez illő módon összeölelkeztünk, megcsókoltuk egymást és utána együttesen egy újabb sorozatot engedtünk a levegőbe.

A nagy lövöldözés és a hurrááá kiáltások — a győztes szovjet harcosok üdvlövései és örömujjongásai voltak. A hír a német kapitulációról a késő esti órákban érkezett meg, de utána futótűzként terjedt el. S a háború minden terhét vállukon viselő katonák és tisztek fegyvereik utolsó sorozatával a Vörös Hadsereg világraszóló dicső győzelmét köszöntötték és mély meghatottsággal gondoltak azokra a harcosokra, akik életüket áldozták e régen várt pillanatért.

Véget ért tehát a nemzetközi imperializmus által előkészített és a hitleri Németország által kirobbantott második világháború. A háború végét a katona mindig lelkes örömmel fogadja, különösen a győztesét.

Alegységünk harcosai és tisztjei — bár harcolni kívántunk, valamit szerettünk volna törleszteni a romba döntött Budapestért, a kifosztott hazánkért — szintén határtalan örömmel üdvözölték a hírt. Az iskola udvarán is felharsant az éljen! — Itt is megölelték egymást az emberek. Fájt, hogy elkéstünk, talán sokunknak szégyenérzete is volt, hogy nem vehettünk részt a fasizmus elleni végső harcban. Bizonyos mértékig tehát elégedetlenek voltunk, de mégis a szovjet harcosokkal együtt boldogok.

A hír ismertetése után a parancsnok javasolta, hogy egyperces néma felállással áldozzunk a fasizmus elleni harcban elesett hősök örök emlékének. A mély csendet „Éljen a dicsőséges Vörös Hadsereg!" kiáltás törte meg — amire katonáink hajrázásba kezdtek és utána összeölelkeztek az ott levő szovjet járőr tagjaival. Így ünnepeltük meg a győzelemről érkezett első hírt. A jelenet igen megható volt.

Május 9-én utunkat ennek ellenére a már kapott parancsok értelmében folytattuk és az esti órákban megérkeztünk kijelölt állomáshelyünkre, a Neukirchentől ÉNY-ra levő Willendorf és Würflach helységekbe. A feladat az osztrák hegyekben visszamaradt esetleges kisebb SS-csoportok, ukrán nacionalisták, magyar nyilas bandák összeszedése volt.

Itt tartózkodásunk azonban mindössze 5—7 napig tartott. A háború befejezése után az Ausztriában levő magyar egységek parancsot kaptak az országba való visszatérésre. Visszatérve Magyarországra, a 2. gyalogezred egységei Vas és Sopron megyében telepedtek le. Az ezredparancsnokság székhelye Répcelak, majd később Dénesfa volt.

A zászlóaljparancsnokságok: 2/I. Répceszemerén, 2/II. Répcelakon és a 2/III. pedig Sárváron helyezkedett el. Az ezred a vasúti közlekedés valamint fontos objektumok biztosításával és a területén felkutatott honvédségi és népi vagyon őrzésével (összeszedésével), foglalkozott. Elhelyezésünk központjai az elhagyott kastélyok voltak, amit Dunántúl majdnem minden falujában találtunk. Gazdáik elmenekültek, hátrahagyott ingóságaikat pedig a „jogos tulajdonos", a nép magához vette.

A vidék szétszórt honvédségi javakban igen gazdag volt. A Jászberény környékén megkezdett munkát tehát folytatni lehetett. Az ered-

mény nem is maradt el. Katonáink 1945 nyarán általában már egységes ruházatot viseltek.

A hazatérés azonban egész sor új problémát vetett fel. A háborúnak már vége volt. Békés napok kezdődtek. Mindenki a jövőre gondolt. A katonák mindennapi témája az otthoni munka, az új élet berendezése volt.

A visszatérésből megértették azt, hogy az ezredünk már takarodót fújt. A katonák nagy része le akart szerelni. Különösen a családosok ostromoltak mindennap kérvényeikkel. A földnélküliek otthon akartak lenni a földosztásnál, aki pedig már kapott, az azért akart hazamenni, hogy megművelje, hogy végre saját gazdája lehessen. Egyszóval míg a háború idején senki sem gondolt leszerelésre, most mindenki haza akart menni, hogy a megkezdett munkáját folytassa. Az embereket tehát a békés hétköznapok gondjai foglalkoztatták. Az új feladat, amit hazánkba visszatérve végeztünk, nem elégítette ki a katonákat. Ők is megértették, hogy mindez csak azért van, hogy valamit csináljunk.

A másik probléma az élelmezés kérdése. A hazatérésig ez sem vetődött fel, mert Ausztriában szovjet ellátást kaptunk. Visszatérésünk után ez megszűnt. A hadsereg raktárai üresek voltak, pénzért vásárolni nem lehetett. Szerencse, hogy az egy kenyeret biztosítani tudtuk, és hogy bab bőven terem ebben az országban. Voltak olyan hónapok, amikor délben, este babot ettünk. A változatosság kedvéért az egyik nap levesnek, a másik nap főzeléknek. Mindez igen rossz hatással volt a személyi állomány erkölcsi szellemére.

Az élelmezési helyzetünk javítására a századoknál „kalákát" szerveztünk. A kaláka székely eredetű szó, közös munkát jelent. Egyik formája pl.: több család megegyezik abban, hogy a nyáron minden munkát közösen végeznek, egyik nap itt, a másik nap ott. Akinél dolgoznak, az köteles az élelmezésről gondoskodni. A másik formája, hogy a munka gyors befejezésére (aratás, kapálás stb.) táncos kalákát rendeznek. A gazda nem a munkásoknak, hanem a zenészeknek fizet, akik már a toborzáson is részt vesznek. A munka elvégzése után a gazda bált rendez, a kalákában részt vevők tiszteletére.

A 2. gyalogezrednél létrehozott kalákának a tartalma bizonyos mértékben különbözött az elmondottaktól. Minden századnál munkacsoportokat létesítettünk. Lovainkat is felhasználva bármilyen munkát elvállaltunk. Szántottunk, arattunk, kapáltunk, házat építettünk stb. Minden munkának megvolt a maga ára, amit a munkáltató természetben fizetett. A terményt külön erre a célra létesített raktárban helyeztük el. Mind a bevételről, mind a kiadásról nyilvántartást vezettünk. E munkának szervezője és irányítója a század anyja, a nevelő tiszt volt. Így a kaláka segítségével jelentős mértékben megjavítottuk az élelmezést.

A legsúlyosabb azonban, ami nagymértékben hatott a katonák erkölcsi arculatára, az otthoni szociális helyzet, a szörnyű infláció. Miután kéréseiknek nem tudtunk eleget tenni, gyakorivá váltak a szökések, az önkényes eltávozások. A fegyelmet igen nehéz volt fenntartani. A tisztikar a régi volt, a régi módszerekkel azonban nem dolgozhatott, az újat pedig még nem ismerte. Egyedül a nevelő tiszt volt az, aki a legkritiku-

sabb helyzetekben is megtalálta az utat a katonák szívéhez. De másra a harcosok nem is igen hallgattak.

1945-ben egy augusztusi napon úgy szürkület tájt váratlanul hívat a századparancsnokom. Az irodába belépve kezembe nyomja a telefonkagylót. A drót másik végén az 1. zászlóalj parancsnoka. Kért, hogy azonnal menjek át Répceszemerébe, mert a géppuskás század legénysége a puskát a falhoz támasztotta és az esti vonattal haza akar menni.

A helyszínre megérkezvén a századot az udvaron találtam. Nagy vita volt köztük. Erre az időre már két csoportra szakadtak. Egyik fél az elmenetel mellett döntött, a másik, hogy mégiscsak maradni kell, ez a kötelesség, majd csak rendezik az ügyeinket. A hangulatot nem volt könnyű leszerelni, de a végén mégis sikerült. A fő követelmény egy nyugatról visszatért fiatal tisztnek a századtól való azonnali eltávolítása volt. Embertelenül bánt beosztottjaival. A régi horthysta módszereket akarta visszahozni. Az ügyet kivizsgáltuk, a legénységnek igaza volt, a tisztet eltávolítottuk.

Az állandó kérvények hatására a nyár második felében megszületett a rendelet a tartalékosok leszerelésére. Ennek következtében igen megcsappant a századok létszáma. Több századot össze kellett vonni és bizonyos kisebb átszervezéseket végrehajtani. Én is új beosztásba kerültem. Megbíztak a 2/II. zászlóalj nevelő tiszti teendők ellátásával.

A zászlóalj és század kereteket azonban továbbra is fenn kellett tartani. Novemberben és decemberben megtörtént az első újoncbevonulás. Ezredünk jelentős számú újoncot kapott. Ezeket az 1946 tavaszán felállítandó határőr alakulatok részére képeztük ki. Átadásukra márciusban került sor. Az újoncokkal együtt természetesen a parancsnoki állomány egy részét is át kellett adni. Ez azt jelentette, hogy a meglevő törzsállomány mindössze 50 százaléka maradt meg.

A kialakult helyzetnek megfelelően 1946 tavaszán és nyarán folytatódtak az újabb összevonások. Kezdetben a zászlóaljak egyesültek és a végén már az ezredek is. Pl. 1946-ban a 2. gyalogezred egyesült a 3. gyalogezreddel és állomáshelyét Dénesfáról Miklósszéplakra tette át. A hat zászlóaljból pedig mindössze kettő maradt meg: a sárvári és a zalabéri.

Ez az átszervezési folyamat tovább folytatódott mindaddig, amíg az első gyaloghadosztályból mindössze egy hadosztálytörzs, egy zászlóalj, valamint a közvetlen századok maradtak. Ezenkívül a hadosztály állományában a beosztás nélkül maradt tisztek foglalkoztatására egy tiszti tanfolyamot szerveztek. Az átszervezés után a hadosztály és alegységei 1946 őszén új helyőrségbe költöztek. A hadosztályparancsnokság és közvetlen alakulatai Tolnára, az 1. önálló zászlóalj pedig Szekszárdra. Ezzel az átszervezéssel lényegében befejezte történelmi útját az 1945 márciusában létrehozott 1. gyaloghadosztály.

Pár szóval föltétlen említést kell tenni a parancsnoki állományról is. A tisztikar nagyrészt a féléve még Horthy nevével masírozott hadnagyok, főhadnagyok, századosok és részben az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívására jelentkezett tartalékosokból állt. A volt horthysta

tiszteket két csoportra oszthatjuk. Voltak köztük olyanok, akik gyűlölték a fasizmust, felismerték, hogy az ország és a nemzet katasztrófájáért a volt uralkodó osztályok a felelősek. Őszintén igyekeztek megérteni és támogatni a demokratikus gondolatokat. Egyetértettek azokkal a reformokkal, amelyeket a felszabadulás utáni első években végrehajtottunk. Ezek közül sokan eljutottak a marxizmus—leninizmusig és becsülettel részt vettek hadseregünk fejlesztésében.

A másik csoportba tartoztak azok, akik sehogysem akarták feledni a régi világot. A hadsereget jó búvóhelynek tartották és titokban készültek a fordulatra, az úri Magyarország visszaállítására. Igaz, hogy ezek az urak zömében 1945 nyarán kezdték a hadsereg parancsnoki posztjait megszállni. Nagy részüket sikerült azonban idejében leleplezni. 1946 tavaszán pedig a kommunista párt követelésére az urak nagy része „B"-listára került.

E csoporthoz tartozó tisztek a Kisgazda Párt jobbszárnya alá igyekeztek bújni. Ugyanakkor a politikamentesség jelszavával fékezték a demokratikus nevelést. Különösen az 1945-ös őszi választások előtt igyekeztek fokozni káros tevékenységüket. Pl. Répcelakon a 2/II. zlj. törzséből — egyes tisztek aknamunkája következtében — a legénység csak igen kis százaléka ment el szavazni.

Az Iván községben állomásozó 3. századnál pedig a választások előtt pár nappal a következő eset játszódott le. Ezt a századot — az ezredparancsnok (Pásztohy Artúr ezds., Horthy volt testőrparancsnoka) utasítására — a többivel ellentétben a választások előtt pár héttel — teljesen feltöltötték és rendszeres katonai kiképzést folytatott. Hogy miért hozták létre, arról a parancs nem szólt. De az a tény, hogy a választások után feloszlott, azt igazolja, hogy az ezredes úr — minden bizonnyal — előre megfontolt szándékkal hozatta létre.

A választások előtt három-négy nappal a századparancsnok — a napiparancs kihirdetése után — beszédet tartott a felsorakozott személyi állomány előtt. Beszédének rövid tartalma: a katona ne politizáljon. Elmondta: tudomása van arról, hogy a század tagjai közül többen beléptek egy bizonyos pártba. A Magyar Kommunista Pártról volt szó. Ekkor már a századnál több mint 30 tagja és ugyanannyi szimpatizánsa volt a pártnak. Ezt a főhadnagy úr mélyen helytelenítette és kifejezésre juttatta, hogy alosztályánál nem engedi meg, hogy bárki is „pártpolitikát csináljon". (Más párt a századnál nem volt.) A mi feladatunk — hangsúlyozta — a rend minden áron való fenntartása, még a választások idején is. Ha önök különféle pártokba tartoznak, felbomlik a fgyelem és esetleges zavargások esetén nem tudjuk a rendet helyreállítani. Az én véleményem — fejezte be beszédét a századparancsnok —, hogy a katona ne politizáljon, mert csak abban az esetben teljesítheti a parancsot.

Régen ismert szavak. A Horthy-hadseregben sokszor hallottuk. A fegyelem és a fennálló rend állandó hangoztatásával igyekeztek a népből jött katonát alkalmassá tenni a dolgozók elleni fellépésre. Az érdekes, hogy egyéni beszélgetés során a főhadnagy úrnak is volt politikai véleménye. Én független gondolkozású vagyok — gyakran hangoztatta és nem

titkolta, hogy a polgári rend híve. Tehát amikor a politikai mentességről szónokolt, csak azt akarta elérni, hogy beosztottjai parancsait vakon teljesítsék. Az ilyen típusú tisztek attól féltek, hogy a politikai öntudat gondolkozásra készteti a katonát és ez hatalmuk elvesztéséhez vezet.

*

A népi származású tisztek előléptetése igen nehezen és csak 1946-ban indult meg. Nagy harcot kellett folytatni a tiszti beosztásban levő partizánok előléptetéséért is. Tiszti előléptetéseinket többször visszadobták. Indok: nincs tiszti iskolája. Kinek volt 1945—46-ban tiszti iskolája? Csak a volt uralkodó osztály csemetéinek. A „nincs tiszti iskolája" indok tehát a népi származású munkás és paraszt tiszti beosztásban levő tiszthelyetteseket zárta el a tiszti rendfokozattól. A párt és a Partizánszövetség közbenjárására 1946 májusában történtek az első, de még igen korlátozott számú tiszti előléptetések. Az 1. hadosztály állományába tartozók közül pl. mindössze hárman léptünk elő alhadnaggyá.

Említettem már, hogy a tisztikar megtisztítása a nyílt, ellenséges és a Nyugatról visszaözönlött tisztektől 1945—46 telén kezdődött és az 1946-os „B"-listázással folytatódott. Ez igen kemény harcot jelentett. Protekció, volt osztálytárs, barát stb. egyszóval minden előkerült. Így történt meg olyan dolog is, hogy nem egy esetben volt partizánokat „B"-listáztak. Az 1. hadosztálynál szolgálatot teljesítő partizánok közül is többen „B"-listára kerültünk. Én azon szerencsések közé tartoztam, akinek „B"-listáját 1 hónap múlva hatálytalanították. Volt azonban olyan elvtárs, aki egy évig fizetés nélkül szolgált a hadseregben és „B"-listáját csak 1947-ben hatálytalanították.

Befejezésül a nevelő tiszti munkáról és a pártszervezet tevékenységéről kívánok még megemlékezni.

A hadsereg szervezésével egyidejűleg létrehozták a nevelő tiszti intézményt, amelynek szervezője és irányítója születése pillanatától a Magyar Kommunista Párt volt. Fő feladatai: a személyi állomány politikai és kulturális nevelése, szociális problémáinak megoldása.

A gyakorlati életben azonban sokkal több feladatot oldottunk meg. Nem volt olyan probléma az egységnél, amelynek megoldásában a nevelő tiszt ne vett volna részt. 1948 őszéig központi irányítás nevelő vonalon nem volt. A direktívában lefektetett dolgokon kívül igen ritkán kaptunk központilag előállított segédletet. Csak a hadosztály nevelő osztályáról érkezett néha egy-egy beszédvázlat. Egyébként a nevelőmunka teljes egészében a nevelő tiszt öntevékenységétől, képzettségétől, lendületétől, fáradtságot nem ismerő tevékenységétől és a személyi állományhoz való viszonyától függött.

A politikai nevelés fő témái: a második világháborút követő nemzetközi események, a Szovjet Hadsereg győzelmeinek jelentősége, a szovjet rendszer ismertetése, a demokrácia kérdései, földosztás, néphatalom, hadsereg célja, feladata, mi az igaz hazafiság, a volt uralkodó osztályok felelőssége, a Magyar Függetlenségi Népfront, a politikai pártok célkitűzései stb. Ezekről a kérdésekről beszélgetéseket, előadásokat és felolvasásokat tartottunk.

A felsorolt kérdések mellett nevelő tiszti munka során nagy gondot fordítottunk a személyi állomány kulturális életére is. A században már az első hónapokban létrehoztuk a kultúrfelvilágosító szobát. 1945 nyarán az Iván községben állomásozó 2. gyalogezred 3. századának berendezett kultúrszobája volt. A helyiségben faliújságot, könyvtárat, sajtótermékeket és a különféle politikai és irodalmi idézeteket tartalmazó tablókat helyeztük el. A lehetőségekhez mérten kísérletet tettünk legénységi étkezde létesítésére is. Harcosaink igen nagy számban látogatták a kultúrfelvilágosító szobát. Ezek a dolgok jelentős mértékben növelték az alakulatoknál a nevelő tisztek tekintélyét. A mindennapi problémák megoldásán keresztül a katonák, mint a század anyjára, úgy tekintettek a nevelő tisztre, annak ellenére, hogy sok esetben szigorúbban és keményebben megkövetelték a parancsok végrehajtását, mint egyes régi tisztek — akik úgy akartak jó parancsnokok lenni, hogy gyakran elnézték a kisebb fegyelmezetlenségeket.

Nem minden esetben alakult ki a megfelelő viszony a régi tisztek és a nevelő tiszt között. Gyakoriak voltak a heves összecsapások és a viták. Kemény harcba és sokszor éjfélekig nyúló vitába került, míg egyes parancsnokok megértették, hogy a nevelő tiszt a legközvetlenebb segítőjük. Egyik zászlóaljparancsnokom — akivel huzamosabb ideig az 1. honv. ö. RÁF-nál dolgoztam együtt — kezdetben sehogyan sem akarta megérteni, hogy az alegységben a tervbe vett és történt dolgokról a nevelő tisztnek minden körülmények között tudnia kell. Ugyancsak nem akarta elismerni, hogy célszerű és helyesebb, ha elgondolásait végrehajtás előtt megbeszéli a nevelő tiszttel. Gyakran szaladt jelentéstételre a felsőbb parancsnokához, hogy a nevelő tiszttel nem egyezik a véleménye, képtelen vele együttműködni és úgy érzi, hogy az akadályozza munkáját. Több hónapos vita, „civakodás" után — a nevelőmunka eredményei alapján — kénytelen volt beismerni, hogy a nevelő tiszt nem gátolja a parancsnok munkáját, hanem ellenkezőleg, ha szoros együttműködésben dolgoznak, a zászlóalj a kiképzés folyamán sokkal jobb eredményeket érhet el. A végén úgy alakult a helyzet, hogy minden fontosabb kérdést megbeszéltünk, mielőtt az megvalósításra került. Még ahhoz is hozzájárult, hogy a zászlóalj napiparancs addig nem jelenhetett meg, amíg a nevelő tiszt nem látta. Külön parancsot adott a segédtisztjének, hogy aláírás előtt a parancstervezetet minden esetben mutassa be.

A régi tisztekkel szembeni vitában a nevelők legfőbb támasza a harcosok megnyerése volt, akik általában mindig mellettük álltak. Egyetlen esetre sem emlékszem, ahol munkám során ennek az ellenkezője történt volna. Végső fokon ez döntötte el a régi tisztikar és a közöttünk levő csatát. Természetesen ez azt követelte, hogy a nevelő tiszt munkája során feltétlen az igazságra és az emberségre támaszkodjon. A katona hamar megérzi és megérti, hogy ki az, aki róla gondoskodik és ki az, aki őt szereti.

A munkánkat különösen bonyolulttá tette az, hogy 1945—46-ban igen sok helyen a „D" elhárító szolgálatot is nevelő tiszt végezte. Tennivaló bőven akadt. Gyakran találkoztunk volt csendőrökkel, nyilasokkal,

akik a hadsereget búvóhelynek szánták. Ezek ellen a nyomozást, ha „D" tiszt nem volt, a nevelő tiszt folytatta le. Sőt gyakran még a polgári életben is kellett ilyen ügyekkel foglalkozni. Dunántúl községeiben 1945 május-júniusában még nemigen volt rendőrség. Így a visszatért háborús bűnösöket is gyakran mi tartóztattuk le és adtuk át az igazságszolgáltatásnak.

A nevelő tiszti intézmény jelentőségét az ellenség is hamar felismerte. Gyakran intrikáltak ellenünk. Azzal támadtak, hogy a hadseregben egyoldalú kommunista politikát folytatunk. A 13 831/Eln. nev. kik. 1946-os sz. körrendeletének 2. §-a ezzel kapcsolatban a következőket mondja: „A honvédség tagjainak pártpolitika mentes demokratikus nevelésében..." közreműködni. Ma felszisszenünk ennek hallatára. De akkor, a koalíciós világ klasszikus éveiben ezt így kellett mondani. A lényeg azonban — mint tudjuk — sohasem a formában, hanem a tartalomban van.

Már említettem, hogy a nevelő tiszti intézmény a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére jött létre és a párt irányítása alatt működött. A nevelő tisztek kb. 80 százaléka kommunista volt. Ebből következett, hogy a politikai nevelés irányítása a kommunista párt irányelveinek megfelelően történt. Azt a jelszót, hogy a hadseregben nem lehet pártpolitikát folytatni és nem működhetnek pártalapszervezetek — bármennyire is furcsán hangzik —, de a hadsereg építésének első szakaszában a kommunisták is támogatták. Ezzel a jelszóval hiúsítottuk meg a kisgazda, szociáldemokrata stb. pártok létrehozását és akadályoztuk meg propaganda-, agitációs munkájukat. Más életképes pártszervezet a csapatoknál — mint kommunista párt — nem is létezett. Ha véletlenül létre is jött, nem volt hosszú életű. Természetesen a pártrendezvényeinket a helyi pártszervezetben tartottuk. Azt a rendeletet tehát, hogy a laktanya falain belül pártösszejöveteleket tartani nem lehet a hadsereg építésének első szakaszában, mi is figyelembe vettük. Azzal viszont, hogy a nevelő tisztek döntő többsége kommunista volt, a csapatoknál biztosítottuk a munkásosztály és a dolgozó parasztság érdekeit szolgáló egységes demokratikus nevelést. Melyik párt politikája szolgálta ezt a legjobban? Nem vitás, hogy a Magyar Kommunista Párté. Anélkül, hogy hangoztattuk volna a kommunista párt irányelveit, igyekeztünk megvalósítani a párt politikáját. A nevelő tiszt tehát már ekkor is a kommunista párt hivatásos funkcionáriusaként működött.

Kísérletek természetesen történtek más pártszervezetek létrehozására is. Különösen a Szociáldemokrata Párt igyekezett mindent elkövetni, hogy a kommunista párthoz hasonlóan erős szervezettel rendelkezzen. Az 1947 őszén lezajlott választásokon elszenvedett vereség után azonban még a kísérletezésről is lemondott. A választásokon a honvédségi alakulatoknál, intézeteknél már önálló választókörzetek működtek. Ez teljes egészében megmutatta a hadsereg arculatát. A kommunista párt a hadseregben fölényes, mindent elsöprő győzelmet aratott. A többi pártok csak elenyésző szavazatot kaptak. Ez a hadseregben dolgozó kommunisták munkájának volt az eredménye.

Pártszervezetek felépítése. 1945-ben a hadosztályoknál pártbizottság működött. Az ezredekben és zászlóaljakban pártmegbízottakat jelöltek

ki. A pártmegbízottakat időnként a pártbizottságra eligazítás céljából értekezletre hívták össze. Az 1946-os átszervezéssel kapcsolatban gyökeres változás következett. Különösen megnövekedett a hadseregben maradt parancsnoki állomány körében a kommunista párttagok száma. Ez lehetővé tette, hogy a zászlóaljaknál alapszervezetet létesítsünk. 1946—47-ben a Szekszárdon állomásozó 1. honv. önálló zászlóaljban 50—60 kommunista párttag volt. Ez lehetővé tette a zászlóalj alapszervezetének létrehozását.

Évenként a Magyar Kommunista Párt központi székházában országos katonai pártkonferenciára jöttünk össze, ahol megvitattuk a hadsereg problémáit, rögzítettük azokat az elveket, amelyek alapján a hadseregben működő pártszervezetek a munkájukat végezték.

Felvetődhet a kérdés: milyen mértékben vettek részt a pártszervezetek a csapatoknál meglevő döntő problémák megoldásában?

Igyekeztünk elérni: a kommunista harcosok, kommunista tisztek élenjárását a parancsok és feladatok teljesítésében. Átszervezések idején minden esetben a parancsnok vagy a törzsfőnök bevonásával megvitattuk a legdöntőbb kérdéseket. Jelentős eredményeket értek el a pártszervezetek a Nyugatról visszaözönlött tisztek eltávolításában, valamint a „B"-listázások végrehajtásában. 1946 nyarán Zalaszentgróton összeült az 1. gyaloghadosztály pártkonferenciája. Napirendi pontok: az őszi átszervezés, és a „B"-listázás kérdésének a megvitatása. Az említett kérdésekben a pártkonferencia határozatot hozott és kötelezte a kommunista parancsnokot és törzsfőnököt, hogy a javaslatainak megtételénél a határozatot vegye figyelembe. A továbbiakban pl. az előléptetésre felterjesztettek névjegyzékét a pártbizottság minden esetben megtárgyalta, és csak azokat terjesztették fel, akiknek személyével a pártbizottság egyetértett.

Az elmondott pár példa világosan mutatja, hogy a hadsereg életében már az első szakaszban visszatükröződött az a tény, hogy a kommunista párt kezdettől fogva döntő tényező volt az ország életében. A hadsereg politikai nevelését végső fokon a kommunista párt irányította annak ellenére, hogy a minisztérium élén 1948-ig kisgazda és parasztpárti miniszterek váltották egymást.

*

A személyi kultusz hatása alatt — különösen az 50-es évek elején katonai irodalmunk csaknem teljesen megfeledkezett néphadseregünk első szakaszáról. Egy olyan nézet kezdett elterjedni, hogy a néphadsereg létrehozása — lényegében — csak 1948-ban kezdődött. E visszaemlékezés nem tekinti céljának néphadseregünk első szakasza történetének és jellege kérdésének elemzését. Csupán pár epizód bemutatásával érzékeltetni kívánta az 1945—46-os évek katonai életét és a hadsereg létrehozásában felmerült nehézségeket. A munkáért, melyet ebben a szakaszban végeztünk, úgy gondolom nem kell szégyenkeznünk. Első perctől azzal a szilárd meggyőződéssel dolgoztunk valamennyien — a

párt által állított helyen —, hogy néphadsereget építünk. Természetesen a hadsereg teljes mértékben visszatükrözte társadalmi életünk akkori tartalmát. A harc nemcsak a politikai életben, hanem a honvédségen belül is dúlt. De a hadseregben levő és a párt vezetése alatt működő nevelő tiszti intézmény, valamint az élő és harcos tevékenységet folytató kommunista pártszervezetek a döntő bizonyítékai, hogy ez a hadsereg születése pillanatától a „néphadsereg" jelleget viselte, ahol a fejlődés irányát a népi erők határozták meg. Ezek kovácsolták ki azt a szilárd — a proletárdiktatúrához hűséges — keretet, amelyen 1948-ban meg lehetett kezdeni a Magyar Néphadsereg fejlesztését.

HARCOLTUNK BUDÁÉRT

1944 november eleje óta a Budapesti önálló zászlóaljban teljesítettem szolgálatot, mint tartalékos zászlós. A harci események következtében ez a zászlóalj több ízben is újjászerveződött. Egy ilyen átszervezés fejeződött be 1945. január 2-án, amikor német páncélos egységektől körülfogva, a kőbányai sörgyárak előtti védővonalba dobták be zászlóaljunkat. A szovjet csapatokkal nem voltunk közvetlen érintkezésben. Előttünk németek biztosítottak. 3-án éjszaka a német páncélosok megkezdték a visszavonulást. Már ismertük ezt a taktikát! Tudtuk, hogy betörés következik és minket akarnak otthagyni golyófogónak. A zászlóaljparancsnokunk nem intézkedett. Mindenki a saját feje szerint cselekedett. Mire megvirradt, se a németeknek, se a zászlóaljnak se híre, se hamva nem volt.

Minden gondolatom ekkor a Baross utca egyik pincéjében meghúzódott kis családomnál járt. Szerettem volna látni őket. A sok álmatlan éjszaka, a sok nélkülözés után szerettem volna egy pár percig megpihenni náluk. A kislánykámat megölelni, megcsókolni és játszani vele. Az oldalzsákomban egy kis cukorkás doboz lapult, amit a Dréher-gyárban kaptunk. A kislányomnak szántam. Talán éppen az járt a fejemben, hogy nem törődve semmivel, még a cirkáló nyilasokkal és az igazoltató tábori csendőrökkel sem; hazamegyek. Úgy éreztem, részemre megszűnt a háború, az ostrom minden kínszenvedése és a sok hiábavaló vérontás, mikor egy mellettem becsapódó akna-lövedék robbanása a földhöz vágott. Ebben a céltalan és bűnös háborúban immár másodszor sebesültem.

Kis idő múlva észretértem és sebesült karomat lógatva, lábamat húzva, a légnyomástól sokkosan vánszorogtam a legközelebbi segélyhely felé. Körülöttem a pokol nyílt meg: akna, akna után robbant, sűrű porfelhőbe burkolva a környéket. Itt, kis földszintes házak udvaraira német tüzérek települtek, ezeket tapogatták a szovjet aknák. A segélyhelyről sebesültszállító autón kerültem haza a Baross utcai lakásunkra, ahová kérésemre szállítottak a kórház helyett.

Sajnos, csak egy pár napot tölthettem családom körében. Állapotom nem engedte meg, hogy bármiben is segítségükre legyek. Az élelem megszerzése és főleg a mindennapi kenyér biztosítása okozta a legnagyobb gondot. Az asszonyok sokszor a legnagyobb aknatűzben, órákon keresztül ácsorogtak a pékek előtt. És minden alkalommal újabb és újabb asz-

szonyok nevét említették, akik szerencsétlenül jártak a sorállás alatt. Kint a fronton, a vonalban meg-megcsapott bennünket a halál szele, kutyába se vettük, de itthon, az más! Szeretteink iránti féltés, a közvetlen veszélyben létük tudata, szenvedéseiknek látása nem hasonlítható össze semmiféle halálfélelemmel.

Elgennyesedett sebeim miatt, s talán azért is, hogy tehetetlenségemmel ne nehezítsem meg amúgy is nehéz helyzetüket otthon, elhatároztam, hogy felvétetem magam valamelyik kórházba.

Így kerültem keserves bolyongás után, január 10-én, a 12. ho. eü. oszlopához, a Szalay utcába. Itt mindjárt gyógykezelés alá vettek. Itt találtam rá súlyosan sebesült bátyámra is. Egymást vigasztaltuk a gyógyulás hosszú napjai alatt, folyton az otthoniakról beszélgetve. Sok szenvedést, kínt láttam ott.

Nagy gyötrelmeink közepette csak az a tudat nyújtott számunkra némi vigaszt, hogy az otthoniak, a család már túl van a veszélyen. A legutolsó percekig kaptunk róluk híreket és a vonal most már a Kiskörútnál volt. Tehát részükre már megszűnt a háború. Nincsen légitevékenység, nincsen óvóhely, nincsen halál a péküzlet előtt. Már békében élhetnek.

Január 13-án az eü. oszlop áttelepült Budára. A Lánchídon áthaladva, végigsiklott szemem a Duna turjános, hóborította jegén. Akkor még nem sejtettem és nem is mertem rágondolni, hogy néhány nap múlva a mi büszke Lánchídunk, a magyar élniakarás évszázados jelképe, martalócok által meggyalázva omlik a Duna jegére.

16-án egy, főleg nyilasokból álló felülvizsgáló bizottság járta végig az eü. termeit (a Csalogány utcai iskola pincéjében) és, aki csak kettőt tudott lépni mankó nélkül, azt már kirúgták a kórházból, az orvosparancsnok minden tiltakozása ellenére is, és a 12. Bev. központhoz utasították a Krisztinába. Itt napokig tengtünk-lengtünk, néha a lakosság jóvoltából valamit ettünk is, mert a katonai élelem-ellátás nem működött már.

Aztán néhányan beosztást kaptunk a Böszörményi úton települt 12. ho. vonatosztagából alakított riadószázadhoz. A legénység 18 éven aluli és 50 éven felüli hajtókból, szabókból és cipészekből állt. Körülnéztem a században, gyerekek és aggastyánok és lábbadozó tisztek. Hát mi nagyon fogunk riadni, annyi bizonyos!

Bár sok feladatunk nem volt. Egyelőre csupán járőrözésre kaptunk parancsot, a harcvonalak helyének megállapítása végett. De ezt sem tudtuk végrehajtani sokszor, mert a németek nem engedtek a vonalak közelébe. Nem egyszer agyonlövéssel fenyegettek és nem volt különb nevük a számunkra, mint „ungarische spion" és „ungarische hund". Sajnos, ők voltak fölényben.

Elkeseredésünket még fokozta az a hír, hogy 18-án, Pest feladásakor a hitleristák az összes hídjainkat felrobbantották. Úgy éreztük, hogy elszakadtunk a világtól. Itt már nemcsak a szovjet csapatok gyűrűje vett körül bennünket, hanem a hitleristáké is, akik egyformán martak kifelé és befelé is, mint a csapdába szorult toportyán.

Az élelmezésünk hiányossága nem fokozta harci kedvünket. Sokat

nélkülöztem a fronton, de Budán valósággal éheztem. És ezt az éhezést még elviselhetetlenebbé tette az a tény, hogy a kiváltságosok minden földi jóval el voltak látva. Egy járőrözésből hazafelé jövet, közelemben egy akna szétvágta az egyik törzskarnak, öt-hat szekérből álló vonatrakományát. Ami csak szem-szájnak ingere — csokoládé, szardínia, cukor, keksz, finom szivarok és konyak — az mind megtalálható volt ott. Zsebeimet és oldalzsákomat jól megtömve, rohantam a századkörletbe a jó hírrel, de mire a fiúk a színhelyre értek, a lakosság még a morzsákat is feltakarította. Borzasztó volt a vízhiány is, emiatt sokat szenvedett egész Buda. Havat melegítettünk és azt a szutykos levet ittuk.

A gyűrű egyre szűkült körülöttünk. A nélkülözés és a nyomor egyre elviselhetetlenebbé vált, 26-án a Városmajornál nyomták be a vonalat a szovjet csapatok, 27-én elfoglalták a Kis-Svábhegyet. 28-án hajnalban bevetették a századot a Bors utca és Csaba utca vonalán. Délután a parancsnok lőszerutánpótlásért küldött. Mire visszajöttem, már nem találtam a századból senkit a Bors utcában. A lakók mondták, hogy oroszok vannak a pincében és az óvóhelyen. Sok keresni valóm itt már nem volt. Nagy elhatározásra jutottam.

Én nem fogok fegyvert többé az oroszokra.

A postapalotán és a Moszkva téren keresztül felmentem a sziklakórházba, hogy sebesülten fekvő bátyámtól elbúcsúzzam. Majd visszamentem a Böszörményi úton levő századkörletbe, ott reméltem egy kis nyugalmat. Az erős tüzérségi tűz ellen a kis földszintes ház nem nyújtott elég oltalmat, ezért a mellette levő Böszörményi út 32. sz. bérház óvóhelyére húzódtam. Több tiszttársamat találtam itt, és meghányva-vetve a helyzetet, közösen elhatároztuk, hogy nem harcolunk tovább és — lesz, ami lesz — semmiféle visszavonulási parancsnak nem engedelmeskedünk.

Február 5-én erősödött a kézitusa a környéken és délután már a csendőrlaktanyát feladó németek rohantak át a mi háztömbünk udvarán. Egy SS-tiszt ki akart hajtani bennünket a ház elejére, hogy fedezzük visszavonulásukat. De mi rövid úton megtagadtuk a parancsot. A végén olyan szíves lett a viszony köztünk és a németek között, hogy a hátsó utca felé távoztukban gyújtó- és kézigránátokat dobáltak be az óvóhelyünkre. Jellemző egész magatartásukra, hogy polgári lakossággal, asszonyokkal és gyermekekkel teli pincét akartak felgyújtani.

A keletkezett tűz leküzdésével voltunk elfoglalva, amikor az első szovjet harcosok megjelentek a lejáratoknál. Először egy, azután mind több és több. Megkérdezték, hogy német van-e itt. Tagadó válaszunkra segítettek nekünk a tűz eloltásában. Mikor helyreállt a biztonság, látták, hogy sok magyar katona van az óvóhelyen. Felszólítottak minket, hogy fegyvereinket adjuk át. Egyik oroszul tudó tiszt-társunk lépett elő tolmácsként.

Furcsa, bizonytalan érzések fogtak el, amiben nem kevés szerepe volt az eddigi tervszerű népbutításnak és a szovjet katonákról terjesztett rémhireknek. Különösen elhatalmasodott rajtam a félelem érzése, amikor felszólították a tiszteket, hogy lépjenek ki és elkülönítettek bennünket az emelet egyik lakásában. A harci zaj elült a környéken, a szobá-

ban is nagy csend volt. Mindegyikünk a saját gondolataiba mélyedve ült vagy ácsorgott a szobában. Még talán a légy zümmögését is meg lehetett volna hallani. Egyszerre lábdobogás és közeledő hangos beszéd zaja riasztott fel bennünket gondolatainkból. Az ajtó kivágódott és szovjet harcosok egy csoportja állt meg a bejáratnál, kormosan, lőporosan, a nehéz küzdelemben kihevülten.

„Á, magyarszki afficer! karasó!" — felkiáltással rohantak hozzánk és öleltek, csókoltak bennünket, a vállunkat veregették, mosolyogtak, boldogan nevettek. Mondanom sem kell, hogy egy csapásra minden szorongó érzés feloldódott bennünk és a leghívebb barátokként beszélgettünk a tolmács-tiszt útján egymással.

Kiéhezett, elnyűtt ábrázatunkra pillantva, barátságosan kérdezték: „Kusaty jeszt? Tabak jeszt?" — „No, szicsasz!" — mondották és honnanhonnan nem — gondolom, hogy a visszavonulásra készített német spévágenekből — pillanatok alatt nagy bőrönd ennivalóval láttak el bennünket. Még hosszasan beszélgettünk volna. Nagyon jó indulatú, kedélyes fiúk voltak, amint később megtudtuk, egy tiszti zászlóalj tagjai. Ezen a szakaszon ugyanis igen erős volt az ellenállás, de a tiszti csoport egy-kettőre felszámolta a németek harci erejét. Távozóban még megnyugtattak bennünket, mondták, hogy csak együnk, pihenjünk, majd felszólnak értünk, ha itt lesz az ideje.

Magunkra maradva — mint mikor a zsilipet felhúzzák és zúgva morajlik a szabadjára eresztett víz —, úgy ömlött belőlünk a szó. A sok visszafojtott gondolat mind szavakra talált. Ha ezt tudtuk volna, csak egy kicsit is megközelítettük volna az igazságot már előbb, mennyire másképpen alakult volna a helyzet. Talán még fővárosunk ostromára sem került volna sor, sok szenvedéstől, pusztulástól mentettük volna meg országunkat. Bár késő a bánat — de akad még tennivaló egy néphez hű katona számára. Az elmúlt hetek borzalmait feledve, a biztató jövőt tervezgettük.

Este tíz óra tájban lerendeltek az udvarra és egy nagy csoport katona elé állítva, elindítottak bennünket a Szabadsághegy felé. Útunk a csendőrlaktanyán keresztül vezetett. A kísérők figyelmeztettek arra, hogy csendben haladjunk. A németek ugyanis belőtték a laktanya környékét és ahol a legcsekélyebb mozgást észlelték, azt a részt elárasztották területtűzzel. Az Istenhegyi úton haladtunk felfelé. Egy jó humorú szovjet katona volt a kísérőnk. Sokat tréfált velünk. A menet inkább hasonlított egy kedélyes kiránduló társasághoz, mint egy — egyelőre még — fogoly katonaoszlophoz, melyet a pokol tornácáról hoztak ki. A Városkút környékén egy üdülőben szállásoltunk, az üres szobákban csak úgy katonamódra a padlóra ültünk, egymásnak vetve hátunkat és beszélgettünk és szunyókáltunk.

Február 6-ára virradt a reggel. Életem legjelentőségteljesebb napja! Úgy érzem, hogyha eddigi életemben cselekedtem valamit szenvedő népem érdekében, azt ezen a napon tettem. És ez az érzés nem abban az eseményben nyilvánult meg, hogy néhány legyengült, éhes és rongyos magyar katona visszaindult abban a tényben, hogy magyar katonák és

tisztek, rádöbbentek arra, van még kötelezettségük és nem elég csak annyi, hogy beszüntették a harcot a szovjet csapatok ellen.

De nem akarok az események elébe vágni. Reggeli nélkül ugyan, de frissen indultunk a Kútvölgyi út mellett levő felsőbb parancsnokságra. Az épület előtt már hosszú, négyes arcvonal állott magyar katonákból és tisztekből. Itt találkoztam régi, gyerekkori pajtásommal, Zsigmond János tü. hadnaggyal. Az épület előtti lejtőn vidáman kaptatott felfelé, aktatáskát lóbálva a kezében. Széles mosolyra húzódott szája, mikor felismert s megölelve egymást, besorolt mellém. Jó bajtársam volt a további harcok során. Rövid szemle következett. Egyeseket, főleg törzstiszteket kiléptettek a sorból, kihallgatás végett, minket pedig tovább indítottak a Budakeszi úti gyűjtőhelyre.

Hosszú sorokban álltak már itt az egyik utcában az emberek. Külön csoportosítva a katonák, külön a csendőrök, rendőrök és a katonasorban levő civilek. Mi is besoroltunk, ki-ki a maga csoportjába és vártuk sorsunk beteljesedését. Nemsokára a parancsnoksági épületből egy magyar katonaruhás, de kozák sapkás fiatalember jött ki és az utca két oldalán várakozóknak hangosan szólva tudtul adta, hogy a Vörös Hadsereg Parancsnoksága lehetőséget kíván nyújtani a magyar katonáknak, de főleg a tiszteknek, hogy eddigi hibájukat jóvátegyék, jelentkezzenek önként a nácik és nyilas cinkosaik elleni harcra!

A felhívás nagyon meglepett bennünket. De nem sokat gondolkoztunk. János barátommal összevillant a szemünk, mintha biztattuk volna egymást. Egyszerre léptünk ki a sorból az út közepére. A túlsó oldalról, a csendőrsorból egy főhadnagy, későbbi századparancsnokunk, Tary Miklós lépett ki. Már hárman álltunk a hírthozó bajtárs mellett az út közepén.

Jánost észrevették egy másik csoportban álló tüzérei és mellénk álltak. Taryt a csendőrei követték, én hozzám meg sok fiatal katona és katona-iskolás csatlakozott, köztük Mészáros Árpád (jelenleg sztahanovista nyomdai gépmester), ki a szakasztörzsemnek hírvivője lett. Egyik vonzotta a másikat. Egykettőre vagy száz főnyi csoport keletkezett. Néhány tiszt is közénk jött még. Azután az út két oldalán állóktól felénk áradó — irígykedő, vagy talán megvető — méla pillantásokkal mitsem törődve, felemelt fejjel, büszkén indultunk a parancsnokság melletti épületekbe, kijelölt körletünkbe.

Két, szakaszonként 25 főből álló századot kellett szervezni. Rövidesen készen állt a keret. A mi századunknál parancsnok Tary főhadnagy, helyettese és négy szakaszparancsnok és a törzs. Összesen hat tiszt és száztíz főnyi beosztott. Század megkülönböztető jelet kellett alkalmaznunk. Fehér szalag a bal karon, 1-es és 2-es számmal. A mi századunk a 2-es jelzést kapta. Persze ez a szervezés nem ment azért egészen simán. Akadtak olyanok is, akik meggondolták magukat és vonakodtak az utasításokat végrehajtani. De így is déli 12 órakor már készenléti állapotot jelentettünk. Az ikerszázadunkat, az 1-ső századot azonnal elvezényelték, úgy hallottuk, hogy a Déli pu. környékén vetették be őket. Egy óra tájban mi is megkaptuk az indulási parancsot. Egy lovas kozák volt a vezetőnk. Nyeregbe vetve magát, elindultunk utána a Zugligeti úton, fel

a Szabadsághegyre, a 481-es divizió parancsnoksághoz. E mozgalmas nap további részére vonatkozólag csak ennyi áll a naplómban: „elhelyezés jó, koszt jó!"

De ha mindazt papírra vetném, ami e rövid négy szó köré csoportosul, akkor erről órákig írhatnám emlékeimet. Az volt az első érzésem, hogy valami oknál fogva, talán kivételeznek velünk. De a szeretetnek és megbecsülésnek olyan őszinte megnyilvánulását láttam irántunk ez alatt a két nap alatt a divizió parancsnokságon, ami kizár minden alakoskodást vagy hátsó gondolatok feltételezését. Azokat a katonákat, akiket a volt szövetségesük a háború folyamán, nap, mint nap oldalba rugdosott, a volt ellenség saját bajtársainak ismerte el és igaz barátként kezelte. Ilyen fogadtatásra nem számítottunk.

Február 7. Itt megint csak a naplómra hivatkozom. Ezen a napon ezt jegyeztem be: „a koszt javul, a hangulat kielégítő, zenedélutánt rendeznek a századnak".

A délelőtt tisztálkodással, belső szervezéssel és századlajstrom kiegészítésével telt el. Sajnos a névjegyzék sorsáról nem tudok semmit és a legtöbb bajtársam nevét is elhomályosította az idő emlékezetemben. Bőséges és jóízű ebéd után — természetesen bort is kaptunk az ebédhez — meghívást kapott a század a zenedélutánra. Az egyik villa nagy ebédlője volt a zeneterem. A több, mint kétórás műsoron a zeneirodalom legszebb műveit hallhattuk, köztük Csajkovszkij számait és Strauss-keringőket. Felüdülve, jó hangulatban távoztunk a zenedélutánról. Az előttünk álló nagy feladatok érdekében a nap további részére teljes pihenőt és korai takarodót rendeltünk el a századnak.

Vacsoránál a divizióparancsnok közénk ült a tiszti asztalhoz. Behatóan érdeklődött egészségi állapotunk, erőnlétünk és hangulatunk iránt. Többek között megkérdezte, hogy nem bántuk-e meg elhatározásunkat. A tolmácsolás nehézsége aztán megakadályozta a további beszélgetést. Végül a győzelemre és a szovjet és magyar nép barátságára ürítettük poharainkat.

Másnap már virradatkor talpon volt az egész század. A legénység jó öreg manlichereket kapott, a tisztek oldalfegyvert. Lőszert tarisznyaszámra adtak, azzal az utasítással, hogy amire még a harcban szükségünk lesz, azt a vonalban megtaláljuk. Fegyvervizsga, bemelegítő gyakorlat, majd reggeli következett. De milyen reggeli! Naplómban úgy áll, hogy: „búcsú-reggeli". Reggeli után a divizióparancsnok bemutatott bennünket a parancsnokság beosztottjai előtt, a zeneteremben. Tolmácsolásra nem volt idő, de a kifejezésén és a hanghordozásán éreztük, hogy gondoskodása elkísér bennünket utunkon és bízik bennünk. Búcsúzóul még egy pohár borral kínáltak meg minket és a zenekar csárdásokkal kedveskedett.

Ha valaki négy nappal előbb azt mondta volna nekem, hogy ezen a napon egy szovjet divizió női beosztottjaival fogok csárdásozni, biztosan a szemébe nevetek és azt gondolom róla, hogy agyára ment az ostrom. Az utolsó gyorscsárdásnál Ivánt, a gh-s kapitányt kaptam vállon s úgy ropptuk a szívdöglesztő táncot, hogy a padló majd beszakadt alattunk. A tánc végén könnyezve öleltük meg egymást, majd a Rákóczi-induló

pattogó ritmusára — meleg kézszorítások után — frissen álltunk be a menetoszlopban kijelölt helyünkre.

Tary főhadnagy szdpk. mellett ott állt Pável (vezetéknevét nem tudom), egy georgiai születésű, zömök, barna arcú szovjet főhadnagy, aki a harcok során összekötő tisztünk volt. A továbbiak során még sok szó esik róla. Egy utolsó tisztelgés után, az oszlop élére kanyarodó zenekar vérpezsdítő indulóinak hangjára elindultunk a Szabadsághegy oldalában vezető úton, hogy harcoljunk Buda felszabadításáért. Kemény lépteink alatt ezerfelé fröccsent a téli latyak. Iván is elkísért bennünket a zenekarral együtt a Széchenyi-hegy gerincéig. Mellettem jött a sáros úton, hallgatagon, de azért megértettük egymást. A gerincre felérve, melegen búcsút vett tőlünk a zenekarral együtt, és visszatért szolgálati helyére.

Már alkonyodott, mikor a Sas-hegy oldalán levő vonalparancsnokságon jelentkeztünk. Egyelőre harci feladatot nem kaptunk. A tüzérségi állások mögött, a Liga utcában, készenléti helyzetben éjjeleztünk.

Február 9-et írtunk, s bár a nap folyamán nem sokat tényked tünk, mégis nagyon sok mondanivalóm van erről a napról. Az éjszaka elég nyugtalanul telt el. A Szabadság-hegyen töltött két pihenőnap után kissé szokatlan volt a félig átvirrasztott, félig átszunyókált riadó állapot. De a gulyáságyúból forrón kiosztott reggeli és a februári napsütés friss erőt öntött elzsibbadt tagjainkba.

Napközben a századot közelebb rendelték a vonalakba, de harci feladatot még most sem kaptunk. A figyelés és összeköttetés alapos megszervezése után, volt alkalmunk egy kicsit körülnézni a környéken. Terepszemlém során az egyik tüzérüteg állásai közé keveredtem. A szovjet tüzérek lövegeiket tisztogatták és az orosz—magyar katonai zsargonban beszélgetve, igen meleg barátságot kötöttünk. Érdeklődtem tőlük, hogy mikor lőnek majd az ágyúból. Azt felelték, hogy most már nem szabad lőniük, mert akkor sok „mamka, zsenka és klapci" lenne „kaput" Budán. Majd a „soldatok" fognak lőni „automat"-tal. Ekkor tűnt fel nekem, hogy a Vörös Hadsereg döntő fölénye és a kiváló hadvezetés ellenére viszonylag milyen lassú volt az előrehaladás. A szovjet hadvezetés a végsőkig kímélte Budát és lakosságát. Inkább vállalta saját erőinek nagyobb veszteségét, mint a város ostromok szokásos pusztító alkalmazását. És, hogy a szovjet erők milyen nagy áldozatokat vállaltak ez okból kifolyólag, azt csak mi láttuk valójában, akik a harcok folyamán a vonalakban voltunk.

Már alkonyodott, mikor újból megjelent a gulyáságyú. Bőségesen mérték a jóízű, hússal telerakott, tésztás, krumplis főzelékszerű gulyást. Az étkezés alatt Pável, az összekötő tisztünk tájékoztatott minket a harc állásáról. Eszerint a németek a Szt. Imre herceg út Gellérthegy felőli oldalán állnak és az éjszakai rohamnál végre mi is szerepet kapunk. A századparancsnok elrendelte a harci készenlét ellenőrzését és a szigorú együttartást. Fegyverzetünk közben megváltozott. Legtöbbünknek már a közelharcban jól bevált szovjet automatából (géppisztoly) és sok kézigránátból állt a felszerelése. Nemegyszer a harcban elesett szovjet bajtársak megmerevedett kezéből vettük ki a fegyvert, hogy folytassuk a nagy célért, a népek szabadságáért azt a harcot, melyben hősi halálukat lelték.

A sötétség leple alatt elfoglaltuk megindulási helyünket a Szt. Imre herceg út innenső oldalán. Itt csatlakozott hozzánk több magyar bajtársunk, egy előttünk már bevetett század tagjai, köztük a volt parancsnokuk is. Magunk között csak „veréb"-nek hívtuk. Az éjszakára tervezett roham elmaradt, mert a németek feljebb húzódtak a Gellérthegy oldalában. Újabb előnyomulás tervezésére került sor és a parancs kiadásakor a század tisztjeit a vonalparancsnok harcálláspontjára rendelték. Világos tájékoztatást és érthető parancsot kaptunk térkép alapján felvázolva. De ez az eligazítás nem volt minden zökkenő nélkül. „Veréb" bajtársunk ugyanis — hivatkozva orosz nyelvtudására — előtérbe tolta magát, és a tájékoztató során minduntalan „da, da" igenléssel helyeselt. Végül kiderült, hogy nemcsak oroszul nem tudott, de a katonai tudományokkal is igen hadilábon állt. Így szégyenszemre kénytelenek voltunk tolmács útján megismételtetni a parancsot. „Veréb" becsületére legyen mondva — e közjátéktól eltekintve — a továbbiak során derekasan helytállt mellettünk.

Február 10-én reggel, a parancs szerint megindult a támadás a hitleristák utolsó mentsvára, a Gellérthegy ellen. A század feladata volt a Késmárki utca irányában kb. 300 m kiterjedésben előrehatolni a Somlói útig, s közben a németek ellenállási fészkeit leküzdeni. Szakaszom a század jobbszárnyán a Bakator utca vonalán nyomult előre. A fiúk, szakaszom tagjai, a világos és érthető parancsok kiadása után ügyesen és bátran nyomultak előre a támadási sávokban. Több kisebb ellenállási gócot számoltunk fel. A nagyobb hitlerista csoportok rendszerint egy-egy villámgéppuska-sorozat leadása után a velünk szemben levő épületek hátulsó oldalán megfutamodva, a feljebb levő viilákba és házakba sáncolták el magukat. Az előnyomulás elég lassan haladt, mert a közbeeső épületeket a pincétől a padlásig át kellett kutatni. Az óvóhelyre húzódott lakosság meglepett örömmel vette tudomásul, hogy itt már magyarok is harcolnak a nácik ellen és minden esetben segítségünkre volt.

A gyűrűbe szorult magyar katonák itt sem fejtettek ki semmiféle ellenállást, sőt sokan közülük az első szóra csatlakoztak hozzánk.

Későre járt már a nap, mikor a Somlói út vonalát elértük. A Bakator utca és Somlói út sarkán levő házban jelölte ki parancsnokunk és Pável a harcálláspontot, mi a századdal a Citadella irányában biztosítva, vártuk a további parancsot. Később engem Pável felderítésre küldött a szomszéd egységekkel való összeköttetés felvétele végett. A jobboldali szovjet egység parancsnokságát a Szüret utcában találtam meg. Itt, a gellérthegyi harcokban nem volt egy, a szó szoros értelmében vett támadó vonal, sem védelmi vonal. A helységharcnak egy egészen különleges formája alakult ki. Az ellenség teljesen támpontszerű védelemre rendezkedett be. Sosem lehettünk biztosak abban, hogy öt-hat házzal lejjebb nincs-e még egy elmaradt ellenséges góc. A szomszéd egységnél időzve, láttam, hogy lent az úton egy szovjet tiszt közeledett felénk. A ház elé érve golyósorozattal találva elbukott és segítségért kiáltott. Két eü. katona sietett segítségére, de ismét egy sorozat sepert végig az úton és az egyik katona elesett, a másik meg karján sebesülve, rohant vissza a házba. Már éppen én is ki akartam rohanni segítségükre, mikor ismét golyók pöroztak az

úton és a felcsapódásból következtetve felfedeztem a torkolattüzet egy lejjebb levő épület emeleti ablakában. A maxim-géppuska tűzfedezete mellett rohantam azután le az útra. Az elesett bajtársamon már nem segíthettem, de a szovjet tisztet rettenetes erőfeszítések mellett a hátamon cipeltem be az épületbe. Térdlövést kapott, borzalmas fájdalmai voltak minden mozdulatra. A bejárati ajtót emeltük le és arra fektetve vittük a segélyhelyre.

Sötét este értem vissza a századkörletbe. Az éjszaka viszonylag csendben telt el. Hajnalban (febr. 11.) megkaptuk a parancsot a további előnyomulásra. A Somlói út és Kelenhegyi út között elterülő parcellákat kellett megtisztítanunk. Ennek az előnyomulásnak során foglaltuk el többek között lendületes rohammal a volt japán követség épületét is, kiűzve belőle a németeket. Nem sok terük volt már és nem tudom miben bízva húzódtak még mindig egyre feljebb a hegyen. A Várhegytől — a másik nagy ellenállási helytől — már teljesen el voltak vágva és ott sem lehetett semmi reményük. A követségi épületet megtisztítva, meg kellett várnunk a szomszéd alegységek felfejlődését. A várakozás során sokat beszélgettünk Pávellel. Jól derültünk zamatos orosz akcentussal kiejtett magyar szavain és igaz jó barátnak ismertük meg.

A további előnyomulást a Rezeda utca irányában szakaszomnak kellett megkezdeni. A követség kapuján egyenként kiszökellve, gyülekeztünk a szemben levő kőkerítés oldala alatt. Ismét csak egy — fentebb már leírt — visszamaradt ellenséges góc szólt közbe, tüzet nyitva ránk a Kelenhegyi út 37. számú házból. A helyettesem, egy fiatal zászlós, megsebesült. Szerencsére Pável felismerte a helyzetet, a géppuska tüzével jött segítségünkre. A követség parkján lehúzódva, kézigránátos rohammal vettük be az ellenséges támpontot, így biztosítva a század előnyomulását. A Rezeda utca és Kelenhegyi út közötti völgyelésben haladtunk tovább. Nagy ellenállásra már nem számítottunk. Az SS-ek és a hadseregbeliek is most már tömegesen adták meg magukat. Szakaszommal a Gyopár utca és Minerva utca sarkán álló nagy épületből szedtem össze a foglyokat, a század többi része pedig Pável vezetésével, a Gellért-szálló irányába haladt. Miután a foglyokat a gyűjtőhely felé indítottuk, a Pipacs utca sarkára érve erős tüzet kaptunk a mostani gyermekjátszótér felől. A szovjet bajtársakkal közösen rohamozva küzdöttük le ezt az utolsó ellenállási fészket. A roham során több bajtársunk esett el golyótól találva.

Megnyílt az út a Citadella felé. Századunktól elszakadva, a szomszéd egység közé keveredve, szakaszom megmaradt tagjaival, sötétedéskor értük el a fellegvár falait.

A Hegyalja út felől behatoló ék tagjai megelőztek bennünket és így mi már nyitott kapukat találtunk. De azért mégis boldog tudattal mentünk falai közé, jóleső érzéssel gondolva nehéz harcainkra és falairól az éjszakai vártán, keményen néztünk farkasszemet a Várat még megszállva tartó ellenséggel.

A Citadellában éjjeleztünk. Az az egység, mellyel együtt hatoltunk be a Citadellába, a századunkat irányító szovjet alakulat 3. százada volt. A század parancsnoka, egy szikár növésű, halk szavú kapitány, pártfogásba vette csonka szakaszomat és századánál kaptunk beosztást. A déli

falakon a biztosítás és őrszolgálat feladatát én vettem át szakaszommal. A királyi palota körül vihar előtti csend honolt. Egy-egy puskalövés, néhány világító rakéta dörrent és világított bele a sötét éjszakába. Egy felröppenő rakéta fényénél tekintetemmel az Erzsébet-hidat kerestem. Megpillantva az égnek meredező roncsokat, megdöbbenésem határtalan volt, kezem ökölbe szorult. Éjfél tájban a kapitány megérkezett a váltással, és mi pihenőre vonultunk a kazamatákba, ahol a konzerv-vacsora elfogyasztása után mély álom nyomott el bennünket.

Hajnalban, február 12-ének hajnalán, avval ébresztett a kapitányunk, hogy: „Buda kaput! germanski kaput!" Az éj folyamán a németek kitörtek a Várból. Akkor még keveset tudtam erről a nagy jelentőségű eseményről. Az éjszakai csatazajból pedig a mély álom miatt és nem kevésbé a kazamaták vastag falai miatt nem sokat hallhattunk.

Kora reggel már a Gellérthegy északi lejtőjén ereszkedtünk le a Döbrentei tér felé. Tekintetünk legelőször a királyi palota füstölgő romjaira esett, melyet a kitörő németek gyújtottak fel, mit sem törődve a bennszorultakkal. Itt, a Gellért-szobor környékén, találkoztam egy másik önkéntes magyar század tagjaival. Egy idősebb tartalékos tiszt volt a parancsnokuk. Piros szalagot viseltek a sapkájuk mellett. A mi egységeink feladata a Vár és a Duna között fekvő terület átfésülése és megtisztítása volt. A Döbrentei téren és a Szebeny Antal téren a kilőtt német harckocsik és páncélosok egész ócskavas arzenálját láttuk.

Már megindult a népvándorlás. Először civilek, asszonyok, gyerekek jöttek velünk szemben. Mindegyiküknek szemében még ott ült az átélt ostrom nyomora, szenvedése, de már vidáman mosolyogtak ránk. Azután katonák jöttek, magyar katonák. Csodálkozva néztek ránk, önkéntesekre és a sorsunk felől érdeklődtek. Utasításunk csak annyi volt rájuk vonatkozólag, hogy irányítsuk a Gellért tér felé őket. Utunk során az épületekből, felhívásunkra egyre több katona özönlött ki és sűrű tömegben indultak dél felé. Sokukkal folytattam több-kevesebb ideig beszélgetést. A tervezett német kitörésről nem volt előzőleg tudomásuk. Egyesek sajnálkoztak, hogy nem vehettek részt benne, de a legtöbben örültek annak, hogy most már vége van minden megpróbáltatásnak és sorsukban megnyugodva indultak a részükre megjelölt irányba. A Lánchídhoz érve, ott tornyosult az Alagút bejáratát elzáró homokzsák torlasz, körülötte elesett német és magyar katonák holttestei.

Utunk a Fő utca mentén folytatódott tovább. A lakosság itt már megkezdte az ostorom nyomainak eltüntetését, ló-dögöket huzkodva a Duna felé. Közben bementem a Kapucinusok templomába. Egy szovjet bajtársam is bejött, sapkáját levéve, de mikor körülnézett, nagyot köpött a bűzlő lótrágyába, így fejezve ki véleményét a nácikról, akik istállót csináltak a templomból.

A Szilágyi Dezső térre érve, tőlünk balra egy kis csetepaté keletkezett a tisztogató szovjet katonák és az egyik házban még ellenálló nyilasok között. Egy rövid félórás tűzharc. Az egyik fiatal szovjet alhadnagy, akivel a gellérthegyi harcokban is több közös akciót hajtottunk végre, szaladt hozzám, hogy menjek rohamozni a nyilasok ellen. Kapitányom azonban nem engedett el maga mellől, mondván, hogy rám szüksége van.

De a tűzharc is rövidesen véget ért, a nyilasok megadták magukat. Azután már simán, minden különösebb ellenállás nélkül értük el a Pálffy tér vonalát. Az egyik Duna-parti ház földszinti lakásába szállásoltuk be magunkat a kapitánnyal és a fiúkkal. Az egész napi fázástól, ácsorgástól áthűlt tagjainknak jólesett a forró tea, amivel a háziak kedveskedtek nekünk, és rövid beszélgetés után hamar álomba merültünk a rég nem szokott ágyon.

Február 13., kedd. Bár a napok neveivel nem sokat törődtünk akkor, csak a naplómból látom, hogy február 13. keddi napra esett. Úgy él emlékezetemben ez a nap, a vendégváró asztal minden sivársága ellenére is, mintha egy nagy, nagy családi ünnep lett volna. A Vár környékének egész lakossága már kora reggel kitódult az utcákra. Eleinte félve, óvatosan haladtak vagy topogtak a házak kapunyílásában. Nem akarták elhinni, hogy szabadon járhatnak, kelhetnek, nem tudták hirtelen felfogni, hogy megszűnt a náci rémuralom, megszűnt a nyilas terror. A sok héten keresztül szívott pincelevegő után teli tüdővel szívták a budai hegyek felől áramló friss, hűvös levegőt és bátran indult ki-ki a maga dolga után.

Jöttek-mentek, a szomszédokhoz, a távolabbi utcákba ismerőst, rokont látogatni, összeszedni itt-ott elrakott kis vagyonkájukat, beszélni az átélt borzalmakról és örülni a szabadságnak, a felszabadulásnak. A lakók közül sokak velünk és a szovjet harcosokkal ismerkedtek, barátkoztak és nagyon sok mindenről érdeklődtek tőlünk. A vidám családias hangulat egész délelőtt tartott.

Ebédosztásnál azonban kifordult a kanál a számból, látva a maradék gulyásért sorakozó civilek egyre sokasodó tömegét. Csajkám tartalmát megosztottam egy idősebb nénivel, de úgy láttam, a többi bajtárs is így gondolkozott, mert félrehúzódva nézték, amint az egymás után érkező gulyáságyúk katonaszakácsai már civil tányérokba, lábasokba és fazekakba mérték ki a jóillatú, gőzölgő ételt.

A nap jó része még a környék átfésülésével telt el. Az egész divizió erre a városrészre volt csoportosítva. Tüzetesen házról-házra járva ellenőriztük, hogy nincsenek-e németek megbújva. Nem sokat találtunk közülük, a gyűrűbe szorult magyar katonák zöme pedig már előző nap jelentkezett és el is vonult. Ellenőrzés közben az egyik utcában összeszaladtam Tary főhadnaggyal és Pávellel, az összekötő tisztünkkel. Örömmel borultunk egymás nyakába. Azt hitték szakaszomról, hogy a Citadella alatti tűzharcban elpusztultunk. Elkísértek a kapitányunkhoz és kikértek a szakaszommal együtt. Elbúcsúzva a 3. századbeli szovjet bajtársaimtól, csatlakoztam saját századomhoz és parancs szerint estére felvonultunk a Várba.

A Várban alaposan körülnéztem és sok olyan dolgot tapasztaltam, ami még katona szemmel is elviselhetetlennek tűnt. Kiégett, romos épületek. Az épen maradtakban rengeteg német katonai felszerelés, összevissza dobálva. Emberi és állati ürülék átható bűze, hullák és lódögök. Gondolni sem jó erre.

A Belügyminisztérium épületébe szállásolták be a századot. A vacsorára kiosztott húskonzerv bőségesen kárpótolt bennünket a lakosság részére átengedett ebédért. Itt ellenőriztük a létszámot és számba vettük

a harcok alatt szenvedett veszteséget. Pontos képet azonban nem kaphattunk, mert néhányan indokolatlanul lemaradtak, többen meg utólag csatlakoztak a századhoz. Szemtanúk bemondása szerint 5—6 sebesült és 8—10 halott volt a század vesztesége.

Egyik sebesültünk sorsáról bátyám későbbi elbeszélése során értesültem. A helyettesem, aki a japán követségnél sérült meg, egy kórteremben feküdt bátyámmal a Fehérvári úti kórházban. Evvel a bajtársammal a szovjet kórházi beosztottak megkülönböztetett tisztelettel bántak és mindenki előtt példaképnek hozták fel, mint olyan harcost, aki a fasiszták elleni harcban sebesült meg.

Reggel, február 14-én megkaptuk a parancsot: a divizió harcrendjében elvonulunk Óbuda—Solymár irányába, a kitört németek üldözésére. Indulás előtt még volt annyi időm, hogy a Szikla-kórházban a bátyámat meglátogassam és a mihamarabbi viszontlátás reményében búcsúzzam tőle.

A Margit körút vonalát átlépve, a Bécsi út felé egyre több jelét láttuk a német kitörés kudarcának. Szerte-széjjel sok kilőtt páncélkocsi és német katona holtteste hevert.

Az óbudai temető mellett a solymári völgy bejáratánál álltunk meg pihenőre és itt is éjjeleztünk, a divizió egy részével, a téglagyárak környékén. Itt értesültünk arról, hogy Budán egy önálló magyar ezredet szerveznek és nekünk is oda kell visszamenni.

Február 15. Reggeliosztás után rövid katonabúcsú következett a divizió továbbvonuló tagjaitól. Ki-ki a maga ismerősétől, barátjától búcsúzott. Azután parancs szerint elindult a század Buda felé. Pável kísért bennünket vissza a Bécsi úton, Zöldmálon keresztül a Pasaréti útra és onnan, hosszabb tudakozódás után Hűvösvölgybe, a Völgy utcába, az alakuló ezred parancsnokságára.

Miután Pável kiosztotta a divizió által kiállított névre szóló dokumentumokat, igaz barátként vett búcsút mindegyikünktől. Mi pedig kijelölt szálláskörletünkbe vonultunk.

A következő napon lázas munka indult meg. Ezredparancsnokunk, Variházy alezredes — akinek nevéhez fűződik ezredünk felállításának gondolata — rövid idő alatt óriási munkát végzett. Minden századot, csoportot saját körletében megszemlélve adta ki utasításait és már a déli órákban alakuló díszszemlére került sor. Igen ügyes elgondolással, a harcban összekovácsolódott századokat érintetlenül hagyva, kisebb-nagyobb kiegészítésekkel, rövid időn belül díszoszlop-vonalban állt az ezred, zászlóaljakba és századokba rendeződve.

Külsőben, ruházat és felszerelés tekintetében igen különbözve, de szívben és lélekben egységesen állt a Budai Önkéntes Ezred, készen a harcra. Készen arra, hogy teljesítse és végrehajtsa népe akaratát és harcoljon hazánk felszabadításáért, a német fasizmus ellen. Az ezredparancsnok lelkes beszédére diadalmas csatakiáltással válaszoltunk. Kétnapos pihenő következett, melyet főleg az annyira nélkülözött általános tisztálkodásra használtunk fel. Élelmezésünket a szovjet élmo. látta el.

Február 19-én új szálláskörletbe vonult az ezred, a Rózsadomb nyugati lejtőjén fekvő városrészbe, a volt Bármadas-gimnázium környékére.

Ismét szemle volt. A szovjet felsőbb parancsnokság kiküldötte szemlélte meg az ezredet. Az ezred gh. is működésbe lépett már itt és kétnapos múlt után elég tűrhető véleményt alkottunk róla.

21-én további parancsig Kelenvölgybe települt át az ezred. A felvételezett élelemanyagot vonat és lóállomány híján századokra felosztva, kézi szerkocsikon húztuk felváltva, a szükséges főzőalkalmatosságokkal együtt. Kelenvölgyben, a Kelenvölgy és Rózsavölgy között fekvő Pacsirtahegy kis lakóházaiban szállásolt az ezred. Elég szűkösen tudtunk elhelyezkedni és ilyen felaprózott szállásolás miatt nehéz volt kézben tartani az egységeket.

Az ezred gh. nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Egy ilyen nagy létszámú egységet annak idején Budapesten önállóan élelmezni szinte lehetetlen feladat volt. Az összehívott tisztigyűlésen, őszintén, nyíltan feltártuk a nehézségeket. Variházy alezredes megtette a szükséges és kellő intézkedéseket, hogy az ezred egységét és ütőképességét megtartsa. Ilyen volt pl. egy hatnapos kiképzési tervezet is, melynek foganatosításával igyekeztünk a legénység figyelmét a felmerülő nehézségekről és egyéni problémákról elterelni.

Végre megérkezett a szovjet hadvezetés intézkedése és február 26-án az ezred elindult Jászberény felé. Hosszú volna leírni azt a fáradságos és élményekben mégis olyan gazdag utat, amely Kelenvölgyből a Római partig, majd a pontonhídon keresztül az Orczy tér és Rákoskeresztúr érintésével Jászberénybe vezetett. Hogy mi tartotta össze ezt a lelkes gárdát és mi késztette arra, hogy minden fáradságot tűrve kövesse ezredparancsnokát a kijelölt úton, erre nem is gondoltam abban az időben, mert harci akaratunkon kívül semmi más ösztönzővel nem rendelkeztünk, sem ruházatunk, sem élelmezésünk, sem erőnléti állapotunk nem volt megfelelő. Rákoskeresztúrról élelmezési nehézségek miatt, zászlóaljanként és századonként több útvonalon haladtunk. Tápiósüly, majd Szentmártonkáta volt a következő állomásunk. Március 1-én délelőtt érkeztünk Jászberénybe és az ezred becsületére legyen mondva — a vásártéren tartott díszszemlén majdnem teljes létszámot jelenthettünk.

A városparancsnok, egy szovjet tábornok — üdvözölte az ezredet, hosszasan vázolva az ezred megalakulásának jelentőségét és ennek kihatását a nagy felszabadító háború kimenetelére és a szovjet—magyar fegyverbarátságra. A magyar és szovjet himnusz elhangzása közben megrendülten álltunk vigyázzban és kemény fegyvertisztelgéssel köszöntük meg az ünnepélyes fogadtatást.

A városparancsnokság által biztosított laktanyaelhelyezés és megfelelő élelmezés mellett azután megindult az új magyar hadsereg I. hadosztályának szervezése. Így volt lehetséges, hogy hazánk teljes felszabadulásának hajnalán, 1945. március 22-én, az ezred tagjaiból szervezett hadosztály keret már a városkörnyéki falvakban elhelyezkedve várta a nagy tömegekben jelentkező, öntudatos, magyar hazafiakat, a fasizmus elleni harc további folytatására.

Kalászi György
a volt Budai Önkéntes Ezred tagja.
Budapest XIX., Pákozd u. 62.

A CSORNAI ÜTKÖZET

1849. június 13.

Markó Árpád, a történelemtudomány kandidátusa

és

Balázs József százados

A szabadságharcnak Győr vidékén lezajlott hadműveletei során a honvédsereg egyik hadosztálya Kmety György ezredes vezetésével szép győzelmet aratott 1849. június 13-án Csorna község utcáin. Bár ez a diadal a nagy hadászati helyzetet lényegesen nem változtatta meg, — de figyelemre méltó haditett volt. Kmety ezredes hadvezéri rátermettségének, erélyes vezetésének, a parancsára hallgató honvédcsapatok vállalkozókedvének, harckészségének, vitézségének és a falusi nép hősies részvételének szép bizonyítéka volt ez az ütközet. A harc lefolyása eddig alig volt ismeretes, a szabadságharc hadtörténetével foglalkozó nagyobb munkák csak röviden írják le, de a helyi jelentőségű munkák[1] sem mondják el helyesen és hitelesen annak lefolyását. Az első világháború után a bécsi Kriegsarchivból az akkori budapesti Hadtörténelmi Levéltár megkapta a 48-as hadműveleti iratok nagy részét. Ezeket sikerült a második világháborúban a levéltárat ért súlyos bombakárok ellenére is megmenteni, így tehát a csornai ütközet lefolyását az eredeti honvéd és osztrák harcjelentések és egyéb iratok alapján volt alkalmunk hitelesen összeállítani. A felszabadulás előtti hadtörténetírás nem törekedett az eredeti források közzétételére, s a csornai ütközetről, ezen belül a lakosság szerepéről és az ütközet jelentőségéről legfeljebb pár sorban emlékezett meg.

1849 tavaszán az egyesült osztrák—orosz haderők megkezdték előnyomulásukat Magyarország belseje felé. Az osztrák haderőt a Magyarországon mindig gyűlöletes emlékű br. Haynau Gyula vezette és ekkor Pozsonyból irányította a Dunántúl felső vidéke — közelebbről Győr — visszafoglalásának előkészületeit. Széles vonalban helyezte el csapatait

[1] Lugosy István: Győr és vidéke 1848/49-ben (Győri Szemle 1931. ápr.—máj. füzete 91. old.); Győr vármegye monográfiája 344. old.

a Vas, Sopron és Moson megyén át húzódó vonalon, s Győrhöz legközelebb Kapuvár vidékén állottak az előnyomulásra rendelt csapatrészei.

A honvédsereget a magyar kormány a túlerővel szemben védekezésre utasította, Görgey ennek ellenére támadást rendelt el, mert arra törekedett, hogy a szemben levő osztrák csapatokat visszaszorítsa, mielőtt azoknak sikerül az észak felől előnyomuló orosz haderővel egyesülni. Görgeynek ez az elgondolása helyes volt, a végrehajtására kiadott intézkedések azonban hibás elképzelésen alapultak. Görgey a rendelkezésére álló egységeket teljesen szétszórta, pedig a honvédsereg csak az erők főirányban történő összpontosításával győzhette volna le az osztrák hadsereget.

Görgey Arthur tábornok, a honvédsereg fővezére a dunai főseregből Pöltenberg Ernő tábornok VII. hadtestét küldte Győrbe és Kmety György ezredes alatt egy kikülönített hadosztályt Pápa vidékére. A kisebb-nagyobb csatározásoknak, a Hédervár, Öttevény, Kapuvár stb. felé való felderítési kísérleteknek az volt a célja, hogy az ellenség erejéről megbízható adatokat nyerjen és annak előrehaladását hátráltassa.

Egy ilyen felderítő, akadályozó hadmozdulatnak kell minősítenünk Kmety ezredes kitűnően sikerült támadását Csorna ellen. Hogy erre ő határozott parancsot kapott volna Pöltenbergtől, vagy pedig a nagy feladat keretében saját elhatározásából indult Csorna ellen, — a harcjelentésekből nem állapítható meg. Valószínűleg maga indította el ezt a hadműveletet, amikor egy osztrák törzstiszt, Zessner, a Császár-ulánusok ezredese, néhány nappal az ütközet előtt fogságba esett, és attól megtudta, hogy Csornán Wyss osztrák tábornok alatt csak gyengébb helyőrség zárja el a Kapuvár—Győr közti fontos útvonalat.[2] Az időpontot igen helyesen akkor választotta, amikor Klapka György tábornok, komáromi parancsnok utasította Pöltenberget a Hédervár és Öttevény felé való felderítésre. Klapka — Görgey tábornok fővezérhez Esztergomba küldött — jelentése[3] így hangzik:

„Győr 1849. jún. 13.

Van szerencsém két győzelemről beszámolni, az egyiket Kmety ezredes aratta Csorna mellett, a másikat Zámbely ezredes Kóny mellett. Mialatt én egy színleges támadást rendeltem el Öttevényen át és Pöltenberg tábornok az az előtt fekvő erős ellenséges különítményt visszaszorította, Kmety ezredes a csornai ellenséget támadta meg, ugyanakkor pedig Zámbely ezredes vele egy magasságban 2 lovas osztaggal és 6 ágyúval Enesén át Kóny felé vonult előre. Az ellenséget mind a két állásából kivetették, kezdetben rendben, később vad futásban menekült Bő Sárkány felé. Csapataink, amelyek most már Czakóházán túl jutottak, — tovább üldözik őket." Néhány harcászati részlet után, amelyeket

[2] Schlick altbgy., az I. hadtest parancsnokának jelentése Haynauhoz 1849. jún. 13. Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc iratai (a továbbiakban: H. L. 1848/49-es iratok), 32. fasc. 438. sz.

[3] U. o. 32 fasc. 475. sz. Klapka, Kmety, Pöltenberg itt ismertetett jelentései mind német nyelvű iratok A könnyebb érthetőség kedvéért hű magyar fordításban közöljük azokat.

A csornai ütközet 1849. június 13.

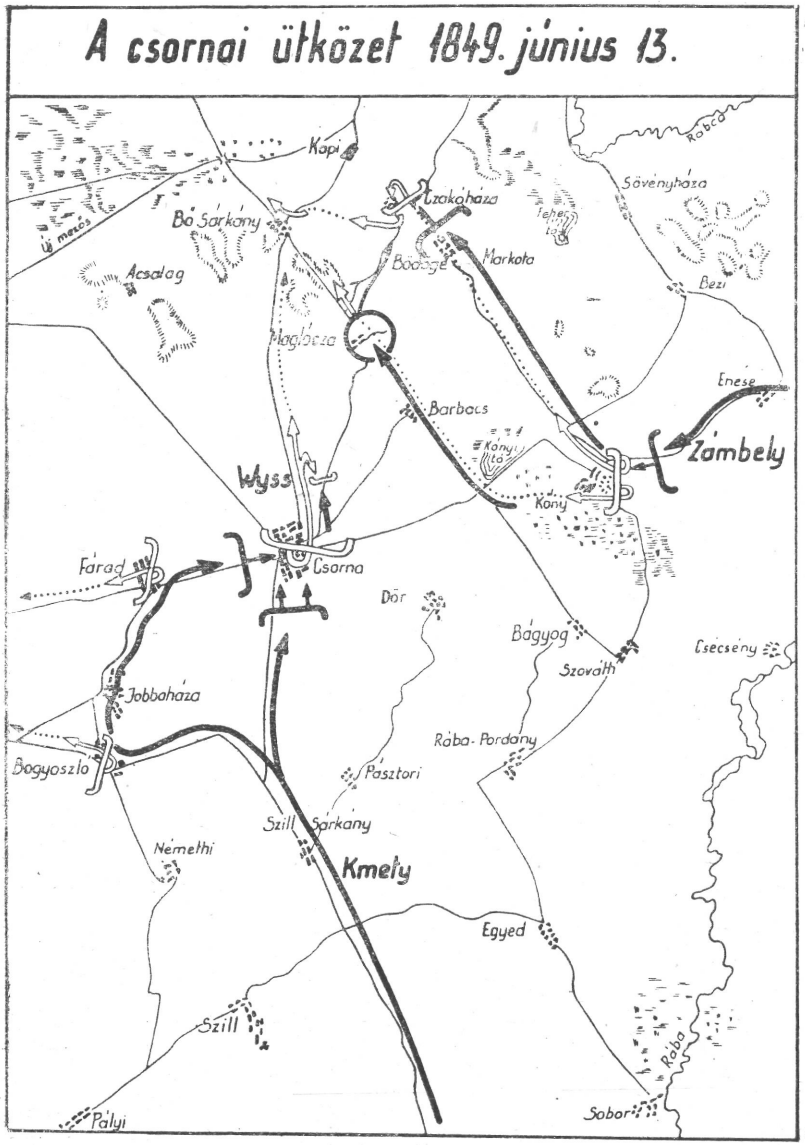

Kmety jelentéséből hitelesebben fogunk megismerni, levelét így végzi: „A csornai ragyogó győzelem eredménye a baloldalam biztosítása és minden további támadási mozdulat megkönnyítése. Kmety ezredes újból kiérdemelte a haza háláját, éppúgy, mint Zámbely ezredes fáradhatatlan tevékenységéért."

A csornai ütközet június 13-án a kora reggeli órákban kezdődött és délben már véget ért, úgyhogy Kmety még aznap a harc színteréről küldhette rövid jelentését Esztergomba a vezérkar központi irodájának azzal, hogy részletes beszámolója rövidesen következik. Tétre hazaérve, június 16-án azután beküldte harcjelentését,[4] amely annyira világos, könnyen áttekinthető helyzetképet fest, hogy érdemesnek tartjuk azt egész terjedelmében közölni.

„Téth. 1849. június 16.

Egész hadosztályommal június 12-én délután 1 órakor indultam el Pápa felé. Marczaltőnél 2 órát pihentünk, a Rábán Malomsok mellett keltünk át és hajnali 3 óra tájban érkeztünk Szill Sárkányra. Csapatomat két oszlopba tagoltam: Az egyik oszlop — Uichtritz ezredes parancsa alatt, — a lovasság, azaz a Vilmos huszárezred, a 10., 23. és 33. honvéd zászlóaljak, 1 lovasüteg és 2 röppentyű, Fáradon keresztül vonult az ellenség háta mögé, hogy visszavonulási vonalát Kapuvár felé elreteszelje. A gyalogságot Pongrácz László alezredes vezette. A második oszlopot én magam vezettem. Hadrendje: a 45. és a besztercebányai 2. zászlóalj, 1 vadászosztály, a Palatinus huszárok egy osztálya és egy gyalogos üteg. Szill Sárkányból egyenesen Csorna felé nyomultunk elő és ily módon az ellenség jobb szárnya mögé értünk.

A támadást a Csornán elhelyezett ellenséges hadtest ellen mindkét oszlop reggel 5 órakor kezdte. Wyss tábornok volt az ellenséges haderő parancsnoka, hadrendje a Baden-, Hess- és Schönhals-gyalogezredek 1—1 zászlóaljából, 1 vadászosztályból, a Császár-ulánusok 2 osztályából, 1 ágyús ütegből és 2 röppentyűből állott. Az ellenséges gyalogság és lovasság vitézül harcolt, de a mi gyalogságunk, amely pedig a hosszú menetelésben igen kifáradt, — míg az ellenség a kora reggeli órákban kipihenve lépett harcba, — hevesen támadott és tört előre, és keményen tartotta magát. Az olasz harctérről nemrégen idehozott, győzelemhez szokott Császár-ulánusok heves támadásaival szemben szívósan védekezett, amíg huszárságunknak sikerült az ulánusok ismételt rohamait visszaverni. Az ellenséget, úgy amint azt kívántam, — a községből kivetettük, a Kapuvár felé vezető természetes visszavonulási útjától elvágtuk és a Hanság felé szorítottuk: Sajnos, akkor még nem tudtam, — hogy a Bő Sárkány melletti hidat 2 nappal ezelőtt ismét helyreállították, ezért sikerült neki Moson felé menekülni, e híd nélkül végleg megsemmisült volna a mocsarakban.

Ezt az ütközetet ennek ellenére is fényes győzelemnek mondhatjuk. Wyss tábornok, az ellenséges erők parancsnoka elesett, 1 törzstiszt, sok ulánus tiszt, mintegy 80 ulánus és ennél több gyalogos maradt holtan a harc mezején. 50 fogoly, köztük 3 tiszt, 2 orvos, egy röppentyűállvány,

[4] U. o. 33. fasc. 120. sz.

sok fegyver, felszerelési tárgy, lovak és 50 szarvasmarha maradt a mieink kezei közt. A falusiak még ma is kísérnek be szétszórva kóborló foglyokat, sokat közülük agyonütöttek.[5]

A bő-sárkányi hidat az ellenség maga mögött felgyújtotta. A Kapuváron volt ellenséges hadtest is visszavonult Vittnyéden át Szentmiklós, Szerdahely és Eszterháza felé, és maga mögött minden átjárót szétrombolt.

Mélységesen fájlalom a vitéz Dzwonkowski — Vilmos huszárezredbeli százados — elestét, aki az ágyúk fedezetére rendelve lendületes támadással rohanta meg az ulánusokat, Münster, ugyanazon ezredbeli százados halálát, aki lováról lezuhanva pusztult el és még néhány derék tisztem megsebesülését. A veszteségi lajstromot csatolom.

Kérem a Főparancsnokságot, tüntesse ki a 3. osztályú érdemrenddel a következőket: Mikovényi őrnagy, két lövést kapott. Bár nem forog életveszélyben, de sokáig lesz szolgálat-képtelen. Desewffy 12-es huszárszázados, a mellébe kapott két lándzsaszúrás után is még 2 lovasrohamban vett részt. Divicsek százados, a 45., Hegedűs hadnagy a 10. zászlóalj tisztjei, a községre intézett rohamnál zászlóval kezükben rohantak előre. Végül Balla-Rigó József, a 12. ezred közhuszárja egymaga verte vissza 8 ulánus támadását. Albert Ignác vezérkari százados az egész vállalkozás alatt kitűnően segítségemre volt. Kérem őt őrnaggyá kinevezni. Őt különben erre már előző parancsnoksága is javaslatba hozta.

Kmety ezds."

Kimutatás[6]

a csornai harcban f. hó 13-án elesettekről és sebesültekről.

10. honv. zlj.: 2 halott, 37 sebesült. (Szunyogh Sándor hdgy. megsebesült.)

23. honv. zlj.: 9 halott, 36 sebesült.

33. honv. zlj: 6 halott, 22 sebesült. (Platy István szds. megsebesült.)

45. honv. zlj.: 9 halott, 59 sebesült. (Niczky Pál szds., Kiss Sándor fhdgy., Petrics Ferenc hdgy. megsebesült.)

2. honv. zlj.: 2 halott, 21 sebesült. (Mikovényi őrgy. megsebesült.)

Vadász zlj.: 2 halott, 13 sebesült. (Jelinek Móric fhdgy., Neusser Antal hdgy. megsebesült.)

10. huszárezred: 17 halott, 10 sebesült. (Elestek Münster és Dzwonkowski századosok.)

12. huszárezred: 4 halott, 10 sebesült. (Desewffy szds. és Nemes Ferenc fhdgy. megsebesült.)

Összesen: 51 halott, 208 sebesült (őrmestertől lefelé), 2 halott, 10 sebesült (tiszt).

Összes veszteség: 53 halott, 218 sebesült.

[5] A császáriak veszteségét a szabadságharc történetírói összesen mintegy 260—270 főre becsülik. Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1865. III. k. 173. old. és Rüstow: Az 1848—1849-diki magyar hadjárat története. Pest, 1866. II. k. 110. old.

[6] H. L. 1848/49-es iratok. 33. fasc. 205. sz.

Pöltenberg tábornoknak június 14-én Görgeyhez küldött jelentéséből[7] megtudjuk Zábely ezredes sikeres kónyi harcának történetét. Amikor Pöltenberg 13-ára virradó éjjel megkapta Kmety jelentését, hogy elindult a csornai ellenséges helyőrség kiverésére, a Tét-Lesvárnál levő előőrs-vonalat megerősítette és készen tartotta a harcba való avatkozásra. Amikor Zámbely ezredes ott reggel 6 órakor Csorna felől erős ágyútűz hangját hallotta, a kezeügyében levő 3 huszárosztaggal és 3 ágyúval azonnal elindult Kóny felé és hátra üzent, hogy még egy huszárosztályt és 3 ágyút küldjenek utána. Kónyban 50 ulánusból, 500 gyalogosból és 2 ágyúból álló osztrák csapat táborozott. Zámbely ezt a csapatot olyan váratlanul és hevesen rohanta meg, hogy azok rövid harc után hanyatt-homlok menekültek Barbacs felé. A mocsarak közt vezető szűk átjárókon (a harcjelentések Passage-oknak, Defilée-knek mondják), csak nehezen, egyesével vergődtek át, a kissé magasabb helyekről puskatűzzel igyekeztek Zámbely üldöző honvédeit feltartóztatni, de nem sok eredménnyel. A hidakat, pallókat mindenütt felszedték maguk mögött, úgy, hogy a beérkező második lesvári csapat, a huszárosztály 3 ágyúval, csak lassan jutott Markotán át Czakóházáig és csak a császáriak utóvédjét tudta szétszórni. A főcsapat a Bő Sárkány mellett sebtiben rendbehozott hídon át elmenekült Mosonszentpéter felé. Zámbely Maglóczánál megállt s csak a lovasságot küldte tovább Czakóházáig. Ezt a parancsát, nem tudjuk miért, egyik századosa nem teljesítette szabatosan, s így az ellenség átkelését a bő-sárkányi Rábca hídon nem zavarta senki. A kónyi merész rajtaütésnek a honvédcsapat soraiban nem volt vesztesége, Pöltenberg jelentésében mindössze 1 ember sebesüléséről és 1 ló elvesztéséről beszél. A falusi lakosok elbeszélése szerint az ellenség sok sebesültet szállított vissza kocsikon. Zámbely ezredes merész rajtaütésszerű támadása ismét beigazolta azt a hadtörténeti tanulságot, hogy a merészen, de fegyelmezetten támadó és vezetett félnek mindig sokkal kevesebb a vesztesége, mint a védekezésre kényszerített, szervezetlenül védekező és fejetlenül visszavonuló küzdőfélnek. Ugyanakkor arra is rá kell mutatnunk, hogy ha Zámbely gyorsabb ütemben üldözi a császáriakat és folytatja előnyomulását, a Csornán szétvert féldandárt teljesen be lehetett volna keríteni.

A honvédsereg parancsnokainak jelentéseiből világosan kidomborodik szemünk előtt Kmety ezredes szép győzelmének képe. Az osztrák parancsnokok harcjelentéseiből viszont igen sok érdekes részletet ismerünk meg a csornai utcai harc lefolyásáról. Schlick altábornagy még aznap, 13-án délután jelentette Mosonszentpéterről Haynaunak,[8] hogy éppen útban volt Bő Sárkány felé, ahova Wyss tábornokot egy megbeszélésre rendelte, mikor annak jelentését megkapta. Wyss tábornok jelentette, hogy a kora reggeli órák óta heves harcban áll a Csornát támadó magyar csapattesttel, és hogy minden oldalról körülfogva kénytelen lesz Bő Sárkány felé hátrálni. Schlick a kora délelőtti órákban már a maga szemével is látta a Markota, Kapi és Réti felé vonuló ellenséges csapatrészeket, így tehát megadta a parancsot az általános visszavonu-

7 U. o. 32. fasc. 571. sz.
8 U. o. 32. fasc. 438. sz.

lásra a Rábca mögé. „A csornai és bő-sárkányi lakosság" — írja jelentésében — „csatlakozott a lázadókhoz. Csornán a lakosok kaszákkal, puskákkal tevékenyen részt vettek a harcban. Bő Sárkánynál az általunk szétvert hidakat igyekeztek gyorsan helyreállítani, 3 embert tetten érve, agyonlövettem." Kifogásolja, hogy a Kapuvár előtt álló csapatok tétlenül nézték Wyss seregének pusztulását és nem avatkoztak a harcba. Jelentését ezzel a nagyon találó megállapítással végzi: „Wyss Csornán nekik (ti. a honvédeknek) kellemetlen volt, mert körülzárhatta őket. Ezt a helyzetet akarták megszüntetni. Ez hát sikerült nekik!"

A kapuvári osztrák csapatok tétlenségét Haynau is kifogásolta. A felelősségre vont gróf Bombelles őrnagynak, a kapuvári féldandár parancsnokának igazoló jelentéséből kitűnik,[9] hogy a honvéd élővédek által Bogyoszló vidékén szétszórt járőrök jelentéseiből tudta meg, hogy az ellenség Csornát már 3 oldalról körülfogta s már Fáradot is megszállta. Ő ugyan csapatainak egy részével azonnal elindult Csorna felé, de mire a küzdelem színhelyére ért volna, Wyss katonasága már teljesen visszavonulásban volt Bő Sárkány felé. Így tehát tanácsosabbnak látta a Kapuvár melletti csapatokat is visszavonni Vittnyéd, Himód felé, annál is inkább, mert pontos hírei szerint a környező községekbe, Szill, Szány, Egyed stb., már szintén bevonultak a honvédek.

Egy másik jelentésből (Varicourt ulánus százados jelentéséből)[10] az tűnik ki, hogy 13-án a császári csapatok gyakorlatot akartak tartani ezen a területen, ezért nem tulajdonítottak kezdetben komoly jelentőséget a reggeli órákban már hallható ágyúzásnak.

A legrészletesebben megtudjuk a csornai utcai harc részleteit Wyss tábornok parancsőrtisztjének, Bujanovits chevaux-leger ezredbeli főhadnagynak szemtanú-leírásából.[11] Amikor az ellenség közeledéséről Wyss a kora hajnali órákban tudomást szerzett, azonnal felriasztotta az egész helyőrséget. Báró Varicourt százados alatt erős előőrsöt küldtek Kónyo—Bágyog vonalába, de megszállták Csorna összes kijáratait. Rendelkezésre állott 1 zászlóalj és $3^1/_2$ század gyalogság, 2 vadászszázad, 1 osztály és 3 szakasz Császár-ulánus, 4 lovaságyú, és 4 röppentyű.[12] E csapatokat felosztotta a község kónyi és fáradi kijáratai közt, az ágyúkat tartalékcsapatokkal együtt a község közepén, a kijáratokhoz közel állította készenlétbe. A kónyi harccsoportot Weiss őrnagy, a fáradit Ahsbahs őrnagy vezette. A csapatok még jóformán el sem helyezkedtek, amikor a honvéd támadóoszlop már a kijáratok felé tört előre oly közel, hogy Popp főhadnagy már kartáccsal lövethette azokat. De az ágyúk közül párat a hon-

9 U. o. 33. fasc. 40. d. sz.
10 U. o. 33. fasc. 40. e. sz.
11 U. o. 33. fasc. 40. b. sz.
12 Bujanovits jelentésében kisebb erőket tüntet fel, mint amennyivel Wyss tábornok valójában rendelkezett és amennyit Kmety feltüntet június 16-i jelentésében. Schlick altábornagy 1849. június 15-i jelentése szerint 2 zászlóalj gyalogság, 2 ulánusosztály, 1 vadász-osztály és 8 ágyúval rendelkező tüzérség állomásozott Csornán. (H. L. 1848/49-es iratok, 33. fasc. 40. sz.) Ha ehhez hozzászámítjuk a Kapuváron elhelyezett másik fél dandár előőrseit, amelyeket Kmety balszárnya futamított meg, elfogadhatjuk a Kemty jelentésében feltüntetett adatokat, azzal a helyesbítéssel, hogy a Schönhals gyalogezred zászlóalja nem tartozott Wyss tábornok csornai féldandárához, hanem a környező falvakban előőrsi szolgálatot látott el.

védek hamarosan elhallgattattak. Wyss azon fáradozott, hogy az összeköttetés a két harccsoport között meg ne szakadjon, ezért Bujanovitsot küldte a fáradi kijárathoz. De már ő sem tudott odáig eljutni, mert a nagy tömegekben betóduló honvédek már minden utcába betörtek és körülzárták a szívósan védekező vadászokat. Hiába küldött Wyss tartalékokat a hátráló gyalogság megállítására, az utcai közelharc okozta kavarodásban minden császári osztag félt az elszakítástól és ösztönszerűleg tódult az akkor — reggel 6 óra után — még szabad bő-sárkányi kijáró felé. A küzdelem eközben a község főterén, ahová a kónyi és fáradi kijáratok őrsége visszavonulni kényszerült, változatlan hevességgel folyt. A piac már ekkor zsúfolásig megtelt honvédekkel. Wyss parancsára gr. Wickenburg lovaskapitány sietett a védelemre kényszerített császári gyalogság segítségére. Merész rohammal kitisztította ugyan az utcák egy-egy szakaszát, de a házakba menekült honvédek most onnan, az udvarokból, ablakokból vették keresztűzbe az utcán száguldó császári lovasokat, úgy, hogy azok kénytelenek voltak nagy veszteséggel hátrálni. A honvédek fél óráig tartó igen véres kézitusában ekkor már az egész piacteret elfoglalták, tehát az osztrák helyőrség kétfelé szakítása végleg megtörtént. Reggel fél 8 órakor adta ki Wyss e reménytelen helyzetben a visszavonulási parancsot Bő Sárkány felé, de még mindig azon fáradozott, hogy a szétszakított csapatrészeket valahogy egyesítve vezesse ki a kavarodásból. Ahsbahs őrnagy ügyes lovasrohama azután lehetővé tette a Bő Sárkány felé vezető út használatát, amint ezt Bujanovits személyesen megfigyelhette. „... innen visszatértem a községen kívül vágtatva Wysshez, akit ekkor a kónyi kijáratnál találtam. Azonnal visszaküldött a fáradi csoporthoz, hogy azok igyekezzenek Wysshez felzárkózni, és ha ez nem lehetséges, Bő Sárkány felé elvonulni. Nem jutottam oda. Az utcán mindenütt hatalmas tüzelés fogadott, már a község külső, keleti szegélyén is láttam ellenséget, saját csapataink ekkor már mind kivonultak a községből, tehát én is Barbacs felé lovagoltam s útközben találkoztam gróf Castelnau ezredessel és Popp főhadnagy tüzércsoportjával útban Bő Sárkány felé. A tábornokot nem találtuk sehol. Castelnaunak még ő adott parancsot a visszavonulásra, azután visszalovagolt a faluba s többé nem tért vissza. Később hallottam, hogy — valószínűleg rövidlátása miatt —, túl közel ment az ellenséges gyalogsághoz s 3 puskalövéstől találva esett el. Még aznap este temették el Csornán."

Bujanovits szemtanú-vallomása végén még elmondja, hogy a hátráló csapatokat Castelnau ezredessel, mint rangban ott legidősebb parancsnokkal a bő-sárkányi úton rendezték. A visszavonulást megkönnyítette báró Jósika ulánus kapitány rohama, aki az utóvédnél visszaszorította az utánuk nyomuló honvédhuszárságot. Kisebb utóvéd- és járőrharcok után a honvédcsapatok beszüntették a további üldözést, az osztrák csapat szétvert maradványai Bő Sárkány körül gyülekeztek, ott — mint tudjuk — Schlick altábornagy vette át a vezetést és rendelte őket vissza a Rábca mögé.

*

A csornai temetőben még ma is látható három síremlék. Az egyik alatt Wyss tábornok nyugszik, a másik kettő közös sírokat jelző emlék. Egyiket Csorna község, a másikat Csorna és a csornai járás iparossága emeltette. A csornai r. kat. plébánia 1849. évi egyik halotti anyakönyvében pedig Barbély György, a város akkori plébánosa a következőket jegyezte fel: A Csornán állomásozó császári lovas dsidás és gyalogos sereget a honvédek déli és nyugati irányból váratlanul megtámadva, hősies és véres küzdelem után kiszorították Bő Sárkány és a Hanság felé. A küzdelem színterén „... 101 bajnok, mindkét részről porba keverve hullott a halál hideg karjai közé". A teljes veszteséget hitelesen nem lehetett megállapítani. Az elesett tisztek között volt Wyss császári altábornagy, Dzwonkowski és Münster magyar századosok és Belicza főstrázsamester a magyar huszároktól. Ezek közül Wysst és Beliczát még az éjjel külön koporsóban a helybeli plébános ünnepélyesen eltemette. A két magyar százados holttestét, mivel őket igen szerette katonaságuk, magukkal vitték. Azután összeszedték a lakosság segítségével a téren, utcákban és mezőn talált holttesteket és ünnepélyesen közös sírba eltemették fáklyavilágítás mellett. Különös figyelmet érdemel, hogy dacára a sűrű puskázásnak, bombák, gránátok és rakéták hullásának, a helybeli lakosság köréből senki sem pusztult el. A házak ellenben sokat szenvedtek a bombázás alatt, több ház elpusztult.

A sebesültek száma kétszeresen is túlhaladta a halottak számát.[13]

Kmety csornai harcát méltán sorolhatjuk a szabadságharc egyik legügyesebben megtervezett és végrehajtott haditettei közé. Az, hogy a császári sereg számban jóval gyengébb volt a honvédseregnél, nem von le semmit Kmety és csapatainak érdeméből, hiszen régi hadtörténelmi igazság, hogy a meglepetésszerű támadásnál nem a számbeli túlsúly dönti el a harcot. Kmety olyan ügyesen, előrelátóan, gyorsan bonyolította le vállalkozását és honvédei olyan kitűnő harckészséggel rohanták meg a községet — bár az előző éjjeli menetelés folytán bizonyára kissé fáradtan érkeztek a küzdelem színterére —, hogy rajtaütésükkel egy, az övékénél jóval népesebb ellenfelet is kivertek volna állásából. Hogy a meglepetés tökéletesen sikerült, bizonyítja az is, hogy a császári helyőrség csak akkor ébredt válságos helyzetének tudatára, mikor a honvédgyalogság Csorna kijáratait már kartácstávolságra, azaz pár száz méterre megközelítette.

Kmety érdemeit a Fővezérség kellően méltányolta. Sikerült csornai vállalkozásának jutalma volt június 27-én tábornokká történt kinevezése.

[13] Csornai r. kat. plébánia 1849. évi IV. sz. halotti anyakönyve.

SZEMLE

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

(1959)

(Források és tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez.)

Százharminchárom nap még egyetlen ember életében sem nagy idő, egy nép múltjában pedig, ahol többnyire évtizedekben, évszázadokban számolunk, szinte néhány pillanatnak tűnik. A magyar nép évezredes történetében azonban van olyan százharminchárom napot felölelő időszak, melynek kiemelkedő jelentősége nem halványul el az évek, évtizedek múlásával, sőt fénye egyre tisztábban ragyog a szocializmus építésének előrehaladása nyomán. A Magyar Tanácsköztársaság története ez a százharminchárom napnyi időszak, mely alatt a magyar nép történelme folyamán először vette kezébe sorsának, az ország jövőjének irányítását. E százharminchárom nap történelmi jelentőségét, dicsőségét, fényét nem homályosítja el az elbukás, s az azt követő negyedszázad alatt rászórt sötét rágalmak szennye, mert amit a Tanácsköztársaság az alatt a rövid idő alatt is alkotott, a magyar nép igazi érdekeit, az általános emberi haladás ügyét szolgálta.

Százharminchárom nap alatt, mely időszak nagy része fegyveres élet-halálharcban telt el, annyi forradalmi, a haladást elősegítő vívmány született, hogy szinte nehéz számba venni is azokat. E rövid idő alatt, az élet-halálharc közepette a Tanácsköztársaság vezetői képesek voltak arra is, hogy intézkedéseikkel a magyar levéltárügyet kimozdítsák a korábbi elmaradott állapotából. A Tanácsköztársaság vezetői nemcsak felismerték a levéltárügy jelentőségét, hanem minden támogatást is megadtak annak előbbrejutásához.

Ezt a levéltárügy szempontjából kiemelkedő jelentőségű munkát vázolja B. Lőrincz Zsuzsa tanulmánya. (A Magyar Tanácsköztársaság levéltárügye.) „Mi úgy ünnepelünk — írja bevezetőjében —, hogy az ünnepi fények mellett, a megemlékezés lángjainál látunk is; kinyitjuk a szemünket; nyílt, vizsgálódó tekintetünket a múltba vetve, a »mát« és a »jövőt« gondoljuk... A múlt erőt ad, de csak akkor, ha igazi valóságában nézzük. Akik e dicsőséges korszak vezetői voltak, szintén azt tartanák: akkor áldozunk méltón az ő emléküknek, ha megvizsgáljuk cselekedeteiket és hasznosítjuk tapasztalataikat, azok javára, akikért ők is dolgoztak." A szép, élvezetes stílusban megírt tanulmány a következők-

ben képet ad az Országos Levéltár helyzetéről, megoldásra váró problémáiról 1875-től a Tanácsköztársaság létrejöttéig. „A lehetőségek felismerése, az elképzelések megvalósításának lehetősége érkezett el" — állapítja meg a tanulmány írója. S valóban, rövidesen napvilágot látott a Közoktatásügyi Népbiztosság 26. sz., majd 33. sz. rendelete, mely két rendelet „évtizedek problémáit, álmait volt hivatva megoldani, megvalósítani". A rendeletek ismertetése után a szerző foglalkozik azok végrehajtásának körülményeivel, s a levéltárak Tanácsköztársaság alatti személyi politikájával, majd a Tanácsköztársaság bukásával, mellyel „a munkások és parasztok jobb élete elbukott és vele veszett a levéltárügy felemelkedése — visszasüllyedt oda, ahol 1919 előtt volt és ott is maradt jó 31 éven át". Olyan problémák, mint pl. a levéltárak központi irányítása, irattárak segítése, a kézirattárak levéltárhoz való tartozása, egyházi levéltárak állami kezelése, levéltárak nyilvántartása, a levéltári anyag leltározása, oklevelek adásvételének megszüntetése, melyeket a Tanácsköztársaság fennállásának rövid ideje alatt is megoldott, az elkövetkező évtizedek alatt ismét megoldatlan problémákká váltak, sőt ami nagyon sajnálatos, még mai napig is vannak olyan problémák, amelyek megoldatlanok, amelyek megoldásában el vagyunk maradva 1919 mögött. Ilyenekként említi a tanulmány írója az Országos Levéltárnak az irattárakkal való kapcsolatát, az irattárak szakmai segítését és még néhány más problémát.

A következőkben Niklai Péternek, a Tanácsköztársaság könyvtárügyi bizottság levéltári osztálya vezetőjének visszaemlékezését közli a Levéltári Közlemények. A visszaemlékezés méltatja azt a hatalmas munkát, amelyet a proletárdiktatúra végzett a tudományok fejlesztése és segítése terén, majd az Országos Levéltár akkori helyzetének és problémáinak ismertetése után részletesen ismerteti a Levéltári Tanács feladat- és hatáskörébe vonatkozó tervezetet, „A Magyar Történetkutató Intézet" felállítására és működésére vonatkozó tervezetet, a Levéltárosképző Szakfőiskola tantermének tervezetét, valamint az összes vármegyei és városi levéltárak vezetőihez szóló rendeletet, melyet a levéltárak tudományos állapotáról szóló jelentésnek és leíró leltárának elkészítése tárgyában adtak ki. Niklai Péter elmondja, hogy a Tanácsköztársaság idején keletkezett rendeletek, tervezetek, vázlatok „olyan nagyon is reális és régóta megvalósítást igényló törekvéseket szentesítettek, melyek mellett egyelőre a győztes ellenforradalom sem mehetett el szó nélkül". Példaként felhozza az 1922 : XVII. 3. §-t, az 1922 : XIX. tc.-t, amelyek lényegében a proletárdiktatúra alatti rendeletekre és tervezetekre támaszkodtak, gyakorlatban azonban az ellenforradalmi rendszer keretei között nem valósulhattak meg.

Ort János: Budapest központi városigazgatása a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején c. hivataltörténeti tanulmánya a főváros irányítását végző központi igazgatásnak szervezeti egységeit, az igazgatás szerveinek létrejöttét, funkcióinak alakulását s egymásközti kapcsolatait vizsgálja, mint a levéltár- és történetkutatás feladatainak szempontjából fontos kérdéseket. Az országos kormányzati vagy politikai szervek működését csak városi vonatkozásokban említi

meg, s vezérfonalat kíván adni a levéltári források lehető jobb felhasználásához. A tanulmány két, terjedelmében eltérő részre oszlik: A polgári demokratikus forradalom városigazgatása és A Tanácsköztársaság városigazgatása című részekre. A hosszabb tanácsköztársasági részben a szerző a fővárosi népbiztossággal, a Fővárosi Központi Forradalmi- és Katonatanáccsal, a központi 80-as intézőbizottsággal, a központi elnökséggel, a szakbizottságokkal, különbizottságokkal, a központi ügyosztályokkal, az árvaszékkel és a központi szakhivatalokkal foglalkozik.

Bónis György: Adatok a budapesti forradalmi törvényszék történetéhez című tanulmánya érdekes bepillantást nyújt a proletárdiktatúra egyik nagyon fontos szerve, a forradalmi törvényszék működésébe. Közli a bíróság munkájában részvevő bírák, vádbiztosok neveit, többségükben foglalkozását is, mely névjegyzékből kitűnik, hogy a bírák egy-két értelmiségi kivételével valamennyien munkások vagy kisiparosok voltak. A forradalmi törvényszék büntetőügyeinek hozzávetőleges statisztikája érdekes képet nyújt a Tanácsköztársaság ideje alatt elkövetett bűncselekményekről, úgymint az állam elleni, hivatali, gazdasági, társadalmi tulajdon elleni, az életviszonyok rendjét és a közbiztonságot támadó, személyek és javak elleni, a honvédelem érdekeit sértő és katonai, valamint egyéb bűncselekményekről. A tanulmány részletesen ismerteti a cselekmények tárgyát is, a törvényszék illetékességét. A büntetés és javítás című részben a szerző megállapítja: „... a bíróság nemcsak a volt uralkodó osztály tagjaival: arisztokratákkal, földbirtokosakkal, tőkésekkel, katonatisztekkel stb. szemben éreztette erejét, hanem felelősségre vonta a visszaélésekben bűnös beszerzési csoportok vezetőségét, egy-egy vállalat főbizalmiját, a veszélyt előidéző villamosvezetőt, a Krisztina téri virágárust is, ha a munkáshatalom szabályai ellen vétettek." Ugyanakkor nagyon jelentős volt a forradalmi törvényszék javító-nevelő működése. A törvényszék kísérleti kriminológiai osztályán azokban az ügyekben, amelyeket ide tettek át, a vádlott egyéniségét egy igazságügyi megbízott (szociológus) és egy orvos vette beható vizsgálat alá. Az osztály elbírálása alá többségében közönséges bűncselekmények kerültek, az osztályellenséggel szemben kizárólag a forradalmi törvényszék megtorló funkciója érvényesült. Befejezésül a szerző két végzést idéz a javító-nevelő intézkedésekkel kapcsolatban.

Jenei Károly tanulmánya a pénzintézetek és hitelszervezetek Tanácsköztársaság alatti működésével foglalkozik. Mint tudjuk, a proletárdiktatúra egyik legelső rendelkezése volt a bankok, takarékpénztárak, földhitelintézetek és hitelszövetkezetek ellenőrzés alá helyezése, ami elengedhetetlenül szükséges volt a munkáshatalom célkitűzéseinek megvalósításához. „A bank, a finánctőke szívtelenebb volt, mint akármelyik kapitalista ... nem látott embereket, csak gyárakat és számokat" — idézi a szerző a Tanácsok Országos Gyűlésének naplóját. A bankokkal egyezkedni nem lehetett, s ezért döntött a Forradalmi Kormányzótanács a bankok fegyveres megszállása és a banktőke zárolása mellett. Ez március 22-én a hajnali órákban meg is történt. Pusztán ellenőrzéssel azonban nem lehetett volna a bankkérdést megoldani, s ezért az első lépéseket továbbiak követték, amelyek a bankok tényleges szocializálására és

a hitelszervezet átalakítására irányultak. A szerző ismerteti a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-i XII. sz. rendeletét, amely a takarékbetétek és folyószámla követelések kérdését szabályozta. A következőkben beszél a szervezeti változásokról, így a Pénzintézetek Direktóriuma felállításáról és annak ügyköréről, működéséről, majd a négy nagy pénzintézet, az Osztrák—Magyar Bank budapesti főintézete, a Pénzintézeti Központ, a Postatakarékpénztár és az Országos Központi Hitelszövetkezet munkájáról. Végső értékelésként megállapítja: „A Tanácsköztársaság pénzügyi törekvései és erőfeszítései nem voltak eredménytelenek. A pénzügyi politika erőfeszítései nélkül a tanácskormány hősi harcát nem vívhatta volna meg, az új gazdasági és társadalmi rend alapjait nem vethette volna meg."

A Csongrád megyei szocializált birtokokkal foglalkozik Oltvai Ferenc tanulmánya. A földkérdés rendezése a Tanácsköztársaság tettei közül azon kevesek közé tartozik, melyeket az utókor helytelennek, vagy nem kielégítőnek értékelt. A tanácskormány hibát követett el azzal, hogy a nagybirtokot nem osztotta fel a parasztok között, hanem a szocialista nagyüzemek azonnali kialakítását tűzte ki célul. A tanulmány a Csongrád megyében, túlnyomórészt a Pallavicini-féle mindszent-algyői uradalomban végrehajtott szocializálást és a szocializálás ideje alatti gazdálkodás néhány vonását ismerteti. A bevezetőben jellemző statisztikai adatokat közöl a Csongrád megyei birtokviszonyokról. Jellemző adat, hogy a földműveléssel foglalkozó kereső népesség 35,64 százaléka 5 holdon aluli birtokos, a megye lakosságának 47 százaléka gazdasági cseléd, munkás, napszámos. A következőkben a Csongrád megyei földosztási törekvéseket elemzi, majd ismerteti a szocializált birtokok szervezetét és területét Csongrád megyében, továbbá a földesurak és tőkések „kártalanítására" alakult ellenforradalmi Szegedi Kerületi Lebonyolító Bizottság működését. Ezután rátér a szocializált Pallavicini-uradalom és szocializált nagybérletek bevételei és kiadásai, a községek kezelésében levő földbérletek, a sövényházi direktórium által kezelt szocializált birtokok tárgyalására, majd ismerteti a szegődményesek járandóságait a tömörkény-péteri gazdaságban. Ez utóbbi kapcsán érdekes összehasonlító kimutatást közöl a szegődményesek szocializálás előtti és szocializálás alatti jövedelmeiről, melyből kitűnik, hogy a szocializálás alatt mintegy $^2/_3$ résszel több volt a járandóság. Végezetül a községi direktóriumok és a szocializált birtokok viszonyával foglalkozik, majd a szocializált birtokok irányítóiról ad vázlatos ismertetést.

Sárközi Zoltán a Tanácsköztársaság idején létrehozott „Magyar Közgazdasági Könyvtár és Archivum" ismertetésével nyújt adalékot a Tanácsköztársaság művelődéspolitikájához. A Központi Gazdasági Levéltár 1919-es elődjének létrehozásában nagy szerepe volt Varró Istvánnak, akinek értékes munkásságát méltatja a szerző, majd ismerteti a „Magyar Közgazdasági Könyvtár és Archivum" feladatkörét és szervezetét. A győzelemre jutó ellenforradalom a proletárdiktatúrának ezt az új vívmányát is megsemmisítette.

Jenei Károly és Szigetvári István: A Tanácsköztársaság mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek szervezete és ügykezelése című forrásköz-

leménye nyolc különböző értékes dokumentummal gazdagítja a Tanácsköztársaság mezőgazdaságával kapcsolatos ismereteinket.

A tanulmányok és forráskiadványok mellett a Levéltári Közlemények 1959-es száma bő, részletes, több mint 200 oldalnyi ismertetést közöl a Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásairól. Ismertetésre kerülnek az Országos Levéltárban, a területi Állami Levéltárakban, a Hadtörténelmi Levéltárban és a Központi Gazdasági Levéltárban fellelhető források. Az Országos Levéltár őrzi a különböző népbiztosságok iratait, a területi Állami Levéltárak általában megyénként a közép- és alsófokú igazgatás iratait, a Hadtörténelmi Levéltár a katonai szervek iratait, a Központi Gazdasági Levéltár pedig a leglényegesebb államosított üzemek, vállalatok, bankok iratait, bár némely gazdasági szerv iratai a Központi Gazdasági Levéltáron kívül még egyes területi állami levéltárakban is megtalálhatók. A Tanácsköztársaság népbiztosságainak megmaradt irataiból is sok van az Országos Levéltáron kívül elhelyezve. Így a Forradalmi Kormányzótanács Elnöksége és a Belügyi Népbiztosság fennmaradt iratainak jelentős részét az MSZMP K. V. Párttörténeti Intézetének Archivuma őrzi, a Hadügyi Népbiztosság iratait a Hadtörténelmi Levéltár, a Közoktatásügyi Népbiztosság iratainak egy részét a Művelődésügyi Minisztérium irattára, s ezenkívül külföldi levéltárakba is kerültek kormányszervi iratok. A területi Állami Levéltárak iratai közül részletes ismertetésre kerülnek a budapesti 1. sz., 2. sz., a debreceni, az egri, az esztergomi, a győri, a gyulai, a kaposvári, a kecskeméti, a miskolci, a nyíregyházi, a pécsi, a soproni, a szegedi, a szekszárdi, a szentesi, a székesfehérvári, a szolnoki, a szombathelyi, a zalaegerszegi Állami Levéltárak tanácsköztársasági vonatkozású iratai. Kivételt képez a veszprémi Állami Levéltár, mert a megye tanácsköztársasági iratanyaga csaknem teljes egészében elpusztult.

A Tanácsköztársaság hadtörténelme iránt érdeklődők számára hasznos segítséget nyújt a Hadtörténelmi Levéltár iratanyaga. A proletárdiktatúra által 1919. április 8-án létrehozott Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum 99 dobozt kitevő mennyiségű tanácsköztársasági iratanyagot őriz. Ez az iratmennyiség magában foglalja a Hadügyi Népbiztosság 35 doboznyi, a Vörös Hadsereg Parancsnokság (előzőleg Keleti Hadsereg Parancsnokság) 20 dozonyi, valamint a Magyar Vörös Hadsereg magasabb egységei, csapattestei és szervei 43 doboznyi iratait. Az ismertető foglalkozik a Hadügyi Népbiztosság 1919. március 21—április 4. közötti és április 4-e utáni szervezetével, a Keleti Hadsereg Parancsnokság, majd Vörös Hadsereg Parancsnokság létrejöttének körülményeivel és szervezetével.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a Levéltári Közlemények 1959-es száma a maga szakterületén méltó módon járul hozzá a Tanácsköztársaság története kutatásának, feldolgozásának ügyéhez és a proletárdiktatúra 40 éves évfordulójának megünnepléséhez.

N. L.

MAGYAR ÖNKÉNTESEK A SPANYOL NÉP SZABADSÁGHARCÁBAN

Összeállította és a bevezető tanulmányt írta:

Györkei Jenő szds.

Szerkesztette:

Gyáros László.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959. 224 old.

Jelentős hézagpótló munkának tekinthető a spanyol nép szabadságharcában részt vett magyar nemzetközi önkéntesek harcairól szóló, a Magyar Partizánszövetség és a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum gondozásában most megjelent könyv, amely testvérkötete a Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban c. 1957-ben megjelent hasonló jellegű kiadványnak.

A könyv elsőnek állít emléket a magyar történelmi irodalomban a fasiszta intervenció és a belső ellenforradalom ellen egyenlőtlen feltételek között élethalálharcot folytató spanyol nép megsegítése érdekében fegyvert ragadó, hősi halált halt és életben maradt magyar nemzetiségű nemzetközi önkénteseknek.

A kötet előszavában dr. Münnich Ferenc elvtárs választ ad arra a kérdésre, hogy milyen eszmei és politikai célok vezették azokat a magyar munkásokat, parasztokat és értelmiségieket a spanyolországi polgárháború frontjaira, akik bátor helytállásukkal, hősiességükkel a nemzetközi munkásmozgalom elismerését és szeretetét vívták ki. „A magyar dolgozók, munkások, parasztok, a haladó értelmiség képviselői megértették — írja dr. Münnich Ferenc —, hogy az emberiségnek a fasizmus elleni nagy harcában nincsenek elszigetelt frontok. Tudták, hogy spanyol földön

nemcsak a köztársaságiak hősies seregének nyújtanak testvéri segítséget, hanem azoknak a millióknak is, akik Magyarországon vagy bárhol, törhetetlen hittel viselik a szabadságküzdelem minden terhét és veszélyét.

Hősöket ismerhetünk meg e könyvből, akik vérükkel öntözték a szabadság magasba növő fáját, és a nehéz harcok halált osztó perceiben talán valamelyik Tisza-menti kunyhó lakóira gondoltak, ahol aggódó szeretettel várták a híreket Madrid alól, a Jarama partjáról, Aragóniából vagy az Ebro vidékéről.

Elesettek és életbenmaradottak hősiességéről szól ez a könyv, amilyeneket tízezrével találhatunk a magyar nép soraiban. A szabadság katonáinak tántoríthatatlan akaratát évszázadok harcos hagyományai acélozták. Dózsa izzó trónusra ültetése, a nagymajtényi síkon letörött kuruc zászló, a Magyar Tanácsköztársaság bukása őket nem lemondásra, nem kétségbeesésre, hanem harcra tanította. Méltó utódai ők Dózsa jobbágyainak, a kuruc vitézeknek, a negyvennyolcas honvédeknek, az internacionalista vörösgárdistáknak, a tizenkilences vöröskatonáknak." (5. o.)

Györkei Jenő százados bevezető tanulmányában egyrészt átfogó képet ad a spanyol nép mintegy három évig tartó önfeláldozó harcáról a fasizmus erői ellen, másrészt a fellelhető források alapján részletesen foglalkozik a magyar önkéntesek Spanyolországba való utazásának viszontagságos körülményeitől kezdve a katalóniai visszavonulásig, amikor a köztársasági csapatok visszavonulásának a fedezésére a nemzetközi önkénteseket ismét harcba vetették.

1936. február 16-i választásokon a népfrontba tömörült demokratikus erők győztek. Az összeülő Cortez (parlament) 473 képviselője közül a többség, 268 a népfronthoz tartozott. A kommunista párt a képviselőinek számát 17-re növelte. Az antifasiszta népfront programja a földreformot, a nemzetiségek önrendelkezésének a megadását, a munkásosztály életszínvonalának emelését és a munkakörülményeinek javítását, és végül valamennyi bebörtönzött forradalmár szabadlábra helyezését tűzte ki célul. Ennek a demokratikus programnak gyakorlati megvalósításáért legkövetkezetesebben a növekvő tömegbefolyásra szert tevő kommunisták harcoltak.

A választás alkalmával a spanyol nép szertefoszlatta a reakciós erőknek azt a reményét, hogy az ország életét törvényesen fasizálják. Ezt követően csak a törvényes kormány és rendszer elleni nyílt lázadás maradt népellenes céljaik megvalósításának egyedüli lehetséges eszköze, amelynek a sikerére csakis hathatós külföldi támogatás esetében számíthattak.

Az ellenforradalmi lázadás tervezői a köztársaság erélytelen burzsoa demokratákból és megalkuvó szocialistákból álló kormánya által el nem mozdított, többségében fasiszta beállítottságú tisztikart tartották a törvényes rendszerrel szembeni harcuk legfőbb tartalékának. Amikor a hitleri Németországban és Mussolini Olaszországában előzetesen elkészített tervek szerint a lázadás 1936. július 17-én kirobbant, a köztársaság kormánya mondhatni fegyvertelenül állt a reakciós tisztek által vezetett ellenforradalmi csapatokkal szemben.

A lázadás első napjaiban azonban kiderült, hogy a német és az olasz

terv, amely egy dél-amerikai jellegű könnyű lefolyású puccsal számolt, nem vette figyelembe a Komintern VII. kongresszusán elfogadott antifasiszta népfront elveit magukévá tevő spanyol dolgozó tömegek önfeláldozó harckészségét. A mondhatni fegyvertelen nép az ország legnagyobb részében leverte a lázadást, s a fasiszták csak az ország északi és déli területein tudták megvetni a lábukat. A lázadás, bár a köztársaságnak hadseregét harc közben kellett teljesen újjászerveznie, eleve kudarcra volt ítélve, a tömegek nem támogatták a fasisztákat.

Agresszív politikáját egyre nyíltabban folytató Németország és Olaszország hódító terveikben Spanyolországnak stratégiai szerepet szántak. Számításba vették azt a lehetőséget is, hogy Spanyolországból kiindulva, a Pireneusokon keresztül hátba támadhatják Franciaországot és Gibraltár elfoglalásával Anglia elől elzárhatják a Földközi-tengert. Ezért az anyagi segítségen kívül a két fasiszta állam a lázadók vezetőjének, Franco tábornok megsegítésére több elit-hadosztályát vezényelte Spanyolországba.

A német és olasz fasiszták spanyolországi intervenciója nemcsak a demokratikus erők ellen irányult, hanem sértette az angol, francia nagytőke érdekeit is. A Népszövetségben Anglia és Franciaország javaslatára 28 állam egyezményt írt alá a spanyol ügyekbe való be nem avatkozásról. Ez az egyezmény a gyakorlatban az agresszorok tevékenységének hatásosabbá tételét szolgálta, mert a spanyol köztársaságot gazdasági blokád alá helyezte, külpolitikailag elszigetelte, ugyanakkor a Népszövetség semmilyen hatékony intézkedést nem tett a német és olasz agresszió megakadályozására. A lázadók a fasiszta Németországon és Olaszországon kívül, portugál és más közvetítéssel, amerikai, sőt angol és francia hadianyagot is kaptak. Az angol, francia és amerikai imperialista köröknek ezt a kétszínű politikáját az magyarázza, hogy a fasizmus elleni harcban egyre inkább radikalizálódó spanyol népfront követésre talál majd Franciaországban és esetleg más államokban is. A Népszövetségben egyedül a Szovjetunió volt az az egyedüli állam, amely következetesen és őszintén támogatta a súlyos helyzetben levő spanyol népfront kormányt. Miután a Szovjetunió meggyőződött arról, hogy az egyezmény nyomán megalakult benemavatkozási bizottság csak az agresszió leplezésére szolgál, kijelentette, hogy feloldva érzi magát a szerződés kötelességei alól és követelte: nyújtsanak hathatós segítséget a spanyol köztársaságnak. Ez azonban a kapitalista hatalmak részéről nem történt meg.

A világ minden egyes őszinte demokratája antifasiszta társadalmi mozgalmat indított a megtámadott spanyol nép megsegítésére. A Szovjetuniótól kezdve Amerikáig megmozdult minden haladó gondolkodású ember, hogy anyagilag, erkölcsileg, sőt élete feláldozásával is segítségére siessen az ezer sebből vérző spanyol köztársaságnak.

A tanulmány s a visszaemlékezések meghatóan írják le, hogy míg a fasiszta reguláris csapatok a legkorszerűbb szállítóeszközök segítségével, vízi és légi úton utaztak Spanyolországba, addig az antifasiszta önkéntesek gyalog, a határokon szökve, életük kockáztatásával, a saját és az útjukba eső országok rendőrségének és csendőrségének üldözése közepette, éhezve és fázva, de a dolgozók együttérzésétől és testvéri támogatásától kísérve érkeztek meg spanyol földre.

Jöttek az önkéntesek a Szovjetunióból, Amerikából, Angliából, Franciaországból, Csehszlovákiából, sőt olyan fasizált országokból is, mint Németország, Olaszország, Lengyelország, Magyarország, Bulgária stb.

A tanulmány részletesen foglalkozik a magyar önkéntesek összetételével korosztály és pártállás szerinti megoszlásukat illetően. Az önkéntesek zöme, mintegy 55 százaléka kommunista volt, 39 százaléka pártonkívüli, 5 százaléka szociáldemokrata és 1 százaléka egyéb pártállású.

A tanulmány röviden összefoglalja a spanyol polgárháború történetét, s ezen belül a spanyol nép harcának szerves részeként tárgyalja a nemzetközi brigádok harcait.

A nemzetköziek, köztük a magyar önkéntesek első nagy csatájának Madrid védelmét lehet tekinteni, amikor egy igen fontos frontszakaszon tartóztatták fel a könnyű győzelmet remélő fasiszta túlerőt. 1936 novembere és 1937 januárja között az internacionalisták, s köztük a magyarok, a legveszélyeztetettebb pontokon védték a köztársaság fővárosát.

A további harcokból, amelyekben a magyar önkéntesek részt vettek, a tanulmány kiemeli a Jarama-menti harcokat, a guadaljarai ütközetet, amely fordulópontot jelentett a polgárháború történetében. Guadaljaranál a spanyol köztársasági hadsereg visszaverte a többszörös túlerővel támadó olasz és frankóista csapatokat, sőt, ami új jelenség volt a háborúban, erélyes ellentámadással visszavonulásra kényszerítette a jól felszerelt olasz gépesített hadosztályokat. A csatában különösen kitűnt Zalka Mátéának (Lukács Pál tábornoknak), a 12. nemzetközi brigád parancsnokának katonai tehetsége. (Az ütközet történetével Dr. Szántó Rezső és Csatári József visszaemlékezése foglalkozik részletesen.)

Az Ebro-menti harcok folyamán utoljára folytatott támadó hadműveletet a spanyol köztársaság. A nemzetköziek a legnehezebb harci feladatokat oldották meg, de tartalékok hiányában az eddig is túlerőben levő ellenséggel szemben a támadást lehetetlen volt tovább folytatni. A fasiszta csapatok által kettévágott köztársaság katonai és külpolitikai helyzete egyre romlott, a Népszövetség mindkét harcoló felet felszólította, hogy vonja ki területéről az idegen csapatokat. A köztársasági kormány ennek a felhívásnak megfelelően kivonta a frontról és leszereltette a nemzetközi, köztük a magyar önkénteseket is.

1938. október 28-án búcsúztak Barcelonában a spanyol dolgozók a nemzetközi brigádok harcosaitól. Dolores Ibarruri, a spanyol proletariátus gyújtószavú Pasionariája így búcsúzott a hazatérő több mint 50 nyelvet beszélő antifasiszta harcosoktól: „Gyászos, nyugtalansággal telt napokban, amikor a bűnös benemavatkozási bizottság megkötözte a spanyol köztársaság kezét, megakadályozva önvédelmében, akkor érkeztetek ti, a Nemzetközi Brigádok hősei.

Más nyelveket beszéltetek, de azért megértettük egymást. Szavaink egyesültek a szabadságszeretet és a valódi igazságszeretet közös nyelvében...

Ismertétek a veszélyt, és dacolva néztetek vele szembe, inkább akartátok a halált, semmint a fasiszta rabszolgaságot.

Sokan estetek el, ezren és ezren a köztársaság dicsőségesen lobogó

zászlaja alatt, védve a német és olasz fasizmus által fenyegetett spanyol függetlenséget, világbékét és demokráciát..." (178. o.)

Az önkéntesek zöme hazatért, azonban jelentős részük olyan országokból származott, mint Németország, Olaszország, Magyarország, Lengyelország stb., ahol a hazatérők üldözésnek voltak kitéve, így ezek egyelőre, amíg valamilyen állam be nem fogadta őket, Spanyolországban maradtak.

A német és olasz fasiszták azonban figyelembe sem vették a Népszövetség határozatát, csapataikat továbbra is Spanyolországban tartották. 1939 januárjában a frankóista fasiszta és intervenciós csapatok Katalónia fővárosát, Barcelonát fenyegették. A Spanyol Kommunista Párt felhívására a még el nem utazott önkéntesek ismét fegyvert ragadtak és fedezték a fasiszta barbárság elől a francia határ felé menekülő lakosságot, s a visszavonuló csapatokat és sebesültszállítmányokat. A magyar önkéntes zászlóalj katonái 1939. február 9-én lépték át, mint utolsó harcoló csapat, a francia határt, ahol újabb megpróbáltatások, a koncentrációs táborok várták őket.

A könyv a bevezető tanulmányon kívül három részből: visszaemlékezésekből, korabeli dokumentumokból és az elesett hősök nekrológjaiból és névsorából áll.

Külön ki kell emelni Györkei Jenő szds. jegyzetelő munkáját. A pontos, forráskritikai értékű jegyzetelés áttekinthetővé teszi a dokumentumokat és biztosítja a kötet tudományos értékét.

A visszaemlékezések szerzői részben ma is élnek, részben a második világháború folyamán a fasizmus elleni harcban, vagy az 1956-os magyarországi ellenforradalom alatt áldozták életüket azért az ügyért, amiért Spanyolországban is harcoltak: a haladásért, a humanizmusért, a szabadságért, s a dolgozó milliók jobb, felszabadult, emberibb életéért, a szocializmus ügyéért, a sötétség, a barbarizmus, a fasizmus ellen. Ezek az írások egyszerű, de magas eszmeiségtől áthatott harcosokkal ismertetik meg az olvasót, akik kommunista, vagy egyszerűen humanista, antifasiszta lelkiismeretük parancsára otthon hagyták, s munka- és harcostársaik segítségére bízták családjukat és elmentek Spanyolországba, hogy életük árán is visszaverjék az egész emberi haladást, a kultúrát, a demokratikus jogokat, a nemzeti függetlenséget fenyegető fasiszta támadást, amely Európa földjén először 1936-ban spanyol földön indult meg.

Bakallár István, Mádai József, Gyáros László, Keszőcze Endre, Cséby Lajos, Vándor Lajos, Marschall László és Fazekas Jenő visszaemlékezései a magyar antifasiszta harcosok Spanyolországba való jutásának viszontagságos körülményeiről, a nemzetközi alakulatok szervezésével és azok első harcaival foglalkoznak. Sziklai Sándor írása Szalvai Mihálynak, a magyar Csapajevnek állít emléket. Bánffy János, Molnár István, Csatári József és Dr. Szántó Rezső a nemzetközi brigádoknak, és ezen belül a magyar zászlóaaljnak a Jaramánál, Guadalajaránál és Huescánál vívott harcaival ismertetik meg az olvasót. A két utóbbi visszaemlékezés kisebb hadtörténeti tanulmánynak is beillik.

Mező Imre, Strausz Sándor, Ribár Pál, Gergely Imre az 1938-ban

vívott harcok emlékeit idézik fel, különösen a dicsőséges ebrói támadást, melyben megtisztelő szerep jutott a nemzetközi önkénteseknek.

Sebes Imre és Dr. Münnich Ferenc visszaemlékezései általános képet adnak a nemzetközi önkéntesek szervezésétől egészen a franciaországi koncentrációs táborokból való szabadulásig. Dr. Münnich Ferenc először tesz említést a történészek és a széles olvasóközönség előtt eddig ismeretlenül maradt Gáll János tábornokról, aki a 15. spanyol hadosztály parancsnoka volt. Gáll János Zalka Mátéhoz hasonlóan részt vett a Szovjetunió polgárháborújában és mint képzett katona jelentkezett önként a megtámadott spanyol nép megsegítésére.

Kepes Imre, Ráth Károly a magyar önkéntesek utolsó harcaira, a katalóniai visszavonulásra és a franciaországi koncentrációs táborok megpróbáltatásaira emlékeznek vissza.

Nem lehet megindultság nélkül olvasni Baschné, Anna Mária írását, melyben az életért, a sebesültek megmentéséért folytatott önfeláldozó küzdelemről ír, amelyben több magyar orvos és ápolónő is részt vett.

A kötet forrásértékét nagyban növelik azok a nem nagyszámú, de mindenképpen értékes korabeli dokumentumok, amelyek a könyv második részében kaptak helyet.

Zalka Máténak (Lukács tábornoknak) feleségéhez intézett levelén kívül, amelyet a Válogatott elbeszélések c. gyűjteményből már ismerünk, különösen értékesek a magyar hadtörténészek számára a Leridánál hősi halált halt Weiszbrunn György levelei, melyben a morális tényező nagy szerepéről ír a polgárháborúban.

„Az elvtársaknak fogalmuk sincs arról — írja 1936. december 12-én a feleségéhez intézett levelében —, hogy egy polgárháborúban a legfontosabb tényező a morál. A Nemzetközi Brigádnak az értéke elsősorban a magasabb politikai meggyőződésben rejlik. Mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a bataillonban, ahol franciák, olaszok, belgák, németek, szlovákok és magyarok stb. vannak, amikor először tűzvonalba kerültünk, másnap beszéltem a brigád politikai megbízottjával és tőle hallottam: akik nem voltak katonák, jobban mgeállták a sarat katonai kiképzés nélkül. Azért, mert ezeknek magasabb politikai képzettségük volt. Később is, a mi ellenállásunk elsősorban politikai ellenállás volt és nem katonai. Ezt úgy kell érteni, hogy nem a hadseregben beléjük préselt katonai fegyelem és reflexek adják e bábeli front katonai értékét, hanem a politikai érettség. Evvel csak azt akartam megmutatni, hogy a morális faktor, materiális valóság, amivel számolni kell. És nem jó marxista, aki ezt figyelmen kívül hagyja . . .” (153. o.)

Weiszbrunn elvtárs itt a morális tényező materiálisan kimutatható értékét emeli ki, amely megmagyarázza a többszörös haditechnikai fölénnyel rendelkező fasiszták támadásainak a visszaverését, sőt a köztársaság csapatainak ilyen erőviszonyok mellett indított sikeres ellentámadásait is. Viszont éppen a spanyol polgárháború mutatta meg, hogy az erkölcsi fölény csak egy bizonyos pontig képes ellensúlyozni az ellenfél technikai túlsúlyát, amikor is minőségi változás áll be a technikai fölénnyel rendelkező hadsereg javára. Kétségtelen, hogy a hadianyag utánpótlástól teljesen megfosztott spanyol köztársaság bukásához az el-

lenséges hadsereg technikai fölényén kívül más, elsősorban kül-, de belpolitikai tényezők is hozzájárultak, így a belső árulás, amely 1939 márciusában megnyitotta a fasiszták előtt a frontot.

A párt szerepéről a munkásosztály forradalmi harcában ezt írja egy 1937. szeptember 2-án kelt levelében: „Lassan elmúlt 10 hónap. 10 hónapot jártam a forradalom legnagyobb iskolájában, sokat tanultam, és még nem merem mondani, hogy igazi forradalmár lettem. Hogy hogyan fogok kikerülni belőle, nem tudom... Azonban egyet tanultam. Itt tudja meg az ember, hogy mi igazán a párt. Ha eddig ragaszkodtam hozzá, most tízszer jobban. Amit ezelőtt elméletben tartottunk helyesnek, annak a helyessége itt gyakorlatban bizonyosodott be. Száz százalékig igaz, hogy igazi forradalmi párt vezetése nélkül nincs győztes forradalom..." (154. o.)

A nemzetközi brigád, a magyar önkéntes zászlóalj politikai nevelő iskola is volt egyben. Nem véletlen, hogy a spanyolországi harcok több életben maradt résztvevőjét a párt és a népi állam a felszabadulás után fontos, kemény, forradalmi edzettséget megkívánó feladatok végrehajtásával bízott meg.

A Spanyolországban a német, olasz és frankóista fasiszta csapatok ellen harcoló magyar önkéntesek egyben a magyar dolgozók szabadságáért, szociális és kulturális haladásáért küzdöttek. Hiába némított el Horthy ellenforradalmi rendszere a magyar sajtóban minden híradást a spanyol nép szabadságküzdelméről, a magyar dolgozók és értelmiségiek legjobbjai a fasizmus felett spanyol földön aratott győzelemtől saját felszabadulásuk órájának közeledtét várták.

Horthy rendőrsége és csendőrsége állandóan figyelemmel kísérte a spanyolországi eseményeket. A közölt okmányok meggyőzően bizonyítják, hogy a magyar fasiszta kormány széleskörű intézkedéseket foganatosított a spanyol nép megsegítésére önként jelentkezni szándékozó antifasiszták ellen.

Az antifasiszta önkéntesek nem szakadtak el a magyar nép életétől, hanem a több ezer kilométeres távolság ellenére igyekeztek megtartani és szorosabbá tenni ezt a kapcsolatot.

A kötet közli a Spanyolországban harcoló magyar önkéntesek válaszát az 1938-ban alakult Márciusi Front felhívására. A magyar önkéntesek üdvözölték a Márciusi Front megalakulását, és benne olyan értelmiségi csoportot láttak, amely ellenzi a magyar függetlenség áruba bocsátását és síkraszáll egy demokratikus földreformért, viszont válaszukban felhívják ezt az értelmiségi tömörülést, hogy kössön mielőbb szilárd szövetséget a magyar munkásosztállyal, valamint az összes magyar demokratikus erőkkel, és „... harcoljon a magyar reakció német kiszolgálói ellen, küzdjön minden intervenció ellen, amely fasiszta érdekekért akár a demokratikus Csehországot, vagy Spanyolországot, vagy Magyarországot fasiszta szolgaságba akarja taszítani". (176. o.) — Nem a magyar önkénteseken múlott, hogy a Márciusi Frontba tömörült értelmiségieknek csak egy része találta meg az utat a munkásosztállyal kötött szövetséghez.

Már a franciaországi koncentrációs táborokban sínylődtek, amikor azt sem tudták, hogy számukra egyénileg mit hoznak majd az események, a Saint-Cyprien-i tábor szöges drótjai mögül 1939. március 15-én, hazájuk

iránti lángoló szeretettől indíttatva drámai hangú felhívással fordultak Magyarország népéhez.

„Vigyázzatok! — hangzik többek között a felhívás. — Hitler és Mussolini már felemelték Spanyolország asszonyainak, gyermekeinek, szabadságharcosainak és a ti fiaitoknak vérétől ázott csizmájukat, hogy eltiporják hazánkat!

Vigyázzatok! Veszélyben Magyarország függetlensége!"

A továbbiakban a felhívás körvonalazza a magyarországi antifasiszta népfront programcélkitűzéseit:

„A Telekiek és a különböző kaszás-keresztes grófok, a Festetichek és a jelenkor fekete-sárga lelkű vezérkara, megnövekedve az iparbárók, bankmágnások számával, ellenségei a népnek. Ők külön történelmi hagyományokon nevelkedtek, hazaáruló őseik hagyományain. Ezek az urak süketen állnak a nép jogos követeléseivel szemben. A nép követeléseire a diktatúra elmélyítésével felelnek, és olyan háborús kalandorpolitikába sodorták az országot a fasiszta nagyhatalmak mellett, amely ma Magyarország érdekeinek elárulását jelenti.

Állítsátok szembe velük a magyar néptömegek nemzeti egységét!

Egyedül a szabad, demokratikus néptömegek erejére támaszkodó Magyarország biztosíthatja az ország függetlenségét. Mert egyedül a néptömegek képviselik a következetes békepolitikát. Békés, demokratikus együttműködés mindenkivel, aki ezt akarja, de kíméletlen harcot és áttörhetetlen sorfalat azokkal szemben, akik ennek ellenségei: a fasizmussal szemben.

Hisszük, hogy a magyar nép e nehéz történelmi napokban is rátalál önmagára, s mint annyiszor a múltban, messze túl minden osztály-, párt- és egyéni érdeken, összekovácsolja a nép hatalmas egységét a belső és külső ellenséggel szemben." (181. o.)

Az önkéntesek felhívásuk végén közlik, hogy bár a Horthy-rendszer emigrációba kényszeríti őket, maguk is ki akarják venni e harcból a részüket és nem kívánnak kiszakadni a magyar nép közösségéből. „És hiszszük — olvassuk a továbbiakban a felhívásban —, hogy munkátok, a nemzeti egység nyomán felnyílnak a sorompók előttünk. És e találkozás nagy és dicső lesz — a sötét reakció végleges elsöprése. A szabad, független, demokratikus és boldog Magyarország megteremtése!" (182. o.)

A felhívás jelszavai a háborús gyújtogatók, a fasizmus elleni harcra szólítanak fel, követelik a demokratikus Magyarország és a Duna-medence népeinek összefogását és együttműködését, valamint azt, hogy ebben a harcban a demokratikus államokra, s legelsősorban a Szovjetunióra kell támaszkodni.

„Hősi hallottaink" cím alatt a kötet korabeli és későbbi nekrológokat közöl. Közli a Magyar Partizánszövetség megemlékezését a Spanyolországban elesett mintegy 500 hősi halált halt magyar önkéntesről, akiknek ez a könyv is emléket állít. A megemlékezés mottójául Zalka Máté felejthetetlen szavait választották, mely minden egyes magyar önkéntes vezéreszméje volt: „A világnak bármely sarkán harcolsz a szabadságért, a magyar népért is küzdesz."

A hősi halált halt Zalka Máté, Hevesi Ákos, Tarr Imre és mások nek-

rológja után a könyv közli azoknak az elesett magyar önkéntes antifasisztáknak a neveit, akik a Magyar Partizánszövetség nyilvántartásában jelenleg szerepelnek. Az itt feltüntetetteken kívül körülbelül 2—300 hős neve még eddig ismeretlen.

A kötet szép kiállítása a Kossuth Kiadó munkáját dicséri. A név- és helységnév mutatók nagyban megkönnyítik a kötet olvasójának tájékozódását.

Az ismertetett könyv régi hiányt pótol, jelentősen hozzájárul az ifjúságnak a proletár internacionalizmus szellemében való neveléséhez, az idősebb nemzedékhez tartozók pedig, akik ezeket a történelmi időket maguk is átélték, e könyv segítségével helyes és igaz képet kaphatnak a spanyol nép oldalán küzdő, a Horthy ellenforradalmi rendszer által annyiszor rágalmazott nemzetközi önkéntesek történetéről, akik soraikban a gyakorlatban megvalósították a kommunisták által vezetett antifasiszta népfrontot.

Reméljük, hogy ezzel a könyvvel nem fog megállni a spanyol földön harcolt nemzetközi brigádok hősi történetének kutatása, hanem tovább folytatódik, s belátható időn belül a magyar olvasóközönség újabb könyvet vehet majd kezébe a spanyol földön harcolt magyar antifasiszta önkéntesek történetéről.

Dr. Horváth Miklós alez.

STROMFELD AURÉL VÁLOGATOTT ÍRÁSAI

Zrínyi Kiadó, Budapest. 1959. 383 old.

— Stromfeld Aurél: született Budapesten, 1878-ban. Életútja szinte töretlenül ívelt felfelé a Ludovika Akadémia elvégzése után. (Ő volt a bécsi vezérkari iskola első honvédtiszt tanára.)... A világháborúban hadtest vezérkari főnök... A polgári demokratikus forradalomban először a Ludovika Akadémia, majd — államtitkári minőségben — a hadügyminisztérium szervezési főcsoportjának a vezetésével bízatott meg... A Tanácsköztársaság idején a vörös hadsereg vezérkari főnökeként szerzett magának elévülhetetlen érdemeket a proletárdiktatúra fegyveres erejének az újjászervezésében és az északi hadjárat vezetésében... A tanácshatalom bukása után bíróság elé állították és börtönbe vetették. Mint a Kommunisták Magyarországi Pártjának a tagja, s egyben a szociáldemokrata párt „R"-gárdájának a parancsnoka halt meg 1927-ben. —

Eképpen lehetne talán a lehető legtömörebben összefoglalni Stromfeld Aurél élettörténetét. A tények effajta vázlatos összesűrítése azonban még csak megközelítően sem ad kielégítő feleletet arra az igen fontos kérdésre, hogy: miért, mikor és miként vált forradalmárrá, kommunistává az az ember, aki annak idején, 1892-ben saját maga kérte felvételét a Ludovika Akadémiára, és mint hivatásos, vezérkari tiszt majdnem két évtizeden keresztül élvezte a nemzeti függetlenséget semmibevevő, népnyúzó rendszer legteljesebb bizalmát? Erre a kérdésre egyrészt „Stromfeld válogatott írásai", másrészt pedig Hetés Tibornak a gyűjteményhez írt bevezető tanulmánya („Stromfeld Aurél élete 1878—1927") ad kimerítő és meggyőző választ.

A gyűjtemény első dokumentuma Stromfeld „Hadseregszervezés" c. könyvének egy része. Stromfeld a szóbanforgó könyvet — amely 1910-ben jelent meg először — a „tiszti sarjadék" számára írta, mondván: „a tisztikar minden egyes tagjának hivatásszerű kötelessége, hogy megismerje ezen gépezet (a hadsereg) részeinek összműködését." A tömör stílussal és könnyen áttekinthető formában megírt munka, azon túlmenően, hogy tartalmazza mindazokat a katonai ismereteket, amelyek pontosan visszatükrözik a hadseregszervezés akkori elveit, utal azokra a változásokra is, amelyek a XX. század első évtizedében, elsősorban az orosz—japán háború hatására, a hadviselésben végbementek.

Számos dokumentum abból az időből való, amikor Stromfeld a vörös hadsereg vezérkari főnöke volt. A közölt hadműveleti tervek, helyzetjelentések és parancsok Stromfeld hadvezéri képességeire derítenek fényt.

Legértékesebbek talán mégis azok az írások, amelyek Stromfeld gondolati és érzésbeli világát tükrözik vissza. („Börtönnapló", „Mi okozta a központi hatalmak katonai összeomlását 1918 őszén?", „A láthatatlan frontok háborúja", „1925 március 15-re!", felszólalás a szociáldemokrata párt 1925. és 1926. évi pártgyűlésén, „Készül az új háború".) Ezek a dokumentumok azért igen fontos írások, mert ezekben Stromfeld önmagát adta. Amikor Stromfeld e munkákat írta, csak magának, lelkiismeretének tartozott felelősséggel. S bár ezeknek az írásoknak egyikében-másikában még találkozunk idealista nézetekkel, zömükben azonban már marxista világnézetre vallanak.

Hetés Tibor tanulmánya is azért jó és színvonalas, mert elsősorban az említett dokumentumokra támaszkodva, holmi életrajzi pletykák, kuriózumok helyett — határozott vonalvezetéssel — Stromfeld forradalmárrá való változásának az útját írja le.

Az élettörténet ábrázolása eleven, dinamikus. Nincs benne semmi mesterkéltség. Nem csinál például a gyermek Stromfeldből ifjú hőst, akinek az lenne a kötelessége, hogy szétszaggassa a polgári környezethez húzó szálakat és megérezze a forradalom szelét. Stromfeld H. T. tanulmányában is az, aki volt a valóságban: szerény, engedelmes, szorgalmas, tudásra szomjas, melegszívű és nyílteszű diák, serdülő ifjú. Ezek a jellembeli adottságok tartották őt lelkiegyensúlyban akkor is, amikor elhagyta a Ludovika Akadémiát és karrierje felfelé ívelt. S mert elég korán, 14 éves korában bekerült abba a hadseregbe, amely sok tekintetben elzárta őt a valóságos élettől, konfliktusai sem lehettek. Ez a magyarázata azután annak, hogy pl. a fennálló társadalmi és állami rend megdöntésére irányuló kísérleteket elítélte, odaadóan és hűen szolgálta az uralkodót stb.

Ugyanakkor, amikor a tanulmány bemutatja a kiegyensúlyozott életű Stromfeld Aurélt az olvasónak, nem hallgatja el azokat a történeti epizódokat, jelenségeket sem, amelyek kisebb-nagyobb mértékben hatással voltak az ifjú gondolkozására és érzéseire. De mértéktartóan — egyiknek sem tulajdonít nagyobb jelentőséget a kelletténél. Drámai feszültségűek viszont a tanulmánynak azok a részei, amelyekben a szerző Stromfeldnek a forradalom felé fordulásáról ír. A tanulmánynak ezek a részei a terjedelem arányaiban is kifejezésre jutnak.

Érdeme még a tanulmánynak az, hogy nem emeli ki Stromfeld személyét azokból az eseményekből és helyzetekből, amelyek befolyással voltak reá.

Stromfeld eszményképe „az igaz ember" volt. Olyan eszményi ember, aki végtelenül humánus, igazságszerető és tudását, energiáját a „köz", a társadalom rendelkezésére bocsátja. Ezért volt ő is emberszerető, engedelmes, fegyelmezett, szorgalmas, s ezért égett benne az alkotás vágya. Ezért élt benne olyan erősen a hivatástudat, valamint a fennálló államrend iránti tisztelet és hűség.

Idealista volt a javából. A jó és rossz forrása nála — az eszme volt, s nem maga a társadalom. Ítéletalkotásaiban empirikus volt.

Nyilvánvaló volt, hogy Stromfeldben előbb vagy utóbb, amikor a kapitalista életforma hazug és könyörtelen valósága meggyalázza az ő legszentebb érzéseit és ízekre tépi idealista eszményeit, gátszakadás következik be. Ezt, Stromfeld világnézetének fejlődését állítja H. T. a tanulmány középpontjába. Ismerteti Stromfeld életének azon állomásait, amelyek a nemes jellemű ember fejlődését egyre határozottabban a marxizmus irányába terelték, s elmondja azokat a sokszor csak rezzenésszerű benyomásokat, amelyek befolyásolták életszemléletének alakulását.

Megtudjuk a tanulmányból, hogy

a) Stromfeld akkor érkezett el életútjának első nagyobb állomásához, amikor felvételét kérte a Ludovika Akadémiára. Apjának halála után a család anyagi helyzete megromlott, s Aurél iskoláztatása mind nagyobb gondot okozott özvegy édesanyjának. Elhatározta tehát, hogy könnyít a család helyzetén: felvételét kéri a Ludovika Akadémia egyik ösztöndíjas helyére.

Helyesen teszi azonban a szerző, amikor hangsúlyozza: „Nem nyert még osztálytartalmat tudatában a gazdagok és szegények fogalma... hiszen a család, bár szűkös anyagi körülmények között élt, mégsem tartozott a proletárok közé."

A Ludovika Akadémián eltöltött évek alatt még csak jobban elmélyült benne az alárendelés, a fegyelem tudata, szorgalma pedig szinte csodálatraméltó volt. Tökéletesen tisztában volt azzal, hogy — a szó nemesebb értelmében vett — karrierjének csakis ő maga lehet a kovácsa.

b) Mint hadapródtiszthelyettes került Sopronba, a 18. honvéd gyalogezredhez, hadnagyi kinevezése után pedig Munkácson teljesített katonai szolgálatot. Ekkor kezdett tulajdonképpen megismerkedni az emberek azon közösségével, amelyet hadseregnek neveznek. Ekkor, az egyszerű emberekkel való együttélés során gondolt először arra, hogy „nem lehet az a földi élet célja, hogy önmagunknak, önmagunkért éljünk, hanem az egyén egy magasabb cél, a »köz« részére született." Úgy érezte, hogy a tiszt nemcsak parancsnoka beosztottjainak, hanem nevelője is.

c) A felsőtiszti tanfolyam elvégzése után a bécsi vezérkari iskolára került. Bécsi tartózkodása alatt erősödött meg benne a nemzeti érzés, éspedig oly módon, hogy egynek érezte magát minden magyar állampolgárral, anélkül, hogy osztályszempontok érvényesültek volna abban, s az Ausztriától való elszakadás gondolata egyáltalán felmerült volna benne.

Ebben az időben már bizonyos szociális gondolatokat is forgatott a fejében. Bíráló megjegyzései azonban ekkor még csak a legszűkebb baráti körben hangzottak el. „Mivel azonban nézetei nem nyertek határozott osztálytartalmat, nyilván veszélytelennek tartották — mint ahogy egyelőre azok is voltak — és ezért elnézték" — állapítja meg a tanulmány.

d) Mivel jó pedagógiai érzékkel rendelkezett, 1907 januárjában a kassai kerületi tiszti iskolára, majd, ugyanezen év őszén, a Ludovika Akadémiára vezényelték tanárnak. Munkájával parancsnokai is, növen-

dékei is meg voltak elégedve. Tanárkodása idején sem hanyagolta el a tanulást. S mert ítéletei főképpen tapasztalati ismeretekre támaszkodtak, nyitott szemmel járt-kelt a világban, mindenre felfigyelt. Látóköre, elsősorban a hadseregre vonatkozóan, különösen akkor tágult ki, amikor a Honvédelmi Minisztérium állományába került. Már ekkor látta, hogy Ausztria—Magyarország hadereje nem mindenben felel meg a kor követelményeinek, s a monarchia teherbíró képessége az eljövendő háborúban valószínűleg csődöt fog mondani.

e) 1913—14-ben a bécsi vezérkari iskolán tanárkodott. Megismerkedett a ferencferdinándi koncepciókkal, amelyek még csak jobban elmélyítették benne a nacionalizmust.

f) Az első világháború kezdetén a 13. hadtest szállásmestere, utána a háború végéig vezérkari főnök volt. Kevés olyan tisztje volt a monarchiának az első világháború idején, akik olyan kiválóan megállták volna a helyüket, mint Stromfeld.

Biztos, hogy a világháború Stromfeldre is nagy hatással volt. Először: humanizmusával összeegyeztethetetlennek tartotta azt, hogy milliók veszítik életüket, egészségüket és mennek tönkre azért, mert a politikai, gazdasági és katonai vezetés nem teremtette meg a győzelem előfeltételeit. Másodszor: bántotta nemzeti büszkeségét, hogy magyaroknak kellett véráldozatokat hozni Ausztriáért. Harmadszor: rendkívül boszszantotta őt az a felelőtlenség, nemtörődömség, szűklátókörűség és tehetetlenség is, ami a háború folyamán a felső katonai vezetés részéről sokszor megnyilvánult. Nagyon szemléletesen ábrázolja a tanulmány azon része, mely az első világháborúnak időszakáról szól, azokat a válságtüneteket, amelyek Stromfeld gondolati és érzelmi világában ekkor felbukkantak.

g) Stromfeld idealista világnézete azonban akkor került igazán válságba, amikor a háború végén hazajött, s az országot a polgári demokratikus forradalom állapotában találta. Ő is kereste a kivezető utat. Elégedett volt azért, mert a köztársaság nem kötötte úgy gúzsba a népet, mint a volt királyi Magyarország, s mert hazája független lett Ausztriától. Nem tetszett neki viszont az, hogy a hadsereget leszerelték, és Magyarország területe mindjobban összezsugorodott. Minden összezavarodott előtte.

De mert katonai tekintélynek számított, a szociáldemokraták is, az ellenforradalmárok is meg akarták nyerni maguknak. Stromfeld azonban várt, tájékozódott. Tudta, hogy ami volt, az neki sem kell, azt azonban, hogy merre kell haladnia ezután, még nem tudta pontosan meghatározni. Világnézetében ekkor vesztette el „egyeduralmát" az idealizmus, és ettől kezdve materialista módon kezdett gondolkozni.

h) Stromfeld a Tanácsköztársaság alatt érkezett el életének határkövéhez. Ezt pozitíven kell értékelni, még akkor is, ha pillanatnyilag meg is torpant a számára új úton. Tudniillik Stromfeld életszemléletének középpontjában olyan nemzeti tudat állott, amelynek idealista tartalma volt, s ami nagyon sokszor megakadályozta őt abban, hogy a társadalom alapvető kérdéseiben eligazodjon. Minekutána pedig a proletár-

diktatúrában megvalósulni látszottak az ő életelképzelései is, haladéktalanul a tanácshatalom rendelkezésére állt.

i) Stromfeld világnézete csak a Tanácsköztársaság bukása után került ki a válságból. A fehérterror féktelen tombolása s az ellenforradalom győzelme közben döbbent rá igazán, hogy mennyire helytelenül látta addig az életet, a társadalmat, melynek tagja volt.

Megértette végre, hogy a társadalom jelenségeinek ok-okozati összefüggését csakis materialista alapon célszerű vizsgálni és magyarázni. Ez a magyarázata azután annak, hogy az ilyen fogalmak: kapitalizmus, profit, párt, osztály,. osztályharc, forradalom, proletárdiktatúra, kommunizmus stb., ettől kezdve már marxista értelmezéssel gazdagították ismeretkörét. Tisztázta magában a hazafiság fogalmát is. S minél mélyebbre hatolt a társadalom megismerésében, annál nagyobb vágyat érzett arra, hogy a forradalmi munkásmozgalom megbecsült harcosa lehessen. Ezért harcolt a szociáldemokrata párt „paktumos" vezetése ellen, és ezért lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába is.

Mivel Stromfeld — mint már említettük — elsősorban tapasztalásai alapján mondott ítéletet, alkotott véleményt ebben vagy abban a kérdésben, sohasem volt számára mindegy, hogy milyen benyomások érték őt az életben. H. T. is számtalan olyan epizódszerű eseményt említ a tanulmányban, amelyek ilyen vagy olyan irányban, kisebb vagy nagyobb mértékben befolyásolták Stromfeld gondolkozását és cselekedeteit.

1. Stromfeld humánus ember volt. „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat" — vallotta. Ezért volt jó pajtás az iskolában; ezért „szerette az egyszerű embereket", s „mindig megértő volt, ha katonái kéréssel vagy problémával fordultak hozzá"; ezért követelte az uscieskoi hídfő kiürítését is („minden kísérlete kudarcba fulladt, míg végül az oroszok valóban levegőbe röpítették a hídfőt"); ezért nem írta alá a katonai bíróságok halálos ítéleteit; ezért „mint katona elítélte a háború befejezésének olyan módszereit, amit a katonák követtek", de „mint ember megértette azokat, akik nem akartak mást, csak hazamenni".

2. Mert szerette az embereket, látókörének tágulása közben — akarva-akaratlan — szociális vonatkozású meglátásai is voltak. „Később azt írták róla — írja H. T. —, hogy »Stromfeld már a vezérkari iskolában is kacérkodott a szocializmussal«. Természetesen Stromfeld nem a szocializmussal »kacérkodott«, hanem éleslátása révén meglátott bizonyos társadalmi visszásságokat."

Már gyermekkorában észrevette a kapitalista életforma árnyékos oldalát. Ez akkor történt, amikor apja halála után a Stromfeld-család szűkös anyagi helyzetbe került. Utána akkor, amikor szembeállította a tisztikar költekező életmódját (amit egyébként „cifra nyomorúságnak" nevezett) szeretett huga elvesztésének körülményeivel. (Huga 22 éves korában tüdőbajban halt meg.) Majd akkor, amikor a szükséges 90 000 korona kaució híján kötendő házassága forgott veszélyben. Később a világháború idején, amikor tapasztalnia kellett, „hogy a frontokon harcolók szenvedésein és gyötrelmein kik gazdagodtak, kik váltak százezrek halálának haszonélvezőivé".

3. Szubjektumából fakadó ösztönös igazságérzete következtében szíve

mélyéig gyűlölte az igazságtalanságot és a protekcionizmust. Igazságtalanságot látott például abban, hogy a gimnázium tornatermében cigarettázó diákokat csak azért nem távolították el az iskolából, mert a Wekerle-fiú is a dohányzó tanulók között volt; hogy csak azért nem lehetett rangelső a Ludovika Akadémia elvégzésekor, mert a II. évfolyam idején gyengébb osztályzatokat is szerzett; hogy a kiváló altisztekből nem lehettek tisztek; hogy a magas társadalmi és katonai rangban levők jogtalan előnyöket követelnek maguknak. (Jellemző azonban Stromfeld bátorságára az a két élettörténeti epizód, amelyeket H. T. is megemlít a tanulmányban. „Dacára, hogy főherceg — elégtelen" — írta például egy alkalommal Albrecht Károly főherceg írásbeli dolgozatára a vezérkari iskolán. Vagy: „a parancsnok visszavonuló katonái után megy" — vetette oda Nagy Pál ezredesnek, amikor megakadályozta, hogy az — megelőzve katonáit — kardlappal és lovaglóostorral verekedje keresztül magát a Száva folyó hídján.)

4. Nacionalizmusa már gyermekkorában mély gyökereket eresztett világnézetében. „Aurél, sose felejtsd el, hogy te magyar vagy" — mondották neki a családban —, s ez a tudat sarkallta őt akkor is, amikor honvédtiszt akart lenni, amikor lankadatlan szorgalommal tanult, amikor tanároskodott, amikor javaslatokat tett a haderő ütőképességének a növelésére, amikor kiválóan megállta a helyét a háborúban, amikor szinte veszteség nélkül vezette haza katonáit az olasz hadszíntérről, amikor új hadsereget akart szervezni a polgári demokratikus forradalom idején, s amikor győzelemre vezette a Tanácsköztársaság proletárkatonáit. Nacionalista büszkesége tiltakozott az ellen is, hogy elvállalja „az ellenforradalmi ukrán hadsereg vezérkari főnöki tisztét", valamint az 1921. évi királypuccs katonai vezetését...

A „Stromfeld Aurél válogatott írásai" c. könyv elolvasása és tanulmányozása rendkívül hasznos dolog bárki számára, mivel sok időszerű problémát érint.

Nyilvánvalóan érdekes lehet az olvasók számára például az, hogy miért lett az értelmiségi családból származó és értelmiségi Stromfeld Aurélból „munkásgenerális", akinek temetésén a munkások és a becsületes emberek ezrei rótták le kegyeletüket szeretetük és tiszteletük jeléül. Kitűnik a könyvből, hogy Stromfeld azért lett forradalmár, kommunista, mert „ember", a társadalom hasznos tagja akart lenni. Stromfeld, aki az 1919-es magyar proletárdiktatúra kikiáltása előtt még csak azt látta, hogy a kapitalista világban igazságtalanságok „is" vannak, a Tanácsköztársaság fennállása alatt szerzett tapasztalatokat egybevetette az ellenforradalom uralomrajutásakor ért benyomásokkal, s örökre eljegyezte magát a forradalmi munkásmozgalommal. Pedig nem hízelegtek neki, nem hajbókoltak előtte a kommunisták, ellenkezőleg: alapos bírálattal illették, mert az antant-jegyzék elfogadásakor cserben hagyta a vörös hadsereget. Éles eszével azonban meglátta, nemes szívével pedig megérezte, hogy a dolgozó milliók anyagi és szellemi felemelkedését csakis a kommunisták akarják és tudják megvalósítani.

Vagy: ki az igaz hazafi? Stromfeld élettörténetéből erre a kérdésre is igen pozitív választ kapunk. E probléma vizsgálása azért igen tanul-

ságos Stromfeld esetében, mert a nacionalista nézetek évtizedek alatt annyira megkövesedtek benne, hogy azok felszámolása nem történhetett meg igen erős belső konfliktusok nélkül. (Ennek kapcsán feltétlenül meg kell említeni, hogy a tanulmány nem eléggé határozottan mutat rá Stromfeld nacionalizmusának elmélyültségére és káros következményeire.) Stromfeld emberi nagyságát bizonyítja, hogy amikor rádöbben nacionalista nézeteinek tarthatatlanságára, bátran szembefordul azokkal, s a következőket mondja például a magyarországi irredentista mozgalom kellős közepén: „A magyar ipari és földmunkásságnak kötelessége tehát nemcsak az utódállamokban elnyomott magyarság önrendelkezési jogáért küzdeni, hanem azoknak a magyaroknak az önrendelkezési jogáért is, akik a trianoni határok között élnek. Az önrendelkezésért való küzdelem módja harc a demokráciáért, harc a szocializmusért, harc az angol—olasz orientáció ellen, harc Magyarországnak mindennemű külföldi imperialista befolyástól való függetlenítéséért... A jelen viszonyok között tehát nincs aktuálisabb, nincs fontosabb feladata a magyar ipari és földmunkásságnak, mint hogy az ország minden elnyomottja és kizsákmányoltja élén megindítsa a harcot: az imperialista háború ellen a békéért, Magyarországnak a háborúban való részvétele ellen, a Szovjet-Oroszországgal való béke védelméért: Magyarországnak mindennemű imperialista befolyástól való függetlenségéért... a demokratikus szabadságjogok összességéért..."

A könyv olvasása és tanulmányozása közben olyan érzése támad az embernek, hogy a szerző, Hetés Tibor nemcsak tudását, hanem mély emberi érzéseit is beleöntötte a munkába. Kiérezhető a sorokból, hogy a szerzőnek eszményképe Stromfeld. Nyilvánvalóan ez a körülmény is nagy szerepet játszott abban, hogy a könyv értékes eredménye lett a magyar könyvkiadásnak.

Balázs József alez

KOSSUTH LAJOS AZ ELSŐ MAGYAR FELELŐS MINISZTÉRIUMBAN

KOSSUTH LAJOS ÖSSZES MUNKÁI, XII.

Sajtó alá rendezte: *Sinkovics István*

Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957. 1098. oldal.

Az 1848—49. évi magyar polgári forradalom és nemzeti szabadságharc történetével kapcsolatos kiadványaink sorában kiemelkedő helyet foglal el a Kossuth Lajos Összes Munkái sorozatban 1951—1957 között megjelent — Kossuth 1848—49-es tevékenységét ismertető — ötkötetes forrásanyag-gyűjtemény. A *„Kossuth Lajos 1848—49-ben"* című kiadványsorozat jelen kötettel vált teljessé. Az első kötet: *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847—48* (Kossuth Lajos Összes Munkái, XI. Sajtó alá rendezte: Barta István.) 1951-ben, a harmadik-negyedik kötet: *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén,* I—II. rész (K. L. Ö. M. XIII—XIV. Sajtó alá rendezte: Barta István.) 1952-ben, illetve 1953-ban, az ötödik kötet: *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai* (K. L. Ö. M. XV. Sajtó alá rendezte: Barta István.) 1955-ben került kiadásra. A Magyar Történelmi Társulat e nagy jelentőségű forrásanyag kiadásával egyrészt messzemenő segítséget nyújtott a történészeknek ahhoz, hogy a forradalom és szabadságharc történetének megírásában könnyen hozzáférhető dokumentumokra támaszkodhassanak, másrészt lehetővé tette a magyar nép története iránt érdeklődő olvasóközönség számára, hogy eddig ismeretlen és egyébként nehezen elérhető iratok alapján is gyarapíthassa ismereteit.

A kiadványsorozat második kötete — *Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban* — azokat az iratokat, minisztertanácsi jegyzőkönyveket stb. tartalmazza, amelyek Kossuth 1848 áprilisától 1848 szeptember közepéig folytatott tevékenységéről adnak számot. Ez az időszak az első felelős minisztérium megalakulásától az Országos Honvédelmi Bizottmány megszervezéséig terjed. Ebben az időszakban Kossuth a Batthyány-kormány pénzügyminiszteréként rendkívül sokoldalú tevékenységet fejtett ki. Hatáskörét túllépve minden fontos kérdésben hallatta véleményét és döntő szerepet játszott abban, hogy a magyar forradalom 1848 szeptemberében szakított a kétszínű szerepet játszó bécsi udvarral és a fegyveres harctól sem riadt vissza a haza függetlenségének megvédése érdekében. Sinkovics István előszava megállapítja, hogy

„... Kossuthnak több olyan kérdésben döntő szava volt, amelyek távol estek a pénzügyminiszteri tárcától. Kossuth politikai felfogása több ponton egyezett a Batthyány-kormány politikájával, nem egy ponton azonban eltért, legfőképpen abban, hogy kezdettől fogva bizalmatlan volt a bécsi udvar iránt és semmiféle engedményt nem akart tenni az ország függetlenségének rovására." (6. old.) A kötetben közzétett iratok messzemenően igazolják Sinkovics István előbbi megállapításait.

A több mint 1000 oldalas kötet 526 irata mind tartalmát, mind jellegét tekintve rendkívül változatos. A szorosan vett pénzügyi iratok között Kossuth sajátkezű fogalmazványai és a Kossuth által kiegészített, illetve aláírt iratok mellett megtaláljuk Kossuth közvetlen munkatársainak intézkedéseit is. Ezek felvételét az tette indokolttá, hogy Kossuth nem névleges, hanem tényleges vezetője volt a pénzügyminisztériumnak.

Kossuth tevékenysége nem merült ki a pénzügyminisztérium vezetésében. Nagy szerepe volt a minisztertanácsi határozatok meghozatalában; az országgyűléseken a legfontosabb kérdésekben ő képviselte a kormányt; újságja — a Kossuth Hírlapja — hasábjain számos nagy jelentőségű cikke jelent meg, amelyek hűen tükrözik Kossuth politikai nézeteit. Csak helyeselhetjük a kötet összeállítójának azt a véleményét, hogy a pénzügyminisztériumi iratok mellett a minisztertanácsi határozatok, Kossuth országgyűlési beszédei és elvi jelentőségű hírlapi cikkei szintén a kiadvány gyűjtőkörébe tartoznak, mivel ezek nélkül csak hiányos képet kaphatnánk Kossuthnak 1848 áprilisától 1848 szeptemberéig betöltött szerepéről.

A kötet első irata 1848 április 2-án kelt; ebben Kossuth azt javasolja Batthyány miniszterelnöknek, hogy Pancsovára ideiglenes kormánybiztost nevezzenek ki a nyugalom helyreállítása érdekében. Az utolsó irat, mely 1848 szeptember 23-i keltezéssel van ellátva, Duschek Ferenc pénzügyminisztériumi államtitkár jelentése Batthyányhoz a pénzkibocsátás helyzetéről.

Kossuth a pénzügyminisztérium élén mindenekelőtt arra törekedett, hogy a magyar pénzügyigazgatást függetlenítse az osztrák kormánytól, amely 1848 márciusa után sem akart lemondani a magyarországi jövedelmekről. Az 1847—48. évi országgyűlés 3 millió forintot szavazott meg a királyi udvartartás és a közös kiadások fedezésére, az osztrák pénzügyminisztérium azonban ezt jóval meghaladó követelésekkel lépett fel Magyarországgal szemben. Kossuth a magyar kormány „tetemes költségeire" hivatkozva hangsúlyozta, hogy Magyarország csak a 3 millió forint keretén belül járul hozzá a közös kiadásokhoz, ugyanakkor arra is rámutatott április 20-án István nádorhoz küldött jelentésében, hogy a közigazgatási év első öt hónapjában (1847 november 1-től 1848 április 1-ig) a bécsi kormány több mint 6 millió forintot használt fel. Ez az összeg Magyarország egész évi jövedelmének több mint a felét tette ki (46—49. old.).

Az önálló magyar pénzügyigazgatás megteremtése, figyelembe véve az ország elmaradott gazdasági helyzetét és korábbi teljes kiszolgáltatottságát, nagy erőfeszítéseket követelt a pénzügyminisztérium élén álló Kossuthtól és munkatársaitól. Meg kellett szervezni a magyar pénzügy-

igazgatást és ezzel párhuzamosan biztosítani kellett a kormány kiadásainak fedezéséhez szükséges pénzt. Ez utóbbi szinte megoldhatatlan feladatnak látszott, de a pénzügyminisztérium, Kossuth vezetésével, mindent megtett, hogy növelje az ország jövedelmét. Ebben a munkájában nemcsak az osztrák hatóságok akadályozták a pénzügyminisztériumot, amelyek a magyar kormány ismételt kérésére sem bocsátották a magyar pénzügyminisztérium rendelkezésére a korábban Bécsbe felterjesztett iratokat (41., 59., 66. stb. old.) és nem ismerték el a magyar bankjegyeket (700 old.), hanem a magyarországi pénzügyi hatóságok is. Több rendeletet kellett kiadni annak érdekében, hogy az utóbbiak elismerjék a magyar pénzügyminisztérium fennhatóságát és megszakítsák a kapcsolatukat Béccsel (69., 95., 662., stb. old.).

Kossuth 1848 július 18-i miniszteri jelentésében (466—581. old.) átfogó képet adott Magyarország pénzügyi helyzetéről, az 1848. és 1849. évi költségvetésről és a közös teherviselésen alapuló adórendszer bevezetésére vonatkozó javaslatairól.

Jelen ismertetésünk szűk keretei nem nyújtanak lehetőséget arra, hogy akár csak vázlatosan is foglalkozzunk a pénzügyi iratok valamennyi témakörével, csupán néhány fontosabb iratcsoportra kívánjuk még felhívni a figyelmet. Az új adórendszer kidolgozása és bevezetése érdekében — a már említett miniszteri jelentésen kívül — több intézkedés született (101., 108., 293. stb. old.). Behatóan foglalkozott a pénzügyminisztérium a bányászattal (43., 52., 65. stb. old.), a kincstári birtokokkal (50., 102., 104. stb. old.), a hitelintézet felállításával (53., 124., 198. stb. old.), az arany- és ezüstpénz beváltásával, az arany és ezüst kivitelének szabályozásával, bankjegyek kibocsátásával és még számos nagyfontosságú kérdéssel.

A kötetben közzétett iratok a szabadságharc hadtörténetének tanulmányozásához is nagy segítséget nyújtanak. A tárgyalt időszakon belül ugyan nem voltak nagyobb hadműveletek, de a forradalom vezetői ebben az időszakban rakták le a magyar hadsereg alapjait. A forradalom győzelme után megszervezték a nemzetőrséget. A délvidéki nemzetiségi mozgalmak egyre sürgősebbé tették olyan haderőnek a felállítását, amely nagyobb erejű külső támadás esetén is meg tudja védeni az ország függetlenségét. A minisztertanács április 26-án mozgó nemzetőrség felállítását határozta el (71. old.), egyelőre 10 zászlóaljba szervezett 10 000 emberrel. Ez a tíz zászlóalj lett később az 1—10. honvédzászlóalj. A honvédelem erősítése érdekében követelték a magyar ezredek hazahozatalát (46., 64., 258. stb. old.).

Kossuth pénzügyminiszteri feladatai között elsődleges helyet biztosított a honvédelem erősítéséhez szükséges eszközök biztosításának. A nemzetőrség és a hadsereg fegyverrel, lőszerrel, ruházattal és egyéb felszereléssel való ellátásáról a kötet sok irata tanúskodik. Kossuth azonban nem elégedett meg azzal, hogy csak a hivatali beosztásából reá háruló feladatok elvégzésével növelje a haza védelmi erejét.

1848 július 11-i országgyűlési beszédének hatására az országgyűlés kitörő lelkesedéssel határozta el egy 200 ezer főből álló hadsereg felállítását (424—438. old.). A katonai törvényjavaslat tárgyalásánál szintén

Kossuth felszólalása döntötte el, hogy a hadsereget „magyar lábra" állítsák, vagyis önálló magyar hadsereget hozzanak létre (755—761. old.). 1848. július 17-én a Kossuth Hírlapjában megjelent cikkében aggodalmát fejezte ki az osztrák kormány politikája miatt, de elszántságáról is hitet tett. „Mi nem ingunk, mint a nád — írja az előbbi cikkben —, és nem is fogunk soha ingani, s míg a magyar nemzet velünk van, bécsi szél előtt dőlni sem fogunk..." (461. old.) Kossuth forradalmi nagyságának bizonyítéka, hogy a haza védelmének megszervezésében a népre támaszkodott. Ez nemcsak abban mutatkozott meg, hogy nagy létszámú népi hadsereg létrehozására törekedett, hanem a népfelkelés jelentőségének a felismerésében is. A népfelkelés gondolata már 1848 júniusában felvetődött Kossuthban (257. old.), 1848 szeptember 21-i felhívásában pedig részletesen kifejtette a népfelkelésről alkotott véleményét. A hazánkba betört Jellačić csapatainak megsemmisítésére népfelkelést hírdetett. *„A népet, ha tömegben felkél, legyőzni lehetetlen"* — hírdette Kossuth, ugyanakkor a felhívásban utasításokat is adott a népfelkelés feladatait illetően (1005. old.). Állandóan figyelemmel kísérte és támogatta a szabadcsapatok szervezését (445., 733., 739. stb. old.) is.

A magyar kormány súlyos hibát követett el azzal, hogy az önrendelkezési jog megadásával nem állította a magyar forradalom mellé a nemzetiségeket. Ennek következtében az osztrák kormány Magyarország ellen tudta fordítani a horvát és szerb nemzetiségi mozgalmakat. A magyar kormány kormánybiztosokat nevezett ki a rend helyreállítása érdekében (19., 79., 122. stb. old.), ezek azonban nem tudták megakadályozni a fegyveres harc kirobbantását. A délvidéki hadműveletek megmutatták, hogy a rendelkezésre álló fegyveres erők egy nagyobb erejű támadással szemben nem tudnak helytállni, Jellačić szeptemberi támadása pedig kétségtelenné tette, hogy az uralkodóval és az osztrák kormánnyal való megegyezés csak a haza függetlenségének feladása árán lehetséges. 1848 szeptembere fordulatot jelentett a magyar forradalomban. Az országgyűlés elrendelte, hogy királyi szentesítés nélkül hajtsák végre az önálló magyar hadsereg megszervezésére hozott törvényt, elrendelte magyar bankjegyek nyomatását és az Országos Honvédelmi Bizottmány létrehozásával megteremtette a forradalom és szabadságharc vezető szervét. Kossuthnak a baloldal támogatásával és a népmozgalmak hatására sikerült keresztülvinnie, hogy az országgyűlés 1848 szeptemberében a megalkuvás helyett az önvédelmi harcot választotta (881. stb. old.).

Sinkovics István a kötet anyagának összegyűjtésével és sajtó alá rendezésével elismerést érdemlő munkát végzett. Nagyon megkönnyítik a kutatók munkáját a gondosan összeállított regeszták és jegyzetek, amelyek rámutatnak az irat keletkezésére, az egyes iratok, témák összefüggésére, a rendelkezések végrehajtásának módjára, s ahol az irat megértéséhez szükséges, az előzményekre. A forrásanyaghoz készített 65 oldalas név- és tárgymutató szintén nagy segítséget nyújt az iratok tanulmányozásához, felhasználásához.

Balázs József szds.

RAZIN:

A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETE

I. kötet.

Zrínyi Kiadó, Budapest, 1959. 595 old.

A Zrínyi Kiadó igen fontos feladatot végzett el Razin műve első kötetének magyar nyelvű kiadásával. Ezzel a kötettel először került a magyar olvasó kezébe olyan könyv, amely az egyetemes hadművészet története első nagy korszakának, a rabszolgatartó társadalom hadművészetének marxista összefoglalását nyújtja.

A megjelent kötetben kapott helyet az öt kötetre tervezett egész mű álalános elméleti bevezetése is. A bevezetés részletesen foglalkozik a háborúról és a hadseregről szóló marxista—leninista tanítás alapjaival, a hadművészet lényegével és a hadművészet történetének tárgyával. Ez a bevezetés egyébként önállóan már egyszer megjelent a Hadtörténelmi Közlemények 1956-os évfolyamának számaiban, s így ennek ismertetésétől eltekinthetünk, s a figyelmet a rabszolgatartó társadalom hadművészetének tárgyalására fordíthatjuk.

Razin, a forrásanyag széleskörű felhasználásával, a fegyverek, a hadsereg, a hadművészet létrejöttének és fejlődésének tudományos feldolgozását adja az első osztálytársadalom idején. A kötet anyaga kronológiailag hatalmas időszakot foglal magában és az ókori államok egész sorának hadművészetét mutatja be. A mű gazdag történeti anyagát, tudományos igényességét, széles problematikáját az ismertetés csak érzékeltetheti.

Razin könyvének nagy érdeme, hogy az ókori keleti rabszolgatartó államok hadművészetével, helyének és szerepének megfelelően, részletesen foglalkozik. Meggyőző történeti tények felsorakoztatásával mutatja be, hogy a rabszolgatartó rendszer kialakulása elsőnek az ókori keleti államokban hívta életre a hadművészet létrejöttének és fejlődésének anyagi-technikai és társadalmi-politikai alapjait.

A burzsoá történetírás céltudatosan hallgatott és hallgat az ókori kelet népeinek magas katonai kultúrájáról. Velük szemben Razin bebizonyítja, hogy a hadművészet története nem a görögökkel és a rómaiakkal kezdődik, hanem már előttük a legősibb keleti népek a hadművé-

szetben is olyan alapot teremtettek, amelyre a Görögországban és Rómában bekövetkezett további fejlődés támaszkodhatott.

Az ókori Egyiptom hadművészetének története során tanulmányozhatjuk a kaszthadsereg és a zsoldosokból álló hadsereg kialakulását, melyek a despotikus rabszolgatartó állam elnyomó szerveként jöttek létre. Az egyiptomi hadseregben két fegyvernem volt: a gyalogság és a harci szekerek. A gyalogság történetében először itt alakultak ki egyforma fegyverzettel ellátott gyalogsági fajták, az íjász és kopjás gyalogosok. Ez a folyamat már a könnyű- és nehézfegyverzetű gyalogság szétválását készítette elő. A harci szekerek a sereg mozgékony részét képviselték. Az egyiptomi hadsereg eléggé rendezett harcrendben állott fel az ütközethez. Az ókori Egyiptomban fejlődött ki először jelentős erőt képviselő hajóhad, amely evezőkkel és vitorlákkal egyaránt ellátott hajókból állott. A hajóhad nem egyszer hatásosan működött együtt a szárazföldi seregel. Az egyiptomi új birodalom korának nagyméretű háborúiban, a hadjáratok tervszerű levezetésében a hadászati vezetés fontos elveinek érvényesülését figyelhetjük meg. Jelentős színvonalra fejlődött az erődítési és ostromtechnika.

Az egyiptomi hadművészet eredményeivel a görögök is megismerkedtek, akik nagy számban szolgáltak zsoldosként az egyiptomi hadseregben az i. e. 7. században.

Az asszíroknál állandó katonaság fejlődött ki. A hadsereg nagy része az állam költségén felfegyverzett, elszegényedett földművelőkből állott. A gyalogság könnyű- és nehézfegyverzetűre oszlott. A gyalogság mellett új fegyvernemek jelentek meg — a lovasság és a „műszaki" csapatok. A lovasság egyre inkább háttérbe szorította a harci szekereket. A „műszaki" csapatok utakat, hidakat, táborokat építettek a hadsereg számára. Az asszírok a harcászatban is jelentős lépést tettek előre. A frontális támadás taktikája mellett gyakran alkalmazták az oldaltámadást is. Asszíriában valósult meg a történelem során először a hadsereg fegyverzettel és felszereléssel való központi, szervezett ellátása.

Urartu hadművészete a várerődvédelem kifejlesztésében az ókori India a katonai elmélet terén ért el jelentős eredményeket. Manu törvényei hadművészeti kérdéseket foglaltak eléggé fejlett rendszerbe. A szkiták lovashadserege a kis, váratlan rajtaütésekkel jellemezhető hadviseléssel, s a nagy puszták és a nomád életmód következtében alkalmazható mély, hadászati visszavonulás megvalósításával tűnt ki.

A perzsa rabszolgatartó despotikus állam hadseregében a harci szekerek elvesztették korábbi jelentőségüket. A manőverezés eszközévé az irreguláris lovasság lett, amely a hadsereg főerejét képezte. A nagy létszámú állandó hadsereg mellett a perzsák a satrapiákban a sereggyűjtést külön katonai körzetek parancsnokai útján végezték. A hadművészet történetében ilyen rendszerbe foglalt feltöltés Perzsiában jelent meg először.

Az ókori Kína hadművészetének eredményei kihatással voltak Közép-Ázsia népeinek hadművészetére. A hadsereg kiegészítésének Kínában is szervezett formája alakult ki, amelynek alapjául az adminisztratív gazdasági egységet képező „szomszédi közösségek" szolgáltak. A kö-

zösségeknek a kapott földért katonákat kellett kiállítaniok, lovat, ökröt, élelmiszert és takarmányt kellett biztosítaniok a hadsereg számára. A fegyvernemek közül a gyalogság, a harci szekerek, majd később — a nomádok támadásainak elhárítására — a lovasság fejlődött ki.

Magas fokú katonai kultúráról tanúskodik az ókori kínai határvédelem megszervezése. A nomád betörések ellen felépített Nagyfal a kínai haditechnika fejlettségét, a fal védelmének kidolgozott rendszere jelentős katonai szervezettséget bizonyít.

A kínaiaknál jelentkezett először — mindenekelőtt Szun Ce munkásságával — a katonai elmélet, mint a hadművészeti eredmények, a harci tapasztalatok összegezése és általánosítása. Szun Ce a hadászat és a harcászat kérdéseivel egyaránt foglalkozik, s ismerteti az ókori Kína hadművészetének tartalmát és legfontosabb elveit.

Razin, feltárva az ókori keleti népek eredményeit a hadseregszervezés és a hadművészet területén, cáfolhatatlan történelmi tényekkel bizonyítja, hogy az ókori keleti államok hadművészete szerves része, korai fejlődési szakasza a rabszolgatartó társadalom hadművészetének.

Az ókori Görögországban a rabszolgatartó gazdálkodás fokozatosan a termelés minden ágára kiterjedt. A rabszolgatartó társadalom, a keleti államokéhoz képest, magasabb fokra fejlődött. A fejlettebb anyagi kultúra és társadalmi-politikai viszonyok következtében a rabszolgatartó társadalom hadművészete is új szakaszába lépett. Ez az időszak elsősorban Athén, Spárta és Thebai hadseregeinek és háborúinak történetével kapcsolatos. A görög hadseregek jellegének és személyi állományának változásai az osztályharc alakulásától, a társadalmi-gazdasági fejlődéstől függően mentek végbe. A görög városállamokban milícia-rendszerű rabszolgatartó hadseregek alakultak ki. A hadseregek kontingensét a szabad állampolgárok felkelése adta. Az állampolgárok maguk voltak kötelesek gondoskodni fegyverzetükről és felszerelésükről és csak háború idején teljesítettek katonai szolgálatot. A milícia-jellegű hadsereg kialakulásának feltételeit a szabadok rabszolgatartó osztállyá való szerveződésének folyamata teremtette meg. A görög hadseregek, a milícia-jelleg ellenére, a regularitás lényeges vonásait viselték magukon. A kiegészítésnek egységes rendszere, a hadseregnek kidolgozott szervezeti felépítése, egységes fegyverzete, kialakult nevelési és kiképzési szisztémája, szervezett, tömör harcrendje volt.

Az osztályharc élesedése a városállamokon belül, az áru- és pénzforgalom növekedése, a szabadok széles rétegeinek elszegényedése, a gazdag rabszolgatartók tartózkodása a katonáskodástól, a hadsereg létszáma növelésének szükségessége és más gazdasági-társadalmi és katonai tényezők arra vezettek, hogy a milícia-rendszerű hadsereget, a peloponnesosi háború (i. e. 431—401) idejétől kezdve, fokozatosan kiszorította a hivatásos zsoldos katonaság.

A görögök fejlett nehézfegyverzetű hoplita-gyalogságot és új harcrendet hoztak létre. Az új harcrend a hoplita-gyalogság zárt, néhány sor mélységű vonalalakzatú felállása, a falanx volt. A falanx harcrend zárt, tömör rendjével, egyforma fegyverzetű, jól együttműködő harcosaival kisebb létszámú hadsereg esetén is nagy átütő erőt képviselt. Ezért a

korlátolt létszámkerettel rendelkező milíciának a legjobban megfelelt. A görög városállamok hadseregeinek fejlett szervezeti tagozódásuk volt ugyan, a hoplita-falanx azonban a harcban osztatlan taktikai egészet alkotott. Az erők a frontvonal mentén egyenlően voltak elosztva a harcrendben. A harcrend felállításánál igen fontos szerepe volt a mélység és szélesség arányának. A mélység növelése ugyanis növelte a falanx lökőerejét, a szélesebb arcvonal viszont a szárnyak biztosítását javította. Általában 8—12 sor mélységű falanxot alkalmaztak.

A görög-perzsa háborúban a fejlett görög hadseregszervezés, a falanx-taktika és a korszerű hoplita fegyverzet bebizonyította fölényét a keleti típusú perzsa hadsereggel szemben. A falanxnak azonban voltak olyan hiányosságai, amelyek erősen csökkentették harcászati lehetőségeit. Szárnyai gyengék, sebezhetőek voltak. Hosszabb mozgásnál, főleg egyenetlen terepen, a falanx könnyen felbomlott, s a sorok felbomlása vagy a harcrend szétszakadása veréséggel fenyegette a hadsereget. A falanx klasszikus formájában kizárta a tartalékképzés lehetőségét, az erők átcsoportosítását, az üldözés megvalósítását. Mivel a harcrend kizárólag a nehézfegyverzetű gyalogságra épült, szó sem lehetett a fegyvernemek harcászati együttműködéséről. Razin a harcászat további fejlődési vonalát éppen azon keresztül mutatja be, hogy a gazdasági, társadalmi, politikai és katonai tényezők alapján feltárja a fenti hiányosságok kiküszöbölésének útját a harcrendben és a harcászatban.

A görög zsoldos hadsereg kialakulásával együtt jött létre a középfegyverzetű gyalogság. Megjelenése jelentős előrehaladást eredményezett a harcászatban. A középfegyverzetű gyalogság már széttagolt alakzatban és falanxban egyaránt harcolhatott. Egyenetlen terepen is jól mozgott s hatásosan küzdött az ellenséges harcrend szárnyai ellen. A harcrend alapja a hopliták falanxa maradt, de az új gyalogsági fajta, mint a manőverezés eszköze, egyre nagyobb szerepet játszott. A harc sikere mindinkább a két gyalogsági fajta harci együttműködésén múlott.

A görög harcrend és harcászat lényeges változáson ment át a demokratikus berendezkedésű Thebai felemelkedésével. A klasszikus falanxban eddig az erők egyenlően voltak elosztva. Epaminondas thebai hadvezér „elsőként alkalmazta azt a nagyjelentőségű harcászati elvet, amely napjainkig is eldönti csaknem valamennyi reguláris ütközet sorsát, a csapatok egyenlőtlen elosztását az arcvonalon azzal a céllal, hogy a főcsapáshoz szükséges erőket a döntő ponton lehessen összpontosítani" (Engels). Epaminondas helyesen ismerte fel a falanx gyengeségeit és levonta belőlük azt a következtetést, hogy nem szükséges az ellenséges falanxot minden pontján megverni. A győzelemhez elég, ha túlerő képzésével a frontvonal döntő szakaszán szétveri. A leuktrai csatában (i. e. 371) Epaminondas a harcrend balszárnyán mélyen tagolt oszlopot képezett, amely a harc során elsöprő támadásával szétzúzta a spártaiak jobbszárnyát. Harcrendjének másik szárnya ezalatt lekötötte a szemben álló ellenséges erőket. A spártai jobbszárny veresége következtében az egész spártai falanx menekülni volt kénytelen. A thebai sereg új harcrendje tehát biztosította a túlerőt a főcsapás irányában s egyszersmind módot adott a támadó szárny és a védekező szárny harcászati együtt-

működésére. Thebai hadseregе, az addigi görög seregektől eltérően, olyan lovassággal rendelkezett, amely számánál és erejénél fogva hatásosan támogatni tudta a gyalogságot. A mantineai csatában (i. e. 362) a thebai lovasság a főtámadás megvalósításában működött együtt a gyalogsággal.

A központosított rabszolgatartó makedon állam állandó hadserege, a reguláris gyalogság mellett, reguláris lovassággal is rendelkezett. Mindkét fegyvernem könnyű-, közép- és nehézfegyverzetűre oszlott s ez nagymértékben növelte az egész hadsereg manőverezési képességét. A gyalogság és lovasság különböző válfajainak meghatározott harcászati feladata volt s annak megfelelően kapcsolódott a harcba. A lovasság nemcsak önálló fegyvernemmé vált, de már gyakran a főtámadás végrehajtását is magára tudta vállalni. Ezzel Epaminondas elve a makedon harcászatban továbbfejlődött. A túlerőnek a döntő irányban való biztosítása a különböző fegyvernemek egybehangolt alkalmazása útján valósult meg.

A gyalogság továbbra is falanxban harcolt s a falanx a harcrend alapja maradt. A falanxtól való eltérésre azonban már a görögöknél volt példa. Az i. e. 5. század végén, a tízezer görög zsoldos visszavonulása folyamán, Xenophon a görög falanxot az addig csak adminisztratív egységekként szereplő lochosokra tagolta. A lochos taktikai egységgé vált s a harcrend ennek következtében az egymástól térközökkel elválasztott lochosokból állott. A falanxnak kisebb taktikai egységekre való felosztásával megszületett a gyalogság harcászati szétbontakozása. A lochosokból álló harcrend hajlékony lett, manőverezési lehetősége megnőtt s az egyenetlen terep már nem árthatott neki. Tekintve azonban, hogy Xenophon újítása a görögöknél nem nyert további alkalmazást, a sikeres kísérletet csak egy új, a manipuláris harcrend és harcászat előképének tekinthetjük.

Az ókori Rómában a nemzetségi rendszer felbomlásával, a rabszolgatartó társadalom és az állam kialakulásával a nemzetségi felosztást a római állampolgárok vagyon szerinti felosztása váltotta fel. A vagyoni felosztáson nyugvó kiegészítés alapján, Görögországhoz hasonlóan, Rómában is milícia hadsereg jött létre.

A rómaiak, akik kiváló gyalogsággal rendelkeztek — a kezdetben náluk is meglevő falanx helyett — új harcrendet, a légió manipuláris harcrendjét alakították ki. Ez a harcrend elvileg különbözött a zárt, eléggé nehézkes, manőverezni nem tudó gyalogsági falanxtól. A légió harcrendje egységes kiegészítésű és fegyverzetű taktikai egységek, a 60—120 főnyi manipulusok három vonalából állott. A légió 30 manipulusa a sakktábla egyszínű mezőinek formájában fejlődött harcrendbe. Minden vonalban 10—10 manipulus helyezkedett el. Az új harcrend tehát szélességben és mélységben egyaránt önálló taktikai egységekre oszlott. A harcrend hajlékonnyá lett s módot adott az egységek mozgatására. A manipulusok kiválóan menővereztek, a mozgás nem zilálta szét a harcrendet. A második vonal létezése lehetővé tette az arcvonal mélységből történő kiegészítését, pótlását. A harmadik vonal egyre inkább a tartalék szerepét kezdte betölteni. A rómaiak a görögökhöz viszonyítva magasabb szintre emelték a harcászatot s a manipuláris harc-

rend és harcászat fölénye a falanx felett a gyakorlatban is beigazolódott a makedon háborúk idején.

A sereg szárnyai azonban, elsősorban megfelelő lovasság hiányában, a manipuláris harcrendben is eléggé fedetlenek maradtak. Az erős lovassággal rendelkező karthágói hadsereg, Hannibál vezetésével, ki is használta ezt a gyengeséget, s többek között Cannaenál is a szárnyakra mért csapás útján kerítette be a hatalmas római sereget.

A bekerítés elhárításának módját keresve, a rómaiak a zámai csatában (i. e. 202) lépcsőzött harcrendet alkalmaztak, s ezzel új harcászati kombinációkra nyílott lehetőségük. A harcrend második lépcsőjében felállított római gyalogság manővere, amelynek segítségével az első vonal szárnyai kiegészültek, sikeresen verte vissza a karthágóiak bekerítésre törekvő támadását. Ebben az ütközetben egyébként a rómaiak a lovasság tekintetében is fölénybe kerültek a karthágóiakkal szemben.

A római nagyhatalom kialakulásának gazdasági-társadalmi viszonyai között a milícia hadsereg időszerűtlenné, az állampolgárok általános hadkötelezettsége alkalmazhatatlanná vált. A milícia hadsereget hivatásos katonákból álló hadsereg váltotta fel. Ezzel szorosan összefüggött az, hogy megváltozott a légió harcrendje az i. e. 2. század végén. Három manipulust egy cohorsban egyesítettek és a cohors lett a taktikai egység. A légió 10 cohorsa két vonalat képezett a harcrendben. A nagyobb taktikai egységek következtében egyszerűsödött a légió vezetése, de a harcászati mélység csökkentése hátrányosan befolyásolta a légió manőverezési képességét.

A légió harcrendje nagy fejlődésen ment át Julius Caesar idejében. A taktikai egység a cohors maradt, de a légió harcrendje újra három vonalból állott s a vonalak közötti távolság megnövekedett. A harmadik vonal az általános tartalék szerepét töltötte be. A tartalékot rendszerint az ellenség harcrendjének szárnyai elleni manőverezésre, vagy az ellenséges átkarolás visszaverésére alkalmazták. A tartalék így a légió harcrendjének szerves részévé vált s a főcsapás megvalósítására is alkalmassá lett. Caesar légióinak erejét fokozta, hogy seregében megnőtt a könnyűfegyverzetű gyalogság (krétai íjászok, baleári parittyások) és a lovasság (germán zsoldosok) szerepe. Emellett a légiók nagyszámú hadigéppel is el voltak látva.

A rabszolgatartó társadalom válságának kezdetével a római császárság korának állandó hadseregében és hadművészetében a hanyatlás jelei mutatkoztak, s a III. századtól az általános válság katonai következményeként a római hadsereg rohamosan vesztette el azokat a tulajdonságokat, melyek annak idején a kor legjobb hadseregévé tették. A rabszolgatartó társadalom ellentmondásainak kiéleződésével végleg tönkrement a hadsereg legjobb emberanyagát adó szabad parasztság. A hadsereg idegen zsoldosokból toborzott hadsereggé vált, s a római elem elmerült a barbár, félbarbár, romanizált, nemromanizált katonák tömegében. A hadsereg jellegének és állományának ilyen alakulása nem maradt hatás nélkül a hadművészetben. A nehézfegyverzetet egyre kevésbé használták, a légió harcrendje egyre jobban hasonlított a falanxhoz, s emellett a passzív védelmi harc került előtérbe. A cohorsok el-

vesztették taktikai önállóságukat, a hadsereg manőverezési képessége gyorsan hanyatlott. Eltűntek azok a feltételek, amelyek a római hadművészet korábbi magas színvonalát lehetővé tették. A rabszolgatartó társadalmi rendszer felbomlása katasztrófába döntötte a római birodalmat és csődbe juttatta a rabszolgatartó társadalom hadművészetét. „Végül is eltűnt a rómaiak és a barbárok fegyverzete és felszerelése közötti mindennemű különbség és a fizikailag és erkölcsileg magasabban álló germánok keresztülgázoltak a demoralizált légiók testén." (Marx—Engels Művei XI. köt. II. rész, 387. o., oroszul.)

A hadseregszervezés és a harcászat érintett kérdésein kívül Razin részletesen foglalkozik az ókori rabszolgatartó államok flottáinak szervezetével, fegyverzetével és harcászatával, az erődítési és ostromtechnika kérdéseivel. Az ókor háborúinak konkrét történeti viszonyaira támaszkodva elemzi a hadászat fejlődését. A stratégiai művészet az ókorban a háborúra való felkészülésben, a hadászati tervek kidolgozásában, a főcsapás irányának megválasztásában, a hadászati felderítésben, a szárazföldi és tengeri erők együttműködésének megszervezésében, az ütközetek helyének és idejének meghatározásában, a hadjáratok végső és közbeeső céljainak kitűzésében nyilvánult meg. A hadászat fejlődésének kérdését azonban világossá tette volna az, ha a szerző, a harcászat fejlődési szakaszaihoz hasonlóan, a hadászat fejlődési szakaszait is határozottabban körvonalazta volna.

Razin könyve érdeklődésre tarthat számot nemcsak a hadművészet története iránt érdeklődő olvasók részéről. A mű értékes a rabszolgatartó társadalmi rendszer egészének történeti feldolgozása szempontjából és ezért hasznosan tanulmányozhatják azok is, akik az egyetemes történet iránt érdeklődnek.

Razin művében vitatott állásfoglalással is találkozunk. A szerző konkrét történeti elemzés útján mutatja be, hogy a hadművészet fejlődését alapvetően a társadalmi-gazdasági rendszer fejlődése határozza meg. (Az ókori hadművészetben bekövetkezett változások csakis ezzel a módszerrel nyerhettek és nyertek is tudományos magyarázatot.) Ez azt jelenti, hogy a hadművészet történetének korszakai egészében megfelelnek az egyetemes történeti periódusoknak. Ennek nem mond ellent az, hogy esetenként a hadművészet fejlődésének lehetnek és vannak is sajátos, katonai tényezők által befolyásolt szakaszai. A szerző azonban túlságosan nagy szerepet tulajdonít a katonai tényezőknek a hadművészet periodizálásánál. A bevezetésben a hadművészet fejlődését nem a társadalmi-gazdasági rendszerek, hanem a háború fő korszakai szerint osztja fel. A rabszolgatartó társadalom hadművészete helyett is a háború rabszolgatartó korszakának hadművészetéről beszél. Pedig éppen az ókori hadművészet történetében egyetlen olyan időszakot sem találunk, amely sajátos lenne. Ellenkezőleg, a hadművészet minden fejlődési szakaszát a rabszolgatartó társadalmi-gazdasági rendszer fejlődése határozta meg.

Razinnak néhány megállapítása leegyszerűsített s ezért ellentmondásos. Úgy tűnik például, hogy a kínai lovasság és a harciszekerek szerepét túlbecsüli a Csou korszakra vonatkozóan, s ezzel a hadsereg tömegeit kitevő gyalogságot aláértékeli. Ami a lovasságot illeti, csak jóval

később vált fő fegyvernemmé a kínai hadseregben s kialakulásakor egyáltalán nem volt olyan a helyzet — ez különben a könyvből is kiderül —, hogy a lovasság megszervezése régi tradíciókra támaszkodhatott volna.

Nem lehet egyetérteni azzal az állásfoglalással sem, hogy Thermopylainél a spártai csapat önfeláldozásának csupán erkölcsi hatása lett volna. A szerző is megemlíti, csak nem értékeli kellőképpen, hogy a 300 spártai hősies harcának eredményeképpen az összes görög szövetséges erők Athén felé való elvonulása biztosítva volt.

Razin kifejtése szerint nem elég világos a római gyalogság vagyon és életkor szerinti felosztásának kérdése. Ebben a kérdésben a helyzet az, hogy kezdetben az öt vagyoni csoportnak megfelelően a katonák másmás fegyverzetet viseltek. Egyes vagyoni csoportokhoz tartozó katonák elnevezése fennmaradt akkor is, amikor a vagyoni tagozódást már felváltotta a harcosok harci tapasztalat, életkor szerinti felosztása. Az egyik felosztási elvet másik váltotta fel s ez hosszú folyamat eredménye volt. Nem lehet tehát egyszerűen azt mondani, hogy a harcosokat életkoruk és vagyoni helyzetük szerint osztották csoportokra.

A szerző szerint a karthágóiak a második pun háborúban a szárazföldi hadjárat tervének kidolgozására egyértelműen csak rákényszerültek, mivel a tengeren már Róma volt az úr. Ez a kérdésnek csak az egyik oldala. A másik oldala azonban az, hogy ily módon a karthágóiak hatalmas hadsereget tudtak éppen a Padus völgyébe juttatni, ahol nagyszerű lehetőségek kínálkoztak a Róma elleni szövetség kialakítására és egy közbeeső bázis megteremtésére. Mindezek, a szerző által is kifejtett körülmények folytán, nem lehet a szárazföldi hadjárat tervét ilyen kategórikusan a kényszer szülöttének tekinteni.

A könyv megjelentetésében a kiadó mellett a fordítói kollektívának is megvannak a maga érdemei. De éppen mert annyira szükséges könyvről van szó, meg kell említeni, hogy helyenként jóval nagyobb fordítói gondosságot érdemelt volna a mű.

Bár a stílus kérdése igen fontos — hiszen a könyvet várhatóan gyakran fogják használni tananyag elsajátításához is —, a fordításban itt-ott előforduló nehézkességek felemlítésétől el lehet tekinteni. Előfordulnak azonban olyan fordítási hibák, amelyeket nem lehet szó nélkül hagyni elsősorban azért, mert ténybeli, sőt elvi hibákat eredményeztek.

A lefordított szövegből arról értesülhet az olvasó — s ezt az eredeti szöveg félreértése idézte elő —, hogy az ókori kínai államban, a Jin korszakban a harci szekerek száma nem haladta meg az 5000-et (161. o.). Mintha a fordítók (nem a szerző!) keveselték volna ezt a létszámot ahhoz, hogy a harci szekerek fontos szerepre jussanak a kínai hadseregben. Pedig ha egy kissé elgondolkodtak volna a lefordított szövegen, s tájékozódtak volna az akkori viszonyok hadseregeinek létszámáról, feltétlenül kétely támadt volna bennük, legalábbis saját szövegük helyességét illetően. Az eredeti szövegben egyébként szó sincs a harci szekerek számáról. Ellenben van szó arról, hogy a sereg létszáma nem haladta meg az 5000 főt, s ez nagy különbség. Bármilyen régen volt a Jin korszak, ekkorát nem lehet tévedni még a fordítóknak sem.

Nem is elég, ha azt mondjuk, hogy túl modernnek hat az olyan for-

dítási megoldás, amelynek következtében a perzsa rabszolgatartók hadserege „ezredekre, századokra és tizedekre tagozódott" (149. o.). Ezek a szervezeti egységek tudvalevőleg egyszerűen, ezer, száz és tíz főből állottak. De ha már a fordítók végképpen nem tudták másképpen lefordítani az orosz szöveget — amelyben természetesen ezredekről egy szó sincs —, legalább ehhez az „adathoz" írtak volna szerkesztői jegyzetet s nem Urartuhoz, amit viszont egyszerűen a későbbi Arméniaként magyaráznak. Razin könyvében eredetileg is vannak túl modernnek ható fogalmak, amit szovjet bírálói szóvá is tettek. A fordítóknak azonban ebben a vonatkozásban sikerült túltenniök minden elképzelésen.

Önkényes szövegfordítással találkozhatunk a Spartacus vezette rabszolgafelkelést tárgyaló részben (398—399. o.). A fordítók hibát hibára halmoznak s Appianosnak és Rázinnak egyaránt volna min csodálkoznia a magyar szöveg olvasásakor. A fordítók teljesen félremagyarázták a szöveget. Nem lepte meg őket az sem, hogy az általuk lefordított szöveg ellentmond a szerző végkövetkeztetésével, amit pedig pár oldallal hátrább már helyesen fordítottak le. A fordítók (nem Razin!) azt állítják, hogy Appianos szerint a felkelt rabszolgákhoz csatlakoztak „a földtől megszabadított parasztok is". Az eredeti tőkefelhalmozódás idejéről beszélünk, hogy a földtől megszabadított parasztokról esik szó? Razinnál, hihetően helyesen, szó szerint fordítva a „földekről való szabadok" szerepelnek. Tehát olyan szabadok, akik a földeken dolgoznak, azaz parasztok. Ezen túlmenően az egész mondatból az derül ki, hogy Spartacushoz csatlakoztak a parasztok. Ez alatt pedig csak azt érthetjük, hogy a parasztok mindnyájan, vagy legalábbis tömegesen csatlakoztak. De, hogy félreértés ne essék (mármint a fordításnál félreértett szöveg ismételt félreértése, ami egyébként a szerző eredeti állításához juttathatna), a következő oldalon ezt olvashatjuk: „A felkelő rabszolgákhoz csatlakoztak az elszegényedett itáliai parasztok is." S ha még ehhez hozzávesszük a fordítók azon állítását, hogy „az itáliai törzsekből toborzott katonák Spartacus oldalára álltak", akkor a fordításban az itáliai parasztság és a felkelők közötti viszonynak, s ennek következtében az egész rabszolgafelkelésnek az eddigi kutatásoktól eltérő, új megvilágítását kapjuk. Ezek az állítások azonban sajnos nem felelnek meg a történelmi tényeknek s ezt a fordítóknak is illett volna tudniok. A római rabszolgatartó rendszer a felkelés idején még elég szilárd volt, s a parasztság olyan mérvű szembehelyezkedése a rendszerrel, mint amilyenről a fordított szöveg beszél, nem következett be. Az itáliai parasztság tömegei nem csatlakoztak a felkelőkhöz s a rabszolgáknak nem is voltak olyan céljaik, amelyek a szabad lakosság szegény rétegeinek tömegeit az ő oldalukra állították volna. A felkelés vereségének éppen ez volt az első oka. Ezt egyébként már saját fordításukban is olvashatják a fordítók a könyv 404. oldalán. Némi történelmi ismeretek birtokában el lehetett volna kerülni egy ilyen oldalakon át ismétlődő elvi jelentőségű hibát. De ha már ezzel nem rendelkeztek a fordítók, az olvasó megelégedne a pontos fordítással is. Az eredeti orosz szövegben ugyanis ezekkel, a történelmi valóságot túlzásaikkal meghamisító kijelentésekkel nem találkozunk. Ott az áll, hogy szabad parasztok is kezdtek csatlakozni a felkelőkhöz és a légiók-

ból italicusok szökdöstek át Spartacushoz. Ez pedig lényegesen más, mint amit a fordításban találunk, s meg is felel a tényeknek.

Ezek után az olvasó, amikor azt olvassa (401. o.), hogy Spartacus Picenumnál (és nem Picenumban!) vívott ütközetet a római hadseregek ellen, már nem is csodálkozik. A fordítók, ahelyett, hogy utánanéztek volna, egyszerű logikával talán azt gondolták, hogy a csaták helyét rendszerint a közeli helység után szokás meghatározni, tehát Picenum is csak helységnév lehet. Ezzel szemben Picenumnak Itália egyik vidékét nevezték.

Kétségtelen, hogy maga Razin is egyoldalúan fogalmazta meg könyve hatodik és hetedik fejezetének címeit. (A hadművészet fejlődése a római birodalom ellen küzdő népek háborúiban"; „A hadművészet fejlődése a kelet-római birodalom ellen küzdő népek háborúiban".) Ezek azonban csak egyoldalúan megfogalmazott címek, de ennek ellenére magukban foglalják a fejezetek fő tartalmi mondanivalóját. A fordítók azonban a hetedik fejezet címét az eredetitől teljesen eltérően fordították. A fejezet új címe: „A kelet-római birodalom ellen küzdő népek hadművészetének fejlődése". Ez már nem egyoldalú, hanem teljesen helytelen cím, amely egyáltalán nem felel meg a fejezet tartalmának. A fejezet ugyanis elsősorban a kelet-római birodalom hadművészetének fejlődésével foglalkozik.

Bosszantó hibával találkozunk a 428. oldalon. Minden bizonnyal az egyetlen könyv a világon Razin magyar kiadása, amelyben azt olvashatjuk, hogy Caesar 13 légióval lépte át a Rubicot. Caesar a kockát vetette el, a fordítók pedig a sulykot.

Nem lehet helyeselni, hogy a történetírásban meghonosodott és helyes elnevezéseket a fordítók megváltoztatják. Annál is inkább, mert az eredeti orosz szöveg pontos fordításából ilyen változtatások nem következnek. Indokolatlan a marathoni, leuktrai stb. csata helyett azt írni, hogy „harc Marathonnál", „harc Leuktránál". Főleg furcsának hat ez, ha időrendi táblázatban fordul elő. Egyébként a „harcnak" lefordított szó csatát és ütközetet is jelent. A leuktrai csatában a támadó oszlop egy részét képező csapatot „szent csapat"-nak szokás nevezni, s nem „megszentelt osztag"-nak.

Különösen hű és pontos fordítást várunk a fordítóktól akkor, ha a marxizmus—leninizmus klasszikusainak megállapításait fordítják magyar nyelvre. A fordítói kollektíva ebben a vonatkozásban sem állt feladata magaslatán, s pontatlanul és hevenyészetten fordította le a könyvben szereplő, magyarul még meg nem jelent idézetek egy részét (l. 192. o., 396. o.).

Mindent egybevetve, a kiadványnak nagy hasznára vált volna, ha a fordítók és a szerkesztők, munkájuk igénye szerint, tanulmányozták volna az ókor történetét s egyben jóval nagyobb gondosságra és hűségre törekedtek volna az eredeti szöveg visszaadásában. Ez esetben elkerülhetők lettek volna azok a hiányosságok és hibák, amelyek leszállítják egészében véve hasznos munkájuk értékét.

Dér László

OKMÁNYTÁR

DOKUMENTUMOK A MAGYAR ANTIFASISZTA ÉS PARTIZÁNHARCOK TÖRTÉNETÉHEZ HAZÁNK FELSZABADULÁSÁNAK ÉVEIBŐL

(1944—1945)

Magyarország — fasiszta uralkodó körei népellenes politikájának következtében — Hitler legutolsó szövetségeseként vette ki a részét a nácik rablóháborújából. Történelmünknek nem volt még egy időszaka, amikor népünket olyan dicstelen szerepre kárhoztatták, mint a második világháború idején. Horthy-Magyarország vezetői, a főrabló minden anyagi és emberigényét készségesen kielégítve önként és örömmel nyújtottak segédkezet idegen területek elrablásához, idegen népek leigázásához és legyilkolásához. Sem anyagi eszközöket, sem életet nem kíméltek, hogy rászolgáljanak a koncra, amit a háború győzelmes befejezése után a nagy osztozkodásnál reméltek. A magyar nép százezreit szállították idegen érdekekért meghalni a frontra. A vágóhídra hurcolt emberek, s a hátország lakosságának egy része érezte, hogy ez a háború nem a magyar nép háborúja. S ez az érzés a frontesemények, a belpolitikai állapotok, nem utolsósorban pedig a Magyar Kommunista Párt szívós munkája nyomán sokakban kezdett tudatossá válni. Százszámra akadtak olyanok, akik felismerve a háború valódi célját, s felismerve az igazi ellenséget, tudtak és mertek is jó hazafiakhoz méltóan cselekedni. Átszöktek a szovjet partizánokhoz, átálltak a Szovjet Hadsereg oldalára, hogy a fasiszta hadak ellen fordulva részesei lehessenek annak a világtörténelmi harcnak, amely hazánk felszabadulásához is vezetett.

Szabadságharcos múltunk története a második világháború folyamán dicsőséges lapokkal gazdagodott. Az ország területén, valamint a fasiszta hadak mögött a különböző frontokon pusztították az ellenség élőerőit, technikáját és anyagi eszközeit azok a magyar partizáncsoportok, amelyek hazánkban (főleg a fővárosban) alakultak, vagy pedig a Szovjetunió területéről ejtőernyős csapatokban repültek bevetési területeikre, illetve más úton-módon kerültek az ellenség hátába. Ezeket a magyar szabadságharcosokat a szovjet nép hősies küzdelme, a szovjet partizánmozgalom tapasztalatai, mély hazaszeretetük — s nagy részüket — a párt vezetése lelkesítette.

A magyar partizánmozgalom a második világháború idején méré-

teiben is, jelentőségében is elmaradt néhány más ország mozgalmától, mégis magán viselte a népi jelleget. A magyar partizánok a nép fiai voltak, és harcukat a nép támogatta.

A szervezett magyar fegyveres partizáncsapatok harcai és a számos spontán ellenállás sajnos nem duzzadt fel összefüggő fegyveres felkeléssé. Katonai jelentősége hazánk felszabadítása tekintetében sem volt számottevő. Mégis, azok a férfiak, akik 1944 második felében Budapesten vagy vidéken, és azok, akik szovjet földön és más országok területén már előbb is fegyvert fogtak a német és magyar fasizmus ellen, akik közül sokan életüket adták a magyar nép szabadságáért — a hazaszeretetnek, népünk szeretetének példamutató harcosai voltak. Küzdelmük — ha parányi mértékben is — segítette a felszabadító Szovjet Hadsereg előnyomulását, tettük sokat lemosott abból a gyalázatból, amit a hitlerbérenc Horthy-kormányzat a magyar népre kent. Szabadságharcuk — a Horthy-Magyarország hivatalos politikájával szemben — kifejezője volt a magyar nép igazi akaratának.

A magyar partizánmozgalom története ez ideig még jórészt feltáratlan. A Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum — a Magyar Partizán Szövetség segítségével — hozzáfogott e harc dokumentumainak feltárásához, összegyűjtéséhez, egyrészt megőrzés végett, másrészt abból a célból is, hogy alapját képezzék egy történeti feldolgozásnak.

A Kommunista Párt által szervezett, vagy spontán kifejlődő legjelentősebb partizáncsoportok harcairól jelentek már meg önálló kiadványok (főleg irodalmi feldolgozások), népszerű tudományos cikkek és tanulmányok, avagy tudományos igényű kötetekben kapott ezeknek a harcoknak ismertetése és értékelése kisebb-nagyobb terjedelmet. A következő oldalakon közzétett dokumentumok — kevés kivétellel — azokat az eseményeket tükrözik, amelyek a Szovjet Hadsereg csapásai következtében bomlódó Horthy és Szálasi hadseregen belül a fasiszta hadakkal való szembefordulás vonalán lejátszódtak.

A tömeges átállások és a fegyveres ellenállási harcok oka és célja a katonatömegek részéről a fasizmussal való szembefordulás, hazánk felszabadításában való részvétel, a Szovjet Hadseregnek a fasiszta hadigépezet teljes leverésében nyújtandó segítés készsége és ennek eredményeképpen az úri Magyarország romjain, a magyar nép új, elnyomástól mentes életének megteremtése volt. E mozgalmakban résztvevő tisztek egy részének, különösen pedig a magasabb rendfokozatú tiszteknek — akiket nemegyszer katonatömegeik nyomása és fenyegető fellépése bírt elhatározásra —, elképzelése és célja nem volt ilyen teljességre méretezve. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy közülük nem egy akadt, aki később elfordult tőlünk, vagy egyenesen szembefordult szocialista hazáját építő népünkkel.

A katonatömegek, munkaszolgálatosok és polgári egyének antifasiszta harcaira azonban népünk szeretettel és büszkeséggel tekint, s e mozgalmak becsületes és bátor hazafiait dicsőséggel és megbecsüléssel övezi.

Az itt közreadott néhány dokumentum a magyar antifasiszta moz-

galmak és partizánharcok fentebb meghatározott területére nyújtanak csak töredékes bepillantást. A második világháború magyar partizánmozgalmainak átfogó történetét tükröző dokumentumkötet elkészítése most van folyamatban.

Gazsi József
Harsányi János szds.

I.

A VÖRÖS HADSEREG ÉS A MAGYAR ANTIFASISZTÁK FELVILÁGOSÍTÓ MUNKÁJA

1.

1944. szeptember 28.

Bánhuber János hadifogoly a herendi porcelángyár munkásait a németek elleni harcra hívja fel.

Felhívás a herendi porcelángyár munkásaihoz!

Munkástestvéreim! Bánhuber János szól hozzátok, a volt régi munkástestvéretek. Arra hívlak fel benneteket, ragadjatok meg minden eszközt és harcoljatok a német rabló fasiszták ellen, akik hazánkat megszállták és kirabolták, s rabolják még most is, az utolsó napjaikban. *Nyíljon ki már a szemetek!* Akadályozzatok meg mindennemű kiszállítást Németország felé. Ártsatok ott, ahol csak tudtok! *Ott a Bakony,* kövessétek a hős partizánokat! Vegyetek példát a finn, román, bolgár és a többi szabadságszerető népekről.

Ne féljetek a Vörös Hadseregtől, mert az nem akarja hazánkat meghódítani, hanem az ellenkezőjét, a munkásnépet akarja felszabadítani a fasiszta rabság alól. Ezért támogassátok mindenben, amiben csak tudjátok a Vörös Hadsereget. *Ne higgyetek a hazug Hitler- és Horthy-propagandának,* mert ők csak a saját bőrüket féltik. Vegyétek ki a részeteket a dicső szabadságharcból a német rablók ellen!

Halál a német megszállókra!
Éljen a Vörös Hadsereg!
Bánhuber János 1944. szept. 28.

H. L., Röplapgyűjtemény 236. sz. — Fényképmásolat.

2.

1944. szeptember 29.

Vince Géza hadifogoly az ózdi vasgyári és a bányavidéki munkásokat a Vörös Hadsereg segítésére és partizánegységek szervezésére szólítja fel.

165-ös hdf. láger, Antifasiszta iskola. 1944. év IX. hó 29-én.

Felhívás az ózdi vasgyári és bányavidéki munkásokhoz.

MUNKÁSTESTVÉREK!

A Vörös Hadsereg a fasiszta fenevad üldözésében északon és keleten magyar hazánk határát érte el. Hogy a fenevadat tovább üldözze, hazánkon fogja előnyomulását tovább folytatni. A háborút Hitler és Horthy elvesztette. Ma Horthy Hitlerrel együtt rohan a végpusztulásba és magával viszi a magyar népet is, ha engedi magát. A magyar népen múlik saját sorsa.

Gyári és bányamunkás testvérek!

Ti vagytok a magyar nép ereje és fegyvere. Vegyetek példát a jugoszláv és szlovák partizánokról.

Ne dolgozzatok! Szervezkedjetek és lépjetek érintkezésbe a szlovák partizánokkal! Szerezzetek fegyvert és űzzétek a véreteket szívó németeket! Készítsétek elő a Vörös Hadsereg útját, és csatlakozzatok hozzá, ha megközelít benneteket, mert az a dolgozók felszabadító hadserege!

Az idő kevés, föl a harcra! Éljen a Vörös Hadsereg!!!
Éljen a magyar nép!!

Halál a német rablókra!!!
Vince Géza hdf.

H. L., Röplapgyűjtemény 240. sz. — Fényképmásolat.

3.

1944. október 17.

Szamosközi alezredes igazolja, hogy Hidasi János alhadnagy a fronton önként átvitte Dálnoki Miklós Béla azon parancsát, amelyben a csapatok átállására adott utasítást.

Igazolom, hogy Hidasi János tart. alhadnagy 1944. július 28-án a Vörös Hadsereg fogságába esett. 1945. évi október hó 17-én Miklós Béla vezérezredestől (aki ekkor ment át a Vörös Hadsereghez), Kéry Kálmán vk. ezredes útján felhívást kapott, miszerint vállalkozzék arra, hogy a magyar csapatokhoz írásbeli parancsot átvisz az oroszok oldalára való átállásra.

Ezen feladat végrehajtására Hidasi János tart. alhadnagy és még 13 ugyancsak a Vörös Hadsereg fogságában lévő bajtársa vállalkozott. A parancsot végrehajtották, azonban a magyar csapatok nyilas érzelmű parancsnokságán közülük hármat azonnal kivégeztek. Hidasi alhadnagyot és az életben maradt bajtársait letartóztatták. Előbb Székesfehérvárra, majd pedig a Vörös Hadsereg egységeinek közeledtekor Komáromba szállították őket. Itt 1944. évi december 19-én szabadlábra

helyezték őket, minthogy ügyükre vonatkozóan semmiféle irat nem állott rendelkezésre az őket fogva tartó parancsnoknak (az irat még mielőtt oda érkezett volna valahol elkallódott), Lakatos alezredesnek.

Szabadlábra helyezésük után különböző alakulatokhoz osztották be őket. Hidasi alhadnagy a 2. páncélos hadosztályhoz beosztott egyik gyalogos egységhez került. 1945. január 13-án Hidasi alhadnagy az első vonalba került századával, s másnap január 14-én a századába beosztott 75 bajtársával átállott a Vörös Hadsereg oldalára. Ezután 1945. július 1-ig a 3. Ukrán front parancsnokság politikai osztályán teljesített szolgálatot. 1945. július 1-én az Ukrán front parancsnoksága leszerelte és lakóhelyére útba indította.

Hidasi János tart. alhadnagy ezen hazafias magatartásáért 3 évi rangelőnyzés mellett tart. hadnaggyá leendő soronkívüli előléptetésre hozatott javaslatba.[1]

Budapest, 1945. évi november hó 23-án.

Dr. Szamosközi Mihály bh. alez.

H. L., H. M. eln. 1945, 41292 sz. — Másolat.

4.

Dátum nélkül.

Az 1. hegyi dandárhoz tartozó Bartal Károly honvéd a Vörös Hadsereg oldalára hívja volt bajtársait.

Kövessétek a példámat!

Kedves Bajtársak!

Ma, ezen a nevezetes napon, amikor fogságba kerültem, üzenek nektek.

Tudatom veletek testvérek, hogy semmi sem igaz abból a propagandából, amit nekünk a németek és a magyar tisztek az orosz fogságról beszéltek és meséltek.

Ne harcoljatok a Vörös Hadsereg ellen, mert emberségesebben bánnak itt a magyar foglyokkal, mint odahaza a honvédekkel. Itt beszélhetsz és megmondhatod ha bajod van s rögtön orvosolják is a bajt.

Kedves testvéreim, Peli János, Bali Lajos, Juhász Lajos, Kádasi Gyula — mondjátok meg a többieknek is, hogy kövessék az én példámat. Siessetek orosz hadifogságba kerülni, mert minél kevesebb magyar segít a németeknek folytatni a háborút, annál hamarabb ér véget a háború, annál hamarább szabadul meg hazánk is a német rablóktól.

1 Hidasi János tettét több hasonló nyilatkozat igazolja. Hasonló ügy található még H. L., H. M. eln. 1945. 24504 sz. Bihari János főhadnagy ügye alatt.

Ha vége lesz a háborúnak, az összes hadifoglyok egészségesen, jó állapotban térnek vissza családjukhoz.[2]

Bartal Károly honvéd
1. hegyi dandár 12. hgyv. zlj. 3. sz. II. szak.

H. L., Röplapgyűjtemény 97. sz. — Fényképmásolat.

5.

Dátum nélkül.

A Vörös Hadsereghez átállt V. hadosztálybeli katonák elmondják bajtársaiknak, hogy miért hagyták ott a fasisztákat.

Az V. ho. katonáihoz!

Bajtársaink!

Átjöttünk az oroszokhoz, mert nem akartunk a németekért és a börtöntöltelék, hazaáruló Szálasiért tovább szenvedni.

Rongyos ruhában, éhesen, 8 órát kellett őrséget állni a hideg téli éjszakában.

És mi volt a fizetség érte?

Nyilas tisztjeink vertek, kikötöttek bennünket.

A németek hátul szórakoztak a falvakban. A tisztjeink is majd mind a vonalak mögött vannak, csakhogy gyorsabban tudjanak „paslizni".[3] Minket meg kidobtak előre ágyútöltelléknek.

A nyilas tisztjeink azt mondták, hogy az oroszok vagy legyilkolják, vagy Szibériába viszik a foglyaikat.

Ez hazugság.

Itt jól fogadtak bennünket. A közeletekben vagyunk és jól érezzük magunkat. Az élelmezés is jobb, mint nálatok.

Megbizonyosodtunk róla, hogy Miklós Béla vezérezredes úr, aki még októberben teljes vezérkarával együtt átjött az oroszokhoz, új kormányt alakított, amely béketárgyalásokat kezdett a Szovjetunióval és hadat üzent a németeknek. Már az új magyar hadsereg megszervezése is folyik. Az új kormány megkezdi a földreform kivitelezését, amely a sok százezer földnélküli és törpebirtokos parasztnak életerős gazdaságot teremt.

Aki továbbra is megmarad a németek sorában, az hazaáruló.

Bajtársaink! Most könnyű átjönni. Ami nekünk mindannyiunknak sikerült, az sikerülni fog nektek is. Gyertek utánunk. Ha a németek hátravisznek benneteket rabszolgamunkára, már minden késő lesz.

Kövessétek példánkat.

2 A fasiszta propaganda azt a hazugságot terjesztette, hogy a röplapoknál csupán az aláírás származik az illetőtől. Nos az ilyen élményízű, szép magyarsággal írott felhívások alaposan megcáfolták ezt a rágalmat.

3 Futni.

A Vörös Hadsereghez átjött V. ho.-beli katonák megbízásából az alábbiak:

Huszman Traján honvéd 32. e. 6 szd.
Dömötör Tivadar honvéd 46. e. 1. szd.
Illés Leon honvéd 23. e. árkász szd.
Molnár Ferenc honvéd őrv. 46. e. 5. szd.
Kárász László tiz. 52. e. 8. szd.
Bresztovánki Milán honvéd 46. e. 4. szd.
Brán Stefán honvéd 5. tüz. o. 3. üt.
Kócs Károly honvéd 46. e. 3. szd.
Virág Zoltán 46. e. 2. szd.

H. L., Röplapgyűjtemény 99. sz. — Fényképmásolat.

6.

Dátum nélkül.[4]

Magyar antifasisztáknak az 57. gyalogezredhez intézett felhívása, amelyben a tisztek kegyetlenségeit sorolják fel.

Olvasd és add tovább.

Az 57. gy. e. tisztjeihez és honvédeihez.

MAGYAR TISZTEK ÉS HONVÉDEK!

A német megszállta országotokat. Rabolja, kifosztja. Családjaitokat megalázza és meggyalázza. S mialatt hazátokban a német garázdálkodik, titeket orosz földre meghalni küldtek a németért. Már most hull a honvéd, mint ősszel a légy, pedig a *nagy harcok még meg sem kezdődtek.*

Már az eddigi harcokból tudjátok, hogy nincs visszatérés a családhoz, ha az arcvonalban maradtok. De egyre többen felismerik azt is, hogy van *visszatérés haza,* ha átjönnek orosz fogságba, ahol tiszt és honvéd jó bánásmódban részesül.

Ezt akarják megakadályozni azok a magyar tisztek, akik testüket-lelküket Hitlernek adták el. Ők az utolsó honvédet is készek a németért feláldozni.

Ezredparancsnokotok, *Gaál Sándor* alezredes még büszkélkedik is azzal, hogy ő a Don-menti harcokból csak annyi honvédet hozott haza zászlóaljából, amennyi egy aktatáskába belefér. Nektek is ezt a sorsot szánta. Nyíltan megmondta egyik századparancsnokának: „Nem kell tekintettel lenni a vérveszteségre, van baka elég. Amíg két honvéd lesz az ezredben, harcba vetem őket."

[4] Valószínűleg rövidesen 1944. március 19. után íródott.

Gaál Sándor alezredesnek a honvédet lelövetni annyi, mint másnak egy legyet megölni. Az 1. zlj. előtt agyonlövetett egy szakaszvezetőt és egy honvédet. Hogy a szakaszvezető magyar? Hogy a honvéd magyar? Hogy mindkettőjüket családjuk visszavárja? Gaál Sándor német-bérenc alezredesnek legkisebb gondja is nagyobb annál. Neki csak az a fontos, hogy a tömeggyilkos Hitler, a Magyarországot lábbal tipró német meg legyen elégedve.

Méltó tanítványa *Hajdu László* főhadnagy, a III. zlj. gp. szd-nak parancsnoka, aki csak akkor érzi jól magát, amikor 6—8 honvédet kiköttethet, vagy fejszével eshetik neki a honvédnek, mint például Kutiban Kuszi Mihály, Sipos Mihály, Simon István, Kaczó, Lőrinczi honvédeknek és másoknak.

A Gaál Sándor és Hajdu László-féle honvédkínzóknak és tömeggyilkosoknak ismerjük viselt dolgait. Számon is tartjuk őket egészen pontosan és felelni is fognak értük. Ha a világ végére menekülnének is, megtaláljuk őket ott is.

A Gaál Sándor- és Hajdu László-féle németbérencek fenyegetéseikkel és kegyetlenkedéseikkel meg akarják félemlíteni a németeket gyűlölő, hazafias magyar tiszteket és honvédeket. De az ellenkezőjét érik el vele: egyre többen megértik, hogy a *Magyarországot megszálló németért a magyarnak harcolni nem szabad.* A német a magyar ellensége, nem az orosz, aki a németet, az orosz és magyar nép közös ellenségét veri.

Hazafias magyar tisztek és honvédek! Ne teljesítsétek a németek és a németbérenc magyar tisztek parancsait! Fenyegetéseikre és kegyetlenkedéseikre az legyen a válaszotok, hogy átjösztök hozzánk, oroszokhoz, akik jól fogadunk benneteket. Orosz fogságban jól berendezett hadifogoly-táborba kerültök, ahonnan a háború után egészségben visszatértek szeretettjeitekhez.

H. L., Röplapgyűjtemény. Sz. n.

7.

Dátum nélkül.

Gabán Dezső, Angyal László és Kaszás János hadifoglyok a partizánharc megkezdésére szólítják fel a salgótarjáni szénmedence munkásait.

FELHÍVÁS

Salgótarján és környéke bányamunkásaihoz!

Mi, akik itt élünk az orosz hadifogságban, látjuk hazánk végpusztulását, felhívással fordulunk hozzátok.

Fogjatok össze minden erőtökkel a hazaáruló Horthy és rabló Hitler banda ellen! Szabotáljatok, hagyjátok ott munkahelyeteket, mert minden egyes darab szén, amit verejtékes munkátok árán termeltek ki, a német megszállók javát szolgálja, nem pedig a magyar népét.

Szervezzetek partizáncsapatokat, írtsátok a hazaáruló és rabló fasisztákat! Segítsetek a Vörös Hadseregnek, amely most hazánk határán áll, megtisztítani hazánkat a hódító s rabló fasisztáktól!

Ne féljetek a Vörös Hadseregtől, amely nem hódítani jön, hanem felszabadítani benneteket a rabló fasiszta iga alól. Legyetek segítségére mindenben a Vörös Hadseregnek!

Halál a hazaárulókra és a német megszállókra!

Angyal László
Gabán Dezső *Kaszás János*

hadifoglyok.

H. L., Röplapgyűjtemény 232. sz. — Fényképmásolat.

8.

Dátum nélkül.

Kiss József őrmester felhívja a hajmáskéri katonai tábor helyőrségét, hogy ne harcoljon a Vörös Hadsereg ellen.

ÜZENET A HAJMÁSKÉRI KATONAI TÁBOR HELYŐRSÉGÉHEZ

Magyar Katonák! Bajtársak!

Kiss József őrmester, ki a 150. nehéz-tüzér osztálynál szolgált, — s aki most hadifogságban van —, szól hozzátok.

Ne higgyetek a hazug Horthy-propagandának, hogy a *Vörös Hadsereg* a ti ellenségetek, hogy el akarja foglalni az országot. A *Vörös Hadsereg,* amely ott áll a déli határon, nem foglalni jött, hanem felszabadítani benneteket a német iga alól.

Bajtársak! Ne harcoljatok a *Vörös Hadsereg ellen!* Tagadjátok meg a parancsot! Szerezzetek fegyvert! Törjetek be a lőszer- és fegyverraktárakba! Ott a Bakony, menjetek partizánoknak! Harcoljatok a németek ellen, mert ezzel segítetek hazánk felszabadításában. Segítsetek a dicső *Vörös Hadseregnek.*

Halál a német rablókra!

ÉLJEN A VÖRÖS HADSEREG!

Kiss József

H. L., Röplapgyűjtemény 241. sz. — Fényképmásolat.

II.

MAGYAR KATONÁK ÁTÁLLÁSAI A VÖRÖS HADSEREGHEZ

9.

1944. október 1—1945. március 31.

A szegedi 5. honv. ker. parancsnokságon Pálfy Gyula vk. szds-sal készített jegyzőkönyv egyes magyar alakulatoknak a Vörös Hadsereghez történő átpártolásáról.

Készült Szegeden, 1946. évi február hó 8-án, az 5. ker. ság szü. oszt-a hivatalos helyiségében Pálfy Gyula vk. szds-sal, magyar csapatoknak a Vörös Hadsereghez történt átpártolása tárgyában.

Jelen vannak: Nagy P. Károly őrgy., Lipthay Gábor szds. és Pálfy Gyula vk. szds.

Pálfy Gyula vk. szds. az igazság megmondására történt figyelmeztetés után előadja, hogy mint a volt VIII. hdt. ság 1. a vk. ti-je adott esetben konkrét tudomást szerzett arról, hogy:

a) a 201. ö. zlj., amely a VIII hadt. ság-nak alárendelt 23. ho. csapataihoz tartozott, 1944. okt. hóban a dunaföldvári hídfő előterében vívott harcok során a zlj. pk. kezdeményezésére, a Harc. Szab.-ban a hadikövetekkel való érintkezésre előírt szabályok szerint a vele szembenálló Vörös Hadseregbeli alakulatnak magát önként megadta. E tény két, a zlj-ból megszökött tisztnek a 23. hopon tett vallomása útján jutott a VIII. hdt. ság tudomására.

b) Az 1. hu. ho. alakulataitól, rajonként és szakaszonként részben pk-aik ság-a alatt 1945 január elejétől március közepéig két huszár osztály harcos állományát kitevő kereken 1300 főnyi erő pártolt át a Vértes hg. területén a vele szembenálló Vörös Hadseregbeli egységekhez.

c) A 23. ho. alakulataitól, rajonként és szakaszonként részben pk-aik ság-a alatt 1945 január közepétől 1945. március elejéig két lövészszázadnyi erőt kitevő kb. 300 fő pártolt át a Gerecse hg. területén a vele szembenálló Vörös Hadseregbeli egységekhez.

d) A 2. pc. ho. alakulataitól rajonként és szakaszonként, pk-aik ság-a alatt 1945 január elejétől, 1945 március közepéig egy gk. löv. zlj. harcos állományát kitevő kb. 800 főnyi erő pártolt át a vele szembenálló Vörös Hadseregbeli alakulatokhoz Székesfehérvártól É-ra lévő arcvonalszakaszon.

e) Meg nem erősített hírek alapján értesült arról, hogy a 14. ho. zöme a Fehér-Kárpátokban Rumy ezds. ság-a alatt március hóban átpártolt a Vörös Hadsereghez.

Egyéb konkrét, vagy feltevésen alapuló értesülése magyar egységek-

nek a Vörös Hadsereghez történt átpártolásáról nincs. Vallomása helyesen van felvéve.

Pálfy Gyula szds.

A jegyzőkönyvet felolvasás után lezártuk és aláírtuk.
k. m. f.

Nagy Károly őrgy.
Lipthay Gábor szds.

H. L., Az 1947. évi párizsi békeszerződést előkészítő bizottság katonai iratai, 14. doboz, 25. szám. — Eredeti tisztázat.

10.

1944. október 27.

Szász Ferenc ezredes jelentése a H. M.-nek a vezetése alatt lévő csapatrészek átállásáról.

Kéry vk. ezredes úr szóbeli parancsára jelentem, hogy 1944. október 27-én (visszavonulás közben) a 7. gy. e., a 9. gy. e., 20/I. zlj., 39/II. zlj. s több eü. század részeiből, — Szávits Sándor ezds-el együtt — egy csoportot gyűjtöttem össze a Nagyláz közelében levő erdőben... Szávits ezds-el előzőleg megegyeztem abban, hogy német érdekekért nem vagyunk hajlandók tovább harcolni és átmegyünk az oroszokhoz. Szávits ezds. a megegyezésünk alapján tiszti gyűlést hívott össze még aznap este, amelyen a közös tervünket ismertetve, hozzáfűzte azt, hogy aki nem hajlandó velünk átjönni, az elmehet. Egy-néhány tiszt és legénység, akik fogságba jutni nem akartak, el is mentek. Másnap reggel Piros alez. vezetésével egy küldöttséget küldtünk át az orosz parancsnoksághoz. Az orosz parancsnokság a hadi követeket fogadta, majd polgári egyének útján üzenetet küldött, hogy menjünk át Nagylázba az orosz egységhez. Ennek a felhívásnak eleget téve 40 tiszttel, 800 fő legénységgel, teljes fegyverzettel, lőszerrel és lovakkal átmentem Nagyláz községbe. Szávits ezds. nem jött velem, hogy hová tűnt, nem tudom.

Nagylázon a fegyverek, lőszer, lovak leadása után egy kastély parkjában felsorakoztattak bennünket azzal, hogy az orosz tábornok meg akar szemlélni. Néhány perc múlva az orosz tábornok gépkocsin meg is jelent, engem magához rendelt és parancsőr-tisztje útján — aki beszélt németül — megkérdezte, hogy Miklós Béla vezérezredes úr felhívására jöttünk-e át?

... Jelentem továbbá, hogy velem hadifogságom alatt az orosz tisztek és legénység megkülönböztetetten jól bántak.

Semmit tőlem el nem vettek, gépkocsin szállítottak, heteken át étkezdében etettek. A hadifogoly-táborban ágyat, lepedőt, pokrócot adtak, előzékenyek és udvariasak voltak. A kommunista irodalom egyes

termékeit rendelkezésemre bocsátották, amelyekből megtudtam, hogy a német és magyar propaganda mennyire félre vezetett mindnyájunkat és mennyire ideális állapotok vannak Oroszországban.

A hadifogoly tábor parancsnoka (olvashatatlan név) gárdaőrnagy olyan szívélyesen vett tőlem búcsút, hogy azt soha elfelejteni nem fogom.

1945. március 3.

Szász ezds. s. k.

H. L., H. M. eln. 1945, 2062 sz. — Eredeti tisztázat.

11.

1945. január 12.

A pécsi 4. honvéd kerületi kapancsnokságon Téry Gyula ezds. vallomása alapján készült jegyzőkönyv a 2. hegyi tüzér osztálynak a Vörös Hadsereghez történt átállásáról.

Készült Pécsett, 1946. évi február hó 7-én a fenti oszt. hivatalos helyiségében Téry Gyula ht. ezds-el a H. M. úr folyó évi január hó 22-én kelt 3001/eln. Rakt. csop.—1946. sz. rendeletére:

Jelen vannak: az alulírottak.

Téry Gyula ht. ezds. a 2. hgy. tü. osztályának a Vörös Hds-hez való átállásának körülményeit az alábbiakban adja elő:

1944. évi október hó 15-én 7 napi szabadságom 5. napját Pécsett töltöttem. Osztályom 2 hegyi ütegével és a 4. hgy. zlj-val a pihenőre kivont hgy. dandárból kikülönítve Szolyvától ÉK-re a Zsidómagurán volt bevetve. A rádióból vett azon értesülésre, hogy az I. hds. pk-a a hds. csapatainak töredékével a Vörös Hadsereghez átállott, szabadságomat megszakítva osztályomhoz utaztam. A sátoraljaújhelyi irányító állomás akkor volt hátratelepülőben és minden csapatához utazó honvédet visszairányított Budapestre. A szabadságról ugyanekkor bevonuló egy tisztemmel és 2 tüzérrel és pár hgy. vadásszal, az irányítás ellenére gyalog és alkalmi járműveken Munkácsra, majd Szolyvára előrementem. Ott volt már bevetve a hgy-i dandár is. A dandár tüzérparancsnok parancsára osztagomat felkutattam és megállapítottam, hogy a 2/2. hgy-i ütegem Kiss István fhdgy. pság-a alatt a 4. hgy. zlj-val együtt fogságba került. Később egy visszatérő tüzér jelentette, hogy az üteg és a zlj. fogságban a volt béke laktanyában, Szolyván van elhelyezve és velük jól bánnak. Ezt jelentettem Kossuth Sándor ezds-nek, a dandár tüzérparancsnokának, ki tudomásul vette azzal, hogy a hírt a legénység között terjesszük és amint arra alkalom kínálkozik, hasonlóan cselekedjünk. Ugyanakkor felkérésemre az 1. tü. oszt. pk-át, Pankratz alez-t is utasította, hogy a tü.

harcot szabotálja és különösen falura, vagy olyan helyre, hol magyar lakosságban kárt tehet, egy lövést ne adjon le.

A dandár maradványait a 4. német ho. Csap—Ungvár közötti védőállásába vetették be. Innen a dandár csapatait az én osztályom kivételével, melyet 3 ütegre kiegészítettek, a dandár tüzérségből kivonták. Az ott-tartás okául Kossuth ezds. azt közölte velem, hogy magyar kötelékben kellemetlenségeink lehetnének, mert tudomásukra jutott, hogy osztályom Szálasira az esküt nem tette le. Búcsúzásul még azt közölte velem, hogy minden hátul levő magyar parancsnokság a magyarságnak ellensége és amint tehetem, az oszt-al kövessem Kiss fhdgy. ütegét.

A német parancsnokság osztályomat Sátoraljaújhely térségéből kivonta és 8 napi gyalogmenettel Szilvásváradra a XV. német gy. hadosztályhoz irányította. Itt csak német gyalogság volt osztályom előtt. A tüzelő-állásokat kijelölték, és úgy azokat, mint a figyelő helyeket német egységekkel „biztosították". 1944. december 31-én a XV. német ho. Losonctól K-re az országhatáron húzódó védőállást foglalta el. A lakosságtól megtudva, hogy a mögöttünk fekvő hegységben kb. 4000 szlovák partizán tartózkodik, velük Szászhalmy hdp. őrm. járőrével az összeköttetést felvettem. Ők a németek ellen támogatásukat megígérték, de élelmezésünkről gondoskodni nem tudtak és csak a fegyverzetet akarták tőlünk készpénzfizetés ellenében megvásárolni. A mögöttünk fekvő hegyes terep kilátást nyújtott arra, hogy a rádióból ismert azon felhívásnak, hogy lehetőség szerint teljes fegyverzettel álljunk át a felszabadító hadsereghez, eleget tehessünk. Eddig erre nem volt alkalom, most pedig az idő sürgetett, mert Grumauzen nevű magyarul beszélő német tü. hdgy. bizalmasan közölte velem, hogy osztályomat hátraszállítják, lefegyverzik és mint vonat-alakulatot fogják alkalmazni.

Január 12-én délután megfigyeltem, hogy kb. 300 vöröskatona átszivárgott Trinicskától délre a német vonalon. Ezt nem jelentettem, hanem a tőlem 4 km-re állásban lévő 3. ütegem magamhoz bevonultattam, oda hol a vonat részei is voltak azzal, hogy a lövegekből az ütőszegeket a tisztek vegyék magukhoz, nehogy idegességből tűzharc fejlődhessék. Távbeszélőn bejelentettem Darnay őrgy. tü. csoportjának az átlépést azzal, hogy kövessen. A közlést előre megbeszéltek alapján (sürgős olajfelvételezés Trinicskán) adtam le. A ütegek a faluba beszállásoltak, a falu két oldalán támadó vörös századok a németeket visszavetették és a szovjet őrnaggyal való tárgyalás után az osztály sorakozva átment. Magunkkal vittük az általunk lefegyverzett német távbeszélő állomások legénységét is. A figyelőkben kint lévő tisztek nem vonulhattak be, így rajtam kívül csak 12 tiszt a tüzelő és mozdony állások összes legénysége 12 löveggel és 100 járművel, összes fegyverzettel és anyaggal került át. Az orosz parancsnok, mint leendő szövetségeseket üdvözölt bennünket, a tiszteket megvacsoráztatta, nekem az óráját oda ajándékozta, majd a fegyverzet leadása után az ütegeket egy-egy fő kíséretével Fülekre irányították. A fegyverzet leadása után ígéretet tettek, hogy csapatom fogolytáborba nem kerül, amit személyemre és tudtom-

mal csapatomra nézve is betartottak, mert ütegeim Miskolc környéki falukba szállásoltak be. Magam kb. 6 napig Füleken az ottani parancsnokság vendégeként éltem és helyi ismereteimet és irattáram anyagát felhasználták a XXIX. német hds. csop. elleni hadműveleteiknél. Irattári anyagomból megállapították, hogy tü. osztályom már január 10-én a németek ellen a tűzharcot megkezdte és a német állásokat és Lengefeld tbk-nak a 15. német hadoszt. parancsnokának harcálláspontját is lőtte.

Majd Salgótarjánba az orosz politikai rendőrségre kísértek, hol kb. 10 napig tartózkodtam. Akkor még sebesülésem nem gyógyult be, ezért egy magyar családhoz szállásoltak be. A városban nappal szabad mozgási lehetőségem volt.

Majd Hevesen, a főparancsnokság politikai osztályán tartottak a fogolytáborokból kihozott tábornokokkal és tisztekkel, míg február hó végén velük együtt Debrecenbe a Honvédelmi Miniszter Úrnak, mint az új honvédség első tisztjeit át nem adtak. Az általam átadott hadianyagról szóló nyugta a személyi irataimmal Hevesen, az arcvonalparancsnokságon maradt. Vallomásom jól van felvéve és egyéb előadni valóm nincs.

k. m. f.

Téri Gyula ezds.

H. L., Az 1947. évi párizsi békeszerződést előkészítő bizottság katonai iratai, 14. doboz, 26. szám. — Eredeti tisztázat.

12.

1945. április 1.

Az 1. bolgár hadsereg hadifogoly intéző parancsnokságának igazolványa az 54. portyázó osztálynak a 8. bolgár ho-hoz történt átállásáról.

Első bolgár hadsereg hadifogoly intéző parancsnokság.

IGAZOLVÁNY

Az első bolgár hadsereg hadifogoly intéző parancsnoka igazolja, hogy Szabó Árpád alezredes, az 54. portyázó osztály parancsnoka, f. évi április hó 1-én a zászlóaljával, teljes felszerelésével, harc nélkül átállt és a tisztikara, mint a legénysége nevében jelentkezett a 8. bolgár hadosztályparancsnoknál, ahol kérte az új magyar hadseregbe való felvételét, valamint a németek elleni bevetését.

Az I. bolgár hadseregnek Szabó Árpád alezredest az egész zászlóaljával együtt Pécsre kellett volna küldenie és átadnia az új mamagyar hadseregnek, ahol határoznak afelett, hogy el lesznek-e küldve a németek ellen, vagy sem. Újabb rendelkezés szerint azonban az 54.

portyázó osztály ideiglenesen a hadifogolytáborba lett utalva, amíg az ügy diplomáciai úton nincs elintézve.

No.: 1698. Szigetvár, 1945. június hó 16-án.

Popov

ezredes a hadifogolytábor felügyelő parancsnoka.

H. L., Az 1947. évi párizsi békeszerződést előkészítő bizottság katonai iratai, 14. doboz, 26. szám. — Fordítás bolgárból.[5]

13.

1944. december 10.

A Vörös Hadsereg 17940. sz. alakulata igazolja a Steinitz István által nyújtott segítséget.[6]

N. K. O. Hadi részleg.

Tábori posta.

— 17940 — A.

1945. év. április hó 4-én.

Száma: 5/0404.

IGAZOLVÁNY.

Kiadva Steinitz István kaposvári polgárnak arról, hogy ő 1944. december hó 10-től 1945. április hó 5-ig ténylegesen dolgozott a 17940—A tábori posta számú hadi részlegnél és a Vörös Hadsereg parancsnokságának nagy segítséget nyújtott.

Az 17940—A. sz. hadi részleg parancsnoka
Patrikje gárda alezredes.

H. L., H. M. eln. 1945, 33501. sz. — Fordítás oroszból.

III.

MAGYAR HAZAFIAK SEGÍTSÉGE A VÖRÖS HADSEREGNEK HAZÁNK FELSZABADÍTÁSA SORÁN

14.

1944. december 28.

A Vörös Hadsereg 72264. tábori postaszámú egysége dicsérőleg emlékezik meg Pap Viktor százados németellenes harctevékenységéről.

5 A fordítás magyartalanságait az eredeti igazolvány hiányában kénytelenek voltunk érintetlenül hagyni.

6 A Steinitz István részére kiadott igazolványt csupán mutatóban közöljük. Számos dokumentum van birtokunkban, amelyek igazolják, hogy hozzá hasonlóan sok magyar teljesített egyenként szolgálatot, vagy végzett különböző munkát a Vörös Hadsereg egyes parancsnokságainál, alakulatainál, és ellátó szerveinél.

IGAZOLVÁNY.

Kiállíttatott Pap Viktor százados részére arról, hogy nevezett 1944. évi december 28-án a német fasizmus elleni hadműveletek idején átállt a Vörös Hadsereg oldalára és 1945. évi február 23-ig harcolt a német fasizmus ellen, miközben Budán megsebesült. Mindazon parancsokat, melyeket a 72641 sz. katonai alakulat parancsnoksága kiadott, becsülettel végrehajtotta. Gránáttal három német harckocsit felrobbantott és lehetővé tette, hogy a mi Vörös Hadseregünk 5 km-re előre nyomulhasson. A német harckocsi-csoport ezredesét személyesen lelőtte. Őt igaz katonának ismerjük el.

A 72641. kat. alakulat parancsnoka: Komár s. k. alezredes.
A vezérkar főnöke: Babinov s. k. gárdaőrnagy.

P. H.

H. L., H. M. eln. 1945, 46084 sz. — Fordítás oroszból.

15.

1945. február 5.

A Vörös Hadsereg III. rohamezrede által kiállított igazolvány dicsérően emlékezik meg Illés László alhadnagy harctevékenységéről.

IGAZOLVÁNY.

Igazolom, hogy Illés László tiszt Budán 50 főnyi legénységgel önként átjött a Vörös Hadsereg oldalára. Nevezett magával hozott 3 db géppuskát, 50 db puskát, 9 db páncélöklöt és 5 db kézigránátot.[7]

1945. évi február hó 5. napjától február hó 18. napjáig, mint összekötő tiszt működött (mint a Budán harcoló magyar csoportok képviselője), a 3. tiszti rohamzászlóaljnál.

Illés László tiszt az összes reábízott feladatokat kitűnően oldotta meg. Nagyon sokban segített az orosz katonai parancsnokságnak a bekerített ellenséges csapatok megsemmisítésében. A zlj. pk-tól kapott parancsokat becsületesen és megbízhatóan hajtotta végre.

Illés László tiszt életét nem kímélve, gyakran igen veszedelmes helyzetekben volt és ezzel a katonai parancsnokságok harcfeladatainak végrehajtását elősegítette.

7 Illés László jelen irat mellett elfekvő nyilatkozatában, így ír átállásukról: „Az érintkezés felvétele az oroszokkal sikerült... és február hó 5-én az üteg — kivéve a lövegeket — teljes felszereléssel, 50 főnyi legénységgel az oroszokhoz átállt, akik az üteget még azon a napon harcbavetették..."

Illés László tiszt kiharcolta magának a megbecsülést és a megbízhatóságot.[8]

A harmadik tiszti rohamzászlóalj (Pilisvörösvár.).

A 801. rohamezred körpecsétje.
Zebegény, 1945. évi február hó 18. napján.
Moskov őrnagy s. k.

H. L., H. M. eln. 1945., 27312 sz. — Fordítás oroszból.

16.

1945. február 8.

A Vörös Hadsereg 09276 sz. alakulatának igazolása a Buda felszabadításában részt vett Szemerédi László főhadnagy részére.

N. K. O. katonai alakulat.

Tábori postaszám: 09276.

NYILATKOZAT.

Szemerédy László fhdgy. részére, aki önkéntesen vett részt a Vörös Hadsereg oldalán Budapest (Buda.) városának a német-fasiszta csapatoktól való megtisztításában 1945. évi február 8-tól, 1945. évi február hó 18-ig.

P. H.

A 09276 alakulat parancsnoka:
Szaveljev alezredes.

H. L., H. M.-eln. 1945., Sz. N. — Fordítás oroszból.

17.

1945. február 10.

A Vörös Hadsereg 61376 tábori postaszámú alakulatának „Nyílt parancsa" Vorinkó Mihály alhadnagy részére.[9]

N. K. O. katonai alakulat.
Táb. posta sz.: 61376.
1945. február hó 10.
szám: 075.

NYÍLT PARANCS.

Kiadatott Vorinkó Mihály alhadnagy részére. Útbaindítom Önt Budapestre. A kirendelés célja: a 7. hadsereg vegyi-műszaki osztály rendelkezései szerint.

8 Illés Iászlót a Vörös Hadsereg 1945. II. 26-án Budapestre útbaindította azon célból, hogy 1945. évi III. hó 13. napjáig jelentkezni tartozik Budapesten az alakuló magyar hadseregnél — írja az iratanyagban levő nyilatkozatában Majboroda szovjet őrnagy.

9 Vorinkó Mihály a Fót—Budakeszi arcvonal-szakaszon 1944. december 12-én állt át szakaszával és teljes felszerelésükkel a Vörös Hadsereghez. Ezután 1945. április 3-ig szolgált a II. Ukrán fronthoz tartozó 409. ho.-nál.

Indulás időpontja: 1945. évi február hó 10-én.
Visszaérkezés: 1945. évi február hó 15-én.
Kiállítva az egyesített csapatok parancsnokának rendeletére. A 61376 táb. p. sz. katonai alakulat parancsnoka: Sztarosztyin őrnagy sk.

P. H.

H. L., H. M. eln. 1945. 40798. sz. — Fordítás oroszból.

18.

1945. február 17.

Kassai Károly szds. jelentése a H. M.-hez előléptetéséről és az általa szervezett vasútépítő zászlóalj tevékenységéről.[10]

Jelentem, hogy 1945. évi február hó 17-én a gödöllői fogolytáborba, ahol akkor 18 000 fogoly volt, megérkezett Bathin orosz alezredes. Az alezredes úr a felsőbb szovjet parancsnokság megbízásából oly tiszteket keresett, akik fogságba jutásuk előtt vasútépítő alakulatoknál szolgáltak.

Mivel a fogolytáborban egyedüli vasútépítő tiszt voltam, azonnal jelentkeztem. Az alezredes úr ismertette velem a front helyzetét, majd rámutatott arra, hogy szükségszerű lenne a fogolytáborban levőkből vasútépítő zászlóaljakat (vép) szervezni, amely zászlóaljak nagyban elősegítenék a szovjet hadsereg további eredményes előrenyomulását. Parancsot kaptam, hogy a fogolytábor tisztjeiből és legénységéből szervezzek meg a megadott orosz minta szerint három vép. zászlóaljat. A megszervezésre egy hét határidőt kaptam. Feladatomat időre elvégeztem.

Február 23-án az alezredes úr az I. zlj. parancsnokául nevezett ki és oly értelmű parancsot adott, hogy február hó 24-én zászlóaljam tisztikarát állítsam össze bemutatkozásra. A bemutatkozás alkalmával az alezredes úr tisztikarom előtt köszönetet mondott kiváló és gyors munkámért, majd munkám jutalmazásául és arra hivatkozva, hogy mint zászlós zlj. parancsnoki teendőket nem láthatok el, felsőbb szovjet parancsra századossá léptetett elő. Előléptetésemhez jókívánságait fejezte ki és átadott hat darab aranycsillagot azzal, hogy azokat haladéktalanul varrassam fel.

Zászlóaljam február 25-én hagyta el a gödöllői fogolytábort és a 117. sz. orosz vép. zlj. mellé lett beosztva, mint iker zlj. Zászlóaljam végig az arcvonalban vonult előre a háború befejezéséig és úgy fegyelem, mint munka szempontjából az elöljáró magyar, illetve orosz parancsnokság előtt kiharcolta a legteljesebb elismerést és a dandár keretén belül az elsőséget.

Előléptetésemet még a fogolytáborból való kijövetel napján jelentettem dandárparancsnokomnak és helyettesének, Cseney, illetve Somkereki ezredes uraknak. Oly parancsot kaptam, hogy az anyaországba

[10] A Vörös Hadsereg kötelékében dolgozó magyar műszaki alakulatok tevékenységét lásd: Hadtörténelmi Közlemények, 1958. 3—4. sz., 47—49. old.

való visszaérkezésemkor jelentsem előléptetésemet a honvédelmi miniszter úrnak és kérjem rendfokozatom elismerését.

A tisztikarom előtt történt előléptetésemről tisztikarom jegyzőkönyvet vett fel, amelyet csatoltan felterjesztettem.[11]

H. L., H. M. eln. — 1945., 28716. sz. — Eredeti tisztázat.

19.

1945. június 17.

A H. M. elutasítja az 5. híradó zlj. kérelmét a Rózsa Sándor név viselése iránt.[12]

Az 5. hír. zlj. az iktatmányon kéri, hogy az eddig viselt „Rózsa Sándor" nevet továbbra is viselhesse. Kérelmét azzal indokolja, hogy a zlj. az újpesti harcok megkezdésekor a Vörös Hadsereg mellé állt és akkor vette fel ezt a nevet, mellyel a feudalizmus és a német imperializmus elleni harcszellemét akarta táplálni. A Vörös Hadsereg oldalán a zlj. szép eredményekkel harcolt és ezért a szellem ápolása miatt kéri a zlj. részére a „Rózsa Sándor" név viselését engedélyezni. Megjegyzés az osztály részéről: a híradó építő zászlóalj munkájának jellegével az ilyen elnevezés nem egyeztethető össze.

H. L., H. M. eln. — 1945., 28782. sz. — Fogalmazvány.

20.

Dátum nélkül.

A Vörös Hadsereg N. 51845 tábori postaszámú alakulatának igazolása Fodor Gyula őrmester részére.[13]

Ezen igazolvány felmutatója Fodor Gyula őrmester, mint magyar antafasiszta, a magyar nemzeti demokratikus hadseregbe való útbaindítása előtt a N. 51845 tábori postaszámú katonai alakulathoz volt vezényelve.

parancsnok: O. B. I.
Tarasin őrnagy.

Tarasin őrnagy aláírását igazolom. Sztaniszláv város katonai parancsnoka:

Uminov őrgy.

Tábori postaszám: 6. 1.452
A Szovjet Vörös Hadsereg
körbélyegzője.

H. L., H. M. eln. 1945., 35501. sz. — Fordítás oroszból.

11 Kassai Károly jelentése utolsó részében fogságba jutásának körülményeit ismerteti.

12 Pro domo megjegyzés az előadói íven.

13 Fodor Gyula 1944. december 29-től 1945. február 10-ig mint partizán, majd a Vörös Hadsereg kötelékében harcolt a fasiszták ellen.

IV

IGAZOLÁSOK ÉS NYILATKOZATOK

21.

1944. október 1.

Révész Géza elvtárs igazolása Pető Andor hadnagy partizán tevékenységéről.

MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT
KÖZPONTI VEZETŐSÉG

Kelt: 1945. május 15.

Alulírott igazolom, hogy Pető Andor hadnagy 1944. október 1-től 1945. február 7-ig Nyugat-Ukrajna és Szlovákia területén, mint a Guba partizáncsoport felderítő osztályának parancsnoka harcolt és több nagyobb vállalkozásban vett részt.

Révész Géza s. k.

P. H.
A Magyar Kommunista Pártnak a 4-ik Ukrán Front partizán törzsénél volt megbízottja.

H. L., H. M. eln. — 1945., 27376 sz. — Tisztázat.

22.

1944. november.

Zuszmánovics szovjet alezredes igazolása Serényi (Steiner) István részére, aki a Csehszlovák dandár és a Vörös Hadsereg között mint összekötő tiszt teljesített szolgálatot.

N. K. O.
Budapest város kat. pk-sága.

1945. április 8-án.
03/32. szám.

IGAZOLVÁNY.

Kiadatott Steiner István, a csehszlovák dandárnál katonai szolgálatot teljesítő honv. egyénnek, mely szerint nevezett 1944. évi november hónaptól 1945. évi március hónapig, mint összekötő tiszt működött a fent említett dandár és a Vörös Hadsereg csapatai között, melyek Magyarország és Csehszlovákia területén működtek.

Ebben a minőségben eltöltött szolgálata alatt bebizonyította, hogy erős akaratú, energikus és képzett tiszt. Alhadnagyi rendfokozatot vi-

selt és saját kérelmére Debrecen városba irányíttatott, hogy az új magyar hadsereg rendelkezésére álljon.

Budapest város kat. pk-a helyett:

Zuszmánovics alezredes s. k.

Igazoljuk, hogy a fenti szövegben említett
Steiner István azonos Serényi István zls-sal.
1945. május 24.
H. M. Kat. Pol. oszt.
olvashatatlan aláírás. P. H.

H. L., H. M. eln. 1945., 122019 sz. — Fordítás oroszból.

23.

1944 december — 1945 március 29.

Suchanssky Ján partizánparancsnok igazolja, hogy osztagában 68 fő honvéd harcolt a fasiszták ellen.

NYILATKOZAT

Alulírott Suchanssky Ján, mint partizán csoport parancsnok, igazolom, hogy 1944. évi december elejétől 1945. március 29-ig parancsnokságom alatt 68 fő magyar honvéd harcolt a németek és a fasizmus ellen.

A fentiek közül 7 hősi halált halt és 19 megsebesült.

A fenti csoport (Dolina) Alacsony Tátra területén volt alkalmazásban.

Tornalján, 1946. február 13.
Belena Pálová
olvashatatlan név
svedkovia.

olvashatatlan név
v. r. podpis.

Az aláírások valódiságát és az előttem való aláírást igazolom.
Miskolc, 1946. évi február hó 14-én.

Nagy László őrgy
határügyi előadó.

H. L., Az 1947. évi párizsi békeszerződést előkészítő bizottság katonai iratai. 14. doboz, 34. szám. — Fordítás szlovákból.

24.

1944. december 22.

A Hruscsov partizán-csoportok parancsnokságának igazolása Werner Károly őrmester részére.[14]

Rákosi partizán csoport.

[14] Nevezett Klenovce községnél szökött át a partizánokhoz 8 fővel, az egység G. H.-val, 5 kocsival és 10 lóval.

HARCOSLAP.

A 04025-ös Hruscsov egyesített partizán csoportok.
A partizán csoportnál eltöltött ideje: 1944. december 12-től.
Név: Werner Károly, mint fegyelmezett partizán tűnt fel.
Részt vett a következő eltorlaszolási munkálatoknál: Sztudená, Jama, Hrancsok, Batykovszki, Moszt, Sznoki.

Brndjár s. k. Krampé Jocef s. k.
Komisar Otr. Vel. otr. Rákosi.

H. L., — H. M. eln. 1945., 26612. — Fordítás szlovákból.

25.

1944. december hó[15]

Ifj. Schleichter János a H. M.-hez intézett levelében beszámol a Prónay-különítménybe beépült baloldali fiatalok csoportjának sorsáról.

HONVÉDELMI MINISZTER ÚR!

Október hó végén a hősi halált halt Frommer Tibor és társait őrmesterré léptette elő. Erről az újságból szereztem tudomást. Az újságok teljesen téves történetet közöltek, tehát több mint valószínű hozzátartozóik nem is ismerik a hősi halált haltak történetét. Különben is a kitüntetés csak 10 személyt érint, holott a 11-ik, Krajcz Róbert, hiányzik közülük.

Kérem a Honvédelmi Miniszter urat, utólag Krajcz Róbertet, aki Sopronkőhidán szintén hősi halált halt, a többi társával egyenlő kitüntetésben részesíteni szíveskedjék és mindannyiok hozzátartozóival az itt leírt történetet ismertetni legyen kegyes.

1944 októberében a Hungária krt. 172. sz. alatt levő iskolában kötelező honi légvédelmi szolgálatot teljesítettem. Ugyanebben az iskolában elszállásoltak egy munkásszázadot. Megismerkedtem Frommer Tibor nevelőanyjával (legalábbis én annak ismertem meg) és csomagokat csempésztem be a munkásszázad tagjaihoz.

Mivel összeköttetésben voltam az illegálisan működő ifjúsági mozgalommal, a csomagokba röpcédulákat is tettem be. Egy alkalommal levélben kihívtak az udvarra, ahol személyesen megismertem Frommer Tibort és még kb. 8—9 társát. Elmondották, hogy ők ezt az egész dolgot, ami velük történik s ami Budapesten történt, megunták tétlenül nézni. Én azt mondtam nekik, hogy majd később tárgyalunk.

Rá egypár napra azt az utasítást kaptam, hogy hamis iratokkal a Prónay-gárda Szentkirály utcában székelő egyetemi zászlóaljában századírnoki beosztást kaptam abból a célból, hogy szervezzek meg két ellenálló századot, s szerezzem meg a prónaiisták fegyvereit. Ha ez nem sikerül, az egész Prónay-mozgalmat — melynek célja az volt, hogy az oroszok

[15] A dátum nélküli levelet a H. M. 1946. november 22-én iktatta.

ellen Budapest elfoglalása után partizán tevékenységet folytassanak — zülleszem széjjel és baloldali munkásokkal, katonaszökevényekkel telítsem meg. Az ott szerzett iratokat használjam fel szökött katonák bujkálásának elősegítése céljára.

A rákövetkező napon elmondtam az utasítást Frommeréknak, akik elhatározták, hogy belépnek a Prónay-gárdába, miután megszöktek a munkásszázadtól. Már maga a szökésük is nagyon veszélyes volt. Szökésük előtt pár órával kaptam az értesítést, hogy nekem is meg kell szöknöm a légoltalmi szakasztól, mert a politikai rendőrség megtudta, hogy ki vagyok. Tehát ők a szökésüket akkor hajtották végre, amikor engem az épület másik felében a Nemzeti Számonkérő Szék detektívjei kerestek. Tízen léptek be a Prónay-gárdába, ahol külön szobában, az épületnek egy teljesen különálló szárnyában kaptak külön elhelyezést abból a célból, hogy a munkásszázadukból a következő hetek folyamán még többen fognak megszökni.

Az elhatározásunk az volt, hogy amint a létszámuk kibővül, azonnal átszöknek az oroszokhoz, azaz az orosz vonalak előtt partizán tevékenységet folytatnak a német és magyar csapatok ellen.

Ekkor került a színtérre Krajcz Róbert. Ő volt az összekötő köztem és az ifi mozgalom között. Krajcz Róbert szintén beállt a Prónay-gárdába. Az volt a terv, hogy ő veszi át a Muszosok csoportjának vezetését. Azonban közben tudtomon kívül közülük 3 fiút átküldtek felvételezés céljából a Prónay-gárda irodájának Kaplony utcai főhadiszállására. Ott egyikőjüket egy volt egyetemista társuk és állítólag — ezt nem tudom biztosan — egy tizedes, aki a munkásszázadoknak volt a keretlegénye, felismerte és mindhármukat letartóztatta. Azonnal vallatni kezdték őket s addig ütötték mindhármukat, míg vallomásukból és a náluk levő hamis iratokból meg nem tudták, hogy ki vagyok. Engem azonnal letartóztattak, még mielőtt a többieket, 7 munkaszolgálatost, kb. 70 szökött katonát, akik akkor már a Prónay-gárda egyetemi zászlóaljában szolgáltak, értesíteni tudtam volna.

Engem is át akartak szállítani a Kaplony utcai központjukba, útközben azonban megszöktem. Közben Krajcz Róbert, aki megneszelte a dolgot és segítségemre volt a szökésben, vállalta, hogy visszaszökik a Szentkirály utca 12. sz. alatt levő iskolába, értesíti a többieket és kilopja a kerékpáromat az épületből, amivel én tovább szökhettem volna. Krajcz Róbert vissza is ment az épületbe, leadta az utasítást a többieknek s kerékpárommal együtt azonnal megszökött. A többieknek azonban nem sikerült megszökniük. A 7 munkaszolgálatos fiút, akik közül az egyik, Frommer Tibor még a Hungária krt. 172. sz. alatt levő munkásszázadban szervezte a következő csoportot, letartóztatták s két nap múlva az egész zászlóaljat, kb. 250 embert, kirakták a frontra.

Frommer Tibort és társait, számszerint 10-et, a Margit körúton december első napjaiban kivégezték. Közben engem egy egészen más ügyből (a Szövetség utcai kommunista sejt felszámolásánál) elfogtak a németek. December 8-án átadtak a Nemzeti Számonkérő Széknek, mivel

bebizonyították, hogy a Kiss altábornagy és Tartsai vezérezredes[16] vezetése alatt álló ellenállási csoporthoz tartozom. Átkerültem a Margit körútra. Itt tudtam meg a többiek kivégzését Krajcz Róberttől, akit közben szintén egy egészen más ügyből kifolyólag letartóztattak.

December 12-én éjszaka kivittek Sopronkőhidára, ahol az ügyészi kihallgatáson találkoztam újra Krajcz Róberttel. Nem jöttek rá köztem és közötte levő kapcsolatokra, csak sejtették azokat. Krajcz Róbert főtárgyalása még karácsony előtt való napokban lett megtartva s karácsony reggelén Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Pesthy Barnabással és Patakyval együtt ki is végezték. Karácsony után, pontosan január 8-án és 9-én tartották meg az én és 21 társam főtárgyalását. Mivel nem tudták bizonyítani azt, hogy még nem tettem honvédelmi esküt, 20-ik életévemet még nem töltöttem be, fiatalkorúnak nyilvánítottak, s mivel a honvédelmi törvények értelmében ilyen személyen halálos ítéletet végrehajtani nem lehet, az ítéletet 15 évi fegyházban állapították meg. Hat társamat halálra, egyet 10 évi, kettőt pedig 15 évi fegyházra ítéltek. A többiek 4—5 éves büntetést kaptak. Kegyelem útján négyet felmentettek a halálos ítélet alól. Topa Jánost és Fisch Emilt kivégezték.

Kérésem szíves elintézését várva vagyok

tisztelettel:

ifj. *Schleichter János*

H. L., H. M. 1946. 456904 sz. — Eredeti tisztázat.

26.

Dátum nélkül

A szlovák partizánok között harcoló magyarok röpirata a honvédekhez, amelyben egységeikhez hívják őket.

MAGYAR HONVÉDEK!

Azok a bajtársaitok, akik már átszöktek a szabad Szlovákia területére, gyakran félve jelentkeznek. Miért? Mert Magyarországon azt a hírt terjesztik, hogy Szlovákiában minden magyar katonaszökevényt börtönbe vetnek, majd agyonlőnek, — különben is az orosz partizánokat a németek leverték.

Magyar katonák! Aljas, hitvány hazugságok ezek! Az orosz és szlovák partizánok, a csehszlovák és a Vörös Hadsereg katonái testvéri szeretettel fogadnak minden becsületes szándékú magyar katonát, aki átlépi a szabadságért küzdő, németverő, szabad Szlovákia határát.

A Szlovákiában harcoló partizánok ereje állandóan fokozódik. Vereséget nem ismernek. A partizánok a győzelmes Vörös Hadsereg vezetése alatt véres fejjel verik ki Szlovákiából a betolakodott német fasiszta

[16] Tartsait valójában ezredessé léptették elő halála után.

bandákat. Harcolnak a fasizmus ellen, annak tökéletes megsemmisítéséig, a testvéri magyar nép felszabadításáért is.

Magyar katonák! Alakítsatok Magyarországon újabb magyar partizáncsoportokat! Könnyítsétek meg a diadalmas Vörös Hadsereg útját, vagy szökjetek át a teljes felszereléssel a szabad, testvéri Szlovákiába. Jöjjetek csoportosan, jöjjetek egyenként.

Feleségetek, gyermekeitek miatt ne aggódjatok! Ezt üzenjük a magyar fasizmus urainak, ne merjetek az igaz útra tért magyar katonák hozzátartozóinak kenyeréhez, szabadságához nyúlni, mert saját életetekkel feleltek értük!

Hadtörténelmi Múzeum. Nyomtatványtár. 2148 szám. Nyomtatott röpirat.

27.

1945. január 1.

Wallner (Váradi) Tibor hdgy. partizán-igazolványa.[17]

SZ. SZ. SZ. R.
Ukrán Vezérkar.
Partizán mozgalom.
1945. január 1.
469 szám.

Kiev város.

Útlevél helyett.

IGAZOLVÁNY.

Igazoljuk, hogy Wallner Tibor (Ferenc) hdgy. hivatalosan az Ukrán Vezérkar Partizán Mozgalom Parancsnoksága alatt áll.

Neki minden külön igazolvány nélkül a városban szabad mozgást engedélyezünk.

Érvényes: 1945. július 1.

Fénykép.

P. H.

Ukrán Vezérkar Partizán Mozgalom

V. Andrejev vezérőrnagy
meghatalmazott vezérkari főnök.

H. L., H. M. eln. 1945., 126202. sz. — Fordítás oroszból.

[17] Vallner (Váradi) Tibor hdgy. 1943. decemberében 32 emberével egy moldvai partizáncsoporthoz ment át. Később a Vörös Hadseregben harcolva részt vettek Magyarország felszabadításában. Két szovjet kitüntetést is kapott.

28.

1945. február 7.

A Petőfi partizán brigád napiparancsa dicsérően emlékezik meg Örley Tibor zászlós vállalkozásáról.

Kivonat a 31. sz. napiparancsból.

31. sz. Napiparancs

Február 7.

A német csapatok ellen vívott harcokban Örley Tibor partizán bajtárs olyképpen tüntette ki magát, hogy önkéntes vállalkozást hajtott végre, melynek eredményeképpen N. falu határában hátrahagyott és letelepített géppuskás szakaszt, valamint 1 lövész szakaszt három bajtársa kíséretében közelharcban, valamint robbantással megsemmisített és visszavonulásra kényszerített. Merész vállalkozása eredménye 3 géppuska, 11 db távcsöves puska és nagymennyiségű lőszer volt.

Ezen vállalkozásával a hátramaradt bajtársait az ellenség üldözésére buzdította. Az ellenséggel szemben tanúsított bátor magatartásáért azonnal hatállyal szakaszparancsnokká, valamint zászlóssá kinevezem.

Halál a fasizmusra — Szabadságot a népnek!

Pol. megbízott
Márton Pál s. k.
Zlj. pk.
olvashatatlan s. k.
A pk. helyettese
Z. T. Petrovics.

H. L., H. M. eln., 1945., sz. 26304. — Fordítás szerb nyelvből.

29.

1945. február 8.

A Petőfi partizán brigád napiparancsa dicsérőleg emlékezik meg 7 magyar partizán bátorságáról.

„Petőfi" partizán brigád.

33. SZ. NAPIPARANCS.

Február 8.

1945. évi február hó 10-én a Krajovic, Nasice és Velikánál vívott nagyarányú csatározások alkalmával a 12. század bátorságával és előrelátásával meghiúsította a németek azon kísérletét, hogy egyesülhessenek a Zágráb—Csáktonya felé haladó horvát SS csapatokkal.

Külön dicséretben részesítem:

Rado Mirko főhadnagyot (12 század par.),
Hámori Illés hadnagyot (3. szak. par.),
Szekeres János hadnagyot (2. szak. par.),
Örley Tibor zászlóst (1. szak. par.) és

Kis Imre, Hajdú Gábor, Nagy József, Márton Pál bajtársakat. Őket az ellenséggel szemben tanúsított bátor magatartásukért kitüntetésre a legfelsőbb parancsnokságnak felterjesztettem.

Halál a fasizmusra! — Szabadságot a népnek!

Pol. megbízott·
Márton Pál s. k.
Zlj. pk.
olvashatatlan s. k.
A pk. helyettese·
Z. T. Petrovics.

H. L., H. M. eln. 1945, 26304. sz. — Fordítás szerb nyelvből.

30.

1945. március 3.

A debreceni H. M. javaslat-tervezete a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz magyar partizán alakulatok harcbavetésére.[18]

Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak.

Debrecen.

Kérem a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot járuljon hozzá, hogy magyar partizán csoportok mielőbb alkalmaztassanak a Tolbuchin marsall hadseregcsoportjával szemben harcoló ellenség hátában.

Indokolásképpen van szerencsém közölni, hogy Magyarország mielőbb meg akarja kezdeni a harcot a hitlerista Németország és nyilas bérenceik ellen. Már a honvéd hadosztályok harcbavetése előtt is igen hasznosnak és szükségesnek tartanám, ha mielőbb magyar egységek harcolhatnának az ország felszabadítása érdekében.

Hadosztály-kötelékek megszervezése, hadianyaggal való ellátására természetszerűleg viszonylag huzamosabb időt vesz igénybe, mint partizánalakulatok harcba vetése.

A partizánalakulatokat a Vörös Hadseregben partizánkiképzésben részesült önként jelentkező, válogatott honvéd egyénekből állítanám össze és tapasztalt magyar partizántisztek parancsnoksága alatt szándékozom harcbavetni a Vörös Hadsereg alárendeltségében.

Debrecen, 1945. március 3.

olvashatatlan aláírás.

H. L., H. M. eln. 1945., 2038. sz. — Fogalmazvány.

18 A javaslat további sorsa ismeretlen.

31.

1945. április 8.

Dr. Bodó Jenő főhadnagy nyilatkozata a H. M. részére az általa vezetett partizán zászlóalj tevékenységéről.

... Az V. hadtestparancsnokság kötelékében, zárt egységben 1945. április 4-én kerültem a dél-ausztriai Leutschach községbe. Elszállásolásunk után megbeszéltem újvidéki lakos és volt jugoszláv katona legényemmel, aki 1941 óta minden bevonulásom alatt hozzám volt beosztva, hogy most már haladéktalanul csatlakozunk a jugoszláv partizánokhoz, mivel erre eddig nem volt alkalmunk. 1944. szeptember havában akartunk Baternay Béla és Jóos F. Imre a „Szabad Szó" belső munkatársaival —, akikkel abban az időben együtt szolgáltam Galíciában — a partizánokhoz átszökni, azonban sehogy sem sikerült velük összeköttetésbe lépnünk. Végre 1945. április 8-án sikerült régi tervünket megvalósítani és 18 bajtársammal együtt, teljes felszereléssel Arnfels felett, a jugoszláv határon tevékenykedő Tito marsall „Lackovega odreda" szlovén partizán harccsoportjához csatlakoznunk. Mi voltunk az első magyarok, akik szlovén partizánokhoz csatlakoztunk. Az I. partizán zászlóalj kötelékébe osztottak be bennünket, mint magyar szakaszt és én lettem a szakaszparancsnok. Megérkezésünk utáni napon német SS-katonákból álló, kb. század erejű egységből álló erős támadást kaptunk, amelynek során szakaszom olyan vitézül harcolt, hogy a partizán harccsoport pk-a külön dicséretben részesített benünket és dupla élelemadag és bor kiosztását rendelte el részünkre. Az utána bekövetkezett igen szívélyes, bajtársias és bizalmas légkörben abban állapodtam meg a harccsoport pk-val, hogy a partizán hírszerző csoport közreműködésével völgyekben és községekben állomásozó magyar csapatok között bomlasztó tevékenységet fejtünk ki és ennek során igyekszünk minél több magyar hozzánk való csatlakozását elérni. Akciónk eredményeként pár nap múlva 50—50 főnyi csoportokban, teljes felszereléssel, egész század látszámú magyar volt már együtt, ekkor megalakult a magyar század és én lettem a szd. parancsnoka. Az átlag 2—3 naponként megismétlődő saját és ellenséges vállalkozások során a magyar század is fényesen megállta helyét, 3 hősi halottunk és 8 sebesültünk is volt már. Akciónkat a magyarok között, a németek „tisztogató tevékenysége" miatt, a fokozódó veszély ellenére állandóan folytattuk és a csatlakozók száma napról napra növekedett, úgy, hogy április vége felé a hozzánk csatlakozottak száma 800 fő körül járt. A csatlakozók között törzstisztek, főtisztek, tisztek és tiszthelyettesek is voltak, ezek között akadtak idősebbek, betegek és fegyvertelenek, ezért a harccsoport ság-a úgy határozott, hogy a 800 főből önkéntes jelentkezés alapján kiválasztott 500 főnyi tiszt, tiszthelyettes és legénységi állományú harcosból megalakítja az önálló III. partizán magyar zászlóaljat. Ekkor lettem ennek az 500 főnyi zászlóaljnak a zlj. pk-a.

Az első naptól kezdve állandó készültségben és harcban (vállalkozás, támadás, elhárítás stb.) állottunk és még V. hó 13-án is bevetésben voltunk Maribor felett, a német hadsereg visszavonulásának megakadályozására, és később a rend fenntartására. V. hó 15-én a Maribor-ba bevonuló jugoszláv hadsereg stájer főparancsnoksága dicséretének és elismerésének kifejezése mellett, „Nyílt parancs"-ot állított ki számunkra és a zászlóaljat zárt egységben parancsnokságom alatt útbaindította haza Magyarországba.[19]

H. L., H. M. eln. 1945., 44510 sz. — Eredeti tisztázat.

32.

1944. április 26.

A csáktornya környéki partizán parancsnokság Lukács Barna és csoportja részére szabad mozgást engedélyez.[20]

Csáktornya környéki

O. Z. N. e—II.-kat. pság.

szám. 114/1945. év.

IV. hó 26. nap.

HATÓSÁGI ENGEDÉLY

Ezennel megengedjük, hogy Lukács Barna, aki 1917. évi XI. hó 9-én Sajókeresztúron született az N. O. F. (politikai biz.) határozatára velünk szabadon mozoghat. Felhívjuk úgy a katonaságot, mint a civileket, hogy nevezettet ne bántsák, hanem mindenben támogassák, mivel embereivel a partizánokkal tevékenykedik a felszabadulás elősegítésén.

Halál a fasizmusra! — Szabadságot a népnek!

Partizán parancsnok
Bratkó s. k.

Körbélyegző:

Csáktornya környéki partizán
pság.

H. L., H. M. eln. 1945., 36606 sz. — Fordítás szerb nyelvből.

[19] Dr. Bodó Jenő végül katonai adatait közli.

[20] Nevezett ugyanezen szám alatt található nyilatkozatában elmondja, hogy a Miksaváron parancsnoksága alatt levő határvadász őrsöt Németországba akarták kiszállítani. 32 emberével ez elől a környékbeli erdőkbe menekült. Az őket kereső németekkel tűzharcba keveredtek, amelynek során a fasisták több halottat és sebesültet veszítettek. A harcban az egyik jugoszláv partizán-csoport segítségükre sietett. Így kerültek a jugoszláv partizánokhoz, ahol 1945. május 9-ig szolgáltak.

33.

1945. május 15.

A jugoszláv hadsereg szlovén vezérkarának „Nyílt parancsa" 500 volt magyar partizán hazájukba történő hazaszállítására.[21]

Jugoszláv hadsereg,
Szlovén vezérkar parancsnoksága
a stájer hadműveleti területre.

Maribor, 1945. május 15-én.

NYÍLTPARANCS

Megbízzuk dr. Bodó Jenőt, hogy 500 magyar nemzetiségű egyént, akik valamennyien a németek kapitulálását megelőzően a mi csapataink oldalán részt vettek a megszállók elleni harcokban, a szlovén IV. számú hadászati parancsnokság rendeletére fegyvertelenül Szlavóniából hazájukba szállítson el. Felszólítom valamennyi katonai és polgári hatóságot, hogy a szállítmánynak hazatérésekor az élelmezés terén adja meg a szükséges támogatást.

Halál a fasisztákra! — Szabadságot a népnek!

A parancsnok olvashatatlan aláírása s. k. őrnagy. — Ph.

Hadtörténelmi Levéltár. Az 1947. évi párizsi békeszerződést előkészítő bizottság katonai iratai. 14. doboz. 34. szám. — Fordítás szlovénból.

34.

VOLT PARTIZÁNOK EMLÉKEZNEK

Kós J. Géza.

1944. nov. 15. és 20-a között Füredi László, Kovács Mihály, Dálnoki Nagy Ferenc, Kós Árpád, Nyeste Kálmán, Varga Ernő és még több elvtárssal, akiknek túlnyomó része illegalitásban élt, vagy nem tett eleget a nyilas kormány behívási parancsának, megalakítottuk a „Vörös Brigád" fegyveres partizán csoportot.

A csoport tagjainak túlnyomó része tagja volt az illegális kommunista és szociáldemokrata pártnak, illetve szakszervezetnek. Tudomásom szerint a kommunista párttal a kapcsolat — a csoporthoz november utolsó napjaiban csatlakozott — Rónai Ferenc elvtárs tartotta Braun Éván keresztül, aki akkoriban az OIB. (Országos Ifjúsági Bizottság) ifjúsági-katonai vonalát irányította.

Szükségünk volt egy „legális" szervre, amely megkönnyítette működésünket. Megfelelő környezettanulmány után úgy láttuk, hogy a XIV/2

[21] Lásd a 31. sz. dokumentumot.

KISKA (Kisegítő Karhatalom)[22] század megfelel terveinknek, annál is inkább, mivel bebizonyosodott Vargha Károly századparancsnok helyettesről, hogy megbízható elvtárs. Emellett Vargha Károlynak megvolt külön a kapcsolata a fegyveres ellenállási mozgalommal.

1944. december elején — miután beléptem a XIV/2. KISKA századba — megteremtettem az összeköttetést a csoport és a század között. A Vörös Brigád tagjai el lettek látva az utcán való mozgást biztosító „legális" személyazonossági és egyéb igazolványokkal.

A Vörös Brigád tagjainak legalizálása mellett a KISKA század komoly segítséget nyújtott a csoport tagjainak felfegyverzésében, élelmezésében, a GESTAPO és a magyar fasiszta rendőri szervek által üldözött és körözött személyek bújtatásában. Többek között itt rejtőzött Major Tamás elvtárs is.

A Vörös Brigád célkitűzései közé tartozott kisebb méretű fegyveres nyilas- és németellenes akciókon kívül a legharcosabb és elvhűbb kiskásokkal, valamint más, a párt által irányított fegyveres csoportokkal, KISKA-századokkal együttesen összpontosított támadás indítása a fasiszta haderő hátában.

Ezen célkitűzések megvalósításához meg kellett teremteni a feltételeket. E feltételek legfontosabbja közé tartozott a fegyver és lőszer megfelelő mennyiségben való biztosítása. Ennek érdekében december havában megfelelő hivatalos „Nyíltparanccsal" kimentünk Halápi Jánossal volt munkahelyünkre, a Pestszentlőrinci Repülőgépgyárba. A szolgálati helyről távollevő, kocsmázó nyilas gyárőrség hátrahagyott összes fegyvereit Teuchtler Aladár egészségügyi szolgálatos segítségével elhoztuk, s túlnyomó részével a Vörös Brigád tagjait fegyvereztük fel. (6 db karabély, egy db szovjet mintájú automata puska.) Emellett működött egy lőszerszerző csoport is, amely a közeli, villamossal elérhető frontról különféle módon komoly mennyiségű lőszert biztosított. Így például rendszeres lőszerszállító volt Kovács Mihály kecskeméti tűzoltó, aki akkoriban Budapesten tartózkodott.

A „legalitás" biztosította viszonylagos szabad mozgást jól kihasználták a Vörös Brigád tagjai, akik rendszeresen részt vettek a kiskásokkal együttesen főleg a XIV. kerületben fegyveres járőrszolgálatban. Ezen rendfenntartó járőrözések során sikerült több esetben üldözött egyéneket megmenteni a nyilas kivégző osztagok karmaiból. Eközben tervszerűen romboltuk a Városliget, Erzsébet királyné-út stb. környékén a német fegyveres egységek, főleg a tüzérség távbeszélő vezetékeit.

Füredi László, Rónai Ferenc, Vargha Károly, Varga Ernő és Benedek András részt vettek többek között a XIV. ker. nyilaskeresztes pártközpont lefegyverzésében. Ennél a nagyobbszabású akciónál kb. 80—100 kiskás vett részt.

22 A Kisegítő Karhatalmi zászlóaljak hivatalos katonai alakulatok voltak. Néhány egységében azonban sok katonaszökevény, munkaszolgálatos és baloldali ember talált menedéket. Több KISKA alakulat kapcsolatot tartott a fegyveres ellenállási csoportokkal s fegyverrel, lőszerrel, élelemmel és hamis iratokkal segítette azok tevékenységét. Ezek a partizáncsoportok gyakran beépültek a KISKA századaiba és a velük rokonszenvezőkkel több sikeres fasisztaellenes akciót hajtottak végre.

Rónai Gyula, Vörös Brigád csoportparancsnok irányításával a KISKA-század Mexikói-úti szakaszának egyik csoportja kézigránát kötegekkel elhallgattatott egy könnyű légvédelmi üteget, amely zavarta a szovjet légierők tevékenységét. Ez a csoport emellett egy gyilkos nyilas „testvért" is megérdemelt sorsára juttatott, két fogságba esett szovjet katonát bújtatott, valamint megmentette a Nyomorék Gyermekek Otthona értékes felszerelését az elhurcolástól, a fasiszták rombolásától.

1944. december végén a Vörös Brigád már kb. 50—60 főből állt, akik a többszáz főnyi XIV/2. KISKA század különböző alegységeinél, csoportjainál, példamutató bátorságukkal tűntek ki az egyes harccselekmények végrehajtásánál. Emellett politikai felvilágosító célzatú egyéni agitációs- és propaganda tevékenységet fejtettünk ki mind a kiskások, mind a lakosság körében. A Vörös Brigád tagjainak többsége el volt látva bélyegzőkkel és piros színű zsírkrétával, amellyel az éjszaka leple alatt német- és nyilasellenes jelszavakat írtak a házfalakra és egyéb jól látható helyekre.

1945. január 6-án jutott tudomásunkra, a Vörös Brigád parancsnoki törzsének: Rónai Ferenc, Füredi László, Nyeste Kálmán, Dálnoki Nagy Ferenc és még több, Füredi illegális lakásán tartózkodó elvtársnak a GESTAPO általi letartóztatása. A lebukás folyamányaként január 7-én a Garai-tér 16—18 szám alá költözött XIV/2. KISKA-század parancsnoki törzse és szakasza is lebukott (kb. 150 fő), ugyanakkor a jelzett Garai-téri házból kb. 100 — a századtól teljesen független — polgári lakost hurcoltak a várba. A lakásukon tartózkodó és ezáltal még szabadlábon levő Vörös Brigád tagjait azonnal értesítettük, majd kisebb csoportokban különböző irányokban eltávoztunk, hogy elkerüljük a további letartóztatást. A „szétszéledt" fegyveres csoportok nem voltak tétlenek. Így pl. 1945. január 8-án Halápi Jánost és engem igazoltató kb. 10 főből álló egyenruhás, állig felfegyverzett nyilas járőrre a Luther-utca és Rákóczi-út sarkán tüzet nyitottunk. (Ma is élő szemtanú: Gero András, Luther u. 4. sz. alatti lakos.)

Braun Éva, Rónai, Füredi és a többi elvtárs lebukása után csak 1948-ban sikerült tisztázni a lebukás körülményeit.

Füredi László elvtársat egy éjszakán át tartó borzalmas kínvallatás után levitték magukkal a Garai-térre, ahol halálos sebesülés érte (aknaszilánk). A többi letartóztatottat két csoportra osztották. A Vörös Brigád és az elvhű KISKA-század tagjait 20 napon át tartó kínvallatásnak vetették alá. A többieket a Radeczky-laktanyába irányították, hogy a kilátástalan háború áldozataiként a Rózsadombon harcoljanak. Tudomásom szerint ezen kiskások többségét nem sikerült harcba vinni, mivel azok megszöktek.

Braun Évát, Rónai Ferencet, Füredi Lászlónét, Dálnoki Nagy Ferencet, Varga Ernőt, Nyeste Kálmánt, Bauch Sándort, Vargha Károlyt, Absolon Saroltát, Fuhrmann Vilmost a németek és nyilasok 1945. január 26-án a királyi vár közvetlen bevétele előtt embertelen módon kivégezték. A holttestek exhumálása során derült ki, hogy a hősi halottak nem mindegyikének halálát a kivégző osztag lövése okozta, sokan

még éltek, amikor a fasiszta pribékek a várkert teraszáról lerúgdosták őket.

Említésre méltó még egy esemény, ami bizonyítja a Vörös Brigád tagjainak elszántságát és bátorságát. Január 7-én a letartóztatott Benedek András elvtársat válogatott kínzások után január 10—12. között egy GESTAPO nyomozó felügyelete alatt levitték a városba a Kós testvérek előkerítésére. Benedek elvtárs a Lánchíd pesti hídfőjéhez érve a nyomozót leütötte, majd puszta kézzel megölte, azután sietett minket értesíteni, illetve figyelmeztetni a lebukás veszélyére. Megjegyzem, hogy Benedek András többszörös területi nehézsúlyú ökölvívó bajnok volt akkoriban.

A Vörös Brigád parancsnoksága igazolványokkal látta el tagjait. A kiadott személyazonossági igazolványoknak célja az illegális, álnevekre kiállított különféle igazolványok legalizálása volt, a Szovjet Hadsereg felszabadítása után. A Vörös Brigád-igazolványok mindegyike ugyanis az elvtársak rendes családi és utónevére volt kiállítva. Emellett szigorú utasításként kapta minden Vörös Brigád tag, hogy azt csak a felszabadító csapatok bevonulása után veheti magához.

Utólagosan megállapítható, hogy az igazolványok kiadása konspiratív hiba volt, mivel az elővigyázatossági rendszabályok betartása nem volt kellő mértékben ellenőrizhető.

35.

Tatár Aladár:

1944. március 19-én, amikor a német hordák megszállták az országunkat, a Körting-gépgyár katonai parancsnoka, Bartus százados, mint kommunistát azonnal bevonultatott. Erdélybe vittek vasútépítésre. Egészen Csíkszeredáig mentünk, ahonnan azonnal vissza kellett fordulnunk, mert a győzelmes Szovjet Hadsereg által megvert fasiszta csapatok özönlöttek vissza Budapest felé.

Csengeren, a magyar—román határon szálltunk meg, ahol szintén a vasúti pálya javításán dolgoztunk. 1944 júliusában, mint vasmunkást Budapestre vezényeltek, s Budakalászra a kibombázott Timót utcai katonai vasút és hidász szertárba kerültem, ahol kb. 7—800 különböző szakmájú vasmunkás dolgozott, katonai keret őrizete alatt.

Rövid idő alatt beszerveztem az őrség tagjai közül két honvédet, akik segítettek abban, hogy hetenként kétszer kiszökhessem Kispestre, ahol Konok Ferenc esztergályoson keresztül felvettem a kapcsolatot az illegális kommunista párttal.

A Béke Párt lapját, röpcéduláit és az illegális Szabad Népet csempésztem be a szertárba és Hajdú Pál szerszámlakatos segítségével, 4—5 tagú sejteket szerveztünk.

Időközben kézigránátokat és fegyvereket is csempésztünk be a táborba, várva az alkalmas pillanatot, amikor aktívan is bekapcsolódhatunk a fegyveres ellenállási mozgalomba.

1944. október 15-én a nevezetes Horthy-proklamáció után el is jött

ez az alkalom. A beszervezett sejtekkel együtt gépkocsin és a helyiérdekű vasúton bementünk Budapestre, hogy csatlakozzunk a párt által már jelzett nyílt felkeléshez, azonban, amint az köztudomású, a Szálasi-puccs és egyes katonai vezetők árulása folytán, ez nem sikerült. Azon a napon át sem lehetett menni Pestre. Az összes pesti dolgozók, akiknek Budán volt dolguk, csak másnap reggel szigorú igazoltatás közben, mehettek vissza Pestre. Budapest összes hídjain SS-kordon állott, s a hídfőket páncéltörő ágyúkkal zárták le. Nálam volt egy hamis igazolvány, melynek segítségével sikerült átjutnom a pesti oldalra. Rögtön kimentem Kispestre, ahol az elvtársaktól, akikkel találkoztam, fényképes igazolványokat szedtem össze, kb. 20 db-ot. Azután visszamentem Budára, ahonnan ezen igazolványok segítségével még 20 elvtársat tudtam átvinni a pesti oldalra. A többiek szétszéledtek, vagy pedig visszamentek a táborba.

Én Müller Sándor Danuvia-gyári művezető, Pesterzsébet, Bessenyei u. 84. sz. alatti lakására mentem, s a ház padlásán laktam egy bizonyos ideig.

Később ugyancsak Müller Sándor fogadta be Köves Antal elvtársat, aki akkor szökött meg alakulatától, egy gépkocsizó osztagtól.

Müller elvtárs családi háza udvarán volt egy gyűrűs kút. Köves elvtárs és Müller elvtárs segítségével a gyűrűs kútban egy bunkert készítettünk, mégpedig úgy, hogy a víz színe felett, az első gyűrűben egy ajtót vágtunk és egy 2,5×4 m odút vájtunk a föld alá. A kivésett darabot szépen beillesztettük és betonnal kiegészítettük a hézagokat. Padlóját lebetonoztuk, s még a villanyt is bevezettem a föld alatt. Kívülről nem látszott semmi. A rejtekhelyet kibéleltük, szekrényeket vágtunk az oldalába, ahol az élelmiszert tartottuk. Természetesen az éjszakai órákban végeztük ezeket a munkákat. A kitermelt földet a kertben szétteregettük és ráhordtuk az avart, hogy a friss földet ne vegyék észre.

Konok elvtárs hozta részünkre az utasítást, hogy az a feladatunk, hogy a lakosságot Pesterzsébeten és Kispesten lebeszéljük arról, hogy nyugatra menjenek. Ebben nagy segítségünkre volt Müller Sándorné. Tűzoltóruhában mentem át Kispestre, nagy fekete bajuszt növesztettem és felismerhetetlenné téve magamat jártam a kispesti házakat és végeztem feladatomat. Sikerült is elérni, hogy Kispest és Pesterzsébet lakossága majdnem százszázalékig bevárta a felszabadító csapatokat.

A szomszéd házban, a Bessenyei u. 82-ben lakott Farkas Ferenc Hoffer-gyári tisztviselő, aki akkor a katonai nyilvántartóban működött. Az ő segítségével sikerült fényképes hadüzemi igazolványt szerezni, úgy a saját részünkre, mint egész csomó illegalitásban levő kispesti elvtárs részére. Fényképpel ellátott, de név nélküli igazolványok voltak ezek, lepecsételve a katonai parancsnokság pecsétjével. Ez volt akkor a legjobb igazolvány, mert a Hoffer-traktorgyár az utolsó percig dolgozott.

Feltétlenül meg kell említenem Farkas Ferenc elvtárs érdemeit, aki soha kommunista, de még szervezett munkás sem volt és mégis — a németek iránti gyűlöletből — saját bőrét kockáztatva juttatott hozzá az igazolványokhoz. Én magam Bús Péter Hoffer-gyári tűzoltó néven szerepeltem és tűzoltóruhában is jártam, sőt bementem saját üzemembe

Budapestre, a Körting-gépgyárba és felvettem a családomnak járó katonai családi segélyt.

A lakását felajánló Müller Sándor elvtárs, aki az egyik legkomolyabb hadiüzemben dolgozott, szintén élete kockáztatásával rejtegetett bennünket házában. Müller Sándorné pedig rendszeresen meleg étellel látott el bennünket.

A kispesti elvtársak közül Nagy András, Jelinek Fülöpné, a Beck-család láttak el bennünket élelmiszerrel. Az élelmiszert Beck Ella hozta el a Müller-családhoz.

Beck Ellának, mint régi jó kommunistának megmutattuk egyszer a rejtekhelyünket, a kút gyűrűjében elhelyezett bunkert. Ez lett a vesztünk. Beck Ella otthon a családjában, amely szintén kommunista család volt, elbeszélte azt, hogy milyen körülmények között vagyunk elrejtve. Ezt végighallgatta egyik öccse, Beck Lőrinc, aki nem volt egész normális és a kispesti iparostanuló iskolában levő légótűzoltó őrhelyen eldicsekedett társainak azzal, hogy ő is tud partizánokat Pesterzsébeten és tudja, hogy milyen körülmények között vannak azok elrejtőzve.

A tűzoltók között ott volt egy kispesti nyilas, Pető József, aki értesítette a pesterzsébeti nyilas pártszolgálatosokat és 1944. december 12-én nyolcadmagával, géppisztollyal és pisztolyokkal felfegyverkezve megtámadtak bennünket a Bessenyei utcai lakóhelyünkön.

Köves Antallal együtt éppen fenn voltunk egy pár percre a kútból és még a fegyvereink sem voltak nálunk. Pisztolyokat és géppisztolyokat ránkszegezve, összekötöztek bennünket és úgy tartottak bennünket addig, míg a házat teljesen ki nem rabolták. A kútból felhozták fegyverállományunkat, egy kosár kézigránátot, 4 db pisztolyt és gyalogsági fegyvert, ezenkívül egy nagy csomó, a Hoffer-gyári katonai parancsnokság bélyegzőjével ellátott hamis igazolványt, melyeken a fényképek már rajtuk voltak, de a nevek még nem, az elvtársaknak kellett volna ráírni, akiknek át szoktuk adni.

A kézigránátokat egyrészt Konok elvtárstól kaptuk, másrészt pedig Gazdag Ferenc pesterzsébeti péktől, aki otthon volt szabadságon és akit rábeszéltünk arra, hogy ne menjen vissza a frontra, inkább rejtőzködjön el és fegyverét hagyja nálunk.

Az utca majdnem összes lakói tudtak arról, hogy mi ott vagyunk és mindenféle módon támogattak bennünket, pl. Pintye Jánosné, aki állandóan jelezte, mikor jött a razzia, id. Prieszol Józsefné, Barna elvtárs, Gazdag Ferencné, Mihályi Ferencné, id. Wágner Józsefné, az Onodi-család.

Meg kell említenem azt is, hogy a szomszédos házban, ahol a már említett Farkas Ferenc Hoffer-gyári tisztviselő lakott, volt egy pince, amelybe csapóajtón keresztül egy kamrából lehetett lemenni. A kamra közvetlenül a ház oldalának volt építve. Ebből a pincéből ástunk egy hatalmas nagy bunkert az épület alá. A bunkerban, amelyben még fekhelyeket is készítettünk homokpadokból, egy négy tagú, a deportálás elől megszökött, üldözött családot helyeztünk el, akiket Farkas Ferenc rendszeresen élelmezett. Egyik este Konok Ferenc egy kétszeresen halálraítélt katonaszökevényt hozott hozzánk, őt is a ház alatt levő bun-

kerba rejtettük. Mindnyájan épségben vészelték át a nyilas rémuralmat. A szökevény, Horányi elvtárs, kesztyűkészítő volt.

Miután a lakást kifosztották a nyilasok, be akartak vinni mindnyájunkat a pesterzsébeti nyilas központba. Köves elvtárs útközben ki tudta magát szabadítani a kötelékből és egy arra haladó villamosra felugrott. Erre az összes nyilas a villamos után futott, s az elvtársnők így meg tudtak szökni. A nyilasok a nyílt utcán lövöldöztek a villamos után. A villamos megállott. Köves elvtárs leugrott a villamosról, egy éppen arra haladó kerékpárost lelökött a kerékpárjáról és átszökött Kispestre, Konok elvtárs búvóhelyére. Én közben próbálkoztam valamelyik házba beszökni és ott elrejtőzködni, de a nagy lövöldözések miatt minden ház kapuját bezárták. Mivel a nyilasok látták, hogy Kövest már nem tudják elfogni, visszaszaladtak énhozzám és a puskaaggyal leütöttek. Ájultan cipeltek be a már nem messze levő nyilas központba. Ott egy vödör vízzel fellocsoltak és délután 4 órától éjjel egy óráig vallattak. Négyen-öten vertek egyszerre. Közben behozták Farkas Ferencet és szembesítették velem. Megkérdezték tőlem, hogy ismerem-e? Persze, én rögtön rámondtam, hogy sohasem láttam. Farkas is idegenül nézett rám és tagadta, hogy látott volna valaha. Erre Farkast szabadon bocsátották.

Később előállították Müller Sándor elvtársat is, aki este gyanútlanul ment haza a lakására és az ott őrtálló nyilasok rögtön elfogták. Müller elvtárs kihallgatásakor megint megkérdezték tőlem, hogy ismerem-e Müller elvtársat? Mondtam, hogy én ismerem, de ő nem tudta, hogy ott vagyok a házban, mivel a felesége bújtatott el engem és mikor ő hazajött a munkából, már nem láthatott bennünket. Müller elvtárs azonban rögtön bevallotta, hogy tudott arról, hogy ott vagyunk. Erre levitték egy pincében levő zárkába és oda becsukták. Előzőleg behozták 9 éves kisfiát, aki azonban tagadta, hogy ismerne engem. A nyilasok csokoládéval kínálták és még sem ismerte be.

Müller Sándor vallatása után nagyon dühbe jöttek a nyilasok, amiért nem vallottam semmit a lőszerek eredetéről, a hamis igazolványokról, sem pedig kapcsolataimról. (Mindjobban ütöttek-vertek. Addig ütötték a fejemet, amíg a derékszíj ketté nem szakadt.)

Éjjel egy órakor ki is fáradtak a nyilasok, meg is éheztek, letettek egy zárkába és azt mondták, hogy fél óra pihenőt kapok, addig gondolkozzam és, ha utána nem vallok, azonnal kinyírnak.

Pár perc múlva, amint eszméletre tértem a pincében, észrevettem, hogy egy mély helyiségben vagyok és felettem egy vasráccsal borított ablak van, ami azonban nincs beüvegezve. A zárkában talált keményfa hasábbal sikerült a vasrácson akkora lyukat kifeszíteni, hogy zubbonyomat levetve, ki tudtam bújni rajta. Ingben és katonai bőrnadrágban, akkor amikor a nyilas őr éppen elfordult, kibújtam a nyíláson, átvettettem magam a szomszéd ház kerítésén és az utcára ki sem menve, igyekeztem elhagyni a nyilas tanya székhelyét. Közben lövöldözéseket hallottam. Mindenki engem üldözött, mivel nagy vadat sejtettek bennem és meg akarták tudni minden áron kapcsolataimat.

Hideg téli nap volt s én a nagy ködben eltévesztettem az irányt és bekerültem a német állásokba. Akkor már Szentimrén volt a front. Egy

német őr rámkiabált, hogy „halt". Én persze rögtön megálltam, de a sötétség miatt szerencsére nem látta az arcomat, ami teljesen sötét volt a vértől. Tört németséggel magyaráztam neki, hogy itt voltam a szomszédban egy barátomnál, berúgtam és azért nem találtam haza. Ezt elhitte annál is inkább, mivel ingben voltam. Visszafelé menet felfedeztem egy ház udvarán egy kukoricaszárból rakott boglyát. Bebújtam a boglya közepébe, s másnap délután alkonyatig ott töltöttem az időt, azután pedig elindultam Kispest felé. Útközben találkoztam egy csepeli munkással, aki Kőbányára ment dolgozni éjjeli műszakra. Kispest határáig elvezetett, ahonnan már behunyt szemmel is haza találtam volna. Elbúcsúztam tőle és elmentem az egyik kispesti elvtárs, Nagy András lakására, aki szintén katonaszökevény volt. Csak feleségét találtam otthot, ő a közelben rejtőzködött. Ott lemostak a vértől és még aznap éjjel átkísértek egy romházba, ahol már ott találtam Köves elvtársat és Konok elvtársat is. Két hétig ápoltak, amíg rendbejöttem.

Konok elvtárs itt azt mondta, hogy most várni kell, amíg Budapestről hírt adnak az akciók megkezdésére. Minden este kiadtuk neki a kerítésen át kerékpárját és egy megbeszélt helyre, az Üllői úton levő sörgyári lerakat kerítéséhez ment, ahol az akciók megindítását elrendelő jelnek kellett volna lenni. Közben röpcédulákat készítettünk és szórtunk el.

Egyik este megjelent nálunk két elvtárs. Az egyik főhadnagyi, a másik pedig hadnagyi egyenruhában és el akarták vinni bennünket a Kispest és Lőrinc határában levő Teudloff-gyárba, ahol szerintük biztonságosabb helyen lennénk. Azonban Konok azt mondta, hogy nem megyünk el, hanem itt várjuk a parancsot és utasítást. Egy pár nap múlva ifj. Borsos János elvtárs keresett fel bennünket, aki akkor még fiatal gyerek volt és azt az üzenetet hozta, hogy Drapál János és édesapja, id. Borsos János azt üzenik, hogy menjünk át velük a kőbányai Siemens-gyár óvóhelyére, ahol összegyűlve, fegyveres ellenállásba kezdünk a német csapatok ellen.

Konok elvtárs azonban szigorúan ragaszkodott a párt utasításához, mely szerint engedély nélkül, nyílt akciót kezdeni nem szabad. Drapálék átmentek Kőbányára és harcba bocsátkoztak a német fasisztákkal.

Egy pár nap múlva megjelentek Kőbányán a felszabadító szovjet csapatok a velünk szemben levő magnezit gyárban. Az ablakon keresztül láttuk felröppenni a vörös zászlót a kéményre. Ekkor a német csapatok a házunk előtt foglaltak tüzelőállást. A Kőbánya és Kispest között levő vasúti töltés egyik oldalán, a kispesti részen a német csapatok, a másik oldalon pedig a szovjet csapatok feküdtek. A felszabadítók aknatűzzel hamarosan menekülésre kényszerítették a német fasisztákat. Amikor a németek behúzódtak Kispest városába, mi kirohantunk az utcára és a szovjet előörsöknek megmutattuk az utat, ahol az utolsó fasiszta tűzfészket be tudták keríteni és megsemmisíteni.

Lőszeres ládák szállításában is segédkeztünk nekik. Szovjet katonatisztek megláttak kézigránátjainkat, pisztolyainkat és miután megmutattuk nekik a titkos nyomdánkat is, csakhamar nagy barátságba kerül-

tünk velük. Fegyvereinket el sem szedték, úgy a pisztolyok, mint a kézigránátok megmaradtak birtokunkban.

1945. január 9-e volt, ekkor szabadult fel Kispest városa a fasiszta rémuralom alól.

36.

Ráti János.

1944. szeptember 19-én indultunk repülőgépen Kievből. Kb. éjjel 23 órakor értünk földet Besztercebányától északnyugatra kb. 20—25 km-re. Csoportunk akkori neve Kozlow-Grubics csoport volt.[23] Földre érésünk után útba indultunk Salgótarján körzete felé. A füleki térségbe érve megszálltuk Gömörsidet, majd tovább vonultunk eredeti célunk felé. Lejutva a magyar határmenti községekbe, állandó felderítő és propaganda terjesztésre jártunk át Magyarországra. Ebben nagy segítséget nyújtott a hustisovcei tanító, aki úgy katonai, mint politikai vonatkozásban állandó felvilágosítással látott el minket, amit az itteni lakosoktól szerzett. Ekkor állomáshelyünk Rimabánya és környéke volt, illetve a rimaszombati körzet. Itt felvettük a kapcsolatot a magyar határőrség tagjaival, állandó összeköttetést tartottunk velük. Körülbelül október 18—20-a körül meglátogatott bennünket Nógrádi elvtárs. Akkor már a németek erősen szorongatták a csehszlovák ellenállók vonalát és minket is. Nógrádi elvtárs utasítása alapján kaptuk a következő feladatot: Gömörsid és Fülek között fel kell robbantani a vasutat, a vasút és a műút kereszteződésétől nyugatra kb. 200 m-re levő áteresz felett. Aznap este a diverziós csoport útba is indult a feladat elvégzésére. Másnap azonban vasárnap lévén, módunkban volt még egy futballmeccset is végignézni, melyet a gömörsidi leventék és az ott élő németek játszottak. Drukkoltunk a leventéknek, igaz 1 km távolságból, mert az erdő elég messze volt a községtől. Amikor az idő kezdett alkonyodni, tovább indultunk a parancs végrehajtására. Most aztán azért drukkoltunk, hogy sikerül-e végrehajtani a parancsot. Megközelítettük a kitűzött helyet, igaz, hogy a kutyák ugatásukkal felzavarták az egész környéket. De a hiba nem is annyira a kutyákkal volt, hanem azzal, hogy a vasút és a műút párhuzamosan haladt egymással és állandóan magyar és német gépjárművek szaladgáltak tőlünk 10 m-re. Egy kicsit idegesítő volt, de a kerékzáró aknákat előírás szerint letelepítettük. Telepítés után 10—15 perc múlva erős prüszköléssel rohan egy katonai szerelvény, melyet kettő gőzös vontat. Minden idegszálunkat megfeszítve figyeltünk, hogy mi lesz. Egyszer csak két hatalmas robbanás rázta meg a környéket, s utána síri csönd. Csak a gőz sistergését lehetett hallani és német és magyar kiabálásokat.

Kettő hetes kemény, fárasztó út következett, melynek negyedrészét esős időben tettük meg és nem egyszer gázoltunk megáradt patakokon át hónaljig érő novemberi hideg vízben. Végre megérkeztünk Csernalehotára.

[23] Kozlov szovjet őrnagy az egyesített partizán csoport parancsnoka, Grubics pedig egy ideig Kozlov magyar helyettese volt.

Itt Kozlov úgy határozott, hogy a nagy egységből 3 kisebbet alakít és útbaindítja különböző körzetekbe. A Fábri-csoport, mely az időtől a Petőfi Sándor nevet viselte, a kassai körzetet kapta. Indulásunk második napján már új tagokkal erősödött egységünk. Négyen voltunk parasutiszták,[24] a többiek munkásemberek voltak. Így értük el a rozsnyói körzetet. Dernőtől kb. 2 km-re egy vadászházban tartottuk meg első magyarországi pihenőnket. Itt belénkszaladt a magyar portyázó járőr, aminek tűzharc lett a vége. Itt szakadt le tőlünk Gyenes József és még kettő tag.[25] Ezen a kis csetepatén az ingadozók megijedtek és kérték, hogy mivel ők a környékre valók, engedjük el őket. Fábrival ezt megbeszéltük és arra az elhatározásra jutottunk, hogy csoportunkban gyáva népnek helye nincs és elengedtük őket. Csoportunk csökkenése nem ejtett kétségbe egyikünket sem, mert tudtuk, hogy még leszünk sokan is. Még aznap elértünk egy községet, ahol egy magyar lókórház volt elhelyezve. Itt felkerestük a Nemzetőrség parancsnokát, aki nagyon megijedt tőlünk. Megnyugtattuk, hogy ne féljen, a puskáját is meghagyjuk, csak viselkedjen rendesen. Adott az öreg 2 kg szalonnát és kettő db kenyeret, majd kioktatása után elhagytuk a községet. Itt csatlakozott hozzánk az első musz,[26] aki később a csapat szakácsa lett. Útunk végcélja a kassai körzet volt. Kisebb pihenőkkel el is értük Rudnok-fürdőt. Itt a fürdőtelep gondnoka azzal fogadott bennünket, hogy menjünk el innen gyorsan, mert azonnal jön az aranyidai határőrség őt kiköltöztetni, mivel az egész fürdőt valamilyen katonai célra foglalják le. Mink ezt nem tettük, hanem megvártuk a katonákat, akik szépen csőbe szaladtak, s minden puskalövés nélkül el lettek fogva. Szépen elbeszélgettünk velük, felvilágosítottuk őket, hogy ne harcoljanak a német és a magyar cinkosok oldalán, hanem álljanak közénk. Egy páran hallgattak is a jószóra, a többi meg visszament az őrsre. Aranyidát rövidesen elhagyta a csendőrség és a határőrség, de a rudnoki fürdőt megszállották a magyar halálfejesek. Hilyóról Aranyidára menet belénk golyószóróztak a halálfejesek. Megszálltuk Aranyidát és a biztosítás után felkerestük szovjet barátainkat Hutnyiban. Alig, hogy odaértünk, újra erős kétoldali golyószórótűz hallatszott Aranyidáról, és füst tört át a fák tetején. A halálfejesek páncélöklökkel felgyújtották a falu nyugati szegélyét és megpucoltak.

Közben elérkezett a tömeges behívások ideje és a felvilágosító munkának az lett az eredménye, hogy a bevonulók az erdőt választották és nem a katonaságot. Csoportunk erősen szaporodott. Puskára és lőszerre volt sürgősen szükség. A közeli községben egy magyar vonatoszlop volt elszállásolva. Csoportunk egy szakasza lefülelte az őrséget és felkeresték az oszlop parancsnokát. Előadták kérésüket. A százados összehívta a tiszteket és megbeszélték a helyzetet. Át nem jöttek hozzánk, de ellátták fegyverrel, lőszerrel és kézigránáttal, sebkötöző anyaggal, na meg egy kis cigarettával is. Most már volt mivel felszerelni az embereket, erősek voltunk és tudtunk operálni. A szovjet csoport parancsnokával megbeszéltük, hogy kifüstöljük a halálfejeseket.

[24] Ejtőernyősök.
[25] A visszaemlékező adata téves, a valóságban többen leszakadtak.
[26] Munkaszolgálatos.

Másnap a környező községekben össze akarták szedni a bevonulókat, ezt a tevékenységüket járőreink megzavarták.

Elérkezett a támadás időpontja. 1944. december 30. hajnali órája. A felállított őrség lefülelése után rövid közelharcban ártalmatlanná tettük a halálfejesek egy csoportját, akik közül 40—45 fogságba esett, egynéhány meghalt, míg egy párnak a parancsnokkal együtt sikerült elmenekülnie. A zsákmányból magunkhoz vettünk több golyószórót, puskát, lőszert, páncélöklöt és egyéb felszerelést. A felhalmozott, több vagont kitevő felszerelést és robbanóanyagot, épületestül a levegőbe röpítettük. A következő napok igen mozgalmasak voltak. A felrobbantott fürdőhelyre terepjáró gépkocsin német felderítők érkeztek. Járőrünk a gépkocsit sofőröstül elfogta. Éjjeli órákban elhagytuk Aranyidát, irány Alsótőkés. Alig hogy őrségünk elfoglalta helyét, jelentették, hogy egy erős német járőr közeleg. A parancsnak megfelelően beengedtük a németeket és elfogtuk őket. A délutáni órákban újabb egység közelítette meg a községet, sorsuk ugyanaz lett, mint a délelőtti csoporté. Másnap a községet megszállották a németek és a pappal együtt összeszedték még az öreg embereket is azzal, hogy ők is partizánok. Ez időtől kezdve a vidék lakossága nagyon meg lett zavarva és mindenki nagyon félt. A környező falvak lakosainak a megóvása kényszerített arra, hogy áttegyük működési területünket a rozsnyói körzetbe.

37.

Veszprémi József.

A partizánmozgalommal 1944 október elején kerültem kapcsolatba, Csehszlovákiában, Besztercebányán.

Egy szlovák partizán elvtárs szervezett be, aki odavaló lakos volt és összeköttetése volt több partizán csoporttal. Én beszervezésemkor, mint tartalékos katona az első HDS. főszállásmesteri csoportnál teljesítettem katonai szolgálatot. A HDS. törzs Breznóbányára való áttelepülése után én azt a feladatot kaptam a partizánoktól, hogy továbbra is maradjak a katonai beosztásomban és igyekezzek minél több magyar katonát meggyőzni arról, hogy hol a helye, hogy lépjen át a partizánokhoz. A hadsereg törzsszázadánál küldönc beosztásban voltam és így még azzal is megbíztak, hogy a fontosabb intézkedések és rendeltekről tájékoztassam Breznóbányán a kijelölt összekötőmet, továbbá, hogy a kiadásra került havi jelszó-, jelhang-táblázatokat juttassam el összekötőmön keresztül a partizántörzshöz.

Feladatom végrehajtása könnyű volt, mert mint küldöncnek, a hadsereg törzs írnokai, akik stencilezték a jelszótáblázatokat, jóbarátaim voltak, így egy-két példánnyal többet kértem tőlük. Így szereztem meg a partizánok részére szükséges jelszótáblázatok példányait. Ha közben a magyar és a német hadvezetés tudomására jutott az, hogy a jelszót a partizánok, vagy egyéb illetéktelenek is tudják, azt megváltoztatták. A megváltozott jelszót megint én kézbesítettem, s az összekötőmön keresztül azt is eljuttattam a partizán-törzshöz. A fontosabb intézkedések vagy

rendeletek lényegét ugyancsak így közöltem velük. Ilyen eset volt többek között az, amikor a magyar és német vezérkar tisztjei Poprádon egy vadászkastélyban titkos tanácskozásra jöttek össze. Nekem ez tudomásomra jutott és ezt közöltem a partizánokkal, akik ezt a tanácskozást szétugrasztották.

Ezen feladaton kívül igyekeztem a hadseregtörzs legénységi állományát, valamint más alegység legénységét is meggyőzni, hogy a háború gyorsabb befejezését és a fasizmus vereségét azzal is nagyban elősegítjük, ha minél többen átmegyünk a partizánokhoz. Az összekötőm segítségével sikerült 28 embert átvinni a partizáncsoporthoz, akik Herencsvölgyben, Csernyi-balogon tevékenykedtek.

A magyar hadseregben már 1944 december elején a szökések nagymérvűek lettek úgy a legénység, mint a tartalékos tisztek és karpaszományosok között. Voltak, akik nem akartak a partizánokhoz menni. A részünkre azonban a szökések is előnyösek voltak, úgy, hogy ezek részére is a hadseregtörzs bélyegzőjével és a főszállásmester aláírásával ellátott menetlevelet szereztem. Ezt a menetlevelet még a németek is elfogadták, úgy, hogy ezzel nyugodtan lehetett szökni.

1944 december végén egy szakasz legénység átszökését szerveztem meg teljes felszereléssel, fegyverzettel. De sajnos a végrehajtás pillanatában a törzsszázad pk. leleplezte ezt.

Az összekötőmnek is az volt ezek után a véleménye, hogy most már nekem is az lesz a legjobb, ha bevonulok a partizáncsoporthoz, amit elég bonyolult körülmények között végre is hajtottam harmadmagammal, az összekötőm segítségével. Így kerültem magam is Csernyi-balogra először egy szlovák partizáncsoporthoz, majd később a Rákosi Mátyás partizáncsoporthoz, melynek Fábri József elvtárs volt a parancsnoka.[27]

38.

Kun Ferenc.

A partizánmozgalomba való bekapcsolódásunk nem ment minden zökkenő nélkül. Breznóbányán bátyámmal együtt egy, a felkeléshez csak színleg csatlakozó nacionalista beállítottságú katonai egység tagjai elfogtak, majd a besztercebányai katonai fegyházba szállítottak.

Innen csak kb. két hét múlva, miután sikerült kiértesítenünk a kommunista párt ottani központját, szabadultunk ki és felvételt nyertünk egy Nova Banya (Újbánya) nevű községben állomásozó csehszlovák partizán egységhez. Egységünk Zsarnovica környékén frontális harcba bocsátkozott a támadó német fasiszta kötelékekkel.

Mivel mi csak könnyű fegyverekkel (puska, golyószóró) voltunk felfegyverezve, ekkor súlyos vereséget szenvedtünk a nehéz fegyverekkel, tankokkal, repülőkkel támadó németekkel szemben. Hősi halált halt egységünk parancsnoka, *Mikicza* főhadnagy is. Ez az ütközet kb. szeptember utolsó napjaiban történt.

[27] A csoport, miután a nagy egyesített partizáncsapat három kisebb csoportra oszlott, a „Petőfi Sándor egység" nevet viselte. Lásd: a Ráti visszaemlékezést.

Ezekután már állandó elhárító harcokat folytattunk a hozzánk képest összehasonlíthatatlanul jobban felfegyverzett ellenséggel szemben, amelyek során, bár veszteségeket okoztunk neki, de állandóan vissza kellett vonulnunk. Így kb. október közepe táján Babina községnél a támadó fasiszták több halottat hátrahagyva menekültek el.

Amikor már (november táján) a támadók a felkelés fővárosát, Besztercebányát támadták, feladatunk a lőszer hegyekbe szállítása és megsemmisítése volt.

A város kiürtése után a Besztercebánya feletti Tureczka nevű községben találkoztunk a Nógrádi Sándor által vezetett partizánegységgel és ennek második részlegével, a Keleti Ferenc által vezetett csoporttal. Mi ez utóbbi csoporthoz csatlakoztunk. Csoportunkat, amely főleg katonailag képzetlen harcosokból állt, a németek egyik rajtaütésszerű támadása szétszórta és többségét megsemmisítette. Páran, akik életben maradtunk, éjjel egy németek által megszállt Liptovska Revucoa nevű községben találtunk menedéket, ahol a lakosságtól civilruhát kaptunk, majd sikerült kapcsolatot létesítenünk szlovák hazafiakkal, akik illegális papírokkal láttak el minket.

Ezeknek a papíroknak a felhasználásával december közepe táján sikerült Dél-Szlovákiába utaznunk, ahol kalandos út után a Rimaszombat feletti hegyekben sikerült rátalálnunk egy itt működő, „Hruscsov" elvtárs nevét viselő szovjet partizánegységre.

Ez egy jól felszerelt partizánosztag volt (vezetője Klimov, Szagyilenko elvtársak), amely közvetlenül a Vörös Hadseregnek volt alárendelve és a „Nagy Front" katonai tervével egybehangolt tevékenységet folytatott.

Egységünk az utasításokat rádión keresztül kapta, de meg volt szervezve számunkra az utánpótlás is repülők és ejtőernyők útján.

December közepe táján már az összes környező utakat ellepte a menekülő németek és fasiszták áradata. A németek a horthysta hadsereg egy részét is arra próbálták kényszeríteni, hogy velük együtt vonuljanak vissza Németországba. Ekkor támadt bennünk az a gondolat, hogy a visszavonuló honfitársakat beszervezzük partizánegységünkbe. E cél eléréséhez a szlovák lakosság is nagy segítséget nyújtott barátságos, vendégszerető magatartásával és azzal, hogy a visszavonuló magyarokat felvilágosították, a hazájuktól, családjuktól való elszakadás céltalanságáról, a fasiszták győzelmének kilátástalanságáról. Mi magunk is „lerándultunk" egyszer-egyszer az útmenti falvakba. Majdnem minden ilyen útunk eredményeképpen 5—10 fővel gyarapodott partizánegységünk létszáma.

Ily módon sikerült egy 60—80 főből álló önálló magyar partizánegységet létrehozni. Én ebben az időben a magyar egység és a szovjet „Stáb" közötti összekötőtiszti szerepet töltöttem be. Egységünk (a szovjet hadsereg tevékenységével egybehangolt terv szerint) első időben utak eltorlaszolása, hidak felrobbantása stb. útján a németek visszavonulását zavarta, majd a Szovjet Hadsereggel együtt részt vettünk egyes helységek, többek között Breznóbánya felszabadításában. A hegyeből való levonulásunkkor csak úgy „mellékesen" fogtunk el egy hat főből álló

német járőrt, amely ezen az úton próbálta utolérni visszavonuló csapattestét.

Mire a felszabadított Klenovecz nevű községbe értünk, egységünk kb. 120—150 főre gyarapodott. 1945 februárjában Debrecenbe vezényeltek, ahol a Szovjetunióból ez időtájt ide érkező magyar partizánalakulatokkal való egyesítésünk útján létrehozták a demokratikus magyar hadsereg első egységét, a Debreceni Őrzászlóaljat. A mi egységünk a zászlóalj második századát képezte. Én századunknál politikai nevelőtiszti funkciót töltöttem be.

39.

Kovács József.

1943—44-ben mind világosabbá vált a magyar katonák között, hogy a háború, melyet a magyar népre is rákényszerítettek a hitleri fasiszták és csatlósaik, igazságtalan és rablóháború. Mind jobban kezdett a katonák gondolkodásában kialakulni az a tudat, hogy a magyar burzsoá és földesúri osztály elvesztette ezt a háborút. Igen nehéz volt a katonák közt felvilágosító munkát végezni.

Szadista kegyetlenséggel gyilkolták le azokat a katonákat, akikben csak a pesszimizmus is kezdett úrrá lenni. Így gyilkolták le az I. hegyivadász zászlóaljnál is olyan katonákat, akik megszöktek a zászlóaljtól és elfogták őket.

A háború igazságtalan volta és a magyar burzsoázia szörnyű terrorja oda vitte a haladó katonákat, hogy hátat fordítottak a fasiszta hadseregnek.

A katonák soraiban zömmel nem tudatos forradalmárok voltak, csak ösztönösen érezték, hogy ki kell lépni ebből a háborúból. A munkásmozgalom harcosai igyekeztek a katonák érdeklődését felkelteni a fegyveres partizánmozgalom felé.

Már 1944 augusztusában tudomásunkra jutott röplapokból — amit a katonák egymás között terjesztettek —, hogy Tatarovka Delatin környékén és Kuti Kusov hegyes részein partizánok tevékenykednek, akik baráti jobbjukról biztosították a magyar katonákat. Világosan tudtunkra adták, mit kell tenni ahhoz, hogy megszűnjön a háború. Ezek a röplapok igen veszélyesek voltak, halál járt érte, ha valaki nem szolgáltatta be őket. Ennek ellenére, azok a katonák, akik megunták már az egész ügy szolgálatát, este titokban a röplapok tartalmát tárgyalták. A Delatin környéki 1005-ös magaslat völgyében 1944 augusztusában titokban megkezdődtek a magyar frontkatonák és a Szovjet Hadsereg katonái közti beszélgetések. Ekkor tűzszünet volt ezen a szakaszon. Egy kútra jártunk vízért, puska nélkül. A magyar egységnél több olyan nemzetiségi katona szolgált, aki tudott oroszul beszélni.

A Szovjet Hadsereg katonái sok magyart jóllakattak rizseshússal, amikor a németek szárított sárgarépát adtak főzeléknek. Miután több katona átszökött a Szovjet Hadsereghez, a barátkozásoknak véget vetettek, akik pedig részt vettek a barátkozásokban, azokat Gorzó alezredes úr agyonlövette. 1944 augusztus végén kizavarták innen az I. hegyi zászló-

aljat és ekkor felbomlott a rend. A visszavonulás alatt Fejér vezérőrnagy Tatarovka község utcáján géppisztollyal agyonlőtt egy csomó katonát, köztük 5 gyermekes családapát is, aki még a csizmáját is csókolta, hogy hagyja életben. Az újabb vérengzés még nagyobb nyomot hagyott a katonákban és már-már olyan jelszó kezdett általánossá válni, hogy szökni-szökni, megkeresni a Szovjet Hadsereget, a partizánokat és kezdett kialakulni az elhatározás: harcolni kell a fasiszták ellen.

1944 októberében Abaúj megye egyik kis községében szállásolt el a zászlóalj. Éjjel a Szovjet Hadsereg 50 harckocsival körülfogta az egységet.

Mi ekkor tizenhárman megszöktünk és két heti bújdosás után Lubjetova községben telepedtünk le, ahol kerestük a partizánokkal való összeköttetést. De a tábori csendőrök elfogtak bennünket és átadtak a németeknek. Még aznap este mindnyájan megszöktünk és Lubjetovában egy házban a lakóknak nyíltan elmondtuk, hogy a partizánokhoz kívánunk menni, harcolni akarunk a fasiszták ellen.

Nem ment könnyen ez a dolog. Este 8 órára már a partizánoknál kellett lennünk, mert ha a létszám-ellenőrzésnél hiányzásunkról meggyőződnek, a faluban elkapnak és kivégeznek bennünket. Szlapkó Zoltán ungvári katona és Prádel József segítségével megtaláltuk az összeköttetést a partizánokhoz.

A Ljubovától mintegy 4—5 km távolságra levő „stábra" szöktünk, ahol Jegorov és Kalicsenkó szovjet partizán alezredes elvtársak fogadtak testvéri szeretettel. Elmondták, hogy a háborúnak még nincs vége, nehéz feladatok várnak azokra az emberekre, akik vállalták az elnyomott népek felszabadításának ügyét. Elszántan kell harcolni a fasizmus ellen a végső győzelemig. A katonák nevében Puskás Ferenc kárpátaljai és Prádel József budapesti ifjúmunkás biztosította a parancsnokokat, hogy eleget teszünk kötelezettségünknek. A tizenhárom katona között volt Kovács József kiskunlacházi tartalékos katona, Csordás Ferenc újpesti tényleges katona, Baka Miklós szakaszvezető, Vakles György sátoraljaújhelyi őrvezető, Szlapkó Zoltán ungvári lakos. A többi nevére már kevésbé emlékszem. A partizánoknál ekkor itt már kb. 150 magyar nemzetiségű katona volt, akik aktívan tevékenykedtek. Külön századot hoztak létre a magyar katonákból. A századparancsnok Baka Miklós lett és komiszárnak Prádel József pesterzsébeti ifjúmunkást választották, aki 1938 óta részt vett az ifjúmunkás-mozgalomban. A század patronálója Fotkulov szovjet hadnagy volt. A partizánegységben voltak szovjet elvtársak, szlovákok, lengyelek, magyarok, volt egy angol tiszt is, és egy német kommunista is. Az egység kb. 400—450 főből állt. Feladata volt a körülöttünk levő útvonalakon megakadályozni a német utánpótlást, hidak, vasútvonalak felrobbantása, az útvonalakon menetelő egységek rajtaütésszerű megtámadása. A fegyverzet és felszerelés nagyon hiányos volt. Főleg gyalogsági fegyverek voltak csak, puska, géppisztoly, golyószóró. Volt németektől zsákmányolt géppuska is, azonban nem tudtuk használni. De volt a csehszlovák hadsereg fegyverzetéből több golyószóró is, amit a németek megszállása idején ide helyeztek el és most elővették. A lőszer is vegyes volt és ha egyik puskából hiányzott lőszer, a

másik fegyveréből nem lehetett pótolni. Az élelmezést a környék lakossága biztosította, akikhez rendszeresen lejártak a partizánok és a lakosságtól is sűrűn jöttek hozzánk, hozták az újabb híreket a németek és csatlósaik tevékenységéről.

Több harci cselekményben vettünk részt. Egyik napon nappal egy egész vonatoszlopot fogtunk el, ahonnan élelmiszer és lőszer is akadt bőven. Éjjel körülfogtunk egy falut és felhoztuk a 101. híradó zászlóalj egyik egységének katonáit, akik szintén vállalták a harcot a német fasiszták ellen. E harci cselekmény szintén bővítette a fegyverzetet és mintegy 40 emberrel többen lettünk. Közöttük volt Szabó József karpaszományos őrmester, aki kiválóan harcolt a német fasiszták ellen, Szőllősi László honvéd, Kéri Gyula stb.

Egyik napon feladatul kaptuk a breznóbányai vasúti híd felrobbantását, melyet 14-en akartunk végrehajtani, szovjet elvtársak vezetésével. A hídon magyar őrség volt és így a magyar nemzetiségű partizánok mentek felderítésre. Egész jól sikerült minden, még az őrség magyar tagjai — öreg tartalékosok — el is mondották, hogy mennyire unják a háborút, elegük van, de félnek a partizánoktól. Mi megnyugtattuk őket, de úgy látszik gyanússá vált jelenlétünk és mikor újból megjelentünk, hogy lefegyverezzük az őrséget, géppisztoly-, géppuska- és gránáttűzzel fogadtak. Minden emberünk épségben visszaérkezett, de a németek és a csatlós magyarok közül több olyan volt, akit ott ért a halál.

1944 januárjában a német fasiszták elhatározták, hogy felszámolják az ott tevékenykedő partizáncsoportokat. Ettől az időtől kezdve nehezebb lett helyzetünk, nem volt utánpótlás, lezárták az utakat, a községekben a legszörnyűbb terrorral végezték ki azokat az embereket, akik együttműködtek a partizánokkal. A németek éjjel-nappal állandóan támadtak bennünket, nehéz fegyverekkel lőtték az erdőt, a hegyet, de mi helytálltunk.

Ekkor már a saját lovainkat főztük meg és ebből 5—10 dekára valót kaptunk, több nem volt. Két társunk, akik nem bírták már az éhezést, egyik napon önkényesen lementek a községbe élelemért. Elfogták őket, ma sem tudunk róluk.

Egyik szovjet partizán elvtársunkat feladat végrehajtása közben elfogták a községben és mezítláb, 25 fokos hidegben sétáltatták végig a falun. Beton pincébe zárták, majd kivégezték és ló után kötötték, úgy húzták végig a falun. A szovjet elvtárs neve Nikoláj volt, aki bátorságáról igen ismert volt az egész egységnél.

A német fasiszta támadások ellensúlyozására ellentámadásba mentünk át. Egy ilyen támadásnál Csordás Ferenc német gránát telitalálatától hősi halált halt. Ott temették el a stábon. 1945 januártól 1945 márciusig éjjel-nappal kemény és súlyos harcot vívtunk a fasiszták ellen. A kemény harcban, annak ellenére, hogy nem volt megfelelő sem a fegyverzet, sem az anyagi ellátás, mégis minden részvevő elszántan állt helyt. A hó tetején aludtunk 35—40 fokos hidegben, ha tudtunk aludni. 1945 márciusában sorsunk nagyon kilátástalan volt, a német fasiszták minden részen 100—150 méterre álltak tőlünk mindennel, amivel készek voltak legyilkolni bennünket. Ezekben az időkben is csodálattal tekin-

tettünk Kalicsenkó és Jegorov elvtársakra, akik igyekeztek optimizmust teremteni az emberek körében. Arról beszéltek, hogy „ti lesztek otthon a nemzet legmegbecsültebb tagjai, hogy más rendszert kell felépíteni, ahol nem lesznek olyan osztályok, akiknek érdekükben áll a háború".

A szovjet elvtársak példamutatása a nehéz harcban magával ragadta az itteni partizánokat. Minden szavuk erőt és bizakodást jelentett a győzelemre, a munkások, a parasztok győzelme felé. Többször volt arról szó, hogy hazamegyünk, felosztjuk a földesurak földjét, a gyár a munkásoké lesz, a munkásoké lesz a hatalom, de azért még a háború után tovább kell harcolni. Megértettük, hogy jelenleg minden erőt a fasizmus elleni harcra kell mozgósítani, magunk mellé kell állítani mindenkit, akik készek a fasizmus ellen harcolni.

1945. március 23 és 25 között válságossá vált helyzetünk. Éjjel-nappal támadtak a német fasiszták, lőtték a hegyet.

Március 24-én sikerült kapcsolatot teremteni a Szovjet Hadsereggel. Ekkor közölték velünk, hogy elvonulunk, helyünket a szovjet és román hadsereg katonái veszik át. Mi harcolva vonultunk el, mivel a németek támadtak bennünket. A mellettünk levő Lusy Kate részleg utóvédei is harcban álltak az előnyomuló német fasiszta egységekkel.

1945. március 25-től Szlovákia különböző községeibe mentünk, ahol a nép már felszabadult. Mindenütt nagy lelkesedéssel fogadtak bennünket. Breznóbányán nevünket beírták a város történetébe is.

Még ma is, 15 év elmúltával büszkén emlékezünk vissza a harcokra és soha nem felejtjük el azokat az egyszerű szlovák parasztembereket, akik ha egy két kilós kenyérrel is, de segítették élelmezni a partizánokat.

Nem feledjük el soha Kalicsenkó, Jegorov, Fotkulov elvtársakat, akiknek mesteri katonai tudása és forró hazaszeretete, a népek, nemzetek iránti szeretete olyan lelkesedést tudott önteni a partizán harcosokba, hogy a népek szabadságáért úgy tudtak harcolni, hogy élve arra a helyre, ahol álltak, német fasiszta briganti nem tehette be a lábát. Nem felejtjük el a Jegorov elvtárssal folytatott beszélgetéseket arról, hogy a német népet nem lehet azonosítani a fasizmussal.

Nem felejtjük el, hogy mi a harc után pihenni mentünk és ők tovább folytatták a fegyveres harcot a fasizmus teljes megsemmisítéséért.[28]

[28] A közölt visszaemlékezések eredeti példányai a H. L. „Partizán-gyűjtemény"-ben találhatók.

DOKUMENTUMOK AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER UTOLSÓ NAPJAINAK TÖRTÉNETÉHEZ

1944 november — 1945 február.

A magyar nép történelmének egyik leggyászosabb szakasza kétségkívül a 25 éves ellenforradalmi korszakot lezáró nyilas uralom néhány hónapja. 1944. október 15-én Horthy átadta a hatalmat Szálasinak és a nyilaskeresztes pártnak. Ezzel a legvéresebb rémuralmat szabadította a magyar nép nyakára. A nyilas politika lényegét tekintve a Horthy által kitaposott ösvényen haladt, de míg a német imperialista érdekeket elődjüknél is buzgóbban szolgálták, míg a hazafiak legyilkolása nyíltabban és szemérmetlenebbül folyt, fontosnak tartották a munkások és kispolgári rétegek demagóg szólamokkal való megnyerését. Az ország gazdasági erőfeszítéseit végsőkig fokozva, utolsó percig a német hadigépezet szolgálatába állítják. Gyárakat szerelnek le és visznek ki Németországba, a magyar nyersanyag- és üzemanyagkészletek felett lényegében a németek rendelkeznek. 1944. utolsó két hónapjában, amikor uralmukat a győztesen előrehaladó szovjet hadsereg a Dunántúl néhány megyéjére korlátozta, még mindig a „végső győzelemről" szavalnak, letartóztatnak, bebörtönöznek, felkoncolnak.

A fasiszták az előrenyomuló szovjet csapatok elől menekülve legszívesebben magukkal vitték volna az ország egész lakosságát is. A lakosság azonban semmi hajlandóságot nem mutatott erre. Nemcsak a röghöz ragaszkodó parasztság, de a polgárságnak egyébként a szovjettől félő része sem akarja szülőföldjét elhagyni. Pedig az uralmának a végét járó rendszer a legerőszakosabb módszereket alkalmazza. A nyilas rendőrség veszprémi alosztálya jelenti a szombathelyi rendőrkerületi parancsnokságnak, hogy az „F. N. Sz.[1] tagjai 1945. február 16-án a város piacterén hajnalban egy honvéd ruhába öltözött személyt felkoncoltak. A felkoncolás törvényességét megállapítani nem sikerült, mert az F. N. Sz. minden felvilágosítást megtagadott."[2]

A közkatonák szökése a hadseregből egyre tömegesebb méreteket öltött, az antifasiszta nemzeti ellenállás igen jelentős tényezője volt.

[1] Fegyveres Nemzet Szolgálat — nyilas terrorszervezet, 1944. november 27-én állították fel.

[2] H. L. — Rendőrség Országos Felügyelője — 1945. iktatatlan. A 841 eln. 1945. számra beérkezett jelentés.

A tisztikarnak a nyilasokkal tartó része viszont, az ország legutolsó csücskére szorítva, a legteljesebb erkölcsi züllés képét mutatja. A közkatonákkal nem törődve, üzletelnek, mentik a maguk bőrét a felelősségrevonás elől — és mentik a maguk értékeit. A józanabb része látja ugyan, hogy elvesztették a háborút, de nincs ereje, vagy nem akarja levonni ebből a konzekvenciát, a nyilasok mellett életre-halálra kitartók pedig még mindig a német csodafegyverben, vagy egyéb német csodaszerben bíznak. A nyilasok és a tisztikar között bizonyos ellentét jelei is mutatkoznak, a tisztikar szerintük nem elég „lelkesen" veszi ki részét a „végső győzelemért vívott" harcból. Pedig a tisztikar nagy részéből nem a nyilas eszmékért való lelkesedés hiányzott, sok évig tartó előkészítő nevelés eredményeképpen alkalmas talaj volt ő azok befogadására, de most az utolsó percekben nem akarta már kockáztatni az életét, az utolsó felvonásban a németeknek szívesen átengedte a főszerepet. A vesztett ügy tudata tehát az oka a teljes bomlásnak, a fegyelem, lelkesedés hiányának.

Az itt közölt dokumentumok néhány vonással megvilágítják egy reakciós, a népet eláruló rendszer rendőrségének tevékenységét, egy vereséget szenvedett hadsereg hangulatát. Bemutatják a másik oldalt abban az időszakban, amikor az ország nagyobbik felét már felszabadította a Szovjet Hadsereg, amikor az Ideiglenes Magyar Kormány már 2 hadosztályt állított fel a németek elleni harcra. Az ország nagyobbik részén lassan megindult a háború romjain az építő munka, de ők még változatlanul folytatják a németek oldalán a kilátástalan harcot, végzik az ország kirablását.

1944. október 26. — 1944. november 7.

Fütterer altábornagynak, a magyarországi német légierők parancsnokának két levele a Magyar Kir. Légierők parancsnokához és Beregfy honvédelmi miniszterhez: felsőbb parancsra a magyar repülőgépbenzinkészletet Németországba szállítják.

A MAGYAR KIR. LÉGIERŐK PARANCSNOKÁNAK

Keksz ezredes úrnak

Budapest.

St. Qu., 1944. 10. 26.

Titkos.

Igen tisztelt Ezredes Úr!

Tekintettel az üzemanyagipart ért ellenséges légitámadásokra és a jövőben az üzemanyagtárolók ellen várható légitámadásokra, a Német Légierők Főparancsnoksága a szövetséges Magyar Kir. Légierők jelenlegi helyzetében gondoskodni kíván a Magyar Légierők egyetlen helyen kon-

centrált alapbenzin készletének gyorsított feldolgozásáról és bombabiztos tárolásáról. Ennek a parancsnak a végrehajtása érdekében a következő javaslatokat tesszük:

... 2. A fennmaradó alapbenzin elszállítása a nagytárolóból a Birodalomba B 4-gyé való feldolgozás és föld alatti nagytárolókban való bombabiztos tárolás céljából. Az ebből nyert repülőbenzin ismét rendelkezésre fog állni a magyar hadihelyzetnek megfelelően a szövetséges légierők közös felhasználása céljára. Az alapbenzin elszállítása céljából a Német Légierők Főparancsnoksága megfelelő időközökben rögtön 5 üres tartályvonatot küld a nagytárolóhoz, ahol a gyorsított betankolásra fel kell készülni.

3. A még fennmaradó készletek repülőgép üzemanyaggá való feldolgozására a Magyar Kir. Légierők fordítsanak különös figyelmet, mert a pillanatnyi helyzetben minden, még a legcsekélyebb mennyiségű repülőgép-üzemanyag is a közös hadvezetés számára döntő jelentőséggel bír, úgy, hogy az elvesztéséért, akár légi, akár földi ellenséges behatás következtében álljon elő, nem lehet már felelősséget vállalni.

Hálás volnék, ha a Magyar Kir. Légierők Parancsnoksága a fent javasolt intézkedések gyorsított végrehajtását megfelelő parancsokkal biztosítaná.

Legteljesebb nagyrabecsülésem kifejezése mellett az Ön őszinte híve

Fütterer altábornagy sk.

St. Qu., 1944. 11. 7.

Titkos.

A MAGYAR KIR. HONVÉDELMI MINISZTER ŐMÉLTÓSÁGÁNAK

Beregfy vezérezredes úrnak.

Méltóságos Úr!

Hivatkozással Méltóságoddal és Juszty vezérezredessel 1944. november 6-án lefolytatott megbeszélésre, tudomásul veszem, hogy Méltóságod és a Magyar Kir. Légierők Főparancsnoksága elfogadja a Német Légierők Főparancsnokságának a közös hadviselés szellemében tett javaslatát, amely szerint a föld felett tárolt üzemanyagokat bombabiztos tárolás és további feldolgozás céljából Németországba szállítsák. Erről jelentést tettem a Német Légierők Főparancsnokságának és a magam részéről biztosra veszem, hogy a szükséges szállítási teret az üzemanyag elszállításához rendelkezésre bocsátják.

Egyidejűleg biztosíthatom Méltóságodat, hogy a Magyar Kir. és a Német Légierők közötti megállapodásnak megfelelően a Magyar Kir.

Légierők üzemanyag-ellátását a közös hadviselés szellemében a Német Légierők veszi át úgy, hogy az üzemanyagkiutalások a német kötelékek kiutalásainak megfelelően fognak megtörténni.

Legteljesebb nagyrabecsülésem kifejezése mellett Méltóságod őszinte híve

Fütterer altábornagy sk.

Hiteles másolat.

H. L. — H. M. — 1945 — Eln. szü. — 25.038.

Fütterer altábornagy október 26-án kelt levelére a H. M. 32/b. osztály október 30-án, 202.434. sz. alatt a következő választ küldte:[1] A repülőgépbenzin NO-ba szállítását nem látják célszerűnek, az ide-oda-szállítás alatt állandóan ki lenne téve légitámadásoknak, helyesebbnek tartják az egész mennyiséget (4000—4500 tonna) hazai tárolóhelyeken elhelyezni. Felhasználását illetőleg pedig annak az óhajuknak adnak kifejezést, hogy az a magyar légierők és az ún. „vadász program" ellátására szolgáljon. November 9-én a következő bejegyzést találjuk: „2000 tonna megy NO-ba. H. M. h."[2]

1944 december 30.

A budapesti főkapitányság politikai rendészeti osztálya szombathelyi kirendeltségének jelentése a rendőrség országos felügyelőjének a lakosság és katonaság hangulatáról.

A politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltségének detektívjei a város hangulatát huzamosabb időn keresztül figyelemmel kísérték és erről tett jelentéseikből az alábbi általános helyzetkép vonható le:

Szombathely megyei városban a m. kir. honvéd 631-es munkavezető törzsparancsnokság elrendelte, a város területén lakó nők és férfiak rangra való tekintet nélkül ásási munkálatok elvégzésére való igénybevételét.

Ezzel kapcsolatban tett figyelésünk során megállapítottuk, hogy az ásások reggel $^1/_2$8 órától kezdődnek és du. 4 óráig tartanak, a beosztott egyéneknek pedig 1 héten át kell ásniok. A munkaszolgálatosok között a hangulat a lehető legrosszabb. Azt a meggyőződésüket hangoztatják, hogy hiábavaló minden ásás, mert az oroszok azon úgyis keresztül fognak sétálni. A munka nem folyik lelkesedéssel, főképpen a fiatalabb nők egész napon át hancúroznak, a munkavezetésre kiküldött katonák-

[1] A H. M.—1944—32/b.—202.434. sz. ügydarab hiteles másolatban a H. M.—1945—Eln. szü. 25.038. sz. iratnál, mint melléklet található.

[2] Honvédelmi miniszter helyettese: Feketehalmy-Czeydner Ferenc vezérezredes, az 1942-ben Újvidéken rendezett vérengzés egyik fő vezetője. 1944 januárjában Németországba „menekült", majd Szálasi hatalomra jutása után Beregfy helyettese lett.

kal beszélgetnek, akik éppen arra figyelmeztetik őket, hogy ne dolgozzanak, mert tüdőgyulladást kapnak.

Egy alkalommal az ásást végző munkaszolgálatosok között egy ismeretlen férfi jelent meg, aki elmondotta, hogy Csepel szigetén folyó harcok alkalmával orosz fogságba került. Három nap eltelte után megszökött, de csapattesténél még nem jelentkezett, mert először rokonait akarja meglátogatni. Elmondotta, hogy csak propaganda az, hogy az oroszok rosszul bánnak a magyarokkal, mert ennek az ellenkezője igaz. Amikor őt elfogták több társával, egy orosz tankból kijövő orosz őrmester szólította fel őket, hogy adják meg magukat s akkor bántódásuk nem lesz.

Az ásásra kirendelt egyének közül sokan erősen hangoztatják, hogy nem ásnak és ásson az, aki elrendelte és, hogy a németek kerültek olyan helyzetbe, hogy erre szükség van.

A munkálatok végzését egy m. kir. hadnagy vezeti, aki azonban csak ritkán jelenik meg a helyszínen és a vezetést egy honvéd szakaszvezetőre bízza, aki viszont nem fektet nagy súlyt a munka menetére.

A városban baloldali szervezkedés nem észlelhető.

A közhangulat úgy a bennszülött, mint a menekült lakosság körében erősen csüggedt, ami a hadihelyzet napról napra való rosszabbodásában leli magyarázatát és különösen abban, hogy Budapest környékén, ahol az oroszok minden vonalon megkezdték téli nagy támadásukat, a német és magyar ellenakciók a hozzá fűzött reményeket nem tudták beváltani. Így teljesen reménytelen hangulat van a lakosság nagy tömegeiben, nem csak az alacsonyabb rétegekhez tartozók körében, hanem az intelligencia nagyobb körében is. Az intelligencia hangoztatja, hogy ha ilyen komoly a hadihelyzet, akkor miért van olyan sok katona összezsúfolva a határszéli vármegyékben és ezeket az alakulatokat miért nem vetik be különböző harctereken. A honvédséggel szembeni elégedetlenség napról napra nő.

A lakosság körében most majdnem mindenki azzal van elfoglalva, hogy miképpen fog elmenni innen, ha Szombathelyt is fogják üríteni.

Az ellenséges propaganda által átitatott kisebb rétegek pedig állandóan azt suttogják, — mert nyíltan az előttük ismeretlen előtt nem mernek —, hogy lehetőleg senki ne menjen ki Németországba, mert ott éhen fognak halni, agyondolgoztatják őket, a férfiakat pedig kiviszik a nyugati frontra, mert az fontosabb a németeknek, mint a magyar front.

Ezeket a rémhírterjesztőket nagyon nehéz tetten érni a fentebb említett körülmények miatt. Különben a rémhírterjesztésben a katonák járnak elöl, akik mindig úgy állítják be az esetet, mint akik mindenről a legjobban volnának tájékoztatva és ha ilyen hírt elmondanak, azt mindig nagyon erősen túlozva adják tovább.

A háborús helyzettel kapcsolatban sokkal rosszabb a hangulat a honvédség körében, mint a civil lakosságnál. A figyelő detektívjeink sok ismeretlen katonával való beszélgetés során megállapították, hogy a honvédség körében a harci kedv különösen amiatt csökkent erősen, hogy a szülőfalujuk legnagyobb részének már elveszett. A tisztek nagy része

a régi kormányzattal szimpatizál és igazat ad az ellenséges propagandának, hogy nem érdemes tovább harcolni. — Igen sokat beszélnek a katonák egymás között a németekről, akiket abban hibáztatnak, hogy az egész háború kitörését nekik köszönhetik.

A város területén feltűnő nagy számmal látni magasrangú katonatiszteket, akik az utcán járnak-kelnek foglalkozási idő alatt. Ugyanez áll alacsonyabb rangú tisztekre és a legénységi állományú egyénekre is. — A nyilvános helyek legnagyobb részét katonák töltik meg és az éttermekben, vendéglőkben nagyobb mértékben költekeznek. A katonák egy része minden kapható anyagot felvásárol a menekült és a civil lakosság elől. Figyelő detektívjeink a város minden rétegéből származó egyénekkel történt beszélgetéseik során a katonák vásárlásai s az éttermekben, valamint a vendéglőkben nagyobb tömegben való megjelenéseik miatt valamennyien elégedetlenségüknek adtak kifejezést azzal, hogy az ő helyzetüket nehezítik meg és teszik súlyossá.

A város területén sok esetben figyeltek meg civil férfiakat és nőket, akik minden bizonnyal jogtalanul kincstári eredetű ruhát viselnek és amelynek jogosságát valószínűleg igazolni sem tudják. Figyelő detektívjeink láttak egy nőt, aki honvéd egyenruhában, bakancsban, köpenyben, fejkendővel sétált az utcán. Különösen nők lábain rengeteg kincstári eredetű bilgeri csizmát láttak.

Az étkezőhelyek, éttermek és vendéglők előtt, vagy azoknak előcsarnokában már az étkezési idő megkezdése előtt gyakran egy órával előbb is sorba állnak, dacára annak, hogy ez foglalkozási időbe esik bele.

Nagy általánosságban sokakban visszatetszést kelt az, hogy amikor az ország fővárosa válságos óráit éli, itt, Szombathelyen békebeli hangulat van, cigányzene mellett szórakoznak, sőt sok esetben mulatókat is láttak figyelő detektívjeink.

A kirendeltség detektívjei szállodai razziák során megállapították, hogy egyes szállodákban 50—80 százalékban vannak lefoglalva tisztek részére szobák. Az általános érvényű 8 napi átvonulási szállás helyett sok esetben ezekben a szállodákban egy hónapja is laknak tisztek a hozzátartozóikkal együtt.

A városban sok helyen hallották figyelő detektívjeink, hogy nagyon sok a menekült tisztviselő, akiknek kellő munkakört adni nem tudnak, így azt hangoztatják, hogy a menekültek tömegét a katonai szolgálatban való igénybevétel során a haza védelmében több hasznukat vehetné az ország.

Nagy száma van azoknak is a lakosság minden rétegéből, akik azt hangoztatják, hogy a polgári lakosság teljes mozgósítását kellene elrendelni és a szovjet elleni támadó hadjáratra felhasználni.

Jelentjük, hogy Szombathely városában az elmúlt 14 nap alatt 9 esetben tartottunk razziát. A razziák során 41 személyt állítottunk elő mint katonaszökevényt, illetve olyan egyént, aki a katonai szolgálati kötelezettségének nem tett eleget, 12 személyt pedig a rendőrkapitány-

ságnak adtunk át csavargás, titkos kéjelgés és közveszélyes munkakerülés gyanúja miatt. Azonkívül két zsidó személyt állítottunk elő, akiket további intézkedés végett szintén a rendőrkapitányságnak adtunk át.

Olvashatatlan aláírás

detektívfelügyelő
a kirendeltség vezetője.

Eredeti tisztázat.

H. L. Rendőrség orsz. felügyelője — 1945 — 667/1.

1945. január 31.

Részlet a m. kir. rendőrség politikai rendészeti osztálya szombathelyi kirendeltségének a rendőrség országos felügyelőjéhez küldött jelentéséből.

Jelentem, hogy a politikai rendészeti osztály vezetőjének utasítása folytán hangulat és helyzetkép megállapítása végett Sopron—Magyaróvár—Győr—Pápa—Komárom—Veszprém—Székesfehérvár és környékére kiküldött figyelő detektívjeink az alábbiakban számolnak be végzett munkájukról:

Sopron

... A csoport felsőbb utasításra őrizetbe vette vitéz Lakatos Géza nyug. miniszterelnök vezérezredest, aki a Benczések helybeli kolostorában volt feleségével együtt megszállva.[1]

A közellátással kapcsolatban nehézségek mutatkoztak a kenyérellátásnál. A csoport figyeléseket eszközölt és nyomozást folytatott és ennek eredményeképpen megállapította, hogy honvéd egyének sok kenyeret vásárolnak. Megállapította azt is, hogy a honvédek házról-házra járva kenyeret koldultak, de egyben kenyérjegyet is kértek, akár megvételre is. Az így megszerzett kenyérjegyeket elsőbbségi jogon beváltották és ezáltal a fogyasztóközönség elől sokat elvontak. A csoport jelentésének megtétele után a Főispán intézkedésére a katonai parancsnokság megfelelő intézkedéseket tett a visszaélések megakadályozására. Hasonló volt a helyzet a dohányellátásnál is. Mindkét eset a közönség körében erős ellenhatást váltott ki.

Január hó 8-án a csoport Ágoston József nevű katonaszökevényt fogta el és adta át a katonai parancsnokságnak.

A csoport állandó tevékenységét képezi a helyben levő minisztériumok, képviselőház háznagyi hivatala és a képviselőház üléseivel kapcsolatosan megfelelő preventív szolgálat ellátása is.

[1] Lakatos Géza vezérezredes. 1944-ben az orosz hadszintéren a Keleti Megszálló Erők parancsnoka. 1944. augusztus végétől 1944. okt. 15-ig miniszterelnök. Horthyék bizonyos nimbuszt igyekeztek köré fonni azzal kapcsolatban, hogy mint miniszterelnök részt vett Horthy, ún. kiugrási kísérletének előkészítésében.

Jelenleg a csoport felderítést végez a városban bújkáló zsidók felkutatására is, akik közül eddig már 2 személyt adott át az illetékes hatóságnak.

Jelenleg folyamatban van a soproni déli pályaudvar tisztviselői és alkalmazottai körében állítólag folyamatban lévő németellenes mozgalom felderítése és ugyancsak nyomozást folytat katonai személyek birtokában levő nagyobb mennyiségű gyógyszer felkutatására. Ezeknek eredményéről a csoport a következő helyzetjelentésben számol be.

A csoport megfigyeléseket folytat egyes gyárak, hadiüzemek vezetőinek magatartása és visszaéléseknek tárgyában is.

A város háromszorosára megnövekedett lakosságának hangulata általában kielégítőnek mondható, de mégis különösen ki kell emelni azt az ellenszenvet, amely a honvédséggel szemben megnyilvánul. Ez az ellenszenv azonban... annak a következménye, hogy a városban mintegy 20—25 tábornok, 130 ezredes és általában sok törzstiszt és tiszt tartózkodik, akkor, amikor a haza lét, vagy nemlét kérdése előtt áll.

Gúnyosan tesznek városszerte megjegyzéseket a „menekült ezredesről" és közszájon forog állítólag Fedák Sárinak az élelmezési jegyek kiosztásánál tett az a megjegyzése, amikor egy soronkívüli ezredesre rászólt, hogy ne akarjon kivétel lenni és soronkívüliséget élvezni, s az ezredes válaszára, hogy „Menekült ezredes vagyok", azt felelte: „Hős honvéd ezredest ismerünk, de menekültet nem".

... Az őslakosság hangulata a Németországba való kitelepítéssel kapcsolatban egyenesen elutasító. Az iparosság, a kereskedők nagy része és a ponchihtereknek jelzett lakosság a legmerevebben elzárkózik a kimenetellel szemben...

A város közönségének sok a panasza azért is, mert a sáncásási munkák végzése alól tisztiorvosi bizonyítvány alapján az ún. „urak" újból mentesülnek, különféle betegségek címén...

Mosonmagyaróvár.

... A városban úgy a német, mint magyar katonaság nagy számban található. A magyar katonaság között a hangulat általában megoszlik, vannak közöttük bizakodók, de sokan vannak közöttük olyanok is, akik céltalannak látják a háborút és állandóan leszerelésről beszélnek. Főleg a Németországba való kimeneteltől idegenkednek.

... A vendéglőket nagy számmal látogatják katonatisztek és honvédek, akiknek az ellátása egyébként is biztosítva van, ennek folytán előfordulnak olyan esetek, hogy a menekült lakosság, akik egyébként is rá lennének utalva a beszerzési forrás hiányában az étkezésre, sorra kell, hogy járják a vendéglőket és mégis kénytelenek ebéd nélkül távozni.

A lakosság nagy része általában idegenkedik a Németországba való kitelepítés iránt. Olyan kijelentések hangzottak el, hogy „Minek menjek ki, ott éhezik az ember és fagyoskodik, és ha már éhezni és fagyoskodni kell, legalább itthon vagyok".

A katonaság között a hangulat általában nyomott, különösen azon katonák között, akiknek családtagjaik a megszállott területeken maradtak. Ezek felelőtlen kijelentéseikkel nagymértékben destruálják a még harci kedvvel rendelkező katonákat is...

Pápa.

A városba kiküldött detektívünk a megfigyelő szolgálatról jelenti:

Az állomás környéke egy kisebb repülőtámadás nyomait mutatja. A városba érve az üzletek bezárt ajtajain különböző feliratok vannak, amelyek vagy azt hirdetik, hogy az üzlet tulajdonosa sáncásási munkálatokkal van elfoglalva, vagy pedig már az áruja elfogyott. Az üzletek 80 százaléka be van zárva. A városba bármerre megy az ember, mindenütt német katonasággal találkozik.

A városban levő 10 gyárból 8 mint hadiüzem dolgozik és 2 le van állítva, részben anyaghiány, részben pedig a bombázás annyira megrongálta, hogy a munkát abba kellett hagyni...

A város törzslakossága 23 713 fő volt. A városban elhelyezkedett menekültek száma 11 226 fő...

A kiürítéssel kapcsolatban túlnyomórészt az az elhatározás, hogy a várost nem hagyják el, csak akkor, ha erőszakkal kényszerítik annak elhagyására.

Dr. Siberna Ferenc főispán január hó 21-én kiadott rendeletét, amely az 1927—1930-as évfolyambeliek áttelepítését kötelezőnek rendelte el, ellenséges érzülettel fogadták. Az elégedetlenség arra vezethető vissza, hogy néhány lelkiismeretlen ember azt terjesztette közöttük, hogy a fiatal fiúkat a németek az angolok ellen akarják kiképzés után harcba vetni.

A németek ellen a hangulat rosszabbodott, mert a közönség szerint — beleszámítva a középosztályt is — az a nézetük, hogy a németek mindent ki akarnak vinni az országból és bár mindent megkapnak, amire szükségük van, mégis sűrűn fordulnak elő lopások, amit a németek követnek el...

Győr.

12[2]

...A múltban nagy tiszteletnek és nemzeti megbecsülésnek örvendő honvédségünket a közvélemény elítéli. Főképpen a magasrangú tisztikar idősebb része szerepel, mert meggyőződésük szerint a hadsereg bomlasztását úgy a múltban, mint a jelenben is a tisztikar fent említett részének azonnali kivizsgálásra szoruló viselkedése idézte, illetőleg

[2] A jelentés valószínűleg kiadott kérdőívre válaszol, mert pontokba van szerkesztve. Az 1—11. pontok tartalma a közellátással, közlekedési viszonyokkal, lakosság létszámával foglalkozik.

idézi elő. — Panaszolják és kifogásolják, hogy a tisztikar a „honvédség részére„ jelige alatt minden értéket, közszükségleti cikket felvásárol, de azokból tudomásuk szerint a legénység nem részesül, hanem a kincstári szállítási eszközökön elszállított közszükségleti cikkeket feketén hozzák forgalomba és így a bűncselekmények halmazatát követik el. Beszélik, hogy az ingó zsidóvagyon elosztásánál is nem illő módon viselkedett a tisztikar bizonyos része, mert olyan esetek is történtek, úgy a nős, mint a barátnőiket magukkal hordozó nőtlen tisztek részéről, hogy menekültként jelentkezve, többször meg nem engedett mennyiséget szereztek be, illetőleg igényeltek a saját és az állítólagos hozzátartozóik részére. Ezeknek egy részét azután mint felesleget többszörös áron hozzák forgalomba.

A fentiek alátámasztására szolgáljon Sz. J.-nek a 205/4 t—b. számú tüzérosztály állományában szolgálatot teljesítő honvédnek több bajtársa jelenlétében elmondott panasza.

A megkérdezett honvéd elmondotta, hogy tisztjeik durva bánásmódban részesítik őket és ez a bánásmód annyira feltűnő módon nyilvánul meg az utóbbi időkben, hogy azt szándékosnak minősítik és elképzelésük szerint ezen bánásmóddal a legénység harci kedvét akarják csökkenteni és fegyelemlazulást akarnak előidézni. Elmondotta még Sz. J., hogy a közelmultban rum volt kiosztásra előirányozva az alakulatok részére. Tudomásuk szerint egy liter rum kellett volna, hogy legyen a fejadag személyenként. Ezzel szemben az történt, hogy a tisztikar személyenként 3—5 litert, az altisztek fél litert, a legénység azonban csak 2 dl rumot kapott, amiért 8 P. térítést kellett fizetni. Elmondotta továbbá, hogy az élelmezésük is rossz, állandóan zsír és só nélkül főznek, holott tudomásuk van arról, hogy az alakulatuk felvételezi a szükséges ellátmányt. Valószínűsítik, hogy a tisztikar közül valaki számot kell, hogy tudjon adni a tőlük megvont dolgok hovafordításáról.

Alkalmi beszélgetés során N. N. honvédtiszt a 10. Székely-vonat-osztálytól, aki az elmúlt háborúban is részt vett, a jelenlegi tisztikar körében szerzett tapasztalatait, illetőleg észrevételeit az alábbiakban részletezte:

Kifogásolja, hogy a tisztikar minden ok és indok nélkül állandóan fegyelmező gyakorlatokkal molesztálja a legénységet, amikor az nem szolgált reá. Továbbá, hogy a tisztikar trágár szavakkal illeti a legénységet minden ok nélkül...

13.

... A német hadsereg Győrött megfordult alakulatairól a lakosság véleménye lesújtó, amit alátámasztani látszik az a tény is, hogy a rendészeti hatóságokhoz több olyan panasz érkezett be, amely szerint a felügyelet nélkül hagyott lakásokat a német katonák feltörték és a lakásban talált ingóságokat kevés kivételével eltulajdonították. Számtalan esetben tettek panaszt az erőszakoskodásaik miatt.

14.

A Németországba való kitelepülésre csak csekély hajlandóságot mutat a lakosság. Ugyanez a helyzet a közhivatalnokok hozzátartozóinál is. Lerontotta a lakosság kitelepülési kedvét az előzetesen kitelepített hadiüzemi alkalmazottak hazajuttatott üzenete az állandó nappali és éjszakai bombázásokról. Nem kevésbé az is visszatartja a lakosságot a kitelepüléstől, hogy visszamaradó ingóságait nem tudja biztonságban. Az eddig kitelepítettek száma kb. 4—5000 főre tehető.

15.

A rémhírterjesztőkkel szemben a hatóságok a legmesszebbmenő szigorral járnak el. A rendőrség hat esetben internálási és több esetben enyhébb ítéletet hozott a rendbontókkal szemben.

16.

Szabotage cselekményt cselekvőleg nem követtek el, csak egyes hadiüzemekben volt tapasztalható a múltban a termelés csökkentésével való kísérlet...

Olvashatatlan aláírás

detektív főfelügyelő
a kirendeltség vezetője.

Eredeti tisztázat.

H. L. — Rendőrség országos felügyelője — 1945—667/5.

1945 február 1.

Hain Péter, a politikai rendészeti osztály vezetőjének jelentése Hodossy Pál vezérőrnagyhoz, a rendőrség országos felügyelőjéhez a Szombathelyen 1944. december 15. és 1945. január 17. között tartott razzia eredményéről.

Jelentem, hogy a politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltsége 1944. évi december hó 15-től december hó 31-ig 9 esetben tartott a városban razziát. Ezek során mintegy 2—3000 személyt igazoltatott. Ez idő alatt őrizetbe vett 55 főt. Ebből katonai szolgálati kötelezettségének nem tett eleget 41, csavargó és közveszélyes munkakerülő volt 12, zsidófajú volt 2.

Folyó évi január hó 1-től 8-ig terjedő idő alatt portyázó szolgálat során előállított 18 főt. Ebből 11 katonaszökevényt, szolgálati hely elhagyása miatt 4 főt, 1 zsidófajú munkaszolgálatost, 1 kémgyanus, 1 jelentkezést mulasztott orosz állampolgárt.

Folyó évi január hó 8-tól 17-ig eltelt idő alatt portyázó szolgálat során előállított a kirendeltség 21 katonaszökevényt, vagy oly egyént, ki bevonulási kötelezettségének nem tett eleget.

1944. évi december hó 15-től január hó 17-ig terjedő idő alatt, tehát 92 személyt állított elő és adott át, további eljárás végett az illetékes hatóságoknak.

Jelentésemet beterjesztem: a A m. kir. Belügyminiszter Úrhoz, a m. kir. belügyi Államtitkár Úrhoz, a m. kir. csendőrség- és rendőrség Országos Felügyelőjéhez, a m. kir. rendőrség Felügyelőjéhez.

Bécs, 1945. évi február hó 1-én.

Hain Péter

miniszteri tanácsos,
a politikai rend. oszt. vezetője.

Eredeti tisztázat.

H. L. — Rendőrség országos felügyelője — 1945—664.

1945. február 1.

Hain Péter jelentése Hodossy Pál vezérőrnagyhoz a politikai osztály Bécsben működő kirendeltségének hangulat-megfigyeléseiről.

Jelentem, hogy a Bécsben működő szervem által folytatott hangulatfigyelésekre vonatkozó jelentésekből a következő említésre méltó jelentéseket kell feletteseim tudomására hozni:

Magyarországból többen menekültek német területre olyan személyek, akiknek angol tájékozottsága köztudomású. Ezek feltehetően csak azért hagyták el hazájukat, hogy Németországon keresztül Svájcba, esetleg még távolabbra meneküljenek. Ezek a személyek jó anyagi helyzetben vannak, Bécs előkelő szállodáiban élnek, minden produktív munka nélkül.

Ezek többnyire élelmiszer és dohánynemű készlettel is rendelkeznek, a szállodák alkalmazottait megvesztegetik s így nem egyszer sikerül bejelentetlenül tartózkodniok Bécsben. Szükséges lenne tehát az előkelő szállodák váratlan razziázása a német biztonsági rendőrség közbenjöttével.

A nagyszállodák közönségének bizalmas megfigyelését a szállodák vezetősége maga is akadályozza. Az éttermekben csak az ottlakók étkezhetnek, az előcsarnokokban pedig az ottlakókon kívül csak azok vendégei tartózkodhatnak. Így személyünk felfedése nélkül ott figyelő szolgálatot teljesíteni nem lehet.

Beosztottjaim összeköttetést kerestek a német biztonsági rendőrség szállodaellenőrző csoportjával, azok mindenben igyekeztek segítségünkre lenni, ennek eredményeként a szállodában ezidőszerint megszállt és a jövőben megszálló magyar állampolgárok névsorát megkapjuk. A már említettek miatt azonban ez a kimutatás nem tekinthető megbízhatónak.

A menekült magyar közép- és munkásosztály panaszai az elhelyezés miatt hallhatók. A táborok és tömeges elhelyezésre kijelölt épületek tisztasága, valamint a tisztálkodási lehetőségek kifogásolhatóak. Legtöbbször megfelelő mosdó sem áll a menekültek rendelkezésére, hiányosak a helyiségek tisztántartásához szükséges eszközök is. Mindez nem lehet közömbös a város közegészségügyére sem. Panaszok merültek fel amiatt is, hogy a menekültek részére fürdő nem áll rendelkezésre, mert azok javarésze a polgári lakosság és így a menekültek elől is nagyobbára el van zárva.

Legkevesebb a panasz az élelmezés ellen.

A város közönsége a magyar menekültekkel nem rokonszenvez, hangok hallatszanak, hogy azok megeszik a város élelmiszerkészlet tartalékát. Még a vendéglői kiszolgálásnál is hátrányt szenved az, aki magyar nyelven beszél. Fokozza az ellenszenvet, hogy a nyilvános helyeken csoportosan lehet látni sétáló magyar honvédeket és tiszteket, a város közönsége ezt látva úgy bírálja el a dolgot, hogy míg a németek harcolnak a magyarokért, addig azok a napot lopják.

Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy Bécs területén magyar kommunisták is működnek, miért is ezirányban bizalmas nyomozást kezdtünk.

Szorosan figyeljük a legitimista érzelmű személyeket is. A Bécsben közérdekű munkaszolgálatot teljesítő debreceni és battonyai zsidók részéről arról értesültünk, hogy a lakosság rokonszenvez velük, segíti őket pénzzel, élelemmel, „jó szóval". Kijelentették, hogy remélik szenvedéseik hamar végetérnek, mert ha ez a remény sem maradna meg számukra, nem lenne értelme az életüknek.

A magyar menekült táborok ellenőrzése során a XV. Meisel Strasse 47. alatti táborból közegeim előállították Zala Ernő mérnököt, aki ott menekült őskeresztény magyarként jelentkezett. Nyomozásunk során beigazolást nyert, hogy zsidó munkaszolgálatos szökevény. Úgyszintén előállították a XII. Johann Hofmann Platz 19. sz. alatt levő magyar táborból Fényes Sándorné és Kollár Mária néven ott már alkalmazásban levő és árja származású személyeket, akikről kiderült, hogy zsidófajúak. Budapestről indított zsidó transzportból szöktek meg és mint ilyenek helyezkedtek el Bécsben.

Bizalmas értesüléseket szereztünk arról is, hogy Prága környékén ejtőernyős orosz kommunistákat dobtak le, kik közül többen magyarul is beszélnek és az ottani menekültek közé, mint ilyenek szívódtak fel. Ezek a magyar hadifoglyokból képeztettek ki azzal a céllal, hogy a cseh lakosság között fegyveres felkelést szítsanak és szabotage cselekményeket kövessenek el.

Bécs, 1945. évi február hó 1-én.

Hain Péter
miniszteri tanácsos,
a politikai rend. oszt. vezetője.

Eredeti tisztázat.

H. L. — Rendőség orsz. felügyelője. — 1945—667.

1945. február 2.

A m. kir. rendőrség karhatalmi zászlóalj parancsnokságon v. Oláh György rendőrrel felvett jegyzőkönyv az újvidéki rendőrkapitányság anyagkészletének Németországba való kiszállításáról.

Jegyzőkönyv

Felvétetett: Mosonmagyaróvárott, 1945. évi február hó 2-án a fenti parancsnokság hivatalos helyiségében.

Jelen vannak alulírottak.

Tárgy: vitéz Oláh György m. kir. rendőr kikérdezése.

Szóbeli parancsra megjelent fent nevezett rendőr, aki — hivatali esküjére történt figyelmeztetés után — a hozzá intézett kérdésekre a következőket adja elő: 1944. évi október hó 7-én a hadműveletek következtében az újvidéki rendőrkapitányság anyagkészletét és a beosztottak magán dolgait uszályra raktuk s október 8-án útbaindultunk Esztergom rendeltetéssel. Esztergomban a rendőrkapitányság vezetőjénél jelentkeztünk, akinek parancsára az uszályon maradtunk s annak őrzését láttuk el. A hadihelyzet alakulása következtében kb. 1 hónapi ott tartózkodás után Gönyübe vontattak. Gönyüből a velem levő Péntek Sándor m. kir. őrmester parancsra Sopronba távozott, én továbbra is az uszály őrzését végeztem. December hó 26-án a „Rax" német vontatógőzös azzal, hogy Oroszvárra a kikötőbe vontat, kötélre vett és Oroszvár helyett Németországba, Grimsching községbe vitt, majd az uszályt itt leakasztotta..

Felvette:

Olvashatatlan aláírás
m. kir. rendőrsfelügyelő
zlj. sgt.

vitéz Oláh György
8385 sz. m. kir. rendőr.

Eredeti tisztázat.

H. L. — Rendőrség országos felügyelője — 1945—631/1.

1945. február 13-án a rendőrség központi határ- és folyamrendészeti parancsnoksága jelenti, hogy Újvidéken 5 tagú őrség volt az uszályon, azonban december 23-án, ill. 28-án Oláh György kivételével elhagyták az uszályt és egy hónapi igazolatlan távollét után jelentkeztek újra. Február 12-én az őrség két tagját ezért őrizetbe vette a központi határ- és folyamrendészeti parancsnokság. Az uszályra vonatkozóan javaslata az, hogy miután 15—20 vagon kincstári holmiról van szó, melyet leltározni úgysem lehet, a hadihelyzet javulásáig ott őrizze a Németországban tartózkodó folyamrendészeti század.

1945. február 1.

Hain Péter jelentése a belügyminiszternek: Stein közelében egy magyar uszályon a Nemzeti Bank készletéből 1200—1500 ládában fém pénz, érme, valamint cin, ón és vörösréz van kb. 10 millió P. értékben.

Jelentem, hogy a német hatóságok révén bizalmasan tudomásunkra jutott, hogy Stein közelében minden őrizet nélkül egy magyar pénzrakománnyal telt uszály vesztegel. Közelebbi érdeklődésünkre a német folyami szervektől a következőkről értesültünk:

A Mftr. 608. számú uszályon hozzávetőleg 1200—1500 ládában 050, 020 pengő értékű, illetve címletű fém pénz érme s ezenkívül cin, ón, vörösréz és egy ismeretlen összetételű fehér fémanyag, hengerelt lemezformában van elhelyezve. Egy-egy láda értékeként 500 pengő van feltüntetve. A fémpénz érmék összértéke 6—7 és fél millió pengőre tehető. Durva becslés szerint az itt elhelyezett érme anyag összértéke tíz millió pengő lehet. Az is megállapítást nyert, hogy az érmerudakat viaszospapírba csomagolták, ezt azonban az egerek átrágták, úgy, hogy az érmék egy része a padozaton szétszórtan hevert. Az egész rakományt a vontató kormányosának minden ellenőrzés és átszámolás nélkül adták át. Arra vonatkozólag, hogy mennyi volt eredetileg az érmeanyag, valamint, hogy voltak-e rakománypapírok, ott nem volt megállapítható.

A kormányos előadása szerint a rakományt a Weiss Manfréd gyárnál a magyar haderő tagjai rakták be. A pénz valószínűen a magyar Pénzverde anyaga. Selisch inspektor megállapítása szerint az uszály egyik raktára nem zárható le, őrizet nélkül áll és közöséges lakatokkal, illetve zárakkal van ellátva. A kulcsok a kormányosnál vannak. A pénzértékek őrzéséről semmi néven nevezendő őrség nem gondoskodik. Az uszály Steinban (Ander-Donau) a Mftr. ügynökség épülete mellett áll. Azonnal intézkedem, hogy 4 detektív induljon útnak és vegye át az uszály őrzését, állapítsa meg, hogy mily körülmények között került az uszály ily elhagyatott állapotba.

Január hó 30-án a kiküldött detektívek jelentették, hogy a pénzérmék és fémlemezek a Magyar Nemzeti Bank szállítmánya, a tisztviselők, kik a szállítmányt kísérték a zajlás beálltakor a rakományt otthagyva ismeretlen helyre távoztak, kilétüket a hajón nem lehetett megállapítani. Jelentették azt is, hogy az uszály a fagy beálltával a jégképződés folytán léket kapott és süllyedőben van. Addig is míg átrakása megtörténik a beszivárgott vizet a kikötő személyzete szivatytyúzza. Jelentésttevő közegemet utasítottam a további gondos őrködésre, a rakomány átrakása és további fegyveres őrzése iránt értesítettem a m. kir. rendőrség révszolgálatot teljesítő szervét (Buday r. kap.) és a Kszv. illetékes szervét (Zsigmondy ezredest). Kirendelt közegeim mai napig is őrizet alatt tartják az uszályt.

Bécs, 1945. február hó 1-én.

Hain Péter
miniszteri tanácsos,
a politikai rend. oszt. vezetője.

Eredeti tisztázat.
H. L. — Rendőrség országos felügyelője — 1945—665.

1945. február 5.

Részlet a Kőszegen tartott iparügyi-honvédelmi értekezleten felvett jegyzőkönyvből; a németek az ország területén található nyersanyag, félkész gyártmány és készárú Németországba szállítását követelik.

1. Vér Tibor iparügyi államtitkár bejelenti, hogy 1945. február 4-én a Hgr. S.[1] és az SS.[2] kiküldöttjei megjelentek nála azzal, hogy az ország területén még tárolt nyersanyagot, félkész gyártmányt és kész árukat minél előbb NO-ba szándékoznak menekíteni.

Az iprügyi kormányzat álláspontja az, hogy az üzemeket ameddig lehetséges, tartsuk üzemben és mindenesetre legalább 2 havi nyersanyagkészlettel lássuk el. Ha vannak olyan üzemek, amelyek üzemanyag vagy nyersanyaghiány miatt kénytelenek voltak leállni, ezeket más üzemekben tárolt készletekből kell feltölteni, hogy ugyancsak legalább 2 havi anyaguk legyen.

A kimenekített anyagokat az Iparügyi Minisztérium úgy kívánja tárolni, hogy azokból az üzemek részére ide vissza lehessen hozatni félkész gyártmányokat, vagy nyersanyagot.

Az Iparügyi Minisztérium fenti tervével szemben a német félnek erős ellenérvei voltak és bizonyos presszió is érvényesül, mert azt kívánják, hogy minél több üzemet állítsunk le és ezek anyagát minél előbb szállítsuk ki NO-ba.

Az Iparügyi Minisztériumot szociális és egyéb okok is arra kényszerítik, hogy álláspontja mellett kitartson. Hogy akaratát a minisztérium keresztül tudja-e vinni, azt Vér államtitkár egyelőre megmondani nem tudja. A II. 4-i tárgyalások eredményeként a németek tudomásul vették azt a kívánságunkat, hogy üzemeink amíg lehet dolgozzanak, azonban kijelentették, hogy ebben a kérdésben még a Honvédelmi Minisztériumnál is tárgyalnak éspedig azért, mert a honvédelmi készletek kihelyezéséről elsősorban a H. M.-al kell megállapodni. A német csoport valószínűleg a közeli napokban jelentkezni fog a H. M.-ban és érdeklődni fog a honvédségi készletekről, hogy ezeket minél sürgősebben szállítsák ki.

Az Iparügyi Minisztérium arra az álláspontra helyezkedett, hogy elsősorban a még meg nem szállt keleti területről menekítsenek, nem pedig a nyugati részről.

A csf. h.[3] fölteszi a kérdést, hogy mióta merült fel német részről a fenti kívánság, mert a legutóbbi napokban az általános német helyzet miatt inkább a kiürítés ütemének lassítását kérték.

[1] Heeresgruppe Süd = Déli Hadsereg Csoport.

[2] Schutzstaffeln 1925—27-ben állították fel, mint a német nemzeti szocialista párt önkéntes rohamcsapatát különleges feladatok elvégzésére. Különösen kitüntek a munkás mozgalom kádereinek, a kommunista harcosoknak legyilkolásában. 1939 után számuk kb. 300 000-re növekedett. A II. világháború alatt az SS-hadosztályok a rohamcsapat szerepét töltötték be. A nürnbergi nemzetközi bíróság háborús bűnös szervezetnek bélyegezte.

[3] Csoportfőnökhelyettes.

Vér államtitkár megjegyzi, hogy a németek kívánsága csak II. 4-én merült fel. Számolnak azzal, hogy a harci helyzet esetleg úgy alakul, hogy ez a front délről is kap egy lökést s a mi telepeink egy részét ez érintené.

A németek egy hónap alatt szándékoznak ezt a programjukat keresztülvinni. Kiürítési bizottságot szerveznek, melybe a Közellátási Miniszter és a Kereskedelemügyi Miniszter is küld egy-egy tagot. A bizottság székhelye: Győr, Pápa, Dunaszerdahely...

Dr. Vér Tibor s. k.

Kézay Gyula vőrgy. s. k.[4]

vitéz Ferenczy Béla vörgy, s. k.,[5]

Hitelesített másodpéldány.
H. L.—H. M.—1945.—IX. Csf.—1046/Biz.

1945. február 7.

Hain Péter Hodossy Pál vezérőrnagynak a német és magyar katonák közötti gyűlölködő hangulatról tesz jelentést.

A politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltségétől felsőbb utasítás folytán felderítő, hírszerző és megfigyelő szolgálatra Veszprém és környékére kiküldött detektív helyszínen szerzett tapasztalatairól és megállapításairól az alábbiakat jelentem:

A kiküldött detektív Szombathelytől Veszprémig katonai szerelvénnyel, katonák között utazott, a katonák beszélgetéséből arra következtetett, hogy a magyar és német katonák között gyűlölködő viszony van és a magyar katonaság teljesen bizalmatlan a jövővel szemben. Leginkább a magyar tiszteket hibáztatták az általános visszavonulásért... Beszélgetésükből arra lehetett következtetni, hogy teljesen tájékozatlanok a katonai helyzetről, mert többen azt állították, hogy már Veszprémért folyik a harc, habár ekkor Fehérvár és Siófok között a megindított ellentámadás már messze visszaszorította a szovjetet...

... A menekültek között akadtak egyesek, akik tudatosan, vagy tudat nélkül a szovjet megszállás alatt átélt borzalmakat lekicsinyítve adják tovább és többen jóindulatú népnek tartják őket. A felszabadított lakosság megfigyelése és a szovjet részéről hozott és visszahagyott ügynökök felkutatása fontosnak látszik, és kívánatos volna a felszabadított területekre rendőrség kiküldése annál is inkább, mert a katonatisztek-

[4] Kézay Gyula vőrgy., a H. M. 17/b. oszt. (hadianyaggyártás) vezetője, egyben az Iparügyi Minisztérium XVII/b. szakosztály vezetője.
[5] Ferenczy Béla vőrgy., a H. M. Anyagi Csoportfőnökhelyettese.

kel, akik a vizsgálatokat és a katonai közigazgatást vezetik, bizalmatlanok és őket okolják szenvedéseikért.

Szombathely, 1945. február hó 7-én.

Hain Péter

miniszteri tanácsos,
a politikai rend. oszt. vezetője.

Eredeti tisztázat.

H. L. — Rendőrség országos felügyelője. — 1945—667/6.

Összeállította:

Morva Tamásné

BIBLIOGRÁFIA

A MAGYAR NÉPHADSEREG TÖRTÉNETÉNEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

1945—1960

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

Összefoglaló tanulmányok.

I. A Magyar Néphadsereg megalakulása és részvétele a német fasiszta csapatok szétzúzásában (1944. december—május).
Tanulmányok, cikkek.
A Magyar Kommunista Párt harca az új hadsereg felállításáért.
Korabeli újságcikkek, hírek a hadsereg megalakulásáról.
Plakátok.

II. A Magyar Néphadsereg története a háború befejezésétől a fordulat évéig (1945 május — 1948).
A demokratikus honvédség felépítése, erkölcsi-politikai és fegyelmi arculata.
A haladás és reakció erőinek harca az új demokratikus honvédségben.
A nevelői intézmény a demokratikus honvédségben.
A demokratikus honvédség személyügyi problémái.
A demokratikus honvédség tisztképzése.
A hadsereg részvétele az ország újjáépítésében.
Honvéd határőrség.
Kulturális élet a hadseregben.

III. A Magyar Néphadsereg története 1948—1956.
A Magyar Néphadsereg erkölcsi-politikai arculata.
Pártpolitikai munka a hadseregben.
Hadseregszervezés.
Varsói Szerződés.
Kultúrmunka a hadseregben.

IV. A Magyar Néphadsereg az 1956. évi ellenforradalom időszakában.
Az ellenforradalom bomlasztó hatása a hadseregre.
A Magyar Néphadsereg harca az ellenforradalom ellen.

V. A Magyar Néphadsereg újjászervezése az ellenforradalom után.

ÖSSZEFOGLALÓ TANULMÁNYOK

Mucs Sándor: Előtanulmány a Magyar Néphadsereg történetéhez. (1945—1948.) — Honvédelem, 1959. 4. sz. 91—99. p.

Molnár Fál: A dolgozó honvéd. Az 1. Honvéd Műszaki Hadosztály, később Műszaki Vezetési Törzs Magyarország újjáépítésében és a népi demokrácia megalapozásában kifejtett küzdelmei és teljesítményei 1945—1947. — Hadtörténelmi Közlemények, 1955. 3—4. sz. 267—303. p.

I. A MAGYAR NÉPHADSEREG MEGALAKULÁSA ÉS RÉSZVÉTELE A NÉMET FASISZTA CSAPATOK SZÉTZÚZÁSÁBAN

(1944. december — május)

Felszabadulás. 1944. szeptember 26—1945. április 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. Budapest, Szikra, 1955. 512 p. 15 t.

Hazánk felszabadulása (1944—1945). Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Szerk. Tiszay Andor. [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. Egyet. ny. 1955. 316. p.

Tanulmányok, cikkek

Mucs Sándor: Adalékok a Magyar Néphadsereg történetéhez. (1944 december – 1945 május.) – Hadtörténelmi Közlemények, 1958. 3–4. sz. 44–63. p.

Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Bp. Szikra, 1955. 256. p.

Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter elvtárs válasza Kiss András alezredes elvtárs levelére. [Néphadseregünk megalakulásával kapcsolatos kérdések.] – Néphadsereg, 1956. 224. sz. 3. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban. [Kiad. a] Hadtörténelmi Intézet. Bp. Szikra, 1955. 195. p. 8. t. 1 hasonmás.

Tóth Sándor: Magyar katonák a hitleri fasizmus ellen. – Hadtörténelmi Közlemények, 1957. 1–2. sz. 94–119. p.

Lakatos István: Magyar önkéntesek – Buda felszabadításáért. – Néphadsereg, 1956. 229. sz. 3. p.

Tóth Sándor: A budai önkéntes ezred története. – Hadtörténelmi Közlemények, 1960. 1. sz.

Harcoltunk Budáért . . . – Az Első Hadosztály, 1945. 4. sz. 1–2. p. [Visszaemlékezések a Budán harcoló demokratikus magyar honvédségről.]

Harcoltunk Budáért . . . Az Első Hadosztály, 1945. 9. sz. 6. p. [Visszaemlékezések.]

Juhász Imre: Magyar katonákat tüntetett ki a Szovjetunió. – Honvéd, 1947. 1. sz. 4–5. p.

[Budai Önkéntes Ezred 69 katonája és mások.]

Variházy Oszkár: Budától Tolnáig – Honvéd, 1946. 1. sz. 12–17. p.

Keserű István: Harcban született fegyverbarátság. Dokumentumok a Magyar Néphadsereg megalakulásának történetéből. – Népszabadság, 1957. 79. sz. 4. p.

Keserű István: Új hadseregünk – a felszabadító hadsereg fegyvertársa. – Új Világ, 1955. 8. sz. 4. p.

Révay Kálmán: 1945 február 13., út a magyar néphadsereg felé. – Új Szó, 1948. 36. sz. 7. p.

Szebelkó Imre: Tizenegy esztendeje alakult a demokratikus magyar hadsereg első hadosztálya. – Néphadsereg, 1956. 55. sz. 3. p.

Paál Jób: Megszületik a magyar honvédség. [Riport.] – Paál Jób Radó Antal: A debreceni feltámadás. Krónikás könyv a demokratikus új Magyarország megszületéséről. Debrecen, Tiszántúli ny. 1947. 233–240. p.

Szabó I. László: Egy hadosztály talpraáll. – Az Első Hadosztály, 1946. 3. sz. 4 p.. [1945. március 21. Megalakul az I. hadosztály. Visszapillantás az elmúlt évben a hadosztály életére.]

Baktai Ferenc: Az elfelejtett hadsereg. – Népakarat, 1957. 79. sz. 6. p. [A magyar demokratikus honvédség 1. és 6. hadosztálya 1945 tavaszán Ausztriában.]

A Magyar Kommunista Párt harca az új hadsereg felállításáért

Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Bp. Szikra, 1953. 187–192. p. A Magyar Kommunista Párt harca az új magyar hadsereg felállításáért, 1945. február–márciusban.

Milyen legyen az új hadsereg? Néplap, Debrecen, 1944. 30. sz. dec. 31.

Révai József: Milyen legyen az új hadsereg? A Magyar Kommunista Párt álláspontja az új hadsereg kérdésében. – Néplap, Debrecen, 1945. 1. sz. jan. 4.

Révai József: Fegyverbe magyar! – Néplap, Debrecen, 1945. 22. sz. jan. 30.

Ua. – Felszabadulás. Bp. Szikra, 329. 332. p.

Révai József: Toborzási felhívás. – Szabadság, 1945. 17. sz. febr. 8.

Vajda Gábor: „Élien az új magyar Nemzeti Hadsereg". Beszámoló a vasárnapi népgyűlésről. – Szabad Magyarország, Miskolc, 1945. 34. sz. febr. 13. [Nógrádi Sándornak és a demokratikus pártok politikusainak beszédei.]

Demokratikus vezetőket a magyar hadsereg élére! – Szabadság, 1945. 46. sz. márc. 14.

Korabeli újságcikkek, hírek a hadsereg megalakulásáról

A honnvédelmi miniszter felhívást adott ki a magyar szabadságharc katonáinak toborzására. [Hír.] – Szabadság, 1945. 1. sz. jan. 19.

Katonatoborzás a fasizmus elleni szabadságharcra. [Vezércikk.] – Néplap, 1945. 21. sz. jan. 28. [Új magyar hadsereg.]

Kiss József: Szabadságharcba indul az ifjúság. [Nyilatkozatok.] — Néplap, Debrecen, 1945. 23. sz. jan. 31.

Toborzási felhívás! — Délmagyarország, Szeged, 1945. 23. sz. jan. 30.
Ua. — Felszabadulás. Bp. 1955. Szikra, 328—329. p.
Ua. — Népszava, Debrecen, 1945. 3. sz. jan. 28.
Ua. — Szabadság, 1945. 13. sz. febr. 3.
Ua. — Szabad Magyarország, Miskolc, 1945. 23. sz. jan. 30.

A honvédelmi miniszter levele Debrecen város polgármesteréhez a demokratikus hadsereg felállításával kapcsolatban szabadon bocsátott hadifoglyokról. — Felszabadulás. Bp. 1955. Szikra. 335—336. p. 1945. febr. 4.

Szabad Ifjúság. A „Szabad Ifjúság". 1945. február havi számából. — Válogatott írások a magyar ifjúmunkásmozgalom harcos múltjáról. 2. köt. Bp. 1952. MMI — Ifj. K. 717—719. p.
Ua. — Előre, harcra ifjúmunkás. 1919—1945. Bp. MMI—Ifj. K. 1945. 742—744. p.
[A MADISZ cikke a Nemzeti Hadseregért.]

Jelentkezz! [Vezércikk.] — Népszava. Debrecen, 1945. 9. sz. febr. 6.
[A demokratikus hadseregbe való önkéntes jelentkezésről.]

Surányi Imre: Tömegesen jelentkezik az ifjúság a toborzó irodákban. [Riport.] — Népszava, Debrecen, 1945. 10. sz. febr. 7.
[Munkásifjak és leányok jelentkezése a demokratikus honvédségbe.]

Egy délelőtt a toborzó irodában. — Szabadság, 1945. 17. sz. febr. 8.

Ki kell állítanunk a nyolc magyar hadosztályt, ha emelt fővel akarunk Európa szemébe nézni. — Népszava. Debrecen. 1945. 14. sz. febr. 11.
[Beszámoló a demokratikus honvédség létrehozása alkalmából tartott szegedi népgyűlésről.]

Készülünk a szabadságharcra. Tartalékos tiszt, honvéd, ipari munkás, kisgazda, főiskolás, munkaszolgálatos és pártember az új magyar hadseregben. [Riport.] — Szabad Magyarország, Miskolc, 1945. 33. sz. febr. 11.

Mindent a győzelemért — mindent a népért! [Vezércikk.] — Szabad Élet, Pécs, 1945. 2. sz. febr. 12.
[A fasizmus elleni toborzási felhívásról és a Nemzeti Kormány méltatásáról.]

Fényes eredményt ígér a toborzás Miskolcon és Borsod vármegyében. — Szabad Magyarország, Miskolc. 1945. 35. sz. febr. 14.
Ua. — Felszabadulás. Bp. 1955 Szikra, 332. p.
[Folyik a toborzás Miskolcon és Borsod vármegyében. 1945. febr. 14.]

Fegyverbe a fasizmus ellen! — Néplap, Debrecen, 1945. 35. sz. febr. 15.
Ua. — Felszabadulás. Bp. Szikra, 1955. 333—334. p.
Ua. Szabadság. 1945. 21. sz. febr. 13.
[A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. febr. 11-i toborzó nagygyűlése.]

B. Szabó István hadügyi államtitkár Gyulán. Az új magyar hadsereg felállítása. Alföld, Gyula, 1945. 1. sz. febr. 15.

Támogassuk az új magyar hadsereget. Felhívás Hajdú vm., Csonka-Bihar vm., Szabolcs vm., — minden magyar honpolgárához. [Híranyag.] — Néplap, Debrecen, 1945. 38. sz. febr. 18.

A magyar Viharsarok: Hajdú és Békés megye adja a legtöbb katonát az új magyar néphadseregbe. — Szabadság, 1945. 29. sz. febr. 22.
Ua. — Felszabadulás. Bp. Szikra, 1955. 335. p.
[Viharsarok katonát ad 1945. febr. 22.]

Épül az új magyar hadsereg. [Híranyag.] — Néplap, Debrecen, 1945. 42. sz. febr. 23.

A honvédség. [Vezércikk.] — Debrecen, 1945. 14. sz. febr. 23.
[Újtípusú hadseregünk alakítása.]

Gábor József: Mielőbb vegyenek részt a magyar hadosztályok a fasizmus elleni harcban — mondotta — a miniszter. A debreceni munkásság Vörös Hadsereg ünnepélye. [Tudósítás.] — Néplap, Debrecen, 1945. 45. sz. febr. 27.
[A Vörös Hadsereg fennállásának 27. évfordulóján.]

A hazatért hadifoglyok helyzetével és a hadsereg felállításával foglalkozott a Nemzeti Bizottság. [Híranyag.] — Debrecen, 1945. 17. sz. febr. 27.

A honvédség felhívja a lakosságot katonai szállítások felajánlására. — Néplap, Debrecen, 1945. 46. sz. febr. 28.

Magyar őrzászlóalj vette át a szolgálatot a minisztérium mellett. [Híranyag.] — Néplap, Debrecen, 1945. 49. sz. márc. 3.

Homonay Hugó: Ünnepélyes fogadalmat tettek a Nemzeti Hadsereg honvédei. — Néplap, Debrecen, 1945. 51. sz. márc. 6.

A Minisztertanács a demokratikus fejlődésnek megfelelően módosította a honvédség szolgálati szabályzatát. [Híranyag.] — Debrecen, 1945. 27. sz. márc. 10.

Tizenhárom szekér élelmiszert gyűjtött Hajdúdorog a honvédségnek. Az adományokat átadták a honvédelmi miniszternek. [Híranyag.] — Néplap, Debrecen, 1945. 55. sz. márc. 10.

Követendő példa. [Vezércikk.] — Néplap, Debrecen, 1945. 56. sz. márc. 11.
[Hajdúdorog gyűjtése a honvédség számára.]

Laczkó István: Új Magyarország — új hadsereg. — Munka, Szeged, 1945. 11. sz. márc. 11.

Megalakult az első női honvéd zászlóalj. [Híranyag.] — Néplap, Debrecen, 1945. 58. sz. márc. 14.

A fasizmus elleni harcra készülő új magyar hadseregben csak demokratikus érzelmű igaz magyar hazafiaknak lehet helyük. [Híranyag.] — Debrecen, 1945. 31. sz. márc. 15.

Kétnapos táborozás ideje alatt Gyöngyösön és a járás községeiben többezer ifjú lépett be önként az új nemzeti hadseregbe. [Hír.] — Gyöngyösi Újvilág, 1945. 5. sz. március 18.

Az önkéntes századok a frontra akarnak menni. — Néplap, Debrecen, 1945. 65. sz. márc. 23.
Ua. — Felszabadulás. Bp. Szikra, 1955. 338. p.
[A Hajdúhadházára bevonult önkéntes századok küldöttsége az új nemzeti hadsereg szervezésének meggyorsítását és a csapatok frontra küldését követeli a Honvédelmi Minisztériumtól 1945. márc. 23.]

Budapest munkássága a toborzásért. — Szabadság, 1945. 56. sz. márc. 24.
Ua. — Felszabadulás, Bp. Szikra, 1955. 336—337. p.
[A VII. ker. dolgozói tiltakoznak a demokratikus hadsereg felállítását szabotáló munkája ellen, 1945. márc. 24.]

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány felhívása: Magyar katonák Szálasi hadseregében! Zala, Veszprém, Komárom, Győr, Moson, Sopron, Vas megye népe! — Néplap, Debrecen, 1945. 67. sz. márc. 25.
[Új magyar hadseregért.]

Harcolni akarunk a fasiszták ellen! Szabad Nép, 1945. 7. sz. ápr. 1.
Ua. — Felszabadulás. Bp. Szikra, 1955. 338—339. p.
[A VI. kerületi önkéntesek küldöttségének javaslata a Budapesti Nemzeti Bizottsághoz a hadsereg felállítása és a szabotálók felelősségrevonása ügyében.]

Zászlót ajándékoz Debrecen városa a harcbainduló honvédhadosztály részére. [Híranyag.] — Néplap, Debrecen, 1945. 75. sz. ápr. 6.
[Új magyar honvédség.]

Rehabilitálják a forradalmi magatartás miatt mellőzött tiszteket. [Híranyag.] — Néplap, Debrecen, 1945. 75. sz. ápr. 6.

Hosszúpályi község földigénylő népe 2000 pengőt adományozott a hadbavonultak családtagjainak. [Híranyag.] — Néplap, Debrecen, 1945. 76. sz. ápr. 7.

Harsányi Zoltán: Indul a frontra a sereg. Az első harcba induló magyar ezred búcsúja. [Riport.] — Néplap, Debrecen, 1945. 82. sz. ápr. 14.

PLAKÁTOK

Álljon talpra a nemzet szent szabadságharcra a német elnyomók ellen! [Plakát.] [H. é. ny. n.] 43—60 cm
DKK

Álljunk bosszút Budapestért — Berlinben! A Budapesti Nemzeti Bizottság. [Hy. ny. n.] 1945. 1 lap, 15x21 cm. [Halványkék papíron.] [Röplap toborzó nagygyűlésre 1945. febr.]
FSZEK. — T. A.

Amíg Hitler Berlinben van, sehol sem lehet béke, nyugalom! Akarsz békét, szabadságot, Fojtsuk meg a fenevadat barlangjában! Jelentkezz a Nemzeti Felszabadító Hadseregbe! [Röplap.] [Bp. 1945.] MKP. 15x6,5 cm. [Kék papír.] U. a. — 14x6 cm. [Sárga papír.]
MMI Arch. IV. 2. [1945. II.]

Be az új Nemzeti Hadseregbe!... Bosszút Budapestért! [H. ny. n.] 1945. [Falragasz.] 57x82 cm. [Nemzeti színű keretben.] [Toborzó nagygyűlés hirdetése. 1945. febr.]
FSZEK. — T. A.

Bosszút Budapestért Berlinben! Jelentkezz az új Nemzeti Hadseregbe! Magyar Kommunista Párt! [Röplap hasonmás.] [Bp. 1945. MKP.] — A felszabadulástól az egyesülésig. A Magyar Kommunista Párt harca a magyar demokráciáért. Bp. 1948. Szikra. 10—11. lap között.

Bosszút Budapestért! Bosszút apádért, fiadért, férjedért! Irtsd, pusztítsd a nyilasokat! [Plakát.] [Bp.] 1945. [ny. n.] 15x60 cm. [A Magyar Kommunista Párt plakátja.]

Bosszút Budapestért! Bosszút a meggyilkoltakért. Bosszút a vérrel bemocskolt magyar névért! Veszszen Szálasi és bandája! Jelentkezz a Nemzeti Felszabadító Hadseregbe! [Röplap.] [Bp. 1945.]. MKP. [ny. n.] 15x7,5 cm 1 lap.

MMI Arch. IV. 2.
[1945. II.]

Bosszút Budapestért! Budapesti Hadosztályt! [Falragasz.] [1945.] Klösz ny. 68x24 cm. [Piros papíron fehér betűkkel.]

FSZEK. — T. A.

Bosszút Budapestért! [Röplap.] Debrecen, [1945.] Madisz, „Szabadság" ny., 15x10 cm 1 lap. [Lila papír.]

MMI Arch. IV. 41.
[1945.]

Budapest felszabadult! Sztálingrád hősei szénzúzták városunk bitorlóit, a német és nyilas banditákat . . . [Röplap.] [Bp. 1945, MKP. [Ny. n.] 21x15 cm. [Sárga papír.]

[Felhívás az új Nemzeti Hadseregbe való belépésre.]

A fegyverszüneti egyezmény, melyet a Szövetséges hatalmakkal kötött az Ideiglenes Kormány, lidércnyomástól szabadította meg az ország népét . . . [Röplap.] [H. n.] 21x15 cm. [Rózsaszín papír.] [Felhívás a magyar nemzeti hadseregbe való belépésre.]

MMI Arch. IV. 2.
[1945. II.]

Fegyvert kell ragadni a németek és és nyilas bérenceik ellen — szabadságunk és függetlenségünk kivívására. [Röplap.] Debrecen, [1945]. MADISZ, „Szabadság" ny. 14x10 cm. 1 lap [Kék papír.]

MMI Arch. IV. 41.
[1945]

Fegyvert kell ragadni . . . [röplap.] Kisújszállás. [1945.] Lading ny. 12x9 cm.

DKK

Felhívás! . . . a volt honvédség kötelékében legutóbb tényleges katonai szolgálatot teljesített honvédegyének, csoportok, vagy alakulatok és katonai szolgálatot teljesített tartalékosok is jelentkezni kötelesek! A gyávákra a honmentő háborúban álló demokratikus Magyarország ökle teljes erővel fog lesújtani. [Plakát.] Debrecen, 1945. febr. 5-én. Körösvidék ny. Békéscsaba, 1/4 ív. [Magyar Honvédelmi Minisztérium. Vörös vezérezredes.]

OSZK

Fogat fogért, szemet szemért! álljunk bosszút Budapestért — Berlinben. Várunk toborzó nagygyűlésünkön febr. 9-én d. u. 2 órakor a Magyar Színházban. Be az új Nemzeti Hadseregbe! [Röplap.] [1945.] MADISZ, Madisz ny. 15x9 cm. 1 lap [Zöld papír.]

MMI Arch. IV. 41.
[1945. II.]

Gyáva lett a magyar ifjúság? Minden férfinak 18—42 éves korig, nőnek 20—40 éves korig a magyar honvédségben, illetőleg a honvédelmi munkásszázadban van a helye. Nemzetünk jövője . . . függ az önálló hadsereg gyors felállításában. [Plakát.] [Bp. 1945.] Rapid ny. Csepel, 1/2 ív.
[A Nemzeti Bizottság felhívása.]

OSZK

Ha hazánk felzsabadul, lesz víz, lesz villany, lesz vasút, lesz kenyér! Üzzük ki Budáról, Győrből, Sopronból a németeket és nyilas bérenceiket! Fegyverre magyar! Be az új Nemzeti Hadseregbe! [Röplap.] [H. n.] 1945 MKP. [Ny. n.] 14x10 cm.

MMI Arch. IV. 2.
[1945.]

Haza és Szabadság! Lépj be az új Nemzeti Hadseregbe! Bosszút Budapestért! Ifjak jelentkezzetek toborzó irodánkban! [Plakát.] Cegléd, [1945.] Sárik ny. 1/2 ív.
[A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség felhívása. Előre Berlinig a Vörös Hadsereg oldalán.]

OSZK

Honvédek! Előre Berlinbe, a diadalmas Vörös Hadsereg oldalán! [Röplap.] [H. n.] 1945. MKP. [ny. n.] 14,5x10,5 cm.
[Nem budapesti kiadvány.]

MMI Arch. IV. 2.
[1945. II.]

Honvédek! Előre Berlinbe! a diadalmas Vörös Hadsereg oldalán! Jelentkezz a Nemzeti Felszabadító Hadseregbe! [Röplap.] [Bp. 1945.] MKP. [Ny. n.] 15x7 cm. [Narancssárga papír.]

MMI Arch. IV. 2.
[1945. II.]

Ifjúmunkások! Diákok! Parasztfiak! Hazánkat a hitleri Németország

és Szállasi bandája nemzeti katasztrófába sodorta . . . [Röplap.] [Bp., 1945.] MADISZ. Sámuel ny. 20,5x14.5 cm. 1 lap.
[Felhívás a németek elleni harcra.]
MMI Arch. IV. 41.
[1945.]

Ki bosszúlja meg Budapestet? Fegyverbe magyar fiatalság! Sorakozzatok a Magyar Néphadsereg zászlaja alá! [Röplap.] Debrecen. [1945.] MADISZ, Szabadság ny. 20,5x14 cm. 1 lap. [Kék papír.]
MMI Arch. IV. 41.
[1945.]

Magyar Honvédelmi Minisztérium. Toborzási felhívás. 22393/eln. L. 1945. sz. [Falragasz] Bp. 1945. Házi ny. 62x47 cm.
FSZEK.— T. A.

Magyar Honvédelmi Minisztérium toborzási felhívása. Hazánkon végighömpölygött a háború . . . most ezeréves magyar hazánk parancsolja: fogjon fegyvert minden magyar, ősi ellenségünk Németország ellen. 1945. május 20-ig jelentkezzenek a város polgármesterénél. [Plakát.] Bp. 1945. április 12-én. Új Dunántúl ny. Pécs. 1 ív.
[Vörös János vezérezredes, Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök.]
OSZK

Magyar Ifjú! Még ma jelentkezz a fasiszták elleni végső harcra! Lépj be a Nemzeti Hadseregbe! [Plakát.] Csepel, 1945. Rapid ny. 1/2 ív [Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség Csepeli Szervezetének felhívása.]
OSZK

Magyar repülők! Mire vártok még! Azonnal jelentkezzetek gépetekkel, vagy anélkül is. Az idő gyorsan múlik! Az idők gyorsan változnak! [Röplap.] Debrecen, 1945. február 13-án. Tiszántúli ny. 22x15 cm. [András vk. ezredes, a magyar Honvédelmi Minisztérium Légügyi Csoportja főnökének felhívása!]

Magyarok! . . . [Plakát.] Debrecen. [1945.] Tiszántúli ny. 42x31 cm. [Toborzás Az új magyar honvédségbe. A Magyar Nemzeti Kormány felhívása.]

Magyarok! Rombadőlt házak, kifosztott nép. Ez ma Magyarország! Bécs előerődje, hitleristák és Szállasi-banditák fellegvára, ez Budapest . . . készülj fel arra, hogy Te is felszabadító katonája légy szeretett magyar hazádnak. [Plakát.] Debrecen. [1945.] Tiszántúli ny. 1/4 ív.
[A Magyar Nemzeti Kormány felhívása.]

Munkások, Polgárok! Magyarok! Országunk romokban hever, népünk éhezve tengődik . . . [Röplap.] [H. n.] 1945. MKP. (ny. n.) 21x15 cm. [Színes papíron.]
[Felhívás a Nemzeti Felszabadító Hadseregbe való belépésre, febr.]
MMI Arch. IV. 2.
[1945. II.]

Nagy-Budapest ifjúságához! Hazánkat katasztrófába sodorták a fasiszta banditák . . . [Röplap.] [Bp. 1945.] MADISZ, [nyk n.] 20x14 cm. 1 lap. [Világoszöld papír.]
[Felhívás a febr. 9-i toborzó nagygyűlésen való részvételre.]
MMI Arch. IV. 14.
[1945. II.]

Nincs kenyerünk, mert nincs szállítóeszközünk . . . Hogy földünk, kenyerünk, szabadságunk legyen, követeljük a Nemzeti Hadsereg megszervezését és harcbavetését . . [Plakát hasonmás. Bp. 1945. márc.] — A felszabadulástól az egyesülésig. A Magyar Kommunista Párt harca a magyar demokráciáért. Bp. 1948. Szikra, 76—77. lap között.

Rákóczi, Martinovics, Petőfi népe! Söpörjük ki országunkból a labancokat! Ne legyünk többé német gyarmat! Lépjünk be a Nemzeti Felszabadító Hadseregbe! [Röplap.] [Bp. 1945.] MKP. [ny. n.] 15.5x7 cm. 1 lap. [Rózsaszín papír.]
MMI Arch. IV. 2.
[1945. II.]

„Talpra magyar, Hív a Haza!" [Petőfi] Küzdj a fasizmus ellen! Lépj be a Nemzeti Hadseregbe! [Röplap.] [H. n. 1945.] MKP. [Ny. n.] 14x11 cm. [Narancssárga papír.]
MMI Arch. IV. 2.
[1945.]

Talpra magyar, Hív a haza! Sorakozz az új néphadsereg zászlaja alá. [Röplap.] Debrecen, [1945.] MADISZ. „Szabadság" ny. 15x10 cm. [Krémszínű papír.]
MMI Arch. IV. 41.
[1945.]

Toborzási felhívás — Debrecen, 1945. Tiszántúli ny. 29x21 cm. Ua. — 64x42 cm nagyságban.
[A Honvédelmi Miniszter kiadványa, a magyar honvédség kötelékébe való önként jelentkezésre.]

Toborzási felhívás. A magyar haza és a magyar nép felszabadítása érdekében . . . önként jelentkezzetek a nemzeti új szabadságharcra.

[Plakát.] Csepel, 1945. február 4-én. Rapid ny. ½ ív. [Csepel Nemzeti Bizottságának közleménye.]
OSzK

Üdvözlet Európa népeinek, a hitlerista imperializmus elleni harcukban. Hazafiak, kiknek országát rabságba vetette a fasiszta önkény! Fel az új szabadságharcra a fasiszta elnyomás ellen! Le a hitleri zsarnoksággal! [Plakát.] ½ ív. [Kék és sárga papír]
[Kék papír]
MMI Arch. XI.

[Sárga papír.]
MMI Arch. 11.

[Valószínűleg debreceni kiadvány]

Vesszen Hitler! Halál Szálasira és bandájára! Jelentkezz a Nemzeti Felszabadító Hadseregbe. [Röplap.] [Bp. 1945.] MKP. [ny. n.] 17x7,5 cm. [Rózsaszínű papír.]
MMI Arch. IV. 2.
[1945.]

A Vörös Hadsereg felszabadította Budapestet! Te is harcolj a magyar szabadságért! Állj be az új Nemzeti Hadseregbe! [Röplap.] [Bp. 1945.] MKP, [Ny. n.] 14,5x10 cm.

Ua. — a Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége [Szakszervezeti Tanács] jelentése a XVII. küldöttgyűlésnek. Bp. 1948. Athenaeum, 24—25. p.

A Vörös Hadsereg győzelmesen tör előre Németország szívében Berlin felé! A mi helyünk is ott van a Vörös Hadsereg oldalán!... [Falragasz.[[Bp. ny. n. MKP. 1945.] 60x25 cm.
FSZEK. — I. A.

II. A MAGYAR NÉPHADSEREG TÖRTÉNETE A HÁBORÚ BEFEJEZÉSÉTŐL A FORDULAT ÉVÉIG

(1945 május—1948)

A demokratikus honvédség felépítése, erkölcsi-politikai és fegyelmi arculata

Az első hadosztály. — Az Első Hadosztály, 1945. 1. sz. 2. p.

Beszéljünk egymásról... Amilyenek voltunk és amilyenek leszünk... Pintér Lajos: A tiszt. — Gáncs István: A tiszthelyettes. — Géró Géza: A honvéd. — Az Első Hadosztály, 1945. 1. sz. 4. p.

Szalay Tibor: A demokratikus hadsereg. — Az Első Hadosztály, 1945. 1. sz. 1. p.

Pálffy György: Az új magyar hadseregről. — Az Első Hadosztály, 1945. 1. sz. 1. p.

Zászlószentelés Bakonyjákón (a 3. gyalogezrednél). — Az Első Hadosztály, 1945. 4. sz. 1. p.

Kisteleki Károly: Bajtárs! — Az Első Hadosztály, 1945. 7. sz. 3. p.
[A megszólításról.]

Horváth Viktor: Új utakon járó katonai lelkigondozás. — Az Első Hadosztály, 1945. 2. sz. 2. p.

Sági Károly: Az új magyar honvédség és a tábori lelkész. — Az Első Hadosztály, 1945. 5. sz. 2. p.

Csermely András: Lelkiismeretvizsgálat. — Az Első Hadosztály, 1945. 5. sz. 3. p.
[Új szellemben a nép érdekeiért.]

Tarján Imre: Magyar tüzérek feltámadása. — Az Első Hadosztály, 1945. 5. sz. 1. p.

Viharos Gyula: A csapattiszt írja: Legénység és tisztikar. — Az Első Hadosztály, 1945. 6. sz. 5. p.

Szombati Zoltán: A honvéd írja: Egy a cél. — Az Első Hadosztály, 1945. 6. sz. 1. p.
[Az új demokratikus hadseregről.]

Szalay Tiborné: Hazáért, szabadságért, magyar népért. — Az Első Hadosztály, 1945. 8. sz. 1. p.
[Zászlóavatási beszéd a 2. gyalogezrednél.]

A [második] 2. gyalogezred zászlószentelési ünnepsége. — Az Első Hadosztály, 1945. 8. sz. 2. p.

Döbrentei Lajos: Fegyelem a demokratikus hadseregben. — Az Első Hadosztály, 1945. 8. sz. 2. p.

Orsi Miklós: A leszerelésről. — Az Első Hadosztály, 1945. 10. sz. 1. p.

Holló Sándor: Kiképzés. Versenyszerű kiképzés. — Az Első Hadosztály, 1945. 10. sz. 6. p.

Bárány Tibor: Őszinte beszéd a leszerelésről. — Az Első Hadosztály, 1945. 11. sz. 1. p.

Lakatos István: Egyenruha-bábel. — Az Első Hadosztály, 1945. 12. sz. 5. p.

Kárai Kázmér: Az 5. hadosztálytól jöttem. — Az Első Hadosztály, 1945. 13. sz. 3. p.

Molnár Tibor: „A távollevők jelen vannak." A magyar függetlenség vértanújának gyalogezrede felesküdött a függetlenségre. Vörös János honvédelmi miniszter beszéde a Kiss János 1. gyalogezred zászlószentelési ünnepélyén (Zalaszent-

gróton). — Az Első Hadosztály, 1945. 13. sz. 1—2. p.

Friesz Emil: Út az egészséges alosztályszellemhez. — Az Első Hadosztály, 1945. 13. sz. 4. p.

Hetesi Ferenc: Feladataink. — Az Első Hadosztály, 1945. 13. sz. 5. p.
[Az új hadsereg alapjainak lerakása.]

Lakatos István: Szükség van ránk! — Az Első Hadosztály, 1945. 14. sz. 1. p.
[Bárány Tibor leszerelési cikke ellen.]

Sebők István: Úr vagy bajtárs. — Az Első Hadosztály, 1945. 15. sz. 2. p.

Gerhát Béla: Szót kérek. Politikusainkhoz és publicistáinkhoz. — Az Első Hadosztály, 1945. 16. sz. 3. p.
[„Arccal a demokratikus honvédség felé!"]

Géró Géza: A mi híradóink. — Az Első Hadosztály, 1945. 16. sz. 5. p.

Balázs Benjamin: Én is ott voltam! Válasz Kárai Kázmér őrvezető „Az 5. hadosztálytól jöttünk" c. cikkére. — Az Első Hadosztály, 1945. 17. sz. 3. p.

A kérdés: Milyen legyen a parancsnok a demokratikus hadseregben? Erre válaszol a csapattiszt (Jászberényi István) és a nevelő (Lepres András). — Az Első Hadosztály, 1945. 19. sz. 4. p.

Ez az új honvédszellem . . . Két kis cikk az I. hadosztály szívéről. — Az Első Hadosztály, 1945. 20. sz. 3. p.

Zajtay Antal: Az „emberi gyengeség". . . — Az Első Hadosztály, 1945. 21. sz. 1. p.
[Szökések, fegyelmezetlenségek.]

Friesz Emil: Katonásan a leszerelésről. — Az Első Hadosztály, 1945. 21. sz. 2. p.

Tombor Jenő: Becsületes, demokratikus hadsereget kívánok teremteni. A honvédelmi miniszter sajtótájékoztatója. — Az Első Hadosztály, 1945. 22. sz. 1. p.

Hernádi Tibor: Két plakát („Épít és őrt áll a demokratikus honvédség" és „Ismerd meg a demokráciát") margójára. — Az Első Hadosztály, 1945. 22. sz. 4. p.
[Rossz propaganda: letört katonák a plakátokon.]

Szabó István: Búcsú a leszerelő bajtársaktól. — Az Első Hadosztály, 1945. 22. sz. 2. p.

Új honvédség. — Dolgozó Honvéd, 1945. december 20. 5—6. p.

A demokratikus hadsereg első ezredei leteszik az esküt. [Foto.] — Pártunk a felszabadult magyar nép élén. Képek a magyar munkásmozgalom történetéből 1945—1955. Összeáll. Tarjáni Sándor. Szerk. Murányi István. Bp. MMI — Szikra. [1955.] 6. tábla. [Album.]

Györgypál László: Műszaki hadosztály. — Dolgozó Honvéd, 1946. január 1. 2—4. p.
[Szervezése, feladatai.]

Lakatos István: Leszerelés. — Dolgozó Honvéd, 1946. augusztus 1. 1. p.
[Létszámcsökkentés a műszaki alakulatoknál is.]

Lakatos [István]: „Előre helyezzük a műszaki hadosztályt" — mondotta Tombor Jenő honvédelmi miniszter úr a hadosztály meglátogatása alkalmából. — Dolgozó Honvéd, 1946. február 10. 11—12. p.

Györgypál László: Sajtótájékoztató. — Dolgozó Honvéd, 1946. február 10. 20—28. p.
[Az 1. műszaki hadosztály keletkezése, szervezése, feladatai, eredményeinek ismertetése a sajtóval.]

Lakatos István: Példának állítjuk . . . — Dolgozó Honvéd, 1946. február 10. 2—3. p.
[Vasútbiztosítókról.]

Pető Tibor: Problemü novoj vengerszkoj armii. — Novaja Vengrija, 1946. április 15.

Elek Tibor: Szükség van-e a honvédségre? — Honvéd, 1947. 2. sz. 8—10. p.

Elek Tibor: Osztályhadsereg és Néphadsereg. — Honvéd, 1947. 8. sz. 4—16. p.

Réczey Ferenc: A Negyedik Honvédség. — Honvéd, 1947. 11. sz. 34—40. p.

Munkára, katona-feleségek! — Az Első Hadosztály, 1946. 2. sz. 5. p.

Tarján Imre: Ha oda is ragadunk a vashoz . . . Útravaló leszerelőknek. — Az Első Hadosztály, 1946. 2. sz. 6. p.

Hernády Tibor: Mit vár a honvéd az újjászervezett honvédségtől? — Az Első Hadosztály, 1946. 3. sz. 6. p.
[Új Szolgálati Szabályzat; megfelelő ellátás.]

Szalay Tibor: Az új esztendőre. — Az Első Hadosztály, 1946. 1. sz. 1. p.
[A honvédség soronkövetkező feladatai.]

Variházy Oszkár: Egy esztendő. — Az Első Hadosztály, 1946. 3. sz. 1. p.
[Egy éves az 1. hadosztály.]

Zajtay Antal: Elindultunk Jászberényből . . . — Az Első Hadosztály, 1946. 3. sz. 6. p.
[Az új magyar hadsereg első éve.]

Zajtay Antal: Eskütétel után. — Az Első Hadosztály, 1946. 4. sz. 3. p.

Az új népbetegség: a rémhír. — Az Első Hadosztály, 1946. 4. sz. 5—6. p.

Orphanidesz Lukács: Valamit megint elhibázunk . . . — Az Első Hadosztály, 1946. 4. sz. 1—2. p.
[Egymáshoz való bizalom.]

Molnár Tibor: Valamit tényleg elhibáztunk! . . . — Az Első Hadosztály, 1946. 5. sz. 4. p.

[Válasz Orphanidesz Lukács cikkére: harc az ellenség ellen.]

Orphanidesz Lukács: Úr és bajtárs. — Az Első Hadosztály, 1946. 5. sz. 5. p.
[Megszólítás.]

Sebők István: „Bizalmas tiszti parancs . . ." — Az Első Hadosztály, 1946. 5. sz. 5. p.
[Új szellem, egyenlőség.]

Elek Tibor: Szerezzük vissza az egyenruha becsületét. — Az Első Hadosztály, 1946. 5. sz. 6. p.
[Az eltávolítottak is hordják az egyenruhát. Razziák.]

Tarján Imre: Május 1: harckészültség. — Az Első Hadosztály, 1946. 5. sz. 1—2. p.

Elek Tibor: Milyen legyen az új magyar honvédség. — Az Első Hadosztály, 1946. 5. sz. 2. p.
[Az új hadsereg felépítése.]

Buddha közönye. — Az Első Hadosztály, 1946. 6. sz. 5. p.
[Szociális problémák megoldásáról.]

Sólyom László: A szabadságharc hagyományainak útján. — Honvéd, 1946. 1. sz. 8—12. p.

Lakatos István: Mi maradt meg az új honvédségben a régiből? — Dolgozó Honvéd, 1946. július 15. 3. p.
[Mi nem való az új honvédségbe.]

Gyémánt [András]: Az őszi vetés előtt . . . — Dolgozó Honvéd, 1946. augusztus 1. 3. p.
[A jövő honvédség kérdése. — A népi demokratikus honvédség szelleméről.]

Variházy Oszkár: [Az 1. hadosztály életéről, a „Budai Önkéntes Ezred" kitüntetéséről stb.] — Az Első Hadosztály, 1947. február 1. p.

Hernádi Tibor: Újoncaink mondották. — Az Első Hadosztály, 1947. február. 2—3. p.

Szalvay Mihály [az újoncokhoz]. — Az Első Hadosztály, 1947. március 1. p.
[Az új hadsereg szelleméről.]

Variházy Oszkár: Honvédségünk 48-as öröksége. — Az Első Hadosztály, 1947. március. 2. p.

Gráber György: Mi az oka az antiszociális intézkedéseknek? — Az Első Hadosztály, március. 2—3. p.
[Illetmény-problémák.]

Esküsznek a honvédek. — Az Első Hadosztály, 1947. április. 1. p.

Hernádi [Tibor]: Két év küzdelmeiről beszélnek a régi lapok. — Az Első Hadosztály, 1947. július 4. p.

Kiss C. Károly: Bajtársiasságot! — Az Első Hadosztály, 1947. július. 2. p.
[Új szellem a hadseregben.]

Havasi Jenő: Ami a honvédeknek fáj: hosszú a szolgálati idő. — Az Első Hadosztály, 1947. július. 3. p.

Ahol szeretik a honvédeket: „Követeljük, hogy Baja maradjon az utászok állomáshelye" — írja a Bajai Hírlap . . . — Az Első Hadosztály, 1947. július. 2. p.

Málnási—Csizmadia Lajos: Tiszteletadás és kölcsönös megbecsülés. — Honvéd, 1947. 4. sz. 56—59. p.

Görgényi György: Hozzászólás a „tegeződés"-hez. — Honvéd, 1947. 5. sz. 49—51. p.

Görgényi György: Üdülő honvédek. — Honvéd, 1947. 8. sz. 42—45. p.

Sólyom László: Az új honvédség és a formák. — Honvéd, 1947. 11. sz. 8—14. p.

Balthazár Géza: A katonai büntető igazságszolgáltatás demokratikus szellemű átalakítása. — Honvéd, 1947. 1. sz. 32—35. p.

Veres Péter: A „Honvéd" új évfolyama elé. — Honvéd, 1948. 1. sz. 3. p.

A haladás és a reakció erőinek harca az új demokratikus honvédségben

Reakciós vagy demokratikus tisztikar? — Szabad Nép, 1945. 94. sz. 3. p.

Thury Zoltán: Beszéljünk egymásról. — Az Első Hadosztály, 1945. 4. sz. 3. p.
[A régi tisztek szelleméről.]

Az utolsó szó jogán. A „Beszéljünk egymásról" c. cikksorozat lezárása. — Az Első Hadosztály, 1945. 6. sz. 2. p.

Szalay T[ibor]: Kontroll! — Az Első Hadosztály, 1945. 6. sz. 1. p.
[Ellenőrzéssel a korrupció ellen.]

Vályi Ödön: Még mindig? . . . — Az Első Hadosztály, 1945. 7. sz. 1. p.
[A régi tisztek szelleméről.]

Görgényi Dániel: Egy meggondolatlan kijelentés. — Az Első Hadosztály, 1945. 9. sz. 1. p.
[Az 1. és 6. hadosztály szelleméről.]

Görgényi Dániel: Áldemokrácia — álbajtársiasság. — Az Első Hadosztály. 1945. 11. sz. 1. p.

Trebisch Sándor: Honvédség és politika. — Az Első Hadosztály, 1945. 12. sz. 1. p.

Tarján Imre: Politikai felelősség és felelőtlenség. — Az Első Hadosztály, 1945. 14. sz. 1. p.

Tarján Imre: Rólunk beszélnek . . . — Az Első Hadosztály, 1945. 15. sz. 1. p.
[A magyar katona politizáljon.]

Siklósi Zoltán: Politizáljunk-e? — Az Első Hadosztály, 1945. 15. sz. 2. p.

Kovács Pál: A „reakciós" honvédségről. — Az Első Hadosztály, 1945. 19. sz. 5. p.
[Hazug vád az új hadsereg ellen.]

Csonka István: Kísért a múlt. — Az Első Hadosztály, 1946. 1. sz. 5. p.
[A régi tiszthelyettesi karról.]

Puskás Lajos: A nevelőtiszt jelenti. — Az Első Hadosztály, 1946. 2. sz. 1. p.
[Az általános hangulatról. Elégedetlenség a Honvédelmi Minisztériummal.]

Felkai Dénes: Mai katonaerkölcs. — Dolgozó Honvéd, 1946, január 20. 1—3. p.
[Harc a korrupció és reakció ellen az 1. műszaki hadosztálynál.]

Szabó J. László: Őszinte beszéd. Szükség van-e ránk? — Az Első Hadosztály, 1946. 5. sz. 6. p.
[A leleplezett összeesküvés is bizonyítja, hogy kell a honvédség.]

Elek Tibor: Balra át, vagy jobbra át? A reakció Honvéd utcai fellegvára. — Az Első Hadosztály, 1946. 6. sz. 3. p.

Szigethy Miklós: Balra tarts! — Dolgozó Honvéd, 1946. július 15. 2. p.
[Haladók és reakciósok.]

Gyémánt András: Bevonulási központ vagy élelmezési akció. — Dolgozó Honvéd, 1946. február 20. 3. p.
[Korrupció a behívásoknál, antidemokratikus szellemű bevonulási központok.]

Lakatos István: Válasszunk. [„Bevonulási központ vagy élelmezési akció" c. cikkre.] — Dolgozó Honvéd, 1946. június 15. 2. p.

Debreceni József: Még mindig vannak! — Dolgozó Honvéd, 1946. augusztus 1. 7. p.
[A honvédség tekintélyét aláásó, megbújó ellenséges elemekről.]

A második memorandum. — Dolgozó Honvéd, 1946. június 15. 6. p.
[A budapesti nevelők memorandum a honvédelmi miniszterhez, személyi és egyéb hibák miatt.]

Lakatos István: Ki a felelős? — Dolgozó Honvéd, 1946. január 10. 1—3. p.
[Szökések a hadseregből, a Honvédelmi Minisztérium felelőssége.]

Felkai Dénes: A honvédség a demokrácia vagy a reakció ökle? — Dolgozó Honvéd, 1946. február 20. 1—2. p.

Zentai Vilmos honvédelmi államtitkár nyilatkozata a legénység fokozatos leváltásáról, a tisztikar nagyarányú leépítéséről, a vezérkar megszüntetéséről . . . — Az Első Hadosztály, 1946. 2. sz. 1. p.
[„Szolgálatban nincs politika!"]

Zentay Vilmos: Milyen legyen az új magyar honvédség? — Szocializmus, 1946. 39—44. p.

Zentay Vilmos: Mit kíván a demokratikus Magyarország a honvédségtől. — Honvéd, 1946. 1. sz. 2—3. p.

Zentay Vilmos: Őszintén a demokrácia szolgálatában. — Honvéd, 1947. 2. sz. 6—8. p.

Zentay Vilmos: Milyen legyen az új honvédség szelleme? — Honvéd, 1947. 2. sz. 6—11. p.

Vass József: Kit válasszunk? — Az Első Hadosztály, 1947. augusztus. 1. p.

Hadosztályunk tiltakozása a köztársaság ellenes összeesküvés ellen. — Az Első Hadosztály, 1947. február. 2. p.

Elek Tibor: Hősök és árulók. — Az Első Hadosztály, 1947. február. 3—4. p.
[Harc az ellenség ellen az összeesküvés leleplezése után is.]

A nevelői intézmény a demokratikus honvédségben

Pásztóhy Arthur: A nevelésről. — Az Első Hadosztály, 1945. 1. sz. 3. p.

Molnár Tibor: Politikai nevelés az új hadseregben. — Az Első Hadosztály, 1945. 14. sz. 3. p.

A nevelő írja a nevelésről. — Az Első Hadosztály, 1945. 16. sz. 2. p.

Elek Tibor: A tiszti átképző tanfolyamról. — Az Első Hadosztály, 1945. 17. sz. 5. p.
[Demokratikus világnézet.]

Forrás András: Önfegyelem és nevelés. — Az Első Hadosztály, 1945. 18. sz. 1. p.

Remete József: A nevelőtiszt írja: Több jó akaratot. — Az Első Hadosztály, 1945. 5. sz. 3. p.
[Mit vár az új honvédség a hatóságoktól és a néptől?]

Fehér Sándor: Az utászok nevelője írja: Egyenlő elbánást kérünk. — Az Első Hadosztály, 1945. 19. sz. 2. p.

Az első hadosztály nevelői tanfolyamának megnyitása. — Az Első Hadosztály, 1945. 19. sz. 3. p.

Süsz István: Az ész fegyvereivel . . . — Az Első Hadosztály, 1945. 21. sz. 3. p.
[A nevelők feladatairól.]

Ölvedy Ignác: A nevelő tiszt írja a bajokról és hogy mit kellene tenni? — Az Első Hadosztály, 1945. 22. sz. 2. p.
[A legénység súlyos helyzete, illetményproblémák.]

Gyémánt [András]: Beszámoló a hadosztály nevelői értekezletéről. — Dolgozó Honvéd, 1946. febr. 10. 17—18. p.

Elek Tibor: Rajtunk múlik! . . . — Az Első Hadosztály, 1946. 3. sz. 3. p.
[A nevelők feladatairól.]

Memorandum a magyar honvédelmi miniszter úrhoz a tisztképző tan-

folyamok mielőbbi megindításáról. — Az Első Hadosztály, 1946. 4. sz. 4—5. p.

Zajthay Antal—*Puskás* Lajos: Ez a cél: az együttműködés. Az újonckiképzőkhöz beszél a csapattiszt és a nevelő. — Az Első Hadosztály, 1946. 3. sz. 2. p.

Halász György: Honvédségünk szociális problémái a Honvédelmi Miniszter úr előtt. — A budapesti alakulatok nevelői értekezletének eredményei. — Az Első Hadosztály, 1946. 6. sz. 1. p.

Gyémánt András: Politizál-e a nevelő? — Dolgozó Honvéd, 1946. jún. 15. 3. p.

Molnár Pál: Útravaló. — Dolgozó Honvéd, 1946. júl. 1. 1—2. p.
[Mit vár a mű. ho. pk. az új tiszti és tiszthelyettesi kartól, a nevelők munkájától.]

Lakatos István: Miért késik a nevelői rendelet? — Dolgozó Honvéd, 1946. júl. 1. 5. p.

Jónás Pál: A honvédség és az ifjúsági mozgalmak. — Dolgozó Honvéd, 1946. aug. 1. 2. p.

Az első hadosztály nagy sikerével zárult az első nevelőképző tanfolyam. — Az Első Hadosztály, 1947. júl. 2. p.

Hernádi Tibor: Világnézeti továbbképzésünk. — Az Első Hadosztály, 1947. ápr. 3. p.

Babos Gábor: Milyen érzéssel jöttem az új honvédségbe. — Az Első Hadosztály, 1947. márc. 4. p.
[Nevelőőrák hatása.]

A Nevelőtiszti Tanfolyam állásfoglalása. — Honvéd, 1947. 1. sz. 3—4. p.

Zajthay Antal: Amiért dolgozunk... — Az Első Hadosztály, 1947. júl. 2. p.
[A nevelőmunka feladatai.]

A demokratikus honvédség személyügyi problémái

Szilágyi Ernő: Tisztek és altisztek. Honvédségünk a társadalomvizsgálat fényében. — Valóság, 1946. 1—2. sz. 76—80. p.

Géró Géza: Egy tiszthelyettesből lett tiszt mondja: Szorgalommal és becsületes munkával... — Az Első Hadosztály, 1946. 1. sz. 3. p.
[A tisztikar demokratikus utánpótlása.]

Illy Gusztáv: A demokratikus honvédség személyi utánpótlása. — Honvéd, 1946. 1. sz. 17—22. p.

Csics Zoltán: Nem egy kiváltságos kaszt kiválasztottjai vagytok... Az 1. tüzér ezred parancsnokának szózata ifjú tisztjelöltjeihez. — Az Első Hadosztály, 1945. 19. sz. 4. p.

Trebitsch Sándor: Gyorsabb igazolásokat. — Az Első Hadosztály, 1945. 7. sz. 2. p.

Gerháth Béla: Megelégedéssel vesszük tudomásul... — Az Első Hadosztály, 1945. 15. sz. 3. p.
[Érettségi nélkül is el lehet érni a tiszti rangot.]

Holló Sándor: Valami az igazolásokról. — Az Első Hadosztály, 1945. 14. sz. 5. p.

Álláspontunk a honvédségi B-lista ügyében. — Az Első Hadosztály, 1946. 5. sz. 5. p.

Fehér Gyula: Mi lesz a tartalékos tiszthelyettesekkel? — Az Első Hadosztály, 1947. márc. 4. p.

Lepres A.: Új tisztikart a nép fiaiból! — Az első Hadosztály, 1947. júl. 2. p.

A demokratikus honvédség tisztképzése

Szentgyörgyi Ferenc: Az új tisztikar. — Honvéd, 1947. 10. sz. 28—31. p.

Sólyom László: Az új Hadiakadémia. —Honvéd, 1947. 12. sz. 29—34. p.

Sólyom László: Az új honvéd vezérkar. Ünnepi beszéd a Honvéd Hadiakadémia megnyitása alkalmából. Bp. 1947. HM Nevelő Oszt., Honvéd Térképészeti Int. ny. 8. p.

Kozma István: Milyen volt és milyen legyen a vezérkari tiszt képzése? — Honvéd, 1948. 11—12. sz. 18—23. p.

Szűcs Miklós: Milyen volt és milyen legyen a vezérkari tiszt képzése? (Válasz Kozma István altábornagy cikkére.) — Honvéd, 1948. 11—12. sz. 24—27. p.

Révay Kálmán: Bajtársak! — Az Első Hadosztály, 1947. júl. 1. p.
[Felhívás a Kossuth Akadémiára való jelentkezésre.]

Szóger Ferenc: Ahol a nép tisztjeit nevelik: Kossuth Akadémia. — Az Első Hadosztály, 1947. júl. 2. p.

A Kossuth Akadémiáról ki kell rekeszteni a kasztszellemet! — mondotta Dinnyés Lajos miniszterelnök az akadémia előadói előképző tanfolyam megnyitásán. — Az Első Hadosztály, 1947. aug. 1—2. p.

Révay Kálmán: A Kossuth Akadémia feladata. — Honvéd, 1947. 8. sz. 1—4. p.

A Kossuth Akadémia felavatása. — Honvéd, 1948. 1. sz. 4—6. p.

A hadsereg részvétele az ország újjáépítésében

Szalay Tibor: Hadsereg a romok felett. — Az Első Hadosztály, 1945. 2. sz. 1. p.

A budapesti hadosztály a budapesti hidakért . . . — Az Első Hadosztály, 1945. 2. sz. 3., 5. sz. 5. p.

Tarján Imre: Az új magyar életért. — Az ötvöspusztai híd. — Arat a hadosztály. — Az Első Hadosztály, 1945. 6. sz. 3. p.

Radányi Károly: Katonagondok. — Az Első Hadosztály, 1945. 7. sz. 2. p. Kilenc kocsi útbaindul . . . Az első hadosztály műhelyszakaszáról. — Az Első Hadosztály, 1945. 7. sz. 4—5. p.

Tarján Imre: Negyvenkét óra. — Az Első Hadosztály, 1945. 10. sz. 1. p.

A mi hídépítőink. Utászok 1945-ben. — Az Első Hadosztály, 1945. 15. sz. 5. p.

Tarján Imre: Honvédeink az átváltozó művészek. — Az Első Hadosztály, 1945. 20. sz. 1. p.
[Az újjáépítésben részt vevő honvédek anyagi ellátottságáról.]

Géró Géza: Már megint az utászok . . . Hídavatás Zalabéren. — Az Első Hadosztály, 1945. 20. sz. 2. p.

Újjáépítés. Az 1. gyalogezred árkászszakasza. — Az Első Hadosztály, 1945. 22. sz. 4. p.

Bogár László: A nagybajomi aknamezők. — Néphadsereg, 1955. 78. sz.

Molnár Pál: Újjáépítjük az országot, hogy legyen igazi hazája minden dolgozó magyarnak. — Dolgozó Honvéd, 1945. december 20. 1—4. p.

Tömösy Ferenc: A honvédség feladatai az ország újjáépítésében. — Honvéd, 1946. 1. sz. 28—39. p.

Tombor Jenő honvédelmi miniszter úr felhívása a műszaki hadosztály honvédeihez. — Dolgozó Honvéd, 1946. 1. sz. 1—2. p.

Molnár Tibor: Marcaltői utászaink. — Az Első Hadosztály, 1946. 2. sz. 2. p. [A honvédek nem munkára kötelezett foglyok, hanem önként építik a hazát.]

Lóránt Imre: Befejezés előtt a Kossuth-híd. — Dolgozó Honvéd, 1946. jan. 10. 6—7. p.

Pálos szds.: Munkaverseny az I. véhíd zászlóaljnál. — Dolgozó Honvéd, 1946. jan. 10. 13—14. p.

Puskás Lajos: „A munka hadserege lettünk . . .” A tüzérezred vasutat épít. — Az Első Hadosztály, 1946. 4. sz. 4. p.

Zalai István: Budapestre mennek az utászok. A munka gyermekei. — Az Első Hadosztály, 1946. 4. sz. 4. p.

A Ferenc József-hidat építik a magyar köztársaság első katonái. — Képes Figyelő, 1946. febr. 2.
U. a. — Dolgozó Honvéd, 1946. február 10. 12—13. p.

Balogh Miklós: És mégis dolgoznak az utászok . . . Keserű fekete, félcsajka bab, híg leves a pesti hídépítő utászok kosztja — de a hídak határidő előtt elkészülnek. — Az Első Hadosztály, 1946. 6. sz. 4. p.

Lóránt Imre: Hídavatás 1946-ban. — Dolgozó Honvéd, 1946. febr. 10. 14—15. p.

Borsos Aurél: Köszönet az ismeretlen adakozónak. — Dolgozó Honvéd, 1946. febr. 10. 15. p.
[A Kossuth-hidat újjáépítő honvédekről.]

Molnár Pál: Beszámoló a sajtótájékoztatóról. — Dolgozó Honvéd, 1946. febr. 10. 19—20. p.
[Az újjáépítés műszaki katonáiról. Dicsőség a műszaki hadosztály katonájának lenni.]

Györgypál László: Dolgozik a műszaki hadosztály. — Dolgozó Honvéd, 1946. jún. 15. 1—2. p.

Kovács őrmester: Mi vagyunk. — Dolgozó Honvéd, 1946. jún. 15. 5. p.
[Újjáépítő katonák.]

Horváth alezredes: Hol dolgoznak műszaki alakulataink? — Dolgozó Honvéd, 1946. júl. 1. 6. p.

Lindenberg Miklós: Felavatták a tiszafüredi hidat. — Dolgozó Honvéd, 1946. júl. 15. 8. p.
[A műszaki katonákról.]

Feimer László: Műszaki csapatok szerepe a tiszaugi híd újjáépítésénél. — Honvéd, 1948. 6. sz. 17—18. p.

Az aknakutatás hősi halottai. — Honvéd, 1947. 4. sz. 3—6. p.

Györgypál László: Műszaki csapataink az újjáépítésben. — Honvéd, 1947. 4. sz. 35—39. p.

Katter János: Tűzszerészek az ország újjáépítésének szolgálatában. — Honvéd, 1947. 6. sz. 34—36. p.

Pentsy Jenő: Híradóalakulatok részvétele az újjáépítésben. — Honvéd, 1947. 11. sz. 49—55. p.

Honvéd határőrség

Németh Dezső: Az új honvéd határőrség. — Honvéd, 1946. 1. sz. 46—53. p.

Puskás Lajos: Nyílt levél a határőr bajtársakhoz! — Az Első Hadosztály, 1946. 2. sz. 3. p.
[Gondolatok a hivatástudatról.]

Köszöntjük az egyéves „Határőr”-t. — Az Első Hadosztály, 1947. ápr. 3. p.

Kutassuk a határőrmúltat. A határőrizet kialakulása a felszabadulás után. — A Hazáért, 1955. 23. sz. 8. p.

Felkai Dénes: Lapunk célja. — Dolgozó Honvéd, 1945. december 20. 4—5. p.

Bozóky Éva: Az első hadosztály napja. Az első hadosztály kultúrájának és sportjának nagyszabású terepszemléje Pápán. — Az Első Hadosztály, 1945. 17. sz. 1—2. p.

A sport demokráciája — általános összefogás jegyében folytak le a pápai sportünnepélyek. — A sport a demokrácia alappillére — mondotta Szalay [Tibor] ezredes. — Az Első Hadosztály, 1945. 12. sz. 1—2. p.

Elek Tibor: A „davaj" zászlóalj nagy napja. — Az Első Hadosztály, 1945. 11. sz. 2. p.
[I. hadosztály 1. gyalogezred III. zászlóalja. (Őrzászlóalj.)]

Honvédek dicsérete! Levél a Hadimúzeumtól . . . — Az Első Hadosztály, 1945. 22. sz. 5. p.
[A Somlóvárra kihelyezett hadimúzeumi anyag őrzőinek szóló levélről.]

Harangvölgyi Lajos: Könyvtárunk születésére. — Dolgozó Honvéd, 1946. jan. 26. 10. p.
[Az 1. műszaki hadosztály könyvtáráról.]

Molnár Tibor: Egy ezrednap margójára. A kultúrmunkáról. — Dolgozó Honvéd, 1946. júl. 1. 7. p.

Gondolatok a hadosztály-könyvtárban. — Az Első Hadosztály, 1946. 1. sz. 6. p.

Honvédnap műsora. 1. gyalogoshadosztály kulturális élete Tolnán. — Az Első Hadosztály, 1947. ápr. 3. p.

Variházy [Oszkár]: . . . és ami utána következik. — Az Első Hadosztály, 1947. Jubileumi szám [június]. 1. p.
[Az Első Hadosztály c. újság további feladatairól.]

III. A MAGYAR NÉPHADSEREG TÖRTÉNETE 1948—1956

A Magyar Néphadsereg erkölcsi-politikai arculata

Kozma István: Néphadsereg. — Népi demokrácia. — Honvéd, 1948. 5. sz. 30—31. p.

Pálffy György: Fordulóponton. — Honvéd, 1948. 10. sz. 6—8. p.

Pálffy György: A magyar népi hadsereg a függetlenség őre. — Néphadsereg, 1949. 8. sz. 5. p.

Pálffy György: A magyar népi hadsereg — a függetlenség őre. Bp. Szikra, 1949.
[Magyar Dolgozók Pártja Politikai Akadémiája 8.]

A mi hadseregünk. [Írta:] V. M. — Szabad Nép, 1949. 61. sz. 7. p.

Elek Tibor: Fokozzuk a harcot a néphadseregben a burzsoá formalizmus ellen. — Honvéd, 1950. 9. sz. 52—56. p.

A Magyar Népköztársaság alkotmánya és a Néphadsereg. — Katonai Figyelő, 1951. 4. sz. 7—9. p.

A katonai eskü és a szolgálati szabályzat a Magyar Néphadsereg katonai nevelésének alapja. Bp. HM Pol. Fcsfség, 1951. 31. p.
[A marxista—leninista tiszti oktatás anyaga valamennyi csoport számára.]

Osztályhadsereg-e a Magyar Néphadsereg? — Politikai Értesítő, 1951. 3. sz. 48—49. p.

Molnár Lajos: Harc a katonai vasfegyelemért. Pártunk kongresszusi határozatai nyomán. — Politikai Értesítő, 1951. 4. sz. 20—23. p.

Nógrádi Sándor: Hazafiság és honvédelem. — Társadalmi Szemle, 1951. 1. sz. 5—17. p.

Hazám, hűséges katonád leszek! . . . Riportok a néphadsereg életéből.) [Kiad. a] (Magyar Szabadságharcos Szövetség.) Bp. Vörös Csillag ny. [1953.] 31. p.

A tiszti példamutatás jelentősége. — Katonai Szemle, 1953. 11—12. sz. 1—3. p.

A tiszt megtisztelő hivatása: a nép szolgálata. — Politikai Értesítő, 1953. 12. sz. 21—25. p.

A hadsereg erkölcsi-politikai ereje. — Néphadsereg, 1955. 286. sz. 1. p.

A néphadsereg tisztjeinek erkölcsi arculata. — Néphadsereg, 1955. 178. sz. 1. p.

Szabó István: A Magyar Néphadsereg a felszabadult munkások és parasztok hadserege. — Néphadsereg, 1955. 79. sz. 5. p.

A Minisztertanács határozata szeptember 29-ének a „Néphadsereg Napjá"-vá nyilvánításáról. — Politikai Értesítő, 1951. 7. sz. 8—9. p.

Ilku Pál: A Néphadsereg Napja népünk és hadseregünk összeforrottságának ünnepe. — Politikai Értesítő, 1951. 9. sz. 3—5. p.

Néphadseregünk Napja. — Honvéd, 1951. 9. sz. 5—7. p.

A Néphadsereg Napja. — Szabad Nép, 1952. 234. sz. 1. p.

A Néphadsereg Napja: népünk és hadseregünk széttéphetetlen egységének ünnepe. — Katonai Szemle, 1952. 17—18. sz. 1—2. p.

A Néphadsereg Napja: népünk és hadseregünk egységének kifejezője. — Politikai Értesítő, 1952. 9. sz. 4—6. p.

A nép és a hadsereg. (A Néphadsereg Napjára.) — Politikai Értesítő, 1953. 9. sz. 3—6. p.

Hazai Jenő: Hadseregünkre pártunk, kormányunk, dolgozó népünk biztos számíthat. — — beszéde a Néphadsereg Napja alkalmából. — Néphadsereg, 1955. 229. sz. 2—3. p.

Nagy Gábor: Népünk és hadseregünk megbonthatatlan egységének ünnepe. — Magyar Nemzet, 1955. 229. sz. 3. p.

Pártpolitikai munka a Magyar Néphadseregben

Ilku Pál: A politikai tiszt intézménye és szerepe a néphadseregben. — Honvéd, 1949. 1. sz. 17—22. p.

Nógrádi Sándor: A politikai tiszt. Bp. Szikra, [1949.] 15. p.

Nógrádi Sándor: A politikai tiszt és a nyári kiképzés. Közelebb a csapathoz és az egyes emberhez. — — beszéde a június 4-i politikai tiszti konferencián. — Honvéd, 1949. 6. sz. 3—15. p.

Cziffra Gyula: Politikai tisztek a kiképzés sikeréért. — Honvéd, 1949. 3. sz. 58—63. p.

Pozsgay István: A politikai tiszt a kiképzés motorja. — Honvéd, 1949. 4. sz. 5—10. p.

A pártépítés feladatai a hadseregben. 2. Bp. HM, 1951. 198. p.

Pesti Endre: Hogyan teljesítsük a Politikai Bizottság határozatait néphadseregünkben. — Politikai Értesítő. — 1951. 3. sz. 19—22. p.

A magyar néphadsereg politikai szerveinek felépítése és feladatai. — A magyar néphadsereg pártszervezeteinek szervezése és feladatai. — A magyar néphadsereg DISZ-szerveinek felépítése és feladatai. — Század — a pártpolitikai munka központja. Bp. HM Pol. Fcsfség, 1951. 61. p.

A parancsnok és a pártszervezet. — Katonai Szemle, 1952. 23—24. sz. 1—2. p.

Hadseregszervezés

Varinházy Oszkár: Gondolatok a honvédség megszervezéséről. — Honvéd, 1948. 4. sz. 21—24. p.

Kádermunka fontossága a fegyveres erőknél. — Politikai Értesítő, 1950. 3. sz. mell. 20—23. p.

Paksi József: Az egyszemélyi parancsnoki vezetés megvalósítása fokozza eredményeinket. — Katonai Szemle, 1953. 11—12. sz. 83—84. p.

Turcsányi Lajos: Szilárdítsuk tovább a csapatok egyszemélyi vezetését és növeljük a parancsnokok tekintélyét. — Politikai Értesítő, 1953. 11. sz. 6—9. p.

Az egyszemélyi parancsnoki rendszer szerepe és jelentősége a Magyar Néphadseregben. Vázlat a tart. tiszti tanfolyamok számára. Bp. HM. Pol. Fcsfség, 1954. 28. p.

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának határozata a fegyveres erők csökkentéséről. — Néphadsereg, 1955. 211. sz. 1. p.

Varsói Szerződés

Az 1955. május 11—14-ig megtartott varsói értekezleten részt vevő nyolc állam barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződésének szövege. — A Néphadsereg agitátorainak zsebkönyve, 1955. 10. sz. 1—8. p.

Közlemény a közös parancsnokság megalakításáról. — A Néphadsereg agitátorainak zsebkönyve, 1955. 10. sz. 8—9. p.

A varsói szerződés — a békeharc fegyvere. — Társadalmi Szemle, 1955. 5. sz. 1—11. p.

Révész Géza: A varsói szerződés nyújtotta védelem nélkül elképzelhetetlen a szocializmus építése hazánkban. — Népszabadság, 1957. 124. sz. 3. p.

Lakatos István: A varsói szerződés és a szovjet csapatok segítsége. — Honvéd Újság, 1957. 12. sz. 2. p.

A Varsói Szerződésben részt vevő államok 1958. május 24-én kiadott nyilatkozata. — Honvédségi Pártmunkás, 1958. 6. sz. 463—475. p.

A varsói külügyminiszteri értekezlet záróközleménye. — Népszabadság, 1959. 99. sz. 1—2. p.

Kétéves a varsói szerződés. — Honvéd Újság, 1957. 55. sz. 1. p.

A varsói szerződés aláírásának második évfordulójára. — Igaz Szóval, 1957. 13. sz. 1—7. p.

Vágó Ernő: A katonák pihenésének megszervezése a táborban. — Honvéd, 1950. 6—7. sz. 67—77. p.

Szasz Domonkos: A kultúrfelvilágosító munka szobája az alosztály kulturális életének központja. — Politikai Értesítő, 1950. 2. sz. 48—49. p.

Orbán Antal: A tiszti klubok szerepe tisztjeink marxista—leninista nevelésében és szocialista műveltségük emelésében. — Politikai Értesítő, 1952. 1. sz. 24—27. p.

Sztana Béla: Az ezredklub, a csapatainkban folyó kulturális munka központja. — Katonai Szemle, 1953. 4. sz. 40—42. p.

Bánky Róbert: Tiszti-házak és klubok katonai tömegmunkája. — Katonai Szemle, 1954. 3. sz. 84—85. p.

Megkezdődött a hadsereg kulturális munkásainak konferenciája. — *Otta* István vezérőrnagy beszámolója. — Néphadsereg, 1955. 178. sz. 1—2. p.

A kulturális tömegmunka magasabb színvonaláért. Befejeződött a hadsereg kulturális munkásainak konferenciája. — Néphadsereg, 1955. 179. sz. 3. p.

Sziklai Sándor: Hadtörténetírásunk feladatai a Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának tükrében. — Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 2. sz. 3—15. p.

Kun József: [Negyven] 40 éves a Hadtörténelmi Levéltár. — Hadtörténelmi Közlemények, 1959. 1. sz. 125—142. p.

Mátrai Károly: A Hadtörténelmi Intézetben. — Néphadsereg, 1956. 148. sz. 3. p.

Vukovári Gábor: A Hadtörténelmi Múzeumban. — Néphadsereg, 1955. 134. sz. 4. p.

Viniczai István: A Hadtudományi Könyvtár története, jelenlegi helyzete és feladatai. — A Hadtörténelmi Intézet Értesítője, 1957. 1. sz. 12—49. p.

Nógrádi Sándor: A néphadsereg és a könyv. — Néphadsereg, 1948. 5. sz. 4—5. p.

Gondolatok a honvédkönyvtárakról. — Néphadsereg, 1949. 15. sz. 9. p.

Imre István—*Szentgyörgyi* Kornél: Néphadseregünk ábrázolása a képzőművészetben. — Néphadsereg, 1955. 147. sz. 2—3. p.

Devecseri Gábor: Katonai irodalmunkról ... — Néphadsereg, 1954. 167. sz. 4. p.

IV. A MAGYAR NÉPHADSEREG AZ 1956-OS ELLENFORRADALOM IDŐSZAKÁBAN

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. Kiad. a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala. 1—5. r. (Bp. Egyet. ny. 1956)—1958. 5 db.

Ellenforradalom Magyarországon 1956. Tanulmányok I. (Kiad. az) MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1958. 307. p. Ld. különösen Vadai György: A Szabad Európa Rádió szerepe a magyarországi ellenforradalomban c. tanulmányának a hadseregre vonatkozó részét. 212—216. p.

Kállai Gyula: A magyarországi októberi ellenforradalom. — Honvéd Újság, 1957. 50. sz. 3—4. p.

A Magyar Néphadsereg szerepe az ellenforradalom időszakában és harca a munkás-paraszt hatalom védelméért. — Katonai Szemle, 1957. 2. sz. 3—8. p.
Az ellenforradalom bomlasztó hatása a Magyar Néphadseregre.

Szőnyei Tibor: Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól. — Honvéd Újság, 1957. 13. sz. 2—3. p.

Szendi József: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság, 1957. 18. sz. 2—3. p.

Bottyán István: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság, 1957. 22. sz. 4. p.

Polónyi Béla: A hadsereg bomlásának okairól: Az ellenforradalom taktikája a hadsereggel szemben. — Honvéd Újság, 1957. 23. sz. 8—9. p.

Hajdu József: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság, 1957. 24. sz. 3. p.

Sipos Elemér: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság, 1957. 26. sz. 2. p.

Joó Gábor: Hozzászólás a „Néhány szó a Magyar Néphadsereg bomlásának okairól" című cikkhez. — Honvéd Újság, 1957. 30. sz. 4—5. p.

Egy „forradalmi katonai tanács" tündöklése és bukása. Adalékok az ellenforradalom történetéhez. —

Honvéd Újság, 1957. 7. sz. 3. p., 8. sz. 2. p., 9. sz. 2. p., 10. sz. 3. p.

Egy áruló arcképe. (Maléter Pál.) — Igaz Szóval, 1957. 15. sz. 70—78. p.

Összedőlt legenda. (Maléter Pál ellenforradalmi tevékenysége.) — Honvéd Újság, 1957. 26. sz. 9. p.

Bányász Rezső: Király Béla igazi arca. — Honvéd Újság, 1957. 58. sz. 9. p.

A Magyar Néphadsereg harca az ellenforradalom ellen

A rádió ostroma. 1956. október 23. — Népszabadság, 1957. 18. sz. 5. p., 19. sz. 5. p., 20. sz. 5. p., 22. sz. 5. p., 23. sz. 5. p., 24. sz. 5. p.

Havasi Tamás—*Herczeg* János—*Kerek* György: A rádió ostroma 1956. október 23. Bp. Kossuth K. 1957. 95. p.

Szabó Sándor: Ki lőtt először a rádiónál? Egy szemtanú hozzászólása. — Honvéd Újság, 1957. 16. sz. 3. p.

Pintér István: Az utolsó csepp vérükig. (Sziklai Sándor vezérőrnagy és Kiss Lajos halála.) — Népszabadság, 1957. 154. sz. 8. p.

Sziklai Sándor vezérőrnagy, a Hadtörténelmi Intézet igazgatója. 1895—1956. (Nekrológ.) — Hadtörténelmi Közlemények, 1956. 3—4. sz. 1—2. p.

Hegedűs Ferenc: 1956. október 26. (Részlet a 37-es Budapesti Forradalmi Ezred történetéből.) — Honvéd Újság, 1957. 48. sz. 3. p.

Szatmári Tibor: Adalékok a nagybudapesti pártbizottság ostroma történetéhez. Életben maradt szemtanúk visszaemlékezései. — Honvéd Újság, 1957. 19. sz. 4., 20. sz. 6. p.

Millok Éva: A névtelen tiszt (Asztalos János). (Ill.) (Boldogfay Farkas Imre). Bp. 1958. Móra K. 59. p.

Bertalan István: Magyar vadászrepülők harca az ellenforradalmárok ellen. — Honvéd Újság, 1957. 102. sz. 3. p.

A proletárhatalom megszilárdításáért. (Emlékkönyv) (a budapesti I. ker. karhatalmi század munkájáról.) (Bp. 1958.) Athenaeum Ny. 69. p.

Karhatalmisták hőstette. Mi történt december hatodikán a Nyugatinál? — Honvéd Újság, 1956. 1. sz. 2. p.

A karhatalom — nemzeti ügyünk. — Népszabadság, 1956. 20. sz. 1. p.

Barkovits István: Egy karhatalmi ezred naplójából. — Honvéd Újság, 1957. 2. sz. 2. p.

A budai karhatalmi ezred naplójából. — Honvéd Újság, 1957. 3. sz. 2. p.

Baktai György: Forradalmi ezredeink. A régi munkásmozgalmi harcok ezrede. — Honvéd Újság, 1957. 48. sz. 3. p.

Bertalan István: Hősök ezrede. (Budapesti Forradalmi Karhatalmi Ezred.) — Honvéd Újság, 1957. 61. sz. 6. p.

Bertalan István: Fejezetek a karhatalom történetéből. A kegyelemdöfés. — Honvéd Újság, 1957. 88. sz. 4. p.

Fejezetek a karhatalom történetéből. II. A néphatalom és a népvagyon védelmében. — Szemelvények az újpesti karhatalom munkájáról megjelent sajtócikkekből. — Írta: NN. — Honvéd Újság, 1957. 91. sz. 4. p.

Szabó Mihály: Fejezetek a karhatalom történetéből. Egy szemtanú kiegészítő megjegyzései „A kegyelemdöfés"-hez. — Honvéd Újság, 1957. 94. sz. 2., 95. sz. 2. p.

Fejezetek a karhatalom történetéből. Lapozgatás a miskolci karhatalom naplójában. Írta: N. N. — Honvéd Újság, 1957. 96. sz. 5. p.

Újházi József: Fejezetek a karhatalom történetéből. Leszámolás egy ellenforradalmi bandával. — Honvéd Újság, 1957. 102. sz. 4. p.

Bertalan István: Fejezetek a karhatalom történetéből. Sorkatonák a karhatalomban. — Honvéd Újság, 1957. 103. sz. 4. p., 104. sz. 5. p.

Halász István: Fejezetek a karhatalom történetéből. Kilenc önkéntes. — Honvéd Újság, 1957. 109. sz. 4. p.

Szőke András: Fejezetek a karhatalom történetéből. A gyomai nehéz napok. — Honvéd Újság, 1957. 120. sz. 5. p.

Csémi Károly: A karhatalom — a proletár állam szilárd védelmezője. A karhatalmi alakulatok megalakulásának első évfordulójára. — — Népszabadság, 1957. 4. sz. 5. p.

Munk Károly: A karhatalom megszilárdításának 2. évfordulója. — Katonai Szemle, 1958. 10. sz. 6—8. p.

Karhatalmista — légy éber! Bp. Zrínyi K. 1957. 19. p. 2. t.

Az Elnöki Tanács határozata: Elismerés és köszönet a hősies és önfeláldozó karhatalomnak. — Népakarat, 1957. 93. sz. 1. p.

A hadsereg kötelessége. — Igaz Szóval, 1957. 5. sz. 1—5. p.

V. A MAGYAR NÉPHADSEREG ÚJJÁSZERVEZÉSE AZ ELLENFORRADALOM UTÁN

A katonai tanács elnökének válaszai munkatársunk kérdéseire: A hadsereg jelenlegi helyzetéről, az új honvédségről, az újoncbevonulásokról, a katonai szolgálati időről. — Népszabadság, 1956. 24. sz. 3. p.

A néphadsereg vezérkari főnökének és politikai csoportfőnökének nyilatkozata a hadsereg újjászervezéséről. — Honvéd Újság, 1957. 20. sz. 1., 3. p.

Kalmár Tamás: Következetes harcot a revizionizmus ellen a hadseregben is. — Honvéd Újság, 1957. 38. sz. 5—6. p.

A Magyar Néphadsereg vezető ereje: a párt. *Ugrai* Ferenc és *Ilku* Pál vezérőrnagy elvtársak beszámolója. *Marosán* György elvtárs felszólalása. — A hadsereget érintő, fontos kérdéseket tárgyalt a magasabb parancsnoki értekezlet. — Néphadsereg, 1957. 22. sz. 1—2. p.

Rudas István: A hadsereg feladatai a belső ellenség elleni harcban. — Politikai Értesítő, 1957. 1. sz. 21—28. p.

Ilku Pál: A népi hatalomra törő ellenséget parancsra vagy parancs nélkül, meg kell semmisíteni! [— — beszéde az országgyűlésen.] — Honvéd Újság, 1957. 55. sz. 1—2. p.

Parancsra vagy parancs nélkül! . . . — Honvéd Újság, 1957. 58. sz. 1. p.

Erősítsük államunk fegyveres erőinek fegyverbarátságát! — Honvéd Újság, 1957. 105. sz. 2. p.

Papp Dezső: A pártértekezlet határozatának végrehajtásáért. — Katonai Szemle, 1957. 7. sz. 39—41. p.

Dolgos hétköznapok. Riportok a katonai nevelés kérdéseiről. [Ill.] (Földiák György.) Bp. 1957. Zrínyi K. 77. p.

Méreg László: A parancsnokok és a kultúrmunka. — Katonai Szemle, 1957. 4. sz. 69—71. p.

Meruk Vilmos: Az eszmei-politikai nevelőmunka néhány időszerű kérdése. — Honvéd Újság, 1957. 54. sz. 6—7. p.

A néphatalom a szocializmus hadserege. Írta: J. R. — Néphadsereg, 1958. 71. sz. 2. p.

Kardos János: A hadsereg és a népgazdaság kapcsolatának néhány kérdése. — Honvédelem, 1958. 3. sz. 3—12. p.

Trombitás Dezső: Fegyveres szerveink erősítése — mindannyiunk közös ügye. — Pártélet, 1958. 6. sz. 29—37. p.

Meruk Vilmos: A párt, a Magyar Néphadsereg vezető ereje. — Néphadsereg, 1958. 14. sz. 3. p.

Kárpáti Ferenc: Az MSZMP Katonai Konferenciája elé. — Néphadsereg, 1958. 92. sz. 1. p.

Kádár János: „A Központi Bizottság teljes mértékben bízik a néphadseregben". — — elvtárs, az MSZMP KB nevében üdvözölte a katonai konferenciát. — Néphadsereg, 1958. 97. sz. 1. p.

Révész Géza: Beszámoló az MSZMP katonai konferenciájának tanácskozásairól. — — vezérezredes, honvédelmi miniszter elvtárs felszólalása. — Néphadsereg, 1958. 96. sz. 2. p.

Megkezdte munkáját az MSZMP Katonai Konferenciája. A Hadsereg Pártbizottság beszámolója. (Előadó: Dapsi Károly vezérőrnagy elvtárs.) — Néphadsereg, 1958. 95. sz. 1—3. p.

Az MSZMP katonai konferenciájának határozata. — Honvédségi Pártmunkás, 1958. 5. sz. 394—397. p.
Ua. — Néphadsereg, 1958. 97. sz. 3. p.

Kárpáti Ferenc: Feladataink a pártkonferencia után. — Honvédségi Pártmunkás, 1958. 5. sz. 367—375. p.

Kárpáti Ferenc: Megkezdte tanácskozását az MSZMP Hadsereg Pártértekezlete. Az MSZMP Hadsereg Pártbizottság beszámolója. [Elmondta: — —.] — Néphadsereg, 1959. 251. sz. 1—4. p.

Marosán György: A haza érdekei megkövetelik, hogy minden tiszt és katona példásan teljesítse kötelességét. — — elvtárs felszólalása (a Hadsereg Pártértekezleten.) — Néphadsereg, 1959. 252. sz. 2—3. p.

Révész Géza: Az élet minden területén érvényesüljön a kommunisták példamutatása. — — vezérezredes, honvédelmi miniszter elvtárs felszólalása (a Hadsereg Pártértekezleten). — Néphadsereg, 1959. 252. sz. 3—4. p.

Az MSZMP Hadsereg Pártértekezletének határozata. — Néphadsereg, 1959. 253. sz. 1. p.

Marosán György: Az Irányelvek érvényesítésével, a harci és politikai kiképzés színvonalának emelésével készüljünk pártunk VII. kongresszusára. — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 9. sz. 807—814. p.

Révész Géza: Katonáinkat hazánk szeretetére neveljük. — — vezérezredes, honvédelmi miniszter felszólalása az MSZMP VII. kongresszusán. — Népszabadság, 1959. 286. sz. 6. p.

Huszár Gyula: Az Elnöki Tanácsának a néphadsereg hivatásos állományának szolgálatára vonatkozó 1959. évi 106. sz. határozatáról. — Katonai Szemle, 1959. 3. sz. 81—85. p.

Lakatos István: A Magyar Néphadsereg katonái mindenkor legyenek méltóak a 40 éves Szovjet Hadsereg fegyverbarátságára. Dr. Münnich Ferenc nyilatkozata a „Néphadsereg"-nek. — Néphadsereg, 1958. 46. sz. 3. p.

Néphadseregünk csak akkor felelhet meg nagy feladatainak, ha híven követi a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének hagyományait. Dr. Münnich Ferenc elvtárs, a Minisztertanács elnökének nyilatkozata a „Néphadsereg" számára. — Néphadsereg, 1959. 66. sz. 1. p.

Rózsa László: A kommunizmus erkölcsi elemei és a hadsereg. — Néphadsereg, 1959. 140. sz. 3—4. p.

A Néphadsereg Napja előtt. — Katonai Szemle, 1959. 8. sz. 3—5. p.

A Magyar Néphadsereg Napja. — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 9. sz. 815—818. p.

Összeállították: *Kovalcsik József, Viniczai István, Windisch Aladárné.*

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA

A repertórium beosztása

Bibliográfiák
A hadtörténetírás szervezete
A hadtudomány és a hadművészet története és a hadtörténetírás problémái
Haditechnika története
Ókori hadtörténelem
Középkori hadtörténelem
Újkori hadtörténelem
  Első világháború
Legújabbkori hadtörténelem
  A második világháború általános kérdései
  Albánia
  Anglia
  Ausztria
  Belgium
  Bulgária
  Burma
  Csehszlovákia
  Egyiptom
  Északamerikai Egyesült Államok
  Finnország
  Franciaország
  Görögország
  Hollandia
  India
  Indonézia
  Izrael
  Japán
  Jordánia
  Jugoszlávia
  Kanada
  Kína
  Korea
  Lengyelország
  Magyarország
  Mexiko
  Németország
    Második világháború
    Nyugati hadszíntér
    Keleti hadszíntér
    Észak-afrikai, balkáni, olaszországi hadszíntér
  Norvégia
  Olaszország
  Románia
  Spanyolország
  Svájc
  Szovjetunió
  Törökország
  Vietnám

A feldolgozott folyóiratok jegyzéke — a rövidítések betűrendjében

A	Armor
AF	Air Force
AHR	The American Historical Review
AN	L'Armée La Nation
AQ	The Army Quarterly
ASEER	The American Slavic and East European Review
ASM	Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift
AZs	Artillerijszkij Zsurnal
BT	Bulgaria Today
CHM	Cahiers d'Histoire Mondiale
CM	Cultura Militara
CCH	Československy Časopis Historicky
DS	Der Deutsche Soldat
EHR	The English Historical Review
FAF	Forces Aériennes Francaise
FT	Flugwehr und Technik
H	Historia
HČ	Historicky Časopis
HV	Historie a Vojenstvi
HZ	Historische Zeitschrift
IA	Isztoricseszkij Arhiv
IP	Isztoricseszki Pregled
ISzSzSzR	Isztorija SzSzSzR
JMH	The Journal of Modern History
JRUSI	Journal of the Royal United Service Institution
JSAHR	Journal of the Society for Army Historical Research
K	Kommuniszt
M	Militärwesen
MR	Military Review
MW	Mysl Wojskowa
MZs	Mezsdunarodnaja Zsizn'
NF	Nationalpolitisches Forum

NNI	Novaja i Novejsaja Isztorija
PA	Propagandiszt i Agitator
PH	Przeglad Historyczny
RAFFR	Royal Air Force Flying Review
RDN	Revue de Défense Nationale
RGM	Revue de Génie Militaire
RH	Revue Historique
RHA	Revue Historique de l'Armée
RHDGM	Revue d'Histoire de la Deuxiéme Guerre Mondiale
RM	Rivista Militare
RMS	Revue Militaire Suisse
RSR	Rassegna Storica del Risorgimento
SA	Schweizer Artillerist
SRI	Studii. Revistá de Istorie
St	Der Stahlhelm
Sz	Szovetszkoe Vosztokovedenie
SZG	Schweizerische Zeitschrift für Geschichte
Ta	Tankiszt
TSz	Tül i Sznabzsenie Szovetszkoj Armii
VDI	Vesztnik Drevnej Isztorii
VI	Voproszü Isztorii
VISz	Voenno Isztoricseszki Szbornik
VIZs	Voenno Inzsenernüj Zsürnal
VM	Voennaja Müszl'
VoM	Voenna Misző1
VSz	Voennüj Szvjaziszt
VV	Voennüj Vesztnik
VVF	Vesztnik Vozdusnogo Flota
VVM	Vesnik Vojskog Muzeja Jugoslovenska Narodna Armija
VZa	Voennüj Zarubezsnik
VZg	Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte
W	Wehrkunde
WL	Wojsko Ludowe
WM	Wehrtechnische Monatshefte
WPH	Wojskowy Przegled Historiczny
WR	Wehrwissenschaftliche Rundschau
ZG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft
ZL	Ziviler Luftschutz

BIBLIOGRÁFIÁK

Bibliographie. — Zeitschriftenaufsätze zur deutschen und zur allgemeinen Geschichte. — ZG, 1958. 3. sz. 667—683., 4. sz. 928—940., 6. sz. 1937—1408. p.
[Bibliográfia. — Folyóiratcikkek a német és az egyetemes történelemről.]

Bibliographie zur Zeitgeschichte. — VZg, 1958. 3. sz. Beilage 113—130., 4. sz. Beilage 131—146. p.
[Bibliográfia a kortörténethez.]

Haupt, Werner: Die lateinamerikanische Literatur über den Zweiten Weltkrieg. — WR, 1958. 2. sz. 97—100. p.
[A latinamerikai irodalom a 2. világháborúról.]

Leser, Lothar: Psychologische Kriegführung. Die britische und amerikanische Flugblattpropaganda gegen Deutschland im Zweiten Weltkrieg. Versuch einer bibliografischen Übersicht. — Bücherschau der Weltkriegsbücherei 28. (1956.) 446—457. p.
[Pszichológiai hadvezetés. Az angol és amerikai röplap-propaganda Németország ellen a második világháborúban. — Egy bibliográfiai áttekintés kísérlete.]

Rohwer, Jürgen: Literaturverzeichnis zum Krieg im Mittelmeer 1939—1943. — WR, 1958. 8. sz. 461—469. p.
[Bibliográfia a földközi-tengeri háborúhoz, 1939—1943.]

Schwartz, Michael: Bibliographie zur Geschichte des slowakischen Aufstandes 1944. — Bücherschau der Weltkriegsbücherei 28. (1956.) 458—472. p.
[Bibliográfia az 1944. évi szlovák felkelés történetéhez.]

Skerl, France: Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju slovencev 1951—1955. — Zgodovinski Cas. 1954. 8. sz. 353—428., 1955. 9. sz. 287—348. p.
[Bibliográfia a szlovák felszabadító harcok történetéhez a második világháború alatt.]

Weltkriegsbücherei möchte viele Lücken schliessen. — DS, 1958. 8. sz. 248. p.
[A világháborús könyvek sok hiányt akartak pótolni.]

A HADTÖRTÉNETÍRÁS SZERVEZETE

Draganic, Slavko: Rad vojnog muzeja JNA u toku 1957 godine. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 279—285. p.
[A Jugoszláv Néphadsereg Hadtörténelmi Múzeumának tevékenysége 1957-ben.]

[Drei] 3 Jahre Militärarchiv in Koblenz. — DS, 1958. 11. sz. 344. p.
[Hároméves a koblenzi katonai levéltár.]

[Drei] 3 Jahre Militärarchiv in Koblenz. — W, 1958. 9. sz. 516—517. p.
[3 éves a koblenzi katonai levéltár.]

[Drei] 3 Jahre Militärarchiv in Koblenz. — WM, 1958. 10. sz. 513—514. p.
[3 éves a koblenzi katonai levéltár.]

[Drei] 3 Jahre Militärarchiv in Koblenz. — WR, 1958. 8. sz. 470—471. p.
[3 éves a koblenzi katonai levéltár.]

Eulig, Paul: Über die Entwicklung des deutschen militärischen Bibliothekswesens. — W, 1958. 4. sz. 216—218. p.
[A német katonai könyvtárügy fejlődéséről.]

Goldlewski, Piotr: Problemy Muzeum Wojska Polskiego. — WL, 1958. 1. sz. 35—43. p.
[A Lengyel Katonai Múzeum problémái.]

Rohwer, J.: Ein sowjetischer Atlas zur Kriegs- und Seekriegsgeschichte. — WR, 1958. 12. sz. 709—712. p.
[Szovjet atlasz a hadtörténethez és a haditengerészet történetéhez.]

Šuica, Nada: Zbirka crteža i grafika iz NOR u Vojnom muzeja JNA. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 179—192. p.
[A jugoszláv népfelszabadító háborúra vonatkozó rajz és metszetgyűjtemény a Jugoszláv Néphadsereg Hadtörténelmi Múzeumában.]

A HADTUDOMÁNY ÉS A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETE ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS PROBLÉMÁI

Ackermann, Herbert: Die „frommen" Landsknechte. — DS, 1958. 4. sz. 127. p.
[A vallásos zsoldosok. A zsoldosrendszer kialakulásáról.]

Bartel, Walter: Fragen der Zeitgeschichte. — ZG, 1958. 4. sz. 730—748. p.
[A kortörténet kérdései.]

Berza, M.: Raschoalele in evul mediu. Consideratii generale in lumina tezelor marxism—leninismului. — SRI, 1958. 4. sz. 79—94. p.
[Középkori felkelések. Általános gondolatok a marzizmus—leninizmus fényénél.]

Caiger—Watson, R. H.: Soviet military doctrine. A study of the influence of von Schlieffen. — JRUSI, 1958. CIII. köt. 611. sz. 346—355. p.
[A szovjet katonai doktrina. Tanulmány Schlieffen elméleteinek hatásáról.]

Crahay, Albert: Influence de l'évolution des armements sur la tactique terrestre. — AN, 1958. 1. sz. 40—48. p.
[A fegyverzet fejlődésének hatása a földi harcászatra.]

Devereux, Robert: The art of military command: an 11th century view. — MR, 1958. XXXVII. köt. 10. sz. 47—49. p.
[A hadvezetés művészete: egy 11. századi elmélet. *Juszuf Khass Hajib* „Kutadgu Bilig" Az uralkodás művészete c. könyve.]

Gareev, M.: Iz isztorii razvitija metodiki taktiseszkih ucsenij i manevrov. — VV, 1958. 5. sz. 27—37. p.
[A harcászati gyakorlatok és manőverek módszerének fejlődéstörténetéből.]

Heitsch, H.: Die Kriegskunst als Bestandteil der Militärwissenschaft. — M, 1958. 3. sz. 333—346. p.
[A hadművészet mint a hadtudomány elválaszthatatlan alkotórésze.]

Helfrich—Dörner, A.: Von Zapfenstreich und Muskete. Sprachliches aus dem Verteidigungswesen. — DS, 1958. 4. sz. 108—109. p.
[A muskétáról és a takarodóról. Nyelvészeti fejtegetés a hadtudomány köréből.]

Helmert, Heinz: Vier militärische Schriften von Friedrich *Engels*. — M, 1958. 3. sz. 447—452. p.
[Engels négy katonai munkája.]

Herbell, H.: Zu einigen Fragen der marxistisch—leninistischen Lehre vom Krieg und von den Streitkräften. — M, 1958. 1. sz. 33—49. p.
[A háborúról és a haderőkről szóló marxista—leninista tanítás néhány kérdéséhez.]

Homenko, E.: Razvitie V. 1. Leninüm markszisztkogo ucsenija o vojne. — VM, 1958. 7. sz. 3—21. p.
[A háborúról szóló marxista tanítás lenini továbbfejlesztése.]

Hübner, W.: Eine Stellungnahme zum Artikel „Über die Bedeutung des dialektischen Materialismus für die militärische Praxis." — M, 1958. 5. sz. 782—787. p.
[Állásfoglalás „A dialektikus materializmus jelentősége a katonai gyakorlat számára" c. cikkhez.]

Hütten, H. J.: Aus der Geschichte des Luftschutzes. — ZL, 1958. 10. sz. 225—231., 12. sz. 281—284. p.
[A légoltalom történetéből.]

Maravigna, Pietro: La fanteria „leggera" nella storia della guerra. — RM, 1958. 7—8. sz. 1132—1150. p.
[A „könnyű" gyalogság a hadtörténelemben.]

Miskiewicz, B.: O przedmiocie nauki historyczno-wojskowej. — MW, 1958. 5. sz. 80—82. p.
[A hadtörténelmi tudomány tárgyáról.]

Mrázek, Ivan: Vývoj právni ochrany válečných zajatcu. — HV, 1958. 1. sz. 5—33. p.
[A hadifoglyok jogvédelmének történelmi fejlődése.]

Murawski, E[rich]: Militärische Druckvorschriften einst und jetzt. — WR, 1958. 4. sz. 229—230. p.
[Katonai szabályzatok egykor és most.]

Nohn, E. A.: „Moralische Grössen" im Werk „Vom Kriege" und in einem ungezeichneten Beitrag zur „neuen Bellona" des Jahrgangs 1801. — HZ, Bd. 186. Heft 1. August 1958. 35—64. p.
[Erkölcsi nagyságok „A háborúról" c. munkában és „Az új Bellona" 1801-es évfolyamának ismeretlen adatában.]

Nohn, E. A.: Wehrforschung und historischen Sinn. Zur Geschichte der Kriegsgeschichtsschreibung. — WR, 1958. 1. sz. 30—45., 8. sz. 437—451. p.
[Hadtudományi kutatás és történeti érzék. A hadtörténetírás történetéhez.]

[Razin] Rasin [E. A.]: Die Bedeutung von Clausewitz für die Entwicklung der Militärwissenschaft. — M, 1958. 3. sz. 377—392. p.
[Clausewitz jelentősége a hadtudomány fejlődésére.]

Revol, J.: La bataille sans fin. — RMS, 1958. 10. sz. 477—493. p.
[A végnélküli harc. A múlt, jelen és jövő stratégiai problémái.]

Rosinski, H.: The Twentieth Century revolution in warfare. — CHM, 1958. 4. köt. 3. sz. 603—638. p.
[A huszadik század, forradalom a hadviselésben.]

Schiel, W.: Über die Bedeutung des dialektischen Materialismus für die militärische Praxis. — M, 1958. 3. sz. 315—332. p.
[A dialektikus materializmus jelentőségéről a katonai gyakorlat számára.]

Schramm, Wilhelm: Eine Stellungnahme zu dem Aufsatz von Otto Zwengel: Carl von Clausewitz und sein Werk „Vom Kriege". — WR, 1958. 11. sz. 653—655. p.
[Állásfoglalás Zwengel cikkével kapcsolatban: Clausewitz és műve: A háborúról.]

Stephan, G.: „Über die Rolle der Volksmassen und der Heerführer im Krieg." — M, 1958. 5. sz. 792—798. p.
[Hübner, W.: „A néptömegek és a hadvezér szerepéről a háborúban" c. tanulmányához.]

Tenca, Luigi: Galileo [Galilei] e l'arte militare. — RM, 1958. 9. sz. 1343—1350. p.
[Galilei és a hadművészet.]

Tesařˇ, Jan: K nekterým otázkám historické práce a dejinách partyzánského hnuti. — HV, 1958. 2. sz. 253—286. p.
[A partizánmozgalom története kutatásának néhány kérdése.]

Thompson, John M.: Lenin's analysis of intervention. — ASEER, 1958. XVII. köt. 2. sz. 151—160. p.
[Az intervenció lenini elemzése.]

Treue, Wilhelm: Das Filmdokument als Geschichtsquelle. — HZ, 1958. Bd. 186. Heft 2. 308—327. p.
[A filmdokumentum mint történeti forrás.]

Za tvorcseszkoe izucsenie isztorii Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — VI, 1958. 2. sz. 3—19. p.
[A szovjet fegyveres erők történelmének alkotó módon való feldolgozásáért.]

Zwengel, Otto: Carl von Clausewitz und sein Werk „Vom Kriege". Zu seinem 178. Geburtstag. — WR, 1958. 6. sz. 301—308. p.
[Clausewitz és „A háborúról" szóló munkája. Születésének 178. évfordulójára.]

HADITECHNIKA TÖRTÉNETE

Brachmann, Gustav: Raketen vor 150 Jahren. Kopenhagen wurde damit in Brand geschossen. Aus britischen Erfahrungen in Indien geboren. Auch bei Leipzig noch verwendet. — DS, 1958. 3. sz. 74. p.
[Rakéták 150 évvel ezelőtt. Koppenhágát ezzel gyújtották fel. Az angolok indiai tapasztalataiból született. Még Leipzignél is alkalmazták.]

Chalmin: Lyon place forte. — RHA, 1958. 2. sz. 95—107. p.
[A lyoni erődítmény.]

Dollfus, Charles: Le premier projet d'un Musée Aéronautique 1857. — FAF, 1958. 134. sz. 209—214. p.
[Egy léghajózási múzeum terve 1857-ben.]

Falkiewicz, R.: Kierunek rozwoju i rozbudowa umocnien stalych na europejskich teatrach dzialan wojennych do II wojny swiatowej. — MW, 1958. 2. sz. 48—56. p.
[Állandó jellegű erődítések kiépítése és fejlődésének iránya az európai hadszíntéren a 2. világháború kezdetéig.]

Fifty years of airpower. August, 1, 1907—June 28, 1957. A chronology. — AF, 1958. 8. sz. 193—213. p.
[A légierő ötven éve, 1907. augusztus 1—1957. június 28-ig. Kronológia.]

Führing, Hellmut H.: Der Zar war bei Leipzig sehr begeistert. — Aus der Geschichte der Raketenwaffe. — DS, 1958. 7. sz. 217. p.
[A cár nagyon lelkes volt Leipzignél. — A rakétafegyverek történetéből.]

Garašanin, Draga: Mač mošunjskog tipa u Narodnom muzeju u Beogradu. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 9—21. p.
[Mošunj típusú kard a belgrádi Nemzeti Múzeumban.]

Gilgen, E.: L'arme a feu du soldat suisse au 19e et au 20e siecle. — RMS, 1958. 1. sz. 32—42. p.
[A svájci katona lőfegyvere a 19. és 20. században.]

Green, William—*Punnett*, Dennis: Directory of RAF operational aircraft. — RAFFR, 1958. 13. köt. 8. sz. 37—52. p.
[Az angol királyi légierő géptípusai, rajzok és adatokkal, 1918—1958.]

Javornik, Ivan: Kratak istoriski pregled mača-dvoručnjaka u srednjovekovnom naoružanju. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 59—76. p.
[Rövid áttekintés a kétkezi kard használatáról a középkorban.]

Koelzer, Joseph: Militärischer Wetterdienst. (Entstehungsgeschichte und Zusammenarbeit der Wetterdienste des Heeres, der Marine und der Luftwaffe.) — WM, 1958. 10. sz. 499—512., 11. sz. 565—575., 12. sz. 614—624. p.
[Katonai meteorológiai szolgálat. Létrejöttének története és a hadsereg, a haditengerészet és a légierő meteorológiai szolgálatának együttműködése.]

Lisack: L'Arsenal de Lyon. — RHA, 1958. 2. sz. 75—82. p.
[A lyoni Arzenál története.]

Maincent, Paul: L'aérostation d'observation a Saint-Denis en 1870. — FAF, 1958. 143. sz. 909—920. p.
[Légi megfigyelő állomás Saint-Denis-ben 1870-ben.]

Masselin: Le monopole et service des origines a 1914. — La guerre de 1914—1918. Le service des poudres de 1918—1939. — RHA, 1958. 3. sz. 109—146. p.
[Lőporgyártás, raktározás és elosztás Franciaországban a XIV. századtól 1939-ig.]

Michaux, Monique: Guillaume Le Blond. — RHA, 1958. 3. sz. 29—38. p.
[Guillaume Le Blond [1704—1781] francia matematikus hadtudományi tevékenysége.]

Nickerson, H.: Nineteenth century military techniques. — CHM, 1958. IV. köt. 2. sz. 348—358. p.
[A tizenkilencedik század haditechnikája.]

Petrović, Durdica: Drveni topovi u nasoj prošlosti. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 149—162. p.
[Fából készült ágyúk a délszláv hadtörténelemben. 18—19. század.]

Prevost—Masselin: La guerre 1939—1945. Le service des poudres de 1945 a nos jours. — RHA, 1958. 3. sz. 147—154. p.
[Lőporgyártás a második világháborúban. Lőporgyártás és ellátás Franciaországban 1945-től napjainkig.]

Revol, J.: A propos de ligne Maginot. — RMS, 1958. 5. sz. 213—222. p.
[A Maginot-vonalról.]

Scurfield, R.: The weapons of Wellington's army. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 148. sz. 144—151. p.
[Wellington hadseregében rendszeresített fegyverek.]

Senger u. Etterlin, F. v.: Deutsche Waffenträger 1942—1945. — WM, 1958. 4. sz. 170—180. p.
[Német önjáró löveghordozók, 1942—1945.]

Senger und Etterlin, Ferdinand v.: Superheavy tanks, 1943—1944. Trans. by Norbert Brandon. — A, 1958. LXVII. köt. 4. sz. 34—37. p.
[Az 1943—1944-es különösen nehéz harckocsik.]

Skrivanič, Gavrilo A.: Prilog o izradi i nabavci štilova u Dubrovniku. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 205—207. p.
[Adalék a dubrovniki pajzsgyártás és árusítás történetéhez.]

Szegidewicz, A.—*Iwaszko*, J.: Zapory minowe i niszczenie w swietle wymagan wspólczesnej wojny. Cz. I. Zastosowanie zapór minowych i niszczen w I i II wojnie swiatowej. — MW, 1958. 11. sz. 45—56. p.
[Aknazárak és rombolásuk a korszerű háború követelményének megvilágításában. 1. r. Az első és a második világháborúban alkalmazott aknazárak és robbantások.]

Tasic, Nikola: Dve bakarne bojne sekire sa teritorije NR Srbije. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 193—204. p.
[Szerbiában felfedezett két réz csatabárd.]

Tiefenbacher, Hans: Die Geschütze der eidgenössischen Feldartillerie. Ein geschichtlicher Überblick in 24 Kapiteln. — SA, 1958. 1. sz. 6—7., 2. sz. 6—8, 17., 3. sz. 6—7., 7. sz. 6—7., 9. sz. 6—7., 10. sz. 6—7., 11. sz. 10—11., 12. sz. 6—8. p.
[A szövetséges tábori tüzérség lövegei. Történeti áttekintés 24 fejezetben.]

Williams, Rhodri: The first guided missile . . . — RAFFR, 1958. 13. köt. 8. sz. 26—27. p.
[Az első irányított rakéta . . . 1918-ban alkalmazták az angolok.]

Zdravkovic, Ivan: Kratki terenski podaci o nasim gradovima. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 221—244. p.
[Néhány adat a középkori jugoszláv erődökről.]

ÓKORI HADTÖRTÉNELEM

Campini, Ugo: Mose condottiero. — RM, 1958. 6. sz. 973—980. p.
[Mózes a hadvezér.]

Vandier, Jacques: Réflexions sur l'histoire de la 12. dynastie. — RH, 1958. CCXIX. köt. 1. sz. 16—31. p.
[Gondolatok a 12. egyiptomi dinasztia történetéről, i. e. 2000—1785.]

Sztruve, V. V.: Osznovnüe vehi vojnü Urukaginü i Lugalzaggiszi. — VDI, 1958. 4. sz. 3—13. p.
[Urukagina és Lugalzaggiszi közötti háború főbb vonásai, i. e. 8—10. sz. Babiloniában.]

Piganiol, A.: Histoire romaine (1951—1955). — RH, 1958. CCXIX. köt. 1. sz. 97—139. p.
[A római történelem historiografiája, 1951—1955.]

Watson, G. R.: The Pay of the Army. The Republic. — H, 1958. Bd. VII. Heft 1. 113—120. p.
[A római hadsereg illetményéről a köztársaság idején.]

Lewis, David M.: The Phoenician fleet in 411. — H, 1958. Bd. VII. Heft 4. 392—397. p.
[A föniciai flotta 411-ben.]

Nenci, Giuseppe: Il trattato romano-cartaginese kata tén Pirru diabazin. — H, 1958. Bd. VII. Heft 3. 263—299. p.
[Békeszerződés Róma és Karthago között Pyrrhus hadjárata után, 280 körül.]

Bongard—Levin, G. M.: Kalingszkaja vojna i jeje znacsenie v isztorii pravlenija Asoki. — VDI, 1958. 3. sz. 33—41. p.
[A kalingi háború és jelentősége Asoka uralkodásának történetében. I. e. 261. India.]

Van Aswegen, P. J.: New Carthage and the Metaurus. A study in opportunism and movement. — AQ, 1958. LXXVI. köt. 2. sz. 224—227. p.
[Scipio győzelme Hadrubal felett a Metaurus folyó mellett i. e. 207-ben és Új Karthágónál (Cartagena) i. e. 210-ben. Tanulmány az alkalmazkodásról és a mozgásról.]

Fabre, M. A.: L'Armée romaine. — RHA, 1958. 3. sz. 7—12. p.
[A római hadsereg az ókorban.]

Meyer, Hans D.: Die Organisation der Italiker im Bundesgenossenkrieg. — H, 1958. Bd. VII. Heft 1. 74—79. p.
[Az itáliai népek szervezete a szövetséges háborúban, i. e. 91.]

Cuff, P. J.: The terminal date of Caesar's Gallic Command. — H, 1958. Bd. VII. Heft 4. 445—471. p.
[Caesar galliai uralmának befejező időszaka.]

Kiechle, Franz: Zur Humanität in der Kriegführung der griechischen Staaten. — H, 1958. Bd. VII. Heft 2. 129—156. p.
[Az emberiesség a görög államok hadvezetésében.]

Schmitthenner, Walter: Octavians militärische Unternehmungen in den Jahren 35—33 v. Chr. — H, 1958. Bd. VII. Heft 2. 189—236. p.
[Octavianus katonai vállalkozásai i. e. 35—33. között.]

Reveille, F.: Uxellodunum a Cantayrac. — RHA, 1958. 3. sz. 13—28. p.
[Cantayrac vidékén feküdt Uxellodunum, a gallok utolsó bástyája a római légiók elleni küzdelemben az i. e. 1. században.]

Schmitt, Hatto H.: Der pannonische Aufstand des Jahres 14 N. Chr. und der Regierungsantritt des Tiberius. — H, 1958. Bd. VII. Heft 3. 378—383. p.
[A pannoniai felkelés i. u. 14-ben és Tiberius uralkodásának kezdete.]

Piletič, Dragoslav: Rekognosciranje rimskog limesa i njegove neposredne pozadine na terenu u okolini Starog Slankamena. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 246—252. p.
[A római Limes és környéke felkutatása Stari Slankamen környékén.]

Habicht, Christian: Der Stratege Hegemonides. — H, 1958. Bd. VII. Heft 3. 376—378. p.
[Hegemonidés vagy Hagemonidas hadvezér i. u. 164 körül.]

KÖZÉPKORI HADTÖRTÉNELEM

Chambord, Marcel: Les grandes époques de la pensée militaire. Chap. 4. La guerre de trente ans. — AN, 1958. 4. sz. 19—24., 6. sz. 25—26., 10. sz. 4—9. p.
[A katonai gondolat nagy korszakai. 4. fej. A harmincéves háború.]

Hayes, J. W.: Lieutenant-colonel and major-commandants of the seven years war. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 145. sz. 3—13. p.
[A hétéves háború angol parancsnokai.]

Ritchie, C. I. A.: The troubles of a commissary during the Seven years war. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 148. sz. 157—164. p.
[Egy hadbiztos nehézségei a hétéves háború idején.]

ÚJKORI HADTÖRTÉNELEM

Cobb, Richard: The era of the French Revolution. — JMH, 1958. XXX. köt. 2. sz. 118—130. p.
[A francia forradalom korszaka.]

Első világháború

Meusel, Alfred: Der Ausbruch des ersten Weltkrieges und die deutsche Sozialdemokratie. Kritische Betrachtungen zu dem Buch von J. Kuczynski. — ZG, 1958. 5. sz. 1049—1068. p.
[Az első világháború kitörése és a német szociáldemokrácia. Kritikai észrevételek Kuczynski könyvéhez.]

Wanty, E.: Du neuf sur le plan Schlieffen. — AN, 1958. 12. sz. 8—13. p.
[Tanulmány a Schlieffen-tervről.]

Léderrey, E.: Le plan Schlieffen. — RMS, 1958. 7. sz. 328—333. p.
[A Schlieffen-terv.]

Segretain: L'aviation d'observation francaise au début de la guerre 1914—1918. — FAF, 1958. 143. sz. 849—871. p.
[Francia felderítő repülés az 1914—1918-as háború kezdetén.]

Korkodinov, P.: Ljudszkie i material'nüe reszurszü v pervoj mirovoj vojne. — VM, 1958. 4. sz. 46—58. p.
[Emberi és anyagi erőtartalékok az első világháborúban.]

Beyer, Franz: Die Seeschlacht vor dem Skagerrak am 31. Mai—1. Juni 1916. — NF, 1958. 5. sz. 17—19. p.
[Tengeri csata a Skagerráknál 1916. máj. 31.—jún. 1.]

Deleuze, L.: Haelen, 1914. Fin d'une époque. Les cavaliers de von der Marwitz vous parlent . . . — AN, 1958. 1. sz. 15—24. p.
[Haelen 1914. Egy korszak, a lovasság vége. Von der Marwitz lovasai beszélnek.]

Findlay, Charles: Western front 1918. — RAFFR, 1958. 13. köt. 8. sz. 23—25. p.
[A nyugati hadszíntér 1918-ban.]

Gurdon, John: We were too bush fighting. — RAFFR, 1958. 13. köt. 8. sz. 19—22. p.
[Angol repülők az első világháborúban.]

Griebel, Alexander: Das Jahre 1918 im Lichte neuer Publikationen. — VZg, 1958. 4. sz. 361—379. p.
[Az 1918-as év az újabb publikációk világánál. Az első világháború vége.]

Möller—Witten, Hanns: Das bittere Ende. Vor vierzig Jahren. — DS, 1958. 12. sz. 5. p.
[A keserű vég. 1918-ban a kapitulációról.]

Kalben, Heinrich—Detloff: 9. bis 29. April 1918: Schlacht bei Armentieres und um den Kemmel. — St, 1958. 4. sz. 6. p.
[Armentieres és Kemmel körüli csata, 1918.]

Buchheit, Gert: Offensive „Michael". Eine Erinnerung an die grosse Schlacht in Frankreich vor 40 Jahren. — NF, 1958. 3. sz. 13—15. p.
[Emlékezés az 1918. évi nagy csatára Franciaországban.]

LEGÚJABBKORI HADTÖRTÉNELEM

A második világháború általános kérdései

Derevjanko, P.—*Proektor*, D.: K voproszu o haraktere vtoroj mirovoj vojnü. — K, 1958. 5. sz. 73—86. p.
[A második világháború jellegéről.]

Derevjanko, P.—*Proektor*, D.: Über den Charakter des Zweiten Weltkrieges. — Sowjetwissenschaft, 1958. 9. sz. 1017—1034. p.
[A 2. világháború jellegéről.]

Stern, Leo: Die Haupttendenzen der reaktionären Geschichtsschreibung über den zweiten Weltkrieg. — ZG, 1958. 1. sz. 66—99. p.
[A reakciós történetírás fő irányai a 2. világháborúról.]

Stern, Leo: Glavnüe tendencii reakcionnoj isztoriografii vtoroj mirovoj vojnü. — NNI, 1958. 4. sz. 142—158. p.
[A 2. világháború reakciós történetírásának fő irányzatai.]

[Silin] Shilin, P. A.: Die Rolle der Sowjetunion im zweiten Weltkrieg in der bürgerlichen Geschichtsschreibung. — ZG, 1958. 1. sz. 100—115. p.
[A Szovjetunió szerepe a 2. világháborúban a polgári történetírásban.]

Boltin, E. A.: Über den Stand und einige Probleme der Erforschung der Geschichte des zweiten Weltkrieges in der Sowietunion. — ZG, 1958. 5. sz. 990—998. p.
[A 2. világháború története kutatásának helyzetéről és néhány problémájáról a Szovjetunióban.]

Melnikov, D.: Die Ursachen für die Niederlage Hitlerdeutschlands im zweiten Weltkrieg in der westdeutschen Geschichtsliteratur. — ZG, 1958. 1. sz. 116—133. p.
[Hitler-Németország vereségének okai a 2. világháborúban a nyugatnémet történeti irodalomban.]

Deborin, G.: Mnimüe i dejsztvitel'nüe itogi vtoroj mirovoj vojnü. — MZs, 1958. 1. sz. 105—117. p.
[A 2. világháború látszólagos és valóságos eredményei.]

Pierre, André: Comment récrira-t-on l'histoire de la Seconde Guerre Mondiale en U. R. S. S. — RDN, 1958. 2. sz. 290—304. p.
[Hogyan írják újra a második világháború történetét a Szovjetunióban.]

Wojcicka: Les recherches sur la deuxieme guerre mondiale en Pologne. — RHDGM, 1958. No. 29. 89—91. p.
[A második világháborúra vonatkozó kutatások Lengyelországban.]

Telegin, F. N.: O fal'szifikacii zapadnogermanszkoj reakcionnoj isztoriografiej voprosza o podgotovke fasisztszkoj agreszszii protiv SzSzSzR. — NNI, 1958. 6. sz. 127—136. p.
[A nyugatnémet reakció történetírás hamisításáról a Szovjetunió elleni fasiszta agresszió előkészítésének kérdésében.]

La Rosa, Gaetano: Il fattore economico nella preparazione alla seconda guerra mondiale. — RM, 1958. 7—8. sz. 1051—1070. p.
[A második világháború előkészítésének közgazdasági tényezői.]

Majszkij, I. M.: Problema vtorogo fronta v anglo—amerikanszkoj isztoriografii. — VI, 1958. 1. sz. 62—84. p.
[A második front kérdése az angol—amerikai történetírásban.]

Arutjunjan, Ju. V.: Rol' amerikanszkoj diplomatii v organizacii Mjunhenszkoj konferencii 1938 goda. — VI, 1958. 2. sz. 76—95. p.
[Az amerikai diplomácia szerepe az 1938-as müncheni konferencia előkészítésében.]

Kvaček, R.: K bezprostřední diplomatické přípravě Mnichova. — ČCH, 1958. 3. sz. 409—445. p.
[A müncheni konferencia közvetlen diplomáciai előkészítéséről]

Lipták, L'ubomir: Československá historiografia o Mnichove. — HC, 1958. 3. sz. 434—446. p.
[A csehszlovák történelemírás a müncheni szerződésről.]

Scherer, A.: Les „Mains Libres" a l'Est. — RHDGM, 1958. 32. sz. — 1—25. p.
[A németek tárgyalásai a nyugati hatalmakkal a második világháború előestéjén, a kelet felé való „szabad kéz" problémája.]

Karlinger, Felix: Zu Franz J. Rappmannsberger: Zur belletristischen Literatur des 2. Weltkrieges. — W, 1958. 2. sz. 114—115. p.
[Rappmannsberger: A 2. világháború szépirodalmához c. cikkéhez.]

Ahlfen, Hans: Zum Aufsatz von Hans Bergerhoff: Der Pionier Stosstrupp im 2. Weltkrieg und heute. — W, 1958. 3. sz. 163. p.
[Bergerhoff: Az utászrohamcsapat a 2. világháború és ma c. cikkéhez.]

Bergerhof, Hans: Der Pionier-Stosstrupp im 2. Weltkrieg und heute. W, 1958. 1. sz. 14—21. p.
[Az utász rohamcsapat a 2. világháborúban és ma.]

Bernhardt, Harri: Zu „Der Pionier-Stosstrupp im 2. Weltkrieg und heute" von Hans Bergerhoff. — W, 1958. 3. sz. 163—164. p.
[Bergerhoff: Az utászrohamcsapat a 2. világháborúban és ma c. cikkéhez.]

Neefs, B. E. M.: „Seeloewe" opération fantome. — AN, 1958. 10. sz. 10—17. p.
[A „Seeloewe" agyrém hadművelet. A németek Anglia elleni inváziós terve a második világháborúban.]

Tavrovszkaja, G. M.: Die Schaffung der Koalition gegen Hitler (Juni 1941—Juli 1942.) — Sowjetwissenschaft, 1958. 5. sz. 559—585. p.
[Hitler-ellenes szövetség megteremtése 1941. jún.—1942. júl.]

Warlimont, W.: Die Insel Malta in der Mittelmeer-Strategie des Zweiten Weltkriegs. — WR, 1958. 8. sz. 421—436. p.
[Málta szigete a 2. világháború földközi-tengeri stratégiájában.]

Leach, Barton W.: Monty's wars — with the enemy and others. — AF, 1958. 11. sz. 194—196. p.
[Montgomery háborúi az ellenséggel és nézeteltérései szövetségeseivel a második világháborúban.]

Patton, George S.: Operation crusader. — A study in command. — A, 1958. LXVII. köt. 3. sz. 6—19. p.
[Az 1941-es észak-afrikai partraszállás. Tanulmány a vezetésről.]

Šulc, Jindřich—*Blazek*, Karel: Poznámky ke vzniku a vývoji vojenského letectva a jeho úloze ve válce. — HV, 1958. 1. sz. 34—56. p.
[Katonai repülőgépek felhasználása a második világháborúban.]

The campaign in North-West Europe. June 1944—February, 1945. Some aspects of administration. By „Musketeer". — JRUSI, 1958. CIII. köt. 609. sz. 72—81. p.
[Az északnyugat-európai hadjárat

1944 júniustól 1945 februárig. Néhány igazgatási szempont.]

Prevost—Masselin: La guerre 1939—1945. Le service des poudres de 1945 a nos jours. — RHA, 1958. 3. sz. 147—154. p.
[Lőporgyártás a második világháborúban. Lőporgyártás és ellátás Franciaországban 1945-től napjainkig.]

Bieringer: Die Heeresversorgung im zweiten Weltkrieg. — DS, 1958. 1. sz. 13—14. p.
[A hadsereg ellátása a 2. világháborúban.]

Kjung, N.: Aus dem antifaschistischen Widerstandskampf im KZ Buchenwald. — ZG, 1958. 5. sz. 1020—1026. p.
[Az antifasiszta ellenállási harcról a buchenwaldi koncentrációs táborban.]

Mitek, St.: Produkcija przemyslowa glównych krajów kapitalistycznych w drugiej wojnie swiatowej. — MW, 1958. 7. sz. 105—121. p.
[A fő kapitalista országok ipari termelése a 2. világháború idején.]

Spirt, A. Ju.: K voproszu o razvitii ekonomiki Afriki v godü vtoroj mirovoj vojnü. — Sz, 1958. 2. sz. 54—66. p.
[Afrika gazdasági helyzetének fejlődése a 2. világháború éveiben.]

[Callies] Kal'e, J.: Szevernaja Afrika v mirovoj vojne. — VZa, 1958. 7. sz. 66—71. p.
[Észak-Afrika a világháborúban.]

ALBÁNIA

Baglamaja, Dshafer: K isztorii nacional'no-oszvoboditel'nogo fronta v Albanii. — VI, 1958. 8. sz. 139—153. p.
[Az albán nemzeti felszabadító front története.]

ANGLIA

Lewis, N. B.: The last medieval summons of the english feudal levy, 13 june 1385. — EHR, 1958. LXXIII. köt. 286. sz. 1—26. p.
[Az angol feudális katonaállítás későközépkori törvénye, 1385. június 13.]

Lander, R. J.: The yorkist council and administration 1461 to 1485. — EHR, 1958. LXXIII. köt. 286. sz. 27—46. p.

Anderson, Olive: The constitutional position of the Secretary at War, 1642—1855. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 148. sz. 165—169. p
[A hadügyminiszter alkotmányos helyzete Angliában, 1642—1855 között.]

Trevallyn Jones, G. F.: The payment of arrears to they Army of the Covenant. — EHR, 1958. LXXIV. köt. 288. sz. 459—465. p.
[A skót főnemesi szövetség (covenant) hadseregének zsold hátraléka 1643 és 1646 között.]

Atkinson, C. T.: Queen Anne's army, gleanings from the calendar of treasury books and papers. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 146. sz. 48—60. p.
[Az angol hadsereg Anna királynő idején az államkincstár könyvei és iratai tükrében.]

Atkinson, C. T.: Queen Anne's army — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 145. sz. 25—29. p.
[Stuart Anna angol királynő hadserege 1702—1714.]

Hayes, J. W.: Lieutenant-colonel and major-commandants of the seven years war. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 145. sz. 3—13. p.
[A hétéves háború angol parancsnokai.]

Carman, W. Y.: His Majesty's light infantry, 1759—1763. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 146. sz. 76—77. p.
[Angol könnyű gyalogság 1759—1763.]

Labignette: Il y a deux siecles: la perte de Louisbourg. — RHA, 1958. 1. sz. 54—82. p.
[Kétszáz éve, 1758-ban került Louisbourg az angolok kezére. Angol—francia harcok Kanadáért a XVIII. században.]

Carman, W. Y.: Militia uniforms, 1780. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 147. sz. 108—109. p.
[Az angol Militia egyenruhája 1780-ban.]

Buckell, L. E.: The 7th light dragoons, 1783 to 1813. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 145. sz. 14—16. p.
[A 7. angol könnyű dragonyos ezred, 1783—1813.]

Lachouque, H.: Les anglais a Toulon, 1793. — RHA, 1958. 4. sz. 84—98. p.
[Angolok Toulonban, 1793-ban.]

Atkinson, C. T.: The expedition to Holland in 1799. From the Journal of Lord Dalhousie. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 147. sz. 97—108. p.
[Angol katonai expedíció Hollandiában 1799-ben. Lord Dalhousie naplójából.]

Atkinson, C. T.: The expedition to Egypt, 1801. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 148. sz. 170—178. p.
[Angol katonai expedíció Egyiptomban, 1801-ben.]

Wheeler, D.: Abercromby's egyptian campaign of 1801. — JRUSI, 1958. CIII. köt. 609. sz. 89—93. p.
[Az 1801-es Abercromby által vezetett angol hadjárat Egyiptomban.]

Scurfield, R.: The weapons of Wellington's army. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 148. sz. 144—151. p.
[Wellington hadseregében rendszeresített fegyverek.]

Atkinson, C. T.: „Waterloo Arthur". — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 146. sz. 69—75., 147. sz. 124—129. p.
[Arthur Shakespear naplója a napóleoni háborúkból.]

Mather, F. C.: Army pensioners and the maintenance of civil order in early nineteenth-century England. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 147. sz. 110—124. p.
[A hadseregből leszerelt nyugdíjasok és a polgári rendfenntartás Angliában a XIX. század elején.]

Parkyn, H. G.: A field officer of the rifle brigade. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 146. sz. 47—48. p.
[Angol lövész dandár törzstisztje a XIX. század első felében.]

Carman, W. Y.: The Fifth Northumberland Fusiliers, c. 1846. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 145. sz. 1—2. p.
[Az 5. Northumberlandi angol lövészezred 1846-ban.]

Tylden, G.: British and french troops off duty in the Crimea. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 147. sz. 95—96. p.
[Angol és francia csapatok szolgálaton kívül a krími háború idején, 1854-ben.]

Young, F. W.: A hundred years at the Staff College. — AQ, 1958. LXXVI. köt. 2. sz. 173—180. p.
[Az angol Vezérkari Iskola száz éve.]

Murray, E. D.: Kohima, 1879. — AQ, 1958. LXXVI. köt. 1. sz. 42—52. p.
[Az indiai Assam állambeli Kohima brit helyőrség védelme 1879-ben.]

Annand, A.: The Tientsin volunteer corps in the boxer rising, 1900. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 148. sz. 179—181. p.
[A tiencsini angol önkéntes fegyveres alakulat a boxer lázadás idején, 1900-ban.]

Wanty, Emile: L'offensive des Flandres. — AN, 1958. 9. sz. 5—18. p.
[Az antant haderők nagy flandriai támadása 1918-ban.]

Williams, Rhodri: The first guided missile . . . — RAFFR, 1958. 13. köt. 8. sz. 26—27. p.
[Az első irányított rakéta . . . 1918-ban alkalmazták az angolok.]

Green, William—*Punnett*, Dennis: Directory of RAF operational aircraft. — RAFFR, 1958. 13. köt. 8. sz. 37—52. p.
[Az angol királyi légierő géptípusai, rajzok és adatokkal, 1918—1958.]

Rotstein, A.: Iz isztorii antivoennüh vüsztuplenij v anglijszkoj armii v 1919 g. — NNI, 1958. 6. sz. 98—102. p.
[Az 1919-es háborúellenes tevékenység történetéből az angol hadseregben.]

Drei Schritte zum Siege. Die englische Hochfrequenz-Kriegführung im Zweiten Weltkrieg. — WR, 1958. 4. sz. 223—229. p.
[Három lépés a győzelemhez. Az angol nagyfrekvenciás hadvezetés a 2. világháborúban.]

Green, William: Hurricane. — RAFFR, 1958. 13. köt. 8. sz. 29—31, 62. p.
[Hurricane típusú angol harci repülőgépek a második világháborúban.]

Watt, D. C.: Anglo—german naval negotiations on the eve of the Second world war. — JRUSI, 1958. CIII. köt. 611. sz. 384—391. p.
[Angol—német tengerészeti tárgyalások a második világháború előestéjén.]

Nekrics, A.: Nekotorüe faktü perioda „sztrannoj vojnü". Anglogermanszkie szekretnüe peregovorü v konce 1939. goda. — MZs, 1958. 4. sz. 89—100. p.
[Néhány tény a „különös háború" időszakából. Angol—német titkos tárgyalások 1939 végén.]

Cailloux, R.: 1939—1940: la guerre en France et dans Les Flandres vue par les anglais. — RHA, 1958. 1. sz. 157—168. p.
[Az 1939—1940-es franciaországi és flandriai háború angol szemmel.]

Rawski, T.: Polskie siły zbrojne na Zachodzie w latach 1939—1945 (zarys organizacji) Cz. II. Polskie Siły Zbrojne w Wielkiej Brytanni. — MW, 1958. 5. sz. 67—81. p.
[Lengyel fegyveres erők Nyugaton 1939—1945. 2. r. Lengyel fegyveres erők Nagy-Britanniában.]

Weber, Théo: Torpilles aériennes ou bombes a rotation? L'opération „Downwood". Destruction des barrages de la Möhne et de l'Eder par la Royal Air Force, dans la nuit du 16 au 17 mai 1943. — FAF, 1958. 135. sz. 363—398. p.
[Légitorpedó vagy rotációs bomba? A Downwood hadművelet. A Möhne és az Eder gátjai bombázása az angol légierő által, 1943. május 16—17-én éjjel.]

Calmon, B.: Débarquement de Provence. — RHA, 1958. 4. sz. 132—136. p.
[A szövetségesek partraszállása Provence-ban, 1944 nyarán.]

Schöttl, Oskar: Deutsche Flakartillerie in der Abwehr der britischen Operation „Goodwood" bei Caen am 18. Juli 1944. — FT, 1958. 2. sz. 35—37., 3. sz. 56—60., 4. sz. 85—87. p.

[Német légelhárító tüzérség a brit „Goodwood" hadművelet elhárításában Caennál 1944. július 18-án.]

Montfort: La campagne du Sinai. (29 octobre—5 novembre.) — RMS, 1958. 2. sz. 49—64., 3. sz. 110—137. p.
[Hadjárat a Sinai félszigeten. 1956. október 29—november 5.]

Rehm, W.: Politik und Kampfführung am Suez-Kanal im Herbst 1956. — W, 1958. 2. sz. 72—76. p.
[Politika és hadvezetés a Szuezi-csatornánál 1956 őszén.]

Simonet, B. E. M.: L'opération „Mousquetaire" (Port-Said, 1956.) — AN, 1958. 11. sz. 1—12. p.
[A port-saidi 1956-os „Mousquetaire" hadművelet.]

General Sir Richard *Gale.* — W, 1958. 10. sz. 578. p.
[Sir Richard Gale tábornok életrajza.]

AUSZTRIA

Maček, Josef: Petr Pässler v tyrolské a salcburské selské válce. — ČCH, 1958. 1. sz. 3—31. p.
[Peter Pässler szerepe a tiroli és salzburgi parasztháborúkban.]

Riedei-Konitz, Otto: Kampf in der Ostmark 1848. Reminiszenz an Geschehnissen und Gestalten vor 110 Jahren. — St, 1958. 5. sz. 7. p.
[Harc Ausztriában 1848-ban. Emlékezés a 110 év előtti eseményekre és alakokra.]

Buhl, P.: Norddeutscher Rundfunk beschimpft Radetzky (Josef Wenzel). Ein westdeutscher Beitrag zum 100. Todestag. — St, 1958. 1. sz. 6. p.
[Egy északnémet rádió szidja Radetzkyt. Nyugatnémet adat Radetzky halálának 100. évfordulójára.]

Möller—Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Die letzte österreichische Offensive. — St, 1958. 7. sz. 5. p.
[Negyven évvel ezelőtt: Az utolsó osztrák támadás. 1918. jún. a Piavenál.]

Auffenberg—Komarow, Helwig Adolph: Dem Andenken der k. u. k. Armee. — DS, 1958. 12. sz. 4. p.
[A cs. és kir. hadsereg emlékezetére.]

BELGIUM

Wanty, Emile: Apres des siecles d'esclavage? — AN, 1958. 1. sz. 4—14. p.
[A rabszolgaság századai után. Belga hadtörténelem a koraközépkortól a XIX. század közepéig.]

Coppens de Houthulst, Willy: Le roi Albert aviateur. — AN, 1958. 2. sz. 1—5. p.
[Albert belga király, a repülő. A belga repülés 1909—1918.]

Wanty, Emile: L'offensive des Flandres. — AN, 1958. 9. sz. 5—18. p.
[Az antant haderők nagy flandriai támadása 1918-ban.]

Wanty, E.: Les relations militaires franco-belges, 1936- octobre 1939. — RHDGM, 1958. 31. sz. 12—23. p.
[Francia—belga katonai kapcsolatok 1936-tól 1939 októberéig.]

Willequet, J.: La politique belga d'indépendance, 1936—1940. — RHDGM, 1958. 31. sz. 3—11. p.
[A belga függetlenségi politika 1936—1940.]

Marnay, Philippe: Une campagne de presse en faveur d'une entente militaire hollando—belge en 1939. — AN, 1958. 5. sz. 1—12. p.
[Sajtóhadjárat 1939-ben a holland—belga katonai együttműködés érdekében.]

Deleuze, L.: Apercus sur l'Armée secrete. — RHDGM, 1958. 31. sz. 44—54. p.
[Észrevételek a belga földalatti hadseregről a második világháborúban.]

Jacquemys, G.: Réactions des travailleurs belges sous l'occupation. — RHDGM, 1958. 31. sz. 24—30. p.
[A belga dolgozók ellenállása a német megszállás idején a második világháborúban.]

Lejeune, L.: Tableau de la Résistance belge, 1940—1945. — RHDGM, 1958. 31. sz. 31—43. p.
[A belga ellenállási mozgalom áttekintése 1940—1945.]

Cailloux, R.: 1939—1940: La guerre en France et dans Les Flandres vue par les anglais. — RHA, 1958. 1. sz. 157—168. p.
[Az 1939—1940-es franciaországi és flandriai háború angol szemmel.]

Lyall Grant, I. H.: The german airborne attack on Belgium in may 1940. — JRUSI, 1958. CIII. köt. 609. sz. 94—102. p.
[Belgium elleni német ejtőernyős támadás 1940. májusában.]

Godet, Jean: [Erwin] Rommel en Belgique. — AN, 1958. 7. sz. 1—14., 8. sz. 10—16. p.
[Rommel tevékenysége Belgiumban 1940-ben.]

Bernard, H.: La résistance belge est née fin mai 1940. — AN, 1958. 5. sz. 18—21. p.
[1940 májusának végén született a belga ellenállási mozgalom.]

BULGÁRIA

Dujcev, Ivan: Pages from the past. The first centuries of of ottoman rule. — BT, 1958. 6. sz. 6—9. p.
[A török uralom első évszázadai Bulgáriában.]

Dujcev, Ivan: Pages from the past. The national revival. — BT, 1958. 11. sz. 16—20. p.
[Bulgária nemzeti újjászületése a XVIII. és XIX. században.]

Dujcev, Ivan: Pages from the past. The fight for liberation. — BT, 1958. 15. sz. 17—20. p.
[Bulgária felszabadulásáért vívott harc a XIX. században.]

Nikitin, Sz. A.: Ruszkata obscsesztvenoszt i oszvobozsdenieto na Bölgarija. — IP, 1958. 2. sz. 13—25. p.
[Az orosz közvélemény és Bulgária felszabadulása a török iga alól.]

Ganovszki, Sz.: Oszvobozsdenieto na Bölgarija ot turszko igo i njakoi problemi na nasata markszisztka isztoriografija. — IP, 1958. 2. sz. 3—12. p.
[Bulgária felszabadulása a török iga alól és a bulgár marxista történetírás néhány problémája.]

Ivanov, Krum: A legendary detachment. — BT, 1958. 11. sz. 23. p.
[Egy legendás különítmény. Hadzsi Dimiter és Stefan Karadzsa forradalmi csoportjának fegyveres harcai 1868-ban Bulgária felszabadításáért.]

Todorov, G. D.: Bolgarszkaja obscsesztvennoszt' i ruszszko-tureckaja vojna 1877—1878 godov. — NNI, 1958. 2. sz. 49—61. p.
[A bolgár nép és az 1877—1878. évi orosz—török háború.]

Valov, Vitan: 1877—1878 contemporary war picturies. — BT, 1958. 8. sz. 13—15. p.
[Az 1877—1878-as háború korabeli képzőművészeti ábrázolásai.]

Koralov, [Vaszil] Vassil: Bulgaria's national liberation. — BT, 1958. 5. sz. 1—3. p.
[Bulgária nemzeti felszabadulása és az orosz—török háború.]

[Vaszilev] Vassilev, [Vaszil] Vassil: Pages from the past. Liberation from ottoman bondage to end of first world war. — BT, 1958. 17. sz. 17—20. p.
[Bulgária története a török iga alóli felszabadulástól az első világháború végéig.]

Veleva, M.: Vojniskite buntove prez 1913 g. — IP, 1958. 1. sz. 3—33. p.
[Bolgár katonai lázadás 1913-ban.]

Möller—Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Der Zusammenbruch Bulgariens und der Türkei. — St, 1958. 10. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: Bulgária és Törökország összeomlása 1918-ban.]

Mitev, J.: Vojniskoto vösztanie prez szeptembri 1958 g. — VoM, 1958. 7. sz. 78—100. p.
[Katona-felkelés 1918 szeptemberében.]

[Vaszilev] Vassilev, [Vaszil] Vassil: Pages from the past. Bulgaria from the close of the first world war to 1925. — BT, 1958. 20. sz. 6—8. p.
[Bulgária története az első világháború végétől 1925-ig.]

[Vaszilev] Vassilev, [Vaszil] Vassil: Pages from the past. Internal development from 1924 to september 8, 1944. — BT, 1958. 22. sz. 4—7. p.
[Bulgária története 1924-től 1944 szeptember 9-ig.]

Radoulov, Nikolaj: Memories of the french resistance. — BT, 1958. 19. sz. 4—5, 18. p.
[Bolgárok a spanyol polgárháborúban és a francia ellenállási mozgalomban.]

Doležal, Jiří: Bulharšti antifasisté ve Slovenském národnim povstání. — HV, 1958. 1. sz. 120—135. p.
[Bolgár antifasiszták részvétele a szlovák nemzeti felkelésben.]

Gornenski, Nikifor: Über die antifaschistische Widerstandsbewegung und den bewaffneten Kampf in Bulgarien 1941—1944. — ZG, 1958. 5. sz. 1069—1088. p.
[Az antifasiszta ellenállási mozgalomról és fegyveres harcról Bulgáriában 1941—1944-ben.]

BURMA

Merglen, Albert: Das grösste alliierte Luftlande-Unternehmen — Birmanien, März bis April 1944. — W, 1958. 12. sz. 681—686. p.
[A legnagyobb szövetséges légideszánt-vállalkozás Burmában, 1944. márc.—ápr.]

CSEHSZLOVÁKIA

Ratkoš, Peter: K husitskej piesni na Slovensku. — HC, 1958. 4. sz. 540—545. p.
[A huszita énekek elterjedése Szlovákiában.]

Smahel, František: Českobudějovické vojenské rejstříky z doby husitské. — HV, 1958. 3. sz. 321—367. p.
[Huszita-korbeli Ceské Budejovice-i katonai lajstrom.]

Krizek, Jurij: A Csehszlovák Köztársaság negyven éve. — Új Csehszlovákia, 1958. 10. sz. 1—2., 24. p.

Fejlek, Vojtěch: 28 říjen 1918 a vznik předmnichovské československé armády. — HV, 1958. 3. sz. 368—393. p.
[1918. október 28-ika és a csehszlovák hadsereg létrejötte.]

Toma, Peter A.: The Slovak Soviet Republic of 1919. — ASEER, 1958. XVII. köt. 2. sz. 203—215. p.
[Az 1919-es Szlovák Tanácsköztársaság.]

Mrnka, Josef: Az árulás évfordulója. (1938. szept. 29.) — Új Csehszlovákai, 1958. 9. sz. 1—2. p.

Cejka, Eduard: Ceskoslovenští letci v bitvě Velkou Británii. — HV, 1958. 2. sz. 161—204. p.
[Csehszlovák repülők az angliai légi csatában.]

Samko, Jekaterine: Učast Čechu a Slováku v partyzánskych bojich na Krymu během Velikě vlastenecké války Sovětského svazu. — HV, 1958. 1. sz. 136—143. p.
[Csehek és szlovákok részvétele a krími partizánharcokban a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja idején.]

Klipa, Bohumir: Boj 1. čs. armádního sboru v SSSR na Malé Fatre. — HV, 1958. 2. sz. 205—252. p.
[A Szovjetunióban alakult 1. csehszlovák hadtest harca Mala Fatra körzetében.]

Prazák, Jiri: Ünnepel a hadsereg — ünnepel a nép. [Az I. Csehszlovák Hadsereg harcai 1944 szept.—okt.] — Új Csehszlovákia, 1958. 10. sz. 3. p.

Mach, Antonin: Hősök és árulók. (Szlovák Nemzeti Felkelés.) — Új Csehszlovákia, 1958. 7—8. sz. 5. p.

Doležal, Jiří: Bulharště ve Slovenském národnim povstání. — HV, 1958. 1. sz. 120—135. p.
[Bulgár antifasiszták részvétele a szlovák nemzeti felkelésben.]

Klipa, Bohumir: K bojum 1. čs. armádniho sboru v SSSR u Liptovské Mikuláše. — HV, 1958. 1. sz. 57—119. p.
[A Szovjetunióban alakult 1. csehszlovák hadtest harcai Liptószentmiklós mellett.]

Luptele trupelor romine intre Nitra si Vag in primavara anului 1945. — CM, 1958. 2. sz. 35—46. p.
[A román csapatok harcai a Nyitra és a Vág folyó között, 1945-ben.]

Stapor, Zdislaw: Udzial 2 armii WP w operacji praskiej 6—11. 5. 1945. r. — WPH, 1958. 4. sz. 3—40. p.
[A 2. Lengyel Hadsereg a prágai hadművelet folyamán. 1945. május 6—11.]

Navrátil, Jaromir: K otázce boje o politický charakter čs. armády v předunorovem obdobi. — HV, 1958. 3. sz. 393—432. p.
[Adalék az 1948 februárja előtti csehszlovák hadsereg politikai jellege megváltoztatásáért vívott harc történetéhez.]

EGYIPTOM

Atkinson, C. T.: The expedition to Egypt, 1801. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 148. sz. 170—178. p.
[Angol katonai expedíció Egyiptomban, 1801-ben.]

Wheeler, D.: Abercromby's egyptian campaign of 1801. — JRUSI, 1958. CIII. köt. 609. sz. 89—93. p.
[Az 1801-es Abercromby által vezetett angol hadjárat Egyiptomban.]

Talamo, Giuseppe: Il mancato intervento italiano in Egitto nel 1882. — RSR, 1958. 3. sz. 415—448. p.
[Sikertelen olasz intervenció Egyiptomban, 1882-ben.]

Montfort: La campagne du Sinai. (29 octobre—5 novembre.) — RMS, 1958. 2. sz. 49—64., 3. sz. 110—137. p.
[Hadjárat a Sinai félszigeten. 1956. október 29—november 5.]

Rehm, W.: Politik und Kampfführung am Suez-Kanal im Herbst 1956. — W, 1958. 2. sz. 72—76. p.
[Politika és hadvezetés a Szuezi-csatornánál 1956 őszén.]

Simonet, B. E. M.: L'opération „Mousquetaire" (Port-Said, 1956.) — AN, 1958. 11. sz. 1—12. p.
[A port-saidi 1956-os „Mousquetaire" hadművelet.]

ÉSZAKAMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK

Szoloncov, Z. M.: Iz isztorii bor'bü SzSA za goszpodsztvo na more. — NNI, 1958. 2. sz. 62—82. p.
[Az Egyesült Államok tengeri uralomért folytatott harcának történetéből.]

Elser, Gerhard: Von Lexington nach Yorktown. Aus der Frühgeschichte des amerikanische Heeres. — W, 1958. 8. sz. 429—439. p.
[Lexingtontól Yorktownig. Az amerikai hadsereg korai történetéből. 1775—1781.]

Weller, Jac: Reconnaissance in force. — A, 1958. LXVIII. köt. 5. sz. 36—44. p.

[Tanulmány Nathanael Greene vezérőrnagy tevékenységéről a felderítés fejlesztése terén az amerikai függetlenségi háborúban, 1780—1781-ben.]

Lossowski, Piotr: Polacy w wojnie domowej Stanów Zjednoczonych (1861—1865). — WL, 1958. 1. sz. 58—67. p.
[Lengyelek az amerikai polgárháborúban. 1861—1865.]

Gregory, V. J.: Surprise on a hilltop. — MR, 1958. XXXVIII. köt. 4. sz. 3—8. p.
[Rajtaütés a dombtetőn. Az Egyesült Államok hadserege 1876-ban felszámolta az ellenálló indián törzseket.]

Livermore, Seward W.: The American Navy as a factor in world politics, 1903—1913. — AHR, 1958. LXIII. köt. 4. sz. 863—879. p.
[Az amerikai haditengerészet, mint világpolitikai tényező, 1903—1913.]

Alahverdov, G. G.: Fal'szifikacija burzsuaznümi isztorikami SzSA isztorii amerikanszkoj intervencii protiv Szovetszkoj Roszszii v 1917—1920 gg. — VI 1958. 11. sz. 177—189. p.
[Az Egyesült Államok burzsoá történelemírásának hamisításai a Szovjet-Oroszország elleni 1917—1920-as amerikai intervencióról.]

Bechtolsheim, A.: Der amerikanische Anteil der Strategie des Zweiten Weltkrieges. — WR, 1958. 6. sz. 345—346. p.
[Az amerikaiak részvétele a 2. világháború stratégiájában.]

Balteanu, B.: Relatiile guvernului S. U. A. cu regimul fascist din Rominia (septembrie 1940—iunie 1942). — SRI, 1958. 6. sz. 77—100. p.
[Az Egyesült Államok kormányának kapcsolatai a román fasiszta rendszerrel, 1940 szeptember—1942 június.]

Calmon, B.: Débarquement de Provence. — RHA, 1958. 4. sz. 132—136. p.
[A szövetségesek partraszállása Provenceban, 1944 nyarán.]

Forceville: Le Génie de la 1-re armée américaine a Remagen. — RGM, 1958. XCI. köt. 4. sz. 327—338. p.
[Az első amerikai hadsereg műszaki alakulatai Remagen-nél, 1945 tavaszán.]

Dorn, Walter L.: Die Debatte über die amerikainische Besatzungspolitik für Deutschland (1944—1945). — VfZ, 1958. 1. sz. 60—77. p.
[Vita az amerikaiak Németországi megszállási politikájáról, 1944—1945.]

Merglen, Albert: Die zwei amerikanischen Luftlande-Operationen in Korea. — W, 1958. 11. sz. 623—626. p.
[A két amerikai légideszánt-hadművelet Koreában. 1950—1951.]

Rohwer, Jürgen: Der Krieg in Korea 1950—1953. Ein Überblick über die wichtigste amerikanische Literatur. — WR, 1958. 7. sz. 413—419. p.
[A koreai háború, 1950—1953. A legfontosabb amerikai irodalom áttekintése. — Bibliográfia-értékelésel.]

FINNORSZÁG

Bastian: Kaiserliche Marine im Befreiungskampf Finnlands. — St, 1958. 3. sz. 5., 4. sz. 5. p.
[A császári haditengerészet Finnország felszabadító harcában, 1918-ban.]

Klink, Ernst: Deutsch—finnische Waffenbrüderschaft 1941—1944. — WR, 1958. 7. sz. 389—412. p.
[Német—finn fegyverbarátság, 1941—1944.]

Die finnischen Offiziersverluste im 2. Krieg gegen Russland (1941 bis 1945). — ASM, 1958. 11. sz. 863—865. p.
[A finn tiszti veszteség az Oroszország elleni háborúban (1941—1945).]

Heinrichs, L. G.: Winterkämpfe in Finnland. Der Gegenangriff der finnischen 3. Brigade im Februar 1942. — ASM, 1958. 2. sz. 122—136. p.
[Téli harcok Finnországban. A finn 3. brigád ellentámadása 1942. februárban.]

FRANCIAORSZÁG

Boissier, J.—*Dreves,* Michel: Antibes et le Fort-Carré. — RHA, 1958. 4. sz. 101—113. p.
[Antibes és a Fort-Carré erőd hadtörténelme.]

Gembruch, Werner: Vauban, zu seinem 325. Geburtstag am 15. Mai 1958. — WR, 1958. 5. sz. 252—256. p.
[Vauban, születésnapjának 325. évfordulójára.]

Golaz, A.: Chronique militaire dauphinoise. — RHA, 1958. 4. sz. 68—83. p.
[Dauphiné katonai krónikája.]

Cilleuls, Jean des: L'arsenal chirurgical du service de santé et son évolution aux armées de l'Ancien Régime. — RH, 1958. 1. sz. 136—144. p.
[A sebészi műszerek fejlődése az Ancien Régime hadseregei egészségügyi szolgálatában.]

Marchal, Jean: Les Oblats, ancetres des Invalides. — RHA, 1958. 1. sz. 39—53. p.
[Hadirokkant katonák gondozásának története, a kolostoroktól az intézményes hadirokkantságig.]

Masselin: Le monopole et service des origines a 1914. La guerre de 1914—1918. Le service des poudres de 1918—1939. — RHA, 1958. 3. sz. 109—146. p.
[Lőporgyártás, raktározás és elosztás Franciaországban a XIV. sz.-tól 1939-ig.]

Michaux, Monique: Une colonisation militaire, la Provence romaine. — RHA, 1958. 4. sz. 5—18. p.
[A római kori Provence. Egy katonai gyarmatosítás története.]

Gregory, V. J.: The barefoot girl from Domremy. — MR, 1958. XXXVIII. köt. 1. sz. 3—7. p.
[A Domremy-i mezítlábas lány — Jeanne d'Arc.)

Lyet, P.—*Dusseigneur,* F.: Lyon dans l'histoire. — RHA, 1958. 2. sz. 9—40. p.
[Lyon történelme i. e. 6. sz.-tól 1799-ig.]

Martel: Lyon militaire. — RHA, 1958. 2. sz. 41—43. p.
[Lyon katonai hagyományai.]

Chalmin: Lyon place forte. — RHA, 1958. 2. sz. 95—107. p.
[A lyoni erődítmény.]

Lisack: L'Arsenal de Lyon. — RHA, 1958. 2. sz. 75—82. p.
[A lkoni arzenál története.]

Rimaud: Lyon cavalerie. — RHA, 1958. 2. sz. 135—142. p.
[A lyoni katonai lovasegységek története.]

Camelin, A.: Lyon et la medecine militaire. — RHA, 1958. 2. sz. 83—94. p.
[Lyon és a katonaorvosi tudomány fejlődése.]

Roux: Le 99e R. I. A. Régiment de Lyon. — RHA, 1958. 2. sz. 115—134. p.
[A lyoni 99. alpesi gyalogezred története 1756—1945.]

Erlande, Gilbert: Marseille assiégée, 1524. — RHA. 1958. 4. sz. 19—30. p.
[Az ostromlott Marseille, 1524-ben.]

Humbert, Jacques: En Valtelin avec le marquis de Coeuvres (1624—1627). — RHA, 1958. 4. sz. 47—67. p.
[A Francois-Hannibal d'Estrées de Coeuvres vezette francia hadjárat Val Tellinában, 1624—1627-es években.]

Bouyala d'Arnaud, André: L'Arsenal des galeres a Marseille au 17-e et au 18-e siecle. — RHA, 1958. 4. sz. 31—46. p.
[A marseille-i arzenál a XVII. és a XIX. században.]

Michaux, Monique: Guillaume Le Blond. — RHA, 1958. 3. sz. 29—38. p.
[Guilleaume Le Blond [1704—1781] francia matematikus hadtudományi tevékenysége.]

Labignette: Il y a deux siecles: la perte de Louisbourg. — RHA, 1958. 1. sz. 54—82. p.
[Kétszáz éve. 1758-ban került Louisbourg az angolok kezére. Angol—francia harcok Kanadáért a XVIII. században.]

Masséna, André duc de Rivoli, prince d'Essling. Nice 1758 — Paris 1817. — RHA, 1958. 4. sz. 99—100. p.
[Masséna tábornagy élete.]

Chalmin: La guerre „révolutionnaire" sous la législative et la convention. — RHA, 1958. 3. sz. 39—52. p.
[„Forradalmi" háború a törvényhozó gyűlés és a konvent idején. 1792—1799.]

Lachouque, H.: Les anglais a Toulon, 1793. — RHA, 1958. 4. sz. 84—98. p.
[Angolok Toulonban, 1793-ban.]

Lachouque, Henry: Napoléon a Lyon. — RHA, 1958. 2. sz. 44—69. p.
[Napóleon Lyonban. Lyon története 1798-tól 1815-ig.]

Anders, Leslie: Austerlitz — a clash of command systems. — MR, 1958. XXXVIII. köt. 3. sz. 50—57. p.
[Az austerlitzi ütközet, mint hadvezetési rendszerek összeütközése.]

Kemmerich, Max: Der Erfurter Fürstentag 1808. — Rheinbündler gestern und heute. — NF, 1958. 10. sz. 12—15. p.
[Az 1808. évi erfurti fejedelmi találkozó. Rajnai szövetségesek tegnap és ma.]

Majszkij, I. M.: Iz isztorii oszvoboditel'noj bor'bü iszpanszkogo naroda 1808—1814 gg. — NNI, 1958. 5. sz. 23—32. p.
[A spanyol nép 1808—1814. évi felszabadító harcának történetéből.]

Atkinson, C. T.: „Waterloo Arthur". — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 146. sz. 69—75., 147. sz. 124—129. p.
[Arthur Shakespear naplója a napóleoni háborúkból.]

Minkiewicz, Jan: Ulani nadwislanscy na Slasku. — WPH, 1958. 2. sz. 182—202. p.
[Lengyel ulánusok Sziléziában a napóleoni háborúk idején.]

Vor 150 Jahren. — NF, 1958. 2. sz. 18—19. p.
[150 évvel ezelőtt. Emlékezés a napóleoni időkre.]

Vor 150 Jahren. — NF, 1958. 12. sz. 16. p.
[150 évvel ezelőtt. Visszapillantás a napoleoni időkre.]

Vor 150 Jahren. — NF, 1958. 10. sz. 18. p.
[150 évvel ezelőtt. Emlékezés a napóleoni háborúkra.]

Regnault, Jean: Le drapeau des lyonnais, 12 mars 1815. — RHA, 1958. 2. sz. 70—74. p.
[A lyoni zászló, 1815. március 12. Lyoni katonai egységek felsorakozása Napóleon mellett.]

Reyniers, C.: Les pourparlers franco—marocains a la veille de la bataille de l'Isly. Documents inédits. — RH, 1958. CCXIX. köt. 1. sz. 75—96. p.
[Francia—marokkói tárgyalások az isly-i csata előestéjén. 1844 június—

augusztus. Kiadatlan dokumentumok.]

Martin-Basse, M.: Souvenirs sur le camp de Sathonay. — RHA, 1958. 2. sz. 108—114. p.
[A Lyon környéki Sathonay falu melletti katonai tábor története 1851—1939.]

Payne, Howard C.: Theory and practice of political police during the Second Empire in France. — JMH, 1958. XXX. köt. 1. sz. 14—23. p.
[A politikai rendőrség elmélete és gyakorlata Franciaországban a második császárság idején.]

Tylden, G.: British and french troops off duty in the Crimea. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 147. sz. 95—96. p.
[Angol és francia csapatok szolgálaton kívül a krími háború idején. 1854-ben.]

Godechot, Jacques—*Pernot*, Francoise: L'action des représentants de la France a Turin et l'intervention sarde dans la guerre de Crimée. — RSR, 1958. 1. sz. 39—56. p.
[Franciaország turini képviselőinek tevékenysége és a szárd királyság beavatkozása a krími háborúba.]

Maincent, Paul: L'aérostation d'observation a Saint-Denis en 1870. — FAF, 1958. 143. sz. 909—920. p.
[Légi megfigyelő állomás Saint-Denis-ben 1870-ben.]

Barnouin, J.: L'armée francaise face a la politique de la IIIe a la IVe République. — FAF, 1958. 134. sz. 183—207. p.
[A francia hadsereg szemben a Harmadik és a Negyedik Köztársaság politikájával. 1871-től napjainkig.]

Favre, R.: Le matériel chirurgical du service de santé militaire de 1914 a 1957. — RHA, 1958. 1. sz. 147—156. p.
[A francia hadsereg egészségügyi szolgálata, sebészi felszerelése 1914-től 1957-ig.]

Wanty, Emile: L'offensive des Flandres. — AN, 1958. 9. sz. 5—18. p.
[Az antant haderők nagy flandriai támadása 1918-ban.]

Möller-Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Der „schwarze Tag", — St, 1958. 9. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: A fekete nap. 1918. aug. 8. a Somme melletti csatában.]

Kalben, Heinrich—Detloff: 9. bis 29. April 1918: Schlacht bei Armentieres und um den Kemmel. — St, 1958. 4. sz. 6. p.
[Armentieres és Kemmel körüli csata, 1918.]

Buchheit, Gert: Offensive „Michael". Eine Erinnerung an die grosse Schlacht in Frankreich vor 40 Jahren. — NF, 1958. 3. sz. 13—15. p.
[Emlékezés az 1918. évi nagy csatára Franciaországban.]

Möller-Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Die Angriffsschlacht bei Soissons und Reims. — St, 1958. 5. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: A Soisson és Reims melletti támadó csata.]

Möller-Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Grosse Schlacht in Frankreich. — St, 1958. 3. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: A nagy csata Franciaországban, 1918-ban.]

Möller-Witten, Hanns: Die letzte deutsche Offensive. Angriffsschlacht an der Marne und in der Champagne. — Vor 40 Jahren. — St, 1958. 8. sz. 6. p.
[40 évvel ezelőtt. — Az utolsó német támadás. Támadó ütközet a Marne mellett és Champagne-ban. 1918. júl.]

Wanty, E.: Les relations militaires franco—belge, 1936 — octobre 1939. — RHDGM, 1958. 31. sz. 12—23. p.
[Francia—belga katonai kapcsolatok 1936—1939 októberig.]

Radoulov, Nikolaj: Memories of the french resistance. — BT, 1958. 19. sz. 4—5, 18. p.
[Bolgárok a spanyol polgárháborúban és a francia ellenállási mozgalomban.]

Prevost—Masselin: La guerre 1939—1945. Le service des poudres de 1945 a nos jours. — RHA, 1958. 3. sz. 147—154. p.
[Lőporgyártás a második világháborúban. Lőporgyártás és ellátás Franciaországban 1945-től napjainkig.]

Revol, J.: A propos de ligne Maginot. — RMS, 1958. 5. sz. 213—222. p.
[A Maginot-vonalról.]

Vidalenc, Jean: A propos de „La vie de la France sous l'occupation". — RH, 1958. 4. sz. 311—323. p.
[„Franciaország élete a megszállás alatt" a második világháború idején. Észrevételek a Stanfordi Egyetem Hoover Intézetének kiadványáról.]

Tillion, Germaine: Premiere résistance en zone occupée. — RHDGM, 1938. 30. sz. 6—22. p.
[Első ellenállás Franciaországban, a németek által megszállt zónában.]

Granet, Marie: „Défense de la France." — RHDGM, 1958. 30. sz. 33—57. p.
[A „Franciaország védelme" elnevezésű ellenállási csoport története a második világháborúban.]

Hautechler, Georges: Debout sur la frontiere. Les reconnaissances officiers de 3e régiment de chasseurs ardennais, 1939—1940. — AN, 1958. 5. sz. 13—17., 36., 6. sz. 9—16. p.
[A 3. ardenni vadász ezred felderítő tisztjei 1939—1940-ben.]

Pus, T.: Armia Polska we Francji. 1939—1940. — WL, 1958. 7—8. sz. 23—35. p.

[Lengyel katonai egységek Franciaországban, 1939—1940-ben.]

Cailloux, R.: 1939—1940: la guerre en France et dans Les Flandres vue par les anglais. — RHA, 1958. 1. sz. 157—168. p.
[Az 1939—1940-es franciaországi és flandriai háború angol szemmel.]

Lyet, Pierre: A propos de deux livres récents sur le plan allemand de mai 1940. „Comment s'est joué notre destin, par le général Koeltz. Fall gelb, par Hans Adolf Jacobsen. — RHA, 1958. 1. sz. 169—182. p.
[Koeltz és Jacobsen könyvei megjelenése alkalmából, melyek az 1940-es német tervvel foglalkoznak.]

Le groupe de chasse „Alsace". — FAF, 1958. 134. sz. 219—237. p.
[Az „Alsace" francia vadászrepülő egység a második világháborúban.]

Szmirnov, V. P.: Dejatel'noszt' Francuszkoj Kommunisztcseszkoj Partii vo vremja „sztrannoj vojnü'" (szentjabr 1939 g. — maj 1940 g.). — NNI, 1958, 1. sz. 74—95. p.
[A Francia Kommunista Párt tevékenysége az 1939. szept.—1940. májusi „különös háború" időszakában.]

Liss, Ulrich: Der französische Gegenangriff gegen den deutschen Maasdurchbruch im Mai 1940. Ein Beitrag vom Standpunkt des deutschen Nachrichtendienstes. — ASM, 1958. 7/8. sz. 600—614. p.
[1940 májusában a Maas német áttörése elleni francia ellentámadás. Egy adalék a német felderítőszolgálat álláspontjáról.]

Liss, Ulrich: Der französische Gegenangriff gegen den deutschen Maasdurchbruch im Mai 1940. (Schluss.) — ASM, 1958. 9. sz. 697—712. p.
[A francia ellentámadás a németek Maas-on történt áttörése ellen, 1940. májusában. Befejezés.]

Rollot: La bataille de Sedan. — RHDGM, 1958. 32. sz. 26—37. p.
[A sedani ütközet 1940. május 14-én. A második francia hadsereg veresége.]

Bechtolsheim, Anton: Eine Stellungnahme zu dem Buch: Claude Gounelle: Le mirage de la victoire, 18—19—20 Mai 1940. — WR, 1958. 8. sz. 471—473. p.
[Állásfoglalás Claude Gounelle könyvéhez: „Az 1940. május 18—20-i győzelem káprázata.]

Asprex, Robert B.: Hitler and Dunkirk. — AQ, 1958. LXXVI. köt. 1. sz. 98—112. p.
[Hitler és Dünkirchen.]

Jacobsen, Hans Adolf: L'erreur du commandement allemand devant Dunkerque, mai 1940. — RHA, 1958. 3. sz. 63—74. p.
[A német hadvezetés hibája Dünkirchennél, 1940 májusában.]

Liss, Ulrich: Dünkirchen, gesehen mit den Augen des Ic. — WR, 1958. 6. sz. 325—340. p.
[Dünkirchen, a felderítő szemével nézve.]

Jacobsen, Hans-Adolf: Der „Halt-Befehl" für die deutschen Panzer-Truppen vor Dünkirchen. 24. Mai 1940. — ASM, 1958. 11. sz. 845—859. p.
[„Állj-parancs" a német páncéloscsapatok számára Dünkirchen előtt, 1940. május 24-én.]

Bauer, Ed.: Parachutistes et 5e colonne, en mai—juin 1940. — RMS, 1958. 8. sz. 387—398., 9. sz. 436—446. p.
[Német ejtőernyősök és az ötödik hadoszlop tevékenysége a francia hadsereg pszichológiai megzavarására 1940 május—júniusában.]

Neumann: Die Einnahme von Angers. — St, 1958. 7. sz. 5. p.
[Angers bevétele, 1940 jún.]

Les *Coloniaux* a Montluzin 18 Juin 1940. — RHA, 1958. 2. sz. 163—168. p.
[Lyoni gyarmati csapatok Montluzinnél 1940. június 18-án.]

Boucherie: Les causes politiques et morales d'un désastre: 1940. — RDN, 1958. 3. sz. 409—416. p.
[Az 1940-es összeomlás erkölcsi-politikai okai.]

Hoth, Hermann: Das Schichsal der französischen Panzerwaffe im I. Teil des Westfeldzuges 1940. — W, 1958. 7. sz. 367—377. p.
[A francia páncélos erők sorsa az 1940-es nyugati hadjárat első részében.]

Cluseau, D.: L'arrestation par les allemands du personnel du 2e Bureau Francais. — RHDGM, 1958. 29. sz. 32—48. p.
[A vichysta francia hadsereg hírszerző tisztjeinek letartóztatása a németek által, 1943—1944-ben.]

Calmon, B.: Débarquement de Provence. — RHA, 1958. 4. sz. 132—136. p.
[A szövetségesek partraszállása Provence-ban, 1944 nyarán.]

Buchner, Alex: Ein Kp. — Führer „brennt nach vorne durch". Stosstrupp über den Oise—Aise-Kanal. Vorbildliches Verhalten der Unterführer. — DS, 1958. 5. sz. 147—194. p.
[Rohamcsapat előretörése az Oise—Aisne-csatornán át.]

Schöttl, Oskar: Deutsche Flakartillerie in der Abwehr der britischen Operation „Goodwood" bei Caen am 18. Juli 1944. — FT, 1958. 2. sz. 35—37., 3. sz. 56—60., 4. sz. 85—87. p.
[Német légelhárító tüzérség a brit Goodwood" hadművelet elhárításában Caennél 1944. július 18-án.]

Jaggi, O.: Normandie 1944. Auswirkungen der alliierten Luftüberlegenheit auf die deutsche Abwehr. — ASM, 1958. 5. sz. 333—348. p.

[Normandia 1944. A szövetséges légifölény hatása a német elhárításra.]

Villate, R.: La bataille de Paris (19—25 aout 1944). — RHDGM, 1958. 30. sz. 58—77. p.
[A párizsi felkelés 1944. augusztus 19—25-ig.]

Paul, Pierre: La libération de Lyon 5. septembre 1944. — RHA, 1958. 2. sz. 169—177. p.
[Lyon felszabadítása 1944. szeptember 5-én.]

Mordal, Jacques: Le retour de la flotte a Toulon. — RHA, 1958. 4. sz. 137—154. p.
[A francia flotta visszatérése Toulonba, 1944. szeptember 13-án.]

Lyet, P.: Comment furent libérés Toulon et Marseille. — RHA, 1958. 4. sz. 155—166. p.
[Hogyan szabadult fel Toulon és Marseille 1944-ben?]

Martin, Henry: Aspects militaires de la libération de la Corse. — RHA, 1958. 4. sz. 122—131. p.
[Korzika felszabadításának katonai szempontjai a második világháborúban.]

Pavelet: Résistance et libération de la Corse. — RHA, 1958. 4. sz. 116—121. p.
[Az ellenállási mozgalom és Korzika felszabadulása a második világháborúban.]

Szirkov, D.: Frenszkata kommunisticeszka partija i vojnata v Indokitaj (1946—1954 g.). — IP, 1958. 3. sz. 45—67. p.
[A Francia Kommunista Párt és a vietnámi háború. 1946—1954.]

Merglen, Albert: Two airborne raids in North Vietnam. — MR, 1958. XXXVIII. köt. 1. sz. 14—20. p.
[Két ejtőernyős támadás Észak-Vietnámban, 1952-ben Phu-Doan-nál és 1953-ban Lang Son-nál.]

Montfort: La campagne du Sinai. (29 octobre—5 novembre.) — RMS, 1958. 2. sz. 49—64., 3. sz. 110—137. p.
[Hadjárat a Sinai félszigeten. 1956. október 29.—november 5.]

Rehm, W.: Politik und Kampfführung am Suez-Kanal im Herbst 1956. — W, 1958. 2. sz. 72—76. p.
[Politika és hadvezetés a Szuezi-csatornánál 1956 őszén.]

Simonet, B. E. M.: L'opération „Mousquetaire" (Port-Said, 1956.). — AN, 1958. 11. sz. 1—12. p.
[A port-saidi 1956-os „Mousquetaire" hadművelet.]

GÖRÖGORSZÁG

Woodhouse, C. M.: Zur Geschichte der Resistance in Griechenland. — VfZ, 1958. 2. sz. 138—150. p.
[A görög ellenállási mozgalom történetéhez.]

HOLLANDIA

Atkinson, C. T.: The expedition to Holland in 1799. From the Journal of Lord Dalhousie. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 147. sz. 97—108. p.
[Angol katonai expedíció Hollandiában 1799-ben. Lord Dalhousie naplójából.]

Marnay, Philippe: Une campagne de presse en faveur d'une entente militaire hollando—belge en 1939. —AN, 1958. 5. sz. 1—12. p.
[Sajtóhadjárat 1939-ben a holland—belga katonai együttműködés érdekében.]

Jacobsen, Hans-Adolf: Der deutsche Luftangriff auf Rotterdam (14. Mai 1940.). — Versuch einer Klärung. — WR, 1958. 5. sz. 257—284. p.
[A német légitámadás Rotterdam ellen, 1940. máj. 14. — Tisztázási kísérlet.]

INDIA

Murray, E. D.: Kohima, 1879. — AQ, 1958. LXXVI. köt. 1. sz. 42—52. p.
[Az indiai Assam állambeli Kohima brit helyőrség védelme 1879-ben.]

An Indian Army training division. — AQ, 1958. LXXVI. köt. 1. sz. 63—66. p.
[Az indiai hadsereg egyik kiképző hadosztálya 1943—45-ben.]

INDONÉZIA

Szolov'ev, O. F.: Iz isztorii nacional'no-oszvoboditel'noj bor'bü indoneziszkogo naroda. (2-e—70-e godü XIX. v.) — IA, 1958. 2. sz. 96—119. p.
[Az indonéz nép nemzeti-felszabadító harcának történetéből.]

IZRAEL

O'Ballance, E.: The kingdom of Jordan. — AQ, 1958. LXXVI. köt. 1. sz. 81—92. p.
[A jordániai királyság története az 1948-as arab—izraeli háborútól 1958 februárig.]

Montfort: La campagne du Sinai. (29 octobre—5 novembre.) — RMS, 1958. 2. sz. 49—64., 3. sz. 110—137. p.
[Hadjárat a Sinai félszigeten. 1956. október 29.—november 5.]

Rehm, W.: Politik und Kampfführung am Suez-Kanal im Herbst 1956. — W, 1958. 2. sz. 72—76. p.
[Politika és hadvezetés a Szuezi-csatornánál 1956 őszén.]

Simonet, B. E. M.: L'opération „Mousquetaire" (Port-Said, 1956). — AN, 1958. 11. sz. 1—12. p.
[A port-saidi 1956-os „Mousquetaire" hadművelet.]

JAPÁN

Rodov, B. V.: Bor'ba japonszkih kommunisztov protiv fasizma i agresszivnoj vojnű v 30-h i nacsale 40-h godov. — Sz, 1958. 2. sz. 46—53. p.
[Japán kommunisták harca a fasizmus és az agresszív háború ellen az 1930-as években és a 40-es évek elején.]

Kudasev, L.: Japono—germanszkij voennüj szgovor (1936—1940 gg.). — MZs, 1958. 12. sz. 89—98. p.
[Japán—német háborús egyezmény (1936—1940.]

Renondeau, G.: Le Japon dans la guerre. — RHDGM, 1958. 32. sz. 38—55. p.
[Japán a második világháborúban.]

JORDÁNIA

O'Ballance, E.: The kingdom of Jordan. — AQ, 1958. LXXVI. köt. 1. sz. 81—92. p.
[A jordániai királyság története az 1948-as arab—izraeli háborútól 1958 februárig.]

JUGOSZLÁVIA

Kniewald, Dragutin: Feliks Petančič 1502 o putevima kojim valja napasti Turke. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 25—58. p.
[A raguzai Félix Petantius a török elleni támadás felvonulási útjairól, 1502-ben.]

Nikolič, Desanka: Neke napomene o specijalnom tipu janičarske kape. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 77—94. p.
[Jegyzetek egy speciális típusú janicsár sapkáról.]

Stanojevič, Gligor: Kojeg je dana 1785 godine Mahmud Paša osvojio Cetinje. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 208—212. p.
[Cetinje Mahmud pasa általi 1785. évi ostromának pontos időpontja.]

Vasič, Pavle: Uniforme srpske vojske za vladavine Obrenovića 1858—1882. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 123—148. p.
[A szerb hadsereg egyenruhája 1858—1882.]

Lukovic, Petko: Rad na reorganizaciji ustaničke vojske u Hercegovini tokom prve polovine 1876 godine. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 95—122. p.
[Hercegovinai népfelkelő hadsereg szervezése 1876-ban.]

Csulinovics, Ferdo: Iz isztorii revoljucionnogo dvizsenija v armii i flote v Jugoszlavjanszkih zemljah (1917—1918 gg.). — NNI, 1958. 1. sz. 21—33. p.
[Az 1917—1918. évi forradalmi mozgalmak történetéből jugoszláv földön a hadseregben és a flottánál.]

Iz isztorii szovetszko—jugoszlavszkih otnosenii v period vtoroj mirovoj vojnü. — MZs, 1958. 8. sz. 154—157. p.
[A szovjet—jugoszláv kapcsolatok történetéből a 2. világháború időszakában.]

Frank, H.: Durchbruch bei Karan. Ein Tatsachenbericht aus dem Balkankampf. — St, 1958. 1. sz. 6. p.
[Áttörés Karannál. Beszámoló a balkáni harcokról.]

Das Ende einer Legende. Titos „Durchbruch an der Lutjeska" war ein Davonschleichen. — St, 1958. 9. sz. 3. p.
[Egy legenda vége. Tito áttörése a Lutjeskán — elsomfordálás volt.]

Diničić, Kruno Meneghello: (Josip Broz) Tito et (Dragoljub) [Mihajlović] Mihailovitch. Leur conflit et ses suites. — RHDGM, 1958. No. 29. 3—31. p.
[Tito és Mihajlovics közötti konfliktus és következményei.]

Šuica, Nada: Zbirka creteža i grafika iz NOR u Vojnom muzeju JNA. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 179—192. p.
[A jugoszláv népfelszabadító háborúra vonatkozó rajz- és metszetgyűjtemény a Jugoszláv Néphadsereg Hadtörténeti Múzeumában.]

Jurič-Keravica, Dobrila: Kape i oznake na kapama u Narodnooslobodilačkom ratu. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 163—178. p.
[Sapkák és sapkajelzések a jugoszláv népfelszabadító háborúban.]

Draganic, Slavko: Rad vojnog muzeja JNA u toku 1957 godine. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 279—285. p.
[A Jugoszláv Néphadsereg Hadtörténelmi Múzeumának tevékenysége 1957-ben.]

KANADA

Labignette: Il y a deux siecles: la perte de Louisbourg. — RHA, 1958. 1. sz. 54—82 p.
[Kétszáz éve, 1758-ban került Louisbourg az angolok kezére. Angol—francia hacok Kanadáért a XVIII. században.]

KÍNA

Annand, A.: The Tientsin volunteer corps in the boxer rising, 1900. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 148. sz. 179—181. p.
[A tiencsini angol önkéntes fegyveres alakulat a boxer lázadás idején, 1900-ban.]

Hejfec, A. N.: Iz isztorii szovmesztnoj bor'bü ruszszkih i kitajszkih rabocsih KVZSD protiv interventov i belogvardejcev (1918—1920 godü). — VI, 1958. 4. sz. 127—145. p.
[A távol-keleti vasútvonal orosz és kínai munkásainak harca az intervenciós csapatok és a fehérgárdisták ellen, 1918—1920-as években.]

Clubb, Edmund O.: Military debacle in Manchuria. — AQ, 1958. LXXV. köt. 2. sz. 221—232. p.
[Katonai összeomlás Mandzsúriában. A Kuomintang veresége a második világháború után.]

Karaivanov, A.: Razgromüt na glavnite szili na Gomindana v Szeveroiztocsen i Szeveren Kitaj prez tretata grazsdanszka vojna. — VoM, 1958. 5. sz. 53—56. p.
[A Kuomintang fő-erők szétzúzása Észak-Keleten és Észak-Kínában a harmadik polgárháború idején.]

Die Entwicklung der chinesischen Kriegskunst im III. Revolutionären Bürgerkrieg. — M, 1958. 1. sz. 113—140. p.
[A kínai hadművészet fejlődése a III. forradalmi polgárháborúban.]

Huan Tao: Die Geschichte und die besten Traditionen der Volksbefreiungsarmee Chinas. — M, 1958. 5. sz. 721—732. p.
[Kína népfelszabadító hadseregének története és legjobb hagyományai.]

KOREA

Merglen, Albert: Die Landung bei Inchon (Korea) am 15. September 1950. — W, 1958. 10. sz. 539—543. p.
[Partraszállás Inchon-nál (Koreában) 1950. szept. 15-én. Példa a döntő stratégiai ellentámadásra.]

Merglen, Albert: Die zwei amerikanischen Luftlande-Operationen in Korea. — W, 1958. 11. sz. 623—626. p.
[A két amerikai légideszánt-hadművelet Koreában. 1950—1951.]

Rohwer, Jürgen: Der Krieg in Korea 1950—1953. Ein Überblick über die wichtigste amerikanische Literatur. — WR, 1958. 7. sz. 413—419. p.
[A koreai háború, 1950—1953. A legfontosabb amerikai irodalom áttekintése. — Bibliográfia — értékeléssel.]

LENGYELORSZÁG

Herbst, S.: Walki na pograniczu Mazowsza i Podlasia w czerwcu i lipcu 1794 r. — PH, 1958. XLIX. köt. 2. sz. 222—235. p.
[A Kosciuszko felkelés egyik epizódja, harcok 1794 június—júliusában.]

Minkiewicz, Jan: Ulani nadwislanscy na Slasku. — WPH, 1958. 2. sz. 182—202. p.
[Lengyel ulánusok Sziléziában a napóleoni háborúk idején.]

Zajewski, W.: Ideologia i rola polityczna „Nowej Polski" w powstaniu listopadowym. — PH, 1958. 4. sz. 681—699. p.
[Az Új Lengyelország" c. folyóirat ideológiája és politikai szerepe az 1831-es felkelés folyamán.]

Speri, C.: Reprimarea activitatii revolutionare dupa 13 septembrie 1848 in judetele Arges si Vilcea (sept. 1848—sept. 1849.). — SRI, 1958. 5. sz. 147—158. p.

[A forradalmi tevékenység elnyomása Arges és Vilcea tartományokban 1848. szeptember 13. után. (1848 szept.—1849 szept.)]

Lossowski, Piotr: Polacy w wojnie domowej Stanów Zjednoczonych (1861—1865). — WL, 1958. 1. sz. 58—67. p.
[Lengyelek az amerikai polgárháborúban. 1861—1865.]

Golub, P. A.: Pol'szkie revoljucionnüe vojszka v Roszszii v 1917—1920 godah. — VI, 1958. 3. sz. 44—63. p.
[Forradalmi lengyel katonai egységek Szovjet-Oroszországban, 1917—1920-as években.]

Golub, P. A.: Revolucyjna oddzialy polskie w Rosji w latach 1917—1920. — WL, 1958. 11. sz. 37—46., 12. sz. 42—58. p.
[Lengyel forradalmi osztagok Oroszországban az 1917—1920-as években.]

Lossowski, Piotr: Listopad 1918 w Polsce. — WL, 1958. 11. sz. 19—36. p.
[1918 novembere Lengyelországban.]

Krzemien, Leszek: Wspomnienia o pracy w „Wojskówce" KPP. — WPH, 1958. 4. sz. 300—327. p.
[A Lengyel Kommunista Párt katonai bizottságának tevékenysége. 1933—1938. Egy munkatárs emlékirata.]

Zarnowski, J.: „Lewica sanacyjna" w latach 1935—1939. — PH, 1958. 4. sz. 714—737. p.
[A Pilsudski párt balszárnya az 1935—1939-es években.]

Batowski, H.: Obce publikacje polskich dokumentów dyplomatycznych 1938—1939. — PH, 1958. 4. sz. 773—781. p.
[Külföldi kiadványok az 1938—1939-es lengyel diplomáciai tevékenységről.]

Rommel, Juliusz: Armia „Lódz" w kampanii wrzesniowej. Czesc 1. — WPH, 1958. 2. sz. 259—290. p.
[A „Lódz" hadsereg az 1939 szeptemberi hadjáratban. 1. rész.]

Rommel, Juliusz: Armia „Warszawa" w kampanii wrzesniowej. Ze wspomnien dowódcy armii. Cz. 3. — WPH, 1958. 4. sz. 251—259. p.
[A „Warszawa" hadsereg az 1939 szeptemberi hadjáratban. A hadseregparancsnok emlékirata. 3. r.]

Steblik, Wladyslaw: Bitwa armii „Kraków" na Slasku i na przedpolu Krakowa. — 1—5. 9. 1939 r. — WPH, 1958. 4. sz. 185—250. p.
[A „Kraków" hadsereg hadműveletei 1939. szept. 1—5.]

Tym, Waclaw: Ladowa obrona polskiego wybrzeza morskiego. Zakonczenie. — WPH, 1958. 2. sz. 203—258. p.
[A lengyel tengerpart földi védelme 1939 szeptemberében. Befejező közlemény.]

Reinhardt, Hans: Die 4. Panzer-Division vor Warschau und an der Bzura vom 9—20. 9. 1939. — W, 1958 5. sz. 237—247. p.
[A 4. páncélos-hadosztály Varsó előtt és a Bzuránál 1939. szept. 9—20. között.]

Riemann, Horst: Flussübergang und angriffsweise Verteidigung eines Brückenkopfes an der Weichsel. Ausschnitt aus dem Feldzug in Polen 1939. — W, 1958. 1. sz. 21—29. p.
[Folyóátkelés és egy hídfőnek támadásszerű védelme a Visztulánál. Részlet az 1939. évi lengyelországi hadjáratból.]

Haupt, W[erner]: Ostpreussische Divisionen im Polen-Feldzug. — DS, 1958. 9. sz. 278—279. p.
[Keletporosz hadosztályok a lengyel hadjáratban.]

Kirchmayer, Jerzy: Dodatkowe uwagi o bitwie nad Bzura. — WPH, 1958. 2. sz. 340—358. p.
[Kiegészítő megjegyzések a Bzura folyó melletti harcokról 1939 szeptemberében.]

Rawski, T.: Polskie sily zbrojne na Zachodzie w latach 1939—1945 (zarys organizacji) Cz. II. Polskie Sily Zbrojne w Wielkiej Brytanii. — MW, 1958. 5. sz. 67—81. p.
[Lengyel fegyveres erők Nyugaton 1939—1945. 2. r. Lengyel fegyveres erők Nagy-Britanniában.]

Rawski, T.: Polskie Sily Zbrojne na Zachodzie w latach 1939—45 (zarys organizacji) Cz. III. Rozbudowa i organizacja P. S. Z. od 1942 g. do koncowego okresu wojnu. — MW, 1958. 6. sz. 104—128. p.
[Lengyel fegyveres erők Nyugaton 1939—1945-ig. Szervezési tanulmány. 3. r. A légi figyelőőrs fejlődése és szervezete 1942-től a háború végéig.]

Prus, T.: Armia Polska we Francji. 1939—1940. — WL, 1958. 7—8. sz. 23—35. p.
[Lengyel katonai egységek Franciaországban, 1939—1940-ben.]

Tuszynski, Waldemar: Z walk Gwardii Ludowej i Armii Ludowej. — WL, 1958. 7—8. sz. 15—22. p.
[A lengyel Népi Gárda és Népi Hadsereg harcairól a második világháborúban.]

Tarnogrodzki, Tadeusz: Zarys genezy Batalionów Chlopskich. — WPH, 1958. 2. sz. 119—142. p.
[A Paraszt Zászlóalj (Bataliony Chlopskie) elnevezésű partizán alakulatok létrejöttének története.]

Sobiesiak, Józef: W lasach wolynskich. — WL, 1958. 2. sz. 29—30. p.
[A volhiniai erdőben. Lengyel és ukrán partizánok a második világháborúban.]

Gliwicz, Stanislaw: Bitwa pod Gazala 14—17. 12. 1941. r. — WPH, 1958. 2. sz. 92—118. p.
[A gazalai ütközet 1941. december

14—17. Lengyel csapatok az északafrikai harcokban.]

Juchniewicz, Mieczyslaw: Kowpakowcy w Polsce. — WPH, 1958. 4. sz. 154—184. p.
[Kovpak tábornok partizánjai Lengyelországban.]

Odlewany, Marian: Na froncie Kalininowskim. — WL, 1958. 2. sz. 27—28 p.
[A kalinini frantszakaszon. — Fegyverbarátok visszaemlékezései [1942—1943.]

Kuszko, Eugeniusz: O problemie genezy Ludowego Wojska Polskiego. — WL, 1958. 5. sz. 3—8. p.
[A Lengyel Néphadsereg megalakulásának kérdéseiről. 1943-ban alakult meg a Szovjetunióban a Kosciuszko hadosztály, a Lengyel Néphadsereg magja.]

Rawski, Tadeusz: Armia polska w Zwiazku Radzieckim 1943—1944. — WL, 1958. 7—8. sz. 3—14. p.
[A lengyel hadsereg a Szovjetunióban, 1943—1944.]

Gonczarski, Jerzy: Braterstwo broni zrodzone w walce. — WL, 1958. 10. sz. 21—27. p.
[Harcban született a Lengyel Néphadsereg és a Vörös Hadsereg fegyverbarátsága.]

Rawski, Tadeusz: Tworzenie regularnych ludowych sil zbrojnich 1943—1945. — WL, 1958. 5. sz. 9—22. p.
[A lengyel reguláris népi fegyveres erők kialakulása. 1943—1945.]

Szulczynski, Stanislaw: Pierwszy zwycieski bój. W 15 rocznice bitwy pod Lenino. — WL, 1958. 10. sz. 20. p.
[Az első győzelmes ütközet. A Lengyel Néphadsereg leninói harcainak tizenötéves évfordulójára.]

Grad, Louis: Quinze ans après. L'insurrection du Ghetto de Varsovie. — AN, 1958. 4. sz. 17—18. p.
[Tizenöt éve. A varsó gettó felkelése.]

Biernat, E.: Z walk Armii Ludowej w powstaniu warszawskim. — MW, 1958. 8. sz. 93—106. p.
[A Népi Hadsereg harcai a varsói felkelésben.]

Rzepecki, Jan: W sprawie decyzji podjecia walki w Warszawie. — WPH, 1958. 2. sz. 291—339. p.
[Az 1944-es Varsóért indított harc elhatározásáról.]

Welfeld, Z.: Dzialania 1 armii WP w rejonie Deblina i Pulaw. (27. 7—6. 8. 1944. r.) — MW, 1958. 4. sz. 76—99. p.
[Az 1. lengyel hadsereg tevékenységéről Deblin és Pulawy körzetében 1944. júl. 27—aug. 6-ig.]

Rzepecki, Jan—*Kirchmayer,* Jerzy: Jeszcze o decyzji podjecia walki w Warszawie. — WPH, 1958. 4. sz. 327—346. p.
[Még egyszer a varsói felkelés időpontjának elhatározásáról. 1944. szept.]

Gac, Stanislaw: Zary formowania 2 armii WP. 20. 8. 1944—25. 2. 1945. r. — WPH, 1958. 4. sz. 41—94. p.
[Vázlat a 2. Lengyel Hadsereg megszervezéséről. 1944. aug. 20—1945. febr. 2.]

Woloszyn, Wlodzimierz: Walki 1 armii WP o Warszawe 12—23. 9. 1944. r. — WPH, 1958. 2. sz. 47—91. p.
[Az 1. lengyel hadsereg harcai Varsó felszabadításáért, 1944. szeptember 12—23.]

Stapor, Z.–Jadziak, E.: Udzial 1 armii WP w operacji warszawskiej 1 Frontu Bialoruskiego. (14—17. 1. 1945. r.) — M, 1958. 1. sz. 74—91. p.
[Az 1. lengyel hadsereg részvétele az 1. Belorussz Front varsói hadműveletében. (1945. jan. 14—17-ig.)]

Wrzosek, M.: Udzial jednostek 1 dywizji rolno-gospodarczej w zagospodarosaniu Pomorza Zachodniego w 1945 r. — PH, 1958. 4. sz. 738—760. p.
[Az Első Lengyel Hadsereg I. mezőgazdasági hadosztálya tevékenysége 1945 tavaszán Nyugat-Pomerániában.]

Schönfelder, Erich: Feuer einstellen! Zur Erinnerung an das Kämpfen und Sterben der Festung Breslau. — DS, 1958. 6. sz. 174—175. p.
[Wroclaw ostroma és eleste 1945-ben.]

Stapor, Zdzislaw: Udzial 2 armii WP w operacji praskiej 6—11. 5. 1945. r. — WPH, 1958. 4. sz. 3—40. p.
[A 2. Lengyel Hadsereg a prágai hadművelet folyamán. 1945. május 6—11.]

Bidzinski, Boguslaw: Dzialania wojsk inzynieryjno-saperskich 1 armii WP w ramach operacji berlinskiej. — WPH, 1958. 2. sz. 3—46. p.
[Az Első Lengyel Hadsereg műszaki alakulatainak harctevékenysége a berlini ütközet folyamán, 1945-ben.]

Trawinski, F.: Z eziejów uzupelniania w Polsce. — MW, 1958. 7. sz. 93—104. p.
[A hadkiegészítés történetéből Lengyelországban.]

Maurach, B.: 15 Jahre neue polnische Armee. — W, 1958. 11. sz. 633—635. p.
[15 éves az új lengyel hadsereg.]

Kuszko, Eugeniusz: Pietnastolecie a tradycje tysiaclecia. — WL, 1958. 10. sz. 3—9. p.
[A tizenötéves Lengyel Néphadsereg és az ezeréves hagyományok.]

Chwilkowski, Symforian: O popularyzowaniu tadycji naszego wojska. — WL, 1958. 3. sz. 29—30. p.
[Hadseregünk hagpományainak népszerűsítéséről.]

Godlewski, Piotr: Problemy Muzeum Wojska Polskiego. — WL, 1958. 1. sz. 35—43. p.
[A Lengyel Katonai Múzeum problémái.]

MAGYARORSZÁG

Stenberg, Ja. I.: Pisz'mo Petra I k Ferencu Rakoci II. — IA, 1958. 2. sz. 214—215. p.
[II. Péter levele II. Rákóczi Ferenchez.]

Möller-Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Die letzte österreichische Offensive. — St, 1958. 7. sz. 5. p.
[Negyven évvel ezelőtt: Az utolsó osztrák támadás. 1918. jún. a Piavonál.]

Voronov, A.: Razgrom esztergomszkotovaroszszkoj gruppirovki protivnika vojszkami 46-j armii v Venszkoj operacii. — VM, 1958. 6. sz. 49—63. p.
[Az ellenség esztergom—baráti csoportjának szétzúzása a bécsi hadműveletben a 46. hadsereg csapatai által. (1945. március 17.—ápr. 4.]

MEXIKÓ

Haupt, Werner: Mexiko im Zweiten Weltkrieg. — WR, 1958. 3. sz. 166—169. p.
[Mexiko a 2. világháborúban.]

NÉMETORSZÁG

Sheppard, E. W.: [Helmuth] von Moltke's methods of command. — AQ, 1958. LXXVI. köt. 2. sz. 196—201. p.
[Moltke vezetési módszerei.]

Gembruch, W.: Das Reformwerk Scharnhorsts. — WR, 1958. 11. sz. 627—642. p.
[Scharnhorst reformműve.]

Boetticher, Friedrich: Schlieffen. — ASM, 1958. 1. sz. 73—74. p.

Seiz, Wolfgang: Zum Ursprung einiger Seeckt-„Zitate". — WR, 1958. 6. sz. 319—324. p.
[Néhány Seeckt-„idézet" eredetéről.]

Pasuto, V. T.: Bor'ba pruszszkogo naroda za nezaviszimoszt' (do konca XIII. v.). — ISzSzSzR, 1958. 6. sz. 54—81. p. 1 t.
[A porosz nép harca függetlenségéért a XIII. század végéig.]

Kleinenberg, I. E.: Voenno-morszkie dejsztvija Novgorodcev pri otrazsenii ordenszkoj agreszszii 1443—1444 gg. — ISzSzSzR, 1958. 4. sz. 114—123. p.
[A novgorodiak tengeri hadműveletei a teuton lovagok támadásának elhárítására 1443—1444-ben.]

Kemmerich, Max: Der grosse Bauernkrieg 1524/25. Eine notwendige Rückschau. — NF, 1958. 6. sz. 9—13. p.
[Az 1524/25. évi nagy parasztháború. Egy szükséges visszapillantás.]

Macek, Jozef: K diszkuszszii o haraktere Reformacii i kreszt'janszkoj vojnü v Germanii. — VI, 1958. 3. sz. 114—121. p.
[Hozzászólás a Reformáció és a német parasztháború jellegének vitájához.]

Hühns, Erik: „Nationale" Propaganda im Schmalkaldischen Krieg. — ZG, 1958. 5. sz. 1027—1048. p.
[A „nemzeti" propaganda a schmalkaldeni háborúban. XVI. század közepe. – A nemzeti érzés kezdetei a német népben a középkor végén.]

Zweimel Leuthen. 5. Dezember 1757—Februar 1945. — DS, 1958. 3. sz. 76. p.
[Harc Leuthen körül két ízben: 1757-ben és 1945-ben.]

Rotter, Curt: „Das grosse Jahr". — ASM, 1958. 5. sz. 377—379. p.
[Az 1757. évi rossbachi csata 200. évfordulójára megjelent könyvhöz.]

Zorndorff. 25. August 1758. — St, 1958. 9. sz. 5. p.
[A zorndorffi győzelem 1758. aug. 25-én.]

Knorr, Herbert: Das Kgl. Bayerische 1. Infanterie-Regiment „König". Aus der Geschichte des Münchner Hausregiments zu seinem 180. Gründungstag. — DS, 1958. 11. sz. 6. p.
[A királyi bajor 1. gyalogezred. A müncheni háziezred történetéből alapításának 180. évfordulója alkalmából.]

Anders, Leslie: Austerlitz — a clash of command systems. — MR, 1958. XXXVIII. köt. 3. sz. 50—57. p.
[Az austerlitzi ütközet, mint hadvezetési rendszerek összeütközése.]

Wachtler, Hans: Die Ursachen des Jähen Zusammenbruchs Preussens im Jahre 1806. — WR, 1958. 10 sz. 571—579. p.
[Poroszország 1806. évi hirtelen összeomlásának okai.]

Born, Karl Erich: Die Ursachen des preussischen Zusammenbruch 1806 im Licht der neueren historischen Forschung. — WR, 1958. 12. sz. 713—715. p.
[Hans Wachtler cikkéhez. Az 1806.

évi porosz összeomlás okai az újabb történeti kutatások tükrében.]

Riedel-Konitz, Otto: Der König von Graudenz. — DS, 1958. 5. sz. 159. p.
[Graudenz védelme 1806—1807-ben.]

Vor 150 Jahren. — NF, 1958. 2. sz. 18—19. p.
[150 évvel ezelőtt. Emlékezés a napóleoni időkre.]

Vor 150 Jahren. — NF, 1958. 10. sz. 18. p.
[150 évvel ezelőtt. Emlékezés a napóleoni háborúkra.]

Vor 150 Jahren. — NF, 1958. 12. sz. 16. p.
[150 évvel ezelőtt. Visszapillantás a napóleoni időkre.]

Kemmerich, Max: Der Erfurter Fürstentag 1808. — Rheinbündler gestern und heute. — NF, 1958. 10. sz. 12—15. p.
[Az 1808. évi erfurti fejedelmi találkozó. Rajnai szövetségesek tegnap és ma.]

Kemmerich, Max: Bismarcks Vermächtnis. Gedanken zum 18. Januar. — NF, 1958. 1. sz. 5—9. p.
[Bismarck hagyatéka. Gondolatok 1871. január 18. évfordulójára (a 2. birodalom születésnapjára.)]

Beyer, Franz: Die Seeschlacht vor dem Skagerrak am 31. Mai—1. Juni 1916. — NF, 1958. 5. sz. 17—19. p.
[Tengeri csata a Skagerráknál 1916. máj. 31.—jún. 1.]

Möller-Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Der letzte deutsche Vormarsch im Osten. — St, 1958. 2. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: Az utolsó német előnyomulás keleten.]

Möller-Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Grosse Schlacht in Frankreich. — St, 1958. 3. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: A nagy csata Franciaországban, 1918-ban.]

Möller-Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Die Angriffsschlacht bei Soissons und Reims. — St, 1958. 5. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: A Soisson és Reims melletti támadó csata.]

Möller-Witten, Hanns: Die letzte deutsche Offensive. Angriffsschlacht an der Marne und in der Champagne. — Vor 40 Jahren. — St, 1958. 8. sz. 6. p.
[40 évvel ezelőtt. — Az utolsó német támadás. Támadó ütközet a Marne mellett és Champagne-ban. 1918. júl. 1.]

Wanty, Emile: L'offensive des Flandres. — AN, 1958. 9. sz. 5—18. p.
[Az antant haderők nagy flandriai támadása 1918-ban.]

Möller-Witten, Hanns: Vor 40 Jahren Der „schwarze Tag". — St, 1958. 9. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: A fekete nap. 1918. aug. 8. a Somme melletti csatában.]

Teske, Hermann: Die wesentlichsten inneren Wandlungen des deutschen Offizierkorps seit 1918 in heutiger Sicht. — W, 1958. 1. sz. 36—41. p.
[A német tisztikar legjelentősebb belső változásai 1918-tól — mai szemmel.]

Riggert, Ernst: Zu dem Aufsatz „Die wesentlichsten inneren Wandlungen des deutschen Offizierkorps seit 1918 in heutiger Sicht" von Hermann Teske. — W, 1958. 3. sz. 167—168. p.
[Teske: A német tisztikar legjelentősebb belső változásai 1918-tól — mai szemmel c. cikkéhez.]

Rehm, W.: „Ein neuer Seeckt oder Nicht?" Zu dem Aufsatz H. Teske „Die wesentlichsten inneren Wandlungen des deutschen Offizierkorps seit 1918 in heutiger Sicht." — W, 1958. 4. sz. 231—232. p.
[„Új Seeckt vagy sem?" Teske: A német tisztikar legjelentősebb belső változásai 1918 óta mai szemmel c. cikkéhez.]

Die Novemberrevolution 1918 in Deutschland (Thesen des Zentralkömitees der SED). — M, 1958. Nov. Sonderheft, 3—27. p.
[Az 1918 novemberi forradalom Németországban. (A NSZEP Központi Bizottságának tézisei.]

Brossat, Ernst: Mit der Volksmarinedivision im Kampf gegen die Konterrevolution. — M, 1958. Nov. Sonderheft, 65—74. p.
[Harcban az ellenforradalom ellen a népi tengerészhadosztályokkal.]

Koennen, Wilhelm: Märzkämpfe um Bitterfeld. — M, 1958. Nov. Sonderheft, 75—84. p.
[1920. Márciusi harcok Bitterfeld körül.]

Caspar, G. A.: Die deutsche Sozialdemokratie und die Entstehung der Reichswehr (1918—1921). — WR, 1958. 4. sz. 194—207. p.
[A német szociáldemokrácia és a birodalmi véderő keletkezése. 1918—1921.]

Bastian: Kaiserliche Marine im Befreiungskampf Finnlands. — St, 1958. 3. sz. 5., 4. sz. 5. p.
[A császári haditengerészet Finnország felszabadító harcában, 1918-ban.]

Reichswehrpolitik in der Weimarer Zeit. — Bemerkungen zu den Erinnerungen Otto Gesslers. — W, 1958. 8. sz. 446—448. p.
[Birodalmi véderőpolitika a weimari időszakban. Észrevételek Otto Gessler emlékirataihoz.]

Haag, Walter: Reichswehr und Luftschutz 1919—1932. — ZL, 1958. 5. sz. 98—102. p.
[A Reichswehr és a légoltalom 1919—1932 között. A légoltalom történetéből.]

Haag, Walter: Reichswehr und Luftschutz 1919—1932. (Schluss.) — ZL, 1958. 7. sz. 159—165. p.
[A birodalmi véderő és a légoltalom, 1919—1932. — A légoltalom tör-

ténetéből. — Befejező rész.]

Haase, H.: Der Luftschutzdienst in Anlagen der ehemaligen Wehrmacht. — ZL, 1958. 5. sz. 102—107. p.
[Az egykori Wehrmacht elhelyezési körleteinek légvédelme.]

Rehm, Walter: Reichswehr und politische Parteien der Weimarer Republik. — WR, 1958. 12. sz. 692—708. p.
[A Reichswehr és a Weimari Köztársaság politikai pártjai.]

Nohn, E. A.: Militärische Gesellschaften in Deutschland. — W, 1959. 5. sz. 253—261., 6. sz. 302—311. p.
[Katonai társaságok Németországban. Történeti áttekintés.]

Even: De l'armée prussienne a la Wehrmacht. — RHA, 1958. 3. sz. 95—105. p.
[A porosz hadseregtől a Wehrmachtig.]

Gembruch, Werner: Zur Gleichschaltung der bewaffneten Macht unter der Herrschaft des Nationalsozializmus. — WR, 1958. 2. sz. 81—92. p.
[A fegyveres hatalom egységesítéséhez a nemzetiszocializmus uralma alatt.]

Bartel, Walter: Problème des antifaschistischen Widerstandskampfes in Deutschland. — ZG, 1958. 5. sz. 999—1016. p.
[A németországi antifasiszta ellenállási harc problémái.]

Fomin, V. T.: O roli Sahta [Schacht] v podgotovke Germaniej vtoroj mirovoj vojnü. — NNI, 1958. 4. sz. 79—97. p.
[Schacht szerepéről Németország 2. világháborús előkészítésében.]

Kudasev, L.: Japono—germanszkij voennüj szgovor (1936—1940 gg.). — MZs, 1958. 12. sz. 89—98. p.
[Japán—német háborús egyezmény 1936—1940.)]

Watt, D. C.: Anglo—german naval negotiations on the eve of the Second world war. — JRUSI, 1958. CIII. köt. 611. sz. 384—391. p.
[Angol—német tengerészeti tárgyalások a második világháború előestéjén.]

[„Propaganda—Kompanien"] „FK" — eine moderne Truppengattung. Sie wurde erst 1939 geschaffen. — DS, 1958. 6. sz. 178—179. p.
[„Propaganda-század" — egy modern csapatnem. A német hadsereg különleges egysége 1939-től.]

Nekrics, A.: Nekotorüe faktü perioda „sztrannoj vojnü". Anglo—germanszkie szekretnüe peregovorü v konce 1939 goda. — MZs, 1958. 4. sz. 89—100. p.
[Néhány tény a „különös háború" időszakából. Angol—német titkos tárgyalások 1939 végén.]

Scherer, A.: Le probleme des „mains libres a l'Est". — RHDGM, 1958. 32. sz. 1—25. p.
[„A kelet felé való szabad kéz" politikájának problémája. A nyugati hatalmak diplomáciája és a náci Németország a második világháború előestéjén.]

Schall, Paul: Deutschland und die Dimensionen des Krieges — NF, 1958. 12. sz. 9—10. p.
[Németország és a háború kiterjedése.]

Második világháború

Bieringer: Die Nachschubtruppe im 2. Weltkrieg. — DS, 1958. 5. sz. 141—142. p.
[Az utánszállító csapatok a 2. világháborúban.]

Leverkuenh, Paul: Les services de renseignements allemands durant la derniere guerre. — RMS, 1958. 1. sz. 1—12. p.
[Német hírszerző szolgálat a második világháborúban.]

Reuther, H.: Seenoteinsatz im Quadrat 59333. — DS, 1959. 9. sz. 280. p.
[Német hajómentőszolgálat a 2. világháborúban.]

Maszlanka, Bronislaw: Niebezpieczne legendy. Czesc 2. — WPH, 1958. 2. sz. 143—181. p.
[Veszélyes legenda. 2. r. A német tisztikar összeesküvése Hitler ellen 1944-ben.]

Campbell, Colin: Rocket arsenal. — RAFFR, 1958. 13. köt. 9. sz. 31—33. p.
[Hitler titkos fegyvere. Földalatti rakétagyártó üzem Németországban, a második világháborúban.]

Einsatz und Wirkung der deutschen V—Waffen. Auszug aus „Civil Defence" von T. H. O'Brien. — ZL, 1958. 9. sz. 210—214. p.
[A német V-fegyverek bevetése és hatása. Kivonat O'Brien cikkéből a „Civil Defence"-ben.]

Mrochen, Th.: Der Kampf um die Befreiung der politischen Häftlinge des Zuchthauses Brandenburg. — M, 1958. 3. sz. 393—399. p.
[Harc a brandenburgi fegyház politikai foglyainak a kiszabadításáért.]

Dorn, Walter L.: Die Debatte über die amerikanische Besatzungspolitik für Deutschland (1944—1945.) — VZg, 1958. 1. sz. 60—77. p.
[Vita az amerikaiak Németországi megszállási politikájáról, 1944—45.]

Mel'nikov, D. E.: Pricsinü voennogo porazsenija fasisztszkoj Germanii i zapadnogermanszkie fal'szifikatorü isztorii. — VI, 1958. 3. sz. 152—163. p.
[Nyugatnémet történelemhamisítók a náci katonai vereség okairól.]

Nyugati hadszintér

Cailloux, R.: 1939—1940: la guerre en France et dans Les Flandres vue par les anglais. — RHA, 1958. 1. sz. 157—168. p.
[Az 1939—1940-es franciaországi és flandriai háború angol szemmel.]

Liss, Ulrich: Die deutsche Westoffensive 1940 vom Blickpunkt des Ic. — WR, 1958. 4. sz. 208—219. p.
[A németek 1940. évi nyugati támadása a hírszerző szolgálat szemszögéből.]

Jacobsen, Hans—Adolf: Zur Entstehung des Sichelschnittplanes vom 24. Februar 1940. — W, 1958. 4. sz. 226—228. p.
[A „Sarlóvágás" nevű Nyugat-Európa elleni támadási terv létrejöttéről, 1940. febr. 24.]

Hoth, Hermann: Mansteins Operationsplan für den Westfeldzug 1940 und die Aufmarschanweisung des OKH vom 27. 2. 40. — W, 1958. 3. sz. 127—130. p.
[Manstein hadműveleti terve az 1940. évi nyugati hadjárathoz és a Hadseregfőparancsnokság felvonulási parancsa 1940. febr. 27-én.]

Hoth, Hermann: Zu „Mansteins Operationsplan für den Westfeldzug 1940 und die Aufmarschanweisung des OKH vom 27. 2. 40." (Wehrkunde 3/58.) — W, 1958. 8. sz. 459. p.
[A Wehrkunde 1958/3. számában megjelent: „Manstein hadműveleti terve az 1940-es nyugati hadjáratról és a Német Hadseregfőparancsnokság 1940. II. 27-i felvonulási utasítása" c. cikkhez.]

Rollot: La bataille de Sedan. — RHDGM, 1958. 32. sz. 26—37. p.
[A sedani ütközet 1940. május 13-án. A második francia hadsereg veresége.]

Jacobsen, Hans—Adolf: Der Deutsche Luftangriff auf Rotterndam (14. Mai 1940). — Versuch einer Klärung. — WR, 1958. 5. sz. 257—284. p.
[A német légitámadás Rotterdam ellen. 1940. máj. 14. — Tisztázási kísérlet.]

Liss, Ulrich: Der französische Gegenangriff gegen den deutschen Maasdurchbruch im Mai 1940. Ein Beitrag vom Standpunkt des deutschen Nachrichtendienstes. — ASM, 1958. 7/8. sz. 600—614. p.
[1940 májusában a Maas német áttörése elleni francia ellentámadás. Egy adalék a német felderítőszolgálat álláspontjáról.]

Tillion, Germaine: Première résistance en zone occupée. — RHDGM, 1958. 30. sz. 6—22. p.
[Első ellenállás Franciaországban, a németek által megszállt zónában.]

Liss, Ulrich: Der französische Gegenangriff gegen den deutschen Maasdurchbruch im Mai 1940. (Schluss.) — ASM, 1958. 9. sz. 697—712. p.
[A francia ellentámadás a németek Maas-on történt áttörése ellen, 1940 májusában. Befejezés.]

Bechtolsheim, Anton: Eine Stellungnahme zu dem Buch: Claude Gounelle: Le mirage de la victoire, 18—19—20 Mai 1940. — WR, 1958. 8. sz. 471—473. p.
[Állásfoglalás Claude Gounelle könyvéhez: „Az 1940. május 18—20-i győzelem káprázata.]

Hossbach, Friedrich: Von der Schelde bis Ypern. 20. bis 29. Mai 1940. — ASM, 1958. 1. sz. 39—51. p.
[A Schelde-től Ypernig. 1940. május 20—29.]

Hoth, Hermann: Das Schicksal der französischen Panzerwaffe im I. Teil des Westfeldzuges 1940. — W, 1958. 7. sz. 367—377. p.
[A francia páncélos erők sorsa az 1940-es nyugati hadjárat első részében.]

Asprey, Robert B.: Hitler and Dunkirk. — AQ, 1958. LXXVI. köt. 1. sz. 98—112. p.
[Hitler és Dünkirchen.]

Liss, Ulrich: Dünkirchen, gesehen mit den Augen des Ic. — WR, 1958. 6. sz. 325—340. p.
[Dünkirchen, a felderítő szemével nézve.]

Jacobsen, Hans Adolf: L'erreur du commandement allemand devant Dunkerque, mai 1940. — RHA, 1958. 3. sz. 63—74. p.
[A német hadvezetés hibája Dünkirchennél, 1940 májusában.]

Jacobsen, Hans—Adolf: Der „Halt—Befehl" für die deutschen Panzer-Truppen von Dünkirchen. 24. Mai 1940. — ASM, 1958. 11. sz. 845—859. p.
[„Állj-parancs" a német páncélos csapatok számára Dünkirchen előtt, 1940. május 24-én.]

Bauer, Ed.: Parachutistes et 5e colonne, en mai—juin 1940. — RMS, 1958. 8. sz. 387—398. 9. sz. 436—446. p.

[Német ejtőernyősök és az ötödik hadoszlop tevékenysége a francia hadsereg pszichológiai megzavarására 1940. május–júniusában.]

Neumann: Die Einnahme von Angers. – St, 1958. 7. sz. 5. p.
[Angers bevétele, 1940 jún.]

Hossbach, Friedrich: Durchbruch zur Kanalküste. Gefecht des Inf. Rgt. 82. am 11—12. Juni 1940. – ASM, 1958. 12. sz. 931—940. p.
[Áttörés a csatornaparthoz. A 82. gyal. ezd. harca 1940. jún 11–12-én.]

Godet, Jean: [Erwin] Rommel en Belgique. – AN, 1958. 7. sz. 1–14., 8. sz. 10–16. p.
[Rommel tevékenysége Belgiumban 1940-ben.]

Lyall Grant, I. H.: The german airborne attack on Belgium in may 1940. – JRUSI, 1958. CIII. köt. 609. sz. 94–102. p.
[Belgium elleni német ejtőernyős támadás 1940 májusában.]

Hubatsch, Walther: Problems of the Norwegian campaign, 1940. – JRUSI, 1958. CIII. köt. 611. sz. 336–345. p.
[A németek 1940-es norvégiai hadjáratának problémái.]

Buchner, Alex: Wie Narvik für eine Woche verlorenging. – DS, 1958. 8. sz. 250–253., 9. sz. 279–280. p.
[Hogyan veszett el Narvik egy héten?]

Clauseau, D.: L'arrestation par les allemands du personnel du 2e Bureau Francais. – RHDGM, 1958. 29. sz. 32–48. p.
[A vichysta francia hadsereg hírszerző tisztjeinek letartóztatása a németek részéről, 1943–1944-ben.]

Schöttl, Oskar: Deutsche Flakartillerie in der Abwehr der britischen Operation „Goodwood" bei Caen am 18. Juli 1944. – FT, 1958. 2. sz. 35–37., 3. sz. 56–60., 4. sz. 85–87. p.
[Német légelhárító tüzérség a brit „Goodwood" hadművelet elhárításában Caennél 1944. július 18-án.)

Calmon, B.: Débarquement de Provence. – RHA, 1958. 4. sz. 132–136. p.
[A szövetségesek partraszállása Provence-ban, 1944 nyarán.]

Buchner, Alex: Ein Kp – Führer „brennt nach vorne durch". Stosstrupp über den Oise—Aisne-Kanal. Vorbildliches Verhalten der Unterführer. – DS, 1958. 5. sz. 147—149. p.
[Rohamcsapat előretörése az Oise–Aisne-csatornán át.]

Jaggi, O.: Normandie 1944. Auswirkungen der alliirten Luftüberlegenheit auf die deutsche Abwehr. – ASM, 1958. 5. sz. 333–348. p.
[Normandia 1944. A szövetséges légifölény hatása a német elhárításra.]

Jarsen, Karl–Heinz: „Ich hatt' einen Kameraden . . ." Aus den letzten Tagen auf Hela im April 1945. – DS, 1958. 7. sz. 214. p.
[Az utolsó napokról Helán 1945 áprilisában.]

Keleti hadszíntér

Tym, Waclaw: Ladowa obrona polskiego wybrzena morskiego. Zakonczenie. – WPH, 1958. 2. sz. 203–258. p.
[A lengyel tengerpart földi védelme 1939 szeptemberében. Befejező közlemény.]

Reinhardt, Hans: Die 4. Panzer–Division vor Warschau und an der Bzura vom. 9. – 20. 9. 1939. – W, 1958. 5. sz. 237–247. p.
[A 4. páncélos hadosztály Varsó előtt és a Bzuránál 1939. szept. 9—20. között.]

Riemann, Horst: Flussübergang und angriffsweise Verteidigung eines Brückenkopfes an der Weichsel. Ausschnitt aus dem Feldzug in Polen 1939. – W, 1958. 1. sz. 21–29. p.
[Folyóátkelés és egy hídfőnek támadásszerű védelme a Visztulánál. Részlet az 1939. évi lengyelországi hadjáratból.]

Haupt, W[erner]: Ostpreussische Division im Polen–Feldzug. – DS, 1958. 9. sz. 278–279. p.
[Keletporosz hadosztályok a lengyel hadjáratban.]

Klink, Ernst: Deutsch-finnische Waffenbrüderschaft 1941–1944. – WR, 1958. 7. sz. 389–412. p.
[Német–finn fegyverbarátság, 1941–1944.]

Merker: Angriffskrieg oder Präventivkrieg? Ein Beitrag zur Feldzugseröffnung gegen die Sowjetunion, – St, 1958. 9. sz. 4. p.
[Támadóháború vagy megelőző háború? Adalék a Szovjetunió elleni hadjárat megkezdéséhez.]

Buchner, Alex: Planmässiger Angriff oder überraschendes Unternehmen? – DS,1958. 6. sz. 175–178. p.
[Tervszerű támadás vagy meglepő vállalkozás? 1941-ben Murmanszk ellen.]

Buchner, Alex: Vorausabteilung kämpft sich durch das Jaila–Gebirge. DS, 1958. 11. sz. 334–336. p.
[Egy előretolt alakulat átküzdötte magát a Jaila-hegységen, 1941. okt.]

Heysing, Günther: 40 Kilometer hinter die sowjetische Terekfront. Panzerspähtrupp in Richtung Kaspisches Meer. [1942.] — DS, 1958. 2. sz. 50—51. p.
[40 km-rel a szovjet front tereki szakasza mögött. Páncélos felderítő csapat a Káspi-tenger irányában.]

Korfes, Otto: Die westdeutsche Geschichtsschreibung zur militärischen Planung und politischen Wirkung der Schlacht um Stalingrad. — ZG, 1958. 3. sz. 496—507. p.
[A nyugatnémet történetírás a sztálingrádi csata katonai tervezéséhez és politikai hatásáról]

Vor 15 Jahren: An der Front nördlich Karbussel. Kampfberichte südlich des Ladogasees. — St, 1958. 3. sz. 5—6. p.
[15 évvel ezelőtt: Karbusseltől északra a fronton. Harci jelentés a Ladoga-tótól délre. 1942—1943.]

Odlewany, Marian: Na froncie Kalininowskim. — WL, 1958. 2. sz. 27—28. p.
[A kalinini frontszakaszon. — Fegyverbarátok visszaemlékezései. [1942—1943.]

Selle, Herbert: The german Sixth Army on the way to catastrophe. — MR, 1958. XXXVII. köt. 10. sz. 92—97. p.
[A német hatodik hadsereg a katasztrófa útján 1942-ben.]

Léderrey, E.: Operations of marshal von Manstein ein Southern Russia, december 1942 to march 1943. — MR, 1958. XXXVII. köt. 10. sz. 98—101. p.
[Manstein hadműveletei Dél-Oroszországban 1942 decembertől 1943 márciusig.]

Breith, H.: Der Angriff des III. Pz. Korps bei „Zitadelle" im Juli 1943. — W, 1958. 10. sz. 543—548. p.
[A III. páncélos hadtest támadása a „Zitadella" hadműveletnél 1943 júliusában Belgorodnál.]

Woloszyn, Wlodzimierz: Walki 1 armii WP o Warszawe 12—23. 9. 1944. r. — WPH, 1958. 2. sz. 47—91. p.
[Az Első Lengyel Hadsereg harcai Varsó felszabadításáért, 1944. szeptember 12—23.]

Panzernahkampf in den Waldkarpaten. — DS, 1958. 7. sz. 211—212. p.
[Páncélosok közelharca az Erdős-Kárpátokban.]

Haupt, Werner: Ungeschlagen blieb die Kurland-Armee. Sechs Schlachten gegen eine Übermacht durchgestanden. — DS, 1958. 3. sz. 82—83. p.
[A kurlandi hadsereg veretlen maradt. Kiállta a túlerővel szemben vívott 6 csatát.]

Wilke, H. C.: 46 abgeschossene Panzer standen in Landsberg. — DS, 1958. 12. sz. 373. p.
[Emlékezés az 1945 januári landsbergi páncélos csatára.]

Lestien: La défense de Breslau. — RHDGM, 1958. 29. sz. 101—102. p.
[Német védelmi harcok Breslaunál, 1945 tavaszán.]

Schönfelder, Erich: Feuer einstellen! Zur Erinnerung an das Kämpfen und Sterben der Festung Breslau. — DS, 1958. 6. sz. 174—175. p.
[Breslau ostroma és eleste 1945-ben.]

Malek, Stefan Günter: Dresdner Legende. — NF, 1958. 2. sz. 14—15. p.
[Drezdai legenda. 1945. február 13.]

Kuhlmann, Arthur: Donaurückmarsch durch den Feind. — DS, 1958. 1. sz. 18—19., 2. sz. 46—47. p.
[Visszavonulás a Dunán az ellenségen keresztül.]

Voronov, A.: Razgrom esztergomszkotovaroszszkoj gruppirovki protivnika vojszkami 46-j armii v Venszkoj operacii. — VM, 1958. 6. sz. 49—63. p.
[Az ellenség esztergomi-baráti csoportjának szétzúzása a bécsi hadműveletben a 46. hadsereg csapatai által. (1945. március 17—ápr. 4.)]

Bidzinski, Boguslaw: Dzialania wojsk inzynieryjno-saperskich 1 armii WP w ramach operacji berlinskiej. — WPH, 1958. 2. sz. 3—46. p.
[Az Első Lengyel Hadsereg műszaki alakulatainak harctevékenysége a berlini ütközet folyamán, 1945-ben.]

Wrzosek, M.: Udzial jednostek 1 dywizji rolno-gospodarczej w zagospodarowaniu Pomorza Zachodniego w 1945 r. — PH, 1958. 4. sz. 738—760. p.
[Az Első Lengyel Hadsereg I. mezőgazdasági hadosztálya tevékenysége 1945 tavaszán Nyugat-Pomerániában.]

Stapor, Zdzislaw: Udzial 2 armii WP w operacji praskiej 6—11. 5. 1945. r. — WPH, 1958. 4. sz. 3—40. p.
[A 2. Lengyel Hadsereg a prágai hadművelet folyamán. 1945. május 6—11.]

Gause, Alfred: Command techniques employed by Field Marschal Rommel in Africa. — A, 1958. LXVII. köt. 4. sz. 22—25. p.
[Rommel vezetési technikája Afrikában, a második világháborúban.]

Frank, H.: Durchbruch bei Karan. Ein Tatsachenbericht aus dem Balkankampf. — St, 1958. 1. sz. 6. p.
[Áttörés Karannál. Beszámoló a balkáni harcokról.]

Recum: Retreat from the Po — the last bluff in Italy. — AQ, 1958. LXXV. köt. 2. sz. 192—196. p.
[Visszavonulás a Po mellől 1945-ben — az utolsó blöff Olaszországban a német hadvezetés részéről.]

NORVÉGIA

Buchner, Alex: Wie Narvik für eine Woche verlorenging. — DS, 1958. 8. sz. 250—253., 9. sz. 279—280. p.
[Hogyan veszett el Narvik egy hétre?]

Hubatsch, Walther: Problems of the Norvegian campaign, 1940. — JRUSI, 1958. CIII. köt. 611. sz. 336—345. p.
[A németek 1940-es norvégiai hadjáratának problémái.]

OLASZORSZÁG

Sell, Manfred: Istrien. Gedanken zu Kriegsgeschichte und Militärgeographie. — W, 1958. 2. sz. 96—99. p.
[Isztria. Gondolatok hadtörténetéről és katonaföldrajzáról.]

Sheppard, E. W.: The italian campaign of 1796—97. — JRUSI, 1958. CIII. köt. 610. sz. 250—255., 611. sz. 392—402. p.
[Az 1796—97-es olaszországi hadjárat.]

Campanella, Antony P.: Geneve et l'expedition de Savoie de 1834. — RSR, 1958. 4. sz. 531—549. p.
[Genf és az 1834-es szavojai expedíciós hadjárat.]

Simonetta, Anna: La campagna di Garibaldi in Lombardia nel 1848, secondo una descrizione inedita di Achille Sacchi. — RSR, 1958. 2. sz. 278—288. p.
[Garibaldi 1848-as lombardiai hadjárata.]

Zebrowski, Bernhard: Venedig erlebte den ersten Luftangriff der Welt. — DS, 1958. 2. sz. 44—45. p.
[Velence élte át a világ első légitámadását, 1849-ben.]

Godechot, Jacques—*Pernot,* Francoise: L'action des représentants de la France a Turin et l'intervention sarde dans la guerre de Crimée. — RSR, 1958. 1. sz. 39—56. p.
[Franciaország turini képviselőinek tevékenysége és a szárd királyság beavatkozása a krími háborúba.]

Talamo, Giuseppe: Il mancato intervento italiano in Egitto nel 1882. — RSR, 1958. 3. sz. 415—448. p.
[Sikertelen olasz intervenció Egyiptomban, 1882-ben.]

Möller-Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Die letzte österreichische Offensive. — St, 1958. 7. sz. 5. p.
[Negyven évvel ezelőtt: Az utolsó osztrák támadás. 1918. jún. a Piavenál.]

Schütt, Werner: Der Stahlpakt und Italiens „Nonbelligeranza" 1938—1940. — WR, 1958. 9. sz. 498—521. p.
[Az acélszerződés és a „nemhadviselő" Olaszország 1938 és 1940 között. Olaszország külpolitikája.]

Rohwer, J[ürgen]: Das italienische Seekriegswerk. — WR, 1958. 5. sz. 293—296. p.
[Az olasz tengeri háborúról szóló mű.]

Warlimont, W.: Die Insel Malta in der Mittelmeer-Strategie des Zweiten Weltkriegs. — WR, 1958. 8. sz. 421—436. p.
[Málta szigete a 2. világháború földközi-tengeri stratégiájában.]

Senger und Etterlin, Frido v.: The battles of Cassino. — JRUSI, 1958. CIII. köt. 610. sz. 208—214. p.
[A cassinói harcok 1943—1944-ben.]

Iwanowski, Wincenty: Bitwa o Monte Cassino. — WPH, 1958. 4. sz. 95—153. p.
[A monte-cassinói csata. 2. r.]

Recum: Retreat from the Po — the last bluff in Italy. — AQ, 1958. LXXV. köt. 2. sz. 192—196. p.
[Visszavonulás a Po mellől 1945-ben — az utolsó blöff Olaszországban a német hadvezetés részéről.]

ROMÁNIA

Gonta, Al. I.: O problema de geografie istorica. Locul unde s-a dat batălia dintre Stefan cel Mare si Petru Aron. — SRI, 1958. 6. sz. 189—202. p.
[A történelmi földrajz egyik problémája. I. (Nagy) István moldvai fejedelem és Petru Áron közötti ütközet helyének megállapítása.]

Ocetja, A.: Prinoszöt na rumönszkija narod v Ruszko—turszkata vojna ot 1875—1878. — IP, 1958. 2. sz. 26—33. p.
[A román nép részvétele az orosz—török háborúban, 1875—1878-as években.]

Toaca, I.: Din actiunile revolutionare ale ostasilor armatei burghezo-mosieresti (1917—1921). — SRI, 1958. 6. sz. 123—146. p.
[A román burzsoá hadsereg katonáinak néhány forradalmi akciója (1917—1921).]

Daicoviciu, C.—*Bányai* L.—*Cherestesiu*, V.—*Liveanu*, V.: Lupta revolutionara a maselor — factor hotaritor in unirea Transilvaniei cu Rominia. — SRI, 1958. 6. sz. 21—56. p.
[A néptömegek forradalmi harca — Erdély és Románia uniója létrejöttének döntő tényezője.]

Birdeanu, N.: Incercarea de rascoala a marinarilor romini din anul 1919. — SRI, 1958. 5. sz. 61—78. p.
[Román tengerészek lázadási kísérlete 1919-ben.]

Copoiu, N.: Partidul social-democrat din Rominia in ajunul izbucnirii primului razboi mondial. — SRI, 1958. 4. sz. 35—54. p.
[A román szociáldemokrata párt a második világháború előestéjén.]

Balteanu, B.: Relatiile guvernului S. U. A. cu regimul fascist din Rominia (septembrie 1940—iunie 1942). — SRI, 1958. 6. sz. 77—100. p.
[Az Egyesült Államok kormányának kapcsolatai a román fasiszta rendszerrel, 1940 szeptember—1942 június.]

Szemirjaga, M. I.: Pobeda narodnoga vooruzsennogo voszsztanija 23 avguszta 1944 goda v Rumünii. — NNI, 1958. 4. sz. 98—116. p.
[Az 1944. augusztus 23-i népi fegyveres felkelés győzelme Romániában.]

O pagina din istoria luptei partidului pentru pregatirea insurectiei armate de la 23 August 1944. (Documente.) — SRI, 1958. 4. sz. 5—8. p.
[A kommunista párt harca az 1944. augusztus 23-i román fegyveres felkelés előkészítéséért. Dokumentum.]

Atanasiu, V.: Din luptele Armatei I Romine in razboiul antihitlerist (24 august 1944—18 ianuarie 1945). — SRI, 1958. 2. sz. 27—44. p.
[Az Első Román Hadsereg harcai az antifasiszta háborúban 1944. augusztus 24—1945. január 18-ig.]

Ion, Sandu: Participarea Armatei 4 romine la operatia de la Rojniava. — CM, 1958. 2. sz. 21—34. p.
[A román 4. hadsereg részvétele a roznavai hadműveletben.]

Luptele trupelor romine intre Nitra si Vag in primavara anului 1945. — CM, 1958. 2. sz. 35—46. p.
[A román csapatok harcai a Nyitra és Vág folyó között, 1945-ben.]

SPANYOLORSZÁG

Layton, M. J.: The leadership of Hernando Cortes. — MR, 1958. XXXVIII. köt. 9. sz. 30—37. p.
[Hernando Cortes hadvezéri tevékenysége.]

Vicens Vives, J.—*Regla*, J.—*Nadal*, J.: L'Espagne aux 16-e et 17-e siecles. L'époque des souverains autrichiens. Tendances, problemes et perspectives de travail de la recherche historique en Espagne. — RH, 1958. 3. sz. 1—42. p.
[Spanyolország a XVI. és XVII. században. Az osztrák uralkodók korszaka. A spanyol történelemkutatás problémái, irányai és perspektívái.]

Neuhaus, Leo: Die Schweizerregimenter in Spanien 1734—1835. — SZG, 1958. 2. sz. 226—230. p.
[Svájci ezredek Spanyolországban 1734—1835 között.]

Majszkij, I. M.: Iz isztorii oszvoboditel'noj bor'bü iszpanszkogo naroda 1808—1814 gg. — NNI, 1958. 5. sz. 23—32. p.
[A spanyol nép 1808—1814. évi felszabadító harcának történetéből.]

Kurz, H. R.: Der spanische Bürgerkrieg. Ein Beitrag zu den Problemen des Vorgängerkrieges, und der Kriegslehren sowie zur Vorgeschichte des 2. Weltkrieges. — ASM, 1958. 1. sz. 22—39. p.
[A spanyol polgárháború. Adalék a megelőző háborúk és harci tapasztalatok problémájához, valamint a 2. világháború előtörténetéhez.]

Bülter, Horst: Dokumente des spanischen Freiheitskampfes. — M, 1958. 1. sz. 170—172. p.
[A spanyol szabadságharc dokumentumai.]

Krieshofer, Ivo: Španělska demokratická armáda. — HV, 1958. 3. sz. 433—450. p.

[A spanyol demokratikus hadsereg.]

Radoulov, Nikolaj: Memories of the french resistance. — BT, 1958. 19. sz. 4—5, 18. p.
[Bolgárok a spanyol polgárháborúban és a francia ellenállási mozgalomban.]

Renn, Ludwig: Die Schlacht bei Guadalajara. — M, 1958. 2. sz. 224—228. p.
[A Guadalaraja melletti csata, 1937. márc. 8—21. között Spanyolországban.]

Esteban-Infantes: Vor 15 Jahren: Die Schlacht von Krasnijbor. — St, 1958. 4. sz. 5—6. p.
[A spanyol Esteban-Infantes tábornok beszámolója 15 évvel ezelőtti Krasznüj Bor melletti csatáról, 1943.]

SVÁJC

Léderrey, E.: Importance stratégique de la Suisse: des origines a l'ere atomique. — RMS, 1958. 11. sz. 552—562. 12. sz. 595—605. p.
[Svájc stratégiai jelentősége a legrégibb időktől az atomkorszakig.]

Tiefenbacher, Hans: Die Geschütze der eidgenössischen Feldartillerie. Ein geschichtlicher Überblick in 24 Kapiteln. — SA, 1958. 4. sz. 10—11., 5. sz. 6—8., 6. sz. 6—7. p.
[A svájci tábori tüzérség lövegei. Történeti áttekintés 24 fejezetben.]

Humbert, Jacques: Partisans d'autrefois. Les vaudois en 1689—1690. — RHA, 1958. 1. sz. 17—38. p.
[Hajdani partizánok Vaud svájci kantonban 1689—1690-ben.]

Neuhaus, Leo: Die Schweizerregimenter in Spanien 1734—1835. — SZG, 1958. 2. sz. 226—230. p.
[Svájci ezredek Spanyolországban 1734—1835 között.]

Martin, Paul-E.: Les fortifications de Geneve et la défense nationale de la Suisse 1815—1822. — SZG, 1958. 1. sz. 21—93. p.
[Genfi erődítések és Svájc nemzeti védelme 1815—1822 között.]

Gilgen, E.: L'arme a feu du soldat suisse au 19e et au 20e siecle. — RMS, 1958. 1. sz. 32—42. p.
[A svájci katona lőfegyvere a XIX. és a XX. században.]

SZOVJETUNIÓ

Caiger—Watson, R. H.: Soviet military doctrine. A study of the influence of von Schlieffen. — JRUSI, 1958. CIII. köt. 611. sz. 346—355. p.
[A szovjet katonai doktrina. Tanulmány Schlieffen elméleteinek hatásáról.]

Rohwer, J.: Ein sowjetischer Atlas zur Kriegs und Seekriegsgeschichte. — WR, 1958. 12. sz. 709—712. p.
[Szovjet atlasz a hadtörténethez és a haditengerészet történetéhez.]

Kleinenberg, I. E.: Voenno-morszkie dejsztvija Novgorodcev pri otrazsenii ordenszkoj agreszszii 1443—1444 gg. — ISzSzSzR, 1958. 4. sz. 114—123. p.
[A novgorodiak tengeri hadműveletei a teuton lovagok támadásának elhárítására 1443—1444-ben.]

Zimin, A. A.: Nekotorüe voprosü isztorii kreszt'janszkoj vojnü v Roszszii v nacsale 17 veka. — VI, 1958. 3. sz. 97—113. p.
[A XVII. század eleji oroszországi parasztháború történelmének néhány kérdése.]

Dayhuff, Charles H.: Peter the Great and modern russian strategy. — MR, 1958. XXXVIII. köt. 4. sz. 44—48. p.
[Nagy Péter orosz cár és a modern orosz stratégia.]

Sternberg, Ja. I.: Pisz'mo Petra I k Ferencu Rakoci II. — IA, 1958. 2. sz. 214—215. p.
[I. Péter levele II. Rákóczi Ferenchez.]

Rozner, I. G.: Jaickoe kazacsesztvo nakanune kreszt'janszkoj vojnü 1773—1775 godov. — VI, 1958. 10. sz. 97—112. p.
[Jaikei kozákok az 1773—1775-ös parasztháború előestéjén.]

Curtiss, John Shelton: The army of Nicholas I., its role and character. — AHR, 1958. LXIII. köt. 4. sz. 880—889. p.
[Az orosz hadsereg szerepe és jellege I. Miklós orosz cár uralkodása idején, 1825—1855.]

Godechot, Jacques—*Pernot*, Francoise: L'action des représentants de la France a Turin et l'intervention sarde dans la guerre de Crimée. — RSR, 1958. 1. sz. 39—56. p.
[Franciaország turini képviselőinek tevékenysége és a szárd királyság beavatkozása a krími háborúba.]

Miszlavszkij, I. Sz.: Oborona szevernogo ruszszkogo Pomor'ja ot anglo—francuzszkih zahvatcsikov v period Krümszkoj vojnü. — VI. 1958. 6. sz. 110—119. p.
[Az északi orosz tengerpart védelme a krími háború idején.]

Tylden, G.: Britisch and french troops off duty in the Crimea. — JSAHR, 1958. XXXVI. köt. 147. sz. 95—96. p.
[Angol és francia csapatok szolgálaton kívül a krími háború idején, 1854-ben.]

Meister, J.: Soviet seapower. The russian submarines 1857—1957. — MR, 1958. XXXVIII. köt. 3. sz. 78—83. p.
[Szovjet tengeri erő. Az orosz tengeralattjárók 1857—1957.]

Ocetja, A.: Prinoszöt na rumönszkij narod v Ruszko—turszkata vojna ot 1875—1878. — IP, 1958. 2. sz. 26—33. p.
[A román nép részvétele az orosz—török háborúban, 1875—1878-as években.]

Kinov, Iv.: Voenite dejsztvia na ruszkata armija prez vreme na ruszko—turszkata vojna 1877—1878 g. — VoM, 1958. 2. sz. 3—24. p.
[Az orosz hadsereg harci tevékenysége az orosz—török háború idején.]

Nikitin, Sz. A.: Ruszkata obscsesztvenoszt i oszvobozdenieto na Bölgarija. — IP, 1958. 2. sz. 13—25. p.
[Az orosz közvélemény és Bulgária felszabadulása a török iga alól.]

Kolarov, [Vaszil] Vassil: Bulgaria's national liberation. — BT, 1958. 5. sz. 1—3. p.
[Bulgária nemzeti felszabadulása és az orosz—török háború.]

Todorov, G. D.: Bolgarszkaja obscsesztvennoszt' i ruszszko—turecskaja vojna 1877—1878 godov. — NNI, 1958. 2. sz. 49—61. p.
[A bolgár nép és az 1877—1878. évi orosz—török háború.]

Bovükin, V. I.: Monopolisztícseszkie szoglasenija v ruszszkoj voennoj promüslennoszti. — ISzSzSzR, 1958. 1. sz. 125—129. p.
[Monopolisztikus egyezmények az orosz hadiiparban. (1907—11.)]

Dazsina, I. M.: Lisztovki bol'sevikov Latvii v godü pervoj mirovoj vojnü. — IA, 1958. 4. sz. 39—66. p.
[A lett bolsevikok röpcédulái az első világháború alatt.]

Pogrebinszkij, A. P.: Szindikat „Prodamet" v godü pervoj mirovoj vojnü (1914—1917). — VI, 1958. 10. sz. 22—34. p.
[A „Prodamet" orosz fémipari szindikátus az első világháború éveiben.]

Möller-Witten, Hanns: Vor 40 Jahren: Der letzte deutsche Vormarsch im Osten. — St, 1958. 2. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: Az utolsó német előnyomulás keleten.]

Kobljakov, I. K.: Bor'ba szovetszkogo goszudarsztva za szohranenie mira sz Germaniej v period dejsztvija bresztszkogo dogovora (martnojabr' 1918). — ISzSzSzR, 1958. 4. sz. 3—26. p.
[A szovjet állam harca a béke megőrzéséért Németországgal a breszti szerződés megkötésének időszakában.]

Gorodeckij, E. N.: Demobilizacija armii v 1917—1918 gg. — ISzSzSzR, 1958. 1. sz. 3—31. p.
[A hadsereg leszerelése az 1917—1918-as években.]

Britvin, N.: V. I. Lenin o voszpitanii szovetszkih voinov. — VV, 1958. 4. sz. 33—41. p.
[Lenin a szovjet katonák neveléséről.]

Kuz'min, N. F.: V. I. Lenin i szozdanie komandnüh i politicseszkih kadrov Szovetszkih Vooruzsennüh Szil (1918—1920 gg.). — VI, 1958. 4. sz. 23—44. p.
[V. I. Lenin és a Szovjet Fegyveres Erők parancsnoki és politikai kádereinek kinevelése.]

Pankraskin, P.: Povüsenie boeszposzobnoszti Vooruzsennüh Szil SzSzSzR — vazsnejsij zavet V. I. Lenina. — VM, 1958. 4. sz. 3—12. p.
[A Szovjetunió Fegyveres Erői harckészségének emelése — V. I. Lenin fontos tanácsa.]

Szavinov, A.: Zabota V. I. Lenina o material'nom obeszpecsenii szovetszkih voinov. — TSz, 1958. 4. sz. 9—14. p.
[Lenin gondoskodása a szovjet harcosok anyagi biztosításáról.]

Za tvorcseszkoe izucsenie isztorii Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — VI, 1958. 2. sz. 3—19. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők történetének alkotó tanulmányozásáért.]

Pancsevszki, P.: Csetirideszet godini Szovetszki vöorözseni szili. — VoM, 1958. 1. sz. 3—16. p.
[A Szovjet Fegyveres Erők negyven éve.]

Bagramjan, I.: Szlavnüj boevoj put'. (K 40-letiju Szovetszkih vooruzsennüh szil.) — K, 1958. 2. sz. 34—48. p.
[Dicsőséges harci út. A Szovjet Fegyveres Erők 40. évfordulójára.]

Zum 40. Jahrestag der sowjetischen Streitkräfte: Die sowjetischen Streitkräfte — die stärksten und modernsten Streitkräfte der Welt. — M, 1958. 2. sz. 233—246. p.
[A Szovjet Hadsereg születésének 40. évfordulójára: A Szovjet Hadsereg a világ legerősebb és legmodernebb hadserege.]

Cariew, F.: Tradycje bojowe Armii i Marynarki Radzieckiej — potezny orezem wychowania zolnierzy radzieckich. — WL, 1958. 2. sz. 13—20. p.
[A Szovjet Hadsereg és Flotta harci hagyományai.]

Urniaz, Teofil: 40 lat pierwszej armii socjalistycznej. — WL, 1958. 2. sz. 3—12. p.
[Az első szocialista hadsereg negyven éve.]

Za tvorcseszkoe izucsenie isztorii Szovetszkih Vooruzsennüh Szil. — VI., 1958. 2. sz. 3—19. p.
[A szovjet fegyveres erők történelmének alkotó módon való feldolgozásáért.]

Szinel'nikov, G.: Pervüe polevüe telegrafnüe kolonnü Krasznoj Armii. — VSz, 1958. 2. sz. 7—9. p.
[A Vörös Hadsereg első tábori távírós oszlopai.]

Gur'janov, N.: Radiszti Turkeszkogo fronta. — VSz, 1958. 2. sz. 9—11. p.
[Rádiósok a turkesztáni fronton.]

Leonov, A.: Vojszka szvjazi za 40 let. — VSz, 1958, 2. sz. 2—6. p.
[A híradócsapatok negyven éve.]

Varencov, Sz. Sz.: Boevoj put' szovetszkoj artillerii. — AZs, 1958. 2. sz. 6—13. p.
[A szovjet tüzérség harci útja.]

Kurocskin, P.: Szlavnaja godovscsina. (K szorokaletiju Voennoj Akademii imeni M. V. Frunze.) — VM, 1958. 12. sz. 28—43. p.
[Dicsőséges évforduló. A Frunze Katonai Akadémia 40. évfordulójára.]

Thompson, John M.: Lenin's analysis of intervention. — ASEER, 1958. XVII. köt. 2. sz. 151—160. p.
[Az intervenció lenini elemzése.]

Die Rolle der Parteimobilisierungen bei der Festigung der Kampfkraft der Sowjetarmee in den Jahren des Bürgerkrieges. — M, 1958. 2. sz. 247—261. p.
[A pártmozgósítások szerepe a Szovjet Hadsereg harci erejének megerősítésénél a polgárháború éveiben.]

Iz isztorii Kommunisztcseszkoj partii Szovetszkogo Szojuza. Partija v period inosztrannoj voennoj intervencii i grazsdanszkoj vojnü. — K, 1958. 15. sz. 56—86. p.
[A Szovjetunió Kommunista Pártja történetéből. A párt a külföldi katonai intervenció és a polgárháború időszakában.]

Jakuskin, Ja.: Voennaja ekonomika Szovetszkoj reszpubliki v godü inosztrannoj voennoj intervencii i grazsdanszkoj vojnü. — VM, 1958. 1. sz. 64—77. p.
[A szovjet köztársaság hadigazdasága a külföldi intervenció és a polgárháború éveiben.]

Alahverdov, G. G.: Fal'szifikacija burzsuaznümi isztorikami SzSA isztorii amerikanszkoj intervencii protiv Szovetszkoj Roszszii v 1917—1920 gg. — VI, 1958. 11. sz. 177—189. p.
[Az Egyesült Államok burzsoá történetírásának hamisításai a Szovjet-Oroszország elleni 1917—1920-as amerikai intervencióról.]

Bljuher, V. K. na frontah grazsdanszkoj vojnü. — IA, 1958. 5. sz. 77—98. p.
[Bljuher, V. K. a polgárháború arcvonalain, 1919—1920-ban.]

Dusen'kina, V. V.: V. K. Bljuher na frontah grazsdanszkoj vojnü. — IA, 1958. 1. sz. 76—88. p.
[Bljuher, V. K. a polgárháború frontján.]

Cercvadze, M. V.: K isztorii bor'bü za szovetszkuju vlaszt' v Gruzii (oktjabr'—dekabr' 1917 g.). — ISzSzSzR, 1958. 1. sz. 32—51. p.
[A szovjet hatalomért folytatott harc történetéhez Grúziában (1917 okt.—dec.)]

Golub, P. A.: Rewolucyjne oddzialy polskie w Rosji w latach 1917—1920. — WL, 1958. 11. sz. 37—46., 12. sz. 42—58. p.
[Lengyel forradalmi osztagok Oroszországban az 1917—1920-as években.]

Golub, P. A.: Pol'szkie revoljucionnüe vojszka v Roszszii v 1917—1920 godah. — VI, 1958. 3. sz. 44—63. p.
[Forradalmi lengyel katonai egységek Szovjet-Oroszországban, 1917—1920-as években.]

Zak, L. M.: Kommunisztcseszkie lisztovki i vozzvanija k szoldatam Antantü. — IA, 1958. 1. sz. 26—40. p.
[Kommunista röpiratok és felhívások az Antant katonáihoz. (1918—1920.)]

Hejfec, A. N.: Iz isztorii szovmesztnoj bor'bü ruszszkih i kitajszkih rabocsih KVZSD protiv interventov i belogvardejcev (1918—1920 godü). —. VI, 1958. 3. sz. 127—145. p.
[A távol-keleti vasútvonal orosz és kínai munkásainak harca az intervenciós csapatok és a fehérgárdisták ellen, 1918—1920-as években.]

K voproszu ob usztanovlenii szovetszkoj vlaszti v Armenii. — IA, 1958. 6. sz. 91—106. p.
[A szovjet hatalom megteremtésének kérdéséhez Örményországban, 1917—1920.]

Bol'seviki Tatarii v bor'be za razgrom Kolcsaka. — IA, 1958. 5. sz. 99—122. p.
[A tatár bolsevikok a Kolcsak megsemmisítéséért folytatott harcban.]

Szipolsz, V. Ja.: K voproszu ob inosztrannoj intervencii v Latvii v 1918—1919 gg. — ISzSzSzR, 1958. 6. sz. 30—53. p.
[Az 1918—1919. évi lettországi intervenció kérdéséhez.]

Kladt, A. P.—*Kut'ev*, V. F.: Voennopoliticseszkaja dejatel'noszt' V. V. Kujbüseva na vosztocsnom fronta. — IA, 1958. 4. sz. 85—121. p.
[Kujbisev katonai és politikai tevékenysége a keleti arcvonalon 1918—1919-ben.]

Iz perepiszki M. V. Frunze sz V. I. Leninüm. (1919—1920 gg.) — IA, 1958. 3. sz. 32—40. p.
[Frunze Leninnel való levelezéséből 1919—1920-ból).]

Uszkov, V.: Dejsztvija krasznüh szaperov pod Orenburgom v 1919. — VIZs, 1958. 3. sz. 44—46. p.
[A vörös utászok tevékenysége Orenburg alatt 1919-ben.]

Kuz'min, N. F.: K isztorii razgroma tret'ego pohoda Antantü. — ISzSzSzR, 1958. 2. sz. 13—49. p.
[Az Antant harmadik hadjárata szétzúzásának történetéből. 1920.]

Dronova, K. F.—*Cservjakov*, V. A.: Poszluzsnüe szpiszki geroev grazsdanszkoj vojnü V. M. Azina i D. P. Zslobü. IA, 1958. 4. sz. 208—218. p.
[Azin-nak és Zslobá-nak a polgárháború hőseinek szolgálati jegyzékei.]

Budennüj, Sz.: Geroicseszkie sztranicü grazsdanszkoj vojnü. — VM, 1958. 2. sz. 15—33. p.
[A polgárháború hősies lapjai.]

Hrenov, A. F.: Podgotovka voenno-inzsenernüh kadrov v godü grazsdanszkoj vojnü. — VIZs, 1958. 10. sz. 42—45. p.
[A katonai-műszaki káderek kiképzése a polgárháború éveiben.]

Iz isztorii voszsztanovlenija Donbaszsza (1922—1924 gg.). — IA, 1958. 3. sz. 97—122. p.
[Az 1922—1924. évi Doni felkelés történetéből.]

Berhin, I. B.: Ukreplenie partijno-politicseszkih organov i ulucssenie partpolitrabotü v Krasznoj Armii v 1924—1925 godah. — VI, 1958. 2. sz. 23—44. p.
[A pártpolitikai szervezetek megerősítése és a pártpolitikai munka tökéletesítése a Vörös Hadseregben az 1924—1925-ös években.]

Voszpitüvat' na szlavnüh boevüh tradicijah Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü. — TSz, 1958. 5. sz. 3—9. p.
[Neveljünk a Nagy Honvédő Háború dicső katonai hagyományaira.]

Lotockij, Sz.—*Grülev*, A.—*Morozov*, V.: Vooruzsennüe Szilü SzSzSzR v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — VM, 1958. 2. sz. 34—51. p.
[A Szovjetunió fegyveres erői a Nagy Honvédő Háborúban.]

Zsilin, P.: Rol' Szovetszkogo Szojuza vo vtoroj mirovoj vojnü i ee osztvesczenie v burzsuaznoj literature. — VM, 1958. 5. sz. 20—39. p.
[A Szovjetunió szerepe a második világháborúban és a burzsoá irodalom megvilágításában.]

Iz isztorii szovetszko—jugoszlavszkih otnoszenii v period vtoroj mirovoj vojnü. — MZs, 1958. 8. sz. 154—157. p.
[A szovjet—jugoszláv kapcsolatok történetéből a 2. világháború időszakában.]

KPSzSz – vdohnovitel' i organizator vszemirno-isztoricseszkoj pobedü v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — Ta, 1958. 4. sz. 1—6. p.
[A Nagy Honvédő Háború világtörténelmi győzelmének lelkesítője és szervezője a SZKP.]

Boltin, E.—*Andreev*, P.: Kommunisztics-eszkaja partija — vdohnovitel' i organizator pobedü szovetszkogo naroda v Velikoj Otecsesztvennoj vojne. — VM, 1958. 5. sz. 3—19. p.
[A kommunista párt — lelkesítője és szervezője a szovjet nép honvédő háború idején elért győzelmeinek.]

Sirota, F. I.: Die militärisch-organisatorische Arbeit der Leningrader Parteiorganisation in der ersten Periode des Grossen Vaterländischen Krieges. — M, 1958. 2. sz. 262—279. p.
[A leningrádi pártszervezet katonai-szervező munkája a Nagy Honvédő Háború első időszakában.]

Sztavickij, I. V.: Ukreplenie armejszkih partijnüh organizacij v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VI, 1958. 8. sz. 3—21. p.
[A hadsereg-pártszervezetek megerősítése a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Milovszkij, M.: Tül szovetszkoj armii v Velikoj Otecsesztvennoj Vojne. — TSz, 1958. 1. sz. 22—29. p.
[A szovjet hadsereg hadtápja a Nagy Honvédő Háborúban.]

Kravcsenko, G.: Voennaja ekonomika SzSzSzR v period Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VM, 1958. 2. sz. 68—81. p.
[A Szovjetunió hadigazdasága a Nagy Honvédő Háború szakaszában.]

Sztavickij, I. V.: Ukreplenie armejszkih partijnüh organizacii v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VI, 1958. 8. sz. 3—21. p.
[A hadsereg pártszervezeteinek megerősítése a Nagy Honvédő Háború idején.]

Gottberg, H.: Das Wesen des sowjetischen Partisanenkampfes. — W, 1958. 12. sz. 689—694. p.
[A szovjet partizánharc lényege.]

Petrov, Ju. P.: Kommunisztics-eszkaja partija — organizator i rukovoditel' partizanszkogo dvizsenija v godü Velikoj Otecsesztvennoj vojnü. — VI, 1958. 5. sz. 23—42. p.
[A Kommunista Párt — a partizánmozgalom szervezője és irányítója a Nagy Honvédő Háború idején.]

Zaleszszkij, A. I.: Iz isztorii kolhozov v partizanszkih rajonnah Belorusszii. — ISzSzSzR, 1958. 4. sz. 79—99. p.
[A belorussz partizánkörzetek kolhozainak történetéből.]

Šamko, Jekaterina: Účast Čechu a Slováku v partyzánskych bojich na Krymu Behem Veliké vlastenecké války Sovětského svazu. — HV. 1958. 1. sz. 136—143. p.
[Csehek és szlovákok részvétele a krími partizánharcokban a Szovjet-

unió Nagy Honvédő Háborúja idején.]

Juchniewicz, Mieczyslaw: Kowpakowcy w Polsce. — WPH, 1958. 4. sz. 154—184. p.
[Kovpak tábornok partizánjai Lengyelországban.]

Sobiesiak, Józef: W lasach wolynskich. — WL, 1958. 2. sz. 29—30. p.
[A volhiniai erdőben. Lengyel és ukrán partizánok a második világháborúban.]

Anvaer, S.: Material über den antifaschistischen Kampf der Sowjetbürger in der deutsch-faschistischen Gefangenschaft. — ZG, 1958. 5. sz. 1017—1019. p.
[Anyag a szovjetpolgárok antifasiszta harcáról a német-fasiszta börtönökben.]

Die finnischen Offiziersverluste im 2. Krieg gegen Russland (1941 bis 1945). — ASM, 1958. 11. sz. 863—865. p.
[A finn tiszti veszteség az Oroszország elleni háborúban (1941—1945).]

Merker: Angriffskrieg oder Präventivkrieg? Ein Beitrag zur Feldzugseröffnung gegen die Sowjetunion. — St, 1958. 9. sz. 4. p.
[Támadóháború vagy megelőző háború? Adalék a Szovjetunió elleni hadjárat megkezdéséhez.]

Telegin, F. N.: O fal'szifikacii zapadnogermanszkoj reakcionnoj isztoriografiej voprosza o podgotovke fasisztszkoj agreszszii protiv SzSzSzR. — NNI, 1958. 6. sz. 127—136. p.
[A nyugatnémet reakciós történetírás hamisításáról a Szovjetunió elleni fasiszta agresszió előkészítésének kérdésében.]

Eliszeeva, E. P.: K isztorii szibirszkih voinszkih formirovanija v godü Velikoj Otecseszstvennoj vojnü. — IA, 1958. 1. sz. 89—118. p.
[A szibériai katonai alakulatok történetéhez a Nagy Honvédő Háború éveiben.]

Tel'puhovszkij, V. B.: Obeszpecsenie promüslennoszti rabocsimi kadrami v pervüj period Velikoj Otecseszstvennoj vojnü. — VI, 1958. 11. sz. 24—44. p.
[A szovjet ipar munkaerő-ellátása a Nagy Honvédő Háború első korszakában.]

Morehina, G. G.: Iz isztorii peresztrojki promüstlennoszti Szovetszkogo Szojuza v pervüj period Velikoj Otecseszstvennoj vojnü (1941—1942 gg.). — VI., 1958. 12. sz. 27—49. p.
[A szovjet ipar újjászervezésének történetéből, a Nagy Honvédő Háború első korszakában (1941—1942).]

Hörl, Ludwig: Nächtlicher Stoss durch den Wald von Janow. (Kampfkräftige, gewaltsame Gefechtsaufklärung bei Nacht im Waldgebiet.) — W, 1958. 8. sz. 443—446. p.
[Éjszakai támadás a Janov-i erdőn keresztül. 1941. (Harcerős, erőszakos harcfelderítés éjszaka erdős területen.]

Buchner, Alex: Die sowjetische Landeoperation auf der Halbinsel Kertsch im Dezember 1941. — W, 1958. 4. sz. 194—202. p.
[Szovjet partraszállási hadművelet 1941 decemberében a Kercs-félszigeten.]

Buchner, Alex: Planmässiger Angriff oder überraschendes Unternehmen? — DS, 1958. 6. sz. 175—178. p.
[Tervszerű támadás vagy meglepő vállalkozás? 1941-ben Murmanszk ellen.]

Kljackin, Sz. M.: Iz isztorii Leningradszkogo partizanszkogo kraja (avguszt 1941—szentjabr' 1942 g.). — VI, 1958. 7. sz. 25—44. p.
[A leningrádi partizánkerület történetéből. 1941 augusztus—1942 szeptember.]

Reinhardt, Hellmuth: Die russischen Luftlandungen im Bereich der deutschen Heeresgruppe Mitte in den ersten Monaten des Jahres 1942. — WR, 1958. 7. sz. 372—388. p.
[Az orosz légideszánt csapatok a német középső hadseregcsoport területén 1942 első hónapjaiban.]

Heinrichs, L. G.: Winterkämpfe in Finnland. Der Gegenangriff der finnischen 3. Brigade im Februar 1942. — ASM, 1958. 2. sz. 122—136. p.
[Téli harcok Finnországban. A finn 3. brigád ellentámadása 1942 februárban.]

Vor 15 Jahren: Die rote Flut brandet gegen die deutschen Stellungen. — St, 1958. 2. sz. 5. p.
[Az 1942—1943. évi oroszországi harcokról]

Vor 15 Jahren: An der Front nördlich Karbussel. - Kampfberichte südlich des Ladogasees. — St, 1958. 3. sz. 5—6. p.
[15 évvel ezelőtt: Karbusseltől északra a fronton. Harci jelentés a Ladoga-tótól délre. 1942—1943.]

Léderrey, E.: Operations of marshal von Manstein in Southern Russia, december 1942 to march 1943. — MR, 1958. XXVII. köt. 10. sz. 98—101. p.
[Manstein hadműveletei Dél-Oroszországban 1942 decembertől 1943 márciusig.]

Komszomolcü v bitve za Kavkaz. (Avguszt 1942—oktjabr' 1943 gg.) — IA, 1958. 5. sz. 23—49. p.
[Komszomolisták a Kaukázusért folyó harcokban (1942. aug.—1943. okt.).]

Romanowski, Boleslaw: Konwój do Murmanska. — WL, 1958. 2. sz. 30—32. p.
[A murmanszki konvoj a második világháborúban.]

Birjuzov, Sz.: Vojszka Juzsnogo Fronta v bojah za Donbaszsz. — VM, 1958. 9. sz. 60—76. p.
[A Déli front csapatai a Donmedencéért folyó harcokban.]

Die [vierte] 4. Rshew-Schlacht im August 1942. — DS, 1958. 9. sz. 276—278. p.
[A 4. rshevi csata 1942 augusztusában.]

Dettmer, Friedrich: Vom Don-Bogen nach Stalingrad. Die Kämpfe des Grenadier-Regiments 131. — DS, 1958. 4. sz. 110—112. p.
[A Don-kanyartól Sztálingrádig. A 131. gránátos ezred harcai.]

Dettmer, Friedrich: Vom Don-Bogen bis zum Untergang in Stalingrad. — DS, 1958. 5. sz. 143—146. p.
[A Don-kanyartól a sztálingrádi pusztulásig.]

Heysing, Günther: 40 Kilometer hinter die sowjetische Terekfront. — Panzerspähtrupp in Richtung Kaspisches Meer: [1942.] — DS, 1958. 2. sz. 50—51. p.
[40 km-rel a szovjet front tereki szakasza mögött. Páncélos felderítőcsapat a Káspi-tenger irányában.]

Heysing, Günther: 40 Kilometer hinter der Sowjetfront. Panzerspähtrupp in Richtung Kaspisches Meer. — St, 1958. 2. sz. 6—7. p.
[40 kilométerre az orosz front mögött. Páncélos-felderítő csapat a Káspi-tenger irányában 1942 végén.]

Korfes, Otto: Die westdeutsche Geschichtsschreibung zur militärischen Planung und politischen Wirkung der Schlacht um Stalingrad. — ZG, 1958. 3. sz, 496—507. p.
[A nyugatnémet történetírás a sztálingrádi csata katonai tervezéséről és politikai hatásáról.]

K isztorii Sztalingradszkoj bitvü. — IA, 1958. 3. sz. 75—96. p.
[A sztálingrádi csata történetéhez.]

[Fomicsev] Fomitschew, S. K.—*[Gladüs]* Gladysch, S. A.: Der Durchbruch der 293. und 76. Schützendivision der 21. Armee durch die gegnerische Verteidigung in der Schlacht bei Stalingrad (November 1942). — M, 1958. 1. sz. 76—102. p.
[A 21. hadsereg 293. és 76. lövészhadosztályának áttörése az ellenséges védelmen keresztül a sztálingrádi csatában.]

Kern, Erich: Stalingrad, Schicksalsschlacht der Deutschen. — St, 1958. 1. sz. 5. p.
[Sztálingrád, a németek sorsdöntő csatája.]

Pavlov, Ja. F.: V bojah za Sztalingrad. — PA, 1958. 18. sz. 29—30. p.
[A Sztálingrádért folyó harcokban.]

Pljaszkin, V.—*Gorlov*, V.: Inzsenernüe vojszka v Sztalingradszkoj bitve. — VIZs, 1958. 2. sz. 37—41. p.
[Műszaki csapatok a sztálingrádi csatában.]

Eremenko, A.: Isztoricseszkaja pobeda pod Sztalingradom. — K, 1958. 1. sz. 26—40. p.
[Történelmi jelentőségű győzelem Sztálingrádnál.]

Maszterov, M.: V bojah za Sztalingrád. — VSz, 1958. 2. sz. 12—13. p.
[Harcban Sztálingrádért.]

Parot'kin, I.: Bitva pod Sztalingradom. — VM, 1958. 2. sz. 52—68. p.
[A sztálingrádi csata.]

Menzel, Wolfgang: Cäsar speit Feuer. — DS, 1958. 12. sz. 373—374. p.
[Emlékezés az 1943 áprilisi szovjet harcokra.]

Südlich von Staraja Russa. — St, 1958. 8. sz. 6. p.
[Sztaraja Ruszszától délre. 1943. júl.]

Breith, H.: Der Angriff des III. Pz. Korps bei „Zitadelle" im Juli 1943. — W. 1958. 10. sz. 543—548. p.
[A III. páncélhadtest támadása a „Zitadella" hadműveletnél 1943 júliusában Belgorodnál.]

Koltunov, G. — *Szolov'ev*, B.: Razgrom nemecko-fasisztkih vojszk pod Kurszkom. — VM. 1958. 7. sz. 55—74. p.
[A német-fasiszta csapatok szétzúzása Kurszk alatt.]

Boldurev, P.: Bitva pod Kurszkom — VV, 1958. 8. sz. 13—20. p.
[A kurszki csata.]

Kraszovszkij, Sz. A.: Nezabüvaemü dni. K 15 letiju Kurszkoj bitvü. — VVF, 1958. 6. sz. 60—65. p.
[Felejthetetlen napok. A kurszki csata 15. évfordulójára.]

Anfilov, V.: Inzsenernüe vojszka Szovetszkoj Armii v bitve pod Kurszkom. — VIZs, 1958. 6. sz. 44—48. p.
[Műszaki csapatok a Szovjet Hadsereg Kurszk alatti csatájában.]

Gutcsenko, N.: Razgrom kel'ce-radomszkoj gruppirovki nemecko-fasisztszkih vojszk. — VM. 1958. 8. sz. 54—69. p.
[A német-fasiszta csapatok kelce-radoni csoportjainak szétzúzása.]

Anfilov, V. — *Porfirev*, E.: Likvidacija zaporzsszkogo placdarma nemecko-fasisztszkih vojszk. — VM, 1958. 8. sz. 70—82. p.
[A német-fasiszta csapatok zaporozsi felvonulási területének felszámolása.]

Haupt, Werner: Die Flieger der „Esquadron Azul". — DS, 1958. 5. sz. 152. p.
[A „kék hadosztály" repülői. Spanyol önkéntesek a keleti fronton.]

Esteban–Infantes: Vor 15 Jahren: Die Schlacht von Krasnijbor. — St, 1958. 4. sz. 5—6. p.
[A spanyol Estenban–Infantes tá-

bornok beszámolója a 15 évvel ezelőtti Krasznüj Bor melletti csatáról, 1943.]

Grossmann, Horst: Abwehrschlacht bei Ssewsk. — St, 1958. 10. sz. 5. p.
[Elhárítóharc Szevszknél 1943-aug.-ban.]

[Kozlov] Koslow, L.: Die Noworossisker Angriffsoperation. — M, 1958. 5. sz. 733—746. p.
[A novoroszszijszki támadó hadművelet, 1943. szept.—okt.]

Amerkamp, Siegfried: Nahkampf, vor 15 Jahren. — DS, 1958. 12. sz. 5. p.
[Közelharc, 1943. októberben a Szovjetunióban.]

Rawski, Tadeusz: Armia polska w Zwiazku Radzieckim 1943—1944. — WL, 1958. 7—8. sz. 3—14. p.
[A lengyel hadsereg a Szovjetunióban, 1943—1944.]

Klipa, Bohumir: Boj 1. cs. armádního sboru v SSSR na Malé Fatre. — HV, 1958. 2. sz. 205—252. p.
[A Szovjetunióban alakult 1. csehszlovák hadtest harca Mala Fatra körzetében.]

Panzernahkampf in den Waldkarpaten. — DS, 1958. 7. sz. 211—212. p.
[Páncélosok közelharca az Erdős-Kárpátokban.]

Stapor, Z. — *Jadziak,* E.: Udział 1 armii WP w operacji warszawskiej 1 Frontu Bialoruskiego. (14—17. 1. 1945. g.) — MW, 1958. 1, sz. 74—91. p.
[Az 1. lengyel hadsereg részvétele az 1. Belorussz Front varsói hadműveletében. (1945. jan. 14—17-ig.)]

Lestien: La défense de Breslau. - RHDGM, 1958. 29. sz. 101—102. p.
[Német védelmi harcok Breslaunál, 1945 tavaszán.]

Der Angriff des Schützenregiments im Winter. (Gefechtsbeispiele der Sowjetarmee aus dem Grossen Vaterländischen Krieg.) — M, 1958. 1. sz. 103—112. p.
[Lövészezred támadása télen. A Szovjet hadsereg harci példái a Nagy Honvédő Háborúból.]

Das Schützenregiment beim gewaltsamen Überwinden eines Flusses. (Gefechtsspiele der Sowjetarmee aus dem Grossen Vaterländischen Krieg.) — M, 1958. 3. sz. 365—376. p.
[Lövészezred egy folyó erőszakos legyőzésénél. (A Szovjet Hadsereg harci játékai a Nagy Honvédő Háborúból.]

Die Verteidigung des Schützenregiments und — bataillons. (Gefechtsbeispiele der Sowjetarmee aus dem Grossen Vaterländischen Krieg.) M, 1958. 6. sz. 873—884. p.
[A lövészezred és lövészzászlóalj védelme. A Szovjet Hadsereg harci példái a Nagy Honvédő Háborúból.]

TÖRÖKORSZÁG

Kniewald, Dragutin: Feliks Petančić 1502 o putevima kojim valja napasti Turke. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 25—58. p.
[A raguzai Félix Petantius a török elleni támadás felvonulási útjairól, 1502-ben.]

Stanojevic, Gligor: Kojeg je dana 1785 godine Mahmud Paša osvojio Cetinje. — VVM, 1958. 5. k. 1. sz. 208—212. p.
[Cetinje Mahmud pasa általi 1785. évi ostromának pontos időpontja.]

Dujcev, Ivan: Pages from te past. rule. — BT, 1958. 6. sz. 6—9. p.
[A török uralom első évszázadai Bulgáriában.]

Kinov, Iv.: Voentie dejsztvia na The first centuries of ottoman ruszkata armija prez vreme na ruszkoturszkata vojna 1877—1878 g. — VoM, 1958. 2. sz. 3—24. p.
[Az orosz hadsereg harci tevékenysége az orosz—török háború idején.]

Ocetja, A.: Prinoszöt na rumönszkija narod v ruszko—turszkata vojna ot 1875—1878. — IP, 1958. 2. sz. 26—33. p.
[A román nép részvétele az orosz—török háborúban, 1875—1878-as években.]

Todorov, G. D.: Bolgarszkaja obscsesztvennoszt' i ruszszko—turecskaja vojna 1877—1878 godov. — NNI, 1958. 2. sz. 49—61. p.
[A bolgár nép és az 1877—1878. évi orosz—török háború.]

Kolarov, [Vaszil] Vassil: Bulgaria's national liberation. — BT, 1958. 5. sz. 1—3. p.
[Bulgária nemzeti felszabadulása és az orosz—török háború.]

Ganovszki, Sz.: Oszvobozsdenieto na Bölgarija ot turszko igo i njakoi problemi na nasata markszisztka isztoriografija. — IP, 1958. 2. sz. 3—12. p.
[Bulgária felszabadulása a török iga alól és a bulgár marxista történetírás néhány problémája.]

Nikitin, Sz. A.: Ruszkata obscsesztvenoszt i oszvobozsdenieto na Bölgarija. — IP, 1958. 2. sz. 13—25. p.
[Az orosz közvélemény és Bulgária felszabadulása a török iga alól.]

[Vaszilev] Vassilev, [Vaszil] Vassil: Pages from the past. Liberation from ottoman bondage to end of first world war. — BT, 1958. 17. sz. 17—20. p.
[Bulgária története a török iga alóli felszabadulástól az első világháború végéig.]

Möller–Witten, Hanns, Vor 40 Jahren: Der Zusammenbruch Bulgariens und der Türkei. — St, 1958. 10. sz. 5. p.
[40 évvel ezelőtt: Bulgária és Törökország összeomlása 1918-ban.]

VIETNÁM

Szirkov, D.: Frenszkata komuniszticeszka partija i vojnata v Indokitaj (1946—1954 g.) — IP, 1958. 3. sz. 45—67. p.
[A Francia Kommunista Párt és a vietnámi háború. 1946—1954.]

Merglen, Albert: Two airborne raids in North Vietnam. — MR, 1958. XXXVIII. köt. 1. sz. 14—20. p.
[Két ejtőernyős támadás Észak-Vietnámban, 1952-ben Phu-Doannál és 1953-ban Lang Son-nál.]

Összeállították: *Kovalcsik József, Viniczai István, Windisch Aladárné.*

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Tizenöt éve szabad hazánk – – – – – – – – 3

J. A. BOLTIN professzor — A második világháború keletkezéséről és politikai jellegéről (1939–1945) – – – – – – – – – 9

MUCS SÁNDOR alezredes — A Magyar Néphadsereg fejlődésének néhány kérdése a második világháború befejezése után 40

TÓTH SÁNDOR százados — A Budai Önkéntes Ezred története – – – – – 67

TRÓCSÁNYI ZSOLT a történelemtudomány kandidátusa — Az Erdélyi Országos Főbiztosság története – – 97

RÁZSÓ GYULA — A lovagi hadseregek stratégiájának néhány kérdése – – – – – – – – – – – – – – 137

KÖZLEMÉNYEK

ÖLVEDI IGNÁC alezredes — Visszaemlékezés a Néphadsereg 1945–46-os éveire 173

KALASZI GYÖRGY — Harcoltunk Budáért – – – – – – – – – 188

MARKÓ ÁRPÁD a történelemtudomány kandidátusa és BALÁZS JÓZSEF százados — A csornai ütközet 1849. június 13. – – – – – 201

SZEMLE

Levéltári Közlemények (1959). *Nagy László*, a történelemtudomány kandidátusa – – – – – 210

Györkei Jenő szds., Gyáros László: Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában *(dr. Horváth Miklós)* – – – – – – – – – 215

Hetés Tibor: Stromfeld Aurél válogatott írásai. *(Balázs József* alez.) – – – – – – – – 224

Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. *(Balázs József* szds.) – – – – – 231

Razin: A hadművészet története I. kötet. *(Dér László)* – – – – – – – – – – – – – 235

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Dokumentumok a magyar antifasiszta és partizánharcok történetéhez hazánk felszabadulásának éveiből (1944–1945). *(Közlik: Gazsi József* és *Harsányi János* szds.) – – – – – – – – 245

Dokumentumok az ellenforradalmi rendszer utolsó napjainak történetéhez. (Közli: *Morva Tamásné)* – – – – – – – – – – – – 291

BIBLIOGRÁFIA

A Magyar Néphadsereg történetének válogatott bibliográfiája 1945–1960. – – – – – – – – 309

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 327

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

	Наша родина пятнадцать лет свободна	3
Профессор А. БОЛТИН	О возникновении и политическом характере второй мировой войны (1939—1945)	9
Подполковник МУЧ ШАНДОР	Некоторые вопросы развития Венгерской Народной Армии после окончания второй мировой войны	40
Капитан ТОТ ШАНДОР	История Будайского Добровольческого Полка	67
Кандидат ист. наук ТРОЧАНЬИ ЖОЛТ	История Трансильванского общегосударственного комиссариата (1686—1849)	97
РАЖО ДЬЮЛА	К вопросу о стратегии рыцарских армий	137

СООБЩЕНИЯ

Подполковник ЭЛВЕДИ ИГНАЦ	Воспоминание о 1945—1946 годах Народной Армии	17
КАЛАСИ ДЬЕРДЬ	Воевали за Буды	188
Кандидат ист. наук МАРКО АРПАД и Капитан БАЛАЖ ЙОЖЕФ	Битва у Чорна 13 июня 1849 г.	201

РЕЦЕНЗИИ

Архивные Записки 1959 (Канд. ист. наук Надь Ласло)	210
Ерне Дьеркеи и Дярош Ласло: Венгерские добровольцы в борбе за независимости испанского народа (Подпол. Хорват Миклош)	215
Хегеш Тибор: Избранные произведения Штромфельда Ауреля (Подпол. Балаж Йожеф)	224
Кошут Лайош в первом венгерском ответственном министерстве (Капитан Балаж Йожеф)	231
Е. А. Разин: История военного искусства. Том I. (Дер Ласло)	235

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ

Документы по истории венгерской антифашистской и партизанской борьбы во время освобождения страны в 1944—1945 годах. (Гажи Йожеф и Харшаньи Янош)	245
Документы по истории последних дней существования контрреволюционного режима (Морва Тамашне)	291

БИБЛИОГРАФИЯ

Избранная библиография по истории Венгерской Народной Армии (1945—1960 гг.)	309
Библиография статей иностранных журналов	327

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

	Unsere Heimat ist seit fünfzehn Jahren frei	3
Professor J. A. BOLTIN	Über die Entstehung und politischen Charakter des zweiten Weltkrieges (1939–1945)	9
Oberstleutnant SÁNDOR MUCS	Einige Fragen der Entwicklung der Ungarischen Volksarmee nach dem Ende des zweiten Weltkrieges	40
Hauptmann SÁNDOR TÓTH	Die Geschichte des Ofner Freiwilligen Regiments	67
ZSOLT TROCSÁNYI Canditat der Geschichtswissenschaften	Die Geschichte des Landes-Oberkomissariats in Siebenbürgen	97
GYULA RÁZSÓ	Einige Fragen der Strategie der Ritterarmeen	137

MITTEILUNGEN

Oberstleutnant IGNÁC ÖLVEDI	Erinnerungen auf die Jahre 1945–1946 der Ungarischen Volksarmee	173
GYÖRGY KALÁSZI	Wir haben für Ofen gekämpft	188
ÁRPÁD MARKÓ Candidat der Geschichtswissenschaften und Hauptmann JÓZSEF BALÁZS	Das Treffen bei Csorna am 13. Juni 1849	201

RUNDSCHAU

KRIEGSGESCHICHTLICHE UNKUNDEN

BIBLIOGRAPHIE

Ára: 16, — Ft

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1960

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1960

ÚJ FOLYAM BUDAPEST VII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság.

Elnök:
Otta István

Főszerkesztő:
Mucs Sándor

Tagok:
Balázs József, Barta István, dr. Csillag Ferenc, Kornis Pál, Liptai Ervin

Felelős szerkesztő:
Dr. Horváth Miklós

Technikai szerkesztő:
Sztana Béla

A szerkesztőség címe:
Budapest, I., Kapisztrán tér 2. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: a Zrínyi Honvéd Kiadó,
Budapest, VI., Népköztársaság útja 2. Telefon: 112—764

Megjelenik félévenként.
Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetési ára egész évre: 32,— Ft.
Csekkszámlaszám: 61 297 befizetési számla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

609314/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest.

LENIN ÉS A SZOCIALISTA HADTUDOMÁNY

Dr. Liptai Ervin a történelemtudomány kandidátusa

I.

A történelem folyamán még nem volt olyan mozgalom, amelynek célkitűzéseit annyira a legtisztább humanizmus eszméi, a dolgozó emberiség érdekei határozták volna meg, mint azét a mozgalomét, amely a tudományos szocializmus létrejötte óta harcol a kizsákmányolás és elnyomás megszüntetéséért. A kommunisták az emberiség hatalmas többségét képező dolgozó milliók érdekében a társadalmi igazságtalanságok megszüntetéséért, a véres, fegyveres erőszakra támaszkodó kizsákmányolás eltörléséért, a nélkülözés, a nyomor felszámolásáért indulnak harcba. Célkitűzésük olyan társadalmi rendszer megteremtése, ahol az emberek az osztálytársadalmak bilincseitől felszabadultan, boldogan, társadalmi katasztrófáktól mentesen élvezik a közös munkából fakadó jólét gyümölcseit.

A kommunisták — világnézetük humanista jellegéből fakadóan — elítélik a háborút, mint az egyes államok közötti ellentétek elintézésének legbarbárabb, legembertelenebb módját. Tisztában vannak azzal, hogy minden háború tengernyi fájdalommal, könnyel, pusztítással jár és elsősorban azokat a dolgozó tömegeket sújtja, amelyeknek mindig is vállaira nehezedtek a társadalom legsúlyosabb megpróbáltatásai.

A kommunisták elítélik a háborút, ugyanakkor a társadalmi fejlődés alapvető mozgató erőinek ismeretében tisztában vannak azzal, hogy mindaddig, amíg a kizsákmányoló osztályok fegyveres erőszakon alapuló uralma fennáll, a háborúk elkerülhetetlenek. Elkerülhetetlenek egyrészt azért, mert a kizsákmányoló osztályok nem mondanak le arról, hogy gazdasági érdekeik szolgálatába állítsák a háborút. Elkerülhetetlenek másrészt azért, mert ha az elnyomott és kizsákmányolt osztályok, a rabságban tartott népek fel akarnak szabadulni, az elnyomók fegyveres uralmát csak fegyverrel tudják elsöpörni.

A marxisták tisztában vannak azzal, hogy a háborút, az osztálytársadalmak korának e borzalmas velejáróját csak magának a kizsákmányolásnak, a vagyonos osztályok uralmán alapuló társadalmi rendszernek felszámolásával lehet kiküszöbölni. A kommunistákat az jellemzi, hogy nem

bízzák magukat a társadalom életének vak törvényszerűségeire, hanem e törvények ismeretében, a dolgozó tömegek mozgalmának megszervezése és irányítása révén — az adott történelmi keretek között — maguk is alkotóan befolyásolják a történelem alakulását. A kommunisták tudatában vannak, hogy a társadalmi fejlődés már elérte azt a fokot, amikor a kizsákmányoláson alapuló osztálytársadalmak rendszere megérett a pusztulásra. Ezért, a munkásosztállyal az élen, az elnyomott és kizsákmányolt dolgozók tömegeit olyan harcra mozgósítják, amelynek az a célja, hogy meggyorsítsa a kizsákmányoláson alapuló társadalmi rendszer összeomlását és az új, szocialista társadalom létrejöttét.

Az osztálytársadalmak lényegéből fakadó sajátos ellentmondás, hogy a háborúkat szülő kizsákmányolás maga sem szüntethető meg fegyveres harc nélkül.

E sajátos ellentmondást felismerve és abból a megfelelő következtetéseket levonva, a tudományos szocializmus vezéralakjai kezdettől fogva úgy foglalkoztak a fegyveres felkelés és az osztályháború kérdéseivel, mint olyan problémákkal, amelyekkel a szocializmus győzelméért vívott küzdelem során a munkásosztály forradalmi élcsapata elkerülhetetlenül szembetalálja magát.

„A szociáldemokrácia sohasem nézte és nem is nézi szentimentálisan a háborút. A szociáldemokrácia visszavonhatatlanul elítéli a háborút, mint az emberiséget érintő kérdések eldöntésének vadállati módját, de tudja, hogy a háborúk elkerülhetetlenek, amíg a társadalom osztályokra tagolódik, amíg ember embert kizsákmányol. E kizsákmányolás pedig nem szüntethető meg háború nélkül, amelyet mindig és mindenütt maguk a kizsákmányoló, uralkodó és elnyomó osztályok kezdenek."[1] — írta Lenin 1905-ben a Proletárij című újságban.

A marxistákat a hadügyek és a fegyveres harc kérdései *elsősorban* mindig a szocialista forradalom győzelmes megvalósítása szempontjából érdekelték. A marxisták számára — szemben az utópistákkal és a marxizmus meghamisítóival — a szocializmus megvalósítása nem elméleti, hanem közvetlen harci feladat. Ezért tanulmányozták a marxizmus nagyjai a fegyveres harc törvényszerűségeit a szocialista forradalom győzelemre vitelének eszközei és módszerei között.

Ismeretes, hogy Marx és Engels milyen behatóan foglalkoztak a háborúk történetével és törvényszerűségeivel. A Marx és Engels közötti sajátos munkamegosztás folytán elsősorban Engels fejtett ki széleskörű munkásságot a katonai elmélet, a hadtudományok területén, azonban Marx is alapos katonai elméleti ismeretekkel rendelkezett és a fegyveres felkelés, valamint a polgárháború problémakörével mélyrehatóan foglalkozott.

Marx és Engels halála után a marxizmus meghamisítói, a reformisták, revizionisták természetesen nem sokat törődtek a fegyveres felkelés és a polgárháború témájával, a marxizmus forradalmi lényegéhez ragaszkodó szocialisták azonban továbbra is nagy figyelmet fordítottak a hadügy, a fegyveres harc kérdéseire. Ismeretes Franz Mehring példája, aki-

[1] Lenin Művei 8. kötet, 575—576. old.

nek sokoldalú ismeretei a hadtudomány területére is kiterjedtek és a hadtörténelemmel kapcsolatban több figyelemreméltó munkát alkotott.

Hasonlóan nagy fontosságot tulajdonítottak ennek a kérdésnek az orosz forradalmi szociáldemokraták is, köztük elsősorban az oroszországi népek forradalmi mozgalmának nagy vezére: Lenin.

„Nézzük meg közelebbről a hadügyeket. Azok a szociáldemokraták, akik csak valamelyest is járatosak a történelemben és tanultak Engelstől, a hadügyek kiváló szakértőjétől, sohasem kételkedtek abban, hogy óriási jelentősége van a katonai ismereteknek, hogy óriási fontossága van a haditechnikának és a katonai szervezetnek, mint olyan eszköznek, amelyet a nép tömegei és a nép osztályai a nagy történelmi összeütközések eldöntésére használnak fel."[2] — írta Lenin.

Lenin mindig hangsúlyozta, hogy a katonai kérdésekkel való foglalkozás a forradalmi marxisták számára sohasem öncélú elméleti kérdés, nem a hadügyek iránti valamiféle általános érdeklődésből fakad, hanem a forradalmi gyakorlat által felvetett, az osztályharc kérdéseitől elválaszhatatlan probléma.

„A szociáldemokrácia sohasem játszott katonai összeesküvésekkel, sohasem tolta előtérbe a katonai kérdéseket, míg nem voltak meg a kezdődő polgárháború feltételei. *Most* azonban az összes szociáldemokraták felvetették a katonai kérdéseket, ha nem is a legelső helyen, de mégis az elsők között, napirendre tűzték e kérdések tanulmányozását és a néptömegekkel való megismertetésüket. A forradalmi hadseregnek az orosz nép egész további sorsának eldöntésére és a legelső, leglényegesebb kérdésnek, a szabadság kérdésének eldöntésére gyakorlatilag kell alkalmaznia a katonai ismereteket és a katonai fegyvereket."[3] — hangoztatta Lenin az 1905-ös forradalmi napokban.

A közelmúltig — különösen a második világháború utáni időszakban — kevés szó esett Leninről, mint a hadügy kérdéseinek alapos ismerőjéről, mint a proletariátus fegyveres harcainak lángeszű vezetőjéről. Ez a tény kétségtelenül összefüggésben van a személyi kultusz időszakában megnyilvánult hibákkal. Az a tény, hogy a második világháborút követő mintegy tíz esztendő alatt sem a Szovjetunióban, sem a népi demokratikus országokban egyetlen jelentősebb megemlékezés sem látott napvilágot Leninről, mint a szocialista forradalom és a polgárháború időszakában vívott fegyveres harcok vezetőjéről, nyilvánvalóan összefügg Sztálinnak 1946. február 23-án Rázin ezredeshez intézett levelében kifejtett nézeteivel. Ebben a levélben Sztálin többek között a következőket írja:

„Lenin — Engelstől eltérőleg — nem tekintette magát katonai szakértőnek. Nem tekintette magát katonai szakértőnek sem az Októberi Forradalom előtt, sem később, az Októberi Forradalom után, egészen a polgárháború befejezéséig. A polgárháború idején Lenin minket, akik akkor még a Központi Bizottság fiatal tagjai voltunk, arra kötelezett, hogy behatóan tanulmányozzuk a katonai szakkérdéseket. Ami saját

[2] U. o. 575. old.
[3] U. o.

magát illeti, nyíltan megmondta nekünk, hogy számára már késő a katonai kérdést szakszerűen tanulmányozni."[4]

Sztálin kétségkívül igazat írt akkor, amikor azt hangoztatta, hogy Lenin nem tartotta magát katonai szakértőnek. Lenint mindig a legnagyobb szerénység jellemezte. Az is tény, hogy Lenin nem is lépett fel önmagával szemben azzal az igénnyel, hogy a katonai kérdések minden ágában szakismeretekre tegyen szert — erre nem is volt szüksége. Ő mindig a hivatásos forradalmár, a politikai vezető, a proletariátus forradalmi élcsapatának vezére szemszögéből tanulmányozta a hadügy kérdéseit. Ennek ellenére Sztálin megállapításai csupán az igazság egy részét, egyik oldalát világítják meg és alkalmat adtak arra, hogy Leninnek a hadügyekben kifejtett elméleti és gyakorlati tevékenységét lebecsüljék. Lenin nem tekintette magát katonai szakértőnek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Lenin nem igyekezett a legalaposabb ismeretekre szert tenni a fegyveres harc szervezésének és irányításának kérdéseiben. Másrészt pedig, Lenin, mint az orosz proletariátus fegyveres harcának vezetője, a legkiválóbb elméleti és gyakorlati irányítónak bizonyult.

Lenin szerényen azt hangoztatta, hogy számára már késő a katonai kérdéseket szakszerűen tanulmányozni, a valóságban azonban a századfordulót követő évektől kezdődően nagyszámú — sokszor egész speciális katonai jelleggel bíró — munkát tanulmányozott át.

„Iljics újra meg újra elolvasta és a lehető legalaposabban áttanulmányozta, átgondolta mindazt, amit Marx és Engels a forradalomról és a felkelésről írt, sőt elolvasott ezenkívül még jónéhány könyvet a hadművészetről, átgondolta a fegyveres felkelés technikájának, szervezésének minden oldalát. Ezzel sokkal többet foglalkozott, mint ahogy ezt róla általában tudják, és amikor a partizánháború rohamcsapatairól, az ‚ötös és tizes csoportokról' beszélt, akkor ez nem egy laikus fecsegése volt, hanem sokoldalúan átgondolt terv.

A Societé de lecture tisztviselője minden nap láthatott egy orosz forradalmárt, aki már korán reggel beállított, a sár miatt svájci szokás szerint felhajtott, olcsó szövetből készült nadrágban, amelyet aztán elfelejtett lehajtani, elővette a barikádharcról, a támadás technikájáról szóló, előző nap félbehagyott könyvet, leült szokott helyére, az ablak melletti asztalkához, megszokott kézmozdulattal végigsimította kopaszodó fejét, és belemerült az olvasásba"[5] — írta Leninről Krupszkája, visszaemlékezve az 1905-ös esztendőre, amelyben Lenin Svájcból, az emigrációból kísérte figyelemmel az oroszországi eseményeket és látta el gyakorlati katonai tanácsokkal a mozgalom otthoni vezetőit.

Az 1905-ös forradalom után sem szűnt meg Lenin érdeklődése a fegyveres harc kérdései iránt és ezzel kapcsolatban a francia, svájci és oroszországi könyvtárak számtalan katonai vonatkozású művét olvasta el és dolgozta fel. Amellett, hogy a hadüggyel kapcsolatos könyvek jelentős részét könyvtárakban olvasta el, személyes könyvtárában is igen nagyszámú katonai vonatkozású munka volt. Leninnek a lakásán őrzött könyvei között 176 a haditudománnyal kapcsolatos munka volt, ebből 84 általános haditudományi és hadművészeti munka, 20 az első világ-

[4] Sztálin a győzelem hadvezére. Honvédelmi Minisztérium 1949. 263. old.
[5] N. K. Krupszkája: Visszaemlékezések Leninre. Kossuth, 1959. 108. old.

háború, 72 pedig az oroszországi polgárháború történetével foglalkozó mű volt.

Mindez világos bizonyítéka annak, hogy Lenin komolyan foglalkozott a hadügy, a fegyveres harc kérdéseivel, és az azzal kapcsolatos problémák nem voltak számára idegenek.

Az a tény, hogy Lenin, mint politikus foglalkozott a hadügy kérdéseivel, nem csökkenti, hanem növeli katonai vonatkozású megállapításainak értékét és jelentőségét. Olyan politikus volt, akinek tevékenysége nem meddő parlamenti vitákra és a miniszteri bársonyszékek körüli harcra korlátozódott, hanem tényleges vezére és irányítója volt annak a harcnak — és e harcban a fegyvereknek döntő szerep jutott —, amely az oroszországi munkásosztály részéről a hatalom megszerzéséért és megtartásáért folyt.

Lenin egyik alkalommal — mint erről egyik volt munkatársa megemlékezett — igen figyelemre méltó észrevételt tett:

„A politikai taktika és a katonai taktika nem más, mint amit a németek ‚Grenzgebietnek' (határterületnek) neveznek, és a pártmunkások számára igen hasznos lenne, ha tanulmányoznák Clausewitznek (a nagy német katonai teoretikusnak) munkáit."[6]

Leninnek e megállapítása kettős értelemben is jelentőséggel bír:

Egyrészt azt a gondolatot foglalja magában, hogy a katonai stratégia és taktika, valamint a politikai stratégia és taktika számos törvényszerűsége azonos. Ha áttanulmányozzuk Lenin műveit, láthatjuk, hogy a politikai harccal kapcsolatban Lenin milyen sok stratégiai és taktikai hasonlatot vesz a hadművészet területéről.

Másrészt Lenin megállapítása azt is magában foglalja, hogy a proletariátus osztályharcának meghatározott szakaszain a politikai harc és a fegyveres harc elválaszthatatlan egységbe fonódik össze. Ezek a fegyveres felkelés, a polgárháború időszakai, amikor a valóságban a politika az osztályharc legmagasabb formájában, a fegyveres harcban csúcsosodik ki, amikor a fegyverek politizálnak, amikor „a kritika fegyvereit felcserélik a fegyverek kritikájával".

Lenin, mint az orosz munkásosztály vezére, vezette a munkásosztályt, az orosz népet az osztályharc legkiélezettebb szakaszaiban: a fegyveres felkelés és a polgárháború időszakában. E harcok során Lenin nemcsak sikeresen alkalmazta mindazt, amit Marx és Engels, valamint a polgári hadtudomány kiemelkedő alakjai a fegyveres harc törvényszerűségeiről tanítottak, hanem számos területen gazdagította, továbbfejlesztette a marxi—engelsi örökséget és nevéhez a szocialista haditudomány kialakulásának kiemelkedő fejezete fűződik.

Egy rövid tanulmány keretén belül lehetetlen csak megközelítően is teljes képet adni Leninnek a hagyüggyel kapcsolatos elméleti és gyakorlati tevékenységéről. Jelen tanulmány Lenin ilyen irányú munkásságának csupán néhány vonatkozásával kíván foglalkozni: nevezetesen Leninnek az imperializmus kora háborúinak jellegéről és jellemző sajátosságairól; a fegyveres felkelés kérdéséről; a szocialista állam hadserege létrehozásáról szóló tanításaival.

[6] Lenyinszkij Szbornyik XII. 390. old.

II.

Mint ismeretes, Lenin igen nagyjelentőségűnek tartotta Clausewitznek azon megállapítását, hogy a háború nem más, mint a politika folytatása más eszközökkel. Clausewitz e zseniális meglátását — amely azonban Clausewitz osztálykorlátainál fogva természetesen nem lehetett teljes — Lenin konkretizálta, továbbfejlesztette, amikor rámutatott, hogy:

„A háború a politika folytatása más eszközökkel. Minden háború elválaszthatatlanul azzal a politikai renddel függ össze, amelyből fakad. Azt a politikát, amelyet egy bizonyos hatalom, s ezen a hatalmon belül egy bizonyos osztály a háború előtt hosszú időn át folytatott, ugyanez az osztály elkerülhetetlenül és holtbizonyosan tovább folytatja a háború alatt is, csak éppen tevékenysége formáját változtatja meg."[7]

Miért van döntő elvi fontossága annak a kiegészítésnek, amelyet Lenin Clausewitz ismert formulájához tett hozzá? Ha nem mutatunk rá, hogy az a politika, amely a háborúban folytatódik, az adott állam uralkodó osztályának politikája, szem elől téveszthetjük a háború valóságos okait, mozgató erőit és azokat valóságos célokat, amelyekért a háború folyik. A háború lényege nem érthető meg csupán az adott uralkodó osztály külpolitikájából, mert a külpolitika — és így maga a háború is — elsősorban az adott ország uralkodó osztálya és a többi osztály közötti viszony bélyegét viseli magán. A háború lényegének lenini meghatározása nagy jelentőséggel bír, mert lehetővé teszi, hogy elkerüljük azokat a hibákat, amelyek akkor jelentkeznek, ha az egyes háborúkat nem mint az uralkodó osztály politikájának folytatását vizsgáljuk, hanem mint olyan jelenségeket, amelyekben a nemzet mint egységes homogén egész folytat fegyveres harcot egy másik nemzettel.

A háború lényegének ilyen elemzése képezi alapját a háborúk jellegéről szóló lenini tanításnak. Leninnek az igazságos és igazságtalan háborúról szóló tanításának hatalmas elvi és gyakorlati jelentősége van. A háború igazságos vagy igazságtalan jellegének tisztázása előfeltétele a dolgozó tömegek tisztánlátásának. Előfeltétele annak, hogy a kommunista párt és a munkásosztály helyes álláspontot alakítson ki a háborúval kapcsolatban és e helyes álláspontnak megfelelően dolgozza ki stratégiáját és taktikáját az osztályharc adott szakaszában.

A háborúk jellegéről szóló lenini tanítás különösen nagy jelentőségű volt az első világháború időszakában, amikor a világ nagyhatalmainak kizsákmányoló osztályai saját imperialista céljaikért minden addiginál pusztítóbb háborúba sodorták a nemzeteket. Az uralkodó osztályok propagandagépezete és a II. Internacionálé jobboldali pártjainak szociálsovinizmusa a dolgozó osztályok előtt elködösítette a háború jellegét és valódi céljait. Ilyen körülmények között a háború jellegének tisztázása előfeltétele volt annak, hogy a katonaruhába öltöztetett munkások és parasztok a fegyvereket azok ellen a kizsákmányoló osztályok ellen fordítsák, akik a népeket az imperialista rablóháborúba sodorták. A háború jellegének tisztázása tehát a legszorosabb értelemben vett gyakorlati,

[7] Lenin Művei 24. kötet. 415. old.

harci kérdés volt az egész világ munkásmozgalmának számára. Ezért fordított Lenin olyan nagy gondot e kérdés tisztázására.

Lenin, aki mélyrehatóan foglalkozott az imperialista államok gazdasági és politikai rendszerével, rámutatott arra, hogy az imperializmus korában az igazságtalan háborúknak új szakasza, a világháborúk szakasza kezdődött meg. Ezekben a háborúkban az imperialista hatalmak és a mögöttük álló monopolista szervek a világ újrafelosztásáért indítják meg a harcot. Az imperializmus korának háborúit elemezve Lenin a háborúk számos sajátos, új vonására hívta fel a figyelmet.

Már 1905-ben, Port Artur eleste című cikkében rámutatott a modern háború egyik legalapvetőbb jellemvonására:

„Visszavonhatatlanul elmúltak azok az idők, mikor a háborút zsoldosok, vagy a néptől félig-meddig elszakadt kaszt képviselői viselték. A háborúkat ma a népek viselik..."[8]

„Az ország katonai szervezete és egész gazdasági és kulturális rendje között sohasem volt még oly szoros a kapcsolat, mint napjainkban"[9] — mondja Lenin ugyanebben a cikkében.

Az imperializmus kora háborúinak e jellemvonásaiból Lenin azt a következtetést vonta le, hogy többé nem lehet elleplezni a dolgozó tömegek millióinak szeme elől a nép és a kormány céljai közti ellentmondást. A dolgozó tömegek az események aktív résztvevői lesznek és minden katonai kudarc vagy csőd szükségszerűen mély politikai válság kezdetét jelenti. A háborúban az elnyomó osztályok politikája gyorsabban és világosabban lepleződik le a dolgozó tömegek előtt, mint egyébként, mert a háború minden addiginál jobban kiélezi a társadalom ellentmondásait.

Az a tény, hogy a modern háborúkat a népek vívják, azt a lehetőséget rejti magában, hogy a katonaruhába öltöztetett munkások és parasztok — miután meggyőződtek az imperialista háborúk népellenes jellegéről — a kezükbe adott fegyvert a kizsákmányolás elsöprésére, a szocialista társadalom létrehozására használják fel. Éppen ezért az imperializmus korának minden háborúja a proletariátus forradalmától terhes, éppen ezért az imperializmus korszaka nemcsak az imperialista háborúk kora, hanem egyben a proletárforradalmak kora.

Lenin a háborúk jellegéről szólva rámutatott, hogy a világtörténelem legigazságosabb háborúi azok a háborúk, amelyeket a munkásosztály, az elnyomott nép vív kizsákmányolói ellen, gazdasági és politikai felszabadulásáért, a kizsákmányolástól mentes szocialista társadalom megteremtéséért.

„Az a háború, amelyet ti viseltek, az egyetlen jogos, igazságos, igazán forradalmi háború, az elnyomottak háborúja az elnyomók ellen, a dolgozók háborúja a kizsákmányolók ellen, háború a szocializmus győzelméért"[10] — így fogalmazta meg Lenin a magyar Vörös Hadsereg háborújának jellegét, a felszabadult hazáját védő proletariátus háborújának jellegét a magyar munkásokhoz intézett üzenetében.

A fegyveres felkelés és a proletariátus osztályháborújának igazságos jellegéről szóló lenini tanítás szintén közvetlen gyakorlati jelentőséggel

8 Lenin Művei 8. kötet 37. old.
9 U. o. 39. old.
10 Lenin Művei 29. kötet. 397. old.

bírt. A marxizmus—leninizmus meghamisítói a kispolgári pacifizmus talaján állva, 1905-ben és 1917-ben is szentimentális kirohanásokat intéztek a forradalmi szocialistáknak a fegyveres felkelésre és a polgárháborúra vonatkozó nézeteivel és gyakorlatával szemben. Mint ismertes, a renegát Kautsky egészen odáig ment, hogy blanquizmussal vádolta az oroszországi kommunistákat azért, mert fegyveres felkeléssel készültek a hatalom megragadására. Majd, miután a világ első munkásállama arra kényszerült, hogy létrehozza hadseregét a minden oldalról rátámadó intervenciós és ellenforradalmi csapatok visszaverésére, Kautsky azt hangoztatta, hogy Lenin és az orosz kommunisták militaristákká váltak. Ilyen körülmények között a proletariátus fegyveres harcának elkerülhetetlen szükségességéről és igazságosságáról szóló lenini tanításnak hatalmas jelentősége volt.

Lenin az imperializmus korának háborúit elemezve rámutat azokra a tényezőkre, amelyeknek a modern háborúban meghatározó, a háború kimenetelét eldöntő szerepük van.

Abból a tényből, hogy a modern háborúkat a népek vívják, fakad az erkölcsi tényezők hatalmasan megnövekedett szerepe. A győzelmet végső fokon azoknak a tömegeknek lelki állapota határozza meg, akik a harc mezején vérüket hullatják. A modern háborúkban, amikor nemcsak a hadsereg van kitéve a háború megpróbáltatásainak, hanem az egész nép, a nép erkölcsi erejének szilárdsága döntő tényező a háború kimenetelében. A nép erkölcsi szilárdsága pedig mindenekelőtt a háborút viselő ország gazdasági, társadalmi berendezésétől, a háború jellegétől függ.

A háborúk kimenetelét meghatározó tényezők között Lenin döntő jelentőséget tulajdonított a háborút viselő országok gazdasági erejének.

„A modern háborúkban... a gazdasági szervezetnek döntő jelentősége van"[11] — írta Lenin 1917-ben „A fenyegető katasztrófa és hogyan kell ellene harcolni" című cikkében. 1919-ben a keleti népek kommunista szervezeteinek II. összoroszországi kongresszusán Lenin rámutatott, hogy a háború minden nemzet valamennyi gazdasági és szervezeti erejének próbája.

Lenin munkáiban számos esetben foglalkozik a hátországnak a háborúban betöltött szerepével és hangsúlyozza a hátország szervezettségének nagy fontosságát.

„A *komoly* hadviseléshez erős, szervezett hátország szükséges. A legjobb hadsereget, a forradalom legodaadóbb híveit is azonnal elpusztítja az ellenség, ha nincsenek eléggé felfegyverezve, ha nincsenek kielégítően ellátva élelmiszerrel és nincsenek megfelelően kiképezve. Ez annyira világos, hogy nem szorul magyarázatra."[12]

Igen nagy fontosságot tulajdonított Lenin a háborúban a haditechnikai eszközök, a gépek alkalmazásának. Már az 1905-ös forradalom, az utcai harcok tapasztalatai alapján rámutatott, hogy a haditechnika fejlődésével megváltoznak és meg kell hogy változzanak a harc módjai és formái. 1918-ban Lenin rámutatott, hogy a fegyveres harcban az kere-

[11] Lenin Művei 25. kötet 388. old.
[12] Lenin Művei 27. kötet 62. old.

kedik felül, akinek magasabbrendű a haditechnikája, akinek jobbak a gépei. „Gép nélkül, fegyelem nélkül a modern társadalomban nem lehet élni — vagy legyőzzük a fejlettebb technikát, vagy eltipornak bennünket."[13]

Lenin a háború sorsát eldöntő tényezők között nagy fontosságot tulajdonított bizonyos objektív tényezőknek is. Így például, a magyarországi Tanácsköztársaság bukásának okait elemezve rámutatott, hogy a Magyar Tanácsköztársaság katonai vereségének egyik döntő oka Tanács-Magyarország kis területe volt.

„... minket az óriási terület mentett meg és meg fog menteni. Magyarország viszont túlságosan kicsiny ahhoz, hogy visszaverhesse minden ellenségét."[14]

III.

Leninnek a fegyveres harccal kapcsolatos munkássága jórészt a fegyveres felkelés kérdéséhez fűződik. Lenin igen mélyrehatóan foglalkozott a fegyveres felkelés konkrét harci kérdéseivel. Az oroszországi eseményektől távol is meglepő pontossággal tudta elemezni az eseményeket és számtalan munkájában határozott programot adott a fegyveres felkelésnek. Megrajzolta a fejlődésnek azt a vonalát, amelyet az osztályharc egyes formái a népi felkelés során követnek:

„Lázadások — tüntetések — utcai harcok — a forradalmi hadsereg osztagai: ezek a népi felkelés fejlődésének szakaszai"[15] — írja Lenin 1905-ben A forradalmi hadsereg és a forradalmi kormány című cikkében.

Különösen nagy jelentőséget tulajdonított Lenin a fegyveres felkelés szervezeti formáinak. 1905 októberében a szentpétervári harci bizottsághoz küldött levelében hangsúlyozza, hogy: „Nyomban alakítsanak mindenütt harci osztagokat: diákokból, s különösen munkásokból stb. Azonnal alakuljanak 3-tól 10 főig, 30 stb. főig terjedő létszámú osztagok. Azonnal fegyverkezzenek fel maguk, ki hogyan tud, ki pisztollyal, ki késsel, ki petróleumos ronggyal a gyújtogatáshoz stb. Ezek az osztagok azonnal válasszanak maguknak vezetőket és lehetőleg lépjenek kapcsolatba a pétervári bizottság mellett működő harci bizottsággal". „Ha a harci bizottságnak egy-két hónap múlva nem lesz Pétervárott minimum 200—300 osztaga, akkor ez a harci bizottság halott"[16] — írja Lenin.

Lenin hangsúlyozta, hogy a fegyveres felkelés harci csoportjainak még az uralkodó osztály fegyveres erejével való nagy összecsapás előtt tapasztalatokra kell szert tenni, meg kell edződni.

„Az osztagok haladéktalan hadműveletek révén azonnal, haladéktalanul kezdjék meg a katonai kiképzést. Egyesek azonnal megölnek egy rendőrspiclit, felrobbantanak egy rendőrőrszobát, mások megtámadnak egy bankot, hogy pénzt kobozzanak el a felkelés céljaira, imét mások cselfogásokhoz folyamodnak, vagy tervrajzokat szereznek stb. De feltét-

[13] Lenin Művei 27. kötet 188. old.
[14] Lenin Művei 29. kötet 567. old.
[15] Lenin Művei 8. kötet 572. old.
[16] Lenin Művei 9. kötet 349—350. old.

lenül azonnal meg kell kezdeni a gyakorlatból való tanulást. Ne féljenek ezektől a próbatámadásoktól."[17]

Egy másik cikkében Lenin, tovább folytatva a fegyveres felkelés osztagainak tevékenységével kapcsolatos feladatok felsorolását, részletesen elemzi, hogy milyen tevékenységet kell az osztagoknak még a hadműveletek megkezdése előtt folytatni.

„... a forradalmi hadsereg osztagainak semmi esetre sem szabad csupán az előkészítő munkálatokra szorítkozniok, hanem minél előbb át kell térniök a hadműveletekre, hogy 1. a harci erőket gyakorlatoztassák; 2. az ellenség gyenge pontjait kipuhatolják; 3. részleges csapásokat mérjenek az ellenségre; 4. a foglyokat (letartóztatottakat) kiszabadítsák; 5. fegyvereket szerezzenek; 6. a felkeléshez szükséges anyagi eszközöket megszerezzék."[18]

A moszkvai felkelés bukása után Lenin mélyrehatóan elemezte a moszkvai fegyveres felkelés tanulságait. Rámutatott azokra a hibákra, amelyek végső fokon a moszkvai fegyveres felkelés leverését eredményezték. Rámutatott — szembeszállva az opportunisták nézeteivel —: nem az volt a hiba, hogy a moszkvai munkások fegyvert fogtak, hanem az, hogy nem eléggé határozottan, nem eléggé erélyesen és nem eléggé támadóan léptek fel. A forradalmárok hibát követtek el, amikor nem harcoltak eléggé, hogy a maguk oldalára állítsák az ingadozó katonákat — hangsúlyozta Lenin. Rámutatott, hogy a moszkvai felkelés során a felkelők tevékenysége nem volt megfelelően sokoldalú, lényegében védekezésre szorítkozott, nem léptek fel merész támadásokkal, amelyekkel magukkal ragadhatták volna a munkástömegeket. Ugyancsak a fegyveres felkelés hiányosságának tekintette Lenin azt is, hogy nem alkalmazták eléggé az új technikai eszközöket, a kézigránátot és a géppuskát. Lenin azt a következtetést vonta le, hogy a munkásosztagokat meg kell tanítani arra; hogyan kell tömegesen bombákat gyártani, hogyan kell fegyvereket szerezni.

Az 1905-ös forradalom az orosz forradalmárok számára hatalmas iskolát jelentett. Amikor ismét az a feladat állott az oroszországi forradalmi szocialisták előtt, hogy fegyveres felkeléssel induljanak harcba a burzsoázia hatalmának megdöntéséért, az orosz kommunisták, Leninnel az élükön, az 1905-ös tapasztalatokból is tanulva, ragyogóan oldották meg azt a feladatot, amelyet a történelem eléjük állított.

IV.

Az 1917-es februári forradalom után, a munkásosztály forradalmi harcának eredményeképpen hatalomra jutott burzsoá kormányzat a dolgozó tömegeket minden eszközzel arról igyekezett meggyőzni, hogy politikai céljaikat elérték és a forradalom további fejlődése Oroszországot katasztrófával fenyegeti. Lenin a bolsevikok élén, kezdettől fogva szembeszállt a burzsoá propaganda hazugságaival és minden erejét latbavetve

[17] U. o. 351. old.
[18] U. o. 432. old.

küzdött azért, hogy a munkások, katonák és falusi dolgozók tömegeivel megértesse: a polgári demokratikus forradalom csak kezdete és nem befejezése annak az útnak, amely a dolgozó osztályok alapvető problémáinak megoldásához vezet. Lenin hangsúlyozta, hogy a burzsoá uralom fennmaradása esetén sem a dolgozó tömegek gazdasági és politikai felszabadulását, sem a hatalmas áldozatokat követő imperialista háború befejezését nem lehet elérni.

A burzsoá kormány hatalmas energiát fejtett ki annak érdekében, hogy a dolgozó tömegeket rábírja az imperialista háború folytatására. A „forradalmi háború" hangzatos jelszavával igyekezett a tömegeket félrevezetni és imperialista, népellenes célkitűzéseit kendőzni. A burzsoázia az imperialista háború folytatásával több célt kívánt elérni. Azt remélte, hogy a háborús erőfeszítések, a felélénkülő nacionalizmus elterelik a dolgozók figyelmét az alapvető társadalmi problémákról. A burzsoá kormány — tekintve, hogy angol és francia szövetségesei nem fukarkodtak az ígéretekkel — folytatni kívánta a cár által vállalt katonai kötelezettségek teljesítését. A háború folytatására ösztönözték a kormányt az orosz tőkések és földesurak érdekei is, azoknak a kizsákmányolóknak az érdekei, akik számára a háború folyamán kiontott tengernyi vér, a dolgozó tömegek nyomora busás jövedelmek forrását jelentette.

A burzsoá honvédelem jelszavát hangoztatták az ororszországi kispolgári pártok is, és arra törekedtek, hogy a munkásságot is megnyerjék a maguk célkitűzéseinek.

Lenin, 1917 februárja és októbere között írt számtalan cikkében és beszédében, élesen támadta a burzsoázia szemfényvesztő törekvéseit és bebizonyította, hogy addig, amíg a hatalom a kizsákmányoló osztályok kezében van, szó sem lehet forradalmi háborúról. „A proletariátus feladatai a jelenlegi forradalomban" című cikkében Lenin felsorolja az igazi forradalmi háború kritériumait: „Forradalmi háborúhoz, amely valóban igazolja a forradalmi honvédelmet, az öntudatos proletariátus csak a következő feltételekkel járulhat hozzá: a) ha a hatalom a proletariátus és a hozzá csatlakozó szegényparaszt rétegek kezébe megy át; b) ha valóban, nem pedig csak szavakban, lemondanak minden annexióról; c) ha valóban teljesen szakítanak minden tőkés érdekkel."[19] Lenin ismételten hangsúlyozta, hogy az imperialista háború igazságtalan, rabló jellege attól még nem szűnik meg, ha „a sarlatánok, vagy a frázishősök, avagy a kispolgári filiszterek valami édeskés jelszót adnak ki — hanem csak akkor, amikor valóban *megdöntik* azt az *osztályt*, amely az imperialista háborút folytatja..."[20]

Lenin újra és újra felhívta a dolgozók figyelmét arra, hogy nem lehet az imperialista háborút befejezni és nem lehet igazságos, nem a durva erőszakon alapuló békét elérni, csak akkor, ha a kizsákmányolt tömegek megdöntik a tőke uralmát és az államhatalmat a proletariátus veszi kezébe.

A februári polgári demokratikus forradalom győzelme után Lenin szívós és következetes harcot folytatott azért, hogy a dolgozókat meggyőzze a forradalom továbbfejlődésének, a polgári demokratikus forra-

[19] Lenin Művei 24. kötet 3. old.
[20] Lenin Művei 28. kötet 288—289. old.

dalom szocialista forradalomba való átnövésének szükségességéről és kidolgozta azt a programot, amelynek végrehajtása biztosította az orosz proletariátus hatalomra jutását. Lenin kezdettől fogva nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a városi és falusi dolgozók felvilágosítása és megszervezése mellett a szocialista forradalom erői megfelelő fegyveres szervezetekkel is rendelkezzenek és támaszkodhassanak a forradalomhoz csatlakozó katonák tömegeire is. „Meg kell szervezni a munkásküldöttek szovjetjeit és fel kell fegyverezni a munkásokat; a proletárszervezeteket ki kell terjeszteni a hadseregre... és a falura..."[21] — írta Lenin az 1917. március 4-i tézisek fogalmazványában

A munkásmozgalom árulói, a marxizmus ellenségei Lenint és a bolsevikokat blanquizmussal vádolták azért, mert a szocialista forradalom megvalósítása érdekében felkészültek arra, hogy amikor a feltételek megérnek és a körülmények szükségessé teszik, fegyveres felkeléssel döntsék meg a kizsákmányolók hatalmát. A marxizmus ellenségeinek rágalmaira a Lenin vezette bolsevik párt egész tevékenysége meggyőző cáfolatot nyújt. Lenin még 1917 áprilisában is lehetőséget látott arra, hogy a proletariátus békés úton, a szovjetek meghódítása és minden hatalommal való felruházása útján jusson hatalomra. A fegyveres felkelést csak akkor látta elkerülhetetlennek Lenin, amikor a burzsoá kormány maga kényszerítette arra a bolsevik párt vezette munkásosztályt, hogy a hatalom erőszakos megragadásának útját válassza.

A „A blanquizmusról" szóló rágalmak ostobaságának világos bizonyítéka az is, hogy a bolsevikok nem valami szűk körre kiterjedő összeesküvés puccsszerű akciójával törekedtek a hatalom megszerzésére, hanem tevékenységük kezdetétől fogva a legszélesebb dolgozó tömegek megnyerése és harcra mozgósítása útján haladtak a győzelmes szocialista forradalom felé. „A forradalom következő szakaszának teljes győzelmét és a munkásosztály hatalomra jutását csakis a lakosság legszélesebb tömegeinek felvilágosításával és megszervezésével lehet biztosítani"[22] — írja Lenin 1917 márciusában.

Lenin az orosz proletariátus forradalmi harcának hivatott vezéreként hatalmas propaganda- és szervező tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy azokat a munkás-, paraszt- és katonatömegeket, amelyek a szocialista forradalom hadseregét képezték, megszervezze. Tisztában volt azzal, hogy a szocialista forradalom erői csak úgy képesek végleges győzelmet aratni a kizsákmányolók felett, ha szervezett egységet képeznek és a forradalom vezérkara: a bolsevik párt vezetése alatt készek és képesek *szervezetten* cselekedni. „... nem dönthetjük meg egyetlen csapással az új kormányt, vagy ha meg is tehetjük ezt (forradalmi időkben a lehetőségek határai ezerszeresen kitágulnak), nem tarthatjuk meg a hatalmat, ha az orosz burzsoázia és burzsoá értelmiség nagyszerű szervezetével *nem szegezzük szembe* a városi és falusi szegénység, a félproletariátus és a kistulajdonosok egész hatalmas tömegeit vezető *proletariátus* ugyanolyan nagyszerű *szervezetét*"[23] — írta Lenin 1917 márciusában egyik Svájcból küldött levelében.

[21] Lenin Művei 23. kötet 316. old.
[22] U. o.
[23] Lenin Művei 23. kötet 351. old.

Lenin már hazatérése előtt igen nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy az oroszországi forradalmárokat meggyőzze a szocialista forradalom gondos és alapos előkészítésének szükségességéről. Már az emigrációban és hazatérése után is hangsúlyozta, hogy mindaddig végzetes hiba lenne elkezdeni a fegyveres felkelést és a polgárháborút, amíg a dolgozó milliók nem győződtek meg annak szükségességéről és elkerülhetetlenségéről, amíg a burzsoá kormányzattal szemben táplált illúziókat a tömegek el nem vesztették. „Ha polgárháborúról beszélünk, mielőtt még az emberek megértették volna annak szükségességét, kétségkívül a blanquizmus útjára lépünk"[24] — írta.

Lenin Marxnak és Engelsnek a fegyveres felkelés művészetéről szóló tanítását alkalmazva és továbbfejlesztve, meghatározza azokat az előfeltételeket, amelyeknek megléte a proletariátus fegyveres felkelésének sikerét biztosítja.

„A felkelésnek, hogy sikeres legyen, nem összeesküvésre, nem pártra, hanem élenjáró osztályra kell támaszkodnia. Ez az első feltétel. A felkelésnek a *nép forradalmi lendületére* kell támaszkodnia. Ez a második feltétel. A felkelésnek az érlelődő forradalom történetében beállt olyan *fordulópontra* kell támaszkodnia, amikor a nép élenjáró rétegeinek aktivitása a legnagyobb, amikor az *ingadozás* az ellenségek soraiban és *a forradalom gyenge, felemás, határozatlan barátainak soraiban* a legerősebb. Ez a harmadik feltétel. A felkelés kérdésének a feltevésében ez a három feltétel különbözteti meg a *marxizmust a blanquizmustól.*"[25]

Ugyanakkor, amikor Lenin hangsúlyozta, hogy a fegyveres felkelés előfeltételeinek megérése nélkül kalandorság lenne a proletariátus pártja részéről, ha a munkásosztályt belevinné egy kockázatos vállalkozásba, nagy nyomatékkal mutatott rá, hogy amennyiben a felkelés feltételei adva vannak, akkor a felkelésről való lemondás a marxizmus, a forradalom elárulása lenne.

1917 júliusa után, miután a burzsoá kormány a forradalmi erőkkel szemben alkalmazott durva erőszakkal bizonyságot tett arról, hogy a kizsákmányolók hatalmának megtartása érdekében semmitől sem riad vissza, az orosz proletariátus előtt csupán a fegyveres felkelés nyithatta meg a szocialista fejlődés útját.

Senki sem volt képes Oroszország nemzetközi és belső helyzetének olyan mélyreható elemzésére, mint Lenin. Senki sem tudta úgy számon tartani a burzsoázia és a proletariátus osztályharcában bekövetkezett változásokat, az erőviszonyok eltolódását, és senki sem látta olyan világosan a proletariátus előtt álló soron következő feladatokat, mint ő.

A proletariátus pártja számára hallatlanul felelősségteljes feladat a fegyveres felkelés megkezdése. Minden kapkodás, megfontolatlanság és elhamarkodottság a felkelés súlyos vereségéhez és esetleg a munkásmozgalom hosszú időre való visszaeséséhez vezethet. A tétovázás, a kellő pillanat kihasználatlanul hagyása pedig egy hosszú időre vissza nem térő alkalom elszalasztását jelentheti. Ennek a sorsdöntő kérdésnek felvetődésekor a forradalom vezérkarában lévő ingatag, gyáva, megalkuvó ele-

[24] Lenin Művei 24. kötet 235. old.
[25] Lenin Művei 26. kötet 4—5. old.

mek kétségbeesett ellenállást fejthetnek ki minden elhatározó lépéssel szemben. A bolsevik pártban is voltak ilyen elemek, akik a forradalom fellendülésének időszakában csatlakoztak a párthoz, támogatták a párt irányvonalát mindaddig, amíg a burzsoázia és a proletariátus közötti harc nem vált végsőkig kiélezetté, amint azonban az események menete a fegyveres felkelést napirendre tűzte, a maguk kispolgári, megalkuvó mivoltában mutatkoztak meg, pánikba estek, sőt egyesek az árulástól sem riadtak vissza.

Lenin élesen szembeszállt az ingadozókkal, a megalkuvókkal, a gyávákkal és mindent elkövetett, hogy a bolsevik párt a július utáni időszakban a leghatározottabb intézkedéseket tegye a fegyveres felkelés gondos előkészítésére. Leninnek számos olyan levele, felhívása maradt ránk, amelyet a júliustól novemberig terjedő időszakban a fontosabb pártszervekhez és egyes pártvezetőkhöz intézett annak érdekében, hogy meggyőzze őket a helyzet komolyságáról és a felkelés megszervezésének, előkészítésének szükségességéről. 1917 szeptemberében, egyik cikkében az oroszországi és a nemzetközi helyzet elemzése után Lenin azt a következtetést vonta le, hogy a „válság megérett", és a fegyveres felkelés győzelmének előfeltételei adva vannak. Lenin rámutatott, hogy az európai munkásmozgalom rohamos előretörése biztosítja az orosz proletariátus győzelmének nemzetközi feltételeit, és Oroszországban is fordulópontjához érkezett a forradalom. Az oroszországi viszonyokban bekövetkezett változás lényegét Lenin abban jelölte meg, hogy országszerte parasztfelkelések indultak meg, a hadsereg nagy része szembefordult Kerenszkij kormányával, a kispolgárság is elfordult a kormánytól, sőt a vasúti, valamint postaalkalmazottak sem támogatják tovább a burzsoá kormányt. Lenin élesen bírálta azokat a nézeteket, amelyek szerint, tekintet nélkül a kedvező körülményekre, a fegyveres felkeléssel várni kellett volna. (Trockij azt hangoztatta, hogy a felkeléssel várni kellene a II. szovjetkongresszus összehívásáig.) Lenin hangsúlyozta, hogy a szovjetkongresszusra való várakozás „kész idiotizmus, mert azt jelenti, hogy *heteket* mulasztunk, márpedig most hetek, sőt napok döntenek el mindent".[26]

Lenin tisztában volt azzal, hogy a fegyveres felkelés halogatása végzetessé válhat a proletariátus számára, mert az uralkodó osztály időt nyerhet sorainak rendezésére és a rendelkezésére álló fegyveres erőknek a munkásosztály fő forradalmi központjai ellen való bevetésére. Ezért mind sürgetőbben követelte a fegyveres felkelés napirendre tűzését. „A bolsevikoknak át kell venniök a hatalmat...", mert a „...nép többsége már *mellettünk* van"[27] — írta szeptember közepén a Központi Bizottsághoz, az OSzDMP Petrográdi és Moszkvai Bizottságához írott levelében. „A történelem nem bocsátja meg nekünk, ha most nem vesszük kézbe a hatalmat"[28] — hangoztatta.

Lenin nem elégedett meg azzal, hogy a bolsevik pártot és a munkásosztályt meggyőzze a fegyveres felkelés szükségességéről és időszerűségéről, hanem kidolgozta a fegyveres felkelés győzelmes megvívásának programját is. „Egy kivülálló tanácsai" címen ismert levelében, miután

[26] U. o. 68. old.
[27] U. o. 1. old.
[28] U. o. 3. old.

a Központi Bizottság tagjainak emlékezetébe idézte a fegyveres felkelésnek Marx által kidolgozott alapvető szabályait, s szabályokat konkréten alkalmazta, az 1917 októberi oroszországi helyzetre: „... egyidejű, minél váratlanabb és gyorsabb támadás Petrográd ellen, feltétlenül kívülről is, belülről is, a munkásnegyedekből is, Finnországból is, Revalból is, Kronstadtból is, az *egész* hajóhad támadása, *óriási túlerő* összpontosítása a 15—20 000 főből álló (és talán még erősebb), ‚polgárőrségünkkel' (a hadapródiskolásokkal) és ‚vendée-i csapatainkkal' (a kozákok egy részével) stb. szemben.

Úgy kell kombinálni *három* fő erőnket: a hajóhadat, a munkásokat és a katonai alakulatokat, hogy feltétlenül megszálljuk és *bármilyen veszteség árán is* megtartsuk: a) a telefont, b) a távírót, c) a pályaudvarokat és d) a hidakat elsősorban.

A *legelszántabb* elemeket (‚rohamcsapatainkat' és a *munkásifjúságot,* valamint a legjobb matrózokat) kisebb csapatokba kell osztani azzal, hogy szálljanak meg minden fontosabb pontot és *vegyenek részt* mindenütt, minden fontos hadműveletben, például:

Körülzárni és elvágni Petrográdot, s a hajóhad, a munkások és a katonaság kombinált támadásával elfoglalni — ez az a feladat, amely *művészetet és háromszoros merészséget* követel.

A legjobb munkásokból puskákkal és bombákkal felfegyverzett csapatokat kell alakítani a támadásra és az ellenség ‚központjainak' (tiszti iskolák, távíró, telefon stb.) bekerítésére ezzel a jelszóval: *Mindnyájan elpusztulunk, de nem engedjük át az ellenséget.*"[29]

A petrográdi fegyveres felkelés Lenin általános útmutatásának vonalán haladt és győzelemmel fejeződött be. A történelem igazolta Lenin lángeszű előrelátását: bebizonyosodott, hogy Lenin helyesen határozta meg a fegyveres felkelés elkezdésére azt az időpontot, amikor a forradalom erői a legkisebb ellenállásra találtak a burzsoá rendszer védelmezői részéről. A Lenin-vezette bolsevik párt győzelemre vitte a szocialista forradalom ügyét és a világtörténelem folyamán először létrejött a felszabadult munkások és parasztok állama.

A fegyveres felkelés petrográdi győzelme után a szocialista forradalom diadalmas vihara végigsöpört egész Oroszországon. Az orosz munkásosztálynak a hatalom megragadásáért vívott harcát Lenin vezette. Lenin egyik munkatársa, Padvojszkij, aki ebben az időben a Petrográdi Katonai-Forradalmi Bizottság elnöke volt, így emlékezett vissza Leninnek 1917 októberében kifejtett tevékenységére:

„Ebben a kritikus és felelősségteljes időszakban a bolsevikok katonai szervezete gigantikus agitációs és szervező tevékenységet folytatott. Ez a munka állandóan a Központi Bizottság direktíváit igényelte és ezekért a direktívákért a katonai szervezet Vlargyimir Iljicshez fordult, hogy ennek a hallatlanul felelősségteljes ügynek irányt szabjon, Vlagyimir Iljics saját munkamódszerének megfelelően dolgozott és a legpontosabb, a valóságnak legmegfelelőbb információt követelte meg ... Ez a munka ... őt szervesen kötötte össze a katonai szervezet magjával és aktívájával."[30]

[29] U. o. 175—176. old.

[30] Idézi: Kuzmin V. I. Lenin vo glave oboroni szovjetszkoj sztrani. (1918—1920 gg.) Vojennoje Izdatyelysztvo Moszkva 1958. 19—20. old.

V.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a győztes orosz munkásosztály merőben új helyzet, új feladatok előtt állott. A világimperializmus tengerében létrejött a szocializmus szigete, amelynek megsemmisítésére megszületésének első percétől kezdve vad gyűlölettel készülődtek a szocializmus külső és belső ellenségei.

A gyáva és kishitű elemek nem hittek Szovjet-Oroszország jövőjében, nem hitték, hogy a proletariátus fiatal állama fennmaradhat az ellenforradalom sokszoros túlerejének támadásaival szemben. A bolsevikok is tisztában voltak azzal, hogy az imperializmus és a belső ellenforradalom erőinek fegyveres támadása nem fog sokáig váratni magára. Lenin és harcostársai azonban nem rettentek vissza a hatalmas túlerőtől, nem roppantak össze az óriási felelősség súlya alatt, hanem bízva az orosz munkásosztály forradalmi hősiességében és a világ öntudatos dolgozóinak szolidaritásában, a győzelembe vetett hittel néztek az elkövetkezendő harcok elébe. Lenin tudta, hogy a felszabadult dolgozók államának óriási erőforrásai, óriási tartalékai vannak, amelyek lehetővé teszik, hogy sikeresen szálljon szembe a gazdaságilag erősebb, jobban felszerelt hadseregekkel rendelkező támadókkal.

„Egy olyan országnak, ahol a bankok államosítva vannak, védelmi képessége, katonai ereje *nagyobb*, mint az olyan országé, ahol a bankok magánkézben maradnak. Egy olyan paraszti ország katonai ereje, ahol a föld a parasztbizottságok kezén van, *nagyobb*, mint az olyan országé, ahol a föld a földesurak birtokában van"[31] — írta Lenin még az októberi forradalom előtti időkben.

Abból a mélységes meggyőződésből kiindulva, hogy amennyiben az orosz munkásosztály és az orosz nép minden erejét mozgósítja, győzelmet arathat a külső és belső ellenségek felett, a bolsevik párt a lángeszű vezérrel: Leninnel az élén hatalmas energiával kezdett a proletárállam fegyveres erejének megszervezéséhez és kiadta a jelszót: „mindent a győzelemért!", „mindent a háborúért!"

A proletárállam fegyveres erejének megszervezése gyökeréig új feladatként állott a bolsevik párt előtt.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat megelőző időkben még elméletileg sem vetődött fel a kérdés: hogyan és milyen fegyveres erőt kell szervezni a proletárállam védelmére, ha a szocialista forradalom csupán egy országban győz és nem egyidejűleg valamennyi jelentős országban. Marx és Engels abban a meggyőződésben voltak, hogy a proletariátus Európában (legalábbis a legszámottevőbb országokban) egyidejűleg vívja ki a hatalmat. Ezért olyan eshetőséggel nem is foglalkoztak, hogy mit kell tennie a fiatal proletárállamnak, ha a rá támadó ellenséges ellenforradalmi hatalmak reguláris hadseregeinek támadásával szemben kell védekeznie. Marx és Engels óta a tudományos szocializmus egyik alapvető tétele volt az, hogy a szocialista forradalomnak szét kell zúzni az állandó hadsereget és helyette az egész népet kell felfegyverezni.

Hasonló álláspontot foglalt el ebben a kérdésben a Nagy Októberi

[31] Lenin Művei 25. kötet 388. old.

Szocialista Forradalom előtt (és egy ideig azt követően is) a bolsevik párt és maga Lenin is. 1917 márciusában egyik Svájcból küldött levelében írta Lenin, hogy ha a proletariátus meg akarja védeni vívmányait, és előre akar haladni, a régi államgépezetet újjal kell felcserélnie, úgy, hogy „a rendőrséget, a hadsereget és a hivatalnoki kart *egybeolvasztja a mind egy szálig felfegyverzett néppel*"[32] „Milyen milícia kell nekünk, a proletariátusnak, valamennyi dolgozónak?" — teszi fel a kérdést Lenin ugyanebben a levélben, és így válaszol: „Valóban *népi* milícia, vagyis olyan, amely, először is, az *egész* lakosságból, az egész felnőtt *férfi és női* lakosságból áll, másodszor pedig egyesíti magában a népi hadsereg funkcióit és a rendőrség funkcióit, az állami rend és az államigazgatás fő és alapvető szervének funkcióit." „Az egész népnek egy szálig meg kell tanulnia a fegyverforgatást és egy szálig be kell lépnie a milíciába, amely felváltja a rendőrséget és az állandó hadsereget"[33] — írja később. Lenin még 1917. október 29-én, a petrográdi garnizon képviselői előtt tartott beszédében is megismételte ezt a gondolatot.

Az ellenforradalmárokkal szemben folytatott harcok és a külföldi intervenció tapasztalatai azonban hamarosan meggyőzték a bolsevik párt vezetőit arról, hogy az adott körülmények között a milícia-rendszerű fegyveres erő nem képes a proletariátus állama előtt álló katonai feladatok maradéktalan megoldására. Az egész nép felfegyverzésének abban az időben nem volt meg a lehetősége sem.

Az a gondolat, hogy a szovjet állam csak úgy tud külső és belső ellenségei felett diadalmaskodni, ha hatalmas reguláris hadsereget szervez, fokozatosan alakult ki Leninben.

Az Októberi Forradalmat követően a bolsevik párt vezetői feltételezték, hogy a proletariátus új fegyveres erejének létrehozásáig, átmenetileg fel lehet használni a régi hadsereg maradványait is. Miután azonban 1917 decemberének közepén Lenin egy, a régi hadsereg katonáiból összehívott kongresszus tagjainak feltett kérdéseire olyan értelmű válaszokat kapott, amelyek tagadták a régi hadsereg használhatóságát, világossá vált, hogy a régi hadsereg még átmenetileg sem képes a proletárállam védelmét ellátni. Lenin az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt VII. kongresszusán hangoztatta, hogy a hadsereget minél előbb le kell szerelni, mert az beteg szerv. A régi hadsereg alakulatainak használhatósága tekintetében az sem eredményezett lényeges változást, hogy a Hadügyi Népbiztosság vörösgárdistákból, matrózokból és a hátországi helyőrségek katonáiból önkéntes osztagokat szervezett, amelyeket a régi egységekhez osztott be azok erkölcsi szellemének, harckészségének felemelése érdekében.

Mindezek a tapasztalatok a bolsevik párt vezetőit meggyőzték arról, hogy a proletárállam védelmét csak erős, magas fokon szervezett és fegyelmezett reguláris hadsereg képes ellátni. 1917 december 21-én, Lenin vezetésével egy bizottság ült össze, hogy kidolgozza a szovjetállam szocialista hadseregének: a Vörös Hadseregnek létrehozásával kapcsolatos irányelveket. A bizottság határozatot hozott, amelyben leszögezte: „A

[32] Lenin Művei 23. kötet 354. old.
[33] U. o. 356. old.

Vörös Hadsereg a munkások és parasztok hadserege. Önkéntesekből tevődik össze — a dolgozók legöntudatosabb részéből. Az új hadsereg alakulatai feltöltésének munkája a helyi szovjetekre bízatik."[34]

Néhány hét elmúltával a szovjet kormány kiadta a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg szervezéséről szóló dekrétumot.[35]

A német intervenciósokkal folytatott harcok tapasztalatai minden tekintetben igazolták a Vörös Hadsereg létrehozásáról szóló intézkedés helyességét. 1918 februárjában a fiatal Vörös Hadsereg megállásra kényszerítette a német hódítók jól felszerelt, nagy harci tapasztalatokkal rendelkező csapatait.

Az 1918-as év elején lezajlott harcok tanulságait elemezve a szovjetállam vezetői arra a meggyőződésre jutottak, hogy az önkéntességi elv alapján nem lehet megfelelően biztosítani a Vörös Hadsereg megfelelő létszámra való feltöltését és utánpótlását. Ezért 1919 tavaszán megkezdték az előkészületeket az önkéntes-rendszerről a behívási rendszerre való áttérésre.

Így, a gyakorlattal szoros kapcsolatban, az elkövetett hibákon okulva, kísérletezve, lépésről lépésre haladt előre a Lenin-vezette bolsevik párt a reguláris szocialista hadsereg megteremtésének útján. „Egyik kísérletet a másik után hajtottuk végre, megpróbálkoztunk azzal, hogy önkéntes hadsereget hozzunk létre, tapogatózva haladtunk előre, keresgéltünk, próbálgattunk milyen úton-módon lehet a feladatot az adott körülmények között megoldani"[36] — emlékezett vissza Lenin később a Vörös Hadsereg építésének kezdeti időszakára.

Az az út, amelyen a Lenin-vezette bolsevik párt a reguláris szocialista hadsereg felépítéséig eljutott, ragyogó bizonyítéka annak a dogmatizmustól mentes, az alkotó marxizmus talaján álló szemléletnek, amellyel az orosz munkásosztály forradalmi élcsapata sikeresen küzdötte le a hatalom megbódításáért és megtartásáért folyó harc során felmerült akadályokat.

A fiatal szovjet állam még csak kezdetén tartott fegyveres ereje építésének, amikor a szocializmus külső és belső ellenségei összefogott támadást indítottak ellene. A munkásosztály hatalmának léte vagy nemléte függ attól, hogy a fiatal hadsereg és a hátország képes lesz-e azokra a hallatlan erőfeszítésekre, amelyeket a belső ellenforradalmárok és az intervenciósok ellen vívott harc érdekei megköveteltek. A szovjethatalom életének középpontjába a háború került.

„A politikai helyzet lényege most a katonai helyzet"[37] — mondotta Lenin a fegyveres felkelés győzelme után a petrográdi helyőrség ezredképviselőinek tanácskozásán. A történelmi helyzet követelményeinek megfelelően Lenin, mint az orosz proletariátus politikai vezére, szükségszerűen a katonai ügyek legfőbb irányítójává is vált. Ebben a minőségben Lenin szerves egységben fogta össze a politikai és katonai stratégiát és taktikát, és mint a hadügyek legfőbb vezetője is zseniális képességekről tett bizonyságot.

[34] Pravda, 1925. február 25. Padvojszkij visszaemlékezése.
[35] A dekrétum 1918. január 15-én jelent meg.
[36] Lenin Művei 29. kötet 146. old.
[37] Lenin Művei 26. kötet 270. old.

Lenin, mint legfőbb katonai vezető, mindig az objektív helyzet elemzéséből indult ki, nem hagyta magát félrevezetni semmiféle előítélettől, vagy hangzatos frázistól. A kitűzött cél elérése érdekében a legnagyobb nehézségektől sem riadt vissza, szembe tudott nézni a valósággal és a végső célt: a szocializmus győzelmét szem előtt tartva, vállalni tudta a legnépszerűtlenebb feladatokat is. Lenin hallatlanul merész és bátor volt, amikor a szocializmus ügye azt követelte meg, de tudott visszavonulni is, amikor a helyzet szükségessé tette.

Lenin kiváló stratégiai képességének, zseniális előrelátásának példája volt a breszt—litovszki békével kapcsolatban elfoglalt álláspontja. 1918 eleje az oroszországi proletárdiktatúra egyik legnehezebb időszaka volt. A német intervenciósok támadásra indultak a szovjethatalom ellen, amely akkor még nem rendelkezett a háború győzelmes megvívásához szükséges erőkkel. Lenin — szembeszállva azokkal a nézetekkel, amelyek szerint a szovjethatalomnak nem lett volna szabad súlyos áldozatokkal járó békét kötni a német imperialistákkal — kezdettől fogva hangoztatta, hogy a békét meg kell kötni, mert a népnek és a hadseregnek lélegzetvételi szünetre van szüksége és az adott viszonyok között a szovjet állam nem rendelkezik a német támadók visszaveréséhez szükséges fegyveres erővel. „A hadsereg teljes demoralizáltsága mellett kalandorpolitika volna háborút viselni a katonák többségének akarata ellenére, ahhoz pedig, hogy valóban szilárd és eszmeileg felvértezett szocialista munkás-paraszt hadsereget teremtsünk, legalábbis hónapokra, meg hónapokra van szükség"[38] — írta Lenin 1918 januárjában.

Az úgynevezett „baloldali kommunisták" nézeteivel szemben — akik többek között azzal érveltek a béke megkötése ellen, hogy a nyugat-európai forradalmi mozgalmak győzelméig Szovjet-Oroszországnak fegyveres harcban kell kitartania, vállalva annak kockázatát is, hogy az intervenciósok a szovjethatalmat leverik — Lenin rámutatott, hogy a szocialista állam kormánya nem építheti taktikáját eshetőségekre, arra, hogy megpróbálja meghatározni: rövid időn belül bekövetkezik-e az európai szocialista forradalom győzelme, vagy sem. Szovjet-Oroszország kormánya nem folytathat hazárdjátékot, mutatott rá Lenin. Hangsúlyozta, hogy az adott körülmények között a különbéke megkötése az az eszköz, amelylyel a legjobban ki lehet használni a két imperialista csoport ellenségeskedését és lélegzetvételi szünethez lehet jutni a szocialista építés érdekében. „Most tudnunk kell visszavonulni"[39] — hangoztatta Lenin, ugyanakkor rámutatott, hogy ezt a visszavonulást az erők rendezésére, az ellentámadás előkészítésére kell felhasználni.

Az események minden tekintetben Lenint igazolták. Szovjet-Oroszország súlyos árat fizetett azért, mert időbe tellett, amíg Lenin le tudta győzni a különbéke megkötésével szemben megnyilvánult ellenállást. A különbéke azonban létrejött és így a szovjethatalom egy időre lélegzethez juthatott és a helyzetet kihasználva, minden erejét az újabb harcokra való felkészülésre fordíthatta.

A breszti béke megkötése után Lenin a szovjethatalom soron követ-

[38] Lenin Művei 26. kötet 464. old.
[39] Lenin Művei 27. kötet 87. old.

kező feladatait abban jelölte meg, hogy minden erőt a hadsereg építésére és a hátország megszilárdítására kell fordítani.

A felszabadult dolgozók állama eredményesen használta fel a rendelkezésre álló rövid lélegzetvételnyi szünetet és amikor a szovjet népnek újabb támadásokkal kellett szembenézni, már felkészülten várta azokat. Még egy fél esztendő sem telt el a breszti béke megkötése óta, az orosz proletariátus országa már új, erőteljesen növekvő szocialista hadsereggel rendelkezett, amely győzelmesen állta meg a helyét az ellenforradalmárok támadásaival szemben. 1918 augusztusában a I. közoktatásügyi kongresszuson Lenin jogos büszkeséggel állapíthatta meg, hogy a proletárállamnak már megvan az a fegyveres ereje, ami a győzelmet biztosítja az ellenforradalom erői felett:

„Bármilyen nehéz volt is ismét hadiállapotot teremteni egy olyan országban, melyben a nép maga taposta szét a háborút és maga törte össze a régi hadsereget, bármilyen nehéz volt is megszervezni a hadsereget, miközben éles polgárháború dúlt — legyőztünk minden nehézséget. A hadsereg létrejött, és a győzelem a csehszlovákok, a fehérgárdisták, a földbirtokosok, a tőkések és a kulákok felett biztosítva van."[40]

Lenin, mint a szovjet állam legfőbb katonai vezetője, nem csupán a katonapolitika általános irányát szabta meg, hanem nagyarányú munkásságot fejtett ki az egyes hadműveletek közvetlen előkészítésében és irányításában is. Lenin, mint a Védelmi Tanács elnöke, minden valamennyire is jelentős hadművelet tervének kidolgozásában, végrehajtásában és ellenőrzésében részt vett. Gljasszer, aki az 1918—1920-as években a Népbiztosok Tanácsának titkára volt, így emlékezett vissza Lenin katonai vezető tevékenységére: „A polgárháború idején dolgozószobája valamennyi haditevékenység ‚vezérkara' volt. Asztalán csaknem mindig katonai térképek feküdtek, melyeken ő akármelyik frontembernél jobban tájékozódott; a hadműveletek minden részletéről a legaprólékosabb tájékoztatást követelte meg, táviratok tucatjait küldte minden frontra, bizottságokat és értekezleteket hivott össze (időnként éjjel), hogy ezt, vagy azt a katonai problémát megoldják."[41]

Leninnek a hadműveletek közvetlen vezetése terén kifejtett munkásságának arányait érzékelteti az a tény, hogy Lenin katonai levelezésében több mint ötszáz olyan utasítás, direktíva, és parancs maradt ránk, amelyekben Lenin közvetlen utasításokkal látja el a különböző katonai vezetőket. Ezekben az utasításokban nemegyszer olyan problémákat vet fel, amelyek meggyőzően bizonyítják, hogy Lenin kiválóan ismerte a modern háború hadműveleti művészetét és harcászatát is.

*

Leninnek a fegyveres harcról, a háborúról szóló tanításai a marxizmus—leninizmus szellemi fegyvertárának kimagasló értékei közé tartoznak. E tanítások alapját képezik annak a szocialista hadtudománynak, amely az első proletárállam fegyveres erejét győzelemre segítette a polgárháború, a külföldi katonai beavatkozás és a fasiszták támadásának

[40] Lenin Művei 28. kötet 75. old.
[41] Kuzmin i. m. 23. old.

súlyos éveiben, és amely vezérlő eszméje az első szocialista állam mellé felsorakoztatott újabb szocialista országok hadseregeinek is. A szocialista hadművészet alapjainak kidolgozásában Lenin legfőbb forrása a proletariátus osztályharca volt. Azok a tanulságok, amelyeket Lenin a proletariátus osztályharcának politikai és katonai stratégiájából, valamint taktikájából levont, felbecsülhetetlen értékű útmutatásokat jelentenek a szocialista hadtudomány számára. A szocialista tábor fegyveres erői Lenin tanításainak szellemében nevelkedve, az ő útmutatásai szerint készen állnak arra, hogy felszabadult népük békéjét, a szocializmus ügyét megvédjék minden támadással szemben.

A DÉLVIDÉKI HADMŰVELETEK 1848 NYARÁN ÉS ŐSZÉN

Balázs József százados

Az 1848-as márciusi forradalom nagy lelkesedést váltott ki egész Magyarországon, így a nemzetiségek körében is. Március vívmányai azt a hitet ébresztették a nemzetiségekben, hogy a „szabadság, egyenlőség, testvériség" polgári demokratikus jelszavak alapján elindult mozgalmak számukra is meghozzák az elnyomatás megszüntetését és követeléseik valóra váltását.

Magyarország nem magyar népei azonban csakhamar a márciusi forradalom vívmányait meghaladó követelésekkel léptek fel. Ezek a követelések részben jogos nemzeti törekvésekből fakadtak, több kérdésben azonban túlmentek azokon a kereteken, amelyeken belül a magyar forradalom akkori kiforratlan helyzetében lehetőség nyílt volna a megegyezésre. Két tényező nagyon jelentős befolyást gyakorolt a nemzetiségi mozgalmak alakulására, mégpedig: a magyar forradalom vezető erejének, a középbirtokos nemességnek osztálykorlátai, valamint a császári udvar mesterkedései.

A középbirtokos nemesség nem értette meg, hogy a forradalom győzelmének egyik feltétele az elnyomott népek szoros szövetsége, ezért még a tárgyalások felvételére sem mutatott hajlandóságot. Ezzel egyengették a reakció számára a nemzetiségek megnyeréséhez vezető utat és egy nagyon jelentős szövetségestől fosztották meg magukat. Ebben a helyzetben az osztrák kormány a maga érdekében tudta felhasználni a nemzetiségeket a magyar függetlenségi harc leveréséért és a forradalom vívmányainak megsemmisítéséért folytatott küzdelmében. Sajnos, a nemzetiségek nem ismerték fel, hogy bármennyire korlátozottak voltak is a forradalom által biztosított jogok, mégis inkább várhatták — a kedvező helyzet létrejöttekor — követeléseik valóra váltását a forradalom útjára lépő magyar kormánytól, mint a velejéig reakciós császári udvartól. Ehhez a felismeréshez későn, a magyar szabadságharc leverése után jutottak el Magyarország nem magyar népei, amikor keserűen ébredtek annak tudatára, hogy csupán eszközként használták fel őket a Habsburg-trón megmentése érdekében és szolgálataik „jutalmaként" még azokat a jogokat is elvesztették, amelyeket a márciusi forradalom biztosított számukra. A magyar forradalom vezetői szintén későn döbbentek rá, hogy az ön-

rendelkezési jog megadásával maguk mellé kellett volna állítani a nemzetiségeket.

A magyarországi szerbek többsége kezdetben lelkesen üdvözölte a magyar forradalmat és hitet tett a polgári demokratikus eszmék mellett. Ugyanakkor még márciusban, majd április elején előterjesztették követeléseiket, amelyek akkor nem haladták túl azokat a határokat, amelyek lehetetlenné tették volna a megegyezést. A magyar kormány ahelyett, hogy tárgyalásokba bocsátkozott volna a szerb küldöttséggel, április 8-án mereven visszautasította a követeléseket azzal az indokolással, hogy azok egy részét az országgyűlés már teljesítette, a szerb nemzet elismeréséről pedig szó sem lehet. A kormány elutasítása azt eredményezte, hogy a szerbek körében az osztrák-barát elemek kezébe került a vezetés, a szerb mozgalmak egyre szélsőségesebb irányba fejlődtek, s a határőrvidéki szerbek rövid idő múlva fegyverrel támadtak a magyar forradalom ellen. Súlyosbították a helyzetet a nemzetiségi területeken kirobbant parasztmozgalmak is, amelyek ellen a magyar kormány mindenütt könyörtelenül lépett fel.

A szerbek mozgalmaiban jelentős szerepet játszott a görögkeleti egyház, mivel a görgkeleti vallást a szerbek nemzeti vallásuknak tekintették. Április végén annyira feszültté vált a helyzet a szerbek és magyarok között, hogy április 24-én Nagykikindán, 26-án pedig Óbecsén összetűzésre került sor a szerbek és magyarok között, s a szerbeket a Nagykikindán állomásozó huszárezred is csak két nap alatt tudta megfékezni.

A kormány április végén a rend helyreállítása végett Kikindára Kiss Ernő ezredes parancsnoksága alatt mintegy 2000 főből álló egységet, Óbecsére pedig Csuha őrnagy alatt 6 gyalog századot és 1 üteget rendelt ki, Csernovics Péter Temes megyei főispánt pedig április 27-én az egész Bánságra, Bács-Bodrog és Arad megyére kiterjedő jogkörrel teljhatalmú királyi biztossá nevezte ki.

Újabb állomást jelentett a szerbek mozgalmában a május 13-án Karlócán megtartott kongresszus, amelyet előbb Újvidékre hívott össze önhatalmúlag Rajačić József karlócai érsek, de a Csernovics királyi biztos által elrendelt statárium miatt ott nem tudtak megtartani. A karlócai kongresszus határozatai mély szakadékot húztak a magyarok és szerbek közé. A gyűlés, amelyen a török fennhatóság alá tartozó szerb fejedelemség küldöttei is részt vettek, Rajačić érseket szerb patriarchává, Šupljikac határőrvidéki ezredest pedig szerb vajdává választotta, követelte a szerb vajdaság felállítását, a szerb vajdaság és a horvát királyság szövetségre lépését és a hozott határozatok megvalósítására egy 48 tagú bizottmány megválasztását. Csernovics kísérletet tett a szerbekkel való megegyezésre, de tárgyalásai kudarccal végződtek. Ezt követően a szerbek megkezdték az előkészületeket a fegyveres felkelésre. A Karlócán megválasztott bizottmány, az úgynevezett főodbor, és különösen annak elnöke, Stratimirović György, aki egyben a szerb felkelők főparancsnoki teendőit is ellátta, fáradhatatlanul szervezte a fegyveres felkelést. A főodbor az egész szerb népet fegyverbe szólította és június közepéig 5 szerb tábor alakult:

1. Perlasznál, a Tisza bal partján;
2. Újvidék és Karlóca között, a szerb pátriárcha székhelyének biztosítására;

3. Temerinnél, a nagy és kis római sáncok kereszteződésénél;
4. Szenttamásnál;
5. Alibunáron.

A felkelés szervezését nagymértékben megkönnyítette az a körülmény, hogy a határőr ezredek többsége már a szervezkedés megindulásakor csatlakozott a felkelőkhöz. A határőrvidék katonai szervezete képezte az alapját a szerb fegyveres felkelésnek, mert nemcsak jól kiképzett katonákat és tiszteket biztosított, hanem a határőr ezredek fegyverés lőszerraktáraiból a tömegesen jelentkező szerb parasztok felfegyverzését is meg tudták valósítani. A római sáncoknál alakult tábor magvát például a titeli sajkás zászlóalj képezte. Ugyancsak csatlakozott már júliusban az egész pétervaradi határőr ezred körzete is. A titeli sajkás zászlóalj Zimonyban állomásozó osztálya Karlócára evezett és a főodbor parancsnoksága alá helyezte magát. Jelentős segítséget kaptak a magyarországi szerbek a török fennhatóság alatt álló szerb fejedelemségből. Június 14-én nagy számú felkelő jött át Szerbiából,[1] akiket a magyarországi szerbektől való megkülönböztetés véget szerviánusoknak neveztek, de jöttek kisebb létszámú csapatok Boszniából és Hercegovinából is. A főodbor határozott ténykedésének eredményeként június közepén már 15 000-nél több felkelő volt fegyverben. Az események irányításában nagy szerepet játszott Mayerhofer belgrádi osztrák konzul, aki nemcsak szerbiai önkéntesek toborzásával segítette a szerb felkelést, hanem Rajačić érseken keresztül, mint annak fő tanácsadója, ő volt a felkelés tulajdonképpeni irányítója.

A magyar kormányt rendkívül nehéz helyzet elé állította a szerb felkelés. A nemzetőrség szervezése ugyan eredményesen folyt, de nagyobb hadműveletekre alkalmatlan volt. Az újonnan szervezett 10 honvédzászlóaljnak csak egy részét lehetett a Délvidékre küldeni. A magyar hadügyminisztérium fennhatósága alá helyezett volt császári alakulatok megfelelő erőt biztosítottak volna a felkelés leverésére, de ezek alkalmazását döntően befolyásolta a tisztek állásfoglalása. A császári tisztek egy része nyílt ellensége volt a magyar forradalomnak, másik része — júniusban ide tartozott a tisztek többsége — nem tudott eligazodni az osztrák kormány kétszínű politikáján, minek következtében sem a szerbek, sem a magyarok mellett nem foglaltak állást, harmadik része — és meg kell mondanunk, hogy csak elenyésző része — fenntartás nélkül teljesítette a kormány parancsait. Ebből következett, hogy a császári katonaság, elsősorban tisztjeik miatt, jóformán tétlenül nézte a szerbek fegyveres készülődését. Igen jellemző példa erre Piret altábornagy temesvári főhadparancsnok magatartása. A szerbek június elején Nagybecskereket, Újvidéket és Óbecsét veszélyeztették. A katonaság beérkezéséig ezekre a helyekre mozgó nemzetőröket vezényeltek, de Piret megtiltotta, hogy a nemzetőrök a kijelölt őrvonalat átlépjék, s a határőrvidéket megtámadják, „nehogy — amint azt június 6-án a magyar kormányhoz intézett levelében kifejtette — bármely erőszakos lépés által kiszámíthatatlan zavar idéztessék elő". A szerbek tehát háborítatlanul szervezkedhettek, sőt június 10-én még panaszt is tettek Hrabovszky János pétervaradi főhadparancs-

[1] Közlöny 1848. 16. sz.

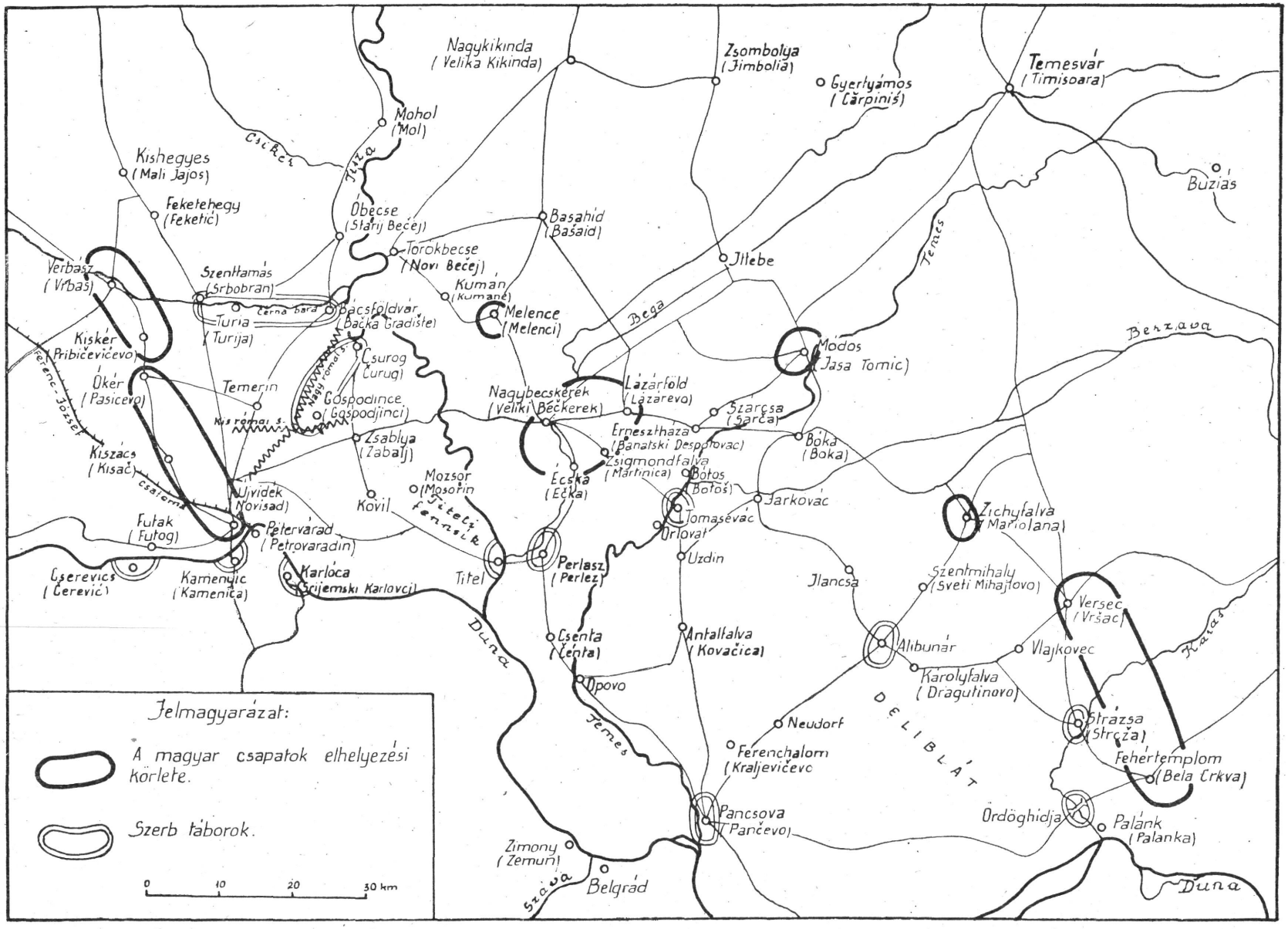

A délvidéki hadszíntér

noknál, hogy a magyar nemzetőrségi csapatok a bácsi és bánsági szerb helységeket veszélyeztetik és oltalmat kértek Hrabovszkytól. Hrabovszky visszautasította a szerbek követelését és rámutatott, hogy ők veszélyeztetik a békét, nem pedig a magyar nemzetőrök.

A szerbek elleni első támadó jellegű fegyveres beavatkozást Hrabovszky altábornagy hajtotta végre 1848. június 11-én. Hrabovszky egy gyalog zászlóalj, egy huszár század és egy 6 fontos üteg erejű hadoszlopot (kb. 1100 fő) Karlóca ellen rendelt. A hadoszlop a város melletti mezőn, gyakorlatozás közben lepte meg a karlócai szerb tábor fegyveres erőit. A meglepetésszerű támadásra zavar támadt soraikban és először harc nélkül akarták feladni a várost, de a lakosság beavatkozása időt biztosított számukra a város szegélyének megszállására. A hadoszlop előosztagaihoz beosztott 2 ágyú kartácstűzzel szétverte a felkelők e csoportját, majd az egész üteg tüzet nyitott a városra, amit a felkelők végül is kénytelenek voltak elhagyni. Hrabovszky ezután visszarendelte hadoszlopát Péterváradra, mivel attól tartott, hogy a mintegy 6000 főnyi ellenség bekeríti. Hrabovszky 1848. június 13-án kelt jelentésében beszámolt az ütközet lefolyásáról, és kiemelte, hogy a felkelők sok segítséget kaptak a környező falvakból. Hrabovszkynak biztosító csapatokkal sikerült megakadályoznia, hogy a római sáncokból a karlócai tábor segítséget kaphasson.

Saját veszteség: 1 halott, 7 sebesült, az ellenség mintegy 60 halottat és sebesültet és kb. 70 foglyot vesztett.

A karlócai összecsapásnak gyakorlati jelentősége nem volt, erkölcsi szempontból azonban azzal a haszonnal járt, hogy bátorítólag hatott a még harcban részt nem vett katonákra, mivel többszörös túlerővel szemben sikerült helytállniok.

Júniusban a Karlóca elleni gyenge erővel végrehajtott támadáson kívül említésre méltó katonai jellegű akció nem volt. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a Délvidékre küldött magyar haderő nem állt egységes irányítás alatt. Az itt levő katonaság a temesvári, illetve a péterváradi főhadparancsnokság alárendeltségébe tartozott, azonkívül Csernovics Péter, majd Vukovics Sebő és Beöthy Ödön kormánybiztosok is rendelkeztek a csapatokkal.[2] Az egységes vezetés hiánya eleve lehetetlenné tette, hogy komolyabb hadműveletet indítsanak a szerb felkelők ellen. Hosszas keresgélés után a délvidéki haderők főparancsnokává Bechtold altábornagyot nevezték ki.

A mindkét részről megnyilvánuló soviniszta uszítás nagyon elmérgesítette a magyarok és szerbek közötti helyzetet. A véres összetűzések szinte napirenden voltak.

A szerb felkelők létszáma június végén meghaladta a 30 000 főt.

A Bánságban az első vonalban Alibunárnál 5000 ember Stanimirović parancsnoksága alatt, Perlasznál 5000 ember Drakolić parancsnoksága

2 Csernovics működésével a kormány nem volt megelégedve, azért számára csak a Bácskát hagyta meg, a Bánság kormánybiztosául pedig Vukovics Sebő Temes megyei alispánt nevezte ki. Csernovics utóda a Bácskában előbb Szentkirályi Mór, majd augusztus végén Beöthy Ödön lett. Mind Vukovics, mind Beöthy kormánybiztos becsülettel szolgálta a forradalom ügyét. Nagy szerepük volt abban, hogy a katonai vezetésben meglevő zűrzavar nem vezetett a délvidéki magyar haderő pusztulásához.

alatt; a második vonalban Pancsovánál több ezer emberből álló tábor volt alakulóban.

A Bácskában mintegy 11 000-re volt tehető a szerb felkelők létszáma. Ezek az erők Stratimirović parancsnoksága alatt a következő helyzetet foglalták el:

Első vonal — Turia, Szenttamás, Kovil — a nagy római sáncok mögött; a második vonal (tartalék) Titelben és a titeli fennsíkon.

A Duna jobb partján a karlócai táboron kívül még egy tábor volt alakulóban Cserevicsen, összesen kb. 8000 emberrel.

A magyar haderő létszámát nagyon nehéz megállapítani, mivel a nemzetőrök létszáma a gyakori leváltások miatt állandóan változott.

Június végén a szerb táborok szemmel tartására a következő csoportosításban voltak elhelyezve a magyar csapatok:

1. Alibunárral szemben, Versecen. Parancsnok Blomberg ezredes. Kb. 1500 fő.
2. Perlasszal szemben, Nagybecskereken és környékén. Parancsnok Kiss Ernő ezredes. Kb. 2500 fő.
3. A római sáncokkal szemben, Óbecsén. Parancsnok Eder vezérőrnagy. Kb. 2500 fő.
4. Szenttamással szemben, Ókéren. Kb. 3000 fő.

Összesen kb. 11 000 fő és 36 ágyú.

Ehhez járult még a mintegy 15 000 főnyi, részben az őrvonalon, részben az egyes helységekben elhelyezett nemzetőrség, s így a szerbek elleni támadásra több mint 25 000 főt kitevő katonaság és nemzetőrség állt rendelkezésre.

Az erők összpontosításával le lehetett volna verni a felkelést, erre azonban sem a temesvári, sem a pétervaradi főhadparancsnok nem volt hajlandó, az ő intézkedésük nélkül pedig a kormánybiztosok tehetetlenek voltak. Ennek következtében bocsátkozott Csernovics a szerbekkel tárgyalásokba, s június 18-án fegyverszünetet kötött a főodborral. A fegyverszünet újból a szerbeknek kedvezett, zavartalanul folytathatták a csapatok felszerelését és állásaik kiépítését. Közben Szerbiából Knićanin ezredes jelentős — 4000 főnyi — segítséget is hozott.

A fegyverszünet korántsem jelentette az összetűzések szünetelését. Június 30-án Alibunárról a nép szerint 600, a katonaság jelentése szerint 1500 felkelő támadta meg Szentmihályt és felszólította a község román lakosságát a csatlakozásra. Mivel a románok nem csatlakoztak hozzájuk, a felkelők megtámadták őket. A községet 8 helyen felgyújtották, 70 ház leégett, a községet kirabolták. A helyben és környéken tartózkodó katonaság tétlenül nézte a vérontást, „mivel a hadi-kormánytól parancs nem vala".[3]

Jellemzően adják vissza az egyes városokban uralkodó helyzetet a Közlönyben megjelent tudósítások.

Torontál, július 1. — A nemzetőrség nem tudja fenntartani a rendet, mert nincs fegyvere és lőpora.[4]

[3] Közlöny 1848. 30. sz.
[4] U. o.

Versec, július 7. — Vlajkovecre betörtek a szerbek és kegyetlenkedtek. A királyi biztos egy huszárcsapatot és egy osztály nemzetőrt indított ellenük. — Kevés a katonai erő és nincs ágyújuk, míg az alibunári táborban 6000 fegyveres van legalább 3 ágyúval, amit Fehértemplomban szereztek.[5]

A felsorolt események korántsem adnak teljes képet a délvidéki állapotokról, csak azokból az összetűzésekből kívántunk néhányat ismertetni, amelyeket a katonaság öntevékenysége megakadályozhatott, vagy legalábbis enyhíthetett volna. Mindez a július 10-ig tartó fegyverszünet alatt történt, s amikor a délvidéki csapatok feletti parancsnokságot Bechtold már átvette. Bechtold kinevezése — amint a továbbiakból kitűnik — semmit sem változtatott a helyzeten. Ha a magyar fegyverek győzelmet arattak valamelyik ütközetben, abban neki nem sok szerepe volt.

A fegyverszünet július 10-én járt le. A szerbek, vérszemet kapva a magyar csapatok tétlenségétől, úgy látszik, elérkezettnek látták az időt a támadó hadműveletek megkezdésére.

Az alibunári tábor július 11-én megtámadta Versecet.

Blomberg ezredes csapataival a Vlajkovecről Versec felé előnyomuló szerbeket megtámadta és szétverte. Az ütközet megvívása több tanulsággal szolgál. Dicséretet érdemel Blomberg ezredes: a figyelés megszervezéséért, így nem tudtak a felkelők rajtaütésszerűen támadni; a gyorsaságért, ő lepte meg a szerbeket; a harcrend helyes megválasztásáért, két oldalról támadta meg az ellenséget; gondoskodott tartalékról; az aradi nemzetőr tüzéreket nagyszerűen tudta alkalmazni az ellenséges tüzérség ellen; a megvert ellenséget üldözte, bár nem az egész lovassággal.

A szerbek 218 halottat, 191 foglyot, 4 ágyút, 2 lőszerszekeret és egy zászlót vesztettek. Fogságba esett a parancsnokuk, Stanimirović is.

A magyarok vesztesége 9 halott és kb. ugyanannyi sebesült.[6]

Bechtold 1848. július 14-én a szerbek fő fészkének, Szenttamásnak a megtámadását határozta el, mint a hadügyminiszterhez küldött jelentésében írja, azzal a céllal, hogy az ellenség erejét és elhelyezkedését kikémlelje. Ha gyenge ellenállásba ütközik, folytatja előnyomulását, ha erős ellenséggel kerül szembe, visszavonul állásaiba és ott megszervezi a támadást.

Bechtold 4 oszlopba tagolta a rendelkezésre álló mintegy 4000—4500 főnyi haderőt. A négy hadoszlopból háromnak Szenttamás alatt kellett egyesülnie, a negyediknek Turiát kellett elfoglalnia. Az arcból támadó oszlopokat az ókéri nemzetőrségnek kellett támogatni a csatorna jobb partja irányából, tehát Szenttamás ellenkező oldalára mért támadással. Mivel napokig folyt a támadás előkészítése, és a magyarok egyáltalán nem titkolták támadási szándékukat, a szerbek előre felkészültek a védelemre.

Bechtold a sáncokhoz közel, az ellenség tüzérségi tüzének hatáskörén belül állította fel nemcsak tüzérségét, hanem gyalogos és lovas alegységeit is, ezzel feleslegesen veszélyeztette katonáit. A támadás mintegy 3 órás tüzérségi előkészítéssel kezdődött, de a magyar tüzérség kevés kárt

[5] Közlöny 1848. 35. sz.
[6] Közlöny 1848. 35., 36., 39. sz.

tett a sáncokban. Ezt követően Bechtold csak néhány száz embert engedett rohamra, akik behatoltak a helységbe, de mivel a többi alegység nem támogatta őket, a szerbek könnyűszerrel visszaverték a rohamot. Mivel az ókéri nemzetőrség sem támadta hátba az ellenséget, Bechtold visszavonta csapatait Óbecsére. A Turia elleni támadás is kudarccal végződött; ezt a támadást a szerbek úgy hárították el, hogy felszedték a Ferenc-csatorna hídját.

Bechtold több súlyos hibát követett el a támadás megszervezésénél és levezetésénél. Mindenekelőtt titokban kellett volna elvégezni az előkészületeket. A rendelkezésre álló erőkből jóval többet kellett volna összpontosítani a támadáshoz. Gondoskodni kellett volna átkelési eszközökről vagy a híd korábbi biztosításáról. A felderítés szintén kifogásolható, mivel a Turia ellen támadó oszlop csak a csatornához érve vette észre, hogy a hidat felszedték. Az ókéri nemzetőrségnek nemcsak az utasítást kellett volna kiadni, hanem meg is kellett volna teremteni a feltételeket a feladat végrehajtásához. A verbászi táborból küldött tudósításból ugyanis fény derül arra, miért maradt el a nemzetőrök támadása: A nemzetőrök hangulata nem jó — írja a tudósító. — Hiányos az ellátás, forró napban, esőben egyaránt sátor nélkül táborozunk, főleg pedig amiatt, hogy a katonaság semmibe veszi a „gyakorlatlan tömeget". A nemzetőrséget sík téren, sorkatonaság nélkül, ágyúk nélkül alkalmazták, és ugyancsak ágyúk nélkül kellett volna nekik a szenttamási hídfőt (jól kiépített sáncok ágyúkkal) július 14-én elfoglalniuk. Az első kartácstűzre felbomlott a rend a nemzetőröknél.[7] Ez volt tehát az oka annak, hogy a nemzetőrök nem támadtak a szenttamási hídfő ellen. A kudarc legfőbb oka az volt, hogy Bechtold nem akart eredményt elérni, amit az is bizonyít, hogy Bácsföldvárról azzal az indokolással vonta vissza csapatait, hogy az túlságosan közel (1400 lépésnyire) van a római sáncokhoz.[8]

Július 15-én Écskánál került összeütközésre sor. A perlaszi táborból 8000 felkelő 22 ágyúval Nagybecskerek ellen indult, de Écskánál Kiss Ernő dandárának előőrsébe ütközött. A 2 lovas és 6 gyalogos századból álló előőrs 6 órás harcban visszavonulásra kényszerítette az óriási túlerőben levő ellenséget.

Július 16-án Futakot, július 23-án Pancsovát és Uzdint, augusztus elején Neuzinát, Szárcsát, Szécsányt és Bókát rohanták meg a felkelők.

Felvetődik a kérdés, minek köszönhették a szerbek azt a gyorsaságot, amivel rajtaütéseiket végrehajtották, hiszen jóformán alig volt lovasságuk. A lovasság hiányát úgy pótolták, hogy a gyalogságot szekerekre rak-

[7] Közlöny 1848. 41. sz. — A magyar kormány 1848 nyarán nem rendelkezett elegendő reguláris fegyveres erővel, ezt a hiányt a nemzetőrséggel kívánta pótolni. A nemzetőrség harctéri alkalmazásánál a legnagyobb nehézséget azok gyakori felváltása okozta. Alig sajátították el ugyanis a legelemibb katonai ismereteket, máris újakkal váltották fel őket. A nemzetőrség szolgálati idejének meghosszabbításáért a kormány, de különösen a hadügyminisztérium hosszas vitákat folytatott a megyékkel, de eredménytelenül. A kérdés végleges rendezését a nemzetőrség önkéntes mobilizációja jelentette, ami azonban csak 1848 szeptemberében hozott e téren változást. — A nemzetőrség szervezését és alkalmazását részletesen ismerteti Urbán Aladár: A nemzetőrség önkéntes mobilizációja 1848 nyarán című tanulmánya. Megjelent a Hadtörténelmi Közlemények 1958. 3—4. számában, 124—150. old.

[8] Közlöny 1848. 46. sz.

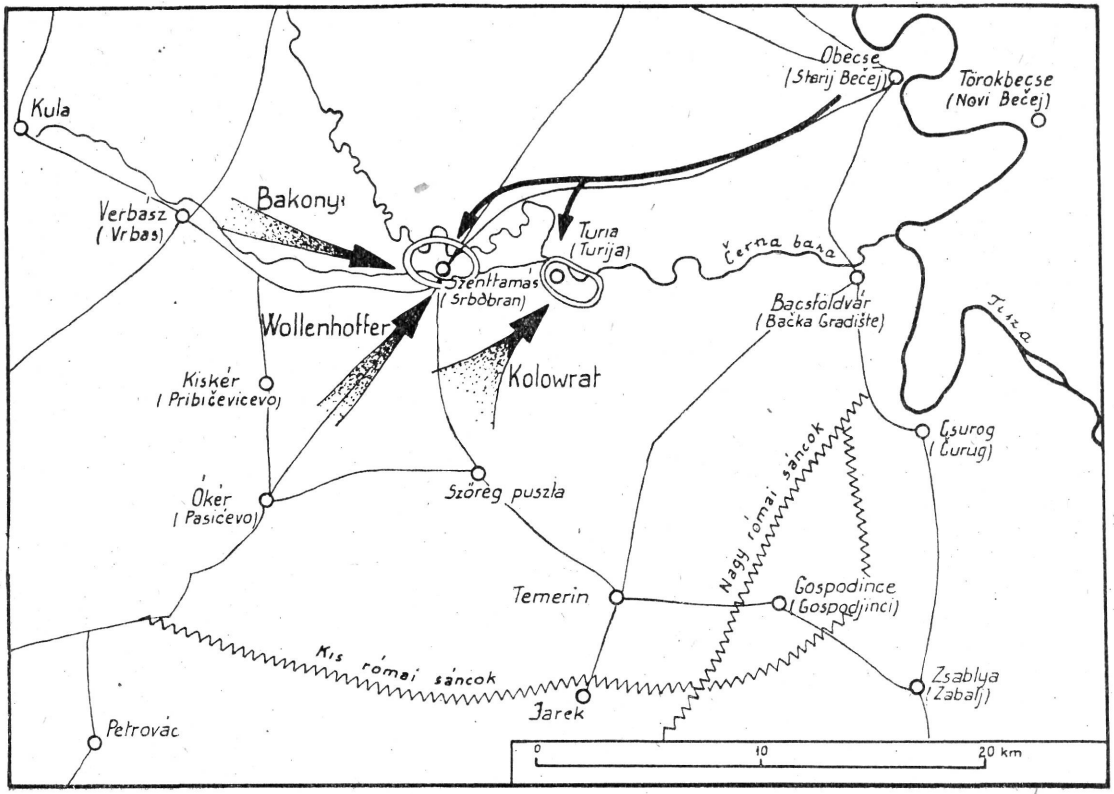

Támadás Szenttamás ellen (1848. augusztus 19.)

ták, s nem egyszer több zászlóaljat szállítottak egyszerre. A szekereket nemcsak támadásnál, hanem visszavonulásnál is felhasználták.[9]

A magyar kormány a Szenttamás elleni kudarccal végződött támadás után mindent elkövetett, hogy a csorbát kiköszörülje. Mészáros hadügyminiszter a helyszínen tanulmányozta a helyzetet, majd Pestre visszatérve a képviselőház ülésén számolt be tapasztalatairól. A kormány szervező munkája igen eredményes volt. A Bácskában ugyanis mintegy 30 000 főnyi haderőt sikerült összpontosítani, ami nem lebecsülendő, még akkor sem, ha kb. az 50 százaléka nemzetőr. A fegyvernemek megoszlása: 19 gyalog zászlóalj, 17 lovas század, 8½ üteg és 2 mozsár. Ezek a csapatok augusztus közepén Verbászon, Temerinben és Óbecsén voltak összpontosítva.

E sereggel szemben álló ellenséges erők: Szenttamáson és Turián 6000—7000 ember, a nagy római sáncokban 12 000—15 000 ember, Karlóca környékén pedig 8000—10 000 ember, összesen tehát 26 000—32 000 fő.

A támadás előkészítése alatt a felkelők három alkalommal kíséreltek meg támadást, mindannyiszor eredménytelenül.

Bechtold a kormány ismételt sürgetésére augusztus 19-én újabb támadást határozott el Szenttamás ellen. Elgondolása szerint három irányból indítanak támadást. Wollenhoffer tábornok hadoszlopa Kiskér felől, Bakonyi Sándor ezredes hadoszlopa a Ferenc-csatorna mentén Verbász felől, végül egy kisebb hadoszlop Óbecse felől támad. Ezzel egyidejűleg Kolowrat és Castiglione ezredesek Turiát támadják.

A támadást Wollenhoffer tüzérsége vezette be; ez csaknem teljesen elnémította az ellenséges tüzérséget és nagyszerű lehetőséget teremtett a roham végrehajtására. Ezt azonban Bechtold nem engedélyezte, mert a másik 2 hadoszlop még nem érkezett be. Wollenhoffer nem kapott parancsot a támadás folytatására, ezért teljesen beszüntette a harcot, minek következtében az ellenségnek jelentős erői szabadultak fel a később támadó másik két hadoszlop elleni harcbavetésre. A Bakonyi hadoszlopnak már-már sikerült a sáncokba betörni, amikor a Wollenhofferrel szemben álló, de ott feleslegessé vált felkelők is a Bakonyi hadoszlop ellen fordultak és visszaverték a kezdeti sikereket elért magyar csapatokat. A Turia elleni támadás is kudarccal végződött.

A Szenttamás elleni második támadást lényegesen nagyobb erők hajtották végre, mint az elsőt. Az eseményekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a magyar csapatok elfoglalhatták volna a felkelők e fontos központját, ha Bechtold nem mulaszt el néhány rendkívül fontos parancsnoki ténykedést. Leginkább a több irányból támadó oszlopok együttműködésének megszervezését, pontosabban az együttműködés megszervezésének elhanyagolását kifogásolhatjuk, továbbá a szoros együttműködést biztosító összeköttetés megszervezésének és biztosításának hiányát. Ezek a mulasztások eleve meghatározták a támadás eredményét.

Perczel Mór a képviselőház augusztus 21-i ülésén éles szavakkal nyilatkozott a délvidéki eseményekről és az ott levő parancsnokok ténykedését árulásnak bélyegezte. A képviselők többsége elítélte Perczelt ezért a

[9] Rüstow: Az 1848—1849-diki magyar hadjárat története. Pest, 1866. 1. kötet 39—41. old.

cselekedetéért, de a délvidéki hadműveletek sikertelensége és a parancsnoki kar — főleg pedig Bechtold — lagymatag tevékenysége elég okot szolgáltattak Perczelnek ehhez a megállapításhoz. Bechtold az árulás vádjára leköszönt parancsnoki posztjáról, és mintha csak igazolni akarta volna Perczelt, később a császári hadsereg soraiban harcolt a magyar honvédsereg ellen.

Augusztus végén még több kisebb összetűzésre került sor a Bácskában, de lényeges változást csak az jelentett, hogy a felkelőknek sikerült augusztus 29-én Péterváradot a magyar csapatoktól elvágni. Augusztus végén a Bánátban is több rajtaütést hajtottak végre a szerb felkelők.

Kiss Ernő ezredes, aki Nagybecskereken és környékén volt védelmi állásban, elhatározta, hogy Bechtold parancsa ellenére támadásba megy át. Szeptember 2-án Écskán összpontosította a rendelkezésre álló erőket és váratlan támadást intézett az elsáncolt, jól kiépített és erős őrséggel ellátott Perlasz ellen. A meglepetésszerűen végrehajtott rohamnak a védők nem tudtak ellenállni, védelmi állásaikból a nagy hősiességgel harcoló magyarok ellen visszavonulni kényszerültek Titelbe. Kiss ezredes az elfoglalt erődítéseket lerombolttatta.

A Perlasz ellen támadó magyar egységek erejéről a szabadságharc történetével foglalkozó munkákban eltérő adatokat találunk. Rüstow porosz hadtörténész a magyar erőket 5 gyalog zászlóaljra (szerinte többnyire nemzetőrök voltak), 6 lovas századra és 16 ágyúra, összesen mintegy 5000 emberre becsülte.[10] Vukovics szerint Kiss ezredes két sorgyalog zászlóaljjal, egy honvédzászlóaljjal, a bihari nemzetőrség két századával, egy önkéntes vadász csapattal, 6 huszár századdal és 2 telep (üteg) ágyúval rendelkezett.[11] Az ütegek ebben az időszakban 6 ágyúból álltak, tehát Vukovics 12 ágyúról tesz említést. Olchváry Ödön, aki részletesen megírta a délvidéki hadműveletek történetét, a következő erőket adja meg: a 37. gyalogezred 3. zászlóalja (6 század), a 39. gyalogezred 3 százada, a 10. honvédzászlóalj, 2 pesti önkéntes vadász század, a bihari nemzetőrök egy százada, 6 huszár század és 10 ágyú, mégpedig egy 6 fontos üteg és négy nemzetőrségi löveg, összesen 3480 ember és 10 ágyú.[12] Ha ezeket az adatokat összevetjük a Közlönyben megjelent tudósítások adataival, megállapíthatjuk, hogy Olchváry adatait kell elfogadnunk, kivéve a tüzérséget, mivel egy szeptember 3-án kelt nagybecskereki tudósítás szerint a magyarok 14 ágyúval rendelkeztek. Ez az adat feltétlenül elfogadható, annál is inkább, mert a tudósítások a saját erők nagyságát rendszerint csökkentették, az ellenségét pedig eltúlozták, hogy ezzel is növeljék a győzelem értékét, vesztes csata esetén pedig magyarázzák a vereséget. Érdemes összevetnünk ilyen szempontból a Közlöny 1848. szeptember 8-i számában megjelent két nagybecskereki tudósítás adatait. Az egyik tudósítás felsorolja a magyar erőket (9 gyalog század, 1 honvédzászlóalj stb.), a másik tudósítás szerint, mely ugyancsak szeptember 3-án kelt, „— seregünk alig állott 1400 főből". Ez utóbbi adat nem felel meg a valóságnak, hiszen csak a 9 gyalog század és a honvédzászlóalj létszáma meghaladta a 2200-

[10] U. o. 1. kötet 46. old.
[11] Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. Sajtó alá rendezte: Bessenyei Ferenc. Budapest, 1894. 310—311. old.
[12] Olchváry Ö.: A magyar függetlenségi harc 1848—1849-ben a Délvidéken. Budapest, é. n. (1902.) 67. old.

at, arról nem is beszelve, hogy vajon egy 1400 főből álló haderő győzelmet arathatott volna-e egy 5000 főt számláló, kiépített védelmi állásban levő, 12 ágyúval rendelkező ellenséges haderő felett? Úgy véljük, semmi szükség nincs ezekre a túlzásokra. A perlaszi ütközetben a magyarok számbeli fölényben levő ellenséget futamították meg. A győzelemhez nagymértékben hozzájárult Vetter Antal alezredes és Kohlmann százados az ütközet tervének kidolgozásával és a harc közben tanúsított bátor helytállásával. A tisztek példamutatása magával ragadta a még harcban részt nem vett nemzetőröket is. Kiss Pál századost, a bihari nemzetőrök parancsnokát a harcban tanúsított elszántságáért Kiss ezredes még az ütközet napján őrnaggyá léptette elő. Az előléptetést a kormány 1848. szeptember 6-án hagyta jóvá.[13] Woroniecki, a pesti önkéntes vadászok parancsnoka, lóról szállva személyesen vezette katonáit rohamra. Érdemes összehasonlítást tennünk a nemzetőrök alkalmazását illetően a Szenttamás elleni első támadás és a perlaszi ütközet között. Az előbbi harcban a nemzetőrök — a célszerűtlen alkalmazás következtében — megfutamodtak, Perlasznál viszont teljesen egyenértékűek voltak a sorkatonákkal. A bihari nemzetőrök és az aradi nemzetőr tüzérek kiválóan megálltak a helyüket. Ez az ütközet is bizonyítja, hogy a nemzetőrség, a sorkatonasággal együttesen alkalmazva, nem lebecsülendő erőt képviselt, sajnos így nagyon ritkán alkalmazták őket. A gyalogság és tüzérség együttműködését a parancsnokok jól megszervezték. A lovasságot a megfutamított ellenség üldözésére, a siker kimélyítésére kellett volna alkalmazni, ezt azonban Kiss ezredes nem hajtotta végre kellő eréllyel.

A perlaszi győzelem lehetőséget adott arra, hogy fordulat álljon be a délvidéki harcokban. Ha Kiss ezredes, ahelyett, hogy csapatainak zömét visszavonta Nagybecskerekre, folytatja előnyomulását Pancsova felé és megszállja a felkelőknek ezt a támpontját is, főként pedig, ha a győzelem erkölcsi értékét kihasználva az összes délvidéki erők összehangolt hadműveleti terv alapján általános támadást indítanak a szerb felkelők ellen, bizonyára másként alakultak volna a déli arcvonul eseményei. A perlaszi győzelem jelentősége jóval nagyobb, mint amennyit Perlasz elfoglalása a katonai helyzet megváltozásában jelentett, de a magyar csapatok parancsnokai nem aknázták ki azokat a lehetőségeket, amelyek a győzelem következtében előálltak. A felkelőket Perlasznál megfutamították, de nem semmisítették meg, s a támadás félbeszakításával lehetővé tették számukra, hogy csapataikat gyülekeztessék és megkíséreljék Perlasz visszafoglalását. A szerbek szeptember 10-én és 11-én ismételten megkísérelték Perlasz visszafoglalását, mindkét alkalommal sikertelenül, de a magyar csapatok tétlenségét kihasználva megerősítették helyzetüket. Az történt ugyanis, hogy a perlaszi tábor lerombolása után az újból összegyűjtött szerb erők új tábort építettek ki maguknak a Nagybecskereken és környékén állomásozó magyar csapatok közvetlen szomszédságában, Tomasevácon. Ez egyrészt közvetlen veszélyt jelentett a nagybecskereki magyar erőkre nézve, másrészt a szerbek ezzel az előretolt állással újabb területet vettek ellenőrzésük alá. Ez lett tehát a következménye annak, hogy

13 Közlöny 1848. 90. sz.

a Kiss ezredes vezette magyar erők nem támadtak tovább déli irányban, hanem Perlasz elfoglalása után visszatértek előző állásaikba.

A magyar kormány a lemondott Bechtold altábornagy helyett Mészáros hadügyminisztert bízta meg a délvidéki magyar haderők főparancsnokságával. Mészáros becsületesen igyekezett megfelelni a rábízott feladatoknak, de hozzáértése, tehetsége nem volt elegendő ahhoz, hogy sikeresen vegye fel a harcot a szervezetten és szívósan védekező ellenséggel. Mészáros a parancsnokság átvétele után azonnal hozzákezdett a Szenttamás elleni újabb támadás előkészítéséhez. A Szenttamás elleni harmadik támadás terve azonban annyira komplikált volt, hogy a vállalkozás eleve kudarcra volt ítélve. A terv szerint szeptember 21-én a tábor felé több irányból előnyomuló hadoszlopoknak egyszerre kellett volna váratlanul megrohamozni a sáncokat. Az éjszaka előnyomuló hadoszlopok közül több eltévedt, így a támadást csak jóval napfelkelte után lehetett megkezdeni. Az ellenséget tehát nem sikerült meglepni, csapataink sehol sem tudták megtörni a védők makacs ellenállását, sőt még azt sem akadályozták meg, hogy az ostromlott tábor megsegítésére érkező mintegy 3000 főnyi titeli felkelő bejusson a városba. Ezek után Mészáros céltalannak tartotta a további harcot és a csapatokat visszarendelte eredeti elhelyezési körleteikbe. A kudarc elkedvetlenítette a magyar csapatokat, s mindez akkor történt, amikor a császári udvar nyíltan szembefordult a magyar forradalommal, amit Jelačić támadása bizonyított minden kétséget kizáróan. Mészárost a kormány sürgősen visszarendelte Pestre.

Szenttamás harmadik ostroma, az előzőhöz hasonlóan, a parancsnok — jelen esetben Mészáros Lázár hadügyminiszter — helytelen intézkedései miatt végződött kudarccal. A rendelkezésre álló haderő elegendő lett volna Szenttamás bevételére, ha célszerűen alkalmazzák, és körültekintően megszervezik a fegyvernemek és a több irányból támadó csoportok együttműködését. Mészáros csaknem teljes egészében Bechtoldhoz hasonlóan járt el. A rendelkezésre álló haderőnek csak mintegy kétharmadát alkalmazta, a nemzetőrségből pedig jóformán semmit. A felderítést elmulasztotta, pedig anélkül elképzelhetetlen a sikeres hadviselés. A menetvonalak felderítése esetén éjszaka sem tévedtek volna el az egyes hadoszlopok. Mészárosnak arra is gondolnia kellett volna, hogy déli irányból jövő támadás ellen biztosítsa a támadást végrehajtó hadoszlopok hátát, s akkor nem juthatott volna be a Titelből érkezett 3000 főnyi segítség az ostromlott városba.

Szeptemberben a szerbeknek Jelačić csapataival egy időben általános támadást kellett volna indítaniok, erre azonban nem került sor, mert a szerb felkelőket parancsnokaik nagyobb támadó hadműveletekre alkalmatlanoknak tartották, ugyanakkor a szerbek körében sem volt teljes az összhang. Nem egy alkalommal kezdtek tárgyalásokat a szerb balszárny képviselői a magyar kormány megbízottjaival, ezek a tárgyalások azonban a reakció mesterkedései miatt sohasem vezettek eredményre. A teljesen osztrák befolyás alatt álló Rajačić érsek mindannyiszor érvényesíteni tudta befolyását és megakadályozta a magyarokkal való megegyezést.

A szerb felkelők október 13-án támadást kezdtek Óbecse és Török-

becse ellen, azzal a céllal, hogy a bácskai és a bánáti magyar haderő közötti összeköttetést elvágják. A támadás kudarccal végződött.

Miután az osztrák kormány nyíltan szembefordult a magyar forradalommal, több volt osztrák tiszt megtagadta a magyar hadseregben való szolgálatot. Legnagyobb veszteséget Arad és Temesvár elvesztése jelentette; ezek parancsnokai ugyanis hadat üzentek a magyaroknak. Ez természetesen változást idézett elő az erőviszonyokban.

1848 november elején a délvidéki arcvonalon nagyjából azonos erőkkel rendelkeztek a szembenálló felek.

Az 1848 októberében osztrák–szerb hadtestté átszervezett ellenséges haderő két nagyobb részre osztható: az egyik a bánáti, a másik a bácskai és szerémségi haderő.

A bánáti osztrák–szerb csapatok (összlétszámuk mintegy 23 000 ember) a következő táborokban, illetve helyőrségekben voltak elhelyezve:

aradi várőrség: kb. 1000 ember;

temesvári várőrség: kb. 5000 ember;

az ördöghídjai, strázsai, károlyfalvi, alibunári, tomaseváci és pancsovai szerb táborok, összesen mintegy 17 000 fegyveressel és kb. 80 tábori ágyúval.

A bácskai és szerémségi táborokban levő felkelők összlétszáma kb. 15 000-re tehető, és kb. 60 tábori ágyújuk volt, ezek a következő táborokban állomásoztak:

a Bácskában — Titel, római sáncok, Szőreg, Földvár, Turia, Szenttamás;

a Szerémségben — Zimony, Karlóca, Kamenica.

Az időközben szintén átszervezett délvidéki magyar haderő két hadtestből, a bánáti és a bácskai hadtestből állt.

A bánáti hadtest (parancsnoka Kiss Ernő ezredes) feloszlott a Vetter és Damjanich hadosztályra, valamint a Nagy Sándor és Máriássy hadoszlopokra. Vetter hadosztálya Nagybecskereken és környékén, Damjanich hadosztálya Versecen és Fehértemplomban volt elhelyezve. A Máriássy hadoszlopnak Arad várát, a Nagy Sándor hadoszlopnak Temesvárt kellett szemmel tartania, vagyis a bánáti hadtest hátának a biztosítása volt a feladatuk. A hadtest mintegy 22 000 embert számlált.

A bácskai hadtest három hadosztályból állt. A Lenkey hadosztály Ó- és Törökbecsén, az Eszterházy hadosztály Verbászon és Kiskéren, a Szabó hadosztály Ókéren és Újvidéken volt elhelyezve. Létszáma kb. 15 000 ember.

A két hadtest összlétszáma meghaladta a 37 000-et, a rendelkezésre álló tábori ágyúk száma pedig a 100-at.

A november elején fennálló erőviszonyokat illetően a szabadságharc hadtörténeti irodalmában eltérő adatokat találunk. Az osztrák–szerb haderő nagyságáról nagyjából megegyezők (36–40 ezer között), a magyar hadsereg létszámáról viszont nagyon eltérők a vélemények. A művek egy része 25–28 ezerre becsüli a magyarok erejét, a másik része mintegy 40 ezerre. Mivel ismeretes, hogy a délvidéki magyar haderő 29 gyalog-, illetve honvédzászlóaljból, 34 huszár századból, több ezer nemzetőrből és több mint 100 tábori ágyú kezeléséhez szükséges tüzérségből állt, hozzávetőlegesen megállapíthatjuk a haderő látszámát. Mind a gyalog-, mind a

honvédzászlóaljakban 6—6 század volt. A gyalogzászlóaljak puskás századainak békelétszáma 158, hadilétszáma 198 volt, egy honvédszázad 214 emberből állt. Ezek alapján a gyalogzászlóalj összlétszáma békeidőben kerek számmal 1000 (6 század + zászlóaljtörzs), háborúban 1200. A honvédzászlóalj teljes feltöltöttség esetén több mint 1200 emberből állt. Figyelembe véve a szervezési nehézségeket és a veszteségeket, bár az utóbbiak a szabadságharcnak ebben az időszakában még nem jelentősek, a gyalog- és honvédzászlóaljakat átlagosan csak 900-zal számolva, a gyalogság összlétszáma 26 100. A huszár századok teljes állománya 206 emberből állt; a békelétszáma 182 volt. A 34 huszár század, átlag csupán 120 főt véve alapul, 4080 embert foglalt magába. A 100 tábori ágyú kezeléséhez és kiszolgálásához összesen kb. 1500 emberre volt szükség. A reguláris haderő összlétszáma tehát szerény számítások szerint is megközelítette a 32 ezret. A nemzetőrség létszámának megállapítása már lényegesen nehezebb feladat, de mivel ismeretes, hogy csupán Nagy Sándor hadoszlopában 3—4000 nemzetőr volt, s ezenkívül más egységek mellett is teljesítettek szolgálatot nemzetőrök, nem tekinthetjük túlzásnak, ha több mint 37 ezerre becsüljük a délvidéki magyar haderő összlétszámát.[14]

Amint a november eleji erőviszonyokból megállapítható, Magyarország akkori szorongatott helyzetében ésszerűtlen volt a Délvidéken több mint 37 000 főt kitevő haderőt tartani, ahol az úgynevezett őrvonal (hossza meghaladta a 200 km-t) biztosítására ennél kevesebb erő is elegendő lett volna, s az így felszabadított erőkkel növelni lehetett volna a főserég erejét. Kossuth felismerte ezt és legalább 10 000 emberrel szerette volna a bánáti és bácskai haderő rovására az ország nyugati határán fegyverben álló feldunai hadsereget megerősíteni. A bánáti és bácskai parancsnokok tiltakoztak ez ellen, és mint annyiszor a szabadságharc folyamán, ebben az esetben sem valósult meg a jobb elgondolás. Az erők fő irányban történő összpontosítására csak később, a tavaszi ellentámadás előkészítése folyamán került sor, pedig valószínű, jobb lett volna korábban alkalmazni ezt az elvet.

Novemberben a szerbekkel folytatott tárgyalások miatt csupán kisebb összeütközések voltak az egész délvidéki arcvonalon, kivéve Damjanich november 7-i Strázsa elleni támadását. Az említett helységért rövid ideig tartó, de rendkívül heves ütközetet vívtak Damjanich katonái, s a győzelem szabaddá tette az összeköttetést Versec és Fehértemplom között.

A bánáti hadtest parancsnokságát 1848 november végén Kiss tábornok[15] távolléte miatt Vetter vette át. Vetter elhatározta, hogy általános támadást indít a szerb felkelők ellen, visszaszorítja őket Pancsovára és ott megsemmisítő csapást mér rájuk.

[14] Vö.: Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848. és 1849-ben. Genf, 1865. II. kötet, 88—89. old.; Vukovics Sebő emlékiratai, 397—398. old.; Dr. Thim József: A magyarországi 1848—49-iki szerb fölkelés története. Bp. 1940. I. kötet 255. old.; Olchváry: i. m. 88—92. old.; Rüstow: i. m. I. kötet 81—92. old.; Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bp. é. n. I. kötet 474. old.; Breit József: Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának katonai története. Bp. 1897. I. kötet 108—110. old.

[15] Kiss Ernő ezredest 1848. október 12-én tábornokká, 1848. december 22-én altábornaggyá léptették elő.

Elgondolása szerint hadteste 3 oszlopban egyszerre kezdi meg a támadást. A balszárnyon — Fehértemplomtól az Ördöghídja ellen — Maderspach alezredes, középen — Versecről Alibunár ellen — Kiss Pál őrnagy, a jobbszárnyon a fő irányban — Nagybecskerekről Tomasevác ellen — Vetter tábornok.

A hadműveleti terv nagy fogyatékossága, hogy nagy területen alkalmazták az erőket, így azok nem tudták egymást támogatni. A balszárny hadoszlop november 30-án reggel 4 órakor kiindult Fehértemplomból. Palánkára érve Maderspach újból három részre osztotta az alig több mint ezer főből álló hadoszlopot. Szerencsére a sűrű köd a támadóknak kedvezett. Három irányból meglepték a híd 2500 főből álló, 7 ágyúval rendelkező őrségét és heves kézitusában megfutamították. A 7 ágyú is a magyarok kezébe került. Kiss őrnagy hadoszlopa megtámadta Károlyfalvát, de az alibunári főhaderő visszavonulásra kényszerítette a magyar csapatokat. A fő irányban, Tomasevác ellen, a köd miatt meg sem kezdték a támadást.

A Bácskában sem a felkelők, sem a magyar csapatok nem kezdtek támadó hadműveletet, így néhány jelentéktelen ütközeten kívül semmi említésre méltó nem történt sem Bakonyi, sem a helyére lépő Esterházy hadtestparancsnok alatt.

1848. november 30. után a szerbek jelentősen megerősítették a tomaseváci sáncokat. A hídfő védelmét Knićanin parancsnoksága alatt, 3000 határőr és 500 szerbiai önkéntes látta el 15 ágyúval. A jól kiépített sáncokban fedett utak és kiépített mellvédek is voltak.

A hadtesthez visszaérkező Kiss Ernő tábornok elhatározta, hogy hadtestével december 4-én három oszlopban támadást hajt végre a tomaseváci hídfő ellen. A gyülekezési körleteket Écskán, Zsigmondfalván és Lázárföldön jelölte ki.

A rendelkezésre álló haderő 9 gyalogzászlóaljból és 11 huszár századból állt, a tüzérség 30 ágyúval rendelkezett. Összlétszám: kb. 10 000 ember. Az erőviszonyokat mérlegelve megállapíthatjuk, hogy a támadáshoz szükséges erők rendelkezésre álltak.

Kiss ezredes elhatározása szerint a jobbszárny hadoszlop támad a fő irányban, itt alkalmazta az erők és eszközök kb. 50 százalékát (5 gyalogzászlóalj, 3 huszár század, 18 ágyú); a hadoszlop éjfélkor indul Écskáról, Orlovátnál hídat ver a Temesen, a hadoszlop fele átkel a folyón és a bal parton megtámadja a várost, a másik fele a folyó jobb bartján előnyomulva a hídfő bal oldalát támadja meg.

A középen támadó hadoszlop hajnalban 2 órakor indul Zsigmondfalváról és arcból támad a hídfő ellen; lőtávolságon kívül szétbontakozik, hogy az őrség figyelmét magára vonja; ereje: 2 gyalogzászlóalj, 4 huszár század és 6 ágyú.

A balszárny hadoszlop — ereje majdnem azonos az előbbivel — Lázárföldről Bótosra vonul, onnan a part mentén a hídfő jobb oldalát rohamozza meg.

A támadás sikere attól függött, hogy a fő irányban támadó hadoszlop elkészíti-e idejében a hidat, vagyis sikerül-e a hídfő elleni három, illetve végül is négy hadoszlopnak egyidőben megközelíteni a támadási célt. A hídnak 7 órára kellett volna elkészülnie, az azonban csak 5 órával később,

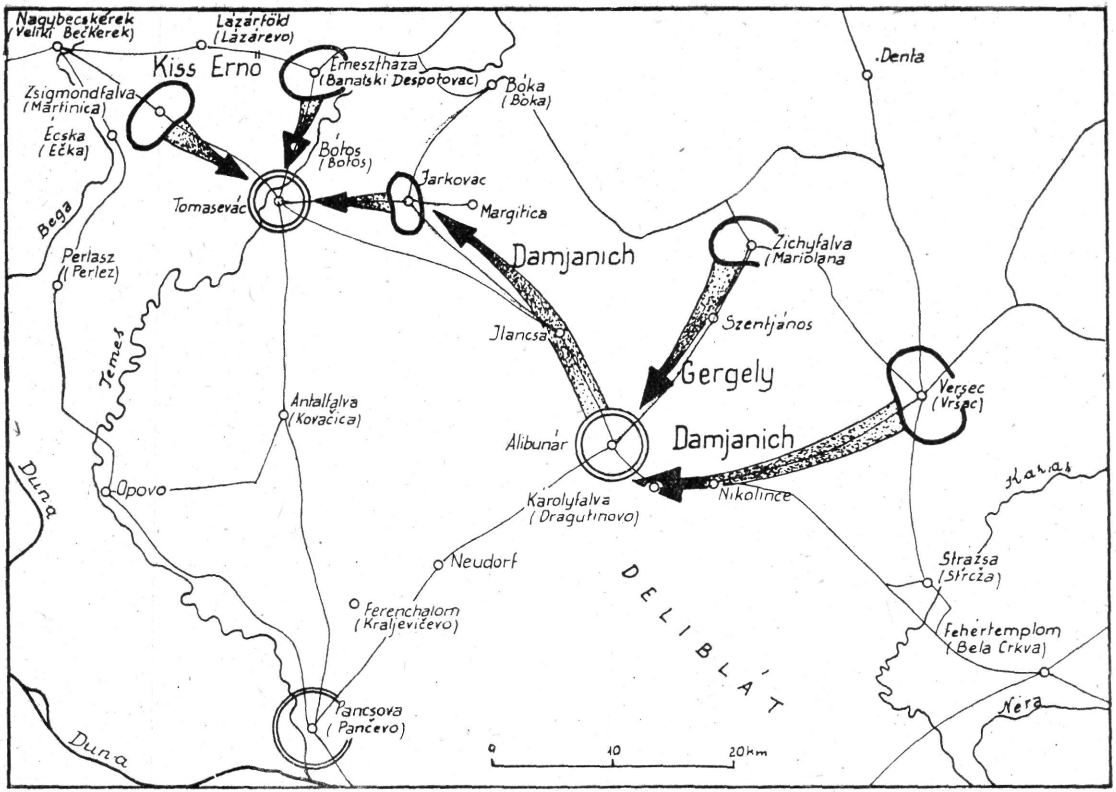

Támadási terv 1848. december 12—13-ra

déli 12 órára készült el. A Temes jobb partján támadó csoportok idejében megközelítették a hídfőt, de támadásukat nem indították meg azonnal, várták a bal parton támadó hadoszlop beérkezését. Az pedig, mivel a híd nem készült el idejében, nagyon sokat késett. Kiss Ernő tábornok súlyos hibát követett el a támadás megtervezésénél, de türelmét vesztve elkövette a másik hibát. Délben, anélkül, hogy bevárta volna a bal parti hadoszlopot, kiadta a parancsot a támadásra. A fél napi tétlen várakozás elég időt biztosított a védőknek a felkészülésre. Kiss tábornok 24 ágyúval lövetni kezdte a hídfőt és délután 3 órakor elrendelte a rohamot, amit a szerbek könnyen visszavertek jól kiépített állásaikból. A bal parti oszlop csak a roham visszaverése után érkezett a város alá, sikerült oda betörnie, de mivel a hídfő elleni támadás nem sikerült, így a jobb partról nem kaphatott támogatást, kénytelen volt a túlerőben levő ellenség elől Orlovát felé visszavonulni. Kiss tábornok este 6 órakor gyűlekeztette csapatait és elrendelte az elhelyezési körletekbe való visszavonulást.

A magyarok halottakban és sebesültekben 250 embert vesztettek, a szerbek ennél valamivel kevesebbet.

Kiss tábornok utasítására Klapka őrnagy december 12-ére újabb támadási tervet dolgozott ki, amelynek végcélja Tomasevác elfoglalása, majd az egész bánsági szerb haderő megsemmisítése volt.

Kiss tábornok intézkedései szerint december 11-én Gergely őrnagy vezetése alatt egy gyalogzászlóaljból, 2 huszár századból és 4 ágyúból álló hadoszlop Zichyfalvánál gyülekezik, innen 12-én Szentjánoson át Alibunár irányában nyomul előre és ott egyesül Damjanich hadoszlopával, majd közösen megtámadják az alibunári szerb tábort.

Damjanich a balszárny védelmére szükséges erőket Maderspach alezredes parancsnoksága alatt Versecen és környékén hagyva, 12-én 2 gyalogzászlóaljjal, 3 huszár századdal és 8 ágyúval Nikolincén át Károlyfalvára, majd onnan Alibunárra vonul. Onnan a Gáspár hadoszloppal egyesülve 13-án Ilancsán és Jarkovácon át Tomasevác ellen vezeti csapatait és Bótoson keresztül megteremti az összeköttetést Kiss tábornokkal.

Kiss tábornok a Vetter hadosztály zömével 12-én Zsigmondfalván és Ernesztházán gyülekezik, kisebb erővel biztosítja az oldalát, 13-án Damjanichcsal együttműködve két irányból támadnak a tomaseváci hídfő ellen.

Csak részben sikerült a hadműveleti tervet végrehajtani. 12-én Damjanich és Gergely hadoszlopa megfutamította az alibunári ellenséget. Az egyesített hadoszlop 13-án délután 4 órakor érkezett be Jarkovácra. Innen Damjanich jelentést küldött Kiss tábornoknak, hogy mivel csapatai nagyon fáradtak, 13-án nem tud Tomasevác ellen támadni, majd csapatait elszállásolta Jarkovácon és Margitican. Mivel a helységek lakosai nagyon barátságosan fogadták őket, elmulasztották a biztonsági rendszabályokat. Erről a lakosság értesítette Knićanin és Šupljikac szerb parancsnokokat, akik összegyűjtötték az alibunári táborból megfutamított katonákat, valamint a tomaseváci sáncok őrségének nagy részét és 14-ére virradó éjjel rajtaütöttek Damjanich katonáin. A magyarok nagy árat fizettek a biztonsági intézkedések elmulasztása miatt. Elkeseredett utcai harcban kellett gyülekeztetni a katonákat, akiknek nagy részével Damjanich az egyik, a másik részével Kis Pál őrnagy a másik irányban vonult ki a

városból. A szerbek mind a két csoportot üldözték, de Damjanichot csak kis erőkkel, ezért Damjanichnak sikerült rendeznie csapatait. Ezt követően késlekedés nélkül Jarkovácra tört. A támadás hírére a szerbek Kiss őrnagy ellen is beszüntették a harcot. Jarkovácot a felkelők szétverése után Damjanich kiraboltatta és felgyújtotta, majd átkelt a Temesen Szárcsára. A parancsnokok mulasztása miatt csaknem 300 honvéd vesztette életét a jarkováci éjszakai harcban, bár tragikusabban is végződhetett volna ez az összetűzés.

Kiss tábornok 14-én a tomaseváci hídfő ellen vonultatta fel a Vetterhadosztály alegységeit, de az ott levő gyenge őrség harc nélkül feladta a tábort. Kiss tábornok a sáncokat leromboltatta, a várost pedig felgyújtatta. Damjanichhoz hasonlóan ő is felgyújtatta a saját szálláshelyét, ezért még 14-én visszavonult Écskára, Zsigmondfalvára, Lázárföldre és Ernesztházára.

A két tábor — Alibunár és Tomasevác — felszámolása kedvező helyzetet teremtett a Bánságban a magyarok számára a hadműveletek folytatásához, sőt azok sikeres befejezéséhez is. A Bánságban már csak a Pancsován gyülekező szerb felkelők, valamint Temesvár és Arad várőrsége jelentett számottevő erőt. Ebben a helyzetben a parancsnoknak a megfutamított ellenség üldözésére és Pancsova megtámadására kellett volna összpontosítania csapatait. Kiss tábornok elszalasztotta ezt a kedvező alkalmat. Az egyetlen célravezető megoldás helyett csapatait a temesvári várőrség és az erdélyi román felkelők ellen alkalmazta, vagyis összpontosítás helyett szétaprózta az erőket, amelyekkel egyik helyen sem tudott eredményt elérni, végül is visszarendelte csapatait eredeti állásaikba. Ezzel a bánsági hadtest nagyon értékes két hetet vesztett el. Ezalatt a szerb felkelők, akik számítottak a magyarok támadására, megfelelően kiépítették pancsovai védelmi állásukat és felkészültek a támadás elhárítására.

Kiss altábornagy december végén szánta rá magát Pancsova megtámadására, a késve indított támadás azonban 1849. január 3-án a magyarok súlyos vereségével végződött.

Kiss altábornagy hazájához hű katona volt, de a hadvezéri képességek hiányoztak belőle. A pancsovai vereség után a hadtest katonáinak és tisztjeinek követelésére lemondott a hadtestparancsnokságról, utóda Damjanich János tábornok, a honvédsereg egyik legvitézebb és legrátermettebb parancsnoka lett.

A január 2-i pesti haditanács döntése alapján a magyar csapatok beszüntették a szerbek elleni harcokat, a bácskai és a bánsági hadtest január közepén parancsot kapott, hogy vonuljon ki a Délvidékről és csatlakozzék a fő sereghez. Ez az intézkedés már az ellentámadás előkészítését szolgálta — és amint az események is igazolták, helyes intézkedés volt. A szerbek elleni támadó hadműveletek egy időre félbeszakadtak, a védelmi feladatokkal az újonnan alakult IV. hadtestet bízták meg.

Az 1848 nyarán és őszén lefolyt délvidéki hadműveletekből megállapíthatjuk, hogy az erőviszonyok lehetővé tették volna a szerb felkelés felszámolását. A délvidéki harcok elhúzódásáért helytelen lenne csak az egyes parancsnokokat hibáztatnunk. Súlyos felelősség terheli ezért a magyar kormányt, a Honvédelmi Bizottmányt és a hadsereg főparancsnokát

is. Egységes vezetés, összehangolt hadműveleti terv nélkül nem lehet eredményesen harcolni. Ha ehhez hozzávesszük a kormány következetlen nemzetiségi politikáját, arra a megállapításra jutunk, hogy következetlen, tétovázó politikának következetlen, tétovázó hadviselés felel meg. A magyar forradalom vezetőinek meg lett volna a lehetősége a nemzetiségi kérdés valóban forradalmi megoldására, a magyar forradalom gyengeségeinek azonban törvényszerűen meg kellett mutatkozni a nemzetiségi kérdés alakulásában. A középbirtokos nemesség nem volt annyira következetes a forradalom eszméihez, hogy önrendelkezési jogot biztosítson a nemzetiségeknek, a politikai téren megmutatkozó zűrzavar viszont érezte tette a hatását a hadseregben is. A sikertelenség legdöntőbb oka abban rejlett, hogy a helytelen nemzetiségi politika következtében a hadműveleti vezetés súlyos hibákat követett el a harcok folyamán. Leginkább kifogásolható a magyar csapatok védekező harceljárása, és — ami ezzel szorosan összefügg — az erők nagy területen való szétforgácsolása. Az úgynevezett „őrvonal" biztosítására lényegesen kevesebb erő is elég lett volna, mint amennyi a délvidéki arcvonalon volt; a rendelkezésre álló két hadtest összpontosított támadással egyenként megsemmisíthette volna az egymástól elég nagy távolságra levő szerb táborokat, azok felszámolása pedig lényegében a szerb felkelés leverését jelentette volna. A hadműveleti vezetést kell hibáztatnunk azért is, hogy a harcászati sikereket nem aknázták ki. Ez történt Perlasz, majd decemberben Alibunár és Tomasevác elfoglalása esetében. A harcászati vezetés — főleg a Bánságban — jó kezekben volt. Damjanich, Maderspach, Vetter és még néhány parancsnok nagyszerűen megállta a helyét, és csak elismeréssel szólhatunk a katonák harcértékéről is. A tavaszi hadjárat hősei, a 3. és 9. honvédzászlóalj, valamint több volt császári gyalogzászlóalj katonái már a délvidéki harcokban is helytálltak. Nem rajtuk, hanem elsősorban a hadműveleti vezetés gyengeségén múlt, hogy nem tudtak döntő győzelmet aratni az ellenség felett.

A TÜZÉRSÉG FEJLŐDÉSE A XVII. SZÁZAD VÉGÉIG ÉS A KURUC HADSEREG TÜZÉRSÉGE.

Gottreich László.

A tüzérség fejlődése a XV. század végéig.

A tüzérség első ízben a XVII. században tett szert nagyobb jelentőségre. Fejlődése ekkor már több századra tekinthetett vissza. Ennek ellenére szerepe a középkor végéig jelentéktelen maradt. A tüzérség alkalmazásának legprimitívebb módja a görögtűz volt. Marcus Graecus bizánci író 850 körült írt könyvében már kivájt botban elhelyezett gyújtóporról írt. Albertus Magnus a XIII. század második felében írt munkájában, a „De mirabilibus mundi"-ban még ugyanúgy írja le a gyújtószerszámot, mint Marcus Graecus a IX. században. A bizánciaknak a X. és XI. században három féle röppentyűjük volt. Ezek a későbbi tűzijátékok röppentyűire hasonlítottak. Elsősorban várostromoknál alkalmazták az ostromlók ellen, de igen nagy mértékben használták az ellenséges hajók felgyújtására. A XIV. század elejéig nem volt szó kőből, ólomból, vagy vasból készült lövedékek felhasználásáról. A XIV. századból azonban már számos adat van a lőfegyverek, mind a kézi lőfegyverek, mind az ágyúk használatáról. Csak néhány adatot kívánok itt megemlíteni. Az 1324-ben a firenzei köztársaság megbízást ad két hivatalnok kinevezésére, akiknek feladatuk vasgolyók és ágyúk öntetése. 1328-ban a német lovagrend már ágyúkat használt a litvánok elleni háborúban. Cambrai városa 1339-ben már 10 ágyú mellé nevez ki parancsnokot. 1346-ban a franciák ellen vívott crécy-i csatában az angolok ágyúkat használtak. Petrarca egyik 1360 körül írt művében (De remediis utriusque fortunae) megemlékezik az Itáliában használt ágyúkról. Az első ágyúkat vasból kovácsolták, vagy bronzból öntötték. Az ágyúgolyók eleinte kizárólag kőgolyók voltak, melyeket még a XVI. században is nagymértékben használtak. 1365 után ólomgolyókat alkalmaztak, melyeket már 1400 körül a vasgolyók váltottak fel. A XV. században az ágyúgolyók jelentős része kőből készült, amellett még kovácsolt és öntött vasgolyókat is használtak. Az ágyúk csövei kovácsoltvasból, majd bronzból készültek. A bombáknak nevezett robbanó- és gyújtógolyókat egyes adatok szerint a velenceiek már Zára ostrománál 1376-ban használták, más adatok szerint használa-

tukra csak a XV. században került sor. A XIV. század ágyúi mozgathatóság és felhasználhatóság szempontjából keveset értek. Az ágyúgolyók gyenge hatásán úgy próbáltak segíteni, hogy óriáságyúkat öntöttek. Így például a braunschweigiek „Faule Mette"-nek nevezett ágyújából 1411-ben több mint 380 kiló súlyú kőgolyókat lőttek ki. Csak lőporból 29 kiló kellett, hogy az ágyúkból a kőgolyót ki tudják lőni. Az ilyen ágyúk felhasználhatósága semmivel sem volt jobb, mint a kisebbeké. Jellemző, hogy ezzel a braunschweigi óriáságyúval 317 év alatt mindössze 9 lövést adtak le, ebből 4-et az ellenség ellen, ezek azonban az ellenségben semmi kárt nem okoztak. Az ilyen óriáságyúkat nem lehetett megmozdítani, csak akkor lehetett vele lőni, ha az ellenség a lőirányban tartózkodott. Ezeket csak ostromháború alkalmával lehetett használni, mert ha a csatamezőre szállították, egyetlen nagy ágyú elhúzására 32 ló kellett. A tüzelés lassú és pontatlan volt, amellett a nagyobb ágyúk néhány lövés után, néha már az elsőnél szétrepedtek. A XV. század elején a nagyobb ágyúk naponta 1—2, a kisebbek 6—12 lövést tudtak leadni. A metzi krónika 1437 évi feljegyzése megemlékezik egy Commutle nevű ágyúkezelőről, aki egy nap alatt 3 lövést tudott leadni, ezért mágiával vádolták, és Rómába küldték, hogy bűnei alól feloldozást nyerjen.[1]

A lőpor, amely salétrom, faszén és kén keverékéből készült, eleinte teljesen finom porszemekből állt. Mivel így a meggyújtása az akkori készítési mód kezdetlegessége miatt nagyon lassan történhetett, 1429-től szemcsés lőport használtak. A XV. században a keverési arány szerint három féle lőport használtak.

Az ágyúknak a XV. században sokféle típusuk volt. Megkülönböztettek kő és ólom, azaz kő-, vagy ólomgolyókat kilövő ágyukat. A két ágyúcsoportot nagy, közepes és kis kaliberűre osztották fel. A kőgolyókat kilövő ágyúk közül a főszerepet a nagy kőágyúk vitték, amelyeket bombardáknak neveztek. Ezekből 36 cm átmérőjű, 100 font súlyú kőgolyókat lőttek. A közepes kőágyúk 100 fonttól 25 fontig terjedő golyókat lőttek ki. A kisebb ágyúkhoz is még fejnagyságú golyókat használtak. A közepes és kis kőágyúknak ismét két típusa volt. A rövidebb csövűből fejlődött ki a későbbi tarack. Ezt először a huszita háborúkban alkalmazták. A hosszabb csövű ágyúkat kamaraágyúknak nevezték. Ennek mozgatható kamrája volt. Ebből a csoportból fejlődött ki a szűkebb értelemben vett ágyú.[2]

Az ólomgolyókat lövő ágyúk szintén három csoportra oszlottak. A nagy ólomgolyót lövő ágyúkhoz tartoztak azok a kamaraágyúk, amelyekből galambtojás nagyságútól, 7,5 kg-ig terjedő golyókat lőttek. Ezek mintegy átmenetet képeztek az ólom- és a kőgolyókat lövő ágyúk között. Ebből fejlődött ki a későbbi carthaun. A közepes ólomgolyót lövő ágyúkhoz később csatakígyók lettek. A XV. század közepétől kezdve a carthaunokból és csatakígyókból, nemcsak ólom, hanem vasgolyókat is lőttek ki.[3]

Az ágyú töltését az ágyúmesterek végezték. Ezek vagy különböző foglalkozást végeztek azelőtt és valamelyik város vagy fejedelem szolgálatába fogadta őket, vagy olyan kézművesek voltak, akik az ágyú

[1] Susane: Histoire de l'artillerie française. Paris, 1874. 65. old.
[2] Gohlke: Geschichter der gesamten Feuerwaffen bis 1850. Leipzig 1911. 19. old.
[3] I. m. 20. old.

előállításával foglalkoztak. Ez a két kategória később összeolvadt és közös névvel nevezték őket ágyúmestereknek. Az ágyúmesterek ennek megfelelően sem katonák, sem kézművesek nem voltak, hanem a kettő között álltak. Városokban éltek, céhet alkottak és különféle kiváltságokat kaptak. Céhüket a többi céhtől az különböztette meg, hogy nem függtek céhmestertől, vagy céhládától. A XIV. század második felében már a legtöbb városnak és várnak volt ágyúmestere. A nagyobb városok 40—50 ágyúmestert is alkalmaztak. A főfelügyeletet az ágyúmesterek és a kézművesek, valamint az ágyúpark felett a tábori szermester, a későbbi táborszernagy látta el. Az ágyúmesterek segítői a hídmesterek, ácsok, kőfaragók, golyóöntők, sáncépítők stb. szintén a tüzérséghez számítottak, saját kapitányaik és felügyelőik voltak. Az ágyúmester díjazása gyakorlatától, valamint használhatóságától függött. Az ágyúmesternek felvételnél rendszerint 10 kérdésre kellett válaszolni. Ha a kérdésekre válaszolni tudott, ügyességének megfelelően osztották be. Az ágyúkhoz beosztottaknak képzettségüknek megfelelő volt a nevük. Így az ágyúmestereken kívül voltak tűzszerészek, csatakígyó mellé beosztott segédek stb. A tüzérség zsoldja általában nagyobb volt a többi zsoldosénál. Így a tűzszerész négyszeresét, az ágyúmester háromszorosát kapta annak, amit egy lovas. Az ágyúmestereknek a feladata is természetesen sokkal szélesebbkörű volt, mint egy lovasé, vagy gyalogosé.[4]

A XV. században szokás volt az ágyúknak nevet adni. A nevet gazdag díszítéssel a csőbe vésték be. Az ágyúk neve a legkülönbözőbb lehetett, de leggyakrabban állatneveket kaptak: galamb, pacsirta, fecske, oroszlán.

A tüzérség szerepe a XV. század végéig főleg a vár- vagy várostromokra korlátozódott. Az ágyúk nehezen mozgatható volta, célzási pontatlansága nem tette alkalmassá, hogy nagyobb mértékben felhasználják ütközetben és csatákban. A városok ágyúikat rendszerint beépítették a várfalakra, vagy a vártornyokon helyezték el. A várfalakra el nem helyezett ágyúk nagy része is ostromágyú volt, amelyeket egy másik város vagy vár ostrománál kívántak felhasználni. Noha a XV. század végéig a kisebb számú óriáságyúk játszották a főszerepet, a század végére az ágyúk száma is jelentősen megnövekedett. Így Merész Károly bungundi herceg 1474-ben Neuss ostromára már 200 ágyút vitt magával, amelyek között $2^1/_2$ és $3^1/_2$ méter hosszú bombardák és csatakígyók voltak, melyek 17 kilós golyókat löttek ki. Csatamezőn ágyúkat nagyobb számban először a husziták használtak. A XV. század végére az ágyúk szerepe a csatákban jelentősen megnövekedett. A XV. század végén és a XVI. század elején vívott háborúban a tüzérség több ízben sikerrel avatkozott be a harcokba.

A tüzérség a XV. század végétől a harmincéves háborúig.

VIII. Károly francia király Nápoly elleni hadjáratához 1494-ben már 150 tábori ágyút, 300 ágyúmestert, 6200 kézművest, 4000 fuvarost és 8000 lovat vitt magával. A tüzérség mozgékonysága tehát jelentősen megnőtt. 1513-ban Alviano lovakkal és három falkonettel követi a spanyol—osztrák

[4] Dolleczek: Geschichte der österreichischen Artillerie. Wien 1887. 58—59. old.

sereget, ami a fogatolt tüzérség első alkalmazását jelenti. Különösen jelentős szerepet játszott a tüzérség a marignanoi (1515) és a páviai (1525) csatákban. Ennek ellenére a tüzérség fejlődése a XV. században is lassú volt, az ágyúk típusa továbbra is változatos maradt. A kamaraágyúk 50 kg súlyú vasgolyókat lőttek ki, úgy ezek, mint a csalogánynak, vagy negyedágyúnak, karthaunnak nevezett ágyúk réstörők voltak. Egyformán alkalmasak voltak úgy vas-, mint kőgolyók kilövésére. A csatakígyók közül a legnagyobbakat basiliscusoknak hívták. Ezek vasgolyókat kilövő hosszú csövű bronzágyúk, vagy egy darabból kovácsolt vascsövű ágyúk voltak, 22—24 kg-os golyókat lőttek ki. Mivel előállításuk sokba került, ritka és drága fegyverként kezelték őket. A csatakígyók csöve még hosszabb volt, mint a kamaraágyúké, 3—4 méter, vagy még ennél is több. A kaliber nagysága szerint a csatakígyók több csoportra oszlottak. A nagyobbakat nagy csatakígyóknak, vagy sárkányoknak hívták. A közepeseket tábori csatakígyóknak, a kisebbeket falkonoknak vagy falkonetnak. Ezek 1—2 kg-os golyókat lőttek ki. A mozsaraknak is több típusa volt. Az ágyúfajtáknak eme sokféle volta és elnevzéseik bizonytalansága, illetve gyakorlati változtatása rendkívül megnehezítette a korábbi tüzérek számára a tájékozódást. Így Senfftenberg 1470-ben, tüzérségről írt könyvében 11 ágyú- és 8 mozsárfélét különböztetett meg. Az ágyútípusok számának csökkentésére történtek kísérletek. II. Henrik francia király 1550-ben elrendelte, hogy a tábori tüzérség kalibereinek számát 6-ra csökkentsék. Ennek megfelelően a francia tüzérség nagymestere, d'Estrées, 1552-ben golyók szerint a következő 6 kalibert állapította meg: 16,2 cm (33 fontos), 12,4 cm (15 fontos), 9,7 cm (7 fontos), 7 cm (2 fontos), 5,6 cm (1 1/16 fontos) és 4,97 cm (7/8 fontos). A golyók súlya kilomrammra át számítva: 16,1 7,5, 3,80, 0,98, 0,52, 0,43. Ha csak ezt a hat típust vesszük figyelembe, az ágyúcsövek súlya 2645 kg és 205 kg között változott. A nagyobb ágyútípusok fogatolására 4—21 ló kellett. Olaszországban is rendkívül sok ágyútípus volt. A kor leírásai nem kevesebb, mint 54 félét sorolnak fel, beleértve a mozsarakat is.[5]

Az ágyúk tüzelési gyorsaságában némi fejlődés történt II. Henrik francia király idejében (1547—59), a tábori tüzérség 1 óra alatt már 15—20 lövést tudott leadni. 1565-ben Montfauconnál 1 ágyúból 9 óra alatt 200 lövést adtak le. Az ágyúcsöveknél a kovácsoltvas helyét egyre jobban kiszorította a bronz. Ennek ellenére a csövek szilárdsága nem volt kielégítő. A bronzágyúk a meg nem felelő öntés miatt gyakran repedtek szét. Így például V. Károly császár bronzágyúi közül egy évben 60 robbant szét lövésnél. A lőporkészítésnél vagy 3 rész salétromot, 1 rész ként és 2 rész szenet használtak, vagy a finom lőpornál 5 rész salétromot, 1 rész ként és másfél rész szenet. Amellett voltak más keverési arányok is, úgyhogy 1546-ban már 23 féle porfajtát ismertek, melyek salétromtartalma 50 és 85,4 százalék között ingadozott. Ballisztikai téren is több lövéstípus volt, mégpedig ívelt lövés, lapos és egyenes lövés. Az osztrák tábori tüzérség 1531-ben 108 ágyúból állt, ehhez a következő személyzet tartozott: 1 főszermester, 4 szermester, 71 ágyúmester, 104 kisegítő, 400 kézműves és 180 különböző portöltő stb. A fogatolás nehézkes volt. Így

[5] Susane: i. m. 101. old. és Gohlke i. m. 50. old.

például 1597-ben a császáriaknak 12 ágyú és 3 kis mozsár fogatolásához 350 ló kellett. Fronsperger, korabeli hadtudományi író pedig 128 ágyúhoz nem kevesebb, mint 3275 lovat számított. A tüzérség szerepe a XVI. században ugyan növekedett, de alapjában véve még nem volt jelentős. Nagyobb jelentősége volt továbbra is a várostromoknál, mint a csatamezőn. Várostromokhoz úgynevezett réstörő ágyút használtak, melyek több száz lövéssel rohamra alkalmas rést ütöttek a falakba. Így a császári tüzérség például Metz ostrománál 1552-ben egy 6 m vastag bástyán 2 nap alatt 470 lövéssel rést tudott törni. A leomlott részek miatt azonban nem tudták a falakat megmászni. A nagyobb kőfalak ellen a nagy kőgolyók, a kisebbek ellen a vasgolyók voltak hatásosak, a földsáncokon azonban nem tudtak rést törni. Egy-egy ágyúból a XVI. században naponta átlag 20—30 lövést tudtak leadni, a XVII. század elején már 60-at. Az ágyúk hordtávolsága néhány száz lépést tett ki, ezen a téren sem történt változás. A legnagyobb ágyúk azonban 2000 lépésre is tudtak lőni.[6]

A tüzérség a harmincéves háborútól a XVII. század végéig.

A XVII. században a harmincéves háború folyamán a tüzérség jelentős fejlődésnek indult. Ezen a téren elsősorban Svédország emelkedett ki. Gusztáv Adolf rövidebb csövű és könnyebben mozgatható ágyúkat öntetett. Egy ideig sikerrel használta az úgynevezett bőrágyúkat is. Bevezette az ezredágyúk rendszerét és minden ezredhez két ágyút osztott be. Az ágyúk mozgathatósága lehetővé tette, hogy azokat mind kisebb számban, mind tömegesen alkalmazza. A svéd ágyúk számbelileg is túlsúlyban voltak a császáriakkal szemben. A tűzgyorsaság jelentősen növekedett. A harmincéves háború alatt a falkonetek százszor, a karthaunok harmincszor tudtak egy nap alatt tüzelni. A császári sereg tüzérsége számbelileg és mozgékonyság tekintetében egyaránt alatta állt a svédeknek. A svéd győzelmeket nagyon elősegítette tüzérségük hatásos tüzelése. Így a breitenfeldi csatában 1631-ben a svéd ágyúk tüze verte vissza a császáriak támadását és segítette elő a svédek győzelmét. A svéd ágyúk mozdíthatóságával ellentétben a császári ágyúknak az ütközet végéig ott kellett maradnia, ahol azokat az ütközet kezdetén felállították. Ugyancsak Gusztáv Adolf alatt kezdett a tüzérség céhes jellege megváltozni. Az ezredekhez beosztott ágyúkat ugyanis már nem ágyúmesterek és tűzszerészek, hanem gyalogosokból átképzett tüzérség kezelte. Ezt a példát éppúgy, mint a tüzérség fejlesztésére tett más lépéseit, a többi seregek is követték.[7]

A tüzérség fontos fejlődési foka volt annak különválása a gyalogságtól és a lovasságtól. Először XIV. Lajos francia király szervezett tüzérségi lövész ezredet, elnevezése szerint királyi lövész ezredet, amely ágyús, utász, lövész és gránátos századokból állt. Az ágyús századok voltak a tüzérek, az utászok az ágyúk szállításához szükséges utat rend-

6 Dolleczek: i. m. 137—138. old.
7 Gatti: Allgemeine Kriegsgeschichte 3. Theil. Neue Zeit I. Wien 1866. 44. old., Dolleczek i. m. 148. old., Gohlke i. m. 80—81. old.

bentartásáról gondoskodtak, a lövész és gránátos századok az ágyúk biztosításáról gondoskodtak. Az anyagi szolgálatot kézművesek látták el. A bombardás század az erődítési és ostromlási munkálatot végezte. Az ágyúanyag tekintetében XIV. Lajos egységesítésre törekedett. Azon igyekezett, hogy a sokféle ágyútípus helyett csak néhány megfelelő legyen, valamint hogy a löveganyag könnyebb és mozgathatóbb legyen. A töltéshez papír-, vászon-, vagy a leggyakrabban pergamenttölteményeket használtak. Ez jelentős fejlődést jelentett, mert a tölteményeket előre elkészíthették, míg azelőtt közvetlenül a lőporos zsákból töltötték a lőport, míg ettől fogva a lőport és a lövedéket papír, vászon vagy pergament csomagolású tölténybe foglalták össze. 1683 óta az ágyúkhoz vontatókötelet alkalmaztak. Ezzel az ágyúk előre vagy hátramozdítása könnyebbé vált. XIV. Lajos uralkodása első felében a főbb ágyútípusok a következők voltak: 32 fontos, 24 fontos, 16 fontos (couleuvrine), 12 fontos, 8 és 4 fontos. A könnyű 8 és 4 fontos ágyúk 1679 után Spanyolországból terjedtek el. 1700-ban az ágyúk már könnyebbekké váltak. A következők voltak használatban: 24 fontos, súlya 1500 kg, legnagyobb hordtávolsága 4380 m; 16 fontos, súlya 1100 kg, legnagyobb hordtávolsága 3800 m; 12 fontos, súlya 1000 kg, legnagyobb hordtávolsága 3400 m; 8 fontos, súlya 500 kg, legnagyobb hordtávolsága 3140 m. Mindezekből az ágyúkból két félét öntöttek, egy hosszabb és egy rövidebb csövűt. A 24 fontos ágyú fogatolására 8 ló kellett, a 12 és 8 fontoséra 6, a 4 fontoséra 4 ló. A nehézágyúkhoz 12, a könnyűhöz 6 ember volt beosztva. A hosszú csövű ágyúk talpa nem volt mozgatható, míg a rövid csövűeké igen. Ez utóbbiakat alkalmazták tábori tüzérségként. A francia mozsarak kalibere 18 centitől 45 centiig terjedt. A tarackokat a francia seregekben sokáig nem ismerték és csak a neerwindeni csata után (1693. júl. 29.) váltak ismertekké és 1700 után vezették be. A tarackok helyett a 8 hüvelykes mozsárt használták, mely 1 font súlyú töltéssel 750 lépésre lőtt. 1684-ben XIV. Lajos megszervezte a királyi bombardások ezredét, mely már inkább tüzér ezred volt, mint lövész ezred. Először 12 századból állt, de 1706-ban a létszám már 28 századra növekedett, két zászlóaljra osztva. A nagy ostromágyúk és a mozsarak mellett teljesítettek szolgálatot. 1691-ben a francia tüzérségben már közel 5000 ember szolgált, nagy részük a királyi lövész ezredben. Ennek létszáma 6 zászlóaljra és 78 századra volt osztva, ezek közül azonban 69 század 3795 fővel puskás volt. XIV. Lajos halálakor összesen 7192 ágyú volt használatban, vagy a szertárakban, ha az összes típusokat összeszámítjuk.[8]

Az osztrák seregnél is jelentős fejlődésnek indult a tüzérség. Az ágyútípusok a következők voltak: karthaunok, tábori ágyúk, falkonok és kamaraágyúk. Ezeken belül azonban nagy változatosság uralkodott, úgyhogy a típusok száma összesen a negyvenet is elérte. Alkalmazási módjuk szerint megkülönböztettek üteg és tábori ágyúkat. Az ütegágyúkat a várakban, a táboriakat a harcmezőkön alkalmazták, de ezt a felosztást nem minden esetben tartották meg. Kamaraágyúknak nevezték a tarackokat és mozsarakat. A régebbi kamaraágyúk azért voltak nagyobb kamarával

[8] Susane: i. m. 157—159. old. Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Einleitung zur Darstellung der Feldzüge. Wien 1876. 523. old., Gohlke i. m. 77. old.

ellátva, hogy kisebb lőportöltettel nagyobb kőgolyókat lehessen kilőni belőle. Ezeket a XVII. század közepétől a tarackok szorították ki. Ezidőtájt a cső alsó részét képező porzsák, vagy kamara szűkebb volt, mint a cső többi része, mely a lövedék felvételére szolgált. A tarackokból 8, 10, 12, 15, 20 és 30 fontos, vagy ennél nagyobb súlyú golyókat lőttek ki. A tarackok mellett 2 tűzszerész volt, és a kaliber szerint 8, 10 vagy 12 kézműves. A mozsarak is több típusra voltak osztva: álló-, függő-, láb-, kézi-, földmozsarak stb. A mozsarak rendszerint bronzból készültek. A legjobban az állómozsarakat tudták használni, noha eleinte a függőmozsarak használatosabbak voltak. Hátulról töltötték, de kezelésük nehézkes volt. A mozsarak kalibere 10 és 100 fontos között változott. Az óriási mozsarak azonban inkább a ritkaságok közé tartoztak. Ostromokhoz általában 300 font kaliberig használták a mozsarakat. Egy 300 fontos mozsarat 345 fontra, vagyis 59 cm átmérőjű furatra öntöttek, hogy könnyebben ki tudják lőni a jelentős súlyú lövedékeket, lőportöltete 12 font volt és 300 fontos köveket lőttek ki belőle. A 200 fontos mozsár töltete 8—10 font lőpor volt, kőgolyóinak súlya 200 font. A nehézmozsarak mellé tűzszerészeket adtak. Egy mozsárhoz 2 tűzszerész és 6—10 kézműves tartozott. A petárda harang alakú mozsár volt, kapukra, falakra, sáncokra függesztették fel, hogy azokat szétrobbantsa.[9]

Az ágyúk öntéséhez főként bronzot használtak. Ha régi ágyút önöttek át, akkor még 2—2½ font ónt is adtak hozzá. Vasat ritkán használtak és csak beépített és hajóágyúknál. A lőport vízi, kézi, vagy lóval hajtott malmokban állították elő. Az ágyúhoz használt lőport 7 rész kénből, 9 rész szénből és 1 rész salétromból állították elő. A lövedékeket illetőleg is a sokrétűség uralkodott. Voltak tömör lövedékek, üreges lövedékek és kartácsok. A tömör golyókat kovácsolták vagy öntötték. Nagyobbrészt vasból készült, más fémeket teli golyók öntéséhez ritkán alkalmaztak. Az üreges golyókat is különböző formára öntötték. A bombák lőporral töltött üreges golyók voltak.[10]

A császári seregekben a tüzérségnek még nem voltak pontosan kialakult szabályai. Még a XVII. század végén is sok mindent megőrzött a régi céhes kapcsolatokból. A tüzérek rendszerint nem mint rekruták kerültek a seregbe, hanem mint szakértőket toborozták őket. Kiképzésük az egyes elöljárók elképzelése szerint különféleképpen történt. A tüzérségnél a szolgálatot nem szabályozták határozott előírások vagy parancsok. A tisztek és ágyúmesterek beosztása a körülményekhez képest történt. A könnyű-ágyúkat a csatatéren úgy alkalmazták, hogy 2—4 ágyú került egy zászlóalj, vagy ezred közti térközbe. Ezeket ezredágyúknak nevezték. A nehézágyúkat ütegbe vonták össze. Ilyen ütegbe, megfelelő helyen felállítva, néha 80 ágyút is összevontak. Az ezredágyúkat néha állandóan az ezred mellett hagyták, azonban csak akkor voltak azok az ezrednek alárendelve, ha az önállóan harcolt, máskülönben ezekkel az ágyúkkal is a tüzérparancsnokok rendelkeztek. Az ütegágyúkat nem lehetett mozdítani. Ezért felállításuk úgy történt, hogy csatavesztés esetén is elkerüljék az ellenség kezére való jutását.

[9] Dolleczek: i. m. 155. old., Feldzüge. Einleitung 229—233. old.
[10] Feldzüge. Einleitung 239. old.

Az ágyúk ellátása az ágyúmester utasításai szerint történt, és öt részre oszlott. Első volt a lövést befolyásoló tényezőkre való felügyelet. Ez magában foglalta a kaliber-nagyságra, az öntés megfelelő voltára, a furat mélységére, a gyújtólyuk szélességére, az ágyútalpra, a lőporra való felügyeletet. Az ágyúmester másik fontos feladata a töltés volt. Ez vagy töltőkanál, vagy hüvely (patron) segítségével történt. Az utóbbi ugyan előnyösebb volt, a tüzérek azonban sokáig ragaszkodtak a töltőkanállal való töltéshez. Harmadik volt az ágyú beirányzása, amelyet a legöregebb tűzmester végzett. Negyedik volt az ágyú kilövése. Minden 10 lövés után az ágyút vagy nedves ronggyal le kellett hűteni, ezt volt az ágyúmester ötödik feladata, vagy a tüzelést egy időre beszüntetni. A nyílt terepen 300 lépésnél nagyobb távolságra teli golyókkal tüzeltek, 300 lépésnél kisebb távolságnál a csapatok ellen kartácsot alkalmaztak. Ezredágyúkkal 1500 lépésig lőttek. Ütegágyúkból 1000 lépésnél nagyobb távolságra nem célzott tüzet adtak le.[11]

A tüzérség fejlődése Magyarországon a középkorban.

Magyarországon az ágyú használatának első nyomai a XIV. század második felébe nyúlnak vissza. Nagy Lajos királyt a velenceiek elleni háborúban a raguzaiak ágyúkkal segítették. Daniello Chinazzónak korabeli krónikájából kitűnik, hogy annak az 5000 főnyi magyar seregnek, amelyet Lajos a padovaiak segítségére küldött, már ágyúi is voltak.[12] Az ágyúk nagyobb arányú elterjedése azonban a XV. században Zsigmond és Mátyás uralkodása idejére esik. Zsigmond idejében, aki a husziták ellen alkalmazott ágyúkat, a tüzérség jelentősége még jelentéktelen volt. Az ágyúk egymásután pattantak szét, részben öntési hibából, részben a töltés helytelen adagolása miatt. A magyarországi tüzérség középkori szervezetéről kevés emlék maradt fenn. A XV. századi ágyúk kezdetlegessége miatt Mátyás király se sokat törődött a tüzérséggel. Apósának, a nápolyi királynak írt levelében kifejtette, hogy szerinte a hajítógépeket sakkal alkalmasabban fel lehet használni várostromokhoz, s hogy egy hajítógép három ágyúval is felér. A Baduario féle jegyzékből tudjuk, hogy Mátyás seregének 30 darab 100 fontos bombardája, ugyanannyi nagy és hosszú cerbottanaja (könnyűágyúja), 72 darab 50 fontos bombardája, 8 faltörő és 10 nagy bombardája volt. A bombardákból köveket vetettek ki. A tüzérségi lövőszerszámok száma tehát összesen 150 volt. Ehhez tartozott még 8 hadigép. A 30 cerbottanához (könnyűágyúhoz) 24 lőszeres kordé tartozott, s mindegyik 44 kőgolyót tudott szállítani. A hajóhadnak is voltak bombardái és cerbottanái. Itt az összes lövőszerszámok száma 130-at, a tűzérek valószínűleg nem teljes állománya 2600 főt tett ki.[13]

A mohácsi vész utáni időkben a tüzérség jelentősebb szerephez jutott.

11 Dolleczek: i. m. 244—252. old., Einleitung. 241—246. old.
12 Erdélyi Gyula: Újabb adatok Nagy Lajos tüzérségéhez. Hadtörténelmi Közlemények. 1928. 139. old.
13 Gyalókay Jenő: Mátyás király, a hadszervező és hadvezér. Mátyás király emlékkönyv I. 239—240. old.

A török elleni harcok jelentős része ugyanis várharcokkal telt, amelyben az ágyúknak, különösen a várak ostromához, valamint védelméhez használt ágyútípusoknak jutott jelentősebb szerep, a nyílt ütközetben azonban a tüzérség szerepe még nem volt olyan jelentős. A tábori ágyúkat azonban már megkülönböztették a többiektől. Magyarországon a XVI—XVII. században a következő ágyútípusokat ismerték. A legnagyobb ágyúkat várostromoknál használták és faltörő ágyúknak nevezték. A nehézágyúk közé tartoztak a quartaunok vagy kártányok, melyeket szintén faltörésre használtak. A quartaun típust Magyarországon inkább nagy, öreg, faltörő ágyú vagy bombarda magna néven ismerték. A quartaun típus további változatai voltak a félquartaun és a negyedquartaun, vagy csatakígyó. A quartaun típusokból azonban a XVI—XVII. század folyamán Magyarországon kevés volt, helyette falkont, falkonétet és tarackot használtak. A falkonok között is megkülönböztettek kisebb és nagyobb falkont, rövid falkont, továbbá dupla és egyszerű falkont, valamint tábori falkont. A falkonok után következtek a könnyebb falkonétek, vagy falkonéták, melyek Magyarországon a XVI—XVII. században a leggyakrabban használt ágyútípusokat képviselték. A falkonéták között is voltak nagy, közép, kis és kisebb falkonéták, valamint tábori, dupla és egyszerű falkonéták. Voltak olyan falkonéták, amelyekből tüzes szerszámot, követ, és olyanok, melyekből vasgolyókat lőttek ki. Voltak azután kisebb falkonéták, melyeknek siska vagy scharfetindl volt a nevük a falkon és méginkább a falkonét hosszú csövű ágyútípus volt, amelyet magyarul sugárágyúnak neveztek.

A következő fontosabb ágyútípust a csatakígyók alkották. A kisebb, könnyebb csatakígyóket Scharfetindlnek nevezték. A csatakígyók vasból vagy rézből készültek és közöttük is megkülönböztettek nagy, közép és kisebb csatakígyókat. A csatakígyók mellett gyakran szerepeltek a tarackok is, amelynek fogalma azonban a XVI—XVII. században a mainál tágabb volt. Gyakran a hosszú csövű ágyúkat is tarackoknak nevezték, viszont a tulajdonképpeni tarackokat mozsár-tarackoknak hívták. Az elnevezések gyakran pontatlanok voltak és ugyanazt az ágyút hol colubrinának, hol pedig taracknak nevezték. Tarack is sokféle volt. Így volt tábori tarack, kerekes vastarack, a közepes rézágyúkat szintén taracknak nevezték. Volt azonkívül még aprótarack, sima és dupla tarack, hosszú sebes és kis sebes tarack. Az utóbbiakból elnevezésük után ítélve gyorsabban lehetett tüzelni. A könnyebb taracktípusok közé tartozott a forgó tarack. A forgó tarackokat azért nevezték így, mert több irányban lehetett elmozdítani. A forgó taracknál könnyebb ágyútípus volt a siska. A tarackhoz közelálló, de azzal nem azonos típus volt a haubicz. A haubiczokat csak kőgolyók kilövésére lehetett használni, azért magyarul kővető pattantyúnak nevezték. A haubiczok rövidcsövű ágyúk voltak, de a haubiczok és a mozsarak között különbséget tettek. A haubiczokat azzal különböztették meg a mozsaraktól, hogy míg az előbbieket kőlövőknek, az utóbbiakat hajító ágyúknak nevezték. A mozsarak vasból vagy rézből készültek és sokféle változatuk volt. Ismertek nagy, öreg mozsarat és kismozsarat, melyet néha mozsárkölyöknek is neveztek. A mozsarakat még alkalmazásuk szerint is megkülönböztették. Így voltak követ vető, tüzes labdahányó, bomba vagy pummahányó, gránáthányó,

valamint hírmondó, vagy lármára való mozsarak. A hírmondó mozsarak azt a célt szolgálták, hogy hírt adjanak az ellenség közeledtéről. A mozsarat és tarackot időnként, bár ritkán, kombinálták és azt a típust mozsártaracknak hívták.

A mozsarak után következő könnyű ágyútipust seregbontónak nevezték. Ezt úgy szerkesztették, hogy kiskaliberű ágyú, vagy puskacsöveket egy lafettára szereltek. Rendszerint szakállas, vagy duplaszakállas csöveket szereltek egymás mellé, ezért a seregbontókat rendszerint seregbontó szakállasnak nevezték. A seregbontóban legalább két cső volt, de a csövek száma változott és akár 10, 20, vagy 50 csövű is lehetett. Az ágyú és puska közti átmenetet az úgynevezett szakállasok képezték, melyeket hol az ágyúk, hol pedig a puskák közé számítottak. A szakállasok között is megkülönböztettek nagyobb, középszerű, vagy fél és kisebb szakállast. Voltak azonkívül egyszerű és dupla szakállasok. Ezenkívül volt még több ritkán használt ágyútípus is.[14]

Az ágyúk kaliberét Magyarországon a XVI—XVII. században különbözőképpen határozták meg. Sokáig nagyjából állapították meg a kalibert, például, hogy az ágyúból ököl, vagy lúdtojás nagyságú golyót lehet kilőni. A XVI. század második felétől már a golyók fontban mért súlya alapján történt a kaliber meghatározás. Az ágyúcsövet talpra, lafettára erősítették. Az ágyúk kerekesek, vagy kerék nélküliek voltak. Az előbbieket a nyílt ütközetben, vagy várak ostrománál az utóbbiakat a várakban felállítva használták. A tüzérek létszáma a XVI. század első felében nagyon csekély volt és csak a század második felében kezdett emelkedni. Győr-várában 1549-ben három tűzmester volt, Ersekújváron 1568-ban öt, Pozsonyban még a század végén is csak egy. Viszont Kassán 1585-ben 45, Szendrőn 19, Szatmáron 34 tüzér volt alkalmazva.[15] Eme létszámba valószínűleg a kisegítő személyzetet is bele kell számolni. A Magyarországon használt ágyúk hatásfoka a XVI. században még elég csekély volt. Így Ferdinánd alatt említenek egy ágyút, amely öt óra alatt 34 lövést tudott leadni. Az erdélyi fejedelmek közül Báthory István szervezett először tábori tüzérséget, 1575-ben Békés Gáspár ellen viselt hadjáratában már tüzesgolyókat használt. Mindamellett a tábori tüzérség Magyarországon az egész XVI. század folyamán, de még a XVII. században is alárendelt szerepet játszott. A tüzérség nagyobb része vártüzérség volt. A tábori tüzérséget viszont elsősorban várak ostrománál alkalmazták.

A magyar várak felszereléséről, tüzérségi ellátottságáról egy, a bécsi haditanács részére 1577-ben készített kimutatás nyújt tájékoztatást. Eszerint Szatmár-várában volt 4 singerin, 2248 hozzávaló golyó, 7 quartirschlange 2854 hozzávaló golyóval, 10 haubicz 444 hozzávaló golyóval 404 gátpuskának nevezett szakállaspuska stb. Kassán 3 quartaun, 7 singerin, 3 quartirschlange, 8 falkon, 2 orgonalöveg, 439 gátpuska volt a hozzávaló golyókkal, továbbá 757 mázsa 28 font lőpor volt. Egerben 1 quartaun, 1 singerin, 6 quartirschlange, 6 falkonet, 14 falkon, 1 scharfetindl, 100 tonna lőpor (hordó) volt. Mindez nem jelentett valami erős

14 Iványi Béla: A tüzérség története Magyarországon, kezdetétől 1711-ig. H. K. 1927. 4—23. old.
15 Iványi: i. m. H. K. 1928. 21. old.

tüzérséget, a várak védelménél mégis jelentős szerepet játszott, mert az ellenfél tüzérsége sem volt erősebb. Kanizsa-várában 1560-ban a következő készletek voltak. Egy nagy ágyú, melyhez napi harminc lövést és egy mázsa lőport számítottak, továbbá 200 vasgolyóbist. 3 tarack, melyhez ugyancsak 30 lövést véve alapul, egy napra 90 font ónt és 45 font lőport számítottak. Volt még ehhez a három tarackhoz 864 óngolyó és 200 vasgolyó. 4 kisebb tarackhoz pedig napi 30 lövést véve alapul 45 font ónt és 26 font lőport számítottak. A várban ezenkívül még hat apró tarack is volt, ezeknél már napi 80 lövést is számítottak, valamint 15 font ónt és 10 font lőport. Az összes tarackok lőszer fogyasztását napi 4 mázsa lőporra becsülték.[16]

Egyike volt a legjobban felszerelt magyar váraknak az ecsedi vár, melynek 1619-től részletes leltára maradt fenn. Ez a leltár akkor készült, amikor Perneszi Gábor várkapitány a várat feladta Bethlen Gábor csapatainak. A vár bástyáin 26 nagyobb ágyú volt 8230 golyóval, valamint 318 szakállas várpuska 35 000 golyóval, ehhez járult még 158 tonnában (hordóban) 223 mázsa lőpor. A leltározók az ágyúkat részletesen is leírták A főbástyán Vadember nevű ágyú volt, ebből negyven fontos golyókat lőttek. Az ágyú hosszúsága 10 láb volt, 776 golyóból álló készlet tartozott hozzá. Ugyancsak a főbástyán volt egy öreg faltörő ágyú, amelyből húsz fontos golyót lőttek ki, az ágyú hossza 9 láb volt a hozzátartozó golyók száma 479. A főbástyán volt még három Pálcza nevű ágyú, melyhez 495 golyó tartozott. A golyók súlya darabonként 12 font volt, az ágyúk hossza 13 láb. Volt még a főbástyán egy alj ágyú, három közágyú, három forgótarack, három duplatarack, két seregbontó is. Azaz a tüzérségi készlet nagy része a főbástyán volt elhelyezve. A kazamatában volt egy hatvanöt fontos golyóvető Baba nevű öreg ágyú, ez azonban úgylátszik, használaton kívül volt helyezve, mert csak 6 golyó volt hozzá. Szendrő várában 1634-ben öt falkon, hét dupla falkonét, két egyszerű falkonét, egy scharfetindl ágyú volt.[17]

A tüzérség fejlődése jelentős volt I. Rákóczi György erdélyi fejedelem idejében. Már uralkodása kezdetétől nagy figyelmet fordított tüzérsége fejlesztésére. Elsősorban a vártüzérség növelését tartotta szem előtt, a tábori tüzérség fejlesztésére nem gondolt. Ehhez a kellő feltételek is hiányoztak. Mivel az ágyúk minőségének javítására sem lehetett gondolni. Rákóczi György arra törekedett, hogy növelje a várak ágyúparkját. Ezidőtájt két ágyúöntőház, a sárospataki és gyulafehérvári működött, noha másutt is foglalkoztak ágyúöntéssel. A pataki ágyúöntőműhelyt, mely már a XVI. században is működött, Rákóczi György fejlesztette ki. 1631 után egész sor itt készült ágyúról maradt fenn adat. Az erdélyi és a partiumi várakat a gyulafehérvári ágyúöntőház látta el ágyúkkal. A szász városok ágyúöntődéi csak a helyi szükségletet látták el, a fogarasi ágyúöntöde sem folytatta működését. Az egyik ágyútípus, melyből számos példányt öntöttek, a falkon, vagy a díszítéséről madaras ágyúnak nevezett típus volt. Ebből a falkonból 10 fontos golyót lehetett kilőni. Ezenkívül öntöttek 25 fontos, 5 fontos és 30 fontos ágyúkat is.

[16] Szendrei János: Váraink hadi felszerelése a XV—XIX. században. Magyar hadtörténelmi emlékek. Szerkesztette Szendrei János. Budapest. 1896. 872. old.
[17] Szendrei János: Az ecsedi vár 1619-ben. H. K. 1890. 76—81. old.

1645-től viszont már a legkülönbözőbb típusokat állították elő. Egy-egy várba azonos kaliberű ágyúkat küldetett Rákóczi. A pataki és gyulafehérvári ágyúöntők 1631—33 és 1641—1646 között működtek erőteljesebben, 1641-ben Patakon Hans Hohlte, Gyulafehérváron Anton Ute volt az ágyúöntés vezetője. 1642-ben Patakon négyféle ágyútípust öntöttek, mégpedig 3, 8, 10, és 15 fontosat. A 3 fontosakból 10 darabot öntöttek. A pataki és fehérvári ágyúöntők 1645—1646. évi működéséről 2 jegyzék maradt fenn. A pataki ágyúöntőházban 12 falkony ágyú öntéséhez 187 mázsa (93,5 kiló) 92 font tisztarezet, valamint Szerencsről egy harangot és Kassáról 4 kis tarackot használtak fel. Még pontosabb kimutatás készült a gyulafehérvári ágyúöntőház működéséről. Itt Anthoni ágyúöntőmester vezetése alatt 10 nagy ágyúhoz 438 mázsa (219 kiló) és 125 font rezet használtak fel. A 10 ágyú öntési költsége 35 453 forint 99 dénárt tett ki és egy ágyú 3549 forint és 9/10 dénárba került. Az ágyúk megöntéséhez és felszereléséhez 248 kovácsra, 47 lakatosra, 16 ötvösre, 80 kerekesre, 84 ácsra, és 1296 darabontra volt szükség. A tüzérség parancsnoka Maxell Bertalan volt, akit Rákóczi 1647-ben utasított, hogy a várakban levő felszereléseket, elsősorban az ágyúkat vizsgáltassa meg. Először Fehérvárra menjen, ott próbáltassa ki az akkor öntött 6 ágyút. Utasítsa az ágyúöntőt, hogy a megöntendő 33 tarackot a régi minta szerint öntesse meg. A 33 tarackból 11 tízfontos, ugyanennyi nyolc és hat fontos legyen. Az ágyúöntő először 6 formát öntessen, így a 33-at hatszorta könnyen meglehet önteni. Igyekezzen az ágyúöntő, hogy az öntés három hét alatt elkészüljön. Patakon a már megöntött 16 darab 12 fontos falkonétot próbáltassa ki. Látogassa meg a többi várakat is, adjon utasítást, hogy milyen puskaport törjenek. Ebből a Maxellnak adott utasításból kitűnik, hogy Rákóczi milyen sokat adott arra, hogy várai tüzérségi felszerelése megfelelő legyen. A ránkmaradt adatokból következtetni lehet, hogy Rákóczi György uralkodása alatt többszáz különböző kaliberű ágyút öntöttek. A várak tüzérségi felszerelése különböző volt. A nagyobb és fontosabb várakban sokkal több felszerelés volt, mint a jelentéktelen, vagy kevésbé veszélyeztetett várakban. Fogarasban, Erdély egyik legfontosabb várában 1632-ben 10 huszonötfontos, 2 tízfontos, 2 nyolcfontos, 10 hatfontos, 1 négyfontos ágyú, valamint 4 kisebb fajta tarack és 4 mozsár volt. Fogaras vára ágyúkészlete 1636-ig 1 huszonötfontos, 2 tízfontos, 5 nagyobb fajta tarackkal és 1 mozsárral növekedett, viszont 3 ágyúval csökkent. Egy másik jelentős várban, Sárospatakon 1642-ben 1 negyvenfontos, 3 harmincfontos, 2 tizenötfontos, 9 tízfontos, 3 nyolcfontos és 1 háromfontos ágyú, 10 kis, 4 kétfontos, 6 kétfonton felüli és 11 ismeretlen kaliberű tarack, valamint 5 mozsár volt. Az ágyúkat kezelő tüzérek, a pattantyúsok létszámát összesen 60—70 főre tehetjük. Rákóczi György 1644—45 évi hadjárata alkalmával is megállta helyét ez a tüzérség.[18]

A tüzérség fejlettségére mutat rá, legalább is magyar vonatkozásban Zrínyi véleménye. Ő nem ismeri el a tüzérséget önálló fegyvernemnek. Annyit ismer csak el, hogy várharcoknál a tüzérséget nem lehet nélkü-

[18] Szendrei János: A sárospataki és gyulafehérvári ágyúöntő házak a 17. században I. Rákóczi György idejében. H. K. 1891. 118—126. old., Makkai László: I. Rákóczi György tüzérségének történetéhez. H. K. 1954. 2. sz. 112—126. old.

lözni, de a tábori tüzérség jelentőségét nem ismeri el. „Centuriák" című művében a tábori tüzérség három féle elhelyezési módjáról ír, a csapatok előtt, között és oldalt, de mindhárom felállítási módot rossznak tartja, amelyeknél az ágyúknak semmi, vagy nagyon csekély hasznát látni.

Thököly tüzérségéről keveset tudunk. Fennmaradt Thököly utasítása Szirmay Miklóshoz, a regéci várkapitányhoz. Ennek hetedik pontjában szerepel, hogy a várkapitánynak gondja legyen az ágyúkra, a különféle minitiókra és hogy a puskaport és golyóbisokat jól előkészületben tartsa, Regéc várában tartottak a többi hadak számára is tüzérségi felszerelést, amint az Nagy Márton ónodi lovashadnagy leveléből kitűnik. Az ónodi hadnagy mozsárágyú és egy tonna por, valamint hat font kanóc átvételét igazolja.[19] Munkács várának 1688-ban a vár császáriak kezére jutása után történt összeírásából kiderül, hogy az ottlévő ágyúk zömét még I. Rákóczi György idejében, vagy még régebben öntötték. Az alsó várban a német ütegben 6, a hajdúütegben 4 ágyú volt. A középső várban a hosszú bástyán 12 különböző típusú ágyú volt, a 22 fontos mozsártól, az 1 fontos csatakígyóig. A bodnárbástyán 7, a Géczy ütegben 4, a hajdúütegben ugyancsak 4 ágyú volt, míg a német ütegben 3 ágyú. A felső várban 4 ágyú volt, míg a palánkokban 12, főként 3 fontos ágyú. Munkács vára tehát összesen 56 ágyúval állta $2^1/_2$ évig az ostromot.[20]

A Rákóczi-szabadságharc tüzérsége.

Rákóczinak a tiszántúli hadjárat kezdetén nem volt tüzérsége. Mikor július végén a kurucok Kálló várát elfoglalták, 11 ágyút is zsákmányoltak. Ez képezte a kurucok tábori tüzérségének alapját.[21] Az ágyúkészlet további gyarapodását jelentette Huszt várának augusztus 17-én Ilosvay Imre csele által történt megvétele. Huszt várában ugyanis sok, régi időből származó ágyút találtak. Ezeket a további várostromoknál, elsősorban Szatmár és Tokaj ostrománál használták fel. Deák Ferenc, Szőcs János és Borbély Balázs szeptember 10-én zárták körül Szolnok várát. Tizenegy nap múlva, szeptember 21-én a tüzérség nélkül lévő kurucok a várat három oldalról ostromlétrákkal megmászták és hatalmukba ejtették. A várral együtt 14 ágyút és néhányszáz kézifegyvert is nyertek. Mikor október 24-én Csábrágot, Koháry István várát elfoglalták, a kurucok onnan öt derekas ágyút, két tonna lőport és egyéb derekas lövőszerszámokat tudtak Léva várába vinni.[22] Ezek, a kurucok által szerzett ágyúk lehetővé tették ugyan, hogy a várostromoknál tüzérséget is alkalmazzanak, de a gyakorlatlanság még nagyon akadályozta az ágyúk használatát. Így Tokaj ostromát Bercsényi három kis tábori ágyúval és két mázsa lőporral kezdte meg, de eredményt nem tudott elérni, a vár ost-

19 Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei. M. H. H. S. XXIV. II. kötet 28. old., valamint a Szirmay Andráshoz írt levelei 4. és 14. old.
20 I. M. 356—360. old. A munkácsi vár leltára.
21 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Fordította Vas István. Bp. 1948. 44. old. Itt Rákóczi csak négy kis ágyúról ír, viszont Bonnac lengyelországi francia követnek írt levelében tizenegyről.
22 Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család III. Bp. 1892. 45., 59. és 61. old.

roma nem haladt előre. Ezért írt Rákóczinak, hogy gyalogsága jobb részével menjen Tokaj alá. Rákóczi meg is érkezett Tokajhoz és megszemlélte az ostrom-munkálatokat. Az ostrom elrendezését „csodálatraméltónak" találta. Ugyanis a kis ágyúüteget a hegytetőn állították fel és ez nem árthatott a várfalaknak. Azonkívül a vár melletti félholdalakú sáncból a császáriak kitörésekkel zavarhatták a kurucokat. Ezért Rákóczi hidat veretett a Tiszán, elvágta a császáriak útját a szárazföldre, úgyhogy azok kénytelenek voltak a félholdalakú sáncot kiüríteni. A vár azonban csak 1704. január 9-én adta meg magát. A kurucok ez alkalommal is sok ágyút és mozsarat nyertek, a császári őrség csak két kis mezei tarackot vihetett magával.[23]

Rákóczi csapatai az 1704. évben folytatták a császáriak várainak elfoglalását. 1704. január 18-án Kővár, 28-án Murány, február 26-án Ungvár fontos vára esett a kurucok kezébe. Február 16-án Munkács várát is feladta Auersperg ezredes, a császári parancsnok. Ungvár várának kapitulációját március 2-án erősítették meg. A császáriak az összes ágyúkat és az egész élelmiszerkészletet kénytelenek voltak átadni, noha a kézifegyvereket elvihették. Mikor Károlyi július 4-én Rabatta császári tábornokon rajtaütött, hat ágyúját és 20 hordó lőporát nyerték el a kurucok. Augusztus 25-én megadta magát Nyitra vára. Bercsényi kiemeli Rákóczihoz írt levelében, hogy: „Vagyon igen szépen muníció benne: 12 fontos ágyúk, haubiczok, bomba vagy negyven, puskapor több 60 mázsánál.[24] A várral összesen 14 ágyút nyertek a kurucok. Augusztus 23-án kuruc kézre került Szendrő vára, ahol az ágyúkon és tüzérségi készleteken kívül ezer ember felszerelésére való pisztolyt és karabélyt találtak a kurucok.

Még ezeknél a váraknál is fontosabb volt Kassa, Eperjes, Érsekújvár, és Szatmár elfoglalása, ahol a várágyúk száma igen jelentős volt. Forgách Simon tábornok által a kassai császári helyőrséggel kötött kapituláció 23 pontból állt. Ennek 13. pontja kimondta, hogy a bástyákon és a hadszertárban lévő ágyúkról, tüzérségi és hadiszerekről, fegyverekről, az éléstárbeli cikkekről és tárgyakról a mindkét részről kirendelendő biztosok által rendes lajstromokat kell készíteni, ezek mellett kell azokat átadni, illetve átvenni. A 3. pont megengedte a császári várőrségnek, hogy 8 darab nagyobb fajta tábori ágyút és két kis bombavető mozsarat 20—20 lövésre való porral, golyóval és bombákkal magukkal vihettek. A várat október 31-én ürítették ki a császáriak és november elsején vonultak be a kurucok. Kassa várának kuruckézre jutása volt a legjelentősebb az eddigi összes várbevételek közül. Nem kevesebb, mint 150 ágyú, köztük nagyméretű faltörő ágyúk is, 600 mázsa lőpor, 15—20 000 mindenféle nagyságú ágyúgolyó és bomba, másfélezer karabély és sok kard jutott Rákóczi kurucainak kezére. S mivel Kassán ágyúöntő volt, ez jelentőségét még inkább növelte, Kassa kapitulációját nemsokára követte a 700 főnyi császári helyőrséggel rendelkező Eperjesé, melynek parancsnoka De Wilson császári ezredes volt. A november elsején kötött kapituláció szerint a császáriak december elsején tartoznak elvonulni és 4 ágyút vihettek magukkal. Eperjes újabb jelentős erőgyarapodást jelen-

[23] Emlékiratok. 53. és 57. old.
[24] Bercsényi Rákóczinak. Nyitránál 27. Augusti, 1704. Archivum Rákóczianum. Első osztály. IV. 91. old.

tett a kuruc tüzérség számára. 50 ágyú, 5 mozsár, 100 mázsa lőpor, 4—5000 ágyúgolyó, 7—800 puska jutott a kurucok kezére.[25] A Kassáról hozott nagy faltörő ágyúk, valamint a Szegednél volt ostromágyúk segítségével lehetővé vált Érsekújvár ostroma, amelyet őrsége november 17-én adott fel. Az évet a császári várak egyik legfontosabbikának, Szatmárnak a bevétele zárta be. Szatmárt már több mint féléve körülzárták a kurucok, a császári helyőrségnek mégis két alkalommal sikerült a gyenge osromzárat áttörni, az ostromló csapatoknak veszteségeket okozni és a várba jelentős mennyiségű élelmiszert juttatni, ami lehetővé tette a további ellenállást. Ezek a készletek is kezdtek azonban kifogyni és a helyőrség kénytelen volt alkudozásba bocsátkozni. Először november 27-én Orosz Pál tábornok kötött a császáriakkal egy 22 pontból álló feladási szerződést. Ezt azonban Rákóczi nem erősítette meg, mert november 23-án Forgách Simont bízta meg alkudozásokkal. Az alkudozások még egy ideig elhúzódtak és Forgách december 25-én kötötte meg a várőrséggel a feladási szerződést. A kapitulátiós szerződés 19 pontból állt és kikötötte, hogy a császári helyőrség Budára tartozik vonulni és csak négy darab 3 fontos ágyút vihet magával, a többit a várban tartozik hagyni. Szatmár várával ismét jelentős tüzérségi készlet került a kurucok kezére. Nyertek 72 ágyút, köztük voltak 24, 16 és 12 fontosak is, valamint haubicok, három bombavető mozsár, 10 seregbontó; nyertek még 106 mázsa lőport, 22 mázsa kanócot, 143 mázsa ónt, 7 mázsa puskagolyót, 150 darab 60 fontos bombát, 6570 ágyúgolyót, 436 kőgolyót a haubicokhoz, néhányszáz gránátot, 250 jó és 336 javítandó muskétát, 169 kartácsot, salétromot, ként, valamint sáncásó és várvédő eszközöket.[26]

Az 1704. évben, tehát elsősorban a várak megvételével jelentősen növekedett a kurucok ágyúparkja. Ennek ellenére a várostromló tüzérségük tapasztalatlan volt és inkább ostromzár, kiéheztetés, mintsem szabályszerű ostrom útján foglalták el a császári várakat. Nem minden esetben sikerült az ostromzár sem, így számos vár a császáriak kezén maradt és biztosította az összeköttetési vonalukat. Császári kézen maradtak a dunai vonalat biztosító Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom, Buda várak. A Dunántúlon Sopron és Szigetvár végig császári kézen volt. Fehérvár csak kis időre, 1704 januárja és áprilisa között volt a kurucoké. A Felvidéken Lipótvár és Trencsén a császáriak morvaországi, Gyula, Szeged, Arad és Nagyvárad vára pedig az Erdéllyel való összeköttetését biztosították. Erdélyben a császáriak Brassó, Szeben és Fogaras váraira tudtak támaszkodni. Több kísérlet történt ugyan a várak elfoglalására. Szegedet Rákóczi 1704. július 21-től augusztus 14-ig személyesen ostromolta. az ostromágyúk azonban nem érdeztek meg idejében és Rákóczi közben megbetegedett. A vár terraszos falakkal, erős tornyokkal, árkokkal, fedett úttal volt megerősítve. A szegedi várban mindössze négyszáz császári tartózkodott, Rákóczinak azonban 50 közepes bombánál nem állt több rendelkezésére és így az első alkamat megragadta az ostrom félbeszakítására. Nem sikerült jobban Trencsén ostroma sem. Bajmóc várát előzőleg július 8-án a Frey császári várparancsnok feladata ugyan

[25] Thaly: A gr. Bercsényi család. III. 239—240. old.
[26] Thaly: Régi ágyúnevek és föliratok. Századok 1870. 418—419. old. és Bercsényi család III. 314. old.

és a kurucok ismét 7 ágyút nyertek, de Bajmóc jelentéktelen vár volt Trencsénhez képest. Trencsén várát, mely erős sziklavár volt, Bercsényi vette ostrom alá és július 28-án bombáztatni kezdte. Augusztus 4-én maga is Trencsén alá érkezett és a várőrséget megadásra szólította fel. Augusztus 6-ig már 60 bombát lőttek a várba, de a kurucoknak már fogyni kezdett a lőporuk. A szorongatott helyzetben lévő Pfeffershoven várparancsnok azonban hajlandó volt az alkudozásra és augusztus 9-én fegyvernyugvást kért. Augusztus 10-én olyértelmű szerződést kötöttek, hogy a császáriak a várat két hét múlva tartoznak feladni, ha addig segítségük nem jön. Bercsényi erre a bombavető mozsarakat visszarendelte és csak 4 ágyút hagyott a sáncban, közben azonban Grumbach ezredes vezetésével, megérkezett a császári felmentő sereg. Augusztus 11-én Kosztolna falunál kisebb csetepatéban a császáriaknak sikerült Bercsényi csapatait visszanyomnia. Grumbach lisztet és 200 friss katonát vitt be a várba, majd visszavonult Morvaországba. Ezután augusztus 13-án a trencsényi helyőrség is kitört. Sikerült neki a visszamaradt 4 ágyút elfoglalni és az ostromsáncokat lerontani.[27]

A 40 évvel ezelőtt épült fel, de némileg elhanyagolt Lipótvárat a kurucok szeptember 1 óta tartották ostromzár alatt. Itt Schwarzenau ezredes alatt 500—600 fő gyalogos és 50 lovas képezte a császári várőrséget. Rákóczi november 27-én Sempte várából előrenyomulva személyesen fogta ostrom alá Lipótvárát. Szállását Galgóc várában ütötte fel, amely szemben feküdt Lipótvárral és a fejedelem mindent láthatott, ami a táborban, a sáncban, vagy éppen az ellenséges táborban, várban történt. Nem voltak azonban nehéz faltörő ágyúi, ezért meg kellett volna várni, míg Kassáról azok megérkeznek. Lipótvár falainak kőtapasztása azonban rossz volt, a bástyák és körfalak süllyedni kezdtek. Ez némi sikerrel bíztatott, ezért de la Motte francia tüzérezredest megbízta, hogy a rendelkezésre álló 12 és 16 fontos ágyúkkal kezdje meg a vár ostromát. A vár falai ugyan omladozni kezdtek a 12—16 fontos ágyúk golyóinak hatása alatt, azonban a várőrség a kazamatákba húzódott. A Kassáról elindított ágyúk és a lőpor pedig egyre késett. Ennek oka az volt, hogy Kassa fegyvertára nem volt jó állapotban, ezért az ágyútalpak elromlottak, ágyúvontató pedig nem volt. A parasztszekerek gyengék voltak a szállításhoz, ezért növelni kellett az előfogatok számát. Az utak és hidak rosszkarban voltak, ezért az ágyú minden lépésnél megállt. A közelebbi Besztercebányáról Sréter János által kiküldött 60, majd 100 bomba, valamint lőpor nem volt kielégítő mennyiségű. A Radics András által késve, december 16-án útnak indított nagy mennyiségű, 465 mázsa lőpor csak a nagyszombati csata után 1705. január 14-én érkezett meg a Kistapolcsányi táborba.[28] Már csak 2—3 nap hiányzott ahhoz még így is, hogy Lipótvár rohaméretté legyen, midőn az osromot Heister csapatainak közeledése miatt félbe kellett szakítani. A Heisterrel vívott és elvesztett nagyszombati csata után már nem volt alkalom Lipótvár ostromának újrakezdésére. Rákóczi ugyanis a nagyszombati csata után utasította a Lipótvár-

27 Trencsén ostromára Thaly: A gr. Bercsényi család III. 207—212. old. és Bercsényi levele Károlyihoz Nádasnál 16. Augusti 1704. Rákóczi Tár. Pest, 1868. II. 91—92. old.

28 Thaly: Bercsényi család III. 283—284. old. Emlékiratok 93—94. old.

nál hagyott de la Motte ezredest, hogy az ostromot szakítsa félbe és vonuljon vissza. A visszavonulás meg is történt azzal a kellemetlen esettel egybekötve, hogy a Kassáról éppen akkor megérkezett 6 faltörőágyút és 7 mozsarat, valamint lőport és bombákat előfogatok hiányában hátrahagyták. Az egyes alkalmakkor a táborba vitt ágyúk számáról tájékoztatást nyújt Bercsényi 1704. szeptember 12-én Vágszerdahelynél kelt levele, melyben írja, hogy 40 ágyú van körülötte, 3, 5, 6, 7 és 8 fontosak, 15 fontos pedig Nyitrán van kettő.[29]

Némileg ellensúlyozta a Lipótvárnál és Nagyszombatnál szenvedett tüzérségi veszteségeket Modor, Bazin és Szentgyörgy városok császári helyőrségének 1705 március 30. és április 2-a közti kapitulációja, amikor huszonegy zászló, negyven dob és háromezer kézipuska mellett húsz ágyút is nyertek a kurucok. Eszterházy Dániel a három várost ostromló kuruc csapatok parancsnokának diáriumából ismerjük az ostrom körülményeit. A csapatok összegyűlése után március 29-én indult meg a három város ellen. Modor már 30-án kapitulált. Bazinnak először a kastélyát gyújtatta fel, majd 30-án este öt órakor négy nagyobb, két kisebb ágyúval és két mozsárral kezdette lövetni. 31-én Eszterházy Dániel folytatta a bombardéroztatást, mire aznap Bazin, majd másnap Szentgyörgyvára is kapitulált.[30] Erdélyben Medgyes ostroma jelentett a kuruc tüzérség számára nagyobb feladatot. Desalleurs márki, a francia király követe Rákóczi táborába utazva áthaladt a Medgyes ostromát vezető Forgách táborán is. Otthagyta az ostrom vezetésére Demoiseau mérnök brigádérost. Medgyes elég jól meg volt erősítve és jó helyőrség védte. Az ostrom elhúzódott azáltal, hogy Forgách megváltoztatta Demoiseau intézkedéseit és áthelyeztette az ütegeket. Végül is azonban több sikertelen roham után Medgyes mégis megadta magát.[31]

A kuruc ostromtüzérség alkalmazására sor került az 1705 júniusában Dunaföldvár és a kömlődi Bottyánvár körül lezajlott harcoknál is. Földvár ostromát június 4-én este kezdte meg Bottyán, mikor 300 gyalogossal és néhány lovassal behatolt Földvárba és a Szőllőshegyen felállította ágyúit. Másnap, június 5-én Bottyán megismételte támadását és ez alkalommal heves ágyú és puskatűz, főleg ágyútűz folyt, azonban veszteséget egyik fél sem szenvedett. Egy kuruc strázsamester az ellenség egyik pattantyúsát az ágyú mellett lőtte le. Június 9-én ismét heves ágyúzás és puskázás folyt a sáncnál, amely alkalommal a császáriaknak egy ágyúját ellőtték. Bottyán megsebesülése után Földvár ostroma félbeszakadt és Eszterházi Dániel tétlensége miatt az ellenségnek Bottyánvárát sikerült elfoglalni. Bottyánvárában a kurucok 7 ágyút és némi lőszerkészletet hagytak hátra. Glöckelsberg császári tábornok, a Földvárt felmentő császáriak parancsnoka, megkísérelte a solti sánc elfoglalását, erre azonban már nem volt ideje, mert a bécsi haditanácstól más megbízatást kapott. A kuruc várostromló tüzérség állapota továbbra sem volt kielégítő. Ennek okát nem annyira a nehéz faltörő ágyúk hiányában kell keresni, hiszen Kassa, Ungvár, Munkás váraiban voltak nehéz ost-

[29] A. R. IV. 136. old.
[30] A. R. IV. 462—465. old. és Bercsényi Károlyihoz, Nitriae 8. Április 1705. Rákóczi Tár II. 103—104. old.
[31] Emlékiratok. 102. old.

romágyúk is, hanem abban, hogy a nehéz ágyúkat nem tudták megfelelően és gyorsan szállítani. Viszont a könnyű 2, 3, 4 fontos ágyúk nem voltak alkalmasak várostromra. Bercsényi, Nyitrán 1705. május 9-én kelt levelében panaszkodik a szállítási akadályokra, „Az alteleriához való szekerekért elküldtem a bányákra, azért míg elmennek, amíg elgyünnek is innen lemennek, másik foliumra fogjuk irnya, az Diariumot". Ugyanabban a levélben megjegyezi, hogy Újvárban nincs több 2 mozsárnál, amelyek 30 fontosak. Még 24 ágyút kért az újvári helyőrség, miután Lévárol már 8 ágyút átvittek Újvárba. Május 13-i Újvárról Rákóczihoz írt levelében Bercsényi kifejti a dunántúli expedíció nehézségeit: lehetetlen, hogy egy hónap alatt is az operatióhoz kezdhessen (ti. Eszterházi Dániel), mert ha már megindulna is az gyalog, három hétnek előtte ott nem lesz; az ágyúk mikor? én nem tudom."[32] A földvári vállalkozás kudarca Bercsényi érveléseinek helyességét és a kuruc hadak, de különösen a tüzérség mozgékonyságának hiányát bizonyította. Még nagyobb nehézségeket jelentett a „mezei arteleriának", azaz a tábori tüzérségnek összeállítása, melyet tulajdonképpen a vártüzérségből állítottak össze. Bercsényi hadtestéhez például 1705 májusában nem volt tüzérség rendelve, ezért Rákóczitól „valamely arteleria" küldését kérte. Az újvári várban még júniusban sem volt megfelelő készlet. Június 13-án 36 db 30 fontos, 21 kis 10 fontos bomba, valamint 8 kartács és 7 tüzes labda volt az újvári várban.[33] A szegedi várban lévő 10 ágyún kívül nem volt több készen. Mikor Bercsényi augusztusban a morvaországi portyázást hajtotta végre, ismét panaszkodott, hogy minden ágyúhoz csak 25 golyó és ennek megfelelő por van. Mikor októberben Le Maire brigadérost Vöröskő ostromára küldte, az nem tudott elérni eredményt, ezért aknát, bombát és két faltörő ágyút követelt, amikor azonban Bercsényi nem tudott megindítani hirtelen. Az aknák úgylátszik nem érkeztek meg idejében, mert Le Maire végül is kénytelen volt abbahagyni Vöröskő ostromát.

A kuruc tüzérség elégtelensége mutatkozott meg Bottyán különben diadalmas dunántúli hadjáratánál is. Bottyán katonái a legtöbb várat rohammal vették be, tüzérség alkalmazása nélkül. Itt vették be rohammal november 5-én Földvárt, november 11-én Simontornyát, Tata várat pedig november 22-én megadta magát. Kőszeg várát december 10-én a hajdúk faltörő ágyúk alkalmazása nélkül, ostromlétrákon megmászva vették be a harmadszori roham alkalmával. Bottyán 1705. december 24-én kezdte meg a Dunántúl egyik legerősebb várának, Sopronnak ostromát. Itt már tüzérséget is alkalmazott és bombákat, valamint tüzérségi tüzes golyókat lőttek a kurucok Sopronra. Az itt alkalmazott ágyúk száma és minősége nem volt kielégítő. Bottyánnak hat gyalogos és két lovas ezreden kívül mindössze 8 ágyú és 5 mozsár állt rendelkezésére. Az ágyúk között nem volt faltörő ágyú, ezek tulajdonképpen könnyű tarackok voltak, a legnagyobb is mindössze 8 fontos. Bottyán gyalogságát a város környékén úgy helyezte el, hogy a várból jövő lövések ne veszélyeztessék, tüzérségeit pedig az akkor Lénárthegynek, később pedig Kurucz-

[32] Bercsényi levelei. A. R. IV. 479. és 504. old.
[33] Bercsényi Rákóczihoz, Újvár 13. Juni. 1705. A. R. IV. 569. old.

hegynek nevezett magaslaton állította fel. A bombák ugyan meglehetős kárt okoztak a városban, különösen a belvárosban, úgyhogy a lakosok kénytelenek voltak pincébe húzódni, a könnyű ágyúk golyói azonban nem tudtak a falakon rést törni. Január 2-től két nap alatt 170 bombát és 1000 tüzes golyót lőttek be a kurucok a városba, míg végül is Bottyán a várfalon ütött rés nélkül is rohamot határozott el. Ebből a célból 100 ostromlétrát szerzett és ezeket január 5-én este kiosztotta a hadak között. Január 6-án hajnal hasadtakor három ágyúlövéssel és három trombitaszóval jelt adott az ostromra. A hajdúk az ostromlétrákon felkapaszkodva, bátran törtek előre és kézigránátjaikat a várfalon álló őrökre hajították, akik alig puskáztak rájuk. A császári katonaságot és a városi polgárságot egyaránt meglepte a roham, s a város el is esett volna, ha a rohamlétrák nincsenek rövidre méretezve. Így a hajdúk nem tudták elérni a mellvédeket, ez pedig alkalmat adott a polgárságnak, hogy összegyűljön és a rohamot visszaverje. Pedig egy Horváth Mihály nevű százados az első kuruc zászlót fel is tűzte a falakra és egyes hajdúknak sikerült a várfalakon levő ágyúkat beszegezni, amikor megfordult a helyzet. Horváthot lelőtték és a bástyákra feljutott kurucokat visszanyomták. Botytyán az alig félóra leforgása alatt lezajlott harc eredménytelenségét látva visszavonulót fúvatott. A visszavonulás rendben ment ugyan végbe, a kurucok vesztesége mégis jelentős volt és 3—500 fő körül lehetett. Ezután fegyverszünetet kötöttek és Bercsényi tárgyalások útján próbálta a várost megadásra bírni. A tárgyalások sikertelensége után január 8-án Bottyán újra megkezdte a vár és a város lövetését. Csakhogy a bombák már fogytán voltak a város pedig Dobner Ferdinánd polgármester által vezetve nem volt hajlandó megadni magát. Így azután január 10-én Botytyán az ágyúit visszavonta, táborát felgyújtotta és tüzérségével és csapataival Bercsényi táborába ment Rusztra. Sopront pedig ostromzár alá vette, anélkül azonban, hogy ennek különösebb eredménye lett volna.[34] Az igali ütközetben, melyet Bottyán 1706. február 14-én Herberstein császári ezredes ellen vívott, hét tarackkal és két seregbontó ágyúval rendelkezett. A kuruc tüzérség itt eredményesen működött ugyan, midőn azonban Herberstein egész erejét egy befagyott mocsáron keresztül a kurucok ellen vezette, ezek sorai meginogtak és kénytelenek voltak visszavonulni. Botytyán jelentése szerint inkább oszlott, mint veszett a had. Nagyobb veszteséget jelentett azonban az, hogy a hét tarackot és a két seregbontót kénytelenek voltak a sáncban visszahagyni. A dunántúli várakban levő ágyúk száma mindvégig jelentéktelen volt. Egy 1707. december 24-én kelt kimutatás ismerteti a Sümeg, Csobánc, Somlyó és Csesznek várakban levő ágyúk,mozsarak, lőszerek és pattantyúsok számát. Eszerint Sümeg várában 7 pattantyús és segítő vagy hantlanger volt, az ágyúk száma 22. Ezek közül 7 darab 1 fontos és 7 darab 2 fontos volt, 2 reparálásra szorult. A legnagyobbak egy 14 fontos kartácshoz való ágyú és egy 8 fontos haubic voltak. Volt még Sümegben 5 szakállasból álló seregbontó, 30 szakállas, 5 labdahányó és 2 bombahányó mozsár. A lőszerkészlet 10 hordóban 20 mázsa lőpor és 30 mázsa ólomgolyóbis volt. Az ágyú-

[34] Sopron ostromára részleteket tartalmaz a Ritter krónika. M. H. H. S. XXVII. 494—511. old.

golyóbisok összes száma 1540 volt. A vár készletéhez tartozott 90 kézigránát, 60 mozsárból hányandó gránát és 22 öreg bomba is. A csobánci helyőrségben mindössze 1 pattantyús volt, azt is Sümegből küldték át. Mindössze 2 darab 2 fontos vaságyú, 1 darab 5 szakállasból álló seregbontó, egy hordóban 2 mázsa por, valamint ehhez való ólom és ágyúgolyóbis alkotta Csobánc egész készletét. Cseszneken 2 pattantyús, 2 darab $1^1/_2$ fontos ágyú, 2 mázsa por, valamint ennek megfelelő ólom és ágyúgolyóbis volt. Somlyó várában 1 pattantyús, 1 darab 2 fontos ágyú és 2 mázsa por, valamint ágyú és ólomgolyóbis volt. A kimutatás Eszterházy Antal akkori dunántúli főparancsnok számára készült, aki a kimutatáshoz a következő megjegyzést fűzte: „Itten úgy látom az porgolyóbis vagy ólom legszükösebb és az öreg arthaullária, ameluy okból minden kicsin ágyúk tanáltatnak; bár csak 8 fontosak volnának". Megjegyzi még, hogy bomba is csak 60 van, ezekkel nem lehet nagy hadműveletet indítani. A lőpor a várakban is kevés, nemhogy a hadaknak jutna belőle.[35] Eszterházy Antal 1707. december 25-én Bercsényinek írt levelében, a lőszerhiány mellett azt is panaszolja, hogy a dunántúli szertárakban és a pattantyúsok mellett egyáltalán nincs tüzértiszt. A helyzet a Dunántúlon ezután sem változott, mert Eszterházy Antal 1709. január 28-án kelt projectumában azt írta, hogy „semmi faltörő ágyúink nem lévén, ámbár sokszor megígértettenek is, azért az ellenség akármely gaz városát, kastélyokat, sőt templomkerítést is praesidiálván bosszúnkra bírja."[36]

A kuruc tüzérség 1706. évi legjelentősebb vállalkozása Esztergom ostroma volt. Rákóczi az ostrom előkészületeit ugyan jó korán, már 1705. végén elkezdte, de a felkészülés, nem utolsósorban a szükséges tüzérségi anyag előteremtése miatt húzódtak el. Sréter János, a tüzérség főfelügyelője (főinspektor) 1706 március 30-án írt jelentésében beszámolt arról, hogy Libetbányán és Tiszolcon gyorsan gyártják a bombákat és már 200 bombát és golyóbist öntöttek. Sréter jelentésében felsorolta a Kassáról Érsekújvárba való szállításra előkészített ágyúkat is. Érsekújváron tárolták ugyanis az esztergomi ostromhoz előkészített tüzérségi készletet. Sréter jelentése szerint a következő felszerelést készítették elő az esztergomi ostromhoz: 3 darab 24 fontos ágyút 1000 hozzávaló golyóval, 2 darab 16 fontos 600 golyóval, 12 darab 6 fontosat 1600 golyóval és 12 négy fontosat 1300 golyóval. Előkészítettek Kassán ezenkívül 12 darab golyóbis és por alá való szekeret és 550 mázsa puskaport is. A felsorolás tehát 23 ágyút és 4500 ágyúgolyót említ összesen. Feltűnő, hogy noha Esztergom alá már nagyobb faltörő ágyúk küldését is elhatározták, ilyen a 23-ból mindössze 5, ezenkívül szerepel még 6 darab közepes ágyú is, de több mint a fele 12 kisméretű ágyú, összesen mintegy 40 darab ágyút vontak össze, hogy azonban még ez sem volt kielégítő, arra az mutat rá, hogy Rákóczi számítása szerint három egymást váltó ágyúparkra lenne szükség, hogy Esztergom várát éjjel-nappal lőhessék. Esztergom várában 459 császári katona volt Kuckländer ezredessel az élen. 20 ágyúval rendelkeztek, de lőszerük nem volt elegendő és ágyúmesterük is kevés volt. A vár ostromára kiszemelt kuruc ezredek július 24-én indultak meg, de a tüzérség felvonu-

35 A. R. IX. 460—462. old.
36 Eszterházy Antal levele Sümeg die 25. Decembris anno 1707. Gróf Eszterházy Antal kuruc generális tábori könyve. Bp. 1901. 94. old. és 310—312. old.

lása a fejedelem megérkezésével, augusztus 5-ével esett egybe. A műszaki előkészületek közben folytak és augusztus 8-ra sikerült a futóárkokat úgy előretolni, hogy a várra puskatüzet is lehetett leadni. A tüzérségi támadás 9-én 1/2 4 órakor kezdődött a párkányi oldalról 4 karthaunnal és 3 mozsárral, a Tamáshegyről 8 ágyúval és 3 mozsárral. Ezenkívül augusztus 11-én még másik 11 ágyú is megnyitotta a tüzet Ez összesen 29 különböző típusú ágyút jelent. A kuruc tüzérség tüzelése ez alkalommal eredményes volt, mert hamarosan sikerült rést lőni a Víziváros falán. Ezek után került sor az első rohamra augusztus 12-én, de ez eredménytelenül végződött, 13-án másfélezer hajdú elfoglalta a Vízivárost. Augusztus 15-én a réstörés a várfal ellen kezdődik meg. A várfalban ütött rés után 10 mozsárral tovább lövik a várat. Az eredmény azonban most sem kielégítő. Rákóczi Bercsényihez írt levelében felemlítette, hogy az eredménytelenség „a pattantyúsok inexperientiája miatt" következett be, „akik szerencse, ha tíz lövés között hárommal megtalálják, gyakortább pedig semmit sem." Az is lehet azonban, hogy az ágyúk lőképessége romlott meg. A lövetés eredménytelensége miatt a fejedelem aknaásást rendelt el. Szeptember 6-ra rohamot vezényelt Rákóczi. Ezt azonban meggátolta az, hogy a császáriak a szeptember 5-ről 6-ra virradó éjszaka 30 muskétással elfoglalták az aknát. A fejedelem legjobb csapatait küldte az akna visszafoglalására, ami súlyos veszteségek árán sikerült is. Mivel a védők létszáma 216 főre csökkent, hosszabb huzavona után Kucklánder feladta a várat és az őrség szeptember 17-én, fegyverének megtartása mellett elvonulhatott. Közben a haditanács Stahremberg Guidó császári fővezér hadtestét Esztergom felmentésére küldte. Noha Stahremberg csak Esztergom elfoglalása után érkezett meg, sikerült neki a karvai sáncot, majd Esztergomot visszafoglalni. Ezzel a vár elfoglalására tett nagyarányú kuruc erőfeszítés kárbaveszett.[37]

Nézzük meg ezek után, hogy alkalmazták a kurucok a tábori tüzérségüket. A kor viszonyaiból adódott, hogy a tábori tüzérség mindenütt a másodlagos szerepet játszotta a vártüzérség mellett. Láttuk már, hogy Rákóczi csapatainak a várak ostrománál alkalmazott ágyúparkja sem volt kielégítő, már ebből is következtetni lehet, hogy a tábori tüzérség sem volt megfelelő. Annak azonban, hogy a kurucok összes nagyobb csatáikat elvesztették, nem a tábori tüzérség gyengesége volt a fő oka, bár kétségtelen, az is hozzájárult a nagyobb csaták elvesztéséhez. A nagyszombati csatában például a kuruc hadseregnek 19 000—20 000 embere volt, de mindössze 6 ágyúja, a császáriaknak ugyanakkora létszám mellett négyszer annyi, vagyis 24 ágyújuk volt. Az 1704. december 26-i csata a Nagyszombat városától délnyugatra elterülő 3 kilométer széles és 6—7 km hosszú dombháton zajlott le. Heister csapatai szabályos négyszöben két vonalban állottak fel, míg a kurucok félhold alakú karéjban. A császáriak tüzérsége felállításuk első vonalában, középen az ágyúk zöme, szélén pedig a tüzérség többi része. A kurucok 6 ágyúja a felállításuk közepén állott. A harc éppen tüzérségi párbajjal kezdődött. Először a Fierville ezredes vezetése alatt álló kuruc ágyúk szólaltak meg, melyek

[37] Perjés Géza: Esztergom 1706. évi ostromai. H. K. 1954. 2. sz. 161—165. old. Rákóczi levelei az ostromról. A. R. II. 586., 588., 595., 608., 614. old.

tüzelését Heister tüzérei viszonozták. Miután Heister csapataival balra kanyarodó mozdulatot végzett, Ebeczky István ezredes lovasokkal végrehajtott támadásának sikerült Heister balszárnyát zavarba hozni. Ocskay a császáriak jobbszárnya ellen sikerrel hacolt, a hadiszerencse a kurucok felé hajlott. Ocskay csapatainak sikerült Heisternek a jobbszárnyon tüzelő ágyúit elhallgattatni. Ekkor vezette Fierville ezredes a kurucok derékhadát, a gyalogságot Heister ellen. Mivel a császáriak tüzérségének zöme éppen középen volt, várni lehetett, hogy a császáriak ágyúinak lövései megbomlasztják a támadó kurucok sorait. Ezek azonban a császári ágyúk tüzelése ellen nagyon ügyesen védekeztek. Mivel az ágyúk megtöltése és elsütése között bizonyos idő telt el, a kuruc gyalogosoknak alkalmuk volt a tüzelési előkészületeket megfigyelni. A kurucok tehát egyszerűen hasravágódtak minden tüzérségi tűzsorozat megkezdése előtt. Ezután a derékhad támadása is sikerrel járt, sőt Heister ágyúit itt is elhallgattatták, tüzérei nagy részét levágták. Két esemény azonban megváltoztatta és megfordította a csata sorsát. Egyik Heister nehézlovasságának oldaltámadása, a másik Scharudi kuruc szolgálatban álló ezredes árulása volt. Heister a kuruc jobbszárny lovassága és gyalogsága közötti résbe indította rohamra a Fels dragonyosezredet, amelyet két vértesezred követett. A támadás sikerült, először a kuruc jobbszárny lovassága, majd a gyalogsága bomlott meg. Ez alkalommal a császáriaknak sikerült a kurucok ágyúit elnémítani. Legtovább még a kuruc balszárny folytatta a harcot, de végül ez is kénytelen volt visszavonulni. A kurucok 400 embert vesztettek és a császáriak foglyul ejtették Fierville ezredest, a kuruc tüzérség parancsnokát is. Ha tüzérségi szempontból vizsgáljuk a csatát, azt látjuk, hogy Heister tüzérségének négyszeres fölénye ellenére sem emiatt vesztették el a kurucok. Noha a császáriak több ágyúval és jobban begyakorolt pattantyúsokkal rendelkeztek, a kurucok megtalálták a császári tüzérség ellen a megfelelő védekezési módot és Heister nem tudta tüzérségét csatadöntővé tenni. A döntő ez esetben is, ugyanúgy, mint a többi nagy csatában, a császári nehéz lovasság lökőereje volt. Minden egyes alkalommal, midőn a császáriak már-már elvesztették ezeket a nagy csatákat, elég volt a kurucok hadállásában keletkezett egyetlen hézag, hogy a császári nehéz lovasság hadmozdulatai azt a hézagot kiszélesítve, a kurucok egyes hadállásait egymástól szétválasztva megbontsák és az egyes kuruc csapategységeket egyenként verjék meg. Végeredményben tehát a nagy csatákban az általános kiképzési és fegyelmi fogyatékosságok mellett elsősorban a nehéz lovasság hiánya volt az oka, hogy a fejedelem csapatai a nagy csatákat elvesztették.[38]

A pudmerici csatát, mely 1705. augusztus 11-én zajlott le, ugyancsak egy lovastámadás, Pálffy császári tábornok támadása döntötte el. Ez alkalommal is jelentős szerep jutott a két fél tüzérségének. Az ütközet kezdetén Herbeville ágyúi a kurucokat némileg zavarba ejtették, de ezt még sikerült helyrehozni. A kurucok tüzérségének La Mothe ezredes volt a parancsnoka. Noha a kuruc gyalogság egy része az ágyúk köré csoportosulva akadályozta munkáját, La Mothe tüzérsége derekasan megállta a helyét.

[38] Markó Árpád: Rákóczi, a hadvezér. Bp. 1934. A nagyszombati csata leírása a 215—249. old. Rákóczi visszaemlékezései. Emlékiratok 95—98. old. Thaly Kálmán három leírása közül az időrendben utolsó, Bercsényi család III. 292—306. old.

A harcot végül is eldöntötte Pálffy tábornok, majd Viard ezredes lovastámadása a császári nehézlovassággal. Noha az ütközetet a kurucok elvesztették, veszteségük mindössze 250 fő volt. Az ágyúkból pedig kettő jutott a császáriak kezére. Pálffy császári tábornok az ütközetről írt jelentésében külön kiemelte a kurucokról, „hogy tüzérségük is jó tűzszerészekkel van ellátva, a császáriaknak nagy károkat okoztak és alig két lövésük hibázott." A nagyszombati csata óta, tehát a kuruc tábori tüzérség jelentősen fejlődött.

Az 1705. november 11-én lezajlott zsibói csatában a kuruc tüzérség már számbelileg is jelentős erőt képviselt. Nem kevesebb, mint 34 ágyúval rendelkezett, amelyek a csatatér különböző pontjain lettek felállítva. A zsibói csatában is megismétlődött a nagyszombati és pudmerici eset. A kurucok jobbszárnya ellen Virmond császári tábornok és Harboe dán tábornok lovassága támadott. Ez megingatta a kurucokat. Először ugyan visszaverték az ellenség három támadását, de a negyedik visszaverésére Des Alleurs tábornoknak, a jobbszárny parancsnokának már nem volt ereje. Később Cusani Caraffa lovas ezredei rejtett utakon indultak támadásra a kurucok mindkét szárnyán. Ez a támadás döntő volt. A kurucok súlyos veszteségeket szenvedtek, és elvesztették a csatát. A zsibói csata súlyos veszteséget jelentett a kuruc tábori tüzérség zámára. A 34 ágyúból 25 a császáriak kezére került, veszteségük emberekben körülbelül 600, a császáriaké 450 volt. A kuruc tábori tüzérség úgylátszik csak ideigóráig tudott hatásos tüzelést kifejteni és miután a császáriak nehéz lovassággal végrehajtott támadásaival a kurucok egyébként gyengén kiépített sáncait elfoglalták, a tüzérség tehetetlenségre volt kárhoztatva, sőt nagy része, mint láttuk, a császáriak kezére került.

A kuruc hadsereg két utolsó nagy csatája, a trencséni és a romhányi, nem mutat változást az előzőekhez képest. A trencséni csatában a kurucoknak 14—15 000 fő haderejük volt, amelyben a gyalogság és a lovasság létszáma egyforma. Heisternek csupán lovassága állott rendelkezésére, 8 lovasezredben mintegy 5200 fő. A kurucoknak 14 ágyújuk is volt, így tüzérségileg is fölényben voltak. Felállításuk a következő volt: balszárnyon a gyalogság kisebb része a Turna falu feletti lejtőn. A szárny mögött, egy kis réten, Charriére lovas csapata állott fel. A kuruc hadállás közepén, melyet egy országút szelt ketté, volt a gyalogság nagyobb része, a reguláris lovasezredek és La Mothenak 14 ágyúja. A jobbszárny főként irreguláris lovasságból állt, amelynek parancsnoka Pekry Lőrinc altábornagy volt. A karabélyos ezred hat százada képezte a tartalékot. Reggel 7 órakor Rákóczi észrevette, hogy Heister el akar vonulni a csatatérről, és ezért utasította Pekryt, hogy támadja majd oldalba a császáriakat. Egyúttal három zászlóaljat utasított, hogy fedezze Pekry támadását. A terep azonban nem volt alkalmas lovastámadásra. Mikor Pekry csapatai előtt egy-két helyen tóvá szélesedő mocsaras patak tűnt fel, Pekry zavarba jött. A két tó között egy majdnem használhatatlan gát volt az átjáró. A szűk gáton Pekry egyik lovas ezrede már áthatolt, mikor Ebeczky brigadéros rámutatott arra, hogy milyen veszélyt jelent az akadály, ha támadása nem sikerül. A rosszkor jött figyelmeztetés Pekryt még nagyobb zavarba hozta és elhatározta, hogy visszavonul. A továbbiakat Rákóczi így írja le emlékirataiban: „Pekry szánalmas hadmozdulata adott okot Pálffynak, hogy

figyelmeztesse Heistert: a lovasság magatartása nem látszik valami nagyon biztosnak, próbálkozásképpen, kockázat nélkül lehetne ellenük küldeni a rácokat, hogy egy-két svadron támogatásával. Heister beleegyezett és Bercsényi figyelmeztetett erre a mozdulatra, éppen amikor vele beszéltem. Azonnal középre futottam, ahol tábori ágyúim álltak, melyek már elkezdték a tüzelést." A tüzérség beavatkozása eredményes volt és a rácok visszavonultak. Ez azonban a továbbiakra nem volt hatással. Pálffy két dragonyos századának rohama elég volt, hogy a gát körül összetorlódott kuruc lovasok között előbb zavar, majd felbomlás következzék be. Pekry lovasainak meghátrálása hézagot nyitott a kurucok soraiban, ahová a császáriak benyomultak. Megnyílt a császári lovasság útja a kuruc gyalogság oldalba támadására is. Afejedelem tartalék karabélyosaival hiába kísérelte meg csapatait ismét harcba vezetni. Lova felbukott, megsebesült és környezete kénytelen volt hátravezetni. A középen La Mothe, a tüzérség parancsnoka, egyideig még szívósan harcolt, de az általános bomlást már ő sem tudta feltartóztatni, annál is inkább, mert az itt harcoló gyalogság súlyos veszteségeket szenvedett. Legtovább még a hamri erdőben álló palotásezred tartotta a harcot. Végül is a kuruc erők teljesen felbomlottak, az ágyúkat és zászlókat is hátrahagyva menekültek. A kurucok összes vesztesége elérte a 3000 főt, tehát súlyosabb volt, mint bármelyik más csatában. A császáriak mindössze 160 főt vesztettek. A csata után a még megmaradt kuruc csapatok is szétoszlottak. „Másnap Kistapolcsányra értem, ahol a gyalogsági ezredek összegyűltek s elmondták nekem, hogy mi den csapatunk szétoszlott az erdők és hegyek között. Soha még vereség ennél szégyenletesebb és szánalmasabb nem volt és nem is voltak még csatavesztésnek szerencsétlenebb következményei" — írja Rákóczi emlékirataiban.[39]

Amint láttuk, a csatában a kuruc tüzérség La Mothe brigadéros vezetése alatt megállta a helyét, a csata sorsát mégsem tudta befolyásolni. A hadiszerencsét megfordítani nyílt csatában a fejedelem még egyszer Romhánynál kísérelte meg. A Romhány és Vadkert között 1710. január 22-én lezajlott csata sorsát az előzőekhez hasonlóan a császári nehézlovasság kellő időben végrehajtott támadása döntötte el. A kuruc tüzérség alkalmazásáról ebben a csatában keveset tudunk. Csak azt tudjuk, hogy a császáriak a csata után a Lókus patak mocsaraiból vontatták ki a kuruc ágyúkat, feltehető tehát, hogy csata alatt is ott álltak. Az is valószínű, hogy az ágyúk ez alkalommal is a gyalogsággal együtt voltak és annak vonalából tüzeltek az ellenségre. A csata első felében a kurucok ismét közel álltak a győzelemhez. Saint-Croix tábornok dragonyosainak támadása és a kurucok között keletkezett hézagba való benyomulása azonban megfordította a csata sorsát. A kurucok végül is, mintegy 400 fő veszteséggel visszavonultak.

Előbbiekben bemutattuk a kuruc tüzérség alkalmazását, mind az ostromoknál, mind a nyílt csatamezőn. Nézzük most meg, hogy a kurucoknak milyen típusú ágyúik álltak rendelkezésre. Ezek nem különböztek lényegesen az előző korban alkalmazott típusoktól. A nagykaliberű fegyverek közé tartozott a mozsár. A mozsarakat vagy a mozsárágyúkat a kuru-

[39] Markó: i. m. 325—251. old. Emlékiratok 182—186. old.

cok kizárólag várostromnál használták. Bombákat, gránátokat, kő- és tüzesgolyókat lőttek ki belőlük. Ennek megfelelően megkülönböztettek bomba- vagy punahányó, gránáthányó, labdahányó, kőhányó és tüzet hányó golyóbisos mozsarat. A mozsarak kalibere eziđő tájt a másfélfontostól a kétszázfontosig terjedt. Az apró mozsarak közé számították az 1 fontostól a 6 fontosig terjedőket. A nagy mozsarak, legalábbis a kurucoknál, nagyon ritkák voltak. A 200 fontosból egy várban egynél több nem volt. A kuruc ágyúk különböző típusairól jó képet ad a legjobban felszerelt várnak, Kassának 1708. augusztus 1-én készült kimutatása. Kassán összesen 125 kisebb-nagyobb ágyúmozsár és haubic volt. Volt egy Crocodilus nevű 36 fontos carthaun ágyú, 12 darab 24 fontos faltörő ágyú, ezekhez 2003 golyó és 62 kartács szelence. Az ágyúk és tarackok között 1 fontostól 14 fontosig valamennyi típus megtalálható volt. Volt egy 28 latos (egy lat a font harmincketted része) sajkatarack és 4, 8, 10, 12, 16, 18, 20, 24 latos lövedéket szóró apró ágyúk. A haubicok között volt egy 60 fontos, egy 8 fontos, egy 3 fontos, volt összesen 5 haubic. Kétszáz fontos bombát vető mozsár egy volt, hozzá 200 bomba, ezenkívül egy 100 fontos, 5 hatvan fontos mozsár. A kisebb mozsarak kaliberei $1^1/_2$ fonttól 40 fontig terjedtek, volt ilyen összesen 17. A mozsarak teljes száma tehát 24 volt, míg az ágyúké 96. Ágyúgolyó volt Kassán 25 000 darab, kartács 1297, bomba 1350, mozsárból való kilövésre tüzes vasgolyó 170. Kézigránátot vasból 1780, üvegből 300, szurokkoszorú 200. Seregbontó 11 volt. A tüzérségi készlethez tartozott 178 mázsa lőpor, 16 mázsa kén és 45 mázsa salétrom is. Eger várában egy 1710. március 27-i kimutatás szerint volt 48 mindenféle kaliberű ágyú, közte 3 dunai naszádra való forgó tarack. A különböző ágyútípusok a következők voltak: 2 darab 16 fontos haubic, 2 darab 14 fontos csatakígyó, 4 darab 13 fontos és 2 daraz 12 fontos ágyú. A többi tarack volt, kaliberük 3 és 8 font között változott. Ágyúgolyó 25 000 darab volt Egerben, volt 1200 bomba, 10 fontostól a 70 fontosig, 500 darab kartács, $1^1/_2$fontostól 12—16 fontosig. A tüzesgolyók száma a 30 fontostól a 80 fontosig 130 darab volt. 14 darab 14 fontos láncosgolyó, 3 darab 40 fontos láncosgolyó, 2754 darab töltött vas kézigránát, 120 égetett agyagból készült kézigránát, 10 darab hordócska, 260 robbanó lőporos fazék, 95 mázsa 77 font lőpor, 55 mázsa 99 font ólom, 47 mázsa 35 font kanóc szintén a felszereléshez tartozott. Voltak még bombardák, szurokkoszorúk stb.[40] is. La Mothe tüzérségi brigadéros 1708 tavaszán szemleútja szerint Ungvár várában akkor 45 ágyú, 4 haubic, 7 bombamozsár, 91 mázsa lőpor, 51 mázsa salétrom, 5619 ágyúgolyó, 130 bomba, 1192 darab kézigránát volt. Ungvár 1711. évi összeírása szerint a tüzérség egy Eck János nevű szertárosból, 7 pattantyúsból és egy tömlöctartóból állott. Az ágyúk száma 30, a haubicoké 4, a mozsaraké 7 volt. Az ágyúk között 1 darab 13 fontos, 2 darab 10 fontos, 1 darab 9 fontos, 2 darab 7 fontos és 3 darab 4 fontos, 4 darab 3 fontos, 4 darab $2^1/_2$ fontos, 1 darab 2 fontos, 1 darab $1^1/_2$ fontos, 7 darab 1 fontos és 1 darab 28 latos volt. Ezek mellett többszáz ágyúgolyóbis is rendelkezésre állt. Amint láthatjuk, Ungvár várában az ágyúknak meglehetősen sokféle változata volt, ennek megfelelően az ágyúgolyóknak is nagyon különböző méretűeknek kellett lenni. Volt olyan ágyú is, mely-

[40] Thaly: Adalékok II. Rákóczi Ferenc tüzérsége történetéhez 352—354. old.

hez nem volt külön golyó, ezekhez a legközelebb álló ágyútípusokhoz tartozó golyókat használták fel. A mozsarak közül a legnehezebb 3 darab 30 fontos volt. Itt tehát már nem fordult elő sem száz-, sem kétszázfontos, mint Kassán. Ungvár 1711. évi leírásából azt is megtudjuk, hogyan osztották a rendelkezésre álló anyagot ütegekre. Eszerint a városbástyán a collégium felé 6 ágyút állítottak fel egy battériába 666 golyóbissal és 1997½ font lőporral. A major felől való ütegbe ugyancsak 6 ágyú tartozott, 1179 golyóval és 1884 font lőporral. A városbástyán levő ütegnél 6 pattantyús és 6 hajdú, a major felől való ütegnél 2 pattantyús és 4 hajdú volt. A városbástyán volt még 1 haubic és 2 mozsár, a major felöli bástyán 2 mozsár is. A Szent János bástyára már csak 4 ágyú, 1 haubic és 1 mozsár, 1 pattantyús és 3 kézműves jutott. A kisbástyára 3 darab 1 fontos ágyú és 1 darab 6 fontos haubic jutott, valamint 1 pattantyús és 3 kézműves. A templom melletti bástyán 7darab kis ágyú volt, 1 haubic, 1 mozsár és 1 pattantyús, valamint 4 kézműves. A rendelkezésre álló összes ágyúgolyóbisok száma 4240 volt, a puskapor 91 mázsa.[41] A munkácsi vári ágyúk között 1711-ben volt egy 18 fontos sugárágyú, amely 41 mázsát nyomott, egy 16 fontos kőlövő haubic, amelynek súlya 11 mázsa 80 font volt, egy 14 fontos sugárágyú, mely 35 mázsát nyomott. Az ágyúk súlya azonos kaliberen belül is változott. Így a 10 fontosak között volt 19 mázsa 49 fontos és 30 mázsa 88 fontos is. Az ágyúk között kaliberük szerint megkülönböztettek öreg, középszerű és kisded ágyúkat. Ezek lehettek tábori és ostromágyúk is. Kaliber szerint az öreg ágyúk 17 fontosnál nagyobbak voltak, a középágyúk kalibere 5 és 17 font között változott, míg a kisded ágyúk 5 fontosnál kisebb golyókat lőttek ki. Az ágyúk között a Karthaun nevű 36—48 font közti kaliberű faltörő ágyú volt a legnagyobb. A fél és negyed karthaun is faltörő ágyú volt. A falkon és falkonett a kisebb kaliberű ágyúk közé tartozott. A tarackok között volt mezei és vári taracк. A haubicokból rendszerint kőgolyókat lőttek ki. A hosszúcsövű ágyúkat csatakígyóknak, vagy sugárágyúnak nevezték. Egy-egy ágyúból rendszerint csak a kaliberének megfelelő golyókat lőttek ki, néha azonban eltértek ettől, mint éppen Ungvár váránál láthattuk. A tömör vasgolyókat izzó állapotban is lőtték az ellenségre. Ezeket nevezték tüzes golyóbisoknak. A láncosgolyó mindkét végén egy-egy félgolyó volt, melyet egy ágyúból lőttek ki. Kilövés után a két félgolyó eltávolodott és nagyobb kárt okozott az ellenségben, mint egy tömör golyó. A gránát üreges robbanószerrel töltött golyó volt. A kartácsok, vasdarabokból, vagy kisebb golyókból álló töltések voltak. Hatást velük csak közelről lehetett elérni. A hüvelyes kartácsokat vasdarabokkal, vagy seréttel,a gerezdeseket szőlőfürtszerűen ólom vagy vasgolyóbisokkal töltötték meg. Az ágyúk töltése elölről történt portöltő kanál segítségével, amelyet azután dömöckölő fával simítottak el. Az ágyú elsütése úgy történt, hogy a pattantyús a tüzes kanócot a gyújtólyukhoz érintette. A kurucoknál elég gyakran szerepeltek a seregbontók, vagy orgonák is. Ezek több szakállas puskából voltak összeállítva, csöveik száma változott.[42]

[41] Unghvár várában találtatott ágyúknak, haubiczoknak, mozsároknak és az ágyúkhoz tartozandó glóbisoknak specificatiója. A. R. VIII. 402—404. old.
[42] Czuberka Alfréd: Kuruckori fegyverek. Bp. 1906. 54—68. old.

A kuruc tüzérség szervezése nagyobb méretekben csak 1704-ben kezdődött. Ebben az évben küldött XIV. Lajos Rákóczi kérésének megfelelően több francia tisztet Magyarországra, elsősorban tüzér és mérnök tiszteket. Az első francia tisztek 1704. októberében Rákóczi vihnyei táborában jelentek meg. Közülük De Riviére tüzérőrnagy, majd alezredes, Le Maire hadmérnökkari brigadéros és de la Mothe tüzérezredes játszottak nagyobb szerepet a kuruc tüzérség szervezésében. Ezenkívül még Demoiseau brigadéros, Barasonville és Saint-Just őrnagyok érdemelnek említést. A tüzérség főfelügyelőjévé Rákóczi 1705. december 28-án Sréter Jánost, Thököly hajdani párizsi követét nevezte ki. Sréter Jánosnak feladata nem annyira a tüzérség tulajdonképpeni vezetése volt, hanem a várak tüzérségi készleteinek nyilvántartása, azok kiegészítése, a hadszertárak ellenőrzése, a kívánt ágyúk és lőpor elszállíttatása a várak ostromához, illetve a táborba. Sréter János volt a parancsnoka a bányavárosoknak is és Besztercebánya kuruc kézre jutása után ott megindította az ágyúöntést, ami valószínűleg 1704. tavaszán indult meg 1704. novemberéig ez maradt az egyetlen ágyúöntő műhely. Kassa elfoglalása után az ottani ágyúöntő és laboratórium vezetőjévé Rákóczi Bácsmegyei Ádám tüzéralezredest nevezte ki. A kassai ágyúöntő 1705. februárjában kezdte meg működését. Az ágyúöntés azonban nem fedezte a tüzérségi igényeket, így a kuruc tüzérség tulajdonképpen mindvégig az 1703—1704. folyamán különböző várakban talált ágyúkra támaszkodott. A lőportermelés és tűzszerszám készítés az ágyúöntésnél jelentékenyebb volt és fedezni tudta a kurucok szükségleteit, ha nem is teljes mértékben. Míg a tüzérség ellátását és felszerelését Sréter János volt hívatva irányítani, maga a tüzérség előbb Le Maire brigadéros, majd La Mothe, végül 1709-től Da Riviére parancsnoksága alatt volt. Működésükről a vár és a tábori tüzérségnél az előbbiekben már volt szó. De Riviére-nek jelentős szerepe volt Sopron 1706. évi ostrománál és Érsekújvár 1708. évi védelménél. 1709-ben és 10-ben ő volt a tüzérség parancsnoka (supremus magister) 1709-ben részt vett a liptói sánc ostrománál és arról részletes jelentést készített. Ami a kuruc tüzérség létszámát illeti, egy 1706—1707. évi kimutatás szerint összlétszáma 674 fő volt, összesen hat századot alkotott, melyből négynek 65, kettőnek pedig 55 fő volt a létszáma, ehhez számítottak még négy század 55—55 főből álló puskást és 84 kézművest. Eszerint végeredményben a tüzérség segédcsapatokkal együtt 11 századot alkotott. Ezidő tájt a tüzérség parancsnoka la Mothe brigadéros volt. Bácsmegyey Ádám és De Riviére ez idő tájt alezredesek voltak. Egy, 1708. február 1-i lajstrom szerint a pattantyúsok összlétszáma 579 fő volt, akiknek 784 étkezési és 263 lótáp adag, valamint $2259\frac{1}{2}$ rénes forint havi fizetés járt, a törzset nem számítva. E kimutatás szerint a táborban volt 189 tüzér, Érsekújvárt 88, Kassán 84, Munkácson 32, Egerben 30, Nyitrán 13, Ungvárott 10, Ecsedben 8, Szepesvárt 7, Murányban 7, Arad várában 4.[43] Eltérést mutat ettől a kimutatástól egy valamivel előbb, 1708. január 9-én Kassán kelt kimutatás a tábori tüzérségről, eszerint a tábori tüzérség létszáma 320 fő volt. Járt neki 617 oralis, 165 equilis portió, valamint 1473 forint havi fizetés. Beosztás szerint Rottenstein companiájában 12, Operlevében (?) 19, Lembeké-

[43] Thaly: Adalékok 345—347. old.

ben 25, Lebrumében 19, De Cuilierben 38, Schultzmannében 45, Grünbergében 43 és Du Broarében 53 fő szolgált. Más beosztás szerint a kapitányok Barsonville, Rottenstein, Eisler, Lambek és Adami voltak. Kompániájuk 80, 65, 65, illetve 55—55 főt számlált. Mindenesetre feltűnő, hogy a három héttel későbbi kimutatás a 320 fő helyett csak 189 főt mutat ki a tábori tüzérségnél. Az eltérés onnan adódik, hogy a január 9-i kimutatás a törzset és a segédszemélyzetet is beleszámítja az állományba.[44]

Ha összefoglaljuk a kuruc tüzérség 8 évi történetét, azt kell látnunk, hogy Rákóczinak szinte a semmiből kellett a tüzérséget megszervezni. A kuruc tüzérség jelentős fejlődést tett meg a harcok alatt, bár a megfelelő színvonalat nem tudta elérni. Ennek oka kiképzett tüzérek hiánya volt, amit a francia tüzértisztek csak részben tudtak ellensúlyozni. Nehéz faltörő ágyúk hiánya volt a másik nehézség, ami miatt sok várostrom nem járt sikerrel. (Szeged, Gyula, Lipótvár, Arad, Trencsén stb.). Ami a tábori tüzérséget illeti, ennek is voltak fogyatékosságai, azonban a nagy csaták (Nagyszombat, Zsibó, Trencsén) elvesztése nem a tüzérség rossz működése miatt következett be, hanem fegyelmezetlenség, nehéz lovasság és jól kiképzett gyalogság hiánya miatt. Általában a kuruc tüzérség sok tekintetben megközelítette, egyes vonatkozásokban el is érte az ellenséges tüzérség színvonalát.

[44] O. L. II. Rákóczi szabadságharca levéltára. V. 2. e.

ADALÉKOK BETHLEN GÁBOR HADSEREGÉNEK DUNÁNTÚLI HADMŰVELETEIHEZ

(1619—1621.)

Dr. Nagy László, a történelemtudomány kandidátusa.

A XVII. század Habsburg-ellenes függetlenségi harcainkban a Dunántúl mindvégig mellékhadszíntérként szerepelt. Így volt ez a Bocskai vezette szabadságharc, a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György vezette függetlenségi harcok s a Thököly vezette szabadságharc idején egyaránt. A főhadszíntér minden egyes esetben az akkor Felső- és Alsó-Magyarországnak nevezett terület volt, s Dunántúllal a függetlenségi harcok vezetői csak mint mellékhadszíntérrel számoltak, ahová legfeljebb csak kisebb katonai erőket vetettek be, s még azt sem minden esetben.[1] Nem lehet e tanulmány feladata, hogy részletes elemzés alá vegye mindazokat a gazdasági, társadalmi, politikai és katonai tényezőket, amelyek következtében így alakult a helyzet, s ezért csak nagy vonalakban kívánok azokra az okokra kitérni, amelyek miatt a Dunántúl mellékhadszíntérként szerepelt a XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcokban.

A dunántúli országrésznek a Habsburg-ellenes függetlenségi harcokban betöltött szerepét erősen befolyásolta földrajzi fekvése, s az ebből eredő gazdasági, politikai és katonai helyzete. A Duna és Dráva között elterülő területet ketté osztotta a török hódoltság határa. A török hódítástól mentes rész, melyet állandóan veszélyeztetett a török terjeszkedés nyugati főiránya, sokkal szorosabb szálakkal kapcsolódott a Habsburg-uralkodóhoz és a Habsburg örökös tartományokhoz, mint az ország bármely más része. A szinte állandóan fennálló török hódítás veszélye nagymértékben ráutalta ez országrész lakosságát az uralkodó és az örökös tartományok támogatására. Ugyanakkor a Habsburgok is több gondot fordí-

[1] Bocskai 1604—1606-os szabadságharca idején csak 1605. áprilistól decemberig voltak harcok a Dunántúlon. Bethlen Gábor három Habsburg-ellenes hadjáratából csak az első hadjárat (1619—1621) idején küldött csapatokat a Dunántúlra. I. Rákóczi György 1644/45-ös függetlenségi harca idején a hadműveletek nem terjedtek ki erre az országrészre. A bujdosók mozgalmai, majd a Thököly vezette harcok idején a Dunántúl csak az 1683-as Bécs elleni török támadáskor kapcsolódott be az eseményekbe. Hadtörténelmi szerepe a Rákóczi szabadságharc idején emelkedett nagy jelentőségre.

tottak a Dunántúl védelmére, mint a többi országrészekére, mert nagyon jól tudták, ha ezt is elnyeli a török hódítás, akkor az ellenség akadálytalanul elözönli a féltve őrzött örökös tartományokat. A földrajzi fekvés következtében szoros gazdasági kapcsolatok alakultak ki a dunántúli uralkodó osztály és az örökös tartományok uralkodó osztályai között, ami újabb köteléket jelentett az Habsburg uralkodóhoz. Ezenkívül maguk az uralkodók is különböző kedvezmények, jövedelmező és kitüntető méltóságok adományozásával igyekeztek megnyerni, s a lehető legszorosabban személyükhöz kötni a birtokos osztályt.

A függetlenségi harcok vezetői jól ismerték a Dunántúl helyzetét. „Az német torkában közel lévén, azon jó akaratjukat meg nem mutathatták"[2] — mentegette a dunántúliakat Bocskai 1605-ben a törökök előtt, s Bethlen is hosszabb ideig csak azt kívánta, hogy semleges magatartást tanúsítsanak.[3] Ezenkívül az Erdélyből vagy Felső-Magyarországról kiinduló függetlenségi harcok vezetői számára a távoli Dunántúl megszerzése és szilárd kézben tartása olyan hatalmas katonai feladatokat jelentett létszám, zsold, utánpótlás és egyéb téren, amelyre egyáltalán, vagy csak rövidebb időre vállalkozhattak. Ehelyett inkább arra törekedtek, hogy lehetőleg a dunántúli nemesség és az e területen levő magyar katonaság megnyerésével állítsák a függetlenségi harcok oldalára ezt az országrészt, s legfeljebb csak kisebb segélycsapatokat küldtek erre a területre.

A Dunántúl tehát az adott körülmények között nem volt szilárd bázisa a XVII. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcoknak. A függetlenségi harcok vezetői nem is számítottak ily módon erre az országrészre, s csak korlátozott stratégiai célkitűzéseik voltak a Dunántúllal kapcsolatban. Arra törekedtek, hogy a Dunántúl ne legyen szilárd bázis a császáriak számára, hanem minél nagyobb ellenséges erőt kössön le és tartson távol a főhadszíntértől. A függetlenségi harcok vezetői tudták jól, hogy a Habsburgok mindenáron meg akarják tartani ezt az örökös tartományokat biztosító országrészt, s ha a legkisebb zavarok mutatkoznak itt, rögtön nagyobb egységeket tartanak vissza a főhadszíntérről a Dunántúl birtoklásának biztosítására. A főhadszíntér tehermentesítésével a dunántúli mellékhadszíntér érzékenyen tudta befolyásolni a függetlenségi harcok kimenetelét, ami komoly hadtörténeti jelentőséget biztosít a Dunántúlon folyó kisebb méretű harci cselekményeknek.

Bethlen Gábor 1619—1621-es függetlenségi harca idején is mellékhadszíntér volt a Dunántúl, annak ellenére, hogy a terület megszerzésére már a támadás első hónapjaiban eredményes lépések történtek, s 1620 második felében e területre tevődött át a fő támadási irány nyugat felé. A korábbi hadtörténeti irodalom úgy jellemezte a dunántúli hadműveleteket, hogy azok majdnem kizárólag a hódoltatás jellegével bírtak, s hadművészeti jelentősége szempontjából kiemelkedik a bécsi-kanizsai vonalon fekvő *Sopron*, *Kőszeg*, a bécsi—győri vonalon levő *Hainburg*, *Magyaróvár*, valamint a kanizsai—győri—komáromi vonalon fekvő *Pápa* és *Veszprém*

[2] Bocskai 1605. ápr. 2-i lev. Ibrahim kanizsai pasához. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. Török István levelei.)

[3] L. Bethlen Gábor 1620. aug. 28-i, később ismertetésre kerülő levelét Sennyey Gaspárhoz. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.680. sz.)

várak megszerzése, illetve az erre irányuló törekvések.[4] Az kétségtelen, hogy ezeknek a helyeknek a birtoklása döntő jelentőségű volt a dunántúli hadműveletek szempontjából, azonban a dunántúli hadműveletek vizsgálatánál egyáltalán nem hanyagolható el annak az erőfeszítésnek és eredményeinek ismertetése sem, amit Bethlen e terület lakosságának, magyar katonaságának megnyeréséért folytatott. A birtokos osztály, a polgárság, a néptömegek megnyerése hadtörténelmi szempontból kiemelkedő jelentőségű tényező, már csak azért is, mert siker esetén várak, erődített városok kerültek nem egy esetben harc nélkül Bethlen hadseregének kezére.

Hadműveleti szempontból Bethlen Gábor 1619—1621-es Habsburg-ellenes függetlenségi harcát a Dunántúlon öt szakaszra oszthatjuk. Az első szakasz az 1619-es Bécs elleni támadással kapcsolatos dunántúli sikereket foglalja magában a fegyverszünet létrejöttéig, a második szakasz a fegyverszünet alatti eseményeket, a harmadik szakasz Bethlen 1620-as támadásának dunántúli eredményeit, a negyedik szakasz az 1621 első felében végbement császári ellentámadást, az ötödik szakasz pedig Bethlen 1621 második felében lezajlott győzelmes előnyomulásának dunántúli hatását.

1. Az első sikerek a Dunántúlon az 1620-as fegyverszünetig

Közel másfél évtizeddel azután, hogy Bocskai István fejedelem generális kapitányának, Némethy Gergelynek csapatai elhagyták Pannónia földjét, 1619 őszén újabb Habsburg-ellenes függetlenségi harc kirobbanásának híre érkezett keletről a Dunántúlra. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem csapatai indultak támadásra, hogy a szabadságáért küzdő cseh népet megsegítve, közös erővel megdöntsék a Magyarországra is súlyosan nehezedő Habsburg-elnyomást, s visszaállítsák a haza és az elnyomott protestáns vallás szabadságát.[5] A fejedelem katonái még Debrecen körül jártak, amikor a Dunántúl leghatalmasabb főura, Batthyány Ferenc bejelentette hajlandóságát a mozgalomhoz, hivatkozva „édes hazájához, nemzetéhez való igaz szeretetére".[6]

Batthyány Ferenc állásfoglalása egymagában is sokat jelentett a kibontakozó függetlenségi mozgalom számára, hiszen személye várak és hatalmas területek sorsát döntötte el, de úgy Bethlen, mint maga Batthyány is arra törekedett, hogy minél több főúr és vele együtt minél több nemes és „vitézlő nép" tegye magáévá ezt az állásfoglalást. Ennek érdekében Batthyány már 1619 szeptemberében tanácskozást tartott több főúrral. Egyelőre még nagyon óvatosan vetették fel a kérdést, arról beszéltek, hogyan lehetne megakadályozni, hogy a Dunántúl hadszíntér le-

[4] L. *Olchváry Ödön:* Bethlen Gábor első támadása II. Ferdhnánd ellen című tanulmányát. (Hadtörénelmi Közlemények — továbbiakban HK. — 1890. 330. o.)

[5] Bethlen támadásának okát és célját kifejti többek között 1619. szept. 12-i Nyitra vármegyéhez intézett levelében. (*Horváth Mihály:* Kismartoni regeták. Magyar Történelmi Tár — továbbiakban MTT. — X. k. 9—10. o.)

[6] Lásd Bethlen 1619. szept. 14-én a debreceni táborban kelt válaszát Batthyány aug. 30-i levelére. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.612. sz.) Ez az adat ellentétben áll Takáts Sándor azon állításával, miszerint 1620. augusztusában Batthyány felesége beszélte rá őt a csatlakozásra. (Zrínyi Miklós nevelőanyja. Bp. 1917. 28—29. o.)

gyen, Bethlen és a császár csapatainak összeütközési helye. Ezzel különben minden birtokos egyetértett, még az olyan kimondottan Habsburg-párti személy, mint Eszterházy Miklós, a későbbi nádor is, csak az útban, eszközökben, amiken keresztül ezt elérik, volt ellentét a kialakuló két tábor álláspontja között.[7]

Eszterházy Miklós, Nádasdy Tamás és más Habsburg-párti főurak úgy gondolták ezt megakadályozni, ha az uralkodó hűségén megmaradva, minél több császári katonával megerősödve, meghiúsítják Bethlen csapatainak Dunántúlra való eljutását. Batthyány és a vele egyetértők ezzel szemben azt akarták, hogy Bethlen sikerei esetén jöjjön olyan erős erdélyi sereg a Dunántúlra, amely az itt levő magyar katonasággal együtt elejét tudja venni a császári csapatok betörési kísérleteinek. Természetesen 1619 szeptemberében az álláspontok még nem váltak el ilyen élesen egymástól. Nem váltak el, mert Batthyány is tartózkodott nyíltan állást foglalni Bethlen mellett, s Eszterházy is úgy tett, mint aki egyaránt ellenzi akár császári csapatok, akár Bethlen katonáinak jelenlétét a Dunántúlon.[8]

Bethlen csapatai azonban egyre jobban közeledtek a nyugati részek felé. Szeptember utolsó hetében Forgách Zsigmond nádor már a dunántúli megyéket is utasította, hogy „bizonyos számú lovasokat és gyalogosokat" tartsanak készenlétben, s ha kell, egy részüket küldjék Pozsonyba. A vármegyék gyűlésén elrendelték, hogy „minden két kapu az polgárságtul egy-egy gyalogot adjanak, ismég minden négy kapurul az jószágos nemes emberek egy-egy jó lovast adjanak, ismég négy egyházhelyi nemes emberek egy jó gyalogot, ismég minden négy kúrián lakozó zsellérek egy jó puskást". A rendelkezés be nem tartóinak többszöri pénzbírságot helyeztek kilátásba.[9]

Szombathelyre ekkor már olyan hírek érkeztek, hogy Bethlen kapitánya, Bucsy Benedek egy másik hajdúkapitánnyal, miután Budánál nem tudott átkelni a Dunán, Vácnál jött át hajókon, és Szombathely felé közeleg. „Azért tudja nagyságod — írta Horváth Bálint Sopron vármegyei alispán Batthyány-nak — hogy azok bizony nem késnek, ha mi szándékok, ahoz képest nagyságod az nagyságod jószágabeli gyalogokat és lovasokat menél előbb állítaná be Körmendhez, hogy ahoz képest az vármegyék is álléthassák be menél előbb." Jelentette még, hogy a Sopron vármegye által kiállított katonaságnak Horváth Péter lesz a kapitánya.[10]

Császári oldalról nagyon szerették volna, ha Batthyány kezébe veszi a Dunántúlon a Bethlen-ellenes harc irányítását, mert tudták, hogy a főurak és nemesek tekintélyes része őt követi. Lipót főherceg magához kérette, hogy személyesen rábeszélje erre a szerepre, de Batthyány betegségére hivatkozva nem ment el, mire a főherceg sajnálkozását fejezte ki

7 A tanácskozásról, s a különböző álláspontokról lásd többek között Eszterházy Miklós 1619. szept. 21-i, 22-i, Nádasdy Tamás 1619. szept. 14-i levelét Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 12.316., 12.317., 32.915. sz.)

8 L. Eszterházy Miklós 1619. okt. 14-i lev. Batthyány Ferenchez. (Ol. Batthyány cs. lt. Miss. 23.028. sz.)

9 Horváth Bálint Sopron megyei alispán 1619. szept. 26-i jelentése Batthyány Ferenchez, mint főispánhoz. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 19.794. sz.)

10 Horváth Bálint idézett szept. 26-i jelentése. L. még Káldi Ferenc 1619. szept. 28-i levelés Szombathelyről Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 12.318. sz.)

egészségi állapota felett.[11] Eszterházy is latba vetette minden rábeszélőképességét, s Batthyány megnyerése érdekében azt írta, nagyon jó néven vette, hogy Batthyány követet küldött Bethlenhez, „megmaradásunk felől gondolkodván".[12] Batthyány azonban, ha attól tartózkodott is, hogy kimutassa nyíltan Bethlen mellett állását, még jobban tartózkodott attól, hogy a császáriak érdekében bármit is tegyen.

Október hónapban a dunántúliak magatartására néhány szórványos esettől eltekintve a várakozás álláspontja volt a jellemző. Mindenünnen igyekeztek híreket szerezni a hadieseményekről, Pozsony elfoglalásáról, a cseh- és morvaországi harcokról.[13] November első napjaiban elterjedt a híre, hogy Dampierre hada előrenyomult Magyaróvárig, hogy megakadályozza Bethlen csapatainak átkelését a Dunán, azonban ez nem sikerült, mert a fejedelem katonái hajókon és kompokon Pozsonynál átköltöztek, s Bécs ellen vonultak.[14]

Az egyik korabeli krónikás szerint Bethlen „... Bécs táján harmad napig mulata, sok szép seregekben viadalra rendelvén hadát. Azért látván, hogy senki ellene nem állana, nem is jönne semmi ellenség, Sopron felé téré..."[15] A Bécs alóli visszafordulás valódi oka Homonnai György felső-magyarországi főúr Lengyelországból történt betörése volt, melyet Rákóczi György, az e terület védelmével megbízott parancsnok nem tudott megakadályozni, sőt vereséget is szenvedett Homonnaitól. Az ellenséges sereg létszámáról és sikereiről erősen felnagyított hírek jutottak el Bethlenhez, úgy hogy a fejedelem, tartva utánpótlási vonalának elvágásától és a hátbatámadás veszélyétől, visszafordult Bécs alól.[16] Bethlen egy későbbi levelében azt írta visszafordulásával kapcsolatban: „Bécs alól megtérvén Német-Újhely felől jöttem, csak a magyar hadakkal vissza és Sopronig 9 várat vettünk meg Ausztriában."[17]

Sopron a dunántúli országrész fontos erődített városa, mely 1605-ben mindvégig ellenállt Bocskai csapatainak, most kardcsapás nélkül kaput nyitott az elöljáróban érkező Szécsi György csapatai előtt. November 30-án Bethlen is bevonult a városba, „kit a soproniak, nem akarván a po-

11 Ld. Nádasdy Tamás 1619. szept. 27-i levelét Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 32.917. sz.)

12 Eszterházy Miklós 1619. okt. 14-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Battyány cs. lt. Miss. 12.318. sz.)

13 L. pl. Sennyey Gáspár és Szepsi János 1619. okt. 14-i, Horváth Bálint okt. 19-i, Káldi Ferenc nov. 2-i lev. Batthyány Ferenchez (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.736., 19.795., 23.029. sz.), Lipót főherceg 1619. okt. 18-i lev. Eszterházy Miklóshoz (MTT. X. 10. o.), továbbá *Borovszky Samu szerk.:* Magyarország vármegyéi és városai (továbbiakban Mvv.) Komárom vm. 457. o., stb.

14 Ld. Káldi Ferenc 1619. nov. 5-i és 8-i lev. Batthyány Ferenchez (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 23.030., 23.031. sz.), továbbá Bethlen 1619. nov. 6-i lev. Nádasdy Tamáshoz és nov. 12-i lev. Rákóczi Györgyhöz. [*Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor politikai levelei (továbbiakban Bethlen pol. lev.) Bp. 1879. 154., 155. old.]

15 Pethő Gergely rövid magyar krónikájából. (*M. Kovács János:* A magyar krónikának röviden lerajzolt sommája. Pozsony. 1742. (1619-es rész.)

16 Egy Bécsből 1619. dec. 17-én keltezett tudósítás szerint: „Nachdem der Bethlehem Gabor erinderet worden, dass der Humanay aus Polen in Oberungern stark eingefallen, und den Ragoczy aufs Haupt geschlagen, auch anderwärts viel der Rebellen erlegt, hat er alles bei sich habendes ungerisch Kriegsvolk, ausser etwas wenigs, so er in den Vorständen zu Ödenburg, Altenburg und der Enden gelassen, wiederumb über die Donau gesetzt und dasselbig zu diesen End, solches wieder den Humanei under der Commando das Zetschi zu schicken." (*Gindely Antal:* Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. Bp. 1890. 53. o.)

17 Bethlen 1620. febr. 20-i lev. portai követeihez. (MTT. IV. k. 199. o.)

zsonyiaknál eszesbek lenni, hasonló örömmel és pompával bé fogadák a városba, és néki a vármegyékkel edgyütt meghódolának"[18] — írta a császárpárti krónikás. A város ez időtől fogva fontos bázisa lett Bethlen dunántúli seregének. A fejedelem csak rövid ideig tartózkodott a városban, december 3-án már Pozsonyban volt, s Sopronban 1200 katonát hagyott vissza helyőrségnek Bucsi Benedek kapitány parancsnoksága alatt.[19]

December hónapban a függetlenségi harc ügye diadalmasan haladt előre a dunántúli országrészben. „A Dunán innen Muráig, az erősségekben Kőszegnél több, az urakban pedig Eszterházy Miklósnál és ifjú Zrínyi Györgynél és Nádasdy Tamásnál több nem marada a császár hívségében."[20] Az uralkodó úgy látszik csak késve értesült a dunántúli helyzet alakulásáról, mert december 11-én még azt a parancsot küldte Eszterházy Miklósnak, hogy a dunántúli adóhátralékot szedje be és fordítsa a kanizsai végek ellátására.[21] Pedig ekkor már a dunántúli nemesség zöme Bethlen parancsaihoz igazodott, s nem a Habsburg uralkodóéhoz. December 21-én Thurzó Szaniszló nyilván Bethlen megbízásából felkérte Batthyány Ferencet, hogy vállalja el a „Dunántúl való egész földnek és végházaknak generális kapitányságát", mert „így használ az országnak és ő fölségének",[22] három nappal később pedig Bethlen arról értesítette Batthyányt, hogy: „Mostani állapatjában az nemes Magyarországnak az Dunántúl való szeglet földnek vicegenerálisságára pro tempore rendeltük és bocsátottuk az nemes és vitézlő Sennyey Gáspár uramat, kitől kegyelmednek minden mostani szükséges állapotokról bőségesen izentünk. Kegyelmed izenetünket és akaratunkat megértvén, hogy minket levele által mentől hamarabb tudósítson felőle szeretettel intjük." [23]

Mielőtt azonban a Dunántúlra kinevezett vicegenerális elfoglalta volna parancsnoki székhelyét Sopronban, a város helyőrsége öntevékeny vál-

[18] *Pethő G.* i. h. Sopron stratégiai fontosságát a császáriak is jól ismerték. Dampierre császári hadvezér 1619. dec. 24-én azt jelentette II. Ferdinándnak: „Ezen hely roppant fontosságú Felséged szolgálatára nézve . . . alkalmas arra, hogy hatalmasan erődíttessék, belőle az egész környéket lehetne hűségben tartani." Dampierre fogadkozott, hogy 4 ágyúval, 2000 gyalogossal és a vele levő lovassággal 3 nap alatt beveszi a várost, ez azonban csak üres ígérgetés maradt. (*Szalay László:* Galántai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora. Pest, 1863. 1. k. 123—4. old.)

[19] L. *Mollay Károly:* Sopron vármegye vázlatos története. Bp. 1957. 81. o., *Oichváry Ö.:* i. m. 354., 356. o.

[20] *Pető G.:* i. h. L. még Mvv. Vas vm. 202. o., *Dr. Pákay Zsolt:* Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján. Veszprém, 1942. 32. o., *Dr. Szendy László:* Szombathely története a világháborúig. Szombathely, 1947. 28. o.

A három főúr közül Eszterházy Miklós, akit Habsburg-pártisága mellett Munkáccsal kapcsolatos birtokügye is elválasztott Bethlentől, mindvégig kitartott a Habsburg uralkodó mellett. Nádasdy Tamás, aki 1605-ben Bocskai dunántúli kapitánya volt és az akkor Habsburg oldalon álló Batthyány Ferenc ellen harcolt, most Bethlen függetlenségi harca idején 1620-ban bekövetkezett haláláig császári oldalon maradt. Zrínyi György, aki 1619. nov. 1-én még azt írta Batthyánynak, hogy mindenben őhozzá tartja magát, később fegyveresen részt vett a császári csapatok támadásában, amit birtokai fekvéséből adódó kényszerhelyzetével mentegetett. (L. OL. Batthyány cs. lt. Miss. 53.732., 53.738., 53.942. sz.)

[21] II. Ferdinánd 1619. dec. 11-i parancsa Eszterházy Miklóshoz. (MTT. X. k. 11. o.)

[22] Thurzó Szaniszló 1619. dec. 21-i lev. Pozsonyból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 50.695. sz.) L. még ezzel kapcsolatban Horváth Bálint alispán 1619. dec. 22-i jelentését Batthyány Ferenchez. (Uo. 19.797. sz.)

[23] Bethlen 1619. dec. 24-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.614. sz.)

lalkozásba kezdett, hogy *Kőszeget*, e stratégiailag fontos helyet birtokba vegye. December 14-én a soproni helyőrség 800—1000 katonája váratlan rajtaütéssel elfoglalta a külvárost és fenyegető felszólítást intézett a belváros lakosságához, meghódolást és 800 tallér hadisarcot követelve tőlük. A városi tanács, miután értekezett a várparancsnokkal, 410 tallér hadisarcot felajánlott, de a meghódolást elutasította. A támadók parancsnoka, Bogradi János az ajánlatot nem fogadta el, és a polgárság megfélemlítése végett a külváros házait felgyújtotta. Ennek meg is lett a hatása, mert a városi tanács meghódolt Bethlennek. December 29-én három tagú küldöttséget menesztett az időközben Sopronba érkezett Sennyey Gáspárhoz a további teendők megtudakolása végett, s jó szándékuk bizonyítására 10 arany ajándékot küldtek az új parancsnoknak. Hűségük azonban nem lehetett túlságosan szilárd, mert Bogradi csapatának elvonulása után nem sokkal Nitzky Ferenc és Eörsy Zsigmond kapitányok 1500 főnyi lovassal és gyalogossal a külvárost megszállották és három hétig ott tartózkodtak.[24]

Mialatt a soproni őrség Kőszeget elfoglalta, Horváth Bálint alispán Batthyány parancsára a Sopron vármegyei hadat rendezte, — amelynek parancsnokául Horváth Pétert nevezték ki — és Batthyány egyik városának, Körmendnek erősítését intézte. Kérte Batthyányt, „ha volna Újváron kopja, jó volna nagyságodnak száz kopját küldeni ide Körmendre az katonáknak, mert nincsen kopjájok, és anélkül semmi az katona".[25]

Császári részről amikor december végén értesültek a dunántúli helyzet kedvezőtlen alakulásáról, a téli szálláson Bécsújhelynél állomásozó Dampierre tábornok december 24-én Kismartonig előnyomulva kémszemlét intézett Sopron ellen, majd minden eredmény nélkül visszatért szálláshelyére. Az uralkodó a szükséges katonai erő híján a főurak átpártoltatásával akarta megdönteni Bethlen dunántúli bázisát. Felhatalmazta Eszterházyt, hogy biztosítsa kegyelméről mindazokat, akik hűségére visszatérnek. Eszterházy igyekezett is ennek a megbízatásnak eleget tenni. Januárban levelet intézett többek között Kőszeg városához, amelyben azt írta: „... Császár Urunknak ő felségének tuttára úgy esett volna, hogy kegyelmetek vármegye népét akarná az városban be bocsájtani, akire nézve gondolván azt ő felsége, hogy kegyelmetek is úgy akarna cselekedni, mint az soproniak. Szándéka az volt ő felségének, hogy idegen nemzetet [ti. császári katonaságot] hozzon erre a földre és kegyelmetekre." Az uralkodó csak az ő kérésére állt el ettől a szándékától, s ennek viszonzásaképpen a kőszegiek is maradjanak meg az uralkodó hűségén.[26]

[24] *Chernel Kálmán:* Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely, 1879. II. Rész 65—66. o., Mvv. Vas vm.: 202. o.

[25] Horváth Bálint 1619. dec. 25-i és 1620. jan. 11-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 19.798., 19.799. sz.)

[26] Eszterházy Miklós 1620. jan. 13-i lev. Kőszeg városához. (Hazai Okmánytár I. k. Győr, 1865. 426. o.) L. még II. Ferdinánd 1619. dec. 30-i és 1620. jan. 8-i lev. Eszterházy Miklóshoz (MTT. X. k. 12. o.), továbbá *Olchváry Ö.:* i. m. 529. o.

2. Események Dunántúlon a fegyverszünet alatt

Az 1620 januárjában megkötött fegyverszünet alatt nagyobb harccselekmények nem folytak a Dunántúlon sem. Mindkét fél részéről erőgyűjtésre és minél kedvezőbb helyzet felvételére kívánták felhasználni ezt az időszakot, az elkerülhetetlenül bekövetkező újabb összecsapás idejére.

Császári részről az első lépés *Kőszeg* visszafoglalása volt. Január utolsó, vagy február első napjaiban Nádasdy Tamás katonái Hagymássy Miklós parancsnoksága alatt megszállták a várost, amelyben Bethlen katonasága ekkor nem állomásozott. Nádasdy úgy magyarázta a dolgot a kőszegieknek, azért történt a megszállás, mert „valami csavargók ott lenn" adtak okot rá, s megígérte, hogy mihelyt hazaér Bécsből, „mingyárást kegyelmetektül elszállítom".[27] Az ígéret ellenére azonban a város egészen az év novemberéig császári kézen maradt. Áprilisban Eszterházy mustrát tartott itt a katonaság felett. Úgy látszik a császári katonaság garázdálkodása nagyon elkeserítette a polgárokat, mert május első napjaiban Eszterházynak kellett csendesíteni a felmerült ellenségeskedéseket. Azt írta, értésére esett, hogy Kőszegre küldött kis létszámú császári katonaságot a városiak „nagy böcsületlenségben" tartják. Elrendelte, a jövőben tartsák tiszteletben őket, ha pedig a katonák követnek el valami roszszat, írják meg neki, „és kegyelmeteknek hasonlóképpen minden igazságot szolgáltatok, ő hozzájuk is hozzá fér a törvény". Figyelmeztette a bírót, hogy „az kengyelt egyenesen kell nyomni, mert az hadakozó vitézlő rendek azt tartják, homo neutralis est prima praeda victoris, azt vélje kegyelmed, hogy nincs híremmel, mit írogatott kegyelmetek Sopronyban Sennyey Gáspár uramnak". A császári katonaság kihágásai azonban ennek ellenére sem szűntek meg, s Eszterházy nem tehetett egyebet, mint további hűségre, jobban mondva tűrésre bíztatta a kőszegieket.[28]

A császáriak nem csak Kőszegre, hanem *Szombathelyre* és néhány végvárba is helyeztek be katonaságot, ami nagy aggodalmat keltett a Bethlenhez húzó nemesek körében. A sárvári gyűlésen, ahol a dunántúli megyék megtárgyalták Bethlen kívánságát a portára menő követeknek kért portánkénti 2 forinttal, valamint minden négy portánként egy jó lovas készentartásával kapcsolatban, úgy döntöttek, hogy Szalasti Ádámot felküldik az uralkodóhoz és felszólítják, hogy „maga ajánlása szerint ne tartson hadat közöttünk".[29]

Bethlen Kassáról éberen ügyelt a távoli országrészre. Bár az adott helyzetben nem szándékozott nagyobb megtorlással válaszolni, a fegyverszünetet megszegő császári lépésekre, de az Alsó-Magyarország fölött parancsnokló Thurzó Szaniszlónak elrendelte: „Hadat pedig hogy senki ne conducaljon és által a Dunán sohul semmi réveken ne bocsássák, salét-

[27] Nádasdy Tamás 1620. febr. 5-i lev. Bécsből Kőszeg városához. (Hazai Okmánytár I. k. 427. o.) *Olchváry* szerint II. Ferdinánd febr. 24-én visszaadta Kőszeget Bethlen katonáinak. Ennek megtörténtére nincsenek adatok, a következőkben idézett források szerint nov. 18-ig a város mindvégig császári kézen volt. (L. *Olchváry Ö.*: i. m. 529. o.)

[28] Eszterházy Miklós 1620. máj. 2-i és máj. 7-i lev. Kőszeg városához. (Hazai Okmánytár I. k. 428—430. o.) L. még *Chernel K.*: i. m. 66. o., és Mvv. Vas m.: 202. o.

[29] Horváth Bálint 1620. márc. 16-i és ápr. 16-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 19.801., 19,804. sz.)

romot az nyitrai püspök hogy Bécsben ne küldhessen, kegyelmek azok ellen igen szorgalmatosan viseltessen gondot, subordináljon arra vigyázó bizonyos gondviselőket, kik igen vigyázzanak és valakit megkaphatnak, kedvezés nélkül arestálják őket."[30] Nem egészen három héttel később ismét fokozott vigyázatra intette Thurzót, mert a császáriak — mint mondotta — „bizony sütve akarják alánk az tikmonyát rakni". Elsősorban *Sopronra* és *Magyaróvárra* kell gondot viselni. Ennek érdekében elrendelte, hogy a lefoglalt papi jószágokból befolyó jövedelemből küldjenek azonnal 8000 forintot Sopronba és fogadjanak azon 1200 kopjás lovast és 800 gyalogost. Arról is értesítette Thurzót, hogy a Portán lévő kémeinek jelentése szerint „Váczot, Veszprimt, Tatát Császár nevével töröknek ígérték". Értesülése szerint ugyan „demandálta immár a császár azoknak a Dunán túl elfoglalt helyeken restitutióját", de ennek végrehajtását Thurzó ellenőrizze le és jelentse neki. Mindenesetre „semmiképpen be ne bocsássa kegyelmed az profontot Komáromban."[31]

Batthyány, aki egészen 1620 őszéig óvatos titoktartással kezelte Bethlenhez való tartozását, igyekezett állandóan tájékoztatni magát Bethlen erőviszonyairól, hogy annak alakulásához szabja magatartását. Mint *Németújvár, Szalonak, Rohonc, Körmend* és sok más kisebb hely birtokosa, arra törekedett, hogy elsősorban a saját várai és erődített helyei legyenek jó védelmi készültségben. A különböző helyeken levő őrségek azonban erősen zúgolódtak a nagy fizetetlenség miatt, s nem egy esetben kijelentették, hogy pusztán hagyják a várat, ha Batthyány nem adja meg elmaradt zsoldjukat.[32] Védelmi munkálatok folytak Szombathelyen is, ahol a városi tanács a május 1-én tartott gyűlésen elhatározta, hogy a város kapuit bármily költség árán megcsináltatják, s a megrongált falakat pedig kijavíttatják.[33]

Bethlen és dunántúli vicegenerálisa mindent megtettek, hogy az ingadozó Batthyányt — akinek megnyeréséről különben még a császáriak sem mondtak le[34] — határozott állásfoglalásra, bátor kiállásra bírják. Június 4-én Sennyey megírta neki, hogy Eszterházy Kassán járt emberének tudósítása szerint Bethlennek „szép fizetett hada" van mintegy 15 000 fő, s az urak és vármegyék is szép haddal vannak mellette.[35] Augusztusban Bethlen felszólította, hogy mint eddig, ezután is „mutasson minden igaz hazafiához illendő szolgálatot maga nemzetségéhez és mihozzánk is, melyből következzék hírének, nevének böcsületi és mi is vehessük ke-

30 Bethlen 1620. márc. 2-i lev. Kassáról Thurzó Szaniszlóhoz. (Bethlen pol. lev. 168. o.)

31 Bethlen 1620. márc. 19-i és 20-i lev. Kassáról Thurzó Szaniszlóhoz. (Bethlen pol. lev. 180—184. o.)

32 L. többek között Bér Benedek 1620. márc. 3-i lev. Nagyszombatból, Horváth Bálint jan. 23-i lev. Körmendről, Dávid István márc. 21-i lev. Szentpéterről Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 5.977., 19.800., 10.038. sz.)

33 Dr. *Kuncz Adolf:* Szombathely—Savaria rendezett tanácsú város monographiája. Szombathely, 1880. 86. o.

34 L. Eszterházy Miklós 1620. aug. 6-i lev. Kőszegről Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 12.319. sz.)

35 Sennyey Gáspár 1620. jún. 4-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.678. sz.)

gyelmesen." Megígérte, hogy a Dunántúlra „atyai gondviselése" lesz, s megindulva ezen a héten „derekas hadakkal" segítségükre siet.[36]

A fejedelem különben elégedetlenségét fejezte ki Sennyeynek a dunántúli helyzet miatt. Sennyey ugyanis hosszú időn keresztül bíztatta Bethlent, hogy a Dunántúlon toborzott császári katonaságot sikerül átcsalogatnia, de most, amikor a fejedelem támadásra készült, értesítette őt, hogy ez nem járt sikerrel. Bethlen megparancsolta Sennyeynek: „abban fáradjatok uram, miképpen a vitézlő rendet minden felől magad mellé hivathasd". A csapatok *Keszőnél* gyülekezzenek, s innen menjenek *Sopronhoz*, de ne túlságosan kis csoportonként, mert akkor könnyen rajtuk üthetnek. A fejedelem bíztatta a dunántúliakat, hogy ne féljenek a császári sereg támadásától, mert ahhoz gyenge az ellenség, s a horvátok is meggondolják, mielőtt támadásra indulnának. A dunántúliaknak csak haszna származik abból, — állapította meg Bethlen —, ha saját területük katonaságával látják el ennek az országrésznek a védelmét, mert a zsold az övék lesz és nem kell idegen csapatokat, főképpen törököket vinni a Dunántúlra. Ennek érdekében viszont Batthyány is „vegye föl a generálisságot", s hívassa gyűlésre a vármegyéket. Ha ott „keményen" viseli magát, akkor a nemesség mindjárt fejenként mellé áll s a végbeli katonák is ahhoz igazodnak. Ha a vármegyék közös álláspontra helyezkednek, s megüzenik a császárnak, hogy ők csak a maguk védelmére gondolnak, s idegen csapatokat ne küldjenek a Dunántúlra, akkor megmenekülnek a háborús pusztításoktól. Ezt azonban csak Batthyány tudja véghez vinni a vármegyékkel. Végezetül megparancsolta Sennyeynek, hogy ezalatt „az hadak gyűjségében munkálkodjatok, az más párton valókat hívassátok szüntelen oly értelmes emberetek által, ki minden reájok következhetendő veszedelmet eleikben tudjon adni". „Tegyétek mienkké a vármegyéket. Mi is innét hétfőn okvetetlen megindulunk és egyenesen Pozsonyba sietünk." Szeptember 6-án Poszonyban lesz — üzente Bethlen a dunántúliaknak — s ha addig a vármegyék „semmi jót nem akarnak végezni, Thurzó uramat mindjárást szép haddal bocsájtom által, úgyis meg kell lenni, mert bizony a törököt is azontúl elhívatom".[37]

3. Bethlen 1620. évi dunántúli támadása.

1620. augusztus utolsó napjaiban, egy hónappal a fegyverszünet lejárta előtt Bethlen megindította csapatait nyugat felé. Támadásának oka az volt, hogy a Habsburg uralkodó nem akart megegyezni a szabadságukért küzdő csehekkel, hanem ehelyett minden rendelkezésre álló erővel vérbe akarta fojtani mozgalmukat. Bethlen már március elején jelezte, hogy nem fogja tétlenül szemlélni „confoederatosink romlását", mert ha az ellenség a cseheket „megnyomhatja, bizony jut nekünk is benne; könnyen tördelhetni a nyilat egyenként, ha nem tudom mennyi volna is, de csak egy marokban befogható nyilat sem törhet senki egy-

[36] Bethlen 1620. aug. 26-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.618. sz.)

[37] Bethlen 1620. aug. 28-i utasítása Sennyey Gáspár részére. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.68C. sz.)

szersmind el". Ha a császár fegyverrel akarja ügyeit intézni, „nekünk sem lehet semmi induciank, hanem kényszerítettünk az fegyverhez nyúlni, mert hitünk az confoederatusinknál vagyon". Ennek érdekében megparancsolta Thurzó Szaniszlónak, hogy Alsó-Magyarországon „minden rendeket készen tartson és ha kévántatik, azoknak segítségére küldhessük hadainkat".[38] Ennek szellemében a felmerülő anyagi, politikai és katonai nehézségek ellenére egész nyáron át szervezte, készítette seregét, hogy a szükséges időben a szövetségesek segítségére mehessen. A besztercebányai országgyűlés után táborba szállt, s a fegyverszünet lejárta előtt egy hónappal megindította a harcot a szövetségesek megsegítésére. A katonai helyzet meglehetősen súlyos volt, mert a csehek nem akadályozták meg Buquoi császári hadvezér és Miksa bajor választó fejedelem csapatainak egyesülését, elmulasztották Buquoi megtámadását az egyesülés előtt, s így amikor Bethlen megindult, az ellenség egyesített erői már támadásra készen álltak a Duna balpartján. *Bécsújhelynél* Dampierre, a másik császári hadvezér állt, hogy hadoszlopával Bethlen ellen biztosítsa a Csehország felé irányuló támadást. Bethlen stratégiai terve az volt, hogy az ország nyugati részét megtisztítja az ellenségtől, majd támadásokat hajt végre Bécs irányába, amivel könnyít a szövetségesek helyzetén, s azok sikeres védelmi harcot tudnak folytatni, amíg a nyugati, vagy a török segítség megérkezik.[39]

Bethlen nyugat felé előnyomulva, szeptember 9-én *Érsekújvárnál* táborozott. Előreküldött csapatai váratlan rajtaütéssel felverték Dampierre seregének szállását *Encersdorfnál* és ott közel 300 embert vágtak le és ejtettek fogságba. Szeptember 11-én katonái elfoglalták *Nyitrát* is Bethlen még ugyanazon a napon 2300 kopjás lovast küldött a Dunántúlra Sennyey segítségére, s parancsot adott neki, hogy minél hamarabb indítsanak lovas portyákat Bécs felé. A portyák akadályozzák a bécsi

[38] Bethlen 1620. márc. 2-i lev. Kassáról Thurzó Szaniszlóhoz. (Bethlen pol. lev. 167. o.)

[39] L. *Wittman Tibor:* Bethlen Gábor. Bp. 1952. 74. o., *Olchváry Ö.:* i. m. 531. o., *Szekfű Gyula:* Bethlen Gábor. Bp. 1929. 111—113. o. *Marx* az 1620. szeptemberben a cseh hadszíntéren kialakult erőviszonyokról azt írja: „am 8. September 1620. vereint Buquoi seine Truppen mit den Bayern so das deren Heer auf 32 000 Mann [steigt], während Friedrich V. kaum 21 000 [Mann hat]." (*Karl Marx:* Chronologische Auszüge zur deutschen Geschichte. Marx, Engels, Lenin, Stalin zur deutschen Geschichte. Band. I. Berlin, 1953. 427. o.)

A történeti és hadtörténeti irodalomban különböző álláspontok vannak Bethlen 1620. szeptemberi stratégiai tervének értékelésével kapcsolatban. Nem lehet e tanulmány feladata a különböző álláspontok részletes elemzése és kritikája, mert az csak a csehországi és magyarországi események alakulásának alapos vizsgálatán keresztül történhet, ami nem tartozik a tanulmány keretei közé.

Bethlen stratégiai elgondolásának részleteire fényt vet az a levele, amit szept. 17-én Nagyszombatról írt Kornis Zsigmondhoz és Bornemissza Jánoshoz, a csehek küldött segélyhadak főkapitányaihoz. Ebben azt írja, beszéljék rá az anhalti herceget, hogy míg ő meg nem érkezik, meg ne ütközzék. „Uram féllyetek, de meg ne ijedgyetek, én éjjel nappal siettetem az hadakat mellém jönni, Rédey uram bizonyosan ma Gyarmat vagy Palánk tájékán vagyon, de Czyereniék most ha az Tiszát elérték, Rákóczi György is oda hátra vagyon, de valóban siettetem őket." Mondják meg a hercegnek, „Gróf Turont (Thurnt) és Manczfeldet hivassa maga mellé hadastól, azok vadnak közel tíz ezeren, de bátor csak 8 ezeren jönnének is, innét is csak annyian mehetnénk is, 16 ezerrel többülnétek meg és bátorsággal megvívhatnánk az ellenséggel." Ha sikerül nyílt ütközetben győzelmet aratni, nemcsak Csehország marad meg, hanem az övék lesz az ellenség földje is, ..de in contrarium, ha így szaggatva lesznek az hadak, és az herczeget megtólják . . . bizony oda leszen mind Turon s Manczfeld Jagendorfi marchiv." (Hazai Okmánytár I. k. 205—208. o.)

hegyen a szüretet, s zavarják, nyugtalanítsák a város környékét. Megnyugtatta Sennyeyt, hogy a támadásra induló katonáknak nem kell félniük, mert *Bruckban* csak 40 császári katona van, akik a kapukra vigyáznak.[40]

Szeptember 13-án Sennyey tudatta Batthyányval, hogy Huszár István, Bethlen főlovászmestere és dunántúli mezei generális szép, fizetett kopjás haddal megérkezett. Kérte Batthyányt, hirdessen gyűlést a vármegyéknek, s ott határozzák el magukat cselekvésre, úgy mint az ország többi vármegyéje tette azt. A császáriaktól nem kell félni — tette hozzá — mert van elég had, ami megoltalmazza a dunántúliakat, s naponta újabbak is érkeznek.[41]

Valóban azon idő tájban, amikor Huszár István serege Sopronba jött, Győr és Komárom között Bethlennek egy másik seregrésze is átkelt a Dunán, mintegy 3000 lovas és gyalogos, Haller György és Fekete Péter parancsnoksága alatt. *Győrben,* ahol a helyőrségnek nagyobb része magyarokból állott, elégedetlenség ütötte fel a fejét. Ennek híre nagy aggodalommal töltötte el az uralkodót, úgyszintén az is, hogy Bethlen katonái *Komáromot* körülzárták, úgy hogy a vár őrségét csak Chalauf Ibrahim esztergomi aga élelmiszer segítsége mentette meg a kiéheztetéstől.[42] Haller György és Fekete Péter hadoszlopa rövid idő alatt kézre kerítette *Tatát, Pápát, Várpalotát, Veszprémet, Sümeget* és egyéb kisebb várakat, majd Zala vármegye területére lépve *Egervárat* és *Zalaegerszeget.*[43] Ezzel a sikersorozattal, amely a várak őrségének önkéntes csatlakozásával jött létre, Bethlen katonái egyúttal lezárták a dunántúli országrészt kelet felé és elejét vették, hogy a törökök „segélynyújtás" örve alatt valamelyik helyet birtokba vegyék.

Ezalatt Sennyey Gáspár mintegy 670 katonával Sopronból szeptember 18-án *Kőszeg* alá érkezett. Felszólította a várost a megadásra, de Hagymássy Kristól várparancsnok elutasította kívánságát. Erre Sennyey betört a külvárosba, mintegy 200 házat felégetett, majd visszatért Sopronba.[44]

Szeptember utolsó napjaiban került sor Bethlen seregének kétirányú támadására a császáriak ellen. 27-én Huszár István 3000 lovassal és a végbeli gyalogsággal, összesen mintegy 5500 fővel Sopronból kiindulva ostrom alá vette Eszterházy Miklós *lakompaki* várát, Bethlen pedig mint-

40 L. Bethlen 1620. szept. 12-i lev. Semptéről Thurzó Imréhez (Bethlen pol. lev. 220. o.) és Péchy Simon 1620. szept. 12-i lev. Pozsonyból Sennyey Gáspárhoz. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.681. sz.) II. Ferdinánd 1620. szept. 14-én írta Bécsből Buquoinak: „Inmassen dann der Feind in zieblicher Anzahl bereit über die Dona auf dies Land gesetzt und mit Rauben und Plündern dem Feindthatlichkeit einen Anfang macht." (*Gindely:* Okmánytár. 218. o.)

41 Sennyei Gáspár és Huszár István 1620. szept. 13-i levelei Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.681., 20.625. sz.)

42 L. II. Ferdinánd 1620. szept. 22-i lev. Bécsből Buquoihoz *(Gindely A.:* Okmánytár. 219—220. o.), továbbá Mvv. Komárom vm.: 457. o.)

43 L. II. Ferdinánd id. levelét, továbbá *Pethő G.* i. h., *Olchváry Ö.: i.* m. 534. o., *Dr. Pákay Zs.:* i. m. 39. o., Mvv. Vas vm.: 202. o.

44 „Inmassen dann der Enden in Hungern die Kriegsmacht täglich potent und mächtig wirdet, haben die Stadt Ginss bereits beraubt und die Vorstadt abbrent, verheeren und verödern der Getreuen Güter und Unterthanen und sollicitieren und zwingen sie durch dies Mittel zur Defection und Abfall" — írta II. Ferdinánd szept 22-i levelében Buquoinak. *(Gindely:* Okmánytár. 219. o.) L. még *Chernel K.:* i. m. 67. o., Mvv. Vas vm.: 202. o.

egy 8000 katonával 28-án Pozsonynál átkelt a Dunán, s 30-án ostrom alá fogta *Hainburgot.*

Eszterházy annyira kilátástalannak ítélte Lakompakon a helyzetét, hogy 29-én tárgyalásokat kezdett a megadásról. Bethlen nagy örömmel vette ezt a hírt, s 30-án a hainburgi táborból parancsot küldött Sopronba, hogy Sennyey hagyjon 500 gyalogost és 300 lovast a városban, a többivel pedig hozza Eszterházyt a táborba, vagy ha nem látja biztonságosnak az utat, várja meg, amíg ő Kismartonhoz érkezik. Örömét csak fokozta az a körülmény, hogy a Hainburgban levő 400 német gyalogos szintén feladni ígérte a várost, amit Bethlen már másnap, október 1-én megtörténni remélt, s úgy tervezte, hogy október 2-án *Bruck* alá vonul.

Dampierre császári tábornok, aki seregével Bécsújhely környékén állomásozott, úgy döntött, hogy előbb a közelebb levő *Lakompak* felmentésére siet. Mintegy 1400 főnyi, zömében lovasságból álló különítményével szeptember 30-án 7—8 óra között Lakompakhoz érkezett, ahol Eszterházy már megadásának végső feltételeit tárgyalta Bethlen katonáival. Amint azonban megpillantotta a hegyen közeledő császári katonaságot, beszüntette a tárgyalást. Huszár István is észrevette a császáriak közeledését és azonnal harcrendbe állította katonáit. A vár előtt árok mögé állította a gyalogosokat, s egy cserjés mögé a lovasokat. Az ellenség puskalövésnyi távolságig megközelítette Huszár seregét, s ott harcrendbe fejlődve várakozott.

A harcot a magyarok kezdték meg. A jobbszárnyon álló lovasság támadásra indult, de a császári muskétások tüze nagy károkat tett bennük, mire visszafordultak. Erre Aldobrandini lovassága támadásra lendült ellenük és véres harcban megfutamította a magyar lovasokat. Ekkor általános menekülés kezdődött, melynek során főképpen a gyalogságból sokan elestek. 1000—1200 főnyi veszteség érte a magyar csapatokat Lakompaknál. A harc után Dampierre visszatért Bécsújhelyre, Eszterházy pedig őrséget hagyva a várban, elvonult *Lanzsérba.*[45]

A lakompaki ütközet kimenetele, melyben Dampierre jobb hadvezéri képességekről, a császári sereg pedig magasabb harcértékről tett tanúbizonyságot, mint Huszár István és serege, kellemetlenül befolyásolta Bethlen diverziós támadását. Ezt még csak tetézte az október 1-én *Hainburgnál* elszenvedett kudarc. Bethlen ugyanis, bízva a hainburgiak ígéretében, tüzérségi előkészítés nélkül rohamra rendelte katonáit a falak ellen. A csapatok fényes nappal, lajtorják segítségével akarták megmászni a falakat. A lajtorják azonban rövidnek bizonyultak, nem érték el a várfokot, s így Bethlen csapatai négy sikertelen ostrom után, október 2-án tetemes veszteséggel elvonultak Hainburg alól. Az ostrom beszüntetését az is sürgette, hogy Bethlen olyan híreket kapott, miszerint Dampierre Sopron ellen indul. Erre a fejedelem seregével Sopron felé vonult, majd mikor meggyőződött róla, hogy Dampierre nem támad

[45] L. Bethlen 1620. szept. 30-i lev. a hainburgi táborból Sennyey Gáspárhoz (MTT. X. k. 13—14. o.), Dampierre 1620. okt. 1-i jelentését Bécsújhelyről II. Ferdinándhoz (*Gindely A.:* Okmánytár. 221—222. o.), *Pethő G.:* i. h. 1620., *Olchváry Ö.:* i. m. 534—535. o., továbbá *Dévényi Ferenc—Madáchy Károly:* Vas megye hadtörténeti krónikája. Vas megye helytörténeti tanulmányok. Szombathely, 1958. 183. o.

Sopron ellen, Lakompakon—Kőszegen át *Szombathelyhez* szállt táborba. Útközben csapatai *Lakompakot* meghódoltatták, *Kőszeg* kapitánya, Hagymássy Kristóf azonban elutasította Bethlen megadási felhívását.[46]

II. Ferdinánd, Dampierre sikerén fellelkesülve, október 2-án levelet küldött a dunántúli vármegyéknek. Ebben tájékoztatta a dunántúliakat a Dampierrének adott parancsáról, mely szerint a császári hadvezér a saját, valamint az Eszterházy- és a végházak katonaságával, továbbá a Horvátországból és Stájerországból érkező csapatokkal gondoskodjon a Dunától védelméről Bethlen csapatai ellen. A továbbiakban megparancsolta, hogy a vármegyék tartsanak haladék nélkül gyűlést a felkelés elrendelésére és küldjék a fegyvereseket a dunántúli főkapitány, Zrínyi György mellé. A rendeletet Eszterházy kapta meg október 4-én Lanzsérban, azonban szétküldeni már nem tudta a címzetteknek, mert a nemesség ekkor Bethlen körül gyülekezett.[47]

Bethlen a táborból október 6-án levelet írt Batthyány Ferencnek, melyben szemrehányást tett neki, hogy „kegyelmedtől választ sem érdemlünk levelünkre, melyet csudálhatnánk igen méltán", s közölte vele, hogy Thurzó Imrét küldte hozzá tárgyalás végett.[48] A történeti irodalom szerint ezután Bethlen Rohoncra ment, ahol a kastélyban Batthyány és felesége fényesen megvendégelte őt, s itt megbeszéléseket folytattak a Horvátország és Szlavónia, valamint Stájerország ellen tervbevett támadásokról.[49] Ezzel szemben Bethlen és Batthyány személyes találkozásáról és megbeszéléséről a korabeli levelekből adat eddig még nem került elő, sőt a levelek inkább arra engednek következtetni, hogy a személyes találkozó kettőjük között nem jött létre. Thurzó Imre ugyanis október 8-án a szombathelyi táborból a következőket írta Batthyánynak: „Édes bátyám uram a táborba őfelségéhez ide érkezém, minden egyéb dolgaim között azért a kegyelmed parancsolatja szerint való dolgokra legnagyobb gondom volt és ő fölségének szólottam mindenekről, s mindenekre ő fölsége nagy kegyelmességgel is ajánlotta magát". Ezután hivatkozik Batthyány hat pontba foglalt kívánságára, amelyeket sikeresen elintézett, s arra, hogy „minemű nagy dolog késztette vala ő fölségét az innét való elmenetelre az ő fölsége leveléből, melyet includalva küldtem kegyelmednek, mindeneket megérthet kegyelmed". Elmondja még, hogy a Batthyányné által küldött ajándékot Bethlen „kedvesen vötte".[50] Az ok, amely Bethlent a hirtelen elvonulásra késztette, Dampierre Pozsony elleni támadása volt. Ennek a magyarok számára sikeres kimeneteléről, s egyben magának Dampierrenek haláláról október 10-i leve-

[46] L. David Peck hainburgi kapitány 1620. okt. 3-i jelentését II. Ferdinándhoz. (*Hatvani Mihály:* Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Pest, 1859. IV. k. 240—241. o.) Dampierre Sopron elleni tervéről *Horváth Mihály* beszél Eszterházynak egy Lakompakról 1620. szept. 26-ról keltezett levele alapján (Magyarország történelme. V. k. Pest, 1872. 232. o.), *Olchváry Ö.:* i. m. 534. o., továbbá Bethlen 1620. okt. 1-i lev. a hainburgi táborból Sennyei Gáspárhoz (Galántai gr. Eszterházy Miklós Magyarország nádora. Pest, 1863. I. k. 148—149. o. és *Chernel K.:* i. m. 67. o.

[47] Galántai gr. Eszterházy Miklós Magyarország nádora. Pest, 1863. I. k. 155. o.

[48] Bethlen 1620. okt. 6-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.620. sz.)

[49] L. *Pethő G.:* i. h. (1620). Ezt az adatot átvette minden későbbi munka is.

[50] Thurzó Imre 1620. okt. 8-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 50.642. o.)

lében be is számolt Thurzó a Fertő melletti táborokból küldött levelében. Sorait azzal zárja: „Mi is immár sokat nem késünk, hanem mentest megyünk az ellenségre és fölkeresvén az ellenséget, valami móddal árthatunk neki, ártunk és rontjuk s vágjuk".[51] Október 12-i levelében, melyet a Sopron melletti táborból írt, hivatkozott a Batthyány által küldött hirekre, melyeket azonnal jelentett Bethlennek.[52] Október 16-án pedig Bethlen már Pozsonyból küldött Batthyánynak utasításokat.[53] Thurzó egy október 20-án kelt levelében hivatkozik Rohoncon való beszélgetésükre, s a levélből az derül ki, hogy Bethlen nem volt ott.[54]

Mindezek az adatok azt látszanak igazolni, hogy Bethlen az október 6 és 16-a közötti időszakban nem találkozott személyesen Batthyányval, hanem csak Thurzó Imrén, illetve hírvivőkön keresztül érintkezett vele. A személyes találkozó valószínűleg Dampierre váratlanul közbejött támadása miatt nem jött létre, ami arra késztette Bethlent, hogy elhagyja a Rohonchoz és Németújvárhoz közel levő szombathelyi tábort.

Dampierre *Pozsony* elleni támadása összefügg a dunántúli hadieseményekkel, mert a császári hadvezérnek a stratégiailag fontos város kézrekerítésén kívül az is célja volt, hogy Bethlent ezzel a támadással a Dunától és a féltve őrzött örökös tartományok közeléből elvonja, s nyílt ütközetre kényszerítve, vereséget mérjen rá. Október 4-én Bécsújhelyről keltezett levelében a vélt közeli nagy győzelmével bíztatta Eszterházyt. A következő napokban a Duna két partján támadásra indult Pozsony ellen, azonban Bethlen katonái a Pozsony elleni rohamokat visszaverték, sőt 9-én maga Dampierre is elesett a harcban. Collalto alvezér, — aki a Duna jobbpartján támadó oszlopot vezette, s Dampierre halála után a parancsnokságot átvette —, látva a kudarcot, elrendelte a visszavonulást Hainburgon át Bécs felé. Bethlen katonái október 11-én *Petronellnél* beérték a császáriakat, merész támadást intéztek ellenük és súlyos vereséget mértek rájuk. Dampierre seregének veresége nehéz helyzetbe hozta a császári hadvezetést a Dunántúl birtoklása szempontjából, ahol Bethlen uralmát már csak a délről, Horvátországból kiinduló támadással remélték megzavarni.[55]

A horvátországi készülődésekről Horváth Ferenc, Batthyánynak lőpor

[51] Thurzó Imre 1620. okt. 10-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 50.643. sz.)

[52] Thurzó Imre 1620. okt. 12-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 50.644. sz.) Bethlen okt. 10-én Nagycenkről, okt. 11-én Sopronból írt leveleket. (L. uo. 6.622—6.635. sz.), okt. 13-án pedig a „lajta melletti táborból" a francia követséget okt. 16-ra Pozsonyba magához kérte. (L. Galántai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. I. k. 159. o.)

[53] Bethlen 1620. okt. 16-i lev. Batthyány Ferenchez, (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.636. sz.)

[54] Ezt a levelet Thurzó Poppel Évának, Batthyány feleségének írta a pornói birtok ügyében, amelyet Bethlen Sennyey Gáspárnak adományozott, s amelyet Batthyány visszakért mint őket illető tulajdont. Thurzó azt írta, ha Batthyány korábban tudósította volna őt a pornói birtok tulajdonjogáról, „avagy csak Rohonczon emlékezett volna meg felőle, azon lettem volna mindjárást, hogy ne Sennyeynek de Kegyelmednek atta volna meg ő felesége". (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 50.645. sz.)

[55] L. Thurzó Imre 1620. okt. 10-i lev. a Fertő melletti táborból Batthyány Ferenchez (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 50.643. sz.), továbbá Bethlen 1620. okt. 10-i Nagycenkről és okt. 21-i Bracentrumból (helyesen Breitenbrunnból) írt leveleit Pfalzi Frigyeshez, továbbá az e napokban császári részről írt tudósításokat. (*Gindely A.*: Okmánytár. 223—233. o.)

és posztóvásárlás céljából Varasdra küldött embere már október 6-án kelt levelében hírt adott. Jelentette, hogy az itt levő végbeli katonaság elindult a gyülekezőhelyre, mely sereg a környező tartományok katonaságával együtt mintegy 8—9000 főnyi lesz. Emellett a horváth bán is felkelést rendelt el, s azon fáradozott, hogy legalább 2000 embert tudjon küldeni a horvátországi generálissal, Trautmansdorffal. Úgy hallotta, hogy Sopronhoz mennek, de még nem sikerült megtudnia, hogy melyik útvonalon.[56] Alig kapta meg a hírt Batthyány, amikor néhány nap múlva már a szalónaki udvarbíró küldött riasztó jelentést az ellenséges csapatok közeledéséről, s kérte: „Nagyságod viseljen valami gondot reánk, mert az minemű polgár, hajdú itt vagyon, mi ahoz keveset bízhatunk". Az ott levő hajdúknak „felesége, gyermeke vagyon, mind óránként szöktön szöknek". „Az városiak pedig azok németek, azok ugyan örülik ezt, hogy hallják." A polgárok a németek mellé húznak, a bástyákra is „bottal kell hajtaniuk őket", s bizonyos, hogy az első adandó alkalommal átállnak az ellenséghez. Kérte Batthyány küldjön a várba „magyarokat, mind lovast s mind pedig gyalogost, hogy ha reánk jünek is legyen kikkel oltalmaznunk magunkat".[57]

A császári hadvezetés október közepén kétirányú támadással szándékozott Bethlen dunántúli hatalmát megsemmisíteni. Észak felől Preiner győri kapitányt rendelték támadásra, aki parancsot kapott, hogy a Lajta mentén levő császári csapatokkal foglalja el Sopront, délről pedig a petrinai végvárak katonaságával Trautmansdorf Zsigmondot rendelték északi irányba támadásra. A Sopron elleni támadás tervét azonban hamarosan elvetették, mert a Preiner parancsnoksága alatt levő katonaságnak nehéz feladatot jelentett a Bécs előtti városok védelmezése is Bethlen Pozsony körül táborozó csapatai ellen. Október 18-án a császár parancsot is adott Eszterházy Miklósnak, hogy az előző utasítástól eltérően ne Preinerhez, hanem Trautmansdorfhoz vezesse katonáit.[58]

Batthyány a fenyegető császári hadmozdulatok ellen Bethlentől kért segítséget. A fejedelem november 5-én Pozsonyból válaszolt a kérésre. Elmondta, hogy tudomása van „az Tót országiak hadának megindulásáról", de az elfogott rabok vallomásából — „kiket csaknem minden napon hoznak az vitézek" — úgy értesült, hogy Preiner mellé igyekeznek, mert az Ausztria védelmével megbízott győri kapitány Bruck és környékén levő csapatai nem elegendők erre a faladatra, „minthogy bizonyos dolog, nem hagyjuk őket nyugodni".[59]

A fejedelem segélycsapatokat nem küldhetett, mert seregének jelentős részét a végveszélybe került csehek megsegítésére indította, másik részével pedig Bécs környékét nyugtalanította. Küldött azonban Szepsi

[56] Horváth Ferenc 1620. okt. 6-i beszámolója Batthyány Ferenc részére. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 19.914 sz.)

[57] Jobbágy János 1620. okt. 12-i lev. Szalónakról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 22.304. sz.)

[58] Ld. Sennyey Gáspár 1620. okt. 22-i és okt. 25-i lev. Sopronból, Szepsy János okt. 25-i lev. Pozsonyból Batthyány Ferenchez (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.682., 42.683., 42.870. sz), továbbá a főhaditanács elnökének 1620. okt. 25-i lev. Lipót főherceghez (*Gindely A.*: Okmánytár 235. old.), valamint Eszterházy M. élete I. k. 159. old.

[59] Bethlen 1620. nov. 5-i s. k. levele Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.640. sz.)

János fizetőmesterrel közel 10 000 forintot Batthyánynak az elégedetlenkedő katonák kielégítése végett.[60]

A horvátországi had végül is valóban Ausztriában vonult észak felé,[61] s így a császári támadástól átmenetileg megszabadult Dunántúlon mód nyílott a január óta császári kézen levő *Kőszeg* visszafoglalására.

Batthyány november első felében a Bethlen oldalán álló Hagymássy Miklóst Kőszegre küldte, hogy próbálja meg bátyját, a császárpárti Hagymássy Kristóf várparancsnokot rábeszélni Kőszeg feladására, s ha ez nem jár sikerrel, kémlelje ki a belső állapotokat. Hagymássy Miklós 13-án Sárvárról jelentette, hogy eljárt a reá bízott küldetésben. „Kristóf uram" azt a választ adta, hogy nem áll el a császár mellől, s megvédi a várost, de ő úgy látta, „oly igen rossz állapottal vannak Kőszegben és oly igen félnek az városiak, ha mégegyszer megszállják, magok között pártütés leszen". Napirenden van a polgárság viszálykodása a császári katonákkal. „Bizony, csak azt mondhatom nagyságodnak, rosszul vagyon dolga Kristóf uramnak" és „csak az óra nem tölt reá, de magok megkötözék egykor s kézbe adják".[62] E kedvező hírek elnyerése után Batthyány saját katonáit és a végvári katonaság egy részét Sennyey Gáspár parancsnoksága alatt Kőszeghez rendelte, s titokban megegyezett Kőszeg zálogbirtokosával, Szécsy Tamásnéval s Hörmann Mihály várnaggyal, hogy éjszaka bebocsátják a katonaságot a várba. Másnap az ostromló sereg korán reggel megadásra szólította fel a várost. A felszólítást elutasították, s ekkor az éjszaka a várba bejutott katonák kirohanást intéztek a városba, a betóduló ostromlókkal együtt az ellenállást megkísérlő polgárokból többet levágtak és megsebesítettek. Hagymássy Kristóf várparancsnok, aki mit sem tudott a megegyezésről, feleségével és gyermekével a templomba menekült s kénytelen volt megadni magát. Sennyey Sopronba, majd Pozsonyba, Bethlenhez vitette őt. Batthyány az elfogott polgárokkal 1300 tallér váltságdíjat fizettetett, az ellenálló városra pedig 10 000 forint hadisarcot vetett ki. Sennyey, Horváth Pétert nevezte ki Kőszeg kapitányává, s kérte Batthyányt, gondoskodjon az őrség ellátásáról, s a fölösleges katonaságot szállíttassa el Kőszegről, mert a városiak készek megfizetni a kirótt sarcot.[63]

Másnap Sennyey visszatért Sopronba, de a parancsnoksága alatt levő katonaságot nem tudta magával vinni, mert azok kijelentették, hogy amíg meg nem kapják elmaradt három havi zsoldjukat, addig nem térnek vissza állomáshelyükre. Sennyey kérte Batthyányt, parancsolja el az összes katonaságot Kőszeg alól, s akkor a soproniak is hazajönnek. Javasolta, küldjön Oroszi András hadából 100 lovast Lakompakra és 50

60 Bethlen 1620. nov. 18-án Batthyányhoz írott levelében hivatkozik erre. (Uo. 6.648. sz.)

61 Ld. Horváth Ferenc 1620. nov. 6-i lev. Szalónakról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 19.917. sz.)

62 Hagymássy Miklós 1620. nov. 13-i levele Sárvárról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 18.151. sz.)

63 Kőszeg elfoglalásáról ld. *Pethő G.*: i. h., *Chernel K.*: i. m. 67—68. old., Mvv. Vas vm.: 202—203. old., *Dévényi F. — Madáchy K.*: i. m. 184. old. továbbá Sennyey Gáspár 1620. nov. 18-i levelét Kőszegről Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.685. sz.) *Chernel* tévesen írja, hogy Batthyány személyesen vezette Kőszeg elfoglalását. Batthyány jelen sem volt, ami világosan kitűnik Sennyey id. leveléből.

lovast Kaboldba, hogy azok szorongathassák a Lanzsérban levő császári katonaságot.[64]

A Kőszeg elfoglalásáról kapott jó hír némi kis ellensúlyozásként szolgált Bethlennek a csehek *fehérhegyi vereségéről* nyert riasztó értesüléssel szemben, amit megelőzött *Vác* törökök által történt elfoglalásáról szerzett hír. A fejedelem stratégiai célkitűzéseit alapjaiban rázta meg a csehek veresége, de Bethlen emberi és hadvezéri nagysága az ilyen súlyos helyzetekben domborodott ki a legjobban. Amikor látta, hogy az eljövendő időkben döntő mértékben csak a saját erőforrásaira van utalva, azonnal hozzálátott azok megszervezéséhez, hogy egyedül is képes legyen sikeresen szembeszállni az ellenséggel. Noha felvette a béketárgyalások fonalát, de tudta, hogy ott csak akkor számíthat eredményre, ha kívánságait ütőképes, sikereket felmutató hadsereggel támasztja alá. November 17-én Pozsonyból körlevelet bocsátott ki a főurakhoz és vármegyékhez, melyben hivatkozva arra, „mely nagy félelmes állapatban és periculumban forogjon hazánk országunk állapatja", megparancsolta, „mind lovassal, gyaloggal éjjel-nappal siessen személyünk mellé minden halogatás nélkül, úgy hogy a nemesség personaliter az község penig minden portárul két-két gyalogot jó puskásan és fegyveresen expedialtassanak". Ha jobbra fordulnak a dolgok, visszaküldi a katonákat a vármegyékbe. Felszólította még a megyéket, hogy az elmaradt dica-pénzeket haladéktalanul szolgáltassák be a katonák fizetéséhez.[65]

Másnap levelével felkereste Batthyányt, s tudtára adta a fehérhegyi vereséget, de annak súlyosságát csökkenteni akarta, nehogy nagyon megijessze az amúgy is óvatos főurat. Elrendelte, hogy „... maga is az oda való vármegyék közé parancsolatunkat kiosztogatván vegye fel őket a felül megírt insurrectionak limitatioja és módja szerint." Az összegyülekezett katonaságot rendelje Batthyány *Sopronhoz*, hogy ha Preiner nem nagylétszámú seregével a Dunántúl ellen akarna támadni, az utakat mindenfelé megszállhassák, ha pedig a császári vezér Pozony ellen támadna, „azonnal nyomában *Óvárhoz* kapcsolhatnák magokat".[66]

4. A Dunántúl a császári ellentámadás időszakában

Nem sokkal Bethlen parancsának megérkezése után Preiner császári hadvezér megindította támadását a Dunántúlon. Támadásának első célpontjaként *Magyaróvár* visszafoglalását tűzte ki, hogy a fontos átkelőhely megszerzésével, s a Komárom—Győr—Magyaróvár—Hainburg erődvonalra támaszkodva elzárja Bethlen csapatait a Dunántúltól és Ausztriától egyaránt.

November utolsó napján Sennyey már jelentette Batthyánynak, hogy a Brucknál állomásozó császári csapatok Magyaróvárhoz érkeztek és a

[64] Sennyey Gáspár 1620. nov. 20-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.686. sz.)

[65] A körlevél egyik példányát ld. OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.647. sz.

[66] Bethlen 1620. nov. 18-i levele Pozsonyból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.648. sz.)

vár környékén szállásolták el magukat. Javasolta, küldjenek valamennyi segítséget sürgősen az óváriaknak.[67] Azokra azonban Bethlennek is különös gondja volt, mert jól ismerte a hely stratégiai fontosságát. Petneházy István kapitányt küldte 2000 emberrel az őrség megerősítésére, akik november 30-án megérkeztek a várhoz, s „vitézül szemek láttára az ellenségnek" bevonultak oda. Ezt látva Preiner, december 1-én hajnalban hátrább vonta a vártól katonái szállását. Másnap Petneházy mintegy 1400 lovassal kijött a várból, s megtámadta a császáriak egyik szálláshelyét, „melyben Aldobrandinus az pápa öcscse és Muszur Defur volt ezer lóval és ezer gyaloggal". A támadás hírére a két császári kapitány kivezette katonáit a sík mezőre, s gyalogságuk előnyében bízva nyugodtan készültek a harchoz. Petneházy ekkor egy mindent elsöprő gyors lovasrohamot vezetett a császáriak ellen, amit azok nem bírtak felfogni, s rövid, nem egészen egy óráig tartó harc után, nagy veszteségek hátrahagyásával elhagyták az ütközet színhelyét. Röviddel ezután mindnyájan visszavonultak Óvár alól a Bécs és Bécsújhely közötti falvakban levő téliszállásukra.[68]

Magyaróvár elfoglalási kísérletének meghiúsításával elhárult az a veszély, hogy Bethlen Nagyszombat körül levő hadműveleti bázisát elvágják a Dunántúltól. A fejedelem helyzete különben nem volt annyira veszélyes, amint az a csehek fehérhegyi veresége után látszott. A katolikus liga hadserege ugyanis a cseheken aratott győzelem után a közelgő télre való tekintettel nem kívánta támogatni Ferdinándot a Magyarország elleni hadműveletben, s ezért Buquoi a Prága mellől visszavonult császári sereget a Morva alsó folyása mentén téliszállásra helyezte. Így a Magyaróvárnál győzedelmeskedő Bethlen örömmel írhatta portai követének december 8-án: „Egész Magyarországban — Győrön, Komáromon kívül — egy vár, egy város, egy kastély, egy falu Ferdinánd hűsége alatt nincsen, és tőle mit sem tartunk, mivel immár az tél is beállott, ha akarnak sem árthatnak sokat."[69]

December 11-én II. Ferdinánd kinevezte Eszterházy Miklóst magyarországi főbiztossá „lázadóink kicsapongásainak lecsillapítására és fékezésére". Teljhatalmat adott neki az átpártolni kész egyénekkel való alkudozásra és megegyezésre. „Olyan ügyeknél pedig, hol karddal kell megoldani a csomót, Preiner Jánossal, vagy azzal ki seregünk vezére leszen, működjél közösen."[70]

A Bruck környéki császári had néhány napi pihenő után elindult szálláshelyéről s Kismarton és környékére szállásolta el magát. Erre *Lakompak* és *Kabold* őrsége megijedt és gyáván feladta a várakat.[71] A császáriak fenyegető megmozdulására Batthyány parancsot küldött

[67] Sennyey Gáspár 1620. nov. 30-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.687. sz.)

[68] Bethlen 1620. dec. 8-i levele Nagyszombatból Dóczy István és Balassi Ferenc portai követeihez, *[Mikó Imre:* Erdélyi történelmi adatok (továbbiakban:: ETA) I. k. 341. old.], továbbá Jobbágy János 1620. dec. 14-i levele Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 22.318. sz.)

[69] Uo. Ld. még II. Ferdinánd 1620. dec. 10-i, a szász választófejedelemhez írt leveléhez csatolt mellékletet. *(Gindely A.:* Okmánytár 244—245. old.)

[70] Galántai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora. I. k. 167. old.

[71] Sennyey Gáspár 1620. dec. 12-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.688. sz.)

széjjel váraiban az őrségek megerősítésére, újabb katonaság fogadására, de megfelelő zsoldpénz hiányában ez nehezen ment most is.[72]

Bethlen amint tudomást szerzett a császáriak megmozdulásáról, megparancsolta Sennyeynek, hogy Sopronban állandóan 400 gyalogost és 200 lovast tartson készenlétben, s állandó felderítéssel vigyázza az ellenség hadmozdulatait. Biztatta Batthyányt; Preiner hadát „hogy várat szállhasson mindjárt nem látom az valónak mivoltához képest, hanem ha csak ijjesztéssel próbálja az embereket."[73] A császári sereg létszámát a kósza hírek 7000-re, sőt 14 000-re növelték.[74] Bethlen szerint „két legfeljebb harmadfél ezernél nem több, nem is levén sehány lövőszerszám velek, derekast nem próbálhatnak".[75] Sennyei biztatta is Batthyányt, hogy ha a császári csapatok Sopron közeléből tovább vonulnak, „mutassuk meg magunkat és hírhedjék el hogy vagyunk vigyázásban", mert „vétek volna, ha próbát nem tennénk".[76]

December 21-én a Bécsből visszatért Eszterházy Lanzsér-i várából körlevélben szólította fel a vármegyéket az átpártolásra. Először ijesztésül hivatkozott a csehek sorsára, majd bejelentette, hogy értesülése szerint a császári had Sopron alá indul és „ellenség képen is akarnák magokat viselni". Ennek megakadályozására a katonákat saját fraknói birtokaira szállásolta el, de sokáig már nem tudja visszatartani őket, s ezért hódoljanak meg minél hamarabb, mert különben a bosszúállás következik.[77]

Bethlen azzal magyarázta a császári sereg déli irányba való megindulását, hogy mivel néhány nappal azelőtt csak a császáriak közeledésének hírére Lakompakról és Kaboldból „az mi praesidiumink kibolondoskodtanak, reménlették azt hogy odamenetelek hírével *Kőszegből* is kiijjeszthetnék őket". „Nem is ítiljük — írta a fejedelem — hogy olyan keveses ellenség ellen innen kívántatnék segítséget küldenünk." Helyeselte, hogy Batthyány mindenfelől mozgósította a csapatokat. A Kanizsa felőli végházakból — jegyezte meg — könnyen jöhet „jó válogatott" 1000 ember, Veszprém, Pápa felől is annyi, mezei had is összegyűlhet 2000, mely sereg Nádasdy Pál és Batthyány hadával „könnyen ellene állhat azoknak, és nem egyebet is várhatunk, hanem győzedelmes szerencséjéről örvendetes hírt kegyelmetektől". Bár had van elég, de nem lehet átküldeni a Dunán a jégzajlás miatt. Különben „mostan Buquoi az derekas hadakkal az Morva szélében mutogatván magát, arra vagyon kiváltképpen vigyázásunk". Ennek ellenére, ha a dunántúli csa-

72 Ld. ezzel kapcsolatban pl. Baranyai István szalónaki porkoláb 1620. dec. 8-i, Becs Imre rohonci vajda 1620. dec. 13-i és 15-i levelét Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 2.042., 5.327., 5.332. sz.)

73 Bethlen 1620. dec. 16-i levele Nagyszombatból, Sennyey Gáspár 1620. dec. 17-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 4.649., 42.689. sz.)

74 Ld. Jobbágy János 1620. dec. 17-i, dec. 20-i lev. Szalonakról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 22.319., 22.320., 22.322. sz.)

75 Bethlen 1620. dec. 22-i levele Nagyszombatból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.650. sz.)

76 Sennyey Gáspár 1620. dec. 20-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.691. sz.)

77 A körlevél egyik példányát ld. OL. Batthyány cs. lt. Miss. 12.320. sz.

patok nem bírnak az ellenséggel, s a folyón át lehet már kelni, küld segítséget.[78]

Egy héttel később arról tudósította a fejedelem Batthyányt, hogy tudomása van az ellenség kegyetlenkedéséről a dunántúli helységekben, s parancsot küldött mindenfelé, hogy haladék nélkül menjenek *Kőszeghez*, ott gyülekezzenek és támadják meg az ellenséget. A pápai kapitány jelentette, hogy személyesen vezeti a Pápa körül levő katonaságot. Az óvári kapitány 400 katonát küldött Sopronhoz. Ilyen erőkkel — tette hozzá — már régen meg lehetett volna sikeresen támadni Preiner seregét. „Azt látom legnagyobb fogyatkozást azon a földön — állapította meg Bethlen, — hogy nincsen senki kegyelmednél kire valami derekas dolgot bízhatna. Mi fejenként az ide való urakkal igen csodálkozunk azon, hogy az mely jó hírű vitézek azon az földön vadnak, ezideig is azt az kevés ellenséget miért engedték ott rablani." Egyesek nyilván azt várnák, hogy más vigyen véghez mindent helyettük, ez azonban most Buquoi fenyegető közelsége miatt lehetetlen. Arra vigyázzon viszont nagyon Batthyány, hogy Eszterházy „valami szakadást ne indítson az vármegyékben".[79]

Sennyey Gáspár dunántúli alkapitány december 22-én értesítette Batthyányt, hogy a segélycsapatok mindenfelől érkeznek. Kérte, Batthyány is indítsa el a saját seregét és a vármegyék hadát, s haladék nélkül támadjanak rá az ellenségre. Azt javasolta, kétoldali átkarolással támadják meg az ellenséget Szalónak és Lanzsér felől, s ha sikerül közre kapni őket, megsemmisítő vereséget mérhetnek rájuk. Hozzátette még, hogy jó lenne tarackot és faltörő ágyúkat is vinni, mert akkor könnyen visszafoglalhatnák Lakompakot és Kaboldot. Sopronban vannak tarackok, de ezek elszállítása sok napot venne igénybe.[80]

A közös támadásra azonban úgy látszik nem került sor, bár Horváth Bálint a Rábahídvégnél összevont katonasággal megtámadta a császári seregben levő kozákokat s azok közül sokat levágott. Sennyey december utolsó napján írt levelében azon sóhajtozott, ha lenne 800 gyalogosa és 400 lovasa, megtámadná a Lanzsérban levő 200—300 fegyveresť, s újra sürgette Batthyányt, hogy egyesítsék erejüket és támadják meg az ellenséget, mielőtt segítsége érkezik.[81]

A császári ellentámadás első hónapja a Dunántúlon Lakompak és Kabold megszerzésén kívül nem hozott jelentősebb sikereket. *Magyaróvár, Sopron, Kőszeg, Körmend, Németújvár* szilárdan Bethlen csapatainak kezén maradt, s ennek birtoklása nélkül a császáriak csak kisebb helyi jellegű betöréseket végezhettek erre a területre. Ezek a betörések pusztították ugyan a lakosságot, s elkeseredést szültek, de stratégiai sikereket nem hoztak magukkal. December 28-án a császár tudósította Eszterházyt: „Meghagytuk gróf Collaltónak [a dunántúli hadműveletek

[78] Bethlen 1620. dec. 22-i levele Nagyszombatból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.650. sz.)
[79] Bethlen 1620. dec. 28-i levele Nagyszombatból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.651. sz.)
[80] Sennyey Gáspár 1620. dec. 22-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.696. sz.)
[81] Ld. Sennyey Gáspár 1620. dec. 31-i lev. Sopronból Horváth Bálinthoz és Hagymássy Miklós 1620. dec. 29-i lev. Szentgrótról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.695., 18.152. sz.)

irányításával megbízott hadvezérnek], hogy a hadak téli szállására nézve veled és Kunigsperg főkapitánnyal tanácskozzék. Meghagytuk egyszersmind főkapitányainknak, hogy minden ellenséges mozgalomkor, addig míg másképp fogunk intézkedni, az ő rendeleteit és parancsait teljesítsék. Te is mindenre nézve szorgalmasan fogsz vele közreműködni."[82] A császári csapatok *Fraknóban, Újhelyen, Körösiakon, Lakompakon, Kaboldban, Szentmártonban* helyezkedtek el téli szállásra.[83]

Eszterházy újévi jókívánságként újabb fenyegető körlevelet bocsátott ki a dunátúli vármegyékhez és főurakhoz. Újból felidézte Csehország elpusztított állapotát, s bejelentette, bár még mindig „tartóztatja" a császári sereget a támadástól, de „az bizonyos, hogy mennél inkább ingadozik kegyelmetek, annál nagyobb nyomorúságban ejti magát, házáját és szegény nemzetét."[84] Külön körlevelet küldött a „pápai, veszprémi és az több végbeli vitéz uraimnak", melyet azzal kezdett: „Álmélkodva csudálom hogy kegyelmetek haza fiai levén, de fejedelmére az kitől sok jót vett hálval fordult és az kitől ezután is minden jót és oltalmat várhatott volna, annak ellensége lett, oda fogta fejét az ki nemzetünk oltalmára nevelkedett hazánk fiait maga méltósága keresésiért minden kímélés és könyörület nélkül fogyatja." Felszólította őket, hogy ilyen fejedelemre „arcul" támadjanak, s térjenek vissza a „koronás király" hűségére.[85]

Január első napjaiban a császáriak a Fertő tó melletti *Rusztra* is be akartak szállásolni katonaságot, de a városiak megvesztegették a kapitányt, s így egyenlőre megmenekültek a megszállástól — jelentette Batthyánynak Sennyey Gáspár, aki *Sopronon* kívül Széplakot és Lózst is védelmezte a kisebb portyázó csapatoktól.[86]

Csepregen Horváth Bálint vigyázott a vármegyei csapatokkal Rohonc felé. Jelentette Batthyánynak, hogy január 7-én reggel néhány lovas portyázót küldött Lakompak irányába, akik elfogtak egy fiatal angol katonát, azonban nem tudták kihallgatni, mert az németül sem nagyon tud. Híreket kapott arról, hogy a császári katonák meg akarják támadni ezt a vidéket, ami félő, mert a gyalogosainak „nincsen se pora se golyóbisa". Kérte Batthyányt, küldessen lőport és lőszert, hiszen Szalónakon éppen elég nagy készlet van belőle.[87]

Horváth Bálint hírei a császáriak támadásáról igaznak bizonyultak. 8-án Sennyey értesítette Batthyányt, hogy az ellenség támadásra indul Kőszeg környékén. Collaltó a krónikás szavai szerint Szalónak környékét és *Csepreget* „elrablá, elégeté és feldulá".[88] Csepreg feldulása ja-

[82] Galántai gróf Eszterházy Miklós, Magyarország nádora. I. k. 168. old.
[83] Ld. Sennyey Gáspár 1621. jan. 7-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.698. sz.)
[84] A Sopron vármegyének küldött példányt ld. OL. Batthyány cs. lt. Miss. 12.321. sz.
[85] Ld. OL. Batthyány cs. lt. Miss. 12.325. sz.
[86] Ld. Sennyey Gáspár 1621. jan. 2-i és jan. 7-i levelét Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.697., 698. sz.)
[87] Horváth Bálint 1621. jan. 8-i levele Csepregről Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 19.815. sz.)
[88] *Pethő G.*: i. h. (1621.) Ld. Sennyey Gáspár 1621. jan. 8-i levelét Sporonból Batthyány Ferenchez (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.699. sz.), továbbá Zinner János György 1621. febr. 8-i levelét Hainburgból Lipót főherceghez. (*Gindely A.*: Okmánytár. 268. old.)

nuár 11-én lehetett, mert másnap már Sennyei megkapta Batthyány híradását erről, amit azonnal tovább jelentett Bethlennek. Sajnálkozva értesítette Batthyányt, hogy Sopronból nem tud jelentős segítséget vinni, mert mindössze 300 gyalogosa van, azokból is Széplakra és Lózsra kellett küldenie. A lovasai egy részét Horváth Bálint mellé küldte Csepregre már előzőleg, úgy hogy legfeljebb 200 lovast tud még segítségül küldeni.[89] Muraszombatról is értesítették Batthyányt, hogy 100 lovas segélyt küldenek Kőszegre. Gyalogost sajnos nem tudnak vinni, de útközben közhírré teszik, hogy „minden jó katona" siessen Kőszegre.[90]

Csepreg vidékéről Collalto csapatai *Rohonc* mellé, Hodászra vonultak. Január 14-én a császári hadvezér levélben kérte fel a szintén Rohoncon levő Horváth Bálintot, hogy Rohoncon engedélyezzen neki szállást, amit az Batthyányra hivatkozva visszautasított. Erre a császáriak a környező falvakat elégették, majd Pinkafő felé vonultak.[91]

Bethlen amikor értesült a császáriak Kőszeg körüli portyázásairól, igyekezett megnyugtatni Batthyányt, hogy ezt csak ijesztésül csinálják, s azt remélik, a megrémült emberek majd önként feladják a várakat. Utasította, hogy *Sopront, Kőszeget* s a több fontos fenyegetett helyet „rakja meg praesidiummal". A „vitézlő nép" pedig mutassa meg, „hogy az régi magyarok igaz maradéki vagyunk". Értesítette Batthyányt, hogy Buquoi miatt „derekas hadat" most nem tud küldeni a Dunántúlra, s az ott levő katonasággal próbáljon meg minden lehetőt a császáriak ellen.[92]

Batthyány riadóztatta is a csapatokat mindenfelől a fenyegetett vidék védelmére. A végvári katonaságot *Szombathelyre* rendelte, hogy ha az ellenség Kőszeget próbálná, közelben legyenek. Ezek január 15-én meg is érkeztek Szombathelyre. Horváth Bálint és Sennyey Gáspár állandóan sürgették Batthyányt, hogy a Szombathelyen, Körmenden összegyülekezett végváriakkal, valamint a vármegyék és Batthyány csapataival indítsanak közös támadást Collalto ellen, mert nem olyan nagy a császári had.[93] Batthyány azonban túlóvatos magatartást tanúsított, megelégedett a fenyegetett helyek védelmével s nem rendelt el támadást, pedig Bethlen szerint mintegy 8000 emberrel rendelkezett a Dunántúlon.[94] Bár ez a létszám túlzottnak tűnik kissé, Bethlen nyilván ebbe beleszámította az egész dunántúli katonaságot, már pedig a végvárakat nem lehetett üresen hagyni a török fenyegető közelsége miatt, de az biztos, hogy 4000 főt könnyen mozgósítani tudott Batthyány a császáriak kisebb létszámú serege ellen. A császáriak gyengeségét mutatja az

[89] Sennyei Gáspár 1621. jan. 12-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.700. sz.)

[90] Gercsey Pál 1621. jan. 13-i levele Muraszombatból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 15.967. sz.)

[91] L. Horváth Bálint 1621. jan. 14-i, 15-i, 16-i levelét Rohoncról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 19.816., 19.817., 19.818. sz.)

[92] Bethlen 1621. jan. 14-i levele Straniczáról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.654. sz.)

[93] Ld. Horváth Bálint 1621. jan. 17-én Rohoncról, Horváth Péter jan. 20-án Kőszegről, Sennyey Gáspár jan. 17., 19., 29-én írt leveleit Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 19.820., 20.272., 42.702—42.704. sz.

[94] Ld. Bethlen 1621. jan. 30-i és 31-i lev. Nagyszombatból Thurzó Imréhez. (Bethlen pol. lev. 233—234. old.)

a körülmény is, hogy ők sem mertek döntő támadásra indulni, hanem megelégedtek Batthyány birtokainak pusztításával. Nyilvánvalóan ezzel akarták megtörni a dunántúliak magatartását döntően befolyásoló főúr ellenállását. Amikor azonban Collalto látta, hogy Batthyány riadóztatja mindenfelől a csapatokat, visszatért Ausztriába. Megfelelő erő hiányában a császáriak újra ijesztéssel akarták megtörni a dunántúliak ellenállását. A Hainburgban tárgyaló kétkulacsos, majd nyíltan árulóvá váló Forgách Zsigmond nádor február 8-án felszólította Batthyányt, hogy legyen békességgel és a csatározásokat szüntesse meg, mert „ide az Dunán túl ő felségének császárnak sok hadai vadnak mind két felől az Morva mellett és eddig ha az nagy hideg nem tartóztatta volna, azt a földet mind ellepte volna."[95]

Február hónap különben meglehetős csendességben telt el mindkét fél részéről. Egyedüli fegyvertény az volt, hogy Frangepán Miklós bán 9-én elfoglalta Batthyány rosszul őrzött szlavóniai várát, *Grebent*.[96] Bethlen a Dunántúlon levő hiányosságok okát abban látta, „hogy az egész földön egy mezőre való gondviselő s látott hallott vitéz kapitány embert nem találni", aki Batthyányt megnyugtathatná. Katonának való ember pedig lenne a Dunántúlon, csak volna olyan kapitány, aki tudná kellőképpen irányítani, vezetni őket.[97]

Persze az egyik legnagyobb baj, a katonák fizetetlensége most is nagyon károsan befolyásolta a dunántúli csapatok harcértékét. Február végén Sennyey panaszkodott, hogy a katonák már nagyon lázonganak Sopronban a fizetetlenség miatt. Javítaná a helyezetet — tette hozzá —, ha a vármegyék s a végvárak katonáinak segítségével megtámadnák a Lakompakon, Kaboldon és Ruszton levő császári katonaságot. Most könnyen lehetne szerencsét próbálni, — s az ott szerzett zsákmány a katonákat is megnyugtatná —, mert a császári csapatok zöme Bécs felé elvonult Buquoi megsegítésére, csak „ezek az kaboldiak, lánzsériak, lakompakiak ebelködnek és ezek pusztítják az vármegyét".[98] Pedig a hírek szerint Ruszton 200, Kismartonban 150, Lanzsérban, Kaboldban egészen kevés katonaság van, akik csak éjszaka mernek mozogni. Bizony „sok csínyt" lehetne tenni velük a vármegyei katonasággal együtt — kesergett Sennyey. Már egynéhányszor vettetett lest nekik, de „hálóra" nem vehette őket.[99] Bethlen sem szünt meg biztatni őket, hogy próbáljanak már valami „derekast", hiszen az ellenséges csapatok zöme átment a Dunán, s megírta, „hogy oda által oly lazán fogják a gondviselést, bizony bánom és szégyenlem". Budító példaként felhozta katonáinak

95 Forgách Zsigmond 1621. febr. 8-i levele Hainburgból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 14.668. sz.)

96 *Pethő G.*: i. h. (1621.), Forgách Zsigmond 1621. febr. 22-i levele Hainburgból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 14.670. sz.) A februári helyzettel kapcsolatban ld. még Ziedler János 1621. febr. 10—20-i levelét Bécsből a szász választófejedelemhez, és Stadion János Gáspár 1621. febr. 17-i levelét Bécsből Lipót főherceghez. (*Gindely A.*: Okmánytár 269—271. old.)

97 Bethlen 1621. febr. 20-i levele Nagyszombatból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.665. sz.)

98 Sennyey Gáspár 1621. febr. 25-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.708. sz.)

99 Sennyey Gáspár 1621. márc. 3-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.711. sz.)

straniczai harcát, ahonnan „csak lovakat többet két ezernél hoztak el s több két ezernél veszett az ellenségben".[100]

Collalto csapatainak északra vonását a császári hadvezetés azzal akarta ellensúlyozni a Dunántúlon, hogy parancsot adott Bánffy Kristófnak és Zrínyi Györgynek egy Muraközből kiinduló támadásra s a Kanizsával szemben levő végvárak elfoglalására. A számbajöhető erőviszonyokat figyelembe véve, e támadással többet nem akarhattak elérni, minthogy a Dunántúlon levő csapatokat lekössék és megakadályozzák, hogy azok esetleg Bethlen segítségére menjenek az alsó-magyarországi főhadszíntérre. Batthyány már március első napjaiban tudomást szerzett Bánffy és Zrínyi „nyughatatlankodásáról", s parancsot küldött a csapatok gyülekezésére. Bánffyék próbálkozása nem volt hosszú életű, mert ahogy Zalaegerszegig eljutottak, a Körmenden és környékén levő katonaság megtámadta és megfutamította őket.[101]

Ezen idő alatt Sennyey Gáspár is szerencsét próbáltatott a soproni katonákkal a császáriak ellen. Március 6-án értesítette Batthyányt: „Mostan vagyon kétfelé is csatám Újhely felé, s ha mit értek bizonyost nagyságodnak tudomására adom."[102] A portya azonban nem hozta meg a várt eredményt, mert ugyan a kaboldiakat „fölverték" és zsákmánnyal megrakodva jöttek el onnan, de nem a kijelölt útvonalon, hanem elkalandoztak Szentmárton felé, s ott császári katonaságba ütköztek, akik megtámadták és szétugrasztották őket. Elég jelentős veszteséget szenvedtek, a két vajdájuk is elesett a harcban. Ennek következtében Sopron helyőrsége nagyon megfogyatkozott — jelentette Sennyey, s kérte Batthyányt, küldjön sürgősen erősítést a városba. Batthyány rendelt is 200 katonát Sopronba, de nem gyalogosokat, hanem lovasokat, s Sennyey kérte, gondoskodjon ellátásukról is.[103]

Március utolsó napjaiban a császári hadvezetés újabb támadásra összpontosította csapatait a Dunántúl ellen. Rusztból, Kismartonból s a többi környező helységből kivonták és Bécs körül gyülekeztették a csapatokat. Bánffy Kristófot újabb utasítások végett felrendelték Bécsbe. Collalto pedig a csapatok egy részével *Csepregre* szállt.[104] Batthyány erre azonnal a kőszegi őrség megerősítésére rendelte a muraszombati katonákat, akik amennyien tudtak, április 13-án el is indultak, de a hely őrzésére is kellett visszahagyni csapatokat, mert „az horvátok gyülekezni kezdenek, nem tudhatjuk hova legyen igyekezetek" — jelentették Batthyánynak.[105]

A támadás azonban egyelőre elhalasztódott. Április közepén Collaltot is felrendelték Bécsbe.[106] Sennyey katonái Sopronból ismét Lakompak

[100] Bethlen 1621. márc. 3-i levele Nagyszombatból Sennyey Gáspárhoz. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.668. sz.)

[101] Ld. Sennyey Gáspár 1621. márc. 6-i levelét Sopronból és Hathalmi Sándor márc. 7-i levelét Sümegről Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss 42.712., 18.448. sz.)

[102] Ld. Sennyey id. márc. 6-i levelét.

[103] Sennyey Gáspár 1621. márc. 10-i, 12-i és 31-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.713—42.715. sz.)

[104] Sennyey Gáspár 1621. ápr. 1-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.716. sz.)

[105] Gercsey Pál 1621. ápr. 13-i levele Muraszombatról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 15.968. sz.)

[106] Nádasdy Pál 1621. ápr. 25-i levele Sárvárról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 32.817. sz.)

felé csatáztak, ahol levágtak 10 muskétást.[107] A nyugalom azonban csak átmeneti volt, mert hamarosan megindult a császári nagy ellentámadás a főhadszíntéren és a Dunántúlon egyaránt. Bethlen számolt Buquoi támadásával, s már március végén elhatározta, hogy *Pozsonyt, Érsekújvárt, Nyitrát, Nógrádot, Füleket*, a Dunántúlon pedig *Magyaróvárt, Sopront, Kőszeget* őrségekkel megrakja, maga pedig visszahúzódik Kassára és „a mint erősíthetem magamat, azon fáradozok éjjel nappal" — írta portai követeinek.[108] Bethlen azért húzódott vissza, mert nem akart számára kedvezőtlen erőviszonyok között Nagyszombatnál nyílt ütközetbe bocsátkozni Buquoival, s számított arra, hogy ezeknek a váraknak ostroma egyrészt meglassítja Buquoi előnyomulását, s idő adódik a felkészüléshez, másrészt pedig a sok várvívás meg is gyöngíti a császári sereget, s akkor újonnan szervezett csapataival könnyen győzhet ellenük. Április 16-án megindult Nagyszombatból s május első napjaiban már Kassán volt. Innen tudósította Batthyányt, hogy a császár nem törekszik a békés megegyezésre, hanem fegyverrel akarja megtörni az országot, s bejelentette, hogy június 1-re Eperjesre generális-gyűlést hírdetett.[109]

Május első napjaiban *Pozsony* a császáriak kezébe került, ahonnan 3-án Forgách Zsigmond nádor, Aponyi Pál és Jakusits András körlevélben szólították fel a dunántúli várak őrségeit az átpártolásra. A dunántúliak 12 nap határidőt kaptak ennek véghezvitelére. Az idegen csapatoknak az országba való bevonulásán „senki közületek meg ne ütközzék" — írták a végváriaknak —, mert ez csak a török elleni védelem miatt történik.[110] A nádor Batthyányt is felhívta, hogy „meg levén azért az országunknak szabadsága és gratiája, nem tudom micsoda megvakult és istentől elszakadt volna az, ki igaz koronás királya ellen mégis rugadozik".[111]

A császáriak első sikere a Dunántúlon *Magyaróvár* elfoglalása volt, ahol a vicekapitány Oroszi András várparancsnokot elfogatta és a várat feladta. A vár feladása legkésőbb 8-án mehetett végbe, mert május 10-én Bethlen már Kassán tudott a dologról.[112] Úgyszintén Forgách Péter kapitány is Tatán, aki e napon írta meg a hírt Batthyánynak, s hozzátette: „Elég rossz állapottal kezdünk nagyságos uram lenni az Dunán innen. Nekem itt Tatában sehol senki, csak egy magyar végházszomszédom nincsen, csak ülök itt az sok török vár és kastélyok közt". Megnyugtatta

[107] Sennyey Gáspár 1621. ápr. 14-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.717. sz.)

[108] Bethlen 1621. márc 20-i levele Pozsonyból portai követeihez. (ETA. II. k. 389—391. old.)

[109] „. . . várja el az juliust, ha azt adja isten érnem, meglátja kegyelmed, hogy bizony szép hadakkal megyek által Ausztriára" — írta Bethlen 1621. ápr. 22-én Nyitráról Thurzó Imrének. (Bethlen pol. levele 285. old.) Ld. még Bethlen 1621. máj. 9-i levelét Kassáról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.674. sz.)

[110] Forgách Zsigmond, Aponyi Pál és Jakusits András 1621. máj. 3-i lev. Pozsonyból a veszprémi és tihanyi helyőrséghez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 14.748. sz.)

[111] Forgách Zsigmond 1621. máj. 4-i levele Pozsonyból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 14.674. sz.)

[112] Ld. Bethlen 1621. máj. 10-i levelét Kassáról Thurzó Imréhez. (Bethlen pol. lev. 292. old.)

Batthyányt: „Tudom kötelességemet ő fölségéhez, a komáromi főkapitány eleget irogatott nekem, de csak válasza se lött".[113]

Óvár elfoglalása elsősorban *Sopron* helyzetét érintette érzékenyen. A támadó császári sereg úgy elvágta a várost minden összeköttetéstől észak felé, hogy Sennyey még 13-án sem tudott bizonyosat a vár helyzetéről. A városi polgárok állhatatossága az első riasztó hírekre megingott, s 9-én vagy 10-én Lackner Kristófot negyedmagával a nádorhoz menő küldöttségbe megválasztották. A tanács tagjai az aggódva érdeklődő Sennyeynek azt válaszolták, „készek lesznek inkább halált szenvedni", minthogy idegen katonaságot a városba befogadjanak. Ellenben ha a császár kötelezi magát, hogy nem hoz idegen katonaságot a városba, vallásukat és szabadságukat nem háborgatja, Bethlenhez való csatlakozásukat soha szemükre nem veti, akkor meghódolnak. Sennyey kénytelen volt alkalmazkodni hozzájuk. Mindössze 40 katonával volt a városban, mert a lovasokat élelem hiányában kiküldte a Rábaközbe. Sennyei megígérte Batthyánynak, hogy a 13-i tanácskozáson még megkísérli lebeszélni a polgárokat az elpártolásról. Ha megfogadják a szavát — írta —, kész velük élni és halni, de ha nem, „hát jobb énnekem kimennem, mint gyalázatomra megvárnom, imide-amoda, mint a tekenyőben öntött víz, hogy locsanjak". Jó lett volna, ha Batthyány beküld valami tekintélyes embert a városba, „mert ezek azt sóhatják, hogy nincsen ki őket defendálja, mert azt megtapasztalhatták, hogy sem az vármegye sem az urak meg nem segítik, ha ellenség jön az városra".[114]

Ilyen körülmények között Sopron meghódolása már csak napok kérdése volt, ami hamarosan be is következett. Sennyey kevés katonájával kivonult a városból, s a Dunántúl második fontos erőssége is császári kézre került. A kudarcok azonban nem törték meg Batthyány ellenállását, s a nemesek és a vármegyei katonaság nagy része őutána igazodott. „Azon a földön nagyobb tökéletesség van, hogysem az Vágon túl" — írta Bethlen május közepén a dunántúliakról. — „Battyáni uram nem hiszen semmit az német ígéretnek, pöki igen az diplomát, készen várja az oda rendelt hadakat."[115]

Batthyány állhatatos magatartása ellenére Bethlen kissé túl derűlátóan ítélte meg a dunántúli helyzetet. Az igaz ugyan, hogy ebben az országrészben nem következett be az árulások olyan sorozata, mint Alsó-Magyarországon, s Forgách Péter büszkén írta *Tatáról* a pápai kapitánynak, hogy szilárdan tartja Bethlen számára az erősséget,[116] de *Kőszegről,* amelynek megtámadását pedig hamarosan várni lehetett, riasztó hírek érkeztek Batthyányhoz. Gercsey Pál május 17-én jelentette, „az aminemű gyülevész emberekkel itt ez helyben lakunk", félő a vár helyzete egy támadás esetén. Kérte, küldessen hajdúkat Kőszegre, úgy-

[113] Forgách Péter 1621. máj. 10-i levele Tatáról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 14.644. sz.)

[114] Sennyey Gáspár 1621. máj. 13-i levele Sopronból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.720. sz.)

[115] Bethlen 1621. máj. 15-i levele Kassáról Thurzó Imréhez. (Bethlen pol. lev. 303. old.)

[116] Forgách Péter 1621. máj. 19-i levele Tatáról Lengyel Boldizsárhoz. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 43.168. sz.) Thurzó Szaniszló 1621. máj. 22-én értesítette Érsekújvárról Batthyányt, hogy a császári hadak Újvár közelében vannak, s „szándékok az, hogy Újvárat megszálljják reánk". (Uo. 50.661. sz.)

szintén lőport és lőszert is hozzon Horváth Péter kapitány Németújvárról.[117] Batthyány azonban úgy látszik, nem szándékozott Kőszeget megvédeni, mert az őrség megerősítése helyett Eszterházynak írt, hogy tartsa vissza a hadakat a további előnyomulástól, s megbízottakat küldött a nádorhoz, hogy tárgyalásokkal tartóztassa fel az ellenséget. Ez azonban hiú remény volt, mert a császáriakat csak kemény ellenállással lehetett feltartóztatni, amint azt az érsekújvári őrség is tette. Május 25-én Eszterházy tudósította Batthyányt, hogy a hadak „megindultanak *Sopronból* és lassan *Kőszeg* felé mennek, várván az nemes vármegye resolutióját".[118] A császári csapatok közeledésének hírére az őrség a lövőszerszámok elszállítása után elhagyta a várost, ahova az ellenség május 27-én be is vonult. Bevonulásuk azonban mégsem lett zavartalan, mert Hörmann Mihály várnagy a visszahagyott 5 tonna lőport felrobbantotta, ami nagy károkat okozott, s amiért őt még azon a napon ki is végezték.[119]

Kőszeg elfoglalása után a császári csapatok tovább vonultak az ellenállás központja, Németújvár irányába. Május 28-án korán reggel Collalto katonái elfoglalták a Batthyány tulajdonát képező *Rohoncot*.[120] Június első napjaiban kezükbe került *Körmend* is, s az ellenség előnyomulásán megijedve hódolatát jelentette be *Sárvárral* együtt Nádasdy Pál is.[121] Ezzel a Rábától nyugatra eső terület Németújvár kivételével császári uralom alá került.

A júniusban kialakult dunántúli helyzet súlyos volt, de nem reménytelen. Collalto serege számára, amely nem sokkal haladta meg a 3000 főt, hatalmas feladatot jelentett e viszonylag nagy területnek megtartása is, főképpen azért, mert az ellenállást nem sikerült még felszámolniuk. Batthyány szilárdan támaszkodott németújvári sziklavárára, valamint a Rábától keletre eső területek várainak és az ezeket környező területeknek katonaságára, akikről Bethlen a következőket írta: „mely tökéletességgel viseljék magokat hazájokhoz, bizonyságot tesznek az magok levelei". A Bethlenhez küldött követeik, Szepsi János fizetőmester, Tallay György veszprémi alkapitány és Kutasi Mihály cseszneki kapitány elmondották, hogy „mind Pápához gyülekezett az egész vitézlő nép és az nemességnek is nagy része, Battyáni uramtól dependeálnak, minden kárvallásokat semminek tartják". Magatartásukat példamutatónak tartotta a fejedelem, mert „azok torkokban vadnak, mind Stiria Austria felől in visceritus, égeti rabolja öli vágja az szegénységet, valahol kiket kaphatnak, de mégis constanter perseverálni igyekeznek az unioban".[122] Batthyány *Vasvárhoz* gyülekeztette a csapatokat. Június 16-án parancsot

117 Uo. 15.969. sz.

118 Eszterházy Miklós 1621. máj. 25-i levele Lakompakról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 12.327. sz.)

119 Ld. *Chernel K.*: i. m. 69. old.

120 Ld. Eszterházy Miklós 1621. máj. 28-i levele Rohoncról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 12.326. sz.)

121 Ld. Eszterházy Miklós 1621. jún. 14-i levele Körmendről Török Ferenchez és Nádasdy Pálhoz. Nádasdy még márc. 26-án azt írta Batthyánynak, hogy amint a múltban, a jövőben is őhozzá fogja igazítani cselekedeteit. (Uo. 32.812. sz.)

122 Betheln 1621. jún. 18-i levele Göncről Thurzó Imréhez. (Bethlen pol. lev. 333. old.) Ld. még ismeretlen 1621. június hónapban írt levelét Pápáról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 49.689. sz.)

küldött Horváth Bálintnak, hogy ha a császári had *Szombathely* felé indul, jöjjenek *Mindszenthez*, s a császári tábor mellett „feles csatákat" kell tartani, akik állandóan nyomon kísérik őket.[123] Bethlen június 10-i levelében nagyon dicsérte Batthyány állhatatos magatartását. Biztatta, hamarosan megindul Érsekújvár felmentésére, s akkor 2—3000 lovas segítséget átküld a Dunántúlra is. Ha addig is nagyon szükséges a segítség, kérjen 1000 lovast a kanizsai törököktől.[124]

Rohonc elfoglalása volt különben a császári ellentámadás utolsó sikere a Dunántúlon. Collalto innen *Szalónak* ellen indult, hogy azt is megszállja, azonban a krónikás szavai szerint „meg tartozék csak ott közel Rohoncznál és ott hevere táborba. Itt ha Coláldo serénységgel élt volna e szerencsével, amint elsőben meg-rémültek vala tőle az emberek, bizonyára sok dolgot cselekedhetett volna". Amíg azonban Collalto elmulasztotta az alkalmat, Batthyány résen volt, s az összegyűjtött végbeliekkel „Coláldó hadára szüntelen csatáztatnak vala". Július 5-én Zrínyi György, Muraközből Rohoncra menő katonáira ütöttek és levágták őket. „Látván azért Coláldó, hogy rosszul van dólga, vissza szálla *Kőszeghez*, azt néppel, éléssel megraká, azután vissza vivé hadát."[125]

Collalto visszavonulásának döntő oka azonban az volt, hogy a császári csapatok július közepén Érsekújvárnál vereséget szenvedtek. Maga Buquoi is elesett a harcban, s Collaltót a Pozsonyig visszavonult császári sereg megerősítésére a Dunántúlról az alsó-magyarországi főhadszíntérre rendelték.[126]

5. Harcok Dunántúlon az érsekújvári győzelem után

Augusztus elején Bethlen panasszal fordult a török fővezérhez, hogy a Batthyány segítségére küldött hadát az esztergomi törökök nem akarták átszállítani a Dunán, s már négy napja ott vesztegelnek a várnál.[127] Néhány nap múlva azért a Haller György parancsnoksága alatt küldött 2500 főnyi had csak megérkezett a *rábahídvégi* táborba. Batthyány mindenfelől ide rendelte a csapatokat, s a pápaiaknak is megparancsolta, hogy az öreg és beteges, de még várszolgálatra alkalmas gyalogosok

[123] Ld. Batthyány Ferenc 1621. jún. 1-i és 16-i lev. Németújvárról familiárisaihoz és Horváth Bálinthoz, Hagymássy Miklós 1621. jún. 1-i lev. Szentgrótról, Hathalmi Sándor jún. 23-i és júl. 18-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Miss. 4.440., 4.441., 18.154., 18.449., 18.450. sz.)

[124] Bethlen 1621. jún. 10-i levele Kassáról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.676. sz.)

[125] *Pethő G.*: i. h. (1621.) Zrínyi Györgyről még OL. Batthyány cs. lt. Miss. 53.738., 53.942. sz., Collalto májusi—júniusi működéséről ld. II. Ferdinánd 1621. jún. 30-i levelét Bécsből Harrach Károlyhoz. (*Gindley A.*: Okmánytár. 290. old.)

[126] Lichtenstein Miksa azt jelentette 1621. júl. 18-i levelében Guttáról II. Ferdinándnak: „Der Feind ist stark, hat auch etliche Fähndl deutschen Fussvolks bei sich und, wie sagt man auch Reiterei, die ich gleichwohl nit wahrgenommen. Ich schätz in 15 bis 20.000 Mann das meiste Reiterei." (*Gindely A.*: Okmánytár. 297. old.) „Colalto ist auch im Herzug" — írta 1621. aug. 26-án Pappus János Lipót főhercegnek a pozsonyi táborból. (Uo. 302. old.)

[127] Bethlen 1621. aug. 7-i levele a török fővezérhez. (Török—magyarkori Államokmánytár III. k. 303. old.)

helyett küldjenek harcképes fiatal katonákat.[128] Haller György megpróbálta rávenni Batthyányt, hogy személyesen is szálljon ki a táborba, mert ez „a mieinknek bátorságot, az ellenségnek rémülést hoz, az vármegyék is és több főrendek mindjárt mellénk jőnek". Ezenkívül a török segélycsapatok is hamarosan megérkeznek, akikkel Batthyánynak kell tárgyalni. A csapatokat el kell igazítani, hogy merre támadjanak, különben „itt való mulatásunkkal az egész földet elpusztítjuk". Jelentette azt is, hogy előző este 1500 lovast küldtek Fekete Péter parancsnoksága alatt a Borostyánkő tájékán levő császáriak ellen, akik „elfelejtetik a német uraimmal az Lékára való igyekezetet". Tájékoztatta még Batthyányt, hogy a küldött kenyereket kiosztatta katonái között, s kérte, küldjön 10—12 hordó bort, amit a katonák megvennének.[129]

Batthyány úgy látszik most nem szándékozott kimozdulni Németújvárról. Értesítette a szintén a táborban tartózkodó Horváth Bálintot, hogy az ágyúkat elindítja a táborba, s utasította, küldjön 100 gyalogost Pinkamindszentig elébe, és intézkedjen az utak rendbehozatala felől is.[130] Batthyány hadműveleti terve az volt, hogy az összegyülekezett csapatok zömével sorra visszafoglalja a császári kézbe került várakat és városokat, kisebb portyázó csapatok pedig Ausztriába betörve visszaadnak valamit a császáriak által elkövetett pusztításokból és ugyanakkor a féltett örökös tartományok támadásával elősegítik a császár jobb belátásra térését a békés megegyezés kérdésében. Collalto elvonultatásával nem maradt olyan számottevő erő a Dunántúlon, amelyik keresztezni tudta volna Batthyány terveit. Augusztus végén a pozsonyi táborból jelentették Lipót főhercegnek Batthyány 300 katonájának ausztriai portyázását,[131] s ugyanebben az időben csapatai visszafoglalták *Körmendet*, majd *Rohoncot* is.[132]

A csapatok gyülekezése, felszerelése és rendezése azonban korántsem ment zavartalanul. Batthyány Boldizsárné, Muraszombatról értesítette Batthyány Ferencnét, hogy csináltatott 200 kopját a helyi kopjacsinálóval, amelyre „tizenkét egész tallér" előleget fizetett is, de amikor a kopják elkészültek, a császári odalon álló Zrínyi György egyszerűen lefoglalta és elvitette a mestertől.[133] Hagymássy Miklós azt jelentette szeptember 2-án Batthyánynak, hogy itt van a táborban „több főurak között", de Szentgrótról a törökök gyülekezéséről érkeznek hírek, s mivel a Kanizsával szemben levő végvárakban alig van katona, s a Zala megyei nemesség

[128] Ld. Batthyány Ferenc 1621. aug. 7-i lev. Németújvárról a pápai kapitányhoz. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 4.423. sz.)

[129] Haller György 1621. aug. 13-i levele Hidvégről Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 18.244. sz.)

[130] Batthyány Ferenc 1621. aug. 13-i levele Németújvárról Horváth Bálinthoz. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 4.442. sz.)

[131] „Gestern sein bei 300 Budiany Volk auf diesem Land heraufgestreift und wie der Pfleger zu Scharfeneck berichtet, sollen sie in zweien Markten, Hof und M . . . bei 300 Personen niedergehaut und gefangen haben, auch ganz und gar ausgeplündert, es seien auch noch bei geschädigten zehn Personen in beiden Märkten vorhanden. Sie haben auch auf der Neustädter Strasse Saltenau, Merkendorf sammt etlich andern Flecken in Brand gesteckt." *(Gindely A.:* Okmánytár. 303. old.)

[132] Ld. Sennyey Gáspár 1621. aug. 23-i és Haller György aug. 26-i lev. a körmendi táborból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 42.723., 18.245. sz.), továbbá *Pethő G.:* i. k. (1621.)

[133] Batthyány Boldizsárné 1621. aug. 27-i levele Muraszombatból Batthyány Ferencnéhez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 1.981. sz.)

is itt van a táborban, aggasztó a helyzet. Javasolta, hogy a katonák egy részét küldjék vissza a táborból a várakba.[134] A török veszélyre hívták fel Batthyány figyelmét Sümegről is.[135]

Szeptember első napjaiban Kőszeg alatt táboroztak a dunántúli csapatok, hogy visszafoglalják ezt a fontos erősséget is a császáriaktól. Hamarosan azonban Bethlen parancsot küldött Haller Györgynek, hogy hagyják hátra a Kőszegen levő kevés császári hadat s vonuljanak a Köpcsény és Bruck közötti területre, úgy, hogy útközben Bécsújhelyt és Bécs elővárosát érintsék. Bethlen elgondolása, melynek célja nyilvánvalóan az volt, a hogy a dunántúli csapatok Bécs körüli felvonulásával visszavonulásra késztesse a Pozsony környékén levő császári tábort, nemtetszést váltott ki a csapatok kapitányaiból. Haditanácsot tartottak, ahol felvetették, hogy „ha mi innét úgy indulunk meg, hogy rabolva megyünk, harcot úgy az ellenségnek mi nem állhatunk, mert az nyereséggel levő hadat próbának, harcnak nem vihetjük. Ha pedig rablás nélkül megyünk Sopront, Kismartont és az Fertőt hátunk mögé kell hagynunk, előttünk az Duna és az Köpcsénnél levő német had". Felvetették, ha a Kőszegen levő kevés császári katonaságot nem akarták hátuk megett hagyni, hogy csinálhatják meg azt ott sokkal nagyobb erejű ellenséggel. A kockázat nagyon nagy, „ha nyerünk, sokat nyerünk, ha vesztünk, hazánkat és végházainkat vesztjük el". Megbeszélték a dolgot a katonákkal is, akik egyértelműen kijelentették, hogy ők „az végházakat, feleségeket, gyermekeket kordéra nem hagyják", sőt ha Batthyány meg nem fizeti elmaradt zsoldjukat, a mezőn sem szolgálhatnak tovább.[136] Ha az egész tábor nem is, kisebb csapatok csak elmentek Bécsújhely környékére portyázni, ahol nagy károkat okoztak az ellenségnek.[137] A csapatok zöme továbbra is Kőszeg alatt maradt egész szeptember hóban. A Haller György parancsnoksága alatt álló erdélyi sereget Bethlen szeptember utolsó hetében *Köpcsénhez* rendelte, hogy biztosítsák csapatainak a Dunán való átkelését. A fejedelem azonban ezt az elhatározását megváltoztatta, mert Ausztria helyett Morvaország felé támadt, s így Haller serege is maradt továbbra Batthyány hatáskörében.[138]

Batthyány miután látta, hogy Kőszeggel nem boldogul, az örökös tartományok támadására helyezte át a fősúlyt. Kapitányai sűrű portyázásokat vezettek Ausztriába és Stájerországba, akik ellen a császári hadvezetés Carracioli ezredest rendelte ki, de nem sok eredménnyel, mert

134 Hagymássy kérte Batthyányt arra is, hogy küldjön hópénzt a fizetetlen katonáknak, mert „. . . . vigyázásra és kapuállásra csak az isten tudja minemű nehezen vehetjük reá őket, hányván csak az fizetetlenséget szemünkre, azt merik mondani szemünkbe, hogy köszönjük csak azt is, hogy vigyázunk az bástyán." (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 18.155. sz.)

135 Ld. Hathalmi Sándor sümegi kapitány 1621. szept. 7-i lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 18.451. sz.)

136 Dunán inneni kapitányok 1621. szept. 5-i lev. a kőszegi táborból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss 11.037. sz.)

137 Zeidler János azt írta 1621. szept. 12—22-i levelében Bécsből a szász választófejedelemnek: „. . . Des Budiany Kriesvolk thut noch grossen Schaden wie man dann an nächst verschienenen Samstage umher Neustadt und weiter hinein ins steirische Gebirg bei 30 Feuerbrünste gesehen haben soll." (*Gindely A.:* Okmánytár. 309. old.) Ld. még egy ismeretlen tudósítását Dietrichstein bíboroshoz. (Uo. 319. o.)

138 Ld. Haller György 1621. szept. 22-i lev. a kőszegi táborból Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 18.246. sz.)

a gyors könnyűlovas csapatokkal szemben a császáriak nehézkes, lassúbb katonasága tehetetlennek bizonyult. Ezekben a portyázásokban részt vett mintegy 3000 főnyi török sereg is a dunántúli végekből, akik azonban Batthyány parancsaival nem sokat törődve önállóan működtek. Csupán a zsákmányszerzés érdekelte őket, s nemegyszer nem is mentek el Ausztriáig, hanem dunántúli területen raboltak, égettek, s hajtottak el embereket. Batthyány több levélben próbálta meggátolni dunántúli kilengéseiket, s utasítani őket, hogy parancs szerint működjenek, de ez nem járt számottevő sikerrel. Végül is a magyar végvárak kapitányai engedélyt kértek Batthyánytól, hogy fegyveresen felléphessenek a magyar területen garázdálkodó „szövetségesekkel" szemben.[139]

Október elején a lakompaki császári katonák megtámadták *Keresztúrt* és „eléggé osromolván szolgáimnak nagy kárával, az szegény oda szorult községnek feles barmuk elhajtásával, mentek el" — közölte a császári vereségek hallatára ismét Bethlenhez állt Nádasdy Pál Batthyányval. Kérte, hogy a táborban levő katonáit bocsássa haza Kapuvárra, mert ott most nagyobb szükség van rájuk, a lakompakiak újabb támadásának elhárítására.[140] Batthyány ennek eleget is tett, de amikor a hónap végén ismét szükség lett volna a táborban Nádasdy katonáira, ő azzal az indokkal tartotta vissza őket, hogy a látogatására érkező anyósa kíséretére kell küldeni a katonáit.[141]

November első napjaiban a Kőszeg alatt levő csapatok — úgy látszik Batthyány akarata ellenére — a Szombathely melletti *Vépre* vonultak. „Az megindulásban is első nem voltam — mentegette magát Haller György —, engemet az én kegyelmes uram az végre bocsátott volt, hogy ennek az földnek szolgáljunk, de ha mindnyájan nem akarjuk, én arról nem tehetek." Az emberek és a lovak egyaránt ellátatlanok, panaszolta, és kérte, Batthyány küldessen a vármegyékkel élést, vagy rendelje őket más, kevésbé elpusztult területre. Ha pedig nincs szükség rájuk, írja meg, mert itt teljesen tönkreteszik a vidéket. „Én eddig is láttam — fejezte be levelét — Kőszeg alatt való heverésünknek az szegénység és az földnek pusztulásánál egyéb hasznát nem lenni. Én olyan helyre mentem volna az hol őfelségének hasznosabban szolgálhattam volna, de hogy senki okot és számot és magokban való fogyatkozást is nekünk ne tulajdonítson, az végre várakoztam."[142] Batthyány erre Vépről *Ikervárhoz* a Rába mellé rendelte a tábort. A hónap végén Sopronban megbízottai révén tárgyalásokat folytatott a császáriakkal, hogy az ellenségeskedést kölcsönösen szüneteltetik a Hainburgban megindult béketárgyalások

[139] A török segélycsapatokkal kapcsolatban ld. többek között Batthyány Ferenc 1621. okt. 3-i és okt. 14-i lev. a kanizsai Amhát agához, Hagymássy Miklós 1621. okt. 6-i és okt. 14-i lev. Batthyány Ferenchez, továbbá kanizsai agák 1621. hetfőn írt lev. Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 4.450., 4.453., 18.156., 18.157., 23.817. sz.)

[140] Nádasdy Pál 1621. okt. 7-i lev. Kapuvárról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 32.824. sz.)

[141] Nádasdy 1621. dec. 3-i levelében tiltakozik az ellen, hogy Batthyány szétosztja a hadakat téli szállásra, amivel kapcsolatban utasításokat küld az ő szolgabíróinak is. Kétségbe vonja Batthyány jogát ilyen intézkedésekre. (Ld. OL. Batthiány cs. lt. Miss. 32.827., 32.828. sz.)

[142] Haller György 1621. nov. 6-i lev. Vépről Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 18.247. sz.) Ld. még Hathalmi Sándor sümegi kapitány 1621. nov. 11-i lev. Batthyány Ferenchez. (Uo. 18.452. sz.)

miatt. Batthyány erről értesítette Haller Györgyöt, és meghagyta, hogy a Sopronban, Kőszegen, Lánzsérban, Lakompakon levő császáriakat ne bántsák. Haller ezek szerint utasította a december 1-én Ausztria határszélére induló Forgách Pétert, aki 150 lovassal Bécsújhelyhez két mérföldnyire portyázott, s amikor 70 rabbal visszafelé tartott, Eszterházy lovasai a mit sem sejtő csapatra ütöttek. A rabokat elvették tőlük, s 10—12 (császári jelentés szerint 25) katonát levágtak. „Nem tudom nagyságod végzése azokkal (ti. Eszterházyékkal) mi aránt vagyon" — kérdezte Batthyánytól Haller, s javasolta: „meg kellene tréfálnunk őket érette". Csodálkozását fejezte ki, hogy Eszterházy csapatában Nádasdy Pál katonái is voltak, aki pedig Bethlen oldalán állónak mondotta magát. „Úgy veszem eszemben — írta Haller — kevés ember vagyon itt közülünk, kinek bátran kellene hinnünk, nem tudom Nádasdy uram is mit akar." Ilyen körülmények között veszélyesnek látta, hogy a sereg továbbra is Ikervárnál táborozzon, mert Eszterházy és Nádasdy katonái könnyen rajtaüthetnek a portyázások és mind gyakoribb szökések miatt megfogyatkozott táboron. Javasolta, vonuljanak át a Rába jobbpartjára, ahol nagyobb biztonságban lehetnek.[143]

A béketárgyalások azonban egyre jobban befejezéshez közeledtek, s Bethlen parancsot küldött Haller Györgynek, hogy december 15-én induljon meg az erdélyi csapatokkal a Dunántúlról, s Esztergomnál átkelve a Dunán, vezesse őket Kassa felé. Haller elbúcsúzott Batthyánytól, s kérte, írja meg a fejedelemnek, hogy becsülettel teljesítették kötelességüket ebben az országrészben. Jó lenne, ha Batthyány dicsérőleg megemlékezne Fekete Péter kapitányról is, akinek Bethlen büntetésből két faluját elvette, s talán azt itteni jó szolgálataiért újra visszaadatná azokat.[144]

Az erdélyi csapatok elvonulását hamarosan követte a nikolsburgi békekötés, mely hivatott volt pontot tenni a hadakozásra a harcoló felek között. A békekötés értelmében a Dunántúl visszakerült II. Ferdinánd uralma alá. Ennek végrehajtására Bethlen Nádasdy Pált, Szécsi Mihályt, Sennyey Gáspárt és Szepsi Jánost jelölte ki, Ferdinánd pedig Eszterházy Miklóst, Bánffy Kristófot, Sennyey Istvánt, Szentkereszti Jakabot és Szombathelyi Györgyöt. Eszterházy Győrt jelölte ki tanácskozási helyül, ahonnan a bizottság albiztosokat küldött a veszprémi, pápai, cseszneki, vázsonyi, csobánci, szigligeti, tihanyi és keszthelyi végvárakba, „hogy ott az mi kegyelmes urunk és koronás királyunk számára elfoglalván az végházakat, az bennek levő főtisztviselőket megkötelezzék". A várkapitányok ezt bizonyos feltételekhez kötötték, melyek között szerepelt a császár biztosítéka, „hogy minekünk ez mi méltó változásunk soha senkitől... szemünkre nem hányattatik, hanem örök elfelejtésben lészen", továbbá, hogy a császár idegen katonaságokat a várakba nem hoz, minden parancsnok tisztségében megmarad, a komissziáriusok a katonaság fizetésével jöjjenek a várakat átvenni, emeljék fel a katonaság zsoldját, a lovasét 3,20 Ft-ról 4 Ft-ra, a gyalogosét 2 Ft-ról 3 forintra, a békekötés

[143] Haller György 1621. dec. 3-i lev. Ikervárról Batthyány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 18.249. sz.) Ld. még az 1621. dec. 3-án Bécsben kelt tudósítást. (*Gindely A.*: Okmánytár. 331. old.)

[144] Haller György 1621. dec. 13-i Szanyból Batthány Ferenchez. (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 18.250. sz.)

létrejöttének bizonyítékaképpen a győri protestáns prédikátort a városba vigyék be, s a prédikátorokat, „kik ez háborúban velünk együtt szenvedtenek", senki ne bántsa stb. A biztosok február 20-án Pápáról adtak választ, amelyben a követeléseket elfogadták, illetve némelyek végrehajtását az országgyűlésig halasztották.[145]

A katonák elmaradt zsoldjának megfizetése érdekében Bethlen is írt januárban Batthyánynak. A dunántúli országrész leghatalmasabb főura, aki a Bocskai szabadságharc idején szilárdan kitartott a Habsburgok oldalán, most még a békekötés után is folytatta a harcot, amennyiben februárban katonáival visszafoglalta *Greben* várát. Tekintélye oly nagy volt, hogy a császár utasította Eszterházyt, hagyják meg a várat Batthyány birtokában. Batthyány különben 1625-ben bekövetkezett haláláig ellenséges magatartást tanúsított a Habsburgokkal szemben. Neve még egyszer felmerült Bethlen egyik 1623-as hadműveleti tervében, de annak végrehajtására nem került sor. Bethlen újabb Habsburg-ellenes támadása idején a Dunántúl nem vált hadszíntérré a császári és magyar csapatok között, ahol a vármegyék és a végvári katonaság figyelme ismét a török elleni védelem felé fordult.[146]

*

Az 1619—1621-es dunántúli katonai események részletes áttekintése után az itt folyó harcokkal kapcsolatban a következő sajátosságokat állapíthatjuk meg:

Bethlen első Habsburg-ellenes függetlenségi harca idején a Dunántúl az 1620 októberi időszaktól eltekintve mellékhadszíntér volt, ahol az események alakulását döntő mértékben befolyásolták az alsó- és felsőmagyarországi főhadszíntéren folyó hadműveletek. A dunántúli harcok célja a mozgalom minél nagyobb területre való kiterjesztésének politikai célkitűzése mellett az volt, hogy császári erőket kössenek le és vonjanak el a főhadszíntérről. Még Bethlen 1620 októberi, Bécs irányába megindított támadása is diverzió volt, amely azt célozta, hogy minél több erőt elvonjon a cseh szabadságmozgalom elfojtására tömörített Habsburg- és bajor csapatoktól. Bethlennek ez a számítása nem vált be, s a csehek döntő vereséget szenvedtek, de a magyarországi harcok szempontjából a Dunántúl mindvégig teljesítette feladatát, mert 1619 decemberétől a békekötésig folytak a harcok, amelyek császári csapatokat kötöttek le és vontak el a főhadszíntérről.

A dunántúli harcok fő jellemvonásai a várak és városok megszerzésére irányuló törekvések, továbbá a mindkét fél részéről folytatott portyázások, s az ezek folyamán létrejött kisebb találkozóharcok voltak. A várak megszerzése a legtöbb esetben önkéntes csatlakozás, rajtaütés, vagy kiéheztető körülzárás révén ment végbe. A Dunántúl birtoklása szempontjából fontos várak és erődített városok közül a nyugati részen Magyaróvár, Sopron, Kőszeg, Szalónak, Németújvár, a keleti részen Tata,

145 Galántai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. I. k. 297—307. old.
146 Ld. Bethlen 1622. jan. 15-i lev. Nagyszombatból Batthyány Ferenchez (OL. Batthyány cs. lt. Miss. 6.683. sz.), továbbá Mvv. Vas vm.: 202. old., és Bethlen 1623. jún. 15-i utasítását portai követeihez. (Török—magyarkori Államokmánytár I. k. 395—398. old.)

Pápa, Veszprém, Sümeg, Szentgrót és a többi kisebb várak a két év folyamán túlnyomórészt Bethlen csapatai kezén voltak. Ezzel szemben a császáriak Komárom, Győr, Hainburg várakra, Eszterházy, Fertő környéki váraira, a kelet-ausztriai és stájerországi erősségekre, továbbá Csáktornyára, Varasdra és a többi horvátországi várakra támaszkodhattak mindvégig, vagy kevés megszakítással mint védelmi vonalra, illetve támadások kiindulási bázisára. A portyázások, melyekben 150—2000-ig különböző létszámú csoportok vettek részt, mindkét fél részéről morális célkitűzésűek voltak, a lakosság megfélemlítésére irányultak, nem beszélve a katonák zsákmányszerzéséről, mely az elmaradt ellátás pótlására és a harcikedv növelésére irányult. Nagyobb nyílt összecsapásra csak Lakompaknál, illetve Magyaróvárnál került sor (nem számítva a pozsonyi hadműveletekhez tartozó petronelli harcot). Lakompaknál a császáriak, Magyaróvárnál pedig Bethlen katonái arattak győzelmet.

Hadművészeti téren a dunántúli harcok egyik jellemző vonása volt még mindkét oldalon az egységes katonai vezetés hiánya. A dunántúli összes csapatok főparancsnoka elvileg 1619 decemberétől Batthyány Ferenc volt, helyettese pedig Sennyey István, azonban Batthyány 1620 végéig vonakodott nyíltan elvállalni a főparancsnokságot, s azután is csak németújvári várában tartózkodva irányította az eseményeket, Sennyey hatásköre pedig valójában csak Sopron védelmére és az itt levő csapatokra korlátozódott. Bethlen időnként Dunántúlra küldött kapitányai: Haller György, Fekete Péter, Petneházy István csak részfeladatot láttak el. Ilyen körülmények között átfogó nagy akciókról nem lehetett nagyon szó, s az erőskezű, egyszemélyi vezetés hiánya, párosulva a katonák fizetetlenségével, ellátatlanságával és az állandóan meglevő török veszélyével, visszavetőleg hatott Bethlen csapatainak dunántúli működésére még az adott erőviszonyok szabta keretek között is. Császári részről szintén hasonló volt a helyzet, mert Preiner, Collalto mellett Trautmansdorf, Eszterházy, Bánfy Kristóf, Zrínyi György vezettek különböző időben különböző akciókat, melyek ugyan alkalmasak voltak arra, hogy zavarják Bethlen dunántúli uralmát, de megdönteni, véglegesen felszámolni nem tudták azt.

Ha Bethlen dunántúli stratégiai sikereinek okát keressük, azt elsősorban az erőviszonyoknak számára kedvező alakulásában találhatjuk meg. Már 1619 végén úgy alakult a helyzet, hogy a Habsburgok a horvátországiak, a katolikus klérus mellett csak Eszterházy Miklósra, Nádasdy Tamásra, Zrínyi Györgyre és Bánfy Kristófra támaszkodhattak, mint jelentősebb személyekre ebben a nyugati országrészben. Velük szemben a Dunántúl leghatalmasabb főura, Batthyány Ferenc, a szintén tekintélyes Nádasdy Pál, a Szécsiek, Eszterházy Gábor, Forgách Péter, a nemesek hangadói közül Horváth Bálint, Szepsi János, Vizkeleti János, a híresebb kapitányok közül Lengyel Boldizsár, Sennyey Gáspár kezdettől fogva Bethlenhez húzva, magukkal vitték az uralkodó osztály és a magyar végvári katonaság zömét a Habsburg-ellenes táborba, sőt elhatározásuk nagymértékben befolyásolta a városi polgárság magatartását is. A jobbágyság nagyobb megmozdulására nincsenek adataink, melynek oka nyilvánvalóan abban keresendő, hogy a Bocskai szabadságharccal ellentétben Bethlen függetlenségi harca az erdélyi feudális állam előre

létrehozott hadseregére épült, s ennek megfelelően elsősorban a dunántúli uralkodó osztály fegyveres támogatásának és a végvári katonaság csatlakozásának megnyerését tűzte ki célul. Az uralkodó osztály zömének Bethlen számára kedvező magatartását az egyéni sérelmek mellett a protestánsüldözés, a nemesség háttérbe szorítása befolyásolta, nem beszélve olyan nagyon fontos tényezőről, hogy pl. Batthyány magatartásához nagyszámú familiárisa, s vármegyék nemessége igazította magát. A végvárak katonaságának magatartását erősen befolyásolta háttérbe szorulásuk az idegen katonaság mögött, fizetetlenségük, a protestánsok üldözése, amely sérelmekre Bethlentől vártak orvoslást. A katonai erőviszonyok ilyenformán úgy alakultak, hogy a 3—5000 fő között változó Dunántúlon működő császári katonasággal szemben Bethlen támaszkodhatott mintegy 8000 dunántúli fegyveresre. Bár ezek jelentős része a fennálló török hódítás veszélye miatt mozgóharcra nem volt felhasználható, de arra elégséges volt, hogy időnként kisebb létszámú erdélyi csapatokkal megerősítve megvalósítsák Bethlen stratégiai célkitűzését: a Dunántúl csatlakoztatását a Habsburg-ellenes függetlenségi harchoz, s ezen keresztül császári erők állandó lekötését és elvonását a főhadszíntérről.

A ZSOLDOSINTÉZMÉNY KEZDETEI MAGYARORSZÁGON A XIV. SZÁZADBAN.

Rázsó Gyula.

A zsoldosságról általában.

A zsoldosság a történelem során rendkívül jelentős szerepet játszott a hadseregek és a hadművészet fejlődésében.[1] Egyes szerzők, mint Schmitthenner szerint a „haditechnika és a hadtudomány fejlődését mindig a zsoldosok hozták. A katonai kiképzés és nevelés is jellegzetes zsoldos vonás".[2] A zsoldosság a történelem során — változó jelentőséggel bár — mindig a hadseregek jelentős összetevőjét alkotta. Az ókori Babilontól kezdve a modern imperialista nagyhatalmakig (lásd pl. a francia ún. idegenlégiót) csaknem valamennyi hadsereg rendelkezett zsoldoscsapatokkal. Ennek ellénére azt találjuk, hogy sem a magyar, sem a külföldi szakirodalom nem szentelt elég figyelmet a zsoldosság történetével kapcsolatos problémák megoldására. Egyedül Schmitthenner volt az, aki művében megkísérelte a zsoldosság eredetének, alkotó elemeinek, szerepének tudományos sikon történő tisztázását.[3] Bár Schmitthenner megállapításai magukon viselik a német szellemtörténeti felfogás bélyegét,[4] számos definícióját, mégis felhasználhatjuk. Így kiindulási alapnak tekinthetjük a zsoldosság meghatározását is. Szerinte *„a zsoldos, mint történelmi és katonai jelenség alatt olyan hivatásos katonát kell értenünk, akit valamilyen bér vagy javadalmazás fejében fogadtak fel. Az állam részére előre megszabott ellenszolgáltatás fejében hadiszolgálatot vállalt, anélkül,*

[1] A katona elnevezése a legtöbb nyelven a zsoldos, azaz a pénzért (solidusért) szolgáló hivatásos harcos emlékét tükrözi. (Pl. az angol soldier, a német Soldat, a francia soldat stb.)

[2] Schmitthenner: Europäische Geschichte und Söldnertum. 17. old.

[3] Schmitthenner: Lehnskriegswesen und Söldnertum . . . Historische Zeitschrift 1934. 229—267. old. (A továbbiakban: HZ.) Europäische Geschichte und Söldnertum. (A továbbiakban Schmitth. Europäische) és Krieg und Kriegführung im Wandel der Geschichte c. munkái.

[4] Periodizációjában pl. „álló" és „mozgó" időszakok váltakoznak egymással s ezeket a változásokat csaknem kizárólag eszmei okokkal magyarázza (HZ több helyen), a zsoldosság fogalmának meghatározásánál pedig a gazdasági és társadalmi viszonyok helyett a jogviszonyokat tekinti elsődlegesnek. (Europäische 5—7. old.)

hogy az illető országban pontosan meghatározott közjogi helyzettel bírna".[5] Ez a megállapítás azonban — nézetem szerint — kiegészítésre szorul. Túlságosan általános a hivatásos katona csaknem valamennyi fajtája megfelel annak a kritériumnak, hogy valaki ellenszolgáltatás fejében teljesít katonai szolgálatot. A magánjogi szempont túlzott figyelembevétele és a meghatározott közjogi helyzet teljes tagadása viszont nem pontos, mivel az állandó zsoldoshadseregek korában, a XV. századtól kezdve a zsoldosok helyzete — különösen a külföldi zsoldosoké — már közjogilag is szabályozva volt.

Ha a zsoldosság fogalmát pontosan meg akarjuk határozni, a történelemben messze kell visszapillantanunk. Meg kell vizsgálnunk, milyen társadalmi, gazdasági és katonai körülmények tették parancsoló szükségszerűséggé az egyes államok vezetői számára, hogy zsoldosokat alkalmazzanak. A történelem azt mutatja, hogy bár a zsoldosság általános jelenség a történelem folyamán, nagyobb arányú jelentőségre leginkább egy-egy társadalmi rend hanyatló korszakában jut.[6] Az ilyen korszakban a zsoldoshadsereg az uralkodó osztály utolsó fegyveres ereje a hanyatló társadalmi rend megvédésére. Ezekben az időszakokban sem a népfelkelés, sem az uralkodó osztály tagjaiból alakult hivatásos katonai réteg — különböző okok folytán — nem képes arra, hogy ütőképes hadsereget hozzon létre. Új hivatásos katonai réteg jelenik meg ekkor, s ez a réteg részben az uralkodó osztály, részben az elnyomott osztályok soraiból kerül ki. A közös érdekek azonban csakhamar egységes *réteggé* — a feudális kori terminológiát alkalmazva csaknem azt mondhatnánk — új *renddé* alakította a zsoldosságot. Ez az új *rend,* bár funkcióját tekintve az uralkodó osztályok kiszolgálója, nem tartozik azok közé. Ezen a tényen lényegileg az a meglehetősen nagyszámú kivétel sem változtat, amely egy-egy zsoldosvezér felemelkedéséről szól.[7] Helyzetét és társadalmi súlyát tekintve a zsoldosság leginkább az abszolút monarchia hivatalnoki rétegére, a bürokráciára emlékeztet.

A zsoldosság nagyobb arányú előretörésének valamennyi társadalmi rendben számos objektív és szubjektív oka volt. A leglényegesebbről — arról, hogy más hivatásos vagy nem hivatásos — népfelkelő — katonaság hiányában a zsoldosság döntő fontosságú katonai tényezővé vált, már megemlékeztünk. Emellett bizonyos fokú gazdasági és technikai, főleg haditechnikai fejlettség is hozzájárult akkor, hogy a zsoldosokat nagyobb tömegekben fogadjanak. Alkalmazásuk ugyanis hatalmas terheket rótt a „munkaadó" vagy még sokkal inkább a „munkaadó" alattvalóinak vál-

[5] Schmitth. Europäische. 5. old.

[6] A rabszolgatartó társadalmakban például a rabszolgatartók korábbi miliciáját zsoldosok váltották fel. Ez a jelenség mind az ókori Kelet államaira, mind Görögországra, mind pedig Rómára nézve érvényes volt. A feudális társadalmi rend hanyatlása időszakában szintén csaknem kizárólag zsoldosok képezték a hadsereg fő erejét.

[7] Itáliában a Sforzák, a Malatesták, Colleoni stb., Angliában Fawkes de Bréauté, William of Ypres, Magyarországon a magyar Kinizsi, a német Ulrich Wolffurth — a vöröskői és óvári Wolffurth család megalapítója, az olasz Filippo Scolari, a cseh Giskra, a lengyel Komorowski, stb. Jellemző, hogy ezek nagy része külföldi eredetű, a legtöbb zsoldosvezér idegenben emelkedett magas polcra.

lára.[8] Ezért leginkább abban az esetben fogadtak fel zsoldosokat, ha ezek valamilyen új haditechnikai, vagy hadművészeti újdonságot hoztak magukkal. A zsoldosok, mint hivatásos katonák, csaknem mindig új vonásokkal gazdagították a hadművészet történetét s mindig szoros kapcsolatban állottak az új technikával. (A tüzérség és az ostromgépek kezelői szinte kizárólag a zsoldosokból kerültek ki, ugyancsak zsoldosok voltak a hires genovai számszeríjjászok, s svájci lándzsások és török janicsárok is.)

Ezeken az objektív előfeltételeken kívül a zsoldosság nagyarányú térhódításának magyarázatára szubjektív okokat is találunk. Szükség volt ugyanis arra az emberanyagra, mely kitermelte a zsoldosságot. A bomlófélben levő társadalmi rendszerek bőségesen szolgáltatták az emberanyagot. Vizsgálatainkat a feudális társadalmi rendre korlátozva, nézzük meg, milyen társadalmi osztályok és rétegek járultak hozzá a zsoldosság kialakításához. A feudális katonai uralkodó osztály, a lovagság nagy részében képviseltette magát az új katonai rétegben, királyok (mint pl. János cseh király és fia, a későbbi IV. Károly német—római császár Crécynél 1346-ban zsoldos lovagként harcolt a francia hadseregben), hercegek (Habsburg János herceg a „Szent György" zsoldostársaság egyik parancsnoka volt. Zähringeni Berthold,[9] I. Frigyes császár seregében szolgált zsoldosvezérként stb.), főurak (Himfy Benedek, Morócz Simon, Laczkfy András, Czudar György, Horváthy János stb. az itáliai hadjáratokban) egyszerű lovagok, familiárisok, vállaltak zsoldos-szolgálatot a különböző országok hadseregében. A zsoldosok sorai között a kialakuló városi polgárság is nagy számban volt képviselve, szereplésük rányomta a bélyeget a zsoldosság további fejlődésére. A zsoldos katonai szervezetek, a branbançonok, az itáliai compagniák, a német landsknechtek szervezetei polgári, kereskedelmi jellegűek,[10] leginkább a korabeli céhek emlékeztettek. Ez a fejlődés Flandriában indult meg, később Itáliába, Németországba, Angliába és Franciaországba is átterjedt. A XV. században Csehországban és Magyarországon is találkozunk polgári eredetű zsoldosokkal.[11] (Magyarországon főleg a városi zsoldosok polgári eredetűek.)

Paraszti származású zsoldosokkal viszonylag későn találkozunk (a XIV. században), s ekkor is olyan vidékeken (pl. az angol—walesi határőrvidék, Svájc, Csehország stb.), ahol a feudalizmus nem fejlődött ki teljesen és nagytömegű szabad parasztság maradt fenn. Magyarországon a XIV. század folyamán bizonyos mértékben a kúnok és székelyek is zsoldosoknak tekinthetők. Európa többi országában — természetesen a fen-

8 Fülöp Ágost francia király (1180—1223) évente 7293,60 aranyforintot, IX. Lajos pedig már 10 805 aranyat fizetett ki zsold fejében. (Gustav Köhler: Die Entwickelung des Kriegswesens. Bd. III. Th. 2. 125. old.) Franciaország évi bevétele ugyanakkor mintegy 300 000 ezüstmárka volt. (Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei Károly Róbert korában. 25. old.) Ha az arany és az ezüst átlagos középkori értékarányát (10:1) vesszük, ez azt jelenti, hogy Franciaország állami bevételének csaknem egyharmadát a zsoldosok tartása emésztette fel.

9 Szerződését ld. Delbrück Hans: Geschichte der Kriegskunst III. 100. old.

10 Aeneas Sylvius szerint „a katonaság a bért (gage) kereskedelmi nyereségnek tekinti." (Perroy: Le moyen age 465. old.)

11 A polgári eredetű zsoldosokra ld. Engels Friedrich: A feudalizmus széthullásáról és a burzsoázia felemelkedéséről c. tanulmányát. (A német parasztháború. 145. old.)

tebb említett országokban is — a jobbágyokat szigorú törvények tiltották a fegyverviseléstől.[12] Mivel a zsoldos csapatok külső hódító szerepük mellett belső elnyomó tevékenységet is folytattak — pl. a parasztháborúk idején —, természetes volt, hogy a jobbágyokat igyekeztek kizárni a zsoldostársaságokból. Csak később, a XIV. században váltak általánossá a paraszti zsoldosok.[13]

A zsoldosságnak számos fajtáját ismerjük a történelem során. A legkorábbi, naturális fizetésért szolgáló zsoldosoktól kezdve, az egyénileg szolgálatba lépő lovagi jellegű zsoldosokon át a legfejlettebb, a pénzzsoldért szolgáló, egyben saját törvényekkel és önálló szervezettel bíró céhszerű zsoldostársaságig, valamennyi zsoldos közös jellemvonásokkal rendelkezik. Ilyen közös vonás a tiszta katonai hivatás, azaz a zsoldost csak katonai, vagy esetleg belső rendfenntartó szolgálatra lehetett igénybe venni; az alkalmazás előre megszabott ideje és bére stb. Ez a bér állhatott pénzbeli vagy természetbeni javadalmakból, de sohasem volt feudális jellegű, a bért- előleg esetén is egy-egy adott feladatra vagy megszabott időre kapta, nem pedig mint a feudális jellegű adományokat abból a célból, hogy ő vagy utódai a későbbiekben az uralkodó vagy az adományozó szolgálatára álljanak. Ezért a zsoldos csak ritkán részesült földadományban. Különben az ilyen szolgálat vállalóját nem is tekinthetjük zsoldosnak, hanem inkább a feudális lovagi rend tagjának. Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy a zsoldos nem lehetett egyúttal a feudális uralkodó rend tagja, azaz lovag. De zsoldosi minőségében nem tekinthetjük lovagi voltát, mivel szolgáltatásai és javadalmai is más természetűek, mint a feudális kötelmek és javadalmak. A zsoldosság másik fontos kritériuma az volt, hogy a zsoldost *bárki,* aki meg tudta fizetni, felfogadhatta. A zsoldos és alkalmazója között a kapitalista munkáltató és munkavállaló közötti viszonyra emlékeztető, teljesen *magánjogi* természetű szerződés jött létre, mely általában meghatározott időre, esetleg feladatokra szólt. Még az állandó zsoldos hadseregek korában is évenként, vagy félévenként hosszabbították meg a szerződéseket, korábban általában 3 hónapos vagy féléves szerződéseket kötöttek a zsoldosokkal.[14] Ezek kétségtelenül kapitalista vonások, mégsem állíthatjuk azt, hogy a zsoldosság kapitalista jellegű intézmény volna. *A zsoldosság, mint intézmény minden esetben, az osztályhadseregek többi alkotóeleméhez hasonlóan, elsősorban a fennálló rend védelmére hivatott, s az osztálytársadalmak velejárója, mindig az adott társadalmi rendszer felépítményének tekinthetjük.*

A zsoldosság alapvető jellemvonásainak tisztázása után, megkíséreljük a zsoldos fogalmának meghatározását is: *zsoldos alatt olyan hivatásos katonát értünk, aki (többnyire) meghatározott ideig, meghatározott bér (pénz vagy természetbeni javadalom) ellenében bárki számára katonai*

[12] Fehr: Die Waffenrecht der Bauern im Mittelalter. Zeitschrift für Rechtswissenschaft 1914. 111—211. old. Az első fegyverviselési tilalmat 1152-ben rendelték el Németországban. A parasztoknak 20 solidust kellett fizetniök, ha fegyvert találtak náluk. (I. m. 113. old.)

[13] A magyar parasztzsoldosokra nézve ld. Maksay Ferenc: Parasztság és zsoldosszolgálat a XVI. századi Magyarországon. H. K. 1956. 1. sz. 26—42. old.

[14] Labande: Rinaldo Orsini. Monaco 1939. XLVI. old.

szolgálatot teljesít, s a szolgáltatásaikat, és javadalmaikat minden esetben szóban vagy írásban kötött szerződés szabja meg. E meghatározás segítségével többnyire sikerül a zsoldosok helyét a középkori társadalom bonyolult labirintusában felfedeznünk és megkülönböztetnünk a többi, szintén nagyrészt katonáskodó rétegektől (serviensek, familiarisok, milesek, praedialisok, várjobbágyok, famulusok, servitorok stb.). Természetesen ez a meghatározás sem tekinthető véglegesnek és minden esetben érvényesnek. Különösen a zsoldosság kezdeti és hanyatló időszakában találkozunk olyan átmeneti zsoldos típusokkal, amelyek társadalmi és katonai helyzetét, s a zsoldossághoz való viszonyukat e formula segítségével sem tudjuk megnyugtató módon tisztázni.

Vizsgálatainkat még számos egyéb körülmény is megnehezíti. Az egyik a zsoldosok számos, egymástól gyakran lényeges vonásokban eltérő válfaja; az egyénileg szolgálatba lépő zsoldosok (különösen lovagok), a fejlett szervezettel bíró zsoldostársaságok (societasok), a különféle átmeneti típusok, mint a városi milícia, a várőrségek, a vármegyék által kiállított csapatok, az ún. dica katonaság, a XIV. századtól kezdve az országban lakó egyes kiváltságos állású népelemek (kunok, besenyők, székelyek) kontingensei stb., mind olyan katonai típust alkotnak, amelyben megvannak a zsoldosság különböző alkotóelemei, mint a pénzben, vagy természetben, esetleg földben juttatott javadalom, vagy a meghatározott szolgálati idő, mások viszont — mint a zsoldosnak az a joga, hogy saját maga válassza ki „munkaadóját" — hiányoznak. Még nagyobb nehézségeket okoz az a körülmény, hogy — ha lehet ezzel a modern kifejezéssel élni — az ún. „főfoglalkozású", állandó[15] zsoldosság mellett rendkívül nagy számban találkozunk „alkalmi" zsoldosokkal, vagyis olyanokkal, akik csak bizonyos időre, pl. egy-egy hadjáratra szegődtek el, zsoldosnak. Ez leggyakrabban akkor fordult elő, amikor a feudális lovagok számára kötelező évi szolgálati idő — általában 6 hét — lejárt és az uralkodó, vagy az uralkodót képviselő, hadvezér igényt tartott a lovag további szolgálatára. Hasonló volt a helyzet a nagybirtokosok bandériumát alkotó familiárisokkal is. Ezért a korabeli szerzők és az újabb történelmi feldolgozások egyaránt gyakran egyenlőséget tesznek a familiáris és a zsoldos közé.[16] Az a tény, hogy a bandériumok legnagyobb részben familiárisokból állottak,[17] s hogy a bandériumokban szolgálatot teljesítő katonák zsoldért harcoltak, csupán annyit jelent, hogy ezek a katonák pillanatnyilag, azaz szolgálatuk idejére zsoldosoknak tekintendők. De ez nem a familiáris viszonyból keletkezett, és a familiárisból lett zsoldosok

[15] Állandóság alatt itt természetesen nem azt értjük, hogy a zsoldos állandóan ugyanannak a megbízónak a szolgálatában állott, hanem csupán azt, hogy hosszabb időt töltött katonáskodással és fő jövedelmi forrása az ezért kapott zsold volt.

[16] Ld. erre nézve Szekfű Gyula: Serviensek és familiárisok. Bp. 1912. 51—57. old. Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. Bp. 1934. „A bandérium néven nevezett bárói és dominusi csapatokban tehát familiárisok harcoltak . . ." A *„banderiális* hadkötelezettség" tehát lényegében nem más, mint *„familiáris* hadkötelezettség". (Deér, i. m. 45. old.) (A szerző kiemelése.)

[17] Rogerius szerint a király felszólította a várnagyokat, hogy „haberent suos *stipendiarios* milites preparatos" (XV. cap.). Deér, i. m. 65. old. szerint Rogerius familiarisokat értett a „stipendiarii" alatt, tehát azonosította ezeket a zsoldosokkal.

ebben a vonatkozásban semmivel sem különböztek a nem familiáris eredetű zsoldosoktól.[18]

A sokféle jellegű és eredetű zsoldos típus pontosabb megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges, hogy megkíséreljük a típusok rendszerbe foglalását. A csoportosítást különböző szempontok figyelembevételével végezhetjük el. A zsoldosokat ezek szerint ötféleképpen osztályozhatjuk.[19]

1. nemzetiségi hovatartozás szerint.
2. a juttatás jellege szerint,
3. a zsoldosok társadalmi eredete szerint,
4. fegyvernemük szerint,
5. alkalmazásuk módja szerint.

A legegyszerűbb és legkézenfekvőbb csoportosítás a zsoldosok nemzetiségi hovatartozását vette alapul. E szerint a „külföldi" és „belföldi" eredetű zsoldosokról beszélhetünk, s mindjárt hozzá kell tennünk, hogy a régebbi típus a „külföldi" zsoldos. Ez természetes is, hiszen a külországból Magyarországra vagy bárhová elvetődött katona, ha hivatását új hazájában is folytatni kívánta először zsoldos lett. Közjogi helyzete kezdetben nem volt biztosítva, s többnyire bizonyos meghatározott idő tartamára szegődött az uralkodó vagy valamely nagy hűbérúr szolgálatába. A zsoldosoknak ez a csoportosítása azonban csak felületi jellegű, társadalmi és gazdasági helyzetüket tekintve a „külföldi" zsoldosok nem sokban különböztek a belföldi zsoldosoktól. Elkülönítésüket leginkább az indokolja, hogy a „külföldi" zsoldosok helyzete sokkal inkább tükrözi zsoldos voltukat, mint a „belföldi" zsoldosok számtalan feudális kötöttséggel kevert viszonyai. A tanulmány ezért is szentel a többi csoporttal szemben aránytalanul nagyobb teret ennek a csoportosításnak.

Schmitthenner a külföldi zsoldosokat eredetük szerint négy nagyobb csoportra osztotta.[20]

1. Magános harcosok (politikai menekültek, kalandorok stb.). Magyarországon pl. Vencelint, Huntot, Hedruhot — általában idegen eredetű nemzetiségeink őseit, később Ulrich Wolffurthot — a vöröskői és Óvári Wolffurth család ősét, Filippo Scolarit, Stibort lehetne e csoportba tartozónak tekinteni. Az az esetleges ellenvetés, hogy kivétel nélkül olyan személyekről történt említés, akik magas országos méltóságokba emelkedtek, s ezért nem tekinthetők zsoldosoknak, nem helytálló, hiszen pályájuk korábbi szakaszain, pl. a Wolffurthok és Scolari esetében, világosan mutatják, hogy zsoldosokkal állunk szemben. Az is természetes, hogy az írott történeti források csaknem kizárólag azoknak a nevét őrizték meg, akik később magas pozícióba kerültek.

[18] A magyar zsoldosok itáliai szereplése idején többször megtörtént, hogy a dominusokkal együtt Olaszországba érkezett familiárisok később elváltak uruktól és másnál vállaltak zsoldos szolgálatot. (Pl. Toldy Miklós, aki valószínűleg Móricz Simon pozsonyi főispán familiárisa volt, dominusának hazatérte után is Itáliában maradt és a Societas Alba kötelékébe lépett. (Mályusz Elemér: a Toldy-monda történelmi alapja. HK. 1928. passim.) Himfy Benedek bolgár bán familiárisai is zsoldosok lettek. (TT. 1910. 6. old.)

[19] Elsősorban magyar példákon keresztül igyekszünk a vázolt kérdést megvilágítani.

[20] Schmitth. Europäische . . . 13. old.

2. Politikai célból más országba küldött zsoldosok. Ilyenek voltak azok a segélycsapatok, amelyeket az 1350-es évektől kezdve I. Lajos különböző itáliai államok — különösen a pápai állam s Padova — számára küldött Velence és Nápoly elleni harcaik támogatására. Szélesebb értelemben ide sorolhatók még azok a lovagok is, akik valamelyik király vagy királynő kíséretében jöttek az országba. (Hermann, a Laczkfyak őse Gizella királynővel, a Drugethek Károly Róberttel stb.)

3. Hercegi vagy főúri, esetleg egyéb egységes vezetés alatt álló katonai csoportok, mint a Fra Moriale, Wernher von Urslingen stb. vezette zsoldos kompániák a cseh „bratrik" a Felvidéken.

4. Toborzás útján létrejött csapatok. Ez a zsoldosság legkésőbbi és legfejlettebb, számos polgári elemet tartalmazó válfaja. Magyarországon már a nápolyi hadjáratok idején találkozunk osztrák, német, olasz és angol zsoldosokkal.[21]

Ez a típusú zsoldosság legmagasabb fokát Mátyás állandó zsoldosseregében érte el.

A fenti négy csoport mellett még egy ötödik idegen, de nem külföldi eredetű zsoldos fajtát is megemlíthetünk. Ezek a már fentebb említett nem magyar népelemekből kerültek ki. Tudjuk, hogy a XIV. századi hadjáratokban, így a nápolyi hadjáratokban is nagyszámú kun vett részt.[22] A kunokhoz hasonlóan a besenyők és a székelyek, továbbá a németek és románok, később a csehek és a délszlávok is teljesítettek zsoldosszolgálatot a XIV—XV. századi magyar hadseregben.[23]

Ezeket azonban csak fenntartással tekinthetjük csak zsoldosoknak. Bár katonai szolgálatuk fejében többnyire zsoldban részesültek, e szolgálatuk társadalmi helyzetükből és nem zsoldosi mivoltukból adódott. Bizonyos esetekben azonban — leginkább az ország határain kívül vívott hadjáratok alkalmával — amikor *önként* feudális hadkötelezettségeiken túlmenően is vállaltak katonai szolgálatot — mint a kunok és székelyek a nápolyi hadjáratok után Itáliában — zsoldosoknak tekinthetők.

A külföldi zsoldos Európa-szerte más országokban is keresett ebben a korban. Ezt több okkal is magyarázhatjuk. Az egyik oka az, hogy a legtöbb nép kialakított valamilyen speciális fegyvernemet (az angolok gyalogos íjászokat, a magyarok lovas íjászok, a németek, olaszok és franciák nehézlovasok, a svájciak zsoldosok ősei a „gasáták"[24] és a flamand brabançonok[25] gyalogosok stb. Egyes uralkodók szívesen alkal-

[21] Az osztrákokra nézve ld. Pray: Annales . . . II. 74. old., és Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korban. (A továbbiakban Magy. dipl. eml.) III. 183. old., az angolokra Kükülliei, XXXVIII. cap., az olaszokra Villani J. Chronica XII. 89., 103. stb.

[22] Pray: II. 84. old. Gyárfás: A jászkunok története. II. 70—72. old.

[23] Károly Róbert 1304-ben „cum Cumanis et Ungaris bene XX. millibus . . . Bohemiam intraverunt" (Katona: Historia critica. VIII. 81. old.). A németekre nézve ld. az „Andreanum" katonai vonatkozásait (Zimmermann — Werner: Urkundenbuch . . . I. 34. old.) stb., a románok katonai szolgálatára (1362-ben) Országos Levéltár, Diplomataria (a továbbiakban OL. Dipl.) 41.505, 41.594.

[24] A „Gasáták" a svájci gyalogosok elődei voltak, akik részt vettek az olasz zsoldoscsapatok egymás elleni harcaiban. Fegyverük — akárcsak a későbbi svájci gyalogosoknak — a hosszú lándzsa és az alabárd volt. (Ld. Erben Wilhelm: Zu der italienischen Kriegstätigkeit der Schweizer. HZ. 1921 34. old.)

[25] Németalföldi — brabanti — származású gyalogos zsoldoskatonák, főleg a XII—XIII. századi angol polgárháborúkban, I. Frigyes német császár olaszországi hadjárataiban és az 1214-i bouvinesi ütközetben tűntek ki.

maztak több nemzet fiaiból, s ezért egyszersmind több fegyvernemből álló csapategységeket, amelyek kiegészítették egymást a harcban. (A francia hadsereg pl. nem rendelkezett jó gyalogsággal — főleg íjászaik voltak gyengék — ezért már a XIV. században előszeretettel alkalmaztak genovai számszeríjasokat, és flandriai, valamint svájci lándzsásokat.) A másik ok egyes országokban a belföldi katonaanyag hiányában keresendő. Ez leginkább a XIV. századi Itáliában nyilvánult meg. Itt a feudális társadalmi rend válsága a hadseregben is éreztette hatását.[26] A korábban megbízható városi milícia, mely eddig az itáliai haderők zömét alkotta, háttérbe szorult, a polgárok többé nem szívesen fogtak fegyvert városuk védelmében.[27] A „külföldi" zsoldosok akkor is keresetté váltak, amikor az uralkodó távoli országba vezetett hadjáratot (pl. I. Lajos Nápolyba), vagy amikor a hadjárat nem volt népszerű az országban (pl. az 1474-i sziléziai hadjárat Magyarországon). A harmadik okot abban találhatjuk meg, hogy az uralkodó esetleg az ellene fellázadt hűbérurak nem tartották megbízhatónak saját hadseregüket és külföldi erőkkel erősítették meg. (I. István a pogány lázadások leverésénél.).

A következő csoportosítás a zsoldosok juttatásának minősége szerint adódik. E szerint természetbeni és pénz fizetésű zsoldosokról beszélhetünk. E két szélső pólus között számos átmeneti forma található, tisztán pénz, vagy tisztán naturális fizetésű zsoldosokról ritkán hallunk, viszont a pénzbeni juttatásban részesülők gyakran ellátást és fegyvereket is kaptak.

A zsoldosok megbízóikkal általában szerződéses úton egyeztek meg — az egyik megkülönböztető vonásuk a többi katonatípussal szemben. A szerződés egyéni és csoportos is lehetett. Az egyéniben megszabták a zsoldos kötelességét, szolgálati idejét — valamint a zsoldot és a természetbeni juttatásokat. A szerződés végül leszögezte, milyen fegyverekkel tartozik a zsoldos a szolgálatba lépni. A juttatások pénzben és természetben történtek. Lovas zsoldos 7—8 aranyforintot kapott havonta,[28] ezenkívül háborús veszteségeit, különösen lovát is megtérítették.[29] A zsoldosokat név szerint bevezették a város számadáskönyvébe — ezért tudunk róluk viszonylag elég sokat — és meglehetős pontossággal jegyezték juttatásaikat s az elhullott lovak pótlását.

Lényegesen tanulságosabbak a csoportos szerződések. Ezek hasonló pontokat tartalmaztak és többnyire gyakrabban vázolták az alkalmazás minőségét, valamint a kapott feladatokat is. A nagyobb zsoldoscsapatokkal többnyire konkrét meghatározott célokból kötöttek szerződést, tehát nem csupán a szolgálati idő, hanem a feladat is meg volt szabva. Rendszerint egy-egy ellenséges zsoldoscsapat megsemmisítése (pl. a Magna Societas Ungarorum szerződése Anichino Bongardo kiszorítására Nápoly

[26] Pieri Piero: Il Rinascimento e la crisi militari italiana. Torino 1952. 216—217. old.

[27] „La borghesia, assorbita dalla industrie e dai traffici, non fornisse piú la vecchia compatta fanteria." (Pieri, i. m. 217. old.)

[28] Labande, i. m. XLVI. old, Magy. dipl. eml. II—III. több helyen.

[29] Lukcsics Pál: Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában. H. K. 1932. 132. old. Egy jó ló ára Magyarországban a XIV. század derekán 25—30 ezüstmárkába került. (OL. Dipl. 41.507, 41.522.)

területéről,[30] egy-egy város elfoglalása vagy felmentése stb. Rendkívül érdekesek és jellemzőek azok a zsoldos szerződések, amelyekben a zsoldosoknak pusztán azért biztosítanak járandóságot, hogy bizonyos területeket megkíméljenek.[31] A legtöbb szerződés kiköti, milyen úton szabad az illető zsoldosoknak az illető állam területén átvonulni, s milyen helyeken szabad ott tartózkodni. Ezeket a pontokat a zsoldosok általában nemigen tartották be, részint ellátási nehézségek, részint zsákmányszerző hajlamaik arra csábították őket, hogy még szövetséges államtól is raboljanak.

A katonák zsoldja és ellátási költségei hatalmas összegeket emésztettek fel. Egy-egy kapitány 20—25, a közönséges katona 2,5—8 aranyforint zsoldot kapott havonta, a vezérek pedig gyakran több ezer forintnyi ajándékban részesültek.[32] Ez óriási terhet jelentett még a gazdag itáliai városokra nézve is. Ha az egyik leggazdagabb állam, a pápai állam (Romagna) számadáskönyveit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a városok kiadásai a bevételek többszörösére rúgtak, s e kiadások legnagyobb részét zsoldosok tartására fordították. Bologna város (a leggazdagabb a Patrimonium városai közül) évi jövedelme 1364-ben 27 000 forintra rúgott,[33] viszont a lovagi védősereg zsoldja két hónap alatt 6524 bolognai fontot tett ki.[34] 1355-ben a pápai államban 18 560 forintot fizettek ki zsoldosokra,[35] míg 1371-ben a bevétel 17 236 forint volt, addig a kiadás — melynek igen nagy részét zsoldosokra fordították — elérte az 50 240 forintot.[36] Ezek az óriási összegek természetesen megingatták a városállamok gazdasági egyensúlyát és jelentős mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy Itália a XIV. század második felében súlyos gazdasági és társadalmi válságba kerüljön.

A zsoldosságot társadalmi eredetük szerint is osztályozhatjuk. E szerint nemesi (lovagi), polgári és jobbágy zsoldosokat ismerünk. Ez a felosztály időrendiséget is jelent. Magyarországon kb. a XIV. században szinte kizárólag nemesi, vagy (ami ezzel csaknem egyenértékű) familiáris zsoldosokkal találkozunk. A polgári elemet főleg a városok — kezdetben csaknem kizárólag idegen ajkú — őrsége és bizonyos fokig a cseh táborita zsoldosok jelentették. Ez utóbbiak később igyekeztek mindinkább átvenni a lovagi hadviselés szabályait és formáit.[37]

[30] „Per ensem et armorum potentiam et non aliter (!) expellere de hoc regno Theotonicos . . . in Societete Annichini." (Magy. dipl. eml. II. 572. old., Theiner: Codex diplomaticus dominii temporalis Sanctae Sedis. Róma, 1878. II. 421. old.

[31] A magyarok főleg a szövetséges Firenzével kötöttek ilyen jellegű szerződéseket. Pl. 1386-ban Horváthyék ígéretet tettek arra, hogy „non offendere . . . Communitatem . . . vel districtum Florentie ad 18 menses." (Magy. dipl. eml. III. 451. old.)

[32] Luzo (vagy Luffo) gróf három hónapra 1100 aranyforintot, Habsburg János herceg 600 forint külön proviziót kapott. (Sautier Albert: Papst Urban V. und die Soldnerkompagnien in Italien in der Jahren 1362—1367. Zürich, 1911. 16. old.) A magyarok közül Durazzói Károly és Horváthy János csak Firenzétől 10 000 aranyforint külön juttatásban részesült. (Magy. dipl. eml. III. 420. old.)

[33] Schäfer Karl: Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien während des 14. Jahrhunderts. Bde 1—4. Paderborn 1911—1940. I. 41. old.

[34] A bolognai forint (font) értéke valamivel alacsonyabb volt, mint az egyetemes értékmérőként elismert firenzei forint. A magyar forint értéke általában megegyezett a firenzeiével. (Hóman, i. m. 83. old.)

[35] Theiner, i. m. II. 383. old.

[36] Theiner, i. m. II. 516. old.

[37] Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege. Bp. 1928.

Paraszti zsoldosok a török támadások idején fordultak elő először Magyarországon. Zsigmond 1397-ben reformtervezében[38] említi meg először a telekkatonaságot. Ez a parasztok feudális jellegű katonai szolgálatán alapuló katonai intézmény részben paraszti eredetű zsoldosokból állt. Nagyobbarányú szereplésük a huszita háborúk idején, a Hunyadiak hadseregeiben és végül a Jagellók korában történt.

A negyedik fajta csoportosítás a zsoldosok fegyverneme szerinti megosztásán alapul. Ez mint, ahogyan már utaltunk rá, bizonyos összefüggésben van a nemzeti hovatartozás szerinti felosztással. E felosztás értelmében könnyű és nehéz lovas, gyalogos (lándzsás, alabárdos, íjász, számszeríjász, parittyás stb.) tüzér és később a XVI. századtól kezdve műszaki fegyvernemről beszélhetünk a zsoldosok között. A XV. század végéig a nehéz páncélos lovas alkotta a hadseregek fő fegyvernemét. Ez a zsoldosoknál is megmutatkozott, a legkeresettebb, legjobban fizetett zsoldosok a nehéz lovasok voltak.[39]

A XIV. századtól kezdve, részben a kereszteshadjáratok, részben a magyar, kun, lengyel, tatár hadseregek mintájára a könnyűlovasság is keresett fegyvernemmé vált, bár jelentőségét tekintve sohasem érte el a nehézlovasság értékét.

Külön fejezetet érdemelne a gyalogság és a zsoldosság viszonya. Az új gyalogság megszületése a zsoldoscsapatokban ment végbe. A flandriai, cseh, angol és svájci zsoldoscsapatok termelték ki magukból azt a gyalogságot, amely a XIV—XV. században Courtrainál, Morgartennél, Crécynél, Agincourtnál, Ustinál, Domazlicenál, Murtennál és Páviánál[40] bebizonyította fölényét a lovagi hadseregek nehéz páncélos lovassága felett.

Alkalmazásuk módját tekintve egyénileg és csoportosan szolgálatba lépő zsoldosokat ismerünk. Kezdetben a magányosan szolgálatba álló zsoldos típusa a gyakoribb, azonban már a XIII. századtól kezdve egyre inkább arra törekedtek a zsoldosok, hogy kisebb-nagyobb csoportokba verődve keressenek maguknak alkalmazást.

Az első zsoldos kompániákat a németalföldi (ill. brabanti) brabançonok alapították. A XIV. század első éveiben Itáliában is elterjedtek a zsoldos szervezetek. Vizsgálatainkat ezek elemzésére korlátozzuk, mivel a magyarországi zsoldosság szempontjából döntő jelentőségűek voltak, s a XIV. században ezek alkották a legfejlettebb zsoldosszervezeteket. Ezek a szerevezetek később mintaként szolgáltak a svájci, francia, cseh stb. zsoldoskompániák megszervezésénél is. Ezek már a brabançonoknál

[38] Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1954. I. 73—75. old.

[39] Ebben a korban szinte kizárólag a lovast tartották elsővonalbeli katonának. A katona (miles) kifejezést kizárólag lovasokra alkalmazták. Zsoldjuk lényegesen magasabb volt, mint a gyalogosoké. (2—3 arany, illetőleg 5—10 arany.) XI. Gergely pápa is. pl. kifejezetten lovasokat kért Johanna nápolyi királynőtől. (Magy. dipl. eml. III. 166—167. old.)

[40] 1301-ben a flamandok Courtrainál szétzúzták a francia lovagsereget. Crécynél és Agincourtnál az angol íjászok döntő győzelmet arattak a franciák felett. Ustinál és Domazlicénél a cseh huszita csapatok győzedelmeskedtek a szemben álló lovagi hadseregek felett. Morgarten és Murten a svájci gyalogság győzelmének volt tanúja, míg a páviai csatában (1525) végképp lealkonyult a lovagi hadseregek harcászati fölénye.

fejlettebb szervezettel rendelkeztek, átvették a lovagi hadseregben akkor meghonosodó „lándzsa" szervezési és harcászati egységet. A lándzsa egy nehéz páncélos lovasból és 3—4 kísérőből állt. A lovast „lándzsafőnek" (caporalis) nevezték, 5 lándzsa egy „posztot" (posta, poste), 5 poszt — 20—25 lándzsa — egy „zászlót" (bandériumot) alkotott. Élén a „conestabilis" állott, a kompánia fejét „capitaneusnak" hívták. Mellette a fejlettebb zsoldosszövetségeknél különböző tiszti rangokat (marescallus, seneschalus, sőt secretarius[41]) találunk. A capitaneus nem rendelkezett korlátlan hatalommal, a tisztek tanácsa döntött a fontosabb kérdésekben. Később, a nagy zsoldostársaságok kialakulásával egyes nagy condottierik korlátlan hatalommal vezették csapataikat (John Hawkwood, Amerigo Barbiano, Facino Cane, Rinaldo Orsini, Ambrogio Visconti stb.). Ezek már önálló politikát folytattak, „alkalmazottból" jelentős ható tényezőkké váltak, akikkel számolniuk kellett, s akiknek főleg fizetni kényszerültek a különböző „signoriák".

Az első zsoldosalakulat, amely jelentős tényezővé fejlődött az itáliai politikában, a Roger de Flor vezetése alatt tevékenykedett katalán zsoldoscsapat volt. Később 1342-ben megalakult a Werner von Urslingen alatt a „Nagy Compania" (Gran Compagnie).[42] Ez a sereg 1349-ben már 3000 lovasból állott, s ez ebben a korban tekintélyes erőt képviselt. Ekkor még ez az egyetlen zsoldos „részvénytársaság", a többiek egyénileg vagy kisebb csoportokban szegődtek az egyes államok szolgálatába. Legnagyobb részük külföldi, főleg német, az olaszok többnyire gyalogosokként, nem játszottak nagy szerepet a XIV. századi itáliai zsoldosseregekben.

A magyarországi zsoldosság kezdete.

A fentiek alapján megkísérelhetjük a magyarországi zsoldosság jellemző vonásainak felvázolását.

Magyarországon már a XI—XII. században találkozhatunk olyan elemekkel, amelyeket bizonyos vonatkozásokban már zsoldosoknak nevezhetünk. Ilyeneknek tekinthetjük — legalábbis pályafutásuk kezdeti szakaszában azokat az idegen lovagokat és egyéb katonákat, akikkel az Árpádházi királyok a hadsereget erősítették. I. András orosz zsoldosokkal tért vissza Magyarországra.[43] Az I. Béla és I. András között 1060-ban vívott ütközetben egyrészről lengyel, másrészről német zsoldosokról hallunk, II. Géza uralkodása alatt a magyar hadsereg többek között „frank zsoldosokat" is alkalmazott a görögök ellen.[44] 1158-ban is értesülünk, hogy magyar zsoldosok külföldi szolgálatba szegődtek.[45] Az 1222-es aranybulla, majd az 1298-i törvények biztosították a királyi serviensek-

[41] Erre nézve ld. elsősorban Schäfer, Labande, Sautier, valamint Block: Die Condottieri. Berlin 1912., Gebhart: Les armées mercenaires de l'Italie. Paris, 1898. c. műveit.

[42] Villani Giovanni: Cronache. (Középkori krónikások.) XII. 113. old.

[43] Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában. Bp. 1901. 42. old.

[44] U. o. 304. old.

[45] Continuatio Gestae Friderici imperatoris. Monumenta Germanie Historica. Striptores III. 430—437. old.

nek azt a jogát, hogy katonai szolgálatuk fejében, zsold juttatásban részesüljenek. Mindezek az adatok azt bizonyítják, hogy a zsoldosság elemei már a XI—XII. században fellelhetők voltak a magyar hadseregben. A fentebb felhozott példák azonban egyszersmind azt is bizonyítják, hogy a zsoldosság az Árpádok korában egyáltalán nem képezte a hadsereg fő erejét. A legtőbb esetben csak fenntartással beszélhetünk zsoldosokról. Mind a hospesek, mind pedig a serviensek katonai szolgálata feudális jellegű volt, a zsoldosság bizonyos vonásai, csak egyes esetekben, pl. az országhatáron kívül vívott hadjáratok alkalmával tűntek elő. Az a néhány adat, pedig amely magyar zsoldosok külföldi állam szolgálatába való elhelyezkedéséről szól, olyan kevés, hogy szinte csak kivételnek tekinthetjük.

Ezek a zsoldosok — ebben az értelemben ide számíthatjuk a serviensek, familiarisok, hospesek „alkalmi" zsoldosságát is — javadalmaikat általában természetbeni juttatások formájában kapták meg. Ez természetes volt, hiszen a XIV. század előtt Magyarország pénzforgalma rendkívül csekély eredetű volt, az ország gazdasági életét sokkal inkább a cserekereskedelem, semmint a pénzforgalom jellemezte. Ez a zsoldosság javadalmazásában is megmutatkozott. Erre — magyarországi zsoldosság történetében jelentősnek egyáltalán nem nevezhető — kezdeti korszakra — tehát a *naturális fizetésű zsoldosok* voltak jellemzőek.

A magyarországi zsoldosság valódi — most már nemcsak egyes nyomokban fellelhető — kezdetét a XIV. századra tehetjük. A zsoldosság megjelenését gazdasági, társadalmi és politikai okok idézték elő. Gazdaságilag, a XIV. század első felében kialakult szilárdabb gazdasági rend a pénzgazdálkodásra való fokozott áttérés, a rendezettebb adóviszonyok lehetővé tették az uralkodó, a gazdagabb földesurak, majd később a fejlődő városi polgárság számára, hogy zsoldosokat alkalmazzanak. Társadalmilag, a feudalizmus kialakulása, egyes korábban kiváltságos népeknek — kunok, székelyek, besenyők feudalizálódása, valamint a serviens réteg — a későbbi köznemesség — kevésbé tehetős tagjainak elszegényedése, valamint az a körülmény, hogy a serviensek egy része szabadulni kívánt a nagybirtokosok gazdasági és társadalmi kötelékei alól, teremtették meg a magyarországi zsoldosság társadalmi alapjait. Ez a réteg azonban természetesen korántsem volt olyan jelentős, mint a fejlettebb társadalmi rendszerű országokban. A feudalizmus bomlása, — mely tömegével teremti meg a zsoldosság táptalaját; a létalapjukat elvesztett, kisajátított falusi és városi rétegeket — Magyarországon a XIV—XV. században még nem indult meg. Ez volt az oka elsősorban annak, hogy a magyar zsoldosság ebben az időszakban nemcsak kizárólag nemesi jellegű volt. Bár a nemesség a nyugat-európai országokhoz képest viszonylag nagy létszámú volt Magyarországon, a csaknem kizárólag a nemesség zsoldos szolgálatán alapuló zsoldos intézmény nem rendelkezett olyan széles társadalmi bázissal, mint számos más európai országban. (Németország, Svájc, Anglia, Csehország, Itália stb.) Ez a körülmény magával vonta a külföldi eredetű zsoldosok fokozott alkalmazását. Olyan esetekben, amikor lehetővé vált a zsoldosok nagyobb tömegekben történő foglalkoztatása — mint pl. a Hunyadiak korában —

a belső zsoldos piac nem tudta teljes mértékben kielégíteni a keresletet — és ez egyéb fentebb már említett okok mellett szintén a külföldi zsoldosok fokozott igénybevételéhez vezetett.

A zsoldosság feltűnésének politikai okai is voltak. Ezek részben a központi hatalom megerősödésében mutatkoztak meg. A XIV. században az Anjouk, a feudális társadalmi rendet figyelembe véve, erős, centralizált államot teremtettek. A központosított hatalom pedig a feudális anarchia széthúzó erőivel szemben csaknem mindig a zsoldosságra támaszkodott, mint katonai erőre. Ez a körülmény a magyar viszonyokban is éreztette hatását, Károly Róbert és különösen I. Lajos előszeretettel vette igénybe a zsoldosok szolgálatait.

A zsoldosság térhódításában külpolitikai ok is közrejátszott. *A nápolyi hadjáratok, majd befejezésük után a magyar katonák itáliai szereplése, döntő mértékben befolyásolta a magyar zsoldosság fejlődését.* A magyar zsoldosok Itáliában új, fejlettebb viszonyok közé jutottak és innen hazatérve hasznosították tapasztalataikat.[46] A pénzzel fizetett zsoldosság, tehát a zsoldosság legfejlettebb, legmagasabbrendű formájának magyarországi megjelenése egyidős a magyar zsoldosok itáliai szereplésével. Ebben természetesen az itáliai hatás mellett, sőt azon túlmenően a magyarországi gazdasági viszonyoknak volt döntő jelentőségük. E hadjáratok tehát a magyar zsoldosság történetének egyik legkritikusabb, egyszersmind egyik legfontosabb fejezetét képezik.[47]

A magyarországi zsoldosság későbbi fejlődése, már az itt megvetett alapokon nyugodott. A XIV. század utolsó évtizedében és a XV. század elején a korábban csaknem kizárólag nemesi — familiáris jellegű zsoldosság mellett, már megjelentek a jobbágy, majd a városi zsoldosok első előfutárai is. Nagyobb jelentőségre azonban — az ország sajátos helyzete folytán — Mátyás állandó zsoldoshadseregétől eltekintve nem jutottak. Ez abban is megnyilvánult, hogy az ország területén csak az idegen, főleg cseh származású zsoldosok alkottak zsoldostársaságokat (bratsvo). Ilyen jellegű magyar zsoldostársaságról történelmi forrásaink nem emlékeznek meg.

Ez a körülmény azt jelenti, hogy hazánkban a fejlettebb fokot képviselő zsoldos típusok csak később tűntek fel és a tárgyalt időszakban egy-két kivételt nem tekintve (a Hunyadiak kísérletei az állandó zsoldoshadsereg megteremtésére) — nem alkothatták a magyar hadsereg fő erejét. Jóllehet, a zsoldosság a XIV. századtól kezdve egyre számottevőbb részét alkotta a magyar hadseregnek, éppen nemesi jellegénél fogva nem forradalmasíthatta a magyar hadművészetet és nem jelenthetett megbízhatóbb támaszt a központosításra törekvő uralkodók — pl. Zsigmond és Albert — számára a feudális széttagoltság megszüntetéséért folytatott harcaikban. Az egyetlen kivétel Mátyás jelentős részben idegen zsoldosokból álló hadserege volt, amely azonban röviddel az

[46] A lovagi lándzsa szervezeti formája is feltehetőleg Itáliából került át a magyar hadseregbe.

[47] E hadjáratok legalaposabb, olaszországi levéltári kutatások alapján történő feldolgozása Miskolczy István: Magyar—olasz összeköttetések az Anjouk korában. Bp. 1934. c. munkája. A mű azonban klerikális és magyar „nagyhatalmi" szemléletmódja folytán kritikával kezelendő.

uralkodó halála után áldozatul esett a feudális uralkodóosztály, a nagybirtokosok támadásának.

A fentiek alapján megállapítható, hogy *a Mohács előtti Magyarországon a zsoldosság összes válfajai között a familiaritás hűbéri kapcsolatán alapuló, egyénileg szolgálatba lépő nemesi zsoldos játszotta a domináns szerepet.*

Mindezeket figyelembe véve kíséreljük meg a középkori magyar zsoldosintézmény periodizációjának felvázolását:

1. *A naturális fizetésű zsoldosság kora.* (XI—XIII. század.)
   a) Külföldi eredetű zsoldosok (hospesek). (XI—XIII. század.)
   b) serviens és familiáris eredetű zsoldosok. (XIII. század.)
2. *Átmenet a pénzzel fizetett zsoldosságra.*
   (A tartományurak és Károly Róbert zsoldosai a XIV. század első felében.)
3. *A pénz fizetésű zsoldosság.* (XIV.—XV. század.)
   a) A nemesi zsoldosok virágkora. (1347—1380.)
   b) A paraszti és városi zsoldosság elemeinek megjelenése. (1380—1460.)
   c) Kísérlet az állandó zsoldoshadsereg megteremtésére, a zsoldosság ideiglenesen a hadsereg legfontosabb alkotó elemévé válik. (1460—1490.)
   d) A hanyatlás időszaka, a középkori magyar hadsereg felbomlása. (1494—1526.)

A magyar hadügy és a zsoldosság a nápolyi hadjáratok idején.

A magyaroszági zsoldosság történetének részletes taglalásához elengedhetetlenül szükséges, a XIV. századi magyar hadsereg összetevőinek elemzése. Ez annál is inkább lényeges, mivel ez a korszak nagy jelentőségű — elsősorban éppen a zsoldosság megjelenése folytán — a magyar hadügy történetében. A XIII. században a magyar társadalom döntő fontosságú változásokon ment át. A serviens réteg megjelenése, a familiaritás hűbéri jellegű intézményének meghonosodása, a városi polgárság kifejlődése, valamint annak a folyamatnak a megkezdése, mely a XIV. században az egységes jobbágyosztály megteremtéséhez vezetett, jelentős mértékben éreztette hatását a magyar hadügy szervezetében is. A XI—XIII. századi, főleg a királyi vár népek katonai szolgálatán alapuló hadsereg már elavult lett, a XIV. században szükségessé vált a haderő megreformálása.

A XIV. századi magyar haderő a következő elemekből épült fel:[48]

[48] A XIV. századi magyar hadtörténelem részletes tanulmányozására ld. a régebbiek közül Horváth Mihály, Rónai Horváth, Bánlaki, Salamon (Az első Zrínyiek), Erdélyi, Tóth Z. (A magyar művelődéstörténet 2. kötetében) stb. munkáit, az újabbak közül a Jegyzet és az egyetemes és a magyar hadtörténelem tanulmányozásához c. tankönyv I. kötetét és Az egyetemes és magyar hadművészet története I/1. kötetében megjelenteket.

a) a serviensek és várjobbágyok generális exercitusa, a későbbi nemesi felkelés;

b) a a királyi várnépek, városok és az egyes népelemek (kunok, jászok, besenyők, székelyek) csapatai;

c) a főurak magánkatonasága;

d) a királyi bandériumok;

e) zsoldosok.

A serviensek általános felkelése — a többi európai országok hűbéri alapokon nyugvó hadkötelezettségéhez hasonlóan — ekkor már elavult. A rövid szolgálati időre felhasználható, fegyelmezetlen, megbízhatatlan, katonai kötelezettsége alól húzódozó köz- és középnemesség — bár Károly Róbert harcaiban, különösen a debreceni csatában[49] — a királyi hatalom mellé állt, már másod-, sőt harmadrendű katonai erőt képviselt, nem lehetett többé az ország védelmének gerincévé tenni.

Károly Róbert uralkodása első felében, a második csoportban felsoroltak — kunok, székelyek — alkották a királyi haderő legnagyobb létszámú és legmegbízhatóbb részét.[50] E népek társadalmi rendje átmeneti állapotban volt a nemzetiségi társadalom és a feudalizmus között. A kunok, székelyek stb. szabad tömegei a királyi hatalomban látták azt az erőt, mely támogatja őket abban, hogy meg tudják őrizni személyes szabadságukat az egyre növekvő feudális kötöttségekkel szemben. Az utolsó árpádházi királyok és az Anjouk is felismerték a számukra kedvező helyzetet és igyekeztek a kunok személyes szabadságát megvédeni.[51] A feudalizálódás folyamatát azonban nem lehetett megállítani. A kunok tömegei a század végére jobbágysorba süllyedtek és ezzel a királyi haderő egyik legértékesebb összetevőjét vesztette el.[52]

A harmadik és negyedik csoport hasonló eredetű, de célját tekintve merőben különböző volt. A XIII. században megindult a tartományurak magánhaderejének a szervezése. Ez a haderő hűbéri jelegű volt, nagyrészt familiárisokból tevődött össze. A familiáris önként, „sponte sua voluntate" szolgálta hűbérurát, akitől ezért védelmet, földet és gyakran pénzbeli zsoldot kapott.[53] A dominus és a familiáris közötti jogviszony magánjogi természetű volt, jogaikat és kötelezettségeiket szerződés szabályozta, ezért tehát zsoldosoknak is tekinthetnénk a familiárisokat. A familiáris szolgálata azonban nem teljesen katonai jellegű, gyakran adminisztratív, bírói stb. jogkört töltöttek be, a megyei tisztviselők is, csaknem kizárólag familiárisaikból kerültek ki.[54] A másik lényeges megkülönböztető szempont, hogy a familiárisi viszony általában nem meghatározott időre szólt, és hogy a familiárisok juttatásainak legnagyobb részét hűbéri jellegű földbirtok adomány formájában, „pro servitiis fi-

49 Rafain Róbert: Dózsa nádor és a Debreczeniek. Turul, 1891.
50 Gyárfás, i. m. III. 65—73. old., Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Bp. 1953. 262. old.
51 Gyárfás, i. m. III. 265—268. old., Tanulmányok . . 265. old., 111. old. stb.
52 Tanulmányok . . . 271—275. old.
53 Szekfű, i. m. 33. old.
54 Gábor Gyula: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Bp. 1908. 34—36. old.

delibus" kapták.[55] A familiaritás szervezete leginkább a germán „Gefolgschaft" vagy a szláv „druzsina" intézményére emlékeztet, ezek pedig nem zsoldos jellegű intézmények. A tartományurak feudális hadai több mint fél évszázadig dacoltak a központosító hatalom erejével. Károly Róbert ezt az erőt a banderiális rendszer[56] kiszélesítésével az állam szolgálatába tudta állítani. Az uralkodó servienseiből vagy zsoldosaiból a főurak magánhadereje mintájára maga is bandériumokat alakított, s egészen a török megjelenéséig ezek a bandériumok jelentették a magyar állam leghatékonyabb harci erejét.

A jövő a *zsoldosságé* volt. A XIV. században már, mint ahogyan utaltunk rá, már a zsoldosság fejlettebb típusa a pénzzel fizetett zsoldos jellemző. Először a tartományurak seregeiben találkozunk a familiárisoktól megkülönböztetett *zsoldosokkal.* Csák Mátéról tudjuk, hogy a rozgonyi csatában 1700 cseh zsoldosa harcolt a királyi hadsereg ellen.[57] Ezek a zsoldosok alkalmiak lehettek, a kortársak Csák haderejéről írva „gentes"-t és „homines"-t[58] emlegetnek. Amikor Gentilis bíboros 1311-ben kiátkozta Csák Mátét „omnes eorum vasallos, comites, castellanos, jobagiones et officiales",[59] de zsoldosokat nem említett. Az egyház, mint a feudális államrend védője, sűrűn használta a zsoldosokkal szemben a kiátkozás fegyverét.[60] Feltehető tehát, hogy ha Csák Máté 1311-ben nagyobb számú zsoldossal rendelkezik, Gentilis ezeket is kiközösítette volna.

A királyi hatalom a tartományuraknál nagyobb mértékben fordult a zsoldosság felé.[61] Bizonyos rétegek (hospesek, praediális nemesek, várjobbágyok), már a XIV. század első évtizedeiben hadiadót fizettek. Ennek összege személyenként 1318-ban 4 ezüstmárka volt.[62] 1332-ben egy márka adót vetettek ki.[63] Ezeket az adókat a királyi bandériumok ál-

[55] Bogár István adománylevele 1316-ból (Zichy okmánytár I. 160. old.), László fia Pongrác (1321-ből, Zichy okm. I. 231., II. 222. old.), Becsei Vesszős (1350. Esterházy lev. Rep. 32. H 515) stb.

[56] Deér, i. m. 37—57. old., Miskolczy: Magyar—olasz összeköttetések. Bp. 1937. 273—287. old. A banderiális rendszer valószínűleg nápolyi eredetű, lényege az, hogy az uralkodó valamennyi hűbéresének megszabja, milyen erős csapattal (banderium) vonuljon hadba. A főúri banderiumok leginkább a dominus familiárisaiból álltak.

[57] Képes Krónika Bp. 1959. 203. old.

[58] „Homines Magistri Matthei de Tirinchin et Bohemos." A „homines" itt világosan megkülönböztetik a nyilvánvalóan zsoldosokat jelentő „bohemi"-től. (Fejér György: Codex diplomaticus [a továbbiakban: CD] VIII/1.) 445—446. old. Tamás fia Beke „collecta multitudine sue *Gentis milicie* (ez feltehetőleg szintén zsoldost jelölt) sietett Károly király segítségére. (Anjou-kori okmánytár [a továbbiakban: AO] I. 132. old.)

[59] Monumenta Vaticana I/2. köt. 170. old.

[60] Először 1158-ban átkozták ki a zsoldosokat. (Delbrück, i. m. III. 325. old.)

[61] Már 1277—78-ban szicíliai (nápolyi) zsoldosok harcoltak Kun László seregében. Vezetőjük, Jacobus de Bursonio, I. Károly szicíliai király familiarisa volt. (Magy. dipl. eml. I. 47. old.) 1278 márciusában 1 nápolyi miles és 4 zsoldos (stipendiarius) állt magyar szolgálatban. (Magy. dipl. Eml. I: 51. old.) Zsoldjuk 4, ill. 2 uncia aranyat tett ki (három hónapra). Ellátásukra többek között 100 db sertést szállítottak át Magyarországra. (Uo. 41. old.) 1330-tól kezdve számos magyar zsoldos szerepelt a lengyel seregekben. (Caro Jacob: Geschichte Polens. Berlin, 1901. Bd. 2. 37—38. old.)

[62] Ennyit vetett ki Károly Róbert a győri püspök várjobbágyaira (CD VIII/2 196. old.). A meggyesi szászokat viszont ugyanebben az évben felmentette 40 ezüstmárka hadiadójuk terhe alól. (CD VIII/2 160—162. old.)

[63] AO II. 593. old.

lításai költségeire és feltehetőleg zsoldosok fogadására használták fel. Először 1336-ban találkozunk azzal, hogy kifejezetten zsoldosok (stipendiarii) tartására adóztak a városok.[64] Zsoldos lovagokról pedig már 1344-ben hallunk.[65] Mindezek azonban csak szórványos jelenségeknek bizonyultak, a nagy változás, a zsoldosok tömeges alkalmazása a nápolyi hadjáratok után ment végbe a magyar hadseregben.[66]

A zsoldosok szerepe a nápolyi hadjáratban. (1347—1350.)

A nápolyi hadjáratok dinasztikus, hódító céllal folytatott háborúk voltak. Lajos öccsének, Endrének 1345-ben bekövetkezett meggyilkolását használta fel ürügyül arra, hogy I. Anjou Károly álmát, a nagy dél-európai birodalmat megvalósítsa. Ennek egyik legfontosabb lépése a gazdag Itáliába való betörés és a nápolyi királyság megszervezése lett volna.

Az időpont megfelelőnek látszott. A kis, egymással folytonosan hadilábon álló államocskákra bontott Itália mágnesként vonzotta maga felé a hódítókat. A római birodalom bukása óta tucatnyi[67] hódító nép kísérletezett azon, hogy megvesse a lábát Európa e szép félszigetén. Különösen a XIII. században folytak heves harcok Itália birtokáért, a két szembenálló fél — a pápaság és a császárság — egyaránt veszteségként került ki a küzdelemből, s Itáliában a XIII. századra már csak a helyi guelfek és ghibelinek párharca idézte vissza a világuralomért folytatott háborúkat. A XIV. század derekán a német birodalom részeire bomlott, a Luxemburgok és a Habsburgok megkísérelték ugyan, hogy territoriális hatalmuk kiépítésével újból erős központi hatalmat hozzanak létre; egyelőre még nem jelentettek veszélyt Itália számára, csak zsoldosaik keresték fel az itáliai csatamezőket. Franciaországot az Angliával vívott háború foglalta le, Aragonia pedig megelégedett Szicília elfoglalásával, Bizánc, mely 1204 óta már csak árnyéka volt önmagának, teljesen elmerült a század közepétől még nem túl hatalmasnak látszó törökökkel vívott reménytelen csetepatékban. Az erős központi hatalommal rendelkező, virágzó gazdasággal bíró Magyarország Európa egyik leghatalmasabb tényezője volt. Lajos azonban túlértékelte az ország és hadereje teherbíró képességét, amikor arra vállalkozott,

64 Erről csak közvetett bizonyítékunk van. 1343-ban ugyanis arról értesülünk, hogy I. Lajos felmenti a kőszegi polgárokat a hadiadó (collectum debitum) fizetése alól, mivel a város falai rongált állapotban vannak. Ez az oklevél viszont Károly Róbert 1336-i rendeletének a megerősítése. Lajos a „collectam ... regalem ... pro stipendiarum sumptibus ... impositam" tehát elengedi a kőszegieknek. (CD IX/I 109—111. old.)

65 Magy. dipl. eml. I. 335. old.

66 Ezt — többek között — az is bizonyítja, hogy a Soldos (Zsoldos) név csak később, a XIV. század végén tűnik fel forrásainkban. „Paulus dictus Soldos officialis" (Zichy okm. IV. 550. old.) (1394-ből), uő. 1389-ben (Zichy okm. V. 381., 384. old.), Soldos László 1395-ben (Zichy okm. V. 3. old.), Stephanus Soldos 1477-ben (Károlyi oklevéltár II. 284 old.).

67 Gót, bizánci, longobárd, frank, szaracén, normann, német, magyar, francia, aragon stb.

hogy hajóhad nélkül, eleve kilátástalan hódításokkal fecsérelje el atyja gazdaságságát.[68]

A nápolyi hadjáratokban már csak az óriási távolság miatt sem vehetett részt a teljes magyar haderő. A nemesek, a serviensek, a városok csapatai különben is csak az ország határain belül voltak kötelesek harcba szállni. Lajos tehát csupán a királyi bandériumot, a főurak magánhaderejének egy részét és a kunokat vihette magával.[69] Ha a hadjárattal kapcsolatban kiadott adományleveleket megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy ezeket csaknem kizárólag nagybirtokosok,[70] ezek familiárisai[71] és a királyi bandérium „miles aulicus"[72]-ai kapták. Ezeken kívül ha nem is jelentős részben, a magyar hadsereg és társadalom más elemei és képviselve voltak az Itáliába induló magyar hadseregben. Olyanokkal is találkozunk, akiket büntetésből küldtek Itáliába. Egyed fia, István, és mások pl. azon az áron nyertek kegyelmet, hogy megígérték, elkísérik Laczkfy Istvánt a nápolyi hadjáratba.[73] Későbbi okleveleink arról tanúskodnak, hogy a fenti nemesek különböző magyar hadvezérek parancsnoksága alatt három ízben is jártak Itáliában Ez, valamint az a tény, hogy a fentiek Hont megyei nemesek voltak és nem tartoztak az Erdélyben, Krassóban és a Dunántúl déli részén birtokos Laczkfyak familiárisai közé, azt bizonyítja, hogy az Itáliában harcoló magyar haderő nem teljesen a főurak familiárisai közül került ki.

A magyar főserég 1347 november 11-én[74] indult el Nápoly felé. Ez csupán 1000 válogatott lovagból, feltehetőleg a királyi bandériumból állt. Néhány kisebb magyar csoport, így Kont Miklós nádor, Vásári Miklós nyitrai püspök, Treutel (Tröttel) Miklós győri főispán,[75] és mások csoportja már korábban elindult Nápoly felé. Ezek a kisebb csapatok egyenként 100—200 főből állottak, vezetőik nem annyira embert, mint inkább pénzt vittek magukkal. Céljuk az volt, hogy Itáliában német és olasz zsoldosokat toborozzanak Lajos hadivállalata számára. Már 1347 nyarán több ezer főnyi zsoldos szegődött magyar szolgálatba,[76] köztük Fra Moriale[77] egy korábban nápolyi szolgálatban álló zsoldosvezér, aki 1345-ben elfogta Endre király gyilkosait s akit ezért elbocsátottak a szolgálatból, továbbá a híres, vagy inkább hírhedt Wernher von Urslingen,

[68] 1344-ben Erzsébet anyakirályné itáliai útja alkalmából több mint 5250 kg aranyat és kb. 6000 kg ezüstöt szórt szét Itáliában, hogy kedvező fogadtatást biztosítson fiai hódító tervei számára. (Hóman, i. m. 134—136. old.)

[69] A nemesség generalis exercitusának semmi nyoma nem maradt. Sem a nemesi felkelés, sem a városi katonaság nem volt arra kötelezhető, hogy az ország határain kívül harcoljon.

[70] Laczkfy István (CD IX/1. 756—761. old.), Konth Miklós (AO V. 339—341. old.), Sóvári Soós László (AO V. 143. old.), Himfy Benedek (OL. Dipl. 41.272.) stb.

[71] Dezső fia Iván (AO V. 374. old.), János fia Egyed (AO V. 411. old.), Gileth fia Fál (AO V. 367. old.) stb.

[72] Baracskai Miklós (OL. Dipl. 16.102.), Czudar Péter (AO V. 542. old.), Német János (AO V. 413. old.) stb.

[73] OL. Dipl. 43.514.

[74] Miskolczy, i. m. 117. old., Villani G. XII. 107.

[75] Miskolczy, i. m. 113. old.

[76] Villani G. XII. 89., 103., Pray: Annales II. 74. old.

[77] Fra Moriale provencal kalandor, 1345 elején hajótörés vetette Nápolyba, itt zsoldosszolgálatot vállalt, majd I. Lajoshoz csatlakozott. A második nápolyi hadjárat után feladta a védelmére bízott Aversa várát. Ezután nagy zsoldostársaságot alapított, amelyben több száz magyar is szerepelt. Cola di Rienzi — római tribunus — végeztette ki 1353-ban.

a „Nagy Compania" parancsnoka, aki csaknem 4000 főnyi hadával csatlakozott Lajoshoz.[78] A magyar elővéd az Abuzzoban küzdő nápolyi magyar párt támogatására sietve átlépte a nápolyi határt és biztosítva a magyar főerők útját, kiindulási alapot hozott létre a döntő támadáshoz. Vásári Miklósról a krónikák is azt írták, hogy „nagy pénzösszeggel jött Aquilába"[79] és e hatalmas összegek árán sikerült is számottevő hadsereget szerveznie.

Lajos más úton is megkísérelte, hogy zsoldosokhoz jusson. Már a hadjárat megindítása előtt tárgyalásokat kezdett IV. Lajos német—római császárral, az osztrák hercegekkel és az aquilejai patriarchával (Velence halálos ellenségével). A patriarcha a felvonulási utat biztosította a magyarok számára, a többiek pedig zsoldosokat ígértek.[80] A Bécsben megtartott tanácskozás után számos német zsoldos állt magyar szolgálatban.[81]

Így az akkori viszonyokhoz képest elég jelentős haderő — számításaink szerint mintegy 9—10 000 lovas és kb. ugyanannyi gyalogos — birtokában Nápoly elfoglalása könnyű feladatnak bizonyult.

Ennek ellenére mintegy két hónapi ott tartózkodás után Lajos visszavonult Magyarországra. Visszavonulását részben az egyre nagyobb méreteket öltött pestis járvány, részben pedig az a beismerés idézte elő, hogy nem képes annyi zsoldost tovább fizetni. Ezért zsoldosai javarészét elbocsátotta, köztük Urslingen „Nagy Compániáját" is, és csupán Laczkfy István 1500—2000 familiárisára és egyéb katonájára, Ulrich és Konrad Wolffurth, valamint Fra Moriale néhányszáz német és olasz zsoldosára,[82] valamint a magyar párti főurak csekély haderejére bízta újonnan szerzett tartományát. Ez a haderő nem is bizonyult elégségesnek a vállalt feladat megoldására. Johanna nem sokkal Lajos távozása után visszatért Nápolyba,[83] s erélyesen látott hozzá királysága visszaszerzéséhez. Bár a magyarok szívósan védekeztek, Laczkfy vezetésével Lucoránál és Aversánál elismerésre méltó haditetteket vittek véghez, nem bírtak a túlerővel. A magyar király újabb, mintegy 12—15 000 fővel, főleg zsoldosokkal[84] végrehajtott nagy hadivállalata, a második nápolyi hadjárat nem járt eredménnyel, s jóllehet csapatai még három évig tartották magukat az Abruzzok sziklái között, 1352-ben kénytelen volt békét kötni. A béke ugyanis 300 000 aranyforint hadisarcot biztosított Lajos számára, végeredményben mégis az ellenpárt sikerének tekinthető, mivel Lajosnak le kellett mondania trónigényéről.

78 Wernher von Urslingen délnémet származású kalandor, az első nagy zsoldostársaság, a „Grand Compagnia" megszervezője. A zsoldostársaság vezetését 1350-ben Landaunak adta át és hazatért Németországba. A nápolyi hadjáratok idején hol az egyik, hol a másik hadviselő félhez csatlakozott és mindkettőt többször elárulta.

79 Villani G., i. m. XII. 89.

80 Lajos a fenyegető francia intervencióval szemben is biztosította vállalkozását. 1346 márciusában Garamszentbenedeken szövetséget kötött III. Edward angol királlyal. (Léonard Emile: Histoire de Jeanne Ire, reine de Naples, Monaco—Paris 1932—1937. I. 568. old.)

81 Pray: Annales II. 74. old.

82 Villani M. I. 13., Küküllei, XII., János minorita 156. old., Miskolczy, i. m. 140. old.

83 Schäfer, i. m. II. 205. old.

84 Villani M. I. 91., Miskolczy, i. m. 130. old.

E kudarc okai magától értetődőek. Lajos elsősorban a nagy távolság miatt főleg a zsoldosokra támaszkodva kívánta a feladatot megoldani. Ezt katonai szempontból helyes elhatározásnak tarthatjuk, mivel az itáliai olasz és német zsoldosok jó minőségű katonaanyagot nyújtottak és mind a nyílt összecsapásokban, mint nehézlovasok, mind pedig a várostromokban, mint műszaki katonák és tüzérek — nélkülözhetetlennek bizonyultak. S amennyiben állandóan fizetni tudták volna őket, úgy feltehetőleg hűek maradtak volna a király ügyéhez.

A zsoldosok tartása azonban óriási összegeket emészetett fel. Ha egy zsoldos lovas havi stipendiumát 7 aranyban számítjuk[85] akkor — átlagosan 4000 zsoldos három évi zsoldját tekintve — ez több mint egymillió aranyforintot jelentett. Ezt az összeget még az állami jövedelmek teljes igénybevétele árán is alig lehetett abban az időben előteremteni. Magyarország lakosságát a XV. században 3,5—4 millióra becsülhetjük,[86] a XIV. században tehát ennél kevesebbet, a nagy járványok előtt mintegy 3 200 000 főt számíthatunk.[87] Ebből adózásra kötelezett — jobbágy, városi polgár, valamint egyéb függő helyzetű réteg — mintegy 3 millió fő lehetett. Ez megközelítőleg 4—500 000 adózót jelentett. Ez annyit jelentett, hogy minden adózónak évente csaknem egy aranyforintot kellett volna fizetnie, hogy a zsoldosok megkapják havi járandóságukat. Tudjuk, hogy Magyarország évi aranytermelése a XIV. században nem érte el az 1500—2000 kg-ot.[88] Magyarország pénzforgalma tehát abban az időben még meglehetősen csekély volt. A rendkívüli adókat, mint pl. az 1350-i tisztán zsoldosok fenntartására kivetett városi adót[89] is tekintetbe véve, Lajos királyságának évi jövedelme nemigen haladta meg a 300 000 aranyforintot.[90] Látjuk tehát, hogy az állam csaknem valamennyi erőforrását a zsoldosok tartására kellett volna fordítania. Erre pedig a XIV. századi Magyarország nem volt képes.

Ilyen körülmények között érthető, hogy a magyar szolgálatban álló zsoldosokat nem fizették rendesen. Laczkfy István, Nápoly kormányzója, többször is sürgette emberei hátralékos zsoldját, a zsoldosok azonban csak akkor kapták meg járandóságukat, amikor Lajos másodszor is Nápoly földjére lépett. A rendezetlen állapotokra és a zsoldfizetés pontatlanságára jellemző, hogy szinte valamennyi forrás említésre méltónak tartja az a tényt, hogy Lajos király másodszori visszavonulása alkalmából elbocsátotta és *kifizette* 4000 német zsoldosát.[91]

A fizetetlen zsoldosok természetesen úgy próbáltak segíteni magukon, ahogy tudtak. Eleinte, míg a zsoldot rendesen megkapták, nem

[85] Schäfer, i. m. I. 24. old., Ricotti, Ercole: Storia delle Compagnie di ventura. Torino 1845. I. 26. old. Firenzei aranyforintot veszünk alapul, ez volt a XIV. század legáltalánosabban használt pénzneme.

[86] Szabó István: La repartition de la population de Hongrie. Bp. 1960. 3. old.

[87] Hóman, i. m. 46. old. 2 900 000-re becsülte a XIV. századi Magyarország lakosságát. A XV. századra vonatkozó kutatások alapján visszakövetkeztetve ennél valamivel nagyobb számot nyerünk.

[88] Paulinyi Oszkár: Magyarország aranytermelése a XV. században. (Bécsi Magyar Történelmi Társaság évkönyve. 1936. 71. old.) Hóman, i. m. 145. old.

[89] A városoknak 90 aranyforintot kellett „pro stipendiariis ... destinari sine mora.". (Pray: Annales II. 83. old.)

[90] Hóman, i. m. 166. old.

[91] Villani M. I. 48.. Küküllei XXIV.

háborgatták a lakosságát,[92] a fegyelem szilárd volt, Lajos király és alvezérei szigorúan megbüntették a vétkeseket.[93] A zsoldosok később rablásaikkal és erőszakoskodásaikkal elkedvetlenítették a lakosságot, amelynek nagy része a magyarokban amúgy is idegen hódítókat látott, s bár népi megmozdulásokról nemigen hallunk, az is tény, hogy néhány kivételtől eltekintve — Lucera, Barletta —, nem állottak a magyarok oldalára.

A német zsoldosokkal nehezen lehetett együttműködni, napirenden voltak a súrlódások, összeütközések. Ezek a bari zsoldoslázadásban érték el tetőpontjukat.[94] 1350. június 13-án a német zsoldosok legnagyobb része fegyvert fogott a magyarok ellen, meglepetésszerű rajtaütésük majdnem sikerrel is járt, maga Lajos is alig menekült meg a fogságbaeséstől. Laczkfy hadvezéri erélye és a túlerő azonban csakhamar döntött és a németek rövidesen felhagytak a hiábavaló ellenállással. Ez a tény, bebizonyította, Lajos előtt, hogy a zsoldosok egyáltalán nem megbízhatóak, és javarészüket elbocsátotta a szolgálatból. A másik figyelmeztető jel a híres condottieri Wernher von Urslingen példája volt, aki a hadjárat során többször is pártot változtatott, s akinek később szintén le kellett mondani szolgálatáról.[95] A hadjárat befejezése után csak kevés német zsoldos maradt magyar szolgálatban, közülük a tehetséges katona és a király ügyéhez mindvégig hű Ulrich von Wolffurth emelkedett a legmagasabbra. Wolffurth vöröskői várkapitány, később mosoni és soproni főispán lett, bejutott a magyar nagybirtokosok sorai közé.[96] Példája azt bizonyítja, hogy a zsoldosvezetőknek viszonylag könnyen lehetővé vált, hogy a főnemesség tagja legyen. Ozorai Pipo, Stibor és később Giskra példája is ugyanezt a tételt igazolja.

A nápolyi hadjáratok legfontosabb eredménye abban mutatkozott meg, hogy a magyarok — elsősorban a nagybirtokosok — megismerték a zsoldosságban rejlő előnyöket. A zsoldosság ezután általánossá vált Magyarországon, a zsoldoscsapatok számukat és főleg minőségüket tekintetve véve egyre jelentősebb tényezői lettek a magyar hadseregnek. Magyarországon azonban olyan sajátos helyzet alakult ki, hogy a zsoldosok — Mátyás állandó zsoldosseregétől eltekintve — többnyire nem a központosításra törekvő uralkodó, hanem a feudális anarchiát, széthúzást képviselő főnemesség szolgálatába kerültek, s ezzel gátolták a magyar társadalom egészséges fejlődését.

92 „A magyar királynak a királyságból való távozása után a jó kapitányok alatt a német és magyar lovasság ... csendesen viselkedett és nem háborgatta a lakosságot." (Villani M. I. 17.)

93 Lajos király „nem is valami súlyos vétségekért kegyetlen és borzasztó büntetéseket mért magyarjaira". (Villani M. I. 16.)

94 Domenico de Gravina: Chronica. (Muratori: Scriptores rerum Italicarum. XV.) 150—155. old. Küküllei ,Miskolczy, i. m. 181—182. old. Léonard, i. m. II. 56—60. old. Karácsonyi János: A Laczkfyak a nápolyi hadjáratokban. Történeti és Régészeti Értesítő 1889. 139—140. old.

95 Villani M. I. 37.

96 CD IX/2. 48. old. Magy. dipl. eml. II. 410. old., Küküllei XXIV.

„A magyar király nagy hadinépe a királyságban (Regno) maradt" — írták az olasz krónikások Lajos visszatérte után. Lajos ekkor még nem adta fel a reményt, hogy Nápolyt birtokában tudja tartani, és ezért erős utóvédet hagyott hátra az országban. Ez az utóvéd még mintegy két évig állta a sarat a túlerővel szemben, majd a békekötés után (1352) egy részük visszatért Magyarországra. A másik részük azonban Itáliában maradt, s belőlük kerültek ki első ízben azok a magyar zsoldosok, akik több, mint harminc évig kisebb-nagyobb számban bár, de részt vettek Itália valamennyi háborújában. A legtöbb olasz városállam szolgálatában találhatunk ebben az időben magyar zsoldosokat.

A XIV. század második felében Olaszországban fellépő magyar zsoldosok három nagy csoportból rekrutálódtak.

1. A nápolyi hadjárat után Itáliában maradt magyar zsoldosok. Ezek létszámára nézve nincsenek pontos adataink, annyi valószínűnek látszik, hogy néhány száznál, esetleg ezernél többen nem lehettek. Szerepük azonban jelentős, mivel általában megbízható, jó katonáknak bizonyultak és éppen ezért a magyar zsoldosok keresetté váltak, az itáliai városokban. Példéjuk arra ösztönözte az 1350-es évektől kezdve mind sűrűbben megforduló magyar segélyhadak katonáit, hogy zsoldosnak szegődjenek.

2. A magyar segélyhadak katonái. 1355-től kezdve sűrűn jártak magyar segélyhadak Itáliában. Tudjuk, hogy 1345-től Zára elfoglalásától kezdve 1381-ig csaknem állandó háború folyt Velence és Magyarország között. 1355-ben a magyar csapatok Dalmáciából velencei területre vitték át a háború színhelyét, s ezután több ízben — 1357-ben, 1368-ban, 1372—1373-ban, 1378—1380-ban — újabb és újabb magyar csapatok érkeztek Itáliába. Ezek, bár a legfelsőbb irányítás — elméletileg legalábbis — megmaradt a király kezében, mégis nagyobbrészt zsoldosnak tekinthetők, mivel többnyire Magyarország valamelyik szövetségese — a pápa, Francesco di Carrara padovai herceg vagy Firenze — szolgálatában álltak, s ilyen esetekben ezek az államok is fizették őket.[97] Lajos király többször is intette vezéreit, hogy csak az ő beleegyezésével vegyenek fel pénzösszegeket szövetségeseitől.[98] Ezek a levelek azt bizonyítják, hogy ezek a segélyhadak már teljesen zsoldosoknak tekintették magukat. Még jellemzőbb Móricbidai Morócz Simon példája, aki 1360-ban a pápa

[97] A pápai szolgálatban állókra ld. Lukcsics, Schäfer és Theiner munkáin kívül Villani X. 10. Sautier, i. m. 103. old. stb. Az 1372—1373-as hadjárat során padovai és pápai szolgálatba lépőkre Theiner i. m. II. 131—133 old. TT 1910. 3—5. old., OL Dipl. 41.887. Horváthyék 1380-i nápolyi vállalkozására Magy. dipl. eml. III. 387—389. és 450—452. old., Eisenhardt, Wilhelm: Die Eroberung des Königreichs Neapel durch Karl von Durazzo. Halle 1896. 15—16. old. Francesco di Carrara páduai fejedelem 1373-ban pl. levelet írt azokhoz a magyar lovagokhoz — köztük Toldy Miklóshoz —, akiket zsoldjába kívánt fogadni. („Eapropter quoniam volunt venire ad eam illi viginti nobiles, qiu debent venire possunt, inter quos vellem libenter esse dominum Cogne Nicolaum [Toldy Miklós].") (TT 1910. 6. old.)

[98] „Intendamus, ob hocque nullum stipendium a domino Paduano recepiatis." — írta 1373. január 9-én Lajos király Himfy Benedeknek. (TT 1910. 3. old.) A király felszólítása azonban nem hozta meg a várt eredményt, Himfy csapatai továbbra is padovai zsoldban maradtak. (Magy. dipl. eml. III. 110—114. old.)

támogatására 6000 főnyi zsoldoscsapatot vezetett Romagnába,[99] és itt teljesen condottieri módjára viselkedett.

3. A magyar zsoldosok harmadik része egyenként vagy kisebb csoportokban ment Itáliába, s itt vagy valamely nagy Compagniahoz csatlakozott, vagy pedig városi szolgálatba állt. Számuk a második csoporthoz képest jelentéktelen lehetett. Pontos adatokat nem tudunk róluk mondani, hiszen sem az itáliai városok számadáskönyvei, sem a magyar források nem említik a zsoldosok eredetét.

Elhelyezkedésük módját tekintve a magyar zsoldosok három típusba sorolhatók:

1. Önállóan vagy kisebb csoportokban zsoldba szegődők. 1360 után csaknem valamennyi olasz város (Firenze,[100] Milano,[101] Velence,[102] Pisa,[103] Siena,[104] Padova,[105] Nápoly,[106] Bologna[107] stb. alkalmazott kisebb nagyobb számban zsoldosokat, a legtöbben a pápa és Padova szolgálatába szegődtek, mivel ez a két állam szövetséges viszonyban állt a magyar királysággal. Elég jelentős volt a nápolyi szolgálatban állók száma is.

2. Idegen zsoldos kompániákhoz csatlakozott magyarok. A „Magna Societas Ungarorum"-tól eltekintve más, kizárólag vagy akár csak túlnyomórészben magyarokból álló zsoldoscsapatokról nem beszélnek a forrásaink. A magyar vezetők között sem találunk Wernher von Urslingen, Hugh Mortimer, John Hawkwood, Hans Baumgarten (Annichino di Bongardo), Carmagnola Bartholomeo Colleoni jellegű és kaliberű condottieriket. (Még leginkább Horváthy János közelítette meg ezt a típust.) A legtöbb zsoldoscsapatban azonban állandóan találkozhatunk magyarokkal. Fra Moriale companiájában, az Urslingen, majd Landau vezetésével harcoló Grand Compagniában" mindig többszáz magyar zsoldos szerepelt.[108] A „Societas Alba" egyharmad része magyarokból állt.[109] A firenzei szolgálatba lépő „Societás Sancti Georgii" állományában magyar marescallust (Martzali Tamás) és nyolc magyar caporalist találunk, ami legalább 170—180 magyar zsoldost tételez fel.[110] Annichino di Bongardo haderejében is többnyire 4—500 magyar zsoldos szolgált.[111] Ezek az adatok

99 Wurm: Kardinal Albornoz, der zweite Begründer des Kirchenstaates. Paderborn 1891. 144—148. old. Lukcsics, i. m. 143. old. A korabeli történeti források adatai eltérnek egymástól a hadsereg nagyságát illetően. Az Additamentum primum ad Chronicon Cortusium (Muratori XVI. 391. old.) szerint 10 000 főből állott. Maga XII. 959. old.) szerint 10 000 főből állott. Maga V. Orbán pápa egyik levelében 6000 magyar katona zsoldba fogadásáról írt. (Id. Sautier, i. m. 103. old.)

100 Firenzére nézve ld. Schäfer, i. m. III. 149., 178. old., Ricotti, i. m. II. 314—316. old., 340—341. old., Magy. dipl. eml. II. 584—585. old.

101 Milanora nézve ld. Ricotti, i. m. II. 77. old.

102 Velencére nézve ld. Magy. dipl. eml. III. 547. old. Frangepán-család oklevéltára (MHHD 33. köt.) 58. old. OL Dipl. 38.909. Itt leginkább a délvidéki földbirtokosok — Frangepánok, Blagayak, Nelipicek vállaltak zsoldosszolgálatot.

103 Pisára nézve ld. Schäfer, i. m. III. 273—286. old.

104 Sienára nézve ld. Schäfer, i. m. 368. old., Sautier, i. m. 52. old.

105 Padovára nézve ld. Labande, i. m. XLII—XLIII. old., Sautier, i. m. 17. old.

106 Nápolyra nézve ld. Katona, i. m. X. 60—61. old. Magy. dipl. eml. II. 447. old. Miskolczy, i. m. 250—262. old.

107 Bolognára nézve ld. Schäfer, i. m. I. 68—74. old.

108 Villani G. XII. 113., Villani M. I. 48., VIII. 74., Schäfer, i. m. II. 467—469. old,

109 Magy. dipl. eml. II. 626—627. old. Theiner, i. m. II. 419—426. old.

110 Magy. dipl. eml. II. 639—631. old.

111 Villani M. X. 7. Wurm, i. m. 145 old., Schäfer, i. m. II. 324. old.

azt bizonyítják, hogy a magyar zsoldosokat az idegen kompániák szívesen maguk közé fogadták. Leginkább az angolokhoz csatlakoztak, a németekkel szemben egész itáliai tartózkodásuk alatt ellenségesen viselkedtek, a kölcsönös kegyetlenkedések és ezek véres megtorlása állandóan napirenden volt. Ennek okát talán azzal magyarázhatjuk, hogy az Itáliában harcoló magyarok jelentős része dunántúli származású volt és ez a vidék hosszú időn át szenvedett a német portyázók pusztításaitól. Az angolokkal szembeni jó viszonyt feltehetőleg katonai természetű ok magyarázza: mindkét nép nemzeti fegyvere az íj volt, s ezért könnyebben tudtak egymáshoz alkalmazkodni a csatamezőn.

A magyarok valószínűleg azért nem alkottak önálló zsoldostársaságokat, mivel fő fegyvernemük a könnyűlovasság volt.[112] Viszonylag csekély számú nehézpáncélos lovassal rendelkeztek. A XIV. század, mint tudjuk, a nehéz páncélos lovasság virágkora volt, a legtöbb hadsereg, így valamennyi itáliai zsoldostársaság is ezt tekintette fő fegyvernemének. A kompániák központi magját a nehéz páncélos lovasok alkották, a legkisebb taktikai egység, a lándzsa, sisak (barbuta), mind egy-egy páncélos lovast és kísérőjét jelentette. Számos zsoldos jegyzék csak a páncélos lovasokat említi meg, így csak ezek létszámáról van biztos tudomásunk. Természetes tehát, hogy egy teljesen magyarokból álló zsoldostársaság, nehézlovasai csekély száma miatt hátrányos helyzetbe került volna a többiekkel szemben. Így a magyar zsoldosok számára előnyösebbnek mutatkozott, ha már meglévő, zömében külföldi zsoldosokból álló társasághoz csatlakoznak, mintha önálló társaságot alapítottak volna.

Az önálló magyar zsoldostársaság hiányának másik oka abban rejlik, hogy a magyar központi hatalom a XIV. században szilárdabb volt, mint a német birodalom, vagy Itália uralkodóinak hatalma. Lajos király, állandóan éber figyelemmel kísérte az itáliai eseményeket, hosszan tartó háború vívott Velencével Dalmácia birtokáért, és abban reménykedett, hogy a nápolyi királyság végül mégis csak magyar fennhatóság alá került. Politikájában fontos szerep jutott a zsoldosoknak, ezért igyekezett őket kézben tartani.[112] Firenzéhez és Carrara Francescohoz írt, fentebb említett levelei azt mutatják, hogy meghallgatta szövetségesei panaszait a zsoldosok kártevéseiről és esetenként intézkedett is a kártevések megszüntetéséről.[113] Ez azt mutatja, hogy a magyar zsoldosok nem nélkülöztek bizonyos fokú központi irányítást. Az sem volt véletlen, hogy a legtöbb zsoldos Padovába és az egyházi állam szolgálatában állt, — tehát Magyarország szövetségeseit támogatta. Találkozunk természetesen ezzel ellentétes törekvésekkel is, a Frangepánok például következetesen velencei zsoldba szegődtek,[114] Annichino di Bongardo és Bernabo Vis-

112 Villani M. VI. 54.

113 Gondoskodott arról, hogy a jogtalanul felvett összegeket visszatérítsék, vagy ha ez nem volt lehetséges, saját maga gondoskodott az adósságok kiegyenlítéséről. (Ld. később Himfy Benedek bán pénzügyeinél. TT. 1910. 4—5. old., OL Dipl. 41.887. és 41.894.)

114 Ricotti, i. m. II. 97. old. Frangepán-okmánytár CXXXVII. old.

conti[115] seregében is hallunk magyarokról, ezek létszáma azonban a többiekhez képest jelentéktelenebb volt. A magyar zsoldosvezérek ezért nem is folytathattak önálló politikát, az ezt megkísérlő Morócz Simon is csakhamar kegyvesztett lett, amikor sikertelen vállalata után visszatért Magyarországra.[116] Főként ez okozza, hogy az önállóan politikát folytató, magát mindenkivel szemben függetlennek tartó condottieri ismeretlen a XIV. századi magyar történelemben. Csak a század utolsó évtizedében, a nagybirtokosok lázadása idején találkozunk ezzel a típussal. S egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy éppen azok között találkozunk ezzel a típussal, akik, mint Horváthy János, vagy a Laczkfyak, ismerték az itáliai viszonyokat.

Lehetetlen feladatra vállalkoznánk, ha megkísérelnénk tisztázni az Itáliában harcoló magyar zsoldosok számát és személyét. A korabeli magyar történeti források adataiból csupán a fontosabb vezetők nevét lehet megnyugtató módon felismerni. Rajtuk kívül néhány — rendesen birtokadományozásban részesült kisebb nemes — túlnyomórészben familiárisok — neve maradt fenn. Az itáliai források valamivel bőbeszédűbbek. A városok kiadási jegyzékei évről évre meglehetős pontossággal számolnak be a város anyagi helyzetéről, ismertetik a zsoldosok számát és a tisztségviselők neveit is. Ezek a nevek azonban a legtöbb esetben semmit sem mondanak számunkra. Általában csak a keresztnév és az apa keresztneve szerepel ezeken a listákon, ritkábban valamely helységnév legtöbbnyire a felismerhetetlenségig eltorzított formában (Marcus Teldi,[117] Americo de Casenich,[118] Symon de Mulebec[119] stb.) Az olasz levéltárak ilyenvonatkozású anyaga még legnagyobbrészben feldolgozásra vár, csupán a nápolyi és a vatikáni levéltár anyagát ismerjük többé-kevésbé pontosan.[120] A többiekre nézve meg kell elégednünk azokkal az adatokkal, amelyeket az eddigi feldolgozások és okmánypublikációk — főleg Canestrini, Schäfer és Ricotti munkái, valamint a Magyar történelmi emlékek (MHH) idevonatkozó kötetei nyújtanak. Mindez azonban rendkívül kevés ahhoz, hogy megnyugtató képet nyerjünk.

Vizsgáljuk meg először is azt, hogy a feudális uralkodóosztály soraiból személy szerint, kik vállaltak zsoldosszolgálatot. 1357 előtt nem találunk nagybirtokosokat a zsoldosok között. Az első Laczkfy Miklós, zempléni főispán (1357). (Azokat a főurakat, akik, mint Laczkfy István, Sóvári Soós László, Becsei Töttös és Vesszős, Drugeth Miklós, Konth Miklós stb., a nápolyi hadjáratban vagy később 1356—57-ben a velencei hadjáratban vettek részt, nem sorolhatók itt fel, mivel a magyar hadseregben hűbéres alapon teljesítettek szolgálatot.[121]) Laczkfyt 1360-ban

115 Sautier, i. m. 22. old. Ricotti, i. m. II. 77. old. A Viscontiak korábban a német—római császárság milanói főhivatalnokai voltak. A XIV. században ők a ghibelin párt vezetői, Milanó hercegei. A pápák és a guelf párt évtizedekig tartó véres és eredménytelen harcot vívtak ellenük.

116 Küküllei XXXI.

117 Magy. dipl. eml. III. 53. old.

118 Schäfer, i. m. II. 285. old.

119 Schäfer, i. m. IV. 187. old.

120 Elsősorban Óváry Antal, Miskolczy István és Theiner végzett magyar történelmi tárgyú kutatásokat a pápai és nápolyi levéltárakban.

121 Villani M. VII. 28.

Mórocz Simon, Athinay Miklós és feltehetőleg Toldy Miklós követte.[122] A korabeli történeti források többnyire csak Nicolaus néven nevezik e három magyar hadvezért, így gyakran nem is lehet a három Miklóst egymástól megkülönböztetni. 1361-ben Czudar Péter és Marczaltői István[123] 1365-ben Marczali Tamás,[124] Himfy Benedek bán 1372-ben, Czudar György 1278-ban Miczkbánfai Ákos 1379-ben,[125] Horváthy János, Bebek László és Ferenc, Héderváry György, Csuz Miklós, Kompolthy Miklós, Kállay Ubul, Széchenyi Kónya Ferenc,[126] és mások 1379-ben és 1380-ban jelentek meg Itáliában. Személyük főleg azért érdekes, mivel a vezetésük alatt álló zsoldosok neveit vizsgálat alá véve, meg lehet erről az oldalról is közelíteni a zsoldosság és a familiaritás viszonyát.

Szekfű Gyula kitűnő tanulmányában azt állítja, hogy „valószínű, hogy Nagy Lajos nápolyi hadjáratai korában Olaszországban maradt csapatok is egy-egy úrból és ennek familiárisaiból állottak.[127] Néhány adat valóban ezt bizonyítja.[128] Több esetben kifejezetten familiárisok zsoldos szolgálatáról van szó, míg más esetekben a körülményekből fel lehet ismerni, hogy a szerződésben, vagy a zsoldosjegyzékben szereplő katonák egy-egy magyar dominus familiárisai voltak.[129] Legtöbbször még nem lehet felismerni őket, mivel a nevek felismerhetetlenek, vagy — ami még gyakoribb — semmitmondóak (mint Nicolaus filius Ladislai, Johannes filius Demetrii stb.), így azonosításuk lehetetlen. Számos példa azt mutatja viszont — ez főleg olyan zsoldoscsapatoknál fordul elő, amelyekben nem szolgáltak főurak —, hogy a zsoldosok neveikről ítélve különböző vidékekről vetődtek össze,[130] és így aligha lehetett közös

122 Laczkfy, Mórocz és Athinay a leggazdagabb magyar családokból származtak. Laczkfy Miklós István nádor és András erdélyi vajda öccse, zempléni főispán volt. Mórocz Simon dunántúli földesúr volt, 1353 és 1362 között győri főispán. Előkelő pozícióját mutatja, hogy ebben az időben ő az egyetlen főispán, aki az oklevelek méltóságlistáján szerepel. (AO V. 345., 478. old.)

123 Czudar Péterre ld. AO V. 542. old. OL Dipl. 24.675. és 41.957., Marczaltői Istvánra OL Amadé lt. (232) f. 1. 626.

124 1365-ben a Societas Sancti Georgii marescallusa. (Magy. dipl. eml. II. 639. old.)

125 Trevisonál harcolt padovai szolgálatban. (Magy. dipl. eml. III. 187. old.)

126 Valamennyien a Horváthy-féle zsoldoshadsereg tisztjei voltak. (Magy. dipl. eml. III. 387—388. old.)

127 Szekfű, i. m. 52. old.

128 Magy. dipl. eml. III. 100—101. old. (Besenyő János familiárisai zárai zsoldban. A hosszú időn át pápai szolgálatban álló Gréci János (Johannes de Grez) Laczkfy Miklós familiárisa volt. (Lukcsics, i. m. 134—135. old.)

129 A Magna Societas Ungarorum Firenzével kötött szerződésében Athinay Miklós (Nicolaus filius domini Johannis de Achim) és Stephanus de Pereci, Emerico Parvo, valamint Andreasio Parvo „familiares dicti comitis" szerepelnek. (Magy. dipl. eml. II. 584. old.) A Societas Sancti Georgiiben több Zalai (de Sala) nevű tiszt szolgált. Marczali Tamás marescallus parancsnoksága alatt. A Marczaliak ugyanis zalamegyei földesurak voltak és így nagy a valószínűsége annak, hogy ezek a tisztek az ő familiarisai. (Magy. dipl. eml. II. 640. old.)

130 A Societas Albában Zalai Mihály (Michaelis de Sala), aki később a Societas Sancti Georgiiban is tisztséget vállalt, Szamosi Lancelot (Lanzelottus de Samusce), Márki Péter (Petrus de Marchio) és Zagorjai Miklós (Nicolaus de Sagoria) szerepeltek, nem valószínű, hogy közös dominusuk lett volna, annál is inkább, mivel egy évvel korábban az akkor még nem túlságosan vagyonos Toldy Miklós állt a Societas Alba magyar kontingensének az élén. (Magy. dipl. eml. II. 626. old.) Az 1371-ben bolognai szolgálatban álló magyar zsoldosok közös dominusát is nehéz lenne felfedezni. Több délvidéki név (pl. Nicola de Fervenich, Stephanus de Fervenich, Stephanus de Gorigia) közös délvidéki dominusra — esetleg Széchy Miklós bánra — engednek következtetni, másokról — Nicolaus de Sala és Petrus de Marchio — viszont tudjuk, hogy korábban Marczali Tamás familiárisai voltak, akivel viszont a bolognai magyar zsoldosok között már nem találkozunk. (Theiner, i. m. II. 523—525. old.)

dominusuk. Az a körülmény, hogy a zsoldosok elég sűrűn felcserélték megbízóikat, de ilyen esetekben egyesek a régi helyükön maradtak — ez a jelenség mind a városi szolgálatban álló magyar zsoldosokra, mind pedig a zsoldoskompániákhoz csatlakozott katonákra jellemző — azt mutatja, hogy a zsoldosok közötti kapcsolat már nem kizárólag a familiaritáson alapszik. A probléma megoldását egy Szekfű által idézett levél is előbbre viszi.[131] A levelet Durazzói Károly és Horváthy János írták 1380 szeptember 18-án Himfy familiárisaihoz. Himfy, mint tudjuk még 1379-ben visszatért Magyarországba. Ebben közlik a familiárisokkal, ha 10 napon belül nem tudják kifizetni a zsoldjukat, visszamehetnek Magyarországba, ellenkező esetben elvárják tőlük, hogy továbbra is seregükben szolgáljanak. Ebből a levélből azt olvashatjuk ki, hogy a familiaritás viszonya a familiárisok zsoldos szolgálatát is befolyásolták, de Himfy emberei ebben az esetben már nem familiarisi, *hanem zsoldosi* minőségben szerepeltek. Nem követték urukat vissza hazájukba, hanem tovább szolgáltak. E további szolgálat egyetlen előfeltétele az volt, hogy Himfy familiárisai rendszeresen megkapják a zsoldjukat. Ez az adat, valamint más adatok[132] eléggé meggyőzően igazolták azt a feltevést, hogy a zsoldosság bomlasztóan hatott a familiaritás intézményére. A hűbéri jellegű kötelékek meglazultak, a familiaris azzal, hogy akár urát követve is, valamely zsoldostársaság tagjai sorába lépett, a szolgálat idejére megváltoztatta a kettőjük közötti jogviszonyt.

Egyelőre a magyar zsoldosok létszámának megállapítása is leküzdhetetlen feladatnak látszik. Számításainkat megnehezíti, hogy a zsoldosok egy része szinte évenkint váltogatta alkalmazóját; voltak olyanok is, akik mindössze egy évig voltak valamelyik város szolgálatában, mások mint pl. Nagy György (Georgius Ungarus), vagy Greczi János (Johannes de Grez[133]), több mint öt éven át pápai szolgálatban állottak. Viszonylag állandónak tekinthetjük — vezetői neve után következtetve — a Societas Alba magyar legénységét. A Magna Societas Ungarorum esetében viszont annak lehetünk tanúi, hogy a kompánia vezetői egy év alatt — a fővezér Athinay Miklós kivételével — csaknem teljes számban kicserélődtek.[134] Az is megtörtént, hogy egyik zsoldostársaság a másiknak mintegy utódaként szerepelt, a Magna Societas Ungarorum magyar zsoldosainak egy

131 „Universis familiaribus domini Benedicti bani in exercitu iam dicto (vagyis Durazzoi Károly és Horváthy János seregében) militantibus. Si decem diebus nobiscum in territorio fueritis florentino in infra dictum tempus solutionis nostre ac gagiorum vobis debitorum residium habere vos posse cognoveritis, pro vobis et vestris gentibus, quos tunc reperiemi vos habere, qui quidam velint ad regia servitia remanere ex tunc vobis tenore presentium liberam concedimus recedanti." (TT 1910. 6—7. old.)

132 Az 1353-ban pápai szolgálatban álló magyar zsoldosok között egyetlen olyan tisztet sem találhatunk, aki közös dominusuk lehetett volna. (Lukcsics, i. m. 134. old.) Ugyanezt a jelenséget csaknem valamennyi városi szolgálatban álló, tehát többnyire kisebb egységekben — posztokban — elhelyezkedett magyar zsoldos esetében is felfedezhetjük.

133 Lukcsics, i. m. 130—135. old.

134 1361-ben Athinay Miklós (Nicolaus de Ochim), Amerigus filius Hemerici, Ladislaus filius Johannis, Stephanus filius Becche, Michaelis dictus Elach stb. szerepeltek a társaság tisztjei sorában. (Magy. dipl. eml. II. 571—572. old.) 1362-ben viszont Athinayn kívül csak Ladislaus miles maradt meg, a többiek teljesen kicserélődtek. Emericus de Kupa, Johannes filius Cibale (utóbbi később a Societas Alba egyik tisztje lett) és Athinay több familiarisa vezette a Magna Societas Ungarorum további harcait. (Magy. dipl. eml. II. 584—585. old.)

része az Alba Societas soraiba lépett és nagy a valószínűsége annak, hogy a társaság 1365-ben bekövetkezett szétzüllése után a zsoldosok egy csoportja a Societas Sancti Georgii-t erősítette[135]

Mindezek figyelembevételével az 1350 és 1380 között Itáliában szolgálatban álló magyar zsoldosok számát 20—30 000-re és ennek megfelelően, mintegy 1000 tisztre becsülhetjük. Ez a szám talán soknak tűnhet, azonban figyelembe kell vennünk, hogy a magyarok az 1360-as évektől kezdve hatalmas tömegekben árasztották el Olaszországot, s bár a krónikásoknak természetesen nem szabad hitelt adnunk, amikor tízszeres, sőt százezres tömegekről regélnek — pl. Treviso ostroma idején — a könnyűlovasságra alapított magyar haderő számára nézve mindig meghaladta a nehéz lovas nyugati hadseregeket. Az Itáliában megfordult magyar zsoldosok mintegy 20—30 000-es összszámában a következő csapatok foglalnak helyet. A nápolyi hadjárat után Laczkfy András seregéből, mintegy ötszázra becsülhetjük azok számát, akik zsoldosszolgálatba álltak. Ez a csoport részben — kb. 150 fő pápai szolgálatba állt,[136] részben más olasz városokban helyezkedett el, vagy a „Nagy Kompániába" szegődött.[137] 1357-ben Laczkfy Miklós mintegy 500 főnyi segélyhaddal érkezett Albornoz bíbornok támogatására.[138] Még ugyanebben az évben viszont arról értesülünk, hogy a pápa helytartójának főerejét 3000 magyar zsoldos alkotta.[139] Az első időszakban tehát 1360-ig 3000—3500 zsoldos fordulhatott meg olasz földön. A második időszak magyar zsoldostömege — mintegy 6000 fő — Morócz Simon vezetésével érkezett Itáliába. Ezek zöme huzamosabb ideig — 5—6 évi is —, Olaszországban tartózkodott, maradványaik még 1369-ben is Itáliában voltak. (A pápa szolgálatában 490 lovas,[140] Pisáében 90 lovas[141] stb.). Az 1372 után padovai szolgálatba lépő magyarokat kb. 4000 főre becsülhetjük, Horváthyékat pedig 10 000-re (egyes feldolgozások szerint 7000-re.[142]) Ez az összesen 23—24 000 fő, hozzá lehet még azonban számítanunk azokat is, akik, vagy egyedül, illetőleg kisebb csoportokban érkeztek Olaszországba. Így óvatos becsléssel, de természetszerűleg csak megközelítő pontossággal 20—30 000-re becsülhető az itáliai háborúk harminc esztendejében harcoló magyar zsoldosok száma.

A magyar katonák zsoldja és szolgálat vállalásuk körülményei semmiben sem térnek el a többi zsoldosokétól. A zsold összege 5 és 8 aranyforint körül ingadozott, a tisztségviselőké — conestabilis, marescallus stb. 15—25 arany, a kapitányoké teljesen különböző, a feladat nagysága és a vezetése alatt álló csapat erejének, a „munkaadó" város fizetőképességének stb. megfelelő volt.[143] Durazzoi Károly először 5000, majd később

135 Michaelis de Sala (Zalai Mihály) mindkét zsoldoscsapat tisztje (caporalis) volt. (Magy. dipl. eml. II. 625. old., 640. old.) Valószínűleg az 1365-i perugiai vereség után csatlakozott a Societas Sancti Georgiihez.

136 Lukcsics, i. m. 131. old.

137 Villani G. XII. 113.

138 „Nicolaus Lack miles, qiu pro rege Ungarie et in subsidium vestrum et Sacram Romanam ecclesiam in Italia partibus existit." (Bossányi: Regesta . . . id. Lukcsics, i. m. 136. old.)

139 Wurm, i. m. 134—137. old., Schäfer, i. m. I. 78. old., TT 1895. 165. old., Theiner: Monumenta Hungarica II. 53—55. old., Lukcsics, i. m. 136. old.

140 Theiner, i. m. II. 460. old.

141 Schäfer, i. m. II. 279., 285., 286. old.

142 Eisenhardt, i. m. 16—17. old., Miskolczy, i. m. 227. old.

143 Villani M. IX. 57. Ricotti, i. m. II. 77. old.

10 000 arany „tiszteletdíjat" csikar ki Firenzétől annak fejében, hogy a vezetése alatt álló zsoldoscsapattal megkíméltelti a város és szövetségesei területét.[144] A zsoldos a pénzbeli juttatáson kívül természetbeni ellátásban is részesült, fegyvereiről, lováról azonban magának kellett gondoskodnia. A felszerelésnek teljesnek és hibátlannak kellett lennie, ellenkező esetben büntetést kellett fizetnie.[145] Az útközben elhullott lovak értékét viszont megtérítették. Ez elég tetemes összeg volt, a nápolyi hadjáratok idején a magyar hadsereg például 30 000 lovat vesztett.[146]

A fentebb elmondottakat figyelembe véve felvetődhet az a kérdés, milyen anyagi és erkölcsi előnyökkel járt a zsoldos szolgálat vállalása a zsoldosokra nézve. Az egyszerű zsoldosok és coporalisok számára nem túlságosan sokkal. Havi zsoldjukból fedezniük kellett a drága felszerelési költségeket, az élelmet és pótolniuk kellett a csatán kívül elhullott lovakat is. A fegyverzetét illetően a magyarok valamivel kedvezőbb helyzetben érezhették magukat, mint a többi zsoldosok, mivel fegyverzetük csupán sisakból, mellvértből, vaskesztyűből, lándzsából vagy nyílból és kardból állott.[147] Ezeket a kiadásokat a havi 7—8 forintnyi zsoldból nehezen lehetett fedezni, különösen akkor, amikor csak rendszertelenül kapták a zsoldot. Az is előfordult, hogy a zsoldosok a szó szoros értelmében éheztek.[148] Az a sok kegyetlenkedés, rablás, fosztogatás, amit joggal felrónak a zsoldosoknak,[149] részben fizetetlen állapotuk számlájára írandó. Az egyszerű zsoldos minden reménye olyan ellenség fogságba ejtése volt, akitől magas váltságdíjat lehetett kicsikarni.[150] Ez elég ritkán

144 Magy. dipl. eml. III. 451. old., Eisenhardt, i. m. 46—47. old.

145 Sautier, i. m. 15. old., Ricotti, II. 340. old.

146 Magy. dipl. eml. III. 178. old.

147 L. Firenze város szerződését 1369-ben egy angol—magyar vegyes zsoldosalakulattal. „Item quod omnes et singuli conestabiles et caporales Ungheri teneantur et debeant esse armati et muniti . . ."

Panzerone cum anima corazza di ferro (mellvért), quanti di ferro (vaskesztyű), capellina di ferro (könnyű vassisak), archo o lancia (íj vagy lándzsa), spade o coltello (kard vagy tőr). (A caporalisoknak nehezebb fegyverzetük volt, pl. nehéz vassisakot viseltek.) Zsoldjukkal kapcsolatban érdemes megemlítenünk, hogy az angolok és a magyarok, az íjászok és a páncélosok ugyanazt a zsoldot kapták. (Hetenként 2 kis aranyforintot.) (Ricotti, II. 316—317. old.)

Összehasonlításképpen ugyancsak firenzei adatok alapján közöljük a nehézlovas fegyverzetének értékét is. Összesen 11 libra (a libra a font középkorban használatos elnevezése volt, súly- (0,56 kg) és pénzegységet jelölt. A különböző országok pénznemének értéke gyakran ingadozott és így csak megközelítőleg becsülhetjük fel vásárlóerejüket.) Részleteiben: páncél 5 libra, kard 3 libra, kesztyű 2 libra stb. A gyalogos fegyverzete ennél lényegesen olcsóbb volt, a páncél csupán 3 librába került. (Ricotti, i. m. II. 346—341. old.)

148 Sautier, i. m. 17—19. old.

149 Bongardo zsoldosai, mint „embervért szomjazó kiéhezett kutyák" garázdálkodtak. (Miskolczy, i. m. 254. old.) A magyar zsoldosok kegyetlenül feldúlták Aversa és később Treviso környékét. (Villani M. I. 91. és VI. 50., 55.) Firenze is panaszkodott a szövetséges Societas Alba pusztításai miatt. (Vestre gentes in territorio nostro ruptis federibus contra fidem . . . derobando, comburendo et homicidia perpetrando crudeliter comitanitis nostros . . . enormes . . . offensiones intulerint. (Id. Sautier, i. m. 137. old.) Francesco di Carrara szerint Himfy katonái súlyos károkat okoznak a szövetséges Padovának. „Nec credo — folytatja — quod . . . regia maiestas (Lajos király) gentes suas huc mississet, si credidisset eas territorium meum lesuras aut damnum michi . . . laturas." (TT 1910. 5. old.)

150 A gazdagabb hadifoglyokért kapott váltságdíj hatalmas összegeket jelentett. Jó János francia királyért pl. olyan nagy váltságdíjat kértek az angolok — 3 millió aranyforintot —, hogy Franciaország nem is tudta kiváltani királyát, Maróthy László 40 000 aranyforintot fizetett a törököknek. Olyan esetről is hallhatunk, amikor a fogságba esett lovag egész vagyonát kénytelen feláldozni a váltságdíj kifizetésére. (Pl. Chateauvillaine francia lovag az angoloknak 1356-ban.) (Perroy, i. m. 466. old.)

fordult elő, mivel a tisztek saját foglyuknak tekintették a gazdagabb rabokat.

Más volt a sereg vezetőinek a helyzete. Egyik-másik zsoldostársaság hatalmas vagyonnal rendelkezett. Villani tudósít, hogy a Wernher von Urslingen vezette „Nagy Kompánia" kincstárában 500 000 arany forintot őriztek.[151] Urslingen rövidesen visszatért hazájában és ott dúsgazdag emberként halt meg. Több más zsoldosvezér — Hawkwood, Facino Cane, Fra Moriale — meggazdagodásáról is tudunk, bár kétségtelen, hogy többen közülük — Landau, Sterz, Fra Moriale, Rinaldo Orsini, Horváthy János erőszakos véget értek. (Csak Landau esett el ütközetben, a többieket meggyilkolták vagy kivégezték.) A magyar zsoldosvezérek közül senki sem futott meg nagy karriert. A német Wolffurth ugyan a magyar főnemesség sorába emelkedett, de esetét kivételes jelenségnek kell tekintenünk. A magyarok közül zsoldosszolgálata révén esetleg Toldy Miklós emelkedett magasra, más magyar zsoldos társadalmi felemelkedéséről nem beszélnek forrásaink. Ez természetes is, a zsoldosok messze idegenben nem kifejezetten magyar állami érdekekért harcoltak és emellett nem is értek el jelentős eredményeket. Magában Itáliában pedig azért nem akadunk kiemelkedő pályát befutó magyar zsoldosokra, mivel, mint tudjuk, nem voltak önálló magyar zsoldoscsapatok, a pápai vagy padovai szolgálatban álló magyar zsoldosvezérek kezét viszont túlságosan megkötötte a központi hatalom, így — Horváthy esetétől eltekintve nem is reménykedhettek számottevő anyagi sikerben.

A magyar vezérek zsoldosszolgálata bizonyos mértékig egybefolyt hűbéri jellegű katonai szolgálataikkal, ezért jutalmukat földadomány formájában kapták meg. Maga a zsoldosság egyikük számára sem hozott említésreméltó anyagi eredményeket.

Vegyük szemügyre közelebbről az egyik magyar zsoldosvezér Himfy Benedek bolgár bán példáját. Himfy gazdag krassómegyei családból származott, a Laczkfyak közeli rokona volt.[152] Először feltehetőleg 1354-ben járt Itáliában, később máramarosi comes, majd 1368-tól bolgár bán.[153] A bolgár harctéren sikereket ért el a törökökkel szemben és ezért nagykiterjedésű temesi és krassói birtokokat kapott.[154] A katonai pálya eddig számára kifizetőnek bizonyult. Olaszországi szereplése már nem mondható ilyen sikeresnek. Hadjárata előtt kisebb-nagyobb összegű kölcsönöket vett fel, egyik hitelezőjének 60 arannyal, a másiknak 1000 arannyal tartozott, mindkettőért Lajos király vállalt kezességet.[155] Itáliai tartóz-

151 Villani M. I. 50.

152 Laczkfy Imre egy levelében „frater carissime"-nek szólítja Himfyt. (OL Dipl. 41.896.)

153 A Himfy család veszprémi származású volt, de birtokai jelentős részben Krassó megyében terültek el. (OL Dipl. 41.104. Pesti: Krassó megye története. III. 44—45. old.) Himfy Benedek már az 1350-es években hatalmas adományokat kapott és Temes és Krassó megye egyik leggazdagabb birtokosává vált. (Hazai okm. I. 222. old., OL Dipl. 41.197. stb.) 1363-ban pozsonyi főispán, 1365-től kezdve részt vett a törökök elleni hadjáratokban, ahol kitüntette magát. Érdemeiért Temesvár, Sebesvár, Orsova stb. várakat kapta. (CD IX/4. 120. old.) 1372—73-ban és 1377—79-ben a Padova segítségére küldött zsoldossereg parancsnoka lett. Ekkor az ország egyik leghatalmasabb földesura. 1381-ben halt meg.

154 A fentieken kívül ebben az időszakban kapta meg Vojat (Krassó tört. III. 135. old), Egerszeget (OL Dipl. 41.786) és más helységeket.

155 TT 1910. 4—6. old., OL Dipl. 41.893.

kodása idején is több kölcsönt vett fel, amelyeket csak évek múltán fizetett vissza.[156] Egy hozzáírt levélben pedig arról értesülhetünk, hogy rokonai, a Laczkfyak azzal bíztatják, hogy a király rövidesen Itáliába megy és megtéríti eddigi károsodását.[157] Úgy próbált magán segíteni, hogy Carrara Francesco padovai hercegtől kisebb összegeket vett fel, azonban ezeket az üzleteket Lajos király erélyes hangú levelei leállították.[158] A többi magyar zsoldosvezér itáliai szereplését még ilyen vázlatosan sem ismerjük, de bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a pályájuk hasonló volt a Himfyéhez, egyeseket, mint az ifjabb Laczkfy Istvánt és Kállay Ubult elfogtak és így nagyösszegű váltságdíjat kellett fizetniük, vállalkozásaik tehát anyagi szempontból nem igen tekinthetők sikeresnek. Ez adatokkal szemben viszont rá kell mutatni arra az érdekes tényre, hogy Himfy 1373 — novemberében —, azaz röviddel Magyarországra való visszatérte után várat kezdett építeni.[159] Vagyis akkor, amikor tartozásai egy részét a királynak kellett fizetnie. Ez a várépítés tehát mégis amellett szól, hogy a nagybirtokosok a zsoldosszolgálat, majd később a zsoldosok tartása révén jelentős haszonra tettek szert. Nyereségük így is messze alatta maradt a többi zsoldosvezér anyagi sikereinek.

A magyar zsoldosok katonai tevékenysége Itáliában.

E rövid összefoglalás természetesen nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy hű és pontos, részletekbe menő ismertését adja a magyar zsoldosok itáliai tevékenységének. Ezt sem a rendelkezésre álló tér, sem az adatok hiányos volta nem engedi meg. Célja csupán az, hogy a leglényegesebb események felvázolásával átfogó képet nyújtsunk a kérdésekről és megkísérelve a tárgyalt időszak periodizálását, elősegítsük a további kutatásokat.

A magyar zsoldosok tevékenységét négy egymástól többé-kevésbé élesen elválasztható időszakra oszthatjuk:

1. A nápolyi hadjáratok befejezésétől — tehát körülbelül 1352-től — 1360-ig, azaz az első nagyobb magyar zsoldoscsapatok — a Magna Societas Ungarorum és Mórocz Simon nagy, 6000 főnyi segélyhada — megjelenéséig.

2. 1360-tól 1372-ig, a harmadik velencei háború kitöréséig. Erre az időszakra az egyházi állam szolgálatában álló magyar seregek szereplése nyomja rá a bélyegét. A magyar zsoldosok létszámát és jelentőségét tekintve, ezt a periódust tekinthetjük az itáliai magyar zsoldosság fénykorának.

3. 1372-től 1379-ig. Ez a Padova szolgálatában álló és a velenceiek ellen hadakozó magyar zsoldosság időszaka. A zsoldosok létszáma valamivel kisebb, mint az előző szakaszban, csaknem kizárólag egy állam szol-

156 TT 1910. 7. old., OL Dipl. 41.894.
157 OL Dipl. 41.896.
158 OL Dipl. 41.887 és TT 1910. 1—4. old.
159 A várépítéshez 1373. november 23-án, tehát kevéssel Itáliából való visszatérte után fogott. (OL Dipl. 41.942.)

gálatában állnak a magyar zsoldosok és erősödik a központi hatalom irányító szerepe a zsoldosok tevékenységében.

4. A Durazzoi (Kis) Károly nápolyi vállalkozását támogató magyar zsoldosok, (1380—1385). Vezetőjük Horváthy János sokkal inkább elszakadt a központi irányítástól, mint az előző időszakban bármikor, a maga a vállalkozás nagysága és jelentősége is indokolja, hogy külön tárgyaljuk.

A magyar zsoldosok itáliai szereplése tulajdonképpen akkor vette kezdetét, amikor Lajos király elbocsátotta szolgálatából a megbízhatatlan Urslingent, aki 3000 lovasával „rablásból élve Campániába... érkezett".[160] Wernher von Urslingen lovasai között magyarokat is találhattunk, erre nézve azonban nincsenek megbízható adataink. 1351 után amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarok nem képesek arra, hogy nápolyi hódításaikat megőrizzék, a katonák lassanként idegen hatalmak szolgálatáab álltak. Ez eleinte bizonyos nehézségekbe ütközött, mivel „a magyarok a többi zsoldosoktól eltérően más szokásokat tartottak".[161] A helyzet azonban csakhamar megváltozott. Először természetesen a közeli Nápolyban, majd később csaknem valamennyi olasz városállamban megjelentek a magyar szoldosok. Főleg a pápai állam volt az, amely nagyszámú magyar katonát fogadott zsoldjába. A pápai állam számadáskönyvei 1351-ben még nem írtak magyar zsoldosokról.[162] 1353-ban viszont már négyöt conestabilist és ezek szerint 80—100 magyar zsoldost találunk pápai szolgálatban.[163] 1355 után ugrásszerűen megnőtt a pápai zsoldban álló magyarok száma. Ezt többek között az indokolja, hogy az erélyes Aegidius Albornoz bíboros[164] célul tűzte ki maga elé a Patrimonium megtisztítását a lázongó hűbéruraktól. Sem az olasz, sem a német zsoldosok nem bizonyultak megbízhatónak, ezért a magyarokhoz fordult. Volt idő, amikor 3000 magyar zsoldos is harcolt Albornoz seregében.[165] Ezek a harcok váltakozó sikerrel folytak, a magyarok a többi zsoldosokhoz viszonyítva megbízhatóan viselkedtek, csupán néhányszor történik arról említés, hogy átálltak az ellenséges oldalra.[166] Albornoznak azonban még ennek ellenére sem sikerült úrrá lennie a lázadók felett, a hűbéresek az Ordelaffiak hatalma csaknem csorbítatlanul megmaradt.

A magyar zsoldosok nápolyi szereplését illetően történeti forrásaink meglehetősen szűkszavúak.[167] Annyit tudunk csak, hogy kezdetben a királyi hatalom ellen fellázadt nagy hűbéresek, így a casertai gróf,[168] majd 1354-ben Durazzói Lajos seregében magyar zsoldosok is voltak. Johanna és férje Tarantói Lajos, akik ekkor már nem ellenséges, hanem inkább semleges viszonyban voltak Magyarországgal, arra kérték a magyar uralkodót, hogy tiltsa meg zsoldosainak a lázadók támogatását.

160 Villani G. XII. 113.

161 „Cumque ipsi Ungari habeant et observent ab aliis stipendiariis novos ritus." (Id. Miskolczy, i. m. 252. old.)

162 Theiner, i. m. II. 371—372. old.

163 Lukcsics, i. m. 132. old., Theiner, i. m. II. 378—383. old.

164 Spanyol származású bíbornok, az 1350-es és 1360-as években a pápai állam kormányzója.

165 Wurm, i. m. 246. old.

166 Villani M. X. 10.

167 Ezt főleg azzal lehet indokolni, hogy nem a királyság szolgálatában álltak és így működésüknek nem maradt írásos emléke — szerződések, zsoldos listák stb. Először 1354-ben álltak Johanna királynő szolgálatába.

168 Villani M. III. 83.

Levelük értékes dokumentum a magyar zsoldosok szereplésére nézve.[169] Elmondották, hogy a magyarok korábban a „Regnum"-ot (a nápolyi királyságot) pusztító Annichino di Bongardo szövetségesei voltak, s arra kérték a magyar királyt, hogy ne háborgassák alattvalói Nápoly földjét. Nem tudjuk, hogy Lajos intézkedett e ebben az ügyben, de tény, hogy a magyarok korábbi szövetségeseiket kiszorították Nápolyból, s 1355-ben maguk is elhagyták az ország területét. Feltehető, hogy a pápai szolgálatban álló magyar zsoldosok számának gyarapodása legnagyobbrészt a nápolyi királyságból kivonult magyar katonáknak köszönhető.

A pápai államon és a nápolyi királyságon kívül Sienában[170] és más olasz városokban is számos magyar zsoldos felbukkanásáról értesítenek forrásaink. Ezeknél fontosabb azonban a különféle zsoldostársaságokhoz szegődött magyar katonák sorsa. Legtöbbjük az ekkor Landau vezetése alatt álló „Nagy Compánia" soraiba lépett. Ezek később 1358 júniusában megsemmisítő vereséget szenvedtek az Alpok hegyei között a rablásaiktól végsőkig elkeseredett parasztoktól,[171] s ebben az összecsapásban többszáz magyar vesztette életét. A zsoldoscsapatok maradványai, így a magyarok is a hírhedt Annichino di Bongardo hadába kerültek. Ez a csapat az egyházi állammal harcban álló Bernabo Visconti szolgálatába szegődött. A két tábor magyar zsoldosai így olykor egymás ellen is harcoltak.

A magyar zsoldosok története szempontjából ez időszak kiemelkedő eseménye a Velence elleni hadjárat megindítása és Treviso ostroma volt. 1356 júniusában[172] Zágrábban hatalmas magyar sereg gyűlt össze, hogy Velencét a „Terra ferma"-n (vagyis Itáliában) legyőzzék. A sereg létszáma az akkori időkhöz viszonyítva hatalmas volt, ha nem is hihetjük el a krónikások többszázezres adatait,[173] kétségtelen, hogy legalább 25—30 000 főnyi haderővel számolhatunk. Ez a hadsereg természetesen zömében mozgékony könnyű lovasságból állott és ezért könnyű lovasságot ismerő itáliaiak szemében valódi létszámánál lényegesen nagyobbnak látszott. A magyar hadsereg legnagyobb részét a nagybirtokosok bandériumai alkották. Villani krónikájában értékes adatokat közöl a magyar főnemesség hűbéri hadkötelezettségéről. Szerinte valamennyi nagyhűbéresnek — számszerint harmincat említ — 5000 katonával együtt három hónaponkint fel kellett váltaniuk egymást és az által Treviso ostromát folyamatossá kellett tenniük.[174] A bandériumokon kívül 3—4000 német zsoldos is szolgált az ismert Konrad Wolfurth és Konrad von Ellerbach (a monyorókeréki Ellerbach család őse) vezetése alatt.[175] A hadjárat kudarcának egyik oka újból a magyar és német zsoldosok közötti ellentét volt.[176] Konrad Wolffurth és zsoldosai még a hadjárat befejezése

169 Magyar dipl. eml. II. 447. old.
170 Sienában 1355-ben találkozunk magyar zsoldosokkal, amikor a városban újból fellángolt a harc a guelfek és a ghibelinek között. (Schäfer, i. m. III. 124. old.)
171 Villani M. VIII. 74.
172 Küküllei XXVII., Villani M. VI. 66.
173 CD IX/2. 471. old.
174 Lajos „kiválasztotta 30 főemberét. s valamennyit 5000 lovas magyar kapitányává tette és elrendelte, hogy mindegyikük hűbéri tartozása fejében 3 hónapig szolgáljon. A velencei háborút oly módon akarta folytatni, hogy a bárók kéthavonként felváltják egymást". (Villani M. VII. 28.)
175 Küküllei XXVIII.
176 Villani M. VI. 65.

előtt megtagadták az engedelmességet és elhagyták a magyar tábort. E hadjárat sikertelen befejezése után a magyarok nagy része zsoldosszolgálatba lépett. Ebből a velencei területen harcoló magyar seregéből különítette ki Lajos a pápát támogató segélyadatokat is. Az első mintegy 3000 főnyi magyar segélycsapat élén Laczkfy Miklós zempléni főispán állt.

1360-ban a magyar zsoldosok újabb hulláma árasztotta el Itáliát. A pápa kérésére Mórocz Simon pozsonyi főispánt, mintegy 6000 főnyi hadereje sietett a Viscontiak és Ordelaffi által szorongatott pápai kormányzó, a már ismert Albornoz bíbornok támogatására. Valószínűleg Toldy Miklós is, aki mint Pozsonyi alispán Mórocz Simon familiárisa volt ezen az úton került Itáliába. Mórocz ispán, akit az olaszok „Halál Simon" (Simon della Morte) néven emlegettek, sem magára sem megbízójára nem hozott nagy dicsőséget. Serege a pontatlan zsoldfizetés következtében csakhamar felbomlott, részben a Viscontiak szolgálatába állt. Ebből verbuválódott az egyetlen önálló magyar zsoldossereg a Magna Societas Ungarorum is.[177] Mórocz emberei maradékával említésre méltó eredmény nélkül rövidesen visszatért Magyarországra. A pápának tehát újabb segélyhadak után kellett néznie. Részben ez a kudarc is megerősítette az európai államférfiak — különösen a későbbi pápa V. Orbán — nézetét, hogy az egyre inkább fenyegető zsoldosinvázió valamilyen módon meg kell szüntetni. Az 1359-i bretigny béke után újabb nagy veszedelem fenyegette az olasz városállamokat. A békekötés több tízezer angol, francia, burgundi, breton és gaszkon zsoldost tett munkanélkülivé. Ezek a zsoldosok hatalmas tömegekben lépték át az Alpokat és a virágzó olasz városokban kívántak megélni. Gombamódra szaporodtak el az idegenekből álló zsoldoskompániák (Societas Alba, Societas Sancti Georgii, Compagnia del Fiore („Virág"-társaság), Compagnia del Cappello („Kalap"-társaság), stb. Újjászületett — részben magyarokból — Annichio di Bongardo kompániája is.

Ebben az időszakban jött létre az egyetlen tisztán magyarokból álló zsoldostársaság, a Magna Societas Ungarorum is. Eredetüket tekintve a társaságot megalapító magyar zsoldosok zöme Mórocz Simon levitézlett seregének maradványaiból kerültek ki, de csatlakozott hozzájuk a Bongardo-féle kompánia többszáz magyarja is.[178] A sereg Villani szerint 3000 főből állott,[179] ezt a számot el is fogadhatjuk, mivel a kompánia egy 1361-ben kötött szerződés tanúsága szerint 9 marecallusból — köztük két német tiszt, hat egyéb főtisztből, consularisból és számos (a szerződés sajnos, nem közli pontos számukat) conestabilisból álló tisztikarral rendelkezett. Mivel egy-egy marescallusra általában öt conestabilis jutott, akik viszont 15—25 katonának parancsoltak, a szerződés aláírása idején tehát mintegy 2000 főből állhatott a magyar zsoldostársaság. Annichino di Bongardo zsoldosai azonban a harcok során csatlakoztak honfitársaikhoz, így joggal következtethető, hogy a magyar zsoldoskompánia rövid ideig tartó fénykora idején elérte, sőt feltehetőleg meg is haladta a 3000

177 Sautier, i. m. 25. old.
178 Villani M. i. m. X. 49., Gárdonyi: A középkori zsoldosintézmény és a magyarság. HK 1942. 138. old., Miskolczy, i. m. 254. old.
179 Villani M. X. 50.

főt. A hadsereg vezetője Athinai Miklós sopronmegyei nagybirtokos volt, a tisztikar azonosítása azonban már nem ilyen egyszerű feladat, egyedül Becsei István (Stephanus filius Becche) és Oláh Mihály (Michaelis dictus Elach) nevei nyújtanak némi kiindulási alapot.[180] A tisztikar többi tagjáról csupán annyit lehetett megállapítani, hogy egyikük sem szerepelt a korábbi ismert zsoldoslistákon, tehát feltehetőleg 1360-ban, Mórocz Simon hadában vállaltak először zsoldosszolgálatot. Neveikkel később sem találkozunk, ez annál is inkább szembetűnő, mivel a Societas Albához csatlakozott magyarok jelentős része nézetem szerint ebből a zsoldoscsapatból verbuválódott. A magyar zsoldostársaság története nem túlságosan érdekes. Annyit tudunk felőlük, hogy 37 000 aranyforint fejében megígérték, hogy Bongardo zsoldostársaságát kiűzik Nápoly területéről. Ezt az ígéretüket némi huzavona után végeredményben teljesítették és ezután elhagyták Nápoly területét. Egy részük Athinay Miklós vezetésével Johanna provencei birtokára került, itt végleg eltűnt szemünk elől.[181] 1367-ben Athinay már valószínűleg nem élt, mivel egy peres üggyel kapcsolatban Petheu filius Nicolai de Othim nevével találkozunk.[182] A magyar zsoldostársaság másik része Firenze felé húzódott. Valószínűleg ők adták azokat a magyar zsoldosokat, akik a Compagnia del Cappello-ban szolgáltak, ez az állítás azonban még további bizonyításra szorul.[183]

Még egy nagy zsoldostársaság viselt dolgoiról kell röviden megemlékeznünk, ez az 1360-ban alapított Societas Alba.[184] Tagjai között 1364-ben 800 magyart találunk, köztük a legendáshírű Toldy Miklóst.[185] A kompánia váltakozva állt nápolyi, pápai és firenzei szolgálatba, érdemes rámutatni arra, hogy mindig a Bongardo-féle zsoldoscsapat ellenfelei között találjuk. Ez a körülmény végül is a zsoldoscsapat megsemmisítéséhez vezetett: 1365 július 29-én Perugia közelében véres csata tombolt, amelyben az akkori Itáliában működő zsoldosság legnagyobb része leszámolt egymással.[186] Az ütközet Bongardoék megsemmisítő győzelmével ért véget. Mindkét küzdő fél soraiban nagyszámú magyar zsoldos harcolt, de a nagy rész a vesztes oldalt támogatta. Ez a csata, amelyben többezer zsoldos vesztette életét, az idegen zsoldosok fénykorának befejezését jelentette Itáliában. Ezek a külföldi zsoldosok pusztításaikkal, zsarolásaikkal állandó fenyegetést jelentettek az olasz városokra nézve. V. Orbán — akit

180 A többi marescallus és consiliarius neve (Amerigus filius Hemerici, Ladislaus filius Johannis miles [ez valószínűleg udvari katona volt], Laurencius dictus Thuz Juthe, Martinus filius Nicolay, Nicolaus filius Stephani stb.) teljesen semmitmondó számunkra. (Magy. dipl. eml. II. 571. old.)

181 Miskolczy, i. m. 268. old.

182 OL Dipl. 11.282.

183 Sautier (i. m. 33. old.) szerint a Compagnia della Cappello 1362-ben alakult meg és számos magyar csatlakozott hozzá. Mivel a Magna Societas Ungarorum utolsó szereplése firenzei területen történt (Magy. dipl. eml. II. 584—585. old.), valószínűnek látszik az a feltevés, hogy a feloszlott magyar zsoldostársaság tagjainak egy része csatlakozott az új zsoldoskompániához.

184 A Societas Alba magvát azok az angol zsoldosok képezték, akik a brétigny béke (1359) után Itáliába sodródtak. Itt csakhamar erős, angolokból, magyarokból és németekből álló zsoldostársaság verődött össze, melynek élén kezdetben a német Sterz (lefejezték 1365-ben), majd az angol Hugh Mortimer állott. A kompánia fénykorában több mint 5000 lovasból és gyalogosból állt. (Ld. Browning: The Condottieri c. munkáját.)

185 Theiner, i. m. II. 419. old. „Magister Nicolaus de Thodi."

186 Sautier, i. m. 59. old.

pedig rendkívül súlyos felelősség terhelt a zsoldosseregek elhatalmasodásért — ezeket a társaságokat „pestisthozó gonosztevőknek" nevezte,[187] a Machiavelli pedig Itália romlásának okát kizárólag a zsoldostársaságok tevékenységével magyarázta.[188]

Már előzőleg is számos kísérlet történt a zsoldosok hatalmának megfékezésére. A pápa már 1345-ben keresztes hadjáratra kívánta a zsoldosokat felhasználni.[189] Ez az eszme 1365-ben újból életre kelt, a zsoldosok pusztításai ekkor már elviselhetetlenné váltak. A pápa elsősorban a magyar királyt igyekezett rávenni arra, hogy hadaival forduljon a törökök ellen és „segítségül" több itáliai zsoldoskompániát — így a Societas Albat és a Societas Sancti Georgiit — kívánt Magyarországra küldeni.[190] A terv hamarosan zsákutcába jutott, sem a zsoldosok nem voltak hajlandók elhagyni pompás vadászterületüket, sem Lajos nem kívánt ilyen kellemetlen és költséges szövetségestárssal hercba lépni az ismeretlen és az akkor még elég távoli ellenféllel, a törökkel szemben. A pápának ez a realitás minden alapját nélkülöző — bár jószándékú — terve kudarcot vallott. Más utat kellett keresni a kérdés megoldására. Firenze már 1365-ben polgári milícia felállításával kísérletezett,[191] azonban nem sok sikerrel. Az egyáltalán nem tökéletes megoldást az olasz condettierik fellépte jelentette, akik a század hetvenes éveitől kezdve mind sűrűbben szerepeltek az itáliai csatamezőkön és hamarosan kiszorították az idegen eredetű zsoldosokat.

A magyar zsoldosok itáliai tevékenységét felvázolva megállapíthatjuk, hogy a zsoldosok száma nem érte el a korábbi évtizedekben Itáliában szolgálatba lépők számát. Az egyházi állam,[192] Velence, Genova és Firenze,[193] még akkor is alkalmaztak magyar zsoldosokat, de már nem oly nagy arányban. A tárgyalt időszak legfontosabb katonai eseménye a Velence elleni két háború volt (1372—1373 és 1378—1381). Ezek, bár nem jártak lényeges eredménnyel, kiemelkedő hadieseményekben is nagyon fordultak elő bennük, mégis rendkívül érdekesek számunkra. Az erről az időszakról fennmaradt források érdekesek számunkra. Az erről az időszakról fennmaradt források ugyanis betekintést engednek nyerni a magyar hadsereg számos fontos kérdésére, így elsősorban a hadjáratok pénzügyi vonatkozásaiban. Többet tudunk a magyar seregek vezetőiről, elsőorban Himfy Benedek bánról, valamint a seregekben harcoló katonákról is, mint az előző évtizedekben.

A hadjáratok jellemző vonásai közé tartozik az is, hogy a költségek túlnyomó részét, bár a magyar seregek közvetlenül az uralkodó irányítása alatt állottak nem a magyar állam, hanem szövetségesei, Padova és Genova fizették. A magyar csapatok létszáma kisebb mint korábban, az

187 V. Orbán Albornoz bíbornokhoz írt levelében „hii socii sunt illi peccatores pestiferentes" néven emlegeti a zsoldostársaságokat. (Theiner, i. m. II. 432. old.)
188 Machiavelli: A fejedelem, XII. fej.
189 VI. Kelemen pápa 1345. áprilisában már a török elleni háborúra tartalékolta Magyarország három évi pápai adóját. (CD IX/1. 296—301. old.)
190 Sautier, i. m. 41—53. old., CD IX/3. 438—439. old. Magy. dipl. II. 634—636. old.
191 Valeri Nino: L'Italia nell'eta dei principati dal 1343 al 1516. Verona, 1941. 173. old.
192 Schäfer, i. m. I. 49. old., Theiner, i. m. II. 516. old., 523—525. old. Magy. dipl. eml. III. 48. old.
193 Schäfer IV. 149. old.

ifjabb Laczkfy István mintegy 2000 katonával kezdte meg Treviso ostromát. 1373-ban 1000 osztrák zsoldos[194] és Himfy Benedek bolgár bán alatt, mintegy 3000—3500 főnyi segélyhad indult Padova támogatására. A hadjárat teljes kudarccal ért véget, a királyi bandérium élén harcoló Laczkfy István 3000 főnyi serege[195] döntő vereséget szenvedett és maga a vezér is harminc tisztjével egyetemben a velenceiek fogságába került.[196] Az 1378—1379-i hadjárat még az előzőnél is kevesebb eseményt hozott. A magyar seregek élén Horváthy, majd Himfy állott. A haderő létszámáról nincsenek megbízható adataink, mintegy 4—5000 főre tehetjük. Idegen zsoldosok alkalmazásáról nincsen tudomásunk.

A magyar zsoldosok utolsó nagyobb arányú hadivállalkozása 1380—1381-ben zajlott le Itáliában.[197] Durazzoi Károly vezetésével hatalmas magyar, olasz, angol és német zsoldosokból álló sereg gyűlt össze, hogy kísérletet tegyen a nápolyi királyság meghódítására. A sereg vezetői között a kor leghíresebb condottierii — az angol Hawkwood, az olasz Barbiani, valamint a magyar Horváthy János is helyet foglaltak.[198] A magyar sereg királyi ellenőrzés alatt állott, Horváthy azonban igazi zsoldosvezér módjára viselkedett. A szövetséges városok területeit pusztította, és Firenzétől hatalmas összeget, 20 000 aranyforintot zsarolt ki.[199] A magyar kincstárnak ekkor ugyanis nem volt pénze a hadjárat finanszírozására, és jóllehet, Lajos király felhatalmazta Horváthyt, hogy 100 000 aranyat kölcsönözzön Firenzétől, vagyis más városoktól, a zsoldosvezér — és maga Károly herceg is — jobbnak látták, ha reájuk bízzák a hadjárat anyagi alapjainak megteremtését.

A hadjárat meglehetősen könnyű sikerrel végződött. 1381 augusztusára Károly már Nápoly ura lett s bár később is történtek kísérletek uralma háborgatására, haláláig — 1386 — meg tudta őrizni királyságát. Károly hadjárata és uralkodása az utolsó időszak, amelyben magyar zsoldosokkal találkozunk Itália területén. Az ország déli határain feltűnő veszedelmes ellenség, a török nem engedte meg, hogy a magyar katonák külföldön keressék szerencséjüket. Az 1395-ben meginduló szakadatlan háborúk állandó alkalmazást biztosítottak a magyar zsoldosok számára.

194 Magy. dipl. eml. II. 174—175. old.

195 A háromezres sereglétszám túlságosan gyakran fordul elő a korabeli történeti forrásokban. Lehetséges, hogy egy, számunkra egyelőre ismeretlen nagyobb taktikai egységet jelentett. Sokkal valószínűbb azonban, hogy pusztán arról van szó, hogy a krónikások minden átlagos nagyságú hadsereget 3000 főben jelöltek meg.

196 „Erant Hungari III. mille. Gentes Padue resistere non valentes, vilissime posite sunt in fugam, captivos reliquentes ac vinctos ... dominum Voyvodam (Laczkfy István), cum banderario et banderio (itt a banderium szó zászlót jelöl) domini Regis ... nec non alios XXX. notabilitates Hungaros." (Magy. dipl. eml. III. 52—53. old.

197 A hadjárat részletes leírását ld. Baddeley: Queen Johanna, Léonard, i. m. III. köt. és Eisenhardt, i. m. műveit.

198 Miskolczy, i. m. 227. old., Eisenhardt, i. m. 16. old. 7000 magyar lovasról írt, az események leírása, valamint a Firenzével a zsold ügyében folytatott tárgyalások a magasabb számot teszik valószínűbbé.

199 Magy. dipl. eml. III. 387—390., 428—430. és 450—453. old. Labande, i. m. 81. old.

KÖZLEMÉNYEK

AZ „I. VASÚTBIZTOSÍTÓ ŐRZÁSZLÓALJ" TÖRTÉNETE.

Kovács Mihály alezredes.

Az I. vasútbiztosító ezred (továbbiakban vb. e.) tulajdonképpen az I. vasútbiztosító őrzászlóalj (vb. zj.) utóda volt. Keretét a kievi partizániskola volt növendékei — a Szovjetunióból, Szaniszlóból — 1945. február 23-án vonattal Debrecenbe érkezett elvtársak képezték.

A Krasznogorszk 27/b. antifasiszta iskoláról ugyan nagyobb létszámmal mentünk a kievi partizániskolára, azonban megfelelő kiképzés után három csoport bevetésre került s így 196 fő érkezett haza Szvetosinóból a jelzett napon. A szaninszlói csoportból kb. 150 fő került hozzánk közös elszállásolásra Debrecen, Hatvan utcai elhelyezési körletünkbe.

Hozzávetőlegesen egy hétig tartott berendezkedésünk, mely a körlet lakhatóvá tételéből, az ablakoknak nagy részben papírral való „beüvegezéséből", fekvési alkalmatosság beszerzéséből, az étkezés biztosításából állt.

Egy-egy ilyen beszerzési útra egyszerre kb. 20—30 elvtárs is útbaindult zártrendben és az utcákon harsogva szálltak forradalmi dalaink hangjai, mint pl. „Fel vörösök, proletárok" stb. melyeket még a Szovjetunióban nagy kedvvel tanultunk meg. Debrecen népének szokatlan volt a demokratikus honvédség, de még szokatlanabb volt dalainak szövege. voltak, akik elfordultak, de a tömeg, a nép az utca szélén állva tapsolta egységeinket. Már eléggé politikusak voltunk ahhoz, hogy osztályozhassuk hallgatóságunk táborát.

Első honvédelmi miniszterünket — Vörös Jánost — is azok táborába soroltuk, ahová a fejüket félrefordítók tartoztak. Hogyne tettük volna, mikor jelentkezésünk alkalmával — február 24-én — kikérte magának azt, hogy előtte, de máskor is egymást bajtárs szóval illessük. A megfelelő rendfokozat után az „úr" szót követelte meg, illetve követelte volna . . .

A napok teltek, ha nem is munka nélkül, azonban az elvtársakat a tenniakarás vágya fűtötte, hogy így vagy úgy felhasználhassa, értékesíthesse mindazt a tudást, amit a Szovjetunióból magával hozott „Senki" nem törődött velünk különösebben — legalább is látszat szerint — s a mieink csak az ablakból nézték, mint vonulnak el előttünk a jól-rosszul felszerelt, de lelkes 6. hadosztálybeliek, az állomás, illetve Ausztria felé.

Azonban mégis volt egy kis csoport, mely tudott létezésünkről, és valóban törődött is velünk. Ez a csoport az Arany János utcában székelő Párt volt s különösen Révész Géza és Bebrits Lajos elvtársak számoltak velünk. Révész elvtárs a párttagságunkat, Berbits elvtárs pedig a beosztásunkat intézte.

Utóbbi március 1-én magához hivatott — akkor már mint a Közlekedésügyi Minisztérium államtitkára — és ismertette velem a tervét. Szándéka volt — szovjet mintára — egy zászlóalj felállítása, amelynek feladata vonatok kísérése és vasúti objektumok őrzése lenne. Majd választ elé állított. Vagy a Honvédelmi Minisztériumban biztosítanak megfelelő beosztást, vagy — és Ő igen szeretné az utóbbit, mondta — vállalnám a vb. zj. megszervezését és lennék annak a parancsnoka. Gondolkodás nélkül az utóbbi mellett döntöttem, egyrészt, mert pillanatok alatt elvonult előttem Vörös János miniszterrel történt első találkozásom, másrészt pedig sok kedves emlék fűzött mindnyájunkat Berbits elvtárshoz még abból az időből, amikor az antifasiszta iskolán minden csütörtöki napon nehezen vártuk Őt, aki a nyomdából személyesen hozta ki, az „Igaz Szó" című magyar hadifoglyok lapját, melynek minden betűjét valósággal faltuk.

Így választottam, illetve kaptam meg a jogot az I. vb. őrzj. megszervezéséhez 1945. március 1-én.

Mint a bevezetésben már említettem, a zászlóalj keretét — mely egyben „vezérkarát" képezte — a Szovjetunióból hazatért partizán — és antifasiszta iskolások alkották. Ez a létszám azonban kevésnek bizonyult, mert a zászlóalj teljes létszáma 700 főre volt tervezve.

Maga a feltöltés és a leendő feladatok tisztázása kb. egy hónapot vett igénybe. Figyelembe kellett venni azt a körülményt is, hogy a H. M. őrszázadába is tekintélyes létszámot emeltek ki: magába a H. M.-ba is különböző beosztásba, nem különben a rendőrséghez is.

Április közepén a Kormány Budapestre történt áthelyezésével a zj. is Budapestre tette át állomáshelyét. Egy szakasz azonban visszamaradt Debrecenben az állomás, a MÁV javítóműhely, és az állomás széntároló helyének őrzésére.

A Pestre érkező zj. a XI. ker. Daróczi út egyik épületében került elszállásolásra, ahol — hasonlóan a debreceni szállásunkhoz — elsősorban az épület lakhatóvá tételét kellett elvégezni.

A zj. pság. a Dob utcai Közlekedésügyi Minisztérium épületében székelt. A törzsbe tartoztak a parancsnokon kívül Kertész Béla fhdgy. nevelőtiszt, Lóránt Imre hdgy. zj. sgt. dr. Felkai Dénes o. fhdgy. zj. vezo., Szilágyi László hdgy, zj. „D" ti., Soós Béla fhdgy. gh. főnök, Sárvári Bertalan törm. élm. beszerző stb.... A törzs nemcsak a minisztérium épületében székelt mint pság, de itt is volt elszállásolva. Feladatainkat a miniszter elvtárs, Kökény Mihály elnöki osztályvezetőjén és Karcag Imre elvtársakon keresztül szabta meg.

A törzs részére Gábor József közlekedésügyi miniszter elvtárs és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SzEB) elnöke közös magyar—orosz nyelven kiállított okmányon biztosította az egész ország területére az éjjel-nappali szabad mozgást, illetve a fegyver viselési engedélyt. A zj. beosztottai pedig az országban lévő más, még kevés katonai alakulattól

(H. M. őrszd., Vasútépítő zp., Hírépítő zj., 1. és 6. ho.) való megkülönböztetés céljából egy 9 cm széles nemzetiszínű karszallagot viseltek balkarjukon. A nemzetiszín fehér sávjában 2 cm magas betűkkel „Vasútbiztosító őrzj." volt olvasható.

A zászlóalj egy-egy szakaszt adott Szombathelyre, Pécsre, Szegedre, Békéscsabára, Szolnokra, Hatvanba, Miskolcra és Záhonyba, a Debrecenben maradt szakaszéhoz hasonló feladattal. A Pesten maradottak az Újpest-i állomásnál és a Soroksári vasúti összekötő hídnál teljesítettek feladatot őrszolgálati minőségben, más részük pedig a vonatokat kísérte biztosítás céljából.

Ebben az időben még csak távolsági vonatokkal számolhattunk részben a kocsipark hiánya, részben pedig a szénhiány miatt.

A katonák részére az élelmezés minimális volt mennyiségben és minőségben egyaránt. Erre egyébként később még visszatérek.

A zj-nak fegyvere sem volt. A 700 főből álló zj-nak mindösze 15—20 Mauser és Manlicher mintájú puskája volt. Ezek a fegyverek is gyűjteseink eredményéből származtak.

Később a Szövetséges Ellenőrző Bizottság biztosított számunkra megfelelő számú fegyvert.

Mielőtt a zj. további működésére rátérnénk, meg kell említenem néhány mozzanatot, mely a történethez kapcsolódik.

A legénység ruházattal el volt látva, de milyennel? Pl. a záhonyi szakasz, mint átkelő állomás a rend fenntartását biztosította, a jóvátételi szállítmányokat őrizte az átvételig. Történt egy alkalommal, hogy magyar hadifoglyokkal telt szállítmány érkezett haza a Szovjetunióból, melyet bizottság fogadott. A katonák leszálltak a lakosság kínálta őket s amikor beszállásra kaptak parancsot, a vb. katonákat is be akarták rakni a kocsikba. Ugyanis a fogságból hazatértek legtöbb esetben külsőleg inkább hasonlítottak reguláris hadsereg katonáihoz,mint a hazájukban már tényleges szolgálatot teljesítők. Ruházatuk silány, rongált állapotban volt, bakancsuk talpa sok esetben hiányzott, de legalább is rossz volt. Gyakran voltam tanúja annak, hogy bakancsukba karton lapot vagy otthonukból érkezett levelezőlapot dugták be, hogy ne a közvetlen talpukon járjanak. Ruházatukkal a H. M. nem törődött. Más volt a helyzet a partizániskolából hazatértek között. Volt szabónk, aki ruházatunkat rendbeszedte még kinn, itthon azonban anyag hiány miatt nem tudta megfelelően javítani. Megítélésünk szerint Vörös Jánosnak legkevesebb gondja (vagy legtöbb) mi voltunk, mert ismerte felfogásunkat, no és a kommunista miniszterhez tartoztunk egyrészt. Velünk szembeni magatartása érezhető volt abból is, hogy tisztjeink sem kaptak ruhát. Csak azokat látták el ruhával, akiket már az igazoló bizottság igazoltnak minősített. Ezek közé tartoztak a nyugatról hazatért tisztek, akiket hazatértük után 2—3 héten belül leigazoltak, minket pedig még hónapok múlva sem. Erre panasszal mentünk Révész Géza elvtárshoz, mire pár napon belül az igazoló bizottság magához hivatta rajtam kívül dr. Felkai fhdgy., Lóránt Imre fhdgy., Kertész Béla fhdgy, elvtársakat s még egy párat rajtunk kívül, de le sem ültettek bennünket s nem beszélgettek el velünk egyenként, mint más nyugatossal tették, hanem a már előre elkészített igazoló okmányokat a kezünkbe nyomták, amihez az

elnök egy pár kísérő szót is fűzött, mely szerint sok ilyen tisztre lenne szüksége hadseregünknek, mint mi vagyunk. Ilyen előzmények után jutottunk mi is 1—1 zsákvászonból készült zsemleszínű öltönyhöz.

Rendelet jelent meg arról is, hogy a Szovjetunióból hazaérkezetteket a pk. egy rendfokozattal léptesse elő, a tisztekét azonban a miniszter magának tartotta fenn, egyeseknél 1—3 év rangelőnyzést biztosítva.

Maga a vb. zj. kettős alárendeltségű volt. Anyagi, pénzügyi és fegyelmi szempontból a H. M.-hez tartozott, míg a feladatokat a Közlekedésügyi Minisztériumtól kapta. A vidékre küldött szakaszok és a Pesten maradottak feladatához tartozott az eddig felsoroltak közül a gépkocsik, vagy azok roncsainak gyűjtése, a lelőhelyeik bejelentése, melyeket vagy katonáink vagy a minisztérium megfelelő szakemberei vontattak be a Dob utcába, vagy az Ecseri uti telepre.

Számos motorkerékpárt, de különösen személygépkocsit sikerült megmentenünk, mielőtt még azok alkatrészeit teljesen vagy csak részben az arra illetéktelen személyek kiszerelték — illetve az egész járművet elvontatták volna.

Mint már szó volt róla, a vb. alakulatainak meg volt a maga biztos kerete, mely erkölcsileg szilárd, politikailag megbízható volt. A létszám nagyobb része azonban nem sorozott, hanem önként jelentkezőkből állt, melynek néhány esetben a hátránya is meg volt. Az ilyen esetek voltak azok, amikor maguk a katonák fosztogatták a kíséretükre bízott vonatot, vagy legalább is segítséget nyújtottak ahhoz. Adódott egy alkalom, mikor egy szerelvény textil nyersanyagot kaptunk a Szovjetuniótól bálákban, melyből a soroksári összekötő vasúti hídnál szolgálatot teljesítő őrség tagjai 9 bálát leemeltek a vonatról és az őrségen rejtették el.

Más alkalommal, midőn a feldolgozott anyagból vittek ki a Szovjetunióba jóvátételként és Záhony nem fogadta a szerelvényt az állomáson levő vonatok zsúfoltsága miatt, az szerelvény több napot át a Fényeslitke-i állomáson rostokolt. Itt „őrizték" katonáink, melyből egyesek tudtával az egyik vagont éjjel feltörték és az oda állított Mateosz tehergépkocsira rakták a szakértők megállapítása szerinti, mintegy 180 000 méter végárut. A vb. zj. nyomozói megállapították, hogy az anyagot kulákoknak adták el, azok vitték el, amit elszállítás után otthonukban ki a kéménybe, ki a kamrájába rejtett el és aztán befalaztatta. Amikor az egyik vallott a „kihallgatás" során, azt felelte, hogy miért csak őt „hallgatják" ki, mikor a Jóska is kapott az anyagból. Ilyen láncszerű „kihallgatás" során kb. 150 000 m anyag megkerült.

Katonáinknak a fent említett 2 „tényked ése" volt, a legkiemelkedőbb, de ezeken kívül is volt még 1—2 „kisebb akciójuk". Pl. jóvátételben cukorszállítmány volt soron, amit úgy dézsmáltak meg, hogy a vagon deszkáiban levő görcsöket kiütötték, majd a szárazra kihúzott puskájuk csövét a lyukon keresztül a cukroszsákba döfték és megfelelő szögben azon keresztül csurgatták ki a kristálycukrot. A súlykülönbözet eltüntetése céljából a hiánynak megfelelő súlyú vasúti sineket erősítettek a tengelyek fölé.

Ezek az esetek még az infláció idején, a feketézés dúlásának tetőpontja idején történtek, amikor az önként jelentkezőknek egy elenyészően kis százaléka, de kártékony része éppen azért jelentkezett szol-

gálattételre, hogy mint az alakulathoz tartozó könnyebb szerrel folytathassa káros tevékenységeit. Ezek az elemek igen rövid időn belül lebuktak, és az akkori bíróság éppen az amúgy is súlyos gazdasági helyzet megszilárdítása céljából 1—5 évet szabott ki az illetőkre. E legmesszebbmenőkig elkövettünk mindent, hogy alakulatunkban nem kívánatos elemek be ne kerüljenek s alapos szűrésnek vettünk alá minden jelentkezőt, melyen a nevelőtiszt és a „D" tiszt is jelen volt. Egy jelentkező pl. kérte, hogy vasútbiztosító lehessen. Ecseteltük neki a kérdést, hogy tudja-e a vasútbiztosítás milyen ténykedésekkel jár. Esetleg neki olyan helyen kell hidat őrizni, ahol csak akkor lát embereket, ha a hídon vonat megy át s abból kiintegetnek felé. Ő ilyet nem akar — mondta — hanem csak vonatot kísérni. Az ilyen egyénekkel tovább nem is beszéltünk, hanem eltanácsoltuk rövidesen. Nyilvánvaló volt, hogy így könnyebb szerrel feketézhetett volna.

Bátran elmondható, hogy azon elvtársak közül, akik a partizániskoláról kerültek a vb. zj-hoz, egy sem tévedt meg, egy sem esett a nyerészkedés lázába. Rájuk minden körülmények között lehetett számítani. Ők végezték a veszélyesebb és a nem mindig népszerű feladatokat. Pl. az újpesti vasútállomáson a szállításra váró vagonokat őrző őrök közül egyet lelőttek, másnap egyet megsebesítettek. A harmadik napon a volt partizániskolások kérték, hogy ők adhassák ott az őrséget. Az engedélyt megkapták és még azon az éjszakán egy szovjet harcosok ruhájába öltözött 6 főből álló fegyveres bandát tettek ártalmatlanná egy kb. 45 perces tűzharc után. Az elfogottak, illetve sebesültek magyar huligánok voltak, akik — mint később kiderült — vetkőztetéssel foglalkoztak.

Vonatkísérés közben nem egy sebesülés történt, sőt halál eset is. Általában 1+6 vagy 1+4 főből álló őrség kísérte a vonatokat. Az utasok zömét jobbára pestiek alkották, akik ruháikat vették el élelemért elcserélni vidékre. A biztosítás szempontjából különösen kritikus hely volt Kisújszállás—Szolnok—Mezőtúr háromszög területe. Ezen a területen bujkáltak a frontról lemaradt vagy megszökött harcosok és állítólag a vlaszovisták, akik a magyar huligánokkal, együtt veszélyeztették a vonatok utasait. Utóbbiak természetesen szovjet uniformisban voltak, hogy az utasok a „szovjetek számlájára" írták cselekményeiket.

Ezek a személyek vagy a végállomáson szálltak vonatra — és ez volt a gyakoribb — vagy pedig a már említett háromszögön belül ültek fel, de minden esetben ezen a területen hajtották végre fosztogatásaikat. Az utasokra pisztolyt vagy géppisztolyt fogtak és „davaj gyengi" felszólítással kezdték az utasok pénzének elszedését. Többektől a bőröndöket szedték el s adott pillanatban ledobálták a vonatról, majd maguk is utána ugrottak.

Az asszonyok sikoltozására katonáink sokszor a tömeg miatt csak a vonat tetején tudtak — bár ott is tömeg utazott — a helyszínre sietni és az utasok segítségével tették ártalmatlanokká a fosztogatókat, vagy ha a vonat megállt a nyílt pályán üldözőbe vették a huligánokat. Elfogásuk esetén átadták őket a pályaudvarok szovjet parancsnokságának további intézkedés végett.

Egy alkalommal a minisztérium épületében magához hivatott úgy 22 óra tájban Gerő elvtárs s közölte velem, hogy harmadnapon reggel

Bécsből érkezik mintegy hatvanmillió értékű műszerekkel megrakott szerelvény, melyeket még Magyarországról hurcoltak el. Ezt a rakományt a H. M. egyik tisztje veszi át Hegyeshalomban s nekünk úgy kell biztosítani, hogy az hiánytalanul, ép állapotban érkezzen meg.

Másnap reggel magamhoz hivattam Nagy András szakaszvezetőt — vidéki paraszt elvtárs volt —, akit eddigi magatartása miatt az őrség parancsnokaként jelöltem ki is ismertettem vele a kapott feladatot. Mondtam neki, hogy együtt majd kiválasztjuk azt a 12 katonát, akiket beosztottakként mellé akarok adni erre az útra.

„Tessen rám bízni a kiválasztást" válaszolta Ő. Félóra múlva jelentkezett a 12 honvéddel, akik első látásra nem éppen jó benyomást keltettek bennem.

Nem lesz baj szakaszvezető elvtárs? Nem! válaszolta Ő. Ezekkel a bajtársakkal vállalom, hogy a szállítmány úgy érkezik haza, ahogy azokat átvesszük. Majd menetokmányt állítottam ki részükre és déltájban útbaindultak.

A szerelvény másnap 17—18 óra között sértetlenül Budapestre érkezett. Nagy szkv. másnap — tartalmilag — az alábbi jelentést tette: Hegyeshalomban egy százados bajtárs átvette a rakományt, majd útbaindultunk Budapest felé. A vonat Győrött két órahosszat állt, hogy vizet vegyen. Közben az átvevő tiszt parancsot adott arra, hogy a szerelvény felét le kell kapcsolni, mert erre a szovjet szerelvény parancsnoka adott utasítást, hogy az övékét kell Budapestre elszállítani. Az őrséget ossza ketté s egyik fele őrizni fogja az itt hagyott részt, a másik pedig Budapestre kíséri a le nem kapcsolt részt. Erre vonatkozólag csak egy parancsot hajtok végre, ezt pedig Gerő miniszter elvtárs adta a parancsnokomon keresztül. Majd Nagy szakaszvezetőék fegyverrel kényszerítették a mozdonyvezetőt indulásra az állomásfőnök tudta és engedélye nélkül, az őrség egy része pedig fegyverrel akadályozta meg a szerelvény szétszakítását. A miniszter az őrség tagjait megdícsérte.

1946 februárjában a feladatok nőttek és a Közlekedésügyi Miniszter a Honvédelmi Miniszterrel egyetértésben elvben ezred létszámra egészítette ki a zászlóaljat. A szervezés kereken 3000 főben rögzítette az ezred létszámát, melyben a törzsek létszáma is beletartozott. A feltöltést gyakorlatilag a zászlóaljnak kellett önként jelentkezőkből feltölteni s az új megalakuló 3. zászlóalj keretét az 1. vb. őrzj. képezte.

Az ezred az „őr" szócska elhagyása nélkül az „1. vasútbiztosító ezred" nevet kapta. A 3000 főből álló ezred négy zászlóaljra tagozódott. Székhelyei: Budapest, Szombathely, Pécs és Miskolc voltak. (A városok a hadrendi számozásnak megfelelően vannak felsorolva.) A zászlóaljparancsnokok: az 1. zj-nál Budapesten Diénes Ödön őrgy., a 2. zj-nál Szombathelyen gr. Klébelsberg Ödön őrgy., a 3. zj-nál Pécsett Lévay-Szabó János őrgy. és Miskolcon a 4. zj. pk-a Hajdú János őrgy. voltak.

A zászlóaljak végrehajtó része 700—700 főből állt, összesen 2800 a fennmaradó rész az ezred, a zászlóaljak és a századok törzsét alkották.

A zászlóaljak 4—4 századra tagozódtak s ezekből 1—1 szd. a zj. állomáshelyén teljesített szolgálatot, míg a többiek a zj. körzetében levő nagyobb városokban, amelyek egyben vasúti gócpontok is voltak.

A századok már nem szerveződtek, illetve tagozódtak kisebb egy-

ségekre, hanem a feladatoknak megfelelően a századok különítettek ki kisebb-nagyobb csoportokat.

Az ezred feladata lényegében ugyanaz volt, mint előzőleg a vb. őrzj-é, de mind gyakrabban adtunk olykor 1—1 szakasznyi erejű csoportot az újonnan épülő hidak, illetve az építő anyag őrzésére, mint pl. a szolnoki, tiszaugi, csongrádi hidakhoz. A tiszaugihoz egy megerősített századnyi egység ment ki, ahol a biztosítás mellett még az építési munkában is részt vettek. Őrséget kaptak a budapesti „Szabadság" és „Kossuth" hidak építői is.

Mint említettem a legénység továbbra is az önként jelentkezőkből tevődött össze — a tiszthelyetteseket is beleértve —, a tiszteket viszont a H. M. adta. A tiszeknek kb. 30 százalékát a volt úgynevezett nyugatos tisztek tették ki, akik között 3 gróf is volt. Egy a már említett gr. Klébelsberg őrgy., a másik kettő gr. Széchenyi és gr. Zichy századosok. Mindhárom a lovassághoz tartozott. Nem volt a régi hadseregnek olyan fegyverneme, mely a vasútbiztosító ezredben ne lett volna képviselve. Ezek a nyugatos tisztek 1947. közepéig elkerültek a vb. ezredtől, legtöbbjük a 8. § alapján leszerelt, így egy részüket pedig régebbi vagy közvetlen a felszabadulás utáni cselekedetük miatt a NOT elítélte. Az ezredhez helyükre a Szovjetunióból hazatért volt hadifoglyok kerültek.

A vb. ezred megalakulása után szervezetileg a műszaki hadosztályhoz tartozott, ami csupán az állománytábla szerinti papírformában nyilvánult meg, mert továbbra is a Közlekedésügyi Minisztériumtól kaptuk közvetlenül az utasításokat s a jelentést továbbra is Kökény Mihály elnöki ov. vette tőlünk. A mű. ho. pk-a Tóth vőrgy. elvtárs volt, vezérkari főnöke pedig Györgypál László őrgy. Utóbbi némely esetben érdeklődött helyzetünk felöl.

Az ezred megalakulása után 1. zászlóalját a Daróczi útról áttelepítette a volt Ludovika Akadémia épületének homlokzati részébe. Ablakai a padláson voltak s az épen maradottakat próbálták egy kis igazítással felhelyezni a lakott részen.

Tüzelő kevés volt ugyan, de annál több kidöntött fa az udvaron. A becsületes rész ezt használta tüzelőnek, egy kis hányad pedig a nem lakott szobák parkettáit feszegette fel, valamint a tornaterem bordafalait kezdte tüzelni. A kezdeményezők büntetőintézetbe kerültek.

1946 júliusában a Korányi Sándor utca részen az ott elhelyezett Hír. ép. zj. szerelte le a legénységét, amikor úgy 11—12 óra között hatalmas robbanás rázkódtatta meg a levegőt. Ablakok csörömpölése és kiabálások zaja verte fel az egész környéket. A színhelyre futva láttuk, hogy az épület egy része megrongálódott és hullarészekkel terített a kapu környékén az udvari rész. A hőség 30 fok körül lehetett.

A robbanást szakértői megállapítás szerint — az okozta, hogy az egyik melléképület tövében elásott „V-2", vagy páncélököl földből kiálló gyújtószerkezetébe rúghatott egyik már leszerelt, civilbe öltözött elvtárs. A robbanás 17 halálos áldozatot követelt. Törzs nélküli fejek, végtagok és sok ujj hevert szana-széjjel az udvaron. A halottakat a Szvetenai-intézetbe szállítottuk. Még másnap is gyűjtöttünk össze egy dobozba ujjakat, kéz és lábfejeket, melyeket a tetemek mellé beszállítottunk.

A robbanás Dömötör fhdgy.-ot is érte, 15—20 apró repeszdarab sebesítette meg. Őt az István-kórházba szállítottuk; 8 nap múlva meghalt, így az áldozatok száma 18-ra emelkedett.

Az Akadémia épületébe történt beköltözésünk alkalmával alaposan átfésültük az épületet és udvar minden zegét-zugát, ahol nagymennyiségű lőszert és fel nem robbant lövedékeket találtunk. Ezeknek a helyét az udvaron körülcövekeléssel megjelöltük, a lőszeres pince lejáratát elzártuk s az elvtársakat figyelmeztettük a veszélyre. Mivel a veszély valóban fennállt, több ízben felkerestem Prffy György vőrgy. városparancsnokot, s kértem a lőszerek és robbanó anyagok elszállítását. Ez nem történt meg. Azonban a robbanást követő 10—15 percen belül a szovjet parancsnokság megbízottaival kiszállt a helyszínre. Az intézkedések ezután már gyorsan követték egymást és másnap reggel már több tehergépkocsi megkezdte a több vagonnyi lőszer elszállítását, mely 80—100 méterre volt tárolva a robbanás színhelyétől a pincében.

A robbanásból származó haláleseteknek még nem volt vége. Kb. 2 hónap elteltével újabb robbanás történt az Akadémia területén. A környék épületeiben vagy a környék utcáin megtalált és összegyűjtött fel nem robbant lövedékeket az Akadémia udvarára szállították be, hatástalanítás végett. Egy idősebb törm. elvtárs — a tűzszerészek parancsnoka —, lecsavarta a lövedékek gyújtófejeit. Egy azonban erősen be volt rozsdásodva, kulccsal nem volt csavarható, s hogy a menet meglazuljon, kalapáccsal ütögette. Ennek következtében a lövedék felrobbant és a fölé hajló törzsőrmestert ketté szakította. Egy kb. 18—20 cm átmérőjű repeszdarab az Üllői út páratlan oldalán levő ház emeleti lakásának ablakát törte be.

A Budapesten állomásozó 1. zj. az Akadémia épületéből 1947 február havában a Haller (Hámán Kató) utcai Nádasdy laktanyába költözött át. Ugyanekkor az ezred parancsnokság is ide tette át működési színhelyét a Közlekedésügyi Minisztériumból.

Az áttelepülést követő 1 év múlva az ezred új parancsnokot kapott. A parancsnokságot Baranyi Tibor alezredesnek adtam át s én helyettesként működtem tovább.

A laktanyába történt áttelepülésünk is nagyjában azonos munkákkal kezdődött, mint eddig is valamennyi helycserénk. Első tényked ésünk a háború után beköltözött 10—12 család kitelepítése volt a már előre biztosított szükséglakásokba. Ezzel párhuzamosan ki hordottuk azt a 300 m^3 szemetet, amely az udvar egy részét 120 cm magasságban borította.

A laktanyában csak a Haller és Vaskapu utcai rész volt lakható. A Nádasdy utca felőli épületrészt 2 nagyobb találat érte a több kisebb között, melynek következtében a tetőtől a pincéig — az emeletet is átszakítva — beköltözhetetlen volt. Ez még a háború következménye volt. A romok alatt 3 hullát találtunk, köztük egy csendőr szakaszvezetőt egyenruhában.

Már hozzá edződtünk ahhoz, hogy mint annyi más előző helyünkön, itt is ablak hiány nehézségekkel találtuk szembe magunkat. Annyiban azonban szerencsénk volt, hogy a padlásra hordták fel annak idején az ablakokat, de szerencsétlenség volt abból a részből, hogy a Nádasdy

utcai épület padlásán voltak, ahol az ablakokban is nagy kár esett a belövések alkalmával. Asztalosaink a különböző méretű és még használható ablakkeretekből sokat feldolgoztak, a hiányzókat pedig egy asztalos vállalat újakból egészítette ki.

Úgy látszott, hogy most már — lévén laktanyai elszállásolásban — végleges elhelyezésbe kerültünk. Nagyobb lelkesedéssel építette mindenki a körleteket annál is inkább, mert jócskán kaptunk anyagi támogatást épületanyagban. A tetőket becserepeztettük, az ablakokhoz üveget utaltak ki, egy szóval emberibb körülmények között élhettünk és dolgozhattunk. Az infláció is véget ért már korábban s ami a lényeg, katonáinknak normális élelmezést biztosíthattunk az előző évekhez viszonyítva, amikor vonat kísérőink részére fejenként egy előreláthatólag 4—5 napos útra fél kilogramm gyümölcsízt és ha sikerült, még 20—30 dkg. kenyeret is tudtunk biztosítani. Pénzt kaptak kézhez azzal, hogy majd valahol útközben vásároljanak maguknak vidéken élelmet.

„Arccal a vasút felé'" jelszó kiadásakor egységünk itthon maradt része — a szolgálat és őrség kivételével — egy emberig mind kiment a pályaudvarokhoz és segített a rom eltakarításában, melyben a Közlekedésügyi Minisztérium tisztviselői is — vezetőikkel az élen — tevékeny fizikai munkát végeztek.

A csempészések, disszidálások száma megnövekedett, Jugoszlávia részéről több határsértés történt, ami a magasabb vezetőséget arra késztette, hogy különösen a nyugati és déli határt megerősítse, ezért egy teljes zászlóalj megerősítést adtunk a határvadászokhoz. Egy századot a Budapest-i 1. zj. vezényelt, a másik két szd-ot az ország többi részéről vontuk össze az adott viszonyoknak megfelelően.

A határvadászok átszervezése is megkezdődött. Új zászlóaljak alakultak, melyekhez emberekre volt szükség, és a régi zászlóaljakat is fel kellett tölteni. Az ország vérkeringése is egyre jobban szilárdult s a stabilizálódás folytán a vasútbiztosításra mind kevesebb szükség lett, így a vezényeltek soha nem tértek vissza a határvadászoktól. A vidéki 3. vb. zj. is feloszlott és vagy a határvadászokhoz jelentkezett szolgálattételre, vagy pedig leszereltek.

A Budapesten maradt 1. vb. zj. csak fokozatosan „halt el" — legalább is névleg.

14 határvadász jz. alakult vidéken, és Baranyi Tibor alezredes — aki 1948 februárjától a vb. ezred parancsnoka volt —, 1949. augusztus 1-én a Kiskunhalasi hat. vadász zj. pk-a lett. Személyemre pedig, tovább vezettem az újjá szervezett „15. határvadász vasútbiztosító zászlóaljat", mely a továbbiakban egyre inkább határvadász tiszthelyettes és tisztes képző iskola lett, semmint vasútbiztosító alakult. Már csak a nevében viselte ezt, de a ténykedéseiben egyáltalán nem.

Éme zászlóalj parancsnoki beosztását 1949. szeptember 15-én adtam át Buzsáky László szds.-nak és én pedig a Határőrség Főparancsnokság fegyelmi előadója, majd rövidesen anyagi osztályvezetője lettem.

Természetes, hogy már az 1. vb. ezrednél is kevesen voltak olyan elvtársak, akik még az I. vb. őrzj. keretét képezték, de különösen alig akadt 2—3 személy ezek közül, akik a 15. hv. vb. zj-nál megmaradtak volna. Természetes azért, mert ahogy fejlődött a honvédségünk, úgy

emelték ki a káderekat, elsősorban a volt partizániskolásokat. A vb. ezredtől sok elvtársat küldtünk a Kossuth Akadémiára hallgatókként azok közül, akik neveltjeink voltak és a sok nehézségek között is becsülettel helyt álltak.

Összegezve: Ilyen körülmények között jött létre és szerveződött át fokozatosan a volt „I. vasútbiztosító őrzászlóalj". Szereplése — egyesek „kisiklása" ellenére is — hozzájárult ahhoz, hogy az infláció alatt és az ezt követő időkben a gazdasági élet Hazánkban megszilárduljon. Egyre inkább biztonságossá tette az emberek utazását, megóvta épülő hídjainkat a szabotálásoktól, hozzájárult — hacsak részben is ahhoz —, hogy a vasutunk felépüljön, a gépkocsi parkunk nőjjön és — egy időben — biztosítsa nyugati és déli határunkat a kártevőktől. Nem egy esetben életük feláldozásával is tették ezt a vb. alakulat harcosai.

Ahhoz, hogy egységeink helytállhassanak és helyt is álltak, döntő szerepe jutott a partizániskoláról és az antifasiszta iskoláról hazatért elvtársaknak, akik már a Szovjetunióban megfelelő politikai felkészültségre tettek szert, politikai és erkölcsi szilárdságukkal magukkal tudták ragadni és irányítani a többieket.

Úgy érzem, hogy a Néphadsereg csírái már a Szovjetunió különböző iskoláin és táboraiban kisarjadtak és mindinkább terebélyesedtek hazaérkezésük után. 1945—46-ban a legénység zömét a nép fiai adták, akiknek jelentékeny része rövidesen tiszt lett s felváltották Vörös János nyugatos, horthysta tisztjeit. A vasútbiztosító őrzászlóaljban is sokan teljesítettek olyanok szolgálatot, akik különböző magasabb katonai iskolák elvégzése után ma is oszlopos tagjai Néphadseregünknek, vagy mint olyanokat, a Párt hívó szavára különböző magasabb funkcióba emeltek polgári vonalon. Csak néhányat szándékozom közülük megemlíteni: mint pl. Ugrai Ferenc vőrgy., Lóránt Imre vőrgy., Szilágyi Sándor ezds., Stráhl Sándor ezds., Gyémánt András ezds., dr. Felkay Dénes o. ezds., Orbán Miklós r. ezds., Sárvári Bertalan alez., Csehi Tibor alez. elvtársak és még sokan mások. Így történt.

Jól esik az emlékezés...

Budapest, 1958. december 25.

.... IGAZ ÜGYÉRT ....

(Emlékezések és feljegyzések.)

V. N. Vinogradov nyugállományú vezérőrnagy

Tizenöt esztendővel ezelőtt történt.

A Vörös Zászló- és Bogdan Hmelnyickij Renddel kitüntetett 159. Dnyeszteri tábori megerődített körlet[1] géppuskás-tüzér zászlóaljai,[2] mostoha őszi időben, óriási nehézségek közepette, leküzdve a hegyes-erdős terepet, a fasisztákkal vívott szüntelen harcok eredményeként átkeltek a Keleti Erdős Kárpátokon. Ezt követően egy, a legnagyobb kiterjedésében 400 km széles szakaszon tovább haladva, 57 nap alatt, október közepére kijutottak a Nagy-Magyar-Alföld és Észak-Erdély peremére.[3]

A tábori megerődített körlet elnevezést viselő speciális csapatok a Nagy Honvédő Háború elején születtek, amikor az ellenség Moszkva, Leningrád és Sztálingrád felé tört, s évégből szükségessé vált a védelmi vonalak szilárd megerődítése és igen erős védelme. Ennek érdekében ezek az alakulatok sok tűzeszközzel: géppuskákkal, aknavetőkkel, tüzérséggel rendelkeztek, s teljességgel nélkülözték a csak puskával, vagy géppisztollyal felszerelt harcosokat. Az egyedül a tűzgépeket kiszolgáló személyekből álló zászlóaljakban ezért kevés volt az ember, s így a zászlóaljak nem bírtak nagy mozgékonysággal.

Védelemre hozták létre ezeket az alakulatokat, azzal az elgondolással, hogy helyhez kötve, elhelyezési körleteikben fognak majd harcolni. De miután a Szovjet Hadsereg döntő támadásba ment át, a tábori megerődített körletek is előremozogtak.

Az említett csapatok parancsnokaként, velük együtt harcolva, átha-

[1] Az ilyen elnevezésű alakulatok a háború első időszakában megerődített körleteket tartottak megszállva, azok védelmét látták el. Hadrendi elnevezésüket később, feladatuk megváltozása után is megtartották.

[2] A géppuskás-tüzér zászlóaljakat szintén a háború első időszakában hozták létre, kizárólag védelmi feladatok ellátására.

Hadrendjük a géppuskás századokból és tüzér ütegekből állt. Bár a feladatuk a későbbiek során megváltozott, hadrendjük és elnevezésük változatlan maradt.

[3] A 159. Dnyeszteri tábori megerődített körlet a 2. Ukrán Front 40. hadseregének alárendeltségébe tartozott, annak jobbszárnyán előnyomulva ért hazánk területére.

ladtam egész Ukrajna, Románia, majd a Kárpátokon át Erdély területén és októaber 27-ről 28-ra virradó éjjel Vitka és Szamosszeg között a Szamoson halászcsónakokon és tutajokon átkelve — a fasiszták a hidakat felrobbantották, gázlók pedig nem voltak — Magyarország területére léptem.[4]

Az él-alegységek könnyen szétverték az ellenség gyenge védelmét a folyó balpartján, s a zászlóaljak október 28-án reggel egyenesen menetből harcba léptek és október 29-e reggelén a visszavonuló ellenség nyomában Mándok község alá értek. Az ellenség a község védelme helyett a Tisza mögé való gyors visszavonulást választotta.

A helység lakossága örömmel fogadta a szabadságot hozó szovjet csapatokat.

Az ellenséget üldöző zászlóaljak a Csaptól Szabolcsveresmartig terjedő szakaszon még ezen a napon kijutottak a Tiszához, de tüzérség és gyalogsági nehézfegyverek nélkül. Ezeket halászcsónakokon és tutajokon áthajózni nehéz lett volna, amiért is a kedvezőbb átszállítási lehetőségig az úton hátrahagyva, a Szamos jobbpartján meneteltek és csak azután érték utol saját zászlóaljaikat.

A zászlóaljak kísérletei arra, hogy menetből, az ellenséggel közvetlen érintkezésben hajtsák végre a Tiszán való átkelést — nem sikerültek. A németek megerősítették a folyó jobbpartját, csapataik felkészültek a Tisza védelmére. Ezen túlmenőleg az a körülmény, hogy zászlóaljainknál hiányoztak a tüzérség és a gyalogsági nehézfegyverek, nem tette lehetővé a hadműveletek kifejlesztését a folyón való átkelés végrehajtására.

Tőlünk jobbra, Csap térségében a szomszéd 4. Ukrán Front 138. lövész hadosztálya jutott ki vonalunkra; balról — nem sokkal később — a 40. szovjet hadsereg kötelékébe tartozó 4. román hadsereg 8. lovas hadosztálya.

A Tisza vonalát elérve csapataink a következő lakott helyeket szabadították fel a fasiszta rablók hatalma alól: Zsurk, Záhony, Győröcske, Tiszaszentmárton, Tiszabezdéd, Tuzsér, Komoró, Ferencipuszta, Rozsélypuszta, Szabolcsveresmart, Hedvig-tanya, Kapospuszta, Fényeslitke, Döge, Tornyospálca és még sok más helység. A helyi lakosság mindenütt örömmel fogadta felszabadítóit. De emlékeimben él az alábbi történet is:

Úgy esett, hogy egy faluban — már nem emlékszem a nevére — kellett egy ízben éjszakázni, hogy azután reggel folytassuk a támadást. Én együtt harcoltam a családdal: a feleségemmel, Alekszandra Vaszilijevna Vinogradova orvosszázadossal és Vlagyimir tüzérfőhadnagy fiammal. Ha a helyzet megengedte, akkor az éjszakai pihenő helyén, rendszerint közvetlenül az első vonal mögött szoktunk találkozni, ahol az egészségügyi részleg is települt. Így történt ebben az esetben is. A komendáns szakasz parancsnoka, Nyikolajev hadnagy késő este talált rám a peremvonalban és jelentette, hogy az éjjeli pihenőre szolgáló helyiség elő van készítve. Gépkocsiba szálltunk, s a szállásunkra hajtottunk. Amint

[4] A megfogalmazás pontatlan, mert az egység már 1944. október 26-án magyar területre lépett. Az e napon felszabadított helységek a magyar határon belül terülnek el.

odaértünk, megpillantottam a kapu előtt egy kis padon szorongva, bebugyolálva ülő, láthatóan nagyon didergő feleségemet.

— Mi történt? Miért nem vagy a szálláson? — kérdeztem csodálkozva.

— Azt hiszem, ez a ház éjjeli szállásra nekünk nem megfelelő. Mást kell keresnünk! — válaszolta.

— De hát mi történt végül is? — tudakozódtam.

— Amikor beléptem az udvarra — magyarázta a feleségem —, a magyar házigazda úgy nézett rám, mint egy fenevad, úgyhogy visszafordultam, s kijöttem anélkül, hogy visszatekintettem volna és... megvártalak téged... a küldönc valahová eltávozott... Látod, az udvar milyen magas kerítéssel van körülvéve? A ház mélyen hátul fekszik. Igen baljós!!! Menjünk, keressünk másik szállást.

Nehezen sikerült megnyugtatni az asszonyt. Befordultunk az udvarra, beléptünk a házba. A magas, éltes, jóalakú, barna házigazda égő, hunyorgó szemekkel, valóban igen barátságtalanul nézett ránk.

Tolmács még nem volt. Átmentünk a számunkra kijelölt szobába. Megérkezett a küldönc, felállt az őrség. A feleségem most már megnyugodott. Megvacsoráztunk és nyugovóra tértünk.

Kora reggel már várt rám a tolmács és a házigazda. Kitűnt, hogy a ház, amelyben mi éjszakáztunk, falusi iskola volt, a házigazdánk pedig a tanító, aki egyben a falusi bíró feladatát is ellátta. Most, reggel ő már egészen más volt. Vidám és szívélyes... Engedélyt kért és elmondta, hogy egész éjjel nem aludt; a falu utcáján volt, tapasztalta, milyen rendet tart fenn az őrjárat. Semmi különös esemény nem történt. A helybeli lányokkal már ismeretséget kötött néhány fiatal katona, a lányok hazakísérése után azok lakásába is be akartak menni, de az azonnal közbelépő őrjárat, elhelyezési körletükbe való távozásra kényszerítette őket.

Ekkor én megkérdeztem a bíró-tanítót, mi a magyarázata annak, ahogyan bennünket tegnap fogadott? Tréfásan a feleségemre mutatva megfogalmaztam az asszony aggodalmait és félelmét.

— Amikor a mi csapataink eltávoztak innen — mondotta a házigazda —, azt követelték, hogy a férfi lakosság velük együtt menjen. Kényszerrel is elhajtották őket. A magyar csapatok — folytatta ő — most csaknem teljesen nyilasokból állnak.[5] A pártonkívüliekből kevesen maradnak, a többségük, akik csak tehetik, az első alkalmas pillanatban átöltöznek és otthonukba szöknek. A nyilasok, vagy ahogyan mi most őket nevezzük „szálasisták", Szálasinak, az új hitlerista kreatúrának hívei, bizonygatták nekünk, hogy a bolsevik csapatok megcsúfolják a magyar lakosságot, kiégetik a szemüket, a hátukon a bőrből vörös csillag formákat vágnak ki... és a legjobb esetben vasúti vagonokba rakva, szibériai bányákba, kényszermunkára szállítják őket. Amikor nekem hírül adták, hogy az iskolába egy magas rendfokozatú bolsevik parancsnok szállásolt be, na-

[5] A Szálasi-puccs után a magyar csapatoknál a nyilas érzelmű tisztek akarata érvényesült, ők lettek a hangadók. Ennek hatása következtében tűnhetett úgy a kívülállók előtt, mintha a magyar csapatok „csaknem teljesen nyilasokból" álltak volna.

gyon megijedtem... Már elképzeltem, hogy elfognak és Szibériába szállítanak... Nagyon féltem...

Hát így történt. A bíró-tanító félt tőlünk, a feleségem viszont tőle rémült meg.

Amikor reggeli után elindulóban gépkocsiba szálltunk, akkor a tanító és a valahonnan már előkerült háziasszony, hímzett terítővel letakart tálcán, egy szép, nagy kerek, ízletes fehér kenyeret hoztak nekünk.

— Orosz szokás szerint... fogadják kérem, orosz szokás szerint — ismételték. Melegen vettünk búcsút tőlük.

Október 30-án a 40. hadsereg parancsnoka, Zsmacsenko F. F. altábornagy kitűzte a feladatot: a géppuskás-tüzérzászlóaljakkal szilárdan megtartani az elfoglalt balpartot, a többi erőkkel átkelést végrehajtani a Tiszán és hídfőt foglalni a túlsó parton, megelőzve, hogy az ellenség tovább erősítse ott állásait.[6] Ám a fasiszták már szilárdan megvetették lábukat a jobbparton. A 138. lövészhadosztály október 26-án megkísérelte Csap városának elfoglalását. Egyik ezrede már be is vette a várost, de a fasiszták elkeseredett ellenlökései a hadosztályt a város elhagyására késztették. A hadosztály északkeleti irányban 5 km-re visszavonult.

A Tisza ezen a szakaszon hegyifolyó jellegű, mély és keskeny völggyel, meredek, omladékos partokkal, bokrokkal és erdőkkel borított mocsaras árterülettel. Már maga a folyó is igen komoly természetes akadályt képez. Feneke köves, kavicsos, medre kanyargós. A víztükör szélessége 100 méterig terjed. A mélysége 1,5 méter, illetve ennél több. Gázlók egyáltalán nincsenek. A hidakat az ellenség felrobbantotta, a csónakokat és egyéb átkelési eszközöket eltüntette. A folyó sebessége 1,5—2 méter másodpercenként.

A legnagyobbrészt erdős jobbpart, a terepet uraló magaslataival nagy előnyt biztosított az ellenségnek a védelemre. A mi partunkon levő kijáratok, valamint az egész víztükör az ellenség részéről belátható, puska, géppuska, aknavető és tüzérségi tűzzel belőhető volt. A helybeli lakosság bevonásával már kiépítettek egy összefüggő és néhány szakaszos harcárkot, föld-fa tűzfészkekkel, fedezékekkel, nyílt tüzelőállásokkal. Elaknásították a partjukon a folyóból kivezető kijáratokat, kiépítették a drótakadályokat.

Átkelési eszközökkel nem rendelkeztünk. Megerősítésül kellett volna kapnunk műszaki (utász) zászlóaljat, néhány könnyű, összerakható csónakkal, de ez az egység még útban volt. Az egyetlen, ötszemélyes halászcsónakunk mellé gyorsan, üres hordókból kötelekkel összeállított tutajokat készítettünk.

Velünk szemben a 168. német gyalogezred védett a fasiszta Nyilaskeresztes Párt „nyilasaiból" álló 16. magyar zászlóalj[7] alegységeivel meg-

[6] A 40. hadsereg a 2. Ukrán Front jobbszárnyán tört előre. Feladata volt Záhony és Polgár között a 4. román hadsereggel együtt átkelni a Tiszán, lekötni az ellenség erőit és megakadályozni, hogy erőátcsoportosítással veszélyeztethesse a Budapest ellen irányuló főcsapás sikerét. E feladat végrehajtása során a 40. hadsereg, amelynek jobbszárnya a 4. Ukrán Front balszárnyával működött együtt, felszabadította hazánk keleti és északi szegélyét, majd Csehszlovákia területén harcolt tovább.

[7] Helyesen 16. ezred.

erősítve. Azután, hogy október 16-án Miklós Béla vezérezredes, az 1. magyar hadsereg parancsnoka, törzsével és csapatainak egy részével átjött a mi oldalunkra, és a háborúból való „kilépési kísérlet" miatt Hitler által elmozdított Horthyt Németországba vitték, a német vezetés a kipróbált, és feltétlenül megbízható káderekét szigorúan kiválogatva, rendkívül elővigyázatosan és éberen kezelte a „szövetséges" magyar csapatokat.

A megerődített körlet hét géppuskás-tüzér zászlóaljának személyi állománya, a Kárpátokon való átkelésnél elszenvedett veszteségei következtében jelentősen megfogyatkozott. A megerődített körlet hadiállományának csupán 85—88 százalékával rendelkezett.

Ennek ellenére másfélszeres fölényben voltunk a tüzérség kivételével, ahol ez a fölény jelentősen alacsonyabbnak mutatkozott. Ugyanakkor páncélosaink nem voltak, míg a szemben álló németekhez több mint húsz harckocsi tartozott.

A folyón való erőszakos átkelésre hozott döntés számításba vette a teljes váratlanság tényezőjét, csapataink bátorságát, határozottságát és harci jártasságát.

Az előkészületek rejtve folytak. Az egyidejű átkelésre négy, egymástól távol eső átkelési szakaszt jelöltünk ki. A főszakaszon a Komoró—Újtanya-i átkelésnél a 361. zászlóalj működött. Ide összpontosult az utász szakasz segítsége, a tartalékok és a tüzérségi támogatás legnagyobb erőkifejtése. Meg kell mondani, hogy a megerődített körlet tüzérsége nem rendelkezett lőszerrel. A Kárpátokon való átkelés után még nem volt idő utánszállítani.

Az átkelési kísérletek a másik három szakaszon megtévesztésül szolgáltak, abból a célból, hogy az ellenség erejét elvonják a főszakaszról. Bármely szakaszon elért siker esetén gyorsan hídfőt kellett elfoglalni és kiszélesíteni, majd kijutni a Csap—Sátoraljaújhely-i vasútvonalra. A mi csapatainknál már szent hagyománnyá vált, hogy minden fontos ütközet előtt nyilvános párt- és komszomol taggyűlést tartottunk.[8] Ez történt november 1-én is, amikor minden egységben és alegységben rövid, de rendkívül lelkes hangulatú, komoly és szervezett gyűlésekre került sor. Ezeken az alegységek és az egyes harcosok ünnepélyes esküt tettek arra, hogy az ellenséget a Tisza túlsó partján megsemmisítik; tüzes beszédek hangzottak el a pártba és a lenini komszomolba felvételre került harcosok és parancsnokok részéről.

November 2., reggel 5 óra.

A folyó völgyében végigsöprő szél hullámokat ver a víz tükrén. Az éji homály és a sűrű köd teljesen eltakarja a jobbpart körvonalait. Semmi nesz, semmi fény sem az innenső, sem a túlsó parton. Csendesség . . .

Igyekezve, hogy mennél kevésbé fedje fel magát, száll csónakba az első csoport, az átkelés biztosítója: a 361. zászlóalj egyik ideiglenes századparancsnoka (a Kárpáti harcok idején sok tiszt kidőlt a sorból s a zászlóaljakat és századokat gyakran ideiglenes parancsnokok vezették), Barinov hadnagy, utána Balickij, Ignatyev, Urjunin, Tkácsenkó géppus-

[8] Megállapítása nem csupán a 159. megerősített körlet alakulataira, hanem az egész Szovjet Hadseregre vonatkozik.

kások. A csónakkal egyvonalban a tutajokon Vasljajev hadnagy, a másik század parancsnoka, Silov alhadnagy szakaszparancsnok, Karpenkó és Zigansin szakaszvezetők, Csugunov távbeszélő katona. A csónakot kötelekkel erősítették a tutajokhoz. Elindultak a parttól...

A hullámok dobálták a súlyosan megterhelt csónakot és a tutajokat. Az évszázados tölgyek és rönkök, amelyeket a fasiszták, hogy megzavarják az átkelést, előzetesen a folyóba dobáltak, felborították volna az átkelési eszközöket, ha a vakmerő harcosok a csónakot és tutajokat a parttól való elindulástól kezdve úszva nem kísérik. Vitézeink a tutajokba kapaszkodva elhárították, illetve ellökdösték a folyó felszínén úszó akadályokat.

Nyikolaj Nyikolajevics Kalinyin alezredes, a megerődített körlet politikai osztályának vezetője, Alexandr Szergejevics Dmitrijev törzsfőnök és a törzs még néhány embere velem együtt lélegzetvisszafojtva figyelték az átkelést. Amikor pedig a csónak és tutajok a ködbe vesztek, megfeszített figyelemmel hallgatóztunk, hogy felfogjuk a túlsó oldalról jövő legkisebb neszt is. Lövés dörrent... Azután rendszertelen lövöldözés következett... Felhangzott a géppuska is... Igen, ez a mi géppuskánk! A part felső peremén feltűnt a tüzérségi tüzet kérő rakéta. Megdördültek az ágyúink, majd feltűnt egy visszatérő csónak és még kettő, három... Erre az időre a túlsó part felé újabb hat tutaj indult el.

A jobbpart megázott süppedő homokjára elsőként Barinov hadnagy ugrott ki. A csónakból kiszállt géppuskások kötelekkel gyorsan a parthoz húzták a tutajokat.

A váratlan rajtaütés — az átkelés elhatározásának alapja — megzavarta az ellenséget, amely rohamozó századunk csapása alatt, rendszertelen géppisztoly és géppuska tüzet nyitva, pánikszerűen menekült a századunk által gyorsan elfoglalt első árok egy részéből.

Az ellenséges oldalon zsákmányolt csónakokat azonnal használatba vettük.

Az átkelés sikerét elősegítette a köd és az átkelési szakasz kiválasztása.

A csónakból és a tutajokból a jobbpart kis homokzátonyára való partraszállást elfedte a meredek szakadék, majd az erdő, amelyek holtteret képeztek az ellenség tüze számára. A partraszállt század az ellenség tüzével szemben elérhetetlennek bizonyult, s az árok rohamozásához gyorsan és könnyen fel tudta venni a harcrendet. A zátony lehetővé tette, hogy a zászlóalj többi alegységeit is veszteség nélkül a jobbpartra gyűjtsük.

A két átkelt század Szinykov Anatolij Ivanovics főhadnagy, ideiglenes zászlóaljparancsnok vezetése alatt pirkadatra egy 500 méter széles és 200—300 méter mélységi kiterjedésű hídfőt foglalt el; birtokba vette az egész első árkot, valamint a második árok néhány szakaszát is. Foglyul ejtett 39 ellenséges katonát; zsákmányolt egy tüzérségi löveget és két géppuskát.

A harcárkokért vívott küzdelemben kidőlt egyik szakaszparancsnok helyett, amíg a balpartról tiszti utánpótlás érkezett, Sepilov géppuskás harcos vette át a század vezetését és sikeresen látta el ezt a feladatot.

A 361. zászlóaljtól másfél kilométerre délnyugatra a 493. géppuskás-tüzér zászlóalj kelt át a folyón és megerősítette az elfoglalt hídfő balszárnyát. A többi átkelési kísérlet nem sikerült.

Az éjszaka hátralevő részében és november másodika folyamán a fasiszták egész tüzérségük és aknavetőik támogatása mellett négyszer rohamozták meg a hídfő harcosait. Ezek azonban a balpart tűztámogatásával szilárdan tartották állásaikat. Nagy segítségünkre volt a szomszéd 17. Gárda lövész hadtest, amely Csap bevételéért ismételten szívós és nagyerejű rohamokat hajtott végre. Ezzel a hadtesttel szemben az elszánt ellenállást kifejtő fasiszták minden tartalékukat bevetették, úgyhogy harckocsik és önjáró lövegek a 361. zászlóaljjal szemben egyelőre nem mutatkoztak.

A november harmadikára forduló éjjel a 494. géppuskás-tüzér zászlóalj egyik százada, a hídfő csatlakozására áthajózva megerősítette és kiszélesítette azt, az Újtanyától keletre fekvő cserjésig. Ugyanezen éjjel megérkezett a műszaki (utász) zászlóalj és csónakokon azonnal átszállítottuk a hídfőre a gyalogsági nehézfegyvereket és a tüzérséget. Megkezdődött a drótkötelekkel egymáshoz erősített üres hordókon az úszóhíd építése.

A hídfő gyalogos és különösen a tüzérséggel megerősített egységei, a hídfő területét két kilométer szélességűre és nyolcszáz méter mélységűre növelték. November harmadikán visszavertek két rohamot, amelyet már önjáró lövegekkel és harckocsikkal is rendelkező, mintegy két zászlóaljnyi ellenséges gyalogság hajtott végre. Egy harckocsit tüzérségünk azonnal szét is lőtt.

A harmadik rohammal az ellenség bekerítette a hídfőtől balra kissé elszigetelten küzdő századot, amely a 493. géppuskás-tüzér zászlóaljhoz tartozott. A hídfő szárnyának szilárd, bátor és önfeláldozó védelme közben, az ellenségnek súlyos veszteséget okozva, a harcosok és tisztek parancsnokukkal együtt hősi halált haltak. A küzdő egységek — miközben még két ellenséges harckocsit megsemmisítettek —, a veszteségek ellenére szilárdan birtokukban tartották a hídfőt.

A fasiszta roham idején feltámadt erős őszi szél, s a tüzérségi és aknavető tűz felkavarta a port és a homokot, amelyek ellepték és eltömték az automata fegyvereket, valamint a tüzérségi lövegek zárszerkezeteit, úgyhogy ezek a fegyverek fel is mondták a szolgálatot. Váltás, vagy más segítség a balpartról — a tűzön kívül — lehetetlen volt. Az átkelőhelyet a fasiszták a legerősebb tűz alatt tartották, úgyhogy az gyakran használhatatlanná vált.

Erőink napról napra elkeseredett harcot vívtak a hídfő megtartásáért. Megerősítésükre rendeltük a 494. zászlóalj többi századait. A 361. zászlóaljat, amelynek állománya rendkívül kifáradt és nagy veszteségeket szenvedett, felváltottuk az 500. géppuskás-tüzér zászlóaljjal. Átcsoportosítást hajtottunk végre a balparton és két géppuskás-tüzér zászlóaljat felszabadítva, azokat is a hídfőre küldtük. A lőszerkészletet a normának megfelelően feltöltöttük. A szomszéd 17. Gárda hadtest újabb erős rohamot készített elő Csap városa ellen.

A szomszéddal együttműködve november 7-én hajnalban a hídfő három zászlóalja, a megerődített körlet egész tüzérségével és összes akna-

vetőjével a fasiszták állásaira mért 8 perces igen erős tüzérségi tűzcsapás után, rohamra indult. Az ellenség védelmének teljes mélységét áttörni nem sikerült. A zászlóaljak benyomultak Ördögösház és Újtanya helységekbe, elfoglalták a Révleányvártól délre húzódó töltést, és a hídfőt jelentősen kiszélesítve, helyzetüket megjavítva megkapaszkodtak. A harcban 93 ellenséges katonát ejtettek foglyul, géppuskákat és egy tüzérségi löveget zsákmányoltak.

Nem sokat késett azonban a fasiszták ellenlökése. Harckocsikkal megerősített két gyalogos ezred rohamozta meg a hídfő hős védőit. Az elkeseredett harc egész nap dúlt, ám a mieink az elfoglalt területből talpalatnyit sem engedtek át az ellenségnek. Az alegységek, a parancsnokok és egyes harcosok önfeláldozóan, hősiesen küzdöttek. A páncéltörőágyús raj parancsnoka, Malkov szakaszvezető, az állásainkat rohamozó tíz harckocsiból hármat közvetlen irányzással megsemmisített. Szomszédja, az ugyanilyen beosztásban harcoló Plohich komszomol-szervező, Borovik irányzóval és Jakovlenkó harcossal ugyancsak kilőtt egy harckocsit, egyet pedig felgyújtott. A többi páncélos a kibírhatatlan tűz miatt visszafordult. E roham alatt elpusztult egyik páncéltörőágyúnk egész legénysége. Egyedül Salagin hajtó maradt életben. Ekkor ő állt a löveg mellé és folytatta a tüzelést, amíg a rohamot vissza nem verték.

Artamonov hadnagy szakaszparancsnok vezette a harcosok rohamát a fasiszták kezében levő töltésért és az ellenség állásaiba elsőként bejutók között halt hősi halált. Ebben a harcban Mirocsinyenkó géppuskás félelmet nem ismerve a töltésre kúszott, s az ellentámadást visszaverve, géppuskájával negyvennél több hitleristát kaszált le.

Tüzérségi tűzcsapással az ellenség a peremvonalon megsemmisítette a 496. zászlóalj első századában, a 76 mm-es páncéltörő löveg kezelőszemélyzetét. A fasiszták zsákmányul akarták ejteni a löveget és mintegy 20 katona örömujjongva rohant felé. A felderítésből visszatérő Rjabuszov harcos azonban megelőzte őket. Sikerült betöltenie a löveget és közvetlen közelről srapnellel fogadta és megsemmisítette a lövegre törő fasisztákat.

A nap végén az ellenség rendkívül elkeseredett erőfeszítéseket tett, hogy kiverje a védőket elfoglalt állásaikból és a hídfőről a folyóba szórja őket. Ám ezek mintha csak gyökeret vertek volna a Tisza jobbpartján, s az ellenség minden kísérlete füstbe ment.

Így köszöntöttük mi nagy ünnepünket, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 27. évfordulóját.

Szilárdan megkapaszkodva, állásait műszaki berendezésekkel, mesteri tűzrendszerrel megerősítve, a megerődített körlet elkeseredett harcokban megtartotta a hídfőt. Az ellenséges védelem teljes mélységének áttörésére erőnk nem volt elegendő, ezért kivártuk a szomszédos 17. Gárda hadtest sikerét, hogy vele együttműködve törjük át az ellenség védelmét és a Csapot védő ellenséges egységek hátába kerülve, kijussunk a városból nyugatra vezető útra.

November 9-én a hídfő egységei visszavertek öt heves rohamot. Csupán az első roham alatt, peremvonalunk elérése előtt, tüzérségi tűzzel szétlőttek 8 harckocsit. Így ment ez mindennap. A fogságba esett ellen-

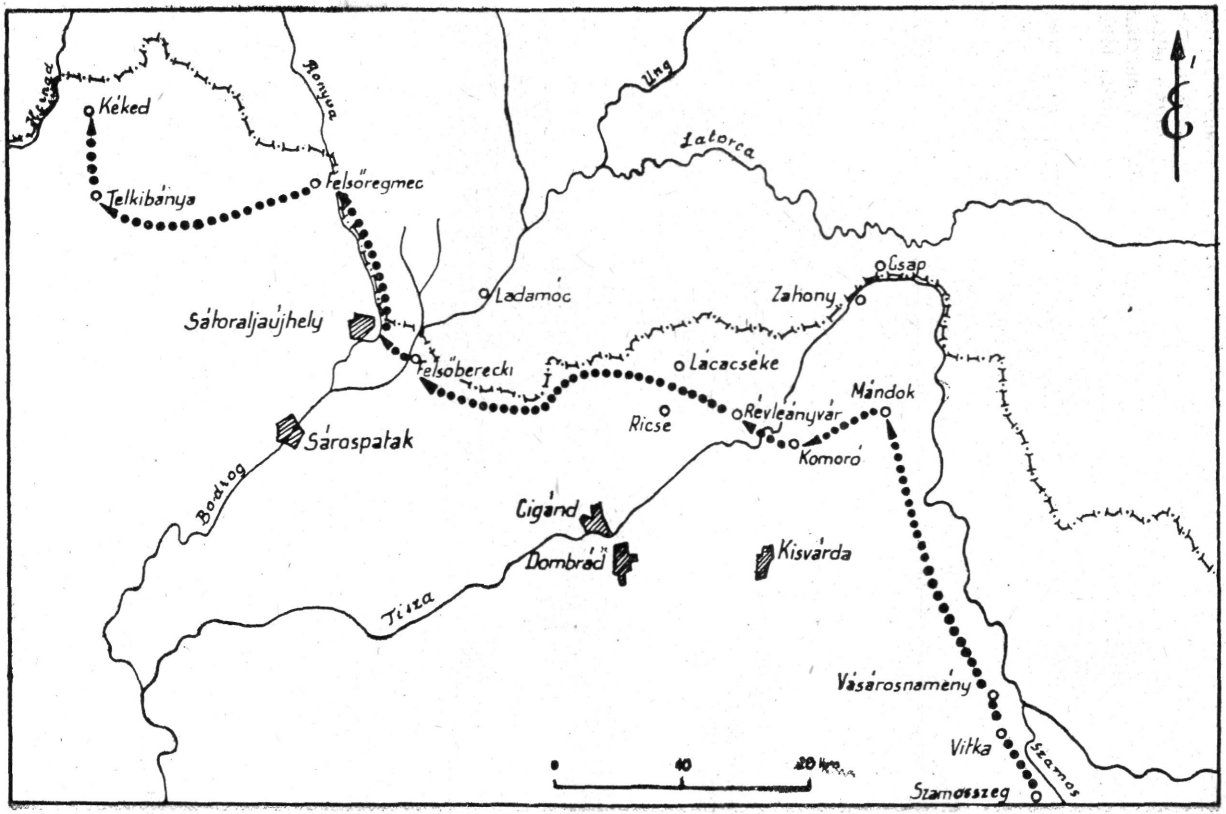
Kéked
Telkibánya
Felsőregmec
Ronyva
Ung
Latorca
Csap
Zahony
Ladamóc
Sátoraljaújhely
Felsőberecki
Lácacséke
Mándok
Révleányvár
Ricse
Komoró
Sárospatak
Bodrog
Cigánd
Dombrád
Kisvárda
Tisza
Vásárosnamény
Vitka
Szamos
Szamosszeg
40
20 km

séges katonák a fasisztáknak a hídfő felszámolására irányuló elszánt szándékáról vallottak.

November 21-én a jobbszárnyunkon küzdő 138. lövész hadosztályt a 2. gárda légideszant hadosztály váltotta fel. Felkészülve a rohamra, ez a hadosztály elfoglalta Csap keleti peremét. November 23-án az egész hadtest támadásba ment át.

A megerődített körlet 491. jobbszárny zászlóalja, együttműködve a 2. gárda légideszant hadosztály ezredével, Záhony közelében a felrobbantott hídnál csónakokon és tutajokon átkelt a Tiszán és Tárkány falu irányában támadva, elfoglalta a jobbparton Salamunova és Matyijasov falukat. A 491. zászlóalj után átkelt a tartalékban levő 494. zászlóalj is. November 25-én ezek a zászlóaljak egyesített erővel elfoglalták Kistárkányt, Nagytárkányt és Földvárt. Ám a hadtest támadása az erősen megerődített Magyarország és Csehszlovákia közötti államhatárba ütközve kezdett veszíteni üteméből, érezhető volt, hogy „elfulladhat".

Elkövetkezett a hadtestnek nyújtandó harctámogatás pillanata. A hídfőn harcbavetésre kerültek a megerődített körlet zászlóaljai. A műszaki zár átjáróinak aknamentesítése, valamint az ellenséges állásokra mért háromperces heves tüzérségi tűzcsapás után, a hadtest egységeivel együttműködve, a megerődített körlet valamennyi zászlóalja megrohamozta a fasisztákat. E csapatok egynapos harcban, november 26-án elfoglalták: Bély, Kisdobra, Perbenyik, Dámóc, Zemplénagárd, Tárkány, Révleányvár, Őrhegy, Monyka, Láca,[9] Ricse, Královsky Chmec, Kisrozvágy falukat.

A támadást folytatva, november 27-én estig egységeink kijutottak a Bodrog folyóhoz, a Rádtól Bodrog-Sztreda falucskáig terjedő szakaszon. Az ellenség visszavonult a folyó mögé.

Tőlünk jobbra a 4. gárda légideszant ezred, balra pedig november 28-án a 8. román lovashadosztály jutott ki a Bodrog partjához.

A menetből való erőszakos folyamátkelési kísérletünk ismét sikertelen maradt. A fasiszták az idejében előkészített állásaikból szervezett tűzzel meghiúsították átkelésünket és feltartóztatták erőinket.

A tiszai harcokban és a Bodrogig terjedő támadásnál a géppuskás-tüzér zászlóaljak 732 ellenséges katonát ejtettek foglyul, 5 löveget, 9 aknavetőt, 33 géppuskát, mintegy 700 puskát és géppisztolyt, 2 raktár lőszert és más katonai felszerelést zsákmányoltak.

A Bodrog folyó nagyon hasonlít a Tiszára, de kisebbek méretei. Szélessége eléri a 60 métert. Omladékos, magas, uralgó jobbpartjával, s a levezető csatornákkal és vízgyűjtőkkel átszeldelt, mocsaras, mélyenfekvő balpartjával, ugyancsak komoly természetes akadályt képezett, különösképpen ősszel, magas vízállás idején.

Jobbpartján terül el Sátoraljaújhely, a határmenti járási székhely, nagy vasúti és úthálózati csomópont, mely az ellenség védelmi rendszerének fontos megerődített pontja volt. A várost a völgykatlanban északnyugatról és délnyugatról az egész környező terep fölé emelkedő tekintélyes magaslatok veszik körül.

[9] Ma Lácacséke.

Az ellenség a folyó és a város védelmére támaszkodva, korlátozott tartalékaival északi és délnyugati irányban manőverezett, harcérintkezésben a saját kassai és miskolci csoportosításaival. Ennek zavartalansága érdekében a fasiszta parancsnokság nagy erőfeszítéseket tett a folyó és a város előterei védelmének műszaki berendezésére. Három állást létesítettek, mindegyiket jól kiépített árokrendszerrel, föld-fa tűzfészkekkel, tábori erődökkel, nyílt tüzérségi lövegállásokkal. Az első állás a folyó jobbpartján húzódott. A hidakat és átkelési helyeket megsemmisítették, az átkelésre alkalmas szakaszokat sűrűn elaknásították. A folyóhoz vezető kijáratokat a mi oldalunkon, továbbá a folyó tükrét, az ellenség valamennyi tűzfegyvere pásztázni tudta. A második állás három kilométerre a folyótól, a Cékeből Borsira vezető műút előtti erdős bozót mentén húzódott. A magaslatok és lakott helyek megerődített támpontokká voltak átalakítva. A harmadik állás pedig a vasút- és műútvonalakat átvágva, félkörben körülszegélyezte a várost, és szárnyakkal a magaslatokra támaszkodott. A város mögötti magaslatok tartós erődítési berendezésekkel voltak megerősítve.

Velünk szemben védett az előző harcokban erősen megtépázott, és a „nyilas önkéntesekből"[10] álló 10. és 16. magyar gyalogos hadosztályok alegységeivel megerősített 4. német hegyivadász hadosztály. Az erőviszony körülbelül úgy alakult, mint a Tiszánál.

A folyó balpartján Szent Máriától Felsőbereckig, Narikov Szergely Jakovlevics őrnagy 491. és Sztaroverov Mihail Dmitrievics százados 496. géppuskás-tüzér zászlóalja védett. A többi zászlóaljnak átkelést kellett végrehajtania két szakaszon: Ladamóc és Szőlőske között Szomotor falu közelében és Felsőbereckinél.

November 30-ára forduló éjszaka a 494. zászlóalj (parancsnoka Bogojavlenszkij százados) egy százada csónakon Felsőbereckitől délre a folyón átdobva megkapaszkodott a jobbparton. Öt tüzérosztály és a zászlóalj öt aknavetős ütege, megerősítve a szomszéd 54. megerődített körlet hat tüzér osztályával, az ellenség állásaira mért előre előkészített tűzzel nemcsak a század befészkelésének lehetőségét biztosította, hanem a másik három század jobbpartra való átdobását is.

Az ellenség mintegy háromezer lövedék kilövésével az átkelés helyére összpontosította a legerősebb tüzérségi és aknavető tüzet. A 494. zászlóalj törzse, a híradás és a vezetés egyéb szervei, az erős tűz miatt sokáig a folyó balpartján tartózkodtak. Az átdobott századok és a törzs között nem volt összeköttetés. A törzs egy időre elveszítette fölöttük a vezetést. Az átkelés helye a saját és az ellenséges tűz következtében egész éjszaka valóságos pokollá változott. A katonák önfeláldozó hősiessége és bátorsága, az áthajózott századok tisztjeinek leleményessége és a kölcsönös segítség adtak lehetőséget az áthajózott, központi irányítás nélkül maradt századoknak nemcsak arra, hogy kitartsanak, hanem arra is, hogy egy

[10] A 10. és 16. hadosztályok nem csupán és nem is elsősorban nyilas önkéntesekből álltak, mindkettő szabványos gyalog hadosztály volt. Az önként jelentkező nyilasok és más fasiszták rohamszázadokba, illetve rohamzászlóaljakba szervezve tartoztak e két hadosztály hadrendjébe.

kilométer szélességben és másfél kilométer mélységben megnöveljék a hídfőt.

A zászlóalj élosztagaként a kommunista Chmirov hadnagy első százada hajózott át. A századgéppuska parancsnoka Nikolajcsuk szakaszvezető, Zemszkij komszomolistával a csónakból kiugorva, a jobbparton, az ellenség rendszertelen tüze alatt, saját géppuskájuk tüzével elfojtották az ellenséges tüzet. A géppuska fedezete alatt a csónak hamar kiürült, s utána a második, majd a harmadik is és a század elfoglalt egy 150 méter széles és 50 méter mély födsávot a parton. Ezután minden tűzfegyveréből tüzet nyitva biztosította a következő század kirakását. Egy óra alatt a földsáv mintegy négyszáz méternyire szélesedett ki. A fasiszták most különös erővel fordultak az áthajózott erők balszárnya ellen. Az itt tartózkodó Pastusok komszomolista hadnagy szakasza az utolsó harcosig küzdött. Pastusok halálosan megsebesült és a csónakhoz vonszolták. Kidőltek a sorból a beosztott parancsnokok és harcosok is, csak Pavlenkó géppuskás maradt életben, aki a németek visszaszorítását kézigránátokkal egyedül folytatta. A szakasz mellett harcoló Plakszin géppuskás fegyverét a homok eltömte. Plakszin az ellenség tüzében a folyóhoz ereszkedett, ott kimosta magával hozott géppuskáját és visszatérve sikeresen folytatta az ellenség támadásának elhárítását.

Virradatra a hídfőn volt az egész zászlóalj, a 45 mm-es lövegek és aknavetők is. A hídfő szélességben és mélységben 3 km nagyságúra növekedett.

A másik szakaszon végrehajtott átkelési kísérlet eredménytelen maradt.

November 30-án egész napon a zászlóalj heves védelmi harcot vívott.

A december 1-re forduló éjszaka az 500. és 493. zászlóalj az úszóhídon keresztül a jobbpartra jutott. Ugyancsak átdobtunk oda tüzérséget is. A nap folyamán a fasiszták háromszor egymás után, nagy veszteségeket szenvedve, hevesen, de eredménytelenül rohamozták a hídfő erőit.

A roham elhárítása közben hősi halált halt a többi között Zselezsnov őrnagy, a 496. zászlóalj parancsnokhelyettese, Csurkin százados, az 500. zászlóalj pártszervezője és Kataszonov százados, a zászlóalj átkelésének vezetője, a megerődített körlet törzse I. osztályának vezetője.

A december 2-re forduló éjszaka átjutott a hídfőre Scserbakov Sztyepán Konsztantyinovics őrnagy parancsnoksága alatt a 20. géppuskás tüzér zászlóalj, mely sorrendben a negyedik volt. A 491. zászlóalj ugyanakkor, a szomszéd hadosztály egységeivel együtt Zemplénnél kelt át. A hídfő négy zászlóalja és a szomszéd hadosztállyal együttműködő zászlóalj, hajnalban megrohamozta az ellenség állásait Sátoraljaújhely irányában.

A 491. zászlóalj a szomszéddal együttműködve, kezdetben az ellenség harcrendje mentén mozgott előre, felgombolyítva annak védelmét, majd ezután a megerődített körlet parancsnokának parancsa szerint, határozott nekilendüléssel előretört a Ladamoctól északnyugatra levő 216-os magaslatra és kijutott a fasiszták támpontjának hátába. Itt megkapaszkodva, a Szőlőske körletében áthajózott 496. zászlóaljjal való együttműködésre visszahagyott egy századot, a megmaradt három századdal pedig nyugatra fordult, elfoglalta Kisbári falut és ellenállásba már nem ütközve,

felszabadította Nagybári községet. Ezzel elvágta a Sátoraljaújhelyből Kassára vezető vasútvonalat és ennek mentén kijutott Sátoraljaújhely északi szegélyére, ahol 16 órakor utcai harcba kezdett. E zászlóaljat követve és sikerét kihasználva a 496. zászlóalj a bal szomszéd 20. zászlóaljjal együttműködve elfoglalta Borsa falut és 20 órára Sátoraljaújhely nyugati peremére érve, ugyancsak utcai harcba kezdett.

A hídfőből támadó négy zászlóalj magára vonta a Sátoraljaújhelytől nyugatra fekvő magaslaton elhelyezkedő ellenség tüzérségi és aknavető tüzének zömét. Elhárítottak három, harckocsikkal megerősített, zászlóalj és ezred erejű ellenlökést és a nap végére átvágva és birtokba véve a Sárospatakra vezető vasutat és műutat, ugyancsak kijutottak Sátoraljaújhely déli és délnyugati peremére.

A harckocsikkal rendelkező jobb szomszéd 2. légideszant hadosztály kezdetben kijutva Legenyénél a vasútvonalra, ugyancsak Sátoraljaújhely irányába fordította egységeit. A bal szomszéd 8. román lovas hadosztály a Bodrog balpartján tartózkodott.

Heves éjszakai utcai harc után, a megerődített körlet géppuskás-tüzér zászlóaljai december 3-ának hajnalára elfoglalták a várost. A 2. légideszant hadosztály a 491. és 496. zászlóaljakkal együttműködve, elhárítva néhány, Hosszúláz irányából indított heves ellenséges ellenlökést és lefogva a Rudabányácskából tüzelő fasiszta üteg tüzét, segítséget nyújtott a város bevételéhez.

A nap folyamán a várost megtisztítottuk az ellenséges csapatoktól. A német parancsnokság a városból a hegyekbe történő kényszerű kivonulása alkalmával, félreeső helyeken: romok között, pincékben, háztetőkön, — hátrahagyott kipróbált fasisztákat, főképpen katonaruhájukból civilbe átöltözött nyilas-szálasistákat kettős feladattal. Rejtekhelyeikről váratlanul tüzet kellett nyitniok a szovjet csapatok alegységeire, csoportjaira, vagy egyes személyeire, hogy ezáltal kiprovokálják a város békés lakossága ellen a megtorló intézkedéseket, és jelzést adjanak, illetve koordinálják a várostól északnyugatra húzódó hegyekben elhelyezkedő fasiszta ütegek tüzét a városban és annak közelében elhelyezkedő csapataink törzseire, fontosabb célpontokra és csoportosításainkra.

Kezdetben barátaink, a dolgozó lakosság legaktívabb, szabadságszerető tagjai, azután pedig a városi hatóság képviselői is hozzám, mint a helyőrség parancsnokához jöttek és közölték, hogy a lakosság nem vállal közösséget ezekkel a banditákkal és arra törekszik, hogy azok provokációs működését megakadályozza. A banditák legelszántabb csoportjai, akik között szálasistákon kívül spanyol ún. „kék-hadosztály"-beliek és „vlaszovisták" is voltak, átöltöztek szovjet katonai egyenruhákba és vöröskatonának, sőt tisztnek álcázva magukat, bántalmazták a város lakosságát. Garázdálkodásukkal a szovjet csapatok ellen akarták fordítani a dolgozók hangulatát.

A lakosság aktív részével, s a városi hatóságok közreműködésével tett erőfeszítéseink gyorsan és gyökeresen megszüntették ezeket a gonosz kísérleteket. Így a provokátorok és banditák ellen vívott közös harc talaján szövődtek azután az első jó kapcsolatok, amelyek a magyar dolgozó lakossággal kifejlődő barátságba mentek át. A hegyekből tüzelő fasiszta

ütegek azonban nem hagyták nyugodni sem a helyőrséget, sem a város lakosságát. Az 500. géppuskás tüzér zászlóalj a légidesszant hadosztály egyik ezredével együttműködve, december 4-én birtokba vette a város fölött közvetlenül uralgó közeli 346-os magaslatot. A fasiszták azért még ritkán elérték a várost, a következő 510-es magaslatról.

A megerődített körlet zászlóaljai, a Bodrogon való átkelésnél és a város bevételéért folytatott harcokban foglyul ejtettek 542 fasisztát, zsákmányoltak 9 géppuskát, 8 aknavetőt, 3 löveget, 300-nál több puskát és más hadifelszerelést.

A délnyugat felé irányított 493. zászlóalj december 3-án, a 8. román lovas hadosztály egységeivel együttműködve részt vett Sárospatak felszabadításában.

A 159. megerődített körlet december 15-ig szilárdan védte az elfoglalt terepszakaszt Michalánytól délre a vasútvonal mentén, és Sátoraljaújhely városát a 346-os magaslattal együtt. A módszeres tűzcsapásokon kívül a fasiszták többszörösen, de eredménytelenül kísérleteztek, hogy váratlan rohamokkal betörjenek a városba. Zászlóaljaink a hosszú menetek és támadások után lélegzetvételhez jutva rendezték soraikat. A harcosok és tisztek pihentek. Az utánpótlások felcsatlakoztak és feltöltődtek, főképpen lőszerekkel. Készek voltunk újból a menetre, s a támadásba indulásra... Hamarosan sor is került rá. A főparancsnokságunk által elrendelt rövid szünet és lélegzetvétel cselvetés volt, hogy becsapjuk az ellenséget.

Az ellenség védelme minden terepszakaszon, a Tisza, a Bodrog és most a Hernád és Bódva folyók mentén következetesen arccal délkelet és keletre épült, s változatlanul onnan várta csapataink támadását. Ám most csalatkozott.

A következő rohamok már nemcsak a megerődített ellenséges főerő harca ellen irányultak. December 12-én előtérbe került a 40. hadseregnek az ellenséget délről átkaroló hadművelete.[11]

A fasiszták kénytelenek voltak gyorsan átrendezést végrehajtani és kifordított fronttal vívni a harcot. Ehhez erős kiegészítésre, tartalékra volt szükség. De ilyenekkel nem rendelkeztek, s ezért elvonták erőik egy részét a mi irányunkból. Nekünk ezt a helyzetet feltétlenül ki kellett használni.

Éppen ezért december 15-én ismét csak a 17. hadtesttel együttműködve, újból támadásba mentünk át a Kishuta, Mikóháza, Telkibánya műút mentén.

A megerődített körlet zászlóaljai, megerősítve lángszórós és műszaki zászlóaljakkal, valamint a román lovas hadosztály egy ezredével, erős tüzérségi tűz fedezete mellett, virradatra átkeltek a Ronyva folyón. A sebes vízfolyás nemegyszer elsodorta a rohambürüket. De a zászlóaljak vonultak, átkeltek és rohamozták az ellenséget. A fasisztákat védelmi állásaikból kiverve felszabadítottuk Felsőregmec, Kishuta, Hosszúláz,

[11] Ennek célja a Kassa körzetében védekező fasiszta német csapatok megsemmisítése volt. Eközben léptek Csehszlovákia területére és kapcsolódtak be annak felszabadításába a 40. hadsereg csapatai, köztük a 159. Dnyeszteri tábori megerődített körlet is.

Alsóregmec falvakat. A második lépcsőben mozgó két zászlóalj az alaposan megerődített 510-es magaslatot nyugatról megkerülve, együttműködve a 8. román lovas hadosztállyal, elfoglalta a 478-as magaslatot, elvágták az erdőrengetegből, az 510-es magaslatról kivezető visszavonulási utakat és több mint négyszáz fasiszta katonát és tisztet foglyul ejtettek.

Az ellenség meghátrált, de csak kemény harcok árán. A foglyul ejtett tisztek és altisztek elmondották: azt a parancsot kapták, hogy előnyomulásunkat lassítva vonuljanak vissza a már kiépített állásokba a Hernád mögé. A németek elsőkként vonultak vissza, s a Hernádig, a kassai német megerődített körlet peremvonaláig való visszavonulás fedezésére, az utóvédharcok megvívására nem német egységeket rendeltek ki.

December 17-ére felszabadítottuk a fasisztáktól Sarospataki—Kishuta, Sárospataki—Nagyhuta, Abaújvár, Alsókéked és Telkibánya községeket.

A megerődített körlet felderítő százada, amelyet a Hernád jobbpartján küldtünk előre, elfogott egy fasiszta lovasjárőrt. A járőr tiszt parancsnokának már arra sem jutott ideje, hogy megsemmisítse a Hernádon és Göncön átvezető hidaknak Gönc és Hidasnémeti állomásoknál végrehajtandó felrobbantási utasítását.

Nyikitin hadnagy, a 491. géppuskás-tüzér zászlóalj egyik századparancsnoka, mint élmenetőrs parancsnok utasítást kapott a hidak felrobbantásának megelőzésére. Az élmenetőrs lendületes előretöréssel kijutott a Hernádhoz, elfoglalta a hidat és elhárította a meg-megújuló, heves fasiszta ellenlökéseket. A század katonái a harc folyamán eltávolították a híd felrobbantására elhelyezett, mintegy kilencszáz kilogramm robbanóanyagot.

A másik híd felrobbantását a 494. géppuskás-tüzér zászlóaljnak a 8. román lovas hadosztály lovasjárőrével együttműködő élmenetőrs százada hiúsította meg.

A megerődített körlet géppuskás-tüzér zászlóaljai együttműködve a jobb szomszéd 138. lövész hadosztállyal és a bal szomszéd 8. román lovas hadosztállyal — a támadást folytatva, december 18. és 19-ére átkeltek a Hernádon, menetből felszabadították Sesza, Perin, s egy sor más lakott helyet és a Hernád mentén, a XVI. 3. és más határköveknél kijutottak a csehszlovák határ vonalára.

A tiszai átkelésnél tanúsított kiváló haditettekért és hősiességért, a megerődített körlet Szinykov főhadnagy parancsnoksága alatt küzdő 361. zászlóaljának öt harcosa elnyerte a Szovjetunió Hőse címet az Arany Csillaggal és a Lenin Renddel.

A sátoraljaújhelyi felszabadító harcokban mutatott kimagasló helytállásért, hősiességért és bátorságért a 493. géppuskás-tüzér zászlóaljat a Bogdan Chmelnyickij Renddel tüntették ki. A zászlóalj volt parancsnoka, Grigorjajev Viktor Mihajlovics, jelenleg a Szovjetunió Földtani Minisztériumának osztályvezetője. Az 500. géppuskás-tüzér zászlóalj az Alekszandr Nyevszkij Rendet kapta. Ennek a zászlóaljnak a volt parancsnoka Szotnikov Ivan Vlagyimirovics, jelenleg író, Ufa városában él.

Moszkva, 1959. december 30.

A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

ADALÉKOK A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ

(5. közlemény)

IV. FEJEZET

A magyar katonai nyelv körüli fáradozások a reformkorban. A Tudós Társaság katona tagjainak munkássága.

Az elmúlt évszázadok (XVI-tól XIX-ig) alatt, — mint értekezésem eddig megjelent fejezeteiben vázoltam, a katonai magyar nyelv megteremtésének és fejlesztésének szükségessége a csapatok köréből indult el. Gondolkodó magyar csapattisztek tartották elkerülhetetlenül szükségesnek, hogy a császári seregben szolgáló magyar katonáiknak magyar nyelven magyarázzák meg a szolgálati és gyakorlati szabályok rendelkezéseit és az idegen nyelvű vezényszavakat. Így születtek meg a különböző időkben egymástól függetlenül, minden rendszer nélkül magyar szabályzatok, eleinte csak a német nyelvű szabályzatok fordításai. A Zrínyi Miklóstól alkotott kitűnő magyar katonai nyelv hamar feledésbe merült. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt megjelenhettek ugyan teljes magyar szabályzatok. Ezek sem voltak hosszú életűek, de már megadták az alapot ahhoz, hogy a Mária Terézia uralkodása alatti magyar csapattestekben a magyar katonai nyelvhasználat — legalább is az ezredek belső életében —, mindig nagyobb szóhoz juthasson. Nagyot lendült ez a kérdés a francia forradalom utáni években és a Napoleoni háborúk alatt, amikor a hadbaszólított magyar nemesi felkelés gyalogos és lovascsapatai számára már központilag szerkesztett, jó magyar nyelvű szabályzatok készültek s a meginduló magyar hírlapirodalomban Kazinczy nyelvújítási eredményeinek figyelembevételével írt harcjelentések, leírások tág teret adtak a magyar katonai nyelv továbbfejlesztésének. És ekkor jelent meg a legelső két komoly magyar hadtudományi munka Szekér Joachim és Jakkó László buzgalmából. A katonai nyelv kérdése ekkor már szinte nemzeti üggyé vált s a csapatok soraiból átkerült a társadalom és a tudományos világ érdeklődési körébe. Most már nem kellett német szabályzatokat magyarra fordítani. Gondolkodó katonáink a XIX. század első felében azonban ráeszméltek arra, hogy

a katonai nyelv magyarosításához elkerülhetetlenül szükséges az idegen nyelvű katonai műszavak helyes átültetése magyar nyelvre. Erre kellett tehát most a legnagyobb súlyt vetni. A folyamatos katonai leírások, folyóirati közlemények nyelve már amúgy is együtt haladt a nemzet nyelvének megfelelő újításával, csak a katonai műszavak helyes magyar kifejezésének problémáját kellett még megoldani. Ezzel a kérdéssel annál is inkább foglalkozni kellett, mert ebben az időszakban, a napóleoni háborúk és az 1848-as szabadságharc közti évtizedekben volt a katonai műszaki tudomány, azaz a várépítés, de még inkább a tüzérség és egyéb, műszaki természetű szolgálati tevékenység nagy fejlődése. Ezekben a szolgálati ágakban most már mindig több és több magyar tiszt dolgozott s így különösen érezhette a katonai műszavak magyar megfelelő kifejezésének hiányát.[1]

A Széchenyi alapította Tudományos Akadémia, amit akkor Tudós Társaságnak neveztek, a társadalmi élet minden vonatkozásában már tudományos síkon foglalkozott a magyar nyelv pallérozásának, tisztításának kérdésével. Az akkori monarchiabeli tisztikar magyar tagjainak magas, tudományos műveltségére jellemző, hogy a Tudós Társaság tagjainak sorában ekkor a reformkor idejében már több magyar katonatiszt volt. Így tehát meg volt a lehetősége annak, hogy ezek a szakemberek, a Tudós Társaság támogatásával és szándékainak megfelelően, vegyék kezükbe a katonai műszavak magyarításának dolgát. A Tudós Társaság akkori tagozódásában a katonai, tehát hadtudományi kérdések megoldására még nem volt a Társaság kebelében külön hadtudományi osztály, vagy bizottság. Ezzel a kérdéssel tehát a Társaság katonai tagjainak egyénileg kellett foglalkozni.

A Tudós Társaság megalakulása után már a legelső üléseken felmerült egy magyar általános szótár összeállításának szükségessége. Ezt olvassuk az 1834-ben kiadott Mathematikai Műszótár „Előbeszéd"-ében.[2]

„Mindjárt az első naggyűlés gondoskodott Februáriusban 1831-ben a magyar nagy szótár összeállításához tartozó előkészületekről. A tudományos szavak egybegyűjtésére nézve végeztetett akkor, osztályonként minden, eddig megjelent tudományos magyar munka czimeinek feljegyzése, azoknak, a mennyiben csak megkaphatók, a tagok között kiosztása és belőlük, így, vagy amúgy — kitett magyar műszók kiszedése."

A terv végrehajtása csak lassan haladt előre. Az 1831. június 13-án összeült kisülés foglalkozott ezután már határozottabb alakban a szótár megszerkesztésének részletkérdéseivel. Az ülés jegyzőkönyvének 6. pontja meghatározza, hogy ... „Gyűjtse össze a 6. osztály tudománybéli mű-

[1] E korszak katonai nyelvére vonatkozóan kitűnő adatokat találunk két, nemrég megjelent értékes munkában. Az egyik: Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorszakban. Budapest 1957. 448—451. old. A másik, amelyik a katonai műszavak nyelvészeti meghatározásával, azoknak bőséges ismertetésével foglalkozik. Terestyéni Ferenc: Az állami élet fejlődéséről írt tanulmányának III. fejezete: A katonai nyelv fejlődése, a Paizs Dezső szerkesztésében megjelent: Nyelvünk a reformkorban c. munka 129. old.-tól kezdve. Budapest 1955.

[2] Mathematikai Műszótár. Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság Budán. A magyar Királyi Egyetem betűivel. 1834.
Egy példánya a Tud. Akad. kézirattárában 521.117. sz. alatt.

szavait. Minden tag közölje a helyes, eddig is ismert magyar műszavakat s az idegenekre tegyen javaslatot... Különösen a természeti és mathematikai tudományos osztálya találjon abban módot, hogy a kézi mesterségek, a bányászság, hajósság, földmívelés eszközei s szerei elnevezését maguktól, azok gyakorlóitól vegye által." .... Ebbe be kell vonni az ország nem „tudós" tagjait is..." helyesebbnek is találván a Társaság azt, hogy a szükséges új műszavakat ne látszassék ő a nemzetre makacsul, önkénnyel tolni akarni, hanem azokat a miveltégben gyarapadó magyar, mind nyelve természete, mind a világos értelem megkívánása útján fogadhassa új kincsekül szavai közé".[3]

Ezen az ülésen gróf Teleki József a Tudós Társaság akkori elnöke, mint nevezték „előülője" elnökölt. Jelen volt gróf Széchenyi István, mint „alelülő". A jegyzőkönyvet Döbrentei Gábor szerkesztette, mint a Társaság „titoknoka".[4]

A munka most már határozott irányban megindult. A Társaság katona tagjai, élükön a fáradhatatlan buzgalmú, lelkes Kiss Károllyal, a nagyváradi 37. gyalogezred főhadnagyával, megkezdték a katonai műszavak gyűjtését és lefordítását.

Kiss Károly a következő évben ismét sürgette és javasolta, hogy a szerkesztésbe műszaki s egyéb szakembereket is vonjanak be. Ezek alatt valószínűleg katonai szakembereket értett. Javaslatának meg volt az eredménye.[5]

A Tudós Társaság akkor 6 szakosztály keretében működött. Nyelvtudományi, philosophiai, történettudományi, mathematikai, törvénytudományi és természettudományi szakosztályai voltak.[6]

Az említett Műszaki Szótár előbeszédében felsorolja a számbavehető tudományos munkákat, amelyek anyagát fel lehet használni a szótár összeállításánál. 33 címet sorol fel, katonai írás nincs közöttük. Hogy a hadtudomány műszavai hová sorolandók, a felett sokat töprengtek. De helyet kellett adni ezeknek, mert Kiss Károly és Akadémiai katonatiszt tagtársai, Szontagh Gusztáv, gránátos százados, már akkor ismert filozófus és Baricz György műszaki őrnagy, már gyűjtötték és fordították az idegen katonai műszavakat. Az a nézet alakult ki, hogy a katonai szakma leginkább a mathematikai tárgykörhöz áll legközelebb, várépítési, tüzérségi és műszaki vonatkozásai miatt. Így tehát úgy döntöttek, hogy ezek, a 6 osztály anyagában a mathematikai osztály munkájához csatolandók. Az Előbeszéd erről így ír:... „A katonai sorezredeknél divatozó német és francia elnevezéseket magyarra téve Kiss Károly és Szontagh Gusztáv levelező tagok küldötték be: a várerődí-

3 Kisgyűlési jegyzőkönyvek. Akadémiai Kézirattár. 1931. jún. 13-i jkv.

4 *Teleki József* (1790—1855). Részt vett az Akadémia megszervezésében, majd Erdély kormányzója volt. A szabadságharc után visszavonult és életét történeti tanulmányainak szentelte. Legnevezetesebb eredménye a Hunyadiak koráról írt műve.

Döbrentei Gábor (1783—1851). Korának nevezetes írója, az Akadémia főtitkára. Mint költő Kazinczy köréhez tartozott. Értékesek nyelvtudományi munkái.

5 Kiss K. levele a Társasághoz. 1832. jún. 10. Mind ez a levél, mindpedig a következőkben még megemlítendő levelei az Akadémia kézirattárában találhatók Kiss Károly leveleinek gyűjteményében.

6 Berzeviczy Albert megnyitó beszéde az Akadémia 100 éves alapításának jubleumi ülésén 1926-ban. A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada. Akad. kiadás 1926., 2 kötetben. I. kötet, 6. oldal.

téséit Baricz György és Kiss Károly levelező tagok. A mathematikai körhöz szorosabban tartozókat ezekből Bitnitz szerkesztésébe, Győri Sándor rendes tag rakta bé, a felmaradottak pedig ide toldalékul csatoltatnak".[7]

Az Akadémia Kézirattárában megtaláltam a Kiss és Szontaghtól készített jegyzéket.[8]

A 28, nagy folio oldalból álló kézirat feltünteti idegen írással a német és francia műszavakat, mellettük váltakozva fekete és piros tintával a választott magyar kifejezéseket. A Kiss Károly aláírásával ellátott kézirat címe: A hadi szótárhoz.

Mivel az említett 6 szakosztály közül legelsőnek a mathematikai osztály készült el a műszótár összeállításával, azt függetlenül a többitől kiadták, az Előbeszéd utolsó mondata szerint az 1833 novemberben tartott nagy gyűlés határozata értelmében Pesten 1834. április 21-én.

A nyolcadrét, 110 oldalból álló könyvecske a Mathematikai Műszótár beosztása: Az első 97 oldal az általános műszavakat hozza beolvasztva az idevágó katonai kifejezéseket. Azután következik a Toldalék. Hadiműszavak, I. fejezet. A katonai fegyver minden részei Kiss Károlytól. II. fejezet 100—110. oldalakon: Általános katonai műszavak, kifejezések. Szontagh Gusztávtól.

Kiss Károly nagy szorgalommal és kedvvel látott munkájához. Bizonyítja ezt többek közt a Tudós Társasághoz 1831-ben intézett jelentése: Kelt Nagyváradon 1831 okt. 10. én

„Tekintetes Titoknok Úr!

A m. t. társaság Julius 9-k köl felszólítására nem vagyok ugyan idegen az előmben kitűzött katonai osztályban a műszavak szerkesztésén munkálkodni, a mihez én már hozzá is fogtam, de mivel részszerént hivatalos helyheztetésem üdőmnek nagy részét el foglalja, részszént a kijelelt könyvek birtokában nem jöhettem, osztályom is bőfoglalatú, azért Tek. Titoknok Ur, engedelméért könyörgésemet méltóztassék a m. t. társaság elejben terjeszteni, ha hogy osztályom műszavai beküldése sokkal később történne, mint sem talán a társaság a közjóért buzgólkodásában várha ná, vagy a többi, kevesebbet elfoglalva lévő meghívottak azt tehetik."

Közben katonai felsőbb parancsnokságai is okoznak nehézséget e munkája gyors elvégzésében. 1832. augusztus 18-án jelenti a Társaságnak, hogy nem jelenhetik meg személyesen a legközelebbi nagygyűlésen, mert kérését szabadság iránt, a budai főhadparancsnokság elutasította

[7] *Bitnicz Lajos* (1790—1871) bölcsész, nyelvtudós, szombathelyi kanonok majd c. püspök. Részt vett az Akadémia szervezésében s az igazgatótanács tagja lett.

Győry Sándor (1795—1890). Kiváló mérnök szakember volt. Országos építészeti igazgató. Az Akadémia 1832-ben választotta lev. s ugyanebben az évben még rendes tagjává. Sok értékes tanulmányt irt a műszavakról.

Ikafalvi Baricz (Baritz) György (1779—1840). A mérnöki akadémiát Bécsben végezte, 1805-ben belépett a hadmérnöki karba. A napoleoni háborúkban értékes munkásságával tűnt ki. Mint őrnagy Zárának volt erődítési igazgatója. Az Akadémia 1832-ben lev. tagjává választotta.

[8] Akad. Kézirattár M. Nyelv. 20. 23.

azzal az indokolással (ami az akkori, tudományos dolgok iránt közönyös és érzéketlen katonai felfogásra jellemző) ... „hogy én figyelmemet inkább az alattam lévő nevelőintézetre, mint más litteraturai dolgozásokra fordítanám".[9]

A Tudós Társaság akkori katona tagjai közül a leglelkesebben Kiss Károly karolta fel a magyar katonai műszavak ügyét. Rendkívül szorgalmas és buzgó író-katona volt. Érdemesnek tartom hosszú életének fontosabb mozzanatait ismertetni. 1793. augusztus 12-én született Budán. A katonaélethez érzett hivatást, belépett a nagyváradi Máriássy, 37. sz. gyalogezredbe s a napoleoni háborúk második felének hadműveleteiben részt vett. A nagy háború elcsendesedése után ezredével Galíciába került s itt Lembergben ismerkedett meg az ezredében szolgáló Szontagh Gusztávval, aki akkor már neves író, bölcsész volt. Általa összeköttetésbe került korunknak nevezetesebb íróival tudósaival s azokkal, — a Kisfaludyakkal, Virág Benedekkel, Döbrentei Gáborral, Vörösmartyval, Bajzával való kapcsolata szorosabbá vált, amikor 1824 végén Budára került. Innen, már mint főhadnagy, ezredével Nagyváradra ment s 1829-ben az ezrede katonai nevelőiskolájának vezetését bízták reá. Már eddig is sok értékes történti, főleg a napoleoni háborúk hadieseményeit ismertető értekezése jelent meg az akkori tudományos folyóiratokban. Az Akadémia 1831 februárjában levelező tagjai sorába iktatta, 1840 szeptemberében megválasztották rendes taggá. 1842. óta a Kisfaludi Társaság tagjai is volt.

Kapitányi ranggal 1833-ban visszakerült ezredéhez Galíciába. De az idegen környezetben nem érezte jól magát, visszavágyott magyar tudós barátai körébe. 1837-ben kérte nyugállományba helyezését s Pestre költözött. Most már zavartalanul részt vehetett az akkori magyar irodalmi és tudományos életben s buzgó munkatársa lett a Tudós Társaságnak. Mint akkor már ismert katona tudóst, 1845-ben megbízták a magyar gyalog polgári őrhad szervezésével, később pedi, 1848-ban a budai főhadparancsnokság rendelkezésére őrnagyi rangban dolgozott a nemzeti őrsereg felállításán. Az ő indítványára nevezték el ezt a csapatot honvéd-nek. Az elnevezést Kisfaludy Károly egyik régebbi verséből vette át s adott neki ezzel határozottabb jelentőséget annyira, hogy ez a katonai műszó mai napig is megmaradt. Alezredessé előléptették, 1848-ban s mint ezredes ő lett a magyar katonai nevelés felügyelője. A szabadsárharc után 10 évi aradi várfogságra ítélték, de ebből egy év után, 1850-ben kiszabadult. Élete további éveit Pesten töltötte tudományos és irodalmi munkássággal s 1866. február 17-én halt meg. Sok érdekes harctéri eseményleírást írt, melyeket az Uránia, Tudományos Gyűjtemények, Felsőmagyarországi Minerva s az Egyetemes Magyar Enciklopédia szívesen közöltek. Az Uránia 1841. évfolyamában közzétett hadtudományi aforizmái mélyen gondolkodó katonalélektani megfigyeléseit írja le.

Meleg kapcsolatot tartott fenn állandóan ezredtársával, a tudós Szontagh Gusztávval, együtt dolgozták ki a Mathematikai Műszótárban megjelent katonai műszavak gyűjteményét és főleg az ő fáradozásának

[9] Levele id. h. 112/1832.

eredményeképpen 1843-ban megjelent Hadi Műszótárat.[10] Kiss Károly az említett, 1831. október 10-én a Tudós Társaság titkárához küldött jelentésében felsorolja 12 értekezését, amelyek közül 7 a Tudományos Gyűjtemény 1825—29. évfolyamaiban, 5 pedig a Felsőmagyarországi Minerva folyóirat 1825—31. évfolyamaiban látott napvilágot. E tizenkét, rövidebb-hosszabb értekezéséből megállapíthatjuk, hogy Kiss nemcsak kevésbé jelentős, inkább népszerűsítő jellegű cikkeket is írt a katonaéletből, mint pl. „Magyar alvitézek hőstettei, Apró Haditörténetek, Apróharc"... hanem komoly hadtörténeti kérdések is foglalkoztatták. Leírja Palota, Kőszeg, Nagyvárad várainak történetét, néhány napoleonkorabeli harcjelenetet, és érdekelte őt „Az ó- és újkori csatarend" kérdése is. Ha ezeket a munkáit elolvassuk, meghatározhatjuk Kiss helyét és jelentőségét a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetében. Értekezéseit folyamatos, jó — persze az akkori ízlésnek megfelelő ma már kissé elavult, dagályosnak hangzó — magyar nyelven írta. Hellyel-közzel érezni néha, hogy nehézségei vannak — különösen a várépítés és egyéb műszaki dolgok francia kifejezéseinek helyes tolmácsolásában, de vagy körülírással, vagy új műszavak alkotásával végül mégis helyesen, értelméhez híven alkalmazza azokat.

1831-től kezdve teljes odaadással fogott hozzá a helyes magyar katonai műszavak megalkotásához s a Tudós Társaság terveinek megvalósításához e téren. Említett „A hadiszótárhoz", Szontagh Gusztávval együtt szerkesztett, ezernél több műszóból, illetve francia és német műszavakból álló kéziratát a methematikai osztály beolvasztotta a Mathematikai műszótárba, de sokat kihagyott belőlük. A szótár első, főrészébe besorolt műszavak közül néhány érdekesebbet említek meg. Hogy a Műszótár a Tudós Társaság szándéka szerint csupán előmunkálat és egy része lett volna a készülő általános nagy magyar szótárnak, mutatja az is, hogy a felsorolt idegen műszavakra talált magyar kifejezés után odaírták az illetőnek nevét, aki azt beküldte. Ezzel tehát alkalmat akartak adni, hogy bárki más is hozzászólhasson s a megnevezettekkel eszmecserét folytathasson egy-egy műszó felett.

A Batterie szóról ezt olvassuk: Batterie (mint ágyúhely), tűzgát (mint ágyúsor), tűztelep — kis Ágyútanya, Jelenkor — Üteg—Szontagh, Pattantyú—Baritz.[11]

Ezekből a kifejezésekből csak a Szontaghtól alkotott „üteg" maradt meg a mai napig is.

Bresche: rézs — Jelenkor, romnyílás, romrész — Kiss, Réstöret — Szontagh, törés — Baritz.

A Citadella elnevezésre mindenki a fellegvárat javasolta.

Flanquieren: Oldalazni — Szontagh. Frontangriff: Homloktámadás — Szontagh.

10 *iglói Szontagh Gusztáv* (1793—1858). 1813-ban belépett a 37. sz. nagyváradi Máriássy gyalogezredbe, a napoleoni háborúk utolsó éveit végigharcolta s mint gránátos kapitány ment 1837-ben nyugállományba. 1832-ben az Akadémia levelező tagja, 1839-ben a bölcsészeti szakosztályban rendes tag. Neves bölcsész, sok ilyen tárgyú és kritikai cikk érdemes szerzője.

Kiss Károly részletes életírását lásd Szinnyei József: Magyar Írók Élete és Munkái. VI. k. 353—8. old. Szontaghét u. o. XIII. k. 1072. old.

11 Jelenkor politikai hírlap. Széchenyi alapította 1832. Szerkesztője a nyelvújító Helmeczy Mihály.

Glacis és esplanade: Váralja, Várkültér — Kiss.
Lafette: Ágyúszekér — Baritz.
Pionier: Árokásó — Kiss. Táborutász — Baricz.
Protze: Böröcz—Kiss. Taliga, vontató — Baritz.
Spanicher Reiter: spanyol tövis — Kiss. Sulyomsorompó — Baritz
Wagenburg: Szekérvár — Kiss.

A szótár Toldalék részében a Kiss Károly szerkesztette puskaalkatrészekről szóló magyarosított kifejezések nagyon jók, megfelelők, legtöbbje ma is megmaradt, mint pl. tusanyak, fegyvercső. De találunk nehány erőltetett magyarítást is amit az egészséges gyakorlat később kiküszöbölt. Így pl. a puskacső végén lévő kis célgömböt, amit légynek is szoktak nevezni a német Mücke-ből, így fordítja: légy, büty, célbütykő.

A Toldalék második része, amelyet Szontagh állított össze igen sok nyakatekert, erőltetett kifejezést hoz. Néhány példa:

Verhau; rigya, fatorlat. Bayonett — szurony. Cartouche — tokmány. Chef des Generalstabes — tábornokfő. Feldmarschalleutnant — osztályvezér. Feldzeugmeister — tárvezér. Generalmarsch — egyetemi doboló. Generalsturm — egyetemi ostrom. Korporal-szakos. De van sok jó kifejezése is, például: Pontonbrücke — dereglyehíd. Strategie — hadtudomány, Taktik — hadművészet. Tirailleur — puskás. Vedette — táborszem, szemlélő.

Megérjük, hogy Kiss, Szontagh és katonatudós társaik semmiképen sem voltak megelégedve azzal a megoldással, hogy a katonai műszavakat, mint lényegtelen dolgot kezelték, s a 28 nagy folo íven javasolt ezernél több műszóból sokat nem soroltak be a Mathematikai műszótárba. Tovább fáradoztak, hogy szerkeztessen a Tudós Társaság egy külön katonai műszótárat. Erre úgy látszik a hajlandóság megvolt. Csatlakozott hozzájuk egy neves katonatudós, Tanárky Sándor őrnagy, akinek 1839-ben tett javaslatát a kis gyűlés február 5-én elfogadta és felszólította, hogy... „annak értelmében a Nagyságod által javaslatba hozott hadtudományi műszótárt illető előleges munkálkodásokhoz hozzáfogni, azok bevégezte után magát a magyaritást kormányozni s e munkálatokat általam a kisgyűlés elébe terjeszteni ne terheltessék".[12]

Hogy a társaság ezzel a munkával, illetve annak irányításával nem az, eddig olyan lelkesen és eredményesen dolgozó Kiss Károly századost bízta meg, — annak oka az, hogy ő ezekben az években ezredével Lembergben állomásozott. 1835. augusztus 28-án jelenti Lembergből, hogy a nagygyűlésen nem vehet részt, mivel:... „távol kedves honunktól kemény hivatalomhoz kötve vagyok".[13]

Tanárky, munkatársaival nekifeküdt a munkának, de úgy látszik betegeskedni kezdett, kérte Kiss Károlyt, hogy segítsen neki. Kiss ezt szívesen tette, pár évi munka után 1840. január 4-én kénytelen volt közölni a Tudós Társaság titoknokával, hogy átvette ugyan Tanárkytól a katonai műszótár összeállítását, de mivel Tanárky meghalt, visszaküldi azt a Társaságnak. Jelentése teljes szövegében így hangzik:

12 Kisgyűlési határozat id. h.
13 Levele i. h. 53/1835. sz.

Tekintetes magyar tudós társaságnak.

Egyik heti ülése határozatában kötelességévé tette az academia Tanárky Sándor r. tagnak a katonai műszótár kiadhatása véget a leginkább gyakorlatban lévő hadi műszavak összeírását, hogy az aztán betű sorozatban s több másolatban az academia katonai tagjaival a magyarosítás végett közöltessék. Tanárky Sándor meg is kezdette a dolgozatot, de folytatásában súlyos betegsége gátolván, végre engem megkerese, nyújtanék neki abban segéd kezet, mit én örömmel tellyesíték is, s a megkezdett munkát üres óráimban, mint tőlem kitelhete, folytatám. De Tanárky Sándor elhunytával e megkezdett munkálatot, mint csupán őt illetőt, mint csak rábízottat, magamnál többé nem tarthatom már, hanem azt, nehogy ez igen czélirányos műszótári tervezet egészen dugába dűljön, átnyújtom a tek. társaságnak további rendelkezésre úgy, mint az nálam is a boldog emlékű rendes tag halálakor, félben szakadt.

Budán Január 4. 1840.

Kiss Károly.

Kiss Károly azonban folytatta a munkát s már ugyanazév áprilisában jelenti:

Tekintetes magyar tudós társaságnak.

A hadi műszótár iránti határozatában kimondá a t. Társaság, hogy a magyarosítandó műszavak sorozata mindannyi másolatban azon felszólítás mellett közöltessék br. Lakos, Baricz György és Szontágh Gusztáv tagokkal, hogy igyekezzenek kiki függetlenül e műszavak magyarosításában eljárni s a t.: A t. társaság engem bízván meg Tanárkay Sándor r. tag elhunytával a hadi műszótár ideigleni szerkezetével, most szerencsém van a tek. társaságnak az össze sorozott műszavak I-ső részét olly kéréssel átnyújtani, méltóztassék azt addig is, míg a II. rész összeírását bevégzendem, idő nyereség véget ezennel ajánlott formátumban meg határozott számú másolatokban leiratni.

Budán April. 23. 1840.

Kiss Károly.

Kissnek e jelentéséből kitűnik, hogy eddigi munkatársain, Szontaghon és Bariczon kívül most már Báró Lakos János tábornokot, aki mint jeles műszaki tiszt a francia háborúban kapta meg a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét s neve, mint a műszaki tudományokban kiváló tudósé, már ismert volt, — is bevonta a Társaság a magyar hadi műszótár szerkesztésébe.[13] Az a felkérés, amit hozzá intéztek, érdekes azért is, mert megvilágítja azokat a szempontokat, amelyek szükségessé teszik e szótár kiadását.

„Méltóságos Báró, cs. kir. Tábornok Úr!

Azon végből, hogy az academia hadtudományi r. tagja, vagy bár mások által is, időrül időre fordítandó e tudományokbeli munkákban, s műnyelvre nézve bizonyos egyformaság, következetesség és pontosság uralkodjék, valamint másfelül annak tekintetéből, hogy nem kevés katonai műszó fordul elő a közéletben, folyóiratok és újságokban, encyclopediai, történetírási s egyéb könyvekben: s ezekben gyakran nem csak tetemes eltérések, de nem csekély hibák is tapasztaltatnak, mert kik e szavakat alkotják, ritkán fogták fel elég világosan a tárgyakat és eszméket, miket kitenni kívántak: óhajthatónak találtatott, hogy e részben is, tudományos és nyelvészeti alapon bizonyos megállapodás történjék. Ez okból az Academia mindenek előtt Tanárky Sándor, és ennek elhunyta után folytatólag Kiss Károly által összeíratta a szükségesebb hadtud. műszavakat, mellőzvén a ritkábban előfordulókat, valamint azokat, melyek a hadtudománnyal összefüggenek ugyan, de gyakorlatban kézművességbe mennek által, s ennélfogva ugyanis az Academia kézműszótárában találnak majd felvételt.

S ezen összeírás első részének egyik példányát van már szerencsém Méltóságoddal, azon bizodalmas kérelem mellett közölni, méltóztassék az azokra javaslandó magyar kifejezéseket és egyes szavakat, tekintettel a már meglevő vagy épen divatozó magyar szavakra s a nyelv grammaticai tulajdonaira, az üresen hagyott rovatokba bejegyezni; hogy az Academia e dolgozat nyomán bizonyos műkitételekben megállapodván, az ezekből szerkesztendő hadtudományi műszótárt köz használat végett kiadhassa, s meghallgatva majd a róla nyilatkozandó közvéleményt, annak czikkelyeit idővel nagy szótárába is besorozhassa."

Nemcsak ebben az írásban, de Kiss levelezésében is olvashatjuk, hogy a Tudós Társaságot röviden Académiának is mondták. Hogy mikor cserélte fel nevét a Tudós Társaság Tudományos Akadémiává, az pontosan meg nem állapítható. Az 1845. utáni Évkönyvek már mint a Tudományos Akadémia Évkönyvei láttak napvilágot.

Tanárky elhalálozása nagy veszteség volt a műszótár szerkesztőbizottságának. Szontagh Gusztáv írja Kissnek, Rozsnyóról 1840. január 6-án. ...„Régen nem sajnáltam úgy embert, mint Tanárkyt. Nehezen tudtunk katonai tagot kapni, végre elérjük célunkat, tökéletesen megfelel céljának, — s ím elveszítjük."[14]

Még abban az évben újabb veszteség érte a szótárszerkesztő katonai bizottságot. Baricz György műszaki alezredes váratlanul meghalt Zárában 1840. december 27-én. Így most már valóban Kiss Károly végezte el a hadiműszótár szerkesztésének oroszlánrészét. Az Akadémia elnöksége ezt kellően méltányolta is, és 1840. szeptember 16-án kelt levelében értesítette Kisst, hogy a Tanárky elhalálozása folytán megüresedett rendes tagsági helyre őt választotta, annál is inkább, mivel Tanárkyt betegsége alatt már ő helyettesítette s mint... „arra méltó tudóst"... ez a hely megilleti.[15] 1841-ben elfoglalta székét s székfoglaló

[13] Akad. kézirattár 210/1840. sz. levél.
[14] Szontagh levele Akad. Kézirattár. Irodalmi levelek 149. sz. gyűjteményében.

értekezésének tárgya volt: „Mi okozta a francia köztársasági harcz nyereségeit, győzelmeinek mi adott olly hatalmas befolyású sikert?" Ez a munkája csak kéziratban volt meg. Az Akadémia kézirattárában eddig még nem tudtam rábukkanni, pedig a magyar katonai nyelv fejlődéstörténete szempontjából bizonyára értékes munka lehetett.

Az Akadémia tudós katona tagjait annyira foglalkoztató hadiműszótár végre 1843-ban megjelent.[16] Sajnos, azonban azt kell megállapítanunk, hogy ez a nagy buzgalommal végzett munka, a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetében nem foglalhatta el azt a helyet, amelyre hivatva lett volna. A műszakavak szerkesztői még erősen a nyelvújítás hatása alatt állottak s az új katonai műszavakat nem a magyar népi nyelv egészséges talajából vették, hanem erőltetetten készítették, nyakatekert, ma már teljesen érthetetlen műszavakat, bár azt is el kell ismernünk, hogy sok helyes képzésű műkifejezést is honosítottak meg e szótárban. A könyv nyolcadrét alakú, 128 oldalas alakban került ki a Heckenast nyomdából. Két részből áll. Első része 58 oldalon közli a magyar szavak német megfelelő kifejezéseit, a második részben pedig a német szavak pótlására választott magyar műszavakat. Külső címlapja: Hadi Műszótár. Ungarisch-deutsches und deutsch-ungarisches Militär Kunstwörterbuch. Magyar-németül és Német-magyarul. Pest 1843. Kiadja Heckenast Gusztáv.

Belső címlapjainak bal oldalán olvassuk, hogy: ...„veröffentlicht von Karl von Kiss Hauptmann und ord. Mitglied der ung. Akademie" „... közre bocsátja Kiss Károly kapitány, s Magyar Akadémiai rendes tag."

A mind a két nyelven szerkesztett rövid előszóból kitűnik, hogy az Akadémia ezt az önálló hadiműszótárt is voltaképpen még csak a készülő nagy, akadémiai műszótár előmunkálatának tartja... „Addig is, amíg a magyar akadémiai hadiműszótár a napfényre jövendhet, szükséges egy rövidebb, a közéletben használt műszavakat kicsinyben közrebocsájtani, hogy hasznát vegyék azok, akik hadimunkákkal foglalkoznak és haditestületekkel leveleznek... Egy tudományágban sem érezhető a műszóhiány annyira, mint hadinyelvünkben, ezen annál inkább felakadhatni, mivel tudjuk azt, hogy nemzetünk jelleme és alkotmányos szerkezete hadias volt; hadi nyelvének is kellett tehát lennie, de jobbadán elveszett, magyar nyelvrégiségeink alig tudnak néhányat előmutatni. A feladat tehát egy hadi nyelvet, a tudomány természetéhez alkalmazhatót előteremteni, nem könnyű és sok szorgalmat kíván."

Legmagyarosabbak azok a kifejezések, amelyek a nép életével kapcsolatos és katonai használatra is alkalmas szavak voltak. De találunk ezeken kívül is nagyon használható és nyelvképzés szempontjából sem kifogásolható műszavakat, amik átmentek a köztudatba s legtöbbjét még ma is használhatjuk. Ilyenek az ágyú (álgyú), csatár, derékhad, cselmozgás (Demonstration). Helyesen alkalmazzák a hadi szóval képzett kifejezéseket, pl. hadihajó, hadijáték, hadilábon. De ezeknél az „i" betűt néha elhagyják, s ekkor a műszó erőltetettnek hangzik, pl. hadjog, had-

[16] Hadi Műszótár. Magyar és Németül és Német—Magyarul. Pest 1843. Orsz. Széchenyi Könyvtár 217819. sz.

levéltár stb. Szerepel a szótárban a közvitéz, naposkáplár és sok más, a későbbi magyar katonaságnál használt kifejezés.

Nagyon indokolt volt a későbbi nyelvtudósok kemény bírálata erről a szótárról. Buzás Győző írja: ...„nem volt arra szükség, hogy a nyelvújítás hívei az előbbi korszakok tősgyökeres magyar hadi nyelvét teljesen mellőzve ily fajta nyelvfaragásaikkal nyelvünket hosszú időre elértelenítsék."[17]

Simonyi Zsigmond is helyesen állapítja meg a Háború Szavai c. értekezésében, hogy a sok katonai nyelvi ferdeség oka, hogy ezeknek a törekvéseknek kezdete a nyelvújítás virágkorába esik. Ennek következménye, hogy hemzsegnek a magyartalan kifejezések.[18]

Bélteky Kálmán A Katonai Műnyelv c. értekezésében megállapítja, hogy egyes szakok (orvos, ügyvéd, pap) műnyelvét kevesen értik. Ez nem okoz fennakadást, mert ezek a szaktudósok beérik a görög, latin kifejezésekkel... „A katonai nyelv annyiban kivétel, hogy nagyobb rétegre hat... a katonai nyelvben tehát saját nyelvünkön kell, törik-szakad, — műszót teremteni."[19]

Hogy az említett nyelvtudományi szakemberek kifogásolták Kiss Károlyék Hadiműszótárát, annak igazolására elég lesz nehány valóban erőltetett, ma már szinte humorosan hangzó értelmetlen műszavat felsorolni. Nem is tudtak meghonosodni katonai nyelvünkben, a magyar katona egészséges nyelvérzéke hamarosan kiküszöbölte azokat. Néhány példa: Futtertornister-abraktorba. Ehrenzeichen-Becsjel. Blokade-bezárgyázat. Colonnenführer-csapadvezénd. Sappe-gátna. Sappeur-gátnász. Stürmer-rohoncz. Volontair-szabadoncz. Verpfleugung-tápla Naturalverpflegung-termesztményi tápla. Etappenportion-tápalak. Feldschmiedetárvinnye.

Kiss Károly és társai sem voltak megelégedve e munkájukkal. A műszótár végleges megszövegezésénél az Akadémia sok, Kisséktől javasolt műszavat kihagyott. A főtitkárhoz intézett egyik, 1844. okt. 10-én kelt levelében kifogásolja, hogy a kiadott akadémiai zsebszótárban kevés a katonai műszó. Küld tehát „6 füzetkében" egy új kiadás számára szavakat. Csak a legszükségesebbeket, a mindennapi polgári- és hadiéletben előfordulókat küldi. A teljes gyűjtemény... „a készülőben lévő hadiműszótár körébe tartozik."[20]

De ez az új, teljes szótár még 1847-ben sem jelent meg, bár Kiss szorgalmasan dolgozott új javaslatain.[21]

Az 1848-ban kezdődő szabadságharc előtti évekből, még egy katonai nyelvtörténeti szempontból érdekes kis könyvről kell megemlékeznem, amely egy évvel a Hadiműszótár után, azaz 1844-ben jelent meg. Címe: Magyar hadnyelvtan a császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára. Írta Cetz J. cs. kir. 62-dik számú Tursky lovag gyalogsorezredi hadnagy. Pesten 1844. Nyomtatta Trattner-Károlyi.

17 Közli Terestyéni Ferenc id. m. 136. o.
18 Simonyi Zsigmond: A háború szavai. Magyar Nyelvőr 1914. évf. IX—X. f. 377. old.
19 Bélteky Kálmán: A katonai nyelv. Magyar Nyelvőr 1891. évf. 534. old.
20 Kiss levele id. h. 944/294. sz.
21 U. o. 10/1847.

A nyolcadrét alakú könyv címlapjának bal oldalán ugyanez a magyar cím olvasható németül. A német nyelvű előszóból megtudjuk, hogy a könyvecske célja a magyar hadiműszavak megismertetése tisztek és tudósok számára, hogy ne legyenek kénytelenek katonai dolgokban parancsnokságokkal és polgári hatóságokkal levelezéseiknél tolmácsra szorulni. Szerző tudja ugyan, hogy munkája tökéletlen, de a Tudományos Akadémia felülvizsgálta, s annak rendes tagja, Kiss Károly kapitány segített neki.

A bevezetés után egy német nyelven ügyesen megírt magyar nyelvtan következik, amely megmagyarázza a magyar nyelv szabályait. Azután öt szakaszba osztja mondanivalóit. I. szakasz: Magyar beszélgetések, szólásmódok, gyakorlati utasítások katonákkal, tiszti szolgákkal stb. való beszélgetésre. II. szakasz. Rövid példák parancsok, katonai utasítások magyar nyelvű megszövegezésére. III. szakasz „Szabállati" darabok, azaz szabályzatok, fegyvertan magyarul. IV. szakasz. Hadelvek és szónoklatok. Ez a szakasz a magyar katonai nyelvtörténet szempontjából különösen érdekes. Kifogástalan fordításban közöl részleteket jeles katonák írásaiból, szónoklataiból. (Caesar, Polybios, Montecuccoli, Turenne, Khevenhüller, II. Frigyes porosz király stb.) A szónoklatok közt főleg a napóleoni háborúk idejéből olvasunk és főleg Napóleonnak katonáihoz a harcok előtt, alatt és után mondott szónoklataiból ügyesen összeválogatott részleteket. A helyes magyar katonai nyelv alkalmazásának egyké példája ebből a szakaszból: Szabatos, helyes magyar átültetések:

80. o.Jól ítéld a magad és az ellenség erejét. (Vegetius)

85. o. Megkerülvén az ellenséget egy, vagy mindkét szárnyán, igyekezzünk őt oldalt megtámadni s közepét áttörni. (Napóleon)

89. o. Buzdító beszéd az ellenség közeledésekor: Vitézek! Az ellenség közeledik. Rövidítsük meg útját legalább fél évvel. Hadd találjon bennünket saját földjén; lássa, hogy sem nagyobb erejével, sem gőgje által meg nem rettent. Rajta tehát, Ki, — a határszélre. — Tegyük a háborút az ő országába át, ezáltal már felére győztünk!

Az V. szakasz szolgálati jegyzékek címmel írásbeli példákat ad, hogy miképpen kell rövid jelentéseket, értesítéseket magyar nyelven megfogalmazni, szóval egy rövid magyar katonai irálytan szabályait közli.

A könyv végén 64 oldalon közöl egy német—magyar katonai szótárt. Nem hoz új dolgokat, hiszen a Kiss-féle hadiműszótárból vette át annak anyagát.

Sajnos, a reformkor éveiben nem jelent meg egy komoly hadtudományi és a hadvezetés elméleti kérdéseivel foglalkozó nagyobb szabású munka. Oka ennek talán az, hogy a hosszú francia háborúk ideje alatt kifáradt magyar katonaság soraiban inkább a katonai szolgálat gyakorlati része foglalkoztatta a tehetségesebb írókatonákat. És akik közülük, főleg műszaki téren értékes munkát folytattak, mint pl. Kőszeghy Mártony Károly, Martonitz András tábornokok, s az akkor európai hírű Bólyay János hadmérnökkapitány, kiváló tudományos munkáikat német, vagy latin nyelven írták.[22]

[22] Vidos Géza: A magyarság szerepe a volt Monarchia műszaki katonai szervezetében. Hadtörténelmi Közlemények 1941. évf.

A magyar polgári hatóságok is szükségét érezték egy magyar katonai műszótárnak. Az Akadémia Kézirattárában találunk egy írást, amelyben Székesfehérvár polgármestere, Miskey Ferenc azzal a kéréssel fordul az Akadémiához, hogy küldene nekik egy olyan magyar hadikönyvet, amelyben a városban most felállítandó polgári katonaság számára alkalmas „Magyar Kormányszavak", azaz vezényszavak megtalálhatók. Ha pedig ilyen könyv még nem jelent volna meg, kéri az Akadémiát, tűzzön ki jutalmat egy ilyen könyv megszerkesztésére, a Városi tanács szívesen vállalja ... „az abból reánk esendő illő részt."[23]

Bár az Akadémia, mint az elmondottakból kitűnik, felkarolta a hadtudomány magyar nyelvkérdésének ügyét, de nem adott akkor még lehetőséget ahhoz, hogy a hadtudomány, hadtörténelem akadémiai tudósai mint egy önálló haditudományi csoportba, vagy osztályba tömörülve, függetlenül a többi osztálytól dolgozhassanak. Eddig a katonai tudományos ügyek, mint hallottuk, a matematikai osztály hatáskörébe tartoztak. Főleg Kiss Károly, mint az Akadémiában a katonai ügyek szakembere érezte azt, hogy ez a tudományág a háttérbe van szorítva. 1846. dec. 17-én érdekes írással fordult az Akadémia Elnökségéhez. Alkalma volt – mint írja – meggyőződni, hogy a matematikai osztály, egyébként érdemes tagjai kiszorították a hadtudomány képviselőit. Ő, mint az Akadémiában a haditudományok képviselője, kénytelen megkérdezni az Elnökséget, hogy a hadtudomány kérdései a Tudós Társaság hatáskörébe tartoznak-é, mert ő is azt tapasztalja, hogy a Társaság nem kíván ezzel foglalkozni. Kérdi tehát, hogy „hajlandó-é a Társaság a hadtudományt a mathematikai osztály alól emancipálni, vagy azt hatáskörén kívülinek tartja."[24]

Az Akadémia hivatalos választ nem adott erre a felkérésre, de valahogy elsimították az ügyet, mert Kiss Károly és katonatársai tovább is lelkesedéssel dolgoztak a katonai nyelv fejlesztése terén. Bizonyítja ezt Kiss Károlynak egy jelentése, amelyben 1847. május 10-én tesz javaslatot a ... „megalapítandó műnyelv" tárgyában.[25]

Az ügynek nem lett folytatása, s nem is volt szükség, hogy az Akadémia állást foglaljon ehhez a kérdéshez, mert a következő évben megindúló szabadságharc megteremtette az önálló magyar hadsereget s ezzel a katonai nyelv fejlesztésének kérdése a honvédség és nemzetőrség számára hivatalosan kiadott szabályzatok és szolgálati könyvek útján önmagától megoldódott.

[23] Akad. Kézirattár AL. 82/1843.
[24] Kiss levele id. h. 312/1846.
[25] U. o. AL. 10/1847.

SZEMLE

FEJEZETEK HAZÁNK FELSZABADÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL

Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1960. 306 lap 23 db színes vázlat.

Felszabadulásunk katonai történetéről az elmúlt másfél évtized alatt számos cikk és kisebb-nagyobb tanulmány látott napvilágot. Ezek megmutatták a szovjet hadsereg értünk hozott hatalmas áldozatait és emléket állítottak a szovjet katonák önfeláldozó hősiességének; hasznos szolgálatot tettek népünk és hadseregünk hazafias, internacionalista nevelése, a magyar—szovjet barátság elmélyítése, a magyar néphadsereg és a szovjet hadsereg testvéri fegyverbarátságának szilárdítása terén. Forrásanyaguk szűk és korlátozott volta miatt azonban elsősorban népszerű jelegük domborodott ki, hiszen levéltári dokumentumokra nem támaszkodhattak, s főleg a hadijelentésekből, a Nagy Szovjet Encikplopédia cikkeiből, továbbá egy-két szovjet feldolgozásból meríthettek. Ebből következőleg a hadműveletek előkészítésével, megszervezésével, lefolytatásával és az egyes fegyvernemek alkalmazásával kapcsolatos kérdések alapos és mélyreható tanulmányozására, tisztjeink katonai műveltségének fejlesztésére, egy-két kivételtől eltekintve, már kevésbé voltak alkalmasak. Ilyen szempontból a hazánk felszabadításának történetével foglalkozó magyar nyelvű szakirodalom meglehetősen szegényesnek mondható.

Éppen ezért jóleső érzés kézbevenni ezt a válogatást, melyet Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből címmel, felszabadulásunk tizenötödik évfordulójára jelentetett meg a Zrínyi Katonai Kiadó. A válogatás anyagát szovjet, bolgár és román szerzők munkáiból vett részletek képezik, s e részletek összességéből szinte hézagmentesen bontakoznak ki a hazánk felszabadítását célzó összes fontosabb hadműveletek.

A kiadó szerencsés kézzel választotta ki azokat a munkákat, amelyekből részleteket közöl a kötetben. Valamennyi munka alapvető forrásanyagát eredeti hadműveleti iratok képezik, s a szerzők nemcsak komoly felkészültséggel rendelkeznek, hanem többségük részt vett a had-

műveletekben is. Mindezek biztosítják műveik alaposságát és magas tudományos színvonalát.

A kötetben közölt valamennyi részletmunkára egyformán jellemző a frázismentesség, a mondanivaló konkrétsága, tudományos megalapozottsága és tárgyilagossága. A szerzők következetesen kerülik a hatásvadászó megállapításokat. Részletes adatok alapján mérlegelik a saját és az ellenséges helyzetet, pontos erőviszonyokat adnak meg. Részletesen tárgyalják a parancsnokok és a csapatok tevékenységét a harc előkészítésének, megszervezésének és megvívásának időszakaiban, ismertetik az egyes fegyvernemek feladatait és szerepét a harcban. Mindezeket értékelik is. Rámutatnak egyes intézkedések helytelenségére, megalapozatlanságára vagy elhamarkodottságára és megvilágítják, milyen következményekkel járt, amikor egyes parancsnokok nem álltak feladataik magaslatán. Reális képet adnak az ellenség helyzetéről, lehetőségeiről és erőfeszítéseiről, azok veszélyességéről. A szerzők nem idealizálnak, nem sima diadalútként tárgyalják a felszabadító hadműveleteket, hanem a való helyzetet tárják fel a maga teljes bonyolultságában, összes nehézségeivel együtt. Éppen ennek eredményeként az olvasó helyesen mérheti fel a felszabadító hadműveletek eseményeit, alkothat fogalmat a harcosok helytállásának nagyszerűségéről, az értünk hozott áldozatok nagyságáról és a hadműveletek során elért eredmények jelentőségéről. A szerzők említett erénye nem kis mértékben hozzájárul, hogy az olvasóban a kötet tanulmányozása során növekszik a csodálat, a nagyrabecsülés és hála érzete felszabadítóink iránt, akik minden nehézséget leküzdve, saját életük feláldozása árán űzték ki a hazánk földjét pusztító ellenséget és adták vissza népünk szabadságát.

A kötet első tanulmányában Ribin vezérőrnagy és Ogarjev ezredes az 57. lövész hadtest tiszai átkelését tárgyalják, amely Tiszafüred és Abádszalók között történt 1944 novemberében. A tanulmány kitűnő leírása egy erőszakos folyamátkelés előkészítésének, megszervezésének és végrehajtásának.

Az 57. lövész hadtest a 2. Ukrán-Front állományába tartozó 53. hadsereg alárendeltségében harcolt. Az 53. hadsereg Erdély felszabadítása után, 1944 október végén Polgár, Tiszabő szakaszon elérte a Tiszát és a frontparancsnok parancsa értelmében a folyón való erőszakos átkeléshez készült, hogy annak végrehajtása után támadást indítson Füzesabony, Recsk irányában. Az 57. lövész hadtest a hadsereg jobbszárnyán, a fő irányban helyezkedett el.

A szerzők az általános helyzet és a hadtest feladatainak ismertetése után jellemzik a terepet, az ellenséges védelmet és az 57. lövész hadtest állományát. A hadtesttel szemben a Tisza túlsó partján magyar csapatok foglaltak védőállást: a 9. határvadász hadosztály, a 25. gyaloghadosztály 1. ezrede, és nyolc tüzér osztály. Közlik az ellenség és az 57. lövész hadtest hadrendjét, táblázatot adnak az élőerőről és a fegyverzetről. Erőviszonyok: élőerő 1,5:1, golyószóró és géppuska 1,1:1, lövegek és aknavetők 4,4:1, a hadtest javára. Ilyen korlátozott erőfölény birtokában kellett a hadtestnek rendkívül nehéz feladatát megoldania.

A tanulmányban komoly helyet kap az erőszakos folyamátkeléssel kombinált támadás előkészítésének és megszervezésének elemzése. Meg-

ismerjük a hadtestparancsnok és a hadosztályparancsnokok elhatározását, a harcrend felépítésének, az erők és eszközök elosztásának, továbbá a tüzérség alkalmazásának tervét; a légi, műszaki, anyagi, politikai biztosítás érdekében tett intézkedéseket; a vezetés és híradás megszervezését, valamint a csapatok felkészítésének módját. A felkészülés során a parancsnokok és törzsek legfőbb feladatuknak tekintették, hogy a személyi állománnyal alaposan begyakoroltassák a folyóakadály leküzdését és a támadást mocsaras terepen. Évégből a hadosztályok minden lövész zászlóaljjal egy-egy és minden lövész századdal három-három átkelési gyakorlatot tartottak a környékbeli tavakon. Ezek során az alegységek begyakorolták az átkelési eszközöknek a folyóhoz történő kiszállítását, vízre bocsátását, a harcosok helytállását, a különböző fegyverek és harceszközök elhelyezkedését a ladikokon és a tutajokon. A gyakorlatokat olyan állománnyal és eszközökkel hajtották végre, amilyenekkel a Tiszát kellett leküzdeniük és a folyó jobb partján kellett harcolniuk. Az előkészítés időszakában nagy gondot fordítottak a lövész egységeknek és alegységeknek a támogató és megerősítő tüzérséggel, valamint a műszaki alegységekkel való feszes együttműködésének megszervezésére. Mindez nagyban hozzájárult a konkrét harcfeladatok sikeres megoldásához.

Ilyen előkészületek után került sor az átkelés végrehajtására. A hadtestparancsnok arra alapozva, hogy az ellenség védelme a Tisza jobb partján nem eléggé szervezett és mély, elhatározta, hogy november 6-án éjjel megerősített zászlóalj és ezred erejű előrevetett osztagokkal kiszélesíti az október vége óta birtokában levő két hídfőt, továbbá széles arcvonalon folytatott tevékenységgel új hídfők birtokba vételére tesz kísérletet. Elhatározta, hogy az előrevetett osztagok sikeres tevékenysége esetén a fő erőket vagy még a támadás megkezdése előtt átszállítja a Tisza jobb partjára, vagy az átkelés biztosítására használja fel az új hídfőket.

Az elhatározás helyességét a gyakorlat igazolta. Az előrevetett osztagok november 6-ra virradó éjszaka kiszélesítették a meglevő két hídfőt és még kettőt foglaltak el, a nap folyamán pedig újabb négy hídfőállást vettek birtokba. Másnapra virradóra e hídfőállások területére átkeltek a hadtest fő erői is. A széles arcvonalon folytatott tevékenység megakadályozta a főcsapás irányának felfedését, ennek következtében az ellenség részenként vetette harcba tartalékait, s a hadtest átkelési szakaszának teljes szélességén szétforgácsolta erejét.

Az átkelés után indított támadás tapasztalatai viszont azt bizonyítják, hogy nem volt helyes a hadtest harcrendjét egy lépcsőben felépíteni. A hadtestparancsnok tartalékát képező egyetlen zászlóalj nem volt elegendő a csapás erejének növelésére a mélységben.

Mindent egybevetve, az 57. lövész hadtest átkelését tárgyaló tanulmány anyagánál fogva kiválóan alkalmas arra, hogy gazdagítsa tisztjeink e bonyolult harctevékenységgel kapcsolatos ismereteit, ugyanakkor igen alapos leírást ad a felszabadító hadműveletek egyik részletéről.

A következő, s egyben legterjedelmesebb részletmunka Malakov ezredesnek A Balatontól Bécsig című könyvéből való. A szerző bevezetőben röviden összefoglalja a magyarországi felszabadító hadműveletek megindításának körülményeit és a Budapest körülzárásához vezető eseményeket, a továbbiakban pedig részletesen elemzi a 3. Ukrán Front dunántúli

harctevékenységét az 1945 januárjában kezdődő német felmentési kísérletek elhárításától hazánk teljes felszabadításáig és a bécsi hadművelet győzelmes befejezéséig. Malakov ezredes munkája a hazánk felszabadítását célzó hadműveletek legfontosabb és tanulságokban leggazdagabb szakaszával foglalkozik, ezért különleges figyelmet érdemel.

A bevezetést követő első fejezet a hazánk fővárosában bekerített német csapatok felmentésére irányuló három ellencsapást tárgyalja, s bemutatja, milyen nehéz körülmények között és hogyan hiúsították meg azokat a 3. Ukrán Front csapatai. Az ellenség az első ellencsapást 1945. január 2-a és 7-e között mérte Komárom körzetéből Bicske irányában. A harccselekmények a 4. gárda hadsereg 31. gárda lövész hadtestének arcvonalán zajlottak le. Az ellenség élőerőben és tüzérségben háromszoros, harckocsikban és rohamlövegekben pedig tizenötszörös túlerővel rendelkezett, az áttörési szakaszon (12 km) arcvonalkilométerenként 145 löveget és aknavetőt, valamint 50 harckocsit és rohamlöveget összpontosított. A védelem számára rendkívül kedvezőtlen körülmények között és nagy túlerővel megindult támadás három nap alatt 30 km-es térnyeréssel járt és Esztergom elfoglalásához vezetett. A főcsapás irányának felfedése után a hadseregparancsnok erőátcsoportosításokkal megszilárdította a védelmet és csapatainak szívós helytállása meghiúsította, hogy az ellenség áttörjön a Budapesten körülzárt helyőrséghez. Ebben nagy szerepe volt a 2. Ukrán Front január 6-a és 10-e között Komárom irányában mért csapásnak, amely a hátbatámadás veszélyének tette ki az ellenséget és arra kényszerítette, hogy ebben az irányban felhagyjon a Budapest felmentését célzó kíséreteivel. A következő ellencsapást a németek a 4. gárda hadsereg arcvonalának középső szakaszára mérték január 7-e és 13-a között, Székesfehérvár északnyugati körzetéből Zámoly irányában. Könnyű sikerre számítottak, mert az előző ellencsapás elhárítása érdekében az arcvonal e szakaszáról a szovjet csapatok nagy részét Bicske körzetébe csoportosították át. Az ellencsapás a 20. gárda lövész hadtest védelmi arcvonala ellen irányult, az ellenség a főcsapás irányában élőerőben háromszoros, tüzérségben és aknavetőkben négyszeres, harckocsikban és rohamlövegekben pedig hatszoros fölényt hozott létre. Január 13-ig a német fasiszta csapatok összesen 10 km-t nyomultak előre és sikerült elfoglalniuk Zámolyt. További térnyerésüket a szovjet csapatok helytállása meghiúsította. A tüzérség és a műszakiak kiváló együttműködése a lövész csapatokkal, teljesen felmorzsolta az ellenség csapást mérő csoportosítását. A harmadik ellencsapást az ellenség január 18-a és 27-e között Székesfehérvártól délnyugatra, a Sárkeresztes és a Balaton közti arcvonalszakaszon mérte, Dunapentele irányában. Ez minden eddiginél hevesebb és veszélyesebb volt. A németek támadó csoportosításába kb. 600 harckocsi és rohamlöveg, valamint több mint 1200 löveg és aknavető tartozott. A védelemben levő szovjet csapatok igen kevés tüzérséggel rendelkeztek, harckocsijaik és rohamlövegeik nem voltak. A támadás megindulása után, a szovjet csapatok önfeláldozó harca ellenére, igen súlyos helyzet alakult ki. Az ellenség nem törődve jelentős veszteségeivel, egyre mélyebben rágta bele magát a szovjet védelembe. Január 20-án Dunapentelénél elérte a Dunát, s Paks felé támadva közvetlenül veszélyeztette a 3. Ukrán Front törzsét. A helyzet veszélyességét jellemzi, hogy a 3. Ukrán Front parancsnoka fel-

hatalmazást kapott: döntsön, megtartja vagy feladja a Duna nyugati partján levő hídfőt. Tolbuhin marsall a hídfő megtartása mellett döntött. Állandó manőverezéssel megerősítette a védelmet, szívósan védekező csapatai egyre fogyasztották az ellenség erőit, majd megállásra kényszerítették. Január 26-ra a németek teljesen kifulladtak és védelembe mentek át. A szovjet csapatok hősi helytállása mindenhárom alkalommal kudarcba fullasztotta az ellenségnek Budapest felmentésére irányuló kísérleteit. Ezt követőleg a két front csapatainak Sárosd irányába mért együttes csapása az arcvonalat majdnem teljes egészében visszaállította az eredeti helyzetébe.

A második fejezet a 3. Ukrán Front csapatainak 1945. február 20-tól március 15-ig tartó balatoni védelmi hadműveletét tárgyalja. A szerző részletesen ismerteti a bécsi irányban kialakult hadműveleti helyzetet, a Dunántúlon egymással szemben álló erők elhelyezkedését, a szovjet hadvezetőség Bécs elfoglalására irányuló tervét és a német vezérkar balatoni ellentámadásának tervét. Rá kell mutatni azonban, hogy nem világítja meg kellően a balatoni ellentámadás helyét és szerepét a német fasiszta hadvezetőség stratégiai terveiben, a nyugati imperialista hatalmakkal kötendő különbéke iránti puhatolózások és a Berlin elleni szovjet támadás késleltetése szempontjából. Különös gondot szentel a 3. Ukrán Front védelmi előkészületeinek, s azokat elemezve megállapítja, hogy az ellenség óriási harckocsifölényére tekintettel, a védelem kifejezetten páncélelhárító jellegű volt, amelyben a tüzérség minden fajtájának kiemelkedő szerep jutott. A 3. Ukrán Front védelmi hadműveleteinek megvívását emellett jelentős mértékben nehezítette, hogy azzal egyidőben folytatnia kellett a Bécs elleni támadásra való felkészülést, továbbá a hídfő viszonylag kis mélysége, amely korlátozta az erőkkel és eszközökkel való széleskörű manőverezés lehetőségét, valamint az a körülmény, hogy a front csapatai az előző harcokban elszenvedett veszteségek miatt nem teljes személyi és anyagi felkészültséggel harcoltak.

A német vezérkar terve három irányból mérendő koncentrikus csapást irányozott elő a 3. Ukrán Front főerőinek bekerítése, megsemmisítése, és a Duna elérése céljából. A főcsapást az Ardenekből átdobott 6. SS páncélos hadseregnek kellett mérnie a Velencei-tó és a Balaton között, délkeleti irányban, hogy Dunapentele, Szekszárd szakaszon elérje a Dunát és két részre szakítsa a 3. Ukrán Front csapatait. A továbbiakban a támadást a Duna nyugati partja mentén északi és déli irányban kellett volna kifejleszteni. A második csapást Nagykanizsa körzetéből Kaposvár irányába kellett mérnie a 2. páncélos hadseregnek. A harmadik csapást a Dráva déli partjáról tervezték mérni, Donji Miholjac körzetéből Pécs irányába, az „E" hadseregcsoport erőivel. A védelemben levő 3. Ukrán Front erőivel szemben a német vezérkar kb. 35 magasabb egységet, köztük 11 páncélos hadosztályt vont össze. Ez a támadó csoportosítás kb. 400 000 katonát és tisztet, 6000 löveget és aknavetőt, 877 harckocsit és rohamlöveget, 900 páncélgépkocsit és 850 repülőgépet foglalt magában. Ebből az erőcsoportból három gyalogos, két lovas és kilenc páncélos hadosztály, öt önálló nehéz harckocsi zászlóalj, egy rohamlöveg osztály a két rohamlöveg dandár a főcsapás irányában tevékenykedett, összesen több mint 140 000 katonával és tiszttel, 807 harckocsival és rohamlö-

veggel, mintegy 3200 löveggel és aknavetővel, továbbá 800 páncélgépkocsival.

Március 6-án a németek mindhárom irányból megindították a támadást. A hadművelet lefolyását a szerző irányonként tárgyalja, miközben a legnagyobb figyelmet az arcvonal középső szakaszára fordítja, ahol az ellenség a főcsapását mérte. Ismerteti az ellenség makacs erőfeszítéseit, amelyek a főirányban fővédőöv s a második védőöv áttörését eredményezték, továbbá a hadseregparancsnokok és a frontparancsnok intézkedéseit a védelem megszilárdítására. Március 9-re a túlerejű ellenséggel vívott kemény harcok legyengítették a szovjet csapatokat, s erre az időre csaknem valamennyi tartalék is felhasználásra került. A szovjet csapatok hősi ellenállása ellenére a németek egyre mélyebben hatoltak be a védelembe, ugyanakkor támadási arcvonaluk is állandóan szélesedett, s emiatt egyre nehezebben lehetett csapatokat kivonni a kevésbé veszélyeztetett arcvonalszakaszokról. Ebben a rendkívül nehéz és bonyolult helyzetben a 3. Ukrán Front parancsnoka a Legfelsőbb Parancsnokság engedélyét kérte a front alárendeltségébe tartozó és a Bécs elleni támadásra felkészülő 9. gárda hadsereg felhasználására a védelem megerősítésére. A Legfelsőbb Parancsnokság azonban akként ítélte meg a helyzetet, hogy a németek utolsó erőfeszítéseiket teszik, ezért megtiltotta a 9. gárda hadsereg igénybevételét és utasította a 3. Ukrán Front parancsnokát, hogy eddigi erőivel állítsa meg az ellenség támadását és legkésőbb március 15-én vagy 16-án menjen át támadásba az ellenséges csoportosítás végleges szétzúzása és a sikernek Bécs irányába való kifejlesztése céljából.

Tíz napon át tartottak a rendkívül elkeseredett harcok a Balaton körzetében. Az ellenségnek a Velencei-tótól délre mintegy 12 km, a Sárvíz-csatornától nyugatra pedig 30 km mélyen sikerült beékelődnie a szovjet védelembe. Az erőkkel és eszközökkel való mesteri manőverezés, a csapatok és fegyvernemek példás együttműködése, valamint a szovjet harcosok önfeláldozó hősiessége megakadályozta, hogy a német fasiszták elérjék céljukat: kijussanak a Dunához. Március 15-ig emberben és hadianyagban olyan óriási veszteségeket szenvedtek, hogy kénytelenek voltak lemondani a további támadásról és védelembe mentek át. Ugyancsak kudarcba fulladt az ellenség támadása a két kisegítő irányban is. Az ellenség a március 6-ától 15-éig vívott harcokban halottakban és foglyokban csaknem 45 000 katonát és tisztet, több mint 280 löveget és aknavetőt, kb. 500 harckocsit és rohamlöveget, 50 repülőgépet, 500 páncélozott szállító járművet és több mint 1300 gépkocsit vesztett.

A következtetésekben a szerző elemzi a védelmi hadművelet sikeres megvívásának okait és feltételeit, különösen kiemelve a páncélelhárítás megszervezését, továbbá a manőverezés szerepét.

A harmadik fejezetben a szerző a hazánk felszabadításának befejezését és Bécs elfoglalását eredményező hadműveletekkel foglalkozik. Ismerteti az arcvonal déli szárnyán a hadműveletek kezdetére kialakult helyzetet és a szovjet hadvezetőség hazánk teljes felszabadítására irányuló tervét, az erőviszonyokat és a hadművelet sikeres megvívása érdekében tett intézkedéseket. A 2. és 3. Ukrán Front bécsi hadműveletét, amely 1945. március 16-án kezdődött és április 15-én ért véget, három etapra osztva tárgyalja. Az első etapban (márc. 16—25.) a két front csa-

patai Esztergom és Székesfehérvár között áttörték a német fasiszták védelmét, kijutottak a Vértes és Bakony nyugati lejtőire és kedvező feltételeket teremtettek a támadás Bécs irányában történő továbbfejlesztéséhez. A második etapban (márc. 26—ápr. 4.) a szovjet csapatok északnyugati irányban támadva, befejezték hazánk teljes felszabadítását és kijutottak Bécs alá. A harmadik etapban (ápr. 5—15.) a két front erői elfoglalták Ausztria fővárosát, s ezzel győzelemmel befejezték a bécsi hadműveletet.

Az eddigi hadtörténeti irodalom a bécsi hadműveletet meglehetősen sommásan intézte el, arra hivatkozva, hogy az előző támadás során legyengült ellenség lényegében ellenállás nélkül vonult vissza és nem tudta megnehezíteni a szovjet csapatok előnyomulását. Ezt az álláspontot képviselte e sorok írója is. Malahov ezredes munkájából kiderül, mennyire nem ez volt a valóságos helyzet. Az ellenség a kezdeti meglepetést leküzdve megszervezte az ellenállást az egész arcvonalon, erre lehetőségeket adott neki a szovjet csapatok támadásának lassú üteme. A német fasiszták a terepadta lehetőségeket jól kihasználva, az utolsó percig kemény és szívós ellenállást fejtettek ki. A 2. és 3. Ukrán Front csapatai egy hónapig tartó véres harcokban verték szét az ellenséget és csikarták ki a győzelmet.

Malahov ezredes munkája hű és részletes képet ad az 1945 januárjától hazánk teljes felszabadításáig tartó hadműveletekről. Érzékelteti a szovjet csapatok előtt álló rendkívüli nehézségeket, s anélkül, hogy egyetlen frázist ejtene, világossá teszi az olvasó előtt, milyen magasfokú tudást, erkölcsi szilárdságot, szinte emberfeletti hősiességet és helytállást követelt a győzelem kivívása a szovjet harcosoktól és parancsnokoktól egyaránt. Néphadseregünk harcosai és tisztjei nagy haszonnal forgathatják e munkát, mely kiválóan alkalmas szakmai tudásuk és katonai erényeik fejlesztésére. Az egész munkán végigvonuló hiányosságként kell megemlíteni, hogy a szerző a német fasiszták mellé kényszerített magyar csapatok helyzetével és szerepével alig foglalkozik.

A kötetben közölt következő részletmunka, Nikola Botev A Sziliszt-riaiak a Nagy Honvédő Háborúban című könyvéből való. Ebben a szerző az 1. bolgár hadsereg alárendeltségében levő 12. gyaloghadosztály 31. várnai gyalogezredének harcait ismerteti hazánk területén. Komoly adósságot törlesztett a kiadó e munka lefordításával és megjelentetésével, mert lehetővé tette, hogy szélesebb olvasóközönség ismerhesse meg a testvéri bolgár nép hozzájárulását hazánk felszabadításához, egyben bővítette a magyar nyelven hozzáférhető ilyen munkák rendkívül csekély számát.

A 31. gyalogezred 1945 januárjától vett részt a Magyarország felszabadításáért vívott harcokban. A márciusi nagy német ellentámadás idején Kadarkút, Mike körzetében foglalt védőállást és keményen helytállva fogta fel a német fasiszták meg-megújuló rohamait. A ezred mindvégig megtartotta állásait és nagyszerű harci szelleméért kiérdemelte a szovjet magasabb parancsnokság legteljesebb elismerését. A szerző katonailag pontos és világos, jól áttekinthető, ugyanakkor színes és élményszerű leírását adja a védelmi harcoknak, név szerint foglalkozik sok bolgár katona és tiszt kiemelkedő hőstettével. Hasonló módon tárgyalja az ezred részvételét a bécsi támadó hadműveletben is. Nagy erénye a munkának, hogy a katonailag kevésbé képzett olvasó is jól eligazodik az események-

ben, maradandó képet kap a harcok nehézségeiről és a testvéri bolgár nép fiainak népünk felszabadításáért vívott áldozatos küzdelméről.

A kötetzáró részlet több román szerző munkájából való, Balteanu, Cupsa, Focseneanu, Ion, Zaharescu ezredesek és Matei alezredes Románia részvétele a hitleristák elleni háborúban című könyvének a Magyarország területén vívott harcokat tárgyaló fejezeteit tartalmazza. Erre a részletre is áll mindaz, amit a kiadó érdemeként az előzővel kapcsolatban elmondtunk. Hazánk felszabadításában jelentős részt vállaltak a testvéri román nép fiai. Az 1. és 4. román hadsereg csapatai a 2. Ukrán Front alárendeltségében részt vettek az egész Tiszántúl, a Duna-Tisza közének egy része és hazánk északkeleti területeinek felszabadításában. Debrecen, Miskolc, Salgótarján, Budapest és számos más város ostrománál tűntek ki hősiességükkel és sokezren áldozták életüket népünk szabadságáért.

A szerzők két fejezetben tárgyalják a román csapatok harcait hazánk területén. Az első fejezet részletesen tárgyalja a Debrecen felszabadításáért folytatott súlyos harcokat, továbbá a Tisza középső szakaszán Mindszent, Szolnok és Alpár körzetében vívott küzdelmet. A második fejezet a román csapatoknak a budapesti hadműveletben való részvételével foglalkozik. Különösen érdekesek ennek a fejezetnek a 7. román hadtest budapesti irányú előnyomulásával és a fővárosban folytatott utcai harcokkal foglalkozó részei, amelyek sok új részletadattal gazdagítják eddigi ismereteinket. A román csapatok hősi harcainak a szerzők szép emléket állítanak munkájukban. Több nagyszerű fegyvertény leírásával is megelevenítik az eseményeket és állítanak példaképeket az olvasó elé.

A kötet anyaga a katonailag képzett és kevésbé képzett olvasóknak egyaránt sokat nyújt, a mondanivaló megértését, az eseményekben való eligazodást jól segíti a közölt 23 darab színes vázlat. A fordítók és a szerkesztő munkáját általában gondosság jellemzi, bár azzal kapcsolatban szükséges néhány kisebb kritikai észrevételt tenni.

Így például a 61. lapon a következő áll: „A front főcsoportosításának csapatai szeptember folyamán (szeptember 2-től 27-ig) végrehajtották a debreceni támadó hadműveletet és kijutottak a Tiszához." Ismeretes, hogy a debreceni hadművelet nem szeptember, hanem október folyamán zajlott le, ezt a nyilvánvaló elírást a fordítónak és a szerkesztőnek észre kellett volna venniük. A következő lapon a szerző az október 15-ei eseményekkel kapcsolatban azt írja, hogy Horthyt a németek letartóztatták. Ez nem felel meg a tényeknek. Horthy nem volt német letartóztatásban, önként helyezte magát Hitler védelme alá és adta át a hatalmat Szálasinak. Ezt helyes lett volna szerkesztői megjegyzésként lábjegyzetben közölni, nehogy az olvasókban téves nézetek alakuljanak ki a kérdéssel kapcsolatban. A szövegben a 66. laptól kezdve többször előfordul a „gárda megerődített körlet" megjelölés a 3. Ukrán Front egyik magasabb egységére vonatkozóan. Helyes lett volna az első előfordulásnál megemlíteni, hogy az milyen erejű magasabb egységnek felelt meg. A 84. lapon a szerző a Szent László hadosztályt könnyű gyalogos hadosztályként említi. Ez tévedés, a Szent László hadosztály nem két gyalogezredből állt, ezekre alkalmazták ugyanis a Horthy-hadseregben a „könnyű" megjelölést. Szerkesztői megjegyzésként ezt is helyesbíteni kellett volna. Ilyen és hasonló

hiányosságok közé tartozik például, hogy Donji Miholjac háromféleképpen írva is szerepel a szövegben.

Ezek az apróbb hibák természetesen nem csökkentik a fordítók és a szerkesztő érdemeit. A kötet gondozása során lelkiismeretes munkát végeztek, s a kiadóval együtt elismerés illeti őket, amiért ilyen értékes összeállítással örvendeztették meg az olvasókat.

Tóth Sándor

M. V. FRUNZE: VÁLOGATOTT MŰVEI. I—II. KÖTET.

Budapest, 1959. Zrínyi Katonai Kiadó.

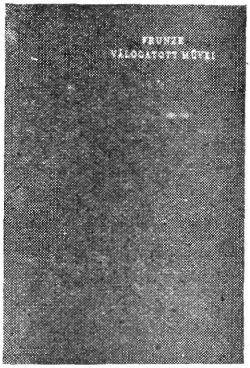

„Frunze elvtárs ifjúkora óta állandóan a tűzvonalban harcolt. A proletariátus első hatalmas sztrájkjaiban, a moszkvai 1905-ös barikádharcokban, a hosszú kényszermunka éveiben, majd az újabb illegális munkában egészen az önkényuralom bukásáig — fáradhatatlan és retrenthetetlen harcosként láttuk Frunzét. A Nagy Október barikádjainak, a polgárháború számtalan arcvonalának olyan hőse volt Frunze, aki sosem hagyta el a tűzvonalat, s aki egyik legkiemelkedőbb szervezője volt a proletariátus győzelmeinek" — ezt írta róla az OK (b)P Központi Bizottságának gyászjelentése 1925. október 31-én. Valóban, a most közreadott dokumentumokból egy bátor, a nehézségeket vállaló, önfeláldozó bolsevik harcos rátermett katonai vezető képe bontakozik ki előttünk. Életének ez a szakasza, az 1918—25-ig terjedő évek, melyből az iratok származnak, a Szovjetunió, de az egész világ számára különös érdeklődésre számító korszak. Az 1918—:1-es évek nagy megrpóbáltatást jelentettek Szovjet—Oroszország, az orosz munkások és parasztok számára. A nyugati intervenciósok által támogatott ellenforradalom minden oldalról szorongatta a fiatal szovjethatalmat. A párt bízva a munkások és parasztok áldozatkészségében, a munkáshatalomhoz való ragaszkodásában, egy négy évig tartó háború által tönkretett országban hozta létre a Vörös Hadsereget és vette fel a harcot az intervencióval. Ebben a helyzetben nagy szükség volt a hadseregben megbízható, rátermett parancsnokokra. A párt a kipróbált politikai vezetők ezreit küldte a hadseregbe, a frontokra. Ilyen katonai vezető volt Frunze is, akinek katonai tudása a bolsevik osztályharcos politika szilárdságával, szervező képességével, népszeretetével párosult.

*

Frunze 1885. február 2-án született Pispek városban (ma: Frunze — a Kirgiz SzSzK fővárosa). Apja moldvai származású felcser volt, anyja Voronyezs környékéről idetelepült parasztcsalád gyermeke. A középiskolát

a verniji (ma: Alma Ata) gimnáziumban végezte el, majd 1904-ben a pétervári politechnikai intézet közgazdasági fakultására iratkozott be. 1904. novemberében a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja lett és hamarosan annak bolsevik szárnyához csatlakozott. 1905. májusában a párt forradalmi munkára Ivanovo—Voznyeszenszkbe küldte, ahol a textilmunkások általános politikai sztrájkjának már ő az egyik szervezője és vezetője. A sztrájk során következetesen érvényesítette a párt irányvonalát: a forradalom kibontakoztatását és fegyveres felkeléssé való fejlesztését. Irányítása alatt különleges műhelyekben maguk a munkások kezdték el a fegyverek és a lőszerek gyártását. 1905. decemberében a moszkvai fegyveres felkelésben az ivanovói és sujai munkásosztagokkal együtt vett részt és már itt kitűnt bátorságával és katonai tudásával.

Az O. Sz. D. M. P. stockholmi IV. kongresszusán ő képviselte az ivanovó-voznyeszenszki bolsevikokat. Itt látta először Lenint. 1907-ben a rendőrség elfogta, kétszer ítélték halálra, végül is kényszermunkára változtatták át büntetését. 1907-től 1914-ig különböző börtönökben sínylődött, 1914-ben Irkutszk kormányzóság verholenszki kerületében levő Manzurka faluba száműzték. Frunze itt is maga köré tömörítette a száműzötteket, megvitatták a politikai helyzetet, figyelemmel kísérték a frontok helyzetét. Mint képzett bolsevik jól tudta, hogy a háború még inkább kiélezi az osztályellentéteket, újabb forradalmi helyzet következhet be, tudta, hogy a cárizmus elleni fegyveres harcban katonai vezetőkre lesz szükség. Éppen ezért komolyan foglalkozott a hadászat elméletével, de szervezte a száműzötteknek a frontra való küldését is, hogy a katonatömegek között forradalmi, felvilágosító munkát végezzenek.

A rendőrség felfigyelt politikai tevékenységére, 1915-ben elfogták és börtönbe akarták vinni, de sikerült megszöknie. Előbb Csitában dolgozott, majd a párt a nyugati arcvonalra küldte. A februári forradalom Minszkben találta, ő vezette a minszki csendőrség és rendőrség lefegyverzéséért folyó harcot. Ezután katonai vonalon tevékenykedett. A Kornyilov-féle ellenforradalmi felkelés idején a minszki körzet forradalmi haderőinek vezérkari főnöke volt és megakadályozta, hogy a cári főhadiszállás csapatokat küldjön Pétervárra.

1917. augusztusban Sujába utazott, ahol végrehajtotta a párt utasításait a fegyveres felkelés előkészítésére. Az októberi forradalom, a moszkvai fegyveres felkelés hírére egy nagyobb osztaggal Moszkvába sietett, ahol a hozzájuk csatlakozott forradalmi katonákkal elfoglalták a Metropol szállót, az ellenforradalom egyik utolsó fészkét.

1918-ban az antant imperialistáinak támadása szorongatta a fiatal Szovjet Köztársaságot. A párt legjobb kádereit küldte a frontra, adta oda hadseregszervező munkára. Így került Frunze is a jaroszlavli körzetbe a katonai népbiztosság élére. Itt elsősorban hadseregszervező munkát végzett, majd decemberben a Keleti Front 4. hadseregének parancsnokává nevezték ki. Ettől kezdve egészen 1921 végéig a polgárháború legfontosabb frontszakaszain harcolt, különböző parancsnoki beosztásokban. A fegyveres harc befejezése után az ukrajnai fegyveres erők parancsnoki tisztségében találjuk, majd 1924-ben kinevezték a Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsának helyettes elnökévé és a Szovjetunió hadügyi és tengerészetügyi népbiztos-helyettesévé. Áprilisban a Vörös Hadsereg vezérkari

főnöke és a Katonai Akadémia parancsnoka lett, 1925. januárjától pedig haláláig a Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsának elnöke és a Szovjetunió hadügyi és tengerészetügyi népbiztosa volt.

*

A válogatott művek I. kötete Frunzének jaroszlavli körzeti katonai népbiztosi, azonkívül a Keleti-, Turkesztáni- és Déli Fronton különböző parancsnoki beosztásai során kiadott parancsait, táviratait és jelentéseit foglalja magában. Első ízben kerülnek kiadásra a jaroszlavli körzeti népbiztosi működése közben keletkezett anyagok. Ezek alkotják a kötet első fejezetét. Nagy és felelősségteljes munka hárult Frunzéra, amikor átvette a körzet katonai népbiztosságának vezetését. A szovjet állam ebben az időben tért át a hadsereg reguláris alapon való felépítésére. Maga a körzet hadászati szempontból fontos helyet foglalt el. Az intervenciósok fokozódó támadásai miatt gyorsan kellett harcképes egységeket létrehozni és a frontra irányítani. Frunze lelkiismeretesen, nagy eréllyel és szervezőkészséggel látott a feladathoz. A hadseregszervezés nagy munkája mellett nem hanyagolta el a politikai munkát sem. Az 522. sz. parancsból azt látjuk, hogy különleges figyelmet szentelt a katonai agitátor tanfolyamok szervezésének, az 523. sz. parancs pedig megmutatja, hogy a vöröskatonák általános műveltségi színvonalának emelését rendkívül fontosnak tartotta. Azon a véleményen volt, hogy ezeknek az iskoláknak nemcsak írni és olvasni kell megtanítani a katonákat, de a legfontosabb, hogy „megismertessék a katonát a jelenségek okozati összefüggésével és ezzel szellemi aktívitásra serkentsék". A hadseregépítés mellett egyik legbonyolultabb megoldandó probléma a személyi állomány kérdése volt. Az új hadseregnek a munkásosztály és parasztság soraiból származó parancsnoki gárdát kellett nevelnie, ugyanakkor felhasználta a régi katonai szakembereket is. Frunze ebben a kérdésben következetesen megvalósította a párt irányvonalát. A körzeti népbiztosság által kiadott 20. és 21. sz. parancs azt mutatja, hogy parancsnokokat elsősorban az arra alkalmas régi altiszti karból akart nevelni. A kormányzósági katonai népbiztosságok mellett különleges altisztátképző iskolákat állított fel.

A II. fejezet dokumentumai Frunzének a Keleti Fronton végzett tevékenységét mutatják be. 1918 decemberében nevezték ki a Keleti Front hadseregparancsnokává. A Keleti Front volt 1919 elején a legjelentősebb frontszakasz, miután az itt támadó Kolcsaknak az angolok, de az egész világ burzsoáziája jelentős politikai és anyagi támogatást nyújtott. Az antantnak a Szovjet Köztársaság elleni haditervében Kolcsaknak jutott ekkor a fő szerep. A Keleti Front 4. hadseregére hárult az a feladat, hogy az uralszki területet megtisztítsa a fehér kozákoktól és az arcvonalat Szamára felé fedezze. Amikor Frunze a parancsnokságot átvette, a front helyzete katasztrófális volt, Kolcsakék támadásai miatt vérszemet kaptak a kulákok, de kedvezőtlen volt a helyzet a Vörös Hadsereg soraiban is. A hadsereg soraiba eszerek férkőztek be és bomlasztották a fegyelmet. Frunzének vaskézzel kellett a fegyelmet megteremtenie. Nem vakfegyelmet követelt, de a proletárfegyelem lényegét magyarázta meg a parancsnokoknak és katonáknak. „Megparancsolom, véssék emlékezetükbe, hogy a jelenlegi fegyelem abban is különbözik a régi hadsereg fegyelmétől, hogy

nem csupán a felelősségrevonástól és a vele járó félelmen alapul; a Vörös Hadsereg fegyelme főként a forradalmi kötelesség magasztos tudatára épül." (92/39. sz. parancs.) A fegyelem helyreállítása érdekében tett erőfeszítései eredménnyel jártak és nem utolsósorban ez tette lehetővé, hogy a 4. hadsereg csapatai az uralszki terület nagy részét megtisztították a fehérektől.

1919 áprilisában Kolcsak csapatai a Volga előtt álltak, áttörték a Keleti Front 5. hadseregének vonalát. A Keleti Front két hadseregcsoportra vált szét: az Északira és a Délire. A Déli Csoport parancsnokává április 11-én Frunzét nevezte ki a Forradalmi Haditanács. Erre a csoportra hárult az arcvonal fő feladata: Kolcsak fő erőinek szétzúzása. A támadás előkészítése hallatlanul nehéz körülmények között, az ellenség támadásai, a front állandó hullámzása közepette történt. Frunze hadvezéri képességei itt teljes nagyságukban bontakoztak ki. Nem a passzív védelem, de a tevékeny, erőteljes támadás taktikáját alkalmazta. Hadműveletei fő céljának az ellenséges erők teljes megsemmisítését tartotta. Igen nagy súlyt helyezett a tartalékok képzésére. Nagyon fontosnak tartotta, hogy a háború célját megmagyarázza a katonáknak. „Most a dolgozók jelene és jövője forog kockán. A balsiker miatt nincs helye kishitűségnek és ijedelemnek sorainkban. E balsikerek ideiglenesek, és főként azzal magyarázhatók, hogy erőink egy részét el kellett vonnunk a Déli Frontra. Feladatunk közel áll a befejezéshez, és Oroszország szeme ismét felénk, kelet felé tekint. Jön a segítség. Fel tehát, elvtársak, az utolsó, döntő csatára Kolcsak, a tőke zsoldosai ellen!" — olvassuk a Déli Csoport csapataihoz intézett felhívásában. Mindezeknek az intézkedéseknek eredményeképp április végén a vörös csapatok már ellentámadásba lendültek, és kivették a kezdeményezést az ellenség kezéből. Frunze hűséges segítőtársa volt ezekben a hadműveletekben Kujbisev, a Déli Csoport Forradalmi Katonai Tanácsának tagja. A Kolcsak elleni ellencsapás három hadműveletből tevődött össze: a buguruszláni, belebeji és az ufai hadműveletekből. Május 23-án kiadott parancsa a Turkesztáni Hadsereg részére megjelöli a célt: „Utunk első állomása Ufa; az utolsó — Kolcsak uralma alól felszabadított Szibéria. Bátran előre!" (235. oldal.) Június 9-ig a csapatok a Belaja folyó mentén szétverték az ellenséget és felszabadították Ufát. Ezért a hadműveletért Frunzet a Vörös Zászló Renddel tüntették ki. Július 13-án kinevezték az egész Keleti Front parancsnokává. Kolcsakék, miután az Uralban vereséget szenvedtek, megkezdték a visszavonulást Szibéria, illetve Közép-Ázsia felé, ezért augusztus 13-án a Keleti Front ketté vált, a Déli Csoportot átszervezték önálló Turkesztáni Csoporttá. Ennek parancsnokává Frunzet nevezték ki.

A turkesztáni frontszakaszon kiadott intézkedések és jelentések alkotják a kötet harmadik fejezetét. Igen bonyolult politikai és hadászati viszonyok között kellett a Turkesztáni Front csapatainak fő feladatait megoldani: Közép-Ázsiát megtisztítani az intervenciósoktól, megszüntetni a blokádot, Közép-Ázsiában és Kazahsztánban megszilárdítani a népi hatalmat. Az arcvonal több mint 200 km hosszúságban, a Kaspi tenger nyugati partjától Dél-Ural keleti vidékéig húzódott. Frunze elsőnek Kolcsak Déli Hadseregére akart csapást mérni, együttműködve a szovjet-turkesztáni csapatokkal, hogy ezzel áttörje Turkesztán blokádját. Ezzel

egyidőben a fehérgárdisták önálló uralszki hadseregét kellett felszámolni, hogy utat kapjanak a szovjethatalom számára égetően fontos doszori olajkutakhoz. Ugyanakkor Gyenikin kaukázusi leverésében támogatást akart nyújtani a Déli Front ellentámadásba lendült csapatainak. Frunze mindhárom irányba megindította a támadást. Legnagyobb sikert a vezetése alatt álló 1. hadsereg ért el, szeptember 14-én jelentette Leninnek, hogy az 1. hadsereg csapatai elérték Turkesztánt (0383. sz. távirat), október 7-én pedig a Turkesztáni Front csapatai részére kiadott 03587/hdm. sz. parancs ismerteti az 1. hadsereg dicső tetteit: „Ti, az 1. hadsereg dicső csapatai úttalan tájakon, hegyeken, erdőkön, homoksivatagokon keresztül sok hónapos erőfeszítésetekkel megtisztítottátok a vörös Turkesztánba vivő utat, ahol testvéreitek szívósan harcoltak szabadságukért, és ahol az ellenség gyűrűjétől körülvett Szovjet-Oroszország számára nélkülözhetetlen gyapot van, amellyel proletárcsaládainkat felöltöztethetjük. Sorozatos, híres csatákban elfoglaltátok Orszkot, Aktyubinszkot, Tyemirt és még sok más kisebb és nagyobb helységet, szétzúztátok az ellenség óriási hadseregét, amely számbelileg többszörösen felülmúlt benneteket." (304. oldal.)

A Kolcsak-féle ellenforradalmi csapatok leverése után Frunze Taskentbe utazott 1920. februárjában, hogy megtisztítsa Kazahsztánt és Közép-Ázsiát a fehérgárdistáktól és helyi nacionalistáktól és megszilárdítsa a szovjethatalmat.

Ebben az időben itt nagyon kiéleződött a helyzet. A fehérgárdista osztagok mellett helyi kulákokból, bűnözőkből és elszegényedett parasztokból álló baszmacs hordák terrorizálták a lakosságot és fegyveres felkelést szítottak a Vörös Hadsereg ellen. A turkesztáni nacionalisták mögött az angolok álltak, akik ezekkel a helyi nacionalistákkal akarták a maguk számára kikapartatni a gesztenyét, így akarták Szovjet-Turkesztánt elszakítani a köztársaságtól és gyarmati sorba süllyeszteni. Az ellenforradalmár nacionalisták azért tudták eddig maguk mellé állítani a dolgozók egy részét is, mert a helyi párt- és szovjetszervek hibákat követtek el a párt nemzetiségi politikájának megvalósításában. Frunze tehát amellett, hogy csapatait újjászervezte és 1920 áprilisában lényegében felszámolta ezen a területen az ellenforradalmat, a Turkesztáni Front Forradalmi Katonai Tanácsának tagjaival, Kujbisevvel és Eliavéval óriási politikai munkát végzett a helyi szovjethatalom szervezése és megszilárdítása érdekében. Az 1919. október 23-án kiadott 197. sz. parancs; az 1920. január 30-án kiadott Kiáltvány a Baskir szovjet köztársaság lakosságához; a március 2-i keltezésű Kiáltvány a szemirecsei kozáksághoz és a tarancsi néphez, és még sok más dokumentumokból láthatjuk, hogyan világosította fel a katonákat is, a helyi nemzetiségeket is, hogy a baszmacsok a szovjetköztársaság külföldi ellenségeinek eszközei és éppen ezért fontos a leverésük. „A nehézség nem az ellenség leküzdésében rejlik, ez nekünk nem okoz túl nagy gondot — az a nehéz, hogy a sokmilliós békés muzulmán lakosság megértse: a baszmacsok neki is ellenségei, az ellenük folytatott harc szent feladat és a dolgozó nép támogatását jelenti. Ennek a feladatnak a teljesítését várja tőletek a szocialista haza. Elvtársak, mint parancsnokotok, megkövetelem, hogy minden egyes vöröskatona és minden egység egész magatartásával, minden cselekedetével szeretetet és bizalmat ébresszen a lakosságban a Vörös Hadsereg iránt. Megkövetelem,

hogy ne halljak rendzavarásról, erőszakról és rablásról, amelyet a munkás-paraszt hadsereg egységei követtek el. Megkövetelem, hogy ne könny és fájdalom, hanem öröm és hála kísérjen, amikor átvonultok Fergana falvain és kislakjain. Nemzetiségre való tekintet nélkül mindenképpen segítsétek e terület dolgozó lakosságát. Csak úgy tudjuk megértetni a muzulmán szegényparasztsággal, hogy a Vörös Hadsereg nem ellensége, hanem támasza és védelmezője." (393. oldal.) Ezek az erőfeszítések sikerrel is jártak, sikerült a helyi dolgozókat leválasztani a nacionalista vezérekről és megszilárdítani a szovjethatalmat.

Jól tükrözik a fejezetben közölt dokumentumok, hogy Lenin milyen nagy fontosságot tulajdonított a Turkesztánért folyó felszabadító harcnak. Frunzenek 19 jelentését találjuk ebben a fejezetben Leninhez, melyben utasításokra válaszol, tesz jelentést. Lenin 1919. december 9-én kiáltványban közli a Népbiztosok Tanácsának határozatát az urali kozáksággal: amnesztiát biztosítanak mindazoknak, akik hűséget fogadnak a szovjethatalomnak, azonkívül 100 millió rubelt bocsát a Turkesztáni Front Forradalmi Tanácsa rendelkezésére, hogy abból a terület lakosságának helyzetét megjavítsák. (338. oldal.)

A fejezetet a buharai hadműveletek iratai zárják be. A buharai emírség felszámolásával véglegesen megtisztították Közép-Ázsiát az ellenforradalmi csapatoktól.

A negyedik fejezet foglalja magába Frunzenak a Déli Front parancsnokaként kiadott jelentéseit, hadműveleti intézkedéseit, direktíváit. A Déli Frontot, mint teljesen önálló arcvonalat, 1920 augusztusában hozták létre, miután Vrangel, kihasználva azt a körülményt, hogy a Vörös Hadsereg fő erejét a lengyel pánok elleni harc kötötte le, támadásba lendült és elfoglalta a Krim-félsziget északi részét, ezzel veszélyeztette a Don-medencét és Kubánt. Frunze előtt az a feladat állt, amikor átvette a parancsnoklást, hogy kiragadja az ellenség kezéből a kezdeményezést, megakadályozza, hogy átkeljenek a Dnyeper jobb partjára és ellentámadásba menjen át Vrangelék ellen. A Déli Front csapatai részére kiadott parancsok megmutatják, milyen nagyszerűen irányította Frunze a csapatokat, így elérte, hogy visszaverték az ellenséget és kivették kezéből a hadászati kezdeményezést. Az október 25-én kiadott 130. sz. parancsban rendelte el a Vrangel elleni általános támadás megindulását, november 5-én pedig így foglalja össze a harc eredményét: „Vrangel megsemmisítésének első szakasza befejeződött. A front valamennyi hadseregének kombinált hadműveleteivel a krimi földszorosoktól északra és északkeletre sikeresen végrehajtottuk az ellenség fő erőinek bekerítését és megsemmisítését. Az ellenség nagy veszteséget szenvedett, csaknem 20 000 foglyot ejtettünk, több mint 100 löveget, rengeteg géppuskát, majdnem 100 mozdonyt és 2000 vagont zsákmányoltunk, és csaknem valamennyi fogat óriási utánpótlási készletekkel, sok tízezer tüzérségi lövedékkel és sok millió puskatölténnyel a kezünkbe került. (00011/táb. tö. sz. direktíva 520. oldal.)

Ezután már csak a kegyelemdöfést kellett megadni Vrangel megfutamodott seregeinek. Ez azonban még nehéz harcokat követelt, mert a Krim félsziget szorosai rendkívül meg voltak erősítve. Frunzénak voltak tervei, hogy a gyengébben védett arabati földnyelven keresztül támad, majd miután ezt el kellett vetnie, frontális támadást indított a perekopi

erődök ellen, s ezzel egyidejűleg a Szivas mocsarain átgázolva elfoglalta a Litovszki félszigetet, ezzel oldalról és hátulról rajta ütött az ellenség perekopi csoportján.

A harc folyamán személyesen irányította az áttörést, lelkesítette a harcosokat. A hadműveletet november 8-án indították el, november 14-én vörös zászló lobogott Szimferopolban, a Krim fővárosában, november 15-én bevonultak Szevasztopolba, s végül november 16-án Frunze már jelenthette Leninnek, hogy elfoglalták Vrangelék utolsó támaszpontját, Kercset. Így végződött az antant harmadik hadjárata Szovjet-Oroszország ellen. Frunzét a Vrangel elleni hadműveletekben szerzett érdemeiért — melyben a bolsevik hadvezér bebizonyította fölényét a cári Oroszország legjobb tábornokaival szemben — díszfegyverrel, karddal tüntették ki, melyen ez a felírás olvasható: „A nép hősének."

A negyedik fejezetnek különös magyar vonatkozása is van. Kun Béla, aki a magyarországi proletárdiktatúra leverése után Bécsbe emigrált, 1920-ban kijutott Szovjet-Oroszországba, ahol a Köztársaság Forradalmi Katonai Tanácsa a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsába küldte. Itt számos direktívát, parancsot és jelentést adott ki Frunzéval együtt.

*

A kötetben közzétett okmányok alapján kibontakozik előttünk a bolsevik katonai vezető képe, aki mindig összeegyeztette a politikai célkitűzést a katonai feladat megoldásával. Nagy súlyt helyezett arra, hogy katonáinak megmagyarázza a háború igazságos voltát, a nemzetköziség szellemében a forradalom iránti hűségre nevelje a harcosokat. Mint a Keleti Front Déli Csoportjának parancsnoka, 1919. március 22-én parancsban üdvözölte a Magyar Tanácsköztársaságot: „Erősebben szorítsátok a puskát katona elvtársak, jobban vágjátok az ellenséget, közel van már a világforradalom győzelmének órája."

Hadvezéri tevékenységére jellemző a hadműveleti formák és módok változatos alkalmazása, a fő irányban csapást mérő csoportok alkalmazására törekedett. Így annak ellenére, hogy frontszakasza rendszerint igen kiterjedt volt, a harci feladatokkal egyidőben kellett a csapatokat szervezni, átcsoportosítani, a döntő hadműveleti irányban mindig fölénybe tudott kerülni az ellenséggel szemben.

Nagyon jó kapcsolatai voltak az alsóbb parancsnokságokkal, nem elégedett meg a parancsok kiadásával, nagyon sokszor maga ellenőrizte azok végrehajtását. Arra törekedett, hogy a kiadott tervek mindig maradéktalanul végrehajtásra kerüljenek.

Frunze hadvezéri tevékenysége nemcsak a hadtörténész és általában a történész számára érdekes, de néphadseregünk minden tisztje és katonája megtalálhatja benne a lelkesítő példaképet.

*

A válogatott művek második kötete Frunzének 1921—1925 között írt cikkeit, beszédeit tartalmazza. Míg az első kötet hadműveleti intézkedései Frunzét, mint a gyakorlati hadvezért mutatták be, a második kötetben a marxista teoretikussal, a katonai elmélet fontos kérdéseinek kidolgozójával ismerkedünk meg. Frunze sok időt fordított arra, hogy kutassa

és általánosítsa a háborúk, de különösen a polgárháború tapasztalatait. „A Vörös Hadsereg tegnap és ma" és még számos cikkében ragyogó példáját adja a konkrét helyzet alkotó felismerésének és általánosításának.

Egyik legfontosabb kérdés, amin dolgozott, a jövő háborúi jellegének a meghatározása. Ennek a kérdésnek létfontossága van egy olyan szocialista állam számára, melyet kapitalista környezet vesz körül. Figyelembe véve Lenin útmutatását, a modern háborúk jellegét így határozta meg:

„A mostani történelmi időszak háborúinak az előző korszakhoz képest egész sor jellegzetes sajátossága van. Régebben a katonai összeütközések kimenetele a lakosság viszonylag kis csoportjaitól függött, amelyek vagy a háborút élethivatásuknak tekintő állandó alakulatokat képeztek, vagy pedig háborúk alkalmával ideiglenesen vonultak be a csapatokhoz. Ma viszont az egész nép részt vesz a háborúban, nem ezrek, tízezrek, hanem milliók harcolnak. Maguk a háborúk a társadalmi lét valamennyi ágát felölelik, határozottan alárendelik maguknak, és kivétel nélkül minden állami, társadalmi érdeket érintenek. A hadszíntér ma már nem körülhatárolt, szűk térség, hanem óriási terület, amelyen tíz és százmillió lakos él. A harc technikai eszközei határtalanul fejlődnek, mind bonyolultabbá válnak, s egyre újabb és újabb sajátos kategóriákat, fegyvernemeket stb. stb. hoznak létre."

A háborúnak ez a formája természetesen a védelmi rendszer gyökeresen új átszervezését is követeli. Miután a hadviselés közvetlen súlya az egész országra, az egész népre nehezedik, a hátország óriási jelentőségre tesz szert a hadműveletek menetében, tehát még békeidőben tervszerűen kell felkészíteni, megszervezni a reá háruló nagy feladatra. Különösen kivételes jelentőségű probléma ez — írja Frunze — olyan ország számára, mint Szovjet-Oroszország, ahol óriási területen viszonylag népszerűség, elégtelen vasúti hálózat, általános technikai elmaradottság, hátrányos helyzetet teremt a mozgósítási helyzet szempontjából.

1925-ben újra foglalkozik a hátország szerepével, hozzáteszi, hogy egy szocialista állam igen előnyös helyzetben van a kapitalista államokkal szemben, mivel az ipar centralizált és megszervezett, tehát a haditermelésre való átállás sokkal zökkenőmentesebben történik, mint a szétforgácsolt szervezetű, magángazdaságokon nyugvó kapitalista országokban.

Az eljövendő háború legfontosabb sajátosságának az igazságosságot és az osztályjelleget emelte ki. A Szovjetunió nem támadó, de védekező háborút fog folytatni. Ugyanakkor szilárdan él minden polgárában az az elhatározás, hogy a szocialista hazát megvédi mindenfajta agresszorral szemben. A jövő háborúja éppen ezért két egymást kizáró rendszer háborúja lesz, és miután átfogja az egész országot, nem lehet kompromisszumos megoldással befejezni. Gyakorlati következtetésként ebből azt a követelményt állította fel, hogy sokkal jobban be kell vinni az ország polgárainak öntudatába azt a gondolatot, hogy a jövő háborújában nemcsak a hadseregeknek, de az egész országnak harcolni kell, óriási erő-

feszítéseket fog követelni, életre-halálra menő lesz, alaposan fel kell rá készülni már a béke időszakában. Hosszantartó jellege lesz és beláthatatlan veszteségekkel fog járni. Frunzének ezek a jóslatai teljesen igazolódtak a Nagy Honvédő Háborúban. A háború kimenetelétől nemcsak a Szovjetunió, de egész Európa sorsa is függött. A fasiszta Németország leverése a nép anyagi és erkölcsi erejének mindenoldalú próbája volt.

A háborúnak ebből a jellegéből következik, hogy a katonák és a parancsnoki kar nevelésének feladatait úgy kell megszabni, hogy annak révén minden vöröskatona öntudatos polgárrá váljék és a katonai tudás legmagasabb fokát sajátítsa el.

Frunze mindig kihangsúlyozta, hogy a szocialista államnak a védelemre való felkészülésnél is lényegében támadásra kell készülni. Ez természetesen meghatározza a hadműveletek jellegét is, nevezetesen milyen arány legyen manőverezés és állóharc taktika között. A burzsoá haditudósítók egy része helytelen következtetést vont le az első imperialista világháború tapasztalataiból. A francia katonai teoretikusok egy része pl. a francia hadseregnek az első világháborúban a kezdeti támadóhadműveletek során elszenvedett óriási veszteségei miatt azt a nézetet kezdte hangoztatni, hogy a védekezés, ha tervszerűen és tudatosan alkalmazzák, még előnyösebb is a támadásnál. A Vörös Hadsereg számára ennek eldöntése nagyon fontos kérdés volt, lényegében annak megválaszolásától függött a harci nevelés egész jellege. Frunze Marxra és Leninre hivatkozva jelenti ki, hogy a „támadás a legjobb védekezés". „A katonai-politikai nevelés", „Az arcvonal és hátország", „Az egységes katonai doktrina" c. cikkeiben fejti ki ezt a kérdést. A védelem azonban minden fontossága mellett is alárendelt szerepet játszik a támadáshoz képest. Az aktív védelemhez a csapatok nagyfokú mozgékonysága szükséges. Frunze nagyon fontos sajátosságának tartotta a polgárháborúnak a manőverező jelleget és a mozgékonyságot. Ezek élesen megkülönböztetik az imperialista háborútól. Ez a követelmény képezte a szabályzatok alapját, ez szabta meg a parancsnoki kar és a harcosok katonai nevelésének alapelveit. A katonai és politikai nevelés kérdéseivel „A Vörös Hadsereg katonai-politikai nevelése", „Üdvözlet a politikai főcsoportfőnökségnek", „A hadseregfejlesztés eredményei és távlatai" c. cikkeiben foglalkozott.

A második kötet számos cikke tanuskodik arról, milyen nagy szerepet tulajdonított Frunze a technikának a jövő háborújában. Ennek megfelelően sokat foglalkozik a hadsereg technikai ellátottságának a fejlesztésével. „Óvjátok a forradalmat", „A Vörös Hadsereg tegnap és ma" c. cikkekben különösen a légierő fejlesztését sürgeti, mint amelynek óriási szerepe lesz az eljövendő háborúban. A légierő mellett a tűzérség, páncélos csapatok és a flotta fejlesztését sürgeti. Frunze, ellentétben néhány burzsá hadtudóssal, nem fetisizálta a technikát és nem állította szembe a gépeket az emberrel. Mindig hangsúlyozta, hogy a háborúban a döntő szó az emberé. Felismerte a technika segítségét, ezért sürgette a motor- és autógyártás mielőbbi megteremtését, mert ezt a védelmi program fontos feltételének tartotta.

„Csak így válik lehetővé számunkra, hogy az ellenség technikai erejével ne csak a vörösharcosok erejét és forradalmi lelkesedését szegezzük szembe, hanem megfelelő technikát is. Csak így arathatunk győzelmet, kevés véráldozattal, a legkisebb veszteséggel", — írja 1925-ben a Pravdában megjelent „Adjatok technikát" c. cikkében.

A hadsereg fejlett technikával való felszerelése mellett igen nagy jelentőséget tulajdonított az erkölcsi tényezőnek. Egyik legnagyobb követelménye a tisztikar elé; osztályöntudat és hűség a proletárügyhöz.

Magas erkölcsi követelményeket állított a Vörös Hadsereg harcosai elé, ugyanakkor több cikkében hangsúlyozta, hogy a kimagasló erkölcsi és harci tulajdonságok nem alakulhatnak ki maguktól, a hadseregben végzett politikai és katonai nevelés rendszere alakítja ki őket. Kihangsúlyozta, hogy a politikai munka lesz mindig a katonai építés alapja, szerinte ez egy új, kiegészítő „fegyvernem", mely sokszor erősebb a lőfegyvereknél is. Minden parancsnok, amellett, hogy elsajátítja a legmagasabb technikai képzettséget, köteles politikai munkát végezni. Ez a tanítása ma is nagyon aktuális. A modern harcászati eszközök, a világméretben kiéleződött osztályharc méginkább megköveteli a katonai vezetőktől úgy a legmagasabb fokú technikai-katonai képzettséget, mint a magas színvonalú és lelkes politikai munkát.

*

Frunze a lenini bolsevik példaképe, egész munkájában az elmélet és gyakorlat helyes egyesítése tükröződik. Nagy figyelemmel kutatta az elmúlt háborúk, különösen a polgárháború tapasztalatait, biztos érzékkel fedezte fel ezekben a haladó csírákat és továbbfejlesztve hasznosította az újat a Vörös Hadsereg építésénél. Nézetei messze megelőzték a katonai teoritikai gondolkodás nyugateurópai képviselőit. Különösen a második világháború folyamán igazolódott fényesen sok tétel, elvi és gyakorlati intézkedése. Bebizonyosodott, hogy jól előkészített és megszervezett, tartalékokkal rendelkező hátország esetén a fronton vereséget szenvedő hadsereg új erőt tud meríteni, rendezni tudja sorait és ki tudja vívni a győzelmet. A szovjet hadsereg a Nagy Honvédő Háború első éveiben visszavonulni volt kénytelen, de a párt és a kormány megtalálta az eszközöket, hogy új erőket mozgosítva, szétzúzzák a fasiszta hordákat.

Frunze, mint hadvezér és mint katonai teoritikus, nagy figyelmet fordított a felső katonai oktatásra. Mint a Katonai Akadémia parancsnoka, igen sokat tett a hallgatók és oktatói gárda képzése terén a kezdeményező és újító szellem meghonosításáért.

M. T.-né.

LIPTAI ERVIN

A MAGYAR VÖRÖS HADSEREG HARCAI 1919.

Zrínyi Kiadó, 1960. 589 oldal.

A Magyar Tanácsköztársaság rövid ideig tartó fennállása ellenére olyan mély pozitív emlékeket hagyott a dolgozó magyar nép lelkében, hogy azokat a Horthy-fasiszta rendszer minden gyalázkodása és terrorja sem tudta kiölni. A dolgozók a Tanácsköztársaságra visszaemlékezve nemcsak annak politikai, gazdasági, kulturális és szociális téren elért eredményei emlékeit idézték, hanem azokat a hősi harcokat is, amelyekben személyesen részt vettek. Ismeretes, hogy a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után a dolgozó népnek mindjárt fegyverhez kellett nyúlnia, hogy egyrészt az antant imperialistái által támogatott ún. kisantant országok támadásával, másrészt a gazdasági és politikai hatalmából kiforgatott burzsoázia ellenforradalmi kísérleteivel szemben védelmezze a dolgozók hatalmát.

Ezekkel az imperialista és ellenforradalmi erőkkel szemben vívott harcokban a magyar proletariátus, bár nem egy esetben igen nagy hősiességet és állhatatosságot tanúsított, végül is vereséget szenvedett. Földre teperte a külső túlerő és a belső árulás.

Ezeket a hősi harcokat eleveníti fel és tárgyalja tudományos részletességgel Liptai Ervin könyve. Történelemtudományunk a felszabadulás után még jó ideig adós maradt azzal, hogy az első magyar proletárhatalom történetét megtisztítsa attól a rengeteg szennytől és piszoktól, amelyet a Horthy-fasiszta rendszer és a külföldi imperialisták bértollnokai rákentek. Ezt a munkát lényegében csak a fordulat éve után kezdtük meg, de ekkor is csak az egyes részletkérdések tisztázásával. Az első munkák, bár leleplezték a polgári történészek hazugságait, de csak a Tanácsköztársaság történetének egyes részleteit tárták fel. A személyi kultusz táplálása miatt azonban maguk sem tudtak teljesen objektívek lenni. Ebben a kérdésben jelentős fordulat következett be a Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából megjelent tudományos munkákban. Sajnos azonban történelemtudományunk még a mai napig

is adós a Tanácsköztársaság egész történetét átfogó monográfia minden ferdítésétől mentes megírásával.

Liptai Ervin könyve kétségtelenül lépést, méghozzá igen komoly lépést jelent előre e feladat megvalósításához. Igaz, ez a könyv is csak egy részét tárgyalja a Tanácsköztársaság történetének, a Tanácsköztársaság háborúját. Ezt azonban olyan alapossággal ábrázolja, hogy a feldolgozás több probléma tekintetében, elsősorban az északi hadjáratra vonatkozóan véglegesnek látszó megoldást ad.

A szerző hét részben tárgyalja a Tanácsköztársaság honvédő háborúját, helyesen taglalva azokat a fordulópontokat, amelyek e háborút jellemezték. A hét részből ugyan csak négy, a III., IV., V. és VI. rész foglalkozik konkrétan a háború lefolyásával, de a bevezető I., II. rész és az értékelő VII. rész egyrészt a háború előzményeinek feltárásával, másrészt a háború tanulságainak katonai és politikai elemzésével szoros alkotórészei az egész munkának.

Komoly érdeme a szerzőnek, hogy a Vörös Hadsereg harcainak egyszerű történeti leírásán túl az egyes hadműveleteket, ütközeteket hadművészeti szempontból is részletesen elemzi.

A monográfia részletes ismertetése előtt feltétlenül szólni kell az „Előszó"-ról, amely a Vörös Hadsereg harcait feldolgozó hazai és külföldi munkák, levéltári anyagok historiografiáját adja. A szerző itt részletesen elemzi ezeknek a munkáknak és dokumentumoknak tudományos értékét, hozzásegítve ezzel a tudományos dolgozókat és az egyszerű érdeklődőket is, hogy a Vörös Hadsereg harcairól eddig megjelent munkákat kritikailag is megismerhessék.

*

A monográfia I. részében a szerző az 1918. őszén megalakult polgári köztársaság katona-politikai helyzetét tárgyalja. Rámutat arra a nehéz helyzetre, amelyben a polgári köztársaság megkezdte működését. A nehézség egyrészt külpolitikai síkon jelentkezett, mivel a Magyarországot körülvevő államok gyors ütemben kezdték megszervezni hadseregeiket, és ezzel egy időben a belgrádi fegyverszünetben megjelölt demarkációs vonal megszállása után is újabb területi igényekkel léptek fel. A másik nehézség belpolitikai téren adódott. A polgári kormány ugyanis jellegénél fogva képtelen volt kielégíteni a forradalmi tömegek követeléseit, s egyre gyakoribbak és hevesebbek lettek a kormány elleni fellépések. A szerző megmutatja, hogy ezeken a nehézségeken a polgári kormány milyen felemás módon akart túljutni. Hozzáfogott ugyan a hadseregszervezéshez, amellyel ellensúlyozni kívánta a szomszéd államok agresszivitását, de ugyanakkor hozzáfogott a forradalmi tömegek felszámolásához is. Ezt a kettőt pedig nem lehetett összeegyeztetni, mert a kormány intézkedéseit a tömegek egyáltalán nem támogatták. A kommunista párt megalakulása és a polgári kormány népellenes intézkedéseinek leleplezésére irányuló munkája pedig csak tovább fokozta a dolgozó tömegek forradalmi fellépését. A szerző részletesen elemzi azokat az intézkedéseket, amelyeket a polgári kormány tett a jobboldali szociáldemokraták támogatásával a tömegek forradalmi hangulatának

elfojtására és a forradalmi átalakulás vezetője, a kommunista párt likvidálására. Ezek az intézkedések azonban már nem tudták megállítani a szocialista forradalom közeledését. A polgári kormány képtelen volt a tömegek támogatása nélkül ellenállni a külföldi nyomásnak, ugyanakkor képtelen volt az ország belső problémáinak megoldására is. Ebből a helyzetből kivezető út csak egy út lehetett, a szocialista forradalom útja. Liptai Ervin szemléltetően írja le, hogy a kommunista párt felvilágosító munkája nyomán az egyre inkább forradalmasodó tömegek miként viszik győzelemre a szocialista forradalmat.

A monográfia II. részét a szerző a Vörös Hadsereg szervezési kérdéseinek, valamint az intervenciót közvetlenül megelőző események elemzésének szentelte. Amilyen örömmel fogadták a magyar dolgozók a Tanácsköztársaság megalakulását, olyan rémület fogta el a nyugati imperialistákat. A forradalom nyugatra való terjedésétől való félelem mellett az imperialistákat az is aggasztotta, hogy a Szovjet-Oroszország ellen tervezett katonai akció lelassul, ami viszont Szovjet-Oroszország megerősödését segíti elő.

A Magyar Tanácsköztársaság vezetői helyesen látták, hogy az antant rövid időn belül meg fogja próbálni a fiatal magyar munkáshatalom megfojtását. Ezért a tanácskormány első intézkedései között szerepelt a magyar Vörös Hadsereg felállítására kiadott intézkedése, az 1919. március 24-i rendelet. A szerző mintegy harminc oldalon elemzi részletesen a Vörös Hadsereg megszervezésének problémáit. Helyesen állapítja meg, hogy a tanácskormány helytelenül döntött, amikor az általános védkötelezettség helyett a toborzást tette a hadseregépítés alapjává. A toborzás ugyanis lényegében csak a munkásságra terjedt ki. „A kis- és középbirtokos parasztság soraiban nem folyt toborzás, s ezzel az ország lakosságának nagyobb részét képező paraszti rétegek a Vörös Hadseregen kívül maradtak." (59. o.) Az általános védkötelezettséget a tanácskormány csak május hónapban rendelte el. Hiba volt a tanácskormány részéről az a rendelkezés is, hogy az alparancsnokokat a katonák választhatták, ami többek között a fegyelmezetlenség szülője lett. Ennek megváltoztatására is sor került az áprilisi visszavonulás után.

Igen plasztikusan mutatja be a szerző, hogy milyen komolyan hátráltatták a Vörös Hadsereg gyors megszervezését azok az egyenetlenségek, amelyek a Vörös Hadsereg legfőbb irányító szervében, a Hadügyi Népbiztosságában voltak a következetes kommunista vezetők, valamint a megalkuvó, szabotáló szociáldemokrata vezetők között. Új problémaként vetődött fel a forradalmi hadsereg fegyelmi helyzetének megszilárdítása is. Ez irányban a Hadügyi Népbiztosság feladata kettős volt. Egyrészt megszüntetni a katonatanácsok irányító jogkörét a csapatoknál és a vezetést kizárólag a Hadügyi Népbiztosság kezében összpontosítani, másrészt megkezdeni az új parancsnoki gárda kinevelését. A Vörös Hadsereg tisztikarának többségét ugyanis a volt k. u. k. hadsereg tisztjei alkották, akik különböző okok miatt vállalták a szolgá-

latot a Vörös Hadseregben. Ezek a tisztek a fegyemi helyzet javítása érdekében vajmi keveset tettek.

Mindezen nehézség ellenére gyors ütemben folyt a Vörös Hadsereg új egységeinek felállítása. Ezt az alábbi adatok is szemléltetik: „A Vörös Hadseregben szolgálatra jelentkezők száma április 5-én közel 33 000, április 10-én csaknem 40 000, április 15-én pedig már több mint 53 000 fő volt." (70. o.)

A Vörös Hadsereg szervezése mellett a tanácskormány megkezdte a munkás tartalékzászlóaljak szervezését is azzal a céllal, hogy „a munkásosztály legjobbjaiból a Vörös Hadseregnek olyan megbízható tartalékát szervezzék meg, amelyet kritikus időpontban sikerrel vethetnek be akár a külső, akár a belső ellenség ellen." (71. o.) A munkásosztálynak a proletárhatalom megvédésére való eltökéltségét mutatja az a tény, hogy igen rövid idő alatt nyolc munkászezred alakult meg mintegy 13 000 főnyi létszámmal.

A hadseregszervezéssel kapcsolatban a szerző beszél azokról a nehézségekről is, amelyek a parancsnoki kar megszervezésében, az ellátás és felszerelés előteremtésében mutatkoztak. Helyesen jellemzi azokat az okokat, amelyeknek következtében a volt közös hadsereg tisztikarának egy része jelentkezett szolgálattételre a Vörös Hadseregbe.

A Vörös Hadsereg szervezésével egy időben sor került a politikai megbízottak kinevezésére is az egységekhez. A politikai megbízottak feladatairól szintén részletesen beszél a szerző, ismerteti azokat a legfontosabb rendelkezéseket, amelyeket a Hadügyi Népbiztosság adott ki a politikai megbízottak munkájának biztosítására és irányítására.

A Vörös Hadsereg szervezési problémáinak tárgyalása után a munka elemzi azokat az intézkedéseket, amelyeket a Hadügyi Népbiztosság adott ki a Magyar Tanácsköztársaság demarkációs határainak védelmére. Részletesen ismerteti a Vörös Hadsereg egységeinek elhelyezkedését a határon és feladatait. Világosan tárul elénk a Tanácsköztársaság nehéz katonai helyzete, amely az antant csatlósainak támadása előtt közvetlenül fennállott. Ha csak azt említjük meg, hogy általában egy zászlóaljnak 17 km-es frontszakaszt kellett védeni és csak 36,7 km-re jutott egy tüzér üteg, és ráadásul a parancsnokság tartalékkal nem rendelkezett, érthetővé válnak azok a kudarcok — az egyéb problémákat is beleszámítva —, amelyeket a Vörös Hadsereg az intervenciós csapatok támadása után egy pár hét leforgása alatt elszenvedett.

Nem csoda, ha az imperialstákat valósággal csábította támadásra a Tanácsköztársaságnak ilyen gyenge katonai ereje. E támadásnak megindítása azonban mégsem volt olyan értelmű az imperialisták részéről, amint ezt a monográfia további részében Liptai Ervin részletesen is elemzi. Rámutat azokra az ellentétekre, amelyek a Tanácsköztársaság elleni támadás tekintetében az antant-hatalmak között fennálltak. A Tanácsköztársaság megsemmisítésének módszerében, az abban való részvételt illetően komoly nézeteltérések voltak az antant-hatalmak között, ezek azonban nem akadályozhatták meg a támadás megindítását.

A monográfia III. részében a szerző az imperialisták fegyveres intervenciójának kezdetével, a Vörös Hadsereg visszavonulásával és a Tanácsköztársaság politikai válságával foglalkozik. Az események ismertetésében a május elsejei fordulatig viszi el az olvasót. Ezt az időszakot a szerző lényegében három kisebb szakaszra bontja. Az első szakaszban (ápr. 16—21.) a hadihelyzet naponkénti és egységenkénti ismertetésével a szerző szinte a harcok résztvevőjévé teszi az olvasót. Megismerjük azokat a hihetetlen erőfeszítéseket, amelyeket a Vörös Hadsereg egyes egységei fejtettek ki, hogy feltartóztassák az előnyomuló román bojár hadsereget. A Székely hadosztály parancsnokának árulása már a harcok kezdetén mutatja, hogy az ellenforradalmárok semmitől sem riadtak vissza, hogy minél előbb felszámolják a proletariátus hatalmát. A helyzet reális értékelése közben a szerző rámutat azokra a hiányosságokra, amelyek ebben az időben a hadseregvezetést jellemezték. Igen gyakran előfordult, hogy a Hadügyi Népbiztosság teljesen elvesztette kapcsolatait az egységekkel és ezért nem is tudta a harcokat irányítani.

Április 22-től 26-ig tartott e harcok második szakasza. Ebben a szakaszban a Hadügyi Népbiztosság arra törekedett, hogy a tiszántúli helyzetet megszilárdítsa. Ennek érdekében létrehozták a Keleti Hadseregparancsnokságot, amelynek vezérkari főnökévé Stromfeld Aurélt nevezték ki. A szerző igen jól mutatja be azokat a határozott intézkedéseket, amelyek Stromfeld elgondolásai alapján születtek és a helyzet megszilárdítására vonatkoztak. Rámutat ugyanakkor arra, hogy az előző napok fegyelmezetlensége és demoralizáló hatása következtében javulás nem mutatkozott. Bár a tanácskormány a helyzet megszilárdítása érdekében április 26. és 30. között 30 zászlóaljat és 10 üteget küldött a frontra, azonban azzal, hogy ezeket részenként vetették ütközetbe, nem tudták megváltoztatni a kialakuló helyzetet. Igen meggyorsította a helyzet rosszabbodását, hogy a Székely hadosztály április 26-án letette a fegyvert a román burzsoá csapatok előtt. Így a Hadseregparancsnokság részére nem maradt más megoldás, minthogy elrendelje a Tiszántúl katonai kiürítését.

A harmadik szakaszban (ápr. 26—30.) a szerző a Tiszántúl katonai kiürítésének kérdésével és a cseh burzsoá csapatok támadásának megindulásával foglalkozik. Ismét egységenként és naponként követi az események menetét és így kirajzolódik az a súlyos katonapolitikai helyzet, amelybe a Tanácsköztársaság május 1-re került. A román bojár hadsereg a Tisza vonalánál, a cseh burzsoá csapatok pedig Miskolcnál és Salgótarjánnál álltak. Ezeket a nehézségeket csak fokozták a jobboldali szociáldemokraták, akik ebben a hallatlanul nehéz helyzetben a tanácskormány lemondását követelték, sőt Bőmh Vilmos hadseregparancsnok ki is adta a harcok beszüntetésére vonatkozó parancsát és azt csak a kommunista népbiztosok határozott követelésére vonta vissza.

A III. rész végén — és a következő részek végén is — a szerző összefoglalót ad, amelyben értékeli a tárgyalt időszak politikai és katonai eseményeit. A III. rész összefoglalójában elemzi azokat az okokat, amelyek a május elsejei helyzet kialakulásához vezettek. Rámutat, hogy a tartalékok részenkénti bevetése, a személyi utánpótlás lassú

volta, — amely a toborzás lassúságából fakadt, — a munkásezredek frontra küldésének elszabotálása, amely a politikailag legöntudatosabb elemeitől fosztotta meg a hadsereget, és az ellenség túlereje, valamint váratlan támadása voltak az okai annak, hogy a Tanácsköztársaság ebbe a súlyos helyzetbe jutott.

A szerző a monográfia IV. részében a Tanácsköztársaság politikai és katonai válságának megoldásával, valamint a Vörös Hadsereg újjászervezésével és első győzelmeivel foglalkozik.

Május 2. sorsdöntő napja volt a Tanácsköztársaság további fennmaradásának. A súlyos katonai helyzetet a jobboldali szociáldemokraták és a centristák arra akarták felhasználni, hogy a tanácskormányt lemondásra kényszerítsék. A kommunisták és a proletárforradalomhoz hű szociáldemokraták azonban határozott követeléssel keresztülvitték, hogy közvetlenül a munkásosztályhoz forduljanak és kérdezzék meg: hajlandók-e a proletárdiktatúrát megvédeni. Erre a kérdésre az összehívott munkástanácsok határozott *igen*-nel válaszoltak. Ez a válasz kudarcra ítélte a jobboldali szociáldemokraták tervének megvalósulását. A szerző részletesen elemzi ezt a vitát, majd ismerteti azt a hangulatot, amely a munkások között a proletárdiktatúra további fenntartása melletti határozat nyomán keletkezett. „A gyárakban korán reggel megjelenő munkások hangulata minden várakozást felülmúlt — írta a Vörös Újság május 3-i száma. — Páratlan lelkesedéssel nyilatkoztak, készek arra, hogy azonnal a frontra menjenek és megvédjék a proletárdiktatúrát." (209—210. o.)

A Tanácsköztársaság létét fenyegető belső politikai veszély elhárítása után fő feladat a Vörös Hadsereg újjászervezése volt. Ismeretes, hogy a csapatok a visszavonulás során igen szétzüllöttek. „Május 3-án a Vörös Hadsereg régi alakulatainak többsége teljesen harcképtelen volt... a hat hadosztályban és a két különítményben alig volt egy pár harcképes zászlóalj." (214. o.) A szerző ezután egységenként elemzi a létszámviszonyokat és azok erkölcsi állapotát. Ez a jellemzés megmutatja, hogy a visszavonulás és árulások következtében milyen mélypontról kellett újra kezdeni a Vörös Hadsereg szervezését.

A Vörös Hadsereg újjászervezésének egyik előfeltétele az öntudatos munkások mozgósítása volt, amit a munkástanácsok május 2-i határozatai lehetővé is tettek. Ezenkívül tisztázni kellett a csapatok irányításának, vezetésének kérdéseit is, mert a május 1-ig tartó időszakban ezen a téren a legnagyobb zűrzavar uralkodott. A szerző részletesen tárgyalja a Vörös Hadsereg új szervezési és vezetési elveire vonatkozó döntéseket. Külön kiemeli a hadtesteknek, mint új hadrendi elemnek a jelentőségét, amely abban mutatkozott meg, hogy koncentráltabbá, közvetlenebbé tette a csapatok hadműveleti, harcászati vezetését. Ezenkívül azzal, hogy a hadtestek élére a proletárdiktatúrához hű parancsnokok kerültek, a Hadseregparancsnokságon levő ellenforradalmi elemek közvetlen hatása a csapatokra komoly mértékben korlátozódott, mivel a Hadseregparancsnokság csak a hadtestparancsnokságokon keresztül intézkedhetett.

A hadsereg újjászervezésére irányuló, valóban forradalmi jellegű munkának meg is lett a gyümölcse. A visszavonulás alatt szétzüllött egységek helyett május 15-én már 113 harcképes zászlóaljjal és jelentős megerősítő egységekkel rendelkezett a Hadseregparancsnokság. A szervezési munka mellett komoly felvilágosító munka és adminisztratív munka is folyt a csapatok harci szellemének erősítésére. Ezekről is részletesen beszél a szerző.

A hadsereg újjászervezésének tárgyalása után arról a bonyolult és nehéz katonai helyzetről esik szó, amelybe a Tanácsköztársaság a katonai visszavonulás során került. A helyzet részletes elemzése után naponként követi a Salgótarján és Szolnok térségében lezajlott eseményeket. A harcok részletes, naponkénti leírásával Liptai Ervin méltó emléket állít mindazoknak, akik a Tanácsköztársaság egyik jelentős iparvidéke, Salgótarján védelmében részt vettek. Nagy érdeme ugyanakkor, hogy e hősi harcok bemutatása közben sem leplezi azokat a nehézségeket, amelyek nem egy esetben a katonák fegyelmezetlensége következtében állottak elő. Ugyanakkor szigorú bírálat alá veszi Böhm hadseregfőparancsnok elgondolását, aki csupán katonai meggondolások alapján hajlandó lett volna Salgótarján feladására.

A Salgótarján körzetében lefolyt hősies erőfeszítés eredményeképpen a közvetlen veszély május 12-re megszűnt. A Hadseregparancsnokság ekkor a támadás beszüntetésére intézkedett és megkezdte a csapatok átcsoportosítását a déli irányba. A Tanácsköztársaság történetével foglalkozó kutatók és történészek a Hadseregparancsnokság eme döntését igen helytelenítették és úgy magyarázták, hogy ezt az intézkedést a Hadseregparancsnokság a hadsereg felderítő szervében működött ellenforradalmi elemek helytelen tájékoztatása alapján tette. Liptai Ervin szembeszáll ezzel a nézettel és külföldi, valamint magyar dokumentumokra való hivatkozással bizonyítja, hogy a francia csapatok és az S. H. S. államok (Szerbia, Horvátország, Szlovénia) csapatai valóban támadásra készültek. A támadást mégis azért halasztotta el többek között a francia és az S. H. S. csapatok parancsnoksága, mert a felderítésük alapján kiderült, hogy a Tanácsköztársaság felkészült nemcsak a támadás fogadására, hanem határozott visszaverésére is.

A IV. Rész mondanivalójáról szólva külön ki kell emelni a szerző munkásságát, aki első ízben tesz kísérletet — méghozzá alapos felkészültséggel —, hogy bemutassa a szovjetorosz és a magyar Vörös Hadsereg stratégiai együttműködésére a kísérleteket. Ismerteti Lenin és a Tanácsköztársaság vezetőinek idevonatkozó üzenetváltásait és azokat a konkrét intézkedéseket, amelyek a fenti cél megvalósítását célozzák. Elemzi azokat a körülményeket, amelyek közrejátszottak abban, hogy ez az együttműködés miért nem valósulhatott meg.

Ezután a kis „kitérő" után ismét a Tanácsköztársaság honvédő háborújának további eseményeit ismerteti a szerző. Részletesen szól azokról a tervekről, amelyeket az ellenség dolgozott ki, majd ezzel mintegy szembeállítva a Forradalmi Kormányzótanács és a Hadseregparancsnokság tervét elemzi, amelyben a nagyobbszabású hadművelet képe bontakozott ki. E terv szerint, több véleménnyel ellentétben, a Had-

seregparancsnokság úgy dötött, hogy a cseh burzsoá csapatokra csapást mérve, Miskolc visszafoglalásáért indít hadműveletet. A szerző a Hadseregparancsnokság tervét ismertetve állást foglal e döntés helyessége mellett és ismerteti azokat az okokat is, amelyek e döntés mellett szóltak. A Hadseregparancsnokság e tervétől még akkor sem tért el, amikor a cseh burzsoá csapatok —kihasználva azt, hogy a Vörös Hadsereg május 12-én beszüntette az ellenük folytatott támadást és ezzel lehetővé vált számukra soraik rendezése — ismételten támadásba kezdtek Salgótarján elfoglalására. A Hadseregparancsnokság véleménye az volt, hogy Salgótarján másodszori felmentésének legjobb módja a cseh burzsoá csapatra mért csapás Miskolc körzetében.

Május 20-án kezdődött a „miskolci csata". E harcok fő terhét az 1. hadosztály viselte, amelynek személyi állományát mintegy háromnegyed részben budapesti munkások alkották. Nagy felelősség hárult ezekre a proletárkatonákra. Meg kellett mutatniok, hogy milyen nehézségek legyőzésére képes a proletár hazaszeretet, és sikereiknek új sikerek kiinduló pontjává kellett válniok, mint ahogy azzá is váltak a dicsőséges felvidéki hadjárat során. Liptai Ervin a Miskolc felszabadításáért lefolyt harcokat — eddigi gyakorlatához híven — ismét naponként és egységenként követi, amelyek során feltárul az a nagy hősiesség és határtalan lelkesedés, amely e harcokban részt vevő munkásezredek tagjait eltöltötte. Bemutatja a szerző azt a zűrzavart és kapkodást is, ami az ellenség részéről megmutatkozott, és azt a hangulatot is, amely a proletárkatonák hősiessége láttán az ellenség egyszerű katonái között kialakult.

A IV. Rész összefoglalójaként a szerző részletesen elemzi azokat a feltételeket, amelyek lehetővé tették a Vörös Hadsereg első sikereinek kibontakozását, és megmutatja azokat az okokat, amelyek előidézték a cseh burzsoá hadsereg egységeinek kudarcát ezekben a harcokban.

A szerző a monográfia V. Részében az északi hadjárat eseményeit tárgyalja. Talán nem túlzás azt mondani, hogy ez a rész adja a monográfia gerincét. Ez nem is véletlen, mert a Tanácsköztársaság honvédő háborújának egészében az északi hadjárat bírt a legnagyobb jelentőséggel. E hadjárat megszervezése és végrehajtása jelentős elismerést váltott ki még a burzsoá katonai szakemberek körében is. A szerző sokoldalúan elemzi azokat a politikai és katonai okokat, amely alapos mérlegelése után arra bírták a Forradalmi Kormányzótanácsot, és a Hadseregparancsnokságot, hogy e hadjárat tervét kidolgozza. Ennél az elhatározásnál — helyesen — figyelembe vették a Tanácsköztársaság belső és külső, katonai és politikai helyzetét, amelyből azt a következtetést vonták le, hogy a cseh burzsoá csapatokra mérendő csapás tudja a Tanácsköztársaság helyzetét leginkább megszilárditani. Komoly analizálás alá veszi a szerző azt is, hogy az általános északi irányon belül miért éppen az észak-keleti irányban határozták meg a támadás fő irányát. Ez az elhatározás azzal függött össze, hogy megteremtsék a szovjet és a magyar Vörös Hadsereg egyesülését.

A támadás főirányának ábrázolása után a szerző bemutatja a szemben álló felek erőviszonyait, a csapatok elhelyezkedését a támadás megkezdése előtt.

Az északi hadjáratot és az ezalatt lezajlódott eseményeket három időszakra tagolja a szerző. Az első időszak (május 30.—június 10.) eseményeit ismerteti, naponként és egységenként mutatja be azokat az eredményeket, amelyeket a Vörös Hadsereg egységei ez alatt az időszak alatt elértek. Ezek az eredmények a maguk nemében igen jelentősek voltak. A Vörös Hadsereg csapatai nagy területeket szabadítottak fel, ezen belül olyan jelentős központokat, mint Losonc, Kassa, Eperjes stb. Ismerteti a szerző azokat az imperialista kísérleteket is, amelyek diplomáciai úton kívánták megakadályozni a Vörös Hadsereg győzelmes előnyomulását. Clemenceau francia miniszterelnök, a párizsi békekonferencia elnöke már június 7-én elküldte első jegyzékét a Tanácskormányhoz, amelyben különböző ígéretek mellett követelte a Vörös Hadsereg támadásának beszüntetését.

Az északkeleti irányban elért eredmények, valamint az a tény, hogy az északnyugati irányban a cseh burzsoá parancsnokságnak sikerült jelentősebb erőket összpontosítani, arra kényszerítették a Vörös Hadsereg parancsnokságát, hogy a támadás főirányát megváltoztassa és az északkeleti irány helyett a Kisalföldre, azaz északnyugati irányba helyezze át. Liptai Ervin vitába száll azokkal, akik elmarasztalták a Hadseregparancsnokságot ezért az elhatározásáért. Érvekkel és a tények mély elemzésével mutat rá a Hadseregparancsnokság álláspontjának helyességére.

Az északi hadjárat második időszakát (június 10—17.) lényegében az jellemzi, hogy mind a két szemben álló fél újabb támadást készített elő. Az arcvonal június 10. után megszilárdul. A Vörös Hadsereg parancsnoksága a kisalföldi támadás megszervezésén dolgozott, a cseh burzsoá csapatok pedig Eperjes körzetében kezdtek támadásba. A harcok súlypontja azonban a front balszárnyára, tehát az északnyugati irányba tolódott át. A cseh burzsoá csapatok Selmecbánya, Zólyom, Léva körzetében léptek fel támadólag azzal a céllal, hogy a Vörös Hadsereg csapatait a május 30-i helyzetnek megfelelő állásokba visszaszorítsák. Ezek a kísérleteik június 17-ig kudarcba fulladtak, és ezzel az északi hadjárat második időszaka le is zárult.

Közben azonban — az elért eredmények ellenére — a fronton és a hátországban olyan jelenségek mutatkoztak, amelyek már előrevetették árnyékát a Vörös Hadsereg kudarcainak. A szerző igen aprólékosan mutatja be ezeket a jelenségeket és várható kihatásukat a következő időszakra. Melyek voltak ezek a jelenségek? A fronton harcoló egységek személyi állománya a május 30-tól tartó harcok következtében erősen csökkent. Több egység feltöltöttsége alig haladta meg az 50 százalékot. Ezt csak súlyosbította az a tény, hogy a belső ellenség aknamunkája következtében úgy a személyi, mint az anyagi utánpótlásban igen nagy zavarok keletkeztek. Annak következtében, hogy az üzemekből a munkások jelentős része a hadseregben szolgált, jelentősen csökkent a termelés. A hátországban is jelentős gazdasági nehézségekkel küzdöttek.

Mindezen nehézségek mellett a nyílt és burkolt ellenforradalmi erők nem egyszer nyílt fegyveres felkelése csak súlyosbította a helyzetet. A tanácskormány pedig az újabb, június 13-i Clemenceau-jegyzék elfogadása vagy elutasítása fölötti vitával volt elfoglalva. A szerző igen sokoldalúan és az egyes álláspontok bírálatával tárja fel ezt a vitát és jut arra a helyes elhatározásra, mely szerint a jegyzék elfogadása csak az antant részéről biztosított garancia mellett lett volna helyes!

Az V. Rész harmadik időszakában (június 18—24.) a szerző az északi hadjárat befejező eseményeit tárgyalja. Rámutat, hogy bár a Vörös Hadsereg parancsnoksága által elkészített támadási terv végrehajtása június 18—19-én megkezdődött és a kezdeményezés ismét a Vörös Hadsereg kezében volt, Böhm hadseregparancsnok azonban az antant jegyzékének tartalmát a csapatok tudomására hozta, és ez nagyon negatív formában éreztette a hatását a csapatokra. Június 22-én, 23-án a katonák fegyelme már igen megromlott és többek között kijelentették, hogy tovább nincs értelme a harcnak, mert „a határok meg lévén állapítva, azon a mi kormányunk változtatni mitsem tud." (400. o.) Az általános helyzetet mérlegelve a tanácskormány június 24-én az egész északi arcvonalon elrendelte a fegyverszünetet.

A továbbiakban Liptai Ervin igen értékes összefoglalóját adja az északi hadjárat eseményeinek. Elmondja, hogy mi tette lehetővé azokat a nagyszerű eredményeket, amelyeket a Vörös Hadsereg e hadjárat során elért. Részletesen elemzi, hogy a Vörös Hadsereg mint szocialista hadsereg, a hadművészet szempontjából végig, és a harci szellem tekintetében is egészen addig, amíg az ellenforradalmi elemek romboló munkája nem érvényesült, messze felette állt a cseh burzsoá hadsereg hadművészetének és harci szellemének.

Jelentőségének megfelelő formájában tárgyalja a szerző az ellenforradalom június 24-i puccskísérletét is. Részletesen tárgyalja, hogy kik és milyen céllal robbantották ki ezt a fegyveres felkelést, milyen terveik voltak a végrehajtására. Rámutat, hogy ezzel az ellenforradalmi puccskísérlettel az ellenforradalmárok éppen az ellenkezőjét érték el, mint amit akartak. A budapesti munkások ahelyett, hogy szembefordultak volna a tanácshatalommal, méginkább eltökéltebbek lettek annak megvédésében.

A monográfia VI. Részében a szerző a Tanácsköztársaság honvédő háborújának és egyben a Tanácsköztársaság történetének is az utolsó fejezetét tárgyalja. Részletesen szól arról a súlyos helyzetről, amely a hadseregen belül a Felvidék kiürítése következtében kialakult. Kétségtelen, hogy a Vörös Hadsereg egységeire igen demoralizálóan hatott a Forradalmi Kormányzótanács döntése, amit csak tovább mélyített a jobboldali szociáldemokraták romboló, defetista munkája.

Amint az várható volt, az antant hatalmaknak nem akarták a Felvidék kiürítése ellenére sem a román bojár csapatokat visszarendelni a Tisza vonaláról a demarkációs vonalra. A hadseregben dolgozó ellenforradalmi erők ezt a helyzetet kihasználva, rábírták a Forradalmi Kormányzótanácsot, hogy fegyveresen szerezzenek érvényt az antant ígéreté-

nek, azaz kezdjenek támadást a román bojár hadsereg ellen. Ezek az elemek, ismerve a Vörös Hadsereg helyzetét és az ellenség erejét, tudták, hogy a Vörös Hadsereg nem lesz képes megbirkózni ezzel a feladattal és veresége esetén a Tanácsköztársaságot is s'kerül felszámolniok. Liptai Ervin munkájából világosan tárul elénk a támadás megszervezésének ellenforradalmi jellege, és az áruló Julier Ferenc naplójának idézett részleteiből kitűnik, hogy az ellenforradalmárok mindenre képesek voltak, a proletárhatalom megdöntésére és a burzsoázia hatalmának visszaállítása érdekében. E terv keresztülvitelében az sem gátolta őket, hogy tudták előre: az általuk kidolgozott és előre kudarcra ítélt támadási terv végrehajtása során több ezer vöröskatona fog elpusztulni.

Liptai Ervin munkájából megtudjuk azt is, hogy az ellenforralmi vezérkari tisztek készülődéseivel párhuzamosan az antant is megtett mindent, hogy koncentrikus támadást indítson a Tanácsköztársaság ellen. A szerző részletesen ismerteti az antant és a befolyásuk alatt levő burzsoá államok között e kérdésben lefolyt tárgyalásokat. E tárgyalások eredményeképpen július közepén már mintegy 200 000 fős hadsereg állt az antant rendelkezésére a Tanácsköztársaság ellen tervezett koncentrált támadásra.

Ezt a támadást azonban megelőzte a Vörös Hadsereg támadása a román bojár hadsereg ellen. Liptai Ervin könyvében nyomon követhetjük azt a katasztrófát, amely az ellenforradalmi tisztek aknamunkája következtében be kellett, hogy következzék. A szerző e rész tárgyalásánál újabb terhelő adatokkal bizonyítja azt, hogy az ellenforradalmi érzelmű tisztek ebben az időben már teljes egészében a Szegeden szervezkedő ellenforradalmárok utasításai szerint cselekedtek, és dokumentumokkal bizonyítja azt a tényt, hogy a támadás előtt az ellenforradalmi tisztek eljuttatták az antant részére a Vörös Hadsereg támadási tervét és az egész hadrendjét. E dokumentum birtokában a román bojár hadsereg parancsnoksága felkészülten várhatta a Vörös Hadsereg támadását, amely a kezdeti sikerek ellenére mégis megtört az ellenség túlerején. A román burzsoá hadsereg ellentámadása, dacára egynéhány hősiesen küzdő egység önfeláldozásának, már szinte akadálytalanul jöhetett előre. Az ellenséges támadás sikerei és a belső árulás aztán már teljesen kilátástalanná tette a Tanácsköztársaság további fennmaradását, így a tanácskormány 1919. augusztus 1-én kénytelen volt lemondani.

Az összefoglaló értékelésben a szerző megállapítja: „A júliusi hadműveletek kimenetelét alapvetően nem a hadművészet tényezői határozták meg, mivel a harcok sorsát eleve eldöntötte a Vörös Hadsereg vezérkarában meghúzódó ellenforradalmároknak a történelemben szinte páratlanul álló árulása." (510. o.) Végezetül ismételten leleplezi az ellenforradalmárok árulása mellett azt a hamisítást is, amellyel az ellenforradalmárok a Vörös Hadsereg vereségének igazi okait próbálták eltussolni és saját felelősségüket menteni.

A monográfia VII. Részében a szerző „A Vörös Hadsereg harcainak tanulságai" címszó alatt az egész honvédő háború stratégiai, hadműveleti és harcászati értékelését adja. A vereség belső és külső okainak

elemzésénél a szerző rámutat, hogy a győztes háború megvívásának objektív feltételeinek tekintetében a környező burzsoá államok és az antant milyen előnyös helyzetben volt a Tanácsköztársasághoz viszonyítva. Ezt a helyzetet csak kedvezőbbé tette számukra a hatalomból kisemmizett burzsoázia ellenforradalmi tevékenysége az országon belül. A Tanácsköztársaságnak megalakulása pillanatától kezdve két fronton kellett harcolnia; a külső és a belső ellenség ellen.

A Vörös Hadsereg katonai vezetését értékelve rámutat a szerző, hogy amíg a forradalomhoz hű vezetés érvényesült a vezetésben, addig minden fokon, úgy stratégiai, hadművészeti és harcászati elvek alkalmazása tekintetében messze felülmúlták az ellenséges hadseregek vezetését. A Vörös Hadsereg szocialista jellegéből kifolyólag érvényesülhettek — és érvényesültek is — azok a legfontosabb vezetési elvek, amelyek csakis egy szocialista hadseregben érvényesülhetnek. Az ellenforradalmi elemek felülkerekedése a hadsereg vezetésében azonban azt jelentette, hogy a továbbiakban csak egy elv dominált; az, hogy a Vörös Hadsereget, mint a proletárhatalom fegyveres erejét, minél előbb likvidálni és ezzel megnyitni az utat a fasiszta restaurációhoz.

Az ismertetésben nem tartottam feladatomnak a monográfia egyes elvi megállapításainak bírálatát. Ezt majd elvégzik az adott korral foglalkozó történészek. De ismerve azt a nagy feldolgozó munkát, amelyet Liptai Ervin a szóbanforgó monográfia anyaggyűjtése során elvégzett, az újabb kutatások véleményem szerint csak kiegészíthetik a monográfia mondanivalóját és megerősíthetik a szerző állásfoglalását.

A monográfia szinte tézisszerű ismertetése is enged következtetni arra a nagy feldolgozó munkára, amit Liptai Ervin a Tanácsköztársaság honvédő háborúja történetének feldolgozása során elvégzett. Bátran mondhatjuk, hogy Liptai Ervin ezzel a munkájával maradandót alkotott, és méltó emléket állított azoknak a proletár hősöknek, akik életüket áldozták az első magyar proletárdiktatúra védelmében. Ugyanakkor örök pellengére szögezte az ellenforradalmi elemek tetteit, akik a haza és a dolgozó nép elárulásának minden skáláját megjárták hatalmuk visszaállítása érdekében. Ezért Liptai Ervin könyve a dicső kegyelet emléke mellett figyelmeztetés is a mai kor harcosai számára, hogy mindenkor a legéberebben kell ügyelni kivívott eredményeink felett és kíméletlennek lenni az ellenség mindennemű restaurációs próbálkozásaival szemben.

M. S.

LANDLER JENŐ:

VÁLOGATOTT BESZÉDEK ÉS ÍRÁSOK

Budapest, Kossuth, 1960. 580. l.

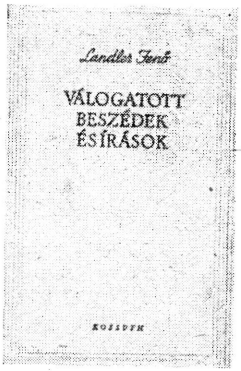

A személyiség történelmi szerepének helyes megmutatása a marxista történetírás fontos feladata. Egyik — talán legfontosabb — lehetősége, ha számot ad a vizsgált történelmi személyiség írásos tevékenységéről. Mi is elmondjuk véleményünket, de az olvasó, vagy kutató a történelmi személy *tulajdon gondolataiból* értse meg álláspontját és nézeteit. Ha azután a történelmi személy írásait egy megfelelő korképpel és a személy életére vonatkozó adatokkal egészítjük ki, azaz egy ember életműve, összes vagy válogatott írásai és az utókor történészének feldolgozó munkája *harmonikusan olvad össze* egy műben — akkor jelentős eredmény született és a magyar történetírás gazdagabb lett.

Kétségtelen, hogy az utóbbi évek során könyvkiadásunk e téren is sokat tett. Az előrehaladást olyan kiadványok jelzik, mint pl. Kun Béla, Stromfeld, Alpári közreadott írásai, — és a közelmúltban megjelent Landler Jenő Válogatott beszédek és írások.

A „ferencjózsefi békekorszak" és az új háborúra spekuláló Horthy-Magyarország, valamint a kettő között eltelt idő: az első világháború, a polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság, olyan történelmi kor volt, amelyben a magyar munkásmozgalom ifjúkorát élte, amikor a magyar munkásosztály egy pillanatra tulajdon erejét meghaladva a világ dolgozóinak fáklyavivője volt és ami alatt bukottan, de újult és kettőzött erővel illegalitásban küzdött az új proletárhatalomért. Landler Jenő életét: ifjúságát, érett forradalmi vezetőképességét e küzdelemnek áldozta. Életének *minden állomása* nemcsak az ő és általa vezetett tömegek kapcsolatának tükörképe, hanem fókusza a magyar munkásmozgalomnak, fókusza e mozgalom sok-sok nehézségének, problémájának. Landler azon vezetők közé tartozott, akit a nehézségek acé-

losabbá, a problémák következetesebb marxistává tettek, aki az osztályharc minden körülményei között hitt és bízott a tömegek forradalmi erejében, aki tudott és mert is minden helyzetben önállóan gondolkozni és cselekedni. „Nem fenn van a sorsotok kulcsa, — mondotta az Állami Gépgyárak és a fővárosi vasúti munkások 1914. június 8-án tartott gyűlésén. — Osztálytudatos proletárok vagyunk, a mi saját kezünkben van sorsunk kulcsa. A proletárság önmagát szabadíthatja fel... A mai gyűléssel megmutattátok, hogy bekapcsolódtatok a magyarországi öntudatos munkások sorába, az önfeláldozás terén azonban világszerte példát mutattatok. Ez ad nekem erőt a további küzdelemre, adjon erőt nektek is, és akkor a jobb jövő, a proletárfelszabadulás itt lesz, magunk valósítjuk meg a magunk erejével, és a magunk akaratával." Az első szabad május elsején a proletárdiktatúra legkritikusabb napján e szavakkal buzdított: „Ha a magyarországi proletariátus belátja, hogy rettenetes tét van kockán: az élet vagy halál kérdése, a lét vagy nemlét kérdése, ha belátja azt, hogy övé most minden, és mindent elveszíthet; ha van bátorsága, akkor nincs még veszve semmi, akkor megmentjük Magyarországon a proletariátus uralmát és utat mutatunk a világ népeinek a felszabadulásra." S a bukást követő évben az évfordulóra írt cikkében újra csak a szocialista eszme törhetetlen harcosaként hallatja szavát, aki új cselekvésre ösztönzi elvtársait. Új cselekvésre az elnyomott osztály érdekében, melynek vezetője és szervezője az új párt: „Aki kommunista, annak tudnia kell, hogy nincs magasabb érdek a föld kerekén, mint az elnyomott osztály érdeke. Ha el van nyomva ez az osztály, tudnia kell, hogy nincs magasztosabb cél, mint az elnyomatást egyedül megszüntető eszköznek, a diktatúrának megszerzése. Ha kézben ez az eszköz, tudnia kell, hogy nincs más Szentség, mint ennek az eszköznek megtartása. Nincs más és ezerszer nincs más, sem benne, sem kívüle, sem fölötte... tudjuk azt, hogy a forradalom és ellenforradalom viharában rohamosan fejlődik ennek az erőnek magva is, iskolája is; tudjuk azt is, hogy feltámadunk és győzni fogunk."

Ennek a Landlernek portréját rajzolták meg a szerzők — Gadanecz Béla és Szabó Ágnes — a Landler Jenő Válogatott beszédek és írások című munka bevezető tanulmányában és ez a kép bontakozik ki előttünk, ha elolvassuk az írásokat, beszédeket.

Az alig négy íves bevezető tanulmány gazdag anyagra támaszkodik. Kétségtelenül hiteles a biográfia, világos a gondolatvezetés, szépen formált mondatokban kapjuk egy forradalmár életútját. Helyes a szerzők törekvése, amikor e nem túlnagy terjedelmen belül nem akarnak mindenről számot adni. Ha tehát némely helyen úgy érezzük, hogy „itt valami hiányzik", akkor ezt nem kívánjuk a szerzők rovására írni. De felmerül a gondolat: nem lehetett volna egy kissé több teret adni a szerzőknek? Még nem áll rendelkezésünkre egy Landlerről szóló nagyobb terjedelmű, összefoglaló biográfia. Kézenfekvő lett volna, hogy a válogatás elé — ha nem is teljes, de részletekbe menő — nagyobb terjedelmű bevezető tanulmány kerüljön.

Az emberi élet sorsfordulóit kutatni, egyes eseményeket mérlegelni és „helyükre tenni", megtalálni az eseményszálak erdejében azokat,

amelyek töretlenül végigvonulnak egy életen, vagy összegubancolódva más szálakkal később ismét előbukkannak, objektív körülmények és szubjektív élmények halmazában eligazodni, — nehéz, szép és hálás feladat.

Landler Jenő a polgári élet bölcsőjéből viszonylag hamar kiszakadt. De még e polgári bölcső is jó iskola volt: a kitűnő szellemi qualitású Landler hamar rádöbben a társadalmi élet mélyebben fekvő mozgatórugóira és viszonylag könnyen rázza le a számára visszahúzó erőként jelentkező polgári demokraták barátságát. Gadanecz és Szabó következetesen mutatnak rá, hogy Landler gyors és alapos politikai fejlődését tömegkapcsolatai, őszinte emberi érzései, a szó legszorosabb értelmében vett emberszeretete, az elnyomottak felemelésének vágya segítették elő. „A vasutasok 1904-es sztrájkja Landler Jenőnek nemcsak maradandó élményt, hanem egész életre kiható eseményt is jelentett. Fontos állomása volt annak a nagy útnak, amelyet a hajdan jómódú gelsei bérlő gyermeke megtett, amíg eljutott az ipari munkássághoz, és megismerte e társadalmi osztály harcának lényegét, amíg közösséget vállalt annak küzdelmével... 1906 nyarától már mindinkább a maga választotta, a néppel együtt harcba menni kész demokrata forradalmár útját járta... Az 1905-ös orosz forradalom és a századeleji magyarországi társadalmi harcok tapasztalatai alapján ismerte fel Landler, hogy Magyarország tunya, tehetetlen, slepphordozó és reakciós polgárságától nem várható a legszükségesebb reformok kivívása sem; hogy a munkásság harcától s „e harc kimenetelétől függ Magyarország jövője"... Szociáldemokratává fejlődésében... elsőleges szerepe volt a dolgozó emberek iránti szeretetének, erkölcsi elkötelezettségének és annak, hogy a századeleji heves társadalmi és osztályküzdelmekben velük együtt vett részt... A fővárosi villamosvasutak 1906-os októberi sztrájkjának szervezése és vezetése már teljesen az ő kezében összpontosult. Ez a sztrájk széttépte az utolsó szálat is, amely a polgári világhoz kapcsolta, s ekkor vált a szociáldemokrata munkásmozgalom tudatos katonájává" — írják a szerzők. S e néhány mondatba tömörített véleményt támasztja alá huszonöt válogatott írás és beszéd, amelyeket Landler a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásig jelentetett meg. Az 1906-tól kezdődő 12 esztendő kemény, de eredményes osztályharcban telt el. Landler mindenütt az élen járt, akár az utca vagy a szónoki emelvény, akár a papír és toll szólította.

A szakszervezetektől független pártszervezetek kialakításáért, az önálló proletár osztálypolitikáért, az általános választójogért folyó elvhű politikai harc, mindmegannyi égető probléma és e problémák marxista megoldásának élharcosa volt Landler Jenő. Írásainak hangja hol kemény és szenvedélyes, hol nyugodt, polemizáló, de mindenütt érződik a jogot végzett ember száraz tényekre támaszkodó, logikusan felépített érvelése, aki tudja, hogy a szavaknak súlya, sőt hangsúlya van. Landler — amint ezt a szerzők is megállapítják — a mindennapi gyakorlat embere volt, szó szoros értelmében nem tartozott a teoretikusok közé. S írásai érdeklődési körének mégis igen széles skáláját nyújtják.

Legtöbb írása természetesen a mindennapi politikai harc céljait

szolgálta. Amikor az 1906 október végi vasútassztrájkot a rendőrség leverte, Landler alig egy hét után „Sztrájktörvény" címmel írt gúnyos és *fenyegető* hangú cikket: (Az új „törvénnyel" akarták gúzsbakötni a vasutasok mind élesebbé és gyakoribbá váló tömegmegmozdulásait.) „Sztrájktörvény. Amelyre szükség van. Amely nélkül nem boldog a magyar. Idáig boldog volt. A tőke koplalt és a munkás duskálkodott. A szegény éhező tőkének védelem kell, mert különben, hogy volna képes lakbéruzsorát, élelmiszer-szédelgést és vicinális-panamákat csinálni. Tehát sztrájktörvény lesz, és azt hiszik, hogy akkor sztrájk nem lesz... De az igazság ereje nagy. Ha elnyomni megkísérlik is, az csak hiú kísérlet. Annál erősebb azután. Hát mekkora békét teremtett az 1904. évi leveretés? Most láthatják, most tapasztalhatják! — Oly rég volt ez az idő, hogy elfelejtették? — Mikor fogják már belátni, hogy jog és kenyér kell, de nem sztrájktörvény!"

A századfordulót követő évek politikai tevékenységének középpontjában a választójogi harc állt. A Magyar Szociáldemokrata Párt programjában e harc taktikáját illetően változás következett be 1911-ben. A pártvezetőség azonban e változás után is ugyanolyan elvtelen politikát folytatott, mint korábban. E politika lényegében azt jelentette, hogy a Szociáldemokrata Párt, pontosabban a milliós dolgozók érdekeit alárendelték a polgári pártokkal való együttműködésnek. Landler az MSZDP 1911. évi pártgyűlési felszólalásában éles szavakkal megbélyegezte ezt a politikát és kimutatta a határozati javaslat abszurd voltát: „Garami elvtárs azt mondotta, hogy politikai kretenizmus, ha túlbecsüljük a választójogot és a parlamentbe bejutást. Ez igaz. De nem politikai kretenizmus-e az, hogy amikor megállapítja a határozati javaslat első pontjában, hogy a jelenlegi kormány ellensége a választójognak, a másodikban kijelenti, hogy a Néppártot és a Kossuth-pártot a választójog ellenségének tekinti és mégis a harmadik pontban már felhívja keringőre az egyes pártokban elhelyezkedett „népjogbarátokat", hogy működjenek együtt velünk... A szociáldemokrata párt küzdelmében előfordulhat, hogy találkozik polgári párttal, de azért önállónak kell lennünk. Mi vívjuk meg önállóan választójogi küzdelmünket, mint ahogy más ország proletariátusa tette. Ezt az elvi szempontot be kell tartani."

Ha valaki gondosan elolvassa Landlernek a Népszava 1911. júniusi öt számában folytatólagosan megjelent cikkét a vita alatt levő véderőreformról, akkor abból világosan kiderül, — egyetlen szó hangsúlyozása nélkül —, hogy milyen imperialista célok érdekében kívántak teljesíthetetlen terheket róni az országra. Magából a törvénytervezet számadataiból kihámozható, hogy az egész tervezet: csalás. Csalás minden szava, amelynek az a célja, hogy leplezze: két éves tényleges katonai szolgálat ígérete mellett *több* ember fog három évig szolgálni, mint 1911-ig.

„Ha józan, megdönthetetlen érvekkel lehetne elintézni kapitalista társadalomban ügyeket, — írta Landler — fölösleges volna több szót vesztegetni. Ausztria-Magyarország jelenlegi békelétszáma arányos más európai nagyhatalmak létszámához; sem kivételes külpolitikai helyzet, sem katonai védelem alá helyezendő nagyobb kapitalista érdek nem forog fönn, mint más európai államokban; a legóriásibb hazaszeretet, a

legéberebb monarchiaféltés, sőt a legimperialisztikusabb allürök mellett is meg kellene állapítani mindenkinek, hogy a létszámemelés indokolatlan." Ezekután számadatokkal bizonyította be, hogy az európai szárazföld leggazdagabb militarista hatalmának, Németországnak és Ausztria-Magyarországnak egyforma békelétszámú hadereje lenne. „Egy pillantás e két számra és világos lesz mindenki előtt, hogy az osztrák-magyar ármádia hadvezetősége megőrült, vagy pedig a tervezett reformmal oly imperialisztikus politikát céloz, amely az őrültséggel egyenlő." A továbbiakban azt is bebizonyította, hogy ha törvény lesz a javaslatból, akkor „a világ legnagyobb katonai békelétszáma — a lakosság arányához — Magyarországon lesz", hogy ezt a hatalmas létszámot kizárólag a katonaidőt letöltöttek visszatartásával lehet létrehozni, hogy semmi biztosíték nincs a további létszámemelés ellen, és a többi ...

Ha a fentieket csupán azzal egészítjük ki, hogy a véderőtörvényt egy év után, 1912. júniusában fogadták el, és akkor is, csak erőszakos rendszabályok és rendőri karhatalommal (Tisza rendőrökkel vezettetett ki több ellenzéki képviselőt), — akkor mindennél világosabb a véderőtörvény ultra-reakciós jellege. Landler e cikksorozatban széleskörű műveltségén kívül alapos jogi ismereteit is kamatoztatta és olvasóit a száraz paragrafusok és számok erejével győzte meg.

Nem egészen érthető, hogy a szerzők — bár foglalkoznak az I. világháború időszakával — miért nem elemzik kissé mélyebben Landlernek a háború kérdésében elfoglalt álláspontját és kissé zavaró, hogy ugyanebből az időszakból egyetlen cikket sem közölnek.

A magyarországi osztályharc megváltozott viszonyok között folytatódott az oroszországi szocialista forradalom győzelme, a világháború (vesztes) befejezése után. Nem eredmény nélkül, hiszen a Magyar Tanácsköztársaság ennek az eredménye volt. S e forradalmi napok során Landler őszinte híve lett a kommunisták vezette harcnak. „Az »őszirózsás« forradalom — írja Gadanecz és Szabó a bevezető tanulmányban — de különösen a KMP megalakulása Landler Jenő politikai fejlődése új szakaszának, kommunistává fejlődésének kezdete volt. A forradalmi napok viharos légköre meggyorsította politikai fejlődését. Derengeni kezdett előtte, hogy a szociáldemokrácia nem a forradalmi munkástömegek pártja s nem akar proletárforradalmat... Landler politikai fejlődését, éppúgy, mint korábban, előre lendítette összeforrottsága a tömegekkel... Ezért jutott el a KMP-vel való őszinte együttműködéshez, még mielőtt elsajátította volna a leninizmus..."

Ez a Landler Jenő küzdötte végig a Magyar Tanácsköztársaság 133 napját. Őszinte bizalom állította a legfelelősségteljesebb helyekre, a Forradalmi Kormányzótanács Politikai Bizottságába, a Belügyi Népbiztosság élére, s ha kellett — aminthogy kellett — a Vörös Hadsereg legütőképesebb hadteste, majd az egész Vörös Hadsereg parancsnoki posztjára.

Minderről helyes képet nyújt a bevezető tanulmány, de hiányosnak érezzük a katona Landler alakját. Igaz, de kevés amit elmondanak. A „tősgyökeres civilből" kissé romantikussá vált és tett katona alak csak a jó tömegkapcsolat, a népszerűség eredménye. De vajon az az ember, aki a politikai harc stratégiai és taktikai kérdéseiben oly kitű-

nően eligazodott, semmit sem vitt volna ebből a fegyveres osztályharc mezejére? Valószínűtlen lenne, de bizonyíthatjuk is az ellenkezőjét. Nem túlhangsúlyozását kérjük bizonyos problémáknak, de lényeges lett volna, ha az iméntiekben említett Landler-kép mellett az olyan stratégiai kérdésekbe beleszóló Landlert is megismerjük, mint pl. 1. a Vörös Hadsereg miskolci ellencsapásának, illetve az azt követő északkeleti vagy északnyugati irányú ellentámadás problémájának eldöntése, 2. az ellentámadás folytatásának iránya Kassa felszabadítása után. Igaz, hogy „Megértette Stromfeld Aurél vezérkari főnök forradalmi merészséggel felépített haditerveit, és szívvel-lélekkel dolgozott azok megvalósításáért", de az is igaz, hogy e haditervek kidolgozásában *aktive* közreműködött!

A „katona" Landlerről mélyebb elemzést nyújtani nem lett volna hálátlan feladat. S ha már itt ezt szóvá tesszük, jegyezzük meg azt is, hogy a szerzők a válogatásban nem követték önnön példájukat, mert a kilenc írás, illetve beszéd közül öt katonai jellegű. (Ugyanakkor kevésbé érthető, hogy Landlernek olyan cikke, mint az Új Március 1926. évi 3—4. számában megjelent „A Vörös Hadsereg diadalmas útja és bomlása", — miért maradt ki?)

Emigráció és illegalitás! A letiport és újjászerveződő magyar munkásmozgalom bölcsője. Mellette Landler, akinek „harcostársai előtt egy pillanatig sem volt kétséges, hogy ezután a kommunista mozgalomnak fogja áldozni életét". S az új harci körülmények között a legégetőbb probléma: az új Párt megteremtése. Kilenc küzdelmes esztendő sokirányú elfoglaltsága mellett is mindvégig központi helyet foglalt el munkájában. „Az új típusú forradalmi párt szükségességének és jellemző tulajdonságainak megértetése az egész nemzetközi munkásmozgalmat foglalkoztatta. A Kommunista Internacionáléban is az új típusú pártok kialakításáért vívták harcukat Lenin és követői... Landler cikkei nem hosszú elméleti fejtegetésekkel, hanem egyszerű szavakkal mutatnak rá arra, hogy a marxista—leninista párt léte milyen szorosan összefügg a hatalomért folytatott harccal és a hatalom megtartásával. Ezek a cikkek megismertették a magyar mozgalommal a lenini pártépítés alapelveit." E szavakban summázzák véleményüket a szerzők és amit még elmondanak az lényegében e munka és problémáinak ismertetése. Érdekes és nívós összefoglalás, bár kétségtelen, hogy a legtöbb problémát felvető évekről van szó. Erről a szerzők maguk itt nyilatkoznak, amikor az emigráció frakciós harcaira utalnak. E problémákhoz szeretnénk mi is kapcsolódni.

A szerzők megállapítják, hogy a két frakció kommunistáinak „eltért a véleménye a magyarországi helyzet értékelése és a pártépítés néhány taktikai és organizációs kérdésben". A válogatásban közölt írások foglalkoznak a *magyarországi helyzet értékelésével* s bár a tanulmány e kérdést részleteiben nem érinti, mégis képet alkothatunk Landler álláspontjáról. (Lásd a szanálással kapcsolatos cikkeket, a munkásmozgalom kilátásai stb.) A *pártépítés elvi kérdéseit* és ebben Landler álláspontját a tanulmány is kifejti, de megismerhetjük írásaiból is. *A pártépítés „taktikai és organizációs"* kédéseinek összefoglalásával a tanulmány is és a válogatás is adós marad.

Egyetértünk azzal, hogy néhány oldalon a húszas évek legnehezebb problémáját nem lehet megoldani. De talán azt meg kellett volna tenni, — akár kommentár nélkül is —, hogy Landler véleményét rögzítjük.

Landler a gyakorlati munka mellett igen komoly elméleti munkásságot is fejtett ki. Ennek előfeltétele az volt, hogy maga is megismerje a leninizmust. Fáradhatatlan volt ebben a munkában és igen jó forradalmi érzékkel alkalmazta, hasznosította a tudását.

A jobboldali szociáldemokráciáról már régen meg volt a véleménye, de a centristák iránt a Tanácsköztársaság idején táplált még némi illúziót. Az emigráció éveiben azután közelről megismerte — nemzetközi méretekben — a „centrum" arcát is. Írásaiban — melyek közül talán a két legjelentősebbet. („A két és feles Internacionálé kongresszusa" és „A bécsi nemzetközi konferencia irányelvei") a kötet is közli — maró gúnynyal darabokra szaggatja az egész „két és feles" elméletet. „A minden szálával szorosan összefonódó imperializmus belső titkait a leggondosabban leplezni, a forradalmi eshetőségek látszólagos ellentmondásait viszont kispolgári módon, szűk látókörűen, rikító színekkel körvanalazni, az imperializmust előbb a rémek rémeként megrajzolni, hogy azután az osztályharc módszereinek alkalmazásával a „népet" óvatosságra inthessék: — írja Landler a „két és felesek" irányelveiről — olyan kegyes csalás ez, amely nélkül igazán minden prédikáció kontármunka lenne." Azután részenként boncolgatja az elméleti tételeket, amelyeket a legkülönbözőbb helyekről kapartak össze, s amelyben „minden hangnem benne van", „Egyszóval minden benne van, csak az nincs benne, hogy a szocializmust akarják. Nem mondják ki, hogy készen állnak a cselekvésre."

Az a hallatlan nagy munka, amelyet az új magyar proletárállam létrehozásáért és a nemzetközi munkásmozgalom érdekében kifejtett, megviselte egészségét. „A Párt volt az otthona, a kommunisták voltak a családja" — írta róla Révai József. S Landler egész életét ezért az otthonáért, ezért a családjáért áldozta. 1928-ban Cannesben halt meg és hamvait a Kreml falában, a nemzetközi munkásosztály nagy harcosainak nyugvóhelyén helyezték el...

Landler válogatott írásai, Gadanecz Béla és Szabó Ágnes Landlerről írt művós tanulmánya harmonikusan olvad össze a kötetben. A tudományos apparátus pedig arról tanúskodik, hogy a szerzők az összeállítás során igen lelkiismeretes munkát fejtettek ki. A Kossuth Kiadó gondozásában, Török Piroska szerkesztésében megjelent könyv, könykiadásunk jelentős eredménye.

Olvasásra ajánljuk mindazoknak, akik egy nagy férfi életét és a magyar munkásmozgalom történetét közelebbről akarják megismerni.

Hetés Tibor

MAGYAR MINISZTERTANÁCSI JEGYZŐKÖNYVEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KORÁBÓL. 1914—1918.

(A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. 8. Összeállította Iványi Emma.) Akadémiai Kiadó. Bp. 1960. 581 oldal.

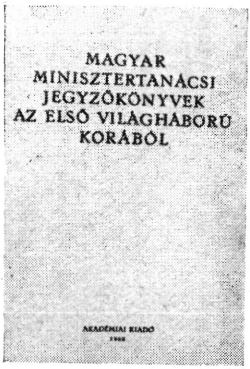

Aligha járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a XX. század történetének megismerése az embereknek ma már szinte elemi kultúrszükségletükké vált. Az emberek közül mind többen és többen kíváncsiak arra, és szeretnék tudni, hogy például — milyen volt a dolgozók élete a dualista monarchia fennállása idején, valamint a negyedszázados ellenforradalmi rendszerben, milyen erők s miért robbantották ki a két világháborút, az imperializmus vajon valóban a proletárforradalmak korszaka-e, miképpen megy végbe a tőkés gyarmati rendszer szétesésének a folyamata, — és így tovább. Éppen ezért csak helyeselni lehet a magyar történettudomány azon törekvését, hogy a most készülő perspektivikus munkaprogram középpontjába a legújabb kor történetének komplex feltárását és feldolgozását állítja. Nem vitás, hogy népünk — a szocializmus építése közben, amikor még létezik a kapitalista környezet —, éppen e program megvalósulása által jut majd olyan rendkívül gazdag történeti ismeretanyag birtokába, amelynek felhasználása sokkalta kevesebb és egyszerűbb transzpozíciót igényel, mint bármely régebbi kor tapasztalatainak hasznosítása.

Az Iványi Emma levéltáros-történész összeállításában megjelent „Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvnek az első világháború korából 1914—1918" című forráskiadvány is a legújabb kor történetének megismeréséhez nyújt hasznos segítséget.

Igaza van a szerzőnek abban, hogy a könyv „még a nem történész olvasók érdeklődését is szolgálhatja". Miért ne, — de ne gondolja senki, hogy a forráskiadvány elolvasásával egyben az első világháború történetét is meg lehet ismerni. Szó sincs róla, — sőt a források (a miniszteri

előterjesztések és a minisztertanácsi határozatok) lényegének megértése egyenesen feltételezi a világháború történetének áttekintő jellegű ismerését. A forrásokból azért nem lehet nyomon követni a világháború történetét, mert a minisztertanácsi ülések nem foglalkoztak az események regisztrálásával. Mivel pedig a forrásgyűjteményt elsősorban a kutatótörténészek veszik a kezükbe, akik a világháború eseménytörténetét viszont jól ismerik, szükségtelenné vált, hogy a kötet bevezető tanulmánya ismertesse a világháború lefolyását. (Az egyes dokumentumoknak a világháború történeti keretébe való beleillesztését — esetenként és szükséghez mérten — utaló jegyzetekkel végezte el a szerző.)

A bevezető tanulmány — nagyon helyesen — a minisztertanácsi jegyzőkönyvek forrásértékére vonatkozóan ad kimerítő útbaigazítást. Ismerteti a magyar minisztertanács hatáskörét, a minisztertanácsi ülések rendjét és lefolyását, a jegyzőkönyvek elkészülésének módját, a kormányokat, s azt, hogy a dokumentumok közlése milyen módszerrel történt. A bevezető tanulmány elolvasása nélkül aligha érti meg az olvasó, hogy miért olyan megdöbbentően darabosan, házagosan és homályosan tartalmazzák a dokumentumok a világháború magyar vonatkozásait.

Annak, hogy a magyar minisztertanácsi ülések miért nem foglalkoztak olyan országos jellegű kérdésekkel, amelyek határozottan befolyásolták a háborús események irányát, a tanulmány szerint két oka volt. Először. A magyar minisztertanács hatásköre rendkívül korlátozott volt. A magyar minisztertanács csak olyan kérdések eldöntésére volt hivatott, amelyek károsan nem befolyásolhatták a monarchikus összbirodalom érdekeit. Azokban a főbenjáró ügyekben, amelyekben a döntés joga a királyt illette, a magyar minisztertanácsnak csak véleményezési joga, javaslattevő szerepe volt. Gyakran megtörtént azonban az is, hogy a szakminiszterek — a minisztertanács kiiktatásával — közvetlenül a királyhoz küldték el az előterjesztést. Előfordult továbbá, hogy a közös minisztériumok a magyar minisztertanács tudta és beleegyezése nélkül érintkeztek az illetékes magyar szakminisztériumokkal. Szokásossá vált, hogy bizonyos, úgynevezett kényes, bizalmas ügyeket a minisztertanács meg sem vitatott, hanem azok megbeszélése magánjellegű összejöveteleken került napirendre, aminek írásos nyoma természetesen nem maradt az utókor számára.

Rámutat a bevezető tanulmány arra is, hogy 1. azon ügyek miniszteri előterjesztései, amelyeket a minisztertanácsi üléseken eredetileg meg akartak vitatni, de valamilyen ok miatt mégis lekerültek a napirendről, az illetékes szakminisztériumok levéltárában megtalálhatók; 2. rendszerint csak az írásban előre beterjesztett ügyeket tárgyalta és foglalta jegyzőkönyvbe a minisztertanács, de megvitatott olyan kérdéseket is, amelyekről nem készült előzetes írásos előterjesztés, s nem minden vitát (határozatot) vezettek jegyzőkönyvbe; 3. a jegyzőkönyvek nem szószerint készültek: a viták szövege „hozzászólás" megjelöléssel került bele a jegyzőkönyvbe, a „kényes" „hozzászólások"-at pedig elhallgatta a jegyzőkönyv vezetője.

Felmerül tehát a kérdés, ha az olvasó a forráskiadványból nem fogja megismerni az első világháború történetét, mi értelme van annak, hogy tanulmányozza a dokumentumokat? A kérdés ilyen felvetése persze hely-

telen, mert a minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanulmányozása során nagyon sok olyan háborús jelenség mélyére láthat az olvasó, amelyeknek megértése nagy mértékben hozzásegíti őt a történeti jelenségek tisztázásához.

Többek között:

a) Az 1914. május 1-én megtartott minisztertanácson báró Hazai Samu honvédelmi miniszter bejelentette, hogy a honvédelmi tárcánál 1914-ben 3 millió 29 820 korona túlkiadással kellett számolni. A túlkiadás nagyobb hányadát az 1913-ban felállított 18 honvédségi ágyúsüteg emésztette volna fel. (Az 1868-as véderőtörvénnyel létrehozott honvédség tüzérséggel sokáig nem rendelkezett. Ennek folytán a honvédség csak karhatalmi feladatok ellátására volt alkalmas. A Habsburgok 1868-ban még nagyon élénken emlékeztek 1848—49-re, s nem engedték meg azt, hogy a honvédség — tüzérséggel — hadműveletekre is alkalmas legyen.)

Kérdés, hogy milyen következtetéseket vonhat le az olvasó e miniszteri előterjesztésből? Mindenekelőtt azt, hogy — mint minden ország ez időben — Ausztria-Magyarország is hatalmas erőfeszítéseket tett a haderő ütőképességének emelése érdekében, s ennek során a tüzérség fejlesztése került előtérbe. Másodszor: a küszöbön álló világháború arra kényszerítette a Habsburgokat, hogy beleegyezzenek a magyar honvédtüzérség felállításába és fejlesztésébe. Harmadszor pedig: a magyar uralkodó osztályok is aktív részesei akartak lenni a zsákmányszerző háborúnak, ami viszont lehetetlen lett volna, ha a magyar haderő önálló hadműveletekre alkalmatlan (vagyis nincs tüzérsége).

b) Ismeretes, hogy a központi hatalmak 1914-ben gyorslefolyású háborúra számítottak. Kitűnik ez a magyar minisztertanács 1914. augusztus 21-i ülésének azon napirendi pontjából is, amely az aprópénz szaporítását tárgyalta. „A törvényhozás engedélye ehhez az intézkedéshez a háborús állapotok megszüntével utólagosan fog kieszközöltetni." Gondolt-e a Tisza-kormány ekkor arra, hogy a világháborúnak csak 1918 őszén lesz vége?! Biztos, hogy nem, — de egy esztendővel később, amikor a merész hadászati tervek sorra kudarcba fulladtak, már be kellett látnia, hogy „nincsen kizárva annak a lehetősége, hogy a háború a jövő március haván túl is el fog tartani." (1915. szeptember 24.)

c) „A kormányok — a tőkés osztály intézői" — mondotta Lenin, s nyilvánvalóan nem robbantanának ki háborúkat, ha azok nem a tőke hasznát eredményeznék, úgy is, hogy idegen népeket rabolnak ki, úgy is, hogy az alattvalókat fosztják ki —, ugyanakkor nem átalják banditizmusukat könyörületesnek látszó szavak és cselekedetek mögé rejteni. Magyarországon például 1914 őszén a nagyobb pénzintézetek 4 000 000 K alaptőkével „Magyar Hadi Hitelintézet Rt" néven új hitelintézetet alapítottak „a kereskedői és iparososztály üzleti igényeinek... megkönnyítésére." A pénzügyminiszter kijelentette, hogy az új hitelintézet nem nyereségszerzésre alakult. „Az intézet alapítóinak az a kérelme" — mondta tovább a pénzügyminiszter, — „hogy a pénzügyminiszter az államkincstár nevében szavatosságot vállaljon az esetleges veszteségekre nézve". Bizonyos, hogy az iparosok és kereskedők a hitelt nem kamatmentesen kapták, az is nyilvánvaló, hogy a kamatláb sem a legalacsonyabb volt. Hol volt akkor hát a pénzmágnások önzetlensége? Hol volt

a kockázat, ha a pénzintézetek nem veszíthettek az üzleten, mert az állam kezességet vállalt a kereskedőknek és az iparosoknak folyósított összegért? S ha valamelyik adóst még a „Magyar Hadi Hitelintézet Rt" pénze sem segítette ki a csődből, vajon ki egyenlítette ki az állam adósságát? A dolgozók, mert azoknak kellett a háború összes terhét viselniük, a tőkések vagyona pedig tovább növekedett. Az állam — a kormányon keresztül — egészen a tőkések függőségében került. A bankok adták hadihitel formájában a pénzt, amit a kormány háborúra költött. S hogy a jóviszony közöttük továbbra is megmaradjon, a pénzügyminiszter „a romániai ásványolajterületek kihasználása céljából, a Magyar Általános Hitelbankkal és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal oly értelmű megállapodást létesített, amely szerint nevezett pénzintézetek az említett célra 3 640 000 K alaptőkével részvénytársaságot alapítanak." (1917. július 27.)

d) 1918 októberének utolsó napjaiban, — amikor már minden kétséget kizáróan bizonyossá vált, hogy a központi hatalmak elveszítették a háborút, a monarchia hadvezetősége mégis a végsőkig folytatni kívánta a harcot —, a magyar katonák határozottan kijelentették: Ausztriáért nem hajlandók vérüket áldozni. A magyar katonák e kijelentése szinte tételes megfogalmazása volt a magyar dolgozók eltökélt függetlenségi törekvésének. A magyar uralkodó osztályok habsburgista képviselői persze más nézetet vallottak, s mindent elkövettek, hogy a dualista birodalom — még alkotmánysértés árán is — fennmaradjon. Az 1915. február 20-i minisztertanács például — alkotmányellenesen — hozzájárult a honvédelmi miniszter azon kéréséhez, hogy magyar honos katonákat (48 000 fő) az osztrák honvédség rendelkezésére bocsásson, tekintettel arra, hogy Galícia és Bukovina orosz megszállás alá került s ennek következtében három (galíciai) hadtest hadkiegészítése nehézségekbe ütközött.

e) Az, hogy a magyar uralkodó osztályok felső rétege — a Habsburgok-iránti hódolattól és érdekektől vezérelve — Magyarországnak Ausztriához való tartozását tekintette az uralkodó „magyar" politika sarkkövének, egyáltalán nem zárta ki annak tényét, hogy felemelje szavát, ha anyagilag hátrányos helyzetbe került. Így például, amikor a háború második évében újra meg újra behívásokat kellett elrendelni az élő erők pótlására, az 1915. szeptember 24-i minisztertanácson Tisza István határozottan tiltakozott az ellen, hogy elsősorban az ipari munkások mentessenek fel a katonai szolgálat alól. Hogy miért? Azért, mert Ausztria a monarchia ipari állama volt, az osztrák tőkések haszna az ipari munkások kezenyomán növekedett, Magyarország pedig mezőgazdasági ország volt s a földbirtokosok a mezőgazdasági munkások kizsákmányolása árán gazdagodtak meg.

f) A háborús propaganda azzal bódította a tömegeket, hogy Ausztria-Magyarországnak egy országgal szemben sincs területi igénye, a monarchia csupán Szerbiát szándékozott megbüntetni Ferenc Ferdinánd meggyilkolásáért és monarchiaellenes magatartásáért. Továbbá: Magyarország csakis lovagiasságból lépett be Ausztria oldalán a háborúba s a magyar uralkodó osztályokat semminemű anyagi érdek sem vezérelte az 1914-es háborúban. Voltak, akik ezt el is hitték. Pedig, ha a hívő emberek

beletekinthettek volna akkor a magyar minisztertanács 1915. október 2-i ülésének a jegyzőkönyvébe, könnyen meggyőződhettek volna a szemenszedett hazugságról. E szóban forgó jegyzőkönyv arról beszél, hogy a magyar uralkodó osztályokat is a koncra való éhség késztette a háborúba, mondván: ha Ausztria a háború befejezése után orosz—lengyel területeket annektál, akkor Magyarország Bosznia—Hercegovinára és — esetleg — Dalmáciára tart igényt. Vagy: „határkiigazítás végrehajtása nélkül békét kötni lehetetlen" Romániával. (1918. március 7.)

g) A magyar uralkodó osztályok kormányzati rendszerében fontos szerepet töltött be a nemzetiségek guzsbakötése. Ha tettek is némi jogi és kulturális engedményeket a nemzetiségeknek, arra azonban nagyon vigyáztak, hogy a gazdasági erőforrások a magyarok kezében maradjanak. S amikor a magyar birtokosok a háború folyamán egymás után mentek tönkre, földjeiket pedig a nemzetiségek módosabbja sorra megvásárolták, a kormány azonnal közbelépett. Megbízta a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségét, hogy egyrészt állami kölcsönnel kísérelje meg a birtokosok csődbejutásának elhárítását, másrészt pedig vásárolja meg az árverés alá kerülő földingatlanokat, s azokat magyar haszonbérlőknek adja ki. A kormány .e határozatával természetesen azt is el akarta érni, hogy megőrizze társadalmi tömegbázisát.

h) Minél tovább tartott a háború, annál nehezebb lett a bérből és fizetésből élő dolgozók helyzete. Már 1914-ben elburjánzott az uzsora, a lánckereskedelem, az árdrágítás stb. A lakosság létfontosságú közszükségleti cikkekkel való ellátása egyre nehezebbé vált. Felütötte fejét az elégedetlenség s ennek nyomán a forradalmi hangulat. A kormány, hogy enyhítsen valamit a dolgozók rendkívül rossz életkörülményein s ezzel „kimentse" őket a forradalom árjából, időnként segélyeket és illetményemelést foganatosított. Ez azokban — miként azt 1918 október 31-e bebizonyította — nem sikerült.

A munkásmozgalom balratolódása 1917 márciusától kezdve, hogy Oroszországban győzött a februári polgári demokratikus forradalom, mind gyorsabbá vált. Ezt még a kormánynak is el kellett ismernie. 1917. augusztus 10-én a honvédelmi miniszter olyan utasítás-tervezetet terjesztett a minisztertanács elé, amelyben arról volt szó, hogy miként foganatosítanak katonai intézkedéseket a hadiüzemekben sztrájkok esetén. Azt, hogy az üzemek militarizálása elsősorban politikai érdekből történt, a minisztertanács 1918. február 7-i ülése vallotta be: „közismert ugyanis, hogy a militarizálás legnagyobbrészt oly vállalatokra és üzemekre terjed ki, amelyeknek munkásai megbízhatatlan, sőt nyugtalan magatartást tanúsítottak, úgy hogy az állam érdeke egyenesen megkívánta az illetőknek a teljes katonai fegyelem alá való helyezését". Nagyon jól tudták az uralkodó osztályok tagjai, hogy egy olyan tömegmozgalom, amelynek élharcosai és vezetői a munkásság köréből kerülnek ki, a fennálló társadalmi rendet forgatja ki a sarkából. „Az ország ipari városai s főleg Budapest forradalmi tendenciákkal teljesen alá van aknázva" — állítja a minisztertanács ugyancsak 1918. február 7-i ülésén szerkesztett jegyzőkönyv. „A társadalmi rendet a készülő tömegsztrájkok és forradalmi mozgalmak legkomolyabban veszélyeztetik."

A kormány, hogy megakadályozza a forradalmat, mindenekelőtt a

forradalmárok felkutatására és elfogására adott utasítást. Intézkedett, hogy a vidékre utazó „izgatókat" — többek között Landler Jenőt — letartóztassák, egyes szakszervezeti vezetőket bevonultassanak katonának, az erősen baloldali munkásegyesületeket feloszlassák stb. S hogy a mind fenyegetőbb forradalmi veszélyt elháríthassa, komoly erőfeszítéseket tett a csendőrség akcióképességének biztosítására. Felemelte a csendőrök illetményét, (hogy még odaadóbban szolgálják a „közrendet") s megnövelte a csendőrség létszámát. A minisztertanács 1918 február 28-i határozata értelmében a honvédelmi miniszternek fel kellett mentenie a csendőröket és a rendőröket a katonai szolgálat alól, mivel az akkor rendelkezésre álló csendőr- és rendőrállomány a megszaporodott „állambiztonsági" feladatok elvégzésére kevésnek bizonyult. Végeredményben: akkor, amikor a frontok élőerővel való táplálása emberhiány miatt amúgy is egyre nehezebbé vált, a kormány több ezres létszámkiegészítést rendelt el a csendőrség javára, — következésképpen: az uralkodó osztályok — mindennél jobban — a fennálló társadalmi rend megóvására törekedtek.

A szóbanforgó kiadvány, — amelyben a bevezető tanumány a dokumentumokkal valóban szerves egységet képez —, tehát a magyar könyvkiadás hasznos terméke. Feltárul benne a sokak által elátkozott múlt képe: amikor Magyarország csak formálisan volt független, mert a habsburg-bérenc magyar nagyúri arisztokrácia elképzelhetetlennek tartotta az Ausztriától való teljes elszakadást, s amikor a magyar kormány bűnös tudattal belevitte népünket az első világháborúba, támogatta az uralkodó osztályok háborús haszonlesését, de jóformán semmit sem tett a dolgozók nyomorúságos életkörülményeinek enyhítésére, sőt mindent elkövetett az elégedetlenség, a forradalmi hangulat felszámolására. A forráskiadvány a bizonyítékok egész sorát tartalmazza arra vonatkozóan, hogy az első világháborút az imperialista kormányok robbantották ki, a hadviselés egész terhét a dolgozó tömegeknek kellett viselniük — s mint igazságtalan, rabló háborúnak szükségszerűen érlelnie kellett a proletárforradalom előfeltételeit.

B. J.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

ADATOK ÉS DOKUMENTUMOK A SZÁLASI-HADSEREG TÖRTÉNETÉHEZ.

Hazánk legújabbkori történelmének alig van olyan korszaka, amelyből olyan kevés forrásanyag állana rendelkezésünkre, mint a népelnyomó Horthy-rendszer örökébe lépő Szálasi-"kormány" időszakából. A nyilas banditák nemcsak az ország anyagi értékeit és kulturális kincseit semmisítették meg vagy hurcolták magukkal nyugatra, hanem elvitték mindazon iratanyagot is, amelyet a még folyó háború szempontjából fontosnak tartottak, s amely még élő anyag lévén, nem is kerülhetett levéltári megőrzésre. Különösen vonatkozik ez az 1944. október 15-e után keletkezett, gaztetteiket is bizonyító forrásanyagra.

Ilyen körülmények között érthető, hogy a hazánk felszabadításának eseményeit kutató történészeknek csupán nagyon szétszórt s töredékes iratanyag áll rendelkezésére, amelyekből igen nehéz a múlt eseményeinek rekonstruálása. Különösen figyelemre méltó tehát minden adat, amelyik ebből az időszakból napvilágra kerül.

A megfelelő források hiányában túlzás nélkül állíthatjuk, hogy sokkal jobban ismerjük a hazánkat felszabadító szovjet, bolgár és román csapatok tevékenységét, mint a magyar alakulatokét.

Mindeddig nem vizsgáltuk meg és nem értékeltük kellően például azt a hatalmas bomlási folyamatot, amely a hadseregben 1944. október 15-ét követően megindult. A Szálasi-puccs után minden előzőnél nagyobb arányúvá váltak a szökések, s a fronton levő katonák tízezrei öltöttek civil ruhát, hogy eljussanak a már felszabadított területen élő hozzátartozóikhoz. Nem volt ritka eset az sem, hogy egyik napról a másikra szinte egész csapategységek bomlottak fel s váltak harcképtelenné. A katonák gyakran otthagyták állásaikat, s teljes felszerelésükkel együtt átmentek a Vörös Hadsereg oldalára. Olyan esetek is előfordultak, hogy a honvédek eközben tűzharcba bocsátkoztak a felügyeletükre kirendelt vagy a szárnyaikon levő német erőkkel.

Ezeknek a kérdéseknek alaposabb feldolgozását azonban — mint említettük — a zűrzavaros időkben elpusztult forrásanyag hiánya igen nehézzé teszi.

Igen figyelemre méltónak kell tartanunk Tóth Sándornak ezzel kapcsolatos megállapítását, aki a magyar katonák antifasiszta tevékenységét tárgyalva a következőket írja: „Magyarországon olyan sajátos hely-

zet keletkezett, amelyben a katonák... harca az igazi ellenséggel szemben csak a hadsereg erkölcsi és szervezeti felbomlásá útján bontakozhatott ki".[1]

Ez a folyamat a statisztikai adatok tükrében is igen pontosan végig követhető.

1944. szeptember 30-án, tehát két héttel a nyilas puccs előtt, a H. M. 1. nyilvántartó osztályának adatai szerint[2] a hadsereg az ország emberanyagát tekintve 89 074 tiszttel és 2 637 646 fő legénységgel (tiszthelyettes és honvéd — a továbbiakban is így értelmezve) számolhatott. A polgári foglakozásban meghagyottak és az alkalmatlanok leszámítása után még mindig 63 121 tiszt és 2 178 685 fő legénységi állományú egyén maradt beosztható a hadseregbe.

Meg kell jegyeznünk, hogy a felmentettek és alkalmatlanok zöme a későbbi szigorúbb mozgósítási rendelkezések nyomán ismét számításba jöhetett a katonai vagy munkásalakulatok feltöltésénél,[3] tehát reális az a számítás, ha az ország védelmi erőit nézve 1944. szeptember 30-án 89 074 tiszttel és 2 637 646 legénységi állományú egyénnel számolunk.

Az adatok szerint 1944. szeptember 30-án a rendelkezésre álló erőkből 45 382 tiszt és 1 029 369 fő legénység teljesített szolgálatot. Föl kell tételeznünk, hogy a hadiesemények következtében adódó kiesést leszámítva a későbbiek során minden kísérlet megtörtént a még szolgálatot nem teljesítő személyek behívására, hiszen a nyilas időszak szigorú katonai rendelkezései a serdülőkorban levő leventéktől kezdve a hatvan éves öregekig valamilyen formában szinte mindenkit érintettek.

A Szálasi-hadsereg 1945. február 2-i létszámösszesítő adatai szerint[4] mégis csupán 13 649 tiszt és 200 814 fő legénység (tiszthelyettes és honvéd) volt a hadsereg kötelékében.

A hadsereg személyi állománya 1945. február 2-án tehát 214 463 fő volt. Ha ezt a számot összevetjük az október 15-i előtti 89 074+2 637 646 = = 2 726 720 számmal, nyomban nyilvánvalóvá válik, hogy a hadsereget a behívóparancs megtagadása, szökések, átállások, harci veszteségek stb.[5] révén 2 512 257 fő veszteség érte. Természetesnek tartom, hogy a számvetésnél azon hadköteleseket is számításba vesszük, akik nem tettek eleget a nyugatra történő elvonulási parancsnak.

Egy másik irat[6] a hadseregből történő szökéseket stb. — figyelembe

[1] Hadtörténelmi Közlemények. 1957. 1—2. sz. 118. old.

[2] A Honvédelmi Minisztérium anyagából a közelmúltban került elő egy kisebb csomónyi iratanyag, amely különböző katonai statisztikákat tartalmaz a második világháború idejéből. Az iratokat valamikor kiszakították természetes összefüggésükből, s minden rendszer nélkül közös gyűjtőbe rakták. A közölt statisztikai adatok itt találhatók. Az iratokat a Hadtörténelmi Levéltár dolgozói megkísérlik visszaállítani eredeti összefüggésükbe, ezért a jelenlegi állapotát megbontják. Most még nem tudjuk megmondani, hogy az egyes darabok hová fognak kerülni, ezért a felhasznált adatokhoz közelebbi jelzetet sem tudunk adni.

[3] A felmentettek közé tartoztak pl. a pénzügyőrök, rendőrök, csendőrök, tűzoltók, légoltalmi szolgálatosok stb. Bizonyítanunk sem kell, hogy ezek az ország védelmi erőit nézve feltétlenül számításba veendők.

[4] H. L. Az 1947. évi párizsi békeszerződést előkészítő bizottság katonai iratai. 9. dob., 35. sz. irat is utal arra, hogy a Szálasi-hadseregben az 1945 február 2-i állapotokat figyelembe véve létszámösszesítést végeztek. L. még 2. sz. jegyzetet. Az összesítésből nem derül ki, hogy a Németországba hurcolt csapatokat számításba vették-e.

[5] A lemorzsolódás tehát 92,14 százalékot tett ki.

[6] L. uo.

véve az ország területi változását — mintegy 1 500 000-re teszi. Ennél az adatnál azonban — megítélésem szerint — jóval pontosabbak az általam közölt számok.

Íme néhány adat a tömeges méretű szökések és szolgálatmegtagadások bizonyítására.[6/a]

A honvéd légierők parancsnoksága 1945. január 25-én 64 főt,[7] február 13-án pedig 119 szökött katonát köröztetett.[8] Elképesztő adatok bontakoznak ki Vajna nyilas belügyminiszternek[9] Szálasihoz intézett jelentéséből is, amelyben beszámolt az 1945 február 2-i razzia eredményéről. Az adatokból kiderült, hogy csupán ezen alkalommal 995 katonaszökevényt, 2325 irányítás nélkül lézengő katonát, 4125 a behívóparancsot megtagadó egyént, 64 fő munkahelyét elhagyó hadiüzemi munkást, 5 partizánt és 129 szökött munkaszolgálatost állítottak elő. Vajna végül közli, hogy a felkoncoltak száma 150 volt.

Jellemző a tömegméretű szökésekre az is, hogy Győrben csupán egyetlen alkalommal, az 1945. február 7-i ellenőrzés során 2360 egyént állítottak elő a katonai állomásparancsnokságra, illetve a Frigyes laktanyába, mint katonakötelest, szökevényt és szabadságról be nem vonultat.[10]

A szökések nagyságát mutatja az is, hogy a statáriumot statáriumra hírdető nyilas kormányzat rövid néhány-hónapos hatalmon léte alatt három ízben, 1944 novemberében és decemberében, majd 1945 február havában hirdetett amnesztiát a szolgálatra ismét jelentkező katonák részére, csakhogy javítani tudjon a hadsereg nyomasztó létszámhelyzetén.[11]

A megtorló rendelkezések kibocsátásával egyidejűleg teljes erővel működni kezdett a fasiszta propagandagépezet is, hogy a katonákat megfélemlítse és visszarettentse a szökésre készülőket. Hamis jegyzőkönyveket gyártottak például, amelyekben a szovjet csapatokhoz szökött honvédeken állítólagosan elkövetett hajmeresztőbbnél hajmeresztőbb rémségeket hoztak a katonák tudomására. Az egyik ilyen propagandairat azonban nagyon elveti a súlykot, mert féktelen rágalmazásában leleplezi saját korábbi hazugságait is, amikor a következőket írja: „Az oroszok a hozzájuk átszökött magyar katonákat *újabban* minden körülményeskedés nélkül agyonlövik a *régebben* követett gyakorlatukkal szemben, amikoris a katonaszökevényeket a felállítás alatt levő és később ellenünk harcra kényszerítendő magyar alakulatokhoz osztották be".[12]

Mondanunk sem kell, hogy a Vörös Hadsereg a magyar hadifoglyokkal mindig a nemzetközi megállapodásokon túl is messzemenően emberségesen bánt. A nyilas propagandairat a „régebben követett gyakorlatra" való utalással pedig csak saját hazugságait hozta napvilágra.

A Szálasi-hadsereg bomlásában az igazságtalan és vesztett ügyhöz

6/a A katonák szökésére l. még jelen forrásközlésünk 8., 9., 14., 15., 26., 30. számú iratait és a Hadtörténelmi Közlemények 1960. 1. sz. 296., 301., 302. old.

7 H. L., Honvéd Légierők Parancsnoksága. 5. sz. parancs.

8 L. uo. 9. sz. parancs.

9 Az utolsó felvonás. Zrínyi Kiadó. Bp. 1958. 513. old.

10 H. L., A rendőrség felügyelőjének iratai. Buna Kovács Károly jelentése.

11 H. L., Az 1947. évi párizsi békeszerződést előkészítő bizottság katonai iratai. 9. dob. 35. sz.

12 H. L., Honvéd Légierők Parancsnoksága. 2. sz. bizalmas parancs.

való tartozás felismerésén kívül nagy szerepet játszott a Vörös Hadseregnek a honvédek között végzett felvilágosító munkája is. Tíz- és tízezrek olvasták a háború valódi eseményeiről tájékoztatást adó röplapokat és hallgatták a hangszórós gépkocsik előadásait. Ennek nyomán egyre többen ismerték fel, hogy szakítani kell a fasiszta Németországgal és a nyilasok terror-rendszerével.

Meg kell jegyeznünk, hogy a Vörös Hadsereg soraiban igen sok magyar antifasiszta is dolgozott, akik azért fáradoztak, hogy felnyissák félrevezetett honfitársaik szemét és rádöbbentsék őket a német fasisztákért hozott áldozat hiábavalóságára. Ilyen munkát végzett pédául Haduba Ádám és Haduba Zsigmond is, akik visszaemlékezésükben így írnak tevékenységükről: „1944 őszén elhagytuk a magyar fasiszta hadsereget, ahová néhány héttel előbb behívtak és 1944 decemberének első napjaiban sikerült átjutni a szovjet hadsereg által felszabadított területre.

Az átszökés körülményei alapján a szovjet katonák szívélyesen fogadtak bennünket. Pár nappal később Sárbogárd községben megismerkedtünk több szovjet katonával, köztük magas beosztású tisztekkel, akiknek felvetettük, hogy szeretnénk részt venni a fasiszták elleni felszabadító harcban.

Kérésünkre fontos feladatot kaptunk. A megbízás az volt, hogy a szovjet hadsereggel még szemben álló magyar alakulatokat felvilágosítsuk a harc folytatásának esztelenségéről, a Szálasival tartó katonai vezetők hazaáruló magatartásáról, továbbá arról, hogy egyetlen helyes út van számukra, s ez a hadseregtől való átjutás a felszabadított területre...

Fegyverzetünk, illetve felszerelésünk a hordozható nyomda és a hangszórós berendezések voltak. A mi feladatunkhoz tartozott a nyomdában elkészíteni a magyar nyelvű röplapokat, amelyek különböző módon átkerültek a magyar katonák közé. A hangszórókat használtuk a már felszabadult területeken és a harcvonalban egyaránt. Tájékoztatást adtunk a háború helyzetéről s később a megalakult debreceni kormány intézkedéseiről is.

A hozzánk átszökött magyar katonák elbeszélései alapján adatokat gyűjtöttünk a magyar fasiszta hadseregben uralkodó állapotokról s ezeket mind röplapokon, mind hangszórókon keresztül közöltük a lakossággal és a velünk szemben álló magyar katonákkal. Az átállók elmondották nekünk, hogy a háborút megelégelt magyar honvédeket, akik nem hajlandók lőni saját falvaikat, tömegesen végzik ki a nyilas és SS tisztek, vagy lefegyverezve nyugat felé hajtják őket. Több átszökött katona arra kért bennünket, hogy ottmaradt katonabajtársaikat segítsük átjuttatni, mert még ezideig azért nem mertek átszökni, mert a nyilasok azt a hírt terjesztik, hogy a szovjet hadseregben feltétlenül kivégzik őket. Ezektől a katonáktól írásbeli felszólítást kértünk a túloldalon lévő barátaik számára, amelyeket sokszorosítva átjuttattunk azok alakulatához. Ennek eredményeképpen különösen a Balatontól délkeletre jelentős számú magyar katona jött át hozzánk.

A balatoni áttörés után igen sok magyar egység torlódott fel Szombathelytől északnyugatra. Jellemző a szovjet hadsereg emberséges magatartására, hogy ezen a szakaszon lassította az előnyomulást és ismét elő-

térbe került a mi szerepünk, hogy minél több magyar katonát sikerüljön életben kivonni a biztos pusztulás elől."[13]

A nyilas puccs után az addig szórványosan előforduló átállások is igen jelentőssé váltak. 1944. november 11-én a 201. honvéd zászlóalj Szentkirályi alezredessel az élén otthagyta a fasisztákat és átment a felszabadító csapatokhoz. Szentkirályi Gusztáv úgy nyilatkozott, hogy azért szakított Szálasival, mert belátta, hogy a háború nem magyar, hanem német érdekekért folyik.[14]

1944. november 23-án Csap és Ágcsenyő között Molnár Imre főhadnagy vezette át 120 főből álló századát. Az alakulatnak másnap támadást kellett volna végrehajtani a Vörös Hadsereg állásai ellen. A század azonban a harc megkezdése előtt felvette a kapcsolatot a szovjet katonákkal és az éjszaka folyamán átment a felszabadító csapatokhoz.[15] 1944. december 25-én Leléd községnél Roll Imre őrmester szakasza bevárta a szovjet katonákat, s teljes fegyverzettel átállt oldalukra.[16]

1945. január 6-án az S 221. jelzésű Junkers teherszállító gép az ostromlott Buda helyett a szolnoki repülőtérre vitte rakományát.[17] Ugyancsak 1945 januárjában került bevetésre Polgárdinál a 3. hadsereg kiképző táborából útbaindított „Szemző"-féle géppuskás zászlóalj is. Ez az alakulat átállásakor különböző anyagokkal és felszerelésekkel megrakott tíz gépkocsit is átvitt.[18]

1945. február 6-án Erdősi László alhadnagy vitte át a pécsi 11. honvéd tábori tüzérosztályhoz tartozó 2. ütegét a felszabadító csapatokhoz. Az egység önként jelentkezett a fasiszták elleni harcra, s Buda ostroma során bevetésre is került.[19] Március 28-án Hummer Ferenc zászlóalja Csorna körzetében támadási parancsot kapott. Az egység azonban agyonlőtte a felügyeletükre kirendelt német tisztet és teljes állományával, 35 fogattal együtt átment a szovjet katonákhoz. Bátor fellépésük nyomán a dandár többi részei is otthagyták állásaikat.[20]

1945. április 1-én Murakeresztúron az 54. határvadász portyázó osztály hagyta ott a frontot és Szabó Árpád alezredes vezetése alatt átment a bolgár katonákhoz.[21]

Szebelkó Imre, aki Ecser községnél szökött át a Vörös Hadsereg oldalára, visszaemlékezésében így ír a szovjet katonákkal történő találkozás drámai pillanatairól: „A szovjet állások felől kiáltást hallottunk. A kiáltás megismétlődött. ‚Vengerszkij szoldát igyi szudá, magyar gyere!' A felhívás többször is megismétlődött. A hívó szó nagy vihart kavart fel bennünk. Mi agyonfázott, rettenetesen éhes, magunkra hagyott katonák emberinek és barátinak éreztük a hozzánk szóló szovjet harcos hangját. Ekkor elhatároztam, hogy válaszolok a hívó szóra. Kibújtam a

13 H. L., Partizán gyűjtemény. Magyarország jelzetű dob. 5. sz.
14 Szabad Nép 1944. dec. 4. sz.
15 H. L., H. M. eln. 1946., 27312. sz. Molnár Imre fhdgy. nyilatkozata.
16 H. L., H. M. eln. 1945., 36426. sz.
17 H. L., H. M. eln. 1945., 25098. sz.
18 H. L., H M. eln. szü. 1945., 38445. sz.
19 H. L., H. M. eln. szü. 1945., 40297. sz.
20 H. L., H. M. eln. 1945., 39499. sz.
21 Hadtörténelmi Közlemények 1960. 1. sz. 258. old.

lövészárokból és kiabálni kezdtem: „Mit akarsz?" Kérdésemre a következő válasz érkezett: ‚Ruszkij szoldát harosij.'

Ekkor kimásztam a lövészárokból és guggolva, futva elindultam a szovjet állások felé. A puska a hátamat verte. Később a Vörös Hadsereg állásai felől felszólítottak, hogy dobjam el a fegyvert. Ennek eleget is tettem.

Bármennyire is hittem a Vörös Hadsereg katonáinak emberségében, azonban mégis, ahogy fogyott a távolság, úgy uralkodott el bennem valamiféle remegő izgalom. Gyorsítottam a lépéseket. Közben a német állások irányából jobbról is, balról is lövéseket adtak le felém. Hamarosan elértem a szovjet elvtársakhoz. Életem legnagyobb élményi közé tartozik, hogy ekkor a frontvonalon átkiabáló, a bennünket hívó szovjet harcos átölelt és arconcsókolt, majd barátságosan vállamat kezdte veregetni, miközben nevetve mondta: ‚Haros, haros.' Ezután arra biztatott, hogy kiabáljak a magyar katonáknak. Most már velük együtt én is visszakiáltottam: ‚Magyar katonák gyertek át, ne harcoljatok tovább!' Valóban át is jött még utánam három-négy bajtárs".[22]

Különösen nagyarányúvá váltak a szökések és átállások a Szálasi-féle hadseregben, amikor a Vörös Hadsereg megkezdte az osztrák határ felé való előretörését s a csapatok előtt ott állt a Németországba való kihurcolás veszélye. „A magyar katonák, ahogy csapataink megközelítették az osztrák–magyar határt, kezdték megadni magukat. 1945. március 28-, 29- és 30-án a Dunától délre kb. 45 000 magyar katona és tiszt esett fogságba. Mivel a hitlerista főparancsnokság nem bízott tovább szövetségeseiben, megkezdte a magyar csapatok lefegyverzését"[23] — írja a hazánk felszabadításában részt vett Malahov szovjet ezredes.

A Vörös Hadsereg oldalára átálló magyar egységek története még megírásra vár. Az újabban előkerült adatok azt bizonyítják, hogy ez a folyamat jóval jelentősebb volt, mint ahogy mindezideig elképzeltük.

A szökések és átállások meggátlására s az ingadozók megfélemlítésére a nyilas hadvezetőség kíméletlen terroruralmat vezetett be a hadseregbe. Elég volt egy meggondolatlan kijelentés, hogy a tábori biztonsági szolgálat kopói, vagy a nyilas fegyveres pártszolgálatosok a „végső győzelembe való hit megingásának" jogcímén minden bírósági tárgyalás vagy más törvényes eljárás lefolytatása nélkül végezzenek szerencsétlen áldozataikkal. Szálasi kijelentette, hogy „könyörtelenül végzünk mindenkivel, aki a végső győzelmet akadályozza" — s a nyilas pribékek buzgón fáradoztak a parancs végrehajtásán.[24]

1945. január 12-én a 21/III. számú alakulathoz tartozó Márta Béla honvédet, január 28-án Igarnál az 57. honvéd zászlóaljhoz tartozó Csépe Pál szakaszvezetőt végezték ki a nyilas gonosztevők. Az 51/III. zászlóaljhoz beosztott Balázs Lajos honvédet 1945. február 26-án Bodnár László alezredes személyesen lőtte agyon szökés kísérlete miatt. A III. önálló utász zászlóaljhoz tartozó Koczor Jánost és Horváth Józsefet Balaton-

[22] H. L., Partizán gyűjtemény. Magyarország jelzetű dob. 131. sz.
[23] Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Kiadó. Bp. 1960. 196. old.
[24] Az utolsó felvonás. Zrínyi Kiadó. Bp. 1958. 513. old.

kenesén a 3. hadsereg tábori bíróságának ítélete alapján gyilkolták meg 1945. február 12-én.[25]

Ezt a néhány nevet csupán mutatóba közöltük a nyilas terror áldozatainak soha meg nem számlálható sokaságából.

A nyilasok az OKW[26] hírhedt „Sippenhaftung"[27] parancsának mintájára 1945. február 7-én rendeletet adtak ki, amelyben az átálló vagy megszökő katonák hozzátartozóival szemben megtorlást és vagyonelkobzást helyeztek kilátásba.[28] Megszigorították a lakosság bejelentkezési kötelezettségét is és elrendelték, hogy a pontosabb ellenőrzés érdekében minden lakás ajtajára ki kellett függeszteni az ottlakók hivatalos névjegyzékét.[29]

Jellemző a nyilasok határtalan terrorjára, hogy a tábori rendészetet ellátó egységek parancsnokainak a következőkről kellett rendszeresen jelentést tenni:

1. Az elfogott katonaszökevények száma.
2. Az elfogott hadiüzemi és munkáshadseregbeli munkaszolgálatos szökevények száma.
3. A bevonulási parancsnak eleget nem tett, elfogott polgári személyek száma.
4. Elfogott partizánok száma.
5. Felkoncolt hadiüzemi és munkáshadseregbeli munkaszolgálatos szökevények száma.
7. Felkoncolt partizánok és polgári egyének száma.
8. Elítélt katonaszökevények és munkáshadseregbeli munkaszolgálatos szökevények száma.
9. Ebből halálra ítéltek száma.[30]

A letartóztatottakra — akiket a nyilasok gyakran az SS és a Sicherheits Polizei embereivel együtt őriztek — hihetetlen szenvedések vártak fogságuk során. A nagykanizsai fegyintézetben levő állapotokról pl. ilyen képet ad dr. Kajdy rendőrtanácsos egy 1945. február 3-án írott jelentésében: „Általában az egész 2. számú férfi internálótábornak mindegyik szobája poloskás és tetves. A szobákban nagymennyiségű szemét, emberi és állati trágya van... A szobák priccsszerűen berendezett hálóhelyeinek faanyagát a német katonai alakulatok tüzelőanyag hiánya miatt eltüzelték s így az őrizetesek átmenetileg a szobákban elhintett friss, tiszta szalmán fognak feküdni".[31] Jellemző, hogy a tábor 800 férfi őrizetes befo-

[25] A Katonai Nyilvántartó Hivatal adatai alapján.
[26] Oberkommando der Wehrmacht.
[27] A Sippenhaftung azt jelenti, hogy a szökött katona helyett rokonsága felel tettéért. Az erre vonatkozó parancsot az OKW főnöke 1944. november 19-én adta ki. A parancs többek között a következőket tartalmazza: „... A jogerősen halálra ítélt szökött katona rokonsága az elítélt bűnéért javaival, szabadságával és életével felel. A rokonság letartóztatásának mértékét az egyes esetekben az SS birodalmi vezetője és a német rendőrség főnöke határozza meg... A halálos ítéletet és a rokonság letartóztatását minden egyes esetben rögtön közzé kell tenni azon hadosztálynál és a hadosztálynak alárendelt kötelékeknél, amelyekhez az elítélt tartozott." A rendelkezések értelmében szökés esetén a rögtönítélő bíróság az illető távollétében hozta meg halálos ítéletét. L. Rudolf Absolon. Das Wehrmachtstrafrecht im 2. Weltkrieg. Bundesarchiv Abt. Zentralnachweisstelle Kornelimünster 1958.
[28] L. a 15. sz. dokumentumot.
[29] L. a 8. sz. dokumentumot.
[30] Honvédségi Rendeletek 13. sz.
[31] H. L., A Rendőrség felügyelőjének iratai. Sz. n. Eredeti sz. 149/1945.

gadására volt méretezve, de mégis 1500 főt kívántak oda bezsúfolni. Hasonló volt a helyzet a nők szállásán is, ahol 160 rab helyett 237 személyt akartak elhelyezni.

Forrásközlésünkben több okmányt is közlünk, amelyek mind-mind beszédes bizonyítékai a nyilasok terroruralmának.

A Szálasi-hadsereg bomlási folyamata anyagi téren is pontosan követhető. Az utánpótlást és a hadsereg mozgékonyságát biztosító ló-, országos jármű- és gépkocsi állomány pl. a következőképpen alakult:[32]

1944. július 31-én 235 363 ló, 78 884 fogatolt jármű és 19 937 gépkocsi volt a honvédség tulajdonában, illetve tartalékában. 1945. február 2-án ellenben már csak 39 761 lovat, 3143 fogatolt járművet és 4976 gépkocsit tüntet fel a statisztika.

A fegyverzeti állapotot 1945. február 2-án a következő számadatok jellemzik: 42 335 puska, 666 géppuska, 624 golyószóró, 159 aknavető és 115 löveg.

Az eddig említett adatok sem tükrözik azonban a Szálasi-féle hadsereg valódi harcértékét, mert a katonák és tisztek jó része a biztonságosabb hátországi hivatalokban, parancsnokságokon, bevonulási központokban és az ellátó szerveknél, s nem a fronton vagy a frontra küldhető csapatrészeknél teljesített szolgálatot. Igen tanulságos ezért az a statisztikai feldolgozás, amelyik szintén az 1945. február 2-i állapotok figyelembevételével feltünteti, hogy a *fontosabb* fegyvernemek össz tiszti, tiszthelyettesi és honvéd létszámából mennyi teljesít szolgálatot a csapatoknál és mennyi a törzs, pót, kiképző stb. — tehát a háborús viszonyokat figyelembe véve a „lógós" beosztást jelentő — egységeknél.

A feldolgozásból kiderül, hogy tisztek számarányukhoz képest három fegyvernemet kivéve jóval kisebb százalékban voltak a fronton levő, vagy az oda kerülhető csapatoknál, mint a legénységi állományú egyének.

Igen érdekes az a számvetés is, amelyik az össz tiszti, tiszthelyettesi és legénységi számhoz viszonyítva tünteti fel a Honvédelmi Minisztériumnál, a magasabb és kisebb parancsnokságoknál, egészségügyi intézményekné', őr- és karhatalmi alakulatoknál, intézeteknél és bevonulási központoknál stb. beosztottak arányát.

Össz tiszti létszám	13 649	48,56%
Ebből a front mögött	6 629	
Össz tiszthelyettesi létszám	11 757	37,88%
Ebből a front mögött	4 455	
A honvédek létszáma	189 057	27,29%
Ebből a front mögött	51 603	

A tisztikar jó része tehát a biztonságosabb életet nyújtó hátországot, s nem a veszélyes frontot választotta tartózkodási helyéül.[33] A korabeli

[32] A következő adatokra is l. a 2. sz. jegyzetet.

[33] Jellemző a tisztek frontszolgálat elől menekülésére, hogy a társadalom lumpen elemeiből toborzott Hungarista Ifjúsági Légióba egyetlen tiszt sem jelentkezett. Hogy a szükséges vezetők rendelkezésre álljanak, az önkéntes alakulatokhoz beosztani voltak kénytelenek a tiszteket. L: H. L., A Rendőrség felügyelőjének iratai. 667/5. 1945. sz.

Fegyvernem	Tiszt	Arány %-ban	Tiszthelyettes	Arány %-ban	Honvéd	Arány %-ban
Gyalogság	A fegyvernem 853 tiből 300 van csapatnál, a többi a törzs, pót stb. ala-oknál.	35,18	A fegyvernem 1096 tts-ből 240 van csapatnál, a többi törzs, pót, stb. ala-nál.	21,89	A fegyvernem 22 043 honv-ból 7 150 van csapatnál, a többi törzs, pót stb. ala-nál.	32,43
Gyorsan mozgó alakulatok	393 160	40,71	310 80	25,80	4 679 850	18,16
Tüzérség	721 140	19,41	589 150	25,46	8 245 1 700	20,61
Légvédelem	1 134 450	39,68	687 480	69,86	13 065 10 300	78,83
Repülők	1 005 740	73,63	1 820 1 400	76,92	12 855 9 900	77,01
Műszakiak	593 340	57,33	507 220	43,39	10 986 7 000	63,80
Hiradósok	305 220	72,13	402 302	75,12	4 334 3 400	78,44
Munkás alakulatok	1 579 1 470	93,07	1 202 1 120	93,17	54 319 48 830	89,89

jelentések gyakran szóvá is teszik, hogy a tisztikar „a városok szórakozóhelyein és a különböző alakulatok irodáiban talál magának biztosnak látszó menedéket".[34] Az említett irat további része Sopronból számol be hasonló jelenségről. „A városban még mindig feltűnően nagy számban vannak tisztek. Az a körülmény érthetetlen a lakosság előtt, hogy amikor a magyar harctereken olyan erős a szovjet nyomás, miért él olyan sok tiszt a városban. Általában a megjegyzésük az, hogy Sopronban sokkal több tábornok és törzstiszt él, mint amennyi annakidején az egész K. u. K. hadseregben volt.[35]

Mint láthatjuk, ezek az észrevételek pontosan megegyeznek a statisztika száraz számadataiból levonható következtetésekkel.[36]

[34] L. uo.
[35] L. uo.
[36] A tisztek frontszolgálat előli menekülésére l. még forrásközlésünk 4., 6., 9. sz. dokumentumát és a Hadtörténelmi Közlemények 1960. 1. sz. 296., 298., 299., 300. old.

A Szálasi-„kormány" alatt a hadsereg erkölcsi bomlása is egyre szembetűnőbbé vált. Tipikus alakja volt ennek az időszaknak a züllött, „csak egy nap a világ" hangulatba temetkező katonatiszt, aki az úri világ közelgő pusztulását látva féktelen dáridókba próbált menekülni a kínzó jelen elől. Sorban pattogtak le róluk mindazok a „nemes erények", amelyek a tisztikart állítólagosan jellemezték. Meztelen valóságukban tűnt elő anyagiasságuk, önzésük, embertelenségük és gyávaságuk.

Üzérkedést folytattak pl. a gondjaikra bízott katonai anyagokkal és felszerelésekkel, s teherautószámra rabolták el a zsidó lakások és üzletek értékeit. Mások a háborús időkben hiánycikknek számító cukrot, sót, szappant és petróleumot árultak kis és nagy tételben. Mohóságuk nem egyszer annyira fokozódott, hogy még katonáikat is megfosztották jogos járandóságaiktól.

A Szálasi-hadsereg bomlásához hasonlóan igen tanulságos lenne megvizsgálni pl. a német és magyar hadsereg közötti viszony kérdését, a különböző német- és nyilasellenes megmozdulások adatait és a Németországba történő kényszerkitelepítés szabotálását igazoló dokumentumokat is.

Reméljük, hogy olvasóink a Szálasi-hadsereg bomlását tükröző iratok mellett forrásközlésünkben bőven találnak adatokat az említett kérdések tanulmányozásához is.

Okmánypublikációink anyagát a nyilas Honvédségi Közlönyök, a Rendőrség felügyelőjének iratai, a Honvédelmi Minisztérium és más magasabb parancsnokságok közelmúltban előkerült igen töredékes iratai alapján állítottuk össze.

Gazsi József

1.

1944. OKTÓBER 23.[37]

Szálasi megbízza Mocsári Dánielt a hadviseléshez szükséges javaknak a hadműveleti területről történő elszállításával.

Miniszter Úr! Értesítem Miniszter Urat, hogy Mocsári Dániel földművelésügyi államtitkárt megbíztam a hadviselés érdekében szükséges javaknak a hadműveleti területek kiürítendő részéről teljhatalmúlag, katonai és rendőri segédlettel való összegyűjtésével és további rendelkezésre a magyar királyi közellátási minisztérium rendelkezésére bocsátásával. Felkérem Miniszter Urat, hogy részére a fenti feladatok elvégzéséhez a szükséges közegeket azonnal rendelkezésre bocsátani és őt munkájában hathatósan támogatni méltóztassék.[38]

Budapest, 1944. évi október hó 23-án.

Szálasi Ferenc.

H. L., A rendőrség felügyelőjének iratai. Szám nélkül — Másolat. (Eredeti szám: 3724 M. E. I. — 1944.)

[37] Forrásközlésünk iratait időrendben közöljük.

[38] Az ország javainak Németországba történő kiszállítása során hihetetlen értékek pusztultak el és váltak prédává. A H. M. 1945. febr. 5-én pl. parancsot

2.

1944. DECEMBER 2.

A budapesti I. honvédhadtestparancsnokság 68. sz. bizalmas parancsa a harcfegyelem fenntartására.[39]

A H. Gr. Süd pk-ának (Friesner vezds.)[40] *pcs-át a harcfegyelem fenntartása tárgyában az alábbiakban értelemszerűen közlöm:*

Az elg-nek a Tisza-arcvonalon elért gyors és mély betörései azt mutatják, hogy a csapatok itt nem alkalmazták a helyes védelmi harceljárást és harcukban nem hatotta át azokat az elg. megsemmisítésére irányuló kemény akarat.[41]

1. Az elg-nek nemcsak a Tiszán, hanem még egyéb akadályon is át kellett hatolnia. A védők az elg-nek ezt a gyengeségi időpontjait nem használták ki eléggé. A saját tü-nek az elg-et, ha a gyülekezésnél nem is, de legalább az akadályokon való áthatolásnál kellett volna megsemmisítően letörni.

2. Ha az elg-nél a súlyképzés helyét megállapítottuk, természetesnek látszik az a követelmény, hogy a hds. minden — éppen nélkülözhető — erőit kíméletlenül kiemeljük és a veszélyeztetett területre időben odaszállítsuk.[42]

Ez mindenekelőtt a tü. súlypontok megerősítésére, a pc. elhárítás és nehéz gyság-i fegyverek sűrítésére vonatkozik.

Ilyen esetekben mozgékonyabban, rugalmasabban és gyorsabban kell kisegítő eszközökkel dolgozni. Pcs-ok kiadása egyedül nem használ. A végrehajtást állandóan tisztekkel kell el-

adott ki a katonák által elkövetett vasúti lopások meggátlására. A parancsból kiderül, hogy a katonák „a vasúti teherkocsikat feltörve különféle árukat és élelmiszereket tulajdonítottak el". A parancs intézkedik, hogy a jövőben meg kell gátolni a szállítmányok emberei részére szerelvényeik elhagyását, s a vonatok megállása esetén annak biztosítására őrség felállítását rendeli el. Honvédségi Rendeletek. 11. sz.

[39] A parancs kiadása arra mutat, hogy a harcfegyelem mind a német, mind a magyar hadseregben erősen meglazult.

[40] Friesner vezérezredes 1944-ben a Romániában és Magyarországon harcolt „Dél" hadseregcsoport parancsnoka volt. Előzőleg a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoportot vezényelte. Hadosztályait a Vörös Hadsereg szétverte. A „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport maradványaiból alakult meg a „Dél" hadseregcsoport. Erősítést Németországból, Görögországból, Jugoszláviából és Albániából kaptak. Magyarországon Malinovszkij marsall 2. Ukrán Frontja állt szemben vele. A „Dél" hadseregcsoport a 8. és 6. német, a 2. és 3. magyar hadseregből, 20 gyalogos, 4 páncélos, 3 gépesített és 3 lovas hadosztályból, valamint 2 páncélos dandárból állott. Friesnert 1944. dec. 23-án Hitler leváltotta parancsnoki beosztásából. Ld. Hans Friesner: Verratene Schlachten, Holsten Verlag, Hamburg. 1956. és Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Kiadó. Bp. 1960. 60. old.

[41] A Tisza vonalán támadó, a 2. Ukrán Front állományába tartozó 57. lövész hadtest hadműveleteire ld. Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Kiadó Bp. 1960.

[42] „A német hadvezetést megtévesztette a szovjet csapatok Szolnoktól északra és délre történő tiszai átkelése, és Szolnok körzetéből vártak fő támadást Budapest felé. Erői és tartalékai zömét itt csoportosította. A fasiszták ismét tapasztalhatták, hogy a szovjet hadvezetés meglepetést tartogat számukra. A támadás nem keletről — Szolnok körzetéből —, hanem délről, Kecskemét irányából bontakozott ki." Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban. Szikra. Bp. 1955. 68. old. A fasiszták, miután felismerték a szovjet csapatok támadásának fő irányát, más frontszakaszról csapatokat küldtek Kecskemét térségébe. Bevetették az éppen felállított új hadosztályokat is, ezek azonban nem rendelkeztek azokkal az eszközökkel, amelyeket Friesner itt kívánatosnak tart.

lenőriztetni. A végrehajtás késlekedésénél azonnal be kell avatkozni, mert a késlekedés fölösleges vérbe kerül.

3. A magyar gyság-i kötelékeket azért kell az eddiginél nagyobb mértékben a német kötelékekbe beosztani, hogy a németek jó fegyvereinek hasznát vehessék.

A magyar tüzérséget a némettel szoros összműködésben úgy kell alkalmazni, hogy a magyar előretolt figyelők a német rádiókészülékek hasznát élvezhessék.[43]

Megállapítottam, hogy ezt az eljárást már különböző helyeken jó eredménnyel értékesítették. Az ellátásban és a gondoskodásban a német csapatokkal egyenlő elbánásban kell részesíteni őket.[44]

4. Aki a harcban gyávának mutatkozik, akár német, akár magyar az illető, az rendfokozatára vagy szolgálati állására való tekintet nélkül eljátszotta életét és ezeket azonnal a helyszínen rögtönítélő bíróság által el kell ítélni. Az ítéletet azonnal végre kell hajtani. Németeket németek, magyarokat magyarok által kell kivégeztetni.

5. Mindenkit, aki fosztogat, akár kiürített házakban is, rögtönítélő bíróság elé kell állítani. Fosztogatók ártanak hds-ünk és nemzetünk tekintélyének. Ezeket halállal kell büntetni.[45]

Az a benyomásom, hogy nem minden alsó vezetőben és a katonák zömében van meg az a meggyőződés, hogy állásainkat okvetlenül tartanunk kell.

A csapat még túlságosan a visszavonulás elképzelésében él.[46] *Ezt a helyzetet meg kell szüntetni és az ellenállási akaratot fel kell fokozni. Minden négyzetméter elvesztett terület az élelmiszer ellátás további megszorítását jelenti mindkét nemzet katonái és azok családtagjai számára.*[47]

Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy mennél nagyobb területet száll meg az elg., annál kevesebb élelmiszerünk marad. Ezt a csapatoknak ismételten meg kell magyarázni."

Jelen rendeletben és a Szolg. Szab. I. R. 39. és 42. pontjaiban foglaltakat az alárendelteknek — tiszt által — oktatólagosan ki kell hirdetni.

Budapest, 1944. évi december hó 2-án.

vitéz HINDY IVÁN *s. k.*
altábornagy.

H. L., I. honv. hadtestparancsnokság iratai. 68. sz. parancs. (Eredeti száma 559/I. hds. 1. a. — 1944. XI. 29.)

[43] Ez a megállapítás tipikus példája a németek demagógiájának. A magyar csapatok német kötelékekbe való beolvasztásának igazi oka az volt, hogy nem bíztak többé a honvéd egységekben, amelyek sorban felismerték, hogy a háború valójában nem magyar, hanem német érdekekért folyik. Ld. 29. sz. dokumentumot is.

[44] A magyar csapatok az ellátás terén valójában mindig hátrányosabb helyzetben voltak, mint a németek.

[45] 1945. febr. 12-én hasonló szellemű parancsot adott ki Wöhler német gyalogsági tábornok is a Magyarországon vezetése alatt álló csapatrészekhez. Az ilyen parancsok kiadásának szükségessége is bizonyíték arra, hogy a német katonák szabad vadászterületnek tekintették hazánkat.

[46] Friesner csapatai 1944. aug. 1-től 1944. decemberéig mintegy 750 kilométert hátráltak a Vörös Hadsereg elől.

[47] Friesner itt nyíltan beismeri, hogy a magyar területeknek milyen fontos szerepük van a „Birodalom" élelmiszerellátásában.

3.

1944. DECEMBER 31.

Rendelkezés a magánosok birtokában levő fegyverzetnek és látcsöveknek a honvédség részére történő felvásárlására.[48]

A bombatámadások és a területi veszteségek következtében előállott helyzet azt parancsolja, hogy a harcoló honvédcsapatok fegyverzetének és optikai cikkeinek a pótlását magánosok tulajdonában álló fegyverekből és látcsövekből önkéntes felajánlás után is biztosítsam. Ezért a magánosok által önként felajánlott 6-szoros nagyítású, prizmás — teljesen kifogástalan állapotban levő — látcsöveket db-ként 400 P-ért, a hadihasználható katonai lőfegyvereket pedig — amelyek nem kincstári vagy zsákmányeredetűek, — az 1944. évi 59. sz. Honvédségi rendeletben közzétett 145.031/eln. VIII. Csfs. — 1944. évi 59. sz. körrendeletben részletesen felsorolt térítési árak mellett átveszem. A látcsöveket a tü. szertár címére, Albert Kázmér puszta u. p. Hegyeshalom, a fegyverzeti cikkeket pedig a fegyverszertár címére, Körmend-re kell beszállítani, ahol a térítési árakat a szertárak gazdasági hivatalai ki fogják fizetni.

A térítési árakat a gazdasági hivatalok ellátmányukból fizessék ki. A felmerült költségek az RM. 1944. évi hitelt terhelik. Kimutatandó XX. fejezet 3. cím 2. rovat 1. alrovat Pfk. 64. tétel jogcím szerinti altétel alatt.

Gyepü II., 1944. évi december hó 31-én.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek 12. szám. 1945. II. 22. Eredeti száma 88420/eln. 3. p. — 1945.

4.

1945. JANUÁR 8.

A budapesti főkapitányság politikai rendészeti osztálya szombathelyi kirendeltségének összefoglaló jelentése Hodossy Pál vezérőrnagy részére a városban tapasztaltakról.[49]

A politikai rendészeti osztály detektívjei a közönség legszélesebb köreivel állandó érintkezést tartanak fenn a legszigorúbb inkognitó megőrzése mellett. Ez az eljárás egyetlen módja a hangulat állandó változásának megfigyelésére. Tapasztalatunk szerint a legkisebb esemény is befolyása alatt tartja a közönség hangulatát. A jó, vagy rossz hírek futótűzként terjednek. Ezeknek a híreknek a megfelelő irányba való terelése a helyes propagandával irányítható. Egy beszédnek, egy újságcikknek kellő időben való alkalmazása nagy hatással van a közönség hangulatára. Példa

[48] A honvédség anyagi helyzetére ld. a 6., 9., 20., 21. és 24. dokumentumokat.
[49] A terjedelmes jelentésből csupán a katonai vagy politikai szempontból érdekes részeket közöljük.

erre a megfigyeléseink szerint a Belügyminiszter Úr beszéde, melynek igen nagy hatása volt. A csüggedő hangulat egyszerre bizakodóvá vált, sőt lelkesedés is volt észlelhető. Egy másik példa a város intézkedése, hogy a kenyéradagot felére szállítja le. Ezt az intézkedést a lakosság minden zúgolódás nélkül vette tudomásul, azért, mert az elterjedt hírek szerint az Budapest éhező lakosságának kell. Nem volt zúgolódás a sorbaállás miatt sem, holott azelőtt az ily irányú intézkedések mindig elkeseredést, illetve ellenszenvet váltottak ki a vezetőség ellen.[50]

Megfigyeléseink azt mutatják, hogy helyes intézkedésekkel, felvilágosító beszédekkel és fokozottabb propagandával, amely úgy a városi, mint a falusi lakosság minden rétegére kiterjed, a közönségünk hangulata a haza iránti fokozottabb szolgálat ellátására alkalmasabbá válhatik, mint a múltban volt.

A legnagyobb propaganda természetesen egy nagyobb arányú harctéri győzelem kivívása, vagy Budapest felszabadítása volna, amely a lelkesedést is nagymértékben fokozhatná és használhatóbbá válna az a katonaság is, amelynek harcát egy lelkesült közönség kísérné figyelemmel, illetve buzdítaná.

Ez a kép is teljes nagyságában derült ki azokból a beszélgetésekből, amelyeket egyszerű és intellektuel emberek szájából hallottunk. Ezek szerint a Budapest felszabadítása iránt megindított offenzíva kezdeti sikerein lelkesedve, a közönség körében szinte türelmetlenné vált az a kívánság, hogy az itt levő életerős fiatalság és katonaság miért nem vesz részt a harcban és a győzelem kivívásának elősegítésében.

Természetes, hogy a közönség pillanatnyi hatások alatt áll s a kivitel nehézségeivel nem számol, azonban mégis tapasztalható, hogy a ma-

[50] Szálasiék a már felszabadított területekről jelentős élelmiszertartalékokat hurcoltak magukkal nyugatra. Kíméletlenül kifosztották az országot, mit sem törődve azzal, hogy a magyar városok tucatjai minden ellátás nélkül maradnak. A kenyéradag felére való leszállítása Budapest ellátására való hivatkozással nyilas propagandafogás volt csupán és azt a célt szolgálta, hogy Németország ellátásán segítsen.

A nyilas kormányzat ez időben jelentős élelmiszertartalékokkal rendelkezett, amelyekkel Budapest ellátása megoldható lett volna. A nyilasok Henkey János vezérkari ezredes vezetése alatt egy élelmiszergyűjtő csoportot hoztak létre, amelynek az volt a feladata, hogy gondoskodjék a főváros ellátásáról annak visszafoglalása esetén. A csoport egy ún. „anyagi alapot" hozott létre, amelynek központja Mosonmagyaróváron volt. Henkeyék három helyen gyűjtöttek össze jelentős készleteket. A Dóra fedőnevű településön 158, a Nellyn 512 és az Éván 323 tonna élelmiszer volt elhelyezve vagonokban és raktárakban.

Úgy tervezték, hogy a főváros köré font szovjet gyűrű áttörése után már hat órával megindulhatnak a szerelvények, amelyek három menetvonalon Székesfehérvárig, Bicskéig és Dorogig viszik rakományukat. A továbbszállítást gépkocsikon akarták megoldani, amelyek visszafelé tartva a város kiürítését végezték volna. Az „anyagi alapnál" dolgozó Csatári László rendőrségi segédfogalmazó egyik jelentésében így számol be erről a kérdésről: „Az eddigiek során megbízásokat kaptam élelmiszerkészletek felkutatására, azoknak bevagonírozására, valamint gyűjtőhelyre való szállítására. A csoport jelenleg Budapest visszafoglalását várja és ugrásra készen áll, hogy a már előkészített szállítmányokat rendeltetési helyére juttassa. A hadihelyzet jelenlegi állása Budapest helyzetét illetően nem kedvező, de bizakodó. Rádiójelentések szerint Buda lakosságának száma 300 000 fő, amelyhez még 50 000 fő menekült is járul. A létszámot jóval túlhaladó élelmiszerkészletek állanak a csoport rendelkezésére." Ld. A Rendőrség felügyelőjének iratai. Csatári László jelentése.

gyarjaink fogékonyak s a lelkesedés tüze nem aludt el egészen, csak pislákol, amelyeket fel kell és fel lehet szítani.

A Szombathely és környéke közönségének hangulatáról tett megfigyeléseinkről szóló detektív-jelentésekből az alábbi helyzetkép állítható össze, amelyet tisztelettel jelentünk:

A lakosság hangulatában a múlt év végén elterjedt csüggedést az új év első napjaiban a reménykedés és a hangulat bizakodóbbá válása váltotta fel. Az az elterjedt hír, hogy a német hadosztályok Budapest felmentésére siettek és a Belügyminiszter Úr közvetlen szavai, hogy Budapestre rövidesen felmegy, amelyet a napilapok is részletesen közöltek, megnyugtatólag hatottak és nagy népszerűségnek örvendenek.

Budapest védelmi harca állandó beszélgetés témája a közönségnek, aggódnak a fővárosért és nagy általánosságban mondható, hogy együtt is éreznek a harcolókkal. Ezt bizonyítja a péküzletek előtt sorban állók beszélgetéseiből leszűrt azon véleménye a figyelő detektívjeinknek, hogy a kenyéradag leszállítása nagy együttérzést keltett a főváros lakóival, sőt örömmel fogadták. Sokakban lelkesedést is váltott ki. Többeknek szájából hallottuk a megnyilatkozásokat, hogy a sokat szenvedők megérdemlik és szívesen lemondanak még másról is, ha kell. Voltak olyanok, akik azt mondották, hogy szívesen esznek minden második nap, csak a szenvedőknek legyen. Ezek a kijelentések tovább terjedve határozottan hazafias érzést is váltottak ki a lakosságból.

A közönség körében a fentiekkel szemben a katonaságról már régebben is észlelt rossz vélemény még súlyosabbá vált.

A közönség nagy része nem tud napirendre térni, s belenyugodni és ennek hangos beszédekben is kifejezést is ad, hogy amikor Budapesten hungarista légiók, csendőrök, rendőrök és német katonák élet-halál harcot vívnak a túlerőben levő oroszokkal, akkor a még meg nem szállott rész minden községe zsúfolva van katonasággal, főként tisztekkel, akiknek szerintük elsősorban kellene ott harcolni, ahol a legszükségesebb a jelenlétük, nem pedig a hátországban várni az események jobbra fordulását.

Általában a megfigyeléseink szerint a honvédségről és a tisztikarról, a közönség minden rendű és rangú rétege rossz véleménnyel van, olyannyira, hogy egyesekben ez a vélemény gyűlöletté kezd elfajulni...

A hét folyamán egyik este figyelő detektívjeink az egyik étteremben fültanúi voltak, amikor egy német repülőezredes és az asztalánál még helyet foglaló 5 tiszt beszélgetés közben igen elítélően nyilatkoztak a városban levő állapotokról. Szerintük teljesen érthetetlen, hogy amikor az ország fővárosát az ellenség ostromolja, addig Szombathelyen ezrével szaladgálnak az egészséges katonaköteles férfiak, a magyar katonatisztek, teljesen gondtalanul vacsoráznak, sokan női hozzátartozóikkal, cigányzene mellett, mintha minden rendben volna és az ország nem volna ilyen súlyos helyzetben...

A közönség körében megnyugtatólag hatott az az elterjedt hír, hogy a kitelepítési előkészületeket egyelőre beszüntették. Az emberek még mindig idegenkedéssel fogadják a kitelepítést és annak a gondolatát is, hogy az országot el kell hagyniuk. Ez vonatkozik a katonaságra is. Ez azonban részben annak tulajdonítható, hogy a németországi viszonyok, az ottani életkörülmények és a várható foglalkoztatások nincsenek kellőképpen is-

mertetve, azért híresztelik egyesek, hogy minden felvilágosítás nélkül nem hajlandók a bizonytalan jövőbe Németországba menni. Így nemcsak a városi lakosság, hanem a falu parasztja is, a kellő tájékoztatás hiányában a fentiek szerint gondolkozik. Az egyik környékbeli faluban az összeíró közegeket ellenséges érzülettel fogadták és 2000 lakosú körzetben mindössze 16 jelentkező akadt a kitelepítésre. Egy másik községben, ahol 3000 menekült van, csak 60 jelentkezett.

A városi értelmiségi körökben minden eddiginél nagyobb méretű propaganda megszervezését látják szükségesnek, különösen a falusi lakosságnál, mert még igen sokan vannak, akiknek a szemeit elhomályosítja az az aknamunka, amelyet az állítólag megszállt területről menekült „jól értesültek", valóban pedig ellenséges ügynökök, vagy baloldali érzelmű egyének terjesztettek.[51]

Felsorolunk és jelentünk egy pár érdekesebb esetet, amelyekről figyelő detektíveink jelentést tettek:

A közérdekű munkaszolgálattal kapcsolatosan eszközölt megfigyeléseink során azt tapasztalták, hogy a szolgálatnál (ásás) gyenge testalkatú és fizikumú fiatal nők is részt vesznek. Ezek a testi gyengeségüknél fogva ilyen természetű munkára teljesen alkalmatlanok és minden hasznos eredmény nélkül csak megbetegedésnek vannak kitéve, sőt az intenzív munkát inkább akadályozzák, mint elősegítik. Általában ezen munka nagyobb szorgalommal is folytatható volna.[52]

Ezzel szemben a portyázó szolgálatunk során igen sok munkaszolgálatos egyént állítottunk elő, akik a foglalkozási idő alatt is a városban csavarognak. Ezekkel történt beszélgetéseink során valamennyien arról panaszkodnak, hogy a laktanyában csak munka nélkül lézengenek igen sokan. Panaszkodnak az ellátásuk miatt is és ezeknek kialakult véleménye az volna, hogyha állandó és megfelelő munkát, valamint ellátást nem tudnak a részükre biztosítani és így a munkaerejüket kihasználni, akkor sok-

[51] A lakosság a fékevesztett fasiszta propaganda ellenére is megtudta, hogy a Vörös Hadsereg katonái barátian s nem ellenségesen viselkednek a magyarokkal. „A lakosság körében az ellenséges propaganda hatása következtében különösen az alsóbb néprétegek között változás állott be" – írja egy rendőrségi jelentés 1945. január 31-én. Ld. A Rendőrség felügyelőjének iratai. 667/5. sz.

Egy töredékes számnélküli iratában még Hain Péter is elismeri, hogy a szovjet katonákat „többségében jóindulatú népnek tartják".

Egy másik irat Esztergom városának hangulatáról ad hírt. „Az arcvonal közelében végzett kiszállásaim során tudomásomra jutott, hogy Esztergom város visszamaradt lakossága csupán kevés százalékban kívánja a várost elhagyni, tekintettel arra, hogy a rövid orosz megszállás alatt a megszálló orosz csapatok részéről nagyobb kellemetlenségek a város lakosságát nem érték. Ld. A Rendőrség felügyelőjének iratai. Csatári László jelentése.

Nem szovjet „aknamunka" volt tehát az oka a lakosság hangulatváltozásának, hanem az, hogy az emberek biztos híreket szereztek a Vörös Hadsereg emberséges és baráti magatartásáról.

[52] A nyilasok részére történő munkaszolgálatot a lakosság igen nagy ellenszenvvel fogadta. A sáncolási munkákhoz a katonai szolgálatra alkalmatlan férfiakon kívül a 18–40 éves nőket is igénybe vették. A fizetés napi 15 pengő volt. Egy cigaretta ez időben 2 pengőbe került.

Az egyik jelentés a következőket írja a kötelező munkaszolgálatról: „A kormány intézkedését a közönség csalódottan és bírálgatva fogadja. Sérelmesnek tartják, hogy amíg a részben megbízhatatlan honvédség több ezres tömegben lézeng, úgy a város, mint az ország több helységében, akkor az erődítési munkálatokra a polgári lakosságot veszik igénybe, akik megfelelő ruha, cipő és élelmiszer hiányában csak a legnehezebb körülmények között tudnak eleget tenni a kötelező felhívásnak." H., L. A Rendőrség felügyelőjének iratai. 667/5. sz.

kal helyesebb volna, ha munkát vállalva saját keresetükből tarthatnák el hozzátartozójukat és a falvakban még hasznosabb munkát is végezhetnének.

Egy érdekes esetnek voltak a tanúi figyelő detektívjeink a pénzügyigazgatóságon. Megjelent itt a pénzügyigazgatónál egy nő, állítólag tisztnek a felesége, aki a zsidóktól lefoglalt női bundákból már előzőleg két nemesprémű bundát igényelt és kapott, ez alkalommal pedig egy harmadik bundát követelt magának. A pénzügyigazgató felismerte, hogy már több ízben járt nála és természetesen elutasította a kérését, mire a fiatal nő felháborodva hangoztatta, hogy a Nyilaskeresztes Pártban tett szolgálataiért feltétlen jogosult egy harmadik bundára is, mert hiszen bundában csak nem utazhat, és az útra feltétlen szüksége van egy kevésbé finom bundára.

A figyelő detektívek nem közvetlen tapasztalat útján, hanem több esetet hallottak, hogy vannak egyesek, akik indokolatlan kérelmükkel elvonják ezeket a tárgyakat a rendeltetésüktől és maguknak igyekeznek megszerezni.

Egy másik esetben a város egyetlen műkereskedése előtt ácsorgó közönség körében megjegyzéseket hallottak a figyelő detektívek egy repülőtábornokra, aki egy tiszt társával vásárlás céljából oda betért. A kritizálás természetesen az volt, hogy a tábornok úrnak van ideje az ország mai helyzetében régiségeket vásárolni.

A városban levő éttermekben a szeszes italok asztali kiszolgálásának betiltása az éttermek forgalmát némileg csökkentette.

Az üzletek előtt hosszú embersorokat lehet látni és sokszor olyan üzletek előtt is, amelyek nem elsőrendű szükségleti cikkeket árulnak. Ez olyan benyomást kelt, mintha az emberek a birtokukban levő pénztől akarnának megszabadulni s mindent összevásárolnak, ami kapható, még akkor is, ha arra kimondottan szükségük nincs.

A város közönsége nagy megelégedéssel vette és a város vezetőségének gondoskodását látja abban az intézkedésben, hogy a lakosságot télvíz idején cipőtalppal látták el.

A közélelmezés az utóbbi héten rosszabbodott. A piacokra felhozatal nincsen. A falusi közönség áruit csere ellenében a helyszínen adja el, ezért a feketepiac nagyon kezd terjedni, ami különösen a kis fizetésű embereket érinti, mert rendes árban képtelenek beszerezni még az elsőrangú élelmezési cikkeket is.

Figyelő detektívjeink huzamosabb időn át figyelést eszközöltek a menekültügyi hivatalban. Megállapították, hogy a hivatal tisztviselői nem végzik megfelelő tapintattal a mai idők követelményeinek megfelelően munkájukat. Habár valamennyi alkalmazott menekült, mégis sok esetben előfordul, hogy a menekülteket, akik valamilyen kéréssel fordulnak a hivatalhoz, durván elutasítják a kérésükkel. Sok esetben láttuk, hogy a tisztviselőnők férfiismerőseikkel huzamosabb ideig beszélgettek, közben a közönség törelmetlenül várakozik az asztalaik előtt. Vannak tisztviselőnők, akik egész napon át cigarettáznak, egyiket a másik után szívják, akkor, amikor a jegyre kiadott cigarettamennyiség a férfiaknak sem elég.

A figyelők nagyon sok katonatisztet is láttak a hivatalban megfordulni és az feltűnő, mert a közönség menekült katonát nem ismer. Hogy

ezek mi járatban voltak, figyelésünk során megállapítani nem tudtuk, de lehetséges az is, hogy magukat menekültként, vagy esetleg családtagjaikat jelentették be.

A hivatalban megforduló, az amúgy is könnyen ingerlékeny és sok szenvedésen keresztül ment menekült közönség a legrosszabb véleménynyel van ezekről az állapotokról, amelynek több esetben kifejezést is adtak.

A politikai osztály által megtartott razziák és állandó portyázó szolgálatok során azt vesszük észre, hogy lassan, de állandóan fogy azoknak a száma, akik az utcákon céltalanul bolyonganak.

A portyázó szolgálatunk során f. év első 8 napjában 176 személyt igazoltattunk le, melyből 11 egyént szökés, illetve szolgálati hely elhagyása miatt, 4 személyt bevonulási kötelezettség elmulasztása miatt, egy zsidó munkaszolgálatost szökés miatt és egy külföldi állampolgárt kémkedés gyanúja miatt a m. kir. szombathelyi honvéd állomásparancsnokságnak adtunk át. Továbbá egy orosz állampolgárt, amiért az illetékes rendőrhatóságnál nem jelentkezett, tartózkodási és lakhatási engedélye nem volt, a m. kir. szombathelyi rendőrkapitányságnak adtuk át az illetékes eljárás végett.

Szombathely, 1945. január hó 8-án.

Kitartás! Éljen Szálasi!

Olvashatatlan aláírás s. k.
detektívfelügyelő,
a kirendeltség vezetője.

H. L. A rendőrség felügyelőjének iratai. 667/2. — Eredeti tisztázat. — (Eredeti száma: 1/1945. pol. rend. III.)

5.

1945. JANUÁR 16.

Hain Péter jelentése Hodossy Pál vezérőrnagyhoz, a politikai rendészeti osztály feladatairól.[53]

... Obergruppenführer Kaltenbrunner[54] *intézkedéseinek megfelelően és Huber tábornok külön kérése alapján a politikai osztály Németországban levő tagjait nyomozómunkájuk megkezdése céljából a következőképp osztottam el:*

Dr. Kotsis Árpád és dr. Koltay László osztályvezetőim irányítása mellett a bécsi Gestapo mellett 30 fő, Berlinben dr. Versényi osztályvezető

[53] Hain Péter a jelentés első részében a budapesti rendőrség politikai osztályának menekítéséről számol be.

[54] Dr. Ernst Kaltenbrunner 1903-ban született. A nürnbergi nemzetközi bíróság 1946-ban halálra ítélte. Az osztrák SS vezetője volt. Ausztria bekebelezése után Bécsben mint a biztonsági ügyek államtitkára működött. 1941-től az SS-ben és a náci pártban töltött be különböző magasabb tisztségeket. 1943-ban Heydrich helyére kerülve átvette az SD, a Birodalmi Biztonsági Hivatal és a Biztonsági Rendőrség vezetését. Ld. Hegner. Die Reichskanzlei 1933–1945. Verlag Frankfurter Bücher. Az Obergruppenführer rang a legmagasabb SS rendfokozat volt. Megfelel a vezérezredesi rangnak.

irányításával 20 fő, Bödő Károly alosztályvezető irányításával Linzben 8 fő, dr. Wayand Tibor osztályvezető irányításával Grázban 6 fő fog működni.

Említettek munkásságának célja elsősorban az országból kitelepített személyekhez csatlakozott nemkívánatos elemek felderítése és szemmel tartása lesz, kik a határátlépés könnyebbségét felhasználva sodródhattak át nagyobb számban Németországba. Különösen súlyt kell helyezniök a felderítések során az átszivárgott kommunista, vagy zsidó személyek felderítésére és elfogására, a legitimista érzésűek megfigyelésére, esetleg szervezkedés felderítésére, általában az államrendészet, állambiztonság szempontjából fontos politikai cselekmények, vagy mozgalmak figyelésére. Ez okból szoros kapcsolatot kell fenntartani az állomáshelyükön levő magyar külképviseleti szervekkel is. Gondoskodtam arról is, hogy fölöttes hatóságaim gyors és egységes tájékoztatás céljából, valamint az egyes szervek teljes helyzetismerete céljából a felvilágosító szolgálat kölcsönösen folyamatban tétessék.

Bécs, 1945. évi január hó 16-án.

Éljen Szálasi!
Hain Péter s. k.
miniszteri tanácsos,
a politikai rendészeti osztály vezetője

H. L. A rendőrség felügyelőjének iratai. 663. sz. — Eredeti tisztázat.

6.

1945. JANUÁR 20.

A politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltségének összefoglaló jelentése Hodossy Pál vezérőrnagyhoz, az 1945. I. 9. — és 19. között tapasztalt eseményekről.[55]

A politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltségének detektívjei f. hó 9-től 19-ig terjedő idő alatt is figyelemmel kísérték mindazokat az eseményeket, amelyek a város közönségének hangulatára kihatással voltak. A lakosság minden rétegével való állandó érintkezés során a tudomásunkra jutott adatokból, valamint nézetek, elgondolások és felfogásokból kitükröződő általános hangulat az alábbiakban állapítható meg:

Az 1945-ös év első 9 napjában a város hangulatában az előző év utolsó napjaival szemben beállott örvendetes javulást, amelyet a Budapest felszabadítása iránt megindított offenzíva-hírek és a Belügyminiszter úr kiváló hatással tett beszéde okozott, az utóbbi napok eseményei következtében, a csüggedés váltotta fel. Ez a változás azonban nem olyan, mint az a múlt év utolsó napjaiban volt és ezért az általános hangulat inkább bizakodónak mondható.

Az általános hadihelyzettel szemben a hangulat a szovjet téli nagy offenzívájának nagy megindulása és kezdeti sikereinek ellenére is — bi-

[55] A közölt iratból csupán a katonai vagy politikai szempontból lényegtelen részek maradtak ki.

zakodó. Az elhangzott viták végső következtetése mindig az, hogy Németország ezt a háborút minden nehézség ellenére meg fogja nyerni és a lakosság nagyobb rétege bízik is abban, hogy a tavaszi hónapokban megindúló nagy német támadás felszabadítja a megszállott területeket a bolsevista uralom alól. A lakosság kisebb rétege azonban a jövőbe vetett hitét Budapest sorsától teszi függővé, mert az az elgondolása, hogy a főváros elvesztésével Magyarország elveszett, ezért nagy az aggodalom közöttük a Budapestért folyó harcok kimenetele miatt...

A szombathelyi őslakosság igen sok tagja nem érti meg, vagy nem akarja megérteni a mai időket és azokkal szemben teljesen érzéketlen, talán azért, mert ez a terület a múltban történt súlyos eseményektől is távol állt, (román megszállás, kommun), így nem akar közösséget vállalni a menekült magyarokkal. A figyelő detektívek több esetben tapasztalták, hogy a közönség ezen tagjai a lakásaikból a fekvő helyeket eltávolítják, csak azért, hogy lakásaiknak egy részét ne kelljen átadni a menekülteknek.

A városban tartózkodó menekültek körében ez nagy elkeseredést kelt. Különösen az utóbbi időkben tapasztalható barátságtalan, sőt ellenséges magatartás, amit a városi lakosság egy része az ide menekültekkel szemben tanúsít. Ez az eléggé el nem ítélhető magatartás, egyes, de nem szórványos esetekben, odaáig fajult, hogy ezeknek minden gondja az, hogy miként tehetné minél kényelmetlenebbé és kellemetlenebbé a vele közös lakásba kényszerült, testileg és lelkileg amúgy is erősen megviselt és megértésre vágyó, sorsüldözött menekült életét. Mivel ez a jelenség immár járványszerűen terjed és minden oldalról a panaszok tömege hangzik el, éppen a még megszállás alá nem került magyarság egységét — különösen városokban — bizonyos mértékben aláássa. Hangsúlyozzák az érdekelt rétegek, hogy a közösségi szellem, az egymásért való áldozatvállalás nemzeti és társadalmi jelentőségére és szükségére föl kellene hívni egy intézményes akció keretében a városok és falvak népének figyelmét, hogy a menekültekben ne ellenséget lássanak, hanem testvérüket, akikkel osszák meg szeretettel az új „Hungarista" munkaállam magasabb rendű szellemiségével összeegyeztető módon azt a darab kenyeret, amit a magyar és német fegyverek és újabban a magyar újjászületett küzdés és élniakarás számukra biztosított.

A Németországba való kapcsolatos kitelepítéssel szomorúan állapítható meg az a tény, hogy ez a megmaradt nyugati magyar társadalom az érdekében kezdeményezett akciót nagy részben negligálja és vele szemben aggasztóan ellenséges érzülettel viseltetik.[56] *Itt is, mint mindig, a ké-*

56 1945. január 31-én az egyik irat a soproni lakosságról jelenti a következőket: a lakosság „meghalni a sajátjában akar, legmerevebben elzárkózik a kimenetellel szemben... A kimenetelről nem is akar hallani". H. L., A Rendőrség felügyelőjének iratai. 667/5. sz.

A Németországba polgári vonalon történő kitelepítést a belügyminiszter 166002 X. osztály. — 1945. sz. rendelete szabályozta. Ennek lényege a következő: a kitelepítés szerevezését, vezetését és nyilvántartását a B. M. X. osztálya végzi. Az osztály Nagycenken tartózkodott. Összekötő törzse Ámon ezredes vezetése alatt Szombathelyen volt. A főispánoknak a X. osztályhoz kellett jelenteni a kitelepülők számát és adatait. A kitelepítések szervezésénél és a lakosság elszállításánál nagy szerepet játszott a nyilaskeresztes párt. és az SS. Az iparj üzemek, intézmények stb. kitelepítését az illetékes minisztérium szakközegeinek a megfelelő német minisztérium szakembereivel kellett megbeszélni.

nyelemszeretet, a megszokott környezettől, az otthontól való elválás, valamint az idegenben eljövendő sorstól való félelem az, ami a kerékkötője az elhatározásnak. A figyelő detektívjeink egy honvédtiszthelyettes feleségének szájából hallottak oly nyilatkozatot: „Vigyék ki az összes bútoraimat, akkor majd kimegyek Németországba, de így nem". Egy másik esetet egy iparos felesége mondotta: „Kimenjek Németországba, ahol csak káposztát és burgonyát lehet enni és dolgozzak valamelyik gyárba, nem, inkább itt döglök meg". Ezekből és a hasonló szellemű, lépten-nyomon elhangzott megnyilatkozásokból leszűrhető az a következtetés, hogy a maradék magyarságunk szellemi vaksággal van megverve és nem fogja fel, hogy ha nem akar oly sorsra kerülni, mint a megszállott magyarság — akkor csak egyetlen megoldás van számára: áttelepülni a német birodalomba. Itt, úgy látszik, nem elegendő bármilyen méretű felvilágosító propaganda, a magyar közvélemény nagy hányadát nem lehet fölrázni a tunyaságból, ezért szükségesnek tartjuk a kényszerkitelepítést, hogy a megmaradt magyar véreinket az államhatalom segítségével átmenthessük a ránknézve győzelmes békével befejeződő háború utáni új magyar életnek.[57]

Szombathely közönsége körében erős visszhangra talált azon polgármesteri rendelkezés, hogy a helyi vendéglátó iparosok f. hó 11-től kezdődőleg vacsorát nem szolgáltathatnak ki. Ezen rendelkezés nagyon sok egyént és családot érintett, mert háztartást vezetni nem tudnak, különösen a menekültek, így kénytelenek vendéglőkben étkezni, már csak azért is, mert semmiféle hideg ételt sem a henteseknél, sem a fűszerüzletekben bevásárolni nem tudnak, így a vacsora ezeknek körében a legnagyobb probléma lett. Figyelő detektívjeink a menekültek körében emiatt nagy elkeseredést tapasztaltak és sokaktól hallották, hogy éheznek.

Ehhez még hozzájárul az a feltűnő jelenség is, hogy megfigyeléseink szerint az ebédidő alatt minden nyilvános helyiség, vendéglő, kávéház stb. katonasággal van zsúfolva, úgyhogy az arra rászoruló és háztartást nem vezető polgári közönség csak nagy nehézség és sorbaállással tud csak a déli étkezéshez is hozzájutni.

A menekültek rossz szemmel nézik, hogy a katonák, akiknek élelmezése biztosítva van, még mindig tömegesen látogatják az étkezőhelyiségeket, emiatt a polgári egyének közül sokan még az ebédtől is elesnek. A város egyik előkelő éttermében emiatt a polgári közönség kikelt az ott étkezni akaró katonák ellen, akik a vita során az éttermet elhagyták.

A vendéglőkben az étkezés fokozatosan rosszabb és az adagok is kisebbek lettek.

A fentebb említett körülmények miatt megfigyeléseink szerint a közönség körében erős vásárlási láz indult meg. A nagyobb jövedelemmel rendelkezők az élelmicikkek legmagasabb fekete árát is megfizetik és ez a csekélyebb jövedelműek megrövidítését eredményezi.[58]

A város közönsége az utóbbi időben az egyre fokozódó drágaságról és a beszerzési nehézségekről panaszkodik.

[57] A lakosság nagy része a nyilas propaganda ellenére is tudta, hogy a Vörös Hadsereg részéről nem érheti bántódás, ezért vonakodott elhagyni lakóhelyét.

[58] Egy kilogramm húsért 30—40, egy liter borért 30—32 pengőt is fizettek.

Feltűnő jelenség, hogy a közszükségleti cikkeket nagy részben cserekereskedelem útján lehet csak a környező falvakból beszerezni. A készpénzért való vásárlás csak szórványos esetekben fordul elő.

A figyelő detektívjeink az utóbbi napokban megállapították, hogy az üzemüket még működésben tartó pékek az élesztőhiányra való hivatkozással nem sütnek elegendő mennyiségű kenyeret, sokan azonban perecet hoznak forgalomba 20—22 fillérért darbonkénti árban. Tekintve azt, hogy 3 db perec előállításához 10 dgk. lisztre van szükség és ezért 66 fillért kapnak, nemcsak tetemes haszonra tesznek szert, hanem ezen cselekményükkel árdrágítást is követnek el.

Az élelmezés terén észlelhető fokozódó hiányokat a lakosság feketén igyekszik beszerezni, így a feketepiac mindinkább fokozódik, amely körülmény a lakosság szegényebb rétegeiben elégedetlenséget kelt, mert így kénytelenek a magas feketepiaci árakat megfizetni.

A fentiekhez hasonlóan árdrágítást követnek el azoknak a kereskedőknek a legnagyobb része is, akik a volt zsidó üzleteket vették át s így a birtokukba került, de még évekkel ezelőtti beszerzési árért átvett árukat a jelenlegi napi árakat is meghaladó összegben hozzák forgalomba...

A város érdekelt lakosságára igen jó hatással volt a Vasvármegye című napilapban leközölt „Hadisegély felemelése ügyében" című cikk. A cikkben a közönség a kormánynak az erélyes intézkedését látja a honvédelmi miniszternek egy korábbi kijelentése tárgyában. A polgármester a kitöltött kérdőívek alapján a felemelt összegű hadisegélyt azonnal folyósítja.

Figyelő detektívjeink megállapították, hogy a város még mindig zsúfolva van katonasággal. A lakosság körében gyakran hallani kijelentéseket, hogy ily nehéz időben, amikor az ország fővárosa a legnagyobb veszélyben van és a város belterületén folynak a harcok, akkor a városban tömegével látni sétáló katonákat és tiszteket. A kávéházak délutánonként és esténként katonatisztekkel vannak tele. Gyakran látható a délelőtti órákban, hogy a katonatisztek családjukkal szánakon kocsikáznak a városban.

A figyelő detektívjeink a portyázó szolgálatuk során állandóan észlelték, hogy a város különböző utcáiban, úgy délelőtt, mint délután a foglalkozási idő alatt feltűnően sok olyan férfi járkál, aki honvédnek megfelelő ruházattal ellátva nincs, mert csak vagy sapka, vagy pedig csak nadrág, vagy zubbony van rajtuk.

Igazoltatásoknál még mindig előfordul, hogy egyes honvéd alakulatok embereiket sem kilépési, sem pedig kimaradási engedéllyel nem látják el, így ezek mindig a parancsnokokra hivatkoznak, hogy azok küldik őket a városba bevásárlás végett.

Feltűnő jelenség, hogy az üzletek kiárusítása során az ácsorgó néptömegekben honvédtisztek és honvéd egyéneket látni, akik néha órák hosszat várakoznak az üzletbe való bebocsátásukra. Az ilyen sorbaállások alkalmával igen sok megjegyzés hangzik el, amelyek a tiszti tekintélyt igen csorbítják.

A katonaság körében a hangulat semmit sem változott. Harci kedv, lelkesedés nem tapasztalható...

A figyelő detektívjeink megállapították, hogy a MÁV állomás területén semmiféle ellenőrzés nincsen. Ott bárki járkálhat anélkül, hogy igazoltatnák. Ugyanez az eset fordult elő a városházán is, ahol a Belügyminiszter úr hivatala van. Este kapuzárás előtt ment be figyelő detektívünk, az épületbe anélkül, hogy ott bárki is megkérdezte volna, hogy kit keres. A MÁV területén súlyos károkat okozhat az ellenőrzés hiánya, mert a vasúti tolvajok nap-nap után dézsmálják a szállítmányokat.

Figyelő szolgálatunk során megállapítottuk, hogy a helybeli hadifontosságú üzemeknél a munka rendben folyik, politikai szervezkedés nem észlelhető.

A politikai rendészeti osztály detektívjei az utolsó 10 napban teljesített portyázó szolgálatuk során a város területén 743 személyt igazoltattak le, ebből 29 egyént állítottak elő, akiket szökés, valamint bevonulási kötelezettség elmulasztása miatt a további eljárás lefolytatása végett a honvéd állomásparancsnokságnak adtunk át.

Jelentjük, hogy utasítás folytán a meg nem szállott területek lakosságának hangulata megfigyelésére, valamint a helyzetkép megfigyelése végett figyelő detektíveket küldöttünk ki Győr, Komárom, Esztergom, Pápa, Veszprém, Magyaróvár és Sopron városokba. A detektívek beérkezése után részletes jelentésünket azonnal megtesszük.

Szombathely, 1945. január 20.

Kitartás! Éljen Szálasi!
Olvashatatlan aláírás s. k.
detektívfőfelügyelő,
ügyosztályvezető.

H. L., A Rendőrség felügyelőjének iratai 667/3. sz. — Eredeti tisztázat. (Eredeti szám 2/1945. pol. rend. III.)

7.

1945. JANUÁR 20.

Intézkedés csendőrtiszti személyi tartalék szervezésére.

Csendőr csapat- és gazdasági tisztekből (tisztviselőkből) továbbá csendőrséghez beosztott orvosokból, hadbírákból és állatorvosokból „csendőrtiszti személyi tartalék"-ot képezek.

1. A csendőrtiszti személyi tartalékba tartoznak:

a) az általam név szerint kijelölt és oda beosztott tisztek (tisztviselők),

b) mindazok, akik egyéb beosztásból felszabadulván, rendelkezésre jutnak,

c) az eü. intézetekből gyógyultan elbocsátott és bármi okból eredő beosztásukba (csapattestükhöz) visszatérni nem tudó tisztek,

d) azok a tisztek, akik bármely oknál fogva beosztás nélkül maradtak, vagy kijelölt beosztásukba bevonulni nem tudnak.

2. A csendőrtiszti személyi tartalék állomáshelye a m. kir. csendőrség Felügyelőjének a mindenkori állomáshelye. Jelenleg: Szombathely. Elhelyezésükről és élelmezésükről a helyben állomásozó legmagasabbb csendőr parancsnokság gondoskodjék. Jelenleg: a III. cső. ker. pság.

A csendőrtiszti személyi tartalékba (b—d) pont) sorolandó tisztek haladéktalanul jelentkezzenek a m. kir. csendőrség Felügyelőjénél.

3. A csendőrtiszti személyi tartalékba jutó tisztek felhasználására a m. kir. csendőrség Felügyelője tegyen hozzám javaslatot. Beosztásukig őket állomáshelyén foglalkoztassa.

Gyepü II., 1945. évi január hó 20-án.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 11. sz. 1945. február 15. (Eredeti szám: 300.121./biz. 20.—1945.)

8.

1945. JANUÁR 20.

A H. M. és a honvédség főparancsnoka a katonaszökevények és partizánok tevékenységének megnehezítésére elrendeli az idegenek bejelentési kötelezettségét.

1. A lakások tulajdonosai, illetőleg főbérlői felelősek azért, hogy a lakásukban megszálló idegenek nevét 24 órán belül községekben az elöljáróságnak, városokban a rendőrségnek bejelentsék.

2. Minden lakás bejáratára névjegyzéket kell kifüggeszteni, amelyben az összes állandóan ott lakók és átmenetileg ott tartózkodók (vendégek) következő személyi adatait kell feltüntetni, nemre és korra való tekintet nélkül: a) név, b) foglalkozás, c) születési év, hó, nap, hely, d) apja és anyja neve, e) képesítés (szakma), f) jelenlegi munkahely, g) a lakó saját kezű aláírása.

3. Ha valaki lakásába (házába) idegent befogad s azt az előírt határidőn belül nem jelenti be, a törvény teljes szigorával fog felelősségre vonatni.

4. Magyar és német katonákat csak az állomás pk., vagy a községi kat. pk. írásbeli lakásutalványa alapján szabad befogadni.

A lakásutalvány alapján befogadott katonai személyeket bejelenteni nem kell.

5. Egyenként utazó katonáknak lakásutalványt csak akkor szabad kiállítani, ha menetokmányuk alapján utazásuk kétségtelenül indokolt. Ellenkező esetben az illetőt le kell tartóztatni és a legkönnyebben elérhető igazságügyi hatóságoknak átadni. A katonaszökevények, partizánok és kémek rejtegetőire, továbbá azokra, akik azok menekülését elősegítik, nekik ruhát vagy élelmiszert adnak, halálbüntetés vár.

E rendelkezésem megszegőit a községi elöljáróságok, ill. rendőrhatóságok a velük együttműködő kat. pk-nak bejelenteni tartoznak.

Ezek a bűnvádi eljárás megindítása végett elöljáró ker. pság-uknak tegyenek jelentést.

7. A 280.000/1941., 363.000/1944. és 585.147/1944. VII. a. számú BM: rendeletek továbbra is érvényben maradnak.

Gyepü II., 1945. évi január hó 20-án.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 9. szám. 1945. február 14. (Eredeti szám: 1.070./Főv. H. M. és HFP. 1./kr.—1945.)

9.

1945. JANUÁR 31.

A politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltségének összefoglaló jelentése Hodossy Pál vezérőrnagyhoz, az 1945. január 20. és 31. közötti időszakról.

Jelentem, hogy a politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltsége január hó 20-tól, 31-ig terjedő idő alatt is folytatta megfigyelő szolgálatát, a város közönsége hangulatának megállapítása végett. Így a beérkezett helyzetjelentésekből az alábbi hangulat és helyzetkép állapítható meg.

A város közönségének hangulata a harctéri helyzettel kapcsolatban bizakodó, különös örömmel és boldogan vette tudomásul Székesfehérvár visszafoglalását és előszeretettel beszél a harctéren küzdő honvédekről. Erősen bíznak és reménykednek a főváros felszabadításában is. A hadihelyzet sikeres alakulásával kapcsolatban mintha a katonák harci kedve is fokozódnék. Különösen kiemelendő, hogy a fiatalabb korosztályba tartozók egyre tömegesebben jelentkeznek önként katonai szolgálatra.[59]

A város minden társadalmi rétegére mély és egyben felemelő hatást gyakorolt a Nyilaskeresztes Párt-Hungarista mozgalom Vas megyei szervezetének f. hó 21-én lezajlott impozáns nagygyűlése. Az ünnepség színhelyén figyelő detektívjeinknek alkalma volt a gyülekező különböző csoportok beszélgetését kihallgatni. A töretlen hitű Hungaristáktól elkülönítve voltak nagy számmal olyanok is, akiket csak a kíváncsiság hozott oda és a kihallgatott kritizáló szavaikból érthető volt, hogy a kákán csomót kereső, a szellem és lélek újszerű honmentő szárnyalását tunyaságukkal és a múltra való visszatekingetéssel és vágyakozással megbénítani akarók rétegéhez tartoznak . . .[60]

A város sebesült honvédei körében, de a lakosság körében is nagy megelégedést keltett az a hír, hogy az illetékes hatóságok sebesült gondozó otthont állítanak fel. Figyelő detektívünknek volt alkalma sebesült katonák erre vonatkozó beszélgetését kihallgatni, akik tetszésüket és megelégedésüket nyilvánították, afelett, hogy róluk a kórházból való elbo-

[59] Egy másik, ugyanezen a napon kelt jelentés az itt közölteknek pontosan az ellenkezőjét állítja. „Székesfehérvár felszabadítása és a környéken elért eredmények nem váltottak ki a közönség köréből nagyobb megkönnyebbülést, mert csak időleges részletsikernek könyvelték el." H. L., A Rendőrség felügyelőjének iratai, 667/5. sz.

[60] Az irat további része a nyilasok gyűléséről számol be.

csátás után is gondoskodás történik. Hangsúlyozták, hogy az új rendszer nemcsak szavakkal, de már tettekkel is segítségére siet az arra rászorulóknak. Megállapítható volt, hogy ez az intézkedés a katonák harci és küzdő szellemét emelte.

A folyó év január hó 21-én lezajlott impozáns nagygyűlésnek a figyelő detektívjeink szerint egy szépséghibája volt, amit a közönség is hangoztatott, hogy a tisztek, különösen a magasabb rangúak — a hadtestparancsnok kivételével — sem a gyűlések színhelyén, sem a menet elvonulási útvonalán nem voltak láthatók.

A közönség kellemetlen jelenségnek tartotta még azt, hogy amikor a napilapok már egy héttel előbb felhívták a háztulajdonosok figyelmét arra, hogy házaikat lobogózzák ki, az egyes útvonalakon, akkor a jelzett utakon levő házak nagy része feldíszítetlen maradt.[61]

A figyelő detektívjeink megállapítása szerint a város közönségének a honvédség egyes tagjaival, de inkább a tisztikarral szembeni ellenszenve az elmúlt 10 nap alatt is mindinkább erősbödött. A figyelő detektívek már egész január hó folyamán állandóan észlelték a kihallgatott beszélgetésekből, hogy a hadsereg tisztikara és a város polgársága között egy bizonyos fokú ellentét mutatkozik. Sajnálattal kell megállapítani, hogy a polgári lakosság ezen ellenszenvének nagy részben jogos alapjai vannak. A tisztikarral szembeni panaszok nagy általánosságban, de különösen az intellektuel rétegekben hangzottak el, amelyeket detektívjeink a teljes inkognitójuk megőrzése mellett hallottak és tapasztaltak. A város közönségének véleménye a tisztikar egyes tagjairól lesújtóan szomorú, pedig a lakosság minden rétegéből hangzottak el óhajok, hogy ők a honvédségben a védőjüket, oltalmazójukat és a magyar nacionalista mozgalom megtestesítőjét szeretnék látni.

A sétáló, a sorbaálló és a kávéházban üldögélő tisztek tömegét látva, azonban a közönség ezeknél nem tudja felfedezni a harci szellem és a hazánkért való küzdeni akarás legkisebb jelét sem, aggódva figyeli, hogy katonáinkat még mindig nem hatja át a küzdő Hungarista szellem, a tisztek egy része pedig csak saját magával törődik, s a közönség gondolatától teljesen távol áll.

Az elhangzott panaszok szerint a honvéd tisztikar egy tekintélyes része még mindig nem áll hivatása magaslatán, hajlamos a gőgre és a társadalmi elszigetelődésre, és magát magasabb rendű magyarnak képzeli, mint a társadalom polgári elemei. Így vagy nem tudja, vagy talán nem is akarja ez a réteg magáévá tenni a Hungarista életszemléletet. A honvéd tisztikar a tiszteletreméltó kivételektől eltekintve a lelkiségére való tekintettel, közönyből, vagy az új idők állandósulásába vetett hit hiánya miatt, talán nem is akarja a hirdetett új Hungarista munkaállam magasabb rendű emberbaráti eszméit magáévá tenni és annak szellemében dolgozni.[62]

Ezek a megállapítások vezetnek a polgári lakosság ellenszenvéhez s ilyen előzmények után a társadalom, szinte azt lehet mondani, hogy a

61 Ebben a tényben a város lakosságának a nyilasokkal szembeni ellenszenve tükröződik.

62 Vö. Hadtörténelmi Közlemények 1957. 1. sz. 102. old.

gyűlölet mikroszkópján keresztül figyeli ezeknek a tiszteknek a tényke-déseit, magánéletét, azt szinte ellenőrzi, majd az adatokat egymás között feltálalva, azok megszólásában, az általánosításban és a legszigorúbb kritika gyakorlásában próbál enyhíteni a fájdalmán, amit a lenézés, a bánásmód és az értelmileg és érzelmileg elzárkózott honvédtiszt magatartása kelt benne.

Az október 15-i árulás és az ezt követő sorozatos árulások, amit éppen magasrangú tisztek követtek el, a katonatiszti tekintélyt amúgy is aláásták a társadalom előtt. Egyhangú vélemény, hogy nem juthatott volna el az ország a fenti tragikus dátumhoz és még tragikusabb eseményeihez, a hitszegéshez, ha a honvédtisztikar hivatása magaslatán áll, és ha nem azonosította volna magát nagy számban a kényelmes kétlaki politika, a halogató kibúvás és a hazánkat a szakadék szélére taszító volt vezetőkkel.

A Hungarista mozgalom az egyedüli kivezető út a magyar nemzet mostani sorsdöntő helyzetében, amelyet ha nem tesz a tisztikar abban a népiségeket is felemelő fogalmazásban teljes mértékben a magáévá, ha az új idők szellemének magja, lelkükben és egyéniségükben terméketlen talajra talál, ha nem mozdítják elő úgy a hivatalos, mint magánéletük tényked éseivel a megtisztult új Magyarország felépítését, úgy előidézik az ellenszenv még erősebb fellángolását és ezzel a társadalom egységének a hasadását is. Nemzetünk a megújhodott honvédségünkkel áll vagy bukik s aki ennek bármilyen formában kerékkötője, nem méltó arra, hogy az új állam gépezetébe beillesztést nyerjen.

A fentiek alapján tehát első kívánsága a közvéleménynek az, hogy a honvéd tisztikar szelleme kifelé és lefelé tanúsított magatartása Hungarista szellemben változzék meg, fogadja el és higyje is az új kort, nemzeti szocialista eszméjét, tegye félre a közönyt, a kényelmeskedést, a társadalmi gőgöt, váljék vérévé a közösségvállalás, a felebaráti szeretet, a küzdeniakarás és az önfeláldozás.

Jelentem, hogy a közönség körében panasz és szóbeszéd tárgyát képező, egynehány esetet sorolok fel, amelyeket figyelő detektívjeink személyesen is tapasztaltak:

Bencze László és Mucsi Sándor detektívek jelentik, hogy több alkalommal tapasztalták azt a körülményt, hogy a Pallace szálló éttermének galériáján foglalkozási idő alatt és azután is, sokszor záróráig katonatisztek, de polgárok is nagy összegekben hazárd kártyajátékot folytatnak és ugyanott nagyobb fekete üzleteket is kötnek.

Polgár József és Kádár Menyhért detektívek jelentik, hogy megállapították, hogy a Pallace kávéház emeleti részén katonatisztek nagyobb összegben hazárdjátékot játszottak. Ugyanakkor a játékosoknak vajassonkás fehérkenyeres szendvicseket szolgáltak fel 12 pengős árban.

Gelencsér János detektív jelenti, hogy egyik nap két pincér külsejű egyén haladt előtte, akik az ő munkakörükben előforduló eseményekről beszéltek. Többek között az egyik mondotta, „az éjjel egyik vendég 16 ezer pengőt veszített." Valószínűnek tartja, hogy a Sabáriában vagy a Pallace kávéházban folynak ilyen nagy tétekben a kártyázások. A két egyén beszélgetéseiből kitűnt, hogy a hazárdjátékban katonatisztek is részt vesznek.

Garanyi Béla detektív jelenti, hogy az egyik fodrászüzletben jelenlevő nők nyíltan beszélték egymás között, hogy Kőszegen van egy katonatiszt, akitől annyi cukrot lehet szerezni 50 P-ért kilogrammonként, amennyit akar az ember, mert azzal foglalkozik mellékesen. Jelenti továbbá, hogy az egyik péküzletnél sorbaállása alkalmával szem- és fültanúja volt, amikor egy honvéd főhadnagy, dacára, hogy az üzlet előtt kb. 60-an álltak sorba, soronkívül akart bejutni az üzletbe, ami a közönség körében nagy felháborodást keltett. A rosszallásukat megjegyzések kíséretében is kinyilvánították, sőt egy férfi azt mondta a főhadnagynak, hogy álljon épp úgy sorba ő is és várjon, amíg rá kerül a sor. A főhadnagy erre kijelentette, hogy ő nem állhat sorba, amire a férfi azt mondotta a főhadnagynak, hogy ha nem állhat sorba, akkor ne jöjjön kenyérért, mert igazságtalan az, hogy vannak emberek, akik már reggel fél 7 órától itt vannak és még most sem került rájuk a sor, míg mások rögtön be akarnak menni. Ennek dacára a főhadnagy erőszakkal be akart menni, amit az előbbeni férfi meg akart akadályozni, mire a főhadnagy magából kikelve kiabálni kezdett és lelövéssel fenyegette. A sorba állók a tiszt ezen erőszakos fellépésén nagyon fel voltak háborodva.

Tátrai János detektív jelenti, hogy a figyelése alkalmával a Pallace kávéházban az egyik asztalnál több honvéd beszélgetését hallgatta ki, akik arról beszélgettek, hogy nem érdemes lelkiismeretesen dolgozni és harcolni, akkor, amikor tisztjeik kényelmes beosztások elnyerésében fejtik ki minden tevékenységüket. Mindazokat a honvédeket, akik türelmetlenül várják harcbavetésüket, hogy a megszállt területen maradt családtagjaikat viszontláthassák, azzal intik le, hogy odaát úgyis jobb dolguk van azoknak, mint nekik, tehát nem érdemes harcolni Jelenti továbbá, hogy érdeklődésére a honvédek a tisztjeik nevét nem voltak hajlandók elárulni, azonban elmondották, hogy a huszár laktanyában teljesítenek úgy ők, mint a tisztjeik szolgálatot. Tátrai detektív jelenti továbbá, hogy az egyik illatszertár előtt több honvéd állott sorba, akik közül az egyik elmondotta bajtársainak, hogy meg volt lepve, amikor öt hónappal ezelőtt be kellett vonulnia, azonnal próbálkozott a felmentést elintézni, azonban ez nem sikerült. Most azt bánja, hogy nem előbb vonult be, mert szerinte jobb élet, mint jelenleg a honvédé, nem létezik. Lakása, élelme, biztosítva van, ugyanakkor pénzt annyit csinálnak, amennyit akarnak, oly módon, hogy egyik községből a másikba hordanak különböző holmikat, melyeket ott eladnak. A holmik különböző zsidó üzletekből kerülnek ki. Ők kevesebbet és titokban szerzik, a tisztjeik pedig nyíltan. Elmondotta ez a honvéd a többek között, hogy századosának felesége, az egyik szombathelyi patikus leányának ezideig 3 db bundát adott el mint sajátját, s ugyanakkor még mindig van a századosnénak négy bundája. Elmondotta továbbá, hogy az egyik hadnagyuk pl. több ezer pengőt szerzett a honvédség részére lefoglalt női harisnyákból, kombinékból, valamint női nadrágokból, mert senki sem ellenőrizte, hogy a raktárból ők mit raktak fel a teherautójukra. A raktározásoknál a honvéd őrmesterek és kezelők is szép pénzeket vágnak zsebre, a kincstári ruhák és bakancsok eladásából, mert nem ellenőrzik a készleteket. Elmondja továbbá, hogy a tisztek igényelnek mindig elsősor-

ban kincstári holmikat a családtagjaik részére. Az üzlet előtt álló honvédek a Szombathely környékén levő repülőalakulatok egyikéhez tartoztak.[63]

... Miltényi Dezső jelenti, hogy a Hangya fogyasztási szövetkezet kiszolgáló személyzete közölte, hogy a legutóbb érkezett szállítmányukban a megrendelt fűszeráruk helyett játékot kaptak, valamint a babszállítmány sem érkezett meg, mert azt a honvédség részére lefoglalták. Emiatt az ott vásárló és középosztályhoz tartozó asszonyok körében hangok voltak hallhatók, hogy mindent lefoglalnak a honvédség részére s azok pedig ahelyett, hogy harcolnának s a hazával szembeni kötelességet teljesítenék, igen sokan megadják magukat.

Ugyancsak Miltényi detektív jelenti, hogy a városban még mindig igen sok nőt lehet látni minden valószínűség szerint kincstári eredetű bakancsban, nadrágban és 1—2 esetben köpenyben is, akikre a közönségtől több ízben hallott megjegyzéseket, hogy azt mondják „hogy a honvédségnek nincs ruházata, ezek pedig itt kincstári holmikban tetszelegnek", és „miért nem húzzák le róluk a kincstári ruhákat, hogy ne kelljen szegény katonáknak télvíz idején könnyű ruhában járni".

Gelencsér János detektívgyakornok jelenti, hogy f. hó 20-án Szombathelyről Győrvárig történt utazása alkalmával, az utazóközönség körében az alább felsorolt kijelentéseket hallotta: a sok utas miatt csukott tehervagonban sikerült az utazást folytatni s így alkalma volt a katonák beszédeit meghallgatni. A családjukról történt beszélgetés után áttértek politikai vonatkozású dolgokra. Többek között azt sérelmezték, hogy közülük már többen évek óta állandóan be vannak vonulva, ezzel szemben nagyon sokan vannak olyanok, akik még azt sem tudják, mi a katonaság. Addig, míg ők a frontot járják, addig az itthon maradottak a feketekereskedelemből meggazdagodnak. Elmondotta az egyik, hogy neki 4 tagú családja van és állandóan katonáskodik s kijelentette, hogy szívesen teszi, ha azt látná, hogy nem tesznek sok és nagy arányú kivételt. Kijelentette, hogy „sajnos, hogy még most is el lehet intézni anyagiakkal a bevonulást".

Későbbi vita során pedig a magyar honvéddel való bánásmódot vitatták meg. Sor került a tisztek bírálására is. Az egyik honvéd felháborodva közbeszólt: „pajtás, a mi tisztjeink 60 százaléka sajnos csak a kardcsörtetést érti és a legénységet tudja marni, ha komoly a helyzet elszalad vagy pedig átmegy az oroszokhoz".

Visszafelé jövet a bevonulni köteles egyének társaságába került, akik különböző falukból jöttek össze, ezek is különböző sérelmeket tárgyaltak. Az egyik keserűen mondotta: „a mi falunkból 48-nak kellett volna bevonulni és bevonultunk belőle tízen." „Az egyik azért nem vonul be, mert kisbíró, a másik, mert az útkaparónak segít, a harmadik meg azért, mert földje van stb."

Volt közöttük olyan egyén, aki a községben hóhányásra volt kirendelve. Elmondotta, hogy munkájuk közben katonák vonultak el mellettük és a katonákat vezető főhadnagy odaszólt neki: „elhányják, hogy az orosz könnyebben tudjon jönni?" Erre egy másik utazó megjegyezte: „no

[63] Az irat hiányzó része apró jelentéktelen rendőrségi ügyekről tesz említést.

tessék, ha a tisztek így beszélnek, hogy legyen az egyszerű embernek bizalma és reménye."[64]

Ehhez hasonló témáról folyt a beszélgetés az egész úton a honvédek és az egyszerű utazóközönség között.

A fentebb jelentettek voltak azok a személyesen is tapasztalt esetek, amelyeket a panaszok nagy tömegéből szükségesnek tartottam jelenteni.

Éles kritikák hangzottak el abban a tekintetben is, hogy a város helyőrségéhez és katonai hivatalaihoz mérten aránytalanul sok honvédtiszt tartózkodik Szombathelyen, akik itt jóformán igen kevés munkával töltik el idejüket, tekintve, hogy olyan katonai hivatalokban, ahol ezelőtt 2—3 munkaerő dolgozott, ennek most sokszorosát találják, illetve látják. Hangsúlyozzák, hogy a fölös számú tiszteket szívesebben látnák a frontokon, ahol hazánk felszabadításáért küzdhetnének.

A közönség ezer és százezer szeme által meglátott és nehézményezett hibákat, ha a honvédség ki fogja küszöbölni, akkor el fog jönni az a korszak, amikor a honvédtiszti egyenruhát és viselőjét a közvélemény arra a magaslatra fogja emelni, ahol csak a szeretet és tisztelet hullámai fogják övezni és a hazánknak megtartani.

Az elmúlt 10 napban tett jelentésünkben említett anomáliákat a menekültügyi hivatal vezetősége kiküszöbölte. A figyelést végző detektív jelentette, hogy az utolsó 10 napban a tisztviselői kar a közönséggel szemben udvarias volt és igyekezett a kért felvilágosítást és az odatartozó ügyek elintézését a lehető leggyorsaban és mindenki megelégedésére elintézni.

A menekültek étkezdéjével kapcsolatos figyelésünk során megállapítottuk, hogy a honvédtisztek, honvédek és ezek családtagjainak kiválása máris jótékonyan érezteti hatását, mert míg ezelőtt a helyiségben vagy egyáltalán nem, vagy pedig csak igen nehezen lehetett helyet kapni, ma már bőségesen volt hely a tényleg rászoruló menekültek részére.

A szombathelyi vasúti állomásra érkező és induló vonatok az utóbbi időben pontosabban közlekednek. Az állomás közbiztonsága javult. Rendőrök, katonai járőrök és a polgárőrség tagjai állandóan ellenőrzik a pályaudvart. Vagonok feltörése az utóbbi időben nem fordult elő. Éjjelek folyamán a vasút várótermeiben rengetegen tartózkodnak olyanok, akik tovább akarnak utazni, vagy a csatlakozást lekésték. Ezek között gyakran előfordul több lopási eset.

A közellátás terén már kisebb-nagyobb nehézségek mutatkoznak úgy az élelmezési mint más árucikkekben.

A tüzelővel való ellátás a legnagyobb nehézségek elé állítja az itteni hatóságokat. Ennek az oka a szállítási nehézségekben és a tüzelőanyagok ide szállításában rejlik. Ennek a következménye volt, hogy január hó 30-án már a kora reggeli órákban a Szenci utca 1. szám alatt levő szénelosztó helyen kb. 1500 főnyi tömeg gyülekezett össze az utalványok kiadása végett. Miután csak 100 q szén került szétosztásra és a tömeg nagy részének ebből nem jutott, nagyon elégedetlen hangok hallatszottak, többek között olyanok is, hogy „sokkal jobb lesz, ha majd az oroszok bejön-

64 „Mióta a hadműveletek hazánk területére is kiterjedtek, a nyilasokat kivéve nagyon kevés tiszt hitt abban, hogy a helyzet valamiféle »csodafegyver« bevetése következtében a hitleristák javára megváltozik" — írja Tóth Sándor. Hadtörténelmi Közlemények 1957. 1. sz. 117. old.

nek". A felelőtlen kijelentések folytán a tömeg hangulata már olyan volt, hogy tartani lehetett komolyabb rendzavarástól is, ezért dr. Nagy Jenő alosztályparancsnok úr vezetésével, a kapitányság őrszemélyzete a tömeget szétoszlatta. A tömeg elégedetlenül távozott.

Az élelmiszerek és az áruhiány miatt a fekete- és a csereüzlet kezd úgy a városban, mint a falvakban nagyon elterjedni. Különösen zsír, cukor, tüzelőanyag az, amit igen keresnek és amiért a jobbmódúak minden összeget megfizetnek. A figyelő detektívjeink hallottak kg-kénti 100 P-ős zsírárakról vagy fizettek 1 q fáért 100 P-őt.[65]

A város szociális ügyosztálya által végzett a menekültek részére való ruhanemű-kiutalások körül figyelő detektívjeink azt tapasztalták, hogy még mindig összeköttetés, illetve protekció érvényesül. Előfordult olyan eset, hogy a menekült részére a hivatalban kiutalás végett feljegyzett ruhadarabokat a raktárban nem adták ki azzal, hogy az már nincs raktáron. Ugyanakkor pedig, egy, úgylátszik összeköttetésekkel rendelkező Mandula vezetéknevű menekült forgalmi adóhivatali tisztviselőnek a lapján az általa igényelt összes holmikat kivétel nélkül kiadták.

A hadiüzemeknél figyelőszolgálatot teljesítő detektívjeink jelentik, hogy a Szövő utca 82. sz. alatt levő Szombathelyi Magyar Pamutipar R. T. üzemében 450 alkalmazott közül már több mint két hete szénhiány miatt csak 25—30 munkást tud az üzem foglalkoztatni. Ugyancsak a szombathelyi bőrgyár és cipőgyár már több nap óta üzemanyaghiány miatt nem dolgozik. A gyárvezetőség az ígért 14 vagon szénből a legnagyobb meglepetésre nem kapott semmit, mert azt másnak utalták ki. Így már négy vagon bőrhulladékot tüzeltek el, hogy pár napig az üzem ismét dolgozzék. Jelenleg a két fenti gyár az, amely Magyarországon egyedül gyártja a katonai bakancshoz való anyagot és azt elkészíti. A szén kiesése nemcsak a munkásokat fosztja meg a keresetüktől, hanem a bakancsok gyártását is szünetelteti. Úgy a gyár vezetősége, mint a munkások érthetetlenül állnak a szénhiány miatt beállott zavarok előtt, amely két létfontosságú gyárat állít le.

A szövőmunkások legnagyobb sérelme az alacsony munkabér, amely legtöbb esetben még a létminimumot sem éri el. Pl. egy szövőmunkásnő heti keresete teljes üzem esetén 40—50 P. Több éve a gyárban dolgozó férfi szakmunkás átlagos keresete 90—100 P. A természetbeni ellátásuk igen csekély és annak az árát is a fizetésükből levonják. A gyár vezetősége a javítást kérő munkásokat azzal hárítja el magától, hogy a minisztérium intézkedésén múlik a munkabérek rendezése.[66]

[65] 1945. január 31-én Mosonmagyaróvárról jelentik, hogy „a város közellátása meglehetősen gyenge". Az irat szerint a vendéglőben csupán egy tál ételt szolgáltak ki. A város üzletei is teljesen üresek voltak, így a lakosság semmit sem tudott vásárolni.

A győriek ellátását az ott állomásozó mintegy 4000 katona is megnehezítette. „A dolgozó munkásság hangulata aggodalomra ad okot... Hiányt szenvednek a legszükségesebb közszükségleti cikkekben. Az elégedetlenségüket egymás közötti panaszkodással juttatják kifejezésre. A közellátás az utóbbi hetekben nagyon leromlott. Az üzletek legnagyobb része be van zárva. A még nyitva levő kereskedésekben semmit sem lehet kapni" — olvashatjuk az egyik iratban. L: H. L., A Rendőrség felügyelőjének iratai. 667/5. sz.

[66] Ugyanezen időpontban Pápáról is hasonlót jelentenek. „A heti kereset az 50 pengőt nem haladja meg, ami a mai nehéz viszonyok között a megélhetéshez kevés és ezért egyes üzemekben a munkásság között máris elégedetlenség mutatkozik." H. L., A Rendőrség felügyelőjének iratai. 667/5. sz.

Valamennyi üzem termelését kisebb-nagyobb mértékben szénhiány akadályozza, annak ellenére, hogy az üzemek vezetői mindent elkövetnek a szükséges szén beszerzésére. Értesülésünk szerint Komáromban több száz vagon szén vár elszállításra. A késedelem oka ismeretlen. Az ipari munkásság köreiben semmiféle mozgolódás, szervezkedés vagy baloldali propaganda nem észlelhető. Bizalmi embereink sem jelentettek olyan eseményt, amelyből valamilyen nemzetellenes szervezkedésre lehetne következtetni.[67]

Figyelő detektívünk a szegediek és Szeged környékiek összejövetelén vett részt, ahol mintegy százan jöttek össze. Jelen volt ezen az összejövetelen Szeged volt német konzulja, Kampf Erich is. Az összejöttek hangulata nagyon lelkes és bizakodó volt, valamennyien remélik Németország és a Hungarista Magyarország rövid időn belül bekövetkező győzelmét a bolsevizmus felett. A beszélgetés során ezt a német konzul maga is megerősítette. Az összejövetelen részt vevők azzal a gondolattal váltak el egymástól, hogy rövid időn belül Szegeden fognak újra találkozni.

A politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltsége f. hó 17-ike és 30-ika közötti időben is tovább folytatta a razziázó és portyázó szolgálatát. Ezek során a razziák alkalmával leigazoltattak 820 személyt. Az osztály hivatalához előállítottak 29 személyt, melyből igazolás után 23 személyt elbocsátottunk. Hat személyt pedig, akik a katonai bevonulási kötelezettségüknek nem tettek eleget, az illetékes eljárás lefolytatása céljából a honvéd állomásparancsnokságnak adtunk át.

Ugyancsak a fenti időben a kirendeltség a portyázó szolgálat során 576 személyt igazoltatott le, amelyből a hivatalunkhoz 9 személyt állítottunk elő. Hat személynek igazolása után való elbocsátása mellett a szolgálati hely önkényes elhagyása miatt (szökés), 3 egyént az eljárás lefolytatása végett illetékességből a honvéd állomásparancsnokságnak adtuk át.

A razziázó és portyázó szolgálatunk során végzett munkánk eredményeképpen 1945. január hó folyamán összesen:

Igazoltattunk: 2418 személyt,
Előállítottunk: 77 személyt.

Szolgálati hely önkényes elhagyása (szökés) miatt és a katonai bevonulási kötelezettség nem teljesítése miatt az illetékes eljárás céljából a honvéd állomásparancsnokságnak átadtunk 48 személyt.

Szombathely, 1945. január hó 31-én.

Kitartás! Éljen Szálasi!
Olvashatatlan aláírás s. k.
detektívfelügyelő,
a kirendeltség vezetője.

H. L., A rendőrség felügyelőjének iratai. 667/9. sz. — Eredeti tisztázat.

[67] Az egyik jelentés a soproni munkások antifasiszta szervezkedéséről tesz említést. „A gyári munkásság körében baloldali szervezkedés észlelhető. A csoport megfigyelése folyamatban van, a beszervezett bizalmi egyén működik. A Déli pályaudvaron a vasutasság körében folyó baloldali propaganda felderítésére a csoport a figyelést és nyomozást folyamatba tette, ennek befejezését azonban nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy a város környékén kiütéses tífusz megbetegedések történtek és az egyik bizalmi egyén e lezárt területre esik, akivel az érintkezést a csoport most nem tudja tovább fenntarani." Ld. uo.

10.

1945. FEBRUÁR 2.

A Németországba hurcolt csapatok magatartása körüli tapasztalatok.

I. A magyar felszabadító hds. Németországban való felállításával kapcsolatban a honvédség keretében a legvadabb és legképtelenebb rémhírek terjednek.

Felesleges hangsúlyozni, hogy ezek a koholt hírek minden tárgyi alapot nélkülöznek, amiről mindenki maga meggyőződhet[68] *azáltal, hogy beszél a Német Birodalomból visszajövő honvédekkel.*

Ehelyütt csupán egy alakulatnak jelentését közlöm, mely szerint:

1. Az elhelyezés kifogástalan. Minden tiszti és thtts-i család egy-egy szobában nyert elhelyezést, a kétgyermekes családok pedig már 2 berendezett szobát kapnak. A lgs. 6—8 emberként külön szobákban, ágyakban kapott helyet.[69]

2. Az élelmezés kifogástalan, sőt minden gyermek részére már a megérkezés utáni napon 1—1 liter tejet utaltak ki és adtak ki.

3. Biztosítva van pl. a szappanellátás és lábbelijavítás is, sőt ruhapótjegyet is kapott mindenki, amiben pedig a német állampolgárok közül is csupán a nagyon rászorulók részesülnek.

Remélem, hogy ezzel az egyszerű példával minden további valótlan rémhírterjesztésnek elejét vettem. A jövőben mindenkit, aki ellenkező — és csak ellenségeinknek használó — kijelentéseket tesz, a legszigorúbban felelősségre fogok vonni.

II. Magyar csapatok magatartása Németo-ban.

Megdöbbenve kaptam azonban a Németo-ba kihelyezett alakulatoktól olyan jelentéseket, amelyek magyar csapatok magatartására vonatkoznak.

Ezekből a jelentésekből tudomásomra jutott:

1. Egyes tisztek az általam elrendelt világnézeti nevelésnek ellenszegülnek, mert ezt politizálásnak tekintik.

2. Magyar honvédegyének teljesen elhanyagoltan, rendeletlen öltözetben, borotválatlanul jelennek meg a nyilvánosság előtt.

3. Kolduló, alamizsnát gyűjtőkről is érkezett jelentés.

4. A Nemzetvezető nevét néhány honvéd még mindig nem tudja, sőt volt alakulat, mely nyilvános utcán Horthy-nótát énekelt.

[68] A nyilas propaganda azt bizonygatta, hogy a Németországba szállított csapatok s a katonák hozzátartozói a legkedvezőbb körülmények közé kerülnek. 1945. február 14-én mégis parancsot voltak kénytelenek kiadni a Németországból történő hazaszökések meggátlására. Ld. 27. sz. dokumentum.

[69] Ld. 32. sz. dokumentumot. A kiszállított csapatok részére valójában többnyire ágyfelszerelést sem tudtak biztosítani a németek. 1945. febr. 6-án ezért a HM. megengedte, hogy a kitelepülő csapatok a szükséges cikkeket magukkal vigyék. A parancsnokoknak csupán arra kellett ügyelniük, hogy „visszatérésük alkalmával a kiszállított ágyfelszerelési cikkek is visszakerüljenek". Honvédségi Rendeletek 12. sz.

Ezzel kapcsolatban elrendelem:

Magyarország és ezzel a Honvédség is 1944. október 15-én végre minden hátsógondolat nélkül nemzetiszocialista hungarista állammá alakult át. Ennek a világnézetnek a helyességét már évek óta a tisztikar 95 százaléka elismerte, sőt elismerte még a régi rendszer majdnem minden tagja is, amikor tele tüdővel nemzeti és szocialista reformokat sürgetett. Igaz, hogy utóbbiak ezek végrehajtását sohasem gondolták komolyan. Az új hungarista állam azonban ezeket a reformokat halálosan komolyan veszi és végre is fogja hajtani. Mi most a nemzeti szocialista hungarista világnézetet mindenkiben tudatosítani akarjuk, mert csak így tudjuk azt a hatalmas feladatot végrehajtani, amit célul magunk elé tűztünk. Ez tehát nem belső pártpolitika, ez a világnézeti állítás a magyarságnak életkérdés, enélkül maradéktalanul eltörölnek a föld színéről. [70]

Ezt mindenki vegye tudomásul, mert a másképp gondolkodókat a honvédségből el fogom távolítani. Aki a háború hatodik évében a Német Birodalom bármely falujában megfordul, látni fogja, hogy a német katonák külseje, megjelenése, kifogástalan. Ezt fokozott mértékben kívánom meg, minden egyes honvéd egyéntől is. Ha ellenőrző közegeim ezen a téren a legkisebb szabálytalanságot fogják megállapítani, úgy a csapattest pk-okig minden pk-al szemben a legszigorúbban fogok eljárni.

Ugyanez vonatkozik a 3. és 4. pontban foglaltakra is.

Elvárom minden, a Német Birodalomban kihelyezett alakulat pk-ától, hogy a jövőben az itt elrendelteket a legszigorúbban be fogja tartani. A még ezután kihelyezésre kerülő alakulatok pk-ai pedig legénységüket e rendelet szellemében készítsék elő és iskolázzák.

Gyepü II., 1945. évi február hó 2-án.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 11. sz. 1945. február 15. (Eredeti szám: 1.588./6. vk.—1945. sz.)

11.

1945. FEBRUÁR 3.

Intézkedés a német határt ellenséges nyomás nélküli átlépő csapatokkal szembeni magatartásra.

Tudomásomra jutott, hogy magyar töredék egységek és törzsek ellenséges nyomás kényszere nélkül német területre lépnek át és ott elszállásolnak.

Ezzel kapcsolatban tájékoztatásul közlöm:

A 101.316/eln. 1./a.—1941. sz. alatt kiadott „Intézkedés a pótalakulatok és hátalakulatok No-i kitelepítésére" c. rendeletemben az intéz-

[70] Ez a szóáradat tipikus példája a nyilas frazeológiával íródott propagandaszólamoknak.

kedés jogát, átruházott hatáskörben, a 2. és 3. ker. ság-nak, a le. pk-nak és a pc. és gk. löv. függ-nek átengedem.[71]

2. A határ engedély nélküli átlépését megkeresésemre a német katonai hatóságok minden rendelkezésükre álló eszközökkel meg fogják gátolni.

3. A határon — szabálytalan módon — mégis átjutott egységeket, ság-okat a német hatóságok semmiféle támogatásban (elszállásolás, élelmezés stb.) nem részesítik, hanem felkérésemre gyűjtőtáborokba terelik.

4. A szabálytalanul történt határátlépések kivizsgálásánál és megtorlásánál a gyűjtőtáborokba kerültek kíméletre ne számítsanak.

Gyepű II., 1945. évi február hó 3-án.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 11. szám. 1945. február 5. (Eredeti szám: 10.749./biz. 1./a.—1945.)

12.

1945. FEBRUÁR 4.

Utasítás fegyverismereti tanfolyamok rendezésére a 14 évet betöltő lakosság részére.[72]

Az elmúlt hónapok eseményeinek, valamint a Kelet-Poroszországban folyó harcok kiértékelése folytán elrendelem, hogy valamennyi honvéd állomásparancsnokság saját hatáskörében szervezzen fegyverismertető tanfolyamokat, amelyekbe a 14 évet meghaladó korú, önként jelentkező lakosságot nemre és korra való tekintet nélkül a helybeli Hungarista pártszervezet közreműködésével vonja be.

A naponta kb. 1—2 órát kitevő és kb. 20—25 napot felölelő tanfolyam elsősorban a saját — és amennyiben arra mód nyílik, az orosz és német — könnyű kézilőfegyverek, kézigránátok és páncélököl gyakorlatias kezelésére, valamint használatára terjedjen ki.

Ha mód van rá, úgy akiknél az feltétlenül szükséges, a kiképzés a lövészetet is ölelje fel 100 m-en belüli távolságra.

Ezt a célt szolgáló korlátozott mennyiségű lőszerigénylést a ker. ság-ok rövid úton elégítsék ki.

Gyepű III., 1945. évi február hó 4-én.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi rendeletek, 9. szám. 1945. február 14. (Eredeti szám: 62.277./5. kik.—1945.)

71 A rövidítések feloldása: A 2. és 3. kerületi parancsnokságnak, a leventeparancsnoknak, a páncélos és gépkocsizó felügyelőnek átengedem.

72 Ez az intézkedés nyilván összefüggött a „Dél" hadseregcsoport parancsnokságának 1945. jan. 26-án kiadott rendelkezésével, amelyben partizáncsapatok szervezésére adott utasítást. Ld. erre vonatkozóan: Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből. Zrínyi Kiadó. Bp. 1960. 106. old.

13.

1945. FEBRUÁR 5.

Szálasi utasítására elrendelik az „orosz" meghatározás helyett a „szovjet" megjelölés használatát.[73]

A Nemzetvezető folyó évi január hó 27. napján kelt elhatározása alapján elrendelem, hogy mindennemű megnyilatkozásban, történjék az akár élőszóval, akár rádió, vagy sajtó útján, az „orosz" meghatározást mellőzni kell és helyette a „szovjet" megjelölést kell használni.

Ggepű II., 1945. évi február hó 5-én.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 11. szám. 1945. február 15. (Eredeti szám: 20.890./Elnökség—1945.)

14.

1945. FEBRUÁR 6.

Közlés az ellenséghez átrepülni készülő Odeschalchi Miklós repülő hdgy. kivégzéséről.

A m. kir. honvédség főparancsnokának III. bírósága, mint rögtönítélőbíróság 1945. évi január hó 20-án herceg Odeschalchi Miklós tartalékos repülő hadnagyot hűtlenség bűntette miatt kötéllel végrehajtandó halálbüntetésre ítélte s rajta az ítéletet végre is hajtotta.

Herceg Odeschalchi Miklós tart. repülő hadnagy azáltal követte el a hűtlenség bűntettét, hogy — miután tudomásul bírt e bűntettre elrendelt és kihirdetett rögtönbíráskodásról — egyik repülőterünkről egy, még katonai titkot képező repülőgéppel abból a célból, hogy végleg kivonja magát a hadrakelt seregnél való szolgálat teljesítése alól, beosztását önkényesen azzal hagyta el, hogy az ellenséghez szökjön s ezáltal, valamint e katonai titkot képező repülőgépnek, továbbá annak biztosításával, hogy az ország területét utána elhagyni szándékozó repülőgépek zavartalan megérkezését ellenséges területre —, melyek volt vezető politikusoknak ellenséges területre való szállítását lett volna hivatva teljesíteni —, előkészítse s a birtokában levő, a magyar állam fontos érdekeit és nemzetközi helyzetét érintő titkok kiszolgáltatásával, valamint ama magatartásával, hogy ezt megelőzően a német hadsereg ütőképességébe és győzelmébe vetett hitet környezetében és a vele érintkező egyénekben mindenképpen megrendíteni igyekezett, kihangsúlyozva ugyanezen alkalmakkor a szövetségesek biztos győzelmét, — a magyar állam és a szövetséges német fegyveres erőnek szándékosan hátrányt,

[73] Szálasi feltehetően a fogalmilag tökéletesebb szovjet meghatározást pejoratívebbnek érezte, s ezért rendelkezett így.

az ellenségnek pedig szándékosan előnyt okozni törekedett, mely cselekvőségével a hadviselés érdekét nagy fokban veszélyeztette.

Jelen esetben az arisztokrácia egy megtévedt tagja vette el méltó büntetését. Az igazságszolgáltatás örökre kitörölte nevét a magyar feltámadásért küzdő becsületes magyarok lelkéből. A nemzetiszocialista Hungarista államban a törvények előtt — a szó igazi értelmében — mindenki egyenlő. A hadbíróság által most kivégeztetett egy elítélt esete is szóljon intőpéldául azoknak a csüggeteg magyaroknak, akik önérdekből, az ellenséggel való együttműködéssel kacérkodva, fajtájukat, hazájukat és barátjukat feláldozni készek. A Hungarista Magyarországnak csak erős lelkű, hős magyarokra van szüksége, olyanokra, akik haláltmegvető bátorsággal harcolnak a győzelemért, vagy akik minden erejükből folytatott becsületes magyar munkával készek az új Hazát felépíteni.

Gyepű II., 1945. évi február hó 6-án.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 11. szám. 1945. február 15. (Eredeti szám: 2.014./6. vk.—1945.)

15.

195. FEBRUÁR 7.

A körrendelet a megszökött katonák hozzátartozóival szemben megtorlást helyez kilátásba.

Minden alakulat közvetlenül nekem (1. kr. oszt. útján) azonnal jelentse, ha az állományába tartozó honvéd vagy csendőr személyek közül bárki igazolatlanul eltűnik (szökés, önkényű eltávozás, ellenséghez átszökés), hogy a megtorló rendszabályokat hozzátartozóival szemben is azonnal megtehessem és vagyonát elkobozzam.

A jelentésnek a következő személyi adatokat kell tartalmaznia:

1. név, 2. rendfokozat, 3. édesanyja leánykori neve, 4. születési éve, 5. vallás, 6. állandó lakóhely, 7. családi állapot, 8. gyermekeinek száma.

Jelentésének másodpéldányát az illető alakulat elöljáró ság-ához szolgálati úton terjessze fel.

Gyepű II., 1945. évi február hó 7-én.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 9. szám. 1945. február 14. (Eredeti szám: 15.788./1. kr.—1945.)

16.

1945. FEBRUÁR 7.

Hain Péter összefoglaló jelentése Szombathelyről Hodossy Pál vezérőrnagyhoz Veszprém és környéke helyzetéről s a dunántúli német ellentámadás utáni tapasztalatokról.[74]

A politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltségétől felsőbb utasítás folytán felderítő, hírszerző és megfigyelő szolgálatra Veszprém és környékére kiküldött detektív helyszínen szerzett tapasztalatairól és megállapításairól az alábbiakat jelentem:

A kiküldött detektív Szombathelytől Veszprémig katonai szerelvénynyel, katonák között utazott, a katonák beszélgetéséből arra következtetett, hogy a magyar és német katonák között gyűlölködő viszony van és a magyar katonaság teljesen bizalmatlan a jövővel szemben. Leginkább a magyar tiszteket hibáztatták az általános visszavonulásért. Beszélgetésükből arra lehetett következtetni, hogy teljesen tájékozatlanok a katonai helyzetről, mert többen azt állították, hogy már Veszprémért folyik a harc, habár ekkor Fehérvár és Siófok között a megindított ellentámadás már messze visszaszorította a szovjetet.

Veszprémben a hangulat nagyon bizakodó volt és az emberek újjongva tárgyalták a német ellentámadás által visszaszerzett területekről menekültek ügyét. A lakosság először ottléte óta németbaráttá változott át és teljes bizalommal néz az elkövetkezendő események elé. 1945. évi január hó elején a németek parancsnokságukat Veszprémből elhelyezték és ekkor a lakosság ellenséges érzületről tett tanúságot.

Veszprém ellátása élelmezés szempontjából, teljesen kielégítő. A környező falvakból tejtermék, burgonya és kevés húsnemű kerül behozatalra. A cserekereskedés nagyon virágzik, az üzletek legnagyobb része teljesen ki van árusítva és be van zárva.

A tüzelőanyag beszerzése nehézségekbe ütközik, mert habár a káptalani erdőkben nagyobb mennyiségű fát termeltek ki, szállítási eszközök hiányában a beszállítás lehetetlen. Január hó 26. körül érkező hírek szerint a szovjet ellentámadásba ment át és attól kezdve nagyobb tömegben érkeztek a menekültek Veszprémbe. A menekültek, pár kivétellel úgy élelemmel, mint ruházati cikkekkel el voltak látva, úgy, hogy részükre csak lakásról kellett átmenetileg gondoskodni. A lakosság a megszállás alatt elszenvedett kegyetlenkedésekről érdeklődött s mivel a különböző állású és intelligenciájú egyének más és más beállításban tárgyalták a történteket, a megszállt területen történtekről különböző vélemény alakult ki. A jelenlegi hadihelyzet folytán olyan nagy a reménység a lakosságban, hogy egyelőre menekülésről nem is akar hallani, az állítja, hogy legkésőbb egy hónap alatt egész Magyarországon

[74] A jelentésből csak a katonailag és politikailag érdekesebb részeket közöljük.

nem lesz szovjet katona.[75] *Ezt a hitüket leginkább az erős német felvonulással és a németek bizakodó kijelentéseivel lehet megmagyarázni...*[76]

Lajoskomárom összesen 45 napig volt szovjet megszállás alatt. Az első hét letelte után, amikor a szovjet előbbre vonult, a lakosság megkezdte a rendes munkáját. Szovjet nők vezetése alatt megalakult a polgárőrség, akik először vörös karszalaggal és botokkal felfegyverezve tartották fenn a rendet, később azonban nemzetiszínű karszalagot kaptak. A rendre és közbiztonságra 2 szovjet katona ellenőrzése mellett, ők ügyeltek fel. A polgárőrség naponként váltotta egymást s a férfiaknak kötelességük volt a polgárőrségben részt venni.

... Lajoskomárom eredetileg sváb község volt, de teljesen elmagyarosodott, úgy hogy már alig vannak olyanok, akik németül beszélnek. A megszálló szovjet csapat ennek dacára azonnal cirillbetűkkel felíratta a községházára, hogy ez germán község. A lakosság azonban nem tapasztalt egyetlen olyan intézkedést sem, amely megkülönböztette volna a színtiszta magyar községektől.

... A szabadi lakosság nagy része hálával tartozik Hanus Albin rk. plébánosnak, aki folyékonyan beszél oroszul és a szovjet katonákkal nagy barátságban volt, és azt állítják róla, hogy „ragyogott az örömtől az arca, amikor a szovjet ment előre". A szovjetnek Hanus iránti bizalmát az is bizonyítja, hogy nevezettnek a szovjet bevonulás előtt 8 db tehene volt, a kivonulás után pedig 10 db. Ezt az állítást az idő rövidsége miatt ellenőrizni nem sikerült...

... A magyar hadsereg a szovjet előretörése alkalmával aránylag teljesen tájékozatlanul és fejvesztetten menekült. Amikor a tamási országúton Ságvár felé előretörő szovjet csapatok elől a magyar sereg fejvesztve menekült, sem az összeköttetés, sem egyéb hírszolgálatuk nem működött. Balatonkiliti és Siófok között már a telefonvonalakat a híradósok leszerelték és az orsókat egy arra haladó gépkocsira dobták fel azzal, hogy ha találkoznak egy híradós alakulattal, adják azt át nekik. A katonaság annyira tanácstalan volt, hogy azt sem tudta merre meneküljön Siófokról, azért sokan meg se kísérelték a menekülést, sem az ellenállást, hanem vezetők nélkül, tanácstalanul várták a szovjet megérkezését, akiknek azután megadták magukat.

A szovjet hadseregre vonatkozóan egyöntetűen a következőket adták elő a kiküldött detektívek:

A szovjet hadsereg felszerelése és ruházata teljesen kifogástalan... Szombathely, 1945. február hó 7-én.

Kitartás! Éljen Szálasi!
Hain Péter s. k.,
a pol. rend. oszt. vezetője.

H. L., A rendőrség felügyelőjének iratai. 667/6. sz. Eredeti tisztázat. (Eredeti szám: 8/1945. polg. rend. I.)

[75] 1945. jan. 31-ről hasonló szellemben írt jelentés olvasható a Rendőrség felügyelőjének iratai között is. (667/5. sz.) „Kedvezően, sőt túl bizakodóan alakult a lakosság hangulata a Magyarországon, de különösen a Dunántúlon folyamatba tett német—magyar hadműveletek híreire, és éppen ezért megütközéssel tárgyalják a mindinkább és mind sűrűbben észlelhető kitelepítésre irányuló tevékenységet és rendelkezéseinket, mert szerintük erre semmi szükség nincs, akkor, amikor újabb és újabb területek kerülnek vissza."

[76] A jelentés többi része a Lajoskomáromban történt eseményekről számol be.

17.

1945. FEBRUÁR 8.

Toborzási utasítások önkéntes rohamzászlóaljakba, különleges alakulatokba és az SS kötelékeibe való felvételhez.

A nagy német szövetségesünk oldalán vívott közös harc érdekei megkövetelik, hogy a rendelkezésünkre álló személyeket és anyagot tervszerűen használjuk ki és alkalmazzuk a győzelem kivívása érdekében.

A tervszerű személyi gazdálkodás rendszerén belül megteremtettem a lehetőségét annak is, hogy a harcolni vágyó fiatalság önként jelentkezés alapján állhasson csatasorba.

Ezt a célt szolgálta:

1. az önkéntes rohamzlj-akba (1944. évi 56. HR-ben közzétett 89-89890/eln. 1. a.—1944. sz.)

2. a klgs. ala-okba (6.101/M. 1. a.—1944.)[77]

3. végül a még be nem sorozott, illetve tényleges szolgálatot nem teljesítő ifjúság részére a Hungarista Légióba való önként jelentkezés lehetősége. (A Hungarista Légióba tényleges szolgálatot teljesítő honvéd egyének toborzása tilos.)

A Német Birodalom kormányával kötött megállapodásaink alapján megadom továbbá a módot arra is, hogy

a) népi németek a német „SS" ho-okba (29.610/eln. 10—1944.),

b) a magyarok pedig a „Hunyadi" magyar fegyveres SS ho-ba jelentkezhessenek (1944. évi 55. sz. H. R.-ben közzétett 91.007/eln. 10.— 1944. számú rendelet).

Minden egyéb önként jelentkezés alapján való toborzás csak káros és veszélyes, mert veszélyezteti a személyi gazdálkodásunk tervszerű végrehajtását és ezzel a Nemzet totális harcbaállítását, ezenkívül ki tehetjük magunkat annak, hogy az elg. is toborzásokat hajt végre saját területünkön azért, hogy hadköteleseinket a harctól elvonja.

Utasítom tehát a harcoló seregtest pság-okat, ker. pság-okat, pk-okat és kat. közig. pk-okat, hogy a fent említett önként jelentkezéseken felül önként jelentkezők bármi más célra való toborzását minden eszközzel akadályozzák meg. Ehhez a nyomdákat, újságokat, hirdetményeket megfelelően ellenőriztessék, hogy törvénytelen toborzási felhívás meg ne jelenhessen, esetleg ily célokat szolgáló hirdetményeket távolítsák el.

A toborzáson tetten ért személyeket pedig vegyék őrizetbe.

A F. N. Sz. és a fegyveres párt szolgálat számára tényleges szolgálatot teljesítő honvéd egyén csak az én engedélyemmel adható át.[78]

Gyepű, II., 1945. február hó 8-án.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 10. szám. 1945. február 15. (Eredeti szám: 18.815./1. a.—1945.)

[77] Különleges alakulatokba.

[78] A Fegyveres Nemzetszolgálat és a Fegyveres Pártszolgálat a nyilasok terrorszervezetei voltak.

18.

1945. FEBRUÁR 8.

Intézkedés a Szlovákiában történő gépjármű javításokra.

1. Szlovákiában polg. gjmű javító műhelyek igénybevétele — ha a javítási költségek fedezésére ks.[78]*/a rendelkezésre nem áll — tilos.*

Szlovákiában polgári cégeknél való vásárlás, vagy munkálatok elvégzése csak az esetben lehetséges, ha a seregtestek hbs[79]*-ságai ezt engedélyezik és a számla teljes kiegyenlítéséhez szükséges ks-t rendelkezésre bocsátották.*

Engedélyt a nem seregtestek kötelékében tartozók részére — vagy ha a távolság miatt a seregtest nem érhető el:

a) Hgr. S. O. Qu. magyar főszállásmestere,[80]

b) Katonai attaché adhat.

A szükséges ks-t, vagy a Hgr. S. O. Qu-tól, vagy a katonai attaché útján a Wehrmachtintendant-tól kell igényelni.

2. Kivételesen, végső szükség esetén szabad csak egyes futárjárműveknek a Pozsonyban állomásozó 669. Kfz. Inst.[81] *Parknál végeztetni sürgős javításokat. Ez az intézet nincs alárendelve a Hgr. S-nek.*[82]

Gyepű, II., 1945. évi február hó 8-án.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 12. szám. 1945. február 22. (Eredeti szám: 5.387./Acsf.—1945.)

19.

1945. FEBRUÁR 8.

Utasítás a honvédség ügyeibe illetéktelenül történő beavatkozás esetére. A honvédségnél parancsot csak a magyar és német elöljárók adhatnak.

Tapasztaltam, hogy nem honvédségi szervek (párt stb.) jó szándékkal bár, de a kellő tájékozottság hiányában a honvédség ügyeibe illetéktelenül beavatkoznak, sőt parancsokat adnak és jelentéseket és anyagok átadását követelnek, vagy ilyeneket önhatalmúlag elvisznek.[83]

Ezért minden honvéd parancsnokság és hatóság figyelmét nyomatékosan felhívom arra, hogy a honvédségben parancsadásra és jelentés beküvetelésére kizárólag nekem, valamint elöljáró német és magyar pa-

78/a. Költségvetés.
79 Hadbiztosságai.
80 A „Dél" hadseregcsoport főszállás.
81 A 669-es gépjárműjavító intézetnél.
82 A „Dél" hadseregcsoportnak.
83 1945. január 12-én a 13. sz. Honvédségi Rendeletekben hasonló szellemű parancs jelent meg a légoltalmi szervekkel és járművekkel történő illetéktelen beavatkozás meggátlására.

rancsnokságainknak van joga.[84] *Megtiltom, hogy bármely más helyről jövő parancsot bármely honvéd pság. és hatóság teljesítsen. Minden ilyen kísérletet a leghatározottabban utasítson vissza és azt nekem minden esetben ide jelentse. Anyagok átadása is csak rendeletemre történhet.*

A netán erőszakosan fellépőket azonnal tartóztassa le.

Ugyancsak megtiltom, hogy bármely egyenruhát viselő honvéd egyén egyenruháján az előírt jelzéseken kívül bármely más jelvényt (karszalagot, vagy karpaszományt) viseljen. Nem vonatkozik ez az önként jelentkezett ifjú hungaristákra, akik „Hungarista Ifjúsági Légió" feliratú (fekete színű, fehér betűs) karszalag viselésére jogosultak. Ennek rendszeresítése folyamatban van. E parancsom végrehajtásáért elsősorban az állomásparancsnokokat teszem felelőssé.

Gyepű II., 195. évi február hó 8-án.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 11. szám. 1945. február 15. (Eredeti szám: 20.241./1. a.—1945.)

20.

1945. FEBRUÁR 10.

Utasítás a halottakon meghagyható ruházatra.

E rendelet megjelenésétől további intézkedésig elesetteken (elhaltakon) az inget és gatyát kell meghagyni.

A nadrágot és zubbonyt egyéb ruházattal és felszerelési cikkekkel együtt — ha fertőzés veszélye nélkül felhasználhatók — a csapat hiányai fedezésére kell fordítani.

Fertőzött ruházati és felszerelési cikkeket vagy maga a csapat, vagy a legközelebbi egészségügyi intézet fertőtlenítse.

Gyepű II., 1945. évi február hó 10-én.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi rendeletek 11. sz. 1945. II. 15. (Eredeti szám 5906/2. r. — 1945.)

21.

1945. FEBRUÁR 10.

Utasítás a honvédségi ügyekbe történő illetéktelen beavatkozás esetére.[85]

Az utóbbi időben mind gyakrabban fordul elő, hogy polgári személyek, továbbá a honvédséghez nem tartozó hatóságok, hatósági közegek, pártmegbízottak stb. a honvédség különböző alakulataitól illetéktelenül üzemanyag, élelmiszer, valamint ruházati és felszerelési cikkek stb. ki-

[84] Ez nyílt beismerése annak, hogy a honvéd alakulatokkal a németek korlátlanul rendelkezhettek.

[85] Ld. a 19. sz. dokumentumot is.

szolgáltatását követelték, sőt ilyen készleteket lefoglaltak, illetőleg önhatalmúlag elvettek.

Ezenkívül több olyan eset is tudomásomra jutott, amikor honvédségi személyeket, tiszteket, különböző gyanúsítások alapján arra nem illetékes hatóságok és közegek a vonatkozó törvényi rendelkezések figyelmen kívül hagyásával letartóztattak és rövidebb-hosszabb ideig fogva tartottak.

Ezeknek a visszaéléseknek a megszüntetése céljából az összes honvéd parancsnokságok, hatóságok, intézetek stb. figyelmét felhívom az alantiakra és a következőket rendelem el:

1. A honvédség mindennemű anyagkészlete kizárólag a honvédség parancsnokságainak, hatóságainak rendelkezése alatt áll, azokat kizárólag a honvédség vonatkozó szabályai és az arra hivatott elöljárók rendelkezései szerint lehet felhasználni, vagy kiadni.

Bármilyen honvédségi anyagkészletből csakis az arra hivatott honvéd parancsnokság (hatóság) rendelhet el kiutalásokat. Ennélfogva az illetékes honvéd szervek rendelkezése nélkül anyagok kiadása iránt bárki részéről történt követelések teljesítését meg kell tagadni és az anyagok önhatalmú elvitelét szükség esetén fegyverrel is meg kell akadályozni.

Az ilyen kísérlettel fellépő személyeket igazoltatni és személyi adataikat, valamint esetleges megbízójukra vonatkozó adatokat az illetők bűnvádi eljárás folyamatba tétele végett azonnal (lehetőleg távirattal, vagy távmondattal) ide jelenteni kell.

Az ellenszegülőket, avagy magukat kellően igazolni nem tudókat le kell tartóztatni.

E rendelkezésem betartásáért minden parancsnok anyagilag és büntetőjogilag saját személyében felelős . . .[86]

Gyepű II., 1945. február hó 10-én.

Honvédségi rendeletek 10. sz. 1945. II. 15. (Eredeti száma: 19113./biz. 13. — 1945.)

Beregfy vezds. s. k.

22.

1945. FEBRUÁR 10.

Rendelkezés a Németországba kitelepített alakulatokhoz tartozó személyek engedély nélküli hazatérésének meggátlására.

A Németországba áttelepített alakulatokhoz (stb.) beosztott, illetőleg vezényelt honvéd személyek (polgári alkalmazottak) csak a m. kir. honvédség Németországi Főfelügyelőjének, illetőleg a H. M. és HFP. Agi. Csoportfőnök németországi meghatalmazottjának előzetes engedélye alapján térhetnek vissza Magyarországra. Ez szabadságra, hivatalos kirendelésre stb.-re egyaránt vonatkozik.

[86] A jelentés további része azt ismerteti, hogy a közigazgatási hatóságoknak milyen esetekben van joguk honvédegyének letartóztatására.

Az engedély megadására jogosult m. kir. honvédség No-i Főfügyje, valamint a H. M. és HFP. Agi. Csf. No-i meghatalmazottja[87] *ehhez előzetes hozzájárulásomat köteles a H. M. és HFP. illetékes szakosztálya útján idejekorán kikérni úgy, hogy az idejében megadható, illetve megtagadható legyen.*

Gyepű, II., 1945. évi február hó 10-én.

Honvédségi rendeletek 10. sz. 1945. II. 15. (Eredeti szám 19749./biz. 8. e. — 1945.)

Beregfy vezds. s. k.

23.

1945. FEBRUÁR 10.

Utasítás a propagandaközegek munkájának ellenőrzésére.

Az utóbbi időben előfordult, hogy a hadseregen belül kifejtett propagandára, illetéktelenek propaganda közegeket küldtek ki.

Felhívom az összes parancsnokok figyelmét, hogy a hadseregen belül a propaganda gyakorlását a vk. 6. osztályon át magamnak tartom fenn.

Ebből kifolyólag mindazokat a propagandaközegeket, akik a vk. 6. osztály nyíltparancsa nélkül, vagy haditudósító igazolvány nélkül szándékoznak propaganda tevékenységet kifejteni, az őket útbaindító parancsnoksághoz, vagy szervhez vissza kell irányítani. Minden propagandaelőadás teljes szövegét le kell iratni és ezt a szöveget nekem (vk. 6. oszt útján) az előadás megtartása után fel kell terjeszteni.

Gyepű II., 1945. évi február hó 10-én.

Beregfy vezds. s. k

Honvédségi Rendeletek, 10. szám. 1945. február 15. (Eredeti szám: 1.726./6. vk.—1945.)

24.

1945. FEBRUÁR 12.

Utasítás a személygépkocsi gumiabroncsok kiutalásának megszüntetésére.

A jelenlegi súlyos gumiabroncs helyzet és annak várható alakulása parancsoló szükségletként írja elő a legnagyobb takarékosságot, sőt egyes méretekben a kiutalások ideiglenes szüneteltetését.

A fentiekre való tekintettel további intézkedésig a szgk. gumiabroncsanyag kiutalását megszüntetem. Ennek következtében az alakula-

[87] A H. M. és a Honvédség Főparancsnoka Anyagi Csoportfőnökének németországi meghatalmazottja.

tok személygépkocsi gumiabroncs igényléseikkel az illetékes kiutaló szervekhez a jövőben jelen tiltó rendelkezésem hatálytalanításáig ne is forduljanak.

Gyepű II., 1945. évi február hó 12-én.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 12. szám. 1945. február 22. (Eredeti szám: 14.249./3. b.—1945.)

25.

1945. FEBRUÁR 13.

Közlés az állomásparancsnokságok és rendészeti szolgálat németországi működéséről.

Tájékozásul közlöm, hogy Németországban

1. katonai vonalon:

minden helységben, ahol magyar ala. kerül elhelyezésre, 1945. II. 1-től „Honvéd állomásparancsnokság" működik.

2. Polgári vonalon:

a) a magyar kitelepítési ügyeket a német birodalom területén, a magyar követ alárendeltségében, legfelső fokon Tölgyessy Győző vörgy. intézi,

b) minden szállítmányt csendőr, illetve rendőr és FNSZ őrség kísér a határtól a kijelölt célállomásig,

c) minden kijelölt Gau-ban[88] *egy-egy csendőr és rendőr szd. van, megfelelő FNSZ-og-al,*

d) minden kijelölt Gau-ban a német hatóságok mellé, azok munkájának megkönnyítése és a magyar ügyek képviseletére magyar közig tisztviselők települnek ki.

Gyepű II., 1945. évi február hó 13-án.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 10. szám. 1945. február 15. (Eredeti szám: 28.168./biz. 1/a.—1945.)

26.

1945. FEBRUÁR 13.

A légierő parancsnokság 9. sz. légierő parancsában 5 honvéd ellen hozott halálos ítéletet hirdet ki.

Az alárendelt összes csapattesteknél, póttesteknél, intézeteknél stb. beosztott tisztek és legénységi állományú egyének előtt leendő kihirdetés végett közlöm, hogy:

88 Tartomány.

a m. kir. 3. hds. Htr. pság. táb. bírósága mint rögtönítélő bíróság

1. a m. kir. 15. kp. zlj. állományában tartozó Szilágyi András honvédet,

2. a m. kir. 1/3. honvéd huszár pótosztály állományába tartozó Kiss Sándor őrvezetőt,

3. a m. kir. 12/II. gy. zlj. állományába tartozó Surmann József honvédet,

4. a m. kir. 4. honvéd huszárezrede állományába tartozó Kalmár Mihály tart. huszárt,

5. a m. kir. 7. honv. gyalogezred állományába tartozó Földszin Pál honvédet

a Ktbtk. 107. § 2. pontjába ütköző gyávaság bűntette miatt agyonlövéssel végrehajtandó halálbüntetésre ítélte, mely büntetés nevezetteken 1944. okt. 17-én, illt. 21-én végre is hajtatott.

Gyepűszállás, 1945. évi február hó 13-án.

Ternegg Kálmán s. k.,
vezérezredes.

H. L., M. kir. honvéd légierő parancsnokság, 9. sz. parancs. — Sokszorosított másolat.

27.

1945. FEBRUÁR 14.

Utasítás a Németországba kitelepített személyek önkényes visszatérésének meggátlására.

Katonai szolgálatra igénybevett és Németországba kitelepített, illetőleg útbaindítandó személyek közül többen, különösen leventék, önkényesén visszatértek azzal az ürüggyel, hogy a magyar hadseregben akarnak szolgálni. Tájékozásul közlöm, hogy Németországban magyar parancsnokság alatt folyik a magyar hadsereg továbbszervezése és kiképzése, tehát mindenki az időleges kitelepítés alatt is a magyar hadsereg tagja és a magyar katonai büntetőtörvények hatálya alatt áll. Aki tehát a Németországba kitelepülés előtt a katonai behívóparancsnak nem tesz eleget, vagy aki a bevonulás után akár még az ország területén, akár szállítás közben, vagy Németországban beosztási, rendeltetési helyét önkényesen elhagyja, onnan megszökik, rögtönítélő eljárás alá kerül és halállal büntettetik.

Gyepű II., 1945. évi február hó 14-én.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 10. szám. 1945. február 15. (Eredeti szám: 29.082./biz. 13.—1945.)

28.

1945. FEBRUÁR 15.

Utasítás a 27. székely és a Szt. László ho-ba történő toborzásra.

Felhatalmazom a 27. szé. és a Szt. László ho. pk-okat, hogy e hadosztályokba önként jelentkezőket toborozzanak. A 27. szé. ho-ba elsősorban a székelyeket kell toborozni.

Minden pk. szólítsa fel az állományában szolgálatot teljesítőket a Szt. László ho-ba, illetve a székelyeket a szé. ho-ba való önkéntes jelentkezésre. A jelentkezők adatait (rendfokozat, szül. év, hó, nap, születési hely és anyja neve), szakképzettségét és tartózkodási helyét (alakulat, város) a Szt. László hop. (Pápa), illetve a 27. sz. hop-kal (Bős) írásban közöljék. A 27. szé. hop. igénylése szerint ezeket a 27. szé. hohoz át kell helyezni.

A feltétlenül nélkülözhetetlenek kivételével az önkéntes jelentkezőket (sem tisztet, sem legénységet) visszatartani nem szabad. Nélkülözhetetlenség esetén a döntést tőlem (1. a. osztály útján) kell kikérni.

Az önként jelentkezést az 1. hds. ala-ainál és a hdm. alkalmazásában álló egységeknél nem engedélyezem.

Az önként jelentkező tényleges katonai szolgálatot teljesítő, illetőleg katonai kiképzésben már részesült tartalékosok csak saját fegyvernemüknek és szakképzettségüknek megfelelő helyre oszthatók be.

Jelen parancsomon kívül hirdetményeket és sajtóközleményeket közzétenni tilos.

Gyepű, 1945. évi február hó 15-én.

Beregfy vzds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 13. szám. 1945. március 2. (Eredeti szám: 27.109./1. a.—1945.)

29.

1945. FEBRUÁR 15.

A honvédelmi miniszter és a honvédség főparancsnoka bizalmas tiszti parancsban közli, hogy a jövőben német parancsnokságok nem cserélhetnek le magyar tiszteket. A németek kéréseit a honvéd vezérkar azonban figyelembe veszi.

A Hgr. Süd.[89] *parancsnokság megkeresésemre magyar parancsnokoknak német parancsnokságok által történt önkényes felváltásával kapcsolatban alárendelt hds. csop., illetve hds. pságainak az alábbi bizalmas rendeletet adta ki, melyet miheztartás végett a következőkben hozom a tisztikar tudomására:*

[89] A „Dél" hadseregcsoport.

„A Hdr. Süd. utal arra, hogy magyar parancsnokok szolgálati állásából történt felváltása és német tiszteknek magyar csapatrészek vezetőjéül történt beosztása semmi esetre sem rendelhető el alárendelt német szervek, illetve parancsnokságok által, mivel ez az eljárás a magyar tiszt tekintélyét a csapaton belül sérti.

A m. kir. honvéd vezérkar egyes magyar csapatparancsnokok meg nem felelése esetén a Hgr. javaslatára hajlandó azonnal megfelelő személyi változások végrehajtására. Ezzel kapcsolatos kívánalmak ezért a hds. pságok-on keresztül a Hgr-nak terjesztendők elő.

Hgr. Süd vkf.:
von Grollmann s. k."

A fentiekkel kapcsolatban elrendelem, hogy a jövőben e téren német részről esetleg megnyilvánuló önkényeskedések közvetlenül nekem (1. vk. osztály útján) jelentendők, hogy a szükséges lépéseket idejekorán megtehessem.[90]

Gyepűszállás, II., 1945. évi február hó 15-én.

Beregfy s. k.

H. L., H. M., 19.799. biz. szám, 8. e.—1945. — Sokszorosított másolat. (Eredeti száma: 19.799. biz. 8. e.—1945.)

30.

1945. FEBRUÁR 15.

A politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltségének összefoglaló jelentése Hodossy Pál vezérőrnagyhoz az 1945. február 8—15-ig terjedő időszak eseményeiről.[91]

A politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltsége f. hó 8-tól 15-ig terjedő idő alatt folytatott megfigyelő és felderítő szolgálata során szerzett értesüléseiről, illetve megállapításairól az alábbiakat jelentem:

Folyó hó 6-án az esti órákban illegális úton terjesztett „Testvérek" kezdetű röplapoknak a közönségre tett hatásáról a hangulatmegfigyelésre kiküldött detektívek a következőket jelentik:

A kérdéses röplapokból csak igen kevés példány került a lakosság kezébe s így annak tartalmáról kevesen szereztek tudomást. A lakosság lelkületében a röpcédula tartalma komolyabb nyomot nem hagyott, mert a közönség komolyabb rétege, akik akár közvetlenül, akár hallomásból tudtak a röpcédulákról, azonnal kételkedtek annak valódiságában. A lakosság ez a része abban a hitben volt, hogy ez csak ellenséges propaganda műve lehet és vagy angol repülőgépekről vagy kommunistáktól származhatnak, ezért a röplapokat nagyobb részben meg is semmisítet-

[90] A parancsból képet kaphatunk arról is, hogy mit is jelentett valójában a német—magyar „sorsközösség".

[91] Az okmányból elhagytuk annak lényegtelen részeit.

ték. A lakosság az a része pedig, amelyik hitelt adott a kezeik közé került röpirat tartalmának, nagy szomorúsággal fogadta azt, de ezek viszont a rádióhírek meghallgatása után azonnal meggyőződtek arról, hogy[92] *Budapest védői tartják magukat és még szó sincs annak elestéről.*

A kérdéses röplap illegális terjesztése tárgyában lefolytatott nyomozásunkról a f. hó 8-án kelt jelentésemben, valamint ezt követő pótjelentésemben már jelentettem.

A város lakosságának hangulata nagy általánosságban kielégítőnek mondható és erősen bizakodó jellegű. A közönség lelkében erősen él az a hit és reménység, hogy az elkövetkezendő időkben megindítandó nagy offenziva során sikerülni fog az ország nagy részének felszabadítása.

Politikai szempontból az elmúlt hetekben sem volt megállapítható semmiféle szervezkedés, valamint annak gyanúja sem volt észlelhető.

A közüzemek és hadiüzemek munkásságának hangulata is kielégítő, annak dacára, hogy egyes helyeken, jelenleg is igen alacsony munkabérek mellett vannak a munkások foglalkoztatva.

A város lakossága a kitelepülés gondolatával már egyáltalán nem is foglalkozik, így e tárgyról való beszélgetés és véleménynyilvánítás már csak a legritkább esetben fordul elő.

A közellátással kapcsolatban nagyobb panaszokat a közönség köréből csak a kenyér ellátás rendszertelensége miatt voltak hallhatók. Egyébként az ellátási nehézségeket a lakosság türelemmel viseli. Nagy megnyugvást és megelégedést keltett a város vezetőjének az az intézkedése, hogy a vendéglőben rendszeresítették az ebédjegyet és ennek kapcsán mindenkinek az élelmezési jegyeit az étkezési helyén le kell adni, így a kettős ellátás lehetőségét a minimumra korlátozták.

... A detektívjeink portyázásuk során észlelték, hogy a Szily János utca 4. számú ház falán krétával „Éljen soká Horthy" felírás látható.

92 Az említett röplap története a következő: Beregfy még Budapest eleste előtt a Vas-vármegye nyomdavállalatnál a VKF. VI. osztály útján mintegy egymillió példányban egy röplapot készíttetett, amelyben Budapest elestét jelentette be. A „Testvérek" kezdetű röplapban többek között a következőket írja: „Lelkem mélyéig megrendült fájdalommal és a férfikönnyek kimondhatatlan kínjával teljesítem szomorú kötelességemet, amikor bejelentem, hogy a magyar főváros hős védelmezőinek kezéből utolsó csepp vérük feláldozása után kihullott a fegyver. Budapest elesett... Budapest! A halotti zsolozsma megrázó nehéz sírása mögül már feléd csendül az új magyar fegyverek acélos pengése, feléd lendülnek a magyar milliók bosszúra izmosodott karjai, a feltámadás himnuszának hangja váltja fel a gyász énekét, a hungarizmus fiatal, de örök életre született indulója serkent csatára, visszavenni mindent, amit eddig elvesztettünk..."

A gondosan kezelt röplapokból kb. 30 példány 1945. február 6-án a városba került, s mint a rendőrség ellenintézkedéseiből láthatjuk, alaposan felbolygatta Szombathely lakosságát. A röplap — tudomásom szerint — Budapest eleste után sem került forgalomba. Ennek oka az lehet, hogy a nyilasok a város eleste után is titkolták a főváros elfoglalását (ld. 30. sz. dokumentum „A város közönsége körében..." c. részt), s talán nem tartották helyesnek, hogy az ezzel ellenkező hírt még röplapjaikkal is terjesszék. A másik oka az lehet, hogy Beregfy a röplapban nyíltan beismeri egyik propagandaszólamuk hazug voltát, amikor a következőket írja: „Fegyverrel kezünkben elhullott fiaid sírhantjánál teszek hitet, hogy hazugság volt az a propaganda, hogy nem vagy magyar... város, hogy a nyugati kommunizmus melegágya vagy" — (ti. Budapest). Ezt pedig azelőtt a nyilasok hangoztatták a fővárosról. H. L., A Rendőrség felügyelőjének iratai. 667/5. sz.

Az azonnal bevezetett nyomozások során megállapították, hogy ezen felírás a falon még a régebbi időkből származik, kissé halványan, de még mindig olvasható volt. A ház házmesterét, Horváth Jánost felszólították, hogy a falon levő felírást törörlje le, amit jelenlétünkben azonnal foganatosított.

.... Miltényi Dezső detektív jelenti, hogy portyázó szolgálata során az egyik napon 1/2 1 óra tájban a 11-es Huszár u. és dr. Vass József körút sarkán levő Fodor vendéglő előtt nagy tömegben honvédeket talált, ahol kb. 200 főnyi katona tolongott, legnagyobbrészt kulacsokkal. Megállapította, hogy a vendéglő utcára néző ablakán keresztül bort szolgáltak ki a honvédek részére, literenként 30 pengős magas áron. A katonaság részéről a vendéglőnek ez a szokatlan megrohanása igen feltűnő volt és különösen az, hogy a honvédek ezt a hietetlen magas árat is meg tudják fizetni. A detektív a sorban álló egyik zöld hajtókás tizedest megszólította azzal, hogy „hogy tudják ezt a méreg drága bort megfizetni" mire a tizedes a következőképpen válaszolt: „igaz, hogy nagyon drága, de mit csináljanak, rossz az élelmezésük és így ha kenyérrel a bort elfogyasztják, éhségüket egy kicsit mégis csillapítják".

A detektívjeink a Szombathelyre áttelepített, illetőleg a menekült tisztviselők foglalkoztatása tárgyában tett megfigyeléseikről az alábbiakat jelentik:

A külügyminisztérium, kultusz, valamint a propaganda minisztérium ide áttelepített tisztviselői az eddigi munkakörben dolgoznak és szolgálati beosztása mindenkinek van.

A városháza külső és belső hivatalaiban összesen 149 menekült közalkalmazottat foglalkoztat.

A tankerületi főigazgatóságon jelentkezett és Szombathelyen beosztást nyert menekült középiskolai tanárok és tanárnők száma 128, a tanítók száma pedig 241 fő volt.

A pénzügyigazgatóságon 181 menekült tisztviselő jelentkezett.

A MÁV-nál Szombathelyen beosztást nyert vasúti tisztviselők és egyéb alkalmazottak száma 1374.

A m. kir. postahivatalnál pedig 111 fő.

Bizalmas úton megállapítottuk, hogy az egyes hivatalokban — a minisztériumok kivételével — az eredeti létszámhoz viszonyítva, általában 50—100 százalékos munkaerő emelkedés tapsztalható. Ez természetszerűleg magával hozza, hogy a végzendő munkákat ennek megfelelően elosztva teljesítik, így egyeseknek jelentéktelenebb munkakör jut s ezeknek fontosabb munkát adni nem is tudnak, mert nincs. A detektív ezen megállapítása nem vonatkozik a városháza tisztviselőire, mert a munka, tekintve a háborús helyzetet, a tisztviselők számával arányban áll.

A menekült tanerőkkel kapcsolatban a detektívek megállapították, hogy annak ellenére, hogy beosztásuk van, jóformán semmivel sem foglalkoznak. Ezek egy része felváltva részt vesz mint előadó a heti csoportos oktatásokon, azonban túlnyomó része produktív munkát nem végez.

A bizalmas értesülések szerint, azok a hivatalok, amelyek vidéken vannak elhelyezve, még kevesebb munkával rendelkeznek, úgy, hogy a személyzetük a nemzeti alkotó munkából jóformán teljesen kikapcsolódik.

A portyázó szolgálatot végző detektívek a város különböző útvonalain észlelték, hogy a „hadiszolgálat" jelzéssel ellátott autókon úgy délelőtt, mint a délutáni órákban igen gyakran női utasokat látnak. Ez a körülmény könnyen azt a látszatot keltheti a közönség körében, hogy a hivatalos kocsikat magántermészetű ügyek elvégzésére használják fel a hivatalos közegek hozzátartozói.

... A soproni politikai detektívcsoport a legutóbbi 10 napról a helyzet és hangulatjelentést az alábbiakban teszi meg:

A csoport tagjai 8-án délelőtt, az esti órákban, valamint 10-én hajnalban a nemzetvezető személyével kapcsolatban útvonal biztosítást végzett. Az átutazások teljes rendben folytak le.

Folyó hó 8-án Sopron városában lefolytatott általános razzia során a csoporthoz tartozó detektívek, újból egy nagyobb mennyiségű gyógyszert tartalmazó elrejtést fedeztek fel és ez által sikerült az újabb gyógyszermennyiséget a köz számára biztosítani.

A razzia során Balázs Béla honvéd alezredes a helybeli posta katonai parancsnoka ellen tétetett feljelentést azért, mert a postaépületben folytatott razziát akadályozta és az eddig elért eredményt részben megsemmisítette.

A detektívcsoport figyelés alatt tartja Rácz Imre volt Gy. S. E. vasút volt főtisztjét, akit időközben nyugalomba helyeztek német ellenes magatartása miatt. A figyelés eredményét a csoport közölte a Sicherheits—Polizei[93] helyi képviselőjével.

A csoport dr. Hubacsek István honvéd százados ellen bizalmas úton nyomozást folytatott és megállapította, hogy zsidó lakásból bútorokat vitt magával, illetve azokat mint saját bútorait tüntette fel. A csoport a feljelentést erről megtette s a további nyomozást ez ügyben a rendőri alosztály nyomozó szakasza folytatta le ...

A fennálló kiütéses tífusz elleni védekezéssel kapcsolatosan a csoport tagjai megállapították, hogy egy nagy épülettömbben 1600 személy van elhelyezve és közöttük zsidók egy nagy helyiségben kb. 80-an. Valamenynyien tetvesek, piszkosak. Ezek a tetves emberek nincsenek úgy elkülönítve a többi lakóktól, hogy a tetvek azok közé ne kerülhessenek, így ezek a fertőzést tovább vihetik a város lakossága közé. A tisztálkodáshoz a megfelelő szappan nem áll rendelkezésre, hosszú időn keresztül csak egy kis darabka szappant kapott a város lakossága, amely még a mosásra sem elegendő, a mosásról nem is beszélve.

A város lakosságának hangulata általában kielégítőnek mondható. Politikai szervezkedés nem volt megállapítható.

A polgári közönség ellenszenve a csoport jelentése szerint még változatlanul fennáll a honvédtisztikarral szemben.

A csoport jelenti, hogy a munkásság hangulata kielégítő, tekintettel arra, hogy nagy általánosságban alacsony órabérek mellett vannak foglalkoztatva.

Az összes üzemek a csoport ellenőrzése alatt állnak és észleleteikről esetenként jelentést tesznek.

[93] Német politikai rendőrség.

A Németországba való kitelepülés Sopronban vontatottan halad. A bennszülött lakosság nem mutat hajlandóságot a kitelepülésre. A csoport jelentése szerint a város alkalmazásában álló tisztviselők közül senki sem jelentkezett. A kitelepülésnél kizárólag csak a hivatalokban alkalmazott és nagyobb részben már menekült egyénekről van szó.

Az utóbbi időben a város lakosságának a hangulata a megnehezedett kenyér és liszt ellátás miatt romlott.

A város közönsége körében mind sűrűbben hallani hangokat, hogy semmi értelme a kitelepülésnek, akkor, amikor Németországban már ilyen mélyen nyomultak be az oroszok. A lakosság hangulatára nagy mértékkel bír befolyással Budapest sorsa. A közönség körében hangoztatott vélemények szerint, ha Budapest elesik, akkor az ott felszabaduló nagy orosz erők ellen, nem lesz rendelkezésre álló erő a hatásos védelemre. Jellemző körülmény, hogy bár nagyon félnek az oroszoktól, mégis a közönség nem hisz az újságokban megjelent cikkeknek, amelyek közlik az oroszok kegyetlen magatartását. A kitelepülés iránt általános az ellenszenv.

A detektívcsoport jelenti, hogy a párt vezetői[94] *és intézkedő szervei iránt, ha nincs is kimondott bizalmatlanság, de nagy általánosságban nem lelkesedik Sopron város közönsége és a rokonszenv jele sem észlelhető.*

A csoport bizalmas megállapítása szerint a rendőr tisztikarban is észlelhető ez az ellenszenv, különösen azok részéről, akik — nagyrészben a fogalmazási kar — félreállítottnak és mellőzöttnek érzik magukat.

Általában — a csoport jelentése szerint — Sopron város lakossága hajlamos annak megállapítására, hogy a Nyilaskeresztes Párt a hatalmat már későn vette át.

Jelentem, hogy a politikai rendészeti osztály szombathelyi kirendeltségéhez beosztott detektívek tevékenysége 1945. február első felében az alábbiakban foglalható össze:

Korábbi helyzet- és hangulatjelentésekben felsorolt pozitív esetekben, amik részletes megállapítást igényeltek, nyomozást folytattak.

Nyomozást folytattak továbbá felettes hatóságoktól leadott ügyekben.

1945. február hó 8-án röpcédula illegitim terjesztése ügyében végeztek felderítést, melynek során két előállítás és őrizetbevétel történt, akiket 9-én délelőtt szerepük tisztázása után szabadon bocsátottunk. Ugyanaz ügyben 9-én, 12 újságárus előállítása történt. Ennek során a röpcédula forgalombahozásának körülményeit tisztáztuk. Az ügyben a hadbíróság tárgyalást is tartott.

1945. február hó 12-én szállodai és kávéházi ellenőrzést tartottunk, ahonnan előállítás nem volt.

1945. február 8. és 15-ke között tartott razziák és portyázó szolgálatunk során igazoltattunk 351 személyt.

Az előbbiekben említetteken kívül több előállítás nem volt.

[94] A Nyilaskeresztes Pártról van szó.

Feltűnő jelenségként mutatkozott a városban, hogy a honvédségi gépkocsikon katonai személyek mellett több nő is ül, vagy a kocsiban csak nők ülnek és sok esetben kutyákat is vittek. Ilyen esetről hat esetben érkezett jelentés.

A hadiüzemek munkásságának hangulatát és menetét detektívjeink állandó figyelemmel kísérik, amiről a szükséghez mérten részint írásban, részint szóbelileg esetről esetre jelentést tesznek.

Végül jelentem, hogy több gyanús személyt állandó megfigyelés alatt tartunk.

E jelentésemet megküldöm a M. kir. Belügyminiszter Úr, Belügyi Államtitkár Úr, a Rendőrség felügyelője, a m. kir. Belügyminisztérium VII. osztály vezetője, a Propaganda Miniszter Úr, Főispán Úr, és a III. rendőrkerület parancsnokának kezeihez.

Szombathely, 1945. február hó 15-én.

Kitartás! Éljen Szálasi!
Hain Péter min. tanácsos a pol. rend. osztály vezetőjének megbízásából:
Olvashatatlan aláírás s. k.,
detektívfelügyelő,
a kirendeltség vezetője

H. L., A rendőrség felügyelőjének iratai. 667./10. — Eredeti tisztázat.

31.

1945. FEBRUÁR 17.

Utasítás a Nyilaskeresztes Párt és annak fegyveres alakulatainak katonai igénybevételére.

A Nyilaskeresztes Párt (Hungarista mozgalom) tisztség viselőinek, valamint a F. N. Sz.[95] *és a Fegyveres Pártszolgálat tagjainak katonai szolgálatára (igénybevételére és állománykezelésére) az alábbiakat rendelem:*

1. Szolgálati viszony:

a) A Fegyveres Nemzet Szolgálat keretében teljesített szolgálat a katonai szolgálattal egyenlő szolgálatnak számít. Ennek megfelelően a F. N. Sz. ugyanolyan katonailag szervezett fegyveres őrtestületnek tekintendő, mint a csendőrség. Megjelölése: F. N. Sz.

b) A Fegyveres Pártszolgálat tagjai mindennemű katonai szolgálatukat nem a honvédségnél, hanem a F. N. Sz. keretében teljesítik, úgy, hogy a Fegyveres Pártszolgálat tagjainak 20 százaléka 2—2 havi váltással a F. N. Sz-hoz kiképzésre bevonul. A Fegyveres Pártszolgálat tagjainak a F. N. Sz-ben teljesített katonai szolgálata honvédségi szolgálatnak számít.

c) A párt tisztségviselők katonai szolgálatra csak a F. N. Sz. keretében vehetők igénybe. Mint nemtényleges katonák állományilag a F. N. Sz.

[95] Fegyveres Nemzetszolgálat.

nemtényleges állományába tartoznak. A tisztségviselők 30 százaléka minden katonai szolgálat alól mentesül (lásd 3/d. pontot).

2. A F. N. Sz. állományvezetését a F. N. Sz. pótkeret végzi.

a) A F. N. Sz. pótkeret béke állomáshelye Budapest.

b) A F. N. Sz. tényleges és nemtényleges állományába tartozó személyekről a pótkeretnél névmutatót, állománynaplót és állományfüzeteket kell vezetni, ott kell a F. N. Sz. tagjainak anyakönyvi lapjait kezelni.

c) Egyebekben az állománykezelésre és nyilvántartásra a B—1. Ut-t értelemszerűen kell alkalmazni.

3. A F. N. Sz. állományát az alábbiak szerint kell megalakítani.

a) A F. N. Sz-nál tényleges szolgálatot teljesítő személyeket — a próbaszolgálatot teljesítők kivételével — azonnal át kell helyezni a F. N. Sz. pótkeret állományába.

b) A F. N. Sz-nál próbaszolgálatot teljesítő honvéd egyének tartósan vezénylendők a F. N. Sz. pótkerethez, a próbaszolgálatuk tartama alatt azonban megmaradnak a honvédség állományában. Végleges átvételük esetén átteendők a F. N. Sz. állományába.

c) Az a) és b) alatti áthelyezéseket a F. N. Sz. pótkeret igénylésére kell végrehajtani.

d) A fegyveres pártszolgálat tagjai, valmint a párttisztségviselők közül mindazokat, akik mint katonailag kiképzett egyének, a honvédség nemtényleges állományába tartoznak, a F. N. Sz. pótkeret állományába kell áthelyezni és ott kell őket nyilvántartani. A F. N. Sz. pótkeret gondoskodni tartozik arról, hogy a párt tisztségviselőinek 30 százaléka minden katonai szolgálattól mentesülve a párt tisztségből folyó feladatait végezhesse.

e) A d) pont szerinti áthelyezések elrendelése végett a Nyilaskeresztes Párt Országos Pártépítés vezetője:

aa) a fegyveres pártszolgálatot teljesítő tart. tisztekről és tart. legénységről, külön-külön szerkesztett névjegyzéket (név. szül. év, hely, anyja neve, állományteste) hozzám (H. M. és HFP. 8. ny., illetve 10. oszt. útján) küldje meg.

bb) A párt tisztségviselő tart. tisztekről és legénységről szerkesszen külön névjegyzéket (név, szül. év és hely, anyja neve, állományteste, és a F. N. Sz. pótkeret útján a jelenlegi állománytestektől közvetlenül igényelje a párttisztségviselők áthelyezését. A honv. állománytestek dr. Gera József aláírásával és az Országos Pártépítés vezető körbélyegzőjével ellátott igénylést azonnal teljesítsék.

4. A Fegyveres Pártszolgálat tagjai közül mindazok, akik katonai szolgálatot még nem teljesítettek, első tényleges katonai szolgálatra a F. N. Sz. alakulataihoz hivandók be. E célból a jövőben első tényleges katonai szolgálatra tekintetbe jövő fegyveres pártszolgálatosok névsorát (név, szül. év és hely, anyja neve) a mindenkori bevonulás előtt egy hónappal kell a Pártépítés Országos Vezetője által hozzám (HM. és HFP. 10. oszt.) megküldeni.

5. Ha valamely személy a F. N. Sz.-ból, illetve a Fegyveres Pártszolgálatból kiválik, vagy párttisztsége megszűnik a fentiekben meghatározott kedvezményét elveszti. Ily személyeket (tiszteket és legénységet

külön-külön) a honvédség állományába való visszahelyezés végett névszerint (név, szül. év és hely, anyja neve, állományteste) be kell jelenteni nekem (HM. és HFP. 8/b., illetve 10. osztály).

Gyepü. II., 1945. évi február hó 17-én.

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 13. szám. 1945. március 2. (Eredeti szám: 4.162./a.—1945.)

32.

1945. FEBRUÁR 19.

A H. M. körrendelet közli, hogy a Németországba kitelepített alakulatokhoz tartozók családtagjainak elhelyezése nem lehetséges az egységekkel együtt.

A 4. számú Honvédségi Közlönyben (Szab. Rend.) közzétett 906/eln. 1. a.—1945. számú körrendelet kapcsán:

A változott helyzetre való tekintettel a No-ba kitelepített honvéd alakulatokhoz csatlakozott családtagok elhelyezése alakulatokkal együtt legtöbbször nem lehetséges.

Ezért a kitelepített alakulatok a német hatóságok felé ilyen irányú követelésekkel ne is lépjenek fel.

A német hatóságok azonban mindent megtesznek arra vonatkozólag, hogy a családi köteléket ne bontsák meg és ott ahol az elhelyezkedési lehetőségek megengedik, az alakulatokkal kitelepült családok a családfővel együtt kerüljenek elhelyezésre, vagy ha az nem lehetséges, akkor legalább a családtagok is az alakulattal azonos Werhkreis[96] területére kerüljenek.

Az együttes elhelyezésnek sokszor az az akadálya, hogy a családtagokat az együttes elhelyezés esetén laktanyaszerűen kell elhelyezni, ami sem a családi élet, sem pedig közegészségügyi szempontból nem kívánatos.

Gyepü II., 1945. évi február hó 19-én

Beregfy vezds. s. k.

Honvédségi Rendeletek, 3. szám. 1945. február 28. (Eredeti szám: 18.860./1. a —1945.)

33.

1945. FEBRUÁR 24.

A honvéd légierő parancsnoksága 3. sz. bizalmas parancs 2. pontjában közli, hogy Andreka Ödönt megbízták, a magyar ifjúság Németországba történő kitelepítésével.

[96] Védelmi körlet. — Katonai közigazgatási egység.

A H. M. és Hfp. Úr 27.157/biz. I/a.—1945. sz. rendeletét miheztartás végett teljtartalmúlag az alábbiakban közlöm:

„A TMHM. úr[97] *Andreka Ödön képviselőt meghatalmazta a magyar fiú- és leányifjúság Németországba való kitelepítésével.*

Felhívom az összes katonai parancsnokságot, hogy Andréka Ödön képviselőt munkájában a legmesszebbmenően támogassa. Ugyanebben a támogatásban részesítsék özv. Megyes Kálmánnét, aki a magyar nők németországi kitelepítésével van megbízva."

Gyepüszállás, 1945. évi február hó 24-én.

Ternegg Kálmán s. k., vezds.

H. L., Honvéd légierő parancsnokság, 3. sz. bizalmas parancs. — Sokszorosított másolat.

34.

1945. FEBRUÁR 24.

A honvéd légierő 3. sz. bizalmas parancsa 1. pontja elrendeli a repülőkhöz és a légvédelemhez tartozó ellenséges hadifoglyoknak a németek részére történő átadását.[98]

Az 1944. évi 52. sz. H. K.-ban megjelent 114.000/eln. 7. rep. vkf.—1944. sz. rendelettel kapcsolatban:

A jövőben a rep. és lgv.-i eredetű hadifoglyok kihallgatására egyedül a 4. német Légiflotta hadifogolyátvevő és kihallgató szerve illetékes.

Ennek megfelelően minden rep. és lgv.-i hadifogyot a foglyokat ejtő alakulathoz legközelebb eső német Fliegelhorts[99]*-nak kell azonnal átadni, amely az elszállításukért a továbbiakban felelős.*

A körrendelet egyéb határozványai, — a német oldalról várt javaslatok alapján kiadandó új átfogó rendelkezés kiadásáig, — továbbra is értelemszerűen érvényben maradnak.

Gyepüszállás, 1945. évi február hó 24-én.

Ternegg Kálmán s. k., vezds.

H. L., Honvéd légierő parancsnokság, 3. sz. bizalmas parancs — Sokszorosított másolat. (Eredeti száma: 1.277./I. e.—1945.)

35.

1945. MÁRCIUS 2.

A honvéd légierők kerületi parancsnoksága 11. sz. bizalmas parancsában elrendeli, hogy az elvonuló alakulat a repülőterek épületeit s híradó anyagait adják át a németeknek.

[97] A nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott miniszter.
[98] Mi sem mutatja jobban a honvédség német alávetettségét, mint az, hogy még hadifoglyait sem tarthatta meg magának.
[99] Repülőtámaszpont.

Elrendelem, hogy a jövőben azok a reptérpság-ok, melyek bármely oknál fogva a reptérről eltelepülnek, illetve véglegesen elhagyják a repteret, az ottlevő épk.[100] *és beépített állandó hír. anyagokat a reptéren levő Né. rep. pság-oknak nyugtára adják át.*

Az anyag átadása két nyugtával történjék, melynek egyik példányát a Mo-i Né. vez. tbk-nak[101] *(Pápa), a másik példányát a Légierők kerületi pság-hoz kell felterjeszteni.*

Tábori posta P. 739.

1945. évi március hó 2-án.

Németh János s. k.
ezredes.

H. L., Honvéd légierők kerületi parancsnokság, 11. sz. bizalmas parancs. — Sokszorosított másolat.

36.

1945. MÁRCIUS 5.

A honvédelmi miniszter és a honvédség főparancsnoka 14. sz. házi parancsának 12. pontja megtiltja az élelmi cikkek önkényes és erőszakos beszerzését.

Az utóbbi időben egyre több panasz érkezik a H. M. és HFP. osztályokhoz beosztottak részéről elkövetett erőszakos élelmiszer igénybevételek miatt.

Az élelmezési ellátásunk érthető nehézségekkel küzd. Sem az élelmezés minősége, sem mennyisége és változatossága terén nem lehet fenntartani a megszokott követelményeket. Ez azonban senkit sem jogosít fel arra, hogy erőszakos fellépéssel több előnyt biztosítson a maga részére, mint amennyit az országos készletgazdálkodás mindnyájunk számára megenged.

Az egyéni érdeket szolgáló helyzeti hatalommal való visszaélés, indokolatlan erőszakos fellépés, fenyegetőzés, a polgári társadalom felé romboló hatású, gyengíti az általános erkölcsi ellenálló erőt, kiváltja és elmélyíti az ellentéteket a honvédség és a polgári lakosság között.

A közellátással kapcsolatos polgári és honvédségi rendelkezések betartásában és az amúgy is súlyos nehézségek megértéssel és önzetlenséggel történő áthidalásában éppen a központi igazgatáshoz tartozóknak kell jó példával elöljárni. A jövőben tudomásomra jutó hasonló eseteket a Hungarista Munkaállamban nem tűrhető anyagias gondolkozás és fegyelmezetlenség megnyilatkozásainak tekintem s az elkövetőkkel szemben ennek megfelelően fogok eljárni.

100 Épületeket.
101 Magyarországi német vezénylő tábornoknak.
H. L., H. M., 1945, eln., 46.106. sz. — Sokszorosított másolat. (Az irat eredeti száma: 16.262./2. e.—1945.)

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1958—1959. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA:

I. *Bibliográfiák.*

II. *Általános és gyűjteményes munkák.*
Hely-, vár- és fegyvertörténet.

III. *Magyarország hadtörténelme.*

A legrégibb időktől 1848-ig.
1848—1849. évi szabadságharc.
Magyarország hadtörténelme 1850—1914.
Első világháború.
Magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a Szovjetunió polgárháborújában.
A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme.
A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai, irodalma.
A Tanácsköztársaság vezetői.
Tudományos ülésszak a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójára.
A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó tanulmányok és cikkek.
A Magyar Vörös Hadsereg szervezése és harcai.
Vörös Őrség. Határőrség.
A Magyar Tanácsköztársaság vidéki eseményei.
Visszaemlékezések.
Magyarország hadtörténelme 1919—1939.
Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban.
Magyarország a második világháborúban.
Előzmények, diplomáciai, politikai, katonai és gazdaságtörténet.
Ellenállási mozgalom.
Hazánk felszabadulása.
A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története.
Ellenforradalom Magyarországon 1956.

IV. *Egyetemes hadtörténelem.*

A legrégibb időktől 1914-ig.
Polgárháború és intervenció a Szovjetunióban.
A második világháború.
A szocialista országok fegyveres ereje.
NATO.

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE:

HK	Hadtörténelmi Közlemények	N	Néphadsereg
Ho	Honvédelem	PK	Párttörténeti Közlemények
HP	Honvédségi Pártmunkás	Sz	Századok
KSz	Katonai Szemle	TörtSz	Történelmi Szemle

I. BIBLIOGRÁFIÁK

Az [ezerkilencszázötvenhét] 1957. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. [Összeállította: Kovalcsik József, Viniczai István, Windisch Aladárné.] — HK, 1958. — 1—2. sz. 288—310. p.

Geyer Arthur: A magyarországi fasizmus zsidóüldözésének bibliográfiája. 1945—1958. Bev. Scheiber Sándor. Bp. M. Izr. Orsz. Képviselete, 1958. 167. p.

Hazánk felszabadulása. 1944—1945. Bibliográfia. [Kiad.] a Magyar—Szovjet Baráti Társaság. [Bp.] Kossuth K. 1959. 42. p.

[Kosáry Domokos]: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. 3. Kiegészítések és névmutató. (Kiad. a) Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Bibliotheca, 1958. 398 p.

Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1957. [Összeáll. Kovalcsik József, Viniczai István, Windisch Aladárné.] — HK, 1959. 2. sz. 350—407. p.

Külföldi történeti folyóiratok repertóriuma. Külföldi történeti folyóiratok. 1956. I—II. rész. — Történelmi Szemle, 1958. 1—2. sz. 279—297., 3—4. sz. 470—487. p.

Külföldi történeti folyóiratok repertóriuma. Külföldi történeti folyóiratok. 1957. I. rész. — Történelmi Szemle, 1957. 1—2. sz. 225—243. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. (1957. január—december.) — PK, 1958. 1. sz. 233—235., 2. sz. 266—271. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. (1958. január—december.) — PK, 1958. 3. sz. 214—217., 4. sz. 214—217., 1959. 1. sz. 243—246. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke. (1959. január—december.) — PK, 1959. 2. sz. 296—301., 3—4. sz. 302—305., 1960. 1—2. sz. 299—302. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1957. július 1.—december 31.) Bibliográfia. (Összeáll. V. Windisch Éva.) — Sz, 1958. 1—4. sz. 527—541. p.

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1958. január 1.—december 31.) Bibliográfia. (Összeáll. V. Windisch Éva.) — Sz, 1958. 5—6. sz. 923—941., 1959. 2—4. sz. 729—746. p.

Magyar történeti bibliográfia. 1825—1867. Bibliographia historica Hungariae. [Kiad.] a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Akad. Kiadó. 4. kötet. Nemmagyar népek. (Nemzetiségek.) Szerk. Kemény G. Gábor, Katus László. Bp. Akad. ny. 1959. XXXV., 675. p.

Ságí Pál: Adatok megyénk bibliográfiájához. Összeáll. —. — Jászkunság, 1958. 1—2. sz. 65., 1959. 1. sz. 48., 2. sz. 95—96., 4. sz. 192. p.

Vita Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen-könyvtár 1848—1849-i apróny omtatványai és kéziratai. Bp. Tankönyvkiadó. 1958. (Alföldi ny. Debrecen.) 69—76. p. (Klny. a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Könyv és Könyvtár c. évkönyéből.)
[(Debrecen. Egyetemi könyvtár.) A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának közleményei. 17.]
Bibliográfia 73—76. p.

A Magyar Tanácsköztársaságra vonatkozó bibliográfiákat ld. a vonatkozó résznél.

II. ÁLTALÁNOS ÉS GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK

Adalékok a magyar hadművészet kiemelkedő eseményeihez. (Írta:) A Hadtörténelmi Intézet munkaközössége. — Ho, 1958., 4. sz., 73—90. p.

Az egyetemes és a magyar hadművészet története. (Rövid összefoglalás.) (Kiad. a) Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Bp. Zrínyi K.
I/1. köt. (Írták: Otta István, Dér László stb.) Bp. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 1959. 440 p.
Készült a szakosított tanfolyamok részvevői számára.
I/2. köt. (A hadművészet fejlődése az 1879-es francia polgári forradalomtól az imperializmus kialakulásáig. Írták: Csillag Ferenc, G. Balázs József stb.) Bp. Fesőokt. Jegyzetell. soksz. 1959. 262 p.

Fábián József: A tudományos kutatómunka néhány kérdéséhez. — Ho, 1958. 1. sz. 117—124. p.

Farkas Róbert: A tudományos kutatómunka módszerei. — Ho, 1958. 3. sz. 75—86. p.

Földesi Tamás: A háborúk elkerülhetetlenségéről szóló lenini tétel fejlődése. — Magyar Filozófiai Szemle, 1959. 3—4. sz. 235—244. p.

Gazdag László: Borsod megye területét ábrázoló első és második ka-

tonai felmérésből származó részletes helyszínrajzi térképek. — Borsodi Földrajzi Évkönyv, 1959. 88—89. p.

Gazdag László: Hazánk területét ábrázoló helyszínrajzi térképek a Hadtudományi Térképtárban. — Földrajzi Közlemények, 1958. 2. sz. 182—188. p.

Gazdag László: Régi térképek mértékegységei. — Földrajzi Értesítő, 1958. 1. sz. 119—121. p.

Halápi László: Látogatás a bukaresti Központi Katonai Múzeumban. — N, 1958. 195. sz. 4. p.

Keleti Sándor: A kisháborúk régi elmélete és az új valóság. — Korunk, 1958. 1. sz. 93—95. p.

Kun József: Katonasors a múltban és ma. — HP, 1958. 10. sz. 922—925. p.

Kun József: 40 éves a Hadtörténelmi Levéltár. — HK, 1959. 1. sz. 125—142. p.

Körmendy István: Az élelemellátó szolgálat rövid története. (A legrégibb időktől napjainkig.) — KSz, 1959. 10. sz. 68—77. p.

Lenin, Vladimir Il'ics: A háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. (O vojne, armii i voennoj nauke.) 1—2. köt. Bp. Zrínyi K. 1958 2. db.

Lenin, V[ladimir] I[l'ics]: Katonai levelezés. (1957—1920.) Bp. Zrínyi K. 1959. 431 p.

Markó Árpád: Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. I—III. Közlemény. — HK, 1958. 1—2. sz. 148—157., 3—4. sz. 203—224., 1959. 1. sz. 151—166. p.

Markó Árpád: A magyar katonai nyelv fejlődése. Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. IV. Közlemény. A francia forradalom és a napoleoni háborúk időszakának magyar katonai nyelve. — HK, 1959. 2. sz. 295—317. p.

A marxizmus—leninizmus a háborúról és a hadseregről. (Markszizm—leninizm o vojne i armii. Írták: [Fedorov] Fodorov, Homenko stb. Szerk. I. N. Levanov, B. A. [Belij] Bjelij, A. P. Novoszelov. Ford. Hegyi László.) Bp. Zrínyi K. 1958. 386. p.
(Tisztek könyvtára 1.)

[Milstejn] Milstein, M. A. — *[Szlobodenko]* Szlobogyenko, A. K.: A burzsoá hadtudomány. (O burzsuaznoj voennoj nauke. Ford. Sándor Andor.) Bp. Zrínyi K. 1959. 361 p.
(Tisztek könyvtára 3.)

Otta István: Miért tartózkodnak szovjet csapatok Magyarországon? [Bp.] Kossuth K. 1956. 77 p.

Ölvedi Ignác: A hadművészet története oktatásának néhány problémája. — Ho, 1958. 6. sz. 95—100. p.

Ölvedi Ignác: A marxizmus—leninizmus tanítása a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. [Soksz. Bp.] Zrínyi Akad. 1958. 111 p.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszek. Előadások.)

Pásztor János: A katonai eskü múltjából. Hűség a hazához. — N, 1958. 14. sz. 2. p.

Perjés Géza: A bátorságról. — I. Ki is a bátor katona? II. A háború különleges légköre. III. Néhány tényező, amely helytállásra serkent. IV. Mi a félelem? V. A félelem leküzdése. — N, 1958. 148. sz. 3., 149. sz. 3., 150. sz. 3., 151. sz. 3., 152. sz. 4. p.

Perjés Géza: A taktikai átkarolás a hadtörténelemben. — KSz, 1959. 6. sz. 121—130. p.

Razin, [E. A.]: A hadművészet története. (Isztorija voennogo iszkusszsztva.) 1. köt. A háború rabszolgatartó korszakának hadművészete. (Ford. Szentesi Ede [és] munkaközösség.) Bp. Zrínyi K. 1959. 594 p. 1. térk.

Sándor Vilmos: Az 1958. évi budapesti történész konferenciáról. — MTA Társ. tört. Tud. Oszt. Közl. 1959. IX. köt. 2. sz. 155—160. p.

Temesvári Ferenc: A hadtudomány múltjából. A gyalogság megszületése. — N, 1959. 93. sz. 5. p.

Székely Lajos: Az igazságos és igazságtalan háború kérdéséhez. 1. — Történelemtanítás, 1959. 5. sz. 1—5. p.

Szendrey István: A hajdú-történetkutatás újabb eredményei. — Élet és Művelődés, 1959. május. 56—59. p.

Vas megye. Helytörténeti tanulmányok. Szerk. Horváth Ferenc. (Sajtó alá rend. Kuntár Lajos.) Szombathely, Vas m. Tanácsa, 1958. 386. p. A kötet tartalmából:

Dévényi Ferenc — *Madáchy* Károly: Vas megye hadtörténeti krónikája. 175—200. p.

Verő Gábor — *Sztankó* István: Hozzászólás az „adalékok a magyar hadművészet kiemelkedő eseményeihez" c. cikkhez. — Ho, 1958. 7. sz. 119—123. p.

V[örös] K[ároly]: 40 éves a Hadtörténelmi Levéltár. — Levéltári Közl. 1959. 30. évf. 220—221. p.

Vörös Márton: A Svéd Hadilevéltár. — Levéltári Híradó, 1959. 1—2. sz. 231—238. p.

Arrabona. (A Győri Múzeum évkönyve.) 1. (Szerk. Uzsoki András.) Debrecen, Szabadság ny. 1959. 174. p.
A kötet tartalmából:
Kozák Károly: A győri múzeum legrégibb kézi tűzfegyverei.

Banner János: Az őskori földvárak helyzete és fenntartásukkal kapcsolatos feladataink. — Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, 1959. 2. köt. 3—4. sz. 461—464. p.

Czigány Jenő: A győri vár, a Vármúzeum és a Bástyamúzeum. Győr, Hazafias Népfront Városi Biz. 1959. 28 p.

Deroko, Alexander: A belgrádi erődítmény a törökök elleni közös szerb—magyar harcok idején — és jelenlegi állapota. — Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, 1959. 2. köt. 477—484. p.

Dezsényi Miklós: Történelmi emlékek a budai várban. — Élet és Tudomány, 1958. 29. sz. 911—915. p.

Dobroslava, Menclová: Középeurópai XIV. és XV. századi szabályos alaprajzú várpaloták. — Művészettörténeti Értesítő, 1958. 2—3. sz. 81—103. p.

Dümmerling Ödön: Diósgyőr vára. — Borsodi Szemle, 1958. 1. sz. 3—18. p.

Folia archaeologica. 11. (A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum évkönyve. Szerk. Fülep Ferenc.) Bp. Képzőművészeti Alap, A kötet tartalmából:
1959. 276 p. 18 t.
Csalog József: Rangjelző díszkard az avaroknál.

Kalmár János: Hegyestőr és lóra való pallos a magyar huszár szolgálatában.

Temesváry Ferenc: Egy magyar puskaműves család [Kirner család] élete és működése.

Gállos Ferenc: Pécsvárad kolostorvára és települése. — Baranyai Művelődés, 1958. jún. 90—96. p.

Galván Károly: Az egri vár. Bp. Képzőműv. Alap, 1958. 46 p. (Műemlékeink.)

Gerő László: Hunyadi János vajdahunyadi vára. — Műemlékvédelem, 1957. 2. sz. 81—92. p.

Gerő László: A siklósi vár. Bp. Képzőműv. Alap, 1958. 47 p. (Műemlékeink.)

A hadihajózás története. 1—2. rész. [Kiad. a] Magyar Honvédelmi Sportszövetség. [Bp.] 1959. Stat. Kiadó házisoksz. 24 p.

Kalmár János: A füleki (Filakovo) vár XV—XVII. századi emlékei. Bp. Tört. Múz. 1959. 45 p. 41 t. (Régészeti füzetek. Ser. 2., 4.)

Kalmár János: A haditechnika múltjából. A petárdáról. — N, 1958. 2. sz. 4. p.

Kalmár János: Két középkori kardról. — Archaeologiai Értesítő, 1959. 86. köt. 2. sz. 189—191. p.

Kalmár János: A Történeti Múzeum fegyvertárának középkori sisakjai. — Archaeológiai Értesítő, 1958. 85. köt. 191—195. p. 3 t.

Karczag László: Ki találta fel a katonai ejtőernyőt? (Stefan Banic: 1913.) — N, 1959. 269. sz. 5. p.

Katona Imre Cs.: A fertődi (esterházi) kastély kialakulása. — Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, 1959. 1—2. sz. 77—129. p.

Nagyrévi György: Buda, Párizs, Moszkva. Sorsfordulók az első ejtőernyős (André Jacques Garnerin) életében. — Élet és Tudomány, 1959. 49. sz. 1539—1541. p.

Regős László: A kőbaltától az atomfegyverig. I—VIII. rész. — Lobogó, 1959. 14—16. sz., 18—19. sz., 21—23. sz. 7. p.

Schoen, A[rnold]: Données sur l'activité de l'ingénieur militaire Dumont en Hongrie. — Acta Historiae Artium, 1958. Tom. V. Fasc. 3—4. 141—147. p.

Szőcs Ferenc: A drégelyi vár története. — Magyar Rendőr, 1959. 28. sz. 8. p.

Takács Marianna: A sárvári vár. Bp. Képzőműv. Alap, 1957. [1958.] 46 p. (Műemlékeink.)

Temesváry Ferenc: A haditechnika múltjából. Az első használható gázálarc. — N, 1959. 128. sz. 4. p.

Temesváry Ferenc: A haditechnika múltjából. A szurony eredete. — N, 1959. 248. sz. 5. p.

Temesváry Ferenc: 145 éve született Kosztka Károly hadmérnök. Az első magyar golyószóró megalkotója. — N, 1959. 106. sz. 5. p.

Temesváry Ferenc: Szélpuskák a hadsereg szolgálatában. — N, 1959. 288. sz. 5. p.
(A haditechnika múltjából.)

Temesváry Ferenc: A várak ostromának és védelmének első hadigépei. — N, 1958. 208. sz. 4. p.

III. MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL 1848-IG

Moravcsik Gyula: Bizánci krónikák a honfoglalás előtti magyarságról. — Antik Tanulmányok, 1957. 4. köt. 3—4. sz. 275—288. p.

A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rend. Győrffy György. Munkatársak: Czeglédy Károly, Harmatta János stb. Bp. Gondolat, 1958. 266 p. 10. t.

Kálti Márk: Képes krónika. — — krónikája a magyarok tetteiről. Chronica de gestis Hungarorum.) (Ford. és jegyz. [ell.] Geréb László. Bev. Kardos Tibor. A művészettörténeti tanulmányt írta és a képeket vál. Berkovits Ilona.) Bp. Magyar Helikon, 1959. 254 p.

Molnár József: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. — HK, 1959. 2. sz. 222—252. p.

Korompay György: A Kárpátmedence középkori településformáinak kialakulásáról. [A hadászat és a védelem követelményei.] — Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, 1959. 2. köt. 3—4. sz. 549—559. p.

Schütz Ödön: A mongol hódítás néhány problémájához. — Sz, 1959. 2—4. sz. 209—232. p.

Merényi Miklós: Az ozmán török hadsereg hadművészete a XV. században. A magyar nép küzdelme a török hódító kísérletek ellen. Hunyadi János és Mátyás [I. magyar király] hadművészete. [Soksz. Bp.] Zrínyi Akad. 1958. 49 p. 11 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Palotás János: Legendák és valóság. (Hunyadi Mátyás.) — N, 1958. 20. sz. 4. p.

A fekete-sereg. Írta: B. L. — N, 1958. 20. sz. 4. p.

Rázsó Gyula: Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. — HK, 1958. 1—2. sz. 117—147. p.

Rázsó Gyula: Boroszló védelme 1474-ben. — KSz, 1958. 9. sz. 102—109. p.

Verő Gábor — *Sztankó* István: Gondolatok a „Boroszló védelme 1474. ben" c. tanulmányról. — KSz, 1959. 1. sz. 133—135. p.

Rázsó Gyula: Néhány megjegyzés a „Boroszló védelme 1474-ben" c. tanulmány bírálatával kapcsolatban. — KSz, 1959. 5. sz. 101— 103. p.

Juhász József: Székesfehérvár ostroma 1490-ben. (Kiad. A Fehérm. helytörténeti Munkaközösség. 2. kiad.) Székesfehérvár, Székesfehérvári ny. 1958. 16 p.
([Székesfehérvár.] István király Múzeum Közleményei. B. sor. 10.)

Kelemen Ferenc: Dózsa [György] és Nagylak. — Marosvidék, 1959. nov. 31—35. p.

Kovács Sándor: A Dózsa [György]-háború humanista eposza. (Stephanus Taurinus de Switawia [Stieröxel István]: Stauromachia.) — Irodalomtörténeti Közlemények, 1959. 3—4. sz. 451—473. p.

Kincses József: Kard és lant. Emlékezés Tinódi Lantos Sebestyénre, a nagy magyar históriás énekmondóra. I. rész. — Jelenkor, 1958. dec. 2. sz. 89—91. p.

Merényi Miklós: Magyar hadművészet a XVI—XVII. században. (Végvári harcok és függetlenségi küzdelmek.) [Soksz. Bp.] Zrínyi Akad. 1959. 37 p. 2. t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Szőcs Ferenc: A felhőbe hanyatlott romoknál. 1552. június 9. — 1959. július 9. [Drégely ostroma.] — N, 1959. 159. sz. 4. p.

Zákonyi Ferenc: A szigligeti Óvár. — Veszprémi Szemle, 1958., 2. sz. 65—70. p.
(Mell. az 1566-os haditérkép a Balaton-környéke váraival.)

Katona Géza: Karácsony György „szent hada" 1569—1570. — Egyháztörténet, 1958. 4. sz. 265—280. p.

Eckhardt Sándor: Balassi Bálint utolsó hadjárata (1593.) — Irodalomtörténeti Közlemények, 1959. 3—4. sz. 485—487. p.

Muszty László: A török Pécs a mondai hagyományokban. — Jelenkor, 1959. jún. 3. sz. 82—87. p.

Krizsán László: Eszterházy Pál nádor hadtudományi jegyzete. (Hadtörténelmi apróságok.) — HK, 1958. 3—4. sz. 195—201. p.

Rácz István: A hajdúság története. (Kiad. a) Hazafias Népfront. Bp. Franklin ny. 1957. [1958.] 71 p.

Merényi Miklós: Zrínyi Miklós hadtudományi munkássága és hadvezéri művészete. [Soksz. Bp.] Zrínyi Akad. 1959. 38 p. 2 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Arrabona. (A Győri Múzeum Évkönyve.) 1. (Szerk. Uzsoki András.) Debrecen, Szabadság ny. 1959. 174 p.

A kötet tartalmából:

Lengyel Alfréd: Jobbágysors Győr megyében a felszabadító hadjáratok idején. 1683—1699.

Palotás János: A munkácsi vár védőinek emlékére. — N, 1958. 14. sz. 5. p.

Váradi Sternberg János—*Balla László*: Az ungvári vár ostroma 1703—1704-ben. — Kárpátok, 1958. 2. sz. 124—131. p.

Perjés Géza: Áttörés a kuruc-korban. — KSz, 1958. 8. sz. 117—125. p.

Szalatnai Rezső: II. Rákóczi Ferenc felhívása a csehekhez. — Tükör, 1958. 8. sz. 45—48. p.

Magyar László: A kölesdi csata. (1708. szeptember 2.) — N, 1958. 206. sz. 2. p.

Horváth Boldizsár: Lehmann Gottfried kapitány, II. Rákóczi Ferenc megmentője. — Vasi Szemle, 1958. 1. köt. 95—99. p.

Rákóczi Ferenc II., [erdélyi fejedelem]: Válogatott levelei. Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Köpeczi Béla. Bp. Bibliotheca, 1958. 367 p. 13 t. 1 térk. (Aurora 10.)

Heckenast Gusztáv: Adatok Bottyán János életéhez (1676—1682.) — Történelmi Szemle, 1958. 1—2. sz. 215—217. p.

Heckenast Gusztáv: Vak Bottyán [János]. (Halálának 250. évfordulójára.) — Élet és Tudomány, 1959. 47. sz. 1475—1478. p.

Perjés Géza: Vak Bottyán (János) sikereinek egyik titka. — N, 1959. 295. sz. 4. p.

Szőcs Ferenc: Akit katonái Bottyán [János] apánknak neveztek. — Lobogó, 1959. 28. sz. 6. p.

Tóth Gyula: Balogh Ádám kuruc brigadéros. Bp. Zrínyi K. 1958. 317 p. 4 t.

Komoróczy György: A katonai közigazgatás szervezete a Debreceni kerületben 1723—1849 között. (Provincialis commissariatus districtus Debreceniensis.) — HK, 1959. 2. sz. 130—166. p.

1848—1849. ÉVI SZABADSÁGHARC

Antal Ferenc: Hozzászólás a „Petőfi Sándor hír szerint elveszett" c. cikkhez. — Lobogó, 1959. 27. sz. 2. p.

Balázs József: Bem apó, a legendás hírű honvédtábornok. Emlékezés a Bem [József] vezette honvédsereg dicsőséges erdélyi hadjáratára. — N, 1958. 302. sz. 2. p.

Balázs József: Az 1848-as szabadságharc egyik legkiválóbb katonája: Földváry Károly honvédezredes. — N, 1958. 295. sz. 2. p.

Balázs József: Guerillaharcok az 1848—49-es szabadságharc idején. — KSz, 1958. 10. sz. 163—170. p.

Budavár. [Írta:] Cs. I. — Népszava, 1959. 117. sz. 3. p.

Bulharyn, (Jerzy) tábornok emlékiratai a magyar szabadságharcról. [Közli:] (Divéky Adorján.) — HK, 1959. 2. sz. 86—129. p.

Deák Gábor: Forrásaink Borsod-Abaúj-Zemplén megyének az 1848/49-es szabadságharcban játszott szerepéről. — Borsodi Szemle, 1959. 2. sz. 23—25. p.

Dezsényi Miklós: Az 1848—49. évi magyar szabadságharc honvédségének fegyvernemei, tábori szolgálata és seregtest szervezete. — KSz, 1958. 6. sz. 88—96. p.

Dienes András: Petőfi (Sándor) a szabadságharcban. Bp. Akad. K. 1958. 643 p. 46 t. 2 térk. mell. (Irodalomtörténeti könyvtár 3.)

Dienes András: Petőfi (Sándor) a szabadságharcban. Kandidátusi értekezés tételei. [Kiad. a.] (Tudományos Minősítő Bizottság.) Bp. Akad. ny. 1959. 9. p.

Dienes András: Petőfi (Sándor) katonai kitüntetése. — N, 1959. 83. sz. 2. p.

Dienes András: 1849. július 31. Petőfi [Sándor] halálának 110. évfordulója. — Magyar Rendőr, 1959. 31. sz. 2. p.

Zentai Tibor: „Petőfi Sándor hír szerint elveszett." — Lobogó, 1959. 18. sz. 3. p.

Dienes András: Hol veszett el Petőfi Sándor. (Válasz Zentai Tibor cikkére.) — Lobogó, 1959. 21. sz. 12. p.

Zentai Tibor: Hol veszett el Petőfi Sándor? Viszontválasz Dienes Andrásnak. — Lobogó, 1959. 36. sz. 6. p.

Mezősi Károly: Viszontválasz Dienes Andrásnak „A bronzszobor vagy a költő?" c. hozzászólására. — HK, 1958. 1—2. sz. 158—200. p.

Zentai Tibor: Segesvár, 1849. július 31. — Népszava, 1958. 179. sz. 4. p.

Kossuth Lajos Összes munkái. 12. Kossuth Lajos 1848/49-ben. 2. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. 1848. április—szeptember. Sajtó alá rend. Sinkovics István. [Kiad. a] Magyar Történelmi Társulat. Bp. Akad. K. 1957. [1958.] 1098 p. 1 t. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.)

Kovács József — *Balázs* József: Somlyai István 48-as honvédtiszt naplójából. [Okmánytár.] — HK, 1958. 1—2. sz. 259—287. p.

Kun József — *Böhm* Jakab: Kossuth Lajos levelei Nemeskéri Kiss Miklóshoz. (II—III. Közlemény.) [Okmánytár.] — HK, 1958. 1—2. sz. 221—258., 3—4. sz. 225—284. p.

Mann Miklós: Budavár ostroma. — Logobó, 1959. 8. sz. 3. p.

Mann Miklós: Világos. — Lobogó, 1959. 19. sz. 6. p.

Molnár István: 1848 a jászapátiak emlékezetében. — Tiszapart, [1958. dec.] 43—46. p.

Molnár Pál: Budavár visszavétele. A honvédhadsereg dicső fegyvertényének 110. évfordulója. — N, 1959. 117. sz. 2. p.

Nagy Károly: A szabadságharc egyik hőse volt. Emlékezés Czetz János tábornokra. — N, 1958. 134. sz. 3. p.

Perjés Géza: Gondoskodás az alárendeltekről. I. Az ellátás fontossága. II. Jutalmazás és büntetés. III—IV. A parancsnoki gondoskodás mintaképe: Bem József tábornok. — N, 1958. 220. sz. 2., 221. sz. 2., 222. sz. 2., 223. sz. 2. p.

Simkovics Gyula: Soproni áldozat a haza oltárán 1848-ban. — Soproni Szemle, 1958. 3. sz. 253—256. p.

Spira György: A magyar forradalom 1848—49-ben. (A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó alfejezeteket Arató Endre írta.) [Kiad.] A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Gondolat, 1959. 676 p. 4 térk.

Spira György: A Neue Rheinische Zeitung utolsó cikke a magyar szabadságharcról. TörtSz, 1959. 1—2. sz. 25—36. p.

Szokoly Endre: Vác, 1849. A harmadik zászlóalj muszkája. — Lobogó, 1959. 15. sz. 3. p.

Tüskés Tibor: Diákélet a magyar reformkorban. (Részletek egy szabadságharcos honvéd [Vinkovics Antal] önéletrajzából. — Pedagógiai Szemle, 1958. 3. sz. 250—256. p.

Temesváry Ferenc: 110 éve halt meg Gábor Áron. — N, 1959. 153. sz. 4. p.

Urbán Aladár: A nemzetőrség önkéntes mobilizációja 1948 nyarán. — HK, 1958. 3—4. sz. 124—150. p.

Urbán Aladár: A szabadságharc első honvéd egységei. A pákozdi csata 110. évfordulójára. — Élet és Tudomány, 1958. 39. sz. 1219—1222. p.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME, 1850—1914.

Szentiványi György: Körösladánytól a Domenico Pantheonig. (Tüköry Lajos.) — Lobogó, 1959. 35. sz. 6. p.

Az [Orosházi] Szántó Kovács Múzeum évkönyve. (Szerk. Nagy Gyula.) Orosháza — Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irod. 1959. 226 p. 17 t. 4 térk.

A kötet tartalmából:

Szabó Mihály . . . verses históriája az 1866-os königgrätzi csatáról. Közli: Szabó Ferenc.

A magyarországi munkásmozgalom. 1848—1917-ig. (Kidolg.) a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. („A magyar munkásmozgalom története" munkaközössége.) Bp. Kossuth K. 1959. 223 p. (Tananyag a Magyar Szocialista Munkáspárt Magyar munkásmozgalom története tanfolyam számára. 1. évf. 1.)

ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

Harsányi János: Adalékok a főbb hadviselő felek stratégiai felvonulásához az első (1914—1918) világháborúban. — KSz, 1958. 8. sz. 110—116. p.

Adalékok a magyar hadművészet kiemelkedő eseményeihez. [Közli:] a Hadtörténelmi Intézet munkaközössége. [II. rész:] (Az első világháború. Doberdói csoport harcai. A Magyar Tanácsköztársaság.) — Ho, 1958. 5. sz. 79—95. p.

Puskás Julianna: Adatok a hadigazdálkodás kialakulásához és rendszeréhez Magyarországon az első világháború idején. — TörtSz, 1958. 1—2. sz. 136—153. p.

Aranyossi Magda: A magyar nők az első világháborúban. (Emlékezés a nők napja alkalmából.) — Élet és Tudomány, 1959. 10. sz. 291—294. p.

Az [Orosházi] Szántó Kovács Múzeum évkönyve. (Szerk. Nagy Gyula.) Orosháza. — Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irod. 1959. 226. p. 17 t. 4 térk.

A kötet tartalmából:

Fancsovits György: Az első világháború háborúellenes mozgalmai. Az 1918-as Őszirózsás Forradalom és a Tanácsköztársaság Orosházán és környékén.

Komjáthy Miklós: A breszt-litovszki béketárgyalások anyaga a bécsi Staatsarchivban. (Problémák a legújabbkori irattan köréből.) — Levéltári Közlemények, 1958. 129—150. p.

Ma 40 éve. 1918. október 17.: Tisza (István) bejelenti a háború elvesztését. — Magyar Nemzet, 1958. 245. sz. 5. p.

Merényi László: A magyar újságok üdvözlik a debreceni honvédek kiállását a cseh szabadságért 1918-ban. (Hadtörténelmi apróságok.) — HK, 1958. 3—4. sz. 191—194. p.

Győri Illés István: A lánchídi csata évfordulója. Visszaemlékezés az 1918-as véres hétfőre. — Népszava, 1958. 254. sz. 2. p.

Latinka Sándor harctéri feljegyzései (1916—1918.) [Közli:] (Szabó Gyula.) — HK, 1959. 2. sz. 253—259. p.

Zsigmond László: Az Osztrák—Magyar Monarchia széttörése és a nemzetközi erőviszonyok. — Sz, 1959. 1. sz. 70—101. p.

Pintér István: Emlékezés a pécsi 6-os honvédekre, akik a békéért harcoltak. — Népszabadság, 1958. 118. sz. 8. p.

Parragi György: 1918 május 20-ról. — Dunántúli Napló, 1958. május 20. [A pécsi katonai lázadás és a bányamunkásság.]

Kun József: A pécsi katonalázadás 1918-ban. — KSz, 1958. 4. sz. 121—127. p.

Baráth László: Hogyan lett flottaparancsnok a kenderesi hóhér? A k. u. k. hadiflotta volt másodosztályú tengerészének visszaemlékezései a polai matrózlázadásról. — N, 1959. 50. sz. 7., 51. sz. 5. p.

Lukács Angéla: A szemtanúk jelentkeznek. [Cattaro.] — Érdekes Újság, 1958. 5. sz. 3. p.

Hetés Tibor — *Dezsényi* Miklós: Flottafelkelés Bocche di Cattaroban (1918). — HK, 1958. 1—2. sz. 92—116. p.

Heltai András: Amikor vörös zászló lengett a Szent György cirkálón. — N, 1958. 4. sz. 2. p.

Deményi — Molnár [Pál]: Vörös lobogó a „Sankt Georg" cirkáló árbocán. A cattaroi matróz-felkelés emlékére. — N, 1958. 27. sz. 4. p.

Balázs József: Az osztrák—magyar hadsereg felbomlása és a magyar polgári demokratikus forradalom győzelmének katonai vonatkozásai 1918-ban. — HK, 1958. 3—4. sz. 3—17. p.

Tóth Sándor: Az 1918-as polgári demokratikus forradalom katonapolitikája és a KMP harca a hadsereg megnyeréséért. — KSz, 1959. 2. sz. 94—100. p.

Ünnepi ülés a Magyar Tudományos Akadémián az 1918. évi októberi forradalom 40. évfordulója alkalmából (1958. október 31.) (Krónika.) — Sz, 1959. 1. sz. 183—188. p.

MAGYAR INTERVENCIONALISTÁK A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOMBAN ÉS A SZOVJETUNIÓ POLGÁRHÁBORÚJÁBAN

Ágoston Jenő: Az aranyvonat. (— — visszaemlékezése.) — PK, 1958. 1. sz. 215—219. p.

Arató Endre: Magyar, cseh és szlovák munkások együttműködése a Nagy Októbert követő forradalmi fellendülés időszakában. (1917—1920.) — Sz, 1959. 1. sz. 49—69. p.

Bertalan István: Egy harcos élet. Varga Gyula András ny. altábornagy 1890—1959. — N, 1959. 201. sz. 3. p.

Bihari József: Míg csillag ragyog az égen. — Népújság (Eger), 1959. okt. 31. [Erős Miklós egykor magyar textilmunkás, jelenleg csernigovi lakos, 43 év után hazalátogatott és elmondta élményeit az oroszországi polgárháború idejéből.]

Csépi József: Egy deszki öreg paraszt [Varga István] emlékezése a Nagy Októberi Szocialista Forradalomra, Leninre. — Tiszatáj, 1958. nov. 6. p.

Csugunov, M.: A magyar internacionalisták harca a szovjethatalomért Szibériában. — PK, 1959. 2. sz. 195—206. p.

Dokumentumok az OK(b)P magyar csoportjának történetéből. 1918—1919. (Közli: Milei György.) — PK, 1958. 1. sz. 165—189. p.

Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. — Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. 5. Szerk. Bakos József. Eger, 1959. Borsodm. ny. Miskolc, 684 p. 4 t.
A kötet tartalmából:

Friedrich Sándorné: A Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és az intervenciósok elleni harcban részt vett internacionalista emlékezései.

Gábor Sándorné: Az oroszországi forradalmi mozgalmak visszhangja a magyar dolgozók hadifoglyokhoz írt leveleiben. — PK, 1958. 2. sz. 136—146. p.

Gerencsér Miklós: Száz nehéz ütközetben. (Csányi Frigyes.) — Népszabadság, 1958. 133. sz. 8. p.

Györkei Jenő: Szovjet-Oroszországban harcoló magyar internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaság megsegítéséért. — KSz, 1958. 5. sz. 94—100. p.

Györkei Jenő: Gavró Lajos, a legendáshírű vörösparancsnok. — N, 1958. 30. sz. 2. p.

Györkei Jenő: Valentin László, a proletárforradalom katonája. — N, 1958. 34. sz. 2. p.

Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. 1. (Szerk. Gerelyes Ede, Lengyel István.) Bp. Franklin ny. 1959. 153 p.
A kötet tartalmából:
Kiss Sándor — *Lengyel* István: Oroszországi magyar hadifogoly emlékek.

Ligeti Károlyról. Szofia Venckovics—Ligeti visszaemlékezései. Ford. Nyilas Vera. — PK, 1958. 4. sz. 142—164. p.

Kun József: Ligeti Károly, a rendíthetetlen harcos példája. — N, 1958. 293. sz. 3. p.

Terbe Lajos: „Mi is ott leszünk a végső nagy csatában." (Ligeti Károly.) — N, 1959. 127. sz. 2. p.

A magyar internacionalisták részvétele a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a fiatal szovjet állam védelmében. A Szovjetunió internacionalizmusának hatása a magyar társadalom fejlődésére. (Előadás.) Bp. Zrínyi K. [1958.] 18 p.

Makker, J. Sz.: Az én második hazám. — Dunántúli Napló, 1959. november 7. [A Szovjetunióban letelepedett volt magyar hadifogoly részvétele a polgárháborúban.]

[Matveev] Matvejev, I. V.: Magyar internacionalisták részvétele a szovjethatalom megteremtéséért és megszilárdításáért vívott harcban Szibériában. (1917. február—1921.) — Sz, 1959. 2—4. sz. 335—355. p.

Müller, Armand: A forradalom tüzében. Egy vörösgárdista osztagparancsnok visszaemlékezései. 1917—1920. (V plameni revoljucii. Ford. Honfi József.) Bp. Zrínyi K. 1959. 188 p.
(Fegyver a munkáskézben.)

Münnich Ferenc: Háború, hadifogság, forradalom. — Élet és Irodalom, 1959. 12. sz. 1., 4., 13. sz. 4—5. p.

Németi Lajos: Egy magyar munkás az orosz forradalomban. (Veteránok visszaemlékezései.) — HP, 1958. 10. sz. 875—879. p.

Sálamon Pál: Legendás napok. (Devecska Kálmán visszaemlékezései.) — Népszabadság, 1958. 95. sz. 4. p.

Szatmári Gábor: Fegyverben. (Fodor Mihály) [visszaemlékezése az intervenciósok elleni harcokra. 1918—1921.] — Esti Hírlap, 1959. 68. sz. 4. p.

Szemtanúk a nagy napokról. A Vörös Gárda parancsnoka. (Garasin Rudolf.) — N, 1959. 261. sz. 7. p.

[Szubaev] Szubajev, N.: Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt Kazán Kormányzósági Bizottsága mellett működő külföldi kommunista csoport tevékenysége (1918—1919). — PK, 1959. 2. sz. 207—220. p.

Tamási Mihály: Egy öreg magyar bolsevik emlékei. — Negyven év után itthon. — Csongrádmegyei Hírlap, 1959. november 7.
[Dezső Lajos egykori hódmezővásárhelyi kőműves, volt hadifogoly, majd holhozelnök életéről.]

Tóth J. Béla: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása az oroszországi magyar hadifogolymozgalom ideológiai fejlődésére. — Értesítő, 1959. 1. sz. 25—34. p.

Varga Gyula András ny. altábornagy 1890—1959. [Nekrológ.] — N, 1959. 200. sz. 3. p.

Velikaja Oktjabr'szkaja Szocialisztičeszkaja Revoljucija i Vengrija. Szbornik sztatej. Bp. Akad. K. 1959. 183 p.
A kötet tartalmából:
Györkei J[enő] — *Józsa* A[ntal]: Vengerszkie internacionalisztü v Velikoj Oktjabr'szkoj Szocialisztičeszkoj Revoljucii i v grazsdanszkoj vojne.

Zele Ferenc: A [kazáni] kazányi bataillon magyar katonái. — Magyar Ifjúság, 1958. február 22.
[A Marx Károly zászlóalj volt parancsnoka magyar bajtársairól.]

Zsombor János: A tripoljei emlékmű története. A Komszomol fennállásának 40. évfordulójára. — Népszabadság, 1958. 260. sz. 6. p.
[A komszomolisták és a magyar internacionalisták hősi küzdelme 1919. júniusában a polgárháborúban, Kiev közelében.]

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADTÖRTÉNELME. A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI, IRODALMA

[Ezerkilencszáztizenkilenc] '1919. Tanácsköztársasági eseménynaptár. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár [és a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. OSzK, 1959. 14 lev.

Forgács Sándorné — B. *Jávorka* Éva: Válogatott bibliográfia a Magyar Tanácsköztársaság évfordulójához. — HP, 1959. 1. sz. 99—104. p.

A forradalmi időszak és a Magyar Tanácsköztársaság főbb eseményeinek kronológiája. [Kiad. a Magyar Nemzeti Múzeum.] [Bp. Házi soksz. 1959.] 30 p.

(Gábor Imréné) — *(Orbán* Ilona): A magyar Tanácsköztársaság plakátjai. (Összeáll. — —. Bev. Pór Bertaaln.) [Kiad.] az MSZMP Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1959. 27 p. 48. mell.

Kardos Józsefné Benke Irén: Nagy idők tanúi. Adatok a polgári forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság Szolnok megyei sajtójának történetéhez. — Jászkunság, 1959. 1. sz. 17—25. p. (Bibl. 23—25. p.)

Komoróczy György: A Magyar Állami Levéltárak tanácsköztársasági iratanyagáról készült tematikai ismertető leltár elméleti és munkaszervezési tapasztalatai. — Levéltári Híradó, 1959. 1—2. sz. 7—14. p.

Komoróczy György — *Szücs* László: A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a területi Állami Levéltárakban. — Levéltári Közl. 1959. 48—168. p.

Kun József: A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a Hadtörténelmi Levéltárban. — Levéltári Közl. 1959. 169—179. p.

A Magyar Tanácsköztársaság eseményeinek időrendi táblázata. (1919. március 21.—1919. augusztus 1.) (Összeáll. *Szabó* Gizella.) — PK, 1959. 1. sz. 223—242. p.

A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a Központi Gazdasági Levéltárban. Írták: Incze Miklós, Jenei Károly stb. — Levéltári Közl. 1959. 180—208. p.

Győrffy Sándor: A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai az Országos Levéltárban. — Levéltári Közl. 1959. 10—48. p.

Nagy László: A Tanácsköztársaság Veszprém megyei sajtójának cikkbibliográfiája. Veszprém, Megyei Könyvtár. 1959. XVII, 207 p.

Tanácsköztársasági apróny omtatványok az Egyetemi Könyvtárban. [Bibliográfia.] Összeáll. Tóth András. [Bev.] (Mátrai László.) Bp. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 1959. 19 p. (Az Egyetemi Könyvtár kiadványai 7.)

(Tiszay Andor — *Munkácsi* Piroska — *Remete* László): A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. (Az Orsz. Széchényi Könyvtár anyagát Munkácsi Piroska, az előzmények anyagát Remete László dolg. fel. Szerk. és jegyz. ell. Tiszay Andor.) Bp. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. — OSZK, 1959. 299 p. 60 t.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VEZETŐI

Györkei Jenő: Kun Béla, a munkásmozgalom kiemelkedő egyénisége. — N, 1958. 43. sz. 2. p.

Gadanecz Béla: A forradalom vezérkarában. *Landler* Jenő életéből. Práca K. 1959. 201 p. 8 t. Bp. — Bratislava, Táncsics K. —

Kerekes István: „Az öreg" — Landler Jenő halálának harmincadik évfordulójára. — Élet és Tudomány, 1958. 18. sz. 547—549. p.

Komoróczy György: *Landler* Jenő Debrecenben. — Alföld, 1959.. 124—132. p.

Csák Gyula: Augusztusi éjszaka. *(Landler* Jenő) [regényes életrajza.] Bp. Móra K. 1959. 52 p.

Stromfeld Aurél: Válogatott írásai. Összeáll. és bev. *Hetés* Tibor. [Kiad. a] Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Bp. Zrínyi K. 1959. 382. p. 1. t.

Hetés Tibor: *Stromfeld* Aurél. — KSz, 1959. 10. sz. 92—99. p.

Tamás Aladár: Stromfeld Aurél emlékezete. — Élet és Irodalom, 1958. 43. sz. 4. p.

A proletárdiktatúra odaadó harcosa. Emlékezés Stromfeld Aurélra. — N, 1958. 221. sz. 2. p.

Hegedűs Géza: Stromfeld Aurél emlékezete. — Élet és Irodalom, 1958. 38. sz. 5. p.

Hofman Éva: A munkások hadvezére. 80 éve született Stromfeld Aurél. — Népszava, 1958. 221. sz. 3. p.

Hegedűs Géza: A hadvezér. (Stromfeld Aurél életéről.) Bp. Móra K. 1958. 85 p.

Földes Péter: A tulsó partról. (Stromfeld Aurél életregénye.) Bp. Kossuth K. 1959. 483 p. 8 t. [Bibliogr. 480—482. p.]

Münnich Ferenc: Moszkvától — Budapestig. Részlet egy készülő önéletírásból. — Kortárs, 1958. 11. sz. 635—645. p.

Münnich Ferenc elvtársnak, a Minisztertanács elnökének életrajza. — N, 1958. 24. sz. 3. p.

Mártírok emlékezete. (Korvin Ottó, László Jenő.) — Népszabadság, 1959. 304. sz. 2. p.

Szőcs Ferenc: „Margit körúti fogházban." László Jenő és Korvin Ottó mártírhalálának 40. évfordulóján. Lobogó, 1959. 39. sz. 2. p.

A legendás hírű vöröskomisszár. Karikás Frigyes. Írta: J. R. — N, 1958. 188. sz. 2. p.

Györkei Jenő: Kellner Sándor, a párt katonája. — N, 1958. 38. sz. 2. p.

A proletár forradalmár. (Mosolygó Antal.) [Írta:] F. J. — N, 1959. 68. sz. 9. p.

Molnár Pál: Néhányan azok közül, akik az élre álltak. — N, 1958. 272. sz. 7. p.

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSÁNAK 40. ÉVFORDULÓJÁRA

Erényi Tibor: A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójára rendezett tudományos ülésszakról. — Társadalmi Szemle, 1959. 6. sz. 78—83. p.

L[évai Jánosné] *Nagy* Zsuzsa: Beszámoló a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára rendezett tudományos ülésszakról. (Krónika.) — Sz, 1959. 2—4. sz. 697—714. p.

Tudományos ülésszak a Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából (1959. március 16—21.) (Krónika.) — Sz, 1959. 1. sz. 189—190. p.

Tudományos ülésszak a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóján. — MTA Társ. tört. Tud. Oszt. Közl. 1959. IX. köt. 3—4. sz. 239—258. p.

Tudományos ülésszak a Magyar Tanácsköztársaság megalakulásának 40. évfordulója alkalmából. — Magyar Tudomány, 1959. 4. sz. 189—192. p.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG TÖRTÉNETÉRE VONATKOZÓ TANULMÁNYOK ÉS CIKKEK

Cherestesiu, Victor: A romániai munkásosztály és az 1919-es magyarországi proletárforradalom. Részletek — — előadásából. — Időszerű Kérd. 1959. 3. sz. 34—41. p.

Diákok a Magyar Tanácsköztársaságért. Kiad. a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottsága. Bp. Kossuth K. 1959. 44 p.
([Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség.] Segédanyag az egyetemi és főiskolai ifjúsági akadémiák előadói számára.)

Dokumentum 1918—19. hősi harcairól. A Vörös Újságról. — Társadalmi Szemle, 1958. 12. sz. 89—93. p.

Évfordulón. (1919. március 21.) — PK, 1959. 1. sz. 1—13. p.

Fel vörösök proletárok ... (Írta, összeáll.) [és] kiad. [a] BM Határőrség Politikai Csoportfőnökség. [Ill.] (Németh János.) [Bp.] Zrínyi ny. 1959. 126 p.
([Határőrség.] A sorozott állomány tananyaga.)

A forradalom hírnöke. A Vörös Újság megjelenésének 40. évfordulójára. — Népszabadság, 1958. 290. sz. 5. p.

Gáti Vilmos: Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság történetéből. (Előadásvázlat.) — HP, 1958. 2. sz. 151—158. p.

Gazsi József: A proletárdiktatúra hajnalán. — Határőr, 1959. 9. sz. 5. p.

(Greskó Ibolya—*Rajmon* Gyula): Forradalmi tavasz Rákosmentén. 1919. Bp. F[őv.] Nyomdaip. V. ny. 1959. 23 p.

Hajdú Tibor: A Magyar Tanácsköztársaság történetének néhány kérdése. — Sz, 1958. 1—4. sz. 364—387. p.

Hajdú Tibor: Március huszonegyedike. (Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez.) Bp. Akad. K. 1959. 89 p.
(Értekezések a történeti tudományok köréből. U. S. 15.)

A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca a burzsoá hadsereg forradalmasításáért és a munkásosztály felfegyverzéséért 1918 őszén és 1919 tavaszán. Dokumentumgyűjtemény. (Összeáll. Kun József.) — HP, 1959. 1. sz. 46—56. p.

Kral, Vaclav: A Magyar és a Szlovák Tanácsköztársaság kapcsolatai.

(Részlet — — előadásából.) — Jászkunság, 1959. 1. sz. 40—43. p.

Kun József: A proletárszolidaritás nagyszerű példája. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának nemzetközi visszhangja. — N, 1959. 68. sz. 9. p.

A külső és belső ellenforradalmi erők szervezkedése a Magyar Tanácsköztársaság megdöntésére. Dokumentumgyűjtemény. (Összeáll. Kun József.) — HP, 1959. 6. sz. 573—582. p.

Legnagyobb forradalmi hagyományunk: a Magyar Tanácsköztársaság. — Társadalmi Szemle, 1959. 3. sz. 1—8. p.

(*Lemle* Géza): Hősökről szólnak . . . (A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójára . . . a középiskolai ifjúság részére hirdetett munkásmozgalmi pályázat anyagából vál. és szerk. — —. Bev. Fehér István.) (Baranyai füzetek 2.)

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6. köt. A Magyar Tanácsköztársaság. 1919. március 21. — 1919. augusztus 1. 1. r. 1919. március 21. — 1919. június 11. (Összeáll. Gábor Sándorné, Hajdú Tibor, Szabó Gizella.) [Szerk. a] Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1959. IX, 745 p.

A magyarországi munkásmozgalom. 1917—1919. A Magyar Tanácsköztársaság. (Kidolg.) a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. („A magyar munkásmozgalom története" munkaközössége.) Bp. Kossuth K. 1959. 271 p.
(Tananyag a Magyar Szocialista Munkáspárt Magyar munkásmozgalom története tanfolyama számára. 1. évf. 2.)

A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Sarlós Fárton. [Bev.] (Réczei László.) Bp. Akad. K. 1959. 319 p.
A kötet tartalmából: *Sarlós* Béla: A Landler-hadtest forradalmi törvényszéke. — *Hajdú* Gyula: A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi kapcsolatai.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása. A forradalmi átalakulás hazai és nemzetközi visszhangja. Dokumentumgyűjtemény. (Összeáll. Kun József.) — HP, 1959. 2. sz. 155—165. p.

Mód Aladár: Magyar prológ. [Részlet a szerzőnek a Tanácsköztársaságról készülő tanulmányából.] — Valóság, 1958. 1. sz. 13—28. p.

Molnár Erik: A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége. — TörtSz, 1959. 1—2. sz. 1—7. p.
U. a. — Magyar Tudomány, 1959. 4. sz. 171—177. p.
U. a. — Acta Historica, 1959. T. VI. Nr. 3—4. 229—238. p.

Munk Károly: A nyugati hatalmak aknamunkája 1919-ben a Tanács-Magyarország ellen. — N, 1959. 66. sz. 5. p.

Münnich Ferenc: Történelmi évforduló. (1919. március 21.) — Magyar Rendőr, 1959. 12. sz. 1—2. p.

Nemes Dezső: A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége. — Sz, 1959. 1. sz. 1—43. p.
U. a. — A Béke és a Szocializmus Kérdései, 1959. 4. sz. 78—86. p.

Otta István: A Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulójára. — HP, 1959. 3. sz. 232—239. p.

Réti László: Az 1919-es magyar proletárforradalom — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom első követője. — PK, 1958. 3. sz. 86—107. p.

Szedő Antal: Szívleljük meg a Tanácsköztársaság történetének tanulságait. — Levéltári Híradó, 1959. 1—2. sz. 3—6. p.

P. *Szokolay* Katalin: A lengyel kommunista sajtó a Magyar Tanácsköztársaságról. — TörtSz, 1959. 1—2. sz. 128—140. p.

A szovjet Vörös Hadsereg 51. lövészhadosztálya 459. lövészezredének szolidaritása a magyar munkásosztállyal. (1919. augusztus 7—8.) (Közli: Szabó Ágnes. Dokumentumok.) — PK, 1959. 3—4. sz. 278—279. p.

Szőcs Ferenc: A Szlovák Tanácsköztársaság. — Magyar Rendőr, 1959. 23. sz. 2. p.

Szőcs Ferenc: A Tanácsköztársaság bukásának okai. — Magyar Rendőr, 1959. 31. sz. 3. p.

Tóth Sándor: A nemzetközi forradalmi munkásmozgalom segítsége a Magyar Tanácsköztársaságnak. — KSz, 1959. 8. sz. 97—106. p.

Vigvári András: Az ifjúmunkásság részvétele a Tanácsköztársaság győzelméért és megszilárdításáért folyó harcban. — Iparitanulóképzés, 1959. 3. sz. 2—5. p.

Adatok az 1919-es magyar Vörös Hadsereg egészségügyi szolgálatának történetéhez. [Tanulmányrészlet.] — Honvédorvos, 1959. 1. sz. 1—9. p.

Balázs József: A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja 1919-ben. Kiad. a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltára és Múzeuma. M. [kb. 1:625 000.] [Bp.] M. Néphads. Térk. Int. ny. 1959. 2 csatl. t.: 142x88 cm, 4 mt.

Balázs József: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregéneg tüzérsége. 1—2. r. — Ho, 1959. 2. sz. 3—16,, 3, sz, 3—13. p.

Balázs József: A magyar Vörös Hadsereg elévülhetetlen sikereinek két forrásáról — N, 1958. 68. sz. 4—5, p,

Dezsényi Miklós: A dunai hajóraj a Tanácsköztársaság honvédő háborújában. — KSz, 1958. 7. sz. 59—65, p,

Dezsényi Miklós: A magyar vörös dunai hajóraj az 1919. évi honvédő háborúban. — HK, 1959. 1. sz. 73—96. p. 2 t.

Dömötör Gergely: A 3. vörös hadosztály Losonc felszabadításáért folytatott harctevékenysége 1919. május 25—31. — HK, 1959. 2. sz. 49—85. p.

Az [ezerkilencszáztizenkilenc] 1919. június 24-i ellenforradalmi lázadás történetéhez. (Közli: Hajdú Tibor.) — PK, 1959. 2. sz. 240—272. p.

Az [ezerkilencszáztizenkilences] 1919-es magyar proletárforradalom hadműveletei. (Kiad. a) Magyar Honvédelmi Sportszövetség. Bp. Zrínyi ny. 1959. 18 p.

Földes Péter: Mennyei páncélvonat. [Történelmi regény az ifjúság számára.] (A forráskutatást Hetés Tibor végezte. [Ill.] Biai Föglein István. A térképeket Zentai Sándorné rajzolta.) Bp. Móra K. 1959. 454 p. 8 t.

Gábor Mózes: A Nemzetközi Ezredek szervezése a Tanácsköztársaság idején. — Társadalmi Szemle, 1959. 3. sz. 85—88. p.

Gazsi József: A diadalmas északi hadjárat. — Határőr, 1959. 22. sz. 5. p.

Gazsi József: A laktanyákban is érik a forradalom. — Határőr, 1959. 6. sz. 5. p.

G[azsi] J[ózsef]: A Tanácsköztársaság dicsőséges harcaiból. — Magyar Rendőr, 1959. 20. sz. 3. p.

Gazsi József: A Tanácsköztársaság emlékeiből. A „Vörös Légjáró Csapat" 8-ik százada. — Repülés, 1959. 6. sz. 9. p.

Geszti Pál: A nyolcas páncélvonat parancsnoka. — Lobogó, 1959. 17. sz. 4. p.

Halász Janos: A politikai megbízottak szerepe és ténykedése a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. — Értesítő. 1959. 1. sz. 125—136. p.

Hetés Tibor: A májusi fordulat és a Vörös Hadsereg első sikerei, — KSz. 1959. 4. sz. 82—88. p.

Hetés Tibor: Repülők a salgótarjáni hadműveletekben, — Repülés, 1959, 3. sz. 4—5. p.

Hetés Tibor: A román burzsoá hadsereg támadása és a Magyar Vörös Hadsereg visszavonulása, — KSz, 1959. 3. sz. 110—115. p.

Hetés Tibor: Tömegmozgósítás 1919-ben a proletárdiktatúra védelmére. — KSz, 1958. 2. sz. 121—127. p.

Az intervenció kezdete. A Tanácsköztársaság erőfeszítései az imperialista támadók megfékezésére. Dokumentumgyűjtemény. (Összeáll. Kun József.) — HP, 1959. 4. sz. 387—396. p.

Izydorczyk, J.: A lengyel hadosztály vállvetve küzdött a magyar vörös-hadsereggel. — — beszéde az országgyűlés ünnepi ülésén. — Népszabadság, 1959. 69. sz. 3. p.

Kovalcsik József: A bányászok megvédték Salgótarjánt. — N, 1959. 114. sz. 4. p.

K[un] J[ózsef]: Intézkedések a katonai vezetés megszilárdítására. — N, 1959. 107. sz. 2. p.

Kun József: Katonai intervenció a Magyar Tanácsköztársaság ellen. — N, 1959. 88. sz. 4. p.

Kun József: A Magyar Vörös Hadsereg hősi harcaiból: Az első sikerek. — N, 1959. 98. sz. 5. p.

Kun József: A májusi fordulat. [A Vörös Hadsereg újjászervezése.] — N, 1959. 110. sz. 2. p.

K[un] J[ózsef]: A miskolci győzelem. —N, 1959. 117. sz. 5. p.

Kun József: Osztrák proletárok a Magyar Vörös Hadseregben. — N, 1959. 78. sz. 4. p.

Kun József: Szovjet-Oroszország fiai a Magyar Vörös Hadseregben. — N, 1959. 76. sz. 2. p.

Landler Jenő: Munkászászlóaljak a fronton. — N, 1959. 68. sz. 5. p. (Népszava 1919. május 16-i sz.-ból.)

Láng Éva: Ismerjük meg a Tanácsköztársaság hős harcosait. Egy bátor harcos (Wallisch Kálmán) utolsó órái. — N, 1958. 294. sz. 2. p.

Liptai Ervin: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország fegyveres szövetségének kérdéséhez. — HK, 1958. 1—2. sz. 71—91. p.

Liptai E[rvin]: Bor'ba Vengerszkoj Krasznoj armii protiv imperialisticseszkoj intervencii v 1919 godu.

Szozdanie Vengerszkoj Krasznoj armii. Voennoe polozsenie Vengerszkoj Szovetszkoj Reszpubliki pered napadaniem imperializstov. — Acta Historica, 1959. T. VI. 3—4. 287—329. p.

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság katonai stratégiájának néhány kérdése. — HK, 1959. 1. sz. 56—72. p.

Liptai Ervin: A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919-ben. — Társadalmi Szemle, 1959. 5. sz. 17—37. p.

A Magyar Tanácsköztársaság dicsőséges vöröshadserege megalakulásának 40. évfordulójára. — KSz, 1959. 2. sz. 8—13. sz.

A magyar Vörös Hadsereg diadalmenete. 1919. máj. 30. — jún. 11. (Közli: Mucs Sándor.) [Okmánytár.] — HK, 1959. 1. sz. 175—198. p.

A magyar Vörös Hadsereg. 1919. (Válogatott dokumentumok.) (Összeáll. Hetés Tibor. Bev. Liptai Ervin.) [Kiad.] a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete [és a] Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Bp. Kossuth K. 1959. 530 p.

A májusi fordulat. Miskolc, Salgótarján felmentése, a Vörös Hadsereg dicsőséges északi hadjárata. Dokumentumgyűjtemény. (Összeáll. Kun József.) — HP, 1959. 5. sz. 502—511. p.

Mayer Vilmos: A magyar Vörös Hadsereg 46. gy. e. III. zj. 10. százada a Magyar Tanácsköztársaság északi hadjáratának harcaiban. — HK, 1959. 1. sz. 97—124. p.

Megszületett a Tanácsköztársaság dicső Vörös Hadserege. (40 esztendő távlatából.) — N, 1959. 70. sz. 5. p.

A miskolci csata. (Riport a Reggeli Hírlap 1919. május 21-i számából.) — Borsodi Szemle, 1959. 2. sz. 26—27. p.

Molnár András: „Riadó a Batthyány-palotában." [A hatvani ellenforradalmárok leverése, 1919.] — N, 1959. 77. sz. 5. p.

Mucs Sándor: A Magyar Vörös Hadsereg hősi harcai. (Miskolc visszafoglalása, az északi hadjárat.) — KSz, 1959. 5. sz. 94—100. p.

Mucs Sándor: A magyar Vörös Hadsereg támadása a román bojár hadsereg ellen. — A Tanácsköztársaság bukása. — KSz, 1959. 7. sz. 57—62. p.

Münnich Ferenc: Az Októberi Forradalom és a magyar Vörös Hadsereg. — HK, 1959. 1. sz. 3—38. p.

Münnich Ferenc: A vörös hadsereg megalakulása és első harcai. Részlet — — „Az októberi forradalom és a Magyai Vöröshadsereg" c. művéből. — Határőr, 1959. 18. sz. 7. p.

Münnich Ferenc: A vöröshadsereg támadása a tiszai fronton. 1—2. r. — Határőr, 1959. 27. sz. 5., 28. sz. 5. p.
(Részlet — — „Az októberi forradalom és a magyar vöröshadsereg" c. művéből.)

Néphadseregünk csak akkor felelhet meg nagy feladatainak, ha híven követi a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének hagyományait. Dr. Münnich Ferenc elvtárs, a Minisztertanács elnökének nyilatkozata a „Néphadsereg" számára. — N, 1959. 66. sz. 1. p.

A [nyolcadik] VIII. vörös harci repülőszázad. — Hajdú-Bihari Napló, 1959. április 19.
[A mátyásföldi gépgyár dolgozóinak harci egysége. Közvetlenül Stromfeld parancsnoksága alatt harcoltak.]

Öhlwang Jenő: Magyar Tanácsköztársaság 1919. — Vasas, 1958. március. [A csepeli 22. Vörös Gyalogezred megalakulásáról.]

Pásztor Ferenc: Éjjel 2 óra . . . Támadás. — Határőr, 1959. 19. sz. 8—9. p.
[Salgótarjáni harcok 1919-ben.]

Pusztai István: Politikai megbízottak a magyar Vörös Hadseregben. — HP, 1959. 150—154. p.
U. a. — N, 1959. 57. sz. 2—3. p.

Rothziegel (Leo) elvtárs katonái. Írta: J. R. — N, 1958. 210. sz. 6. p.

A salgótarjáni csata. — Nógrádi Népújság, 1958. március 21.

Sárosi Gyula: A Tanácsköztársaságra emlékeznek. Egy repülőszázad átmentése az ellenforradalmi Szegedről. — Repülés, 1959. 4. sz. 4. p.

Seidler Ernő: Szolnok — 1919. — PK, 1959. 1. sz. 160—163. p.

Szabó Lajos: Harcban Szolnokért. (A magyar Vörös Hadsereg és a szolnoki munkásság hősi harca 1919-ben.) — Jászkunság, 1959. 1. sz. 1—6. p.

Szántó Rezső: A magyar Vörös Hadsereg nemzetközi alakulatairól. — PK, 1959. 2. sz. 221—227. p.

Szántó Rezső: A magyar Vörös Hadsereg nemzetközi alakulatai. — Részlet — — felszólalásából. — Magyar Nemzet, 1959. 65. sz. 5. p.

[Szőcs Ferenc?]: A június 24-e utáni katonai helyzet. — Határőr, 1959. 26. sz. 5. p.

[Szőcs Ferenc?]: Miskolc visszafoglalása. — Határőr, 1959. 21. sz. 5. p.

Szőcs Ferenc: A román burzsoá hadsereg ellentámadása a Vörös Hadsereg veresége. — Határőr, 1959. 30. sz. 6. p.

Szőcs Ferenc: A Vörös Hadsereg dicsőséges északi hadjárata. — Magyar Rendőr, 1959. 22. sz. 2. p.

Sztankó István: Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének megszervezése és fejlő-

dése. — Értesítő, 1959. 1. sz. 109—124. p.

Tanulmányok Budapest múltjából. 13. (Szerk. a „Budapest története" szerk. biz. Elnök: Pesta László.) Bp. Akad. K. 1959. 407 p., 11 t. (Budapest várostörténeti monográfiái 21.)

A kötet tartalmából:

Hetés Tibor: Budapesti munkások felfegyverzése a Magyar Tanácsköztársaság védelmében.

Tölgyesi Lajos: Egy munkásezred történetéből. (Hadtörténelmi apróságok.) — HK, 1959. 1. sz. 143—150. p.

Tömegmozgósítás a Tanácsköztársaság idején. [Kiad. a] Magyar Honvédelmi Sportszövetség. Bp. Zrínyi ny. 1959. 15 p.

A Vörös Hadsereg felállítása és szervezése az intervenciós támadás kezdetéig. — Dokumentumgyűjtemény. (Összeáll. Kun József.) — HP, 1959. 3. sz. 279—290. p.

A Vörös Hadsereg hű támaszai: a munkás tartalékászlóaljak. [Írta:] V. J. — N, 1959. 93. sz. 2. p.

Wimmer Imre: A pécsi vörösdandár. — Dunántúli Napló, 1958. március 20.

VÖRÖS ŐRSÉG, HATÁRŐRSÉG

Dicső elődeink a Vörös Őrök. — Magyar Rendőr, 1959. 12. sz. 6. p.

Gál Vince: Ezernyelvű, egyszívű brigád. (Az 1919-es veszprémi Vörös Őrség emlékére.) — Középdunántúli Napló, 1958. március 21.

Gazsi József: Vörös jelek a Hadak Útján. — Határőr, 1959. 8. sz. 7. p.

Helyén volt az eszük és a szívük. (A Belügyi Népbiztosság Politikai Osztályának Különítménye. Fikert Ferenc.) — N, 1958. 230. sz. 4. p.

Kik alkották a népőrséget? Beszélgetés Szántó Rezső elvtárssal. [Írta:] H. A. — N, 1959. 54. sz. 2. p.

Kun József: A Vörös Őrség születésnapja. (40 esztendő távlatából.) — N, 1959. 72. sz. 2. p.

Szabó Ferenc: Kemény kézzel az ellenforradalmárokkal szemben. — N. 1959. 92. sz. 3. p.

Szőcs Ferenc: Akik a Tanácsköztársaság határait védelmezték . . . — Határőr, 1959. 20. sz. 7. p.

Szőcs Ferenc: Akik az első magyar proletárdiktatúrát védelmezték. — Határőr, 1959. 23. sz. 5. p.

Szőcs Ferenc: A Belügyi Népbiztosság szerveinek harca 1919-ben a belső ellenség ellen. — HP, 1959. 5. sz. 512—515. p.

[Szőcs Ferenc?]: A Belügyi Népbiztosság politikai osztályának harca a proletárdiktatúra védelmében. — Határőr, 1959. 14. sz. 7. p.

Szőcs Ferenc: A Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozóosztályának harca az ellenforradalmárok ellen. — KSz, 1959. 6. sz. 131—134. p.

Szőcs Ferenc: A határőrizet alapelveinek kialakulása 1919-ben. — Határőr, 1959. 29. sz. 6. p.

Szőcs Ferenc: Mi történt 1919. június 24-én? — Határőr, 1959. 25. sz. 5. p.

Szőcs Ferenc: A Tanácsköztársaság határőrségéről. — Határőr, 1959. 13. sz. 5. p.

[Szőcs Ferenc]: A Vörös Őrség kiképzése és nevelése. — Határőr, 1959. 15. sz. 5. p.

[Vörös Őrség] A Tanácsköztársaság szolgálatában. Kiad. a BM Tanulmányi és Módszertani — BM — ORFK Politikai (Nevelő) Osztály. Bp. Zrínyi ny. [1959.] 111 p.

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VIDÉKI ESEMÉNYEI

Adatok a Tanácsköztársaság gyulai történetéhez. Összeáll. a gyulai Erkel Ferenc gimnázium Történelmi Szakköre Hunya Sándor vezetésével. Gyula, Békésm. ny. 1959. 39 p.

(A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 2.)

Bukucs József — *Rátkai* István — *Fejes* András: Emlékezz! 1919—1959. [A Tanácsköztársaság története a füzesabonyi járás területén.] (Szerk. és összeáll. — —.) Füzesabony, MSZMP Járási Biz. 1959. 55 p.

(Csaba Imre:) A Tanácsköztársaság Veszprém megyében. [Bev.] (Pap János. [Ill.] Nagy Gyula.) Kiad. a Magyar Szocialista Munkáspárt Veszprém megyei Bizottsága. [Veszprém], Pécsi Szikra ny. [1959.] 276 p. 4 t.

Csepi József: Amikor először gyúlt ki a munkások vörös csillaga a város felett. A Magyar Tanácsköztársaság szegedi napjai. — Tiszatáj, 1958. dec. 8.p.

Egy vádirat emlékeztet . . . — Komárom megyei Dolgozók Lapja, 1958. március 19.

[Ellenforradalmi kísérlet leverése Császár községben tatabányai bányászok segítségével.]

[Ezerkilencszáztizenkilenc] 1919. Borsodi emlékek. (Összeáll. a szerk. biz.: Gyárfás Imre, Ibos Iván stb.)

Kiad. a Magyar Szocialista Munkáspárt Borsod Megyei Bizottsága. Miskolc, Borsodm. ny. 1959. 131 p., 1 t.

Fehér András: Az 1919-es proletárdiktatúra Hajdú megyei történetéhez. — PK, 2. sz. 1—52. p.

A forradalom győzelme vidéken. A Forradalmi Kormányzótanács vidéki sajtóosztályának jelentéseiből. (Közli: Hajdú Tibor.) — Sz, 1959. 1. sz. 159—171. p.

Gaál Endre: Az őszirózsás forradalom győzelme Szegeden. — Tiszatáj, 1958. november. 3—4. p.

Gaál Endre: A szegedi munkásság harcai 1918—1919-ben. Szeged, Hazafias Népfront Szeged Városi Biz. 1959. 55 p.

Gulyás Sándor: A Tanácsköztársaság napjai Békés községben. Békés. MSZMP Községi VB., 1959. 69 p., 7 t., 1 térk.

Horváth Ferenc: Az első proletárdiktatúra Vas megyében. (Horváth Boldizsár, Horváth Ferenc, Palánk István tanulmányaiból.) — Vasi Szemle, 1959. 1. köt. 1—9. p.

Jenei Károly: Szabolcs-Szatmár megye a Tanácsköztársaság idején. — Időszerű Kérd. 1959. 1. sz. 23—25. p.

Kecskemét és Kiskunság 1919 vörös lobogója alatt. Szöveggyűjtemény. egykori hírlapokból. Összeáll. a Katona József Megyei Könyvtár munkaközössége. (Fenyvessiné Góhér Anna vezetésével.) Kecskemét, Tempo soksz. Bp. 1959. 132 p.

Kern Mihály: Az ellenforradalmi kísérlet leverése Kőszegen. — Vasi Szemle, 1959. 1. köt. 27—30. p.

Komoróczy György: Emlékezés a Tanácsköztársaság Hajdú-Bihar megyei történetére. — Élet és Művelődés, 1959. [máj.] 1—4. p.

Kővágó László: Délszlávok a Magyar Tanácsköztársaságért. A Nemzetközi Szocialista Szövetség Délszláv Frakciója tevékenységének vázlatos ismertetése. — PK, 1959. 3—4. sz. 160—186. p.

Marjalaki Kiss Lajos: A geszthelyi vöröskatona vértanúk. — Borsodi Szemle, 1958. 2. sz. 19—20. p.

Nagy Dezső: A tanácshatalom története Cegléden. Bp. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1959. 92 p. 6 t.
(Ceglédi füzetek 7.)
A kötet tartalmából:
A Vörös Hadsereg Cegléd-környéki harcai.

L. *Nagy* Zsuzsa: Munkáshatalom Veszprémben 1919-ben. — Veszprémi Szemle, 1958. 1. sz. 89—98. p.

L. *Nagy* Zsuzsa: A Tanácsköztársaság dunántúli előzményeiről. (1919. január — március.) — TörtSz, 1958. 1—2. sz. 174—191. p.

Novák József Dombóvár 1919-es hősei és mártírjai. Szekszárd, Megyei Tanács VB — TIT Tolnam. Szerv. Szekszárdi ny. 1959. 48 p.

Az [Orosházi] Szántó Kovács Múzeum évkönyve. (Szerk. Nagy Gyula.) Orosháza — Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irod. 1959. 226 p., 17 t. 4 térk.
A kötet tartalmából: *Fancsovits* György: Az első világháború háborúellenes mozgalmai. Az 1918-as Őszirózsás Forradalom és a Tanácsköztársaság Orosházán és környékén.

A pécsi vörös dandár akciói és feloszlása. — A hősi múlt krónikája. — Dunántúli Napló, 1959. 105. sz. 3. p.

(*Stef* István — *Varsandán* László — *Fekete* László): A Tanácsköztársaság gyomai járásbeli történetéből. [Közrem.] (Borbély Sándor, Benschróth Gábor stb.) Gyoma, 1959. Békésm. ny. 23 p.

Szokodi József: Gyöngyös a két forradalom idején. (1918—1919.) Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irod. 1959. 58 p. 3 t.

Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. — Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. 5. Szerk. Bakos József. Eger, Borsodm. ny. Miskolc, 1959. 684 p. 4 t.
A kötet tartalmából: *Szokodi* József: Heves megyei adatok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez. Gyöngyös a két forradalom idején.

A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban. 1919. Dokumentumgyűjtemény. (Gyűjt. és szerk. Komoróczy György, Fehér András stb. [Bev.] Gódor Ferenc. Függelék: A Tanácsköztársaság Hajdú és Bihar megyében kiadott időszaki sajtótermékei.) [Bibliográfia.] Debrecen, MSZMP Hajdú-Biharm. Biz. 1959. XXXII., 599 p. 13 t.

A Tanácsköztársaság Mátészalkán és környékén. Adatok a Tanácsköztársaság történetéhez a mátészalkai járásból. (Összeáll. a Mátészalkai Járási Könyvtár dolgozói a 19-es munkaközösség gyűjtése alapján.) Mátészalka. MSZMP Járási VB — Járási Tanács VB. 1959. 75 p. 5 t.

(Tanácsköztársaság. Sopron, 1919.) A Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója alkalmával emlékeztetőül a kommunisták hősi, áldozatos harcaira. (Összeáll. Kertész István. Kiad.) az MSZMP. Sopron Városi Bizottsága, Sopron Városi Tanácsa. [Sopron], Győr-Sopronm. ny. [Győr], 1959. 112 p.

A Tanácsköztársaság Vas megyei dokumentumaiból. Összeáll. Horváth

Ferenc. — Vasi Szemle, 1959. 1. köt. 14—23. p.

Tibori János: A proletárdiktatúra Békéscsabán. — Történelemtanítás, 1959. 2. sz. 12—15. p.

Vörös Pest megye. [Szerk.] (Vigh Károly.) Bp. Kossuth K. 1959. 147 p 6 t.

Welther Dániel: „Mi az igazságért harcolunk . . . !" Kecskemét 1919-ben. — Kiskunság, 1959. márc.—ápr. 3—8. p.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

Alt Lajos: A 12-es páncélvonattal Szolnoktól Bártfáig. — Békés megyei Népújság, 1958. április 4.
[— — emlékei a Vörös Hadsereg harci epizódjairól 1919 nyarán.]

Fábián Sándor: Egy hosszú, harcos életút. — Hajdú-Bihari Napló, 1958. március 22.
[Pozsár Bálint berettyóújfalusi földmunkás részvétele a századeleji agrármozgalmakban és a Tanácsköztársaság idején a „Bihari vörös ezred" harcaiban.]

A forradalmak szegedi szemtanúi. Visszaemlékezések 1918—1919-re. Összeáll. Csongor Győző. Szeged, Hazafias Népfront Szeged Városi Biz. 1959. 63 p.

Földi János: Az ellenség és az árulók ellen. Vöröskatonák emlékeznek. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 9. p.

Gots János: Beszélgetés egy 1919-es vörös katonával. — Hajóépítő, 1958. október 20.
[Kalmár Imre egykori politikai megbízott az 1919. július 27-i tiszafüred—poroszlói csatáról, egy százados árulásának sikeres elhárításáról.]

Győri József: A dunai aknazár biztosítva van. — Vöröskatonák emlékeznek. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 8. p.

Gyürky Zoltán: Veszélyben a haza! — Feljegyzések a balassagyarmati harcokból. — Nógrádi Népújság, 1958. március 19.
[Ribár Sándor egykori vöröskatona emlékei.]

Hajnal Márton: 2000 kilométer. — Vöröskatonák emlékeznek. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 9. p.

„Hej, amikor vöröskatona voltam . . ." — Vas Népe, 1958. március 21.
[Unger Károly veterán nyomdászmunkás emlékei.]

Horváth Mihály: Egy vöröspilóta visszaemlékezései. — N, 1959. 173. sz. 2. p.

Kapalyag Imre: Lengyel elvtársak a Tiszánál . . . Emlékezés a negyven évvel ezelőtti napokra. (Edmund Semil, Józef Lapinski.) — Népszabadság, 1959. 77. sz. 3. p.

Kasznár Zoltán: Látogatás a csepeli „öreg doktornál — a Tanácsköztársaság veterán harcosánál. — Egészségügyi Dolgozó, 1958. március 1.
[Fejjes Gyula, a vörös hadsereg vezérkari orvosfőnökhelyettesének emlékezése.]

Langszammer János: A vörös monitor. — Dunamente, 1959. április 25.
[Párkány elfoglalása, feladása és visszafoglalása. Személyes elmények.]

Nagy idők tanúi emlékeznek. (1918—1919.) (Összeáll. és sajtó alá rend. Lányi Ernőné.) [Kiad. a] MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1958. 195 p.
U. a. — 2. kiad. 1958. 211 p.

Nemes István: A Magyar Tanácsköztársaság Nemzetközi Vörös Rohamszázlóaljának története. — Visszaemlékezés. — HP, 1959. 6. sz. 583—590. p.

A [nyolcadik] 8. sz. páncélvonat hős napjaiból. Egy vöröskatona visszaemlékezései. [Kiad. a] Magyar Szocialista Munkáspárt Békés Megyei VB. [és a] Magyar Honvédelmi Sportszövetség Békés Megyei IB. Gyula, Békésm. ny. 1959. 22 p.

Ormós Sándor: Asszonyruhában. Vöröskatonák emlékeznek. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 9. p.

Pap Károlyné: Pap Károly, a vöröskatona. — Soproni Szemle, 1959. 1. sz. 102—103. p.

Pásztor Ferenc: Történelmi napok — hősi harcok tanúi. — Nógrádi Népújság, 1959. 41. sz. 4. p.
[Az 1919. májusi salgótarjáni harcok színhelyeiről.]

Rózsa László: Dervarics Antal forradalmár beteljesült élete. — N, 1959. 73. sz. 5. p.

Somogyi tizenkilencesek. (Veteránok visszaemlékezései. — A Tanácsköztársaság 40. évfordulójára kiírt irodalmi pályázat díjnyertes művei.)
[Kiad. a Magyar Szocialista Munkáspárt Somogy Megyei Bizottsága.]
Kaposvár, 1959. Somogym. ny. 120 p.

Soós Gyula: Egy vöröskatona visszaemlékezéseiből. — N, 1958. 66. sz. 2., 67. sz. 2. p.

Szabó László: *Kun* Béla futárja (V. A. *Uraszov*), az elrejtett ezredzászló őre (Kudor Ferenc), a salgótarjáni harcok román hőse (Mihail Tiutiu). — Beszélgetés kül-

földi veteránokkal. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 17. p.

Szántó Béla: Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaságra. (Közli: Szántó Rezső.) — PK, 1959. 1. sz. 121—144. p.

Szántó Béla: Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaságra. — A monarchista hivatalnokok, tisztek és a tanácshatalom. — A június 24-i ellenforradalmi lázadás. (Közli: Szántó Rezső.) — Társadalmi Szemle, 1959. 3. sz. 73—84. p.

Szántó Rezső: Részletek Szántó Béla volt hadügyi népbiztos visszaemlékezéseiből. — HK, 1959. 1. sz. 39—55. p.

Szekér Nándor: Leszerelt katonák csatlakozása a KMP-hez. — — visszaemlékezése. — **Társadalmi** Szemle, 1959. 1. sz. 68—70. p.

Szigeti Ferenc: Éljen a forradalom! — Vöröskatonák emlékeznek. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 3. p.

Tamás György: Repülőgép a Kárpátok felett. A pilóta (Dobos István) beszámolója Szamuely Tibor népbiztos moszkvai útjáról. — N, 1958. 68. sz. 6. p.

Vallomások 1919-ről. Beszélgetés Dobi Istvánnal vöröskatona-emlékeiről. — Magyar Nemzet, 1959. 69. sz. 3. p.

(*Varga* Dezső:) A proletárhatalomért! Békés megyei vöröskatonák visszaemlékezései. (Gyűjt., sajtó alá rend. és szerk. — —.) [Gyula,] Hazafias Népfront Békésm. Biz. — Békésm. Tanács VB. Békésm. ny. 1959. 151. p. Illusztrált.

Visszaemlékezések 1918—19 hősi harcaira. — *Lengyel* László: A katonatanácsról. — *Hevesi* Gyula: Hogyan dolgoztak a kommunisták a tömegek között. — Az „Internacionale" — az első magyar kommunista folyóirat. — Társadalmi Szemle, 1958. 10. sz. 103—115. p.

Visszaemlékezések 1918—19 hősi harcaira. *Szántó* György: A kommunisták munkája a Népőrségben 1918—19-ben. — Társadalmi Szemle, 1958. 11. sz. 99—108. p.

Vörös katonák. Székely Géza, Lapinski József, Déri Imre. — Magyar Nemzet, 1959. 71. sz. 3. p.

A vörös páncélvonat katonái. — Békés Megyei Népújság, 1959. június 3. *[Galisz* György, a 8. sz. páncélvonat egykori parancsnokának visszaemlékezése az 1919 áprilisi Salgótarján környéki harcokra.]

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME 1919—1939

(*Gazsi* József): A Horthy-hadsereg tisztikarának erkölcsi arculata. — HP, 1958. 12. sz. 1127—1130. p.

Gazsi József: Katonasors a Horthy-hadseregben. — N, 1958. 280. sz. 2. p.

Györkei Jenő: A Horthy-hadsereg szerepe a magyarországi választásokban. — N, 1958. 236. sz. 4. p.

Iratok az ellenforradalom idejéből. Összeáll. Horváth Ferenc. — Vasi Szemle, 1959. 2. köt. 91—95. p.

Kovács György: Harcban a Horthy-fasizmus ellen. — N, 1958. 72. sz. 2. p.

Lakatos István: A Horthy-hadsereg szelleme. — N, 1958. 70. sz 2. p.

A magyarországi munkásmozgalom. 1929—1939. [Kiad.] a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1959. 383 p.
(Tananyag a Magyar Szocialista Munkáspárt Magyar munkásmozgalom története tanfolyam számára. 1. évf. 4.)

S[árdi] M[ária]: Mozaikok négy évtized nagyszerű harcaiból — N, 1958. 306. sz. 2. p.

Sochacki, Stanislaw A.: A Szovjet-Oroszországból hazatérő magyar hadifoglyok útja Lengyelországon át. (Az ún. lengyelországi magyar hadifogoly-fogadóállomások történetéből. 1918—1922.) — PK, 1958. 2. sz. 147—163. p.

Szentirányi József: Ellenforradalmi megtorlások Baranyában. (1920—1923.) — Baranyai Művelődés, 1959. március. 18—21. p.

Tóth Sándor: A Horthy-hadsereg szervezete. (1920—1944.) I—II. r. — HK, 1958. 1—2. sz. 51—70., 3—4. sz. 64—98. p.

Tóth Sándor: A kommunisták harca a Horthy-hadsereg ellen. — KSz, 1958. 12. sz. 104—111. p.

MAGYAR ÖNKÉNTESEK A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚBAN

Eltemették Pávelka Mihály elvtársat. — Komárom megyei Dolgozók Lapja, 1958. február 27.
[Megemlékezés a volt spanyolországi szabadságharcos munkásmozgalmi veterán életéről.]

Györkei Jenő: Gáll János (Gálic János) tábornok a spanyol szabadságharcban. — KSz, 1959. 11. sz. 109—113. p.

Illés Sándor: Régi harcosok — közös emlékek. Münnich Ferenc és F.

Kozovszki a nemzetközi brigádok hősi tetteiről. — Magyar Nemzet, 1958. 102. sz. 4. p.

Kolcov, Mihail [Efremovics] Jefremovics: Spanyolországi napló. — Egy szovjet újságíró ismeretlen jegyzetei Zalka Mátéról. — Közli: E. Fehér Pál. — N, 1958. 133. sz. 4. p.

László Miklós: Magyarok az Ebrónál. (Kurta János.) — Esti Hírlap, 1959. 68. sz. 5. p.

Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában. (Összeáll. és bev. Györkei Jenő. Szerk. Gyáros László.) [Kiad. a] Magyar Partizánszövetség [és a] Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Bp. Kossuth K. 1959. 223 p. 12 t. 5 térk.

Renn, Ludwig: A spanyol háború. (Der spanische Krieg.) [Történelmi regény.] (Ford. Gyurkó László.) Bp. Európa, 1959. 444 p. 1 térk.

MAGYARORSZÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

ELŐZMÉNYEK, DIPLOMÁCIAI, POLITIKAI, KATONAI ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNET

Ádám Magda — *Juhász* Gyula — *Kerekes* Lajos: Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Az iratokat összegyűjt. és a bev. tanulmányokat írta — —. [Kiad.] a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Bp. Kossuth K. 1959. 550 p. 6 t. 1 térk.

Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1958. 219 p.
A kötet tartalmából:
Nándori Pál: A Horthy-rezsim kapcsolatai a fasiszta államokkal a második világháború előkészítésének időszakában.

Kerekes Lajos — *Juhász* Gyula: A második világháború és Magyarország külpolitikája. (Magyarország és a második világháború. Bp. Kossuth K. 1959.) [Könyvism.] — HK, 1959. 2. sz. 261—276. p.

Katona István: „Klipp und klar" a tengelypolitika mellett . . . üzente Sztójay Döme m. kir. berlini követ gróf Csáky István külügyminiszternek. Szemelvények a második világháborúra vonatkozó külügyminisztériumi dokumentumokból. — Hétfői Hírek, 1958. 47. sz. 3. p.

Zsigmond L[ászló]: Ungarn und das Münchner Abkommen. — Acta Historica, 1959. T. VI. Nr. 3—4. 251—286. p.

Ránki György: Adatok a magyar külpolitikához a Csehszlovákia elleni agresszió idején (1937—1939. A német. és angol külügyminisztérium iratai alapján.) I—II. — Sz, 1959. 1. sz. 117—158., 2—4. sz. 356—372. p.

Sallai Elemér: A második világháború magyarországi előkészítése. — Lobogó, — 1959. 12. sz. 3. p.

Ránki György: Magyarország belépése a második világháborúba. — HK, 1959. 2. sz. 28—48. p.

Juhász Gyula: Magyarország háborúba lépésének történetéhez. — Élet és Tudomány, 1959. 37. sz. 1155—1160. p.

Zsigmond László: Két dátum. Magyarország hadüzenetének (1941. június 27.) és németek által való megszállásának (1944. március 19.) előzményeihez. — TörtSz, 1958. 1—2. sz. 192—214. p.

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem évkönyve. 1958. (Szerk. biz.: Bognár József, Pach Zsigmond Pál, stb.) Bp. Közgazd. és Jogi K. 1959. 293 p.
A kötet tartalmából:
Berend T. Iván: Az állami beavatkozás háborús rendszerének főbb vonásai Magyarországon a 2. világháború idején.

Berend [T.] Iván — *Ránki* György: Die deutsche wirtschaftliche Expansion und das ungarische Wirtschaftsleben zur Zeit des zweiten Weltkrieges. — Acta Historica, 1958. T. V. Nr. 3—4. 313—359. p.
[A német gazdasági terjeszkedés és a magyar gazdasági élet a 2. világháború időszakában.]

Berend T. Iván — *Ránki* György: Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában. (1933—1944.) Bp. Akad. K. 1958. 624 p. 2 t.
(Gazdaságtörténeti értekezések 2.)

Berend [T.] Iván — *Ránki* György: Hadianyaggyártás Magyarországon a második világháború alatt. [Bp.] Akad. K. 1958. 696—715. p.
(Klny. a Századok 1957. évf.-ából.)

Ránki György: Német hódító törekvések, Magyarország kifosztása a háború idején. — Történelemtanítás, 1959. 3. sz. 1—5. p.

Tóth Sándor: Milyen károkat okozott a német militarizmus Magyarországnak. — Belpolitikai Szemle, 1959. 4. sz. 63—68. p.

Horváth Miklós: A Horthy-fasizmus katona-politikai elvei és célkitűzése a második világháborúban. A fasiszta német—magyar katonai szövetség jellege. — Ho, 1959. 5. sz. 97—107., 6. sz. 111—122. p.

Sallai Elemér: A Horthy-hadsereg gyorshadtestének harcai. (1941. jún. 27—1941. nov. 15.) — Ho, 1958. 3. sz. 133—146. p.

Sallai Elemér: A Horthy-hadsereg részvétele a Szovjetunió elleni rablóháborúban. [Soksz. Bp.] Zrínyi Akad. 1959. 69 p. 2 t. (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. A Hadtörténelmi Intézet levéltárának anyagából összeáll. és bev. — —. Münnich Ferenc előszavával. [Kiad. a] Hadtörténelmi Intézet. Bp. Zrínyi K. 1958. 365 p.

Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. A Hadtörténelmi Intézet levéltárának anyagából összeáll. és bev. — —. Münnich Ferenc előszavával. [Kiad. a] Hadtörténelmi Intézet. (2. bőv. kiad.) Bp. Zrínyi K. 1959. 387 p.

Molnár Pál: Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp. Zrínyi K. 1958. [Könyvism.] — HK. 1958. 3—4. sz. 285—292. p.

Pintér István: Horváth Miklós: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. [Bp.] (Zrínyi K.) [1958. Könyvism.] — PK, 1959. 1. sz. 202—207. p.

Nemes János: Egy könyv, amely emlékeztet. — A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. (Összeáll. Horváth Miklós. Bp. Zrínyi K. 1958.) [Könyvism.] — Népszabadság, 1958. 296. sz. 6. p.

K[okas] S[ándor]: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. [Összeáll. és bev. Horváth Miklós. Bp. Zrínyi K. 1958. Könyvism.] — Ho, 1959. 1. sz. 165—167. p.

Dokumentumok a voronyezsi tragédiáról. — Magyar Nemzet, 1958. 302. sz. 5. p.

Húsz éve... A második világháború okai és következményei. Bp. Szikra ny. 1959. 23 p. (Az Országos Béketanács külpolitikai füzetei. Külpolitikai tájékoztató 5.)

Rózsa László: Egy figyelmeztető évforduló. (1944. március 19.) — HP, 1959. 2. sz. 171—174. p.

Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. 1. 1944. március 19.—1944. május 15. A német megszállástól a deportálás megkezdéséig. Szerk. Benoschofszky Ilona, Karsai Elek. Kiad. a Magyar Izraeliták Orsz. Képviselete. Bp. Egyet ny. 1958. 379 p. 18 t.

Korom Mihály: A magyarországi fasizmus bukásának és a népi demokratikus forradalom érlelődésének kérdéseihez (1943—1945.) I—II. r. —PK, 1957. 1. sz. 32—66., 1958. 1. sz. 1—30. p.

Komlós János: Tizenöt éve. — — riportsorozata a német megszállásról. — Magyar Nemzet, 1959. 66. sz. 5., 69—96. sz. 5., 97. sz. 7., 98—107. sz. 5., 108. sz. 7., 109—119. sz. 5., 120. sz. 7., 121. sz. 5. p.

Rozsnyói Ágnes: 1944. október 15. A Szálasi [Ferenc]-puccs története. I—II. r. — Sz, 1959. 2—4. sz. 373—403., 5—6. sz. 871—892. p.

Az utolsó felvonás: Írták: Horváth József, Nemes János, stb. Bp. Zrínyi K. 1958. 526 p.

Az utolsó felvonás. Írták: Horváth József, Nemes János, stb. (2. kiad.) Bp. Zrínyi K. 1959. 526 p.

Bányász Rezső: Hitler utolsó csatlósaként. — N, 1958. 73. sz. 2. p.

ELLENÁLLÁSI MOZGALOM

Aki a Szerémségbe ment harcolni. — Uj Várpalota, 1958. január 11. [Nagy Ica partizán hőstetteiről és hősi haláláról.]

Csatári Dániel: A magyar—román ellenállási mozgalmak történetéből. (1943. augusztus—1944. augusztus.) — HK, 1959.2. sz. 3—27. p.

Dános Miklós: Kommunisták a fegyveres felkelés élén. — Népszabadság, 1958. 199. sz. 5. p.

Dezsényi Miklós: Kiss János altábornagy. — Vasi Szemle, 1959. 2. köt. 1—12. p.

„A döntő szó itt a fegyvereké." — Emlékezés a Marót-csoport fegyvertényének 15. évfordulóján [Írta:] M. P. — N, 1959. 233. sz. 5. p.

Fábri József: Szovjet, csehszlovák és magyar partizánok a magyar szabadságért. — Egy partizánparancsnok élményeiből. — N, 1959. 79. sz. 7. p.

A hős halála. (Kilián György.) — Népszabadság, 1958. 175. sz. 2—3. p.

Ivanics István: Fegyverrel a hazáért. (Petőfi Sándor partizánegység és parancsnoka, Fábry József.) — N, 1958. 77. sz. 2. p.

Juhász Róbert: A sikátorosi partizánsír. Jeltelen sírban is nyughat jeles halott... (Ősz Szabó János.) — Lobogó, 1959. 20. sz. 15. p.

A Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt 1944. október 10-i határozata a fasizmus elleni közös harcról és a munkásosztály egységének megteremtéséről. (Közli: Korom Mihály.) — PK, 1958. 3. sz. 108—113. p.

A magyarországi munkásmozgalom. 1939—1945. [Kiad.] a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bi-

zottságának Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1959. 383 p. (Tananyag a Magyar Szocialista Munkáspárt Magyar munkásmozgalom története tanfolyama számára. 1958—1959.)

Márványba véstük — szívünkben él a Mártírok útja. Írta: B. E. — N, 1958. 141. sz. 2. p.

Mátrai Sándor: Meghalt „il professore", a piemonti partizánok magyar parancsnoka. (Gustavo Meltzeid — Duller Jenő.) — Hétfői Hírek, 1958. 2. sz. 7. p.

Molnár Pál: A nyilas nagygyűlés felrobbantása a Városi Színházban. — N, 1958. 285. sz. 2. p.

Mucs Sándor: Magyar partizán és katonai egységek harca a hitleri fasizmus ellen a szabadságért. — N, 1958. 74. sz. 2. p.

Nádasi Lajos: Két nép hőse. (Bauer Tatjána.) Lobogó, 1959. 10. sz. 8. p.

Pintér István: Az „Igaz Szó" — a magyar hadifoglyok lapja a Szovjetunióban. (Megjelenésének 15. évfordulójára.) — PK, 1958. 1. sz. 148—156. p.

Pintér István: Magyar antifasiszták részvétele a szlovákiai partizánharcokban. — PK, 1959. 3—4. sz. 88—134. p.

Polónyi Béla: A szabadság egyszerű katonája. Emlékezés Bán Tiborra. — N, 1958. 8. sz. 2. p.

Sárdi Mária: Maróték akcióba lépnek. — N, 1958. 305. sz. 2. p.

Szilvási Lajos: Az utolsó töltényig. (Szőnyi Márton.) — Lobogó, 1959. 26. sz. 4. p.

Útmutató „A magyar dolgozók élete és harcai a Horthy-fasizmus éveiben. Magyar partizánok a második világháborúban" c. téma feldolgozásához. Bp. Zrínyi K. 1959. 45 p.

HAZÁNK FELSZABADULÁSA

[Ezerkilencszáznegyvennégy] 1944. szeptember 26.—1945. április 4. — KSz, 1958. 3. sz. 3—5. p.

Gazsi József: „Meghalni az elnyomókért? — Ostobaság!" (A felszabadító Szovjet Hadsereg 1944—1945-ben a magyarországi hadműveletek alatt kiadott röplapjai.) HP, 1958. 7. sz. 567—570. p.

Tóth Sándor: Hogyan szabadította fel hazánkat a Szovjet Hadsereg. (Előadás vázlat.) — HP, 1958. 3. sz. 228—233. p.

Zsombor János: Akik a szabadságot hozták. Szovjet katonák visszaemlékezései a magyarországi harcokra. — Népszabadság, 1958. 80. sz. 13. p.

Tóth Sándor: A felszabadító Szovjet Hadsereg győzelmes harcaiból: Kiűzték a fasisztákat. — N, 1958. 80. sz. 5. p.

Száva Péter: A felszabadító Szovjet Hadsereg győzelmes harcaiból: Védelmi harc a Balaton térségében. — N, 1958. 78. sz. 4. p.

[Tizenhárom] 13 évvel ezelőtt Magyarország felszabadításáért. Részletek a Szovjet Tudósító Iroda 1945. március 31., április 2., 3., 4-i hadműveleti jelentéséből. — N, 1958. 77. sz. 2., 78. sz. 2., 79. sz. 2., 80. sz. 5. p.

A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve 1958. 1. r. (Szerk. Lerner Károly.) Szeged, 1958. 354 p. 1 térk. (Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis.)

A kötet tartalmából:

Polányi Imre: Adatok Makó felszabadulásának történetéhez.

Gazsi József: Akiknek még idejében kinyílt a szemük. [Magyar katonák átállása a Vörös Hadsereg oldalára, 1944.] — N, 1959. 78. sz. 5. p.

Keserü István: Vállvetve a szovjet hadsereggel. A dunai népek a magyar szabadságért. — 42 266 román katona életét adta Magyarország felszabadításáért. A Tudor Vladimirescu-hadosztály hőstettei. Mit szabadított fel a román és a bolgár hadsereg? — Népszabadság, 1958. 80. sz. 17. p.

A Bolgár Hadsereg a magyarországi felszabadító hadműveletekben. A Dráva-menti harcok. — N, 1958. 79. sz. 2. p.

Csatári Dániel: Román csapatok részvétele Magyarország felszabadításáért lefolyt harcokban. 1944. augusztus 23.—1945. április 4. — HK, 1958. 1—2. sz. 25—50 p.

Roller, Mihail: A román nép részvétele az antifasiszta felszabadító harcban 1944—1945-ben. — Társadalmi Szemle, 1958. 1. sz. 82—87. p.

Deák Sándor: A román hadsereg részvétele Magyarország felszabadításában. — HP, 1959. 1. sz. 76—80. p. 1 t.

Verő Gábor: Román csapatok a Szovjet Hadsereg oldalán Magyarország felszabadításában. — N, 1958. 77. sz. 3. p.

Ságvári Ágnes: Debrecen, 1944. december 21. — Népszabadság, 1959. 299. sz. 6. p.

Juhász Géza: A köztársaság bölcsőjénél. — Élet és Irodalom, 1959. 51—52. sz. 1., 3. p.

A magyar nép legnagyobb nemzeti ünnepe. — HP, 1958. 3. sz. 187—190. p.

A MAGYAR NÉPHADSEREG ÉS A FEGYVERES ERŐK TÖRTÉNETE

Mucs Sándor: Adalékok a Magyar Néphadsereg történetéhez. (1944. december—1945. május.) — HK, 1958. 3—4. sz. 44—63. p.

Mucs Sándor: Előtanulmány a Magyar Néphadsereg történetéhez. (1945—1948.) — Ho, 1959. 4. sz. 91—99. p.

Lakatos István: A Magyar Néphadsereg katonái mindenkor legyenek méltóak a 40 éves Szovjet Hadsereg fegyverbarátságára. Münnich Ferenc nyilatkozata a „Néphadsereg"-nek. — N, 1958. 46. sz. 3. p.

Földes László: Tízéves a BM. Karhatalom. — Magyar Rendőr, 1959. 11. sz. 1. p.

Munk Károly: A karhatalom megalakulásának 2. évfordulója. —. KSz, 1958. 10. sz. 6—8. p.

ELLENFORRADALOM MAGYARORSZÁGON, 1956

Babai József: A munkáshatalomért áldozta életét. Keizinger Gyula alhadnagy. — N, 1958. 258. sz. 3. p.

Berkes Péter: A munkáshatalomért áldozta életét. Hrovatin Károly alhadnagy. — N, 1958. 241. sz. 2. p.

Cserjés Gyula: A katonai eskü szellemében. (Tárnoki Győző) hősi példája közöttünk él. — N, 1958. 283. sz. 3. p.

Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. (5.) Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. Kiad. a Magyar Népköztársaság Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala. [Bp. 1958.] 159 p. 28 t.

B[erkes] P[éter]: A munkáshatalomért áldozta életét. Pataj Mihály főhadnagy. — N, 1958. 260. sz. 5. p.

Polónyi Béla: A munkáshatalomért áldozta életét. A derékbatört nyírfa. (Csályi Ferenc százados.) — N, 1958. 263. sz. 2. p.

Szántó György: Katonai és polgári intézetek tapasztalatai az 1956. évi ellenforradalom sebesültjeinek ellátásával kapcsolatban. — Honvédorvos, 1958. 1. sz. 121—129. p.

Vass Henrik: A magyarországi 1956. októberi ellenforradalom történetének néhány kérdése. [Bp.] Kossuth K. 1958. 223. p.

IV. EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL 1914-IG

Perjés Géza: A taktikai átkarolás a hadtörténelemben. II. r. A rabszolgatartó társadalmak kora. A) A görög falanx-taktika és Epaminondas ferde csatarendje. — B) Az első tiszta átkaroló és bekerítő csaták. — A macedón korszak. — KSz, 1959. 7. sz. 63—69., 8. sz. 107—114. p.

Josephus Flavius: A zsidó háború. (Historia ioudaikou polemou pros Romaious.) — Függeléköl: — — önéletrajza. Ford. [bev. és jegyz. ell.] Révay József. 3. jav. kiad. Bp, Gondolat, 1958. 547 p.

Fitz J[enő]: Die Militärdiplome aus Pannonia Inferior in der zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts. — Acta Antiqua, 1959. T. VII. Fasc. 4. 421—442. p.

Fitz Jenő: Mikor került a cohors I. milliaria Hemesenorum Intercisába? — Archaeológiai Értesítő, 1959. 86. köt. 2. sz. 139—144. p.

Maróti Egon: A kalózok szerepe Sextus Pompeius táborában. — Antik Tanulmányok, 1959. 4. sz. 213—220. p.

Mócsy A.: Ein pannonischer Reitersoldat in den Dakerkriegen Trajans. — Acta Archaeologica. 1958. Tom IX. Fasc. 1—4. 407—412. p. [Egy pannon lovaskatona Trajanus dáciai hadjáratában.]

Barkóczy L.: A new military diploma from Brigetio. — Acta Archaeológica, 1958. T. IX. Fasc. 1—4. 413—421. p.
[Egy új katonai diploma Brigetiumból.]

Hahn I[stván]: K voproszu o szociail'nüh osznovah uzurpacii Prokopija. — Acta Antiqua, 1958. T. VI. Fasc. 1—2. 199—211. p.
[Prokopios trónbitorlása társadalmi alapjainak kérdéséhez.]

Perjés Géza: A barbárok hadművészete. — KSz, 1958. 11. sz. 165—171. p.

Nagy T.: Die Militärbezirke der Valeria nach der Notitia dignitatum. — Acta Antiqua. 1959. T. VII. Fasc. 1—3. 183—194. p.

Zaborov, M. A.: A keresztes háborúk. (Kresztovüe pohodü. Ford. Hazai Lujza.) Bp. Gondolat, 1958. 278 p. 2 térk.

Sztankó István: Az európai lovagi hadviselés általános jellemzése. Nyugat-európai hadseregek hadművészete a lőfegyver megjelenésének idején. A honfoglalás és

kalandozások korának hadművészete. A hadművészet fejlődése az Árpádok és Anjouk korában. [Bp.] Zrínyi Akad. [Házi soksz.] 1958. 40 p. 4 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

P. Mayer Mária: A [Voproszü] Voproszi Isztorii vitája a németországi reformáció és a paraszthábóru jellegéről, illetve az első polgári forradalom kérdéséről. — TörtSz, 1958. 1—2. sz. 270—272. p.

Girus Károly: Cromwell Olivér. — Népszabadság, 1958. 209. sz. 4. p.

Makkai László: Cromwell (Oliver) /1599—1658/. — Élet és Tudomány, 1958. 36. sz. 1123—1126. p.

Szalay György: Cromwell Oliver /1599—1658/. — Theológiai Szemle, 1959. 3—4. sz. 134—144. p.

Perjés Géza: A höchstädti csata. (1704. augusztus 13.) — HK, 1958. 3—4. sz. 151—189. p.

Pánczél Ottó: A korai polgári forradalmak hadművészete. Az európai hadművészet állapota a 18. században a francia polgári forradalom előestéjén, különös tekintettel az orosz hadművészetre. Rumjancev és Szuvorov hadművészete. Bp. Zrínyi Akad. [Házi soksz.] 1958. 38 p. 2 t.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Manfred, A. (Z.): A nagy francia forradalom. (Velikaja fracuzkaja burszuaznaja revoljucija. XVIII. veka 1789—1794. Ford. Siklósi Mihály.) Bp. Gondolat, 1958. 255 p.

Tarle, E[vgenij Viktorovics]: Napoleon [I., francia császár.] [Ford. oroszból.] (Bev. Aranyosi Pál.) Bp. Gondolat, 1958. 450 p.

Csima János: Átmenet a háború kézműipari korszakából a háború gépi korszakára. /1867—1913./ Összeáll. — —. [Bp.] ETTT, [Házi soksz. 1958.] 32 p.
(Egyesített Tiszti Továbbképző Tanfolyam. Társadalomtudományi Tanszék. Előadások.)

Szuhay-Havas Ervin: Marx [Karl] és Engels [Friedrich] az amerikai polgárháború hadművészetéről. — HK, 1958. 3—4. sz. 99—123. p.

Csima János: A hadtudomány és a hadseregfejlesztés szerepe Poroszország nagyhatalmi helyzetének kialakulásában -- a napoleoni háborúktól a német egység létrejöttéig. Bp. ETTT, [Házi soksz.] 1958. 52 p.
(Egyesített Tiszti Továbbképző Tanfolyam. [Társadalomtudományi Tanszék.] Előadások.)

Verő Gábor: Porosz burzsoá katonai elméletek és a hadművészet fejlődése az 1850—1870. közötti háborúkban. [Bp.] Zrínyi Akad. [Házi soksz.] 1958. 38 p.
(Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Bödey József: Botev (Hriszto) felkelői tevékenysége a korabeli magyar sajtó tükrében. — Filológiai Közlöny, 1959. 3—4. sz. 433—443. p.

Niederhauser Emil: A bolgár szabadságharc. (80 éve szabadult fel Bulgária a török iga alól.) — Élet és Tudomány, 1958. 37. sz. 1155—1158. p.

Jemnitz János: Jean Jaures születésének 100. évfordulójára. (Harca a köztársaság védelmében, a gyarmati rablóháborúk ellen.) — PK, 1959. 3—4. sz. 241—256. p.

POLGÁRHÁBORÚ ÉS INTERVENCIÓ A SZOVJETUNIÓBAN

(Budennüj) Bugyonnij, Sz[emen] M[ihajlovics]: A megtett út. Projdennüj put'. Önéletírás. 1. köt. Ford. Apostol András.) Bp. Zrínyi K. 1949. 441 p. 1 t.

Cserepanov, (A. I.): Veszélyben a szocialista haza! (Pod Pszkovom i Narvoj.) A Vörös Hadsereg megalakulása és első harcai. (Ford. Szentesi Ede.) Bp. Zrínyi K. 1958. 164 p.

Cserepanov, A. [I.]: Pszkov és Narva alatt. — HP, 1958. 2. sz. 145—150. p.

[Duneskin] Dunyeskin, V.: Kommunista — katona — hadvezér . . . (Vaszilij Konsztantinovics [Bljuher] Blücher. — N, 1958. 32. sz. 2. p.

Frunze, M[ihail] V[aszil'evics]: Lenin [Vladimir Il'ics] és a Vörös Hadsereg. — HK, 1958. 1—2. sz. 3—24. p.

Frunze, M[ihail] V[aszil'evics]: Válogatott művei. 1—2. köt. (Ford. Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K. 1959. 2 db.

Józsa Antal: Adalékok az osztrák—magyar intervenció bukásának történetéhez Ukrajnában (1918 február—november.) — HK, 3—4. sz. 18—43. p. 1 mell.

Józsa Antal: Katonabarátkozások és a breszt-litovszki béke. — KSz. 1958. 3. sz. 71—77. p.

Komjáthy Miklós: A breszt-litovszki béketárgyalások anyaga a bécsi Staatsarchivban. (Problémák a legújabbkori irattan köréből.) — Levéltári Közlemények, 1958. 129—150. p.

[Kondratev] Kondratyev, N.: A hőstettek embere. (Jan Fricevics Fabriciusz.) — N, 1958. 36. sz. 2. p.

[Negyven] 40 éves a Szovjet Hadsereg. [Képanyag.] Bp. Zrínyi K. 1958 32 t., 1 t. mell.

Ölvedi Ignác: A munkás—paraszt Vörös Hadsereg megteremtése és hadművészete a polgárháború első időszakában. [Bp.] Zrínyi Akad [Házi soksz.] 1958. 33 p. (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék Előadások.)

Ölvedi Ignác: A szovjet hadművészet a polgárháború és az intervenció éveiben. /1918—1920./ [Bp.] Zrínyi Akad. [Házi soksz.] 1959. 137 p. 14 t. (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Ölvedi Ignác: A világ első proletárhadseregének születésnapja. — Ho, 1958. 2. sz. 5—16. p.

Susán Pál: Lenin [Vladimir Il'ics] katonai tevékenységéről. — HP, 1959. 4. sz. 336—343. p.

A Szovjet Hadsereg születésének évfordulójára. — KSz, 1959. 1. sz. 3—7. p.

Sztandeckij, Sz.: Egy legendáshírű hadosztályparancsnok: Scsorsz (Nikolaj.) — N, 1958. 42. sz. 2. p.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

Nagy László: A második világháború kitörésének huszadik évfordulójára. — Társadalmi Szemle, 1959. 8—9. sz. 40—55. p.

[Boltin] Boltyin, J. — *[Deborin]* Gyeborin G.: A második világháború jellegéről. — A Béke és a Szocializmus Kérdései, 1959. 9. sz. 34—44. p.

Jarovikov, V.: A második világháború jellegéről. — N, 1958. 106. sz. 2. p. (Rövidített ford. a Krasznaja Zvezda c. lapból.)

Stern, Leó: A második világháborúval foglalkozó reakciós történetírás főbb irányzatai. — Sz, 1958. 1—4. sz. 202—221. p. (Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1958. 1. száma alapján.)

Varga B. László: Háborús felelősség — történetírói felelőtlenség. — Korunk, 1958. 1. sz. 41—55. p. [A második világháború előzményeiről.]

Elkerülhető lett volna a háború... Újabb szovjet dokumentumok a második világháború előzményeiről. [Írta:] S. N. — Magyar Nemzet, 1959. 95. sz. 2. p.

[Nekrics] Nyekrics, A. — *Truhanovszkij*, V.: 1939 igazi története. — A Béke és a Szocializmus Kérdései. 1959. 9. sz. 44—53. p.

„Ha megszálltak volna bennünket a nácik..." Hogyan készítették elő az Anglia elleni inváziót? [Írta:] K. Z. — N, 1959. 271. sz. 5. p.

Sztálin, I[oszif] V[iszszarionovics] üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel. 1941—1945. (Perepiszka predszedatelja szoveta ministrov SzSzSzR sz prezidentami SzSA i prem'er-ministrami Velikobritanii vo vremja Velikoj Otecsesztvennoj Vojnü.) [Összeáll.] (a Szovjetunió Külügyminisztériumának a diplomáciai okmányok kiadásával foglalkozó bizottsága.) 1. köt. A W. Churchill-lel és C. Attlee-vel folytatott üzenetváltás. 2. köt. F. Roosevelttel és H. Trumannel folytatott üzenetváltás. Bp. Kossuth K. 1958. 2 db.

Parragi György: A történelem tanúvallomása. A háborús miniszterelnökök levélváltásának magyar kiadása. — II. A második front problémája a világháborús korszak miniszterelnökeinek levélváltásában. — III. Személyes kapcsolatok és a jövő kérdése Sztálin, Roosevelt és Churchill háborús levelezésében. — Magyar Nemzet, 1958. 97. sz. 2., 98. sz. 2., 99. sz. 4. p.

Figyelmeztető évforduló. (1941. június 22.) — KSz, 1959. 5. sz. 3—6. p.

[Ezerkilencszáznegyvenegy] 1941. június 22-ének tanulságai. — KSz, 1958. 5. sz. 3—5. p.

Ma 17 éve... (1941. június 22.) — N, 1958. 146. sz. 5. p.

Sztankó István: A Szovjet Hadsereg 1941. évi nyári és őszi kényszerű visszavonulásának néhány problémája. — Ho, 1958. 1. sz. 75—85. p.

Verő Gábor: A határt oltalmazó csapatok hadművészetének sajátosságai. [Bp.] Zrínyi Akad. [Házi soksz.] 1959. 39 p. 1 t. (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Száva Péter: Jegyzet a levelező hallgatók számára a Nagy Honvédő Háború történetének tanulmányozásához. (1943—1945.) Összeáll. — —. [Bp.] Zrínyi Akad. [Házi soksz.] 1958. 79 p. 9 t. (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Ölvedi Ignác: A Szovjet Hadsereg hadművészete a sztálingrádi csatában. [Bp.] Zrínyi Akad. [Házi soksz.] 1959. 148 p. 5 t. (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia. Hadművészet Története Tanszék. Előadások.)

Sarpilo, G. [M.]: A sztálingrádi csata. — N, 1958. 27. sz. 5. p.

A Szovjet Hadsereg történelmének dicső fejezete. A kurszki csata 15. évfordulójára. — N, 1958. 163. sz. 3. p.

Száva Péter: A bekerítő hadműveletek a Szovjetunió nagy honvédő háborúja tükrében. — *Ho*, 1958. 3. sz. 125—132. p.

Sarpilo, G. M.: A hős neve halhatatlan. (Alekszandr Matroszov.) — N, 1958. 154. sz. 3. p.

Fortusz, Marija: Tizenöt év múltán. [Partizánparancsnokok találkozója Moszkvában.] — *Lobogó*, 1959. 14. sz. 4. p.

Debreceni F. József: Milliók gyilkosa. (Otto) Skorzeny, a leghirhedtebb SS főtiszt, Irországban él és újabb fasizmust készít elő .— Lobogó, 1959. 34. sz. 7. p.

Fellázad a gettó. (Weliczker, Leon: A halálbrigád. — Szac-Wajnkranc, Noemi: Tűzben elhamvadtak. — Goldkorn, Dorka: Emlékezések a varsói gettó-felkelésre. Ford. Sós Endre.) Bp. Kossuth K. 1959. 394 p. Válogatás a lengyel naplóknak a Rütten u. Loening kiadásában megjelent „Im Feuer vorgangen" c. német fordításából.

Szokolay Katalin: A varsói gettófelkelés évfordulójára. — Magyar Nemzet, 1958. 92. sz. 4. p.

Szokolay Katalin: A varsói felkelés 15. évfordulója. — Élet és Tudomány, 1959. 39. sz. 1226—1230. p.

Frei, Bruno: Verneti férfiak. (Die Männer Vernet. Dokumentum regény.) Ford. Bókay János. [Bev.] (Lion Feuchtwanger.) Bp. Zrínyi K. 1959. 221 p.

... Hogy jobb legyen a holnap ... Francia ellenállók búcsúlevelei. (Ford. Benyhe János, Gellért Gábor.) Bp. Móra K. 1958. 77 p.

Csákváry Margit: Randevu Besztercebányán. A szlovák nemzeti felkelés 15. évfordulójára. — Lobogó. 1959. 22. sz. 2. p.

Hegyek hősei. A szlovák nemzeti felkelés 15. évfordulója. — Esti Hírlap, 1959. 202. sz. 5. p.

A szlovákiai fegyveres felkelés 15. évfordulója. — Magyar Rendőr, 1959. 35. sz. 3. p.

Vadász Ferenc: A szlovák nemzeti felkelés 15. évfordulója. — Népszabadság, 1959. 202. sz. 4. p.

Csatári Dániel: 1944. augusztus 23-a Bukarestben. — Élet és Tudomány, 1959. 35. sz. 1091—1094. p.

[Dmitriev] Dmitrijev, G.: Leningrád védőinek ragyogó hőstette. A leningrádi fasiszta blokád szétzúzásának 15. évfordulójára. — N, 1958. 15. sz. 2. p.

[Leonidov] Leonyidov, A.: Montgomery tábornagy szenzációi. — Nemzetközi Szemle, 1959. 1. sz. 63—69. p.
(Novoje Vremja, 1958. 49. sz.-ból.)

Gazsi József: A nyugati hatalmak Németországgal kapcsolatos stratégiája a második világháború befejező szakaszában. — KSz, 1959. 12. sz. 116—123. p.

Gazsi József: A fasiszta Németország szétzúzása és a nyugati hatalmak politikája. — HP, 1959. 4. sz. 381—386. p.

Gémes Miklós: Az utolsó órák. Harcban a fasizmus ellen. Lázadás Buchenwaldban. — N, 1958. 121. sz. 6., 122. sz. 2. p.

Keserű István: 1945. május 9., a nagy világégés utolsó napja. — Népszabadság, 1959. 107. sz. 6—7. p.

Galocskin, P. — *Jarovikov*, V.: Történelmi emlékeztető. Hogyan omlottak szét négy évtized imperialista tervei a Szovjet Hadsereg csapásai alatt? — N, 1958. 43. sz.

A SZOCIALISTA ORSZÁGOK FEGYVERES EREJE

Ginusi, Ethem: Tizenöt esztendős az Albán Néphadsereg. — N, 1958. 161. sz. 3. p.

(Schütz István): Az Albán Néphadsereg. Bp. Zrínyi K. 1958. 64 p. (Fegyverbarátaink 5.)

(Árkus József): A Bolgár Néphadsereg, Bp. Zrínyi K. 1958. 60 p. (Fegyverbarátaink 6.)

Szabó István: A Bolgár Néphadsereg születésnapjára. — HP, 1958. 8. sz. 669—672. p.

Tizenöt éves fegyvertársunk: a Csehszlovák Néphadsereg. — N, 1959. 233. sz. 6. p.

Berkesi András: Szemtől szemben a „Hosszú Menetelés" egyik résztvevőjével. (Csan-Nan-sen altábornagy.) — N, 1958. 203. sz. 2—3. p.

Csu-Te: A néphadsereg és a népi háború. — N, 1958. 186. sz. 2—3. p.

Hogyan született meg a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg? I—II. r. — N, 1959. 108. sz. 6., 109. sz. 6. p.

A Kínai Népi Felszabadító Hadsereg történelmi útja. I—III. r. — N, 1959. 226. sz. 6., 227. sz. 6., 230. sz. 6. p.

A Kínai Népi Felszabadító Hadseregről. — HP, 1958. 7. sz. 560—564. p.

Köszöntjük a születésnapját ünneplő Kínai Népi Felszabadító Hadsereget. — N, 1958. 180. sz. 3. p.

Miao-Csu-hung: A Kínai Kommunista Párt rövid története. (Oroszból ford. Szabó Mária.) Bp. Kossuth K. 1959. 245 p.

Zsukov, J.: A kínai forradalom és a nemzeti felszabadító harc fellendülése. — A Béke és a Szocializmus Kérdései, 1958. 3. sz. 20—27. p.

(Vukovári Gábor:) A Koreai Néphadsereg. (Közrem. Rázsó Gyula.

[Ill.] Földiák György.) Bp. Zrínyi K. 1959. 85 p. 1 térk. mell. (Fegyverbarátaink 8.)

Zsu-Szon-kuan: A „Kim Ir Szen" japánellenes partizánegység az első koreai marxista—leninista fegyveres egység. — HP, 1959. 1. sz. 61—65. p.

Teszár József: A vietnámi nép harcol nazája függetlenségéért és a szocializmus felépítéséért. — A vietnámi nép harca a gyarmatosítók ellen. — A vietnámi nép harca a francia—amerikai intervenciósok ellen. A „piszkos háború". — HP, 1959. 8. sz. 774—778. p.

NATO

Hitler tábornokai már tíz éve elkészítették az új Wehrmacht titkos terveit — írja egy volt nyugatnémet tiszt. — Népszabadság, 1959. 27. sz. 8. p.

Kovács András: Mit ért el 10 év alatt a NATO? — N, 1959. 85. sz. 5. p.

A NATO-államok hadereje. (Szerk. Kránitz Béla.) Bp. Zrínyi K. 1958. 368 p. 64 t. (Tisztek könyvtára 2.)

Összeállították: Kovalcsik József, Viniczai István, Windisch Aladárné.

Olvasóink figyelmébe!

1960. augusztus hónapban Stockholmban rendezték meg a Nemzetközi Történész Kongresszust, melynek tiszteletére a Magyar Történészek Nemzeti Bizottsága két reprezentatív gyűjteményes kötetet tett közzé. A mű a magyar és az egyetemes történelem különböző kérdéseit tárgyaló 1 tanulmányt foglal magában legjobb történészeink tollából. A gyűjteményt, mely az egyes dolgozatokat francia, angol, német és orosz nyelven közli, a magyar történettudomány legutóbbi ötéves fejlődését ismertető kritikai áttekintés vezeti be, és az 1945—1959 között megjelent magyar történeti munkák válogatásának francia és orosz nyelvű bibliográfiája zárja. E munka szintén az Akadémiai Kiadó gondozásában került ki a sajtó alól.

Pályázati hirdetmény

A Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottsága pályázatot hirdet az alábbi témakörök kidolgozására:

1. Egy magyar tudományos társaság vagy tudományos folyóirat XIX. és XX. századi története (országos vagy helyi jellegű társaságok, illetve organumok története),

2. A szellemtörténet hatása a társadalomtudományokra, vagy a társadalomtudományok egy ágának fejlődésére Magyarországon.

A jeligével ellátott pályamunkákat 1961. május 1-ig a Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottságának címére (Budapest, I., Úri u. 51—53.) kell beküldeni. Az érdemleges pályamunkák jutalomban részesülnek, illetve a Bizottság megjelenésükről gondoskodik.

Olyan nagyobb terjedelmű munka esetében, amelynek részletes kidolgozása a beadási határidőn túlmenő hosszabb időt vesz igénybe, elegendő a munka egy nagyobb részletének és az egész mű részletes vázlatának benyújtása is.

A Magyar Tudományos Akadémia
Tudománytörténeti Bizottsága

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DR. LIPTAI ERVIN a történettudomány kandidátusa	Lenin és a szocialista hadtudomány — — — —	3
BALÁZS JÓZSEF százados	A délvidéki hadműveletek 1848 nyarán és őszén	24
GOTTREICH LÁSZLÓ	A tüzérség fejlődése a XVII. század végéig és a kuruc hadsereg tüzérsége — — — — — —	43
DR. NAGY LÁSZLÓ a történettudomány kandidátusa	Adalékok Bethlen Gábor hadseregének dunántúli hadműveleteihez. (1619—1621) — — — — —	71
RÁZSÓ GYULA	A zsoldosintézmény kezdetei Magyarországon a XIV. században — — — — — — — — —	107

KÖZLEMÉNYEK

KOVÁCS MIHÁLY alezredes	Az „I. vasútbiztosító őrzászlóalj" története — —	144
V. N. VINOGRADOV nyugállományú vezérőrnagy	Igaz ügyért. (Emlékezések és feljegyzések.) — —	154

MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSE

MARKÓ ÁRPÁD a történettudomány kandidátusa	Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődés történetéhez — — — — — — — — — — —	169

SZEMLE

Fejezetek hazánk felszabadulásának történetéből. (Tóth Sándor százados) — — — — — — — — 182

M. V. Frunze: Válogatott Művei. I—II. kötet. (Morva Tamásné.) — — — — — — — — — 191

Liptai Ervin: A Magyar Vörös Hadsereg harcai. 1919. (Mucs Sándor alezredes) — — — — — 201

Landler Jenő: Válogatott beszédek és írások. (Hetés Tibor) — — — — — — — — — — 213

Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából. 1914—1918. (Balázs József alezredes) — — — — — — — — — — — 220

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Adatok és dokumentumok a Szálasi-hadsereg bomlásának történetéhez. (Közli: Gazsi József) — 226

BIBLIOGRÁFIA

Az 1958—1959. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája — — — 283

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

д-р ЛИПТАИ ЭРВИН: кандидат исторических наук — Ленин и социалистическая военная наука — — — — 3

Капитан БАЛАЖ ЙОЖЕФ: — Южная кампания летом и осенью 1848 года — — — 24

ГОТРЕЙХ ЛАСЛО: — Развитие артиллерии до XVII века и артиллерия Ракоци Ф. II. — — — — — — — — — — — 43

д-р НАДЬ ЛАСЛО: кандидат исторических наук — К истории задунайских кампаний Бетлен Габора — — 71

РАЖО ДЬЮЛА: — Начала наёмничества в Венгрии в XIV. веке — — — 107

СООБЩЕНИЯ

Подполковник КОВАЧ МИХАЙ: — История «1-го железнодорожного сторожевого батальона» 144

Генерал-майор в отставке В. И. ВИНОГРАДОВ: — За право дело (Воспоминания и записки) — — — — 154

РЕЦЕНЗИИ — — — — — — — — — — 182

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИХ АРХИВ — 226

БИБЛИОГРАФИЯ — — — — — — — — 283

INHALTSVERZEICHNIS

STUDIEN

DR. ERVIN LIPTAI Kandidat der Geschichtswissenschaften	Lenin und die sozialistische Kriegskunst — — —	3
JÓZSEF BALÁZS Hauptmann	Die südländischen Kriegsoperationen am Sommer und Herbst des Jahres 1848 — — — — —	24
LÁSZLÓ GOTTREICH	Die Entwicklung der Artillerie bis zum Ende des XVII. Jahrhunderts und die Artillerie der Kurutzenarmee — — — — — — — — —	43
DR. LÁSZLÓ NAGY Kandidat der Geschichtswissenschaften	Beiträge zu den Kriegsoperationen jenseits der Donau der Armee Gábor Bethlens (1619—1621)	71
GYULA RÁZSÓ	Die Anfänge des Söldnertums im Ungarn im XIV. Jahrhundert — — — — — — — — —	107

MITTEILUNGEN

MIHÁLY KOVÁCS Oberstleutnant	Die Geschichte des „I. Eisenbahnversicherungs Wachbataillons" — — — — — — — — —	144
V. N. VINOGRADOV Generalmajor im Ruhestand	Um wahre Sache (Erinnerungen und Aufzeichnungen) — — — — — — — — — —	154

DIE ENTWICKLUNG DER UNGARISCHEN MILITÄRSPRACHE — — — — 169

RUNDSCHAU — 182

KRIEGSGESCHICHTLICHE URKUNDENSAMMLUNG — — — — — — 226

BIBLIOGRAPHIE — — — — — — — — — — — — — — — — — — 283

Ára: 16,— Ft